DE OPMERKER.

Bouwkundig Weekblad.

31e JAARGANG.

1896.

'S-GRAVENHAGE.

TER DRUKKERIJ DER VENNOOTSCHAP „HET VADERLAND".

T.H.S.
BIBLIOTEEK
DELFT.

REGISTER.

Bladz.

A.

Aanbestedingen. (Geknoei bij) 5, 13
Architectura et Amicitia. (Vergaderingen) 14, 30, 53, 62, 78, 112, 127, 144, 296, 311, 328, 347, 362, 378, 393, 409
Architectura et Amicitia. Verweerschrift 21, 36, 52
Arti et Industriae. (Vergaderingen). 21, 53, 93, 127, 160, 336, 411
Architectura et Amicitia. (Ingezonden stuk aan de leden en het bestuur van het genootschap) 29, 46
Amsterdam. (Uit). . . 35, 171, 198, 227, 301, 341, 352, 388, 401
Ambachtschool en avondschool voor handwerkslieden te Arnhem. (Het nieuwe gebouw voor de). 42
Aanbesteding der gemeente Amsterdam. (Een) 44, 67
Arnhem (Decoratiebeschildering in Musis Sacrum te). . . . 52
Adjunct-inspecteurs van den arbeid 52
Amerikaansche kunst. 65
Amsterdam. (Het Rijksmuseum te). 89, 117
Amerikaansche bouwkunst. (Nog eens) 109, 115
Arbeidsduur. (Loon en) 123, 141, 205
Arbitrage 133, 141
Arti et Industriae. (Pulchri Studio en) 176
Amsterdamsche Beursquestie. (De) 179, 200, 267, 308, 310, 315, 318, 323
Agtste wonder. ('s Werelts) 180
Anti-stone 217, 239, 279
Amsterdamsche waterverversching 235, 352
Amsterdam. (Een nieuw bouwwerk te) 237
Amsterdam. (De gasconcessie te) 333
Antwoordenspel. (Het vragen- en) 367, 394
Archaïsche kunst 377

B.

Bouwkunstig leven 1
Bouwkalender (Ingezonden) 14, 22, 29
Boekversieringen 18
Bouwkunst. (Noorsche) 20
Bossche questie. (De) 21
Bouwkunst. (Engelsche) 25, 57
Bouwkunst en Vriendschap. (Vergaderingen) 30, 45, 84, 127, 335, 369, 385, 409
Bouwkundig Genootschap te 's-Gravenhage. (Vergaderingen) 31, 93, 127, 183, 320, 378
Bouwkunst. (Portugeesche) 59
Bouwkunst. (Nog eens Amerikaansche) 109, 115
Bekwaamheid voor het ambacht. (Handboeken en proeven van) 118
Bouwpolitie 131
Bouwterrein. (Verkoop van) 142, 207
Buitenhuis. (Het) 157
Bouwsteenen. (Glazen) 159
Bederf. (Houtbereiding tegen) 165
Beursquestie. (De Amsterdamsche) 179, 200, 267, 308, 310, 315, 318, 323
Buda-Pest. (Het nieuwe Parlementsgebouw te) 219
Bouwkunst. (Russische) 221
Bouwwerk te Amsterdam. (Een nieuw) 237
Bouwkunst. (Luthersche) 264
Bouwkunst. (Critiek over) 275
Brief uit Leeuwarden 302
Beursplan. (Het nieuwe) 310, 318
Bouwkunst. (Vroegere critiek over) 325, 331
Bouwkunst. (Haagsche) 373

Boekbeoordeeling.
Noord-Hollandsche oudheden, beschreven en afgebeeld door J. v. Arkel en A. W. Weissman. 12
Arbeid als koopwaar, door W. L. Van Malsen 261
Leerboek voor de kennis van sommige bouwmaterialen, door J. van Leeuwen Jr. 319
Drichoeken bij ontwerpen van ornement, door J. H. en J. M. de Groot 360

C.

Curiosum. (Een). 52, 279
Carbolineum 61
Cirkels van de firma Becker & Buddingh te Arnhem (De verdeelmachine voor) 62
Campen. (Jacob van), ... 188, 199
Critiek over bouwkunst 275
Critiek over bouwkunst. (Vroegere). 325, 331

Bladz.

D.

Druk van den wind. (De) 101
Dürr-licht. 102
Dwang tot schoonheid. 147
Derkinderen. (De wandbeschildering van) 259, 271, 291, 299,
Dordrecht. (Nationale tentoonstelling van nijverheid en kunst te) 368

E.

Engelsche Bouwkunst. 25, 57
Engelsche meubelen 36
Evangelisch-Luthersche gemeente te 's-Gravenhage. (Wees- en Oudeliedenhuis van de) 342

F.

Friesche Bouwkring te Leeuwarden. (Vergaderingen) 22, 70, 111, 208, 354, 378. 410
Fonds van wijlen D A. Thieme. 222
Frankrijk. (De Romaansche stijl in) 288

G.

Geknoei bij aanbestedingen 5, 13
Gemeentebelang te Arnhem. (Kiesvereeniging) 136
Glazen bouwsteenen 159
Gasfabrikanten in Nederland. (Vereeniging van). 223
Gewelven. (Iets over). 253
Gilden. (Herleving der). 270
Geschilderd glas voor muren 278
Grafelijke zaal. (De) 302
Gloeiproef voor tras 319
Gasconcessie te Amsterdam. (De) 333
Gedenkteeken voor Thomas a Kempis 333
Gelderlands hoofdstad. (In). 349
Gastentoonstelling te Gouda 353
Geschiedenis eener Kathedraal. (De) 365, 374, 381
Geldschieterij. (Revolutiebouw in verband met de). 392
Glasgow 414

H.

Houtbereiding tegen bederf 165
Huygens te Voorburg. (Het Mauritshuis te 's Gravenhage en het huis van Constantijn) 198
Hollandsch werk voor de Transvaal 247
Herleving der gilden 270
Herroeping. (Eene). 333
Haagsche Bouwkunst. 373

I.

Iets over gewelven. 253
In Gelderlands hoofdstad 349

J.

Jacob van Campen 188, 199

K.

Kunst. (Nieuwe) 9
Kunst. (Tentoonstelling van decoratieve) 33
Koninklijk Instituut van Ingenieurs. (Vergaderingen) 53, 126, 192, 294, 368
Kunst. (Amerikaansche). 65
Kunstnijverheid 148, 155, 243, 255
Klaverblad van vier. (Een) 203
Ketelsteen. 217
Kunst. (Nieuw-Middeneeuwsche). 307
Kerk te Ter-Aa. (De) 339
Kathedraal. (De geschiedenis eener) 365, 374, 381
Kunst. (Archaïsche) 377
Kunst. (De regels der) 397

L.

Leven. (Bouwkunstig) 1
Loon en arbeidsduur 123, 141, 205
Luthersche bouwkunst 264
Leeuwarden. (Brief uit) 302

Bladz.

M.

Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.
Vergaderingen der Afdeeling Leiden en Omstreken 6
" " " Amsterdam 7, 30, 39, 77, 112, 143, 151, 363, 386, 394, 410
" " " 's Gravenhage 7, 31, 54, 103, 136, 354, 378, 410
" " " Haarlem en Omstreken 22, 77, 126, 167, 362, 386
" " " Arnhem . . . 39, 70, 149, 347, 394
" " " Utrecht 328, 362, 410
" " " Groningen 369, 386
73e Algemeene vergadering 174
74e " " 311

Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. (Oudejaarsavondbeschouwing over de) 4
Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Brief van het Bestuur aan Dr. P. J. H. Cuypers 14
Meubelen. (Engelsche) 36
Maken van tooneeldecoraties. (Het) 41, 68
Musis Sacrum te Arnhem. (Decoratiebeschildering in) . . . 52
Musea te Weenen. (De). 81, 91
Maximum-arbeidstijd en minimum-loon. (Bepalingen omtrent) 141
Maatschappij tot bev. der Bouwkunst. (De tentoonstelling der) 182
Mauritshuis te 's Gravenhage en het huis van Constantijn Huijgens te Voorburg. (Het) 198
Minimum-loon 205
Muren. (Geschilderd glas voor) 278
Massieve vloeren van J. F. Schürmann op liggertjes van bandijzer. 286
Michaëlskerk te Zwolle. (De Groote of) 295, 303
Mortels. (Samenstelling van) 328, 346

N.

Nieuwe Kunst 9
Noorsche bouwkunst 20
Nederlandsche octrooiwet 158
Nachtwacht. (De) 187, 195, 216, 236, 247
Nijmegen. (Het ongeval te) 230
Nederlandsche vereeniging voor teekenonderwijs 240
Nieuw-Middeneeuwsche kunst 307
Nieuwe Beursplan. (Het) 310, 318
Nationale tentoonstelling van nijverheid en kunst te Dordrecht 568

O.

Oudejaarsavondbeschouwing over de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst 4
Ouden tijd. (Uit den) 28, 268
Operagebouw te Parijs. (Het). 45
Octrooiwet. (Nederlandsche) 158
Onderwijs. (Reorganisatie van het Hooger technisch) 158
Onrecht. (Een schreeuwend) 211
Ongeval te Nijmegen. (Het) 230

P.

Prijsvragen en wedstrijden.
Voorgevel voor een hotel, uitgeschreven door de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen 6
Protestantsche dorpskerk, uitgeschreven door „de Friesche Bouwkring" te Leeuwarden 13 192, 207
Prijsvragen, uitgeschreven door Architectura et Amicitia, te Amsterdam 1
Vrijstaand publiek telephoongebouwtje op een plein, uitgeschreven door de Afd. Amsterdam der M. t. b. d. B. . 28, 183
Schild voor een scheurkalender 45
Paviljoen voor het krankzinnigengesticht te Loosduinen . . 84
Kerkgebouw voor een Protestantsche dorpsgemeente, uitgeschreven door Mathesis Scientiarum Genitrix te Leiden . 84
Burgerwoonhuis, uitgeschreven, door de Vereeniging tot bev. der Bouwk. te Groningen 93, 358
Ontwerp van een turngebouw en ontwerp van een winkelpui, uitgeschreven door de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam 134, 304, 343
Prijsvragen, uitgeschreven door de Maatsch. t. bev. d. Bouwkunst in 1896. 185
Prijsvragen, uitgeschreven door de Maatsch. t. b. d. Bouwkunst in 1895. . . . . 14, 166, 174
Arbeiderswoningen te Harlingen 173, 353
Reclamebiljet voor de Perry-pennen 192
Prijsvragen, uitgeschreven door Architectura et Amicitia te Amsterdam. 208
Prijsvragen in de Zuid-Afrikaansche Republiek 311
Reclamebiljet, uitgeschreven door de vereeniging „Voor Vak en Kunst" te Dordrecht 345, 385, 409
Bebouwing van een terrein met burgerwoningen, uitgeschreven door „De Friesche Bouwkring" 353
Diploma, uitgeschreven door de Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen te Rotterdam 385
Wachthuis voor een tram, uitgeschreven door de Vereeniging tot bev. der Bouwkunst te Groningen. 391

Bladz.

Centraal telephoonbureau, uitgeschreven door de Vereeniging tot bev. der Bouwkunst te Leiden 401
Haagsche Bouwgrond-maatschappij „Duinoord" . . 392. 402, 418

Parijs. (Het Operagebouw te). 45
Portugeesche bouwkunst 59
Papier-stûc 61
Proeven van bekwaamheid voor het ambacht (Handboeken en) 118
Polytechnische School (De). 163, 215, 229, 399
Pulchri Studio en Arti et Amicitiae 176
Parlementsgebouw te Budapest (Het) 219
Parijsche tentoonstelling van 1900 251
Parthenon. (Het) 400

Q.

Questie. (De Bossche) 21

R.

Restaureeren 10, 99
Rijksadviseurs 49
Rijksmuseum te Amsterdam. (Het). 89, 117
Reorganisatie van het Hooger technisch onderwijs 158
Russische Bouwkunst 221
Rouaan 245
Romaansche stijl in Frankrijk. (De) 288
Raadhuis te Sluis. (Het) 293
Rotterdam. (Tentoonstelling van brandblusch- en reddingsmiddelen te). 353
Renaissance 389, 402
Revolutiebouw in verband met de geldschieterij 392
Regels der kunst. (De) 397

S.

Stuttgart. (Zangershal voor het zangersfeest te) 134
Schoonheid (Dwang tot) 147
School. (De Polytechnische) 163, 215, 229, 399
Schelpenvisscherij 165
Speculatiebouw 197, 204, 206
Schreeuwend onrecht. (Een) 211
Sluis. (Het raadhuis te) 293
Samenstelling van mortels. (Ingezonden). 328, 346
Snobs 357
Schrikbewind. (Het) 417

T.

Tentoonstelling van decoratieve kunst 33
Tooneeldecoraties. (Het maken van) 41, 68
Technische vakvereeniging. 136, 287, 377, 393, 402, 409
Tentoonstelling der Maatschappij tot bev. der Bouwkunst. (De) 182
Teeken des tijds. (Een) 213, 230, 239, 246
Thieme. (Fonds van wijlen D. A.) 222
Teekenonderwijs. (Nederlandsche Vereeniging van). 240
Transvaal. (Hollandsch werk voor de) 247
Tentoonstelling van 1900. (Parijsche) 251
Tras. (Gloeiproef voor) 319
Ter-Aa. (De kerk te). 389
Tentoonstelling van brandblusch- en reddingsmiddelen te Rotterdam 353

U.

Uit den ouden tijd. 28, 268
Uit Amsterdam . . . 35, 171, 198, 227, 301, 341, 352, 383, 401

V.

Vergadering van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.
Afdeeling Leiden en omstreken. 6
" Amsterdam 7, 30, 39, 77, 112, 143, 151, 363, 386, 394, 410
" 's Gravenhage . . . 7, 31, 54, 103, 136, 354, 378, 410
" Haarlem en omstreken. . . 22, 77, 126, 167, 362, 386
" Arnhem 39, 70, 149, 347, 394
" Utrecht 328, 362, 410
" Groningen 369, 386
73e Algemeene Vergadering 174
74e " " 311

Vergaderingen van Architectura et Amicitia te Amsterdam.
Vergadering van 8 Januari 14
" " 22 " 30
" " 5 Februari 53
" " 19 " 62
" " 4 Maart 78
" " 1 April 112
" " 15 " 127
" " 29 " 144
" " 9 September 296
" " 23 " 311

Bladz.

Vergadering van 7 October 328
" " 21 " 347
" " 4 November 362
" " 18 " 378
" " 2 December 393
" " 16 " 409

Vergaderingen der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.
Vergadering van 17 Januari 30
" " 25 " 45
" " 10 Maart 84
" " 9 April 127
" " 13 October. 335
" " 10 November 369
" " 24 " 385
" " 15 December 409

Vergaderingen van het Bouwkundig Genootschap te 's-Gravenhage.
Vergadering van 24 Januari 31
" " 19 Maart 93
" " 17 April 127
" " 5 Juni 183
" " 29 September 320
" " 20 November 378

Vergaderingen van de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen.
Vergadering van 28 December 6
" " 25 Januari 38
" " 29 Februari 77
" " 28 Maart. 112
" " 25 April. 143
" " 26 September 320
" " 31 October. 361
" " 28 November 393

Vergaderingen van de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Leiden.
Vergadering van 31 Januari 46
" " 27 Februari. 78
" " 26 Maart. 111
" " 30 April 151
" " 24 September 309
" " 29 October. 361
" " 26 November 386

Vergaderingen van „de Friesche Bouwkring" te Leeuwarden.
Vergadering van 16 Januari 22
" " 20 Februari 70
" " 26 Maart 111
" " 11 Juni 208
" " 22 October. 354
" " 19 November 378
" " 17 December 410

Vergaderingen van de Vereeniging voor Bouwkunst en aanverwante vakken te Alkmaar.
Vergadering van 25 Januari 38
" " 7 Maart 84
" " 11 April 127
" " 26 September 319
" " 31 October 361

Vergaderingen van Arti et Industriae te 's-Gravenhage.
Vergadering van 13 Januari 21
" " 8 Februari 53
" " 14 Maart 93
" " 11 April 127
" " 9 Mei 160

Bladz.

Vergadering van 10 October. 336
" " 12 December 411

Vergaderingen van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs.
Vergadering van 11 Februari. 58
" " 14 April 126
" " 9 Juni 192
" " 8 en 9 September. 294
" " 10 November 368

Verdeelmachine voor cirkels van de firma Becker & Buddingh te Arnhem (De) 62
Vereeniging van werktuig- en scheepbouwkundigen (Nederlandsche) 62, 393
Viollet-le-Duc 73
Vakvereeniging. (Technische) . . . 136, 287, 377, 393, 402, 409
Versieringskunst 139
Verkoop van bouwterrein 142, 207
Vrome wenschen 190
Vier. (Een klaverblad van). 203
Vereeniging van gasfabrikanten in Nederland. 223
Vloeren van J. F. Schürmann op liggertjes van bandijzer. (Massieve) 286
Vragen- en antwoordenspel. (Het) 367, 394
Vecht. (De Zegepralende) 405, 413

Varia.
Ontgravingen te Pompeji 111
Het Paleis van Trajanus 111
Werkstakingen 111
Baksteen van steenkoolschilfers 125
Een nieuwe schouwburg te Weenen 125
Een nieuw museum te Londen 125
Een standbeeld voor Henri van Battenberg. 125
Eene gehoorbuis. 125
Leien van de Société anonyme des Ardoisières de St. Médard. 142
Hout uit Britsch Guiana 148
Anti-stone 149
Gebouwen voor de Wereldtentoonstelling te Parijs in 1900. . 149
Een brandvrij bouwmateriaal 159
Het schip van Bazin 159
Standbeeld voor Friedrich von Schmidt te Weenen. 166
Moderne operagebouwen en schouwburgen 167
Een ondergrondsche straat te Londen 238
Een standbeeld 239
Uitvinding van een nieuwe drijfkracht 239
Tunnel door den Pike's Peak. 239
Papiersteen 287
De Grand-prix de Rome 287

W.

Waarheen? 17
Weenen. (De Musea te). 81, 91
Wind. (De druk van den) 101
Winkelpuien 107
's Werelts agtste wonder 180
Wenschen. (Vrome) 190
Waterverversching. (Amsterdamsche). 235, 352
Wandbeschildering van Derkinderen. (De) . . 259, 271, 291, 299
Waarheid kan geen herberg vinden. (De) 261
Windwijzer. (De zwaan als) 327

Z.

Zangershal voor het zangerfeest te Stuttgart 134
Zwolle. (De Groote of St.-Michaëlskerk te). 295, 303
Zaal. (De Grafelijke) 302
Zwaan als windwijzer. (De) 327
Zegepralende Vecht. (De) 405, 413

PLATEN.

Bladz.

I. Dubbele villa aan de Groot-Hertoginnelaan te 's-Gravenhage, van den arch. H. Wesstra Jr.. 5

II, III, IV. Kook- en huishoudschool te 's-Gravenhage, van den arch. W. B. van Liefland 44

V. Ambachtsschool en Avondschool voor handwerkslieden (voorgevel van de directeurswoning), van den directeur der gemeentewerken J. W. C. Tellegen te Arnhem 42

VI. Woonhuis aan het Bankaplein te 's-Gravenhage 77

VII, VIII. Details van het Kunsthistorisch Hofmuseum te Weenen. 81

IX. Afsluithek van het Centraalstation te Amsterdam 183

X, XI, XII. Ontwerp van eene dorpskerk 207

XIII. Stadhuis te Middelburg (Detail) 230

XIV. Plafond in een woonhuis te 's-Gravenhage 239

XV, XVI. Kerk voor de Evangelisch-Luthersche gemeente te Arnhem, van den architect A. R. Freem 285

XVII. Amsterdamsche Beursplannen 310

XVIII. Amsterdamsche Beursplannen 318

XIX, XX. Wees- en Oudeliedenhuis der Evangelisch-Luthersche gemeente te 's-Gravenhage, van de architecten G. Brouwer Jr. en E. F. Ehnle 342

XXI. Glas in lood voor de trapzaal in eene villa te Hilversum, van den architect A. D. N. van Gendt 401

XXII—XXV. R.-K. kerk met pastorie voor de Parochie van den H. Ignatius te Nijmegen, van den architect Nic. Molenaar 408

N.B. De bladzijden geven de plaats aan, waar de omschrijving te vinden is.

J. H. Kamstra.

DE OPMERKER
BOUWKUNDIG WEEKBLAD

31ste JAARGANG. — Nº 1 — ZATERDAG, 4 Jan. 1896

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië, bij vooruitbetaling. . . . . „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15

BOUWKUNSTIG LEVEN.

Het jaar 1895 heeft voor de beoefenaars der bouwkunst in Nederland, als zooveel andere, goede en kwade dagen opgeleverd.

Er zijn architecten geweest, die het druk hebben gehad; er zijn aannemers geweest, wien het niet aan goed werk ontbroken heeft; over het algemeen kan men evenwel zeggen, dat het afgeloopen jaar zich niet als een der voordeeligste heeft doen kennen.

Wel werden belangrijke werken ondernomen, en wakkerde de zucht, om op speculatie te bouwen, in onze grootere gemeenten weer aan, maar er zou heel wat meer ondernemingsgeest moeten zijn, wilde het den beoefenaars der bouwkunst geheel naar den zin gaan.

Het is nog altijd voor vele architecten, voor zooverre zij niet met aardsche middelen gezegend zijn, bezwaarlijk, om aan den kost te komen; nog moeilijker is de strijd, dien tal van aannemers te kampen hebben.

In de financieele positie der groote gemeenten van ons land kwam nog geen verbetering; voorzichtigheid en spaarzaamheid noopten tot het zooveel mogelijk beperken van de uit te voeren werken. Deze bron, die voor den aannemersstand eens zoo mild vloeide, is wel niet geheel opgedroogd, doch vloeit veel trager dan voorheen. Dat de werken, door particulieren ondernomen, voor het afgeloopen jaar een voldoende compensatie hebben verschaft, zal niemand willen beweren.

Vreemd is zeker, dat, ofschoon de toestand in de bouwvakken niet zoo bevredigend is als wel verlangd kon worden, van werkloosheid der ambachtslieden toch in het afgeloopen jaar niet veel werd vernomen. Dat deze chronische kwaal genezen zou zijn, is niet wel aan te nemen. Laten wij maar hopen, dat het werkgebrek zich minder nijpend heeft doen voelen dan andere jaren

Misschien als een gevolg hiervan hoort men in den laatsten tijd veel minder stemmen, die op regeling van loon en arbeidsduur aandringen. Nu een paar gemeenten, in navolging van Amsterdam, dergelijke regelingen hebben ingevoerd, schijnt de aardigheid er af. Het is, als ging men inzien dat het heil, dat voor den werkman uit de nieuwe maatregelen is voortgevloeid, niet aan de verwachtingen heeft beantwoord.

De aannemers stichtten in 1895 een bond, van welks werkzaamheid en invloed zij groote verwachtingen koesteren. Het lichaam is nog te jong, dan dat men zich aan voorspellingen aangaande zijn toekomst zou mogen wagen. Maar zijn leus zal moeten wezen *„honesty is the best policy"*, wil het wat uitwerken. Met ernst dient de taak van den bond, die als „de veredeling en verheffing van den aannemersstand" omschreven wordt, ter hand genomen; geschiedt dit niet, dan kan de bond onmogelijk lang bestaan.

Zag dus het jaar 1895 een nieuw bouwkundig lichaam geboren worden, het was ook getuige van het beginnend ineenzakken der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. En toch, wij herinneren ons zoo goed den tijd, dat dit lichaam nog zoo vast ter been was! Men behoeft daarvoor in zijn gedachten slechts een vijf-en-twintig jaar terug te gaan. De jaarlijksche vergadering in Arti, Artis of het Paleis voor Volksvlijt, werd als een gebeurtenis van beteekenis beschouwd. Des avonds zaten de jongeren schuw en met heiligen eerbied te luisteren naar de wijsheid, die van achtenswaardige lippen afdroop; des ochtends daarna was de bouwkunstige jeugd een en al verbazing over de bekroonde antwoorden op de prijsvragen, die dan aan de muren hingen en die later, met ragfijne lijntjes gegraveerd, in blauwe omslagen gehuld, den leden werden toegezonden.

Het was toen de tijd, dat iedereen het „Architec-

tonische Skizzenbuch" met zijn zoete oliedrukjes in Schinkel-Strack-Hitzig-Gropius-trant, nog als een openbaring beschouwde. Ook César Daly vond toen hartstochtelijke bewonderaars, terwijl Garnier's Neo-Grieckunst met enthousiasme ontvangen werd.

De heer De Stuers begon toen zijn loopbaan en schiep de officieele kunstrichting, waartegen door de Maatschappij reeds aanstonds geprotesteerd werd.

Wat gaf het een sensatie, toen in den zomer van 1875 het bericht de ronde deed, dat de architecten Cuypers te Amsterdam, Vogel te 's Gravenhage en Eberson te Arnhem waren uitgenoodigd om plannen voor het nieuwe Rijks-museum te ontwerpen! Hoe groot was niet de belangstelling, toen de drie ontwerpen tentoongesteld werden! Daar woedden hevige stormen in de bouwkundige zee; mag de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst toen ook wellicht de uitspraak der commissie van Rijksadviseurs betreurd hebben, en had zij den eerepalm liever aan Eberson of Vogel toegereikt, thans, nu de stormen bedaard zijn, nu de Haagsche architect zoowel als de Arnhemsche ten grave gedaald zijn, zal zij het zeker niet meer afkeuren, dat Cuypers' ontwerp is gebouwd.

Het stemt tot nadenken, dat de bloeiperiode der Maatschappij juist viel in een tijd, dat er van een bloei der bouwkunst hier-te-lande kwalijk sprake kon wezen. Het cementvat werd toen in hooge eere gehouden; moest iets bijzonders gemaakt worden, dan deed men een keuze uit den voorraad van den terra-cotta of zinkfabrikant. Groefsteen gold als een ongehoorde weelde, hardsteen werd niet anders gebezigd dan in belachlijk dunne plaatjes, met den Hollandschen slag ten zuiverste gefrijnd.

De Maatschappij zond hare uitgaven, nu eens meer, dan eens minder geregeld, de wereld in; zij hield, op de daarvoor vastgestelde tijden, haar vergaderingen, kortom, zij deed wat zij altijd gedaan had, maar al gauw na 1870 was het met haar bloei gedaan. Meer en meer werd beweerd, dat zij niet op de hoogte van haar tijd en taak was. De Polytechnische School had langzamerhand door haar oud-leerlingen een zekeren invloed op de Maatschappij gekregen. Dit Delftsche element werd, toen het tegen 1880 liep, oproerig en wist zich, kort daarna, meester te maken van den toestand.

Maar zie nu eens, wat na vijftien jaar bereikt is! De ontevredenheid is al weer zoo groot, dat de beweging vóór 1880 er maar kinderspel bij is. Geheele afdeelingen scheiden zich af en bedreigen het moederlichaam met een langzamen doch zekeren dood.

Welke de grieven tegen de Maatschappij zijn, behoeft hier niet weder uiteengezet te worden. Indien hare bestuurderen niet geheel met blindheid zijn geslagen, moet thans het besef bij hen levendig worden, dat de Maatschappij haar tijd gehad heeft en dat het oogenblik van heengaan niet verre meer kan zijn.

Maar, hooren wij den dichter:

„Das Alte stürzt, es ändert sich die Zeit,
Doch neues Leben blüht auf den Ruinen."

Zal de Bond, die in den laatsten tijd werd aangeprezen, en die alle plaatselijke architecten-vereenigingen moet omvatten, de bloem zijn, die op den Maatschappelijken bouwval wast? De toekomst houdt het nog voor ons verborgen.

Tout passe, tout casse, tout lasse. Wie de waarheid van dit gezegde in twijfel trekt, bedriegt zichzelf. Men is der Maatschappij moede. Het jarental dat zij bereikte, is nog niet „zeventig, of als het veel is, tachtig", maar wel was „het meeste moeite en verdriet." Het baat nu niet meer er over te redeneeren, hoe die moeite en dat verdriet voorkomen hadden kunnen worden.

Herinnert ons de Oudejaarsavond niet aan de vergankelijkheid van al het aardsche? Wij verbeelden ons zoo gaarne het volmaakte bereikt te hebben en worden al gauw kwaad, als men ons die illusie wil ontnemen.

Men tornt tegenwoordig aan alles. De Polytechnische School, die zich zoo veilig in het stille Delft waande en die vóór alles conservatief wilde zijn, moest dit afgeloopen jaar heel wat veeren laten en kwam in het gedrang op eene wijze, die haar al zeer onaangenaam moet geweest zijn. Van alle zijden had men op haar onderwijs en inrichting wat af te dingen; de Minister Van Houten noemde haar zelfs een voortgezette Hoogere Burgerschool en erkende, dat zij hervorming behoefde. Zal het jaar 1896 die hervorming brengen? Zullen die hervormingen zoodanig zijn, dat de inrichting in werkelijkheid een *technische* hoogeschool mag genoemd worden? Alweder moet de toekomst het leeren.

Daar werd ook getornd aan de „officieele" kunstrichting. De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst nam daartoe het initiatief. Of dat een verstandige zet was? wij gelooven het niet, want nu wordt haar verweten, dat zij toelaat dat haar hoofdbestuur „zonder eenig mandaat" en geheel in strijd met zijn roeping om der bouwkunst bevorderlijk te zijn, zich tot de Tweede Kamer heeft gericht. Daartegen is niet veel in te brengen; vele leden der Maatschappij zullen zoo denken en zoo wordt een gevaarlijke ontevredenheid gewekt, welker wrange vruchten reeds te zien zijn.

De voorstanders der redegevende kunstrichting kunnen met tevredenheid op het afgeloopen jaar terugzien. Hunne positie is aanmerkelijk versterkt. Gelukten vroegere pogingen, om Viollet-le-Duc's leer algemeen ingang te doen vinden, niet, moest het orgaan *de Kunstbode* na een paar jaar van kwijnend bestaan zijn bodeloop staken, thans zijn de vooruitzichten der aanhangers van de middeleeuwsche kunst beter dan ooit. De Haagsche bureau's zijn thans geheel bevolkt met mannen, die zich als rationalisten hebben doen kennen. Kon men vroeger zeggen, dat buiten dezen, uit den aard der zaak beperkten kring, de leer van Viollet-le-Duc slechts weinig proselieten maakte, dit is veranderd. Het genootschap Architectura et Amicitia is nu ook te Amsterdam een bolwerk der officieelen geworden, en dit mag voor hen een groote bron van verheuging genoemd worden. Langzaam zijn de mijnen om dit fort gelegd, langzaam maar zeker naderden de officieelen en thans hebben zij zich van het versterkingswerk meester gemaakt. Het krachtig kanonvuur, welks vernielende werking zij zoo dikwijls hadden te weerstaan, wordt nu gericht tegen de andere partij.

Hoelang zal de toestand zoo blijven? Hebben zij gelijk, die beweren, dat de bezetting de vreemde indringers zal uitwerpen, zoodra de plaats als leeraar aan de Normaalschool voor Teekenonderwijzers, waarop thans door zoovelen geaasd wordt, door een Haagsch Gothieker zal zijn bezet? Het zal moeten worden afgewacht.

Zooveel is zeker, dat „het echec", dat men den heer De Stuers door het Kamervotum meent te hebben toegebracht, al heel weinig te beduiden heeft gehad.

De nieuwe bouwkunst, ons reeds zoo lang beloofd en voorspeld, is in 1895 niet geboren. Allerlei proeven werden echter genomen, die er misschien toe bijgedragen hebben om de komst van den nieuwen stijl te

verhaasten. Zagen wij nog tot vóór korten tijd gevels behakt met een overvloed van ornementen, gewilde soberheid werd in het afgeloopen jaar smaak, maar toch nog lang niet algemeen betracht.

De valsche god, dien men vóór een jaar of tien voorgoed dood mocht wanen — het cementvat — toonde nog duidelijk, dat hij springlevend is en dat het hem niet aan vereerders ontbreekt. De speculatiebouwers vooral hebben weer vele gevels doen verrijzen, wier ornementatie geheel aan den stucadoor te danken is. Dit blijft een betreurenswaardige achteruitgang, te betreurenswaardiger, omdat ook vele bouwmeesters hun lust, om rijke versierselen aan te brengen, niet kunnende bedwingen en geen groot bedrag ter hunner beschikking hebbende, de stucadoors aan het werk hebben gezet.

Hier moet nog eens herhaald worden dat hij, die slechts weinig geld te zijner beschikking heeft, beter doet een eenvoudigen, doch op monumentale wijze uit echte materialen samengestelden gevel te maken, dan tot den ijdelen pronk, dien het cementvat kan leveren, zijn toevlucht te nemen.

Was het, tot voor kort geleden, smaak om bij het maken van ontwerpen te pogen een bepaalden stijl te volgen, dit begint te verminderen. In het afgeloopen jaar vond men in de dagbladen slechts weinig van die dwaze „inwijdingsberichten", die op bonte wijze de onmogelijkste stijlqualificaties, de naamlijsten van leveranciers en de verdiensten van den bouwmeester aaneengeregen, vertoonden. Het is zeker een vooruitgang, dat aan deze dwaasheden een einde kwam.

Er is veel strijds gestreden op het bouwkunstterrein in het afgeloopen jaar; ja, men kan wel zeggen, dat het onder strijdgewoel geëindigd is. Kregen wij toch niet juist op den oudejaarsdag het schrijven te lezen, waarbij Dr. P. J. H. Cuypers, die jarenlang deel uitmaakte van het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, nu zijn lidmaatschap opzegt? Waarom komt die opzegging nu en is zij niet al veel vroeger geschied?

Het schijnt, dat wij daar een manifestatie in te zien hebben tegen de wijze, waarop de Maatschappij gemeend heeft de „officiëele" richting te moeten bestrijden. Maar, met of zonder mandaat dan, dit heeft de Maatschappij, men weet het, reeds zoovele jaren gedaan, ja zelfs in een tijd toen..... Dr. Cuypers lid van het Hoofdbestuur was. Toen schijnt hij zich, met verstandige wijsgeerigheid, al dat rumoer niet aangetrokken te hebben, althans hij ging stil zijn gang. Vanwaar dan nu die woede, die in zijn schrijven onmiskenbaar is? Wij hebben der Maatschappij nooit de hand boven het hoofd gehouden en men kan ons dus niet van vooringenomenheid met haar beschuldigen, indien wij zeggen, dat de aanhef van Dr. Cuypers' brief: „een meerderheid in uw Bestuur, die dank zij de gebrekkige wetgeving der Maatschappij, zich sinds jaren heeft weten te handhaven en met vriendjes aan te vullen, heeft openlijk blijk gegeven van afgunst en vijandschap tegenover Jhr. Mr. V. de Stuers en tegen mij", slechts door toorn kan ingegeven zijn, en dat de zaken daar onjuist worden voorgesteld. Waren de leden op de algemeene vergaderingen soms niet bevoegd hun stem uit te brengen op wien zij wilden? Hebben die leden niet ook vaak hunne stemmen op Dr. Cuypers zelf uitgebracht? Als de heer Cuypers altijd gedacht heeft als thans, waarom heeft hij dan zoolang in het Hoofdbestuur zitting genomen?

Zijn positie is altijd scheef geweest. Nu bekent hij kleur en verbreekt hij zijn stilzwijgen van vroeger. nu houdt hij op schuilevinkje te spelen. Maar hij doet dit alles veel te laat en heeft het aan zichzelf te wijten, indien zijn houding langen tijd verkeerd beoordeeld is geworden.

Het schrijven van Dr. Cuypers schijnt ons toe, geen daad van verstandige politiek te zijn. Wilde hij de Maatschappij verlaten, dat was zijn recht; zijn verleden echter, dat niet van dubbelzinnigheid was vrij te pleiten, had hij zich behooren te herinneren, dan zou hij het besef hebben gekregen, dat met stille trom uittrekken nog het wijste zou geweest zijn.

Nu is de brief, als manifest, zeker mislukt; hij zal tot allerlei commentaren aanleiding geven, die Dr. Cuypers zeker niet aangenaam zullen wezen. Dat de briefschrijver, die de rechterhand van Jhr. de Stuers was en is, „diens werkzaamheid, sinds meer dan 20 jaren voor onze nationale monumenten" nuttig en heilzaam acht, spreekt immers van zelf. Maar nu dit nogmaals met zekere ostentatie verklaard wordt, denkt men onwillekeurig aan de eigenschap, welke aan „eigen lof" pleegt toegekend te worden.

Is er reden om van „hartstochtelijke afgunst" te spreken, nu 24 architecten de restauraties van Dr. Cuypers hebben afgekeurd? Ons dunkt, dat ook hier weer de toorn iets heeft doen neerschrijven, dat door het koele verstand zou zijn geschrapt. Twintig jaren is Dr. Cuypers aan het restaureeren geweest; al de profijten, die dat werk kon opleveren, heeft hij genoten en zijn collega's hebben hem zijn gang laten gaan. Mag er nu van „hartstochtelijke afgunst" worden gerept, omdat vele architecten na dit alles nu twintig jaar rustig te hebben aangezien, hun deel van het Rijkswerk komen eischen? Immers neen! Maar daarenboven, uit hun advies is die eisch niet eens op te maken. Zij willen slechts dat een commissie van toezicht en advies benoemd zal worden.

Dat Dr. Cuypers meent, dat Jhr. De Stuers „aan wien Nederland dank verschuldigd is", miskend wordt, is van zijn standpunt volkomen begrijpelijk. Wie de Stuers miskent, miskent in nog hoogere mate zijn tweelingbroeder, Cuypers.

Gek is het, dat de briefschrijver aan het adres der 24 architecten alle waarde ontzeggend, omdat de onderteekenaars „nooit onze monumenten grondig bestudeerd hebben," zich daartegenover beroept op het fameuze adres der „350 mannen van positie" ofschoon de monumenten-studie dezer personen al even twijfelachtig is.

En nu neemt Dr. Cuypers Architectura onder zijn hooge bescherming. Het adres van die vereeniging, dat blijkbaar zijn volle sympathie heeft, wordt gezegd „de *valsche* beweringen van het Maatschappij-bestuur *naar behooren* te hebben weersproken"

Ten slotte wordt geschreven: „De *ergerlijke* handelwijze van uw bestuur, welke de Maatschappij *compromitteert*, zonder dat deze bij machte is, daartegen iets te doen, noopt mij, bij wijze van protest en tevens als blijk van waardeering voor hetgeen Jhr. Mr. Victor de Stuers heeft tot stand gebracht voor onze architectuur, onze monumenten en onze kunst, hiermede mijn ontslag te nemen als lid der Maatschappij."

Bravo, bravo, bravissimo! Men denkt hier aan een toost, aan glasgerinkel, aan parelenden wijn.

Het is echter bekend, dat men de toosten-welsprekendheid niet moet ontleden, op straffe van niet veel meer dan onzin te zullen vinden.

Maar hier, waar geen toost, doch een zeer ernstige daad bedoeld is, mag ontleding niet achterwege blijven. Daar wordt gesproken van een *ergerlijke* handelwijze van het Maatschappij-bestuur; dit is echter een vage beschuldiging, want, naar het strenge recht, is aan

dat bestuur ter zake van zijn adres niets te verwijten.

Dat de Maatschappij niet bij machte zou zijn, om het bestuur, wanneer het compromitteerend optreedt, tot rede te brengen, ja, het tot aftreden te noodzaken, wie, die dit zal gelooven? Er worden toch op gezette tijden bestuursverkiezingen gehouden en dan kan de vergadering handelen naar welgevallen.

Dat Dr. Cuypers waardeert hetgeen Jhr. Mr. V. de Stuers heeft tot stand gebracht, laat zich volkomen begrijpen. Het zou al van de grofste ondankbaarheid getuigen, als hij het niet deed. Maar als de wijze, om deze waardeering openlijk te toonen slechts kan zijn het ontslag nemen als lid der Maatschappij, waarom dat dan niet eerder gedaan? Heeft Dr. Cuypers in de twintig laatste jaren nimmer waardeering genoeg voor den referendaris gevoeld, om der Maatschappij vaarwel te zeggen? Men zou haast gaan gelooven, dat zijn hart in dien tijd voortdurend tusschen die twee gebalanceerd heeft.

Zie, zooals wij boven hebben uiteengezet, de zaken staan voor de „officieele" richting zoo gunstig als maar wezen kan en nu laat Dr. Cuypers, als de stier, zich door het roode lapje van het Maatschappij-adres er toe verleiden, in toorn zijn vesting te verlaten om... met zijn eigen drieguldens zijn vensters in te werpen. Want deze brief doet aan zijn zaak meer afbreuk, dan alle Maatschappij-adressen, die ooit bij de Tweede Kamer zijn ingediend.

Toen Alberdingk Thijm nog leefde, deed het volgend rijm de ronde:

Vic bedenkt het
Piet volbrengt het
Joseph steekt de loftrompet
En 't publiek... betaalt de pret.

De loftrompetblazer ligt nu onder de aarde. De bedenkende zoowel als de volbrengende kracht zijn echter nog in volle werking, ofschoon de trompetter sinds lang zwijgt.

Zoo had het kunnen blijven, nog jaren lang. Of dit voor onze Nederlandsche kunst en oudheidkunde goed geweest zou zijn, betwijfelen wij, doch dit doet voor het oogenblik niet ter zake. Maar nu neemt Dr. Cuypers de trompet op, die aan Alberdingk Thijm's kunstvaardige hand ontglipte, en hij zet hem in woede aan den mond. Maar uit hetzelfde instrument, waaruit Thijm de schoonste tonen wist te halen, komt nu niets dan een schor getoeter, dat niemand streelt, dat niemand schrik aanjaagt, dat slechts een glimlach wekt.

Dat een kras antwoord van het Maatschappijbestuur op zoo plomp een aanval niet zal achterwege blijven, is te voorzien. En zoo zal de onverkwikkelijke strijd van 1895 in 1896 worden voortgezet. En toch, een strijd als deze is onvruchtbaar en kweekt slechts verbittering. Men denkt aan den tijd der Arminianen en Gomaristen; 't gaat om de vraag „voor of tegen de middeleeuwen?" Over vijfentwintig jaar zal men zich niet kunnen verbeelden, dat een zoo dwaze vraag zoo vele gemoederen in onzen tijd in vuur en vlam heeft gezet. Zelfs Viollet-le-Duc zou vreemd opzien, als hij kon waarnemen hoe zijn leer niet in Frankrijk, niet in Engeland, niet in Duitschland, maar... in het kleine Nederland het *schibboleth* der architecten is geworden.

OUDEJAARSAVOND-BESCHOUWING OVER DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Deze Maatschappij, opgericht in een tijd ('t was in 1842), toen de beoefening der bouw*kunst* hier pas begon te ontluiken, studieboeken nog schaars en slecht geïllustreerd, en meerendeels arm aan inhoud waren, toen de Polytechnische School nog niet bestond en geen studieband vormde en nog niet tot ontwikkeling en voorlichting kon dienen — deze Maatschappij, zij heeft in de eerste jaren van haar bestaan, bestuurd als zij *toen* werd door een keur van degelijke en actieve architecten, ontegenzeglijk veel nut gesticht, en wat zij *toen* in druk gaf, had inderdaad meer waarde, dan hetgeen zij *nu* geeft.

Doch helaas, die Maatschappij, zij is niet met den tijd meegegaan, zij is ongemerkt blijven stilstaan, ingeslapen zelfs, alleen dan nog eens wakker wordend, als deze of gene die zich gepasseerd of beleedigd acht, het Bestuur komt zeggen: „Nu moet jelui toch eindelijk eens toonen, dat je nog leeft". Overhaast wrijft zij zich dan de oogen uit, en vóór ze nog precies nagaat of de gevraagde daad wel op den weg der Maatschappij ligt, en haar ten goede komt, wordt er een erg wettig, stuursch, hooghartig besluit genomen, of uit den magazijn-voorraad een adres ingevuld, en de tusschenkomst der Hooge Regeering of eener Hooge Vergadering gevraagd.

En als dan daags nà die daad van alle zijden stemmen opgaan: „maar zoo iets had ge nooit mogen „doen, dat is tweedracht zaaien inplaats van een„drachtelijk de Bouwkunst te *bevorderen*", dan is het vermakelijk de naïeve bestuursgezichten te zien, die toch in allen ernst meenden, zoodoende de Bouwkunst te *bevorderen* en der Maatschappij nut te zijn.

Waar zetelt die Maatschappij?

Zij zetelt in Amsterdam; toevallig schuin tegenover de nieuwe komedie staat in de Marnix-straat het *Maatschappelijk Gebouw*.

Daar toch, in Amsterdam, wordt geacht de Voorzitter te wonen, daar woont de Vice-voorzitter en de Secretaris, de kern van het dagelijksch bestuur, en daar ook woonde voorheen het meerendeel der Bestuursleden.

Het Maatschappelijk gebouw is een deftig huis, met eene hooge borstwering, goede vestibule, ruim trapportaal en verder met eene zaal, bestemd voor de jaarlijksche Mei-vergadering, eene bibliotheek en eene bestuurskamer, en eene benedenruimte ter permanente tentoonstelling van bouwmaterialen en aanverwante artikelen.

Het Maatschappelijk nut van dit gebouw is voor alle leden, het bestuur uitgezonderd, een diep raadsel; behalve toch de bibliotheek, waarin juist alle nieuwe, belangrijke studiewerken, de bouwkunst en aanverwante vakken betreffende, ontbreken, dient het gebouw slechts voor enkele vergaderingen (één algemeene vergadering in Mei, de maandelijksche bestuursvergaderingen, de drie-maandelijksche redactie-vergaderingen, en af en toe eene buitengewone vergadering), en voor de sedert lang reeds lijdende tentoonstelling, volgens sommigen, slechts door pressie en compassie nog in leven.

Doch moge de utiliteit van *het* gebouw voor de leden ook meer dan een raadsel zijn zelfs, het bestuur is diep van het tegendeel overtuigd, want *het* gebouw geeft *prestige* aan de Maatschappij, en eischt immers van het bestuur een hoogst spaarzaam financieel beheer, eene deugd, onder de artisten hoogst schaars.

Hoe wordt die Maatschappij bestuurd?

Zij wordt bestuurd door negen leden, vroeger feitelijk ter algemeene vergadering, sedert kort echter door de stemgerechtigde leden gekozen, plus een bezoldigd Secretaris.

De Voorzitter moet volgens de wet in Amsterdam wonen en vormt met den Vice-voorzitter en den Secretaris, zooals gezegd, het Dagelijksch bestuur, de actieve kern.

DUBBELE VILLA AAN GROOTHERTOGINNELAAN TE 's-GRAVENHAGE

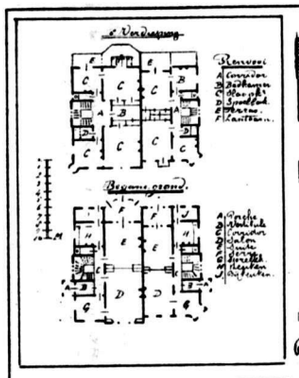

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

J. Westhoff Jr. — Architect.

Dat bestuur vergadert in pleno elke maand, het dagelijksch bestuur eens of meermalen 's weeks.

Van dat bestuur gaat uit de leiding der Maatschappij, het voorziet in alles, en regelt en zorgt voor alles wat het Maatschappelijk belang, in den ruimsten zin genomen, eischt — en heeft, geroepen om de Bouwkunst in Nederland te bevorderen, geen andere taak, dan om, in verband met de tijdsomstandigheden en toestanden, al datgene te doen, wat tot ontwikkeling van ons kunstleven op bouwkundig gebied kan strekken.

Samengesteld uit onpartijdige mannen van naam, die aan hetgeen zij bereids op bouwkundig gebied gepresteerd hebben, het hun geschonken vertrouwen ontleenen, mannen, die ten volle den ernst van hun taak beseffen en het doel der Maatschappij begrijpen, tracht het bestuur, staande boven alle partij- of personen-quaestiën, de Maatschappij te doen zijn een lichaam, waarvan het een eer, eene onderscheiding geacht wordt, om lid te mogen zijn, eene Maatschappij waarin allen als kunst- en vak-broeders elkander ontmoeten, ontwikkelen, waardeeren en zoo noodig steunen zelfs — althans zoo moest het zijn — maar zoo is het niet.

Wat doet die Maatschappij?

Zij geeft uit een weekblad, een kalender, schrijft uit een paar prijsvragen en vergadert.

Het weekblad dient om den leden al 't belangrijke of onbelangrijke uit het Maatschappelijk leven mede te deelen en, hoezeer een Redactie tellend van niet minder dan 18 leden, mist het toch veelal goed geschreven, waarde-hebbende en vooral waarde-houdende artikelen, en geeft in zijn platen niet altijd het belangrijkste wat er gebouwd of geconstrueerd is.

Blijkbaar beheerscht het toeval den inhoud van het weekblad, dat in plaats van 18 redacteurs, slechts één begaafd man vraagt met voldoende relatiën zoo binnen- als buitenslands, om dit blad te doen zijn, wat het kon zijn, een orgaan, waarin het voor een schrijver een eer moest zijn een artikel of plaat te zien opgenomen.

De kalender is of was blijkbaar een memento en de prijsvragen, zij hebben haar ouden luister verloren, en worden zoo 't schijnt enkel en alleen uitgeschreven, om aan de wetsbepaling te voldoen.

De Maatschappij vergadert — namelijk ééns, in de Mei-maand, in Amsterdam, ééns, in de Septembermaand, bij eene harer getrouwe afdeelingen. Dan, in Mei, komen uit alle oorden van Nederland de architecten, civiel-ingenieurs en professoren of leeraren in de Bouwkunst, èn opzichters, èn industrieelen, èn de fabrikanten van bouwmaterialen bijeen, en dan kunt ge 't maatschappelijk leven in volle actie bijwonen en genieten; het is eene réunie van studie- en vakgenooten, saamgekomen ter behandeling van gewichtige aangelegenheden, onze Nederlandsche bouwkunst betreffende, en niet zelden vereenigt dan na een opgewekten arbeidsdag de algemeene Voorzitter de afdeelings-voorzitters ten zijnen huize ten maaltijd, de algemeene Vice-voorzitter ten zijnent de afdeelings-vice-voorzitters, de algemeene Penningmeester ten zijnent de afdeelings-penningmeesters en de algemeene Secretaris de afd.-secretarissen, kortom Amsterdam wijdt zich dan geheel aan de bevordering van kunst en van kameraadschappelijk samenzijn, en niet zelden stellen tal van Amsterdamsche leden hun logeerkamers ter beschikking der buitenleden.

Van richting of stijl is daar nooit sprake, integendeel, 't eenigste wat men van een ieder vraagt is: wees, wat ge zijn kunt voor ons allen, geef, wat ge in geestesgaven geven kunt, aan onze Maatschappij.

En in de Septembermaand is het weder réunie, bij eene der afdeelingen, en de afdeeling, welke die eer geniet, doet dan haar best, om al wat ze aan ouds of aan nieuws op bouwkundig gebied ter bezichtiging kan aanbieden, alsdan onder kundig geleide te bezoeken, na in een feestzaal tal van belangrijke zaken door geschikte inleiders te hebben doen behandelen en deze later in diezelfde of in eene andere zaal, onder een maaltijd, gekruid met toasten, nader te verwerken, op hare beurt tevens hospitaliteit aanbiedend.

Zóó vergadert de Maatschappij, althans zóó heeft zij vergaderd in de dagen van olim, maar zóó vergadert zij nu niet meer; 't is of er nu in haar gebouw, in haar zaal, in haar bestuurskamer, iets van de atmospheer eener ziekekamer zwevende is; 't voelt er nu zoo gedrukt, 't is er zoo kil, zoo koud, zoo stil, zoo verlaten, in één woord zoo echt „unheimisch"; geen enkele zonnestraal breekt er meer door, en als er bij toeval nog eens een straaltje de bibliotheek binnenvalt, dan is 't oog der bezoekers daaraan zoo ontwend, dat dadelijk het gordijn wordt neergelaten.

Arme Maatschappij, moet dat met u zoo blijven, of zal het Nieuwejaar een jaar van hergeboorte voor u worden?

Dat laatste wensch ik u ten volle toe, nog verdient gij het.

Een Oudejaarsavond-mijmeraar.

GEKNOEI BIJ AANBESTEDINGEN.

De Aannemer komt terug op ons laatste artikel onder dit opschrift. Evenals de vorige maal weidt zij evenwel uit over bijzaken, en laat de hoofdzaak onbesproken. Dat het blad wel het orgaan is van den Aannemersbond, en deze bond toch met den inhoud niets te maken heeft, schijnt ons zonderling, doch wij nemen deze verzekering gaarne aan.

Het zij ons nu vergund aan de redactie van *De Aannemer* eenige vragen te stellen, waarop een categorisch antwoord kan worden gegeven:

1°. Keurt gij de handelwijze der Haarlemsche aannemers goed?

2°. Acht gij het thans heerschend „oplegsysteem" bevorderlijk voor de moraliteit van den aannemersstand in het algemeen?

3°. Indien het de taak is der architecten om *bona-fide*-inschrijvers bij aanbestedingen, wien het werk niet gegund is, voor hunne moeite en kosten schadeloos te stellen, op welke wijze moeten dan die architecten deze taak ten uitvoer brengen?

4°. Indien een fonds gevormd werd door *de aannemers zelf* uit kleine bijdragen, door ieder wien een werk gegund werd te storten, zou dan de aannemersstand, door het oplegsysteem voorgoed te verbannen, niet in ieders achting rijzen?

Nu schenke men klaren wijn. De Haarlemsche kantonrechter heeft inmiddels den eisch, door de onderteekenaars der beruchte acte gedaan, ontzegd. Wij kennen de gronden niet waarop dit vonnis rust, maar meenen toch, dat de rechter zich niet in gunstigen zin over de handelwijze der vier-en-dertig aannemers zal hebben uitgelaten.

BIJ DE PLAAT.

De dubbele villa op nevensgaande afbeelding is in 1894-95 gebouwd aan de Groot-Hertoginnelaan te 's-Gravenhage. De gevels zijn opgetrokken in Rijnsteen met ruime toepassing van gehouwen steen; de daken zijn met leien gedekt.

H. Wesstra Jr.,
Architect.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 28 *December* 1895.

Na voorlezing en goedkeuring der notulen van de vorige bijeenkomst, deelde de Voorzitter mede, dat de heer A. J. van der Kloes, leeraar aan de Polytechnische School te Delft, den 25sten Januari a. s. voor de Vereeniging eene lezing over tras zal houden, waartoe hij door het Bestuur is uitgenoodigd. Daarna werd er gestemd over drie nieuwe leden, die allen werden toegelaten.

Nadat de aanwezigen in de gelegenheid gesteld waren de acht ingekomen ontwerpen van een voorgevel voor een hotel 1e rang te bezichtigen, gaf de Voorzitter het woord aan den heer A. van Elmpt, die met de heeren J. P. Hazen, K. Hoekzema, L. M. Moolenaar en P. van der Windt de ingekomen antwoorden had beoordeeld. Zijne mededeeling was van den volgenden inhoud:

Mijne heeren!

Met genoegen aanvaardde de jury hare taak, om de antwoorden te beoordeelen, welke zijn ingezonden op de prijsvraag van het jaar 1895, door de Vereeniging uitgeschreven. Wij hebben de eer u hierbij onze bevinding mede te deelen. In het geheel zijn in onze handen gesteld acht antwoorden onder de navolgende motto's: 1. Gevelstudie. 2. Grietje. 3. Studio. 4. Parma. 5. Ter Elfder Ure. 6. ⊠ (eene figuur.) 7. A. S. 8. Record.

Beoordeeling.

1. *Gevelstudie.* — Dit ontwerp is talentvol gedacht; het geeft bij de eerste beschouwing een eenigszins vreemden, doch gezelligen indruk. Bij het zeer te waardeeren streven om met bestaande en dikwijls toegepaste vormen te breken en iets nieuws te scheppen, is de ontwerper op uitstekende wijze geslaagd.

Hoewel hij zich in alle opzichten nog geen voldoende rekenschap van de constructie heeft gegeven en de vormen hier en daar nog een weinig gezocht en onvolkomen zijn, is hier toch een geheel verkregen, dat op groote architectonische waarde kan bogen.

De wijze waarop de omsluitingssteenen van het voorspringende gedeelte in een der topgevels zijn geplaatst, waardoor de vrije lijn als omsluiting van het zoldervenster wordt verkregen, is niet constructief, aangezien deze manier noodzakelijk tot inwatering aanleiding moet geven.

De verschillende vertrekken zijn goed in den gevel aangegeven en vormen een afwisselend en aangenaam geheel.

Het teekenwerk is met vaardige hand gedaan, vooral de bijgevoegde aquarel geeft een goeden dunk van des ontwerpers talent.

2. *Grietje.* — Veel minder dan het vorige voldoet het ontwerp „Grietje", hoewel het over 't algemeen niet onverdienstelijk is. De verdieping gelijkvloers is goed van verdeeling en vormt een goed geheel. De combinatie van hoofdingang met de beide zijramen is eigenaardig van vorm. Het bovengedeelte van den gevel vormt geen aangenaam geheel. Over 't algemeen is in dit ontwerp een goed streven waar te nemen. Het teekenwerk is met zorg behandeld.

3. *Studio.* — Dit ontwerp is ongeveer van gelijke waarde als het vorige. Het in den gevel doorgevoerde pilasterstelsel geeft een eentonig geheel. De vestibule is te gering van afmeting, te oordeelen naar de beide zijramen naast den hoofdingang aangebracht, waarachter zich wachtkamer en portiersloge bevinden. De strenge symmetrie verhoogt geenszins het effect. De pilasters, consoles en ontlastingbogen in de verdieping gelijkvloers zijn niet schoon van vorm en weinig redegevend. Het karakter is in alles goed volgehouden. Het teekenwerk is gemakkelijk en vlug gedaan.

4. *Parma.* — Hoewel de ontwerper zich doet kennen als een vaardig en accuraat lijnteekenaar, komt het ons voor, dat hij zich te veel ophoudt met het bestudeeren van allerbekendste zaken. Dit ontwerp is geheel het type van den gewonen woonhuizenbouw van den laatsten tijd, waarbij allerlei motieven als voor het aanplakken zijn. De verschillende localiteiten zijn goed gerangschikt. De vensters op de derde verdieping zijn te laag en geven geene aangename verlichting aan de daarachter gelegen slaapkamers.

De beide uitbouwen op de vleugels van het hoofddakvenster zijn weinig stabiel en zonder beteekenis.

5. *Ter Elfder Ure.* — Evenals het vorige geeft ook dit ontwerp weinig nieuws te aanschouwen. Klaarblijkelijk maakt de ontwerper te veel gebruik van bekende plaatwerken. De verdieping gelijkvloers is goed van verdeeling, vooral het terras voor de conversatiezaal is oordeelkundig aangebracht. De twee kleine lichtopeningen in aansluiting met den hoofdingang mogen aan den voorgevel een goed geheel vormen, het valt echter niet te verdedigen, dat een dezer kozijntjes het licht verschaft aan de spreekkamer, waar een groot drielichtsvenster reeds meer dan voldoende is; dit zal aan de binnenzijde een scheef gezicht opleveren. De derde verdieping, in het programma gevraagd, is bij dit ontwerp niet aangegeven; de achter de topgevels gelegen vertrekken kunnen niet als verdieping gerekend worden.

Het doordringen van een binnenmuur door het voordakschild werkt storend op het vormen van een geheel, men krijgt daardoor den indruk van twee verschillende gevels. Het teekenwerk is goed.

6. ⊠ (een figuur). Hoewel de ontwerper blijkbaar zijn best heeft gedaan, gaat de beantwoording van dit vraagstuk verre boven zijne krachten.

De derde verdieping is, evenals bij het vorige ontwerp, afwezig. Het geheel draagt niet het karakter, dat voor een hotel gewenscht is. Het teekenwerk is met zorg behandeld, doch verraadt een nog ongeoefende hand.

7. *A. S.* De plaatsing van steeds dezelfde lichtopeningen, pilasters en bekroningen geeft aan dit ontwerp een droog en eentonig geheel. De architectonische vormen zijn weinig bestudeerd. Indien de ontwerper wat spaarzamer was geweest met het aanbrengen van lichtopeningen, zou het geheel daardoor gewonnen hebben. Het teekenwerk is vrij goed.

8. *Record.* — Het is niet de moeite waard dit ontwerp aan eene nadere beschouwing te onderwerpen, aangezien het totaal zonder verdienste is. Wij meenen te kunnen volstaan den ontwerper aan te raden zich met ijver op het bouwkundig teekenen toe te leggen en de beginselen der bouwkunst goed in het geheugen te prenten, alvorens zich weder met het beantwoorden van prijsvragen te gaan bemoeien.

Conclusie.

Na aldus de acht antwoorden beschouwd en ontleed te hebben zijn wij overeengekomen de waarde van elk ontwerp door het geven van punten te bepalen en het aantal van 20 als maximum aan te nemen.

De uitslag hiervan was als volgt:

1.	Gevelstudie	17 punten.
2.	Grietje	13 „
3.	Studio	12 „
4.	Parma	11¼ „
5.	Ter Elfder Ure	9½ „
6.	⊠ (eene figuur)	6¼ „
7.	A. S.	6 „
8.	Record	0 „

Zooals uit de bovenstaande punten blijkt, is het voor de jury niet moeilijk tot een besluit te komen. Zij is dan ook eenparig van oordeel het ontwerp „Gevelstudie" voor de eerste bekroning voor te dragen. Zij kan echter geen termen vinden een der overige ontwerpen een bekroning waardig te keuren.

De ontwerper van „Gevelstudie" bleek te zijn de heer J. G. van Gendt A.Lzn., architect te Amsterdam, aan wien de prijs van *f* 40 dus is toegekend.

Wegens het bedanken van twee leden van de Commissie van materialenkennis werden daarvoor benoemd de heeren Jager en Van Boven, die de benoeming aannamen.

Ten opzichte van de missive der huisschilders-vereeniging „Eendracht en Nut" deelde de Voorzitter het volgende mede. Het Bestuur is van oordeel, dat eene afzonderlijke uitbesteding van verfwerken bij het uitbesteden van bouwwerken, met het oog op de persoonlijke gevoelens van architecten en uitbesteders, zal leiden tot meerdere onregelmatigheden. Uit ervaring weet het, dat het werk daardoor niet degelijker wordt en vreest dat ook de schilders dan met de algemeene strooming der aannemers zullen medegevoerd worden. Het wenscht dit niet te bevorderen.

De commissie, die de vraag zou overwegen of er het volgende jaar weer eene tentoonstelling van bouwmaterialen enz. zou kunnen plaats hebben, was nog niet met haar antwoord gereed. De heer Van Elmpt deed hieromtrent het voorstel, de commissie met nog twee leden van den vorigen keer aan te vullen, waardoor de uitvoerbaarheid van eene tentoonstelling beter kon worden nagegaan, hetgeen door den heer Hoekzema ondersteund werd.

De heeren Kruizinga en Nijhuis werden daarvoor gekozen en hadden geen bezwaar het mandaat te aanvaarden.

Met eenige hartelijke woorden en wenschen voor het oude- en nieuwe jaar sloot de Voorzitter de vergadering.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Afdeeling Leiden en Omstreken.

Vergadering van Vrijdag 27 *December* 1895.

Vóór de opening der vergadering waren de leden in de gelegenheid gesteld om eenige teekeningen van verschillende gebouwde en in aanbouw zijnde post- en telegraafkantoren te bezichtigen.

De heer D. E. C. Knuttel, rijksbouwmeester, onze geachte oud-voorzitter, had op verzoek van het bestuur der afdeeling de teekeningen van Leiden, Amsterdam, 's-Hertogenbosch, Sittard, Heusden, Gemert en Hansweert toegezonden.

Met veel belangstelling werden ze door de leden in oogenschouw genomen en door den Voorzitter medegedeeld, dat de heer Knuttel voor het afstaan dezer keurige collectie dank gebracht en genoemden heer bericht zal worden dat wij ons voor het vervolg dringend houden aanbevolen.

In twee vacatures van den Arbeidsraad moest de afdeeling voorzien. De heeren J. Roem en W. Splinter werden tot leden van dien Raad benoemd; tot afgevaardigden naar de algemeene vergadering van den Arbeidsraad werden gekozen de heeren H. J. Jesse en P. C. de Vrind.

Het verslag over het geldelijk beheer werd uitgebracht door de heeren Wempe en Veilbrief. De penningmeester J. van Dam werd dank gezegd voor zijn goed beheer.

Daarna opende de Voorzitter de discussiën over het voorstel van een twintigtal leden, tot afscheiding van de Maatschappij. Een belangrijke discussie volgde en uit den loop daarvan bleek het ten duidelijkste dat afscheiding de algemeene wensch was. Het bestuur stelde daarop een motie voor, luidende: „Het bestuur der „afdeeling Leiden en Omstreken van de Maatschappij t. bev. d. „Bouwkunst, overwegende het voorstel van een twintigtal leden „tot afscheiding van de Maatschappij, en gehoord de discussiën in „de vergadering van den 27sten Dec. 1895, stelt voor de betrek„king met de Maatschappij te verbreken en als zelfstandige ver„eeniging op te treden, doch in de overtuiging, dat samenwerking „nuttig is, spreekt het de wenschelijkheid uit van eventueele aan„sluiting, t zij bij eene gereorganiseerde maatschappij, 't zij bij eene „andere vereeniging van gelijke strekking."

Deze motie werd met algemeene stemmen aangenomen, zoodat de afdeeling „Leiden en Omstreken" als onderdeel van de Maatschij. vervalt, maar op denzelfden voet als zelfstandige vereeniging blijft bestaan.

Op verzoek der Vergadering werd besloten dat het bestuur nu als zoodanig in zijn geheel zou aftreden, doch als commissie zal optreden, die voor de volgende vergadering een nieuw reglement ontwerpt, dat der vereeniging ter goedkeuring zal aangeboden worden, waarna de keuze van een bestuur kan volgen.

Na eenige besprekingen sloot de Voorzitter de vergadering met eenige toepasselijke woorden en sprak daarbij den wensch uit dat de leden van de nieuwe vereeniging met toewijding zullen samenwerken, welke woorden door het groot aantal opgekomen leden werden toegejuicht.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Vrijdag 27 *December* 1895.

Na opening van de vergadering deelde de Voorzitter, de heer C. B. Posthumes Meijjes, mede, dat het bestuurslid N. M. Koning, na eene langdurige ziekte, op jeugdigen leeftijd was overleden, welk verlies door het Bestuur diep werd gevoeld. Besloten werd namens de afd. een brief van deelneming te zenden aan zijne weduwe.

Na lezing en goedkeuring van de notulen, werd medegedeeld dat van het Hoofdbestuur bericht was ontvangen dat het, naar aanleiding van de jongste wetswijziging, herziene reglement, was goedgekeurd. Voorts was van den heer W. Kromhout Czn. ingekomen een afdruk van zijne onlangs gehouden lezing in het genootschap „Architectura et Amicitia" over de concentratie van alle bouwkunst-beoefenaren tot één vereeniging, en van den heer L. Bienfait (lid van de firma Koning en Bienfait) het bericht, dat het proefstation voor bouwmaterialen (waarvan de heer N. M. Koning lid was) op dezelfde wijze in stand zal blijven.

De heer P. F. Laarman leidde vraag 10 in; de toepassing van houtcement voor daken en de goede resultaten, die daarmede verkregen waren, meende spreker als bekend te mogen aannemen; nieuw was evenwel het gebruik van houtcement voor een waterdichten kelder. Spr. gaf een uitvoerige beschrijving van zulk een kelder in een huis in de Van-Baerlestraat, die gedurende 2 jaren kurkdroog was gebleven.

De heeren W. J. de Groot en Arn. A. M. Brüning waren van meening, dat voor het geval de keldervloer dieper was gelegd dan in het besproken geval, deze wijze van werken geen aanbeveling zou verdienen en de kelder spoedig lek zou worden.

Ook de Voorzitter achtte het een knoeimiddel en was van meening dat het papier door de wisseling van den waterstand spoedig zou verrotten. De heer De Groot waarschuwde tegen het bezigen van te fijne kiezel voor bescherming van houtcement-daken, daar dit bij hevigen wind afwaait en schade en gevaar kan veroorzaken. Nadat de heer E. M. Rood gewezen had op de soort van het te gebruiken zand en vervolgens nog gesproken was over de samenstelling van het houtcement en de papiersoort, werd de inleider verzocht over deze vraag een rapport op te maken.

Door den heer J. N. Landré werd vraag 12 ingeleid. De goede eigenschappen van Pitch Pine werden door spreker in het licht gesteld, vooral wanneer het goed gesorteerd wordt aangebracht, nl wanneer het uit niet al te grove, harsachtige deelen bestaat, daarbij droog en zonder spint buiten het hart gezaagd is en wanneer het goed kan worden onderhouden.

In antwoord op een vraag van den heer Rood deelde de heer H. C. Dorlas mede, dat deze houtsoort niet geschikt is voor werken in den grond, waarbij het blootgesteld is aan den invloed van water en wind, waardoor het spoedig vergaat.

Door den heer C. B. Posthumes Meijjes werd vraag 13 ingeleid. Lood en koper verdienen in het algemeen de voorkeur, maar ook zink kan lang goed blijven, als het vrij ligt. Het maken van torens en dergelijke versieringen van dit materiaal moet ontraden worden, omdat dan het zink niet kan werken en gesoldeerde naden door den invloed van de zonnewarmte spoedig zullen losspringen. Het kleuren van zink als steen verdient afkeuring. Naar aanleiding van een vraag van den heer De Groot deelde spreker mede dat het zink sterk oxydeert en men vooral moet zorgdragen dat water, van looden platten afkomstig, niet over zink loopt, daar dit het spoedig verteeren van het zink tengevolge heeft. In antwoord op een vraag van den heer Rood voegde de heer L. Bienfait hieraan toe, dat water, hetwelk langen tijd in een zinken bak heeft gestaan, schadelijk is voor de gezondheid,

De Voorzitter verzocht den leden geschikte onderwerpen voor de prijsvragen 1895—'96 aan den Secretaris te willen opgeven.

Hierna werd door den Voorzitter de toestand der Maatschappij en de houding van de afd. 's-Gravenhage, naar aanleiding van de plaats gevonden wetswijziging besproken en op het nut gewezen om uit de afd. Amsterdam een stem te doen opgaan, waarbij tegen eene afscheiding van de afdeelingen gewaarschuwd wordt. Spreker stelde de volgende motie voor:

„De afdeeling Amsterdam der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, vernomen hebbende dat de afdeelingen Leeuwarden en Alkmaar zijn opgeheven tengevolge van het besluit der Algem. Verg. van 31 Mei jl., waarbij werd vastgesteld, dat de leden der afdeelingen voortaan zullen moeten zijn leden der Maatschappij enz.;

gelezen hebbende de verslagen van de afd. 's-Gravenhage der Mij. en de door die afdeeling aan het Hoofdbestuur der Mij. gezonden missive, en het juiste antwoord van het Hoofdbestuur op de Haagsche missive,

drukt de wenschelijkheid uit, dat door nadere besprekingen van de besturen der afdeelingen met het Hoofdbestuur der Mij. de hangende quaestie tot eene gewenschte oplossing worde gebracht.

De afdeeling Amsterdam toch vermeent al zullen veranderingen in de Maatschappij tot b. d. B. noodzakelijk blijken en al zijn er grieven van enkelen, de Maatschappij èn door hare traditie, èn door hare onafhankelijkheid een noodzakelijk lichaam in ons vaderland is."

De heer De Groot verwacht van deze motie weinig heil, daar de gewraakte wetswijziging juist door het bestuur van alle afdeelingen is voorbereid en vraagt, wanneer die bespreking mocht plaats hebben, of dan bestuursleden van andere afdeelingen, die geen lid van de Maatschappij zijn, daaraan kunnen deel nemen.

Ook de heer J. R. de Kruijff is deze meening toegedaan, doch vindt het goed dat de afdeeling Amsterdam, tegen de voorgestelde afscheiding hare stem verheft.

Nadat nog de heeren Brüning en Rood deze zaak besproken hadden, bracht de Voorzitter de motie in stemming en werd deze met één stem tegen en één blanco aangenomen.

Na een kunstbeschouwing van den Voorzitter van eene collectie prenten van oude Amsterdamsche gebouwen, werd de vergadering, niets meer aan de orde zijnde, gesloten.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van Maandag 30 *December* 1895.

De Afdeeling kwam bijeen ter verkiezing van een volledig nieuw bestuur ter vervanging van dat, in de vergadering van 2e dezer afgetreden naar aanleiding van het besluit om een voorstel tot afscheiding van de bestaande afeeeling aan de orde te stellen, waaraan het tegenwoordige bestuur niet wilde medewerken.

Na vaststelling van de notulen der vorigaande bijeenkomst, vestigde de heer Berden de aandacht op het convocatiebiljet, waarin van een voorstel tot *ontbinding* gesproken wordt, terwijl hiervoor blijkens de gehouden discussiën *afscheiding* moet gelezen worden. De heer Van Wadenoijen voegde eraan toe, dat hierbij geen sprake was van oppositie tegen het Bestuur, zooals uit het verhandelde ter laatste vergadering duidelijk bleek. Het voorstel van spreker om de tegenwoordige bestuurders bij acclamatie te herkiezen, werd bestreden door den Voorzitter, die de meening was toegedaan dat de taak van het Bestuur was afgedaan.

Na de discussie werd tot de keuze van het Bestuur overgegaan en werden achtereenvolgens de heeren J. W. H. Berden, J. Mutters Jr., Nic. Molenaar, M. A. van Wadenoijen, A. Stigter, A. Mondt Jr. en J. H. A. Mialaret benoemd. Tot voorzitter van het nieuwbenoemde bestuur werd de heer Berden bij meerderheid van stemmen aangewezen.

Het afgetreden bestuur droeg daarna het beheer aan de nieuwe bestuursleden over, nadat het onder daverend en langdurig applaus door den heer Mondt bedankt was voor al hetgeen het in het belang der Afdeeling had gedaan. Ook werd hulde gebracht aan de moeite en de zorgen, door den afgetreden secretaris, den heer Frowein, aan den dag gelegd.

Het nieuwe bestuur verdeelde de functiën als volgt: Mialaret onder-voorzitter, Mondt secretaris, Molenaar penningmeester en Mutters bibliothecaris.

De Voorzitter van het zooeven opgetreden bestuur lichtte nader de gronden voor een voorstel tot afscheiding toe en eindigde met aan de Afdeeling te onderwerpen de volgende motie:

„De afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst besluit op heden 30 Dec. 1895, die afdeeling van de Maatschappij af te scheiden en als maatschappelijke afdeeling te ontbinden en te constitueeren als zelfstandige 's-Gravenhaagsche Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst."

Deze motie werd verworpen met 31 tegen 27 stemmen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. De Raad vereenigde zich met het voorstel van B. en W. om in plaats van den heer C. H. Peters, die daartoe verhinderd wordt, tot lid van de commissie voor de alhier in 1896 te houden 3-jaarlijksche tentoonstelling van kunstwerken te benoemen den heer Ph. Sadée, lid van den raad van bestuur der Academie van Beeldende Kunsten.

Amsterdam. Het aanstaande examen ter verkrijging van het diploma van bouwkundig opzichter zal afgenomen worden op 26, 27, 28 en 29 Februari e.k., in het maatschappelijk gebouw.

De candidaten worden uitgenoodigd zich vóór den 15n Febr. a. s. schriftelijk aan te melden bij den secretaris van de *Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst*, Marnixstraat 402.

— Stemhebbende leden der Maatschappij „Arti et Amicitiae" hebben het aftredende bestuur met groote meerderheid herkozen en is het derhalve opnieuw als volgt samengesteld: G. L. Dake, voorzitter; I. H. Wijsmuller, 2e voorzitter; Gerard Muller, secretaris-penningmeester; Ferd. G. W. Oldewelt, plaatsvervangend secretaris, en H. W. Jansen, plaatsvervangend penningmeester.

— In het weekblad *Architectura* van 28 Dec. is een schrijven opgenomen, waarbij Dr. P. J. H. Cuypers ontslag neemt als lid van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, en in het *Bouwkundig Weekblad* van denzelfden datum komt de brief voor, waarbij de heer C. H. Peters ontslag neemt als lid van het Hoofdbestuur.

LEIDEN. De aanleg van de verwarming en ventilatie van het op „Endegeest" op te richten krankzinnigengesticht is door den Gemeenteraad voor de som van f 23,663.20 opgedragen aan de Firma J. L. Bacon te Elberfeld.

— Aflevering 12 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat: De grafkelder te Wieuwerd in Friesland, door J. J. M. M. van den Bergh. — Korte mededeeling. — Het acetyleen en zijn toepassingen, door Dr. L. Bleekrode. — Wisselingen in vorm en functie bij de bacteriën, door Dr. R. G. Rijkens. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Dr. E. F. van de Sande Bakhuijzen. — Boekaankondiging. — Verscheidenheid op photographisch gebied, door Dr. J. E. Rombouts. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij Kon. besluit is de adspirant-ingenieur der marine, Jhr. C. Rappard, met den 1n Jan. a. s. bevorderd tot ingenieur 2e kl. der marine.

— Bij Kon. besluit is met 1 Jan. benoemd tot bureel-ambtenaar van den Rijkswaterstaat J. H. Smulders te 's-Gravenhage.

— Bij Kon. beslnit is aan J. Beyderwellen, op daartoe gedaan verzoek, eervol ontslag verleend als opzichter over de rechtsgebouwen, gevangenissen en Rijksopvoedingsgestichten.

— Bij Kon. besluit zijn benoemd tot landmeter 3de klasse bij het kadaster L. J. Roborgh, A. N. Hamelberg, C. A. M. Oosterman, Th. L. Kwisthout, allen adspirant-landmeter; tot landmeter 4e klasse H. R. Pijls, J. J. Roelofsen, G. Oldenzeel, A. G. Th. Deneijn van Hoofwerff, P. J. F. Kater, J. W. ten Braak, allen adspirant-landmeter, en L. F. Leijendeckers, thans gediplomeerd landmeter.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is toegevoegd: aan den chef der werken en opneming aan de Solorivier, de adspirant-ingenieur A. Perelaer en de benoemde opzichters 3e kl. Th. C. Geway, J. Swaving en A. R. Bloemhard; aan den ingenieur, belast met de opnemingen ten behoeve der irrigatie van de landstreek Sindang Pitoe (Djokja), de ingenieur 3e klasse J. J. A. van Driveldt te Soerakarta.

— De heer A. van Velzen, chef de bureau 1e kl. bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen te Arnhem, is benoemd tot adjunct-inspecteur 1e kl.

— De heer C. N. Noppen van Paddenburg, ingenieur aan de Maatschappij „De Schelde" te Vlissingen, is benoemd tot directeur der fabriek „De Nederlandsche Industrie" te Soerabaja.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter de heeren J. H. den Hartog, bij het stellen der ijzeren deuren van de sluis te Andel en den bouw van een stoomkabelpont over het Drongelensche veer, en W. de Zeeuw bij de werken van het Noordhollandsch kanaal.

— De heer C. C. Schoonejongen, opzichter bij den dienst van weg en werken der Holl. Spoorwegmaatschappij, ter standplaats 's Gravenhage, heeft met 1 Jan. den dienst met pensioen verlaten.

— Tot adjunct-inspecteur 2e kl. bij de Staatsspoorwegen is benoemd Jhr. C. R. T. Kraijenhoff.

— Benoemd tot leeraar in het teekenen aan de H. B. S. te Veendam de heer J. van Voorthuysen te Amsterdam. Op het drietal waren, behalve de benoemde heeren T. de Jong te Brielle en Lam te Amsterdam geplaatst, waarvan de eerstgenoemde verzocht niet in aanmerking te komen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bekwaam opzichter-teekenaar. Adres den luit.-kol. eerstaanw. ing., bureel der genie, Plantage-Lijnbaansgracht 1, te Amsterdam.

— Opzichters over het bouwen in de gemeente Utrecht. Jaarwedde f 700 à f 1000. Adres Burg. en Weth. vóór 1 Januari. (*Zie advert. in no.* 1).

— Bekwaam scheepsteekenaar, tegen goed salaris. Adres no. 158, *N. Rott. Crt.*

— Hoofdleeraar voor de afd. Kunstnijverheid en het onderwijs in stijl- en ornementleer aan de Academie van beeldende kunsten te 's-Gravenhage. Jaarwedde f 1800. Inl. bij den directeur. Adres vóór 15 Jan. aan den secretaris Joh. Gram, Toussaintkade 60.

CORRESPONDENTIE.

De schrijver van de briefkaart, blijkens poststempel den 20n Dec. j.l. uit Amsterdam verzonden, wordt beleefdelijk uitgenoodigd zich bekend te maken.

ADVERTENTIEN.

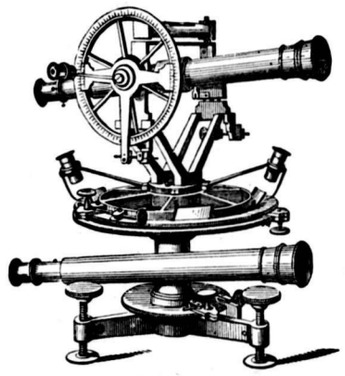

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

BIBBENVERWARMINGSBUIZEN.— Haarlemsche IJzergieterij.

Stoomtimmerfabriek
„ZWEDEN",
UTRECHT.
Architraven, lijsten, deuren, ramen, betimmeringen. Meubelen voor Kerken en Scholen, enz. enz.
KOZIJNEN, geheel afgewerkt of pasklaar. Houten gebouwen, kiosken, veranda's, Vloerdeelen met blinde vernageling, enz. enz.
ARCHITRAVEN en LIJSTEN in voorraad; PROFILLEN gratis verkrijgbaar.

Een jong ARCHITECT,
academisch en practisch ontwikkeld, sinds eenige jaren bij belangrijke en veelzijdige werken in 't bouwvak betrokken, **wenscht zich te associëeren met een gevestigd collega;** ook is hij geneigd **deelgenoot te worden** in eene met het vak in verband staande zaak of onderneming.
Schriftelijk onderhandeling onder lett. C. W. Bureau van dit Blad.

COLUMBIA's CARBOLINEUM.
naar verbeterde recepten, overtreft andere soorten door zijne *schoone bruine kleur.* Verkrijgbaar bij G. J. P. VAN STRAATEN, *Houthandelaar*, Amsterdam.

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De **NEDERLANDEN** van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

Ter drukkerij „Het Vaderland".

J. H. Hamstra.

31ste JAARGANG. — No 2 — ZATERDAG, 11 Jan. 1896

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . f 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië, bij vooruitbetaling. . . . . „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel f 0.20, en f 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat f 0.25, zonder plaat f 0.15

NIEUWE KUNST.

Sinds op de eerste wereldtentoonstelling, die te Londen in 1851 gehouden werd, bleek hoe diep bouwkunst en kunstnijverheid gezonken waren, heeft het aan pogingen, om daarin verbetering te brengen, niet ontbroken.

Bijna uitsluitend hebben die pogingen overal daarin bestaan dat men, zoo door het oprichten van scholen als door het uitgeven van werken, de kunst van het verledene trachtte, zij het dan ook maar in navolgingen, te doen herleven.

Deze pogingen zijn nu in zooverre geslaagd, dat de kennis van ornement- en stijlgeschiedenis nu tamelijk algemeen is geworden. Daar is geen behanger, geen meubelmaker, of hij heeft werken, gevuld met afbeeldingen uit alle mogelijke kunstperioden; daaruit kunnen de klanten kiezen, en hun vertrekken, al naar het hun belieft, in Style Moyen-Age, of Renaissance, of Henri den zooveelsten, Lodewijk den zooveelsten, Empire, enz. enz. doen inrichten.

Is dit nu geen verblijdend resultaat? Maar er is meer. Allerlei oude voorwerpen worden zoo bedriegelijk nagemaakt, dat men ze haast van de echte niet onderscheiden kan en architecten bouwen in stijlen, zoo zuiver als men maar wil. Zij maken u, als gij het hun bestelt, een 15e-eeuwsch kasteel, een 13e-eeuwsche kerk, een „Oud-Hollandsch" huis. Wie deed dat vroeger zoo goed?

En toch, nu begint men luider en luider te verkondigen, dat dit alles niets te beteekenen heeft, dat het slechts dwaasheid is, zich op de kunstvormen van het verledene te werpen. Wat zullen onze kleinkinderen ervan zeggen, dat men in 1830 Grieksch, in 1840 Romaansch, in 1860 Gothisch, in 1870 Italiaansche Renaissance, in 1880 „Oud-Hollandsch", in 1890 „Rococo" of welken anderen stijl dan ook als het eenige ware beschouwde? Zij zullen ons uitlachen, en al even weinig eerbied voor ons hebben als een middeleeuwsch ridder voor een collega op een gemaskerd bal.

Maar zijn er dan niet ook andere tijden geweest, dat men in navolging zijn heil zocht? Wat is bijvoorbeeld de Italiaansche Renaissance, ja de geheele kunst der wedergeboorte, anders geweest dan een poging om de kunst der Romeinen te doen herleven.

Zeker, zoo is het. Maar de mannen der Renaissance kopieerden heel anders dan wij. Zij vonden slechts weinig voorbeelden en moesten die geheel uit de hand nateekenen en opmeten. Zij waren kunstenaars meer dan geleerden en lieten hunne verbeelding reeds aanstonds vrij spel. Ieder ornement, dat de leerlingen van Rafael in de Thermen van Titus nateekenden, werkten zij onwillekeurig in hun geest om. Toen zij nu aan het beschilderen van de loggia's in het Vaticaan gingen, kreeg hun werk iets zoo oorspronkelijks, dat het ten duidelijkste van de antieke werken onderscheiden is. De behoeften der 16e eeuw waren geheel andere dan die der Romeinen. De Renaissance kunstenaars begrepen dit en daarom is bij hen van slaafsche navolging geen sprake.

Nu vergelijke men met deze wijze van werken eens die, welke tegenwoordig in zwang is. De photographie en de telkens meer volmaakte reproductiewijzen, de gemakkelijke verkeersmiddelen zijn oorzaak geweest, dat de nauwkeurigste afbeeldingen van alle kunstwerken, uit welk tijdperk dan ook, overal verspreid zijn. Machinaal worden deze afbeeldingen voor de meest verschillende doeleinden nagebootst en toegepast, waar dit maar mogelijk is.

Ornementen, die vroeger uit de hand gemaakt, en voor hun bestemming geschikt waren, kan men nu machinaal vermenigvuldigen en ze aanbrengen, waar men ze maar goed vindt. Zoodoende ontstaat de schijnbare rijkdom, dien de voorwerpen onzer hedendaagsche galanteriewinkels vertoonen, maar die met kunst niet het minst te maken heeft.

Men is er nu zoo aan gewend dat slechts historische stijlen recht van bestaan hebben, dat het ondenkbaar geacht wordt iets werkelijk *nieuws* te scheppen. Men wil niet erkennen, dat de moderne ijzerconstructies gelijk staan met de Grieksche zuilen, wier geheiligde vorm alle latere kunstperiodes met kleine wijzigingen hebben behouden.

Maar men vergeet, evenals de heer Moolenaar in zijn onlangs verschenen werk, dat de Grieksche zuil het resultaat is van constructieve berekeningen, gegrond op de eigenaardigheden van de steen als bouwmateriaal. De verhoudingen der Grieksche tempels, die ons nu zoo schoon schijnen, zijn evengoed het resultaat van practische overleggingen als onze ijzerconstructie.

De hedendaagsche ijzerconstructeur kan de Grieksche vormen niet gebruiken. Dat zijn werken toch een eigenaardige schoonheid kunnen hebben, is in de laatste jaren genoegzaam gebleken. Juiste, doeltreffende constructies zijn altijd schoon.

Vijfduizend jaar heeft men zich met zeer primitieve olielampen beholpen, later daarnevens ook met kaarsen. Onze eeuw zag olielampen van telkens volmaakter constructie uitvinden, zag de gasverlichting ontstaan, leerde de petroleum kennen, het electrisch licht, het gasgloeilicht, en thans verloopt er geen jaar of nieuwe verlichtingsmethoden worden bedacht en toegepast. Dergelijke groote veranderingen zijn echter niet gepaard gegaan met gewijzigde kunstopvattingen; de oude lampen en kaarskronen zijn tot dusverre slaafs gevolgd, ofschoon dit geen de minste zin had.

Zoo zien wij hoe moeilijk het oude zich laat verdringen. Toch verbeeldt geheel Europa zich, wat de bouwkunst en de kunstnijverheid betreft, op den goeden weg te zijn. Doch die zoete waan zal den langsten tijd bestaan hebben. De overtuiging begint zich te vestigen dat zij, die in een gemakzuchtig navolgen en samenvoegen van oude motieven een rijke bron van bestaan hebben gevonden, als kunstnijveren niets te beteekenen hebben.

De nieuwe constructieve vormen, die onze tijd heeft geschapen, eischen een afzonderlijke, echt moderne behandeling. Hiervoor kunnen in de natuur tallooze motieven gevonden worden en van daar, dat het dan ook een schrede op den goeden weg is, wanneer vele instellingen van onderwijs hunne leerlingen in de eerste plaats met de natuur vertrouwd trachten te maken.

De studie der historische stijlen doet meer kwaad dan goed. Het groote pak motieven, dat iedereen met zich draagt, die deze studie met ijver heeft volbracht, kan niet meer afgeworpen worden; het is een blok aan het been, dat alle vrije beweging onmogelijk maakt.

Vele hedendaagsche kunstnijveren zien in de historische stijlen een welkome bron voor de meest verschillende ornementmotieven. Zij hebben echter geen flauw begrip van de constructieve principes, waarvan iedere kunstperiode, beginnend met de oudheid en eindigend met de 18e eeuw, is uitgegaan.

Hoe nu, de Rococo, de pruikenstijl, ging uit van een constructief principe? Ja, zoo is het. Men onderzoeke maar eens, hoe b.v. het meubelwerk der vorige eeuw is samengesteld, hoe voor de gebogen lijnen van de eigenaardigheden van het hout partij is getrokken, hoe lichtheid en stevigheid op onovertreffelijke wijze daar te zamen gaan. En men onderzoeke dan eens de „Louis-XV" meubelen onzer hedendaagsche fabrikanten, dan ziet men, hoe wel de uiterlijke eigenaardigheden zijn nagebootst, maar hoe de degelijke constructie ontbreekt.

Niemand zal zich (of het moest op het tooneel of op een gemaskerd bal zijn) thans in een costuum uit de 16e, 17e of 18e eeuw in het openbaar vertoonen. Zelfs de dameskleedermakers, die zoo gaarne uit den voorraad van het verledene wat oprakelen, zorgen ervoor, dat de historische getrouwheid niet al te groot wordt. Waarom moeten wij nu bij den bouw en de inrichting onzer huizen de tooneel- en maskeradegewoonten volgen? Het is immers al te dwaas!

Men moet het publiek beduiden, dat het dwaasheid is, gaskronen te bezitten, die naar de 17e-eeuwsche kaarskronen gekopieerd zijn; dat het nog veel dwazer is, kronen voor electrisch licht naar gaskronen te volgen, dat het van weinig beschaving blijk geeft, zich op zijn huisinrichting *à la Louis* den zooveelsten te verheffen.

Maar men moet ook den fabrikanten, die voor de groote menigte werken, steeds voorhouden, dat het van hen afhangt, om de kunst betere wegen te doen bewandelen. Indien zij maar niet langer van hunne teekenaars en modelleurs eischen, hun getrouwe kopiën te leveren, komt de nieuwe kunst van zelf.

RESTAUREEREN.

In den laatsten jaargang van het „*Zeitschrift für Bildende Kunst*" komt een opstel voor over het restaureeren van gebouwen, geschreven door Max Schmid, den bekenden oudheidkundige te Aken. Hebben wij er onlangs op gewezen, hoe men in Engeland meer en meer het noodlottige der hedendaagsche restaureerwoede begint in te zien, nu mogen eenige aanhalingen uit Schmid's opstel aangeven, hoe een Duitsch geleerde over de zaak denkt. Wij zullen ons best doen, zoo letterlijk mogelijk te vertalen, om de *saveur* van het oorspronkelijke te behouden; men ergere zich dus niet aan eventueele germanismen.

„Restaurator en kunstverknoeier waren identieke begrippen voor Lermolieff-Morelli, den bekenden kunstbeschermer. Inderdaad, ieder kunstwerk, dat aan een restauratie wordt onderworpen, verliest een groot gedeelte zijner bekoorlijkheid voor hem, wien het om genieten te doen is, verliest een nog grooter deel van zijn waarde voor den geleerde.

„En toch, zoodra een kunstwerk door de verwoestende werking van tijd, weder, lucht en licht al te veel heeft geleden, wordt het onvermijdelijk de maagdelijke verschijning geweld aan te doen. Vroegere eeuwen deden dit zonder de minste gewetensknaging. Haar doel was niet, het kunstwerk voor de geleerden te bewaren, maar om het te verfraaien en op te knappen, telkens naar den smaak des tijds. Zoo werd de antieke groep van Laokoön tot een werk der Renaissance omgeschapen, zoo werd Verrocchio's doop van Christus, die zich thans in de Academie te Florence bevindt, ten tijde van Lionardo da Vinci, geheel overgeschilderd, ofschoon het niet waar schijnt te zijn, dat Lionardo dit eigenhandig gedaan heeft.

„De hedendaagsche kunstgeleerden betreuren dan ook de restauraties, door het voorgeslacht aan schilderijen en beeldhouwwerken tot stand gebracht. Anders luidt hun oordeel over de vroegere herstellingen aan bouwwerken. Hier meenen zij dat, als de veranderingen en herstellingen met smaak zijn geschied, deze veel tot het verlevendigen en de verfraaiing van het geheel hebben bijgedragen. Zoo zijn de oude Italiaansche kerken tot ware musea geworden; de Gothische gebouwen werden door de meesters der Renaissance met fresco's beschilderd, later werden daar kapellen aangebouwd in Barokstijl, of kerkmeubelen en grafteekens in de meest verschillende stijlen in geplaatst. Zoo

werd in den loop der tijden aan ieder beschikbaar hoekje een bestemming gegeven.

„Zulke kerken bestaan er ook in Duitschland; maar hier heeft in de laatste jaren de hand des restaurators op meedoogenlooze wijze huisgehouden; een zoo ruwe manier van doen zou bij geen beeldhouwwerk of schilderstuk meer geduld worden. Wanneer een schilderij in een museum thans gerestaureerd wordt, zorgt de directeur wel, dat het origineel zooveel mogelijk gespaard blijft. Ontziet de restaurator het werk niet genoeg, dan worden van alle zijden stemmen van verontwaardiging gehoord. Waar het beeldhouwwerken geldt, gaat men nu reeds zoover de opgegraven fragmenten tentoon te stellen, zoo als zij zijn; een bewijs daarvoor zijn de overblijfselen van het Pergamenisch altaar te Berlijn. Latere geslachten zullen ons voor deze zorg, aan oude kunstwerken besteed, dankbaar wezen.

„Maar geheel anders is het met onze architectonische restauratiewerken. Het meerendeel der oude gebouwen is nog thans in gebruik en ook waar dit niet het geval is, moeten, om het verder voortbestaan te verzekeren, dikwijls ingrijpende werken worden ondernomen. Daarenboven zijn voor de hedendaagsche behoeften soms belangrijke vergrootingen of veranderingen noodig.

„Worden nu dergelijke werken zóó uitgevoerd, dat zij zich tot het strikt noodzakelijke bepalen, en dat zij het bestaande zooveel mogelijk ontzien, dan is daar niets tegen te zeggen.

„Maar noodlottig, vooral voor kerkelijke bouwwerken, is de smaak voor streng historische juistheid geworden. Het is, of het militairisme nu ook in de kunst is binnengeslopen. Alles moet streng in het gelid staan, iedere knoop moet gepoetst zijn, alles moet nieuw en frisch wezen, juist als ter gelegenheid van een parade.

„Jarenlang hebben de dichters de bouwvallen bezongen, wier door den tijd grijs geworden muren met mos en planten bedekt zijn. Het zal niet lang meer duren, of slechts uit die dichterlijke beschrijvingen alleen zullen de ruïnen nog bekend zijn. De torens en muren worden nu overal blootgelegd, het ontbrekende bijgewerkt, alles netjes schoongemaakt, en zoo ziet men dan vormelooze torens met vervelende leien daken ter plaatse waar eens zooveel schilderachtigs te zien was.

„Al het kwaad, door de beeldenstormers begaan, zinkt daarbij in het niet. Altaren, beelden en schilderijen werden toen wel uit de kerken gehaald, soms ook vernield, maar die bewaard bleven, zijn nog altijd in hun ouden toestand.

„Maar de restauratoren braken alles weg, wat zij niet passend achtten, torens, kapellen, en alles wat maar te bereiken viel en wat niet overeenkwam met de periode, die hun specialiteit was. Natuurlijk werd voor „stijlgerechte" vervanging gezorgd.

„Het purisme der restauratoren vernietigt geheel het effect der interieurs. Hoe lang zal nog de dwaze stelregel gelden, dat Renaissance, Barok en Rococo wijken moeten, dat in een Romaansche kerk alles Romaansch, in een Gothische kerk alles Gothisch moet zijn?

»De kunstwerken, door het voorgeslacht met vromen zin in de kerken opgesteld, God ter eere, en in de hoop, dat een ver nageslacht ze zou eerbiedigen, worden nu daaruit gehaald en naar musea verwezen .... omdat de stijl-ijveraars ze onwaardig achten, op hun oude plaats te verblijven. De stijlkennis, eens als een lichtende fakkel begroet, is nu een verterend vuur geworden. De ware kunstkenners moeten nu hun best doen om dit vuur te blusschen, en dit hoe eer hoe liever.

„Is een kerk gerestaureerd, dan wordt, als de middelen het veroorloven, een nog veel grooter zonde begaan door haar te polychromeeren, natuurlijk „in stijl". Of het effect van de beschildering schoon zal zijn, daarnaar wordt niet gevraagd. Waar de reiziger thans komt, in den Harz, aan den Rijn, in Noord- of Zuid-Duitschland, overal ziet men hardbeschilderde muren, gouden ornementen op vuurrooden grond, groene strepen op ultramarijn-blauwe zuilen. Ik wil hier niet onderzoeken of de Gothische polychromie in de middeleeuwen werkelijk in zulke barbaarsche combinaties behagen schepte. Het schijnt mij evenwel, naar wat ik van middeleeuwsch werk gezien heb, dat dit een geheel ander karakter had dan de bonte papegaai-beschilderingen van tegenwoordig.

„Maar gesteld eens, dat in de middeleeuwen werkelijk een zoo smakelooze manier van beschilderen in gebruik ware geweest, wie kan *ons* dan dwingen, die smakeloosheid na te volgen? Wij richten nu overal teekenscholen op om der jeugd goeden smaak te leeren. Maar wat baat dit, als telkens weer het zoo ontvankelijk oog der jeugd in de kerken niets dan schreeuwende bontheid ziet?

„Dat er in de middeleeuwen *geheel* beschilderde kerken bestaan hebben, daarvan is het bewijs tot dusverre niet geleverd. De gevonden beschilderingen bepalen zich tot fragmenten en dit is ook zoo geweest, toen de kerken nog in welstand waren. Men liet de steen in het gezicht waar men kon, ja men versmaadde zelfs het pleisteren en witten in de middeleeuwen niet.

„In Frankrijk is men reeds tot het inzicht gekomen, dat de totdusverre gevolgde wijze van restaureeren niet de juiste is. De kathedraal van St.-Quentin, die als een voorbeeld van de vroegere manier kan gelden, vergelijke men eens met de kathedraal te Laon, waar thans op een geheel andere wijze gerestaureerd wordt. Het zou te wenschen zijn, dat ook aan Duitschland een dergelijke verandering ten goede kwam.

„Maar de ideale toestand zal pas bereikt wezen, als aan het restaureeren, hoe dan ook, een einde is gekomen, als men den eerwaardigen gebouwen van het verledene hunne schilderachtigheid laat, de patina der eeuwen respecteert en slechts daar herstelt, waar het onvermijdelijk is."

***

Hier ziet men nu, hoe een Duitsch geleerde van gezag over het restaureeren oordeelt. De toestanden in Duitschland en hier verschillen. Maar toch zijn ook hier oude kerken, voor zoover zij in het bezit der Katholieken bleven of terugkwamen, op de bontste wijze „gepolychromeerd", toch is de westelijke middentoren der St.-Servaaskerk te Maastricht, als niet „in stijl", gesloopt, en door een anderen vervangen, toch is het wegbreken van het Bossche oxaal niet de eenige zonde, die de Nederlandsche puristen op hun geweten hebben.

Ware het niet, dat de Protestanten zich daartegen zouden kanten, iedere kerk, die daarvoor maar in aanmerking kon komen, zou worden beschilderd met de bontste kleuren. Van het opknappen van ruïnes heeft men ook hier een handje; Brederode worde hier alleen maar genoemd. En dan De Haar! Het Oudheidkundig Genootschap vestigde indertijd de aandacht van den Baron van Zuylen op de voortdurende verminkingen, waaraan de bouwval van zijn stamslot blootstond. Beterschap werd beloofd en. . . . nu wordt het geheele slot, keurig netjes weer opge-

bouwd. Of de heeren van Oudheidkunde ook raar op hun neus gekeken zullen hebben, toen zij zagen, wat hun bescheiden verzoek had uitgewerkt! Zij zijn toen waarschijnlijk zoo ontmoedigd, dat zij het verstandig hebben geacht, in zake de Grafelijke Zaal in Den Haag maar het zwijgen te bewaren, voelende dat geen monument, zoolang de heeren Cuypers en De Stuers tot de levenden behooren, zijn lot kan ontgaan.

BOEKBEOORDEELING.

Noord-Hollandsche Oudheden, beschreven en afgebeeld door J. van Arkel en A. W. Weissman, uitgegeven vanwege het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam.

Ten Brink & De Vries, 1895.

Verliepen er drie jaar tusschen het verschijnen van het eerste stuk en het eerste gedeelte van het tweede stuk van dit werk, thans gaat de uitgaaf vlugger. Na ruim één jaar toch, ziet nu ook het tweede gedeelte van het tweede stuk het licht.

Men weet dat deze uitgave beoogt het geleidelijk tot stand brengen, voor de provincie Noord-Holland, van een inventaris der thans nog aanwezige oude bouwwerken. Het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap werd daartoe in staat gesteld door een subsidie van de Provinciale Staten. Hoe nuttig dit werk is, blijkt het best daaruit, dat de in het eerste deel opgenomen kerk van Schagen onlangs geheel verwoest werd; nu zijn evenwel de bijzonderheden van dit hoogst belangrijk monument voor het nageslacht bewaard.

De gemeente Haarlem neemt het grootste deel van het thans verschenen stuk in. De St.-Bavokerk wordt natuurlijk uitvoerig behandeld; zij is geïllustreerd met een gezicht van binnen, een kraagsteen in de Cellebroederskapel, een portiek aan de oostzijde, een gezicht op het gebouw van het zuidwesten, een gezicht in den kooromgang en verder met afbeeldingen van de triforiumopeningen in het koor (waarbij ook het portret van den heer Van Arkel), van de banken en het hek in het koor, van een gedeelte van het voormalig hoofdaltaar, van verscheidene zerken en grafteekens en van den koperen lezenaar in het koor.

De Bakenesserkerk is weergegeven gezien van het noordoosten, de St.-Janskerk daarentegen van het zuidoosten, terwijl afzonderlijk nog eens het portiek aan de oostzijde is afgebeeld. De fraaie toren der St.-Anna- of Nieuwe kerk te Haarlem heeft stof voor twee illustraties geleverd. Een hoekje van de voormalige sacristie der Begijnhofskerk geeft ons een denkbeeld van den schouw en het zeer eigenaardig houten gewelf in Gothischen stijl, die dit vertrek nog bezit.

Dat ook het raadhuis, het voormalige paleis der graven van Holland, veel stof tot illustratie zou opleveren, was te verwachten. Wij zien het gebouw van de noordzijde en van de oostzijde; verder wordt ons de groote zaal en de raadszaal afgebeeld, terwijl ook verscheidene laat-Gothische details de teekenstift der beschrijvers in beweging hebben gebracht.

Van andere openbare gebouwen zijn afgebeeld: de kruisgang van het voormalig Predikheerenklooster, de Amsterdamsche poort, de Hoofdwacht, de zuidelijke gevel van de Vleeschhal, de Waag, twee poorten en de achtergevel van den Ouden Doelen, de poort van het St.-Elisabeths-gasthuis, de poort van het St.-Barbaragasthuis, de poort van het Huis van Bewaring, van het Frans Loenen-hofje, van de Bank van Leening, van het Coomanshofje (waarbij het portret van den heer Weissman). Tot slot komen afbeeldingen van velerlei gevels en onderdeelen daarvan.

Wat in de andere gemeenten, die in het deel opgenomen zijn, voorkomt, staat natuurlijk bij het te Haarlem gevondene achter. Toch zijn de afbeeldingen van de kerk te Heemstede, van het daarin aanwezig grafmonument, maar vooral die van het voormalig huis te Heemstede, uitermate belangrijk.

De tekst is uitsluitend beschrijvend, niet critisch; ook historische bijzonderheden zijn niet gemeld, ofschoon aan het einde van het deel eenige werken worden opgegeven, waar men die vinden kan. De afbeeldingen zijn allen reproducties door zincographie van penteekeningen; de uitvoering ervan is zeker niet minder zorgvuldig en smaakvol dan in de beide vroegere deelen.

Nu wij den Noord-Hollandschen inventaris langzamerhand zijn voltooiing zien naderen, dringt zich de vraag op, wat er in andere provinciën gedaan wordt.

Het maken van den inventaris bleek tot dusverre slechts mogelijk voor één provincie en dan nog slechts door de belangelooze medewerking van twee architecten-archeologen. De uitgave op onbekrompen schaal is een gevolg van het subsidie der Provincie.

Verleden jaar wilde de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst het maken van een inventaris van de thans nog aanwezige belangrijke Nederlandsche bouwwerken, ontstaan van af de vroegste tijden tot in de laatste jaren der vorige eeuw, ter hand nemen. Toen vond in sommige afdeelingen de van het hoofdbestuur uitgaande oproep weerklank en met prijzenswaardigen ijver verklaarden zich hier en daar afdeelingsleden bereid om aan het werk te gaan.

Wij wezen toen op de groote financieele offers, aan een dergelijke onderneming noodzakelijk verbonden. Wij raadden toen der Maatschappij aan, om, evenals het Oudheidkundig Genootschap, in zelfbeperking haar heil te zoeken en zich b.v. voorloopig te bepalen tot het bewerken der provincie Utrecht, die door hare centrale ligging, haar geringen omvang en de talrijke monumenten, waarop zij bogen kan, voor een inventaris zeker in de eerste plaats in aanmerking mocht komen. Wij meenden dat, — wanneer het der Maatschappij mocht gelukken voor de provincie Utrecht tot stand te brengen, wat door het Oudheidkundig Genootschap voor Noord-Holland is verricht, — zij dan zeker met groote voldoening op haar werk zou mogen terugzien. Wij gaven den raad voorloopig slechts aan één provincie de krachten te beproeven, omdat wij vreesden, dat het toen beraamde plan, om het geheele land op eens te behandelen, niet voor verwezenlijking vatbaar zou blijken.

Hoe staat het nu met de zaak? Heeft de Maatschappij reeds bij de Utrechtsche Staten om subsidie aangeklopt? of heeft zij, na rijp beraad, van die aanvrage afgezien, wetende dat haar financiëele, artistieke en wetenschappelijke krachten voldoende zijn om zonder hulp van buiten een standaardwerk te leveren? Of..... is er soms nog *niets* gedaan en heeft de berg een muis gebaard en is het inventaris-plan niets anders geweest dan een dier nootjes, welke het hoofdbestuur af en toe noodig vindt om aan de afdeelingen te kraken te geven om ze zoet te houden? Maar dan heeft de lekkernij haar doel gemist, want de afdeelingen worden steeds oproeriger.

Is dit laatste het geval en komt er dus van den inventaris der Maatschappij niets, dan zal de teleurstelling van alle ernstige kunstbeoefenaars groot zijn, en zal door het mislukken van het goede plan aan het prestige der Maatschappij een onherstelbare slag worden toegebracht.

Wij hopen ondertusschen het beste en spreken den wensch uit dat het ons nog gegeven zal zijn, den inventaris der Nederlandsche monumenten, vanwege de Maatschappij samengesteld, aan te kondigen met hetzelfde genoegen als ons thans die van het Oudheidkundig Genootschap geeft.

Het thans verschenen deel der Noord-Hollandsche oudheden geeft, als de vroegere, blijk van veel nauwgezetheid en onderzoek; als het den heeren Van Arkel en Weissman nog eens vergund zal zijn hun werk te voltooien, zal het een waar monument wezen, dat aan het nageslacht getuigenis zal afleggen, hoeveel voorwerpen van kunst en oudheid op het einde der 19e eeuw nog in de provincie Noord-Holland aanwezig waren.

Ieder deel is voor *f* 2.50 in den handel verkrijgbaar; een prijs, die zeker niet hoog mag worden geacht, als men bedenkt hoe rijk het werk geïllustreerd is. Het 1e stuk bevat: Aartswoud, Abbekerk, Andijk, Avenhorn, Barsingerhorn, Benningbroek, Berkhout, Binnenwijzend, Bovenkarspel, Broek op Langendijk, Burgerbrug, Dirkshorn, Eenigenburg, Enkhuizen, Grootebroek, Grosthuizen, Harenkarspel, Haringhuizen, Hauwert, Hem, Hensbroek, Hoogkarspel, Hoogwoud, Hoorn, Koedijk, Kolhorn, Lambertschaag, Lutjebroek, St.-Maarten, St.-Maartensbrug, Medemblik, Midwoud, Nibbixwoud, Nieuwe Niedorp, Noord-Scharwoude, Obdam, Oosterblokker, Oosterleek, Oostwoud, Opmeer, Opperdoes, Oterleek (1e gedeelte) Ouddorp, Oudedijk, Oude Niedorp, Oude Sluis, Oudkarspel, St.-Pancras, Schagen, Schagerbrug, Scharwoude, Schellinkhout, Spanbroek, Sijbekarspel, Twisk, Ursem, Valkoog, Veenhuizen, Venhuizen, Wadway, Warmenhuizen, Wervershoof, Westerblokker, Westwoud, Wieringerwaard, Winkel, Wognum, Wijdenes, Zuid-Scharwoude, Zwaag en Zijdewind.

In het 1e gedeelte van het tweede stuk komen voor: Akersloot, Alkmaar, Anna Paulowna, Assendelft, Bergen, Beverwijk, Bloemendaal, Callantsoog, Castricum, Driehuizen, Egmond-Binnen, Egmond-op-den-Hoef, Egmond-aan-Zee, Graft, Oost-Graftdijk, West-Graftdijk, Groet, Heemskerk, Heilo, Helder, Huisduinen, Jisp, Koog-aan-de-Zaan, Oostknollendam, Krommenie, Krommeniedijk, Limmen, Markenbinnen, Oostzaan, Oterleek (2e gedeelte) Overveen, Petten, De Rijp, Santpoort, Groot-Schermer, Zuid-Schermer, Schermerhorn, Schoorl, Uitgeest, Velsen, Westzaan, Wormer, Wormerveer, Wijk-aan-Zee en Duin, Zaandam en Zaandijk.

Het thans verschenen 2e gedeelte, waarmede het tweede stuk voltooid is, houdt in: Haarlem, Heemstede, Bennebroek, Zandvoort, Spaarnwoude, Halfweg, Spaarndam, Schoten, Haarlemmermeer, Sloten, Sloterdijk en Aalsmeer.

Naar wij vernemen, zal het volgende deel bevatten de plaatsen van Waterland als: Beets, Schardam, Beemster, Oosthuizen, Elersheim, Warder, Middelie, Kwadijk, Purmerend, Wijde Wormer, Ilpendam, Purmerland, Edam, Volendam, Katwoude, Monnikendam, Landsmeer, Watergang, Broek in Waterland, Zuiderwoude, Uitdam, Ransdorp, Holijsloot, Durgerdam, Schellingwoude, Nieuwendam, Zunderdorp en Buiksloot.

Daarna komt Gooiland aan de beurt, terwijl eindelijk Amstelland met de Noord-Hollandsche eilanden het slot zal vormen.

GEKNOEI BIJ AANBESTEDINGEN.

Het heeft ons niet gebaat of wij, door aan de redactie van *De Aannemer* een viertal vragen ter beantwoording voor te leggen, getracht hebben de discussie over het Haarlemsch geval tot de hoofdzaak terug te voeren. Die redactie blijft bij haar tactiek, om een beslissenden slag te vermijden, bevreesd als zij natuurlijk is om het onderspit te delven.

Veldheeren, die haar in deze wijze van oorlogen zijn voorgegaan, hebben daardoor soms wel hun doel bereikt om den vijand af te matten, doch zij hebben daarbij luttel lauweren geoogst.

De door ons gestelde vraag, of zij de handelwijze der Haarlemsche aannemers goedkeurde, heeft zij althans niet in *toestemmenden* zin beantwoord. Dit geeft ons hoop, dat zij het devies, hetwelk aan het hoofd van het blad staat „onze instellingen aan te passen aan de groeiende behoeften en veranderde omstandigheden van onzen tijd is ieders taak" niet als een doode letter zal beschouwen. Onze tijd heeft vóór alles behoefte aan *eerlijkheid*, aan eerlijkheid in den hoogeren zedelijken zin van het woord. De meening dient bestreden, als zou alles eerlijk zijn, als het iemand maar niet met den strafrechter in aanraking brengt.

Worden nu de aannemers-instellingen aangepast aan die steeds groeiende behoefte aan eerlijkheid, dan komt de veredeling en verheffing van den aannemersstand vanzelf. Maar geschiedt dit niet, en meent men dat er voor aannemers een andere moraal moet bestaan dan voor het overige menschdom, dan zal zelfs de Aannemersbond niets uitwerken. Adeldom legt verplichtingen op; schrikt men voor het vervullen van die verplichtingen terug, dan is er weinig hoop, dat men als tot den werkelijken adel behoorende, zal erkend worden.

PRIJSVRAGEN

Friesche Bouwkring.

De prijsvraag voor een protestantsche dorpskerk, oorspronkelijk uitgeschreven door de afdeeling „Leeuwarden" van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, (zie de vergadering van 31 October jl. op bladz. 358), werd door de nieuw opgerichte vereeniging „de Friesche Bouwkring" overgenomen. Tot leden der jury zijn benoemd de heeren: J. E. G. Noordendorp, architect, A. C. Bleys, bouwmeester, beiden te Bussum, en H. Moen G.Pz., architect, te Amsterdam.

Architectura et Amicitia.

Op het laatst van November werden twee buitengewone prijsvragen uitgeschreven, waaraan alleen leden van het Genootschap konden deelnemen en wel

A. Hoofd- of Titelvignet voor het weekblad „Architectura", en

B. Vignet voor den Kalender van 1896.

Op eerstgenoemde vraag zijn acht antwoorden ingekomen en is aan dat onder het motto „N." van den heer K. de Bazel, de prijs toegekend.

Op de tweede vraag werd slechts één antwoord ingezonden en wel door den heer J. L. M. Lauweriks, waaraan de uitgeloofde prijs gegeven werd.

Het Genootschap heeft weder twee prijsvragen uitgeschreven en wel

1. Buitendeur eener stadswoning.
2. Houten bloempotstandaard.

De tijd van inlevering der antwoorden is respectievelijk op den eersten en den laatsten Maandag van Februari 1896 en de prijs op *f* 12.50 gesteld.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Op de prijsvragen, in 1895 door de Maatschappij uitgeschreven, zijn de navolgende antwoorden ingekomen, als:

Acht op het ontwerp voor een volkshuis, onder de motto's Driehoek waarin cirkel (figuur); M. B.; Drie cirkels (figuur); All Right; Gelria; In haast; D. en Grand.

Twee op het ontwerp voor een Eereboog, gemerkt „Nederland" en „Scepter en Kroon"

Eén op het ontwerp van een staldeur onder het motto Eenvoud.

BOUWKALENDER.

(Ingezonden)

Nu wij het jaar 1896 zijn ingetreden, is ook onze trouwe gids „de Bouwkalender" voor dat jaar weder verschenen, en heb ik mij, zeker met velen, dergelijk exemplaar doen toekomen.

Het verwondert mij zeer, dat in de „Personalia" onder de kolommen Opzichters van den Waterstaat en bij de Staatsspoorwegen namen van ambtenaren voorkomen, die sedert Juni 1895 overleden, gepensionneerd, ontslagen of verplaatst zijn.

Wil de Bouwkalender aan het doel beantwoorden, waarvoor hij gebezigd wordt, dan moet vooral de Personalia *juist* zijn en niet, zooals het met de „Memorandum" gaat, jaar in jaar uit hetzelfde geven.

Het is daarom in het algemeen belang wenschelijk, dat de uitgever eene zeer juiste mutatiestaat bijhoude, opdat de woorden „Onze trouwe Gids" gehandhaafd kunnen blijven. H.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER DER BOUWKUNST.

In antwoord op den brief, waarbij Dr. P. J. H. Cuypers zijn ontslag heeft genomen als lid van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, heeft het Hoofdbestuur dier Maatschappij het volgende aan Dr. Cuypers geschreven:

Aan den WelEdel Zeer Geleerden Heer
Dr. P. J. H. CUYPERS, Amsterdam.

Dat de gegronde critiek, in zake restauratie van historische monumenten, op het beleid van het Hoofd der Afd. K. en W. sedert de twintig laatste jaren (en vervat in ons adres aan de Tweede Kamer over de Grafelijke zalen, met de strekking waarvan de meerderheid dier Kamer zich heeft vereenigd), u moest ontstemmen, zal zeker geen verwondering wekken bij hen, die uwe persoonlijke verhouding tot den Refendaris Jhr. De Stuers en tot de Afdeeling K. en W. kennen.

Een critiek op dat beleid is deels ook een critiek op uwe werkzaamheid op dat gebied.

Wij zouden dan ook uw schrijven van 27 Dec. jl. voor kennisgeving kunnen aannemen, ware het niet, dat door uwe groote ontevredenheid over ons laatste optreden gij u hebt laten verleiden, zoowel omtrent onze Maatschappij als omtrent onze persoonlijke bedoelingen, geheel onjuiste beweringen ter neer te schrijven en in de dagbladen alom te doen verspreiden.

In den aanhef van uw brief zegt gij: „Eene meerderheid in uw „Bestuur, die dank zij der gebrekkige wetgeving dier Mij. zich sinds jaren heeft weten te handhaven en met vriendjes aan te vullen" enz.

Wij teekenen hierbij aan, dat gij van het jaar 1870-1873 als Bestuurslid, van 1881-1887 als Onder-voorzitter, en in 1888 als Voorzitter, dus gedurende tien jaren, deel hebt uitgemaakt van ons Hoofdbestuur en dat gedurende al dien tijd door u geen pogingen zijn aangewend om onze vermeende gebrekkige wetgeving ten aanzien van Bestuursverkiezing te verbeteren.

Wij herinneren u aan Art 17 der wet: „jaarlijks na afloop „der Meivergadering treden twee, en om de vier jaren drie „leden van het Bestuur af zij zijn slechts voor de eerste maal her„kiesbaar", en aan Art. 18: „De Voorzitter wordt jaarlijks door „de Algem. Vergadering die in Mei samenkomt, uit de Bestuurs„leden gekozen", — zoodat de leden jaarlijks over het beleid van het Bestuur een oordeel kunnen uitspreken. (Het Hoofdbestuur bestaat uit 9 leden).

Dit wat onze Maatschappij betreft.

En wat aangaat uwe geringe waardeering van ons persoonlijk en van onze 24 bekende vakgenooten (onderteekenaars van het adhesie-adres) zijn wij de meening toegedaan: dat zelfs de door u genoemde: „Personen die zelve onze monumenten nooit grondig „hebben bestudeerd en voor hun behoud of herstel niets hebben verricht", niettemin een juist oordeel kunnen hebben over eene gezonde opvatting, die bij het restaureeren van bouwwerken moet worden gevolgd, zonder „hartstochtelijk" noch „afgunstig" te zijn, en dan zeker altijd vele vakgenooten (in casu bouwkundigen) bereid zullen vinden om aan hunne meening openlijk adhesie te schenken.

Ons adres beoogde het uitspreken van een billijken wensch in het belang van de Bouwkunst en van hare beoefenaren, en wees op de noodzakelijkheid: „dat het onderhoud en de instandhouding van de historische „monumenten en gebouwen voortaan „worden toevertrouwd aan meerdere personen, die in onderling overleg werkzaam zijn". Het Hoofdbestuur blijft dan ook het oog gericht houden op de daden der Regeering in deze.

Wij erkennen met u het goede dat Jhr. De Stuers heeft tot stand gebracht en willen den eigenaardigen toon van uw schrijven op rekening stellen van uw gevoel van groote erkentelijkheid jegens den man, die twintig jaren lang door zijn grooten invloed u in de uitoefening van uw kunst zoo krachtig heeft gesteund. Doch wat te zeggen van uwe persoonlijke schriftelijke uitnoodiging aan tal van onze leden, om vóór 31 Dec. jl. hun lidmaatschap op te zeggen, gedaan door u, den Oud-voorzitter, die de Maatschappij wilt treffen voor een handeling, die gij in haar Bestuur afkeurt?

Amsterdam, 4 Januari 1896.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,
C. MEYSKENS, *Voorzitter.*
C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris.*

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

Gewone vergadering op Woensdag 8 *Jan. ll.*

Nadat de vergadering bij afwezigheid van den voorzitter geopend was door den heer Van de Sluijs Veer, werden de notulen gelezen en goedgekeurd. Hierna werden als buitenlid te Pretoria aangenomen de heeren H. Siemerink en H. Rutgers. Hoogst interessant was de nu volgende lezing van den heer C. W. Nijhoff over een en ander uit de geschiedenis der Japansche kunst. Spreker behandelde in hoofdzaak de verschillende schildersscholen met de meest verdienstelijke schilders, en eindigde met eene verhandeling over Japansche ceramiek, toegelicht door eene zeer mooie verzameling reproducties van verschillende Japansche teekeningen, borden, vazen, enz.

Herkozen werden vervolgens met algemeene stemmen de heeren J. A. van de Sluijs Veer als penningmeester en A. G. Zinsmeister als 2de secretaris, terwijl de heer W. Kromhout Czn. weder uit het bestuur als voorzitter aangewezen werd.

De heer H. G. Jansen werd bij acclamatie benoemd tot redacteur van „Architectura", welke benoeming aangenomen werd.

Vervolgens werden geïnstalleerd de toegetreden adspirant-leden en als zoodanig voorgesteld de heer J. L. Pot.

Goedgekeurd werd een voorstel van de Vereeniging „Amsterdam Voorwaarts" betreffende de verhuur van het genootschapslokaal aan deze vereeniging voor 12 vergaderingen ad f 50.— te zamen en f 4.— voor elke extra-vergadering.

Niets meer aan de orde zijnde, werd de vergadering onder dankzegging gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. Volgens verschillende dagbladen wordt het als zeker beschouwd, dat de heer J. van Hasselt, ingenieur der Duinwatermaatschappij, zal optreden als directeur der gemeentelijke duinwaterleiding, al zal de beslissing eerst vallen nadat de zaak der leening beklonken en omtrent onderscheidene punten van ondergeschikt belang overeenstemming verkregen zal zijn.

— De Utrechtsche vereeniging, die onder den naam: *Kunst toegepast op Boekbanden*, daar-ter-stede is opgericht, stelt zich voor in verschillende steden exposities te houden, die uitsluitend aan toegepaste kunst op boekbanden gewijd zullen zijn.

De eerste expositie zal den 13n dezer in de kunstzaal van het Stedelijk Museum te Leiden gehouden worden en belooft interessant te zullen zijn.

HAARLEM. In het jaarverslag over 1895 van den Arbeidsraad voor bouw- en aanverwante vakken te Haarlem en aangrenzende gemeenten, is eene memorie opgenomen inzake het wetsontwerp tot oprichting van Kamers van Arbeid.

WAGENINGEN. De Gemeenteraad heeft een nader voorstel tot het overnemen van de bestaande gasfabriek met 12 tegen 1 stem verworpen, zoodat een nieuwe fabriek zal gebouwd worden.

— Toen wij in het voorgaande nommer, bij de toezending der plaat van de dubbele villa, een paar regelen tot toelichting schreven, verzuimden wij ervan melding te maken, dat de daarvoor gebruikte gehouwen steen gefabriceerd en geleverd werd door de heeren Van de Pol en Wiekop, eigenaars van de fabriek voor hydro-zandsteenwerken te Utrecht. Belangstellenden kunnen zich in de Groot-Hertoginnelaan te 's-Gravenhage van de deugdelijke bewerking overtuigen.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

benoemd: tot ing. 2e kl. en toegevoegd aan den chef der werken en opnemingen aan de Solorivier, E. Gerst, ambt. op non-activiteit, laatstelijk die betrekking bekleed hebbende;

overgeplaatst naar de res. Japara, de ing. der 3e kl. J. F. Quant en naar Demak, de aan den chef der irrigatie-afdeeling Serang toegevoegde ing. 2e kl. E. A. van Areken;

toegevoegd aan den chef der irrigatie-afd. Brantas, met Kediri als standplaats, de ing. 2e kl., R. van den Broek, met Modjokerto als standplaats, de opz. 3e kl. L. J. Reuneker.

— Tot directeur der gasfabriek te Batavia der „Ned.-Ind. Gas-Maatschappij" is benoemd de heer C. O. Heuvelink te Tegal, oud-inspecteur der gasfabriek te Leiden.

— De heer G. F. Beumer, bouwkundige te Dordrecht, is tijdelijk belast met een gedeelte van het onderwijs in het bouw- en werktuigkundig teekenen aan de Burger-Avondschool aldaar.

— Bij resolutie van den Minister van Financiën zijn, met ingang van 1 Februari 1896, benoemd tot adspirant-landmeter van het kadaster: R. A. de Wal te Deventer, J. H. J. Houben te Haer, G. S. Neuteboom te Veendam, J. H. Smeets te Schiedam; C. A. Struijk, te Zutfen, J. F. A. van Riessen te Zutfen; J. Z. Kerkhoff te Amersfoort; J. D. Krijgsman, te Oud-Beierland; J. A. Soer te 's-Gravenhage; J. H. Raeven te Horn; F. A. L. Kater te Roermond; B. G. Deddes te Rotterdam; A. Buning te Assen; C. H. B. de Korver te Vlaardingen en A. Kriebel te Hoorn.

— De heer J. van Voorthuijsen, te Amsterdam, heeft voor zijne benoeming tot leeraar in hand- en rechtlijnig teekenen aan de hoogere burgerschool en burgeravondschool te Enkhuizen bedankt; daarvoor is alsnu benoemd de heer D. Lam te Amsterdam.

— Volgens de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* is ter gelegenheid van het eeuwfeest van het „Institut de France" bevorderd tot officier van het Legioen van eer Dr. P. J. H. Cuypers.

— Te Purmerend is in den ouderdom van 73 jaren overleden de heer P. Mager, gemeente-architect. De overledene bekleedde deze betrekking gedurende meer dan veertig jaren.

— Te Amsterdam is de heer H. von Glahn Jr., ingenieur van de fabriek van de Gebr. Stork te Hengeloo, op 55-jarigen leeftijd overleden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Vier ervaren bouwkundige opzichters. Adres met opgave van leeftijd en uitgevoerde werken, onder letter B bij den boekh. H. L. Smit te Hengelo (O.).

— Leeraar in het rechtlijnig teekenen aan de Burgeravondschool te Dordrecht. Jaarwedde f 400. Adres secretarie der gemeente Dordrecht, vóór 22 Januari.

— Onderwijzer in stoomwerktuigkunde en rechtlijnig vakteekenen aan smeden en bankwerkers aan de Ambachtsschool te Dordrecht. Jaarwedde f 500 à f 600. Adres vóór 22 Jan., aan den directeur M. J. van Dijke, te Dordrecht.

— Opzichter-teekenaar te 's-Gravenhage. Adres lett. G. M. 975, Nieuws v. d. Dag.

— Onderwijzer in het rechtlijnig teekenen, voorzien van de noodige acte van bekwaamheid, om 3 avonden in de week 2 uur les te geven. Adres lett. T. H. 171, *Nieuws v. d. Dag.*

Bouwkundig Opzichter,

Practisch ervaren, met de beste aanbevelingen van HH. Architecten, **zoekt plaatsing**. Adres a/h. Bureau van dit Blad, onder lett. H. L.

H.H. Architecten en Aannemers.

Een TIMMERMAN, bekend met bouwkundig teekenen, zag zich gaarne zoo spoedig mogelijk geplaatst als

TEEKENAAR

op een kantoor of dergelijk. Br. fr. No. 20 a/d. Boekh. A, VAN HOOGSTRATEN en ZOON, Den Haag.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag den 21 Januari e. k.**, des namiddags 2 uur (Greenwich), zal door de DIRECTIE der ENSCHEDESCHE BIERBROUWERIJ in het Hôtel DE GRAAFF worden **aanbesteed**:

Het bouwen eener BIERBROUWERIJ met MACHINEKAMER, KETELHUIS, KANTOREN, DIRECTEURSWONING, PAARDENSTAL, WAGENREMISE enz. en het graven van een RESERVOIR ter oppervlakte van 1000 M². met verdere werken, op een terrein genaamd Nieuwlust in de nabijheid van Enschede.

BESTEK met 2 TEEKENINGEN zijn op franco aanvrage à **f 12.50** per stel verkrijgbaar ten kantore van den Architect en worden den dag der besteding à f 10.— per stel van de inschrijvers teruggenomen.

AANWIJZING zal geschieden op Maandag den 20 Januari en den dag der besteding telkens des voormiddags 10 uur.

Nadere INLICHTINGEN worden gegeven door

G. BELTMAN A.Gz.,
Architect.

Enschede, den 6 Januari 1896.

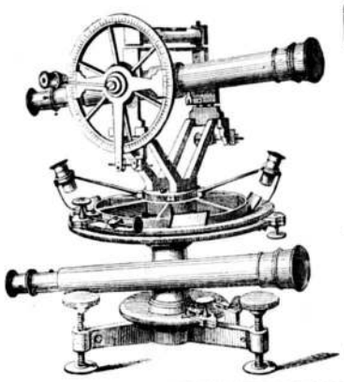

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

BRILLIANT RIJWIELEN
zijn in prijzen van **f 135** tot **f 300** te verkrijgen in het **MAGAZIJN** van
G. C. LELSZ.
Kerkstraat 221 bij de Vijzelstraat, Amsterdam.
BONDSRIJWIELHERSTELLER.

W. F. H. WELTER.
Fabrikant in **Gevel-, Plafond-** en **Studie-Ornament.**
Luthersche Burgwal 26, 's-GRAVENHAGE.
RUIM VOORZIEN VAN MODELLEN VOOR **TEEKENSCHOLEN.**
Afgietsels voor Hout en Steen.
Specialiteit in het vervaardigen van KUNSTZANDSTEEN.

J. BELTMAN JWz., Deventer. Handelskade.
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING VOOR: MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN, OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.
LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.
LEVERING VAN MOLENBENOODIGDHEDEN, OLIE- EN GASMOTOREN.

JOHN KIEVITS & VAN REEDE Cz.
Machinen- en Motorenfabriek,
Scheepsbouwwerf.
KETELMAKERIJ, GIETERIJ.
PAPENDRECHT aan de NOORD.

Duin-Waterleiding
VAN
HELLEVOETSLUIS.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Hellevoetsluis* zullen op **Woensdag 22 Januari 1896**, des voormiddags ten 12 ure, in het openbaar ten Raadhuize **aanbesteden**:

BESTEK No. 1.

Het maken van den WATERTOREN, het MACHINEGEBOUW, het KETELHUIS, SCHOORSTEEN en KOLENLOODS, de WONING voor den MACHINIST en MAGAZIJN, de FILTERS, het VERZAMELKANAAL en de verdere tot het Pompstation behoorende werken

BESTEK No. 2.

Het leveren van gegoten ijzeren buizen en hulpstukken.

BESTEK No. 3.

Het leggen van de AANVOERBUIS naar — en het BUIZENNET in de stad.

Bestekken en teekeningen zijn op franco aanvrage te bekomen bij den Ingenieur N. BIEZEVELD Hzn. *Kanaal 9*, te 's-Gravenhage, tegen betaling van **f 2.50** voor Bestek No. 1 en **f 1.—** voor Bestek No. 2 of No. 3.

Aanwijzing zal plaats hebben op Vrijdag 17 Januari des middags ten 12 ure, beginnende bij de R.-K. Kerk te Hellevoetsluis.

Nadere inlichtingen te bekomen bij den Ingenieur, voornoemd.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade
De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

L. van der Hoorn,
DONKERSTRAAT 17, UTRECHT.

Fabriek van ELECTRISCHE SCHELLEN, NUMMERBORDEN, TELEPHONEN, BLIKSEMAFLEIDERS enz.
Complete installatiën voor GALVANOPLASTIEK, VERNIKKELEN, VERGULDEN, VERZILVEREN enz.
DYNAMO'S, ELEMENTEN, SLIJPSCHIJVEN, CHEMICALIEN, APPARATEN enz.

Begrootingen, Prijscouranten enz. gratis.

CRAMER ELSENBURG & Co.,

Hofleveranciers,
AMSTERDAM.
Fabrikanten van
GEPANTSERDE
Kluiskelders,
DEUREN,
BRANDWAARBORGKASTEN
EN
GELDKISTEN.
Centraalverwarming
door hete lucht.

NIC. BROERS,
HANDEL IN BOUWMATERIALEN.
Vertegenwoordiger der **Portland-Cement** DUFOSSEZ & HENRY
Andern. Tras, Kluitkalk, Drijfsteen, alles op strengste keur.
Steenkooperij en Magazijnen VONDELKADE **(Overtoom)**
b/h Leidscheplein, AMSTERDAM.

ROLLUIKEN
van ***hout*** en van ***staal***, in verschillende ***constructiën***. Prijscouranten en inlichtingen op aanvrage gratis bij
W. H. M. SCHOLTE,
Fabrikant, Prinsengracht 516 AMSTERDAM.

L. H. KURPERSHOEK,
Cement- en Kunst-zandsteenfabriek,
ROTTERDAM, ZWAANSHALS 20.
Riolen, Buizen, Putten en Kolken, Vloeren, Gewelven, Traptreden enz.

HOOGERWERFF & Co
Kinderdijk en Vlaardingen.
BULLIVANT'S BUIGZAAM STAALDRAADTOUW
voor verschillende doeleinden.
Afstands- en Peillijnen met Haspels.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

J. H. Hamstra.

31ste JAARGANG — N° 3 — ZATERDAG, 18 Jan. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . f 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië, bij vooruitbetaling. . . . . „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel f 0.20, en f 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat f 0.25, zonder plaat f 0.15

WAARHEEN?

Wanneer men ziet, hoe, sedert de photographie ook in de reproduceerende kunsten een rol is gaan spelen, dank zij den ijver van geleerden en uitgevers, schier alles, wat vorige eeuwen ons hebben nagelaten, is afgebeeld en in den ruimsten kring verspreid, dan duizelt men.

En toch, de nieuwe stijl is nog niet verschenen; hoeveel mest, in de gedaante van studiewerken, ook op den kunstakker werd gebracht, van zaaien is nog niet veel gekomen.

Daar zijn er nog altijd velen, die alleen aan het werk onzer voorouders waarde toekennen, en die uit volle overtuiging meenen, dat de nieuwe kunst een dwaze wensch is, van welker vervulling nooit iets zal komen. Daar zijn weer anderen, die meenen, dat juist het overschatten der vroegere werken het tot stand brengen van iets werkelijk nieuws verhindert.

Het is niet te ontkennen, dat er in onzen tijd veel goeds, ja voortreffelijks te voorschijn wordt gebracht, en dat alles, wat uit vroegere tijden dagteekent, alleen daarom nog niet altijd lof verdient.

Indien de werken van het verledene thans bewonderd worden, dan is daarvan zeker voor een groot deel de oorzaak, dat alleen het beste bewaard bleef en het mindere reeds lang in het niet is teruggezonken. De mannen, wier namen nu als sterren van de eerste grootte aan den kunsthemel schitteren, hadden tal van tijdgenooten, die het nageslacht zich niet meer herinnert.

Zoo zal het later ook met de 19e eeuw gaan. Alleen de hoogste spitsen zullen dan nog slechts door de zon van den roem verlicht worden; slechts zij, die vermochten deze toppen te bestijgen, zullen ook bij het nageslacht leven. De lagere bergen en heuvels, waarop het licht, dat de roem van het oogenblik heet, nu nog zoo helder straalt, zijn dan reeds in het diepste duister. Slechts als een oudheidkundige dan de stralen zijner onderzoek-lamp voor een oogenblik over die lagere donkere streken doet gaan, krijgen zij even een flauw schijnsel. Maar eindelijk komen ook de hoogste toppen in het duister, en wordt het woord van den Prediker vervuld: „Daer en is geen gedachtenisse van de voorgaende dinghen."

Het is dwaas, de kunstwerken van het voorgeslacht als uitsluitend waarde hebbende te beschouwen, maar het is niet minder dwaas daaraan alle waarde te ontzeggen. Men kan de reproducties, die nu in zoo groote getale door boekhandelaars worden ter markt gebracht, vergelijken bij de blikken met verduurzaamde levensmiddelen, die de zorgzame huisvrouw gereed maakt tegen den tijd, dat de natuur niet veel meer oplevert. In een tijd als de onze, die onvruchtbaar is, hebben deze blikken zeker nut. Maar niemand zal zoo dwaas zijn de doperwten uit een blik ook in Juli te eten, omdat de versche groente het van de ingemaakte wint.

En wezenlijk, als men niet zoo aan de blikjes gewend was, zou men met meer smaak de eerstelingen, die thans reeds op het veld der kunst zijn waar te nemen en die daar schuchter zijn opgekomen, na langen tijd van onvruchtbaarheid genieten. Deze eerstelingen zijn het gevolg van de hernieuwde studie der natuur, de bron, waaruit de ware kunstenaar uitsluitend zijn inspiratie, zijn motieven put.

De bouwkunstenaars doen nog maar al te veel, alsof er geen natuur bestaat. Hebben zij een versieringsmotief noodig, dan gaan zij naar hun duffe boekenkast, maar niet naar bosch of veld. En toch de beste reproducties staan verre achter bij wat de natuur ons biedt; reeds Dürer zeide, dat men de kunst slechts uit de natuur kan losscheuren. Nu is niet iedereen zoo talentvol als deze Duitsche meester, maar men kan het beproeven hem na te volgen. In de eigenlijke decoratieve kunst is, vooral door de moderne Engelschen, reeds zooveel goeds op deze

wijze verkregen. Waarom zou nu onze bouwkunst niet soortgelijke wegen gaan bewandelen?

Zie, op de vraag „waarheen?" kan ook voor den bouwkunstenaar slechts één antwoord zijn, en dat is „naar de studie der natuur." Mogen ook al de hoofdlijnen van bouwwerken niet in de natuur terug te vinden zijn, zoodra die moeten worden opgesierd (en dat is toch haast altijd het geval) geeft zij een overvloed van motieven.

De decoratieve kunst heeft al zoo lang hare motieven uit het plantenrijk gehaald, zal men zeggen. Hoe kan het dan mogelijk zijn, nog nieuwe plantenmotieven te vinden?

Wie zoo denkt, vergist zich zeer. Er zijn, de natuuronderzoekers leeren het ons, meer dan 160,000 plantensoorten op de wereld en daarvan heeft de kunst tot dusverre slechts enkele als motieven gebruikt. Aan voorraad ontbreekt het dus niet.

Dat slechts zoo weinig planten nog in de versiering toepassing hebben gevonden, heeft verschillende oorzaken. In de eerste plaats moet genoemd worden deze, dat men alleen die planten gebruikte, die bijzonder in het oog vallen, zij het dan door vorm of kleur.

In het Oosten was het de palmboom, die, door de natuur als het ware al gestyliseerd, reeds vroeg tot navolging uitlokte. Zoo ontstond in de Mesopotamische kunst de palmet, die pas door de Grieken haar eigenaardigen vorm kreeg. De lotos was de lievelingsplant van Egyptenaren en Indiërs; vooral aan den Nijl zijn daaraan eenvoudige, steeds streng gestyliseerde motieven ontleend.

De wijnstok en de roos waren in het Oosten welbekend; dat zij daar slechts zelden als ornement gebruikt zijn, is waar. Maar zij komen toch wel voor, zooals men op een Assyrisch relief van groote schoonheid, dat in het Britsch Museum bewaard wordt, kan zien. Een leeuwin ligt daar onder een palmboom, waarom zich een wingerd slingert.

Dat bij de Grieken en Romeinen de laurier, de olijf en de acanthus een groote rol gespeeld hebben, weet ieder. Dat bij voorkeur deze planten gebruikt zijn, terwijl van de andere bijna geen notitie genomen werd, moet aan een streven naar symboliek worden toegeschreven. Maar men ziet toch ook soms in de oudheid andere planten toegepast. Zoo hebben de Grieken uit de kamperfoeliebloesems fraaie motieven weten te verkrijgen, en zijn druiven, boomvruchten en korenaren soms door de Romeinen gebezigd.

De festoenen, die de Romeinsche beeldhouwers zoo gaarne maakten, waren naar de natuur gevolgd. Zooals het bij ons nog gebruikelijk is, bij feestelijke gelegenheden die van sparreloof te maken, werden daarvoor bij de Romeinen olijftakken, myrthen, vijgetakken, cypressentakken gebezigd. Ook palmtakken werden daar soms bijgevoegd. De Renaissance volgde dit voorbeeld en voegde bij de festoenen nog vruchten en bloemen.

De symbolische en allegorische beteekenis van vele planten is al zeer oud: palmen verzinnelijken een overwinning, laurieren kronen den kunstenaar, olijftakken symboliseeren den vrede, slaapbollen herinneren aan den dood. Sinds het Christendom bestaat, geldt de witte lelie als het zinnebeeld der reinheid; in de Oudheid was de granaatappel het symbool der vruchtbaarheid.

De smaak voor plantensoorten wisselt zeer. Zelfs in onzen tijd is dit duidelijk merkbaar. Vóór twintig jaren golden zonnebloemen als echte boerenbloemen; nu zijn zij door de Engelschen in den smaak gekomen en zij ontbreken des zomers in geen tuin, hoe fraai die ook zij. Vele andere voorbeelden van dezen veranderlijken smaak zijn bij te brengen.

Doch bij al deze veranderlijkheid zweren de hedendaagsche bouwmeesters en versierders nog maar altijd bij de sempiterneele plantmotieven, die de Oudheid, de middeleeuwen of de Renaissance hebben gebruikt. Welk een belachlijk conservatisme! De natuur is zoo rijk, maar men neemt uit haar schat niets anders dan wat al vroeger gekozen werd en dat terwijl de redenen, die voorheen voor die keuze konden gelden, nu meestentijds al lang niet meer bestaan.

Vraagt men nu nog waarheen? Ons dunkt, deze vraag komt eerst te pas, als de rijkdom der natuur uitgeput zal zijn. Zij kan wel geen nieuwe bouwvormen aangeven, doch dit behoeft ook niet, want die komen vanzelf, tegelijk met de veranderde behoeften der menschheid. Maar zij kan tot in het oneindige motieven tot versiering dier bouwvormen leveren en zoo kan de natuurstudie, mits ernstig en onbevangen, tot het verkrijgen van den zoo gewenschten nieuwen stijl zeer veel bijdragen.

BOEKVERSIERINGEN.

Ieder boek, dat tegenwoordig gedrukt wordt, is min of meer versierd. Soms zijn verluchtingen in de eigenlijke beteekenis des woords aanwezig; ontbreken die, dan is toch veelal door versierde hoofdletters, kop- en sluitstukken, of althans door een uitgeversvignet voor een zooveel mogelijk behaaglijk aanzien gezorgd.

Het gebruik om boeken op deze wijze op te luisteren is al zeer oud. Men dacht nog niet aan de boekdrukkunst, ieder boek werd nog uit de hand geschreven, toen het maken van allerlei verluchtingen reeds gebruikelijk was.

Versierde handschriften uit de 6e eeuw zijn nog aanwezig. De groote waarde, die door de Christenen aan de H. Schrift werd toegekend, was oorzaak, dat zij de boeken, waarin gedeelten van dit werk waren neergelegd, zoo prachtig mogelijk opluisterden. Zij volgden hierbij de voorbeelden der oudheid.

De oudste boekversieringen hebben daarenboven reeds ten doel den inhoud te verduidelijken. Zij zijn met dekverf geteekend en herinneren nog in vele opzichten aan de werken uit den Romeinschen tijd. De teekenaars vermijden zorgvuldig heftige bewegingen weer te geven, maar kiezen liefst idyllische onderwerpen, zooals uit het handschrift van het boek Genesis in de Weener bibliotheek kan blijken. De lettertypen, soms Grieksch, soms Romeinsch, komen nog met de antieke overeen.

De oudste Byzantijnsche handschriften, uit de 9e en 10e eeuw, komen de oud-Christelijke zeer nabij, niet slechts wat bewerking, maar ook wat opvatting betreft. Het schijnt, dat de Byzantijnsche kunstenaars zooveel mogelijk de oudere modellen gevolgd hebben; hadden zij daaraan niet genoeg en moesten zij zelf scheppen, dan verraadt hun werk een veel geringer kunstvermogen.

Tot dusver waren de boekversieringen nog afzonderlijke illustratiën geweest; de latere Byzantijnsche kunst begint echter tekst en illustratie als één geheel te beschouwen en den tekst door randen te omgeven, die aan de illustratie zijn dienstbaar gemaakt. De hoofdletters worden rijk versierd en goud in overvloed gebezigd; de emailleerkunst blijft op deze wijze van versieren niet zonder invloed. Alles wordt nu decoratief en gestyliseerd.

De volken van Noord-Europa waren inmiddels tot het Christendom bekeerd; voor hen werd nu ook de Bijbel de bron des geloofs niet alleen, maar ook het begin hunner letterkundige ontwikkeling. De pas geleerde schrijfkunst brachten zij in toepassing om den Bijbel te vermenigvuldigen.

Hadden de oud-Christelijke en vroeg-Byzantijnsche boekschrijvers den tekst onversierd gelaten en hunne illustratiën op afzonderlijke bladen aangebracht, de schrijvers van Noord-Europa deden anders. Schrift en versiering zijn bij hen ten nauwste verbonden. De hoofdletters nemen veel plaats in; zij worden zoo met sieraden overladen, dat de vorm haast verloren gaat. De stijl dezer sieraden is echt-Germaansch; bij de Iersche handschriften is ook Keltisch-Noorsche invloed onmiskenbaar. Gevlochten lijnen als banden geschikt, daartusschen vogels of fantastische dieren, zijn de motieven die bij voorkeur worden gebruikt. De Iersche en Schotsche monniken traden als zendelingen in Nederland en Duitschland op; vandaar dat men de Iersche miniaturen tot in Würzburg en St.-Gallen vindt.

Naast deze Iersche handschriften verdienen ook de Angelsaksische en de Frankische de aandacht. Deze zijn meer in den geest der oud-Christelijke behandeld. In de kloosters werden toen bepaalde schrijfscholen opgericht, waarvan die te Winchester, Orleans, Tours, Metz, Reichenau, St.-Gallen en Trier de voornaamste waren. Een handschrift uit de 7e eeuw, vroeger te Tours, wordt thans als de „Ashburnham Pentateuch" in Engeland bewaard. Hier zijn de geschiedenissen uit het Oude Testament op afzonderlijke bladen geïllustreerd en dat wel op een wijze, die, ofschoon niet fraai, dan toch natuurlijk mag heeten. Als Angelsaksisch werk geldt het boek der Psalmen, dat in de Utrechtsche bibliotheek wordt bewaard. Het behoort tot de 9e eeuw en is een sierlijk staaltje van de toenmalige boekverluchterskunst.

In de latere middeleeuwen werden de handschriften altijd versierd, zoo met illustraties, randversieringen als rijkbewerkte beginletters. De Latijnsche karakters blijven tot de helft der veertiende eeuw in zwang; daarna worden bij voorkeur de minuskels gebruikt. Letters en versiering staan steeds in nauw verband met elkander.

De monniken der middeleeuwen hadden het ver in de schrijfkunst naar de toenmalige opvatting gebracht. Nog thans mogen hunne handschriften als voorbeelden voor goede boekversieringen gelden. De randversieringen ontwikkelen zich uit de beginletters; maar ook afzonderlijke kop- en sluitstukken zijn dikwijls aangebracht.

Toen nu, in de vijftiende eeuw, de boekdrukkunst was uitgevonden, bleef men aan de oude wijze van versiering getrouw. Zijn de ornementen aanvankelijk ook uit de hand in den gedrukten tekst geteekend, weldra gaf de houtsnijkunst gelegenheid, tekst en verluchting tegelijk te drukken. Deze houtsneden pasten goed bij den letterdruk, omdat zij naar de oude voorbeelden gevolgd waren. Nu ziet men gedrukte beginletters, randen, sluitstukken of afzonderlijke illustraties algemeen worden; de talrijke boeken uit het begin der zestiende eeuw zijn daar de bewijzen voor. Houtsnede en lettertype werden steeds in evenredigheid met het gekozen onderwerp behandeld; ieder boek, al was het nog zoo klein, had een rijk versierd titelblad om de aandacht der koopers te trekken.

Groote meesters, als Albrecht Dürer, Burgkmair, Holbein, Lucas van Leiden, Jacob Corneliszoon van Amsterdam, werden door de uitgevers met het teekenen voor houtsnijders belast.

Reeds bij de handschriften had men enkele letters rood gekleurd; de eerste drukkers volgden dit voorbeeld en gaven daardoor aan hun werk een artistiek cachet. Tegenwoordig ziet men weer op deze wijze bewerkte boeken drukken. Ook de omlijstingen der bladzijden komen in de 16e eeuw veel voor; zij zijn dan niet van één breedte, Aan de buiten- en benedenzijde der pagina zijn zij het breedst, aan de binnenzijde smaller, terwijl de breedte aan de bovenzijde tusschen die van de andere het midden houdt.

Het navolgen van deze gewoonte om iedere bladzijde van een rand te voorzien, levert alleen bij weinig omvangrijke boeken een goed resultaat op. Het aantal der verschillende randmotieven, die een uitgever voor een boek kan laten maken, is toch uit den aard der zaak beperkt; is nu het boek dik, dan moet één en hetzelfde motief te dikwijls gebruikt worden en dat geeft een zeer eentonig effect.

De oude drukkers hadden ieder hun drukkersteeken of vignet, waardoor zij zich kenbaar maakten en dat als het ware hun fabrieksmerk was. Zij plaatsten dit teeken niet slechts op den titel, doch ook achter in het boek, en versierden het daardoor niet weinig.

Later werd de kopergravure voor het versieren van boeken gebezigd. Ofschoon deze gravures dikwijls het werk van hoogst bekwame meesters zijn, sluiten zij zich veel minder harmonisch bij den tekst aan dan de vroegere houtsneden.

Tot in het laatst der 18e eeuw bleef de zucht, om de boeken zoo passend mogelijk te versieren, bestaan. Goed papier en een fraai lettertype werden steeds gekozen. Maar omstreeks 1800 kwam er verandering, en begonnen die nuchtere boeken te verschijnen, die op weinig beter dan zakkenpapier met karakterlooze letter gedrukt, een alleronaangenaamsten indruk maken. Omstreeks het midden der eeuw vond de houtsnede voor illustratiën weer toepassing. Het was echter niet de typische, forsche houtsnijkunst der 16e eeuw die herleefde; men zie de houtgravures onzer illustraties maar eens aan, om het verschil te vatten. Toch mag van de hedendaagsche werken met illustraties tusschen den tekst gezegd worden, dat zij den smaak der 19e eeuw zeer goed teruggeven.

Het uitvinden der photozincotypie maakt het mogelijk, de oude boekenversieringen der 16e eeuw te reproduceeren. Zij werden en worden nog door onze hedendaagsche uitgevers veel gebruikt, doch niet altijd met smaak. Vooral wordt er dikwijls misbruik gemaakt van de gemakkelijkheid, waarmede de gekozen voorbeelden langs photographischen weg verkleind kunnen worden. Hierdoor hebben die oude houtsneden in vele gevallen hun oorspronkelijk karakter geheel en al verloren.

De uitgeversteekens van thans hebben de boekdrukkersteekens van vroeger vervangen. Maar zij zijn dikwijls zoo klein en zoo weinig artistiek, dat zij niet tot versiering der boeken bijdragen.

Alleen in Engeland heeft men zich, door het bestudeeren, dus niet het mechanische navolgen der oude voorbeelden, een nieuwen, echt modernen stijl voor boekversiering weten te scheppen. Er behoeft slechts aan William Morris, Walter Crane en Day herinnerd te worden, om aanstonds de heugenis aan de smakelijkste boeken van den tegenwoordigen tijd voor den geest te brengen.

Vooral in het werk van William Morris komen tekst en versiering uitnemend bij elkander; van de ruimte is overal op hoogst bekwame wijze partij getrokken, en met de eenvoudigste middelen is het prachtigste effect bereikt. Aan alles is gedacht; papier

en drukinkt zelfs, werken tot het verkrijgen van het gewenschte geheel mede.

Hoe fraai ook Walter Crane zijn boeken weet te maken, is genoegzaam bekend. Deze meester tracht nu een school van boekversierders, in den trant der middeleeuwsche, in het leven te roepen en het laat zich aanzien, dat hij daarin slagen zal.

Een groote rol bij de boekversiering speelden voorheen ook de zoogenaamde „ex libris", kleine prenten of houtsneden, in het boek geplakt om aan te duiden, dat het eenmaal tot iemands bibliotheek behoord heeft. Nu eens is, met den naam van den eigenaar, zijn wapen of een zinnebeeldige voorstelling verbonden, dan weer staat daar „ex libris meis" (uit mijn boeken) en aan dit opschrift is de benaming ex libris ontleend. Reeds in de 15e eeuw komen deze herkenningsteekenen voor.

De houtsnijders der 16e eeuw hebben dergelijke prenten gemaakt, die altijd met veel smaak bewerkt zijn. Men is in den laatsten tijd begonnen daarvan verzamelingen aan te leggen, ja er zijn zelfs vereenigingen opgericht van verzamelaars, die afzonderlijke tijdschriften alleen op deze prenten betrekking hebbende, uitgeven.

Maar nu is er ook vraag naar nieuwe „ex-libris" gekomen; een jong Beiersch kunstenaar, Josef Sattler heeft aan die vraag voldaan door in Dürers geest een reeks van compositiën, voor het doel geschikt, te ontwerpen. Sattler's werk heeft nog niet dat echt moderne, dat Walter Crane kenmerkt, die echter toch ook aan de bestudeering van Dürer veel te danken heeft.

Men vergelijke de 42 teekeningen van Sattler b.v. eens met William Morris' „the glittering plain", waar de ornementen van Morris zelf, de eigenlijke illustraties echter van Walter Crane zijn. Als andere uitmuntende proeven van Engelsche boekverluchtingskunst onzer dagen mogen Morris' Reynard the foxe, de Morte d'Arthur, van Aubrey Beardsley, en A book of pictured carols, door J. Gaskin, genoemd worden.

De Engelsche boekversieringsmanier wordt ook reeds ten onzent nagevolgd. Wij behoeven slechts de namen van Deysselhoff, Lion Cachet, Hoytema en Derkinderen te noemen, om deze Hollandsche navolgingen van Engelsche voorbeelden in het geheugen te roepen.

Van oudsher is ook veel werk gemaakt van smaakvolle boekbanden. In de middeleeuwen waren zij versierd met ivoren reliefs, goud, zilver en edelgesteenten. Later, toen de boekdrukkunst was uitgevonden, werden de banden minder kostbaar en meestal met kalfsleer, later met marokkijnleer overtrokken. Voor groote boeken werd meest hout gebezigd om den band de noodige stevigheid te geven. Later werd ook dik bordpapier gebruikt.

Het versieren der banden geschiedde door het indrukken van koperen stempels, welke veeltijds fraaie figuren vertoonden, die verguld werden. Deze boekbanden bleven tot de 18e eeuw in zwang, toen zij door de zoogenaamde halflederen banden vervangen werden. Nog later, omstreeks 1800, werden de linnenen halflinnen banden smaak. Thans keert men echter tot de oude techniek terug en er komen langzamerhand weer boekbinders, die ware kunstenaars in hun vak mogen worden genoemd.

NOORSCHE BOUWKUNST.

De eigenaardige houten kerken van Noorwegen zijn door afbeeldingen thans vrij algemeen bekend. Die te Urnes, Borqund, Hitterdal en Hopperstad staan nog altijd op hare oude plaats, terwijl die, welke men eertijds te Wang, te Gol en te Fortun zag, nu in Silezië, bij Christiania en bij Bergen zijn opgesteld.

Al deze kerken zijn uit de twaalfde en dertiende eeuw afkomstig; zij zijn als het ware Romaansche basilieken, niet in steen, maar in hout uitgevoerd. Alleen een kruisbeuk ontbreekt, en de zuilen zijn niet slechts aan de lange, maar ook aan de korte zijden van den middenbeuk geplaatst.

De constructie herinnert in vele opzichten aan den scheepsbouw; alle verbindingen zijn door over elkander keepen en door sponningen verkregen. Pennen en gaten zijn maar zelden, nagels in het geheel niet toegepast; met opwiggen is, waar dit noodig was, de vereischte stevigheid verkregen. Steeds is echter alles zoo gemaakt, dat, evenals bij een hedendaagsche ijzer-constructie, het geheel een zekere bewegelijkheid behoudt. Vandaar dat zelfs de hevigste stormen aan deze gebouwen geen schade hebben gedaan.

Aan den scheepsbouw is ook het veelvuldig gebruiken van gebogen lijnen ontleend, niet slechts voor de bekappingen, maar ook voor alle hoekversterkingen. Kruizen, zooals die in Engeland en Duitschland bij den houtbouw zijn toegepast, komen in Noorwegen niet voor.

De versiering dezer kerken bepaalt zich hoofdzakelijk tot de deuromgevingen. Hier zijn in vlak relief de meest fantastische krullen, nu eens aan de Iersche miniaturen, dan weer aan den Engelsch-Normandischen stijl herinnerend, uitgesneden. Draken, ruiters en allerlei fantastische figuren maken deel der compositie uit. Ja zelfs figuren uit de Noorsche sage komen aan deze Christelijke kerken voor, zonder dat dit der geestelijkheid aanstoot schijnt te hebben gegeven.

Terwijl nu de kerkgebouwen van Noorwegen algemeen bekend zijn, is dit met de boerenwoningen niet het geval. Alleen de toeristen, die met de *Olaf Kyrre* des zomers den tocht van Rotterdam naar Noorwegen plegen te ondernemen, hebben daar wat van gezien.

De Noorsche boerenhuizen hebben, in hoofdzaak, nog dezelfde gedaante als in de vroege middeleeuwen. In het midden is een groot vertrek, waarin de haard zich bevindt. Daaromheen zijn de andere kamers gerangschikt; aan de eene zijde is de zoogenaamde *loft* gemaakt, die twee verdiepingen heeft en die overeenkomst met de hier-te-lande in de 16e eeuw gebruikelijke hangkamers heeft. De bovenste verdieping, die als slaapkamer gebruikt wordt en van bedsteden voorzien is, wordt langs een trap bereikt. De benedenste verdieping van de *loft* dient als bergplaats. Eigenaardig is, dat de trap aan de buitenzijde der huizen gemaakt is, en dat zij op een trapportaal, dat als een balkon of galerij oversteekt, uitkomt. Terwijl de Noorsche kerken uit stijl- en regelwerk bestaan, dat beplankt is, zijn de bovenhuizen als blokhuizen gebouwd. De openingen tusschen de boomstammen zijn met mos en teer dichtgebreeuwd, een gewoonte, die alweder aan den scheepsbouw doet denken. De fundeering bestaat uit enkele steenen, in de manier van de ten onzent gebruikelijke stopblokken. Het dak bestaat uit planken, waarop plaggen zijn gelegd, een constructie die de warmte binnenhoudt, maar die tot spoedige verrotting aanleiding moet geven. Daar echter het hout flink geteerd is en geleidelijke vernieuwing in den zomer geen groote inconvenienten heeft, duurt een dergelijk dak langer dan men zou vermoeden.

De vormen dezer boerenhuizen zijn natuurlijk veel eenvoudiger dan die der kerken. Toch is ook hier het snijwerk niet vergeten. Romaansche vormen komen alleen aan de middeleeuwsche voor; de latere zijn blijkbaar geïnspireerd op de Nederlandsche Renaissance der 16e en 17e eeuw.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

Architectura, het orgaan van het Genootschap „Architectura et Amicitia" is op ons verstoord en dat wel wegens onze opmerking, dat dit lichaam „nu ook te Amsterdam een bolwerk der officieelen" geworden is. Indien de waarheid onzer mededeeling niet reeds was gebleken uit talrijke handelingen van het Genootschap, als wier bekroning het jongste Kamer-adres mag gelden, dan zou haar juistheid zeker uit den toornigen toon van *Architectura's* artikel zijn af te leiden.

Wij zochten verband tusschen deze „officieel-gezindheid" en de vacature van leeraar aan de Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijzers, ontstaan door het aftreden van den heer Jos. Th. J. Cuypers, lid der redactie van *Architectura*, omdat het ons ter oore gekomen was, dat vele leden van het Genootschap naar die betrekking dingen.

Nu is het bekend genoeg, dat alleen een aanhanger der „officieele" bouwkunstleer op die betrekking kans heeft; te verwonderen is dus Architectura's tegenwoordige houding niet. Reeds Hendrik IV zeide: „*Paris vaut bien une messe.*"

Maar wij hadden ook vernomen, dat een Haagsch Gothieker als de aanstaande leeraar gedoodverfd wordt, en nu scheen het ons niet onwaarschijnlijk, dat wanneer eenmaal de benoeming geschied zal zijn, de liefde van A. et A. voor de redegevende kunst zal verflauwen, en dat het weer terug zal keeren tot het onafhankelijk standpunt, waarop het zich vroeger placht te plaatsen.

Dat deze terugkeer hoe eer hoe liever moge geschieden, is onze oprechte wensch.

Hiermede vertrouwen wij aan het verzoek der Redactie van *Architectura*, om de zaak tot klaarheid te brengen, te hebben voldaan.

DE BOSSCHE QUAESTIE.

Wij hebben in ons n°. van 23 November 1895 het een en ander opgemerkt omtrent de grieven, die er te 's-Hertogenbosch tegen het beleid van den architect dier gemeente bestonden en wezen er toen op, hoe het leven van technische gemeente-ambtenaren hier-te-lande zeer onzeker is.

Naar wat de dagbladen omtrent de Bossche raadszittingen hadden medegedeeld, scheen den heer Kerkhoff het zwaard van Damocles boven het hoofd te hangen en een krachtige partij klaar te staan met een schaar, om den draad door te knippen.

Uit het verslag der vergadering van den Raad op 10 dezer gehouden, heeft men kunnen lezen, dat deze toeleg mislukt is en dat de mannen met de schaar door hunne tegenstanders in het volvoeren van hun boos opzet zijn verhinderd. Maar het zwaard blijft hangen.

De bouwkundige wereld zal zeker met voldoening den uitslag der stemming vernomen hebben. Vooral wie als technicus in dienst van een gemeente is, zal met den heer Kerkhoff in den laatsten tijd hebben medegeleefd, overtuigd dat ieder gemeentebeambte aan een dergelijke behandeling kan blootstaan.

Wij hebben een vorigen keer uitvoerig stilgestaan bij de eigenaardige moeilijkheden, waarmede zij, die aan de openbare werken van gemeenten verbonden zijn, hebben te kampen en behoeven daar dus niet op terug te komen.

In de Bossche zaak, hoe treurig die overigens ook zij, vinden wij toch eenige lichtpunten. Als zoodanig beschouwen wij de geheel *openbare* behandeling der quaestie. Het ware zoo gemakkelijk geweest, om den architect in het geniep dood te knijpen, op de wijze zooals de Amsterdamsche Raad dit indertijd zijn architect deed. Dat men te 's-Hertogenbosch iets dergelijks als beneden de waardigheid van den Raad achtte, schijnt ons een zeer verblijdend verschijnsel.

Een lichtpunt zien wij ook daarin, dat de Bossche burgemeester, ofschoon niet in alle opzichten het beleid van den architect goedkeurende, den Raad toch onder het oog bracht, dat een ontslag in de gegeven omstandigheden *hard* zou zijn, en dat andere leden, zonder overigens het gebeurde te willen vergoelijken, dit ontslag een geweldigen maatregel achtten, waartoe zij niet wilden medewerken.

Deze sprekers toonden iets voor een ambtenaar te gevoelen en dit strekt hun tot eer. Hoezeer zij misschien mochten gewenscht hebben, een ander persoon aan het hoofd der publieke werken te zien, zij wilden die verandering niet verkrijgen *à tout prix*. Weder denken wij hierbij aan het Amsterdamsch geval, waarbij de Raad, om een gewenschte veranderde organisatie te kunnen doorzetten, een onbeteekenend verzuim van zijn architect aangreep, om hem te kunnen verwijderen.

Een lichtpunt noemen wij het, dat de toeleg der raadsleden, die (in naam van het „gemeentebelang", maar blijkbaar omdat zij persoonlijke grieven tegen den architect hadden) het geven van ongevraagd eervol ontslag voorstelden, niet alleen mislukt is, maar dat ook een flinke meerderheid zich tegen dat voorstel verklaarde.

Eenige leden der minderheid hebben nu reeds hun ontslag als raadslid genomen en het is niet onmogelijk, dat andere gelijkgezinden dit voorbeeld zullen volgen. Als dan nieuwe raadsverkiezingen worden uitgeschreven, zal de strijdleus der kiezers zijn: „voor of tegen den architect?" Want, natuurlijk, als de afgetredenen herkozen worden, dan is het duidelijk, dat de architect niet langer zal kunnen aanblijven.

Van daar dat wij zeiden dat het zwaard boven dien titularis blijft hangen, want verkiezingen leveren veeltijds verrassingen op. Is de heer Kerkhoff een populair man, dan is zijn zaak gewonnen; is hij dit niet, dan zal zijn kans gering blijken.

Met belangstelling zien wij den verderen loop dezer zaak tegemoet.

ARTI ET INDUSTRIAE TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Zaterdag 13 Januari 1896.

De bijeenkomst werd door den heer J. J. van Nieukerken met een hartelijk welkom in 1896 geopend. Na het doen van verschillende mededeelingen van huishoudelijken aard werd in herinnering gebracht het bezoek, door bestuursleden van Arti gebracht aan den heer Godon, bij gelegenheid van diens 80-jarigen geboortedag. Het voorstel hem het eere-lidmaatschap der vereeniging aan te bieden, werd onder daverend applaus aangenomen.

Door den heer Boersma werd verslag uitgebracht over 1895. Daaruit bleek, dat de Vereeniging thans telt 3 eereleden, 10 donateurs en donatrices, 37 werkende leden, 94 kunstlievende leden en 13 buitenleden, totaal 147.

Hulde werd gebracht aan den heer Boersma en aan den tweeden secretaris, den heer F. J. Belinfante. Een woord van herinnering werd gewijd aan de der Vereeniging ontvallen leden, de heeren Mr. Kappeijne van de Coppello en S. Lankhout.

De rekening en verantwoording werd goedgekeurd, onder dankbetuiging aan den penningmeester, den heer N. v. Vliet.

Hartelijk dank werd betuigd aan allen, die A. en I. ook in het afgeloopen jaar steunden zoowel moreel als financieel.

In de plaats van den heer P. Amiabel Jr., die zich niet herkiesbaar stelde, werd als bestuurslid gekozen de heer Vogels-Dolhain; tot penningmeester herkozen de heer N. van Vliet en tot voorzitter de heer J. J. van Nieukerken.

Daarna werd het rapport uitgebracht van den heer M. Nooyen op den brief van den heer E. van Saher en met eene kunstbeschouwing van den heer Van den Heuvel de bijeenkomst gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING HAARLEM EN OMSTREKEN.

De eerste vergadering in 1896 der afdeeling werd goed bezocht en door den Voorzitter, den heer Jacques Leijh, met de beste wenschen voor haren bloei geopend, waarna de notulen der vorige vergadering werden goedgekeurd. Onder de ingekomen stukken bevond zich een schrijven van het Hoofdbestuur, houdende goedkeuring van het toegezonden huishoudelijk reglement. Het jaarverslag der Afdeeling over 1895, door den Secretaris opgemaakt, werd voorgelezen en goedgekeurd ter opzending aan het Hoofdbestuur.

Bij de verkiezing van een bestuurslid en een Secretaris wegens de periodieke aftreding van de heeren G. L. van Lennep en J. van den Ban, die niet herkiesbaar zijn, werden na eenige stemmingen gekozen de heer P. Kleiweg Dyserinck tot bestuurslid en de heer J. W. G. Droste tot Secretaris, die beiden de benoeming aannamen. De Voorzitter vroeg eenige inlichtingen betreffende de laatste verkiezingen voor den particulieren Arbeidsraad, die hem door de afgevaardigden worden verstrekt en deelde daarna mee dat hem door den heer W. Kromhout Cz. voor de afdeelingsleden ter lezing was gezonden, een gedrukt exemplaar van eene door dezen in het genootschap „Architectura et Amicitia" gehouden voordracht over „de corporatiën van bouwkunstbeoefenaren, en de wenschelijkheid eener concentratie tot een lichaam". Nadat dit stuk door den heer J. G. Michielse was voorgelezen, had er over enkele punten en de hoofdzaak gedachtewisseling plaats, die evenwel tot geen resultaat leidde. De antwoorden op de prijsvragen der Maatschappij waren in de zaal tentoongesteld. De heer J. W. G. Droste beloofde in de volgende vergadering eenige plaatwerken ter bezichtiging te stellen, waarna de vergadering gesloten werd.

FRIESCHE BOUWKRING TE LEEUWARDEN.

Vergadering van Donderdag 16 *Januari* 1896.

De Voorzitter W. C. de Groot opende deze vrij talrijk bezochte vergadering met een hartelijk woord van welkom aan de aanwezigen en met aanbieding van gelukwenschen voor het pas begonnen jaar. Er werd medegedeeld van de ontvangst van *a.* een afdruk van eene lezing, gehouden door de heer Kromhout in eene vergadering van Architectura et Amicitia, waarin de band werd besproken der verschillende bouwkundige vereenigingen in Nederland, *b.* een schrijven van den heer J. H. Boersma, tot begeleiding van het tijdschrift over versieringskunst, verschijnend in 1896; het eerste werd voor kennisgeving aangenomen, omtrent het tweede zou met den heer Boersma worden gecorrespondeerd.

Hierna werd overgegaan tot ballotage van de heeren J. Zeven te Franeker, P. Vonk, J. H. Schröder te Leeuwarden en H. Scholtens te Huizum, die allen als lid werden toegelaten.

Na eenige discussie over het aanschaffen van een vakblad, waarbij men niet tot eenstemmigheid kwam, werd het woord gegeven aan den heer J. R. Nijdam, voor 't houden van eene lezing over de inrichting van abattoirs. Na een inleidend woord verklaarde spreker dat de behoeften van dergelijke inrichtingen veelal afhangen van de omgeving, waarin ze geplaatst zijn; zoo ook hangt de inrichting van een abattoir af van de plaatselijke gebruiken en belangen, alsmede van de exploitatie.

Ten einde het onderwerp op eenigszins duidelijke wijze te behandelen, liet spreker de toestanden van andere plaatsen buiten beschouwing en bepaalde bij zich tot een abattoir, gedacht te Leeuwarden, op een daarvoor gekozen terrein aan de Sneekerkade.

Na in korte trekken te hebben uiteengezet het doel dat men met de oprichting van abattoirs beoogt, ging spreker aan de hand van een door hem ontworpen plan op het evengezegd terrein, de inrichting van een dergelijk abattoir verklaren en schetste hij de bestemming der gebouwen in verband met de ligging van het terrein.

Aan het hoofd van zulk een inrichting dient een veearts te staan, bijgestaan door het noodige personeel, terwijl de gebouwen ten behoeve der slachtplaatsen alle afzonderlijk werden besproken. Deze lezing werd met aandacht gevolgd.

De Voorzitter deed thans de vraag of ook een der leden nog iets in 't midden had te brengen of voor de volgende vergadering genegen was als spreker op te treden, waarop door den heer Jansma toezegging werd gedaan de besprekingen in te leiden over 't onderwerp „Kamers van Arbeid".

Voorts werden de leden in de gelegenheid gesteld de tentoongestelde plaatwerken te bezichtigen en sloot de Voorzitter, onder dankzegging aan den spreker voor dezen avond en de door hem gegeven kunstbeschouwing, de vergadering.

INGEZONDEN STUKKEN.

BOUWKALENDER.

In antwoord op een ingezonden stukje omtrent den bouwkalender wenschen wij H. te doen opmerken, dat de lijst der personalia elk jaar, met de meeste nauwkeurigheid, naar officiëele bronnen wordt opgemaakt. Zoo wordt de lijst der ambtenaren van den Rijkswaterstaat ons verstrekt naar de officiëele lijsten, berustende bij het Departement van Waterstaat, H. en N.

De bewering van H., dat reeds in Juni 1895 mutatiën plaats hebben gehad, die niet in den jaargang van '96 voorkomen, is onjuist. De eerste mutatie heeft plaats gehad op 19 Nov. '95, dus *na* het tijdstip van 1 Nov., waarop elk jaar het drukken van den kalender een aanvang neemt.

Wanneer H. zijn nieuwen bouwkalender vergelijkt met dien van het voorgaande jaar, zal hem blijken, dat het memorandum niet jaar in jaar uit hetzelfde geeft, maar dat op de bladzijden 28, 29, 34, 35, 36 en 67 nog al veranderingen plaats hebben gehad, benevens de veranderde tabellen op bladzijden 63, 64 en 65.

Uit den aard der zaak is een gedeelte van het memorandum, nl. het wiskundige, niet aan veel veranderingen onderhevig.

Evenwel zullen wij gaarne alle wenken omtrent het opnemen van nieuwe opgaven of verbeteringen in ontvangst nemen.

SCHILL en HAVERKAMP.

NOG EENS „DE BOUWKALENDER".

Ook ik heb mij voor de 26e maal weder voorzien van een Bouwkalender (uitgever C. L. Brinkman te Amsterdam), thans door tusschenkomst van den boekhandelaar J. G. Stemler aldaar. Hoewel in het prospectus was aangegeven nu ook exempl. met los voorwerk zouden verkrijgbaar zijn, bleek mij al dadelijk deze niet voorhanden waren, althans met linnen band, en moet ik verder opmerken, dat behalve het in het vorig no. van dit blad door H. aangevoerde, nog *veel* meer onnauwkeurigheden in de Personalia voorkomen; en dan, het ongelukkige kaartje van „de spoor- en tramwegen in Nederland"! Zoude het niet beter zijn dit weg te laten zoo het niet op de schaal van 1 à 500.000, dus viermaal grooter, kan geleverd worden?

Reeds vroeger heb ik den uitgever verzocht de Agenda weder in te richten als in de jaargangen vóór 1886 was opgenomen, d. i. op iedere bladz. een volle week en als dan tevens daarbij werden vermeld de standen van zon en maan, springtijden en feestdagen, dan kan zeker de kalender wel vervallen.

We hopen dus een volgend jaar nu eens eene uitgave te zien, die meer aan veler wenschen kan voldoen, waarbij de advertentiën en Personalia los verkrijgbaar zullen zijn, en dus alleen gebonden het Memorandum, zoo mogelijk nog eenigszins uitgebreid, en de Agenda; voorzien van een deugdelijk kaartje, waar niet, om een der vele fouten aan te halen, op te vinden is, dat Ruinerwolde, door een tram bereikbaar, nabij Assen gelegen is, terwijl het eene halte van den Staatsspoorweg bij Meppel is. Zonder dat moet het debiet van dit zakboekje verloopen en zoude het verschijnen eener nieuwe uitgave gewenscht zijn, want voor den gestelden prijs mag *zeker* iets beters geëischt en kan ook geleverd worden.

Br.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Bij Koninklijk besluit is eene commissie ingesteld tot het houden van een vergelijkend onderzoek van candidaten dingende naar het getuigschrift van voldoend afgelegd examen voor opzichter van den Rijkswaterstaat, bestaande uit de heeren:

A. M. K. W. Baron van Ittersum, inspecteur van den Rijkswaterstaat, tevens voorzitter;

A. van Hooff, hoofdingenieur der 1e klasse van den Rijkswaterstaat te 's-Gravenhage;

E. R. van Nes van Meerkerk, ingenieur der 1e klasse van den Rijkswaterstaat te 's-Gravenhage;

K. E. Van Rijsinge, hoofd eener openbare school te 's-Gravenhage;

Jhr. F. L. Ortt, ingenieur der 2e klasse van den Rijkswaterstaat te 's-Gravenhage, tevens als secretaris.

AMSTERDAM. Het examen tot het verkrijgen van het diploma van bouwkundig opzichter zal door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst worden afgenomen op 26, 27, 28 en 29 Februari 1896, des morgens van 9 tot 12 en des namiddags van 1 tot 4 uren, door eene commissie, samengesteld uit de heeren:

C. Muysken, architect-ingenieur, voorzitter van de Maatsch. tot bev. der bouwkunst, voorzitter.

G. van Arkel, architect.

H. van Dam, leeraar in de wiskunde.

F. H. van Malsen, industrieel.

D. A. N. Margadant, architect bij de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij.

Jan Springer, architect.

C. T. J. Louis Rieber, bouwkundig-ingenieur, secretaris.

De candidaten worden uitgenoodigd zich voor den 15n Februari 1896 schriftelijk aan te melden bij den secretaris van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, alwaar het programma van eischen, bevattende de verdere voorwaarden, kosteloos verkrijgbaar is.

GRONINGEN. De Gemeenteraad besloot in zijne zitting van Zaterdag 11 dezer met 17 tegen 14 stemmen tot oprichting van een openbaar slachthuis door en voor rekening van de gemeente.

PERSONALIA.

— De civiel-ingenieur J. Van der Breggen is benoemd tot tijdelijk adjunct-ingenieur bij den algemeenen dienst van den Waterstaat.

— Bij het korps opzichters van 's Rijks waterstaat zijn met 1 Februari verplaatst: de opzichter 1e kl. H. J. Weehuizen van Zutfen naar 's Gravenhage; de opz. 2e kl. L. Kuiler van Breda naar Zutfen; de opz. 2e kl. J. K. Messer van Alfen naar Breda en de opz. 4e kl. J. H. Mees van Utrecht naar Alfen.

— Door den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter P. Naber te Rotterdam, bij het maken van een kabelpontveer met stoomvermogen te Drongelen, en A. F. van Veen, bij de baggerwerken in de Nieuwe Maas aan de Groene- en de Slijkplaat.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië zijn benoemd tot adspirant-ingenieur en gesteld ter beschikking M. A. van Oort en J. J. S. van Leeuwen.

— De hoofdingenieur bij de marine P. L. Turk is benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

— De heer H. A. J. Hissink te Nieuwersluis is benoemd tot gemeente-opzichter te Loenen.

— De heer P. H. Scheltema heeft voor de benoeming tot architect van het Geneeskundig Gesticht voor krankzinnigen te 's-Gravenhage bedankt.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Waterbouwkundig opzichter bij de gemeentewerken te 's-Hertogenbosch. Salaris f 100 per maand. Adres vóór 22 Jan. aan den ing.-arch. der gemeente. *(Zie advert. in dit no.)*

— Ervaren bouwkundig opzichter te 's-Gravenhage. Adres lett. B. bureau van dit blad. *(Zie advert. in dit no.)*

— Bekwaam en vlug teekenaar, goed bekend met detailleeren. Adres de aannemers J. J. van Sluisdam en H. Wienhoven te Groningen.

Te *'s-Gravenhage* **gevraagd** een ervaren

Bouwkundig-Opzichter.

Brieven met opgave van leeftijd en van de Architecten waaronder 't laatst werkzaam geweest, onder Letter B, aan het Bureau van dit Blad.

Bij de Gemeente-werken te **'s Hertogenbosch wordt gevraagd,** voor den tijd van 10 maanden om ten spoedigste in dienst te treden, een

Waterbouwkundig Opzichter.

Salaris *f* **100** per maand. Adres vóór 22 Januari e. k. *franco* en onder overlegging van bewijzen van bekwaamheid aan den INGENIEUR-ARCHITECT der Gemeente.

Bouwkundig Opzichter,

Practisch ervaren, met de beste aanbevelingen van HH. Architecten, **zoekt plaatsing.** Adres a/h. Bureau van dit Blad, onder lett. H. L.

3 Fonkelnieuwe kruissnarige in *pantser* voor *Indië* gebouwde beroemde

SALON PIANINO's à *f* 255,

van Douanen TE KOOP. Adres motto **Piano,** Bureau dezer Courant.

AANBESTEDING.

DE ARCHITECTEN

P. VAN DE ERVE en A. C. BUIJZERD

te Breda

zullen op **Zaterdag den 1 Februari 1896,** ten *elf* ure, in het tijdelijk koffiehuis van den Heer A. DE WAARDT te *Hooge-Zwaluwe* en voor rekening van den Heer L. A. DE VISSER te *Hooge-Zwaluwe*,

aanbesteden:

Het herbouwen van een WOONHUIS met SCHUUR te Hooge-Zwaluwe.

De aanwijzing in loco zal gehouden worden op den 25 Januari 1896, des voormiddags ten elf ure.

Bestek en teekening zullen van af Donderdag den 23 Januari, tegen betaling van *f* **1,50** per stel, verkrijgbaar zijn ten kantore van genoemde architecten te Breda.

Provinciale Waterstaat VAN FRIESLAND.

AANBESTEDING.

Op **Vrijdag**, den **24n Januari 1896**, des namiddags ten **een** ure, zal in het gebouw van het Provinciaal Bestuur te Leeuwarden, overeenkomstig §§ 1 en 2 der Adm. bep. van de A. V., bij enkele inschrijving worden aanbesteed:

Het maken en ter plaatse leveren en opstellen van de ijzerwerken voor de in 1896 te vernieuwen HOOGE- of KLAARKAMPSTERBRUG.

Raming *f* 3975.—

Het bestek ligt ter lezing in voornoemd gebouw. Gezegelde formulieren voor inschrijvingsbiljetten zijn tegen betaling van **25** en bestekken tegen betaling van **50 cent** op het bureau van den Prov. Hoofdingenieur verkrijgbaar.

Voorts zijn nadere inlichtingen te bekomen bij den Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat te Leeuwarden, bij wien ook de détailteekeningen te bezichtigen zijn.

LEEUWARDEN, 9 Januari 1896.

De Commissaris der Koningin in de Provincie Friesland,

VAN HARINXMA THOE SLOOTEN.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der gemeente *Dordrecht* zijn voornemens op **Maandag** den **17n Februari 1896** in het openbaar **aan te besteden:**

Het uitdiepen en verder op diepte houden van verschillende Havens binnen de Gemeente Dordrecht, gedurende den tijd van drie of zes jaren, en wel van 1 Januari 1896 tot en met den 31n December 1898 of 1901.

De voorwaarden zijn ter Secretarie der gemeente *Dordrecht*, op franco aanvrage, verkrijgbaar tegen betaling van *f* **0.50** per exemplaar en liggen ter inzage aan het bureau der Gemeentewerken, alwaar tevens nadere inlichtingen te verkrijgen zijn.

De, op zegel geschreven en door de borgen mede ondertcekende, inschrijvingsbiljetten moeten worden ingeleverd ter Secretarie voornoemd, vóór of op den dag der Aanbesteding, vóór des namiddags 1 uur.

BOUWTERREIN.

Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te **Venloo** zijn verschillende ***BOUWTERREINEN* TE KOOP.** Adres bij den heer VAN GASSELT aldaar.

BRILLIANT RIJWIELEN

zijn in prijzen van *f* **135** tot *f* **300** te verkrijgen in het **MAGAZIJN** van

G. C. LELSZ.

Kerkstraat 221 bij de Vijzelstraat, Amsterdam.

BONDSRIJWIELHERSTELLER.

GASGLOEILICHT MAATSCHAPPIJ

„METEOOR".

No. 32, HEERENGRACHT No. 32.

Prijs per Brander compleet met Kousje en Glas *f* 4.

Geheel en al dezelfde lichtsterkte en hetzelfde systeem als van Dr. AUER.

Reparatiën en Aanleg tot zeer billijke prijzen.

L. H. KURPERSHOEK,

Cement- en Kunst-zandsteenfabriek,

ROTTERDAM, ZWAANSHALS 20.

Riolen, Buizen, Putten en Kolken, Vloeren, Gewelven, Traptreden enz.

AANBESTEDING.

Op **Vrijdag** den **24 Januari a. s.**, des namiddags 2 uren, zullen Kerkvoogden der Hervormde Gemeente te *Oud-Vosmeer*,

aanbesteden:

Den Bouw eener PREDIKANTSWONING.

De besteding geschiedt in het lokaal van den Heer M. J. AMPT aldaar, waar bestek en teekening ter inzage liggen.

Aanwijzing in loco op den dag van besteding des voormiddags 10 uren.

Bestekken verkrijgbaar bij den Secretaris J. M. DE GRAAFF te *Oud-Vosmeer* ad **ƒ 2.**— per stuk.

Nadere inlichtingen geeft de Architect A. LE CLERCQ te *Kruiningen*.

Kerkvoogden voornoemd,
M. A. DOUW, *Voorzitter*.
J. M. DE GRAAFF Az., *Secretaris*.

AANBESTEDING.

De WelEd. Geb. Heer F. LEBRET te *Dordrecht* of zijn gemachtigde, zal op **Donderdag 6 Februari 1896**, des namiddags te één uur, in het Hotel „DE OUDE HOORN" te *Oud-Beierland*, trachten

aan te besteden:

Het afbreken en weder opbouwen der LANDBOUWSCHUUR op de Hofstede „De Torenstee", bewoond door den landbouwer T. VAN DER LINDE te Goudswaard.

Bestek en Teekening zijn, zoolang de voorraad strekt, tegen betaling van **ƒ 2.**— te verkrijgen bij den Architect JOH. SMIT te *Oud-Beierland*, die tevens nadere inlichtingen geeft.

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

Openbare AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Dinsdag** den **28 Januari 1896**, des namiddags te 1 uur, ten Raadhuize aldaar aan te besteden:

Het VERRICHTEN van Grondwerken aan en nabij de Esschenlaan.

Bestek, voorwaarden en teekening liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn tevens voor **ƒ 0.75** verkrijgbaar bij WED. P. VAN WAESBERGE & ZOON, Boekdrukkers, *Houttuin* no. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld *Timmerhuis*. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Donderdag* den *23 Januari* 1896, des voormiddags te 11 uur.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der aanbesteding vóór des namiddags één uur zijn ingeleverd in eene daarvoor aangewezen gesloten bus, geplaatst ter Gemeente-Secretarie, afdeeling Algemeene Zaken.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Coevorden* zijn voornemens op **Donderdag 30 Januari 1896**, des voormiddags om 11 uur, ten Gemeentehuize aldaar, bij enkele inschrijving **aan te besteden:**

Het dempen eener sloot buiten de voormalige Friesche poort, langs den weg van Coevorden naar Dalen, ter lengte van ongeveer 300 Meter, en het maken van een riool daar ter plaatse met de noodige zinkputten,

waarvan het bestek van af heden ter lezing ligt bij J. BEKKERING te *Coevorden*, en op franco aanvrage ter gemeente-secretarie tegen **ƒ 0.50** per exemplaar verkrijgbaar is.

Aanwijzing geschiedt op den dag der besteding des morgens om 9 uur, terwijl nadere inlichtingen zijn te verkrijgen bij den gemeente-opzichter H. ROZEMAN.

Coevorden, 15 Januari 1896.

Burg. en Weth. voornoemd,
J. W. v. D. LELIJ, *Burgemeester*.
W. J. CASPERS, *Wethouder*.

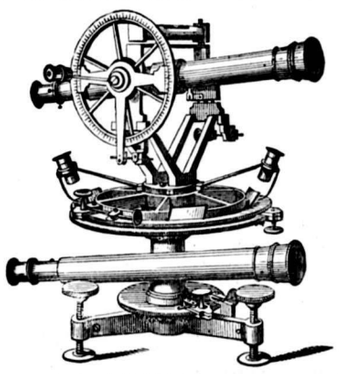

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

D. J. BREEDVELD,
Steenhouwer. DORDRECHT.
Hardsteen-, Marmer- en Zandsteenwerken
SCHOORSTEENMANTELS.
Draaierij van **Morley, Savonière** en **St. Joire.**

Firma Van Lelijveldt en Hubrecht. G. SCHUTTE J.Fzn.
Valkenburg bij Leiden.
SCHELPKALKFABRIEK en HANDEL in STEENKALK en TRAS.
Agenten te Rotterdam de Heeren LAURANS & Co., Zuidblaak No. 70.
Directie te Valkenburg de heer SENFF.

W. F. H. WELTER.
Fabrikant in **Gevel-, Plafond-** en **Studie-Ornament.**
Luthersche Burgwal 26, 's-GRAVENHAGE.
RUIM VOORZIEN VAN MODELLEN VOOR TEEKENSCHOLEN.
Afgietsels voor Hout en Steen.
Specialiteit in het vervaardigen van KUNSTZANDSTEEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

J. H. Hamstra.

31ste JAARGANG — N° 4 — ZATERDAG, 25 Jan. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië, bij vooruitbetaling. . . . . „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15

ENGELSCHE BOUWKUNST.

Men meent dikwijls, dat de Engelsche bouwkunst pas van betrekkelijk jongen datum is, en dat zij eerst een aanvang neemt met de stichting der kathedraal van Kantelberg (Canterbury) in het laatst der 12e eeuw.

Het is waar, dat de Romeinen, die in andere landen zulke belangrijke monumenten hebben opgericht, in Brittanje niet veel van beteekenis schijnen te hebben gebouwd. De muren, die van hunne stichtingen zijn overgebleven, bestaan meestal uit onregelmatige stukken steen, waartusschen, op bepaalde afstanden van elkander, lagen van platte tegels, uit gebakken klei gemaakt, zijn aangebracht. Een voorbeeld hiervan is de zoogenoemde *Mint Wall* te Lincoln. Echter komen soms ook regelmatig bewerkte stukken groefsteen voor, zooals bij de Romeinsche poort in diezelfde stad. De zware muren zijn hiermede evenwel slechts bekleed, daar het binnenste geheel van beton is.

De bouwwerken der Romeinen zijn door de barbaren, welke hen opvolgden, bijna geheel verwoest. De talrijke overblijfselen van Romeinsche villa's, die overal ontdekt werden, doen zien dat zij opzettelijk in brand gestoken zijn.

Pas toen St. Augustinus door Gregorius den Groote naar Brittanje gezonden werd, begon de bouwkunst te herleven. Het schijnt dat er toen te Kantelberg nog een kerk uit den Romeinschen tijd aanwezig was, waaronder waarschijnlijk een basiliek zal moeten worden verstaan. Dit gebouw, door de aartsbisschoppen Cuthbert en Odo in de 8e en 10e eeuw vergroot en verfraaid, verbrandde geheel in 1067, zoodat het niet bekend is hoe zijn gedaante was.

De tot het Christendom bekeerde Angelsaksen verstonden de kunst van steenbewerken niet; hunne huizen, zoowel als hunne kerken, waren meestal van hout. De zeer zeldzame steenen gebouwen uit dit tijdperk moeten met behulp van vreemde krachten, waarschijnlijk monniken van het vasteland, tot stand zijn gebracht.

Een dezer kerken is nog te Bradford-on-Avon aanwezig. Zij is zeer klein, en uit groote, net bewerkte steenblokken gebouwd. De plattegrond is langwerpig vierkant; aan de oostzijde staat een smaller koor, aan de noordzijde een uitgebouwd portiek. De vensters zijn, voor zoover zij niet van latere veranderingen afkomstig blijken, bijzonder klein. De muren zijn met zeer eigenaardige arcaden versierd, die blijkbaar van groote onbeholpenheid getuigen, omdat zij eenvoudig in de muren zijn uitgehakt, zonder dat de constructie ze motiveert.

Of deze kerk uit de 8e eeuw afkomstig is, zooals sommigen willen, blijft onzeker. Dat zij vóór het jaar 1000 ontstaan moet zijn, is echter waarschijnlijk.

Een ander Angelsaksisch werk, uit het midden der elfde eeuw, is de toren te Earls Barton in Northamptonshire. Dit gebouw, welks bekroning uit lateren tijd afkomstig is, wijst duidelijk op de oorspronkelijke houtconstructie, toen in Engeland algemeen. Wij zien hier die constructie als het ware in steen overgebracht. Stijlen, kruisen, juist zooals men ze nog bij de „vakwerk"-huizen in het tegenwoordige Saksen vindt, komen hier voor.

Deze toren heeft zijn bekroning niet meer; een andere, te Sompting in Sussex, heeft een houten spits in den geest van die, welke bij de Duitsch-Romaansche kerken gebruikelijk is. De vensters uit dezen tijd zijn van boven driehoekig afgesloten, een zeer ongewone constructie, die speciaal Angelsaksisch is. Beeldhouwwerk komt niet voor.

De Normandische bouwtrant werd in Engeland ingevoerd, toen Willem de Veroveraar in 1066 de regeering aanvaardde. Deze invoering geschiedde echter niet plotseling. Gedurende de laatste jaren der elfde eeuw toch ging de Angelsaksische bouwtrant geleidelijk in den Normandischen stijl over.

De belangrijkste werken uit dien tijd waren kasteelen, die echter veelal in lateren jaren verbouwd zijn. Een tamelijk goed bewaard Normandisch kasteel is te New-Castle-on-Tyne aanwezig. Het vertoont, zooals men van een dergelijk versterkingswerk dan ook niet anders verwacht, in het geheel geen ornement. De vormen herinneren aan den Romaanschen stijl; dit komt nog duidelijker uit in de kapel van den Tower te Londen, die van 1081 afkomstig is. Hier hebben de korte zuilen een uitgesproken Romaansch karakter. Gewelven werden in deze tijden nog niet gemaakt.

De Normandische bisschoppen begonnen met grooten ijver de Angelsaksische houten kerken in steen te herbouwen. Overblijfselen van hun werkzaamheid zijn de krypta der kathedraal te Worcester, gedeelten van de kathedraal te Gloucester, het koor en de kruisbeuk van de kathedraal te Durham en het koor en de kruisbeuk van de kathedraal te Norwich.

De eigenaardigheden van dezen eersten Normandischen stijl, die in het begin der twaalfde eeuw zich ontwikkelde, herinneren in vele opzichten aan die van den vroeg-Romaanschen. Halfcirkelvormige bogen zijn regel, meestal ongeprofileerd, doch met geometrisch ornement, als zigzaglijnen en diamantkoppen, versierd. Boven de deuren komen ruw behakte tympans voor. De vensters zijn klein en steeds op zichzelf geplaatst; nu eens zijn zij halfcirkelvormig afgesloten, dan weer geheel rond. De oudste gebouwen uit de Normandische periode zijn bijzonder laag.

Maar weldra kwamen rijker vormen in zwang, die tot den lateren Normandischen stijl leidden, welke van 1120 tot het laatst der twaalfde eeuw duurde. Talrijke en aanzienlijke kerkgebouwen zijn in dien tijd gesticht. De kathedraal van Peterborough werd in 1117 door John de Seez begonnen en in 1143 voltooid. Het schip van de kathedraal te Norwich werd tusschen 1122 en 1145 gebouwd en ook een gedeelte van de hoofdkerk te Kantelberg kwam in 1130 gereed. Verscheidene motieven te Kantelberg gebruikt, vindt men ook aan de kathedraal te Rochester terug.

Rijke portalen vooral zijn het, waardoor de latere Normandische bouwtrant zich onderscheidt. Zij hebben den rondboog als afdekking; de profielen van boog en zijwanden zijn geheel bedekt met allerlei geometrische ornementen, rozetten enz., alles eenigszins ruw uitgevoerd, doch van een goed effect. De vensters hebben overeenkomst met de gelijktijdige op het vasteland; zij zijn echter versierd op de wijze der deuren, zooals aan de kerk te Iffley in Oxfordshire te zien is. Vensters uit de twaalfde eeuw zijn evenwel in Engeland veel zeldzamer dan portalen uit die periode. Dit wordt veroorzaakt daardoor, dat in den Gothischen tijd, toen men ruimte voor beschilderd glas noodig had, de oude vensters vergroot werden.

De pijlers, die de Normandische bouwmeesters maakten, zijn nu eens vierkant, dan weer rond; de ronde hebben soms een soort van cannelures als in de krypta der kathedraal te Kantelberg, maar zijn ook wel met zigzaglijnen of dergelijken versierd. Enkele malen komen ook pijlers voor die aan de Romaansche van het vasteland herinneren. Van het zoogenaamde teerlingkapiteel is veelvuldig gebruik gemaakt; mag deze vorm ook aanvankelijk geen ander doel gehad hebben, dan om later gelegenheid te geven tot het hakken van ornementen, spoedig werd het motief ook om zichzelfs wille toegepast en op allerlei wijze gevarieerd. Als een uitvloeisel van dezen vorm is te beschouwen, die, welke aan een geplooide kraag herinnert en dien de Engelschen met den naam van *„scolloped"* bestempelen. In de tweede helft der twaalfde eeuw worden de kapiteelen rijk behakt met allerlei gestyliseerde plant- en diervormen.

Het welven had in den Normandischen tijd slechts zelden plaats; pas tegen het einde der twaalfde eeuw komen kruisgewelven in gebruik. Voor de halfcirkelvormige koornis, die aan geen enkele Normandische kerk ontbrak, werd altijd een gewelf gebezigd. Slechts weinig Normandische koor-afsluitingen zijn bewaard gebleven, omdat de in den Gothischen tijd heerschende gewoonte om de kerken naar het oosten te verlengen, de meeste heeft doen verdwijnen. Een voorbeeld is in Romsey Abbey, Hants, aanwezig.

De constructiën worden tegen het einde der twaalfde eeuw hoe langer hoe grooter en het is waarschijnlijk, dat de Normandische bouwtrant zich tot een geheel eigenaardigen stijl zou gevormd hebben, ware niet plotseling de Gothiek, uit Frankrijk overgebracht, haar ontwikkeling komen belemmeren.

In 1174 was de oude kathedraal van Kantelberg verbrand. Een zekere Willem van Sens, dus een Franschman, werd, naar de kroniek van den monnik Gervase meldt, belast met den wederopbouw van het gedenkteeken. Eigenaardig is het te vernemen, om welke reden juist de keus op een vreemdeling viel; deze beloofde namelijk om zooveel mogelijk van het oude Normandische werk, dat reeds aanwezig was, te zullen sparen, wat den monniken een belangrijke bezuiniging toescheen.

De onregelmatigheden, die het in het laatst der twaalfde eeuw gebouwde gedeelte dezer kerk vertoont, moeten dan ook aan het streven, om zooveel mogelijk van het bestaande te gebruiken, worden toegeschreven. Dat die onregelmatigheden den beschouwer niet hinderlijk zijn, pleit wel voor het talent van den bouwmeester.

De eigenaardigheid van het werk, door Willem van Sens uitgevoerd is, dat blijkbaar van den aanvang af, op overwelving gerekend is. Middenbeuk en kruisbeuk zijn met de zes-ribbige kruisgewelven gedekt, die in den eersten tijd der Fransche Gothiek en later ook aan den Rijn zoo veelvuldig werden toegepast; overigens zijn gewone kruisgewelven gebezigd.

Het koor is halfcirkelvormig gesloten; de zijmuren loopen schuin, zoodat het koorplan min of meer een hoefijzervorm heeft. Ofschoon overal spitsbogen voorkomen, zijn toch hier en daar Normandische motieven gebruikt. In de veertiende eeuw is aan de westzijde der kerk een tweede kruisbeuk gebouwd, met een hooge toren; westelijk hiervan is als het ware een tweede kerk verrezen, eveneens in den lateren Gothischen tijd en van twee torens voorzien. Het geheel verkreeg daardoor de enorme lengte van 170 M.

Het eerste zelfstandige werk, dat de Engelsche Gothiek voortbracht, is de kathedraal van Salisbury, in 1220 begonnen. Het is jammer dat dit gebouw zooveel geleden heeft door de „restauraties" (?) die James Wyatt in het begin dezer eeuw daaraan heeft verricht. In naam der „stijleenheid" heeft hij alles, wat naar zijn meening niet in of aan het gebouw behoorde, eenvoudig gesloopt. Hij brak de kapellen en portalen weg, die de veertiende en vijftiende eeuw aan de kerk hadden toegevoegd, hij sloopte de meeste grafteekenen, ja hij spaarde zelfs den klokketoren niet, die aan de noordzijde stond, ofschoon die toch ook uit de 13e eeuw was. Deze toren, meende hij, behoorde daar niet. Ook de 15e-eeuwsche muurbeschilderingen en gekleurde glazen vonden geen genade in zijn oogen. Alleen enkelen der bestbewaarde ontsnapten aan zijn vernielingswoede, maar het overige werd op den vuilnishoop geworpen.

Het is niet te verwonderen dat, na een dergelijke behandeling, het interieur thans een kalen, killen indruk maakt. De moderne kerkmeubelen „in stijl", waarmede men later getracht heeft, de door Wyatt berokkende verliezen weer goed te maken, kunnen dien indruk niet wegnemen.

De plattegrond van de kerk is typisch voor de Engelsche vroeg-Gothiek, die in het land zelf als „early English" wordt aangeduid. Alles is rechthoekig, dus ook de koorsluiting en de daarachter gelegen kapel, die als het ware in de kerk is ingebouwd. Zagen wij reeds te Kantelberg twee transepten, ook hier komen die voor, en behooren zij tot het oorspronkelijk plan. Ieder der transepten bestaat uit twee beuken, waarvan telkens de oostelijke de smalste en laagste is. Het oostelijk transept springt maar weinig voor en is eigenlijk slechts een uitbreiding van het koor. De geheele kerk is ongewoon lang, daar zij, ongerekend de transepten, achttien traveeën heeft.

Het systeem onderscheidt zich door een triforium van bijzonder groote afmetingen, waarboven bijna onmiddellijk de kruisgewelven beginnen, zoodat er voor de vensters van den middenbeuk slechts weinig ruimte overbleef. De vensters der zijbeuken hebben een vrij aanzienlijke grootte en dragen het meest bij tot de verlichting van de kerk. De zuilen tusschen de beuken zijn rond, met geprofileerde kapiteelen; de schalken staan vrij om de schacht. In het groote transept, tusschen 1220 en 1250 gebouwd, ziet men vier vensters tot een groep geschikt, met een roosvenster daarboven. Uit deze groepeering zijn de latere vensters met traceeringen voortgekomen.

In de 13e eeuw ontwikkelde zich ook de Engelsche beeldhouwkunst, die in den Normandischen tijd zoo goed als niet bestaan had. Wat zij vermocht, bewijst de omstreeks 1280 voltooide westelijke gevel van de kathedraal te Lichfield. Deze schepping heeft een zeer eigenaardig karakter en verschilt ten eenenmale van wat de Gothiek op het vasteland voortbracht. Wel zijn de hoofdmotieven dezelfde, want twee torens sluiten den gevel van den middenbeuk in. De portalen zijn echter van weinig beteekenis; slechts één groot venster, dat van den middenbeuk, is te zien. De galmgaten der torens zijn veel kleiner dan bij andere kerken. Het groote muurvlak van den gevel is geheel met traceeringen en nissen gevuld; iedere nis bevat een beeld en dit geeft aan het ensemble een zeldzamen rijkdom. De gevel is gerestaureerd en dit maakt het moeilijk met juistheid te onderscheiden wat oud en wat nieuw is. Tot den oorspronkelijken aanleg behooren ongetwijfeld de slanke steenen torenspitsen, die met een derde, boven het kruis der kerk, aan het geheel groote schilderachtigheid bijzetten.

Het systeem der kathedraal te Lichfield herinnert aan dat te Salisbury. De pijlers zijn echter van schalken voorzien; het triforium is hier ook van groote beteekenis. De gewelven herinneren reeds aan de latere, die als waaiers zich uitspreiden; zij beginnen zoo dicht boven het triforium, dat de vensters van den middenbeuk slechts diehoeken zijn met cirkelvormige traceeringen gevuld. Het koor dezer kerk heeft wel zijbeuken, doch geen omgang, ofschoon het met drie zijden van den achthoek gesloten is. De vensters der koornis hebben bijna de volle hoogte van het gebouw. Echt Engelsch zijn de tinnen, die het koordak omgeven en die aan wereldlijke bouwwerken herinneren. De steunbeeren zijn zwaar, de dakhellingen flauw; dit alles, gevoegd bij de groote lengte en de betrekkelijk geringe hoogte van de kerk, geeft aan het geheel iets gedrukts, dat ook bij de meeste andere Engelsche kerken uit den tijd der Gothiek is waar te nemen.

Een belangrijk werk der Engelsche vroeg-Gothiek is ook het koor der kathedraal te Ely. De overige deelen van deze kerk zijn nog uit de Normandische periode. De triforiën bezitten hier een rijkdom van traceeringen, die aan kantwerk doet denken. Hier komen reeds Flamboyantvormen voor, ofschoon de geheele bewerking doet zien, dat alles uit de 13e eeuw afkomstig is.

Wie de Engelsche vroeg-Gothiek wil bestudeeren, mag niet verzuimen de kathedraal te Lincoln te gaan zien. De westelijke gevel van dit bouwwerk is al zeer origineel van opvatting en vindt zeker nergens zijn gelijke. Het middendeel is nog Romaansch of, om bij de Engelsche terminologie te blijven, Normandisch. Drie zeer diepe en hooge nissen dicteeren den middenbeuk en de zijbeuken. Deze nissen zijn in den Normandischen tijd voltooid tot de hoogte der zijbeuken. Toen werd in Gothischen stijl het werk voortgezet, doch naar de noord- en de zuidzijde verlengd, veel verder dan de zijbeuken strekten. Het geheel werd opgehaald tot een hoogte bijna gelijk aan die van den middenbeuk. Het geheel is dus een zuiver decoratief werk, dat bewijst hoe de kunst der middeleeuwen niet altijd zoo redegevend geweest is, als men ons nu wil doen gelooven. Tot versiering van dezen grootendeels blinden gevel zijn talrijke ondiepe nissen gemaakt, allen met spitsbogen gedekt en zonder eenig practisch doel.

Een soortgelijke gevel werd ook nog in de dertiende eeuw voor de Normandische kathedraal te Peterborough geplaatst. Ook hier is alles decoratief; de drie portalen hebben de volle hoogte van den middenbeuk; zij worden gescheiden door kolossale pijlers en vormen als het ware een reusachtig voorportaal.

Vele der Engelsche kathedralen waren in de middeleeuwen met kloosters verbonden; dikwijls zijn de kloostergebouwen, ten deele althans, bewaard gebleven. Zoo heeft de kathedraal te Salisbury een kruisgang, die met kruisgewelven overdekt is.

Fransche invloed is merkbaar aan het koor en de kruisbeuk der Westminster Abdykerk te Londen. Het ontbreekt daar evenwel niet aan echt Engelsche motieven, als het meest karakteristieke waarvan wij het groote triforium met zijn aan tegelwerk herinnerende omgeving, die het zoogenaame *„diaperornament"* vertoont, zouden willen beschouwen.

Langzamerhand, op het einde der 13e eeuw, gaat de *Early-English Style* in den *Decorated Style* over. Men is gewoon, aan te nemen, dat de overgang omstreeks 1275 heeft plaats gevonden. Waren tot dusverre de vensters betrekkelijk smal en tot groepen samengeschikt geweest, nu worden breede vensters met traceeringen toegepast. Aanvankelijk zijn deze traceeringen nog zeer eenvoudig, zooals aan de kathedraal te Exeter, van 1279—1291 gebouwd, te zien is. Ook sommige deelen der kathedraal te York, b. v. de verbinding tusschen zijbeuk en kapittelzaal, hebben dergelijke vensters. Eigenaardig is het, dat ook vierkante vensters van traceeringen in dezen geest voorzien werden, waarvan de kerk te Dorchester in Oxfordshire, uit het begin der 14e eeuw, een voorbeeld is.

Ook roosvensters, in den geest der Fransche, komen nu voor, b.v. in den zuidelijken kruisbeuk van Westminster; dit laatste is echter slecht gerestaureerd. De triforiën, voorheen zoo groot, worden nu tot meer bescheiden afmetingen teruggebracht. In de hollen der lijsten worden nu rozetten aangebracht, terwijl ook

het *diaper*-ornement zich steeds rijker ontwikkelt.

Overal worden tracceringen, hogels en kruisbloemen ter versiering aangebracht; deze motieven, die in Frankrijk reeds in de dertiende eeuw algemeen zijn, komen in Engeland pas in de 14e eeuw in zwang. Ook fialen vindt men nu talrijk aangebracht, terwijl voorheen aan eenvoudige schuine afdekkingen de voorkeur placht te worden gegeven.

Terwijl nu de *Decorated Style*, zooals zijn naam reeds aanduidt, overal versieringen aanbrengt, laat hij de kapiteelen der zuilen hun ouden vorm. Bladkapiteelen, op het vasteland zoo talrijk, behooren in Engeland tot de uitzonderingen. Wordt bladwerk gemaakt, dan is het van een eigenaardig-conventioneele opvatting, nu eens op kamperfoelie, dan weer op varens geïnspireerd.

Het meest bekende voorbeeld van dezen stijl is het schip der kathedraal te York. De gewelven zijn hier niet van steen, maar van hout, ofschoon zij geheel den in de steenconstructie gebruikelijken vorm hebben.

Omstreeks 1350 begint een nieuwe verandering van stijl, die het eerst zich openbaarde aan de kathedraal te Gloucester. Koor en kruisbeuk zijn hier geprofileerd en overwelfd als vroeger, maar in de venstertraceeringen komen bijna uitsluitend loodlijnen voor. Het verdient opmerking, dat deze kerk nog uit den Normandischen tijd afkomstig is; in de veertiende eeuw werd zij geheel naar den smaak des tijds verbouwd. De kruisgang bij deze kathedraal is het eerste bouwwerk, waarbij de later zoo veelvuldig gebruikte stergewelven, of liever waaiervormige gewelven voorkomen.

Voorbeelden van den *Perpendicular Style*, die zijn naam draagt naar de veelvuldig voorkomende loodlijnen in de traceeringen, zijn het koor der kathedraal te York, de kathedraal te Winchester (oorspronkelijk Normandisch) St. Mary Redcliffe te Bristol, de kapel van St. George te Windsor, Kings College Chapel te Cambridge en eindelijk de kapel van Hendrik VII te Westminster.

De Perpendicular Style komt in vele opzichten overeen met wat in het overige Europa laat-Gothiek genoemd pleegt te worden. Hij heeft echter toch zijn bijzondere eigenaardigheden. Het maken van eigenlijk gezegde flamboyantvormen geschiedt wel niet, maar toch weten de steenhouwers hun technische bedrevenheid op allerlei wijze in kunststukjes te vertoonen. De waaiervormige gewelven, soms met doorhangende sluitsteenen, zooals in de kapel van Hendrik VII, geven hun vooral daartoe gelegenheid.

Als kenmerken van dezen stijl moeten ook genoemd worden de zoogenoemde ezelsrug-bogen, meest bij portalen toegepast, de segmentvormige bogen en de vlakke daken. De rijke opengewerkte houten kappen, in Engeland zoo talrijk, behooren allen tot den Perpendicular Style.

Beeldhouwwerk wordt nu gaarne aangebracht, vooral bladen, die vierkante, hoekige vormen bezitten. Ook torens van groote sierlijkheid ziet men nu weer bouwen; als de fraaiste geldt die van St. Magdalens College te Oxford. De benedenverdiepingen van dezen toren zijn zonder eenig sieraad; daarboven is dan al de rijkdom aangebracht, waarover de stijl kon beschikken. Deze toren werd gebouwd om alleen te staan. De gebouwen, daar nu tegenaan geplaatst, zijn van latere dagteekening.

In de latere gebouwen uit dezen tijd is van het ornement een wel wat al te overvloedig gebruik gemaakt. Een voorbeeld daarvan is de kapel van Hendrik VII te Westminster, die meer den indruk maakt van uit hout te zijn gesneden, dan van steen te zijn gebouwd. Toch kan niet geloochend worden dat het effect van het interieur overweldigend is.

Over de Renaissance in Engeland hopen wij later gelegenheid te hebben iets mede te deelen.

UIT DEN OUDEN TIJD.

De archief-studie heeft ons tot in bijzonderheden op de hoogte gebracht van de bouwgeschiedenis en de kosten van vele monumenten der latere middeleeuwen. Maar onlangs zijn bij de opgravingen te Epidauros opschriften voor den dag gekomen, die deze zelfde bijzonderheden met betrekking tot den daar in de vierde eeuw gebouwden tempel van Asklepios bevatten.

Deze tempel was een Dorische peripteros van 13 M. breed en bijna 25 M. lang; hij had zes zuilen in de breedte en elf in de lengte. De cella had een voorhal, doch geen ephistodoom; kalksteen was het materiaal en alleen voor de beeldwerken was marmer gebezigd. Tegen den achtermuur stond het groote houten beeld van Asklepios, dat met goud en ivoor was bekleed. Dit beeld was het werk van Thrasymedes, een leerling van Pheidias.

Uit het opschrift blijkt, dat de tempel in vier en een half jaar voltooid was. De bouwmeester Theodotos ontving 1590 drachmen als honorarium; het geheele gebouw kostte 125,000 drachmen, zoodat de Grieksche architecten voor een veel lager percentage werkten dan de onze. Voor de gezamenlijke beeldhouwwerken werden 14000 drachmen uitgegeven, onder welk bedrag echter het marmer niet is inbegrepen. Timotheos van Athene had al de modellen geleverd, doch slechts enkele daarvan in marmer uitgevoerd. Het hakken van het overige was door Hektoridas, Agathinos en Lysion geschied.

Van het beeldwerk zijn verscheidene fragmenten gevonden, die bewijzen, dat Timotheos een kunstenaar van groot talent geweest is; hij had in zijn jeugd aan de versiering van den tempel, aan Nike Apteros gewijd, op de Akropolis te Athene, medegewerkt. Later maakte hij met Skopas, Bryaxis en Leochares het beeldhouwwerk van het mausoleum te Halikarnassos, dat thans te Londen is.

Van de 14000 drachmen zal hij ongetwijfeld het leeuwendeel hebben ontvangen; in ieder geval schijnt het zeker, dat de Grieksche beeldhouwers veel beter betaald werden dan de bouwmeesters.

PRIJSVRAGEN

VRIJSTAAND PUBLIEK TELEPHOON-GEBOUWTJE OP EEN PLEIN.

Het programma voor deze door de afdeeling „Amsterdam" der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst uitgeschreven prijsvraag, luidt als volgt:

Het beschikbaar plein, waarop het gebouwtje zou moeten worden gebouwd, is 6.5 bij 8 M., binnen welke afmetingen alle voorsprongen en uitbouwen moeten zijn begrepen.

Het gebouwtje zal van steen moeten worden opgetrokken en geen tijdelijk, doch een blijvend karakter moeten dragen; het moet sierlijk van vorm en bevallig van silhouet zijn.

Het gebouwtje zal moeten bevatten:

1. een vestibule of zaal voor het publiek, waarin vier zooveel mogelijk vrijstaande telefooncellen, ieder breed 1 M. en diep 1.30 M., behoorlijk geïsoleerd voor het geluid;

2. een klein bureau, ongeveer 1.80 bij 2 M., voor de juffrouw;

3. een privaat

Het bureau niet van buiten toegankelijk te maken, doch van uit de vestibule of zaal.

De vloer ligt eenige treden boven de omliggende straat. Vóór den ingang van het publiek, hetzij in- of uitgebouwd, een tochtportaal te maken.

Verlangd worden: plattegrond, twee gevels en een doorsnede, allen op $^1/_{20}$ der ware grootte.

De behandeling der teekeningen wordt vrijgelaten.

Voor de ter bekroning waardig gekeurde ontwerpen wordt uitgeloofd: als 1e prijs het getuigschrift der afdeeling en *f* 40.—, en als 2e prijs *f* 20.

De mededinging is opengesteld voor alle leden van de Maatschappij en de ontwerpen moeten vóór of op 15 April 1896 vrachtvrij worden ingezonden aan haar Bureau, 402 Marnixstraat te Amsterdam.

INGEZONDEN.

AAN DE LEDEN EN HET BESTUUR VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA" TE AMSTERDAM.

Mijne heeren!

Hoewel mij op de vergadering van 22 Januari j.l. het woord is ontnomen door het debat te sluiten over de wetsovertreding, naar mijne meening door het bestuur van het Genootschap, in zake de kwestie der aspirant-leden gepleegd, acht ik daarom de zaak volstrekt nog niet als afgedaan.

De manier waarop mij het woord is ontnomen, is volgens mijne meening misbruik maken van gezag, want een eerlijk man wederstaat zijn tegenstander (als het bestuur mij ten minste daarvoor aanziet) en tracht zijne beweringen te ontzenuwen. Eenvoudig iemand te beletten voor zijne meening uit te komen, door niet met hem van gedachten te willen (of te durven?) wisselen en bij verschil van meening, in figuurlijken zin gesproken, den rug toe te draaien, noch het oordeel van andere leden verder over de zaak te willen hooren, is eenvoudig laf.

Ik hoop dat dit niet weder zal plaats vinden en dat dit de laatste maal is dat het bestuur bij monde van den Voorzitter zal trachten het vrije woord in de vergadering van Architectura te weeren, want met het machtwoord: „en hiermede M. H. sluit k het debat over deze zaak," is de kwestie nog niet opgelost en tot klaarheid gebracht.

Niets liever wensch ik dan het laatste en vertrouw ook tevens dat de op die vergadering aanwezige leden en de overige leden, na kennismaking met dit schrijven, genoeg billijkheidsgevoel zullen bezitten deze zienswijze met mij te deelen.

Voor de andere leden, die niet tegenwoordig waren, diene eerst het volgende ter opheldering.

Art. 52 der genootschapswet luidt als volgt: *Behoudens de bepalingen in art.* 53 *is bij alle stemmingen de volstrekte meerderheid beslissend.*

Dit wijst dus duidelijk naar art. 53 als uitzondering en dat luidt in de hierop betrekking hebbende alinea's zes en zeven als volgt:

Indien tusschentijds voorstellen tot verandering of bijvoeging van eenig artikel dezer wet worden gedaan, moeten deze schriftelijk worden ingediend en ondersteund door één derde van het aantal gewone leden.

Minstens een maand na kennisgeving wordt het voorstel in behandeling genomen.

Wat is nu gebeurd? In de algemeene vergadering, gehouden op 18 Dec. '95, is op *voorstel van het Bestuur* een viertal artikelen respectievelijk art. 3, 8bis, 39bis en 44bis, òf gewijzigd òf er zijn bepalingen aan toegevoegd.

Men heeft mij, toen ik in de vergadering van 22 Januari om eenige inlichtingen vroeg, geantwoord van de Bestuurstafel, dat de aspirantleden voorloopig als proef worden aangenomen en wanneer het blijkt, bijvoorbeeld na negen maanden, dat het niet voldoet, de genomen besluiten en bepalingen weder vervallen; op mijne vraag of de aspirantleden dit bekend was en of hun dit bij hunne toetreding als aspirant lid persoonlijk werd medegedeeld, kreeg ik geen bevredigend antwoord; het vermoeden ligt dus voor de hand, dat dit waarschijnlijk niet het geval is.

Aangenomen echter dat het wetsvoorstel voorloopig als proef in werking is gesteld, dan toch had het Bestuur de bepalingen van art. 53 6e alinea in acht moeten nemen en ook dit wetsvoorstel *schriftelijk in moeten dienen, ondersteund door minstens één derde der gewone leden, dat is in dit geval negen en twintig leden.*

Dan is hier ook nog in strijd met de 7e alinea van art. 53 gehandeld, wat voorschrijft: *minstens een maand na kennisgeving wordt het voorstel in behandeling genomen.*

Aangezien nu in de vergadering van 4 Dec. '95 deze Bestuursvoorstellen pas waren bekend gemaakt, werden deze voorstellen reeds in de volgende, tevens algemeene vergadering van 10 Dec. '95 behandeld en heeft het bestuur de toestemming tot aanneming en in werking stellen met 1 Januari der nieuwe wetsvoorstellen weten te verkrijgen. Tevens diene aangemerkt te worden, dat deze algemeene vergadering, buiten het bestuur, slechts bezocht was door tien gewone, dus stemgerechtigde leden; de overige leden hadden geen recht van stemming.

Men ziet het dus duidelijk: In den onwettigen tijd van zeven-en-twintig dagen, tusschen indiening en behandeling van een voorstel tot wetswijziging, dus nog minder tijd als in de 7e alinea van art. 53 is toegestaan, om te verstrijken tusschen indiening en behandeling van een wetsvoorstel, is in Architectura reeds een wetsvoorstel afgekondigd, veertien dagen daarna behandeld en goedgekeurd en in werking gesteld.

Is dit onwettig of niet??

Laat men de asp.-leden, die er dientengevolge toch reeds zijn en tegen wier lidmaatschap ik niets heb, veel minder bezwaren nog, waar het slechts een proef geldt, er buiten, dan protesteer ik toch nog:

1e. Tegen het sluiten van het debat.
2e. Tegen de wetsovertreding van art. 53 de 6e alinea.
3e. Tegen „ „ „ „ „ 53 „ 7e „
4e. Tegen de handelwijze tegenover de aspirant-leden dat zij ter beproeving zijn aangenomen, zonder dat hun deze voorwaarden persoonlijk worden medegedeeld, waardoor zij misschien bij mogelijke mislukking der proef om de een of andere reden na verloop van korter of langer tijd worden teleurgesteld.
5e. Tegen de meening van den Voorzitter, dat het besluit, genomen op de algemeene vergadering van 18 December '95, een reden zou zijn om de zaak als afgedaan te beschouwen, wanneer door de leden bij een volgende vergadering en krachtens de Genootschapswet uitgemaakt zal worden, dat het voorstel onwettig is ingediend, onwettig is in behandeling genomen, onwettig dus in werking is getreden, ergo dus zelve een onwettig bestaan voortleeft en op grond dus van de Genootschapswet **als nietig verklaard** wordt.

Tevens verklaar ik dat door mij ten zeerste wordt betreurd dat dergelijke handelingen uit kunnen gaan van het Bestuur van „Architectura et Amicitia", dat in de eerste plaats is aangewezen om de Genootschapwet zelve na te leven en te doen naleven, en hoewel deze wet nu juist niet iets is wat men van buiten leert, kan men toch verwachten dat het Bestuur in het allerlaatste geval voorstellen zal doen, die in strijd zijn met de wet, noch van de letter, noch van de bedoeling ooit iets zullen trachten af of toe te doen.

Ook is mij door het Bestuur bij monde van den Voorzitter verweten, dat ik niet eerder er mede voor den dag ben gekomen en het nu wel een beetje mosterd na den maaltijd is. Ligt hierin niet een verborgen bekentenis, een geheim schuldbesef, merkwaardig als antwoord, gegeven op mijne eerste vraag in de jongste vergadering omtrent de genoemde kwestiën? Hierop verklaar ik volkomen ter goeder trouw te hebben gehandeld en nimmer het Bestuur van Architectura, vroeger ooit van éene onwettige handelwijze te hebben verdacht. Integendeel.

Ten zeerste betreur ik nogmaals de manier, waarop het debat is gesloten, dat mij noodzaakt tot het schrijven van een ingezonden stuk in een blad, dat niet het orgaan van het Genootschap is, aangezien ik ter verklaring van het laatste als reden kan opgeven dat een nu zes maanden geleden door mij ingezonden stuk in het Genootschapsorgaan en van mijne handteekening voorzien, eenvoudig is genegeerd; voor eene tweede teleurstelling wilde ik mij wachten, op grond, dat het eerstgenoemde ingezonden stuk (dat ik desnoods bereid ben alsnog te publiceeren) evenals dit, een m. i. onbillijke handeling van bijna ditzelfde bestuur sterk afkeurde, en aangezien het schijnt dat het Bestuur niet gaarne met zijn eigene wapens bestreden wordt (*), dit ook door misbruik van gezag tracht te verhinderen, zoo moest ik mijn toevlucht wel nemen tot dezen maatregel.

Tevens noodig ik alle leden uit om van hunne belangstelling in deze zaak te willen laten blijken met niet te schitteren door afwezigheid en het bestuur te noodzaken krachtens art. 50 van de Genootschapswet zich te verklaren en niet te dulden dat door den Voorzitter het debat over een nog lang niet afgehandelde zaak wordt gesloten.

J. B. LAMBEEK JR.,
Gewoon lid van Architectura et Amicitia.

BOUWKALENDER.

In antwoord op het ingezonden stuk van de heeren Schill en Haverkamp over den Bouwkalender, naar aanleiding van mijne opmerkingen in no. 2 van dit Weekblad, geef ik hierbij eenige mutatiën van het korps opzichters van den Waterstaat en bij de Staatsspoorwegen in 1895.

Omtrent de datums der mutatiën bij den Waterstaat, moet ik mededeelen, dat die door mij niet zoo zuiver zijn genoteerd, aangezien ik *verbruiker* en geen *samensteller* des Bouwkalenders ben.

Wanneer ik *De Opmerker* of *De Ingenieur* ontvang, verander

(*) Tromp gaf bij Duins een schoon voorbeeld van het tegenovergestelde.

ik de daarin opgegeven mutatiën in mijn kalender, alleen voor eigen gemak.

De plaatsgehad hebbende mutatiën bij de S. S. zijn grootendeels vóór 1 November geweest.

Het bevreemdt mij zeer, dat voor het drukken van den kalender, twee maanden, zegge 2 maanden, noodig zijn, een tijd waarin heel wat kan gebeuren en alhoewel ik geen drukker of lithograaf ben, acht ik dien tijd veel te groot.

Als m. i. met het drukken 15 December werd begonnen en al kregen de verbruikers den kalender nu eens eenige dagen later, de juistheid van den kalender zou allicht opwegen tegen de ontbering van die enkele dagen, aangezien men thans soms den 15n December al in het bezit is van een kalender voor het volgende jaar.

Ik dank u, mijnheer de Redacteur, voor de mij verleende plaatsruimte en besluit hiermede mijne opmerkingen over bovengenoemd onderwerp.

H.

STANDPLAATS.			MUTATIE.		BETREKKING.	
NAAM.	OUDE	NIEUWE	AARD.	DATUM.	OUDE	NIEUWE
WATERSTAAT.						
B. Groenen. . . .	's-Bosch.	Muiden.	Verplaatsing.	Oct. of Nov.	Opz. 1e kl.	—
J. Mussink Czn. . .	Maastricht.	—	Rangverhooging.	"	Opz. 2e kl.	Opz. 1e kl.
J. Bos	Vreeswijk.	Moerdijk.	Verplaatsing.	"	Opz. 2e kl.	—
D. Lijsen Pzn. . . .	Muiden.	—	Gepensioneerd.	"	—	—
J. Koorevaar. . . .	N. Diep.	—	Rangverhooging.	"	Opz. 2e kl.	Opz. 2e kl.
J. C. Baumann. . . .	Dordrecht.	—	"	"	"	—
L. M. Brouwer. . . .	Moerdijk.	Aarle-Rixtel.	Verplaatsing.	"	"	—
J. Venema	Roermond.	's-Bosch.	"	"	"	—
J. K. de Masier. . .	Geertruidenberg.	—	Rangverhooging.	"	Opz. 3e kl.	Opz. 3e kl.
J. C. Winterwerp Czn.	Terschelling.	—	"	"	"	"
F. Huitema.	—	Vreeswijk.	Benoemd.	"	Opz. 4e kl.	Opz. 4e kl.
L. M. Koorevaar. . .	—	Roermond.	"	"	"	"
STAATSSPOORWEGEN.						
E. van Dam.	Utrecht.	—	Overleden.	Juni.	Opz.	—
P. de Ronde.	Gouda.	Utrecht.	Verplaatst.	Juni.	"	—
J. de Priester. . . .	Groningen.	Gouda.	"	Juni.	"	—
Haanschoten	Utrecht.	Uithuizen.	"	Juni.	Teek.	—
A. v. Kerkoerle. . .	Luik (C. G. B.)	Valkenswaard.	Verpl. en rangsverh.	November.	Opz.	—
R. H. de Koning. . .	Valkenswaard.	Luik.	Verplaatst.	1 December.	—	—
C. J. Roij.	Zutfen.	Luik.	"	1 November.	—	—
E. v. d. Poel. . . .	's-Bosch.	—	Overleden.	Juni.	Opz.	—
Beerents.	Gouda.	's-Bosch.	Bend. en verhoogd.	"	Bg. Opz.	—
A. W. Marreé. . . .	Venloo.	—	Ontslagen.	15 Juni.	Opz.	—
J. H. Hamstra. . . .	Sittard.	Bierik.	Ben. en Rangsverh.	1 September.	Bg. Opz.	Opz.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van 17 Januari 1896.

In deze vergadering werden uitgereikt de bronzen medaille met getuigschrift en *f* 50 aan den heer J. van Wijngaarden, het getuigschrift en *f* 40 aan den heer W. Coepijn en het getuigschrift en *f* 25 aan de heeren B. Bakker en Herman Kloot, allen leden der Vereeniging, als bekroonden in zake de uitgeschreven prijsvraag voor een ijstent; en aan de heeren W. Bruijnzeel Czn. en G. Hasper, eveneens leden der Vereeniging, ieder *f* 12.50 en het getuigschrift der Vereeniging, als bekroonden van de prijsvraag voor het convocatie-biljet. Vervolgens werd verslag gegeven door de verschillende commissiën, waaruit bleek dat vooral de sociëteit zich blijft verheugen in een toenemenden bloei en veel bijdraagt tot de onderlinge vriendschap. De begrooting voor 1896 werd vastgesteld in ontvangst en uitgaaf op ± *f* 1250, terwijl de kas zich mag verheugen in een batig saldo van ± *f* 200, welk bedrag men wil besparen voor de feestviering van het 12½-jarig bestaan der Vereeniging op 10 December 1897, waarvoor men buitengewone prijsvragen zal uitschrijven en een expositie op groote schaal van het werk der leden zal houden. Het ledental was slechts met 3 achteruitgegaan, zoodat de Vereeniging thans 138 leden telt. Aan de beurt van aftreding waren de heeren Henri Evers en B. Th. Kraaijvanger, welke laatste zich door drukke bezigheden niet meer beschikbaar stelde; de Voorzitter werd met algemeene stemmen herkozen en in plaats van den heer Kraaijvanger werd met algemeene stemmen gekozen de heer C. N. van Goor.

In de commissie van de Sociëteit werden herkozen de aftredende heeren G. Pelt J.Jz. en P. A. Weeldenburg.

In de zaal waren geëxposeerd de photographieën en opmetingen van de commissie tot opmeting van middeleeuwsche gebouwen.

Nadat nog besloten werd van vergaderlokaal te veranderen, werd de vergadering door den Voorzitter, onder dank voor de talrijke opkomst, gesloten.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

Gewone Vergadering op Woensdag 22 Jan. 1896.

Na opening der vergadering en lezing der notulen, werd mededeeling gedaan van een ingekomen schrijven, waarin de heer J. H. Leliman terugkomt op zijn kortelings genomen besluit en weder lid en donateur van het Genootschap wenscht te worden.

In verband met het te houden congres van de Maatschappij van Nijverheid, in welks commissie de heer C. W. Nijhoff als vertegenwoordiger van Architectura et Amicitia zal plaats nemen, wenscht de Voorzitter van de Vergadering te vernemen of de leden ook enkele punten weten aan te geven, waarop in hoofdzaak acht moet worden geslagen en stelt voor dit te behandelen als de heer Nijhoff op een volgende vergadering tegenwoordig is.

Bezichtigd werd hierna het plaatwerk, dat onder redactie van den heer Boersma zal verschijnen, en een werk van Viollet-le-Duc, met details van de Notre-Dame te Parijs

De heer Lambeek vraagt vervolgens inlichtingen omtrent de handelwijze van het Bestuur in zake de wetsverandering, door het toelaten van aspirant-leden. Hierbij is zijns inziens te kort gedaan aan art. 53 en 52 van de wet, waar bepaald wordt dat een voorstel tot zulk eene verandering minstens één maand voor de behandeling in de vergadering moet bekend gemaakt worden. De Voorzitter antwoordt dat hier geen verandering heeft plaats gehad, doch men de zaak geheel als proef moet beschouwen om er later een voorstel van te maken.

De heer J. Visser wordt nu als gewoon lid voorgesteld door de heeren Kip en Koffieberg, terwijl de heer M. J. M. Smits als aspirant-lid toetreedt.

Niets meer aan de orde zijnde wordt de vergadering gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Vrijdag 17 Januari 1896.

De Voorzitter heette de leden welkom in deze eerste bijeenkomst in 1896; na lezing en goedkeuring van de notulen werd medegedeeld, dat nog in deze maand een voordracht zal worden gehouden door den heer J. J. Weve, gemeente-architect van Nijmegen.

Door den Secretaris, den heer B. J. Ouëndag, werd daarna verslag uitgebracht over de verrichtingen van de Afdeeling gedurende het jaar 1895, welk verslag onder dank werd goedgekeurd en in druk aan de leden zal worden uitgereikt.

De Penningmeester, de heer J. N. Landré, bracht vervolgens verslag uit over den financieelen toestand der Afdeeling, welke rekening en verantwoording door eene commissie werd nagezien en goedgekeurd, waarop den penningmeester dank betuigd werd voor zijn accuraat beheer.

De begrooting voor het jaar 1896, groot *f* 424, werd daarna besproken en vastgesteld.

Alvorens over te gaan tot de keuze van twee bestuurders tot voorziening in de vacaturen N. M. Koning (overleden) en P. F. Laarman (niet herkiesbaar), bracht de Voorzitter bijzonderen dank aan het aftredend lid, den heer P. F. Laarman, die vele jaren lid van het bestuur geweest is. Tot bestuursleden werden gekozen de heeren A. C. Bleijs en D. A. N. Margadant, die niet ter vergadering aanwezig waren.

Hierna werd het woord verleend aan den heer J. H. de Groot tot het houden zijner aangekondigde bijdrage, getiteld „Geheimen".

Hoewel deze titel wel wat vreemd klinkt, bedoelde spreker daarmede bepaaldelijk atelier-geheimen, en meer in het bijzonder de z. g. „Gulde Snede", waarover spreker veel had gehoord. Spreker ging uitvoerig na wat hij omtrent de z. g. gulde snede had gevonden en hoe hij daarbij, al werkende, gebruik had gemaakt van een rechthoekigen driehoek, waarvan de tegenoverliggende hoek 60° was. Vervolgens ging spreker na, op welke wijze men door eenvoudige toepassing van wat hij gevonden had en van eenige wiskundige waarheden en zonder gebruik van passer (anders dan om cirkels te trekken) of van graadboog, een cirkel in allerlei deelen kan verdeelen. De heer De Groot had verscheidene schetsen gemaakt met behulp van genoemden driehoek, die met zeer veel aandacht werden bezichtigd.

De Voorzitter bedankte den spreker voor zijn voordracht, hoewel hij voor zich het niet geheel eens was met de heer De Groot en het niet wenschelijk acht, dat men zich te veel aan een driehoeken-systeem bindt.

Ten slotte werd nog medegedeeld, dat het bestuur een prijsvraag heeft uitgeschreven voor een publiek telefoongebouwtje, vrijstaande op een plein; de mededinging is opengesteld voor de leden der Maatschappij en hare afdeelingen.

De ingekomen ontwerpen zullen worden beoordeeld door een commissie, bestaande uit de heeren: H. P. Berlage Nzn., A. Salm G.Bzn. en J. L. Springer.

De vergadering, die ook door een aantal dames werd bijgewoond, werd daarop gesloten.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van Vrijdag 24 Januari 1896.

De heer J. Mutters Jr., die de vergadering opende, heette de leden welkom en wekte hen tot krachtige samenwerking op, erop wijzende dat de hoop bestaat op eene betere verhouding tot de Maatschappij. Na het lezen der notulen van de laatst gehouden vergadering, waarvoor den heer Mondt de dank van den Voorzitter werd gebracht, volgde de mededeeling dat de heeren J. W. H. Berden, Nic. Molenaar en M. A. van Wadenoijen schriftelijk bedankt hadden voor de sedert 30 December jl. aanvaarde betrekking als lid van het Bestuur en dat de heer J. A. Mialaret dit voorbeeld op de bestuursvergadering gevolgd had. In verband daarmede werd de heer Mutters tot vice-voorzitter benoemd en moeten vier bestuurders gekozen worden.

Er werden 22 stemmen uitgebracht en wel op de heeren J. Brouwer 21, Knuttel 20, Bremmer 19, Sluijterman 16, Peters 4, Braat 1, Bourgignon 1 en blanco 1, zoodat de vier eerstgenoemden gekozen zijn. De heeren Knuttel en Bremmer, ter vergadering tegenwoordig, namen de benoeming aan.

Uit het nu aangevulde bestuur werd de heer Mondt met 21 van de 25 stemmen als Voorzitter gekozen; de benoemde verklaarde zeer gevoelig te zijn voor het hem geschonken vertrouwen en de waardeerende woorden van den Voorzitter, maar meende dat het in het belang van de Afdeeling was, deze taak aan jeugdiger krachten op te dragen. De heer Knuttel stelde daarop eene vergeefsche poging in het werk om den heer Mondt tot andere gedachten te brengen.

Bij de tweede stemming verkregen de heeren Mondt 12, Mutters 10, Knuttel 2 en Brouwer 1 stem, zoodat niemand de volstrekte meerderheid bekwam. Nadat de heer Mondt nogmaals verklaard had eene eventueele benoeming niet te zullen aanvaarden, had de derde stemming plaats, waarbij de heeren Knuttel 15 en Mutters 10 stemmen verkregen. De heer Knuttel nam de benoeming aan.

De Voorzitter maakte melding van de ontvangst van een schrijven der Timmerliedenvereeniging, omtrent loon en arbeidsduur, en van de brieven van de heeren Victor de Stuers en Berden, waarin zij voor het lidmaatschap bedanken.

Het stembureau ontving den dank van den Voorzitter en de Secretaris las de namen van de leden der verschillende commissiën voor de beantwoording der vragen van het Hoofdbestuur, waarna het bestuurslid Mondt den waarnemenden Voorzitter Mutters bedankte voor de leiding der vergadering en de door hem georganiseerde kunstbeschouwing van *La Décoration Florale* en *Hotels et Maisons de Paris*.

DE NIEUWE HAAGSCHE VEREENIGING.

Een aantal beoefenaren der Bouwkunst en aanverwante vakken vergaderde op Vrijdag 24 Januari in het Hotel d'Angleterre te 's-Gravenhage.

Het doel der bijeenkomst was het oprichten eener vereeniging tot het bevorderen der Bouwkunst, enz., en tot uitgangspunt bij de bespreking dezer zaak diende de inhoud eener circulaire, waarin in algemeene termen was omschreven de wijze hoe men zich voorstelt, dat de op te richten vereeniging haar taak zal moeten opvatten.

Over deze opvatting werd vrij uitvoerig van gedachten gewisseld. Daarbij bleek het algemeen gevoelen der Vergadering te zijn, dat de op te richten vereeniging niet moet optreden als mededingster van bestaande vereenigingen, doch haar streven een ander moet zijn en hare inrichting van dien aard, dat de gebreken, die andere vereenigingen aankleven, zooveel mogelijk worden vermeden.

Reeds zoo menige vereeniging nam bij hare oprichting de kiem in zich op, zoo niet van haren ondergang, dan toch van een ziekelijk, kwijnend bestaan, dat er voorbeelden genoeg zijn waaraan de oprichters van nieuwe zich kunnen spiegelen.

Aansluiting aan of samensmelting met bestaande corporaties werd eveneens in 't voorbijgaan overwogen, maar in de bestaande omstandigheden vooralsnog minder gewenscht geacht.

Ten slotte ging men over tot het kiezen van een voorloopig bestuur, dat de taak van de samenstelling der statuten op zich nam, terwijl zeker alle aanwezigen huiswaarts keerden met de overtuiging deze zaak in goede handen te hebben neergelegd.

In het voorloopig bestuur werden gekozen de heeren: J. W. H. Berden, H. E. de Baan, H. J. Kockx, J. A. Mialaret, J. J. van Nieukerken, P. H. Scheltema en P. du Rieu Fzn.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. De inspecteur der bouwpolitie heeft de aandacht gevestigd op de omstandigheid, dat het personeel van den onder zijn beheer staanden tak van dienst noodwendig dient te worden uitgebreid. Op voorstel van B. en W. worden met ingang van 1 April e. k. twee adjunct-inspecteurs, ieder op een jaarwedde van *f* 800, aangesteld.

— De Minister van waterstaat, handel en nijverheid brengt ter kennis van belanghebbenden dat op een nader te bepalen dag het examen zal worden afgenomen van hen die voor de betrekking van adspirant-ingenieur voor het stoomwezen in aanmerking wenschen te komen.

Zij, die aan dat examen wenschen deel te nemen, moeten zich daarvoor vóór 1 Maart bij gezegeld adres bij den minister van waterstaat, handel en nijverheid aanmelden met opgave van naam en woonplaats en onder overlegging hunner geboorte-akte.

— Zaterdag 25 dezer wordt in Pulchri Studio een tentoonstelling geopend van schilderijen der werkende leden.

Amsterdam. In de vorige week is hier-ter-stede, bij Krasnapolsky, de eerste vergadering gehouden van de onlangs opgerichte „Vereeniging van Nederlandsche Schelpkalkfabrikanten". Thans is een definitief bestuur verkozen, samengesteld uit de heeren: A. A. L. de Lint, te Delft, voorzitter; E. Feenstra, te Sneek, onder-voorzitter; G. Schutte J.Fz, te Amsterdam, secretaris; P. F. v. d. Wallen, id., penningmeester; A. A. H. Sweijs, firma v. d. Wallen & Co. te Rotterdam; M. Mees, te Groningen, en J. A. J. Trip, te Dedemsvaart.

Uit de discussie bleek, dat de verkoop tegen den verhoogden prijs door het geheele land zeer vlot gaat.

— De in het Rijksmuseum gevestigde Rijksschool voor Kunstnijverheid wenscht onderwijs te geven in de nieuwe kunst, om borduurwerk op naaimachines te verrichten, en heeft de Singer Manufacturing Comp. daarom uitgenoodigd, een collectie van de geborduurde voorwerpen te exposeeren, die op de laatste wereldtentoonstelling te Chicago zooveel succes gehad hebben.

Aan deze uitnoodiging wordt van 20 tot en met 28 dezer gevolg gegeven en wel in de bovenzaal van het gebouw „Eensgezindheid", Spui 12, alhier. De toegang tot deze expositie zal geheel vrij zijn, om een ieder in de gelegenheid te stellen haar te bezoeken.

Haarlem. Op het Museum van Kunstnijverheid is thans eene tentoonstelling van decoratieve kunst en van teekeningen, ontwerpen en modellen van op de ambachtsnijverheid toegepaste kunst geopend.

De commissie van bovengenoemd museum heeft zich bijverd een aantal werken bijeen te brengen en werd daarin gesteund door de heeren Mengelberg, F. Poel en Stoltefus en Janssen, door wie in hoofdzaak de religieuse kunst vertegenwoordigd wordt, terwijl door de heeren Berlage, Sommer, Sluijterman, Franco de Amicis, Basel en Lauweriks Wolf, Stuber en vele anderen, werken van de meest verschillende strekking op het gebied der kunstambachten werden ingezonden. Het valt niet te ontkennen dat, ofschoon een dergelijke tentoonstelling hier-te-lande voor het eerst gehouden wordt, zij toch als geslaagd kan worden beschouwd. De commissie heeft het plan opgevat zoo mogelijk in het vervolg elk jaar een dergelijke tentoonstelling te organiseeren; zij hoopt daardoor het werk der artisten, die zich op dat gebied bewegen, naar waarde te doen schatten en tevens de belangstelling van het publiek voor eene artistieke richting op te wekken, die ten onzent al te lang verwaarloosd werd. De tentoonstelling zal tot 1 Maart geopend blijven.

Arnhem. De Hooge Raad deed Maandag jl. uitspraak in zake het St.-Elisabethsgasthuis alhier, betreffende het plaatsen van een afsluithek. Genoemde Raad verklaarde de toegepaste verordening der gemeente Arnhem in strijd met de wet en het aan de requiranten (de leden van het bestuur van het gasthuis) ten laste gelegde niet strafbaar, zoodat zij deswege van alle rechtsvervolging zijn ontslagen.

Utrecht. De jaarlijksche schilderijententoonstelling van het schilder- en teekenkundig genootschap „Kunstliefde" zal dit jaar van Zondag 5 tot Zondag 19 April gehouden worden en niet alleen kunstwerken bevatten van leden, maar ook van „enkele uitgenoodigde Nederlandsche kunstenaars".

Maastricht. Het bestuur van „Momus" is voornemens de tentoonstelling van werken van schilder-, teeken-, ets- en beeldhouwkunst van binnen- en buitenlandsche kunstenaars, te openen op 23 Aug.

's-Hertogenbosch. De Oeteldonksche club, die hier-ter-stede met carneval een gecostumeerden optocht houdt, heeft besloten daarvan een escorte te doen voorstellen: de ingenieur-architect, omringd door zijn 9 opzichters. Wellicht zou daarbij aan den Gemeenteraad een waardige plaats kunnen worden ingeruimd.

Lekkerkerk. De teekenvereeniging „Help u zelven" zal het volgende jaar een tentoonstelling houden van bouwkundige en crayon-teekeningen, door leerlingen en oud-leerlingen vervaardigd. Gedurende de 24 jaren van haar bestaan staat de heer As. den Oudsten aan 't hoofd dezer school.

— Aflevering 1 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat: Het voorhistorisch monument Stonehange en zijn sterrenkundige rol. — De tegenwoordige methoden van verwarming, door Dr. A. J. C. Snijders. — Over Aquariums en Terrariums, door J. C. Bosch. — Vijanden der naaldboomen, door Dr. H. J. Calkoen. — Iets over konijnenfokkerij, door H. van Holk. — De verdeelmachine voor cirkels van de firma Becker & Buddingh te Arnhem. — Korte mededeelingen. — De toepas-

singen van het acetyleen, door Dr. L. Bleekrode. — Verscheidenheid op photographisch gebied, door Dr. J. E. Rombouts. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij Kon. besluit is met ingang van den 1n Mei a. s. bij de marine:

1o. de hoofdingenieur L. C. P. W. Visser, hoofd van het vak van scheepsbouw bij 's Rijks werf te Willemsoord, op zijn verzoek, eervol uit zijne betrekking ontslagen;

2o. de hoofdingenieur G. Turk, toegevoegd aan den chef der afdeeling Materieel bij het Departement van Marine, geplaatst als hoofdingenieur der marine, hoofd van het vak van scheepsbouw bij 's rijks werf te Willemsoord;

3o. bevorderd: tot hoofdingenieur de ing. 1e kl. J. F. van Beek; tot ing. 1e kl. de ing. 2e kl. J. 't Hooft, en tot ing. 2e kl. de adspirant-ing. M. G. de Gelder.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

benoemd: tot opz. 3e kl. de tijdelijke opzichters C. A. Torré, L. P. van Eekhout en H. G. A. Hennevelt.

toegevoegd: aan den chef der werken en opnemingen aan de Solo-rivier, de benoemde adsp.-ingenieur M. A. van Oort;

geplaatst: bij de directie, de benoemde adsp.-ingenieur J. J. S. van Leeuwen.

— Een tweejarig verlof, wegens ziekte, is verleend aan den bouwkundig ambtenaar 1e kl. bij den aanleg van Staatsspoorwegen op Java, Th. C. Colenbrander.

— Benoemd tot ing. 1e kl. bij den aanleg van staatsspoorwegen de ambt. op non-act. R. P. O. D. Wijnmalen, laatstelijk die betrekking bekleed hebbende bij den dienst der staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust.

— Bij de exploitatie der Staatsspoorwegen op Java is, wegens ziekte, eervol uit zijne betrekking ontslagen de onderopzichter 1e kl. S. van der Heijden.

— Bij Kon. besluit is, met ingang van 1 April 1896, aan den heer Joseph Th. J. Cuypers, civiel en bouwkundig ingenieur, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als leeraar bij de Normaalschool voor teekenonderwijzers en als leeraar bij de School voor kunstnijverheid, en in zijn plaats benoemd de heer J. W. H. Berden, te 's-Gravenhage.

— Door den Minister van Koloniën is de heer J. Koomans gesteld ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië, om te worden benoemd tot ingenieur bij het mijnwezen daar-te-lande.

— Tot directeur der gasfabriek te Winschoten is benoemd de heer J. W. J. Klaassen.

— Ter vervanging van den heer Jhr. W. Hoeufft, aan wien tegen 1 April op zijn verzoek eervol ontslag wordt verleend als sectie-ingenieur bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen te Rotterdam, zal de heer A. J. Buis, sectie-ingenieur te Groningen, naar Rotterdam worden verplaatst.

— Met ingang van 1 Maart e. k. is de heer P. van der Weijden, technisch ambtenaar 1e klasse bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen te Utrecht, benoemd tot ingenieur chef van Weg en Werken bij de Noord-Brabantsch-Duitsche Spoorwegmaatschappij, standplaats Gennep.

— Door Burg. en Weth. van Leeuwarden is uit 73 sollicitanten tot opzichter der gemeentewerken benoemd de heer J. Meijer, onder-opz. der gemeentewerken, te Rotterdam, met het lot tegen den heer B. van Duren, tijdelijk opzichter der gemeentewerken te Leeuwarden.

— Benoemd tot directeur van de afdeeling Beeldende Kunsten der academie „Minerva" te Groningen, de heer Ferd. G. W. Oldewelt, kunstschilder te Amsterdam, leeraar aan de school voor kunstnijverheid te Haarlem.

— Door hh. Gedeputeerde Staten van Noord Brabant zijn bij den provincialen waterstaat in dat gewest benoemd tot opzichter 3e klasse: de heeren M. W. J. Heestermans, te Vrijenban, en H. G. Lamers, te Grave.

— Met ingang van 1 Juni is benoemd tot sectie-ingenieur bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen te Groningen de heer H. J. van Hoorn.

— De heer W. de Vries, onderopzichter van Rijnland, te Spaarndam, heeft onder algemeene deelneming den dag gevierd, waarop hij vóór 50 jaar bij dat hoogheemraadschap in dienst kwam.

— Te Winterswijk is overleden de heer Jan Willink, lid der Provinciale Staten van Gelderland, oud-lid der Tweede Kamer, de onvermoeide ijveraar voor en ontwerper van den Noordoosterspoorweg.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Hoofdopzichter voor den bouw van het krankzinnigengesticht te Leiden. Salaris *f* 120 per maand. Adres Burg. en Weth.

— Leeraar in werktuigkundig teekenen aan de Kweekschool voor machinisten te Amsterdam.

ADVERTENTIEN.

Oproeping van Jongelingen

De aandacht wordt gevestigd op de voorwaarden tot opleiding van **jongelingen** voor het Kader der Genietroepen in **Nederlandsch-Indië**, omschreven in de *Nederlandsche Staatscourant* van 21 Januari 1896 No. 17, waarvan afdrukken *kosteloos* zijn te bekomen bij het Departement van Koloniën.

Bouwkundig Opzichter,

Practisch ervaren, met de beste aanbevelingen van HH. Architecten, **zoekt plaatsing**. Adres a/h. Bureau van dit Blad, onder lett. H. L.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De **NEDERLANDEN** van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

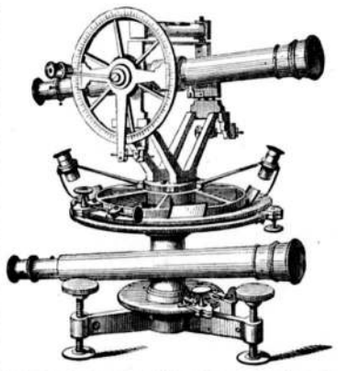

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN **WATERPAS- HOEKMEET-** EN ANDERE **INSTRUMENTEN,** voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren **Peilschalen.**

WEEGWERKTUIGEN.

JOHN KIEVITS & VAN REEDE Cz.

Machinen- en Motorenfabriek,

Scheepsbouwwerf.

KETELMAKERIJ, GIETERIJ.

PAPENDRECHT aan de NOORD.

J. BELTMAN JWz., Deventer. Handelskade.

Fabrikant in Molenwerken.

SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN. OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.

LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.

LEVERING VAN MOLENBENOODIGDHEDEN, OLIE- EN GASMOTOREN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

J. H. Hamsha.

31ste JAARGANG — N° 5 — ZATERDAG, 1 Febr. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië, bij vooruitbetaling. . . . . „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

TENTOONSTELLING VAN DECORATIEVE KUNST.

Wij ontvingen de volgende uitnoodiging: „De Commissie van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem heeft de eer u te berichten, dat de Tentoonstelling voor decoratieve en toegepaste kunst in genoemd Museum van 20 Januari tot 1 Maart geopend is en neemt de vrijheid u tot een bezoek aan deze Tentoonstelling uit te noodigen".

Dat wij van deze uitnoodiging met graagte gebruik maakten zal ieder begrijpen, die weet, hoe het onze vaste overtuiging is, dat het de versierkunst zal wezen, die ons de veelbegeerde nieuwe bouwkunst eenmaal brengt.

Vóór wij enkele inzendingen in het bijzonder bespreken, moge hier eerst een woord van waardeering voor het streven dergenen, die tot deze tentoonstelling het initiatief namen, een plaats vinden. De kunstnijveren en versierders hier te lande kunnen niet dankbaar genoeg zijn voor een gelegenheid als deze, om het publiek met hunne scheppingen bekend te maken.

Wij beseffen ten volle de moeilijkheden aan het organiseeren eener dergelijke tentoonstelling, die als de eerste in dit speciale kunstvak mag beschouwd worden, verbonden. De ervaring, thans opgedaan, zal der Commissie bij de tentoonstellingen, die naar wij hopen zullen volgen, veel leeren.

Zoo zal het, in het vervolg, gewenscht zijn, de „*Massenproduction*" der hedendaagsche R.-K.-kerkfabrikanten uit te sluiten. Met onze pas-opbloeiende kunstnijverheid hebben de voortbrengselen dezer heeren niets te maken. Die onbegrepen navolgingen van de kunst der 13de, 14de of 15de eeuw hebben wij al zoo dikwijls gezien, dat er geen noodzaak is, ze nog weer eens te vertoonen. Het wordt wezenlijk tijd, dat het jonge Katholieke Nederland, dat zich op kunstgebied reeds vaak onderscheiden heeft, zich de kerkelijke kunst eens aantrekt en ons verlost van het treurig werk der Stolzenbergen, der Mengelbergen, der Te Poels, der Stoltefussen, der Janssen's en hoe zij meer mogen heeten.

De navolgingskunst (?) heeft haar tijd gehad; de Kerk, die in de 19 eeuwen van haar bestaan zich van de meest verschillende stijlen bediend heeft, zal ook de moderne kunstuitingen niet verwerpen, al zal het sommigen geestelijken aanvankelijk vreemd schijnen, dat andere dan de sinds een dertig jaar gebruikelijke Neo-Gothieke in zwang komen.

Blijkbaar heeft de Commissie met die „*Unmasse*" van kerkelijke kunstproducten in haar maag gezeten; de beleefdheid verbood weigering, nu van te voren geen beperkende bepalingen gemaakt waren. Zoo heeft zij er dan dit op gevonden, dat de kerkfabrikanten in één zaal, de overige inzenders in een andere zaal bijeen zijn gebracht. Voor één firma is echter een uitzondering gemaakt, en wel voor Mengelberg; de plaats, die deze in de kerkelijke zaal toekwam, is haar onthouden, en daar zijn modellen van het Gemeentemuseum te Amsterdam opgesteld, die te midden van al die kerksieraden een vreemd effect maken. Bij de keuze dezer modellen is men niet gelukkig geweest; het meerendeel der boetseersels toch betreft ornementen, die boven aan het gebouw voorkomen en die dus uit den aard der zaak breed behandeld zijn. Nu kan men zich voorstellen hoe zonderling deze modellen zich voordoen, gehangen tegen de muren van een betrekkelijk niet groote zaal. Indien de heer Weissman de modellen van de vestibule- en hoofdtrap-details had ingezonden, zou men een beter denkbeeld hebben gekregen van zijn, zeker eigenaardige, plant- en diercomposities. Ook het talent van den overleden beeldhouwer Johannes Franse had men dan van een gunstiger zijde leeren kennen. Nu is het alleen het kleine paneel met papavers, dat van des beeldhouwers vaardigheid getuigt.

In het algemeen kan men over de ornementatie van een bouwwerk pas een oordeel vellen, wanneer men lles op de plaats ziet, die de bouwmeester daarvoor

bestemd heeft. Bij het tentoonstellen van dergelijke bouwdetails moet men, om een eenigszins aan de werkelijkheid beantwoordend effect te krijgen, zooveel mogelijk rekening houden met het standpunt, van waar de ontwerper gerekend heeft, dat men zijn werk zou beschouwen Is het waar *qu' il faut juger les écrits d'après leur date*, niet minder waar mag het heeten *qu'il faut juger les détails d'après leur place*. Men verliest dit echter dikwijls uit het oog en zoo maakt zelfs het zoo beroemd beeldwerk van Phidias' leerlingen, thans in het Britsch Museum als in een pakhuis opgeslagen, op den onbevooroordeelden bezoeker maar weinig indruk; hoe geheel anders moet dit geweest zijn, toen het Parthenon nog in welstand was!

Zijn de modellen van het Amsterdamsch Gemeentemuseum onder de kerkelijke kunst verzeild geraakt, het werk van Mengelberg vond een plaats in een zeer wereldsche omgeving. Het monument van Thomas à Kempis wordt ons nog eens voorgezet. Wij blijven ook nu bij onze meening, dat dit werk behoort tot die zoetelijke, niets zeggende kerkbeelden-plastiek, die slechts uiterlijkheden gemeen heeft met het karakteristieke werk der 15e eeuw. Even zoetelijk als het andere werk dezer firma, zijn de bronzen deuren voor den Dom te Keulen, in photographie en model aanwezig, de statiën en de andere kerkbenoodigdheden, hier bijeen.

Het is een verademing, na deze opwarmingskunst de inzendingen van de heeren De Bazel en Lauweriks te beschouwen. Het schijnt ons toe, dat dit zeer artistiek tweelingpaar op het oogenblik aan de spits staat der phalanx van jongeren, die zich aan de versierkunst gewijd hebben. Hun kunst krijgt meer en meer iets oorspronkelijks, iets persoonlijk. Op den weg, die naar den nieuwen stijl leidt, zijn zij het verst gekomen.

Zeer aantrekkelijk vonden wij het ontwerp voor hun bureau-ameublement, waarvan een der stoelen, uitgevoerd, de practische bruikbaarheid bewees. Het is te hopen, dat dit even fraai als doeltreffend geheel de aandacht onzer groote meubelfabrikanten moge trekken. Indien zij de heeren De Bazel en Lauweriks om ontwerpen vragen, dan krijgen zij wat beters, dan de vervelende stijl-nabootsels, die, *ad nauseam*, het koopend publiek als het schoonste, dat bestaat, zijn aangeprezen.

Niet minder ingenomen, dan met deze meubelontwerpen, zijn wij met de vlakornementen door het tweetal artisten ingezonden. In het bijzonder zijn het die composities, waarbij geen figuren voorkomen, die ons aantrekken. Die figuren toch schijnen ons het zwakke punt van de kunst, zooals die door deze heeren wordt opgevat. Ook met de harde roode en blauwe tinten, die de heer De Bazel op zijn omslag voor een tijdschrift heeft aangebracht, hebben wij geen vrede. Men kan echter niet alles op ééns verlangen en wij hebben goeden moed dat waar de kunstenaars reeds zooveel talent toonden voor kunstnijverheidscompositie en vlakornement, een fijner gevoel voor kleur en voor het eigenaardig schoon van het menschbeeld vanzelf wel komen zal.

Berlage's kunst onderscheidt zich meer door vaardigheid, dan door oorspronkelijkheid. Zij heeft dezen trek gemeen met de kunst van sommige schilders die in allerlei manieren kunnen werken, behalve in hun eigen trant. Zoo wordt de habiliteit dikwijls een gevaarlijke eigenschap. Berlage heeft veel geteekend; hoe groot zijn vruchtbaarheid is, bleek uit de tentoonstelling van zijn werk, een jaar geleden te dezer plaatse gehouden en uitvoerig door ons besproken. De omslag van de „Rouwviolen" bewijst, dat hij ook in de tegenwoordig voor dergelijk werk in zwang zijnde manier iets kan leveren, dat eerbied afdwingt Eenige ontwerpteekeningen van onderdeelen van gebouwen zijn eveneens door Berlage ingezonden. In hoeverre zij op een tentoonstelling als deze thuisbehooren, kan hier onbesproken blijven Het zou ons niet verwonderen als de inzender bedoeld had ze te geven als proeven van het „decoratief" bouwkundig teekenen, dat hij zich sinds een paar jaar heeft aangewend. Deze teekenwijze, daarin bestaande, dat alles met dikke, aan oude houtsneden herinnerende inktlijnen wordt omgetrokken, dan op archaïsch-naïeve manier wordt gekleurd en eindelijk van een ornementrand voorzien, schijnt ons meer excentriek dan behaaglijk. Zal een bouwkunstige perspectiefteekening recht van bestaan hebben, dan dient zij een juist beeld van wat uitgevoerd is te geven. Aan dit vereischte voldoen deze perspectieven zeker niet

Eigenaardig is het, dat Berlage — die ons in zijn Verzekeringsgebouwen, die langzamerhand zijn specialiteit gaan worden, altijd de gewild-eenvoudige, haast fortificatorische Neo-Amerikaansche vormen deed zien — in het ontwerp van een proeflokaal te Parijs de 17e eeuwsche Hollandsche-Renaissance heeft gehuldigd. Moeten wij hier een terugkeer tot de oude paden in zien, of heeft de kunstenaar ons alleen willen toonen, hooveel snaren hij wel op zijn instrument heeft? Zooveel is zeker, dat de boven geschetste manier van teekenen hier nog minder voldoet, dan bij de andere ontwerpen.

Is Berlage een vaardig teekenaar, Sluyterman is dat niet minder. Maar ook hier heeft de gemakkelijkheid van factuur het nadeel, van tot geen persoonlijke manier te leiden. De ontwerpen voor zilversmidswerk zijn meer of minder geslaagde navolgingen uit verschillende historische stijlperioden, vermoedelijk, omdat de firma, die ze bestelde, dit zoo verlangde. Enkele teekeningen schijnen te bewijzen, dat de zoo vaardige hand, als men haar maar vrij laat, wel wat oorspronkelijkers kan voortbrengen.

Aangenaam van aspect en goed decoratief gevoeld, schenen ons de bloempaneelen van Hartgering. Ofschoon de motieven op Japansche manier gestyliseerd zijn, is de ontwerper er toch in geslaagd zoo door eigenaardige compositie als door een sober en toch effectvol coloriet aan het geheel een ongemeen cachet te geven.

Van soortgelijke beginselen als de vervaardiger der vorige decoratieve paneelen toepaste, spreken ook de composities van Stuber. Wanneer het effect hier minder gelukkig is, dan komt dit, omdat alle styliseeren tot niets leidt, als goede smaak daarbij niet voorzit. Als voorbeeld zullen wij het paneel beschouwen, dat „Mietje buiten" betiteld is. Stuber heeft hier niet gewild, dat men zijn werk zou aanzien voor dat van een gewoon fijnschilder. Daarom trok hij, midden over zijn veld, een as en plaatste „Mietje" een klein zittend meisje, daar symmetrisch in; ook de boompjes in het perk achter haar blijven aan de wetten der symmetrie getrouw. Tegen dit alles zou niets in te brengen zijn, indien nu het overige daarmede in overeenstemming was. Maar de heer Stuber heeft ons de illusie der werkelijkheid willen geven en daarom het gesymmetriseerde Mietje geplaatst in een tuintje met een huisje op den achtergrond. Het huis herinnert levendig aan het bekende „huis van Adriaan" uit onze jeugd; tot meerdere sierlijkheid is de achtergrond aangevuld door een gestyliseerd waschlijntje, waaraan twee gestyliseerde broekjes van Mietje (in een waarvan zelfs een vermoedelijk ook gestyliseerde

huismoeder een gestyliseerd stukje heeft ingezet) hangen te wapperen.

Een dergelijk komiek effect is zeker niet door den heer Stuber bedoeld; maar waarom koos hij ook zulk een gek onderwerp! Van de gestyliseerde zuigflesch zullen wij maar zwijgen. De heer Stuber late zich niet op een dwaalspoor brengen door het volgen van verkeerde voorbeelden. Het gewild-naïef zijn is een der ergste misslagen die een kunstenaar kan begaan. Als een kind van één jaar gebroken spreekt, vindt men dat aardig; doet een man van vijftig zoo, dan maakt hij zich bespottelijk.

Het overige werk van den heer Stuber is beter; wij verkiezen daarboven evenwel de gestyliseerde Japansche lelies van den heer Roelofzen, die van een zeer juist begrip van ornement blijk geven.

Een belofte voor de toekomst meenen wij in de inzendingen van den heer Breman te zien; in zijn ontwerpen voor de inwendige versiering van de hoofdingangen in een tentoonstellingsgebouw ging hij van gezonde beginselen uit. Hij trachte nu, voortbouwend op deze basis, ons ook iets van zijn eigen ik te geven.

Wat het vreemde gebouw van Bauer, dat al zoo dikwijls is uitgestald geweest, op deze tentoonstelling doet, is ons een raadsel; wij kunnen het noch onder de decoratieve, noch onder de toegepaste kunst brengen. Of hebben wij het niet ernstig op te vatten en is het bedoeld als een karikatuur op de toekomst-bouwkunst, op de wijze van de befaamde villa Silberstein?

De heraldieke kunst is op deze tentoonstelling schaars vertegenwoordigd. Zondert men het van juist heraldisch begrip getuigende wapen der familie Lopez-Suasso uit, dat zich onder het werk van Joh. Franse bevindt, dan levert alleen de heer Van der Laars proeven van wapenkunst. Zijn stamboom onzer Koningin is in vele opzichten verdienstelijk, maar wij vinden daarin hetzelfde gebrek aan stijleenheid, dat aan het effect der meeste heraldieke scheppingen van dezen tijd zooveel schade doet. Als vrouweschild is nu eens gebruikt de 16e-eeuwsche ruit, (die van tenanten voorzien een komiek effect maakt) dan weer het 17e-eeuwsche ovaal, dat pas in zwang kwam, toen de wapenkunst in diep verval was. Het kiezen van deze schildvormen was te minder gewenscht, omdat zij voor eenigszins samengestelde blazoenen, zooals hier nog al eens voorkomen, geheel ongeschikt zijn. Onzen wapenkunstenaars kan niet genoeg aangeraden worden, hunne voorbeelden uit den tijd van vóór 1530 te kiezen; wat na dien tijd gemaakt is, heeft te groote gebreken, om nagevolgd te kunnen worden.

Wat moeten wij nu zeggen van de inzending van den heer Sommer? Over zijn eigenlijk gezegde decoratiekunst kunnen wij te eerder zwijgen, omdat die in de smalle zaal te hoog gehangen is, dan dat men er een juist oordeel over zou kunnen vellen. Maar zijn in grooten getale ingezonden schetsen van tooneeldecoraties, ten deele als maquettes ons vertoond, moeten met een enkel woord besproken worden. Het is alles gemaakt op de wijze, zooals wij dat gewend zijn. Een diep indringen in historische stijlen, voor den tooneeldecorateur even noodig als het voor den werkelijken bouwmeester gevaarlijk is, heeft den heer Sommer zoo min als zijn overigen collega's hier-te-lande slapelooze nachten bezorgd. Hij volgt het oude recept, neemt een paar overbekende motieven, werkt die uit zoo goed en zoo kwaad het gaat, en het decor is klaar. Hij zal misschien denken, waarom zou ik mij om archeologische getrouwheid bekommeren, als k toch weet, dat costumes en requisiten daarmede zullen vloeken? Misschien heeft hij gelijk, als hij geen moeite doet, om na te gaan, hoe een kasteelvertrek te Antwerpen in den tijd van Hendrik den Vogelaar er heeft uitgezien; want wat zou dit alles baten als Elsa toch in een moderne baljapon hare hartroerende melodieën zingt en Lohengrin in het traditioneele riddergewaad, dat alleen op tooneelen gezien wordt, haar antwoord geeft?

Er is nog veel meer ingezonden, maar het zou ons te ver voeren, dit alles in bijzonderheden te bespreken, te meer, daar wij niet op volledigheid aanspraak zouden kunnen maken.

Het glanspunt van de tentoonstelling wordt, naar onze meening, gevormd door de inzendingen van de heeren De Bazel en Lauweriks. Wat zij te zien gaven zou nog beter uitkomen, indien de commissie, die niet veel ruimte te harer beschikking had, veel minder interessant werk, dat nu, om een typische Duitsche uitdrukking te gebruiken *„sich breit macht"* geweigerd had.

De volgende maal onthale de commissie ons eens op een „keuze tentoonstelling" van decoratieve kunst, een tentoonstelling klein, maar rein

UIT AMSTERDAM.

Men had in langen, haast al te langen tijd niets van de beursquestie gehoord. Velen waanden haar reeds opgelost door het statusquo, anderen dachten dat zij nu voorgoed in den bekenden dootpot was gedaan. Waar waren de goede dagen gebleven, toen de Amsterdamsche beursvraag nog een echte quæstie (let op de a zetter!) was? Waar was de tijd, dat men zich op vergaderingen verdrong, requesten aan den Raad teekende, aan bitter- en biertafels opgewekte debatten over beurs-emplacementen voerde, tentoonstellingen van beursprojecten bezocht, of voor winkelramen naar het „allerlaatste" beursproject stond te kijken?

Men grabbelde in de millioenen — waarvan booze tongen zeiden, dat men ze *niet* had — zelfs het meest grootsche was niet grootsch genoeg! Een jury kwam uit alle wereldstreken samen, werd vorstelijk van gemeentewege onthaald en ging weer naar huis, de zoo gastvrije Amsterdammers met de gebakken peren latende zitten. Zooveel ging zeker, een bouwmeester uit het buitenland was alleen waardig het fameus gebouw te doen verrijzen.

Maar den bekroonden bouwmeester uit het buitenland ging het niet naar den vleeze. Hij kreeg zijn tienduizend gulden wel, maar als hij aanklopte om nu met bouwen te beginnen, kreeg hij geen gehoor. Men vond zijn plan niet practisch, men vond zijn plan te duur, men liet een goedkooper maken door den veelgesmaden anonymus, maar men kwam niet verder.

Het was een echte ziekte, die in 1887 haar crisis bereikte. Daar scheen het, in 1891, toen de Raad het eindelijk over het emplacement was eens geworden, dat de kwaal een einde zou nemen. De Tweede Kamer stak nu echter een spaak in het wiel, en stemde de onteigeningswet af; nu lag de patient hopeloos. De Damrakbewoners riepen voor de zieltogende Nieuwe Beurs nog wel de hulp van Professor Springer in, maar het scheen dat de kunst niets meer vermocht en dat men weldra de begrafenis der beursquestie zou kunnen bijwonen.

In de voordracht, door Burgemeester en Wethouders in Februari 1894 gedaan, meenden velen de doodsklok reeds te hooren luiden. Van millioenen, van kunst, van wereldstad, van eischen van den handel, van eischen van het verkeer .... niets meer! Koele becijferingen, vingerwijzingen naar den slechten

toestand der gemeentekas, ziedaar, den hoofdinhoud der voordracht. Een der beurs-uitbouwen zou vervallen en de korenbeurs een meer blijvende gedaante krijgen!

De vette jaren leken voor Amsterdam voorbij. Het scheen of armenzorg, werkeloosheid, arbeidscontracten, kindervoeding en meer prozaïsche dingen nog maar alleen de aandacht werden waardig gekeurd, en of de schoonheid en hare priesteren afgedaan hadden.

Sociale politiek was het parool en van belangstelling in het beurs-vraagstuk was niets meer te bemerken. Toch wilde men niet, dat de patiënt het zou afleggen. De „handel", dat wil zeggen „de effectenhoek", begon te dreigen zelf een beurs te zullen gaan bouwen, als de gemeente het niet deed. Maar de beschreven vaderen wisten wel dat blaffende honden niet bijten en zij benoemden een Raadscommissie, die moest trachten „de beurs te verbeteren".

De destijds nog bestaande gemeente-architect werd aan het werk gezet en deze moest de beurs inkorten en aan de andere zijde uitbreiden. Het schijnt, dat hij in deze taak nog al naar wensch slaagde, althans de couranten wisten al de heerlijkheden en gerieflijkheden op te sommen, die het beursbezoekend publiek, als het plan voor *f* 500,000 zou zijn uitgevoerd, zou genieten.

De gemeente-architect kreeg kort daarop de bons en van zijn plan hoorde men niet meer. Ook van werkzaamheid der commissie verluidde niets. Maar nu meldt, na twee jaar, het „Bouwkundig Weekblad" dat de commissie den heer H. P. Berlage Nz. aan het werk heeft gezet, om zijn krachten aan het vraagstuk te beproeven.

Deze heer, die, zooveel wij weten, niet tot het personeel der gemeente behoort, zal voor die werkzaamheden natuurlijk gehonoreerd moeten worden. Maar der commissie zijn geen fondsen ter beschikking gesteld.

Enfin, dat zal zich wel vinden, want Amsterdam, hoe arm in schijn, heeft nog meer dan men denkt.

Nu steken echter de Amsterdamsche bouwmeesters hun hoofden bij elkander en zij vragen: „betalen wij soms ook geen belasting?" Waarom één van ons met een dergelijk faveurtje begunstigd? Waarom geen prijsvraag uitgeschreven? Het zou ons zelfs niet verwonderen, indien dit alles, nu nog maar gemompeld, in courant of request den Raad onder den neus werd gewreven.

Toen de gemeente nog haar eigen architect had, konden de particuliere architecten niet klagen. Maar nu ziet elk in zijn uil een valk, dien hij ook wel eens naar het beursduifje zou willen laten vliegen.

Misschien echter is het bericht slechts zóó op te vatten, dat de heer Berlage der Commissie zijn diensten aanbood op hoop van zegen, zoodat zijn plan niets anders zou zijn dan het bekende spierinkje, waarmede men de kabeljauw tracht te vangen. Mocht dit zoo zijn, dan kan men verwachten, dat ook al de andere beursplannenmakers van vroeger aan het hengelen gaan en dat er een massa van plannen, denkbeelden enz., meer of minder rijp, den Raad zullen bereiken.

Edoch, met dit al wil het ons nog, als vroeger, schijnen, dat Zocher's schepping, die, wat er ook in haar nadeel moge zijn opgemerkt, toch aan soliditeit niets te wenschen overlaat, zich nog heel wat jaren in den zuiderzon zal blijven koesteren.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

De Redactie van het Weekblad *Architectura* is „allerminst voldaan" over het antwoord, dat wij hebben gegeven op haar artikel in no. 2.

Zij meent dat wij, door op de „officieel-gezindheid" van het Genootschap te wijzen, dit lichaam „verdacht" hebben gemaakt, en verlangt van ons, dat wij duidelijk zullen aanwijzen „welke personen zouden hebben getracht van hunne positie in Architectura et Amicitia misbruik te maken ten eigen bate."

Is nu iemand, die „officieel" gezind is, daardoor „verdacht"? Immers neen, want ieder is in de kunst vrij zich aan te sluiten bij de richting, die hem *de beste* schijnt, en, men weet het, de *officieele* richting is het *huldigen van de kunstopvattingen der middeleeuwen, zooals die zijn nedergelegd in de geschriften van Viollet-le-Duc.* Wie die richting niet volgt, zal geen Rijksbetrekking krijgen; wie eenige kans wil hebben op het bekleeden van een ambt, zoo eervol als dat van leeraar aan de Rijks-normaalschool, dient Viollet-le-Duc zijn knieval toe te brengen. Dat een dergelijke kniebuiging iemand „verdacht" zou maken, zal wel niemand willen volhouden.

Indien de Redactie van *Architectura* weten wil, wie van de genootschapsleden naar de thans aan den heer Berden toegewezen betrekking hebben gedongen, dan informeere zij dat aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, afdeeling Kunsten en Wetenschappen. Dat die sollicitanten „van hunne positie misbruik hebben gemaakt ten eigen bate" zien wij volstrekt *niet* in.

Er is in den boezem des Genootschaps in den laatsten tijd een liefde voor, misschien beter een gekoketteer met de officieele kunst merkbaar geweest, waarover allen, die zich het lichaam in vroegere jaren herinneren, zich zullen hebben verbaasd. Het te laat gekomen Romantisme van den heer Cuypers Sr. toch mag vóór een twintig jaren nog voor jongeren de bekoorlijkheid van het nieuwe hebben gehad, het is onbegrijpelijk hoe het, (reeds *vieux jeu* geworden en alleen op de kurk die Victor de Stuers heet, nog drijvend), de illusie van jonge hedendaagsche bouwkunstenaars kan zijn. Maar het Rijk heeft veel bouwkundige werkkrachten noodig, en dit verklaart misschien veel, wat anders duister zou blijven.

Indien de Redactie van *Architectura* een andere verklaring weet te geven, houden wij ons daarvoor aanbevolen.

ENGELSCHE MEUBELEN.

Wanneer gij tegenwoordig, in een onzer groote steden een meubelmagazijn bezoekt, dan zal de eigenaar, na u allerlei imitaties van den stijl der Fransche koningen te hebben laten zien, ook niet in gebreke blijven, u eenige meubelen te vertoonen, die hij als „in Engelschen stijl" bestempelt.

In den laatsten tijd zijn dergelijke Engelsche meubelen zeer in den smaak gekomen, en daarom is 't zeker niet onbelangrijk hieromtrent het een en ander mede te deelen.

Een eigenaardigheid van de moderne Engelsche meubelen (althans van die aan de overzijde van het kanaal, want wat op het vaste land voorkomt, is meestal namaak) bestaat daarin, dat zij altijd naar de *nationale* historische voorbeelden gevolgd zijn.

Die navolging begon reeds zeer vroeg. De Gothiek kwam al in de 18e eeuw weer in den smaak en dat bracht sommige Engelsche meubelmakers ertoe, omstreeks 1750 enkele middeleeuwsche vormen in hun ontwerpen op te nemen. Na 1830 ging men hierbij consequenter te werk, vooral sedert A. W. Pugin in 1834 zijn meubelontwerpen had uitgegeven en daarbij de oude koorbanken en bisschopszetels als voorbeelden had genomen. Pugin's ontwerpen zijn echter te architectonisch opgevat en veel te overladen met hogels, fialen en traceeringen.

Omstreeks 1860 begon men meubelen te maken overeenkomstig de principes der middeleeuwsche kunst, zooals die in Viollet-le-Duc's werken waren uiteengezet. Alles moest nu blank eikenhout wezen en in ieder geval de constructie duidelijk blijken, al zou dit de meubelen ook lastig in het gebruik doen zijn. Geen andere versieringen dan kapellen, kraalen, kortom alles wat met zaag, schaaf en steekbeitel te verkrijgen was, werden geduld.

Maar deze droge en strenge opvatting duurde slechts kort. In 1868 gaf Talbert zijn meubelontwerpen uit, waarbij de Gothische motieven met veel grooter vrijheid behandeld en de paneelen en vullingen met schilderwerk, tegels, gedreven reliefs in metaal enz. versierd werden.

De Gothische traditie is in de Engelsche meubelen der 16e eeuw nog zeer duidelijk te zien; de Italiaansche Renaissance, die in Nederland toen de motieven tot zoo menig prachtig werk leverde, bleef in Engeland onbekend. Pas de Nederlandsche Renaissance, zooals zij zich in de meubelen van ± 1600 openbaart, wekte in Engeland navolging. De Nederlandsche meubelmakers van dien tijd behandelden de Renaissancevormen geheel op hunne wijze en hun ornement was meer karakteristiek dan fijn. De zoogenaamde „Jacobean style" is als een uitvloeisel van deze Hollandsche manier te beschouwen; hier wordt nog minder op fijnheid in de ornementatie gelet, doch in plaats van snijwerk meest draaiwerk toegepast. Het is nu uit een vermenging van Gothische met „Jacobean" motieven, dat de moderne Engelsche meubelstijl ontstond.

Maar op het oogenblik, nu die stijl op het vasteland zoo in den smaak is, maakt men in Engeland al weer wat anders. Het publiek vond de rechtlijnige meubelen niet gemakkelijk genoeg en meende, dat zij in salons geen goed effect maakten. Het eikenhout achtte men op den duur te eentonig; de opgelijmde fineerplaten, eerst zoo verworpen, kwamen weer in de mode, en daarmede ook het marqueteriewerk en de Louis XVI-stijl.

Engelsche meubelen uit de 18e eeuw werden toen ijverig bestudeerd. De oude meubelontwerpen van Chippendale, Copeland, Johnson en hunne tijdgenooten deden weer opgeld, nadat zij meer dan een eeuw in vergetelheid waren geraakt. De meest uitgebreide verzameling van ontwerpen bevat Thomas Chippendale's „Gentlemen's and Cabinet Makers Director", dat in 1754 verscheen en in 1759 en 1762 herdrukt werd. De vormen zijn hier die van den Louis XV-stijl, doch sober en met het oog op de eischen der practijk behandeld. Kabinetten, tafels, schrijftafels, stoelen, die allen hebben de eigenaardige gebogen vormen, die ook hier te lande toen zoo in den smaak waren. Zijn de Fransche meubelen van dien tijd uitsluitend pronkstukken, de Hollandsche en Engelsche zijn vooral met het oog op practische bruikbaarheid gemaakt.

Dat de liefhebberij voor de Chineesche kunst, die in de 18e eeuw zoo algemeen was, zich in Chippendale's werk doet bespeuren, is begrijpelijk. Een zonderlingen indruk maakt het echter, in een andere verzameling, die Halfpenny omstreeks 1750 uitgaf, meubelen in den Gothischen en Chineeschen stijl te vinden. Dat de teekenaar van beide stijlen al heel weinig begrip had, is dadelijk te zien.

Omstreeks 1770 kwam de Louis XVI-stijl naar Engeland. Hij werd echter strenger opgevat dan in Frankrijk, zooals uit het meubelboek van Adams, dat in 1779 het licht zag, kan blijken.

Had Chippendale zijn meubelen reeds zoo trachten te maken, dat zij voor de gebruikers zoo gemakkelijk mogelijk waren, hij werd nog overtroffen door Thomas Sheraton, wiens „Cabinet Maker and Upholsterers drawing book", in 1791 verschenen, „le dernier mot du comfort" spreekt.

Het is nu deze laat-achttiende-eeuwsche stijl, die thans weer in de mode gekomen is, en waardoor de modern Engelsche reeds zoo goed als verdrongen werd. Op duidelijk sprekende constructie is men niet meer gesteld; fineerplaten, vroeger in naam der waarheid verbannen, worden weer overal gebruikt, soms als marqueterie. Bleef het hout der meubelen veelal blank, toen de Gothische traditiën nog heerschten, nu wordt het gepolitoerd, ja zelfs wel in de sprekendste kleuren beschilderd; zeegroen en donkerrood zijn vooral in den smaak.

Ook meubelen zooals zij in het begin dezer eeuw in zwang waren, en zooals wij ze nog bij onze grootvaders zagen staan, vallen nu in Engeland weer in den geest. Het is niet zeldzaam, op Engelsche slaapkamers stoelen aan te treffen, die als twee druppels water gelijken op onze matten stoelen, zooals zij hierte-lande nog bij de boeren gebruikelijk zijn.

De zucht naar comfort, waarvan de Engelsche meubelen der vorige eeuw spreken, doet zich ook thans gelden. In welken stijl de hedendaagsche buffetten, schrijftafels, of andere meubelen ook mogen zijn opgevat, altijd zijn zij stevig en practisch ingericht.

Een eigenaardigheid van den hedendaagschen Engelschen smaak is, dat aan inrichtingen „in stijl" volstrekt geen waarde meer gehecht wordt. Stoelen van allerlei vorm b.v. kan men in één kamer zien; alleen in eetkamers plegen de stoelen van hetzelfde model te zijn. Dat aan de „stijleenheid", die hier nog, onder den invloed der even kunstlooze als verwaande behangers, op tyrannieke wijze heerscht, in Engeland een einde is gekomen, heeft daar reeds het verheugend resultaat gehad, dat de kamers er veel huiselijker uitzien dan vroeger. Ieder vindt nu een stoel van zijn gading, als hij ergens op bezoek komt; de meubelen maken niet meer den indruk, van zóó het magazijn verlaten te hebben.

Wij kunnen, wat de inrichting onzer huizen betreft, van de Engelschen veel leeren. Maar deze studie moet niet in navolging, zooals die bij de hedendaagsche mode-behangers gebruikelijk is, ontaarden. Wij moeten niet na-apen, maar onderzoeken, welke de beginselen zijn waardoor de Engelschen zich laten leiden. Die beginselen moeten wij dan toepassen onder inachtneming van onze gewoonten, van onzen stijl. Het is nu (zoolang het duurt) gebruikelijk, Engelsche eigenaardigheden hier na te bootsen. Waren wij van ouder tot ouder gewoon onze thee na den maaltijd te drinken, en vóór het eten een glas port te gebruiken, nu zijn menschen, die erg „deftig" willen doen, gewoon de Engelsche mode te volgen. In naam der deftigheid zwelgen zij thee vóór het eten en drinken zij port aan het dessert, hoe weinig smakelijk zij dit ook mogen vinden.

Jammer is het, dat deze Anglomanie ook reeds aan ons Hof is doorgedrongen. Dan is de Duitsche Keizer toch een ander man. Ofschoon zijn moeder en zijn grootmoeder Engelschen waren en ofschoon hij in vele opzichten met de Britten sympathiseert, herinnert hij zich toch dat zijn vader en beide grootvaders

Duitschers waren en hij volgt de Duitsche leefwijze.

Een der beste boeken om de Engelsche principes, voor huisversiering en inrichting geldende, te bestudeeren, blijft nog altijd *„Decoration and Furniture of Town Houses, a Series of Cantor Lectures delivered before the Society of Arts; London C. Regan Paul & Co.*, 1 *Paternoster Square*. Dit boek, van de hand van Robert W. Edis, F. S. A., F. R. I. B. A., ofschoon van 1881 en dus reeds vijftien jaar oud, blijft nog altijd zijn waarde behouden.

Het is in zeer populairen, onderhoudenden stijl geschreven en houdt niet slechts rekening met de eischen van comfort en practische bruikbaarheid, doch ook met beperkte beurzen. Veel slaat natuurlijk alleen op Engelsche toestanden; wie het echter met aandacht leest zal er ook veel in vinden dat voor ons waarde heeft.

Al zou men uit een boek als dit maar alleen leeren dat *wij* de stijlen en de stijlen niet *ons* moeten beheerschen, dan ware reeds veel verkregen.

KOOKSCHOOOL TE 's-GRAVENHAGE.

Onvoorziene omstandigheden zijn oorzaak dat de toelichtende beschrijving der drie bij dit nommer toegezonden platen eerst de volgende week kan worden opgenomen.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 25 *Januari* 1896.

De vergadering werd door den heer L. M. Moolenaar geopend met een woord van welkom aan den heer A. V. v. d. Kloes, leeraar aan de Polytechnische school te Delft, die overgekomen was om de Vereeniging met zijn kennis en ervaring voor te lichten. Dat zijn tegenwoordigheid op hoogen prijs gesteld werd, bleek uit het groot aantal opgekomen leden en geïntroduceerden, die met een krachtig applaus de hartelijke woorden van den Voorzitter bezegelden. Na lezing en goedkeuring van de notulen van de vorige bijeenkomst, volgde de mededeeling, dat zich vier heeren voor het lidmaatschap hadden aangemeld.

Het Bestuur stelde den leden voor een keuze te doen uit de volgende drie ontwerpen voor het uitschrijven eener prijsvraag: 1o. een tramstation; 2o. een verplaatsbare tribune voor wedrennen; 3o een gewoon burgerwoonhuis; door den heer W. van Boven aangevuld met 4o. een kamerbetimmering. Gekozen werd een gewoon burgerwoonhuis. De voorgestelde wijziging van het reglement om in navolging van de zustervereeniging „Architectura et Amicitia" te Amsterdam ook jonge leden — van 16 tot 23 jaar — aan te nemen, zal in de volgende vergadering behandeld worden.

De Voorzitter gaf vervolgens het woord aan den heer Van der Kloes, die een lezing hield over tras.

Daar hij niet tot leerlingen, maar tot mannen van het vak sprak en de correspondenties in de vakbladen over dit onderwerp verleden jaar gevoerd, het een en ander aan het licht hadden gebracht, zou hij zich tot een kort overzicht bepalen. Zeer onderhoudend bracht de bekwame spreker in herinnering dat tras niets is zonder kalk en dat het algemeen heerschend begrip, dat tras door invloed van water of door bevriezen bedorven wordt, ongegrond is. Hieruit volgt, dat men heel voorzichtig met eigen waarnemingen in de practijk moet zijn. In bijzonderheden gaat de spreker het verkrijgen van kalk na, dat koolzure kalk tot eindproduct geeft. Het kalkdeeg heeft dit met alle deegsooorten gemeen, dat het krimpt en scheurt en niet aan elkaar plakt. Om dergelijk deeg voor krimpen te bewaren moet het vermengd worden met poeder van zand of steen. Van te veel zand wordt het rul en kan dan niet verwerkt worden. Andere kalksoorten verharden zonder toevoer van koolzuur uit de lucht als de kalksteen leem bevat, doch zijn ook aan krimpen onderhevig. Na gewezen te hebben op de meerdere of mindere hydrauliciteit van waterkalk, schelpkalk en vette Luikssche kalk, merkt de heer V. d. Kloes op, dat wij bij Romeinsche- en Portland cement een gepast mengsel van kalk en klei aantreffen. Van oudsher werden de leemachtige poeders met den niet volkomen juisten naam van cement aangeduid. Voor die leemachtige gebrande poeders zou de naam van hydraulische toeslagen beter zijn, welke o. a. in Indië een uitmuntend metselwerk opleveren. In de natuur komen poeders van steenen voor, die een gepast hydraulischen toeslag geven. Daartoe behoort het tras uit het Eifelgebergte, dat in ons land zoo veel gebruikt wordt. Vandaar de meening in het buitenland, dat het van Holland komt. Het tras uit het dal van de Nethe wordt voor het beste gehouden. Het gele, grauwe en blauwe gesteente wordt door elkaar gemalen en levert het handelstras op. Daar de exploitatie in handen is van groote grondbezitters kan men verzekerd zijn van zijne uitstekende qualiteit. Het zoogenaamde wildgesteente onder de echte steen is wegens de groote kosten van het wegmalen van het water (soms 23 M. hoogte) onvoldoende onderzocht. Het tras van het Brohldal is van andere formatie, waartoe allerlei bonken van steen, verkoolde boomstukken, blokken van lava, lei en basalt en allerlei mineralen hebben medegewerkt. Chemisch zuiver tras bestaat niet. De invoer van wild tras uit deze groeven is sedert het opheffen van het verbod tot invoer vertienvoudigd, hetgeen aan onze trasmolens zeer veel schade heeft toegebracht. De bouwtufsteen van den Eifel is een uitmuntende bouwsteen, voor verweering haast niet vatbaar. Van de proeven op de deugdelijkheid van het cement is de zoogenaamde trekproef de meest afdoende. De naaldproef, hoewel niet te verwerpen, geeft niet zoo goed de mate van versteening aan als de trekproef. Aan de gloeiproef hecht spreker niet zoo veel waarde. Daarna wordt de korrelgrootte en de verhouding van tras en kalk behandeld. Hoe fijner de korrel is, hoe beter. In 't algemeen leert de ervaring, in bijzonderheden in de „Algemeene Voorschriften" uiteengezet en aangeduid, dat de verhouding van tras en kalk is als 1 : 1. Te veel tras in de mortel kan nooit kwaad, het werkt als zand; te veel kalk in de mortel kan wel kwaad, omdat het de innige verbinding tegenhoudt. Over 't algemeen werkt men te weinig met zand. De voegen vallen uit en de vorst krijgt de schuld in plaats van de mortel. Bij rijkswerken is dit vooral op te merken, omdat de metselspecie door de groote hoeveelheid kalk te vet is. Voor regenbakken en kelders is „vet spul" aanbevelenswaardig. Met schelpkalk krijgt men droger muren dan met steenkalk. Van het doorslaan van muren krijgen de steenen veelal de schuld; de kalk is de schuldige. Het krimpen van de mortel van de basaltzuilen te IJmuiden, het afschilferen van de steenen van den Amsterdamschen schouwburg is toe te schrijven aan te vette mortel.

De Doornikssche kalk is zeer geschikt tot pleisterwerk, waarbij veel zand noodig is. Voor plafonds geldt dit ook in zekere mate, ofschoon het moeilijk absoluut krimpvrij is te krijgen.

Met eenige voegen, trasgesteenten en proeven helderde de geachte spreker zijne interessante lezing op.

Eenige heeren maakten van het debat gebruik. De heer Switters deelde uit zijne ervaring mede, dat de vrees voor het nat worden van gemalen tras ongegrond is. Opgedroogd wordt het weer traspoeder. Dat tras *versch* gemalen moet zijn is onnoodig. De heer Van der Kloes deelde zijne meening en voegde eraan toe, dat gemalen tras wel een eeuw bewaard kan worden zonder dat het verandert. Op de vraag van den heer Eissens ten opzichte van de grofheid of scherpheid van het zand, wordt geantwoord dat fijn zand de voorkeur verdient, daar het beter door het mengsel gewerkt kan worden. Als men zand genoeg heeft is dit niet bepaald noodig.

De heer Mees wijst erop dat de heer Braat in zijne brochure juist geene waarde hecht aan de trekproef. De heer Van der Kloes verwijst hieromtrent naar de stukken van zijne hand, voorkomende in „De Ambachtman" en het technisch gedeelte van „Architectura". Op eene volgende vraag naar een rationeel middel tegen doorslaande muren antwoordt de spreker..... rationeele mortel!

Na een woord van dank aan den heer Van der Kloes, die zich als spreker en redacteur bij de leden houdt aanbevolen, sluit de Voorzitter de vergadering.

VEREENIGING VOOR BOUWKUNST EN AANVERWANTE AMBACHTEN TE ALKMAAR.

Vergadering van Zaterdag 25 *Januari* 1896.

Nadat de vergadering door den Voorzitter was geopend en eenige zaken van huishoudelijken aard waren behandeld, hield de Voorzitter, de heer G. Looman, de aangekondigde lezing over „de Gilden". Spreker stond eerst stil bij den oorsprong der gilden, waartoe hij terugging tot den tijd der oude Germanen, waar de verbonden van vrije mannen tot hulp en trouw, tot gezamenlijke offerande en gemeenschappelijke offermaaltijden, den naam van gilden, ge-hilden, ontvingen. Dit waren de godsdienstige gilden, die evenwel spoedig werden aangevuld door de schutsgilden, ontstaan door den strijdlustigen geest der Germanen. Later, in den tijd der middeneeuwen, toen door meerdere beschaving de ambachten ontstonden, kwamen ook de ambachtsgilden tot stand en in verband met deze de gilden der waagdragers, schuitenvoerders enz. Elk gild was hou en trouw verschuldigd aan de stad, zoo zelfs dat toen in 1473 de lakenvolders Amsterdam wilden verlaten, omdat ze ontevreden waren, Hertog Karel de Stoute aan alle volders met hunne knechts gebood om, op verbeurte van lijf en goed, in de stad te blijven en er hun ambacht uit te oefenen, gelijk zij schuldig waren.

Daarna toonde spreker den invloed aan, dien de gilden hadden op de maatschappij in 't algemeen en de ambachten in 't bijzonder, maar bewees tevens door tal van voorbeelden dat het spreken van den „goeden ouden tijd" op dit gebied zeer relatief is. Met het inluiden van de Fransche revolutie werd ook het verval van het gildewezen aangekondigd, want in 1798 werd dit door de constitutie van dat jaar openlijk afgeschaft en ieder toegestaan om zoodanig eerlijk bedrijf uit te oefenen als hij zelf verkoos.

En thans, terwijl de tijden zijn veranderd en wij met hen, is er toch weder iets te bespeuren van die verbonden van vrije mannen tot onderlinge hulp, waar de groote arbeidsvereenigingen feitelijk uitingen zijn van een gildewezen in anderen vorm. Ook thans worden gemeenschappelijke belangen bepleit, maar andere

toestanden deden de grondslagen waarop de strijd gevoerd werd, veranderen. Waar alle weldenkenden zich evenwel scharen onder de fraaie leus „lucta et emergo", zal dit zeker in de eerste plaats ten goede komen om den ambachtsstand, uit het gildewezen voortgekomen, te verheffen.

Met belangstelling werd de exacte uiteenzetting van het onderwerp door de Vergadering gevolgd, die den geachten spreker dan ook, bij monde van den 2den Secretaris, den welverdienden dank bracht.

Nadat verder de aanwezigen een gedeelte van de collectie oude bestaande gebouwen, door den Voorzitter der Vergadering als kunstbeschouwing aangeboden, hadden bezichtigd, werd de bijeenkomst gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING AMSTERDAM.

Vergadering van Vrijdag 24 *Januari* 1896.

De Vice-voorzitter, de heer Ed. Cuypers, opende bij afwezigheid van den heer C. B. Posthumes Meijjes, die door ongesteldheid verhinderd was, de vergadering en verwelkomde met hartelijke woorden de nieuw gekozen bestuursleden, de heeren A. C. Bleijs en D. A. N. Margadant.

De heer Cuypers sprak daarbij den wensch uit, dat beide heeren de belangen van de Afdeeling wel zouden steunen om zoodoende ook aan het doel, dat de Maatschappij beoogt, bevorderlijk te zijn, daar zij juist in dezen tijd aansluiting noodig heeft van mannen, die het wel met haar meenen.

De notulen werden daarna gelezen en goedgekeurd. Hierna werd het woord verleend aan den heer J. J. Weve, gemeentearchitect van Nijmegen, tot het houden zijner aangekondigde bijdrage getiteld: „De verhouding van het zinnelijk tot het bovenzinnelijk element in de kunst".

Spreker ving aan met eene vluchtige beschouwing over het innerlijke wezen van de kunst, om daarna hare elementen te bespreken, en toonde met eenige aanhalingen uit Multatuli aan dat de schoonheid tot den mensch in de innerlijkste betrekking staat. Veel wordt echter schoon genoemd, waaraan slechts den naam goed mocht gegeven worden. De macht der schoonheid is groot en de geest voelt zich gesterkt voor het outer der kunst.

Vervolgens ging spreker na, wat men onder ideaal heeft te verstaan en sprak de meening uit, dat zinnelijk behagen geen doel van de kunst mag zijn, daar die enkel veredeling van het menschelijk hart mag beoogen.

Een geheel losmaken van de Godsdienst en de kunst is voor de kunst noodlottig, want de kunst moet voor alles Godsdienst zijn. Bij de vluchtige beschouwing van de kunstuitingen van de Oostersche volken ziet men, dat de Godsdienst in zeer nauw verband staat met de kunst en dat juist die volken monumenten hebben gesticht, wier Godsdienst tot ideale begrippen aanleiding gaf.

Hierna trad spreker in eene beschouwing over de kunsten in het Westen.

De Grieksche kunst is lang beschouwd als de kunst bij uitnemendheid en uit haar spreekt geheel het volk dat haar schiep, hoewel het zinnelijk element er duidelijk in is waar te nemen.

De Romeinsche kunst, uit navolging ontstaan, is vormenspel, geen vormentaal.

Eerst in den Byzantijnschen stijl en vervolgens in de Christelijke kunst ontwikkelde zich nieuw leven en werden met scheppende hand waarlijk monumentale gebouwen opgetrokken.

Spreker ging verder de geschiedenis der Gothische kunst na en hoe die, toen het zinnelijk element meer op den voorgrond trad, door de Renaissance werd gevolgd.

Met eene aanhaling van eenige versregels van Da Costa eindigde spreker zijn zeer toegejuichte rede.

Nadat de waarnemende Voorzitter den heer Weve bedankt had namens de Afdeeling en ook het Eerelid van de Afd., de heer Leliman, hulde aan den spreker had gebracht, hoewel hij het niet geheel eens is met hetgeen de heer Weve omtrent de Renaissance heeft gezegd, werd deze druk bezochte vergadering gesloten.

AFDEELING ARNHEM.

Vergadering van 27 *Januari* 1896.

Nadat de Voorzitter eenige mededeelingen heeft gedaan omtrent de gebeurtenissen van de laatste tijden, wat betreft de Maatschappij en de afdeelingen, komt ter sprake het zenden van een verzoekschrift aan het bestuur van de Ambachtsschool omtrent het openen van een cursus voor metselaars.

De heer Berghuis heeft enkele bezwaren, zonder dat spreker daaruit de conclusie wil zien getrokken dat hij tegen het verzoekschrift is. Zal, zoo vraagt spreker, een jongen van 15 à 16 jaar op de steigers komen metselen, of zullen wellicht de jaren tusschen 15 en 18 op een andere wijze worden doorgebracht?

Het lid Freem ziet hierin geen bezwaar; dit hangt geheel af van de handigheid van den jeugdigen metselaar. Zoo die zijn vak goed verstaat, zal hij spoedig op een punt van het gebouw staan waartoe men de beste gewoonlijk kiest, nl. op de hoeken.

Voorts is de heer Berghuis van oordeel, dat voor metselaars een 2-jarige cursus wellicht voldoende is, met voortgezet avondschoolonderwijs. Na eenige discussie over een en ander, wordt met algemeene stemmen besloten het verzoekschrift te zenden en aan de heeren Roskam (inleider van dit punt) en Berghuis opgedragen een concept-adres op te stellen.

Daarna wordt het woord gegeven aan den heer Crollaer, die een historisch overzicht gaf van de ontwikkeling der fundeeringswijze met saamgeperste lucht. Overal waar de bodem te slap is voor heipalen, of in grintachtige bodems, waar het afdammen bijna niet mogelijk is, past men de fundeeringswijze met samengeperste lucht toe.

In 1841 is deze wijze het eerst toegepast door den ingenieur Figee Savée voor schachten in kolenmijnen. Hij gebruikte daartoe giet-ijzeren buizen, waarvan de onderste iets wijder was om het gemakkelijke zakken te bevorderen.

Spreker behandelde de verbeteringen op dit gebied, na verloop van jaren tot stand gebracht en gaf door tal van teekeningen en modellen, die op keurige wijze voor dit doel waren vervaardigd, eene zeer duidelijke voorstelling van de inrichting der pneumatische pijlerfundeeringen. Door den Voorzitter werd den heer Crollaer hartelijk dank gezegd voor zijne interessante en leerrijke mededeelingen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Het programma is verschenen van de (Driejaarlijksche) Tentoonstelling van kunstwerken van levende meesters, dit jaar in de Teeken-academie op de Princessegracht te houden, en wel van 24 Mei tot 5 Juli.

— Voor het eerstdaags alhier te houden examen voor adspirant-opzichter der telegraphie hebben zich voor drie plaatsen 16 candidaten aangemeld.

AMSTERDAM. De eerste aflevering van het Bouwkundig Tijdschrift, uitgegeven door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, zal in Februari verschijnen. Het voornemen is elk jaar vier afleveringen het licht te doen zien.

— De thans afgeloopen tentoonstelling, welke de Singer-maatschappij van op hare naaimachines geborduurde voorwerpen gedurende tien dagen in „Eensgezindheid" te Amsterdam gehouden heeft, werd in dezen korten tijd door 13659 personen bezocht. Op den laatsten dag alléén waren er niet minder dan 2818 bezoekers. Wel een bewijs, hoeveel belang men in ruime kringen in de nieuwe kunst stelt, borduurwerk op de Singer-machine te verrichten, welke kunst trouwens ook geschikt schijnt, in den borduurarbeid eene omwenteling te brengen, zooals ruim 30 jaar geleden door de naaimachine in den gewonen naald-arbeid werd teweeggebracht.

DORDRECHT. De Voorzitter deelde den Gemeenteraad mede, dat het vervaardigen van een plan voor eene nieuwe haven beneden de spoorwegbrug aan den ingenieur J. Schotel te Rotterdam is opgedragen.

ALMELO. Op 22 Jan. jl. had alhier de aanbesteding plaats van het voltooien van den bouw der uitspanning „de Kroon" voor den heer J. J. Mönch te Utrecht. Hoewel een veertigtal aannemers tegenwoordig was, werd geen enkel biljet ingeleverd. De reden hiervoor is, naar men ons meldt, gelegen in de omstandigheid, dat de aannemers die borgen moesten stellen, deze ook verlangden van den aanbesteder, die daaraan echter niet scheen te kunnen voldoen.

LEEUWARDEN. Het waarborgkapitaal voor de in 1896 te houden tentoonstelling van nijverheid, landbouw, veeteelt en tuinbouw is volteekend, zoodat het comité besloten heeft de tentoonstelling te doen doorgaan. Zij zal worden gehouden in het Harmoniegebouw en omliggende terreinen van 4 tot en met 27 Juli.

PERSONALIA.

— Bij Kon. besluit is de gepensionneerde Oost-Indische hoofdambtenaar S. L. Huizer, chef der afdeeling stoomwezen van het departement der burgerlijke openbare werken, benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

— Bij Kon. besluit is aan de commissie tot het houden van een vergelijkend onderzoek van candidaten, dingende naar het getuigschrift van voldoend afgelegd examen voor opzichter van den Rijkswaterstaat, nog als lid toegevoegd de Rijksbouwmeester D. E. C. Knuttel.

— Bij den aanleg van Staatsspoorwegen op Java geplaatst: bij de lijn Probolinggo—Panaroekan, de benoemde ingenieur 1e kl. R. P. O. D. Wijnmalen. Belast: met het beheer der 6e sectie van de genoemde lijn, de ingenieur Wijnmalen vd. en zulks met aanwijzing van Bondowosso als standplaats. Eervol ontheven: van het beheer der 6e sectie, de adjunct-ingenieur 1e kl. J. Radersma.

— Benoemd tot adjunct-directeur der gemeente-gasfabriek te Almelo, de heer C. G. Breukel te Utrecht, op een jaarwedde van f 750. Er hadden zich 57 sollicitanten aangemeld.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Teekenaar, bekend met kapconstructies, tegen flink salaris. Adres met opgave van leeftijd, getuigschriften enz. onder lett. D. E. W., Algem. Adv.-bur. Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam.

— Leeraar in het ornement- en vakteekenen aan de Ambachtsschool te Haarlem. Adres den secretaris G. L. van Lennep, vóór 4 Febr.

ADVERTENTIËN.

Oproeping van Jongelingen.

De aandacht wordt gevestigd op de voorwaarden tot opleiding van **jongelingen** voor het Kader der Genietroepen in **Nederlandsch-Indië,** omschreven in de *Nederlandsche Staatscourant* van 21 Januari 1896 No. 17, waarvan afdrukken *kosteloos* zijn te bekomen bij het Departement van Koloniën.

OPRUIMING

van vroegere jaargangen van „DE OPMERKER."

Wegens gebrek aan plaats worden de volgende Jaargangen van **„De Opmerker"** tegen de daarbij vermelde prijzen opgeruimd.

		In losse bladen.	Ingenaaid.
JAARGANG	1884	*f* 1.50	*f* 2.—
„	1885	„ 1.50	„ 2.—
„	1886	„ 1.50	„ 2.—
„	1887	„ 1.50	„ 2.—
„	1888	„ 1.50	„ 2.—
„	1889	„ 1.50	„ 2.—
„	1890	„ 1.50	„ 2.—
„	1891	„ 1.50	„ 2.—
„	1892	„ 1.50	„ 2.—
„	1893	„ 1.50	„ 2.—
„	1894	„ 2.—	„ 2.50
„	1895	„ 2.50	„ 3.—

Na ontvangst van postwissel, waarop vermeld is welke jaargangen men verlangt, volgt de toezending ***franco.***

DE ADMINISTRATIE

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **11**den **Februari 1896,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd),* aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te UTRECHT, van:

BESTEK No. 173.

Het leveren van STALEN PLATEN ten behoeve van de Staatsspoorwegen.

De besteding geschiedt volgens Art. 16 van het bestek.

Het bestek ligt van den 28n Januari 1896 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Ingenieur, Chef der Werkplaatsen en Magazijnen G. I. F. VAN VRIJBERGHE DE CONINGH, te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.—.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Ingenieur voornoemd.

UTRECHT, den 28sten Januari 1896.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Cortgene,* zullen op **Donderdag 6 Februari 1896,** 's morgens 11 uur, ten Gemeentehuize aldaar, bij enkele inschrijving **aanbesteden:**

Het verbouwen en vergrooten van het Telegraaf- en Hulppostkantoor te Cortgene.

Aanwijzing tenzelfden dage, 's morgens 10 uur. Termijn van oplevering 15 October 1896.

Bestek en teekening verkrijgbaar ter Secretarie aldaar, tegen betaling van *f* **1.—.**

Cortgene, 22 Januari 1896.

WAGTHO, *Burgemeester.*
C. SCHUILWERVE, *Secretaris.*

AANBESTEDING

van het bouwen van een WINDMOLEN en een MOLENAARSWONING voor den Dorregeesterpolder.

Op **Donderdag 13 Februari** a. s. des middags te 12 uren in de herberg „DE OOIEVAAR", te *Uitgeest.*

Aanwijzing Maandag den 10den, op hetzelfde uur.

Bestekken zijn voor *f* **1.**— te verkrijgen bij den Secretaris des polders te *Uitgeest,* en ook bij Gebrs. VREDENDUIN, te *Zaandijk,* waar de teekening ter inzage ligt.

AANBESTEDING.

Namens de Maatschappij ***„Internationale Guano en Superphosphaatwerken",*** gevestigd te *Rotterdam,* zal op **Zaterdag 22 Februari a. s.** des namiddags te 1 uur in het Café PIETERMAN te *Zwijndrecht,* worden ***aanbesteed:***

Het maken van Fundeeringen, Fabrieksgebouwen, Loodsen enz., op haar terrein, gelegen in de gemeente Zwijndrecht.

Na 7 Februari zijn Bestekken en Teekeningen à *f* **4.50** per stel, verkrijgbaar aan het Algemeen Advertentie-Bureau der Firma NIJGH en VAN DITMAR, *Wijnhaven 113,* te Rotterdam.

Nadere inlichtingen verstrekt aan zijn Bureau, *Open Rijstuin 9,* des voormiddags van 9—10 ure

de Architect,
P. A. WEELDENBURG

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

CRAMER ELSENBURG & Co.,

Hofleveranciers,

AMSTERDAM.

Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.

Centraalverwarming door heete lucht.

RESINOLIN.

is onmisbaar voor **houten parketvloeren, linoleum, zeil** enz.; het vervangt de wrijfwas, welke zeer bewerkelijk, en b.v. voor trappen, wegens de gladheid, hoogst gevaarlijk is. In literbussen met gebruiksaanwijzing.

A. MULDER, Drogist, 3e Wagenstraat 165, 's-Gravenhage.

Dobb's Patent Scoriae Paver Cy.

ROTTERDAM. **Kantoor HERDERSTRAAT 22.**

Levert SCORIAE PAVERS voor Straten en Wegen, ook bijzonder geschikt **voor Fabrieken.** Dit materiaal vormt een zuiver gelijke doch stroeve oppervlakte, waar over de zwaarste voertuigen met weinig geraas passeeren.

Bij de Dobbs's Patent Scoriae Pavers worden de hollen, die bij de Oude Scoriae Bricks voorkwamen, vermeden.

Rapporten en Attesten van Heeren Gemeente-Architecten worden gaarne verstrekt Monsters op aanvrage kosteloos verkrijgbaar.

TROTTOIRBESTRATING.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

J. H. Hamstra.

31ste JAARGANG — N° 6 — ZATERDAG, 8 Febr. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker,* Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lagere tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

HET MAKEN VAN TOONEELDECORATIES.

Ieder, die wel eens een schouwburg bezocht heeft, was in de gelegenheid met de voortbrengselen van den tooneel-decorateur kennis te maken. Dat dit kunstvak hier-te-lande niet zoo hoog staat als in het buitenland, is bekend en begrijpelijk, als men bedenkt welk een kostbare zaak het maken van goede nieuwe decoraties is

Al zijn wij gelukkig de periode voorbij, die een vijftig jaren geleden den schoolmeester aanleiding gaf tot zijn parodie: „Het tooneel verbeeldt een kleedvertrek, met verscheiden ameublementen; aan de rechterzijde ziet men tusschen twee armstoelen het klooster in Gijsbrecht van Aemstel, hetwelk men bij vergissing na de laatste representatie heeft vergeten weg te schuiven; in 't verschiet is een open raam, dat ons een landschap vertoont, voornamelijk bestaande uit een boom en een populier, mitsgaders verscheiden gaten in de wolken" — de kunstkeurige bezoeker heeft dikwijls nog reden tot ergernis genoeg.

Eigenaardig mag het heeten, dat de hedendaagsche tooneelcritici — die toch werkelijk niet voor de poes zijn en die in dag- en weekbladen over allerlei te keer gaan — over de decoratiën (een van hen pleegt van „het decors" (sic) te spreken) nooit een verstandig woord in het midden brengen. Zeker, opera's, treurspelen en blijspelen kunnen, mits door mannen van talent gemaakt, hun werking doen ook zonder eenig decor; maar als de noodzakelijkheid van de moderne tooneelinrichting erkend wordt, dan dient die ook der volmaaktheid zoo nabij mogelijk te komen.

Voor den tooneeldecorateur is, meer nog dan voor den architect, stijlkennis in de eerste plaats noodzakelijk; van de honderd decoraties, die geschilderd worden, zijn er zeker negentig, waarbij de architectuur een grootere of kleinere rol speelt. Deze bouwvormen in hun juist historisch karakter aan den toeschouwer te vertoonen, is de taak van den schilder.

Het is niet te ontkennen, dat de theater-decorateurs in Frankrijk en Duitschland de onze verre vooruit zijn. Men ga Lohengrin maar eens in de Opera te Parijs, of Tannhäuser in die te Dresden zien en men zal tot de overtuiging komen, dat er voor onze tooneelschilders heel wat te leeren is. In juistheid van historische stijlopvatting geven de Duitschers den Franschen niets toe; de goede smaak der laatsten doet hen echter den eerepalm wegdragen, daar hun werk altijd meer harmonisch van coloriet is dan dat onzer oostelijke naburen, wier eenigszins harde tinten zeker minder behaaglijk zijn.

Tot voor betrekkelijk korten tijd was de inrichting der tooneelen nog ongeveer dezelfde als in het begin der 18e eeuw, toen de leden der familie Bibbiena zich als decorateurs veel naam hadden gemaakt. Een achterdoek, coulissen, friezen, en enkele losse stukken, die geplaatst werden overal waar men ze noodig had, ziedaar alles. Het was al een heele nieuwigheid, toen, in navolging van Parijs, de gesloten kamers werden ingevoerd, die van boven geen friezen, maar een werkelijk plafond hebben. Thans heeft men in het buitenland allerlei nieuwigheden, waarvan wij in den Stadsschouwburg te Amsterdam nu ook een klein proefje hebben, althans wat machinerie betreft, want het geschilderde decor blijft povertjes.

Een tooneel-decorateur moet groote bedrevenheid in de perspectief bezitten, zal zijn werk op den beschouwer den verlangden indruk maken; werd vroeger alles door het penseel verkregen, thans tracht men op andere wijze het effect te bereiken. Zoo werd een straat voorheen verbeeld door een achterdoek, coulissen en friezen. De huizen waren op de coulissen geschilderd. Maar thans worden de gebouwen uit verschillende deelen samengesteld, van deuren voorzien die wezenlijk geopend kunnen worden. Moet de straat oploopen, dan werd dit vroeger door de beschildering van het achterdoek verkregen. Thans timmert men

terrassen of schuin oploopende gedeelten, waardoor het effect zeker natuurlijker wordt.

Het is nu ook, meer dan vroeger, gebruikelijk de requisiten werkelijk ten tooneele te brengen; schilderijen, kasten, gordijnen en dergelijken worden nu niet meer als weleer, geschilderd. Is dus, wat dit onderdeel betreft, de taak van den decorateur vereenvoudigd, in andere opzichten is die zeer verzwaard.

Moet een decor geschilderd worden, dan begint hij met een schets te maken, waarbij alle voorschriften van den tooneelschrijver zooveel mogelijk worden opgevolgd. Is het decor slechts voor één bepaald stuk bestemd, dan kan dit volgen zeer getrouw geschieden. Maar hier-te-lande komt dit maar zelden voor en daarom moeten de meeste decors zóó gemaakt worden, dat zij voor allerlei stukken kunnen dienen. Welk een nadeel dit is, daarvan heeft iedereen zich kunnen overtuigen, die af en toe onze schouwburgen bezoekt. Een eeuw of wat stijlverschil geldt daar als de natuurlijkste zaak ter wereld.

Is de schets gereed, dan moet zij, als er architectuur in te pas komt, eerst zorgvuldig in perspectief gebracht worden; het oogpunt wordt gemeenlijk midden in het parterre, soms wat hooger verondersteld. Het is natuurlijk niet mogelijk de perspectief zoo te maken, dat zij voor alle toeschouwers juist is; men moet dus een keuze doen. Ook dient er bij de tegenwoordige wijze van tooneelinrichting aan gedacht te worden dat alles zich niet in platte vlakken vertoont, maar dikwijls belangrijke hoeken met het tafereel maakt. Ervaring en smaak zijn hier onmisbaar om een bevredigend geheel te verkrijgen.

Is alles geconstrueerd, dan wordt op kleine schaal een schets in kleuren gemaakt en deze, als op een kindertooneeltje, werkelijk opgesteld om het effect te kunnen beoordeelen. Deze *maquette* is het, waarnaar de uitvoering plaats vindt.

Het schilderen der decoraties gebeurt op grof linnen, dat op een houten vloer wordt uitgelegd en met draadnagels sterk gespannen wordt gehouden. Nu wordt het doek gegrond, en wel met lijm en krijt, dat warm gebruikt wordt. Het gronden moet met zorg geschieden; is de grond te weinig of te veel gelijmd, dan kan dit voor de duurzaamheid de noodlottigste gevolgen hebben.

De grond moet een dag drogen voor men met het teekenen beginnen kan. Over de *maquette* worden ruiten getrokken, die, vergroot, door middel van met houtskool bestreken touwtjes, ook op het linnen komen. In iedere ruit wordt nu met houtskool nauwkeurig geteekend wat daar komen moet.

De decorateurs moeten natuurlijk over hun werk loopen en daarom dragen zij pantoffels zonder hakken. Hun houtskool en linialen hebben lange handvatten, opdat zij zich niet te veel behoeven te bukken. Verkeerde of onnoodige lijnen veegt men weg of klopt men af.

Is alles dus in houtskool gereed, dan wordt, met lange penseelen, alles in zwarte lijmverf omgetrokken. Dit is noodig, omdat het vele loopen de houtskoollijnen snel doet verdwijnen. Deze zwarte lijnen blijven door de latere verf heenschijnen, en zijn daarom een welkom hulpmiddel bij de afwerking.

Het schilderen geschiedt met lijmverf, die zoo dun mogelijk moet zijn, want hoe minder verf op een doek is gesmeerd, hoe langer het kan duren. Is de verf dik opgebracht, dan bladdert zij bij het vele heen en weder dragen, dat bij decoraties onvermijdelijk is, spoedig af.

De kleuren worden, al naar de *maquette* dit aangeeft, in voldoende hoeveelheid gemaakt. Men begint meestal met de lucht van den achtergrond. Het schilderen van zulk een lucht is veel moeilijker dan men zou meenen. Lijmverf toch is, als zij nat is, veel donkerder dan wanneer zij is opgedroogd; zij moet ook in eens worden uitgestreken, zal de plek waar men opgehouden en weder begonnen is, geen hinderlijke vlek worden. Het schilderen van een lucht moet vooral vlug geschieden; na het drogen kan men pas oordeelen, hoe zij is uitgevallen. Is zij niet dadelijk goed, dan wordt zij dit nooit, omdat bijwerken of retoucheeren in lijmverf niets helpt.

Wanneer de lucht dus klaar is, begint men met het aanleggen van de rest. De kleuren worden in houten tobbetjes op een beweegbaar onderstel bij den schilder geplaatst, die natuurlijk met lange penseelen van verschillende dikte werkt. Het komt er op aan, de tinten hare juiste waarde te geven, daar overschilderen zooveel mogelijk dient te worden vermeden. Alleen de hoogste lichten en de onvermijdelijke schaduwen worden over de tint geschilderd. Alles moet vlug gaan; wie aarzelt, wordt nooit een goede tooneeldecorateur. Het drogen der lijmverven gaat zoo gauw, dat men geen tijd heeft, zich lang te bedenken.

HET NIEUWE GEBOUW VOOR DE AMBACHTSSCHOOL EN AVONDSCHOOL VOOR HANDWERKSLIEDEN TE ARNHEM.

Ter aanvulling van de teekeningen, gevoegd bij het eerste gedeelte van deze beschrijving (*zie bladz.* 414, *Jaargang* 1895), wordt bij dit nummer nog een teekening van den voorgevel van de directeurswoning overgelegd.

Bij de beschrijving van de fundeering werd melding gemaakt van de aan dit onderdeel van den bouw verwerkte hoeveelheden. Thans volge eene dergelijke opgave betreffende den bovenbouw.

2430	M³.	metselwerk.
6560	M².	voegwerk.
16	M³.	hardsteen.
33	„	zandsteen.
377	„	hout voor binten en kappen, waarvan 21 M³. op den beganen grond gekyaniseerd.
3244	M².	bebording.
4582	„	houten vloeren, waarvan 1456 M². op den beganen grond gekyaniseerd.
159	„	cementvloeren.
77	„	gemetselde vloeren.
16	„	tegelvloeren.
2023	„	klinkerbestrating (hiervan 413 M². later door steenen vloeren te vervangen).
33	st.	buitendeuren.
123	„	binnendeuren.
123	„	ramen met kozijnen.
142	„	„ zonder kozijnen.
261	M².	rietplanken voor muren.
253	„	„ „ plafonds.
2153	„	houten plafonds.
319	„	gestukadoorde plafonds.
9605	KG.	gesmeed en getrokken ijzer aan div.
2653	„	„ „ „ ijzer aan afsluithekken.
700	„	„ „ „ „ „ trapbalusters.
4097	„	stalen binten.
2692	„	gegoten ijzer aan roosters, privaatbuizen enz.
420	M¹.	gegoten ijzeren gevelbuizen.
6733	KG.	lood voor dakwerk.
1625	„	„ „ bekleeding traptreden.
1610	„	„ „ waterleiding- en afvoerbuizen.
3794	„	zink „ goten.

Ambachtsschool en Avondschool voor handwerkslieden.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

277 M². houtcement.
2970 „ panbedekking.
3461 „ cementbepleistering voor lambrizeeringen enz.
6141 „ gipsbepleistering.
78 „ houten lambrizeering.
32 „ stucmarmer-lambrizeering.
754 „ glas.
598 M¹. ijzeraardbuis.
1202 „ gasbuis.
75 „ gekyaniseerd-vurenhouten afrastering.

Betreffende de kosten van den bouw kan het volgende worden medegedeeld. Bij het vragen van het crediet voor den bouw aan den Gemeenteraad werden de volgende cijfers gesteld:

aankoop terrein		*f* 23,620.—
ophooging terrein . .	*f* 8,000.—	
schoolgebouw (1174 M². van 3 verdiepingen en 1259 M². van 1 dito)	„ 101,550.—	
Directeurswoning (125 M²)	„ 10,600.—	
Conciergewoning met schaftkamer (96 M².)	„ 4,600.—	
Bestrating, toezicht, onvoorzien	„ 5,630.—	
		„ 130,380.—
Totaal . . .		*f* 154,000.—

Voorts werd eene mogelijke overschrijding van dit bedrag met *f* 2000 à *f* 3000 in uitzicht gesteld.

De rekening van den bouw is nog niet geheel afgesloten. Ook moeten later nog verschillende werkzaamheden, als het leggen van steenen- en parketvloeren en het afverven (binnen) verricht worden. Toch kan thans reeds als vrij zeker worden aangenomen, dat de vóór den bouw geuite voorspellingen van somberen aard niet verwezenlijkt zullen worden. Zoo het toegestaan crediet van f 154,000 overschreden zal worden, zal deze overschrijding niet van groote beteekenis zijn en binnen de vroeger gestelde speelruimte beperkt blijven.

Op dit oogenblik wijst de bouwrekening de volgende cijfers aan:

Bestek fundeering . .		*f* 20,803.—
„ bovenbouw . .		„ 92,506.—
„ verfwerk, (J. Th. Verhoeven, te Arnhem) . . .	*f* 927.—	
Verfwerk in eigen beheer	„ 1,055.—	
		„ 1,982.—
Behangwerk in eigen beheer		„ 185.—
Bestek gasleiding (H. Linders te Arnhem)	*f* 707.—	
Aanleg gasleiding in eigen beheer .	„ 235.—	
		f 942.—
Aanleg waterleiding in eigen beheer	*f* 1023.—	
Aansluiting door de Arnh. Wat.-Mij.	„ 111.—	
		f 1134.—
Privaattrechters (Voltz en Wittmer te Straatsburg) .	*f* 212.—	
Marmeren schoorsteenmantels (H. Hutjens en H. Putman te Arnhem) . . .		„ 428.—
Transporteeren . .		*f* 118,192.—

Transport . .		*f* 118,192.—
Engelsche tegels (de Lint en Co. te Rotterdam) . .		„ 95.—
Kyaniseeren van hout (H. Lensink te Arnhem). . .		„ 721.—
Levering van gekyaniseerd hout (id. id.)		„ 461.—
Gesmeed ijzerwerk aan trapbalusters (H. J. Simons Jr. te Arnhem)		„ 860.—
Häusler's houtcement (firma A. W. Lensink & Co. te Arnhem)		„ 693.—
Levering van koperen tuimelraam-garnituren (J. M. de Vries te Amsterdam) .		„ 351.—
Brandstoffenlift (Jan Hamer en Co. te Amsterdam) . .		„ 380.—
Verharding uitweg in eigen beheer		„ 120.—
Klinkerbestratingen id. id.		„ 2818.—
Aanleg tuin directeur id. id.		„ 70.—
Levering van brandstoffen		„ 108.—
Diverse werkzaamheden en leveringen		„ 1666.—
Uitgekeerd voor invaliditeit		„ 197.—
		f 126,732.—
Kosten toezicht		„ 2,280.—
Kosten aankoop grond		„ 23,616.—
Totaal . . .		„ 152,628.—

In het geheel werd ten behoeve van de uitvoering van werken in eigen beheer f 2720 aan arbeidsloon betaald.

Betreffende den post: „uitgekeerd voor invaliditeit" zij opgemerkt, dat bij de Arnhemsche Gemeentewerken de gebruikelijke vergoeding van gemeentewege aan den betrokken arbeider wordt betaald en op de aannemingssom wordt gekort. De aannemers sluiten meestal eene verzekering, doch zijn hiertoe niet verplicht.

Uit de teekeningen heeft de lezer kunnen opmerken, wat voor het bedrag van ± f 154,000 is verkregen. Volledigheidshalve volge hier nog een opgave betreffende de oppervlakten der verschillende lokalen. De cijfers tusschen haakjes hebben betrekking op het verlaten gebouw.

	M².
Lokalen voor bestuur, directeur, leeraren, administratie en wachtkamer	188 (46)
Meubelmaker- met politoerkamer . .	182 (66)
Verfwinkel met lakkamer.	129 (89)
Beschikbare werkplaats	139
Smederij	230 (90)
Machinekamer	69
Brandstoffen-bergplaats	25
Timmeren	180 (147)
Boetseeren.	64
Magazijn en modelkamer-oefeningstukken	171 (23)
Werktuigk. teekenen en modelkamermachinerieën	148
Lager onderwijs (3 lokalen). . . .	120 (66)
Handteekenen (7 lokalen)	447 (70)
Lijnteekenen (12 lokalen).	1010 (261)
Modelkamers (3)	79
Privaten	76
Kelders.	77
Gangen en trappen.	1013
Totaal . . .	4347 M².

Bij het kennisnemen van deze cijfers dient men wel in het oog te houden, dat in het nieuwe gebouw ruimte moest zijn voor de geheele Avondschool [1]). Deze school telde bij den aanvang van den cursus 1895/96 460 leerlingen, verdeeld in 21 klassen. De cursus 1895/96 der Ambachtsschool werd aangevangen met 170 leerlingen, waarvan:

49 timmerlieden
58 smeden en machinisten.
33 meubelmakers.
en 30 ververs.

Het ontwerpen van den bouw en de uitvoering werd opgedragen aan het bureau der gemeentewerken. Het leeuwenaandeel in het ontwerpen en uitwerken der plannen kwam voor rekening van den opzichter-teekenaar C. de Ligt Hij werd bijgestaan door den onder-opzichter W. H. Coops en den tijdelijken opzichter C. Jansen, welke laatste kort na den aanvang van den bouw, wegens verbetering van positie, den gemeentedienst verliet en werd opgevolgd door den tijdelijken opzichter J. G. van den Berg.

Met de hoofdleiding der uitvoering was belast de adjunct-directeur F. L. S. F. Baron van Tuyll van Serooskerken. Aan hem waren voor het uitoefenen van het dagelijksch toezicht toegevoegd achtereenvolgens de genoemde tijdelijke opzichters en, voornamelijk voor het uitvoeren der werkzaamheden in eigen beheer, de opzichters W. A. Visser en A. A. Th. Odinot.

Zoo ik mij tot het noemen van deze namen bepaal, geschiedt dit niet omdat de diensten, door andere ambtenaren te dezer zake bewezen, door mij minder op prijs worden gesteld. Doch, waar bij den bouw van een werk van dezen omvang door een gemeente als Arnhem, nagenoeg van alle aan het Bureau der gemeentewerken verbonden krachten in meerdere of mindere mate gebruik wordt gemaakt, is men wel gedwongen zich bij het noemen van namen te beperken.

In een volgend nummer stel ik mij voor een en ander mede te deelen betreffende den geldelijken band, die tusschen de gemeente en de twee scholen bestaat en betreffende de exploitatiekosten der twee inrichtingen.

J. W. C. Tellegen.

Arnhem, Januari 1896.

EENE AANBESTEDING DER GEMEENTE AMSTERDAM.

(*Ingezonden.*)

Op Maandag den 11n November l.l., nadat de aankondiging per advertentie *het eerst* had gestaan in de technische bladen, die Zaterdag den 2n dierzelfde maand uitkwamen, werd door de gemeente Amsterdam in het openbaar aanbesteed het leveren en plaatsen van eene verwarmingsinrichting voor het Centraal Telephoongebouw.

Er waren ingeleverd 11 inschrijvingsbiljetten, waarvan in opklimmend bedrag gerangschikt:

N°. 1. H. J. Wolter (de laagste) voor *f* 4488.—
„ 6. Th. A. de Koster . . . „ „ 6812.—
„ 8. L. Schütz & Zoon . . . „ „ 7400.—
„ 11. Gebr. Körting (de hoogste) „ „ 8700.—

(De overige inschrijvingen worden hier kortheidshalve niet vermeld, daar zij van geen belang zijn bij de volgende mededeelingen).

Alle inschrijvingsbiljetten waren gezegeld, *behalve die van No. 6 en No. 8*; na de oplezing der inschrijvingssommen deelde de Wethouder van Publieke Werken mede, dat de toewijzing later bekend zou gemaakt worden, *maar dat de ongezegelde biljetten niet in aanmerking zouden genomen worden.*

En heden, meer dan 2½ maand na den dag der besteding, heeft openbare mededeeling van de toewijzing nog niet plaats gevonden en blijkt bij de vraag om inlichtingen omtrent die toewijzing, dat in de vorige week de opdracht tot het werk gegeven is aan den heer De Koster, dus aan een der inschrijvers, *wiens biljet officieel van onwaarde verklaard is.*

Ter verklaring van die handelwijze werd mij medegedeeld, dat geen der ingeleverde ontwerpen goedgekeurd kon worden, dat daarom de geheele aanbesteding nietig verklaard werd en dat men daarna in onderhandeling is getreden met den heer De Koster.

Nu waren bijna alle inschrijvers zeer bekende en competente firma's, zoodat, ofschoon ik de ingeleverde ontwerpen niet ken, het afbrekend oordeel mij onaanneembaar voorkomt.

Mijn ontwerp ten minste was geheel conform aan de beschrijving van het bestek en eene soortgelijke inrichting was, zooals ik het in eene toelichting vermeldde, elders gedurende een paar jaar met goed gevolg in werking. En al ware het nu, dat men een paar wijzigingen verlangde, dan konden die niet van zóó ingrijpenden aard zijn, dat daarom de geheele aanbesteding als niet-uitgeschreven moest beschouwd worden.

De handelingen van eene gemeente (die als zoodanig vooral een goed voorbeeld mocht geven) om eene aanbesteding van bona fide inschrijvingen van bekende firma's nietig te verklaren en het werk op te dragen aan een der inschrijvers, lang niet de laagste, wiens biljet van onwaarde verklaard was, is m. i. zeer te laken en het ware, dunkt mij, van het Dagelijksch Bestuur voorzichtiger geweest eene openbare herbesteding met voorgeschreven systeem en inrichting uit te schrijven; de commentaren van allerlei aard, die op de nu gevolgde handelwijze allerwege gemaakt zullen worden, had het dan voorkomen.

Amersfoort, 31 Januari 1895. H. J. Wolter.

KOOK- EN HUISHOUDSCHOOL TE 's-GRAVENHAGE.

(*Met drie platen, verzonden bij N°. 5.*)

Dit gebouw wordt opgetrokken op een daarvoor allergunstigst gelegen terrein tusschen de beide Vanden-Boschstraten, tegenover de zoo schilderachtige Engelsche kerk, en beslaat eene oppervlakte van ruim vierduizend vierkante meters, met inbegrip van tuin en vrije omgeving.

Gelegen te midden eener rijke omgeving is het plan regelmatig, zooveel mogelijk zonder gangen en op zeer eenvoudige wijze ontworpen.

De hoofdgedachte was ruime, hooge, goed verlichte en geventileerde lokalen te verkrijgen, allen zooveel mogelijk gelegen aan een groote trappenhal en met elkander in gemeenschap gebracht, ten einde daardoor orde en onmiddellijke bekendheid met de geheele inrichting te verkrijgen.

Voor het doel zijn drie afzonderlijke toegangen ontworpen en wel één voor de internen, één voor de volksklasse en één voor de zaal van openbare lessen, waardoor iedere afdeeling als het ware afzonderlijk, geheel vrij en ongestoord, hare oefeningen kan houden.

Omtrent de inrichting der zalen en verschillende lokalen en ook omtrent de ligging ten opzichte van

[1]) De tweede verdieping wordt uitsluitend door de Avondschool gebruikt.

Ontwerp der Kook en Huishoudschool te 's-Gravenhage

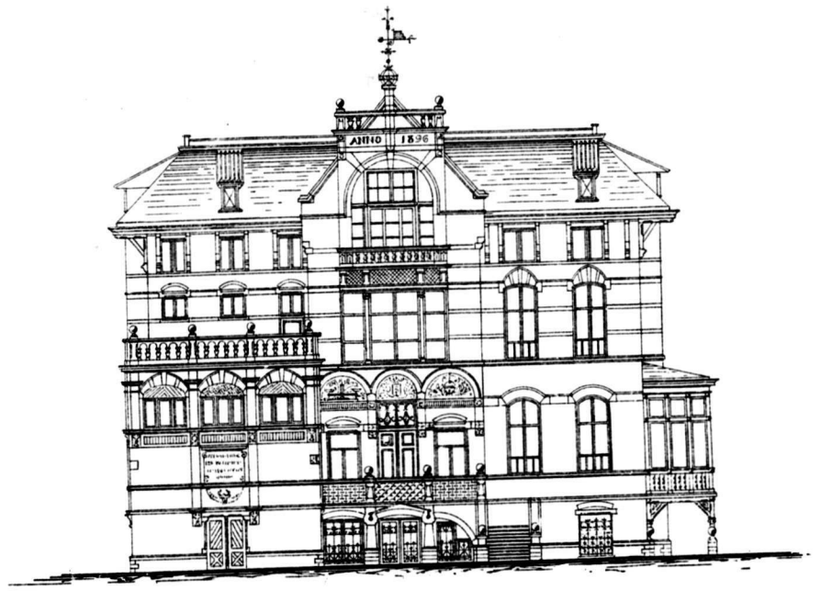

Voorgevel aan de geprojecteerde straat

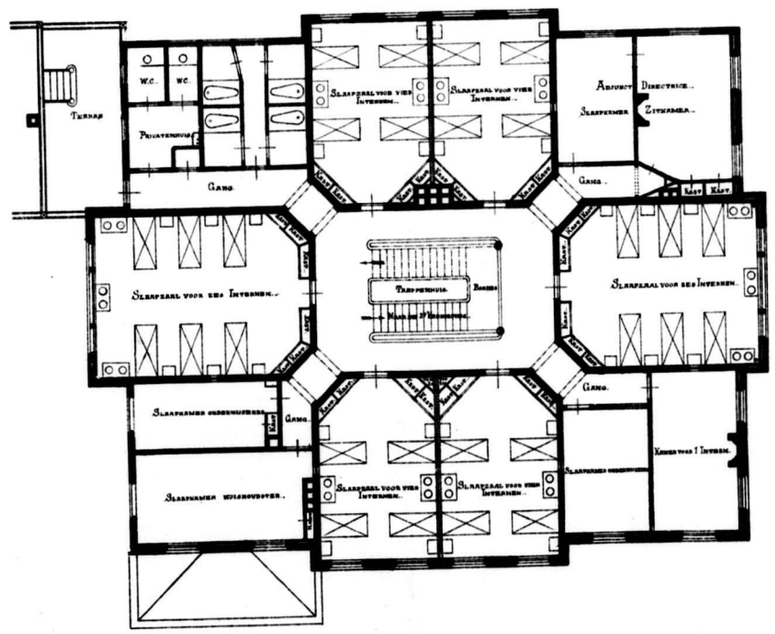

Plan 1e Etage.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

W. B. van Liefland, Architect.

Ontwerp der Kook en Huishoudschool te 's-Gravenhage

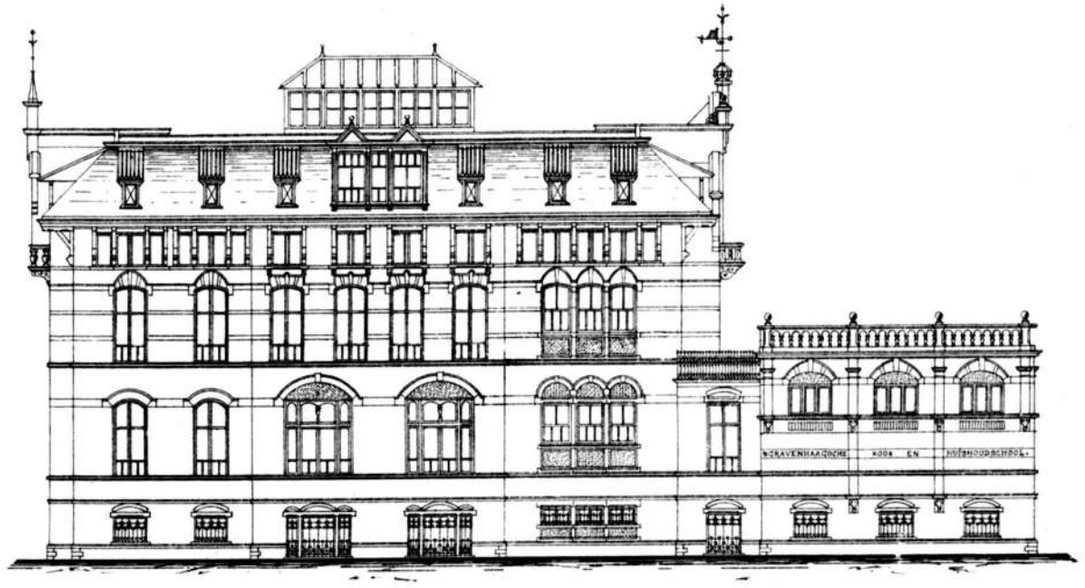

Zijgevel 1/50 1e van den Boschstraat

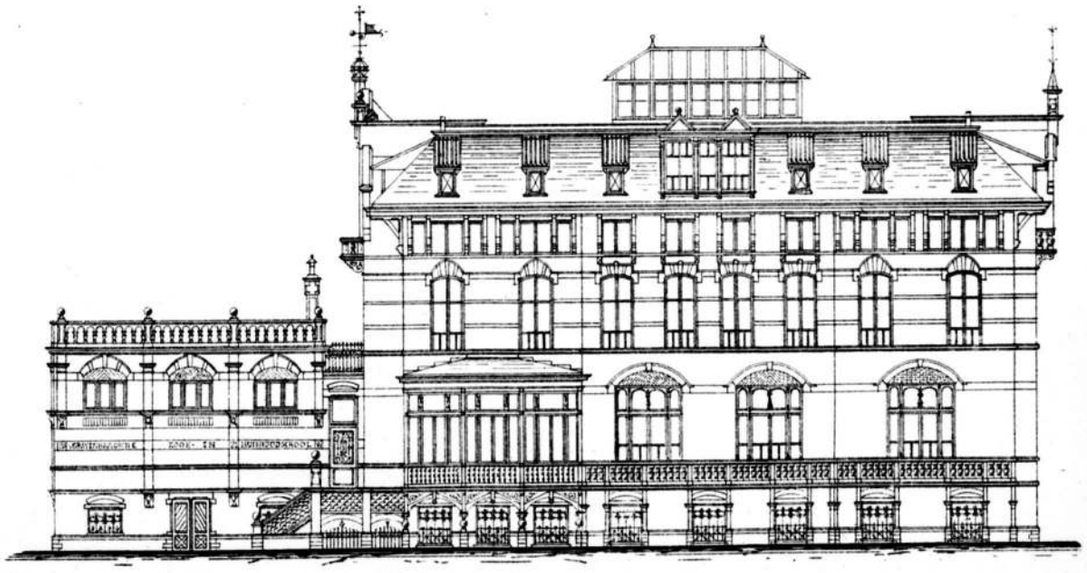

Zijgevel 1/50 2e van den Boschstraat

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

W. B. van Liefland, Architect.

ONTWERP DER KOOK EN HUISHOUDSCHOOL TE 'S-GRAVENHAGE

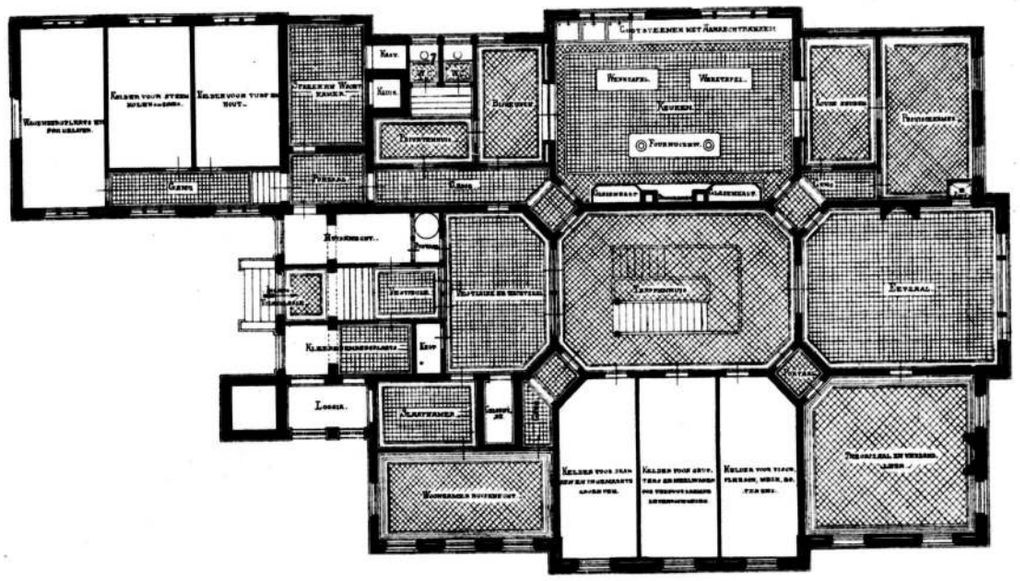

PLAN SOUSTERRAIN.

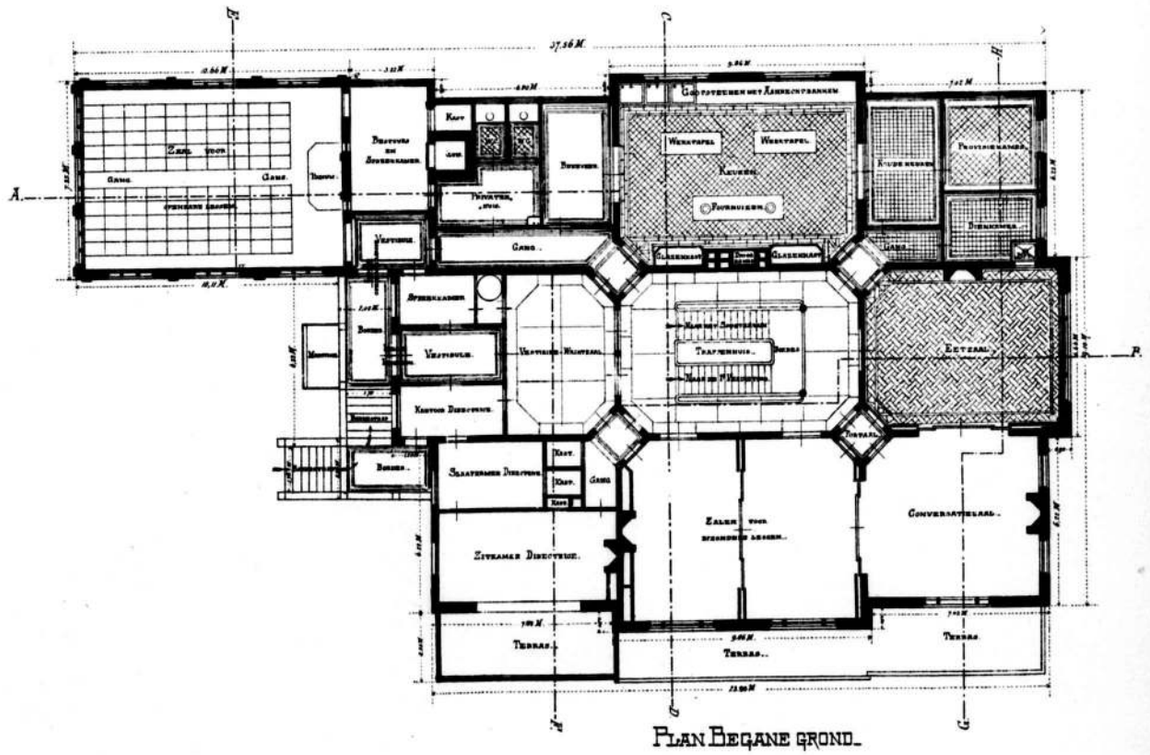

PLAN BEGANE GROND.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

W. B. VAN LIEFLAND, Architect.

elkander, geeft het ontwerp voldoende licht, waarom eene verdere uiteenzetting overbodig geacht mag worden.

De gevel is opgetrokken in baksteen, afgewisseld met arduin en witte steen en op eenvoudige wijze ontworpen.

De aanbesteding van het werk heeft plaats gehad den 9den November j.l. en de bouw werd opgedragen aan den aannemer L. Koolen, voor een bedrag van *f* 64000.

Einde Augustus van dit jaar hoopt men het gebouw in dienst te kunnen stellen.

W. B. van Liefland,
Architect.

PRIJSVRAGEN

Schild voor een Scheurkalender.

Op deze prijsvraag, waarvan het programma voorkomt op bladz. 303 van den voorgaanden jaargang, zijn 28 antwoorden ingekomen. De Jury, bestaande uit de heeren A. F. Gips, Dr. J. Herderschee en D. Mijs, heeft dezer dagen uitspraak gedaan en den eersten prijs van *f* 50 toegekend aan den heer C. J. Addicks te Rotterdam en den tweeden prijs van *f* 25 aan den heer W. G. F. Jansen te Harlingen. Beide bekroonden zijn als decoratieschilders werkzaam bij de firma Eckhart te Rotterdam.

HET OPERA-GEBOUW TE PARIJS.

In een Engelsch blad komen onrustbarende mededeelingen voor omtrent het fraaie opera-gebouw te Parijs, waaraan ongeveer twintig jaren geleden de laatste hand werd gelegd. Al is er voor het oogenblik geen gevaar voorhanden, schijnt het toch een feit te zijn, dat het steenhouwwerk reden tot bezorgdheid geeft, zoodat het den bezoekers van de Fransche hoofdstad moet worden aangeraden op eenigen afstand van het gebouw te blijven.

Een dame en een heer, die in de Rue Halévy wandelden, hoorden een onheilspellend gekraak, waarop ze zich zoo snel mogelijk van het opera-gebouw naar het midden van de straat begaven en dit was hun geluk, want daardoor ontsnapten ze juist aan het gevaar om verpletterd te worden door een afvallend stuk gehouwen steen van ± 70 K G. zwaarte. Een volledig en nauwkeurig onderzoek naar den staat van het steenhouwwerk zal plaats vinden onder leiding van den architect.

Het vallen van de steenmassa van het operagebouw heeft de aandacht van het publiek gevestigd op den toestand van verscheidene gebouwen in het drukste gedeelte der stad. Al meer en meer wint de opinie veld dat de voortdurende trilling, door de electrische geleidingen opgewekt, en ook de menigvuldige toepassing van de hoogdruk-stoomwerktuigen, trams enz. aanleiding geven tot het bedreigen van de stabiliteit van verschillende kerken, schouwburgen en andere omvangrijke en hooge gebouwen.

Het is een feit dat de genoemde trilling in het centrum der stad op de gezondheid van zwakke en zenuwachtige menschen allernadeeligst werkt

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van Woensdag 29 Januari 1896.

In deze vergadering trad als spreker op de heer I. Gosschalk, en wel met de behandeling van het onderwerp: *Herstelling van Monumenten.*

Spreker zegt, dat het onderwerp zeer actueel is, vooral door het wellicht ondoordacht, maar zeker onberaden optreden der Mij. tot bevordering der Bouwkunst, waardoor noch de bouwkunst noch de vriendschap bevorderd werd! Daarop komt hij nader terug.

Spreker zal geen verhandeling voordragen: die komt hem voor als een met de trekpen getrokken lijn Een voordracht voor de vuist, al is die dan ook niet zoo afgerond, vergelijkt hij met een uit de hand getrokken lijn, die wel niet zoo glad, maar individueeler is.

Wat is een monument, is de eerste vraag die zich voordoet. In België (waar reeds sedert 1835 een commissie werkzaam is) luidt de instructie dier commissie: „advies geven over de herstellingen aan monumenten, die door hun oudheid, door de herinneringen die zij opwekken, of door hun belangrijkheid uit het oogpunt van kunst, opmerkenswaardig zijn."

Zoo ongeveer luidde ook de instructie van wijlen de Rijksadviseurs.

Echter als bij iedere definitie, wordt ook hier de deur wijd opengezet voor opmerkingen en twistgeschrijf.

Wat voor den een 'n monument is, is voor den ander een steenhoop; bij den een wekt het herinneringen op, terwijl een ander het onbeteekenend acht.

Er zijn dus geen regels te stellen. Ieder geval moet op zichzelt beschouwd worden, zooals de arts ieder ziektegeval op zichzelt beschouwt. Er behoort *takt* om door de moeilijkheden heen te zeilen.

Men moet echter voor alles ook hier *liefde* hebben, liefde voor kunst, liefde voor geschiedenis, liefde voor land en volk! In zake der herstelling van monumenten zijn verschillende stroomingen merkbaar. De eerste is die van het *behouden*, zooals het is. Deze, naar spreker meent van Engelschen oorsprong, schijnt uit te gaan van schilders en archeologen en lieden, die nooit tot herstelling van een oud gebouw (het woord monument laat hij achterwege) geroepen werden Wat goed scheen, is vaak bij nader onderzoek reeds zoo bouwvallig, dat het ook weldra zou ineenstorten. Wat moet men alsdan doen? Behouden kan men niet; een nieuwe ruïne bouwen? Ook dat is bedenkelijk!

Het tweede geval waarvoor men vaak staat is: zal men trachten te *herstellen zooals het gebouw geweest is*? Dan doen zich allerlei raadsels voor, is aan de fantasie, aan de persoonlijke voorkeur wel wat veel vrij spel gelaten. Wat is bedoeld in den loop der eeuwen? Moet men een smakelooze vernieuwing van vroeger herstellen, al zondigt zij tegen alle architectuur? Ook hier dient ieder geval op zichzelf overwogen.

Het derde geval, het meest algemeene, dat zich voordoet, is een gebouw herstellen en tevens voor een nieuw, vaak ander gebruik inrichten. Dit laatste geschiedt o. a. waar oorspronkelijke Katholieke kerken voor den Protestantschen eeredienst moeten worden in gebruik gesteld.

Van ieder dier gevallen heeft spreker voorbeelden meegebracht, grootendeels verschuldigd aan het kunstenaarspaar Cuypers, vader en zoon.

Als voorbeeld eener herstelling, die duidelijk aangewezen is, wijst spreker op de kerk St. Plechelm te Oldenzaal, van den heer Cuypers Jr.; op de kerk te Susteren in Limburg, een belangrijk streng-Romaansch gebouw; op de Onze-Lieve-Vrouw te Maastricht, evenzeer uit velerlei oogpunt merkwaardig.

Als voorbeeld van het tweede geval voert hij aan de merkwaardige St.-Servaas te Maastricht en deelt hij het vinden mede van een overoude krocht en van een groote zaal; hij vertoont het vermakelijke viering- of kruistorentje uit den pruikentijd.

Als een der gelukkigste herstellingen van den heer Cuypers Sr. wijst hij op het prachtige kruistorentje der kerk te Hulst.

Als voorbeelden van het derde geval staat spreker stil bij herstellingen hem zelf opgedragen, als de stadhuizen te Heusden, te Gouda (door een ander voltooid), de prachtige, zoogenaamde Bovenkerk te Kampen, het schilderachtige Waterpoortje te Sneek, enz.

Spreker komt nu terug op de jongste beweging tegen het overbrengen van de directie der herstellingswerken aan de groote zaal te 's-Hage van Waterstaat naar Binnenl. Zaken, waar zij onder den heer De Stuers zou komen.

Hij zegt te vreezen, dat de zaal, die slechts ruim 20 meter spanning heeft, den lieden fin de XIX siècle, die aan heel wat meer gewend zijn, niet zal verbazen, en leest daarbij voor wat hij in 1891 over de herstelling schreef in een brochure over de herstelling van het Binnenhof. Al zou hij als minnaar der oudheid en der traditie, die restauratie gaarne zien, zijn verstand komt daartegen op. Voor een feestzaal, een huldigingszaal enz. is zij niet geschikt, noch geschikt te maken, tenzij men er zooveel veranderingen aanbrenge, dat de oorspronkelijke (overigens eenvoudige) vormen verloren gaan.

Wat nu te zeggen van het adres der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst? Dat is in hooge mate inopportuun.

Spreker leest voor, hetgeen hij in de *Amsterdammer, Weekblad voor Nederland*, daarover schreef in het nommer van 15 Dec. Toen men zag aankomen dat de commissie opgeheven zou worden, had de Maatschappij met een bezadigd woord, (en wetende dat in Nederland, waar de liefde voor bouwkunst gering is, men blijde zou zijn over monumenten niet meer te hooren zeuren) in het midden moeten komen en op voortzetting aandringen. Nu zoude een commissie slechts den heer De Stuers het voetje lichten, 't geen te betreuren zoude zijn.

En welke jonge lieden zijn er aan te wijzen, die getoond hebben liefde voor de studie der monumenten te bezitten? Het gebeurde met de groote kerk te Arnhem, doet hem vragen, of daar wel tact en kennis samengingen! Spreker eindigt zijne be-

schouwing met de opwekking tot liefde voor volk, traditie, geschiedenis, die van zelf tot bestudeering der monumenten zal voeren.

Na de pauze vertoonde de spreker eenige onuitgevoerde, of wellicht minder bekende projecten van hem zelf.

In de eerste plaats een schets, als vogelperspectief behandeld, van een Oud-Amsterdam, bestemd geweest (volgens de mode!) als appendix dienst te doen voor een koloniale- en visscherijtentoonstelling, in voorbereiding voor de jaren 1896 of 1897; toen het plan voor de ten vorigen jare gehouden tentoonstelling echter openbaar werd, ontbond zich de commissie, waarin spreker zitting had gehad. De commissie had geredeneerd, òf de tentoonstelling van 1895 wordt goed òf zij wordt slecht. In beide gevallen is een latere ternauwernood meer mogelijk! Spreker geeft een beschrijving van het terrein bij den Buitenamstel en staat in het breede stil bij het denkbeeld van zijn ontwerp.

Op de Muntsluis staande, had men vooruit de Kalverstraat met de Heilige Stede, thans de kapel, waarin het Amsterdamsch mirakel gebeurd was, rechts het Rondeel met zijn achtergelegen Doelen, verder de Heiligeweg met zijn oud klooster, later het Rasphuis.

Op dit thema had hij een architectonische Amsterdamsche geschiedkundige roman gedicht. Wellicht had men de *unkunstlerische*, onpoëtische, onbevredigende aaneenschakeling van kleine huisjes en achterbuurten van oud-Holland daarvoor vermeden, het marktplein, dat zoo ongunstig afstak bij oud-Antwerpen, of het plein der voedingstentoonstelling.

Verder liet spreker circuleeren photographieën en teekeningen van illuminaties, door hem ontworpen en uitgevoerd, onder anderen de zoogenaamde galjoot in de Heerengracht in 1887, de door de spraakmakende gemeente aldus gedoopte Aprilpoort van 1872 en verschillende straatversieringen.

Ten slotte eenige onuitgevoerde bekroonde prijsvraag-ontwerpen, als van een beurs voor Leeuwarden, een ontwerp voor een Museum te Haarlem en meer anderen.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST. TE LEIDEN.

Vergadering van Vrijdag 31 *Januari* 1896.

Na afloop van de gewone huishoudelijke bezigheden, bracht de Voorzitter van de commissie voor de samenstelling van een reglement voor de nieuwe vereeniging dit stuk ter tafel. Het reglement werd artikelsgewijze behandeld, waarbij het voorstel om onder de contributie der leden het abonnement op *De Opmerker* te begrijpen bij meerderheid van stemmen werd verworpen. Volgens de daarop genomen besluiten is te Leiden eene *Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst* opgericht met leden, donateurs en ereleden. De jaarlijksche contributie bedraagt voor de leden *f* 4.—, voor de donateurs *f* 2 50 of wel *f* 25.— in eens, terwijl de ereleden van betaling zijn vrijgesteld. Volgens het vastgestelde reglement kunnen jongelieden, die den achttienjarigen leeftijd hebben, als lid worden aangenomen.

Nadat het Bestuur der voormalige Afdeeling te kennen had gegeven, zich voor de verdere leiding niet meer beschikbaar te stellen, werden na eenige stemmingen tot bestuurders gekozen de heeren C. R. van Ruijven, P. G. Lancel, F. A. Wempe, P. de Wilde en D. Veilbrief.

Uit dat Bestuur werd de heer C. R. van Ruijven met algemeene stemmen tot Voorzitter gekozen; de overige functiën regelt het Bestuur onderling.

Ten slotte dankte de Vergadering het afgetreden bestuur, waarop de Voorzitter den leden eenige hartelijke woorden toesprak en een warm woord van aanbeveling der nieuwe Vereeniging toeriep.

INGEZONDEN.

Door het weder openstellen van het debat over de questie tusschen mij en het Bestuur van Architectura gerezen en behandeld in *De Opmerker* van 26 Januari '96, is mij gebleken, ook door de verklaringen door het Bestuur gedaan, dat de grondslag der questiën berustte op eene redactieve fout en op een *misverstaan* door het Bestuur van eene door mij gebezigde uitdrukking, zoo neem ik gaarne na de van weerszijden hierover gedane opheldering, het woord laf, door mij in het b. g. schrijven in dit orgaan van 26 Januari gebruikt, terug.

J. B. Lambeek Jr.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. De architecten H. Wesstra Jr. en J. J. van Nieukerken, zijn door de justitie belast met een onderzoek naar de vermoedelijke oorzaak van de instorting van den muur van het huis aan de Rijklof-van-Goensstraat alhier, welk ongeval deze week plaats vond.

— De volgende circulaire is verzonden:

De vereenigde besturen van het genootschap „Pulchri Studio" en der maatschappij „Arti et Amicitiae" hebben de eer hierbij ter kennis van Nederlandsche beeldende kunstenaars te brengen, dat zij, op verzoek van het hoofdcomité van de Internationale Tentoonstelling van fraaie kunsten te Berlijn, te houden bij het 200-jarig bestaan der Kön. Akademie der Künste, zich zullen belasten met de regeling der Nederlandsche afdeeling.

Zij nemen de vrijheid erop te wijzen, dat de te houden tentoonstelling eene zeer belangrijke zal zijn en vertrouwen, dat goede medewerking hen in staat zal stellen om ook te Berlijn een getrouw beeld der tegenwoordige Nederlandsche Kunst te kunnen geven.

In gezamenlijk overleg zijn uit hun midden de heeren H. W. Mesdag, C. L. Dake, Willy Martens en Gerard Muller aangewezen, die zich als comité met de regeling dezer afdeeling zullen belasten.

Dit comité heeft zich als volgt geconstitueerd:

H. W. Mesdag, voorzitter, C. L. Dake, vice-voorzitter, Gerard Muller, secretaris en Willy Martens, 2e secretaris.

Zij wenschen er met nadruk op te wijzen, dat de voor de Hollandsche afdeeling beschikbare ruimte niet meer gelegenheid geeft dan tot het plaatsen van ± honderd schilderijen, vijftig teekeningen en eenig beeldhouwwerk.

Zij verzoeken den Nederlandschen kunstenaars om met deze, niet te wijzigen omstandigheid, bij hunne inzending rekening te houden, en brengen (een achter de circulaire afgedrukt) programma ter kennis van alle belanghebbenden.

— Het Koninklijk Instituut van Ingenieurs vergadert Dinsdag 11 Februari in het lokaal Diligentia. Volgens de agenda worden de volgende voordrachten gehouden, als:

a. Mededeeling van het lid Th. Stang over de ervaring, opgedaan bij de exploitatie van de Scheveningsch-Wassenaarsche duinen ten behoeve van de 's Gravenhaagsche duinwaterleiding.

b. Beraadslagingen over de in de vorige Instituutsvergadering medegedeelde voordracht van het lid J. van Hasselt over ervaringen met draineerbuizen voor duinwaterleiding te Amsterdam.

c. Mededeeling van het raadslid Dr. E. F. van Dissel over den stormvloed van 1 November 1570.

d. Mededeeling van het lid A. Huet over hellende schepraderen, door stoom gedreven.

Wageningen. De Gemeenteraad heeft met 9 tegen 3 stemmen besloten aan de heeren Paijens te Nijmegen, Lagaaij te Rotterdam, en Kuijpers te Nieuweramstel, het beheer over de te bouwen gasfabriek op te dragen tegen vergoeding van *f* 5500 voor hunne bemoeiingen, terwijl de fabriek zal worden aanbesteed. Raming *f* 80,000.

Aan B. en W. is opgedragen advies uit te brengon over eventueele overneming der buizenleiding der oude fabriek. De nieuwe fabriek zal den In November gereed moeten zijn.

Harlingen. De Engelsche gasmaatschappij heeft het voorstel van den Gemeenteraad om de gasfabriek over te nemen voor f 48.000, aangenomen.

Borne (O.). Er is besloten eene maatschappij tot het leveren van electrisch licht en kracht op te richten en ook de straatverlichting op electrische wijze te doen geschieden.

Het bouwen eener fabriek zal ten spoedigste plaats hebben; de uitvoering wordt opgedragen aan den heer R. W. H. Hofstede Crull, electro-technisch ingenieur.

Dit zal dus de eerste kleine gemeente in Nederland zijn, waar het electrisch licht algemeen wordt ingevoerd.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Nederlandsch-Indië is:

Geplaatst: in de res. Pekalongan, de benoemde opz. 3e kl. H. C. van der Veen;

bepaald: dat de opz. 1e kl. P. J. van der Ham in de res. Preanger-Regentschappen geplaatst blijft;

overgeplaatst: naar Buitenzorg, de opz. 2e kl. W. H. Berkhemer;

toegevoegd: aan den chef der irrigatie-afd. Serang, met aanwijzing van Gedong als standplaats, de opz. 3e kl. C. A. Torré; aan den chef der werken en opnemingen aan de Solorivier, de opz. 3e kl. A. L. F. J. van den Dungen Gronovius, L. P. van Eekhout en H. G. A. Hennevelt; aan den chef der 5e waterstaatsafd. voor de opnemingen in het belang der verbetering van de bevloeiing en den waterafvoer in het gebied der Samdeanrivier, afd. Sitoebondo, res. Besoeki, de asp.-ing. E. J. C. Van Zuijlen.

— Door den Minister van Waterstaat is de heer J. de Keuning te Lathum benoemd tot buitengewoon opzichter bij de werken tot verbetering van de Maas onder Bergen en Broekhuizen.

— De gemeenteraad te Breda benoemde den heer P. W. Paijens, directeur der gasfabriek en tijdelijk belast met het beheer der waterleiding, definitief tot directeur der waterleiding.

— Door Burg. en Weth. van Nijmegen is tot opzichter bij de uitvoering van belangrijke gemeentewerken aangesteld de heer B. van Duren, tijdelijk opzichter bij de gemeentewerken te Leeuwarden.

— De adjunct-ingenieur bij de S.-S. Jhr. H. H. Sandberg van Boelens, gedetacheerd bij den aanleg der lijn Herzogenrath—Sittard, treedt met ingang van 1 Juni e. k. weder in dienst te Utrecht.

— Tot waterbouwkundig opzichter voor het maken van een brug over de Dommel te 's-Hertogenbosch is benoemd de heer Swerts te Utrecht.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Adjunct-inspecteur der bouwpolitie te 's-Gravenhage. Jaarwedde f 800. Adres Burg. en Weth. uiterl. 22 Febr. (*Zie advert. in no.* 6.)

— Gemeente-opzichter te Alkmaar. Jaarwedde f 600. Adres uiterl. 10 Febr., des voormiddags, ter secretarie en persoonlijk bij den gemeente-architect.

— Agenten voor eene bouwstof van nieuwe vinding. Adres motto „Omkeer", Bureau „De Opmerker". (*Zie advert. in no.* 6.)

— Bouwkundig opzichter, goed bekend met detailleeren, bij den bouw eener school. Honor. *f* 70 à *f* 80 per maand. Adres lett. E, Boekh. J. Bijleveld te Utrecht. (*Zie advert. in no.* 6.)

— Opzichter-teekenaar, bekend met ijzerconstructies, bij de gemeentewerken te Vlaardingen. Salaris *f* 100 's maands. Adres den Directeur der gemeentewerken. (*Zie advert. in no.* 6.)

— Opzichters, bekend met terreinwerk, kunnen dadelijk werkzaam gesteld worden. Zich aan te melden met franco brieven aan het Bureau der Noord-Hollandsche Tramweg-Maatschij.

GEVRAAGD.

Bij den bouw eener School met twaalf lokalen en de verbouwing van de Onderwijzerswoning, wordt **gevraagd** een

bekwaam bouwkundig Opzichter,

goed bekend met **detailleeren** en geschikt om zelfstandig op te treden. Honorarium *f* **70,**— à *f* **80,**— per maand, naar bekwaamheid.

Brieven franco ltr. E aan J. BIJLEVELD, Boekh. *Utrecht.*

Bij de Gemeentewerken te *Vlaardingen* wordt **GEVRAAGD** voor den tijd van ongeveer 9 maanden om **ten spoedigste in dienst te treden,** een

Opzichter-Teekenaar,

bekend met ijzerconstructies. Salaris *f* **100.**— 's maands.

Aanbiedingen onder overlegging van bewijzen van bekwaamheid worden ingewacht door den Directeur der Gemeentewerken.

Bezoeken zullen niet worden afgewacht, tenzij de gelegenheid daartoe is aangeboden.

Adjunct-Inspecteur der Bouwpolitie.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *'s-Gravenhage* maken bekend, dat bij de **Bouwpolitie** is te vervullen de betrekking van **ADJUNCT-INSPECTEUR**, op een jaarwedde van *f* **800.**

Solliciitanten naar die betrekking wordt verzocht zich bij gezegeld verzoekschrift, vrachtvrij te wenden tot Burgemeester en Wethouders voornoemd vóór of uiterlijk op *24 Februari 1896.*

Inlichtingen kunnen worden verkregen elken werkdag tusschen 1 en 2 uren des namiddags bij den Inspecteur der Bouwpolitie ten Raadhuize.

's-Gravenhage, 31 Januari 1896.

AGENTEN!

Voor eene **bouwstof van nieuwe vinding,** die een geheelen omkeer brengen zal in bouw- en steenhouwerswerken worden op gunstige voorwaarden **AGENTEN gevraagd.** Slechts zij, die geregeld met de grootste Aannemers en Handelaren in Bouwmateriaal in verbinding staan en van prima referenties voorzien zijn kunnen in aanmerking komen.

Brieven onder motto „*OMKEER*" aan het Bureau ven dit Blad.

Openbare AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Dinsdag** den **25 Februari 1896,** des namiddags te 1 uur, ten Raadhuize aldaar aan te besteden:

Het MAKEN van de UITBREIDING van SCHOOL No. 3 aan den *Oosthoek* in de voormalige gemeente Charlois, en eenige daaruit voortvloeiende werkzaamheden.

Bestek, voorwaarden en teekening liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam,* en zijn tevens voor *f* **1.**— verkrijgbaar bij WED. P. VAN WAESBERGE & ZOON, Boekdrukkers, *Houttuin* no. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen a n gemeld *Timmerhuis.* De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Donderdag* den *20 Februari* 1896, des voormiddags te 10½ uur.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der aanbesteding vóór des namiddags één uur zijn ingeleverd in eene daarvoor aangewezen gesloten bus, geplaatst ter Gemeente-Secretarie, afdeeling Algemeene Zaken.

AANBESTEDING.

Namens de Maatschappij **„*Internationale Guano- en Superphosphaatwerken*"**, gevestigd te *Rotterdam,* zal op **Zaterdag 22 Februari a. s.** des namiddags te 1 uur in het Café Pieterman te *Zwijndrecht,* worden **aanbesteed:**

Het maken van Fundeeringen, Fabrieksgebouwen, Loodsen enz., op haar terrein, gelegen in de gemeente Zwijndrecht.

Na 7 Februari zijn Bestekken en Teekeningen à **f 4.50** per stel, verkrijgbaar aan het Algemeen Advertentie-Bureau der Firma NIJGH en VAN DITMAR, *Wijnhaven 113,* te Rotterdam.

Nadere inlichtingen verstrekt aan zijn bureau,

Open Rijstuin 9, des v. m. van 9—10 ure

de Architect,
P. A. WEELDENBURG.

Ministerie van Justitie.

Openbare Aanbesteding.

Op **Dinsdag 3 Maart 1896,** des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te 's Gravenhage in het openbaar worden Aanbesteed:

Het bouwen van een Kantongerechtsgebouw te Tilburg. Raming *f* 16,745.

Het bestek met daarbij behoorende teekeningen ligt voor gegadigden ter inzage in het Raadhuis te *Tilburg* en is op aanvrage tegen betaling van *f* **1.35** franco verkrijgbaar bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars, Spui No. 28*a* te *'s-Gravenhage.*

Aanwijzing zal worden gehouden op *Vrijdag 28 Februari 1896,* in het Raadhuis en op het terrein aan de Paleisstraat, terwijl inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te *'s-Gravenhage,* Departement van Justitie.

's-Gravenhage, 7 Februari 1896.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal:
P. J. VAN BEIJMA.

Ministerie van Financiën.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag. 25 Februari 1896,** des middags te 12 uur, zal, onder nadere goedkeuring van den Minister van Financiën, aan het gebouw van het Ministerie van Financiën worden **aanbesteed:**

Het onderhouden en herstellen van het Rijksgebouw te Sneek, waarin de kantoren van de Hypotheken en het Kadaster zijn gevestigd, van 1 April 1896 af tot en met 31 Maart 1899.

Het bestek ligt ter lezing in het Ministerie van Financiën, aan het bureel van den Rijksbouwmeester in het 1ste district, te 's Gravenhage, aan dat van het Provinciaal Bestuur van Friesland en aan het kantoor van de hypotheken en het kadaster te Sneek.

Inlichtingen worden gegeven door voornoemden Rijksbouwmeester te 's-Gravenhage en door den Opzichter bij de Landsgebouwen W. A. HOF te Groningen.

Aanwijzing zal worden gedaan op Dinsdag, 18 Februari 1896, des voormiddags ten 11 ure.

's Gravenhage, 18 Januari 1896.

Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal,
BARTSTRA.

AANBESTEDING

Namens het Bestuur der Remonstrantsche Gemeente zijn ondergeteekenden voornemens den **17en Februari a. s.** aan te besteden:

Het maken van een Kerkgebouw met annexen, op de bestaande fundeeringen, gelegen aan den Westersingel, tegenover de Witte de Withstraat, te Rotterdam.

Bestek en teekeningen zijn van af den *5en Februari* tegen betaling van **ƒ 5.—** verkrijgbaar ter drukkerij J. DE JONG, Wijnstraat 34, te *Rotterdam*, terwijl inlichtingen verstrekt worden aan het bureau van laatstondergeteekende, Wijnhaven Z. Z. 54, aldaar.

De Architekten,
HENRI EVERS en
J. P. STOK Wzn.

AANBESTEDING.

Op **Maandag 17 Februari**, des voormiddags te *elf uur*, zal door den Architect J. WOLBERS namens zijn principaal, in het Café „*De Nieuwe Geleerde Man*" te BENNEBROEK, worden aanbesteed:

Het bouwen van een Woonhuis op een terrein, gelegen tegenover bovengenoemd Café.

Bestek en teekening zijn te verkrijgen tegen betaling van **ƒ 1.50** van af Woensdag 12 Februari bij den boekdrukker RUIGROK, Gedempte Oude Gracht te *Haarlem*.

Aanwijzing op het terrein Donderdag 13 Februari, des voormiddags te elf uren.

VOSKUIL.
7 Paleisstraat AMSTERDAM.
SPECIALITEIT
TEEKENBEHOEFTEN VOOR HET BOUWVAK.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade
De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

TATTERSALL & HOLDSWORTH
ENSCHEDÉ.
Globe Works en Stores.
Aanleg van **Centrale verwarming in SERRES, BROEIKASSEN,** PARTICULIERE en OPENBARE GEBOUWEN en HANDEL in **Wand- en Vloertegels, Asphalt, Schoorsteenmantels, Vloeren.**

RESINOLIN.
is onmisbaar voor **houten parketvloeren, linoleum, zeil** enz.; het vervangt de wrijfwas, welke zeer bewerkelijk, en b.v. voor trappen, wegens de gladheid, hoogst gevaarlijk is. In literbussen met gebruiksaanwijzing.
A. MULDER, Drogist, 3e Wagenstraat 165, 's-Gravenhage.

CRAMER ELSENBURG & C°.,
Hofleveranciers,
AMSTERDAM.
Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.
Centraalverwarming door heete lucht.

H. J. WESSELS,
AMSTERDAM. O.-Z. Voorburgwal 128.
HANDEL IN ALLE BUITENLANDSCHE HOUTSOORTEN. (1)
Steen- of Witbeukenhout

W. HOOIJ & ZOON, Werktuigkundigen
Jacob van Campenstraat 48, Amsterdam.
The „A. I." Anti-Fouling Boiler Fluid,
Middel ter voorkoming en wegneming van den ketelsteen in STOOMKETELS.
Prijs per fust van 180 liter ƒ 0.55 per liter, met contract ƒ 0.50 per liter.

HOOGERWERFF & C°
Kinderdijk en Vlaardingen.
BULLIVANT'S BUIGZAAM STAALDRAADTOUW
voor verschillende doeleinden.
Afstands- en Peillijnen met Haspels.

STALEN BALKEN - IJZERCONSTRUCTIE
DRAAGBAAR SPOOR 70 c/M.
te Koop en te Huur.
H. E. OVING Jr.,
Kantoor: Plan C. Gelderschekade 31.
Stapelplaatsen: Binnenhaven O.Z. FEIJENOORD.
ROTTERDAM.

CARBOLINEUM „KRIMPEN"
der Maatschij. tot bereiding van Koolteerproducten te Krimpen a/d. IJsel.
Onovertroffen wegens zijn sterk bederfwerende eigenschappen.
Monsters en prospectussen gratis verkrijgbaar. Hoofdagenten voor Nederland en Koloniën:
G. M. BOKS & Co., Amsterdam.

DE BEER & LEHREN,
AMSTEL 109. AMSTERDAM. **TELEFOON 159.**
Groote voorraad van
Italiaansch MARMEREN PLATEN en TEGELS.
Hoofdagenten voor den verkoop van:
HARDSTEEN bewerkt en onbewerkt uit de carrière „du Parc", vroeger VELGE & CORNET, thans LENOIR & Co., te ECAUSSINES. (2)
ZWART MARMER van **DINANT** in Platen, Banden, Tegels, **Schoorsteenmantels** enz. uit de **eenige** Carrière van **Dinant-Zwart,** eigenaar L. HEBRANT te Dinant.
Voorts GROOTHANDEL in **Zandsteen. Savonnières. Bazalt.** en

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

J. H. Hamstra.

31ste JAARGANG — N° 7 — ZATERDAG, 15 Febr. 1896

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaats ruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15

RIJKSADVISEURS.

Het door den heer I. Gosschalk te Rotterdam in „Bouwkunst en Vriendschap" opgemerkte brengt als van zelf de Commissie van Rijksadviseurs weer op de spraak. Een dergelijke commissie schijnt dien spreker, als wij het verslag zijner rede goed begrijpen, niet wenschelijk toe, omdat „daardoor den heer De Stuers het voetje zou gelicht worden." De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en hare mede-adressanten daarentegen verlangen weer een dergelijke commissie, en dat juist om aan het regime De Stuers—Cuypers een eind te maken.

Wanneer ooit de geschiedenis der voormalige Commissie van Rijksadviseurs zal geschreven worden, zal er een zeer eigenaardig licht geworpen worden op de toestanden op kunstgebied van een twintig jaar geleden. De heer Gosschalk, lid van die Commissie, zou zeker, èn wat bekwaamheid èn wat goedgeïnformeerdheid betreft, de man zijn, om hier de veder der historie te voeren. Wij billijken het echter in hem, wanneer hij zich door een gevoel van kieschheid laat weerhouden een geschiedkundig tafereel te leveren, nu nog vele der destijds optredende *dramatis personae* tot de levenden behooren.

Het was een zonderling lichaam, die oude Commissie. Opgericht kort na den dood van Thorbecke, den minister, voor wien de kunst niets was, onder haar leden tellend den vurigen V. de Stuers, die door zijn „Holland op zijn smalst" de algemeene aandacht op zich gevestigd had, toog zij met moed, misschien wel met allerlei illusiën, aan het werk. Maar reeds aanstonds moet zij hebben ingezien, dat hare samenstelling niet gelukkig gekozen mocht heeten. „*Pour savoir quelque chose, il faut l'avoir appris.*" Zondert men de heeren Cuypers en Gosschalk uit, dan waren de overige leden niets meer dan *dilettanti*. Wel hadden de heeren Dr. C. Leemans, J. Ph. van der Kellen en D. van der Kellen Dzn. ervaring op oudheidkundig gebied, doch het terrein, waarop zij zich tot dusverre hadden bewogen, was zeer beperkt en had hen verre van de techniek, die bij de zaken, waarover de commissie te adviseeren had, zulk een groote rol speelde, doen blijven. De heer J. G. van den Bergh was een verdienstelijk technicus, doch moest als archeoloog zijn sporen nog verdienen. De heeren Mr. C. Fock, Jhr. Mr. V. de Stuers, Mr. A. J. Enschede, Mr. C. Vosmaer en J. E. H. Hooft van Iddekinge stonden bekend als mannen van smaak en verstand, de heer L. Lingeman als een geacht kunstschilder, maar als oudheidkenners werden zij niet aangezien.

Op gezag van den heer Gosschalk mogen wij aannemen, dat de taak der commissie was: „advies te geven over de herstellingen aan de monumenten, die door hun oudheid, door de herinneringen die zij opwekken, of door hun belangrijkheid uit een oogpunt van kunst opmerkenswaardig zijn." Hoe moet het nu gegaan zijn, toen de leden tot de vervulling van die taak geroepen werden?

Nemen wij b.v. eens aan, dat over een middeleeuwsche kerk, en de wijze waarop die gerestaureerd moest worden, advies gevraagd werd. De Commissie diende dan niet slechts een onderzoek in loco te doen, doch moest ook uitvoerige opmetingen ter beschikking hebben, om te kunnen oordeelen.

Het is ons niet bekend, of de Commissie in haar geheel ooit onderzoekingen in loco heeft gedaan. Als zij het heeft nagelaten, verwijten wij het haar niet, doch zien daarin veeleer het bewijs van zelfkennis en gezond verstand. Want wat kon de groote meerderheid der leden bij zulk een opneming zien? Natuurlijk al heel weinig, omdat de noodige technische en archeologische kennis ontbrak.

Wij kunnen het ons begrijpen, dat de Commissie blijde was, een zoo bekwaam man als de heer Cuypers in haar midden te hebben, die haar op zijn bemin-

nelijk-enthousiaste manier het noodige licht ontstak, die ook den adviseurs-teekenaar Rudolf Redtenbacher onder zijn welwillende hoede nam.

Langzamerhand begon de Commissie ongetwijfeld echter te bemerken, dat de voorlichting van den heer Cuypers, met wien de heer De Stuers als referendaris alles bedokterde, het karakter van een overheersching aannemen, waaraan men zich moest onttrekken. Maar toen bleek het pas, hoe ongelukkig de Commissie was samengesteld; er was niemand, die tegenover den heer Cuypers gesteld kon worden. Zoo kregen de pogingen van sommige commissieleden, om zich aan de suprematie van het tweehoofd Cuypers—De Stuers te onttrekken, het karakter van onvruchtbare en onmachtige stribbelingen, waaraan door de opheffing der Commissie ten slotte een eind werd gemaakt.

De heer Gosschalk schijnt het te betreuren, dat toen aan de Commissie een ontijdig einde is bereid geworden. Maar het opheffingsbesluit, dit mogen wij wel eens herinneren, werd van alle zijden met instemming begroet. De Commissie was nooit populair geweest; hare werkzaamheden leverden van den aanvang af stof tot veel critiek. Men vereenzelvigde haar met de heeren Cuypers en De Steurs, een opvatting, waartoe de aanvankelijke totale afhankelijkheid van de Commissie zeker aanleiding gaf.

Maar de Commissie deed ook vele dingen, die zij met wat goeden wil best had kunnen vermijden. Zij liet zich gewillig spannen voor den triomfwagen der officiëele *nieuwe* kunst, die toen uit den stal op het Binnenhof zijn rit begon. Wij willen gaarne aannemen, dat vele der leden, ofschoon in het gareel loopend, niet hard getrokken hebben, ja zelfs maar schoorvoetend zijn medegegaan. Maar het publiek zag ze voor den wagen en oordeelde daarnaar.

Welk een reusachtige fout was het niet, dat de Commissie zich vinden liet, om als jury ter beoordeeling der Museum-ontwerpen op te treden. Aan deze taak had zij zich zoo gemakkelijk kunnen onttrekken, vooreerst omdat zij er op wijzen mocht, hoe alleen het advies geven over oude kunst tot haar taak behoorde en vervolgens omdat zij zich onbevoegd kon verklaren, over werk van een harer medeleden een oordeel te vellen, dat nimmer onpartijdig kon zijn.

Maar wij hebben ons toch terzijde laten staan door anderen, zullen de nog levende commissieleden wellicht aanvoeren. Nu ja, maar de heeren L. M. Beels van Heemstede, P. L. Dubourcq, C. P. van Eeghen, J. van Eik, Dr. W. J. A. Jonckbloet, Mr. C. J. A. den Tex, en Joh. C. Zimmerman, hoe verdienstelijk overigens, misten toch ten eenenmale de bevoegdheid om als juryleden over bouwkunstige ontwerpen te oordeelen.

Eindelijk werden ook de voorzitters van *Arti et Amicitiae* en van *Pulchri Studio* aan de Jury toegevoegd. De *N. Rott. C.* zei toen: Ofschoon het bericht betreffende de benoeming der beide presidenten van *Arti et Amicitiae* en *Pulchri Studio* in de Commissie voor de beoordeeling der plannen van het Rijksmuseum te Amsterdam ons veel genoegen deed, aangezien die beide lichamen over de eischen van zulk een gebouw, wat betreft de indeeling der lokalen en het licht, dienen gehoord te worden, zoo bevreemdt het ons toch in hooge mate dat na het onderzoek door de Commissie van Rijksadviseurs niet allereerst het oog gevestigd was op de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, mede in de hoofdstad des Rijks gevestigd. Terwijl toch in den boezem van genoemde commissie slechts één architect (de heer Cuypers is, als medeconcurrent, buiten stemming) en één ingenieur zitting heeft, kan men niet aannemen dat in deze zuiver bouwkundige questie slechts een tweetal stemmen van deskundigen tegenover een vijf- à zesvoudige meerderheid van niet-deskundigen zal worden gesteld. Het absurde daarvan behoeft bijna geen verklaring; immers, wat zou men zeggen, indien eens architecten geroepen werden om als overwegende macht in een jury op een tentoonstelling van schilderijen den Minister te adviseeren, welke schilderij waardig geacht kan worden door de Regeering voor 's Rijks museum te worden aangekocht?"

De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst had zich niet onbetuigd gelaten en had zich in Februari 1876 tot den Minister van Binnenlandsche Zaken gewend met het volgend adres: „Het bestuur neemt de vrijheid zich tot Uwe Exc. te richten in een zaak van aanbelang en wel die van het Rijksmuseum te Amsterdam. De geruchten, als zou de beoordeeling der bouwplans worden opgedragen aan de Commissie van Adviseurs, hebben zekere onrust teweeggebracht onder de bouwkundigen, omdat in die uitgebreide commissie slechts *twee* bouwkundigen zitting hebben, de architecten P. J. H. Cuypers en I. Gosschalk. De heer Cuypers, die geroepen is zelf een ontwerp in te dienen, kan natuurlijk geen stem uitbrengen en zoodoende zou bij slot van rekening het oordeel dier Commissie het oordeel worden van *één persoon*, en dat in een zaak die tonnen gouds zou kosten. Het bestuur vertrouwt dan ook, dat die geruchten, zoo zij al waarheid bevatten, niet de *volle* waarheid behelzen en dat Uwe Exc. de noodzakelijkheid zal gelieven te erkennen, dat de Commissie, die een oordeel zal vellen, *voor een zeer groot deel* uit bouwkundigen bestaat, want, moge het oordeel van *specialiteiten* feilbaar zijn, uit deze stelling vloeit toch niet voort, dat hun oordeel kan worden *gemist*".

Deze vertoogen hadden echter niet het gewenscht gevolg. De uitspraak van de commissie van Rijksadviseurs, die aan het ontwerp-Cuypers de voorkeur had gegeven, werd door den Minister bekrachtigd.

En nu de gevolgen, die het jury-spelen voor de Commissie van Rijksadviseurs gehad heeft. In de eerste plaats vervreemdde zij daardoor de bouwkundigen en vooral de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst geheel van zich. Het is dan ook volkomen verklaarbaar, dat de Maatschappij geen „bezadigd woord" sprak en in het midden kwam om het bestaan der Commissie te redden, toen men zag aankomen, dat opheffing dreigde.

Maar erger nog is het, dat de Commissie weldra moest ervaren, dat zij slechts *„der Mohr"* geweest was, die na *„seine Schuldigkeit"* gedaan te hebben, gaan kon, toen de heer Cuypers eenmaal met den bouw begon. Zoo weinig hebben de heeren Cuypers—De Stuers haar geacht, dat zij een geheel ander Museum hebben uitgevoerd, dan dat waaraan de Commissie haar zegel had gehecht.

De heer J. H. Schorer zeide daarover in het weekblad *de Amsterdammer:* „De heer P. J. H. Cuypers had behalve zijn volledig Renaissance-project (een ieder moet het kennen uit *Eigen Haard* 1877 no. 4 en de in den handel gebrachte photographieën) ook een brokstuk van het ontwerp geleverd, naar welk laatste nu het Museum verrezen is. Het Renaissance-project keurden alle leden der commissie, uitgenomen twee, voor het beste, en terecht; het brokstukje, waaruit men geheel de eentonigheid en de eenzijdige richting van ons Museum heeft moeten kunnen beoordeelen, werd afgekeurd. De Commissie gaat huiswaarts, het bekroonde plan, in den geest der Hollandsche Renaissance, wordt heel eenvoudig ter zijde gelegd, en een plan, èn als geheel èn in details, in geheel anderen en verkeerden geest komt tot uitvoering. Onvergeeflijk! De geheele natie zweeg, *geen lid der Commissie* liet zich krachtig hooren, hoewel zij onafhankelijke mannen en deskundigen telde. Wij gelooven, dat in een beschaafd land zelden eigendunkelijker door officiëele personen gehandeld is."

Het oud-lid der Commissie, de heer I. Gosschalk, zeide daarop, in een opstel in hetzelfde blad: „Volkomen juist is het, dat de Commissie zeer bepaald verklaard heeft, zich *niet* te vereenigen met de variant van den gevel door den heer Cuypers overgelegd. Desniettegenstaande heeft de toenmalige Minister (de heer Heemskerk) het kunnen goedvinden, zonder de Commissie verder te hooren, zijn adhesie te verleenen tot het bouwen van den gevel volgens den variant. Aan geen van de opmerkingen der Commissie werd aandacht geschonken, de torens bleven in hun onbevalligheid bestaan. De cordonband, waarvan men de lichtheid van afmeting gelaakt had, werd niet het minst verzwaard. Noch de opmerking van onzen grooten architectuur-schilder Springer, noch die van den heer Israëls (geraadpleegd als voorzitter van *Pulchri Studio*) stemden den Minister, diens raadsman den heer De Stuers, den architect tot nadenken. Waarom niet met kracht en klem opgekomen tegen de uitvoering der gevels volgens den variant, die geen instemming gevonden had? vraagt de heer Schorer. Mij, den eenigen architect, die in de Commissie zitting en daardoor een zeer werkzaam deel genomen heb aan het samenstellen van het rapport, betreft die vraag in het bijzonder. Het antwoord daarop kan eenvoudig zijn. De Commissie van Rijksadviseurs vernam die wijziging in de gevels eerst toen er niets meer aan te doen was. Den 18den en den 27sten Juni 1878, zeer korten tijd vóór de aanbesteding van den bovenbouw toen de gansche fundeering tot den begane-grond gereed was, ontving zij bestekken met *geautographeerde* teekeningen. Over de bestekken zelf, vooral over hun inrichting, is uitvoerig gerapporteerd; de Commissie *meende over de gevels niet te spreken te hebben.* Uit die geautographeerde teekeningen bleek mij eerst de plaats gehad hebbende omwerking. Ik erken *er toen ernstig aan gedacht te hebben dit feit publiek te maken,* er tegen op te komen. De beweging tegen de Rijksadviseurs, toen in vollen gang, hield mij daarvan terug. Ik koesterde hoop op reconstructie, aanvulling, verbetering en meende, voor zoover mij betrof, dat wat door de zorgen der Rijksadviseurs was voorbereid, verzameld, gewekt, gekweekt en ontwikkeld, door een zeker vertoon van esprit de corps wellicht zou kunnen gered worden. Wanneer ik had kunnen vermoeden dat, als over zooveel anders, de Minister Kappeijne lachend heen zou stappen, dat de Rijks-adviseurs nog slechts enkele maanden te leven hadden, voorzeker het zwijgen ware door mij afgebroken".

Dit opstel van 12 November 1882 is zeker hoogst merkwaardig en toont hoe weinig consideratie de Regeering voor haar Commissie overhad. Het blijkt duidelijk, dat de heeren Cuypers en De Stuers de commissie niet meer het willige werktuig van vroeger achtten en van haar ontslagen wilden wezen. Daarentegen vond de buitenwereld de commissie veel te weinig zelfstandig en drong op haar ontbinding aan, omdat zij den heeren Cuypers en De Stuers te veel naar de oogen scheen te zien. Zoo werd het einde der Commissie min of meer tragi-komisch.

De bouwkundige wereld was over de Commissie al bijzonder slecht te spreken, en zeker niet ten onrechte. De Rijksmuseumgeschiedenis alleen was zeker al voldoende geweest om de architecten te ontstemmen, maar er was meer.

In de eerste plaats werd der Commissie verweten, dat zij had medegewerkt om de „officiëele" kunstleer de overwegende plaats te verschaffen, die deze na twintig jaar nu nog inneemt. Of dit verwijt gegrond is, zou alleen hij kunnen beoordeelen, die uit de archieven mag putten. Maar de bouwkundige wereld van toen en, het bleek nog onlangs, ook die van thans, zag in het protegeeren van één bepaalde kunstrichting door het Rijk een ernstige benadeeling van haar belangen. Of de Commissie zoo schuldig is geweest als sommigen meenen, betwijfelen wij. Als met zooveel anderen gelooven wij dat zij ook hiermede.... erin geloopen is.

Ernstige en gegronde grieven van de bouwkundige wereld waren verder, dat de Commissie haar eigen leden, voor zoover zij de bouwkunst beoefenden, aan het restaureeren en bouwen zette, en dus niet langer een onpartijdige commissie van advies bleef. De heer Cuypers kreeg het leeuwendeel van het werk, maar de heer Gosschalk werd toch ook met de stadhuizen te Heusden, te Gouda, de St.-Nicolaaskerk te Kampen en het waterpoortje te Sneek begunstigd. Nu willen wij gaarne aannemen, dat de beide bouwmeesters alleen uit zuivere liefde voor de kunst aan het werk gingen, maar hunne collega's hadden daaromtrent hun eigen, eenigszins andere meening.

Indien er ooit weder een Commissie van Rijksadviseurs mocht worden opgericht, dan dient zij een ander karakter te hebben, dan de vroegere. Maar de heer De Stuers zal zijne medewerking tot het wederinstellen van een dergelijk lichaam niet verleenen, omdat hij, om met den heer Gosschalk te spreken, „zich dan het voetje zou zien lichten." Wij voor ons zien in het optreden eener Commissie zooals die door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, blijkens haar laatste kamer-adres wordt verlangd, geen heil. De heer Gosschalk heeft er, in zijn Rotterdamsche rede, terecht op gewezen hoe weinig onzer jongere architecten zich met archeologie plegen in te laten. Zondert men diegenen uit, die in Rijksbetrekkingen of op andere wijze in het zog van den heer Cuypers varen en wier benoeming in een commissie al heel weinig geven zou, als men een onafhankelijk oordeel verlangde, dan zijn er maar een paar die als archeologen eenigen naam hebben. En juist deze laatsten willen van de restauraties, zooals die tegenwoordig ondernomen plegen te worden, niets weten, doch verklaren die eenvoudig voor niet-noodzakelijke vervalschingen, tot het begaan waarvan zij niet willen medewerken.

De lust, om in een commissie, als bij het Maatschappij-adres bedoeld wordt, zitting te nemen, zal zelfs bij de onderteekenaars daarvan niet groot zijn, zoodra vooraf bepaald wordt dat de commissieleden noch direct, noch zijdelings Rijkswerk mogen uitvoeren, en dat zij zich uitsluitend tot het geven van adviezen moeten bepalen.

Er heerschen nu bij het Rijk zeer „huiselijke" verhoudingen, die alleen mogelijk zijn door de goede vriendschap, die de heeren Cuypers en De Stuers verbindt. Een gedeelte van het Rijks-museum is den heer Cuypers voor zijn bureau's als „architect der Rijks-museum-gebouwen" ingeruimd, ofschoon deze gebouwen reeds sinds jaar en dag in hoofdzaak voltooid zijn en er aan een architect met een groot

bureau daar ter plaatse volstrekt geen behoefte meer is. Maar er wordt op dat bureau allerlei Rijks- en ander werk behandeld en er gaat van daar veel meer invloed uit dan men wel denkt. Het is hier dat de traditiën der ontbonden Commissie van Rijks-adviseurs worden voortgezet.

Dat dit alles veranderen zal, zoodra de heer De Stuers het veld zal hebben geruimd, spreekt van zelf. In hoeverre deze verandering een verbetering zal zijn, kan alleen de toekomst leeren. Die toekomst is voor ons verborgen; laat het verledene ons althans leeren wat een paar menschen, die tot macht en invloed weten te komen, en die een bepaalde kunstleer voorstaan, kunnen tot stand brengen. Het nageslacht moge oordeelen of hun werk ten goede of ten kwade geweest is.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

De redactie van het weekblad *Architectura* is moeilijk te voldoen. Nu zij ons moet toegeven, dat een lichaam, dat „officieel gezind" wordt geacht, daardoor nog niet „verdacht" behoeft te wezen, is zij toch nog niet tevreden met onze uitdrukkelijke verklaring, dat de Genootschapsleden-sollicitanten naar de Normaalschool-betrekking zich *niet* „aan misbruik ten eigen bate van hunne positie" hebben schuldig gemaakt.

De steen des aanstoots wordt nu gevonden in den zin: „Hebben zij gelijk, die beweren, dat de bezetting de vreemde indringers zal uitwerpen, zoodra de plaats als leeraar aan de Normaalschool, waarop thans door zoovelen geaasd wordt, door een Haagsch Gothieker zal zijn bezet?" Dit wordt gequalificeerd als „een lasterlijk, ongestaafd vermoeden", en tevens wordt ons toegevoegd dat wij „te laf zijn, om ruiterlijk amende honorable te doen."

Wij willen ons over dit alles niet boos maken. Ja, wij willen zelfs den aanhef van den geïncrimineerden zin veranderen in: „Zij hebben *ongelijk*", indien ons slechts het bewijs geleverd wordt, dat onder de azenden zich geen Genootschapsleden bevonden. Een verklaring van de redactie van *Architectura* zullen wij, zonder verder onderzoek, als bewijs aannemen.

EEN CURIOSUM.

Wij lazen in de dagbladen:

„Tot gemeente-ontvanger te Zwolle is door den Raad aldaar benoemd de heer J. Bierens de Haan, civiel-ingenieur aldaar."

En nu zijn er nog menschen, die beweren, dat de technische opleiding te Delft niet deugt! Zij maakt iemand toch immers bekwaam tot . . . . gemeente-ontvanger.

Ja maar, zegt een ander, daar zit het hem juist. De vele theoretisch-mathematische studiën maken iemand tot een zoo uitnemend cijferaar, dat het jammer zou zijn, wanneer die bekwaamheid niet op betere wijze, dan waartoe de eigenlijke techniek gelegenheid geeft, zou kunnen worden te pas gebracht.

DECORATIE-BESCHILDERING IN MUSIS-SACRUM TE ARNHEM.

In een der nummers van den vorigen jaargang werd door mij een verslag gegeven van eene exposition van ingezonden ontwerpen voor de decoratie van de zalen in Musis Sacrum te Arnhem. Onder deze plannen viel als het meest geschikt in het oog dat van de heeren Ch. Roskam, Frohwein en Cools.

Door het Gemeentebestuur werd het werk aan genoemde heeren opgedragen en dezer dagen is de laatste hand aan de kleine concertzaal en het café gelegd, en daarmede het geheele werk opgeleverd.

De goede verwachtingen, van de plannen gekoesterd, zijn niet beschaamd. De kleine concertzaal is geschilderd in Renaissance, in zeer zachte tinten; de tympanvullingen zijn alle verschillend van conceptie, in crème-toon op gouden fond. In de hoektympans zijn vullingen geschilderd, waartoe het Arnhemsche wapen het motief leverde. Het geheel is zeer harmonisch behandeld.

De geornementeerde vullingen, aangebracht op de borstwering van het rondgaande balkon, en de koperen candelabres, een en ander naar ontwerpen van den heer Ch. Roskam, geven het geheel een veel beter aanzien. Hier blijkt ontwijfelbaar dat in vele gevallen het decoratief de architectuur de reddende hand toesteekt, al behoort dit zoo niet.

Het café is in hoofdzaak in houtkleur behandeld; door het wegnemen van de veel te zware caisson-indeelingen en eenige rondloopende banden, heeft dit lokaal veel in hoogte gewonnen. Het plafond is door den zeer fijnen goudtoon met grisaille-ornementen en kleurige bloemguirlandes, hier en daar onderbroken door imitatie-bronzen lijsten en kapiteelen, lichter geworden.

Een en ander is volkomen in harmonie met de drie groote paneelen in gobelin-imitatie, eene bewerking die geheel nieuw is, en die wij hier voor het eerst zagen toegepast. Deze imitatie is met groote technische vaardigheid geschilderd. De wol van de stof, die beschilderd is, blijft geheel zichtbaar, en heeft hare zachtheid behouden; zelfs bij nauwkeurige beschouwing kan men bijna niet onderscheiden of men imitatie of echt gobelin voor zich heeft. Volgens den heer Roskam is dit procedé in ons land nog niet toegepast.

Daar het café behoort bij het concertgebouw is bij het ontwerpen der gobelins aan de muziek gedacht en stellen de drie groote paneelen op talentvolle wijze „la musique joyeuse", „la musique dramatique" en „la musique lyrique" voor. De figuren zijn geschilderd op geornementeerde fonds, omgeven door klimop-guirlandes en omlijst door breede borduren. Waar de echte gobelins voor velen onbereikbare idealen zijn, wegens de enorme kosten (paneelen van die grootte zullen ± f 2500 per stuk kosten), is deze wijze van werken zeer aan te bevelen.

Wij brengen gaarne hulde aan het gemeentebestuur, dat op zoo flinke wijze het nieuwe concertgebouw liet decoreeren, en twijfelen niet of ieder bezoeker zal onbevooroordeeld erkennen, dat het verblijf in de zalen nu een genot is geworden.

F.

ADJUNCT-INSPECTEURS VAN DEN ARBEID.

De Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid maakt bekend:

dat in den loop van dit jaar kunnen worden benoemd zes adjunct-inspecteurs van den arbeid;

dat aan de betrekking van adjunct-inspecteur van den arbeid is verbonden een jaarwedde van *f* 1500, welke bij gebleken geschiktheid kan opklimmen tot *f* 2500;

dat voor hen die voor de genoemde betrekking in aanmerking wenschen te komen, in de maand Juli gelegenheid zal worden gegeven om ten overstaan van eene commissie bewijzen te geven van geschiktheid en van bekwaamheid in de navolgende vakken:

A. *Wetgeving.*

1°. De Arbeidswet en de krachtens die wet genomen algemeene maatregelen van bestuur, de Veiligheidswet, de wet van 2 Juni 1875 (Stbl. no. 95), betreffende de inrichtingen welke gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken, en de wet van 28 Mei 1869 (Stbl. no. 97), regelende het toezicht op het gebruik van stoomtoestellen;

2°. de hoofdbeginselen van het administratief recht, van het materieele en formeele strafrecht en van de rechterlijke organisatie, voor zooveel deze onderwerpen in dadelijk verband staan met de sub 1°. genoemde wetten;

3°. de hoofdbeginselen van de wetgeving in een of meer der navolgende Rijken, ter keuze van den candidaat: Frankrijk, Engeland, Duitschland en Zwitserland, betreffende de onderwerpen, geregeld in de Nederlandsche Arbeidswet en Veiligheidswet.

B. *Gezondheidsleer.*

De beginselen der gezondheidsleer, voor zooveel betreft fabrieken en werkplaatsen, meer bepaald met het oog op verlichting, verwarming, ventilatie en gevaar voor vergiftiging en besmetting.

C. *Kennis van werktuigen.*

1°. Inrichting en werking der motoren.

2°. Werktuigen tot het verplaatsen van lasten in en buiten fabrieken.

3°. Bekendheid met het berekenen van het vermogen der sub 2°. bedoelde werktuigen en der constructie van de hoofddeelen daarvan met het oog op het ontstaan van gevaar.

D. *Leer der bedrijven.*

1°. Kennis van een of meer der onderwerpen, genoemd in de hieronder sub 2°. vermelde groepen, ter keuze van den candidaat.

2°. Het geven van een algemeen overzicht van de bewerkingen van de grondstoffen of van den gang van het bedrijf en, waar deze daarbij voorkomen, van de scheikundige processen bij twee der volgende onderwerpen, waarvan één uit groep I en één uit groep II, ter keuze van den candidaat, een en ander voor zoover niet van meer bijzondere kennis in een dier onderwerpen ingevolge het hierboven sub 1°. bepaalde is gebleken.

Groep I.

a. mechanische bewerking der metalen en van het hout;
b. spinnerijen en weverijen;
c. papierfabrieken, boek- en courantendrukkerijen.

Groep II.

a. suiker- en aardappelmeel-industrie;
b. zeep- en kaarsenfabrikage;
c. bierbrouwerijen en spiritus-industrie;
d. technologie van brandstoffen en lichtgas.

Bij de behandeling der vakken sub C en D zal den candidaat de gelegenheid worden gegeven, blijken te geven van zijne bekendheid met de inrichtingen bij de verschillende werktuigen aangebracht tot het voorkomen van ongevallen bij het gebruik.

Om ter benoeming te kunnen worden voorgedragen, moeten de candidaten zich onderwerpen aan een geneeskundig onderzoek door een of meer door den Minister aan te wijzen geneeskundigen.

Zij die van de in dit programma bedoelde bewijzen van bekwaamheid wenschen te doen blijken, moeten zich vóór 1 Juni e. k. bij gezegeld adres aanmelden bij den Minister, met opgave van naam, woonplaats, casu quo vroegere en tegenwoordige betrekking en onder overlegging hunner geboorte-akte.

Nadere inlichtingen omtrent het in dit programma vervatte, worden mondeling aan het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid (afdeeling Arbeid en Fabriekswezen) verstrekt.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

Zooals in ons vorig verslag is medegedeeld, werd in de Instituutsvergadering van 12 November 1895 namens het lid J. van Hasselt eene uitvoerige bijdrage geleverd over de door hem opgedane ervaring met draineerbuizen bij den aanleg van de Amsterdamsche duinwaterleiding, welke niet in het voordeel was van deze wijze van aanleg. Dit gaf het lid Th. Stang aanleiding om, in het belang van deze wijze van handelen, in de vergadering van 11 Febr. jl. eene zeer uitvoerige, door kaarten en teekeningen op groote schaal toegelichte mededeeling te geven over de ervaring, opgedaan bij de exploitatie van de Scheveningsch-Wassenaarsche duinen ten behoeve van de 's-Gravenhaagsche duinwaterleiding, waarbij het stelsel van draineerbuizen op groote schaal is toegepast, in tegenstelling van dat met open kanalen. De spreker schetste in breede trekken de voordeelen, met dit stelsel verkregen en trad daarbij in vergelijkingen, zoo van technischen als van financieelen aard, met betrekking tot hetgeen men te Amsterdam had verkregen.

Spreker besloot zijne voordracht met de volgende conclusiën:

1°. zonder kapitaalvergrooting zijn wij er hier-ter-stede in geslaagd, de onderdeelen van onze watervoorziening, zooals machinekracht, filteroppervlakte, aanvoervermogen, enz. uit te breiden tot bijna het drievoudige van den oorspronkelijken aanleg;

2°. door ons stelsel van drainage zijn wij geraakt tot bijna het viervoudige van het productievermogen van den oorspronkelijken aanleg van onzen watervang en wel voor eenheidsprijzen die, vergeleken met die van de Amsterdamsche Duinwaterleiding, verrassend zijn te noemen;

3°. onze watervang heeft het voordeel van zeer weinig onderhoudskosten te vereischen;

4°. bij strenge winters zijn wij door onze prise d'eau in staat de ijsformatie op de filters te voorkomen, terwijl tevens groote waarborg wordt verkregen van een geregelden gang van den dienst, doordien het gevaar voor het bevriezen van hoofdleidingen geheel wordt opgeheven.

5°. wij kunnen voldoen aan alle eischen van de moderne hygiëne ter voorkoming van het gevaar van infectie van de prise d'eau in tijden van epidemie;

6°. ten opzichte van de hoeveelheid, die nog ter onzer beschikking is, zijn wij gekomen tot een hoeveelheid, die de schatting van deskundigen verre heeft overtroffen.

Door den President werden alsnu, niet alleen de in de vorige vergadering toegezegde beraadslagingen over de voordracht van het lid Van Hasselt, maar tegelijk daarmede die over hetgeen door het lid Stang was medegedeeld, aan de orde gesteld.

Eene zeer breedvoerige discussie had hierop plaats, waarbij de beide leidingen uit verschillende oogpunten werden besproken, toegelicht en verdedigd. Het grootste aandeel in dit debat had wel het lid Van Hasselt, die zich ten taak had gesteld, de verschillende opmerkingen en bedenkingen ten opzichte van hetgeen in zijn voordracht was medegedeeld, te wederleggen of toe te lichten, en daarbij vooral deed uitkomen, dat waar zooveel verschillende factoren en omstandigheden in het spel zijn, waarmede men rekening dient te houden, het niet wel aangaat de uitkomsten met verschillende waterleidingen, onder geheel verschillende omstandigheden verkregen, tot punt van vergelijking te maken.

In den loop van deze discussie scheen men het over het algemeen vrij wel eens te zijn, dat het gebruik van rivierwater uit een hygiënisch oogpunt niet zoo volstrekt schadelijk zou zijn als wel wordt beweerd.

Het raadslid Dr. E. F. van Dissel nam uit eene voordracht, door het lid G. Van Diesen ten vorigen jare in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen gehouden, aanleiding, om het een en ander mede te deelen over den zwaren stormvloed die op 1 November 1570 langs de kusten van Europa, van Frankrijk af tot Noorwegen, had gewoed en allerwege, meer bepaald ook in Nederland, met name te Scheveningen, veel schade had aangericht, waarbij de vraag ter sprake kwam, tot hoe hoog het zeewater te dien tijde had gestaan. Belangrijke bijzonderheden daaromtrent werden zoowel door den spreker, op grond van stukken uit het archief van Rijnland als door den President J. F. W. Conrad en de leden G. Van Diesen en J. A. Lindo uit andere bronnen medegedeeld, waarbij nog door laatstgemelde een vloed van 1665 werd vermeld en als feit geconstateerd, dat het strand te Scheveningen een voortdurende en zeer belangrijke afneming had ondervonden.

Onder hetgeen verder in deze vergadering werd verhandeld, verdient te dezer plaatse nog vermelding, dat in den aanvang van de vergadering door den President een woord van herinnering werd gewijd aan vier afgestorven leden, het honorair lid W. C. A. Staring en de gewone leden N. M. Koning, G. Lebret en P. de Leeuw.

Nadat een aantal nieuwe leden waren aangenomen, sloot de President te halfvijf uren de vergadering.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

Vergadering van 5 *Februari* 1896.

In deze vergadering hield de heer Lauweriks eene lezing over „Voorschriften", nadat de notulen der voorgaande bijeenkomst gelezen waren en de heer Leliman verzocht had daarin op te nemen dat zijn weder toetreden tot het Genootschap geschied was naar aanleiding van een vriendschappelijk onderhoud met den Voorzitter.

De heer Lauweriks begon met de mededeeling dat zijne bijdrage, die den titel van „Voorschriften" droeg, slechts uit gedachten zou bestaan. Spreker wees erop, dat men door verschillende waarnemingen de overtuiging had, dat alles aan vaste voorschriften gebonden is en dat bij oppervlakkige beschouwing der natuurvormen alles tot een grondslag van eenheid wordt teruggebracht. Bij het zonnestelsel en den bouw van hemellichamen treft men een meetkundigen grondslag aan, die alles beheerscht, terwijl de bewijzen van een meetkundige wet ook gevonden worden in het dierenrijk, bij de plantkunde en de mineralen.

Spreker noemt scheppen het leggen van gedachten in vormen, en architectuur een schepping van het brein; hij ziet iets goddelijks in den oogst van den landbouwer, maar niet in den bouwmaar-raak-stijl der architecten, die geene voorschriften volgen. Men moet de waarheid zoeken en men kent de kwaal; de gevaren moeten onder het oog gezien worden om kans van slagen te hebben.

De heer Lauweriks wees erop, dat kunst de opperste uiting is van 's menschen denkvermogen en nooit de uitdrukking mag zijn van een toevallig natuurverschijnsel. Kunst is de afstraling der waarheid en er is behoefte aan geschapen zelfbewustzijn; men moet dat bewustzijn gebruiken, de waarheid zoeken; eerst dan kan er een ander tijdperk aanbreken.

De Voorzitter bracht den spreker dank en verklaarde het niet in alle deelen met hem eens te zijn; de heer Jos. Cuypers had het beter gevonden aan de bijdrage den titel van „het verlies der waarheid" te geven en de heer Leliman gaf spreker in overweging de diep-philosophische lezing te herzien en haar aan het Orgaan af te staan.

De questie tusschen het Bestuur en den heer J. B. Lambeek Jr. kwam daarop ter tafel en werd op bevredigende wijze opgelost; laatstgenoemde verklaarde zich bereid in het weekblad *De Opmerker* kennis te geven, dat hij eene door hem in dat orgaan gebezigde uitdrukking (zie *De Opmerker* van 25 Januari jl.) zou terugnemen.

ARTI ET INDUSTRIAE TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Zaterdag 8 *Februari* 1896.

De heer Pierre Amiabel Jr. hield eene causerie over „den meubelmaker en zijn vak van voorheen en thans" en begon met een kijkje in het verleden — 60 à 40 jaren terug — toen de

kennis van den meubelmaker hier-te-lande zeer beperkt, het begrip van teekenen nog zeer luttel, doch de practische kennis zeer uitgebreid was en de soliditeit bovenaan stond. Politoeren was toen hoofdzaak; om vormen bekommerde men zich niet; hecht en sterk was de leuze en werd als hoofdvereischte beschouwd, waardoor het mogelijk was, dat in 1866 op een tentoonstelling een buffet met goud bekroond werd, hoewel het lomp en plomp was, maar.... sterk. Langzamerhand werd het vakonderwijs, ook in het meubelmaken, meer veredeld, het teekenen trad op den voorgrond, de gezellen, thans patroons, gingen naar het buitenland en daardoor is het meubelmakersvak ook thans in een stadium gekomen dat het gerust een vergelijk met het buitenland kan doorstaan.

De werkstukken, ter vergadering aanwezig, en de artistieke teekeningen aan de wanden, strekten ten bewijze daarvan.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE.

Vergadering van Vrijdag 14 *Februari* 1896.

De heer D. E. C. Knuttel, in de voorgaande bijeenkomst tot Voorzitter gekozen, leidde de vergadering en besprak in zijn openingswoord de afscheiding van een aantal leden en de redenen, die daartoe geleid hadden. Spreker zag daarin een tegenzin tegen de Maatschappij, die minder gemotiveerd was, daar de bemerkingen het Bestuur zouden moeten treffen De Voorzitter hoopte dat de leden het nieuwe Bestuur zouden steunen en deelde mede dat het Hoofdbestuur tegen de volgende week eene vergadering denkt te houden met de besturen der afdeelingen, eereleden en oud-bestuurders, ten einde maatregelen te nemen in het belang der zaak en zoo mogelijk aan bezwaren tegen den bestaanden toestand tegemoet te komen.

De Voorzitter voegde eraan toe dat de heer Sluijterman de benoeming tot lid van het Bestuur had aangenomen en dat de heer Brouwer nog eenige reserve maakt.

Na lezing en goedkeuring der notulen, werd medegedeeld dat de heer Mialaret voor het lidmaatschap bedankt had en verkreeg de heer Knuttel het woord om de gebouwen van het Meteorologisch Instituut te De Bilt bij Utrecht te bespreken. Spreker verzocht de Vergadering in het oog te houden dat het niet in zijne bedoeling lag een voordracht te houden, zooals op het convocatiebiljet vermeld stond, maar wel om de samenstelling der gebouwen voor dat Instituut onder overlegging van teekeningen te verklaren.

Spreker kweet zich van die taak op onderhoudende wijze; moest men zich bij het doen van meteorologische waarnemingen in den eersten tijd in allerlei gebouwen behelpen, daarin kwam verandering toen de studie van het aardmagnetisme daarbij werd opgenomen. Om zekerheid te hebben dat magnetische invloeden zich niet konden doen gevoelen, werd een vrij terrein verlangd en hieraan werden hooge eischen gesteld. Zoo werd voor het Meteorologisch Instituut te Utrecht een open stuk grond gekocht, dat bij nader inzien ongeschikt bleek te zijn door de nabijheid van een kanaal, dat door ijzeren schepen bevaren werd De Regeering kocht daarop een buitengoed aan De Bilt, bestemde het daarop staande heerenhuis voor woning en dienstvertrekken en bouwde daartegen een toren van 30 M. hoogte voor de waarnemingen van den wind. Deze toren, waarbij de toepassing van zwaar ijzerwerk niet werd toegestaan, is in hout opgetrokken en van af 10 M. boven den grond à jour bewerkt.

Op het landgoed zijn op een geheel vrij terrein twee paviljoens gebouwd, waarvan het eene dient voor de absolute waarnemingen van aardmagnetisme en het andere voor de variatie-bepalingen daarvan.

Voor het eerstgenoemde werd een afgescheiden plaats en totaal gemis van magnetische invloeden geëischt; bij de samenstelling moest niet alleen het gebruik van ijzer, maar ook dat van baksteen, tras, steen- en schelpkalk vermeden worden, die allen in zekere mate magnetisch zijn. Portland cement is dit in geringe mate. Op een onderbouw van beton, bestaande uit stukken van Naamsche steen en hydraulische kalk, werd het gebouw grootendeels in hout opgetrokken; de staande wanden en de zoldering bestonden uit rietplanken met eene tusschenvulling van zaagsel en de instrumenten werden op geheel vrijstaande fundeeringen geplaatst, waarbij erop te letten viel dat de fundeering geheel vrij bleef van den vloer om trillingen te vermijden.

Het paviljoen voor de variatie-bepalingen moet aan nog zwaardere eischen voldoen; het bestaat uit twee lokalen, waarvan de rechtstanden en zoldering als spouwmuren behandeld en met een isoleergang omgeven zijn. De buitenwand wordt ter binnenzijde door rietplanken en ter buitenzijde door drijfsteen met eene vulling voor volkomen isoleering gevormd en voor laatstgenoemde vulling zijn niet minder dan 500 stère benoodigd. Terwijl dit paviljoen met houtcement gedekt is, werd voor het eerste daklinnen gebezigd; beide bekappingen zijn zoodanig ingericht, dat zij de zonnewarmte keeren.

De heer Knuttel gaf ten slotte een overzicht van de wijze, waarop in de ventilatie voorzien is en van de middelen, die in het werk zijn gesteld, om de lucht in het tweede paviljoen zoo veel mogelijk op gelijke temperatuur en vochtvrij te houden.

Na afloop van deze belangrijke mededeelingen had eene kleine gedachtenwisseling plaats en werd de aandacht der leden gevestigd op de langs de wanden tentoongestelde platen van „Nederlandsche Kunstvoorwerpen uit vroegere eeuwen," aan de welwillendheid van den Voorzitter der afdeeling Arnhem verschuldigd.

De behandeling der vragen, door het Hoofdbestuur gesteld, kwam daarop aan de orde.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. De commissie voor de Koninklijke subsidiën aan jonge kunstenaars heeft voor dit jaar de subsidie toegewezen aan de heeren Linze, De Jong, Doormaal, Schild, Arntzenius en Steenwijk, die ook in het afgeloopen jaar reeds toelage hadden verworven.

Voor het eerst zullen thans subsidie genieten de heeren Hobaar, Roelofs en De Hoog.

— Van den 19n tot en met den 27n Februari a. s. zal in de Ceciliazaal van het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen alhier plaats hebben eene tentoonstelling van kunstvoorwerpen, geborduurd op de Singernaaimachine. De aandacht, die deze expositie te Amsterdam trok, heeft de Singer Manufacturing Company doen besluiten haar ook hier ter stede te houden.

PERSONALIA.

— De heer P. Tirion, gemeente-architect te 's-Gravenhage, zal, op zijne aanvrage, met 1 Maart den dienst met pensioen verlaten. Men verneemt, dat de betrekking van gemeente-architect niet meer zal worden vervuld.

— Met ingang van 1 Maart zijn tot adspirant-opzichter bij de Rijkstelegraaf benoemd: J. W. Romijn te Rotterdam, P. B. Bosch te Amsterdam, A. Heeck te Arnhem en J. G. C. Degens te 's-Gravenhage.

— De heer H. M. Krabbé te Breda is benoemd tot leeraar in de schilderkunst aan de School voor Kunstnijverheid te Haarlem.

— De Gemeenteraad van Bussum verleende den directeur der gasfabriek eervol ontslag met behoud van tractement tot 1 April e. k. en benoemde tot opzichter der gasfabriek den heer J. F. Everts, gemeente-architect, en tot administrateur den heer Van Alkemade, gemeente-secretaris, beiden op een salaris van f 300 en vrij licht.

— Tot directeur van de stoomtram Beverwijk—Haarlem is benoemd de heer H. Polis, ingenieur te Maastricht.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Twee practische bouwkundige opzichters. Adres lett. W. H., Bureau *Twentsche Courant*, Almelo.

— Chef-teekenaar op een groote ijzergieterij. Adres lett. D. W. B., Algem. Advert.-bureau Nijgh & van Ditmar, Rotterdam.

— Klerk-teekenaar, op de hoogte van correspondentie en boekhouden. Jaarwedde f 700, met vooruitzicht op verhooging. Adres met toezending van getuigschriften, lett. Z. O. 787 *Nieuws van den Dag*, Amsterdam.

— Ingenieur als hoofdvertegenwoordiger in Venezuela van de Carenero Spoorweg- en Stoomvaartmaatschappij. Gegadigden adresseeren zich schriftelijk tot den heer Mr. E. J. Everwijn Lange Jr., Frederiksplein 41, te Amsterdam.

— Adjunct-inspecteur der bouwpolitie te 's-Gravenhage. Jaarwedde f 800. Adres Burg. en Weth. uiterl. 22 Febr. (*Zie advert. in no.* 7.)

— Agenten voor eene bouwstof van nieuwe vinding. Adres motto „Omkeer", Bureau „De Opmerker". (*Zie advert. in no.* 6.)

ADVERTENTIËN.

J. D. HOEK, 's Gravenhage.

SPECIALITEIT IN

gesmeed ijzeren HEKKEN, en ijne SMEEDWERKEN, BRANDKASTEN, KLUISDEUREN enz.

Vraag attesten van de vuur- en valproef op den 5 Sept. 1895 alhier gehouden.

W. H. JACOBS.

Machinefabriek, Stoomketelmakerij en Grofsmederij.

HAARLEM.

INRICHTING TOT HYDRAULISCH KLINKEN VAN DE ZWAARSTE KETELS EN IJZERCONSTUCTIËN.

Fabriek en Kantoor:

HUBERTINA-WERF. NOORDER-BUITENSPAARNE.

Adjunct-Inspecteur der Bouwpolitie.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *'s-Gravenhage* maken bekend, dat bij de **Bouwpolitie** is te vervullen de betrekking van **ADJUNCT-INSPECTEUR,** op een jaarwedde van **f 800.**

Sollicitanten naar die betrekking wordt verzocht zich bij gezegeld verzoekschrift, vrachtvrij te wenden tot Burgemeester en Wethouders voornoemd vóór of uiterlijk op *22 Februari 1896.*

Inlichtingen kunnen worden verkregen elken werkdag tusschen 1 en 2 uren des namiddags bij den Inspecteur der Bouwpolitie ten Raadhuize.

's-Gravenhage, 31 Januari 1896.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

op DINSDAG 10 Maart 1896, *des namiddags ten* **2** *ure* (lokale tijd), aan het Bureau van den Sectie-Ingenieur der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in de *Oude Kijk-in-'t Jatstraat* te *Groningen*, van:

BESTEK G.

Het verrichten van eenige onderhoudswerken aan gebouwen, kunstwerken enz. der lijnen Harlingen—Nieuweschans en Groningen—Delfzijl, in negen perceelen.

De besteding geschiedt volgens § 87 van het bestek.

Het bestek ligt van den 1n Februari 1896 ter lezing aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. J. BUIS te *Groningen* en is op aanvraag aan genoemd bureau te bekomen, tegen betaling van *f* **1.00**.

Inlichtingen worden gegeven als in het bestek vermeld.

GRONINGEN, den 1n Februari 1896.

AANBESTEDING.

Op **Donderdag 27 Februari e. k.** zal, des voormiddags **11 uur,** door de Bouwvereeniging „DE BREE" te *Winterswijk*, in het Societeitsgebouw op den Zonnebrink aldaar, worden **aanbesteed:**

Het bouwen van DRIE VILLA'S met bijlevering van alle materialen.

BESTEKKEN en TEEKENINGEN zullen van af *Woensdag 19 Februari*, in voornoemde Societeit ter inzage liggen.

Aanwijzing in loco op den dag der aanbesteding des morgens 10 uur.

Inlichtingen geeft (behalve des Zondags) L. G. RICHTER, Architect te *Winterswijk.*

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

op **Dinsdag 24 Maart 1896,** *des namiddags te 2 uren* (lokale tijd), aan het Bureau van den Sectie-Ingenieur der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in de Oude Kijk-in-'t-Jatstraat te *Groningen*, van:

BESTEK H.

Het uitvoeren van Verfwerken met bijlevering der materialen op de lijnen Harlingen—Nieuweschans en Groningen—Delfzijl, in negen perceelen.

De besteding geschiedt volgens § 17 van het bestek.

Het bestek ligt van den 1 Februari 1896 ter lezing aan het Bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. J. BUIS te Groningen en is op aanvraag aan genoemd Bureau te bekomen tegen betaling van *f* **0.50.**

Inlichtingen worden gegeven als in het bestek vermeld.

GRONINGEN, Februari 1896.

AANBESTEDING

Maandag 17 Februari Woonhuis te **Bennebroek,** Architect J. WOLBERS, in plaats van elf ure, te **twaalf ure** voormiddags.

AANBESTEDING.

Namens de Maatschappij ***„Internationale Guano- en Superphosphaatwerken"***, gevestigd te *Rotterdam*, zal op **Zaterdag 22 Februari a. s.** des namiddags te 1 uur in het Café PIETERMAN te *Zwijndrecht*, worden ***aanbesteed:***

Het maken van Fundeeringen, Fabrieksgebouwen, Loodsen enz., op haar terrein, gelegen in de gemeente Zwijndrecht.

Na 7 Februari zijn Bestekken en Teekeningen à **f 4.50** per stel, verkrijgbaar aan het Algemeen Advertentie-Bureau der Firma NIJGH en VAN DITMAR, *Wijnhaven 113*, te Rotterdam.

Nadere inlichtingen verstrekt aan zijn bureau,

Open Rijstuin 9, des v. m. van 9—10 ure

de Architect,
P. A. WEELDENBURG.

WATER? Artesische en Nortonputten.

Bovenstaande putten worden geleverd in verschillende afmetingen, voor elke hoeveelheid wordt gegarandeerd.

GEBR. ROSZMARK.

Machinefabriek en specialiteiten in Grondboringen.

ALMELO.

DAKVILT

waarbij planken-onderlaag overbodig
Firma **H. Hooghwinkel,** *Gorinchem.*

INDISCHE HOUTSOORTEN.

Nederlandsch-Indische Houtsoorten, geschikt voor waterbouwwerken en scheepsbouw, spoorwegwagons, blokken ter bestrating etc. -- Proeven staan op aanvrage ten dienste.

Nadere inlichtingen verstrekt **HET TECHNISCH BUREAU V. d. Duinstraat 103. 's-Gravenhage- A. Ph. v. d Ploeg, Civ.-Ingenieur.**

Motorenfabriek,

C. STEFFELAAR, Velzen.

Levert onder langdurige garantie tegen **billijke prijzen,**

PETROLEUM- en GASMOTOREN,

van 1 tot 40 Paardenkracht, welke uitmunten door eenvoudige en soliede constructie, benevens gering Olieverbruik.

Motoren voor Land- en Scheepsbedrijf, direct werkend op de Schroefas.

BRILLIANT RIJWIELEN

zijn in prijzen van f 135 tot f 300 te verkrijgen in het MAGAZIJN van

G. C. LELSZ.

Kerkstraat 221 bij de Vijzelstraat, Amsterdam.

BONDSRIJWIELHERSTELLER.

ROLLUIKEN

van ***hout*** en van ***staal,*** in verschillende ***constructiën.*** Prijscouranten en inlichtingen op aanvrage gratis bij

W. H. M. SCHOLTE,
Fabrikant, Prinsengracht 516, AMSTERDAM.

OPRUIMING

van vroegere jaargangen van „DE OPMERKER."

Wegens gebrek aan plaats worden de volgende Jaargangen van **„De Opmerker"** tegen de daarbij vermelde prijzen opgeruimd.

	In losse bladen.	Ingenaaid.
JAARGANG 1884	*f* 1.50	*f* 2.—
„ 1885	„ 1.50	„ 2.—
„ 1886	„ 1.50	„ 2.—
„ 1887	„ 1.50	„ 2.—
„ 1888	„ 1.50	„ 2.—
„ 1889	„ 1.50	„ 2.—
„ 1890	„ 1.50	„ 2.—
„ 1891	„ 1.50	„ 2.—
„ 1892	„ 1.50	„ 2.—
„ 1893	„ 1.50	„ 2.—
„ 1894	„ 2.—	„ 2 50
„ 1895	„ 2.50	„ 3.—

Na ontvangst van postwissel, waarop vermeld is welke jaargangen men verlangt, volgt de toezending ***franco***.

DE ADMINISTRATIE.

Gebr. K. & H. MEURS,

in alle **Hardsteenen** en **Marmerwerken, Grafmonumenten** en **Grafzerken.**

Woonplaats: *Rustenburgerstraat* 80.
Werkplaats: *Kuiperstraat* 45. N.-AMSTEL.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade **De NEDERLANDEN** van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam. Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

Photo-Zincografisch ATELIER

van **HAUSTEDT & VAN BEMMEL** Sarphatipark 84, Telefoon No. 1347 AMSTERDAM.

M. R. GREVENSTUK.

APELDOORN.

levert door het **geheele** Rijk **GLASJALOUSIËN, CARBOLINEUM,** en alle soorten **VERFWAREN** tot **concurreerende** prijzen.

F. MUSCHTER.

Bilderdijkstraat No. 82.

AMSTERDAM.

Inrichting voor aanleg van Electrische verlichting. Fabriek van LUCHTDRUKDEUROPENERS, ELECTRISCHE SCHELLEN, TELEPHOONS, BLIKSEMAFLEIDERS en SPREEKBUIZEN.

W. HOOIJ & ZOON, Werktuigkundigen

Jacob van Campenstraat 48, Amsterdam.

The „A. I." Anti-Fouling Boiler Fluid,

Middel ter voorkoming en wegneming van den ketelsteen in STOOMKETELS.

Prijs per fust van 180 liter *f* 0.55 per liter, met contract *f* 0.50 per liter.

CRAMER ELSENBURG & Co.,

Hofleveranciers,

AMSTERDAM.

Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.

Centraalverwarming door heete lucht.

ASPHALTFABRIEK.

MEIJJES en BOSCH, Wijhe bij Zwolle.

Fabriek van **Asphaltdakpapier, Isoleerplaten, Carbolineum** enz.
Specialiteit: **HOUTCEMENTDAKEN (verbeterd systeem Häusler), Asphaltvloeren, DAKEN** met **DUBBELE ASPHALTBEDEKKING** onder **zes jarige garantie.**
MONSTERS en PRIJSOPGAVEN op aanvraag **gratis** en **franco.**

Houthandel. Loon-Stoomzagerij. OOSTERMEIJER & Co.

AMERSFOORT.

In voorraad: prima **Slavonisch Eiken Kloshout,** 1/2, 3/4, 1 en 5/4 dms. **Eiken Wagenschot.** Alle soorten Buitenlandsch **gezaagd** en **geschaafd Hout. Amerikaansch Greenen Balken** voor Masten en Molenroeden. **Juffers, Ellens, Kolders, Sparren. Eiken-, Greenen-, Vuren Bestekhout. Amerikaansch Greenen Bestekhout.**

Spoedige levering. — Prima kwaliteit. — Concurreerende prijzen.

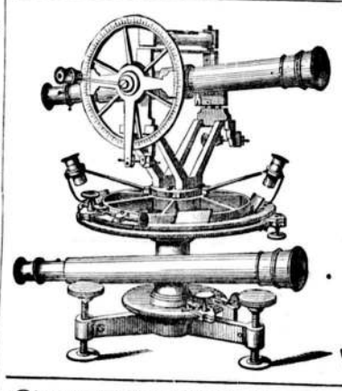

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN **WATERPAS- HOEKMEET-** EN ANDERE **INSTRUMENTEN,** voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren **Peilschalen.**

WEEGWERKTUIGEN.

CHEMISCH INSTITUUT.

Oostzeedijk 166—168, Rotterdam.

Laboratorium voor Scheik.- en Microscopisch onderzoek.

ONDERWIJSINRICHTING voor HANDEL en INDUSTRIE.

Dr. BONNO v. DIJKEN.

HOOGERWERFF & Co

Kinderdijk en Vlaardingen.

BULLIVANT'S BUIGZAAM STAALDRAADTOUW

voor verschillende doeleinden.

Afstands- en Peillijnen met Haspels.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

J. H. Hamstra.

31ste JAARGANG — N° 8 — ZATERDAG, 22 Febr. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaats uimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

ENGELSCHE BOUWKUNST.

II.

De *Perpendicular Style* had het hoogste bereikt dat in haar systeem, wat constructie en versiering betreft, te bereiken valt. Een andere wijze van bouwen kwam in de zestiende eeuw in zwang en het is eigenaardig dat die zich het eerst en het volledigst uit aan gebouwen van hout en steen.

Het gebruiken van hout voor huizen was in de middeleeuwen zeer algemeen geweest. De Engelschen pasten dit materiaal op geheel bijzondere wijze toe; wel zijn de huizen van houten raamwerk gemaakt met steenen vullingen, dus zooals in Duitschland, maar zij hebben toch een apart karakter, zooals men aan diegene uit de 16e eeuw, die te Chester, Salisbury, Shrewsbury en Bath vooral bewaard bleven, kan zien.

Dat de middeleeuwsche traditie zich niet verloochent, ook al worden de versierselen aan de Renaissance ontleend, daarvoor zijn in de 16e eeuw niet alleen, maar ook later nog vele bewijzen te vinden. De nieuwe vormen werden van het vasteland als het ware slechts schoorvoetend overgenomen. Sinds de 16e eeuw wordt de Engelsche bouwkunst, die in de middeleeuwen zoo vooruitstrevend was geweest, conservatief.

Huizen te Chester, van 1615 en van 1652, zijn precies zooals andere, honderd jaar vroeger gemaakt. Als bijzonderheid vertoonen zij een overvloed van vensters, zoodat eigenlijk niet veel anders dan het houten geraamte met glas gevuld, aan de straatzijde zich vertoont.

Hadden, in de middeleeuwen, de open kappen van vele kerken den timmerlieden gelegenheid gegeven, hunne groote bekwaamheid te toonen, in de 16e eeuw zijn het de kappen der groote zalen voor wereldlijke doeleinden, waarvoor hun kunst gevraagd wordt. Fraaie voorbeelden daarvan vindt men te Hampton Court en in den Middle Temple te Londen.

De 16e-eeuwsche Renaissance wordt in Engeland *Elizabethan Style* genoemd. Toch heeft Elizabeth al heel weinig voor de bouwkunst van haar tijd gedaan, want alleen de galerij te Windsor heeft zij doen maken. Maar zij wist hare gunstelingen op allerlei wijze tot bouwen over te halen en zoo ontstonden onder haar regeering vele huizen in steden en buitenverblijven.

De kennis der Renaissance hadden de Engelsche bouwmeesters van dien tijd moeten putten uit Italiaansche en Fransche leerboeken. Maar ook buitenlandsche meesters kwamen het Kanaal oversteken. Zoo is het eerste gebouw, waaraan de Renaissance met beslistheid werd toegepast, de poort van Cajus College te Cambridge, in 1574 door Theodor Have uit Kleef gebouwd. De gevels zijn, naar het voorbeeld der Italiaansche kerken van dien tijd, van klassieke pilasters voorzien, terwijl het geheel door een kleinen koepel bekroond wordt.

Een Italiaan, Giovanni di Padua, bouwde van 1567—1579 Longleat House, een buitenverblijf, welks vertrekken hij, naar de wijze van zijn vaderland, om twee binnenplaatsen rangschikte, terwijl hij de gevels met drie pilasterorden boven elkander versierde.

Wanneer geboren Engelschen aan het werk gingen, maakten zij heel wat anders; zij hadden van de constructieve beteekenis der Renaissance-motieven geen begrip en gebruikten alles met een vrijheid, die aan grilligheid grenst. Een voorbeeld hiervan is het in 1580 gebouwde Wollaston House, dat uit twee verdiepingen, met verhoogde paviljoens op de hoeken, bestaat. Iedere verdieping beeft zeer zonderling gevormde pilasters, terwijl de paviljoens een niet minder grillige bekroning vertoonen. De middenpartij wordt ingenomen door een hooge zaal met hoektorentjes.

In het jaar 1607 werd Holland House door John Thorpe voltooid. Dit bouwwerk geldt als het beste

voorbeeld van den stijl. Het bestaat uit een hoofdgebouw met uitspringende vleugels. Om het plein is een overdekte booggalerij gemaakt, die op in rustiekwerk behandelde pijlers rust en door een zeer eigenaardig gevormde balustrade bekroond wordt. De gevels van het gebouw bestaan grootendeels uit gebakken steen. Een prachtige trapzaal, verscheidene galerijen en een ruime vóórzaal komen in dit gebouw voor en ontbreken ook niet in andere, uit deze periode afkomstig. Het uitwendige onderscheidt zich door de vele *bay-windows*, uitspringende vensters in den geest van die, welke bij ons aan de Zaan in gebruik waren; deze vensters zijn van Gothische traceeringen voorzien. De geveltoppen hebben de grilligste vormen; met de hooge schoorsteenen en hoektorentjes geven zij aan het geheel een zeer levendige silhouet.

De talrijke groote vensters dezer gebouwen zijn later ook nog nagevolgd. Zij wekten echter den spotlust van de tijdgenooten op, want van een kasteel bij Shrewsbury, in dien tijd gemaakt, heette het *„Hardwick-hall, more glass than wall"*.

De Elizabeth-stijl wist zich in Engeland zoo vast te wortelen, dat het geruimen tijd duurde eer hij door andere opvattingen werd verdrongen. Wel begon reeds in het begin der 17e eeuw Inigo Jones Palladio te bestudeeren en na te volgen in de voor Karel I gebouwde zaal van Whitehall, maar het duurde tot het laatst der 17e eeuw eer de klassieke vormen algemeen ingang vonden. Christopher Wren, die in 1666 door den grooten brand van Londen een uitgebreiden werkkring kreeg, is de man geweest, die de klassieken voorgoed in Engeland heeft ingevoerd. De St.-Paulskerk te Londen is zijn voornaamste werk. Het plan is blijkbaar op de St.-Pieterskerk te Rome geïnspireerd, maar heeft toch eigenaardigheden, die voor de Engelsche opvatting karakteristiek zijn. Hiertoe behooren in de eerste plaats het bijzonder lange koor, verder de acht pijlers onder den koepel en eindelijk de tweeds kruisbeuk aan de westzijde der kerk. Dat hier middeleeuwsche tradities hebben nagewerkt is niet te loochenen.

De details van dit gebouw zijn streng en nog volkomen in den geest van Palladio; slechts in enkele onderdeelen komt de Barok-stijl om den hoek kijken. Maar van den geest des tijds, meer op schijn dan op logische constructie bedacht, spreken toch de twee torens aan de westzijde met hunne fantastische spitsen; de gevels boven de zijbeuken, die aan het gebouw het uiterlijk van uit twee verdiepingen te bestaan geven, ofschoon het een basiliek is; en de wijze waarop de koepel behandeld werd.

Behalve de St.-Paulskerk heeft Wren te Londen nog vele andere kerken gebouwd, die echter door zijn hoofdwerk in de schaduw zijn gekomen. Toch is ook hierin des meesters eigenaardige manier overal te ontdekken. Meestal zijn die kerken vierkant van plan, zooals St. Benets Church of St. Mary's Abchurch; soms langwerpig, zooals St. Stephens Church, die in het midden een koepel op zuilen bevat of St. Benets Fink Church, die in plattegrond een gestrekten tienhoek met een ovalen koepel daarboven vertoont. Maar ook een koornis komt wel voor, zooals bij St. Clement Dane's Church. Het meerendeel dezer kerken is van galerijen voorzien en overwelfd.

De torens dezer kerken behooren tot Wren's eigenaardigste scheppingen. Als zooveel Renaissance meesters heeft hij ook hier een vertaling van een Gothisch motief in het dialect zijns tijds geleverd. Het benedendeel dezer torens is vierkant, het bovendeel achtkant of rond. De meestgeslaagde dezer werken vindt men aan St. Mary-le-Bow en St. Brides Church. Een vergelijking met de Nederlandsche torens uit het begin der 17e eeuw valt niet in het voordeel der Engelsche uit.

Had Wren Palladio als zijn voorbeeld gekozen, John Vanbrugh, die het hospitaal te Greenwich bouwde, volgde Maderna's gevel van St. Pieter te Rome na. Dezelfde reusachtige Korinthische pilasters met een attiek daarboven komen te Rome en aan de Theems voor. Vanbrugh's voornaamste werk is Blenheim House, het prachtige buitenverblijf, dat op kosten van de Engelsche natie voor den hertog van Marlborough gebouwd werd en waar thans zijn afstammeling, nadat het familievermogen grootendeels verspild is, een Amerikaansche millionairs-dochter als zijn vrouw ontvangt. De plattegrond van dit reusachtig bouwwerk bestaat uit drie deelen, om een plein gerangschikt. Het hoofdgebouw, met een zeer groote vestibule en twee kleine binnenplaatsen, bevat de woonvertrekken. Door galerijen staat het in verbinding met twee vleugels, die de stallen, dienstbodenvertrekken enz. bevatten. De details zijn wel wat al te forsch; de groote pilasters van Maderna maken vooral in de vestibule een vreemden indruk. Beter voldoen zij aan de gevels. Het meestgeslaagde vertrek is ongetwijfeld de bibliotheek.

Vanbrugh's tijdgenoot James Gibbs, een Schot van geboorte, was niet minder beroemd dan hij. Zijn meest bekende werk is St.-Martins-in-the-Fields, de kerk die aan de rechterzijde van de National Gallery te Londen staat. Hier is de invloed van de Italiaansche bouwkunst der 16e eeuw vooral in het portiek onmiskenbaar.

Een ander gebouw, naar zijn plannen opgetrokken, is de Radcliffe-bibliotheek te Oxford. Het beroemde tempeltje van Bramante op de binnenplaats van San Pietro in Montorio te Rome is hier het voorbeeld geweest. Het kan niet ontkend worden, dat het gebouw te Oxford meer heeft van een koepelkerk dan van een bibliotheek. Door de goede verhoudingen en de kolossale afmetingen maakt het echter, althans van buiten gezien, een goeden indruk.

Het waren twee Engelschen, Stuart en Revett, die voor het eerst in Griekenland zelf de oude bouwkunst bestudeerden en hare voortbrengselen in Noord-Europa bekend maakten. De invloed hunner publicatie is aan verscheidene Engelsche bouwwerken uit het laatst der vorige eeuw te zien. Toch vonden de Grieksche vormen in Engeland niet zooveel navolging als later in Duitschland.

De Romantiek deed tusschen 1820 en 1830 in Engeland hare intrede en werd met open armen ontvangen. Talrijke schrijvers hadden haar komst voorbereid; de meest bekende is wel de vruchtbare Walter Scott. Maar pas omstreeks 1835 werd door het werk van den architect A. W. Pugin „Examples of Gothic architecture selected from ancient edifices in England" de bouwkunst der middeleeuwen algemeen bekend gemaakt. Toen dan ook in 1840 tot den bouw der Houses of Parliament besloten werd, juichte men het toe, dat de architect Charles Barry daarvoor den lateren Perpendicular Style, als Tudorstijl bekend, gekozen had,

Maar toen men het gebouw zag verrijzen, voldeed het niet aan de verwachtingen. Men vond den gevel aan den Theemskant vervelend en eentonig, de westelijke gevel te ordinair en te overladen. Dit oordeel heeft in den loop der tijden geen wijziging ondergaan. Men neemt thans echter als verzachtende omstandigheid aan dat Barry de eerste geweest is, die poogde den Engelschen kathedraalstijl voor een monumentaal wereldlijk bouwwerk te gebruiken en men

erkent, dat vooral de drie torens van veel studie getuigen, en dat die aan het silhouet van dit deel van Londen een eigenaardigheid bijzetten, die niemand zou willen missen.

Had Barry het juiste begrip van den aard der middeleeuwsche kunst nog niet gehad, zijn navolgers, geholpen door de studie van Viollet-le-Duc, begonnen dieper in de eigenaardigheden der verschillende stijlperioden, van Early English af tot Tudor toe, door te dringen. Dit leidde hen als vanzelf tot het „restaureeren" van de bestaande gebouwen uit de middeleeuwen. Nergens is zooveel gerestaureerd als in Engeland, en men heeft moeite, een gebouw te vinden, dat aan een negentiende-eeuwsche opfrissching is ontkomen. Dat de bouwmeesters te goeder trouw waren, hieraan bestaat geen twijfel. Thans echter, nu het te laat is, begint men in te zien, hoeveel onheil door deze restauraties gesticht is.

De manie van kerkenbouwen, die in de laatste vijf-en-twintig jaren heerschte, heeft den middeleeuwschgezinden architecten een reusachtige practijk verschaft. Naar nieuwe vormen hebben zij daarbij niet gestreefd; zij stelden hun grootste eer daarin, zich zoo trouw mogelijk aan de historische stijlen te houden.

Maar ook voor groote gebouwen voor wereldlijke doeleinden is de middeleeuwsche vormentaal gebezigd. Als voorbeeld noemen wij het gerechtsgebouw aan het Strand te Londen, een werk van George Edmund Street. De planverdeeling van dit gebouw is zeer gebrekkig, een eigenschap, die het met de meeste moderne Engelsche openbare monumenten gemeen heeft. Het zijn de eischen van den „stijl", niet die van de practische bruikbaarheid, die den doorslag hebben gegeven. Vooral de verlichting van vele lokalen laat zoodanig te wenschen over, dat men er zich zelfs in Juni overdag met kunstlicht moet behelpen.

Gilbert Scott heeft zich vooral als restaurator doen kennen; als hij nieuwe werken bouwde, sloot hij zich zoo trouw mogelijk bij de oude voorbeelden aan. Een poging, om de moderne eischen met de oude vormen te vereenigen deed hij, toen het Albert Memorial in Hydepark naar zijn plannen werd gebouwd. Dat deze poging gelukt is, zal niemand toegeven die den Prins Gemaal onder zijn afdak zag zitten, alsof hij voor den regen wou schuilen en voor een oogenblik zijn toevlucht gezocht had in een middeleeuwsche kapel. Dat het monument van 1813 in den Haag niet in dezen trant gemaakt is, valt niet te betreuren. Wat daar nu staat is misschien weinig fraai, maar het is althans niet belachlijk. Men denke zich Willem I onder een dergelijke overhuiving!

Een Gothiker pur sang is ook Alfred Waterhouse, de bouwmeester van het Museum van Natuurlijke Historie te Kensington. Het zijn de eerste werken der Gothiek die hem aantrekken, ja zelfs Romaansche motieven versmaadt hij niet. Waterhouse's museum heeft in zijn groote lijnen wel overeenkomst met het Rijks-museum te Amsterdam. Maar terwijl aan den Amstel de middenpartij door den doorrit en de daarboven gelegen mislukte kabinetten tot het zwakste deel van het geheel is geworden, is aan den Theems die middenpartij tot een reusachtige, echt monumentale hal geworden, aan het einde waarvan de hoofdtrap zich bevindt. Dat Waterhouse's Museum vrij van groote gebreken zou zijn, willen wij niet beweren; het kan echter niet ontkend worden, dat zeer veel wordt goedgemaakt door de even origineele als uitmuntend uitgevoerde plastische versiering, waarvoor de diersoorten, in het gebouw tentoongesteld, de motieven hebben geleverd en waarvoor de onberispelijk bewerkte terracotta een voortreffelijk materiaal opleverde.

Het schijnt dat de Gothiek in Engeland ondertusschen haar besten tijd gehad heeft. Immers in het achter dit Museum gelegen „Imperial Institute", onlangs door Colcutt gebouwd, is de Renaissance aan het woord, maar op een geheel eigenaardige, echt modern-Engelsche manier. Dat Colcutt's schepping geheel oorspronkelijk zou zijn, willen wij niet beweren; zijn stijl sluit zich aan bij den zoogenoemden *„Queen Ann style"*, zooals die door Norman Shaw, Ernest George en Aston Webb is ontwikkeld en toegepast. Shaw heeft in Scotland Yard, het nieuwe hoofdbureau van politie te Londen, reeds getoond hoe deze stijl, tot dusverre alleen voor particuliere woningen gebezigd, ook voor monumentale werken te gebruiken is; ook Webb heeft in het gerechtshof te Birmingham soortgelijke vormen toegepast. Maar Colcutt heeft hen beiden overtroffen, door voor een zoo kolossaal gebouw als het Imperial Institute is, andere dan de tot dusverre in Engeland als het ware geijkte middeleeuwsche vormen te kiezen en toch aan zijn werk niet slechts een bepaald Britsch, maar ook een zeer persoonlijk karakter te geven.

Slaat de Engelsche kunstnijverheid thans nieuwe wegen in, de bouwkunst begint haar te volgen. De conservatieve aard van het Britsche volk zet hier ondertusschen hinderpalen in den weg, die nog moeite genoeg zullen geven. Dat echter voor een gebouw als het Imperial Institute een andere stijl dan de overgeleverde Gothische niet alleen is toegelaten, maar ook toegejuicht, geeft moed voor de toekomst.

De tijd van de slaafsche navolging schijnt ook in Engeland zijn einde te naderen. Het Romantisme ligt er op sterven; de Pre-Raphaelieten hebben op de bouwkunst geen invloed van beteekenis uitgeoefend, ondanks de werken van hunnen geestverwant John Ruskin, die algemeen gelezen en bewonderd zijn.

De tijd is gunstiger dan ooit voor nieuwe pogingen; het is te voorzien dat die spoedig zullen worden ondernomen en tot een even verblijdenden uitslag zullen leiden als in de kunstnijverheid, waarin Engeland thans alle andere volken vooruitstreeft.

PORTUGEESCHE BOUWKUNST.

De aardbeving, die op 1 November 1755 Lissabon verwoestte, heeft ook vele interessante voortbrengselen van Portugeesche bouwkunst vernield of althans zoo verminkt, dat hunne oorspronkelijke schoonheid zoogoed als geheel te loor is gegaan.

Vele der beschadigde gebouwen zijn daarna, zoo goed en zoo kwaad het ging, hersteld, maar nog thans ziet men overal ruïnen, die de herinnering aan de ramp levendig houden.

De koningen van Portugal hebben veel tot bevordering der bouwkunst in hun land gedaan. Die uit het Bourgondische huis hadden Portugal aan de Mooren ontweldigd; sterke kasteelen, eenvoudige paleizen en kleine kerken hebben zij gebouwd in een stijl, die als een overgang tusschen de Fransche en de Spaansche Gothiek kan gelden. Zware zuilen en gewelven, dreigende tinnen, kleine vensters zijn de kenmerken van den stijl. Als voorbeeld mag gelden de kloosterkerk te Alcobaça, waar de meeste koningen uit het Bourgondische huis begraven liggen; ook Ines de Castro rust daar, wier lotgevallen door Camoens zijn bezongen.

Onder het huis van Aviz begint de bloeitijd van Portugal, de tijd van Hendrik den Zeevaarder, van Johan II, van Emmanuel den Groote. Het klooster

Nossa Senhora da Victoria, gemeenlijk Batalha genoemd naar den slag bij Aljubarrota, die Portugal onafhankelijk maakte, is het grootste bouwwerk van deze dynastie; in de kloosterkerk liggen al de vorsten, tot Emmanuel den Groote toe, begraven.

De bouwmeesters van Batalha waren Engelsche kunstenaars, die met Filippa van Lancaster, de gemalin van Johan I, naar Portugal waren gekomen; anderen willen, dat de specifiek Engelsche bijzonderheden, die het gebouw vertoont, slechts schijnbaar zijn en aan Oostersche invloeden moeten worden toegeschreven.

Deze Oostersche invloeden zouden in Portugal gekomen zijn met de orde der Tempeliers, die, ofschoon in 1312 opgeheven, als Ordem de Nosso Senhor Jesus-Cristo in dat land bleef bestaan. Het was voornamelijk aan deze ridderorde te danken, dat in 1385 de slag bij Aljubarrota ten gunste der Portugeezen werd beslist.

De plattegrond van het klooster Batalha wordt gezegd afkomstig te zijn van koning Johan I, die grootmeester der ridderorde was en die niet onbedreven in de bouwkunst geweest moet zijn. De kerk vertoont zich als een basiliek met kruisbeuk; het koor is halfcirkelvormig gesloten. Ook aan de oostzijde van het transept zijn dergelijke absiden aanwezig, zoodat er in het geheel vijf de oostelijke afsluiting vormen. De eigenaardigheid van den plattegrond is evenwel, dat zich achter het koor nog een groote, achtkante kapel, waarvan zeven zijden in absiden overgaan, bevindt, terwijl aan de zuidwestzijde der kerk een dergelijke kapel, doch kleiner en van het achtkant in het vierkant overgaande, gemaakt werd. De geheele kerkplattegrond heeft daardoor eenigszins den vorm van een sleutel.

Als eigenaardigheid van het gebouw moeten genoemd worden de vlakke, bijna waterpasse steenen daken, die aan het geheel een schijn van onvoltooidheid geven, te meer daar zij door rijkbewerkte balustrades geheel aan het oog onttrokken zijn. De vormen der in rijken overvloed aangebrachte traceeringen, ook die der gewelven, brengen den Engelschen stijl der 15e eeuw in herinnering en maken de medewerking van Engelsche architecten zeer waarschijnlijk.

De rijke beeldhouwwerken wijzen op den invloed der Mooren, die ook in Portugal belangrijke bouwwerken hebben gesticht, waaronder het kasteel Cintra vooral uitmunt. Dat ook in de vijftiende en zestiende eeuw de Moorsche invloeden nog zeer sterk waren, blijkt daaruit, dat er toen een stijl ontstond, half Gothisch, half Moorsch, als Mozarabico bekend staande. Van dezen stijl spreken de ornementen van Batalha, die in zachte kalksteen uitgevoerd, als kantwerk zich over de muurvlakken uitbreiden.

Maar niet alleen de kunst van het steenhouwen hebben de Portugeezen van de Mooren geleerd, doch ook het maken van gebakken steen en van verglaasde tegels, de beroemde Azulejos, naar hun blauwe kleur dus genoemd.

Toen in de 16e eeuw de Mooren gedwongen werden het land te verlaten, nam de Renaissance vele hunner motieven over. De tegelversieringen in het kasteel te Cintra vertoonen al deze stijlwisselingen; het is in dit gebouw dat men ook de houten zolderingen en gewelven in den trant van de Alhambra en dus zeker Arabisch van hoofdvorm vindt.

Toen Oost-Indië door de Portugeezen ontdekt was, kreeg de Indische kunst invloed. De beroemde vensters der kapittelzaal te Thomar, maar ook verscheidene onderdeelen der kloosterkerk te Belem, spreken daarvan. Maar misschien het sterkste bewijs van deze Indische sympathieën is de zware toren Sao Vicente, die bij Belem op een rots midden in de Taag gebouwd werd. Dit eigenaardig monument herinnert sterk aan Indische pagoden.

Onder Johan II werd Andrea Sansovino, de bekende Renaissance-meester, naar Lissabon geroepen. Ofschoon Sansovino niet veel in Portugal verricht schijnt te hebben, zoo is toch door hem de Noord-Italiaansche kunst der 16e eeuw in dat land bekend geworden. Uit hare vermenging met Gothische en Moorsche motieven ontstond de Portugeesche Vroeg-Renaissance, die Emmanueliana genoemd wordt naar den koning van dien naam.

Deze stijl houdt aan de laat-Gothische constructie en compositie vast, doch verbindt daarmede een rijkdom van ornement, zooals misschien nergens anders gevonden wordt.

Het schoonste monument, in dezen geest opgericht is het klooster Belem, dat gebouwd werd ter herinnering aan de ontdekking van Oost-Indië. Het dient thans als weeshuis. Aan de kerk, welker koor de latere, strengere Renaissance vertoont, sluit zich aan de noordzijde de kruisgang, omgeven door de kapittelzaal, de sacristie, het refectorium en het reusachtige dormitorium, dat beneden één zaal, boven de woningen der monniken omvat.

Het hoofdportaal der kerk, 32 M. hoog en 12 M. breed, is van een rijkdom die ongelooflijk schijnt. De kruisgang is zeker de prachtigste die ter wereld bestaat.

De kerk te Belem heeft drie even hooge beuken; een zelfde systeem bezit ook die van het Christusklooster te Setubal, doch dit gebouw is veel eenvoudiger van opvatting.

Het interieur der kerk te Belem imponeert door grootsche afmetingen, en door den rijkdom, aan wanden en gewelven tentoongespreid. Hier liggen Emmanuel de Groote, Vasco da Gama en Luis de Camoens begraven.

Na den dood van Emmanuel was het met Portugals bloei gedaan. De verdrijving van Mooren en Joden berooft het land van zijn nuttigste elementen; de Spanjaarden, de Nederlanders en de Engelschen vermeesteren de rijkste koloniën en eindelijk is het zelfs met Portugals onafhankelijkheid gedaan en wordt het land een Spaansch wingewest.

Onder den invloed der Jezuïeten werd in 1570 Filippo Terzi uit Bergamo naar Lissabon geroepen, om de kerk Sao Roque te bouwen. Van zijn werkzaamheid spreken nog de ruïnen, die wij reeds vermeldden. Als leerling van Sanmicheli heeft Terzi bij voorkeur strenge vormen toegepast, zooals de ruïne van Sao Antao te Lissabon doet zien. Sao Roque is de eenige kerk, die nog vrij wel bewaard bleef en die met haar vlakke plafonds en hoogen koepel een trotschen indruk maakt. Prachtig moet ook het effect van Sao Vicento da Fora geweest zijn, toen de koepel nog in welstand was, die na de aardbeving niet weer is opgebouwd.

Terzi bleef in dienst van Filips II, toen deze Portugal onderworpen had. Het paleis, dat hij te Lissabon voor dezen vorst bouwde, is echter in 1755 geheel vernietigd.

In de 17e eeuw is in Portugal niet veel merkwaardigs meer gebouwd. Ook het klooster Mafia, bij Cintra, dat van 1717 tot 1731 naar de plannen van den Duitscher Ludovici verrees, dankt zijn vermaardheid meer aan zijn reusachtige afmetingen (232 bij 204 M.) dan aan zijn schoone vormen. De kerk, die het midden

der compositie uitmaakt, is met marmer in verschillende kleuren versierd, doch niet aantrekkelijk, wat hare details betreft.

Talrijke en fraaie kunstwerken worden te Lissabon bewaard. Men moet die echter niet in de musea zoeken, doch in de kerken en de paleizen. In het paleis de Ajuda ziet men verscheidene schilderijen van Vlaamsche meesters. Zeer interessant is een triptiek van Hieronymus Bosch (1460—1516) de eigenaardige schepper van een kunstvak, dat later in Pieter Breughel een voortzetter zou vinden en dat zich onderscheidt door de keuze van zulke onderwerpen, waarbij allerlei fantastische wezens te pas kunnen worden gebracht. De „Verzoeking van den H. Antonius" behoort hier in de eerste plaats toe en het is dan ook deze heilige die te Lissabon is voorgesteld. Philips II was een groot bewonderaar van Hieronymus Bosch; de helsche droomgezichten van den schilder trokken hem meer aan dan de werken van anderen. Het schijnt dat ook het stuk te Lissabon eenmaal aan dezen vorst heeft behoord.

Ook Hugo van der Goes, Jan van Mabuse, Holbein en Francia zijn vertegenwoordigd. Het portret van Holbein draagt het jaartal 1519 en is zeer fraai; het stuk van Francia heeft iets behaaglijk rustigs en de aangezichten hebben dat waas van lieflijkheid en reinheid, waardoor de Umbrische school zich onderscheidt. Het warm coloriet wijst echter op Venetiaansche invloed. Jan van Mabuse's werk vertoont een rijken architectonischen achtergrond, maar de kleur is niet fraai.

Vele prachtige werken van oude kunstnijverheid bevat het paleis de las Necessidades. Men ziet daar rijke drijfwerken in zilver en goud, ten deele uit het begin der 16e eeuw en in den stijl van het klooster Belem bewerkt. Maar ook emails, aardewerken, waaronder Moorsche, porseleinen en dergelijken zijn in rijke verscheidenheid aanwezig.

De schatten, die de sacristieën der kerken bevatten, zijn zoo talrijk, dat men weken noodig zou hebben om alleen maar het voornaamste op zijn gemak te bekijken.

Een bezoek aan Portugal is vooral in den winter aan te raden, omdat daar dan het heerlijkst klimaat heerscht dan men zich denken kan.

Lissabon, zoo fraai gelegen, maakt den indruk van een moderne stad. De hotels zijn er vrij goed, althans voor een zuidelijk land; het ontbreekt er niet aan amusementen, ja zelfs stierengevechten kan men er bijwonen. De moderne architectuur heeft er niet veel te beduiden; de gebouwen, in den laatsten tijd opgericht, kunnen hoogstens als een zwakke navolging van Parijsche modellen beschouwd worden.

Onbekendheid met de Portugeesche taal is natuurlijk een nadeel, daar het volk niet anders verstaat, doch met Engelsch en Fransch schiet men al vrij aardig op, tenminste in het hotel. Overigens kan men met gebaren en vooral met geld al een heel eind ver komen.

De Portugeezen zijn beleefd en welwillend en zij doen al het mogelijke, om te begrijpen wat de vreemdeling bedoelt. Indien zij daar niet altijd in slagen, en daaruit soms vermakelijke vergissingen onstaan, dan is dit zeker niet aan hun gemis van geduld en goeden wil te wijten.

CARBOLINEUM.

Door zoogenaamde carbolineum-fabrikanten wordt dikwijls beweerd, dat carbolineum niet noodzakelijk *carbolzuur* behoeft te bevatten; eenige gaan zelfs nog verder en trachten de verbruikers te overtuigen, dat het er ook geen *mag* bevatten. Zij brengen daardoor onder leeken eene formeele verwarring teweeg. Het komt mij dus wenschelijk voor in deze eenige opheldering te geven.

Vele verbruikers van carbolineum zijn reeds van de goede werking van dit middel overtuigd, en wanneer het hout, dat zij daarmede behandeld hebben, na eenige jaren nog goed gebleven is, zijn zij zelfs vol lof daarvoor, zonder echter te bedenken dat, wanneer in die omstandigheden geen middel tot behoud was aangewend, dit eveneens het geval zou geweest zijn.

Bij de beoordeeling der waarde van een antiseptisch bestrijkmiddel moet slechts rekening gehouden worden met speciale gevallen, waarbij de rotting door de plaatselijke verhouding bespoedigd wordt, b.v. bij hout in vochtige ruimten met onvoldoenden luchtaanvoer of bij hout onder den grond enz. Hier is het dus van zeer veel belang of het smeermiddel al of niet de antiseptisch werkende eigenschappen van het carbolzuur bevat. Ontbreken zulke, dan zal het hout zonder eenigen twijfel binnen korten tijd verrot zijn, terwijl in 't andere geval het zeer langen tijd goed blijft. De spoorwegmaatschappijen, voor welke het behoud der dwarsliggers van groote financieele beteekenis is, weten dit ook op grond van opgedane ervaring zeer nauwkeurig en schrijven steeds een bepaald gehalte carbolzuur voor. Het is waar, dat het carbolzuur aan het carbolineum een onaangenamen reuk geeft, maar dit is nu eenmaal niet te veranderen, en wie voor schade bewaard wil blijven, moet zich dit kleine bezwaar getroosten. Overigens kan de onaangename reuk zeer gemakkelijk verdreven worden, als men b.v. in woningen van schepen enz., nadat het carbolineum goed gedroogd is, de wanden met eene oplossing van gewoon hars in terpentijnolie bestrijkt, een mengsel, dat iedereen gemakkelijk zelf maken kan. De Maatschappij tot bereiding van koolteerproducten te Krimpen a/d IJsel, wier carbolineum „Krimpen" aan alle eischen voldoet, levert zulk een mengsel tegen zelfkostenden prijs aan hare carbolineum-afnemers; 1 kilo kost ƒ 0.40 en is voldoende voor circa 50 M². oppervlakte.

Ik heb reeds gedurende vele jaren de uitwerking der verschillende merken carbolineum practisch onderzocht en wel zoodanig, dat ik telkens dezelfde houtsoorten met de verschillende oliën op gelijke wijze behandelde, het bestreken hout in den grond stak en dan de rotting door kunstmiddelen zocht te bespoedigen. Het is mij door die herhaalde proeven gebleken, dat het hout hetwelk met carbolzuur inhoudende olie behandeld was, behouden bleef, terwijl dat, met carbolzuurvrije carbolineum bestreken of zelfs daarmede geïmpregneerd, geheel en al verteerde. Uit een wetenschappelijk oogpunt kan hier ook geen twijfel voor bestaan, en toch moet men den leek telkens weder toeroepen: gebruik geen carbolineum, dat geen carbolzuur bevat.

Dr. HOFFMANN,
Scheikundige.

PAPIER-STÜC,

TER VERVANGING VAN GESTUCADOORDE PLAFONDS ENZ.

Reeds meermalen is het een en ander medegedeeld over *papier-stüc*, dat vervaardigd wordt in de fabriek van de firma Bennewitz & C°. te Buiksloterham bij Amsterdam. Hoewel dit materiaal reeds zeer veel wordt gebruikt, gelooven wij toch, dat menigeen nog onbekend is met de voordeelen en gemakkelijke toepassing; het was daarom zeer juist gezien om thans,

na eenige jaren, nu men over de duurzaamheid kan oordeelen, het groote publiek met het materiaal te doen kennismaken. Met dit doel geeft de firma Bennewitz in de winkelkast van het huis Kalverstraat n°. 224 te Amsterdam, een nieuwe proeve van haar meesterschap in het vak van kunstpapierwerk te aanschouwen. Verscheidene modellen van medaillons, consoles, deurbekroningen, wandversieringen, kroonlijsten, koof- en perklijsten en middenstukken voor plafonds zijn daar tentoongesteld, waaronder vooral de aandacht trekken een imitatie van een gevelstuk (Oud-Holland) en een schoorsteenmantel met boezem, in Moorschen stijl, die beiden geheel in kleur zijn afgewerkt.

De ornementen munten uit door fraaie en kantige bewerking en door scherpte en strakheid der lijnen. Een uitvoerig monsterboek met prijscourant, benevens eene beschrijving der toepassing worden door de fabrikanten gaarne verstrekt. Wij raden een ieder aan deze tentoonstelling, die evenwel reeds Maandagavond 24 Febr. gesloten wordt, te bezoeken.

Met het oog op de bewezen duurzaamheid van dit materiaal, waardoor men niet, zooals veeltijds bij nieuwigheden het geval is, behoeft te aarzelen om tot de toepassing over te gaan, vermeenen wij dat weldra de gestucadoorde plafonds tot het verleden zullen behooren. De verbazend geringe zwaarte, de scherpe lijnen van het ornement, de uiterst gemakkelijke aanbrenging, ook voor het vervangen van oude plafonds, de ongevoeligheid voor elke temperatuurswisseling, waardoor het ontstaan van scheuren buitengesloten is, de doodende invloed op muizen (de witte mier in Indië) enz. en bovendien de geschiktheid om dadelijk geschilderd te kunnen worden, waarbij de kleuren intensiever werken dan op het poreuse gips, — met het oog op dit alles kan men het papier-stüc een groote toekomst voorspellen, al ware het slechts om het jaarlijks terugkeerende witten te vermijden.

Hen, die meerdere bijzonderheden wenschen te vernemen, verwijzen we naar de beschrijvingen vroeger gegeven o. a. in het *Bouwk. Weekbl.* van 2 Juli 1892, *Onze Tijd* (Weekbl. voor den meubelmaker enz) van 8 Aug. 1895, *De Schilder* van 1 Maart 1892, *Onze Gids* (Vakbl. voor den behanger enz.) van 3 Maart 1892 en anderen, terwijl wij een bezoek aan de magazijnen Damrak 85 ten zeerste aanbevelen.

VERBETERING.

Pagina 50, 2e kolom, regel 22 v. o. moet gelezen worden: en *niet* in het midden kwam enz.

DE VERDEELMACHINE VOOR CIRKELS VAN DE FIRMA BECKER & BUDDINGH TE ARNHEM.

Hoewel het lastig is zonder figuur de inrichting van een gecompliceerd werktuig te verklaren, zullen wij trachten, althans voor deskundigen, in onze beschrijving zoo duidelijk mogelijk te zijn.

Het voornaamste deel der machine is de massief metalen wielvormige cirkelrand van 66 c.M. middellijn, waarin een platinastrook van 7½ m.M. breedte is ingelaten en waarop een verdeeling in twaalfde graden aangebracht is.

Er zijn dus in den geheelen omtrek 4320 verdeelstrepen, terwijl zich daarop nog 13 noniën van verschillende lengte, en indeeling voor cirkels in $^1/_{12}$, $^1/_3$, $^1/_6$, $^1/_4$, $^1/_3$, $^1/_2$ en $^1/_1$ graden bevinden.

De aflezing der verdeeling kan door middel van drie verstelbare mikroskopen van 12-voudige lineaire vergrooting en voorzien van kruisdraden geschieden; het veiligst werkt men bij nacht, wanneer de minst storende invloeden heerschen, het veld van de mikroskopen wordt dan door een electrisch gloeilampje verlicht.

Een gehard stalen as, die in een metalen bus draait, is door middel van zes stevige speeken aan den metalen cirkelrand verbonden.

Deze stalen as draait, ter vermindering der wrijving, op een verstelbare gehard stalen punt.

Op die zes speeken rust een metalen plaat, waarop de te verdeelen instrumentcirkels vastgeklemd worden, nadat deze met een gevoelig richttoestel, dat op $^1/_{200}$ excentriciteiten aangeeft, zijn gecentreerd.

De bovenbedoelde metalen bus wordt gedragen door zes steunen, verbonden aan een platijzeren ring, die tevens tot steunpunt dient voor de metalen stelling, waaraan het graveerwerk hangt, dat horizontaal en verticaal verplaatsbaar is, naar gelang van de grootte en dikte der te verdeelen cirkels.

Het graveerwerk verdient een afzonderlijke beschrijving:

De stalen graveerbeitel zit in een draaibaar stuk en kan daarmede onder elken gewenschten hoek gesteld worden, naarmate dit voor het zuiver graveeren noodig blijkt.

Hij wordt in beweging gebracht door een stelsel van hefboomen, waarvan het uiteinde, dat men in de hand houdt, voor het graveeren met tegenwicht bezwaard is, zoodanig dat de beitel, zoodra de hefboom valt, van het te verdeelen stuk gelicht wordt.

Aan die hefboomen is een inrichting aangebracht, welke in verbinding met den verdeelden rand der machine, den langeren en korteren slag van den beitel automatisch regelt, met andere woorden, lange of kortere strepen graveert.

Het rondbewegen van den verdeelden metalen cirkelrand geschiedt door middel van een tandrad, rondsel en wrijfrol, welke laatste zich op de as van het tandrad bevindt en tegen den cirkelrand drukt.

Voor de fijnere instelling is een tweede rondsel aangebracht.

Het geheel is geplaatst op een solide ronde, à jour bewerkte tafel met drie pooten, die tegen de trilling op caoutchouc-lagen rusten.

Eindelijk is het geheele toestel, ter beveiliging voor stof en beschadiging van onderen door een zakvormig omhulsel en bij niet gebruik, van boven door een koepelvormige kap gedekt en afgesloten.

Bij matige berekening zijn met deze machine sinds haar bestaan anderhalf millioen verdeelstrepen, hetzij op platina, zilver of verzilverd koper, gegraveerd.

Zij is in al hare onderdeelen vervaardigd aan de fabriek van de firma Becker & Buddingh te Arnhem.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

Vergadering van Woensdag 19 *Februari* 1896.

Bij afwezigheid van Voorzitter, Vice-Voorzitter en Secretaris, werd de vergadering door den Penningmeester, den heer Van der Sluijs Veer, geopend. Door een noodlottige samenloop van omstandigheden ontbraken de notulen van de voorgaande vergadering en de platen, zoowel die welke ter opluistering der lezing zouden dienen, als die, welke als kunstbeschouwing zouden circuleeren.

Na installatie van de nieuwe leden was de agenda afgehandeld en had de heer Jos. Cuypers de welwillendheid eene causerie over werken van terra cotta ten beste te geven en het gesprokene door een aantal platen toe te lichten. Eveneens circuleerden eenige platen uit het werk: „l'Art pour tous."

Na dankzegging aan den heer Jos. Cuypers werd de vergadering gesloten.

NEDERLANDSCHE VEREENIGING VAN WERKTUIG- EN SCHEEPSBOUWKUNDIGEN.

Vergadering van Woensdag 19 *Februari* 1896.

De 26ste vergadering werd in de bovenzaal van het hotel Krasnapolsky te Amsterdam gehouden onder voorzitterschap van den heer F. G. Waller, en door 62 leden bijgewoond.

De heer C. P. Holst Gzn., te Amsterdam, hield eene interessante en door tal van teekeningen toegelichte voordracht over een nieuw pompwerktuig zijner vinding. Dit pompwerktuig bestaat uit eene combinatie van meerdere klepdragende zuigers in één samenhangende leiding, aan welke zuigers gedurende een breukdeel der omwenteling van de motor-as, door middel van een eenvoudig mechanisme, tusschen motor en pomp aangebracht, éénzelfde constante maximale snelheid gegeven wordt, waardoor men een onafgebroken vloeistofstroom van groote en steeds constante snelheid verkrijgt. Aanvankelijke met het nieuwe pompwerktuig genomen proeven hebben reeds goede resultaten opgeleverd.

Over deze voordracht ontspon zich eene levendige discussie, waarna de heer Haitink het rapport uitbracht van de commissie tot onderzoek van de concept-verordeningen, omtrent het gebruik van benzine- en petroleum-motorbooten voor de Rijnvaart. Op voorstel van den voorzitter werd besloten het rapport, met afschrift van de gehouden discussie aan de centrale commissie voor de Rijnvaart te zenden.

Daarop werd de discussie geopend over de, in de vorige vergadering gehouden voordracht over den proeftocht van het pantserschip „Piet Hein".

De heer Vreedenberg leidde vervolgens in het bezoek aan de fabriek der diamantslijperij-maatschappij aan de Nieuwe Achtergracht.

Te 3 uren werd de vergadering gesloten en brachten de leden een bezoek aan bovengenoemde diamantslijperij, die met de meeste belangstelling bezichtigd werd. Als plaats voor de volgende vergadering is Haarlem aangewezen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Een dertigtal buitenleden en gewone leden van „Arti et Amicitiae", wonende hier-ter-stede, waaronder de voornaamste schilders, hebben een schrijven van instemming gericht tot de twaalf kunstlievende leden te Amsterdam (de heeren Ankersmit, Van Eeghen c. s.), die pogingen wenschen te doen tot reorganiseering van Arti's besturen en commissies.

Dat schrijven luidt als volgt:

„De ondergeteekenden, leden der Maatschappij „Arti et Amicitiae", nemen de vrijheid u hunne ingenomenheid te betuigen met de door u aangewende pogingen ter verkrijging eener betere regeling ten opzichte van:

„1°. het beheer van de eigendommen van genoemde Maatschappij en van die van het Weduwen- en Weezenfonds;

„2°. de wijze van samenstelling der commissie tot aankoop voor de „Vereeniging ter bevordering van Beeldende Kunsten".

„Zij spreken met vertrouwen den wensch uit, dat uwe pogingen tot eene gunstige uitkomst mogen leiden, opdat de goede naam der Maatschappij in eere worde hersteld."

Amsterdam. De Nederlandsche Vereeniging ter voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen heeft de besturen van verschillende Nederlandsche Vereenigingen uitgenoodigd tot eene vergadering, op 14 Maart a. s. alhier te houden ter bespreking van maatregelen in het belang der voorkoming van ongelukken in de bouwvakken.

— Door de heeren C. Muijsken en F. H. van Malsen, voorzitters van de particuliere arbeidsraden te Amsterdam en 's-Gravenhage, met den heer Mr. C. A. Elias, door de particuliere arbeidsraden en kamers van arbeid van verschillende andere plaatsen uitgenoodigd om zaken voor deze colleges van algemeen belang te behandelen, is thans een adres tot de Tweede Kamer gericht naar aanleiding van het wetsontwerp tot de oprichting van Kamers van Arbeid.

Adressanten doen opmerken, dat algemeen het verlangen te kennen gegeven wordt spoedig over te gaan tot oprichting van Regeeringswege van Kamers van Arbeid en hoe door het streven van het particulier initiatief om in deze leemte te voorzien, de noodzakelijkheid eener wettelijke regeling duidelijk is geworden.

Arnhem. In een druk bezochte vergadering der Vereeniging van Nederlandsche steenfabrikanten is, na breedvoerige gedachtenwisseling, met groote meerderheid van stemmen het volgend besluit genomen:

„De vergadering der Vereeniging van Nederlandsche steenfabrikanten, in aanmerking nemende dat het Duitsche steenkolensyndicaat geen reductie op den prijs der steenkolen voor de leden der Vereeniging heeft willen toestaan;

„besluit af te zien van het voornemen om tot een collectieven aankoop van Duitsche steenkolen over te gaan en draagt aan het bestuur der Vereeniging op om binnen den kortst mogelijken tijd aan de leden voorstellen te doen tot den aankoop van Engelsche steenkolen."

Staande de vergadering werden reeds groote partijen Engelsche kolen besteld.

Alkmaar. Voor de vacature, ontstaan door het overlijden van W. Zandbergen, opzichter bij de gemeentewerken op eene jaarwedde van f 600, hebben zich 25 sollicitanten aangemeld, waarvan 15 uit deze gemeente.

Zevenbergen. In de Donderdag gehouden vergadering van den Gemeenteraad werd besloten tot geheele vernieuwing der gemeentelijke gasfabriek over te gaan, aangezien het niet meer mogelijk is met de oude fabriek in het steeds toenemend gasverbruik te voorzien. Overeenkomstig eene begrooting, opgemaakt door het Gemeentebestuur in overleg met den technicus, den heer L. Paijens te Helmond, zal deze vernieuwing circa f 25,000 moeten kosten. De heer Paijens werd door den raad met algemeene stemmen tot opzichter van het uit te voeren werk benoemd.

— Aflevering 2 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat: De toepassingen van het acetyleen, door Dr. L. Bleekrode. — De tegenwoordige methoden van verwarming, door Dr. A. J. C. Snijders. — De vledermuis, door J. C. B. — Gedwongen en vrijwillige samenleving, door Dr. H. J. Calkoen. — De X-stralen van Prof. W. C. Röntgen, door Dr. A. Van Hennekeler. — Invloed der slakken en padden op de verspreiding der zwammen, door C. D. — Het vervaardigen van photographische platen, door Dr. J. E. Rombouts. — De harmonie der spheren, door Dr. W. Van Bemmelen. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Boekaankondiging. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij Kon besluit zijn, met ingang van 1 Maart, benoemd tot hoogleeraar aan de Polytechnische school A. Huet en G. J. Morre, beiden thans leeraar aan die inrichting.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is:

Verleend: een jaar verlof aan den opzichter 4e kl. C. G. J. Gersen en eene verlenging van zes maanden van het verlof, aan den opzichter 1e kl. J. Kranendonk gegeven.

— Bij de expl. der staatssp. op Java:

Benoemd: tot onderopz. der werkpl. en geplaatst bij de westerlijnen, de beambte op non-act. C. Ritter;

geplaatst: bij de oosterlijnen, de benoemde tijdelijke onderopz. der werkplaatsen H. Ph. den Hertog, D. C. de Paauw, H. O. Bergman, L. P. Sassen en C. F. Coert; bij de westerlijnen, de benoemde tijdelijke onderopz. der werkpl. F. J. F. van den Berg, F. W. Groot en J. H. Bakarbessij.

— Bij den aanleg van staatsspoorwegen op Java is, wegens ziekte, eervol ontslagen de opzichter 2e kl. A. W. Eijkelenboom.

— Bij het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen op Java:

Benoemd: tot spoorwegopz. 1e kl. de spoorwegopz. 2e kl. A. C. Bromm; tot spoorwegopz. 2e kl. de opz. 3e kl. bij de expl. van staatsspoorwegen op Java, J. L. Zondag.

— Met ingang van 1 Maart is bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen benoemd tot adjunct-ingenieur 2e klasse, ter standplaats Utrecht, Jhr. J. C. van Reigersberg Verslujjs, thans adspirant adjunct-ingenieur.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Architect der gemeente Ferwerderadeel. Jaarwedde *f* 600. Adres vóór 1 Maart aan het gemeentebestuur, waar de instructie verkrijgbaar is.

— Adsistent voor het gasonderzoek bij de gemeentegasfabrieken te Rotterdam. Jaarwedde *f* 1000 à *f* 1600. Adres vóór 1 Maart aan Burg. en Weth.

— Constructeur aan eene machinefabriek, in staat zelfstandig te werken. Adres no. 4583, Bureau *N. Rott. Ct.*

— Teekenaar-constructeur op eene machinefabriek, op de hoogte van machine- en ketelconstructie. Adres no. 80, boekh. Joh. G. Stemler Cz., Amsterdam.

— Teekenaar op een technisch bureau, geschikt tot het bezoeken van industrieelen en fabrieken. Salaris naar bekwaamh. Adres lett. A., drukkerij J. de Jong, Wijnstraat 34, Rotterdam.

— Opzichter der gemeentewerken te Marum (Gron.). Jaarwedde f 150 plus 3 % der uitbestede werken. Adres vóór 1 Maart aan den Burg.

— Bekwaam teekenaar, goed kunnende detailleeren. Salaris naar bekwaamheid. Adres lett. P. A., Algem. Adv.-bur. W. Meerkotter, Heerengracht 335, Amsterdam.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

GOEDKOOPST ADRES
voor het slaan van Norton-Pijpwellen.
N. D. VERMEER,
Lange Bagijnestraat No 1 HAARLEM.
Attesten ter inzage.

L. F. W. VOLCKE, Stads-Uurwerkmaker,
Firma VOLCKE & ZONEN,
Magazijn MAURITSKADE 18a Fabriek 11—13 PARKSTRAAT 11—13,
achter Bureau „Vaderland", ingang Kazernestraat, **'s GRAVENHAGE.**
Bekroond te 's-Gravenhage in 1868 en 1871 en te Londen in 1870 met Goud, Zilver en Brons.
Leveranciers van de Nederlandsche Staats- en Hollandsche Spoorweg-Maatschappijen. Vervaardigers van gewone en electrische Uurwerken, voor Torens, Post- en Telegraafkantoren en andere groote lokaliteiten. Het vernieuwen van oude Pendules, Console-, Speel- en andere Klokken met toepassing eener verbeterde constructie, **het aanleggen van geleidingen voor electrische Schellen en Telephonen.**

KIDERLEN & Co., Technisch Bureau,
20/21 Prins Hendrikkade, AMSTERDAM.
Stockport Gasmotoren. Solide afgewerkt. Economisch in gasverbruik. Laag in prijs.
Dowson Gas. Goedkoopste drijfkracht in verbinding met gasmotoren. Gegarandeerd brandstofverbruik 500 gram per effectieve uur P.K. Beste inrichting voor 't roosteren van cacao, eesten van mout, drogen van stijfsel.
Pampe's Distilleertoestellen. Complete graan en melasse branderij installaties met gegarandeerd rendement.
Olie en Veekoekpersen. DODGE's Houten Riemschijven.

AANBESTEDING.

Op **Woensdag 26 Febr. 1896,** des middags te **3** ure, zal in het gebouw van de ***Maatschappij van Bouwkunst***, Marnixstraat te *Amsterdam*, worden **aanbesteed:**

Het verbouwen van de STOOMMEUBELFABRIEK van GEBROEDERS VAN HOUTUM aan de Eerste Parkstraat bij den Staatsspoorweg te Amsterdam, met de leverantie van alle materialen en arbeidsloonen.

Het bestek is ad **ƒ 0.40** te verkrijgen ter Stoomdrukkerij van ROELOFFZEN & HüBNER, N. Z. Voorburgwal no. 187 te *Amsterdam*.

Inlichtingen geven de Architecten A. L. & J. G. VAN GENDT.

Openbare AANBESTEDING

door de ***Vereeniging voor Inen Uitwendige Zending*** te *Feijenoord* en *Hillesluis* op **27 Februari 1896**, des namiddags ten *2 ure*, in het lokaal „*BETHEL*" aan de Rosestraat No. 29.

Het BOUWEN van een EVANGELISATIELOKAAL met WONINGEN enz. aan de Oranjeboomstraat.

Gegadigden moeten behooren tot de Ned. Herv. Gemeente.

Bestekken en teekeningen verkrijgbaar à **ƒ 1.50** bij GEBR. TUINZING, Toerijstuin No. 12.

Inlichtingen van 21 tot 27 Februari, van des voorm. 11 uur tot des nam. 1 uur, Jonkerfranssstraat No. 49.

Aanwijzing in loco op 24 Februari, des voormiddags 11 ure

De Architect,
C. N. VAN GOOR.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der gemeente *ARNHEM*, zullen **Zaterdag 7 Maart 1896,** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

BESTEK No. 11.

De levering van gegoten-, gesmeed en getrokken IJZER aan vakaanwijzers, grafnummerpaaltjes, grasperkbogen en kelderluiken, in twee perceelen.

Aanwijzing: *Zaterdag 29 Februari* a. s., 's namiddags 1½ ure aan het Bureau Gemeentewerken in de Kadestraat, alwaar alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur inlichtingen gegeven worden; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 3 teekeningen à **ƒ 1.**— verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Openbare AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Vrijdag** den **6 Maart 1896**, des namiddags te 1 uur, ten Raadhuize aldaar aan te besteden:

1o. **Het MAKEN van den BOVENBOUW van eene RUSTIEKE BRUG voor voetgangers over den Provenierssingel.**

2o. **Het LEVEREN van HOUT voor een rustiek rasterwerk nabij de Parkkade.**

Bestek en voorwaarden, en teekening wat betreft het 1e perceel, liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn tevens voor *ƒ* **0.50** verkrijgbaar bij WED. P. VAN WAESBERGE & ZOON, Boekdrukkers, *Houttuin* no. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld *Timmerhuis*. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Vrijdag* den *28 Februari* 1896, des voormiddags te 11 uur.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der aanbesteding vóór des namiddags één uur zijn ingeleverd in eene daarvoor aangewezen gesloten bus, geplaatst ter Gemeente-Secretarie, afdeeling Algemeene Zaken.

Openbare AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Vrijdag** den **6 Maart 1896,** des namiddags te **1** uur, ten Raadhuize aldaar **aan te besteden:**

Het DEMPEN van eene SLOOT nabij het *Noordeinde*.

Bestek en voorwaarden liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn tevens voor **ƒ -.25** verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE & ZOON, Boekdrukkers, *Houttuin* No. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld *Timmerhuis*. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Zaterday* den *29 Februari* 1896, des voormiddags te 11 uur.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der aanbesteding vóór des namiddags één uur zijn ingeleverd in eene daarvoor aangewezen gesloten bus, geplaatst ter Gemeente-Secretarie, afdeeling Algemeene Zaken.

SIMPLEX RIJWIELEN.

OPENING nieuwe Magazijn
Bakkerstraat 52, ARNHEM,
22 FEBRUARI 1896.
Groote sorteering **Rijwielen,** model 1896, en onderdeelen voorradig.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der gemeente *BOSKOOP*, zullen **Donderdag** den **5e Maart 1896**, des middags ten twaalf ure in het Raadhuis aldaar, bij enkele inschrijving,

AANBESTEDEN:

PERCEEL 1. **De herstellingswerken en den wederopbouw van den TOREN.**

PERCEEL 2. **Het bouwen van een BRANDSPUITENHUIS met bergplaats voor lantaarnen.**

PERCEEL 3. **Het bouwen van een ARRESTANTENGEBOUW.**

De inschrijvingsbiljetten moeten den *5 Maart* des morgens vóór elf ure ter Gemeente-Secretarie bezorgd zijn.

De inschrijvingen kunnen zijn voor elk perceel afzonderlijk of te zamen voor:
a. de perceelen 2 en 3;
b. de perceelen 1 en 3;
c. de perceelen 1, 2 en 3.

Het Bestek en Teekeningen zijn ter visie op de Secretarie der Gemeente, waar het Bestek tegen **ƒ 2.**— te verkrijgen is.

Aanwijzing zal geschieden den *26 Februari* en den *2 Maart 1896*, des morgens tusschen elf en twaalf ure.

Inlichtingen worden gegeven door den Architect L. BURGERSDIJK te *Gouda*.

Boskoop, 17 Februari 1896.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
De Burgemeester,
E. G. C. DE GROOT VAN EMBDEN.
De Secretaris,
N. J. SCHOOREL.

INDISCHE HOUTSOORTEN.

Nederlandsch-Indische Houtsoorten, geschikt voor waterbouwwerken en scheepsbouw, spoorwegwagons, blokken ter bestrating etc. -- Proeven staan op aanvrage ten dienste.

Nadere inlichtingen verstrekt **HET TECHNISCH BUREAU**
V. d. Duinstraat 103. 's-Gravenhage- A. Ph. v. d. Ploeg, Civ.-Ingenieur.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

J. H. Kamstra.

31ste JAARGANG — N° 9 — ZATERDAG, 29 Febr. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *ƒ* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *ƒ* 0.20, en *ƒ* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *ƒ* 0.25, zonder plaat **ƒ 0.15**

AMERIKAANSCHE KUNST.

Wie eenigen tijd geleden in de Vereenigde Staten van Amerika heeft doorgebracht en zich zijn verblijf aldaar ten nutte maakte, door goed uit zijn oogen te zien, zal hebben opgemerkt op hoe eigenaardige wijze de bouwkunst en de daarmede in verband staande versieringskunsten thans bezig zijn zich daar te ontwikkelen.

Om tot dit besef te komen, moet men echter zijn observatieterrein zoo ver mogelijk hebben uitgestrekt; het is niet genoeg alleen New-York te bezoeken en b.v. een uitstapje naar de Niagara te maken, want New-York, in hoeveel opzichten het ook als een echt-Amerikaansche stad mag gelden, toont nog niet veel echt-Amerikaansche kunst.

Dat zoo dikwijls een ongunstig oordeel over de architectuur der Vereenigde Staten wordt uitgesproken, vindt zijn oorzaak daarin, dat de criticus alleen New-York bezocht heeft. Daardoor kreeg hij van de bouwwijze, van de inrichting der gebouwen en van de kunstnijverheid slechts een zeer onvoldoend beeld.

Het zijn de hooge gebouwen vooral, die de aandacht van den Europeaan trekken; aan deze, betrekkelijk zeldzame, bouwwerken schenkt hij meer opmerkzaamheid dan zij, als kunstvoortbrengselen beschouwd, wèl verdienen; daardoor ziet hij de meer bescheiden bouwscheppingen, die juist de Amerikaansche architectuur van hare gunstigste zijde doen kennen, veelal over het hoofd.

De huizen der Amerikaansche groote steden zijn, wat aanleg betreft, overeenkomstig die, welke men in Engeland ziet. Zij zijn meest van betrekkelijk jonge dagteekening. Maar het ontbreekt ook niet aan oudere bouwwerken, die men evenwel niet in de groote, maar in die kleine steden moet zoeken, welke reeds onder de Engelsche heerschappij in de vorige eeuw bestondén. Toen was er aan bouwterrein geen gebrek, en vandaar dat ieder huis op een afzonderlijk erf, als een villa gebouwd kon worden. De stijl van deze huizen plegen de Amerikanen „*Colonial*" te noemen, omdat hij ontstond in een tijd toen de Staten nog een Engelsche kolonie waren. Een van de steden, waar deze architectuur bestudeerd kan worden, is Princeton, een hooggelegen plaats tusschen New-York en Philadelphia. Men gaat langs den Pennsylvania Railroad en komt dan in een klein, ouderwetsch stadje, met breede lanen, stil en zonder al de eigenaardigheden, die aan een Amerikaansche stad nu eenmaal verbonden zijn.

Princeton is een universiteitsstad; daar is het „College of New-Jersey" gevestigd, dat in 1746 door den toenmaligen Koning van Engeland werd opgericht. De universiteit telt niet minder dan acht-en-twintig gebouwen, waarvan Nassau Hall het hoofdgebouw is. Aanvankelijk was dit gebouw, in 1754 voltooid, het eenige dat de Universiteit bezat. Thans dient het als museum voor paleontologie, terwijl de verschillende faculteiten nu over gebouwen van de nieuwste constructie en inrichting beschikken.

De stijl der 18e eeuw toont zich hier als een soort van Louis XVI, maar eenvoudiger, men zou haast zeggen klassieker dan in Frankrijk. Korinthische kolommen zijn bij voorkeur overal aangebracht. De „Colonial"-huizen herinneren aan de villa's of liever buitenhuizen, die in de eerste jaren dezer eeuw hierte-lande gebouwd werden, en die men b.v. nog in den omtrek van Haarlem ziet. Om het geheele gebouw, dat meestal slechts één, soms ook twee verdiepingen heeft, loopt een klassieke lijst; kolommen of pilasters staan in het front. Soms zijn de gebouwen van gebakken steen, soms gepleisterd, ja soms ook van hout, zooals dit vroeger in Nederland ook wel voorkwam. Groen en wit zijn de kleuren, waarin het houtwerk geschilderd is.

Toen de onafhankelijkheid der Staten erkend was, hield de „Colonial style" op; en werden niet veel

anders dan utiliteitsgebouwen meer opgetrokken. Tegen het midden dezer eeuw, toen de welvaart in Amerika op onverwachte wijze toenam, begon men de toenmalige Europeesche modes in de bouwkunst te volgen. De oudere straten van New-York, nog vóór den burgeroorlog ontstaan, geven voorbeelden van deze quasi-Europeesche architectuur, die het slechtste werk onzer hedendaagsche speculatiebouwers naar de kroon steekt. Alles onder één lijst, scheen toen het ideaal; versierselen van den twijfelachtigsten smaak deden opgang. Nu is dit in vele opzichten veranderd en verbeterd.

De planverdeeling der Engelsche huizen wordt nog altijd gevolgd. De trap ligt zoo centraal mogelijk in een aparte zaal, de *hall*, die 's winters verwarmd en 'savonds verlicht is, en die evenals een kamer is gemeubileerd. De kamers komen allen op dit vertrek of op de dit laatste dikwijls omgevende galerij uit. Schuifdeuren van ongewone breedte vervangen onze kamerdeuren. De verdiepingen zijn, evenals in Engeland, laag, doch de vertrekken groot; meubelen zijn slechts daar geplaatst waar zij noodig of gemakkelijk zijn. Lichte kleuren worden voor vloer, zoldering en behangsel gekozen. Alles ziet vriendelijk en behaaglijk. De indeeling der buitenhuizen is dezelfde als die wij beschreven; alleen zijn daar overal, waar dit nuttig is, veranda's aangebracht. Dikwijls zijn bij deze landhuizen dak en muren met *shingles* of houten leien bespijkerd, wat wel pittoresk staat, doch waardoor het brandgevaar zeer toeneemt.

Het is eigenaardig dat zelfs de huizen der rijkste Amerikanen, hoe prachtig ingericht zij overigens mogen wezen, toch slechts betrekkelijk bescheiden afmetingen hebben. Paleizen, in de beteekenis die wij daaraan hechten, vindt men in Amerika niet. Groote gebouwen worden slechts als reclame gemaakt; zij dienen voor kantoren, magazijnen, dagbladbureau's, schouwburgen en dergelijken en vallen meer in het oog dan de openbare monumenten.

Zooals wij reeds zeiden, behooren de huizen met vijftien verdiepingen tot de uitzonderingen en dit zal wel zoo blijven, omdat thans overal het overschrijden van een bepaalde hoogte bij het bouwen verboden wordt.

Alles is in Amerika practisch; zelfs de grootste gebouwen laten, wat doeltreffendheid van inrichting en comfort betreft, niets te wenschen over. In de schouwburgen kan ieder toeschouwer goed zien en hooren, in de magazijnen gaat gemakkelijke schikking der goederen met volkomen veiligheid gepaard, in de hotels is de hoogste mate van comfort, die men zich denken kan, aangebracht.

De nieuwere Amerikaansche architectuur vereenigt practische bruikbaarheid met smaakvolle vormen. Deze vormen, vroeger meest aan de Grieksche tempels of de Italiaansche Renaissance paleizen ontleend, zoekt men in de laatste jaren bij voorkeur in Zuid-Frankrijk, waar de Romaansche stijl zulke eigenaardige werken schiep. Richardson, die Trinity-Church te Boston bouwde, gaf hier het voorbeeld, dat thans voor wereldlijke, zoowel als voor geestelijke gebouwen, vooral te Chicago, Boston en in de steden van het westen wordt nagevolgd. Te New-York blijft men meer aan de Renaissance vasthouden.

Het zijn vooral de Amerikaansch-Romaansche gebouwen, die van een oorspronkelijke opvatting blijk geven. Indien zij soms een ietwat somberen indruk maken, dan komt dit omdat de donkere, violet-bruine zandsteen, die veel als materiaal gebruikt wordt, geen vroolijk effect maakt. Als een eigenaardigheid der navolgers van Richardson moet genoemd worden hun voorkeur voor rustiekwerk en eenvoudige, haast aan de vestingbouwkunde herinnerende vormen. Sinds op het Damrak een soortgelijk gebouw is verrezen, kunnen de Amsterdammers zich van dezen trant een voorstelling maken. De Amerikaansche gebouwen zijn echter forscher opgevat, waartoe het rustiekwerk veel bijdraagt.

Langzamerhand begint zich een bepaald Amerikaansche stijl in de Vereenigde Staten te vormen, niet slechts wat de bouwkunst, maar ook wat de kunstnijverheid betreft. Men heeft er, in Europa, geen begrip van, op welke groote hoogte de Amerikaansche kunstnijverheid reeds gekomen is. En toch, zij staat pas aan het begin van haar ontwikkeling, terwijl zij aanhoudend vooruitgaat.

Alle Amerikaansche kunstnijverheidsvoortbrengselen hebben hun eigenaardig karakter; zij zijn practisch en artistiek tevens, en uitsluitend met het oog op Amerikaansche gewoonten gemaakt. Alle Amerikaansche kunstnijverheidsvoortbrengselen zijn enorm duur, waartoe de hooge loonen, maar niet minder de hooge invoerrechten bijdragen. Maar Amerika heeft misschien meer rijke lieden dan de geheele overige wereld en zoo hebben de kunstnijveren een goede clientèle. Haast nimmer zenden zij iets naar Europa, omdat zij wel weten, dat daar voor hun werk toch geen aftrek te vinden is.

De Amerikaansche kunstnijverheid staat in de nauwste betrekking tot de architectuur. Evenals deze zorgt zij eerst voor practische bruikbaarheid en pas daarna voor versiering. De schoonheid schuilt in de doelmatigheid. Dat op deze wijze langzamerhand een bepaalde stijl is ontstaan, kan niemand verwonderen.

De meubelmakers vinden in Amerika een zeer ruim veld voor hun werkzaamheid, want het zijn niet slechts meubelen in den eigenlijken zin, die van hen gevraagd worden, doch ook deuren, lambrizeeringen en andere betimmeringen. De groote rijkdom aan de voortreffelijkste en meest verschillende houtsoorten, die de Vereenigde Staten bezitten, komt hiervoor uitmuntend te stade. Wat technische uitvoering betreft, staat het meubelmakerswerk der Amerikanen nog hooger dan dat der Franschen.

Kasten, zooals wij die in onze meubelwinkels zien, zijn in Amerika niet in gebruik; ieder huis heeft overal vaste kasten, die dáár gemaakt worden, waar zij het meeste gemak kunnen opleveren. Daarentegen worden stoelen op geheel andere wijze gemaakt en gebruikt dan bij ons. Naar stijl wordt niet gevraagd, maar wel naar gemak voor den gebruiker. Deze zucht naar comfort heeft allerlei nieuwe stoelvormen doen bedenken, die heel wat origineeler zijn dan onze „Henri II, Louis XV" of hoe zij heeten mogen, en die uitmuntend bij de hedendaagsche zeden passen.

Lambrizeeringen zijn in Amerika algemeen. In de *hall* der nieuwere huizen worden die van marmer gemaakt; de muurbekleeding is verder dikwijls ten deele in glasmozaïek uitgevoerd. Vooral bij avondverlichting geeft dit een rijk effect.

In de kamers zijn de wanden boven de lambrizeeringen in lichte kleuren behandeld, hetzij dat schilderwerk dan wel behangselpapier gebezigd is. Eene fries sluit de wanden af en geeft een overgang naar het plafond, dat ook veelal in lichte tinten met een dessin is versierd.

Vooral van de schoorsteenen wordt werk gemaakt. Zij zijn altijd als open haarden, waarin wezenlijk gestookt kan worden, gevormd. Een eenigszins vreemden indruk maakt het, dat zij dikwijls van donkerroode

steen zijn gemetseld, die in het gezicht gebleven is.

Overal wordt thans in Amerika electrisch licht gebruikt; de gloeilampjes zijn algemeen in zwang. Maar terwijl de Europeanen niets beters te doen wisten, dan hunne gasornementen voor electrisch licht te laten inrichten, hebben de Amerikanen van de nieuwe verlichtingswijze ook voor het bereiken van artistiek effect partij getrokken. Zij begrepen, dat kronen en wandarmen nu geen zin meer hadden en plaatsten daarom de gloeilampjes hetzij in bouquetten onmiddellijk tegen het plafond, of boven de deuren. Maar hoe zij ook geplaatst zijn, steeds is gezorgd, dat men niet onmiddellijk in het heldere licht ziet, doch door schermen van gekleurd glas. Deze schermen hebben de meest verschillende gedaanten.

Het glas, dat men voor deze schermen gebruikt, laat wel licht door, maar is toch niet doorzichtig. Het wordt in allerlei kleuren gemaakt en ook veel voor glasmozaïeken gebruikt, die in schoonheid van effect met de beste gebrande glazen wedijveren en die vooral in trapportaal- en bovenlichtvensters gebruikt worden. De ornementale teekeningen dezer vensters zijn meest onmiddellijk op de natuur geïnspireerd.

Een dergelijke naturalistische opvatting treft men ook aan bij het zilverwerk van Tiffany en Co., dat reeds een wereldvermaardheid bezit. Het zilver is op het oogenblik in de Vereenigde Staten zeer goedkoop en zoo is het daar mogelijk dit metaal voor allerlei doeleinden aan te wenden, die men in Europa vreemd zou vinden. In de kunst van drijven staan de Amerikanen thans bovenaan; zij kopieeren hun modellen niet, zooals wij, naar de 16e en 17e eeuw, doch scheppen geheel onafhankelijk. Het is juist deze oorspronkelijkheid, waardoor het werk ook in Europa nu zoo gezocht is, dat Tiffany nu reeds te Parijs en Londen goedbeklante magazijnen heeft geopend.

Dat men in Europa bij Amerika op velerlei gebied ten achter staat, is algemeen bekend. Tot dusver meende men evenwel dat dit alleen betrekking had op de nijverheid als zoodanig. Maar het kan voor geen onpartijdige verborgen blijven, dat ook in de kunstnijverheid de Nieuwe Wereld hard op weg is om de Oude de baas te worden.

Als vaststaande mag worden aangenomen, dat het in het bijzonder de onzinnige navolging der historische stijlen geweest is, die ons ten achteren heeft gebracht. Onze vroegere kunst wordt zoodoende een last, een knellende band, dien het jonge Amerika nooit gekend heeft.

DE AMSTERDAMSCHE „AANBESTEDING".

Toen wij, in ons nummer van 8 Februari, het stuk van den heer H. J. Wolter, te Amersfoort, plaatsten, dat bijzonderheden inhield betreffende een door de gemeente Amsterdam gehouden „aanbesteding" wegens het leveren en plaatsen van eene verwarmingsinrichting voor het Centraal Telephoongebouw, hebben wij ons van commentaren onthouden. Ook het door den heer C. A. Huygen naar aanleiding van dit stuk geschrevene meenden wij onbesproken te moeten laten, zoolang de gemeente Amsterdam zich niet tegen de haar aanvallenden verdedigd had.

Thans is echter de Directeur der publieke werken een lans voor het goed recht der hoofdstad in deze komen breken, en kan men de questie bespreken, zonder, zij het ook onwillekeurig, partijdig te worden.

Ieder, die de tot dusver te dezer zake gewisselde stukken met aandacht gelezen heeft, zal tot de overtuiging komen, dat de verdediging van den Directeur al bijzonder zwak is. Ja, tusschen de regels door schijnt men te mogen lezen, dat deze hoofdambtenaar den loop der zaak verdedigt, omdat dit zijn plicht is, maar dat hij eigenlijk op het standpunt der bestrijders staat. Het aangevoerde door den heer Huygen kan hij „voor een deel onderschrijven". Daarna maakt hij zich van de zaak met een Jantje van Leiden af, door er op te wijzen, dat het bestek, hoe slecht dan ook, toch nog inschrijvers heeft gelokt, waaronder van erkend soliede firma's. Hij zegt ten slotte, dat deze bestekvorm „niet anders beschouwd moet worden, dan als een publieke uitnoodiging tot allen, die tot aanbiedingen geneigd zijn, ter voorkoming van verwijten enz."

Hierbij had nog gevoegd kunnen worden, dat men reeds blij mocht zijn, dat deze uitnoodiging *publiek* was, terwijl, in vroegere gevallen, de bestelling eenvoudig hier of daar, liefst in het buitenland, soms ook binnen de gemeente geschiedde. Maar deze bijvoeging is achterwege gebleven, vermoedelijk omdat de tegenstanders dan zouden opmerken, dat de geheele publieke aanbesteding .... een wassen neus was.

Het is van een directeur der openbare werken niet te verlangen, dat hij zooveel kennis en ervaring van verwarming in het algemeen zal hebben, om een aan alle eischen voldoend plan met bestek voor de verwarming van een gebouw van beteekenis op te maken, waarnaar een serieuze inschrijving zal plaats hebben. Maar wel is het van hem te vorderen, dat hij althans eene keuze doet tusschen de verschillende systemen, waarnaar eene verwarming plaats kan vinden. Dit nu was in het bestek, waarover de strijd loopt, niet geschied, en hierop werd, onzes inziens terecht, aanmerking gemaakt. Welken indruk zou het maken, als de Gemeente eens een aanbesteding hield van een gebouw en dan niet eens de materialen aangaf, waaruit zij wilde, dat het zou worden opgetrokken?

Ware, in de dagbladen, eene advertentie geplaatst, waarbij aanbiedingen werden gevraagd voor het verwarmen van het telephoongebouw, onder vermelding, dat van den Directeur der openbare werken de vereischte gegevens en inlichtingen konden verkregen worden, de zaak was gezond geweest. De gegadigden hadden dan vooraf kunnen te weten komen, *welk* systeem gewenscht werd, en zoodoende zouden hunne aanbiedingen gelijksoortige grootheden geweest zijn, waarvan vergelijking mogelijk was.

De thans door openbare „aanbesteding" verkregen resultaten, waarbij de hoogste inschrijver het dubbele van het door den laagsten gevorderde vroeg, wettigen het vermoeden, dat de inschrijvingsbiljetten te ongelijksoortig geweest zijn, dan dat een onpartijdige vergelijking kon plaats vinden

Nu is eene keuze gedaan en daarbij is het eigenaardig, dat die viel op eene Amsterdamsche firma, van wier biljet, naar de heer Wolter constateerde, op de „aanbesteding" door den Wethouder voor de publieke werken was medegedeeld, dat het, als zijnde ongezegeld, niet in aanmerking zou genomen worden.

Gedachtig aan de uitspraak, dat het goed is ook zelfs den schijn des kwaads te vermijden, had het Gemeentebestuur zich van deze keuze moeten onthouden. De overwegingen, dat de thans gekozen firma herhaalde malen tot volkomen tevredenheid van dat Gemeentebestuur was werkzaam geweest en dat het wenschelijk was, met het oog op werkverschaffing, de opdracht *te Amsterdam* te geven, kunnen hier, naar onze meening, niet als verontschuldiging gelden.

Was men met het werk van den heer De Koster zóó ingenomen, dat men meende hem ook nu te moeten bezigen, welnu, dan had de „aanbesteding"

anders dan utiliteitsgebouwen meer opgetrokken. Tegen het midden dezer eeuw, toen de welvaart in Amerika op onverwachte wijze toenam, begon men de toenmalige Europeesche modes in de bouwkunst te volgen. De oudere straten van New-York, nog vóór den burgeroorlog ontstaan, geven voorbeelden van deze quasi-Europeesche architectuur, die het slechtste werk onzer hedendaagsche speculatiebouwers naar de kroon steekt. Alles onder één lijst, scheen toen het ideaal; versierselen van den twijfelachtigsten smaak deden opgang. Nu is dit in vele opzichten veranderd en verbeterd.

De planverdeeling der Engelsche huizen wordt nog altijd gevolgd. De trap ligt zoo centraal mogelijk in een aparte zaal, de *hall*, die 's winters verwarmd en 's avonds verlicht is, en die evenals een kamer is gemeubileerd. De kamers komen allen op dit vertrek of op de dit laatste dikwijls omgevende galerij uit. Schuifdeuren van ongewone breedte vervangen onze kamerdeuren. De verdiepingen zijn, evenals in Engeland, laag, doch de vertrekken groot; meubelen zijn slechts daar geplaatst waar zij noodig of gemakkelijk zijn. Lichte kleuren worden voor vloer, zoldering en behangsel gekozen. Alles ziet vriendelijk en behaaglijk. De indeeling der buitenhuizen is dezelfde als die wij beschreven; alleen zijn daar overal, waar dit nuttig is, veranda's aangebracht. Dikwijls zijn bij deze landhuizen dak en muren met *shingles* of houten leien bespijkerd, wat wel pittoresk staat, doch waardoor het brandgevaar zeer toeneemt.

Het is eigenaardig dat zelfs de huizen der rijkste Amerikanen, hoe prachtig ingericht zij overigens mogen wezen, toch slechts betrekkelijk bescheiden afmetingen hebben. Paleizen, in de beteekenis die wij daaraan hechten, vindt men in Amerika niet. Groote gebouwen worden slechts als reclame gemaakt; zij dienen voor kantoren, magazijnen, dagbladbureau's, schouwburgen en dergelijken en vallen meer in het oog dan de openbare monumenten.

Zooals wij reeds zeiden, behooren de huizen met vijftien verdiepingen tot de uitzonderingen en dit zal wel zoo blijven, omdat thans overal het overschrijden van een bepaalde hoogte bij het bouwen verboden wordt.

Alles is in Amerika practisch; zelfs de grootste gebouwen laten, wat doeltreffendheid van inrichting en comfort betreft, niets te wenschen over. In de schouwburgen kan ieder toeschouwer goed zien en hooren, in de magazijnen gaat gemakkelijke schikking der goederen met volkomen veiligheid gepaard, in de hotels is de hoogste mate van comfort, die men zich denken kan, aangebracht.

De nieuwere Amerikaansche architectuur vereenigt practische bruikbaarheid met smaakvolle vormen. Deze vormen, vroeger meest aan de Grieksche tempels of de Italiaansche Renaissance paleizen ontleend, zoekt men in de laatste jaren bij voorkeur in Zuid-Frankrijk, waar de Romaansche stijl zulke eigenaardige werken schiep. Richardson, die Trinity-Church te Boston bouwde, gaf hier het voorbeeld, dat thans voor wereldlijke, zoowel als voor geestelijke gebouwen, vooral te Chicago, Boston en in de steden van het westen wordt nagevolgd. Te New-York blijft men meer aan de Renaissance vasthouden.

Het zijn vooral de Amerikaansch-Romaansche gebouwen, die van een oorspronkelijke opvatting blijk geven. Indien zij soms een ietwat somberen indruk maken, dan komt dit omdat de donkere, violet-bruine zandsteen, die veel als materiaal gebruikt wordt, geen vroolijk effect maakt. Als een eigenaardigheid der navolgers van Richardson moet genoemd worden hun voorkeur voor rustiekwerk en eenvoudige, haast aan de vestingbouwkunde herinnerende vormen. Sinds op het Damrak een soortgelijk gebouw is verrezen, kunnen de Amsterdammers zich van dezen trant een voorstelling maken. De Amerikaansche gebouwen zijn echter forscher opgevat, waartoe het rustiekwerk veel bijdraagt.

Langzamerhand begint zich een bepaald Amerikaansche stijl in de Vereenigde Staten te vormen, niet slechts wat de bouwkunst, maar ook wat de kunstnijverheid betreft. Men heeft er, in Europa, geen begrip van, op welke groote hoogte de Amerikaansche kunstnijverheid reeds gekomen is. En toch, zij staat pas aan het begin van haar ontwikkeling, terwijl zij aanhoudend vooruitgaat.

Alle Amerikaansche kunstnijverheidsvoortbrengselen hebben hun eigenaardig karakter; zij zijn practisch en artistiek tevens, en uitsluitend met het oog op Amerikaansche gewoonten gemaakt. Alle Amerikaansche kunstnijverheidsvoortbrengselen zijn enorm duur, waartoe de hooge loonen, maar niet minder de hooge invoerrechten bijdragen. Maar Amerika heeft misschien meer rijke lieden dan de geheele overige wereld en zoo hebben de kunstnijveren een goede clientèle. Haast nimmer zenden zij iets naar Europa, omdat zij wel weten, dat daar voor hun werk toch geen aftrek te vinden is.

De Amerikaansche kunstnijverheid staat in de nauwste betrekking tot de architectuur. Evenals deze zorgt zij eerst voor practische bruikbaarheid en pas daarna voor versiering. De schoonheid schuilt in de doelmatigheid. Dat op deze wijze langzamerhand een bepaalde stijl is ontstaan, kan niemand verwonderen.

De meubelmakers vinden in Amerika een zeer ruim veld voor hun werkzaamheid, want het zijn niet slechts meubelen in den eigenlijken zin, die van hen gevraagd worden, doch ook deuren, lambrizeeringen en andere betimmeringen. De groote rijkdom aan de voortreffelijkste en meest verschillende houtsoorten, die de Vereenigde Staten bezitten, komt hiervoor uitmuntend te stade. Wat technische uitvoering betreft, staat het meubelmakerswerk der Amerikanen nog hooger dan dat der Franschen.

Kasten, zooals wij die in onze meubelwinkels zien, zijn in Amerika niet in gebruik; ieder huis heeft overal vaste kasten, die dáár gemaakt worden, waar zij het meeste gemak kunnen opleveren. Daarentegen worden stoelen op geheel andere wijze gemaakt en gebruikt dan bij ons. Naar stijl wordt niet gevraagd, maar wel naar gemak voor den gebruiker. Deze zucht naar comfort heeft allerlei nieuwe stoelvormen doen bedenken, die heel wat origineeler zijn dan onze „Henri II, Louis XV" of hoe zij heeten mogen, en die uitmuntend bij de hedendaagsche zeden passen.

Lambrizeeringen zijn in Amerika algemeen. In de *hall* der nieuwere huizen worden die van marmer gemaakt; de muurbekleeding is verder dikwijls ten deele in glasmozaïek uitgevoerd. Vooral bij avondverlichting geeft dit een rijk effect.

In de kamers zijn de wanden boven de lambrizeeringen in lichte kleuren behandeld, hetzij dat schilderwerk dan wel behangselpapier gebezigd is. Eene fries sluit de wanden af en geeft een overgang naar het plafond, dat ook veelal in lichte tinten met een dessin is versierd.

Vooral van de schoorsteenen wordt werk gemaakt. Zij zijn altijd als open haarden, waarin wezenlijk gestookt kan worden, gevormd. Een eenigszins vreemden indruk maakt het, dat zij dikwijls van donkerroode

steen zijn gemetseld, die in het gezicht gebleven is.

Overal wordt thans in Amerika electrisch licht gebruikt; de gloeilampjes zijn algemeen in zwang. Maar terwijl de Europeanen niets beters te doen wisten, dan hunne gasornementen voor electrisch licht te laten inrichten, hebben de Amerikanen van de nieuwe verlichtingswijze ook voor het bereiken van artistiek effect partij getrokken. Zij begrepen, dat kronen en wandarmen nu geen zin meer hadden en plaatsten daarom de gloeilampjes hetzij in bouquetten onmiddellijk tegen het plafond, of boven de deuren. Maar hoe zij ook geplaatst zijn, steeds is gezorgd, dat men niet onmiddellijk in het heldere licht ziet, doch door schermen van gekleurd glas. Deze schermen hebben de meest verschillende gedaanten.

Het glas, dat men voor deze schermen gebruikt, laat wel licht door, maar is toch niet doorzichtig. Het wordt in allerlei kleuren gemaakt en ook veel voor glasmozaïeken gebruikt, die in schoonheid van effect met de beste gebrande glazen wedijveren en die vooral in trapportaal- en bovenlichtvensters gebruikt worden. De ornementale teekeningen dezer vensters zijn meest onmiddellijk op de natuur geïnspireerd.

Een dergelijke naturalistische opvatting treft men ook aan bij het zilverwerk van Tiffany en Co., dat reeds een wereldvermaardheid bezit. Het zilver is op het oogenblik in de Vereenigde Staten zeer goedkoop en zoo is het daar mogelijk dit metaal voor allerlei doeleinden aan te wenden, die men in Europa vreemd zou vinden. In de kunst van drijven staan de Amerikanen thans bovenaan; zij kopieeren hun modellen niet, zooals wij, naar de 16e en 17e eeuw, doch scheppen geheel onafhankelijk. Het is juist deze oorspronkelijkheid, waardoor het werk ook in Europa nu zoo gezocht is, dat Tiffany nu reeds te Parijs en Londen goedbeklante magazijnen heeft geopend.

Dat men in Europa bij Amerika op velerlei gebied ten achter staat, is algemeen bekend. Tot dusver meende men evenwel dat dit alleen betrekking had op de nijverheid als zoodanig. Maar het kan voor geen onpartijdige verborgen blijven, dat ook in de kunstnijverheid de Nieuwe Wereld hard op weg is om de Oude de baas te worden.

Als vaststaande mag worden aangenomen, dat het in het bijzonder de onzinnige navolging der historische stijlen geweest is, die ons ten achteren heeft gebracht. Onze vroegere kunst wordt zoodoende een last, een knellende band, dien het jonge Amerika nooit gekend heeft.

DE AMSTERDAMSCHE „AANBESTEDING".

Toen wij, in ons nummer van 8 Februari, het stuk van den heer H. J. Wolter, te Amersfoort, plaatsten, dat bijzonderheden inhield betreffende een door de gemeente Amsterdam gehouden „aanbesteding" wegens het leveren en plaatsen van eene verwarmingsinrichting voor het Centraal Telephoongebouw, hebben wij ons van commentaren onthouden. Ook het door den heer C. A. Huygen naar aanleiding van dit stuk geschrevene meenden wij onbesproken te moeten laten, zoolang de gemeente Amsterdam zich niet tegen de haar aanvallenden verdedigd had.

Thans is echter de Directeur der publieke werken een lans voor het goed recht der hoofdstad in deze komen breken, en kan men de questie bespreken, zonder, zij het ook onwillekeurig, partijdig te worden.

Ieder, die de tot dusver te dezer zake gewisselde stukken met aandacht gelezen heeft, zal tot de overtuiging komen, dat de verdediging van den Directeur al bijzonder zwak is. Ja, tusschen de regels door schijnt men te mogen lezen, dat deze hoofdambtenaar den loop der zaak verdedigt, omdat dit zijn plicht is, maar dat hij eigenlijk op het standpunt der bestrijders staat. Het aangevoerde door den heer Huygen kan hij „voor een deel onderschrijven". Daarna maakt hij zich van de zaak met een Jantje van Leiden af, door er op te wijzen, dat het bestek, hoe slecht dan ook, toch nog inschrijvers heeft gelokt, waaronder van erkend soliede firma's. Hij zegt ten slotte, dat deze bestekvorm „niet anders beschouwd moet worden, dan als een publieke uitnoodiging tot allen, die tot aanbiedingen geneigd zijn, ter voorkoming van verwijten enz."

Hierbij had nog gevoegd kunnen worden, dat men reeds blij mocht zijn, dat deze uitnoodiging *publiek* was, terwijl, in vroegere gevallen, de bestelling eenvoudig hier of daar, liefst in het buitenland, soms ook binnen de gemeente geschiedde. Maar deze bijvoeging is achterwege gebleven, vermoedelijk omdat de tegenstanders dan zouden opmerken, dat de geheele publieke aanbesteding .... een wassen neus was.

Het is van een directeur der openbare werken niet te verlangen, dat hij zooveel kennis en ervaring van verwarming in het algemeen zal hebben, om een aan alle eischen voldoend plan met bestek voor de verwarming van een gebouw van beteekenis op te maken, waarnaar een serieuze inschrijving zal plaats hebben. Maar wel is het van hem te vorderen, dat hij althans eene keuze doet tusschen de verschillende systemen, waarnaar eene verwarming plaats kan vinden. Dit nu was in het bestek, waarover de strijd loopt, niet geschied, en hierop werd, onzes inziens terecht, aanmerking gemaakt. Welken indruk zou het maken, als de Gemeente eens een aanbesteding hield van een gebouw en dan niet eens de materialen aangaf, waaruit zij wilde, dat het zou worden opgetrokken?

Ware, in de dagbladen, eene advertentie geplaatst, waarbij aanbiedingen werden gevraagd voor het verwarmen van het telephoongebouw, onder vermelding, dat van den Directeur der openbare werken de vereischte gegevens en inlichtingen konden verkregen worden, de zaak was gezond geweest. De gegadigden hadden dan vooraf kunnen te weten komen, *welk* systeem gewenscht werd, en zoodoende zouden hunne aanbiedingen gelijksoortige grootheden geweest zijn, waarvan vergelijking mogelijk was.

De thans door openbare „aanbesteding" verkregen resultaten, waarbij de hoogste inschrijver het dubbele van het door den laagsten gevorderde vroeg, wettigen het vermoeden, dat de inschrijvingsbiljetten te ongelijksoortig geweest zijn, dan dat een onpartijdige vergelijking kon plaats vinden

Nu is eene keuze gedaan en daarbij is het eigenaardig, dat die viel op eene Amsterdamsche firma, van wier biljet, naar de heer Wolter constateerde, op de „aanbesteding" door den Wethouder voor de publieke werken was medegedeeld, dat het, als zijnde ongezegeld, niet in aanmerking zou genomen worden.

Gedachtig aan de uitspraak, dat het goed is ook zelfs den schijn des kwaads te vermijden, had het Gemeentebestuur zich van deze keuze moeten onthouden. De overwegingen, dat de thans gekozen firma herhaalde malen tot volkomen tevredenheid van dat Gemeentebestuur was werkzaam geweest en dat het wenschelijk was, met het oog op werkverschaffing, de opdracht *te Amsterdam* te geven, kunnen hier, naar onze meening, niet als verontschuldiging gelden.

Was men met het werk van den heer De Koster zóó ingenomen, dat men meende hem ook nu te moeten bezigen, welnu, dan had de „aanbesteding"

geheel achterwege kunnen blijven en had men zich onmiddellijk tot hem kunnen wenden. Wilde men te Amsterdam het werk houden en daarom niet-Amsterdamsche firma's uitsluiten (een protectiesysteem dat in den tegenwoordigen Gemeenteraad vele voorstanders telt) dan had de billijkheid medegebracht, dit aanstonds kenbaar te maken, opdat veel onnoodige teleurstelling vermeden werd.

Wij zijn het volkomen met den heer Wolter eens, dat het Gemeentebestuur van Amsterdam, ziende, naar aanleiding der ingekomen biljetten, dat de wijze van aanbesteding niet de juiste geweest was, beter gedaan zou hebben, tot een herbesteding met voorgeschreven systeem en inrichting over te gaan.

De tijd, die nu tusschen „aanbesteding" en toewijzing verloopen is, was ruim voldoende geweest, om het noodige voor een dergelijke herbesteding in orde te maken, en daarmede een voor alle partijen bevredigend resultaat te bereiken.

Het is nu maar te hopen, dat de openbare bespreking van dit geval er toe leiden moge, dat voor den vervolge een betere weg worde bewandeld.

INGEZONDEN STUKKEN.

Tooneeldecoraties.

Aan den heer Redacteur van „De Opmerker."

Ongetwijfeld zal zal ieder decorateur, die de laatste nummers van uw blad gelezen heeft, met sympathie de beoordeeling van zijn vak en zijn werk hebben ontvangen.

In uw verslag over de Kunstnijverheidstentoonstelling te Haarlem krijgt de heer Sommer, de eenige tooneelschilder, die hier exposeerde, een geduchte veeg uit de pan. En zijne niet-vertegenwoordigde collega's kunnen daarvan tegelijkertijd profiteeren. Als ware dit nu niet genoeg, geeft uw volgend nummer eene beschouwing „over het maken van tooneeldecoraties", die op zijn zachtst gesproken bij uitstek oppervlakkig is. Sta mij toe eenige uitdrukkingen van uwen verslaggever te herhalen. Van den heer Sommer heet het: „Hij volgt het oude recept, neemt een paar overbekende motieven, werkt die uit, zoo goed en zoo kwaad als het gaat, en het décor is klaar", — zeer vereerend! „De studie van de historische stijlen heeft hem geene slapelooze nachten bezorgd."

Over het al of niet mogen slapen na een dag van arbeid zal ik den schrijver niet lastig vallen. Met hetzelfde recht zou ik kunnen zeggen, dat schrijver geene slapelooze nachten heeft doorgebracht in het zoeken naar bewijzen voor zijn gezegde. Ieder, die de tentoonstelling bezocht heeft, zal, hoop ik, moeten toestemmen dat het tooneel uit de 3e acte van Lohengrin niet als zoodanig bewijs kan aangevoerd worden.

Uw laatste stuk geeft eene beschrijving van de wijze, waarop de decorateur werkt. En juist diezelfde teekening voor de 3e akte van Lohengrin geeft mijns inziens zijnen arbeid vrij nauwkeurig weer. Daarbij is getracht zoo nauwkeurig mogelijk, en tevens zoo uitvoerig mogelijk, te handelen, d. w. z. zóó, dat de perken der uiterste zuinigheid en eenvoudigheid niet overschreden worden. Immers, men mag die perken niet te buiten gaan of de directie is niet zonder grond bevreesd dat zij hare kosten niet goed zal maken. Aan deze eischen van decoratieven, van historischen en van economischen aard trachtte dit schetsje te voldoen.

Dat uw verslaggever zijne lezers zoo maar naar Dresden en Parijs verwijst om zijne uitspraak te toetsen, geeft mij van zelf aanleiding tot eene vergelijking van het Hollandsche decoratie-werk met dat uit den vreemde. Ja, de meerdere belangstelling in het buitenland bij het publiek, maakt meerdere zorg, aan de uitvoering besteed, mogelijk. Om een voorbeeld te noemen. Ondergeteekende assisteerde bij de monteering van Werther te Parijs, onder leiding van de heeren Rubé en Chaperon. Deze werd door ongeveer 10 personen in ruim 5 weken voltooid. De heer Sommer moest in Den Haag Werther monteeren, bijna zonder assistentie, in ongeveer denzelfden tijd. De heer Poutsma deed het binnen 8 dagen met één assistent. Wat wonder, dat het werk te Parijs meer gesoigneerd zal zijn dan hier. Zoolang de weinige belangstelling van het publiek geene meerdere kosten voor de monteering mogelijk maakt, zullen onze decorateurs slechts bij tijd en wijle kunnen toonen, wat ze vermogen.

En ik wil u aantoonen, dat ze dit doen. Ik zal u noch naar Parijs, noch naaar Dresden zenden, maar ik beweer — en ik doe een beroep op allen die het kunnen weten — dat de 1e acte van „Das Rheingold" te Rotterdam (Poutsma) en de 3e acte van „Le Mage" te 's-Gravenhage (Sommer) tegen het beste van het buitenland gezien mogen worden. Ook heb ik eens in het Salon te Amsterdam van een mij onbekend schilder een kamertje gezien in „Eenzame menschen" dat, met uitzondering van een onafgewerkt raam, mooier was dan wat ik ooit te Parijs heb gezien. Het schildersatelier voor „Mijnheer en mevrouw Montgodin", geleverd voor den Tivoli-schouwburg door den heer Poutsma, is ook iets zeer fraais geweest. Trouwens, deze geheele schouwburg, die slechts twee vreemde décors bezit, de straat en de Gothische kerk (Lutkemeyer en Zoon te Koburg), is een pleidooi voor het Hollandsche werk, dat door de doeken van Poutsma en van Miedema en Heyerbroeck vertegenwoordigd is. Daartegenover stel ik den Stadsschouwburg te Amsterdam, die zijn best heeft gedaan om het beste, dat er op dit gebied te krijgen is, te bekomen.

De gemalde en opgesmukte dingen, hier te zien, geven zeker geen hoogen dunk van het buitenlandsch *fabrikaat*. Voor mij nog eens en ten slotte veel liever het aardige werk van Prot in de Plantage of de decoraties in den gewezen Artis-schouwburg, die, althans vóór de groote verwoesting, zoo'n aangenamen indruk maakten, vooral door hun uitstekend coloriet.

Wat de uitvoering der decoratie betreft, daaromtrent heeft u uwe lezers reeds ingelicht. Ik betwijfel het, of zij door uw schrijven ook eenig idée van de fraaie lichteffecten of tooneelveranderingen gekregen hebben. Ook over de groote bezwaren van ruimte, afmetingen, enz., enz., hebt u nog niets geschreven, terwijl hetgeen gij omtrent de behandeling van lijmverf beweerdet, niet op geheel vaste grondslagen berustte. Maar in hoofdzaak was het mij te doen, om op te komen tegen de geheel ongemotiveerde en voor ons gevoel zoo grievende en onbemoedigende bewering, dat ons land niets meer op kan leveren, dat door het uitheemsche niet ver overtroffen wordt.

U, mijnheer de Redacteur, dankzeggende, noem ik mij

uw dw. dienaar

Rotterdam. F. B.

Mijnheer de Redacteur!

Het lezen van een artikel in *De Opmerker* van 8 Febr. l.l. geeft mij aanleiding tot het schrijven van onderstaande. Schrijver van het artikel onder den titel:

„Hoe men tooneeldecoratiën maakt", meent de tooneeldecorateurs in het buitenland zooveel hooger staan dan die hier te lande, en er voor de laatsten bij de eersten nog zooveel te leeren zou zijn, en haalt daarbij als voorbeelden aan de wijze waarop te Parijs *Lohengrin* en te Dresden *Tannhäuser* zijn gemonteerd.

Schrijver noemt echter niet, waar en door *welke* commissie of *directie* in *ons* land, wel eens een poging is gedaan den *Nederlandschen tooneeldecorateur* de *noodige middelen* beschikbaar te stellen, om ten opzichte van eene geheel complete, juiste monteering van eenig tooneelwerk, zich met den buitenlandschen vakgenoot te kunnen meten, onder dezelfde voorwaarden. Schrijver dezes kent eenigszins den toestand van het tooneel in Frankrijk en Duitschland en vindt dien toestand bij schouwburgen van *gelijken rang* als de onze, (dat zijn dus *niet* de zeer rijk gesubsidieerde instellingen: als de Opera te Parijs, die te Brussel, of de Stadtheaters te Berlijn, Dresden, Weenen of Frankfort), hier te lande meestal *beduidend* gunstiger. De decoratiën in den Stadsschouwburg te Amsterdam worden nog al pover genoemd; dit oordeel kan niet in verband staan met de meening omtrent de geringere capaciteiten van den Nederlandschen tooneeldecorateur, om de eenvoudige reden, men te Amsterdam, evenals te Rotterdam, gemeend heeft de twee voornaamste Nederlandsche schouwburgen, bijna uitsluitend van door buitenlanders geschilderde décors te voorzien.

De Nederlandsche tooneeldecorateur vindt *daarom* vooral gemakkelijker in 't buitenland een passender werkkring dan hier, omdat hij, wanneer er een bedrag van eenige beteekenis op dit gebied kan worden besteed, meestal zoo goed als buiten gesloten wordt, terwijl wat er in zijn vak dan nog overblijft, hier-te-lande op een koopje moet saamgeflanst worden, tegen een prijsje, weinig hooger dan de waarde der grondstoffen, en in een tijdsbestek, dikwijls kleiner dan voor een behoorlijk *ontwerp* alleen noodig zou zijn. Men denke er slechts even aan hoe o. a. de „Ned. Opera" vroeger onder de directie De Groot, thans met haren nasleep van adviseurs, regisseurs enz., nog steeds gewoon is hare werken te monteeren.

Trouwens vele voorstellingen, ook van andere instellingen, kunnen als een duidelijk bewijs gelden, door de betreffende commissiën en directiën de tooneeldecoratiën óf overbodig óf als een noodzakelijk kwaad worden beschouwd en behandeld.

Schrijver zal mij ten goede houden, deze opvatting bij hen, die zich geroepen gevoelen dezen toestand te helpen bestendigen en dit meestal zonder te blikken of te blozen doen onder de vlag van z. g. kunstbescherming — noodzakelijkerwijze in geenerlei verband kan staan met het peil waarop de tooneeldecorateur hier te lande staat.

Vroeger werd ook hier aan de groote theaters het emplooi van een talentvol tooneelschilder, als geheel *onmisbaar* beschouwd, en waren dan ook steeds knappe mannen aan die instellingen *vast* verbonden; ik herinner aan Van Hove, Grootveld, Plaat, Roskam, e. a.

Dat door deze heeren nu en dan ook wel eens iets geleverd is, waaronder veel wat *thans* nog heel goed kan concurreeren, en vooral door *buitenlanders* hoog wordt geprezen, schijnt schrijver, vreemd genoeg, geheel onbekend te zijn.

Wanneer van de betrokken bestuurders van onze tooneel-instellingen een ernstig streven uitging op dit gebied verbetering aan te brengen, en uitsluitend aan erkend knappe mannen de monteering van opera's of tooneelstukken op te dragen en dus voor dit doel op even onbekrompen wijze als in het buitenland, de middelen verstrekte, dan kan in ons land altijd nog wel uit een half dozijn keuze worden gedaan, wanneer men verlangd in contact te komen met een Nederlandsch tooneeldecorateur, die om gegronde redenen er niet tegen op behoeft te zien met zijn buitenlandschen vakgenoot te concurreeren.

De beschrijving, die overigens in het artikel wordt gegeven omtrent de manier van werken, geeft hier en daar blijk schrijver niet goed is ingelicht; althans, tegenwoordig is er weinig bezwaar van technischen aard meer aan verbonden een lucht te schilderen of over te schilderen of wat dan ook maar; dit hangt geheel af van de samenstelling van het procedé waarmee men schildert, en wat bij voorkeur niet uitsluitend uit een lijmverbinding moet bestaan. Contours worden nooit met zwarte lijmverf omgetrokken, immers deze zou bij het aanbrengen der dunne tinten, *oplossen* en zich vermengen met deze; juist om die reden wordt verdunde inkt, campêche-oplossing, of verdunde aniline gebruikt.

X.

Dat de Nederlandsche tooneeldecoratieschilders niets goeds zouden *kunnen* leveren, hebben wij niet beweerd. Wij wezen er slechts op, dat de tooneeltoestanden hier-te-lande van dien aard zijn, dat het voor de vervaardigers der decoratiën onmogelijk is de wieken uit te slaan, zooals zij dit misschien wel zouden willen.

De heer B. spreekt dan ook, en terecht, van „de perken der uiterste zuinigheid en eenvoudigheid, die niet overschreden mogen worden.".

Als Sommer en Poutsma, Miedema, Heyerbroeck of Prot eens over middelen beschikken konden als te Parijs of te Dresden, dan zouden zij, wij zijn er zeker van, heel wat anders te zien geven dan zij nu doen.

Dat de decoraties van den Stadsschouwburg te Amsterdam het beste zouden zijn wat te krijgen is, schijnt ons twijfelachtig; ofschoon in het buitenland vervaardigd, zijn ze zeker niet beter dan het werk wat thans van Nederlandsche decoratieschilders verlangd wordt.

Wij maken er den vaderlandschen kunstenaars geen verwijt van dat hun werk niet beter is; alle waar is naar haar geld, en wanneer de heer B. uit zijn eigen ervaring mededeelt dat voor één en dezelfde decoratie, die te Parijs 50 werktijd-eenheden vereischt, in Den Haag slechts 5 en te Rotterdam . . . 2 dier eenheden beschikbaar zijn, dan is alle commentaar overbodig.

Om nu nog eens op de Lohengrin-decoratie terug te komen, zouden wij den heer B. de vraag willen stellen, of hij meent, dat een vertrek te Antwerpen, ten tijde van Hendrik den Vogelaar er wezenlijk zoo heeft uitgezien, als de te Haarlem tentoongestelde schets van den heer Sommer ons wilde doen gelooven? Wij konden er met den besten wil niets in zien, dan een kamer uit den tijd *na* Frederik Barbarossa, zooals er b.v. nog in den Wartburg gevonden worden. Toch zijn Barbarossa en de Vogelaar nu juist geen tijdgenooten te noemen. König Heinrich toch leefde van 872—936 en Friedrich Rothbart van 1121—1190. Zie, als de heer Sommer zich zulke vrijheden veroorlooft, dan mogen wij gerust beweren, dat de studie der historische stijlen hem geen slapelooze nachten heeft bezorgd.

Het is waar, dat het publiek zich aan zulke anochronismen niet ergert, en dat dit volkomen tevreden is, wanneer dezelfde decoraties, die voor Lohengrin dienst doen, ook voor Tannhäuser gebruikt worden. Maar het publiek is aan zooveel onmogelijks, wat decoratie en costuum betreft, gewend, dat het al heel

blij is, wanneer voor de beide opera's, in den Romaanschen tijd spelend, althans geen Gothische of Renaissance omgeving gebruikt wordt.

Red.

VEREENIGING „DE FRIESCHE BOUWKRING" TE LEEUWARDEN.

Vergadering van Donderdag 20 *Februari* 1896.

De Voorzitter opende de vergadering met een hartelijk woord van welkom aan de tegenwoordig zijnde nieuwe leden, deed mededeeling van eenige ingekomen stukken en bracht ter kennis dat door 21 personen de wensch is te kennen gegeven om als lid der Vereeniging toe te treden. Voorts werd medegedeeld dat het Bestuur omtrent het ter lezing verstrekken van vakbladen besloten heeft deze zaak voorloopig te laten rusten, omdat de financiën deze uitgave niet veroorloven.

Na ballotage werd besloten de voorgedragen personen allen als lid der Vereeniging aan te nemen, waardoor het ledental geklommen is tot 52. De heer S. Jansma bekwam daarop het woord om de besprekingen in te leiden over „de gevolgen van de wijziging in de nijverheid en de daaruit ontstane noodzakelijkheid „van arbeidsregeling". Achtereenvolgens werden behandeld:

1°. eenige algemeene regelen voor de beste algemeene huishouding (Staathuishoudkunde);

2°. de kolossale wijziging, die de productiewijze vooral in de laatste honderd jaren heeft ondergaan;

3°. de wijziging in de verhouding van patroon tot werkman, die aanleiding gaf tot ingrijpende verschillen;

4°. het in 't leven roepen van verzoenings- of arbeidsraden, zoowel elders als hier-te-lande, om reden dat vrede beter is dan strijd en beslechting van geschillen door gemeen overleg de voorkeur verdient boven een oorlogsverklaring;

5°. het huidige regeeringsontwerp.

Het gesprokene gaf aanleiding tot eene geanimeerde discussie. Den heer Baron, die de interessante lezing met belangstelling gevolgd had, kwam het voor dat het in 't leven roepen van Kamers van Arbeid tot veel goeds kan leiden, om ook in de abnormale verhouding van loonen voor verschillende werklieden verbetering te verkrijgen.

De heer Hofkamp verklaarde het gevoelen van den heer Baron te deelen en vroeg spreker wie naar zijne meening het initiatief moest nemen voor de oprichting van een arbeidsraad. De heer Jansma verklaarde het nemen van eene conclusie met opzet vermeden te hebben, daar het slechts in zijne bedoeling lag de zaak in 't algemeen ter sprake te brengen. De heer De Groot was het met den spreker eens en zou het een zegen achten als iets totstand kwam om patroon en werkman samen te brengen; wel is waar zou de *Friesche Bouwkring* het initiatief kunnen nemen, maar daarbij zou ook medewerking kunnen worden verleend door de Vereeniging *Nijverheid*, die vele eminente leden telt en meer zaken, den arbeid rakende, behandelt.

De heer Jansma betwijfelde of het met het oog op het regeeringsvoorstel wel goed was nu reeds reglementen vast te stellen en de heer Keijzer verklaarde zich voor de oprichting van Kamers van Arbeid, die niet alleen questiën tusschen patroon en werkman, maar ook tusschen directie of werkgevers en patroon, zouden behandelen.

Den heer Baron kwam het onderwerp te belangrijk voor om het hierbij te laten; op zijn voorstel, waarmede de heer Jansma zich vereenigde, werd besloten deze zaak voor eene volgende vergadering opnieuw aan de orde te stellen.

Na dankzegging aan den spreker, werd de vergadering gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING ARNHEM.

Vergadering van Woensdag 26 *Februari* 1896.

Bij afwezigheid van den Voorzitter werd zijne functie waargenomen door den Bibliothecaris A. R. Freem.

Na goedkeuring der notulen werd mededeeling gedaan dat het bestuur van de Ambachtsschool op initiatief van de Afdeeling bij den aanvang van den nieuwen cursus de gelegenheid had opengesteld tot opleiding voor metselaar, doch dat van de 86 nieuwe leerlingen, die zich hadden aangemeld, geen enkel voor dat vak was opgekomen, ongetwijfeld een vreemd verschijnsel in eene streek, waar het gehalte van den metselaar zooveel te wenschen overlaat.

De heer Van den Berg kreeg nu het woord ter beantwoording van de door het Hoofdbestuur gestelde vraag: „welke zijn de voor- en nadeelen van het dekken met leien met haakjes? welke is de beste bedekking?"

Spreker behandelde eerst deze vraag en na de verschillende bedekkingen te hebben besproken, concludeerde hij dat de beste bedekking ontegenzeglijk was het koeverdak met Moezelleien, vooral met het oog op den waterafvoer. Wat de bedekking met haakjes aangaat, acht spreker de nadeelen grooter dan de voordeelen, want bij storm geeft de haakjesbedekking een klapperend dak. Alleen de herstelling is gemakkelijker te verrichten dan bij genagelde leien.

Met koeverdak of Rijndak krijgt men eene besparing van ± 20%.

Het lid Freem merkt op dat het Rijndak eigenlijk is het leiendak bij uitnemendheid, doch ook de duurste wijze van dekken, daar de goede Moezelleien duur zijn.

Men kan echter met Rimogneleien ook Rijndak maken; over het algemeen wordt bij leibedekkingen in Holland weinig gezien naar de qualiteit der leien, getuige de vele gebouwen in Maasdak gedekt met slechte Belgische leien, die allen zwart worden en verweeren.

Daarbij komt dat goede leidekkers in Nederland schaars zijn en men dikwijls quasi-Rijndak ziet maken, dat het systeem in discrediet brengt.

Het lid Persijn geeft nu de beantwoording van de vraag: „In welke gevallen is aan het uitwendige van gebouwen of andere getimmerten Amerikaansch grenen aan te bevelen? wat is over het algemeen van de toepassing van dit materiaal bekend?"

Spreker geeft eene vergelijking tusschen vuren, grenen en Amerikaansch grenen, en zegt dat dit laatste door zijn groot hars- en terpentijngehalte zeer te verkiezen is, doch nog meer dan de andere soorten droog moet verwerkt worden, daar het water nadeelig werkt op het vernis of de verf. Het Amerikaansch grenen is te verkiezen om de schoone kleur van het materiaal en de vlammen in het hout, wat door oliën en vernissen nog wint. De toepassing is in de laatste jaren zeer toegenomen voor gebouwen in hout-architectuur, kleinere gebouwen, als melkhuisjes, politieposten, controle-huisjes enz., binnenbetimmeringen, waar men uit economie geen eiken gebruikt, en in het meubelvak; ook voor balklagen vindt het eene ruime toepassing; de koppen worden dan voorloopig niet bemetseld om het drogen te bevorderen. Voor vloeren is ook het Amerikaansch grenen zeer aan te bevelen.

Het lid Freem is het in hoofdzaak met spreker eens, doch wenscht naar aanleiding van diens mededeelingen nog enkele punten te behandelen. Helaas, zegt spreker, is het gebruik van het Amerikaansch grenen niet alleen toegenomen om de houtsoort zelve, maar vooral omdat werkelijk goed grenenhout tot de zeldzaamheden behoort. In sommige bestekken wordt nog gesproken van Riga grenen, doch spreker durft constateeren, dat dit hout helaas tot het verleden behoort. Wanneer men vloeren beschrijft van onbekante grenen delen, wordt meestal door den aannemer verzocht daarvoor Amerikaansch te leveren en het is spreker voorgekomen dat een houtkooper op zijne aanvrage naar levering van onbekante grenen delen, ten antwoord gaf: niet leverbaar.

Doch ook door het groote gebruik is de kwaliteit van het Amerik. grenen niet verbeterd, en is het voorgekomen dat spreker vloerdeeltjes van dit hout heeft gezien ter breedte van 15 cM. met hart en spint, wel een bewijs hoe jong die stammen, geboren voor zware afmetingen, reeds geveld waren.

Ook het zoogenaamde vette, harsachtige en sterk gevlamde Amerikaansch is af te keuren.

Voor balklagen acht spreker het niet geschikt wegens het in vergelijking met Rijnsch dennen, kleine draagvermogen voor belastingen loodrecht op den vezel.

De door vele schilders verkondigde leer dat op Amerikaansch grenen de verf niet zoo goed hecht, berust òf op de ervaring op IIe of IIIe soort òf is te wijten aan slecht verfmateriaal.

In sommige gevallen is het voor buitenwerk zelfs zeer goed te gebruiken, mits men zich afdoend overtuige, dat men beste lak bekomt en niet het barnsteenvernis dat in vaatjes wordt verkocht, en op het hout barst, vuil en water gelegenheid geeft om binnen te dringen en in enkele jaren het Amerikaansch grenen zwart laat worden.

Delen van eerste soort Amerikaansch grenen, ingewasschen met een afreksel van notenbasten en daarna geboend met witte was, geven een zeer schoonen vloer, die voor ziekenzalen, weeshuizen enz. en slaapkamers zeer aan te bevelen is en, met blinde vernageling of met koperen schroeven bevestigd, met een parketvloer kan wedijveren en veel goedkooper uitkomt.

De heer Persijn wil gaarne zijn rapport met deze bemerkingen uitbreiden en de waarnemende voorzitter dankt de beide heeren voor de beantwoording dezer vragen, die aan het hoofdbestuur zal worden opgezonden.

De heer V. d. Berg gaf daarna eene kunstbeschouwing van het werk: *Fantaisies Decoratives*, par J. Hubert-Dys, welke met zeer veel belangstelling werd gevolgd.

Het lid Koorevaar hield eene gratis-verloting van de aflevering der „Opmeting van oude gebouwen".

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. Naar men vernoemt is door den heer J. Ph. v. d. Kellen, directeur van 's Rijks prentenkabinet alhier, ontslag uit 's lands dienst aangevraagd. Met het heengaan van dezen ambtenaar verliest de Staat een zijner bekwaamste dienaren, die op het door hem beoefende gebied een Europeeschen naam heeft en niet licht te vervangen zal zijn.

— Door de directie der Hollandsche Spoorweg maatschappij is aan den heer J. Lankelma, te Purmerend, opgedragen het maken van een plan en een begrooting voor verlichting met brongas van het station Bovenkarspel.

WORMER (N.-H.). Als zeker kunnen wij mededeelen, dat de bekende „Beschuittoren" zeer spoedig onder den hamer des sloopers vallen zal. De Raad besloot dit historisch monument voor amotie te verkoopen. De pogingen, door hooggeplaatste mannen aangewend om het bouwstuk te behouden, zijn niet met gunstigen uitslag bekroond geworden.

PERSONALIA.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat worden met den 1n Mei a. s. de navolgende opzichters van den Rijkswaterstaat verplaatst: A. Maas, opzichter 3e kl., van Den Helder naar Harderwijk; J. A. Jelgersma, opzichter 2e kl., van Zaltbommel naar Den Helder; A. Pateer, opzichter 3e kl., van Harlingen naar Zaltbommel; H. Schreuder, opzichter 2e kl., van Harderwijk naar Harlingen; J. C. de Masier, opzichter 3e kl., van Geertruidenberg naar Hoek van Holland; A. J. Augustijn, opzichter 1e kl., van Hengeloo naar Geertruidenberg; P. R. Kok, opzichter 3e kl., van Assen naar Hengeloo; M. F. Oortgijsen, opzichter 4e kl., van Groningen naar Assen; P. Schotel, opzichter 4e kl., van Hoek van Holland naar Groningen.

— Te Hoogeveen is in den ouderdom van 70 jaar overleden de heer H. L. van der Lely, civiel-ingenieur en directeur der Drentsche Kanaalmaatschappij.

— De heer Jacob van Wildernis, gep. hoofdopzichter der plantsoenen te Utrecht, is op den leeftijd van 77 jaar gestorven.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Scheepsbouwk. ingenieur-teekenaar. — Adres Jan Smit Cz., Alblasserdam, voor 10 Maart.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

(Voor rekening van den Staat.)

Op **Dinsdag** den **17**n **Maart 1896**, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 704.

Het maken van eene werkplaats met bijbehoorende werken op het station GRONINGEN.

Begrooting f 23,800.—.

De besteding geschiedt volgens § 66 van het bestek.

Het bestek ligt van den 26n Februari 1896 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. J. BUIS te *Groningen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 1.—**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 10n Maart, ten 1 uren namiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 20sten Februari 1896.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der gemeente *ARNHEM*, zullen **Zaterdag 7 Maart 1896**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar ten Gemeentehuize **aanbesteden**:

BESTEK No. 11.

De levering van gegoten-, gesmeed en getrokken IJZER aan vakaanwijzers, grafaummerpaaltjes, grasperkbogen en kelderluiken, in twee perceelen.

Aanwijzing: *Zaterdag 29 Februari* a. s., 's namiddags 1½ ure aan het Bureau Gemeentewerken in de Kadestraat, alwaar alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur inlichtingen gegeven worden; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 3 teekeningen à **f 1.—** verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

op DINSDAG 10 Maart 1896, *des namiddags ten* **2** *ure* (lokale tijd), aan het Bureau van den Sectie-Ingenieur der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in de *Oude Kijk-in-'t Jatstraat* te *Groningen*, van:

BESTEK G.

Het verrichten van eenige onderhoudswerken aan gebouwen, kunstwerken enz. der lijnen Harlingen—Nieuweschans en Groningen—Delfzijl, in negen perceelen.

De besteding geschiedt volgens § 87 van het bestek.

Het bestek ligt van den 1n Februari 1896 ter lezing aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. J. BUIS te *Groningen* en is op aanvraag aan genoemd bureau te bekomen, tegen betaling van *f* **1.00**.

Inlichtingen worden gegeven als in het bestek vermeld.

GRONINGEN, den 1n Februari 1896.

AANBESTEDING.

De Architecten VAN GENDT & NIERAAD. te *Arnhem*, zullen namens de firma VERWAAIJEN & SPRENGER, op **Dinsdag 3 Maart 1896**, des voormiddags ten 11 ure, in het Centraalgebouw aldaar, in het **openbaar aanbesteden**:

Het bouwen van eene BLEEK- en DROOGINRICHTING, met annexe werken aan de Bandfabriek te *Arnhem*.

Het Bestek met 2 Teekeningen is te bekomen ad **f 1.50** per stel ten kantore van voornoemde Architecten, waar tevens nadere inlichtingen worden gegeven. Aanwijzing in loco op *Maandag 2 Maart 1896*, des voormiddags ten 11 ure.

Ministerie van Justitie.

Openbare Aanbesteding.

Op **Dinsdag 17 Maart 1896,** des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te *'s-Gravenhage* in het openbaar worden aanbesteed:

Het bouwen van een Kantongerechtsgebouw te Terborg, gemeente Wisch.

Raming f 16,650.

Het bestek met daarbij behoorende teekeningen ligt voor gegadigden ter inzage van af 1 Maart 1896, in het Hotel *„de Roode Leeuw"* van de Wed. TE LEUKEN te *Terborg* en is op aanvrage tegen betaling van **f 1.35** franco verkrijgbaar bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars, Spui No. 28*a* te *'s-Gravenhage*.

Aanwijzing zal worden gehouden in voornoemd hotel den *13n Maart 1896*, des namiddags ten 2 ure, terwijl inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te *'s-Gravenhage*.

's-Gravenhage, 24 Februari 1896.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal:
P. J. VAN BEIJMA.

AANBESTEDING.

Namens de Heeren VIRULY & RAVENSWAAY zal op den **9**den **Maart a. s.** worden **aanbesteed**:

Het maken van een FABRIEKSGEBOUW op hun terrein aan den Oost-Zeedijk B no. 15 te Rotterdam.

Bestek en Teekeningen zijn van af den *29sten Februari* te verkrijgen à **2 gulden** bij de Architecten C. DE HAAS & BRUIJNZEEL, te *Rotterdam*, Leuvehaven No. 21, alwaar dagelijks inlichtingen te bekomen zijn, van 1 tot 2 ure.

CARBOLINEUM „KRIMPEN"

der Maatschij. tot bereiding van Koolteerproducten te Krimpen a/d. IJsel.

Onovertroffen wegens zijn sterk bederfwerende eigenschappen.

Monsters en prospectussen gratis verkrijgbaar. Hoofdagenten voor Nederland en Koloniën:

G. M. BOKS & Co., Amsterdam.

Te Koop aangeboden:
de **18 eerste Jaargangen** van
INTIME CLUB,
Croquis d'Architecture,
jaarg. 1866 tot de helft van 1884, in zeven portefeuilles ad **HONDERD GULDEN**, oorspronkelijke prijs *f* 180.
Brieven franco letter IJ, Boekh. J. H. DE WIT, Utrechtsche straat 54 *Amsterdam.*

GEVRAAGD:
140 Meter 30 Centimeter
Sokkelspijpen,
door **SUIKERFABRIEK** te *Arnhem.*

Simplex Rijwiel-Magazijn.
Bakkerstraat 52, ARNHEM.
Voorradig de MODELLEN 1896 en eene groote sorteering der NIEUWSTE ONDERDEELEN.
Reparatie-Inrichting.

Gebr. K. & H. MEURS,
in alle **Hardsteenen** en **Marmerwerken, Grafmonumenten** en **Grafzerken.**
Woonplaats: *Kustenburgerstraat* 80.
Werkplaats: *Kuiperstraat* 45. N.-AMSTEL.

PUI-SPIEGELGLAS
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF
ROTTERDAM.

PHOTO-LITHOGRAPIE en LICHTDRUK
van
Ritscher en Landsman,
Anna Paulownastraat 4
's-GRAVENHAGE,
ter vermenigvuldiging van **Architectonische en machine-teekeningen.** Monsters en prijsopgaven op aanvraag beschikbaar.
Vlugge levering.
Concurreerende prijzen.

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

W. HOOIJ & ZOON, Werktuigkundigen
Jacob van Campenstraat 48, Amsterdam.
The „A. I." Anti-Fouling Boiler Fluid,
Middel ter voorkoming en wegneming van den ketelsteen in STOOMKETELS.
Prijs per fust van 180 liter *f* 0.55 per liter, met contract *f* 0.50 per liter.

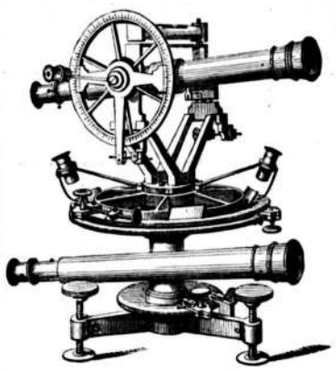

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

P. B. W. S[illegible]GENDONK,
ARNHEM.
GROF- en FIJNSMEDERIJ.
LEVERT alle soorten **HEKWERK** en verdere **Smidswerken,** tegen concurreerende prijzen.

HOOGERWERFF & C°
Kinderdijk en Vlaardingen.
BULLIVANT'S BUIGZAAM STAALDRAADTOUW
voor verschillende doeleinden.
Afstands- en Peillijnen met Haspels.

CRAMER ELSENBURG & C°.,
Hofleveranciers,
AMSTERDAM.
Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.
Centraalverwarming door heete lucht.

Heipalen, Spieren, Steiger- en Sparhouten,
worden tot **zeer concurreerende prijzen** geleverd door
„De Russische Houthandel",
GEVESTIGD TE **ARNHEM.** — **Directeur H. KOOY Jr.**
Opslagplaats: *PAPENDRECHT, tegenover DORDRECHT.*
Agent voor NEDERLAND: HERM. KALIS te Sliedrecht.

F. DE BRUIJN & Z^N. HOF-SPIEGEL- en MEUBELFABRIKANTEN.
MAGAZIJN: **KETELSTRAAT E 13.** *ARNHEM.*
FABRIEK: **WEZENSTRAAT D 7—8** en **9,** *ARNHEM.*
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
Gebeeldhouwde en Vergulde Spiegels en Ameublementen van Kunst en Weelde, voor Salons, Boudoirs, Eetzalen. MEUBELSTOFFEN.
CARTON PIERRE-ORNAMENTEN ter inwendige versiering van Gebouwen, als Plafonds, Deuren, Lambriseeringen enz. Ontwerpen en Uitvoeringen van Kamerbetimmeringen en uitvoering naar gegevon ontwerpen. — **ARTISTIEKE BRONZEN.** — Teekeningen en Prijscouranten op aanvrage.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

J. H. Hamstra.

DE OPMERKER
BOUWKUNDIG WEEKBLAD

31ste JAARGANG — N°10 — ZATERDAG, 7 Maart 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

VIOLLET-LE-DUC.

Het kan zijn nut hebben, nog eens het een en ander omtrent dezen Franschen architect en over den invloed, door hem uitgeoefend, mede te deelen; vooral hier in Nederland is die invloed nog thans, misschien meer dan ergens anders, te bespeuren.

Viollet-le-Duc is, als alle Fransche architecten van voorheen, begonnen met de studie der klassieken. Sinds de 16e eeuw hadden alle bouwmeesters dit gedaan; men wist niet beter of dit behoorde zoo. Naar Italië vertrokken, waren het voornamelijk de antieke overblijfselen, die op Sicilië aanwezig zijn, welke de aandacht van den jongen kunstenaar boeiden.

De klassieke richting, ofschoon in de toenmalige Fransche bouwkunst nog algemeen gehuldigd, was in de overige kunsten door de Romantiek vervangen. In Engeland had, sinds 1830, A. W. Pugin de bouwkunst der middeleeuwen weer tot eere weten te brengen; Lassus had in Frankrijk dit voorbeeld gevolgd, doch hij stond in 1839 nog vrij wel alleen.

Het schijnt dat Viollet-le-Duc, door het verkeer met dezen bouwmeester in dat jaar van richting veranderde, zijn antieke studiën voor goed liet varen en zich tot de middeleeuwen wendde, die in Frankrijk zulke belangrijke gedenkteekenen hebben nagelaten. Hij deed nu reizen in alle streken van zijn vaderland om de fraaie kathedralen en andere middeleeuwsche gestichten te bestudeeren en te schetsen. De vruchten van die studiën zijn, zooals onze lezers weten, neergelegd in den „Dictionnaire raisonné de l'Architecture française."

Door den invloed van Lassus werd Viollet-le-Duc kort daarna benoemd in de „Commission des monuments historiques", naar welke commissie indertijd de instelling onzer Rijksadviseurs was nagevolgd. Nadat de bouwmeester de door Lassus begonnen restauratie van de Sainte Chapelle te Parijs voleindigd had, werden hem achtereenvolgens restauraties van tal van Fransche middeleeuwsche gebouwen opgedragen.

Na den „coup d'état" van 1852 kreeg Viollet-le-Duc een machtig beschermer in Napoleon III, die in tegenstelling met zijn beroemden oom, die alleen met de Romeinen op had, zich zeer tot de middeleeuwen voelde aangetrokken, wat bij zijn droomerigen aard wel te verklaren is.

Viollet-le-Duc had aan een toeval te danken gehad dat hij bij den keizer in de gunst kwam. Toen hij in zijn jeugd een studiereis door Spanje maakte om de voortbrengselen der Moorsche kunst te leeren kennen, kwam hij in aanraking met de gravin De Montijo en met hare dochters, van wie de jongste later keizerin der Franschen werd. Toen de keizer gehuwd was bracht de keizerin Viollet-le-Duc met haar gemaal in aanraking en het wegslepend enthousiasme van den bouwmeester won Napoleon geheel voor hem.

De architect, die zich als een volleerd hoveling wist te gedragen, had van nu af aan „ses entrées" in de Tuilerieën, te St.-Cloud, te Fontainebleau, te Compiègne of waar het hof ook vertoefde. Niet alleen over zaken van bouwkunst werd hij geraadpleegd, ook bij de regeling der amusementen speelde hij een groote rol. Als het hof te Compiègne was, placht men daar veel liefhebberij-comedie te spelen en ook wel tableaux-vivants te vertoonen. Dan was Viollet-le-Duc de ziel van het geheel. Met een paar penseelstreken wist hij decoraties te maken; hij was niet alleen een uitmuntend regisseur, maar wist zich ook van de ondankbare taak van souffleur tot aller tevredenheid te kwijten. Het was geen gemakkelijk werk met al deze hooggeplaatste liefhebbers-acteurs vrede te houden en hen toch op hun tekortkomingen opmerkzaam te maken. Doch 's bouwmeesters geduld was onuitputtelijk. De keizerin, die iedereen altijd op een afstand hield, was met Viollet-le-Duc altijd zeer gemeenzaam en overlaadde hem met beleefdheden.

Met hoeveel ondank de bouwmeester dit na 1870, toen het keizerlijk paar gevlucht was, heeft beloond, behoeft hier niet te worden vermeld, als niet ter zake dienende. Men kan daar Carette's „Souvenirs de la Cour des Tuileries" op nalezen.

Wel moet hier met een enkel woord herinnerd worden aan de gevolgen, die des keizers gunst voor Viollet-le-Duc had. Het belangrijkste was de opdracht tot de restauratie van het kasteel Pierrefonds, waaraan de keizer met zijn bekende vrijgevigheid tien millioen ten koste legde, ofschoon het voornemen nimmer bestaan schijnt te hebben, dat het gebouw ooit betrokken zou worden. Het was alles maar alleen „voor de aardigheid." De keizer en de keizerin zagen in zes jaar niet naar het werk om, en Viollet-le-Duc moest van een list gebruik maken om het Vorstelijk paar er eens heen te krijgen. Toen werd, op de gebruikelijke wijs, door HH. MM. „hoogst derzelver tevredenheid betuigd."

De studie der middeleeuwsche monumenten had Viollet-le-Duc langzamerhand tot het opstellen van een bepaalde kunstleer gevoerd, welker hoofdstelling is: „Toute forme qui n'est pas indiquée par la structure, doit être repoussée." Deze leer was in lijnrechten strijd met de beginselen, aan de Ecole-des-Beaux-Arts gehuldigd. Viollet-le-Duc waren die beginselen een ergernis en hij maakte van Napoleon's macht gebruik, om zich tot Professor aan de Ecole te doen benoemen, ten einde de „redegevende" kunstleer ook aan de Fransche bouwkundige hoogeschool te kunnen verkondigen.

De klassicisten wisten echter een kabaal te verwekken, dat Viollet-le-Duc noodzaakte, ondanks de keizerlijke bescherming, zijn colleges reeds spoedig te staken. Misschien zou men tegen zijn middeleeuwsche kunstleer minder gehad hebben, als men hem niet voor een imperialistisch werktuig had aangezien. Wat Viollet-le-Duc had willen zeggen, schreef hij nu ter neder in de bekende „Entretiens sur l'architecture."

Het mag hier nog wel eens opgemerkt worden, dat de voorkeur voor de middeleeuwen bij Viollet-le-Duc volstrekt niet met zijn geloofsovertuiging samenhing. Men placht van hem te zeggen, dat hij een kerk, waaraan hij werkzaam geweest was, nooit meer betrad, nadat zij voltooid was. Hoe weinig men hem van clericalisme verdacht, blijkt het best daaruit, dat hij na den val van het Keizerrijk, werd afgevaardigd naar den Parijschen gemeenteraad, die, zooals men weet, zeer roodgetint is.

Monumentale bouwwerken (als men de restauraties uitzondert) was het Viollet-le-Duc niet gegeven, op te richten. Napoleon had graag gezien, dat de Parijsche opera door zijn beschermeling was gebouwd. De jury voor de prijsvraag kende echter aan Viollet-le-Duc's ontwerp (dat in ..... Fransche-Renaissance-stijl was gehouden) den prijs niet toe.

Na deze weinige bijzonderheden over den levensloop van den kunstenaar, die in 1879 overleed, moge een enkel woord over zijn streven volgen. Men meent dikwijls dat het Viollet-le-Duc gegaan is als zoovele profeten, die niet in hun eigen land geëerd worden. Dit is echter slechts ten deele op hem van toepassing; als schrijver, als oudheidkundige is hij reeds sinds het verschijnen van zijn Dictionnaire bij zijn landgenooten met roem bekend geweest. Alleen als apostel van een nieuwe kunstleer heeft hij in Frankrijk slechts weinig succes gehad. Nog zelfs op het oogenblik zou het voor zijn volgelingen, met De Baudot aan het hoofd, moeilijk zijn een werkkring te vinden, indien hun niet restauratiewerken werden opgedragen, waarvoor de Staat middelen ter beschikking stelt. Ieder bisdom heeft zijn afzonderlijke architecten; vandaar dat de rationalisten in Frankrijk als „diocésains" worden aangeduid.

Dat iemand, die een zoo helderen schrijftrant bezat als Viollet-le-Duc, in Frankrijk gerespecteerd moest worden, spreekt van zelf. Ook zijn streven om rationalistisch te zijn, moest in het land van Voltaire sympathie wekken. Hij had dan ook nimmer moeite om uitgevers voor zijn pennevruchten te vinden. Zelfs zijn Dictionnaire, een werk waarin een reusachtig kapitaal gestoken moest worden, is voor den uitgever een goede handelsoperatie geweest. Maar al dit succes zal Viollet-le-Duc toch onbevredigd hebben gelaten. Zijn ideaal, om de eeuwige Grieken en Romeinen uit de Ecole des Beaux-Arts te verdrijven, en van haar, naar Robespierre's voorbeeld, een tempel der Rede te maken, zag hij niet vervuld en het is de vraag of zelfs het nageslacht dit ooit tot werkelijkheid zal zien worden.

De toongevende Franschen zijn al van ouds vrijdenkers; de beginselen van Viollet-le-Duc, die zij met die der middeleeuwen vereenzelvigen, zijn bij hen reeds daarom niet populair. Was de schrijver een twintigtal jaren vroeger opgetreden, wellicht dat hij dan, door den wassenden stroom der Romantiek gedragen, in zijn vaderland meer had uitgewerkt. Maar toen hij voor het eerst zich hooren deed, was die stroom reeds tot een stilstaand water geworden, dat weldra geheel zou uitdrogen.

Al heeft Viollet-le-Duc in zijn vaderland der kunstrichting die hij voorstond, niet de zegepraal kunnen verschaffen, het door hem in zijn talrijke geschriften uitgestrooide zaad bleef echter niet zonder vrucht.

Het is vooral daár geweest, waar de Gothiek zich gehuldigd zag, dat de redegevende leer aanhangers vond. In de eerste plaats was dit in Engeland. Het kán niet ontkend worden, dat de geschriften van den Franschman veel hebben bijgedragen, om het juist begrip van het wezen der middeleeuwsche kunst aan de architecten bij te brengen. Men vergelijke bv. eens de werken van Pugin en Barry met die van Street, Waterhouse en Burges. Maar eigenaardig is het zeker dat Viollet-le-Duc, die, bij al zijn liefde voor de middeleeuwen, toch het liefst zich als grondlegger van nieuwe stijlbeginselen beschouwd zag, in Engeland als zoodanig geen waardeering vond. Het vasthouden aan het historisch-overgeleverde zit den Britten in het bloed.

Ook te Hannover vond de Fransche bouwmeester in Hase een ijverig vereerder. Maar al weder was het als middeleeuwer alleen, dat hij daar geacht werd. Hase en zijn leerlingen sloten zich nauw bij de 13e-eeuwsche Gothiek aan; het zoeken naar wat nieuws was hun vreemd. Nog zelfs thans blijft de voornaamste vaandeldrager der Hannoversche school, Otzen, aan de vroeg-Gothiek getrouw.

Hier-te-lande kreeg Viollet-le-Duc reeds vóór 1860 een bewonderaar in den architect Cuypers. Aanvankelijk stond deze in die bewondering vrij wel alleen, doch weldra vond hij een medestander in den heer Alberdingk Thijm, den ijverigen kampioen voor het Katholicisme. Aan diens, in 1858 verschenen, met warmte geschreven brochure „de Heilige Linie" is het zeker voor een groot deel te danken, dat weldra voor de in zoo groote getale gebouwde R.-K. kerken en pastorieën de Gothische stijl gekozen werd. Sedert werden Gothiek en Roomsch-Katholiek hier-te-lande vereenzelvigd; de propaganda voor Viollet-le-Duc's leer gold als ijveren voor het Katholicisme.

Vooral kwam dit uit bij den strijd om het Gothische ontwerp „N.O.", in 1863 door den heer Cuypers als

antwoord op de prijsvraag voor het nationaal gedenkteeken van 1813 ingezonden.

Maar ook velen, die de bouwkunst afgescheiden van godsdienstige overwegingen beschouwden, kwamen hier-te-lande reeds spoedig tegen de opvattingen van den heer Cuypers, als apostel van Viollet-le-Duc, op. De bekroning in 1864 van het ontwerp voor een museum, door den heer Cuypers vervaardigd, met een prijs van ƒ 300, bracht vele pennen in beweging.

Het zou ons te ver voeren de over en weer gebezigde argumenten te toetsen. Men weet hoe sedert de heer Cuypers, vooral nadat hij in den heer Victor de Stuers een krachtigen steun had gekregen, erin geslaagd is de kunstleer van Viollet-le-Duc, zooals hij die opvatte, op groote schaal toe te passen.

Dat deze toepasing als van zelf tot het gebruik van middeleeuwsche vormen leidde, behoeft ons niet te verwonderen. Het zijn de werken der middeleeuwen, waaruit Viollet-le-Duc zijn kunstleer ontwikkelde. Maar het is eigenaardig dat de Franschman toch altijd nog liefde gevoelde voor de antieken, wier werken hij, aan den aanvang van zijn loopbaan, op de plaats zelf had bestudeerd. Nu moge men beweren dat dit respecteeren van het werk der ouden, waarvan vooral de „Entretiens" spreken, samenhangt met Viollet-le-Duc's kortstondige werkzaamheid aan de Ecole des Beaux Arts en dat het voor een goed deel zijn verklaring vindt in den wensch van den leeraar om zijn gehoor, aan de antieken gewend, niet al te zeer van zich te vervreemden, geloochend kan toch niet worden dat de Fransche bouwmeester een veel ruimer blik had dan de meeste zijner volgelingen.

Volkomen terecht merkte dan ook de heer Gosschalk reeds in den *Spectator* van 1864 op: „De vloek der eenzijdige richting, waartoe sommige talenten zichzelf verdoemd hebben, is, dat zij den eerbied voor de overige stijlrichtingen verliezen. Zij zijn altijd plus royalistes que le roi Viollet-le-Duc, die van tijd tot tijd, al is het maar terloops, niet nalaten kan zijn hulde aan de antieken te brengen."

Voor een zeer groot gedeelte moet de invloed, door de geschriften van Viollet-le-Duc uitgeoefend, worden toegeschreven aan zijn aangenamen, helderen en overtuigenden stijl, gesteund door een even vaardige als smaakvolle teekenstift. Men wordt door dezen schrijver al spoedig „ingepakt" en denkt er ten laatste niet meer aan het beweerde aan de feiten te toetsen. Objectief is Viollet-le-Duc nooit; hij is bij al zijn kennis en juistheid van blik toch niet gemaakt van het hout, waaruit onbevangen geleerden gesneden worden. Hij gaat uit van de hypothese dat, zoo in de kunst der middeleeuwen als in die van andere tijden (voor zooover hij daarin kunst ziet), door de *rede* een nauw verband tusschen *samenstel* en *versiering* ontstond. Dit brengt hem er als van zelf toe aan constructiën een grooter waarde toe te kennen dan zij voor den onbevooroordeelde verdienen. Men leze het artikel „Construction" in den Dictionnaire maar na, om te begrijpen wat wij bedoelen.

Het is merkwaardig om over deze middeleeuwsche constructiën het oordeel te hooren van Rudolf Redtenbacher; deze schrijver, die overigens een bewonderaar van Viollet-le-Duc is, zegt: „Die Constructionen des Mittelalters sind grossentheils mangelhaft; was man einerseits durch Vervollkommnung der Construction zu gewinnen glaubte, ging andererseits häufig durch den Aufwand an Hilfsmitteln wieder verloren. Die besten Constructeure des Mittelalters waren Empiriker, die wohl wussten wie sie ihr Bausystem verbessern, wo sie ab- und zugeben mussten, die sich aber stets über das Wieviel täuschten. Diese Täuschung führte zur Uebertreibung. War, gesetzt den Fall, irgendwo eine Belastung der Massen wünschenswerth, so beispielsweise der Strebepfeiler, so machte man die Belastung entweder zu klein oder zu grosz. Um die Kathedralen gegen den Winddruck zu sichern, brachte man wohl nebeneinander doppelte, übereinander dreifache Strebebogen an, welche den Bau wie ein Gerüst umstellen und ihn zu zerdrücken scheinen. Die Mängel der Construction zogen im Mittelalter *dieselben oder ähnliche Uebelstände* mit sich, welche man der Antike und der Rennissance vorwirft, dass sie nämlich Structurtheile da verwenden, wo sie keine constructive Function erfüllen konnten oder zu erfüllen hatten."

Nu zal men wellicht beweren dat Redtenbacher de middeleeuwsche constructiën te veel beschouwt van het standpunt van den hedendaagschen ingenieur. Maar ook wie, als wij het zoo eens noemen mogen, naar esthetische constructie in plaats van naar utiliteitsconstructie in de bouwwerken der middeleeuwen zoekt, vindt zich dikwijls teleurgesteld. Die teleurstelling moet ook Viollet-le Duc ondervonden hebben toen hij, vooral in de latere Gothiek, heel wat waarnam dat in zijn systeem niet paste. Het laat zich misschien daaruit verklaren dat de schrijver, zoo in zijn Dictionnaire als in andere geschriften, hoofdzakelijk stilstaat bij de werken der 12e en 13e eeuw, terwijl hij van de 14e en 15e eeuw slechts datgene neemt wat in zijn kraam te pas komt.

Maar ook zelfs in den eersten tijd der Gothiek in Frankrijk was het er verre van dat iedere vorm, die niet door de constructie werd aangegeven, achterwege bleef. Als een der sprekendste voorbeelden noemen wij de portaal- en vensterfrontalen. Viollet-le-Duc ziet de onmogelijkheid in om ze uit de constructie te verklaren en daarom schrijft hij onder „Gable", dat de frontalen hun oorsprong verschuldigd zijn aan een traditie. Het zou namelijk gebruikelijk geweest zijn om, als de gewelven eener kerk voltooid, maar de daarboven gelegen muren nog niet gemaakt waren, voorloopig houten noodafdekkingen te maken. De frontalen zouden dan niets anders zijn dan deze houtconstructies ... in steen uitgevoerd. Maar onder „Construction" had hij reeds vermeld, dat de frontalen gemaakt werden om ... de vensterbogen te belasten! Zoo worden ook de fialen als „belastingen" van sommige bouwdeelen verklaard, die hun nut hebben. Toch zijn er talrijke middeleeuwsche kerken, waarvan de fialen óf niet uitgevoerd, óf in den loop der tijden verdwenen zijn zonder dat daar eenig schadelijk gevolg van ondervonden is.

Dit zijn maar een paar der meest sprekende voorbeelden; de aandachtige en zelfstandig oordeelende lezer van Viollet-le-Duc's werken zal ze met talrijke andere kunnen vermeerderen. Nu zijn er niet veel dergelijke lezers; voor hen, die de middeleeuwsche bouwkunstrichting zijn toegedaan, geldt al wat door den Franschen architect geschreven is als een evangelie, waaraan tittel noch jota te veranderen is. Wie de middeleeuwen met critischer oog beschouwen, voelen zich tot den schrijver niet aangetrokken en laten hem grootendeels ongelezen.

Het is jammer dat velen meenen, als zou al wat Viollet-le-Duc verkondigt „à prendre ou à laisser" zijn. Een dergelijke meening kan slechts ontstaan door een fanatisme op de wijze zooals dit b.v. onder de vereerders van Richard Wagner vrij algemeen is. Een zoodanige blinde vereering kan op den duur geen stand houden. Het zijn in het bijzonder de Nederlandsche bewonderaars van den Franschen architect,

die met dit fanatisme behept genoemd mogen worden; hierdoor is, wij hadden nog onlangs gelegenheid het op te merken, de „redegevende" kunstleer het shibboleth der Nederlandsche architecten geworden.

Wij zien hier-te-lande juist het omgekeerde geschieden, van wat in Frankrijk plaats vindt. Ginds is de „officieele" kunst nog altijd de klassieke, waartegen De Baudot met zijn kleine schaar van „diocésains" zonder eenige hoop op goeden uitslag strijden; hier in Nederland is de redegevende kunst meester op de regeeringsbureau's en zijn de Renaissancisten de tegenstanders, wier pogen vooralsnog weinig succes schijnt te zullen hebben.

Wij vergeleken daar straks Viollet-le-Duc met Wagner. De vergelijking gaat, dit erkennen wij gaarne, in vele opzichten mank, doch zoo goed als Wagner de opera, heeft Viollet-le-Duc de bouwkunst willen hervormen. Was het echter den Duitscher gegeven aan werkelijk monumentale werken zijn theorieën in practijk te brengen, de Franschman was minder gelukkig. Hij moest de verwezenlijking zijner idealen aan anderen overlaten. Daardoor is hij nooit in de gelegenheid geweest te zien welke indruk door de verwezenlijking van die idealen zou worden bereikt.

Men heeft van Viollet-le-Duc's streven wel eens beweerd, dat het een wedergeboorte der middeleeuwsche kunst beoogde. Die bewering is, als zoovele andere, slechts ten deele juist. Dat er bij den Franschen bouwmeester een groote sympathie voor den bouwtrant der 12e en 13e eeuw bestond, dat hij daarin het hoogste zag wat door de kunst, die achter ons ligt, bereikt was, is waar. Niet minder waar is het, dat hij als uitvoerend architect de enorme sommen, die ter zijner beschikking werden gesteld, heeft gebruikt voor het restaureeren of wederopbouwen van middeleeuwsche gedenkteekenen. Maar zijn kunstleer, zooals die vooral uit de Entretiens is op te maken, beoogt volstrekt geen Renaissance der Gothiek.

Nu zal men kunnen vragen waarom Viollet-le-Duc geen pogingen heeft gedaan, om, zij het dan ook op bescheiden schaal, zijn eigenlijke kunstidealen te verwezenlijken. Het antwoord op die vraag is niet gemakkelijk te geven. De tegenwerking der Ecole des Beaux Arts zal hier wel een groote rol gespeeld hebben; misschien heeft Viollet-le-Duc wel, eraan wanhopende dat het hem zelf gegeven zou zijn zijn moderne idealen te verwezenlijken, zijn troost gezocht in de studie der archeologie.

Wij behoeven slechts des schrijvers definitie van stijl te lezen, om reeds aanstonds te bemerken, dat hij niet exclusief is. „Stijl" — zegt hij — „is de distinctie der vormen, is een van de elementen der schoonheid, hoewel stijl alleen nog geen schoonheid zijn kan. Ons stijlgevoel is als het ware instinctmatig. In een gezelligen kring zult gij b. v. één man onder alle anderen opmerken. Niet door zijn schoonheid voelt gij u tot hem aangetrokken en toch volgt gij hem met uw blikken, alsof een wonderlijke betoovering zich van u heeft meester gemaakt. Indien gij opmerkingsgave bezit, kunt gij u eindelijk eenigszins rekenschap geven van de tooverkracht, die hij uitoefent. Het is iets in zijn uiterlijk en in zijn bewegingen, dat hem van anderen onderscheidt. Langzamerhand gaat gij u een voorstelling maken van zijn gewoonten, van zijn smaak, van zijn kunstzin. Gij ziet hem voor het eerst en gij kent hem dus natuurlijk niet, maar gij bouwt een geheelen roman op hetgeen gij ziet. Slechts hij die stijl bezit, kan dergelijke betoovering op u uitoefenen. De meeste menschen zijn door opvoeding, door lichaams- en zielsgebreken, zoodanig bedorven, dat het hoogst moeilijk is stijlvolle exemplaren te zien te krijgen. Maar slaat gij een blik op het dierenrijk, dan zult gij zien dat daar nog heel wat stijl te vinden is. Dieren maken nooit een beweging, die niet onmiddellijk het gevolg is van verlangen, van behoefte, van vrees; zij zijn nooit geaffecteerd, gemaniereerd of vulgair. Of zij mooi of leelijk zijn, zij hebben stijl, omdat hun gevoelen natuurlijk is, omdat zij altijd, aan wat zij gevoelen, door eenvoudige middelen uitdrukking geven. De mensch, bovenal de beschaafde mensch, is een zeer samengesteld dier, dat door zijn opvoeding altijd geneigd is zijn instinct te bestrijden, zoodat men haast zou kunnen zeggen dat de mensch zichzelf niet meer is als hij stijl vertoont."

Deze aanhaling kan een denkbeeld geven van de wijze, waarop Viollet-le-Duc gewoon was alles te bezien. Uit dit algemeen begrip van stijl leidt hij dan af wat men onder stijl in de bouwkunst heeft te verstaan. Zijn conclusie is, dat ook daar stijl niets anders is dan de volmaakte overeenstemming tusschen middelen en doel, dan het duidelijk uitdrukken van beginselen bij het voldoen aan de eischen der constructie.

Er zijn in Viollet-le-Duc twee personen vereenigd geweest, een archeoloog en een hervormer der bouwkunst. Hij had dus iets van den Romeinschen god Janus, bekend om zijn twee aangezichten; een dezer gezichten zag achteruit, naar de middeleeuwen, het andere richtte den blik op de toekomst. De waardeering voor den archeoloog heeft het op prijsstellen van den hervormer gehinderd. Velen, die meenden volgelingen van Viollet-le-Duc te zijn, deelden alleen zijn middeleeuwsche sympathieën en gingen met zijn hervormings-denkbeelden slechts in zooverre mede, als die tot een herleving der Gothiek konden bijdragen.

De reeds meergenoemde architect De Baudot, die op het oogenblik in Frankrijk het hoofd der rationalisten is, kon dan ook terecht zeggen: „Als de geschriften van Viollet-le-Duc beter bekend, meer gewaardeerd zullen zijn, zal men volle zekerheid verkrijgen, dat de meester nimmer gedroomd heeft van eene Renaissance der Gothische vormentaal, zal men beter den gedachtengang begrijpen, die hem geleid heeft toen hij de beginselen, waaraan de bouwkunst der toekomst zal moeten voldoen, heeft vastgesteld. Het moet erkend worden, vele architecten, die meenen het beginsel der redegevende kunstrichting te hebben aangenomen, hebben niets anders gedaan dan, om welke redenen dan ook, den bouwtrant der middeleeuwen kopiëeren. Daarbij hebben zij dan, door een richting te volgen, die de meester volstrekt niet als die der toekomst aanwees, aan de goede zaak veel kwaad gedaan. De tegenstanders van het rationalisme konden daarmede natuurlijk hun voordeel doen."

Het kan niet ontkend worden, dat de Nederlandsche vereerders van Viollet-le-Duc tot dusverre tot diegenen behoord hebben, die in den meester vóór alles den Gothieker zagen en die dus wellicht, zonder het te willen, hem onrecht aandoen. Deze Gothische neigingen hangen nauw samen met de richting van het hedendaagsch Katholicisme hier-te-lande. Noodzakelijk voor de nieuwe kunst, voor de architectuur der toekomst acht de Fransche schrijver ze geenszins.

„Ik zoek", zegt hij in zijne Entretiens, „de waarheid vóór alles; zoo men mij iets verwijten kan, dan is het, dat ik tot geen enkele school behoor. Hierdoor heb ik velen tegen mij, want men wil, in onzen tijd, slechts van specialiteiten weten." Hij wijst er vervolgens op, hoe verkeerd het is, te blijven in een klein kringetje en gaat dan voort: „Ik acht het

WOONHUIS A/H BANKAPLEIN TE 's-GRAVENHAGE.

Plattegrond Bel-etage

Schets Cabinet.

H. WESSTRA. Jr.
ARCHITECT.
1894.

Photolitl. van G. J. Thieme, Arnhem.

noodig nadrukkelijk te zeggen, dat ieder, die meent dat mijne leer slechts het in bescherming nemen van de middeleeuwsche kunstrichting beoogt, schromelijk dwaalt."

Ware hier-te-lande de kunstleer van Viollet-le-Duc op deze breede wijze verkondigd, zij zou veler sympathie hebben gehad. Tegen het haar kenmerkend hoofdbeginsel, dat de versiering zich uit de samenstelling behoort te ontwikkelen, kan toch niemand, die ernstig nadenkt, eenig bezwaar hebben. Juist toch door eene toepassing daarvan, onafhankelijk van welken historischen stijl dan ook, kan de nieuwe bouwtrant, waarnaar wij allen verlangen, het levenslicht zien.

Het is volkomen waar, wat Redtenbacher zegt: „Wenn jemals die Architectur neue Bahnen einschlagen wird, so wird sie der mittelalterlichen Baukunst nicht wenig zu danken haben, denn ohne gründliches Studium derselben fehlt uns der Maassstab, mit welchem wir die Antike und die Renaissance messen sollen". Het *toepassen* van middeleeuwsche vormen, zooals wij dit door hen, die hier-te-lande als rationalisten poseeren, zien doen, kan echter die nieuwe bouwkunst niet brengen; het resultaat daarmede te bereiken, is al niet beter dan wat door de navolgers van Renaissance of Antieken is verkregen.

Een onbevangen in practijk brengen van Viollet-le-Duc's hervormings-denkbeelden heeft nog nergens plaats gevonden. Het is te hopen dat de tijd spoedig aanbreke, die deze toepassing zal zien. Wellicht hebben wij den nieuwen bouwtrant dan, voor wij hem verwachten.

BIJ DE PLAAT.

De villa, op nevensgaande afbeelding voorgesteld, werd in het jaar 1883 gebouwd aan het Bankaplein te 's-Gravenhage, voor rekening van den heer Mr. J. G. Patijn, destijds Burgemeester van 's-Gravenhage. De bouwkosten hebben ruim *f* 48,000 bedragen.

H. Wesstra Jr.,
Architect.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Haarlem.

Vergadering van Maandag 24 *Februari* 1896.

Na opening van de bijeenkomst werden de notulen gelezen en goedgekeurd, waarna de Voorzitter melding maakte van een schrijven van het Hoofdbestuur, waarbij de besturen der afdeelingen en belangstellende leden worden opgeroepen om den 4n Maart in het maatschappelijk gebouw te Amsterdam een vergadering bij te wonen ter bespreking van de belangen der Maatschappij.

De beide nieuwe bestuursleden werden daarop geïnstalleerd; de Voorzitter riep hun het welkom toe en bracht een warm woord van dank aan den uittredenden Secretaris, den heer Jb. van den Ban Jz. en den mede-afgetreden Vice-voorzitter, den heer G. L. van Lennep.

De Commissie voor het nazien der rekening van den Penningmeester, sluitende met een klein voordeelig saldo, adviseerde deze goed te keuren en den heer G. P. J. Beccari, onder dankzegging voor zijn goed beheer, te dechargeeren.

Het jaarverslag van den Particulieren Arbeidsraad voor de bouw- en aanverwante vakken te Haarlem en Omstreken gaf geene aanleiding tot discussie en werd voor belangstellenden ter lezing gelegd.

Alsnu deed de heer Jacques Leijh eenige belangrijke mededeelingen omtrent veranderingen en constructies, die bij de restauratie van de Vleeschhal aan 't licht zijn gekomen.

De heer P. Kleiweg Dyserinck maakte melding van eene eigenaardige ontdekking, gedaan bij het afbreken van een perceel in de Frankestraat te Haarlem. Daar was namelijk onder andere steensoorten gevonden Leidsche steen in het formaat van Goudsche steen. Vorm en kleur zijn de maatstaf voor de beoordeedeeling en laten geen twijfel over aan het bijzondere van dit geval.

Nadat nog de heer J. J. de Waal Malefijt zijn medeleden had uitgenoodigd in het voorjaar een boring van bijzondere diepte, onder zijne leiding uitgevoerd, in oogenschouw te komen nemen en de heer A. J. Salm de prijsvraag voor het meubilair van eene arbeiderswoning bij het Bestuur in herinnering gebracht had, werd overgegaan tot de beziehtiging van het plaatwerk: „Documents classés de l'art dans les Pays-Bas du Xième au XVIIIième siècle", welk werk door den heer J. W. G. Droste voor dat doel ter beschikking was gesteld.

De heer Jacques Leijh verklaarde zich bereid in de volgende vergadering het werk „Wiener Monumental Bauten" ter beziehtiging te stellen

Met een woord van dank aan de leden voor de ruime en trouwe opkomst, alsmede aan den heer Droste voor de aangename oogenblikken, den leden verschaft, werd de bijeenkomst gesloten.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Vrijdag 28 *Februari* 1896.

In deze bijeenkomst gaf de Rijksbouwmeester C. H. Peters een overzicht van den Nederlandschen kasteelbouw tot en met de veertiende eeuw.

De spr. wees op de wijkplaatsen der vóór-Romeinsche bevolking als de oorsprong onzer kasteelen (waarvan o. o. nog over is de Hunneschans aan het Uddelermeer). Op de overblijfselen daarvan bouwden de Romeinen vaak hunne *Castra*, waarvan er tijdens Drusus meer dan vijftig werden opgericht langs den Rijn van Mainz tot Katwijk. Vorm en inrichting dezer sterkten waren, evenals de Romeinsche bouwkunst zelve, grootendeels aan de Grieken en Etrusken ontleend. De grondslagen van zulk een gebouw heeft men enkele malen kunnen zien, toen de Brittenburg bij Katwijk bloot kwam.

Er volgde na de Romeinen een tijd van stilstand op het gebied van sterkten-bouw, ten gevolge van den chaotischen toestand, waarin deze landen verkeerden. In den tijd van Karel de Groote, toen alles onder één krachtig bestuur was, werden er uit den aard der zaak geen sterkten op verschillende plaatsen gebouwd: dit was niet noodig. Karel liet echter een paleis bouwen bij Nijmegen, waarvan wij in het Valkhof nog overblijfselen hebben. Dit paleis viel reeds 19 jaar na Karels dood in de handen der Noormannen, doch werd in 1150 door Keizer Barbarossa gerestaureerd en zou zeker nog in dien toestand een door alle Germanen bewonderd unicum zijn, indien niet de provincie Gelderland, om restauratiekosten uit te sparen, in 1795 het kasteel voor *f* 90,000 voor afbraak verkocht had!

De plaag der Noormannen was oorzaak, dat hier allerwegen sterkten werden opgeworpen. Er verrezen overal burchten, die veelal aanleiding gaven tot het ontstaan van steden of dorpen, gelijk de tallooze plaatsnamen op burg nog aanwijzen (Domburg, Middelburg, Doesburg, enz.). Van al die burchten is nog gedeeltelijk de burcht te Leiden overgebleven. Verder zijn er hier en daar nog kleine brokstukken over.

Spreker verdeelde de kasteelen, die in den grafelijken tijd verrezen zijn, in grens-, tol- en woonkasteelen. De twee eerste soorten, die veelal eenzelfde type hadden, dienden tot bescherming van het gewest of der privilegiën (het tolrecht enz.). Zij waren dikwijls roofsloten. Ook om deze gebouwen vormden zich vaak woonsteden. In de woonkasteelen hielden de „heeren" verblijf. Langzamerhand werd zulk een verblijf een familieburcht, waartoe de erfelijkverklaring der grafelijkheid meewerkte. In de 12e en 13e eeuw vooral ontstonden vele van deze kasteelen, hetgeen alweer uit den politieken toestand dier tijden verklaarbaar is.

Natuurlijk bracht de uitvinding van het buskruit een groote verandering in den bouw der kasteelen; de zoogenaamde citadelbouw ontstond, waarvan het kasteel te Sluis (1385) een eerste voorbeeld was.

Spreker had tot verduidelijking van zijn voordracht een uitgebreide collectie prenten en photo's medegebracht, die met belangstelling bezichtigd werden en die zeer zeker menigeen zullen hebben doen instemmen met de verzuchting van den spreker, dat 't zoo jammer is, dat in ons kleine landje alles wat wij van vroegere Nederlandsche bouwkunst weten (en dat is niet veel) verspreid is in twintig grootere en kleinere musea, met het gevolg dat geen enkel dier musea gelegenheid biedt om ook maar één tijdvak eenigszins volledig te bestudeeren.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 29 *Februari* 1896.

Wegens afwezigheid van den 2n Secretaris werden de notulen tot de volgende vergadering aangehouden.

Na ballotage van een viertal leden, die allen met algemeene stemmen werden aangenomen, ging de Vergadering wegens het bedanken van den heer Wiersema over tot het verkiezen van den heer L. M. Moolenaar tot lid in het bestuur der Vereeniging tot bevordering van het verzekeren van werklieden. Daarna werd het programma voor de prijsvraag van een burgerwoonhuis vastgesteld. Het huis, bestaande uit 6 kamers, keuken, kelder en verdere gerieflijkheden, zonder sousterrain, moet geplaatst worden op een terrein van 8 M. breedte en 25 M. diepte, waarvan niet meer dan 115 M². mag bebouwd worden. Prijzen van *f* 40 en van *f* 15 zullen uitgeloofd worden. Tijd van oplevering: 1 September. Nadere bijzonderheden zullen belangstellenden worden bekend gemaakt.

De heer W. van Boven, architect alhier, hield eene lezing over: „Iets over kunst in verband met bouwen". De hedendaagsche

bouwkunst aan eene critiek te onderwerpen was het doel van den spreker.

Te spreken van *onze* bouwkunst gaat niet op wegens het leentjebuur spelen bij onze voorouders. Hoeveél leugen, hoe weinig waarheid overal! Ook in de kunst wordt geschacherd. Van onze tentoonstellingen krijgt men eerder een idee van beurs dan van eene plaats, om kunst te genieten Wordt het publiek van hetgeen mooi of leelijk is op het gebied van de letterkunde, schilder-, beeldhouw- en toonkunst in de kunstkronieken van bijna iedere courant op de hoogte gehouden, gebeel anders is het met de bouwkunst. Hoe nuttig toch zou het zijn, het publiek te wijzen op de overlading met ornementen, enz., die voor opruimingsprijs veelal zijn te bekomen en daardoor zoo mild worden aangebracht. De fabrikanten zorgen ervoor, dat de bouwheer heel gemakkelijk een werkzaam aandeel in den bouw kan nemen door de mooiste sluitsteentjes, potjes en guirlandetjes zelf uit te kiezen.

Na in bijzonderheden den ondoelmatigen bouw en de laakbare stoffeering te hebben nagegaan, geeft de spreker het onwetende publiek de schuld. Het is toch een erkend feit, dat het opdragen van de uitvoering van een gebouw aan een architect dikwijls als luxe beschouwd wordt. De architecten hebben bovendien een deel van hun werk laten veroveren door meubelfabrikanten en stoffeerders. Tal van monsterboezjes wijzen den architect den weg. De stijl, hieruit geboren, kan weinig respect afdwingen.

Ook de Staat, de gemeenten en de corporatiën geven slechte voorbeelden. Dat het kwaad diep zit, tracht spreker duidelijk te maken, door te wijzen op het nieuwe station albier, dat uitwendig voor hem als architectonisch monument eene totale mislukking is. Wat een wee gevoel verkrijgt men bij 't aanschouwen der hoekpilasters aan alle hoeken, waar steeds weer pilasters op pilasters worden geplaatst en de breede, onvervalschte kroonlijst gedoemd wordt daar steeds om heen te kuieren, tot zij eindelijk haar weg weer in eene rechte lijn kan vervolgen. Deze groote massa eischt eene zware bekroning en is bekroond door iets zeer kolossaals, maar het is doodeenvoudig eene onmogelijkheid te onderscheiden, wat er op staat. Het gebouw heeft ook een goot om 't hemelwater af te voeren en deze zoekt vermoedelijk haar weg onder door deze steenmassa; want kijkende door de balustrades (wat kosten die een geld aan arbeidsloon en wat doen ze daar?) ziet men onder door deze bonk steen heen!

Niet alleen met onze woningen, maar ook met onze meubelen is het treurig gesteld. Eene verzameling van alle stijlen en perioden in onze burgerlijke woningen; ziedaar onze kamer in stijl gemeubileerd!

De vraag: hoe dan te bouwen? wordt van alle zijden bekeken. De hoofdzaak toch is eene juiste vaststelling van de omtrekken en alles hangt verder af van den smaak des ontwerpers.

Het een en ander — hiermede eindigde de heer Van Boven zijne onderhoudende lezing — zou ten gevolge hebben, dat de architect meer werk voor zijn honorarium zou moeten leveren; maar ook zou 't publiek begrijpen, dat de architect niet voor zijn eigen pleizier of voordeel een huis bouwt, maar het hem werkelijk en waarachtig te doen is, den mensch voor te lichten en te gerieven.

De Voorzitter dankte den spreker voor de nuttige lezing, bood daarna de Vergadering een concept aan van een reglementswijziging, waarbij jongelieden van 16 tot 22 jaar als adspirant-lid kunnen toetreden, dat na eenige discussie werd aangenomen en sloot de bijeenkomst.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE LEIDEN.

Eerste Vergadering gehouden op 27 Februari 1896.

Één uur voor den aanvang van de vergadering waren de leden en geïntroduceerden in de gelegenheid eenige vakbladen in te zien, die door het Bestuur zijn aangekocht voor de leestafel, terwijl ook ruim gebruik gemaakt werd van de bezichtiging der platen van gebouwen uit Frankrijk, Engeland, Duitschland, Oostenrijk, Zwitserland, Amerika, België, Spanje en Rusland, door den heer P. G. Lancel beschikbaar gesteld.

De heer F. A. Wempe gaf inzage van de plannen van de gebouwen voor astrophotographie en pharmacie, in aanbouw zijnde op het terrein „Vreeswijk" nabij Leiden.

Na opening der vergadering nam de Voorzitter het woord en bracht een hartelijke en opwekkende toespraak uit. Spreker beveelt de jonggeborene in den steun van alle leden en donateurs aan.

De notulen van de laatste vergadering der voormalige afdeeling van de Maatschappij werden goedgekeurd De Voorzitter deelde mede dat het Bestuur zich heeft geconstitueerd als volgt: C. R. van Ruijven, Voorzitter; P. G. Lancel, Vice-voorzitter; Fred. A. Wempe, 1e Secretaris; P. de Wild Pz. 2e Secretaris; D. Veilbrief, Penningmeester.

Alsnu werd het woord gegeven aan den heer C. W. H. Verster, archivaris van het stedelijk Museum te Leiden.

Spreker had tot onderwerp gekozen: *Onze Kunst en Samenleving.*

De heer Verster begon met erop te wijzen, dat het der Vergadering niet zal kunnen verwonderen dat hij, geen bouwkundige, met zekeren schroom de uitnoodiging aannam, om een eersten avond in een pas opgerichte vereeniging van Bouwkunst alhier 't woord te voeren. De wensch echter om ook van zijne zijde te toonen, dat hij der jonggeborene een goed hart toedraagt (ZEd. is ook lid) en haar een hartelijk welkom in 't leven wil toeroepen, heeft zwaarder gewogen dan zijn aanvankelijke vrees.

De heer Verster ving zijne voordracht aan met erop te wijzen, dat hij zou trachten zijn hoorders vertrouwd te maken met een artist, die in de laatste jaren veel van zich heeft doen spreken, èn door zijn schriften èn door zijn teekenstiften, een artist in den waren zin van het woord, en wel Walter Crane, die uiterst kerngezonde ideeën heeft over *Kunst en Samenleving.*

Spreker herinnerde dat wij bijna op ieder gebied leven in een tijd van décadentie, van verval; ook hoe zenuwachtig snel wij leven. Voor de décadentie verwijst hij naar de nieuw opgetrokken gebouwen, die reeds vóór zij bewoond zijn, instorten. In een lezing te Groningen werd uitgeweid over Walter Crane en door den Belgischen dichter Gust Vermeijlen ter kennis gebracht, dat hij genoemden Crane beschouwt als een ontegenzeglijk bijster knap man.

Evenals de Franschman Chéret de baanbreker voor het artistieke affiche is geweest, evenzeer moet aan Crane worden gedacht, als aan een der pioniers der boekversieringskunst, in een tijd van schromelijk verval. Spreker behoort onder hen, die beweren dat wetenschap en kunst niet hand aan hand kunnen gaan.

De *kunst*, zegt de heer Verster, is een teedere kasplant, die goed moet verzorgd worden.

Wat ook slechten invloed op de kunst uitoefent, is het, voor een groot deel ten minste, ontbreken van de noodige tevredenheid en zelfgenoegzaamheid.

In vroeger tijden arbeidde de handwerksman met veel liefde voor zijn werkstukken; 't kwam er niet op aan of spoedige aflevering volgde, maar wel of het werk fraai en diepgevoeld was.

Tot slot behandelde spreker ten eerste „de architectuur der kunst", ten tweede „kunst en sociaal democratie".

Na de beide punten te hebben besproken, hoopte de heer Verster dat alle leden meer vertrouwd waren geworden met het edel streven van een nobel artist, en als hij ook bij ons een enkele snaar heeft doen trillen van dat hooger leven, dat ons kunst alléén brengen zou, zou hij zich gelukkig rekenen.

In aansluiting met deze voordracht, was een fraaie collectie plantwerken aanwezig, vervaardigd door den uitnemenden Engelschen artist

Nadat de Voorzitter dank had gebracht aan den heer Verster, waarmede alle leden met applaus instemden, ging hij over tot mededeeling voor het werkprogram, loopende tot in de laatste maand van het jaar.

De begrooting voor het vereenigingsjaar werd ingediend en met algemeene stemmen aangenomen. De gelden, uitgetrokken voor diverse bouwkundige bladen, konden goedkeuring verwerven. Ook gaan op kosten van de Vereeniging 2 jongelieden naar het „Genootschap M. S. G." en 2 jongelieden naar de „Practische Ambachtsschool".

De oude afdeeling telde bij het scheiden 58 leden, thans is, hoewel 5 leden bedankt hebben, het aantal geklommen tot ruim 70 leden en 5 donateurs, terwijl het te verwachten is dat nog vele leden en donateurs toetreden. Introductie van verschillende personen in Leiden werkt zeer gunstig.

De Vereeniging zal optreden als patronesse van een alhier gevestigden Arbeidsraad en zooveel mogelijk financieelen en zedelijken steun verleenen.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

Vergadering van Woensdag 4 Maart 1896.

In deze vergadering werd medegedeeld dat op de prijsvraag voor een bibliotheekgebouw zijn ingekomen 9 ontwerpen, waarvan één onder het motto „Te veel tijd" te laat was ontvangen. Verder waren 5 antwoorden ingezonden op de prijsvraag voor 2 arbeiderswoningen.

In een schrijven aan het Bestuur gaf de heer Leliman zijne verwondering te kennen dat op den kalender van 1896 zijn naam en functie zijn weggelaten. De Voorzitter verklaarde dat de kalender reeds was afgedrukt, toen de heer Leliman terugkwam op zijn besluit en weder als vroeger de functie van eerevoorzitter aanvaardde. De heer Jos. Cuypers had ter voorlezing gezonden een aan hem gerichten brief, waarin hem door een architect verzocht werd een bekwaam opzichter-teekenaar aan te wijzen voor een vacante betrekking. De heer Cuypers liet mededeelen, dat hij zich beschikbaar stelde voor de leden van A. et A. om hen, die wilden solliciteeren, behulpzaam te zijn.

De heer J. Van Straaten, architect te Utrecht, verkreeg hierna het woord. Spreker begon met de mededeeling, dat de boerenwoningen in den omtrek van het kasteel De Haar te Vleuten, door den eigenaar van dit kasteel gekocht waren, met het doel ze allen af te breken en te doen vervangen door meer schilderachtige, zeer eenvoudige huisjes. Het ontwerpen van deze woningen werd aan spreker opgedragen en met eene duidelijke verklaring en opsomming der eischen van dergelijke gebouwtjes liet spreker een aantal dezer zeer goed geslaagde ontwerpjes circuleeren.

Met belangstelling werd deze causerie gevolgd, terwijl de heer Van Straaten gaarne eenige dezer teekeningen beschikbaar stelde voor reproductie in het plaatwerk of het weekblad.

Nadat nog allerlei vragen waren gedaan en beantwoord, bedankte de Voorzitter den spreker voor zijne aangename voordracht. De heer Van Straaten gaf vervolgens den wensch te kennen, om als buitenlid van A. et A. te worden opgenomen.

De Voorzitter deelde mede dat het ontwerp, onder het motto „Hout" ingekomen op de schetsprijsvraag voor een „houten bloempotstandaard" bekroond is met den eersten prijs. Ontwerper bleek te zijn de heer J. Hofman. Het Jurayrapport zal weldra in druk verschijnen.

Na de nu volgende pauze en kunstbeschouwing, werd de vergadering gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Het reglement van orde voor het examen bedoeld in art. 11 der wet van 26 Mei 1870 (op de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten) — en voor den daarna te houden wedstrijd in de beeldhouwkunst — is opgenomen in de *Staatscourant* nº. 51.

— Door de heeren Bos Kissing te Amsterdam is aan de Gemeentebesturen van Hilversum, Loosdrecht, Den Haag-Scheveningen en Rotterdam voorloopig kennis gegeven, dat zij binnen enkele dagen aanvragen zullen indienen om concessie voor het aanleggen van gas-tramlijnen en het in exploitatie brengen van gas-tramwagens systeem Lubrig, welke te Dessau met succes gebruikt worden.

Wageningen. Nadat de beslissing omtrent het bouwen van een nieuwe gasfabriek door den Gemeenteraad was genomen, hebben drie raadsleden een poging aangewend, om de oude fabriek alsnog voor ƒ 21,100 over te nemen. Eerstgenoemd besluit werd met 10 tegen 3 stemmen gehandhaafd.

PERSONALIA.

— Bij Kon. besluit is de O.-I. ambtenaar met verlof F. C. Nauta, laatstelijk ingenieur 3e kl. bij den waterstaat in Ned.-Indië, op zijn verzoek, eervol uit 's lands dienst ontslagen.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is:

overgeplaatst: naar Toeloengagoeng, de opzichter 1e kl. A. W. Andriesse; naar de res. Samarang, de opzichter 2e kl. M. R. Wollrabe;

benoemd: tot opzichter 1e kl., de waarn. opz. 2e kl. A. J. Dijkstra;

belast: met de waarn. der betrekking van opzichter 3e kl. en geplaatst in de res. Japara, de ambtenaar op non-activiteit C. Badart, laatst opzichter 2e kl.;

toegevoegd: aan den chef der 2e waterstaatsafd. (res. Cheribon), de opzichter 1e kl. C. P. Rosenquist, thans in de resid. Samarang; aan den chef der werken en opnem. aan de Solorivier de opzichter 3e kl. C. Swaneveld, thans in de res. Japara.

— Bij de exploitatie der Staatsspoorwegen op Java is:

overgeplaatst: naar de Oosterlijnen, de opzichter 3e kl. H. J. Kempees.

— De gewezen opziener der wegen ter Sumatra's Westkust A. G. W. J. Welffer is eervol uit 's Rijksdienst ontslagen.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter: J. G. van Efferen, bij het maken van een gebouw voor den te stichten stoomwatermolen nabij het Keizersveer en W. Ph. A. Knijff, bij het verrichten van peilingen in de Noordzee.

— In den ouderdom van 72 jaar overleed te Scheveningen de heer P. D. C. Tetar van Elven, kunstschilder en oud-leeraar der Polytechnische School te Delft.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Hoofdopzichter voor den bouw van het krankzinnigengesticht te Leiden. Salaris ƒ 175 per maand met vrije woning. Adres vóór 15 Maart aan Burg. en Weth.

— Opzichter der gemeentewerken te 's-Hertogenbosch. Salaris ƒ 80 per maand. Adres Burg. en Weth. uiterlijk 18 Maart.

— Twee tijdelijke opzichters voor het aanleggen van ijzeren buisleidingen, voor hoogstens 5 maanden. Salaris ƒ 15 à ƒ 20 per week. Adres, met overlegging van bewijzen van bekwaamheid, lett. J B 878, *Nieuws v. d. Dag.*

— Bekwaam bouwkundig teekenaar. Zij, die op de hoogte zijn met situatieteekenen, hebben de voorkeur. Br. met opgaaf van verlangd salaris, lett. IJ N 845, *Nieuws v. d. Dag.*

— Bekwaam en vlug teekenaar voor het maken van revisie-teekeningen. Adres nº. 2351, Bureau van dit blad. (*Zie advert. in no.* 10.)

ADVERTENTIËN.

Bouwkundig Teekenaar.

Voor het maken van REVISIE-TEEKENINGEN van een belangrijk Bouwwerk **vraagt** een Aannemer een **BEKWAAM** en **VLUG TEEKENAAR,** tegen salaris of bij aanneming.

De teekeningen zullen bestaan uit 14 bladen in drievoud (42 stuks).

Het eerste stel moet op het Directiebureau bij het werk geteekend worden naar bestaande teekeningen en de overigen kunnen bij verkiezing elders gemaakt worden.

Adres onder overlegging van getuigschriften en zoo mogelijk Teekeningen onder No. 2351 aan het bureau van dit blad.

Simplex Rijwiel-Magazijn.

Bakkerstraat 52, ARNHEM.

Voorradig de MODELLEN 1896 en eene groote sorteering der NIEUWSTE ONDERDEELEN.

Reparatie-Inrichting.

VOSKUIL.

7 Paleisstraat AMSTERDAM.

SPECIALITEIT

TEEKENBEHOEFTEN VOOR HET BOUWVAK.

Machinale Jalousiën Fabriek

voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen, ruimen voorraad.

S. BRUIGOM. Arnhem.

B. HOLSBOER.

Arnhem.

Leverancier van Z. M. den Koning.

Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor WETENSCHAPPELIJK GEBRUIK.

BEKROOND voor WATERPAS-, HOEKMEET- en andere INSTRUMENTEN met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)

Hoogste onderscheiding 1879.

EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN enz. enz.

Bakens, Rotatie- en Inductie-toestellen, Telegraaf-Apparaten, enz. enz.

D. FRENI, Amsterdam.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402, in het gebouw van de *Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.*

HOOFDAGENT voor **Nederland** en **Transvaal** van

DÜRR LICHT,

uitstekend geschikt voor de verlichting van **BOUWWERKEN, groote WERKPLAATSEN** enz.

Ook in **Huur** verkrijgbaar.

CONTRACTANT

voor

Nederland en **Koloniën, België** en **Transvaal** van

INGOLIN

VAN DE

Hamburger Ingolin-Fabriek

afdoend middel tegen

VOCHTIGE MUREN.

G. & J. COOL, Bloemgracht 77,

Fabrikanten van MARMEREN SCHOORSTEENMANTELS.

ZEER GROOTE MAGAZIJNEN. — Ruime sorteering. — Concurreerende prijzen.

Specialiteiten in GRAFZERKEN en MONUMENTEN

in Escaussijnsche, Fransche en Duitsche Bergsteen etc. — Exemplaren aanwezig in de Magazijnen. — **Handel in VLOER- en WANDTEGELS.**

BLOEMGRACHT 77, **AMSTERDAM.** DELFTSCHESTRAAT 61, **ROTTERDAM**

Bekroond op de Wereld-Tentoonstellingen te **Parijs, Philadelphia, Amsterdam** etc.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

op **Dinsdag 24 Maart 1896**, *des namiddags te 2 uren* (lokale tijd), aan het Bureau van den Sectie-Ingenieur der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in de Oude Kijk-in-'t-Jatstraat te *Groningen*, van:

BESTEK H.

Het uitvoeren van Verfwerken met bijlevering der materialen op de lijnen Harlingen—Nieuweschans en Groningen—Delfzijl, in negen perceelen.

De besteding geschiedt volgens § 17 van het bestek.

Het bestek ligt van den 1 Februari 1896 ter lezing aan het Bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. J. BUIS te Groningen en is op aanvraag aan genoemd Bureau te bekomen tegen betaling van *f* **0.50.**

Inlichtingen worden gegeven als in het bestek vermeld.

GRONINGEN, Februari 1896.

Waterleiding Hengelo (O.)

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *HENGELO* (O.) zullen op **Woensdag 18 Maart 1896,** des middags ten **12** uur ten Raadhuize

AANBESTEDEN:

BESTEK No. 2. **Het bouwen van den WATERTOREN met KETELHUIS en SCHOORSTEEN, de FILTERS en van eenige andere werken.**

BESTEK No 3. **Het leveren van gegoten ijzeren buizen en hulpstukken benevens het leggen van buisleidingen. het stellen van afsluiters, brandkranen enz.**

BESTEK No. 4. **Het leveren van Afsluiters, Brandkranen, Retourkleppen enz., een en ander ten behoeve der Gemeentelijke Waterleiding.**

Bestekken en Teekeningen liggen ter visie ten Raadhuize te *Hengelo* (O.) en ten kantore van den Ingenieur J. SCHOTEL te *Rotterdam*, bij wien inlichtingen zijn te bekomen en exemplaren van Bestek No. 2 met twee Teekeningen à *f* **3.**— per stel, van Bestek No. 3 à *f* **1.50** per stuk en van Bestek No. 4 à *f* **0.50** per stuk.

Aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Vrijdag 13 Maart e. k.* des namiddags ten *één* uur voor Bestek No. 2, en wat betreft het leggen van buisleidingen enz. (Bestek No. 3) ten *half-twee* uur.

Provinciale Waterstaat VAN FRIESLAND.

AANBESTEDING.

Op **Vrijdag**, den **20 Maart 1896**, des namiddags ten **een** ure, zal in het gebouw van het Provinciaal Bestuur te Leeuwarden, overeenkomstig §§ 446 en 447 der A. V., bij enkele inschrijving worden aanbesteed:

Het maken en ter plaatse leveren en opstellen van de BRUG, DEUREN en WINDWERKEN voor Sluis No. VIII boven *Appelscha* in de Appelschastervaart.

Raming *f* 3750.

Het bestek ligt ter lezing in voornoemd gebouw. Gezegelde formulieren voor inschrijvingsbiljetten zijn tegen betaling van **25** en bestekken tegen betaling van **50** cent op het bureau van den Prov. Hoofdingenieur verkrijgbaar.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat te Leeuwarden.

LEEUWARDEN, 20 Februari 1896.

De Commissaris der Koningin in de provincie Friesland,
VAN HARINXMA THOE SLOOTEN.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Vlaardingen* zullen op **Zaterdag 21 Maart 1896,** des namiddags ten **één** ure, bij enkele inschrijving, ten Raadhuize, in het openbaar **aanbesteden:**

De levering van straatklinkers en metselsteen, gedurende het jaar 1896.

De voorwaarden voor deze levering liggen ter lezing op de Gemeente-Secretarie, alwaar tevens gedrukte exemplaren tegen betaling van **25** cent per stuk verkrijgbaar zijn.

Vlaardingen, den 29n Februari 1896.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
R. A. VERPLOEGH CHASSÉ.
De Secretaris,
J. VAN SCHRAVENDIJK.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

BRILLIANT RIJWIELEN

zijn in prijzen van *f* **135** tot *f* **300** te verkrijgen in het **MAGAZIJN** van

G. C. LELSZ.

Kerkstraat 221 bij de Vijzelstraat, Amsterdam.

BONDSRIJWIELHERSTELLER.

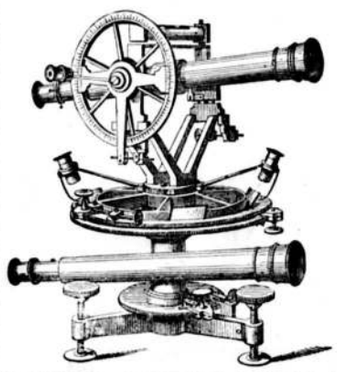

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN **WATERPAS- HOEKMEET-** EN ANDERE **INSTRUMENTEN,** voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN

CARBOLINEUM „KRIMPEN"

der Maatschij. tot bereiding van Koolteerproducten te Krimpen a/d. IJsel.

Onovertroffen wegens zijn sterk bederfwerende eigenschappen.

Monsters en prospectussen gratis verkrijgbaar. Hoofdagenten voor Nederland en Koloniën:

G. M. BOKS & Co., Amsterdam.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

J. H. Hamstra

31ste JAARGANG — N°11 — ZATERDAG, 14 Maart 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

DE MUSEA TE WEENEN.

(*Met twee platen.*)

Reeds de heer Henri Evers besprak in dit blad de musea te Weenen (zie jaargang 1883, bl. 307). Later is ook, toen de inrichting van musea in het algemeen door den heer Weissman behandeld werd, het een en ander omtrent het musem voor kunstgeschiedenis medegedeeld (zie jaargang 1894, blz. 179). Toch zullen enkele bijzonderheden over deze monumentale scheppingen onzen lezers niet onwelkom wezen.

Wanneer men zijn wandeling langs den Weener Ring, dien haast al te breeden boulevard, aan de westzijde begint, dan ziet men, hoe van afstand tot afstand, als parken aangelegde pleinen gemaakt zijn, wier eenig doel schijnt te wezen, de daaraan geplaatste gebouwen zoo goed mogelijk te doen uitkomen. Het eerste plein is dat vóór de Votiefkerk, die zonderlinge navolging op kleine schaal van een Fransche hoofdkerk der 13e eeuw. Op het tweede plein komen het Venetiaansch-Gothisch raadhuis, het Renaissancistische Universiteitsgebouw en het Grieksche (*excusez du peu*) gebouw van den Rijksraad uit. Dan volgt een klein, driehoekig pleintje, waaraan het Paleis van Justitie (oud-Duitsch) op minder gelukkige wijze geplaatst is, en eindelijk komt de Burgring, die zich, zoo aan de noord- als aan de zuidzijde, tot een werkelijk reusachtig plein verbreedt.

Aan de noordzijde wordt dit plein begrensd door de althans van buiten weinig fraaie gebouwen van den Hofburg. Het tusschen die gebouwen en den Burgring gelegen plein of park prijkt met de beroemde ruiterstandbeelden van aartshertog Karel en Prins Eugenius van Savoye. Daar staat ook het Burgthor, een soort van Romeinsche triomfpoort uit het begin dezer eeuw, die tot middelpunt van het geheele pleinensemble gekozen is. Waarom deze keuze geschiedde, is niet duidelijk, want het poortje is al van een zeer pover effect, ofschoon het met de verheven spreuk „Justitia regnorum fundamentum" versierd is

De as van het groote plein loopt door deze poort, loodrecht op den Burgring en eindigt, aan de zuidzijde, in het hart van het keizerlijk stalgebouw. De bedoeling is, het noordelijk gedeelte aan drie zijden in te sluiten door nieuwe vleugels aan den Hofburg te bouwen. Een daarvan, die aan de oostzijde, waarachter de Hofgarten ligt, is reeds een goed eind gevorderd. Het zuidelijk deel van het plein wordt begrensd door de beide musea en het reeds genoemd stalgebouw.

Wij spraken al van de standbeelden, op de noordelijke helft van het plein geplaatst; maar ook de zuidelijke helft heeft haar monument en wel dat van Maria Theresia. De Keizerin, zeker op vijfmaal de ware grootte, zit boven, als een reuzin op haar stoel. Rondom het voetstuk staan, op veel kleiner schaal, haar generaals te paard; op zich zelf maakt dit reeds een vreemden indruk, doch daarbij zien de ruiters, in hunne historische costumes er uit, alsof zij bezig zijn in een circus een quadrille te rijden

De plaats die voor de Hofmusea is uitgekozen, heeft het groote nadeel, dat de lange gevels der gebouwen precies op het oosten en westen liggen, zoodat de vertrekken met zijlicht door morgen- en avondzon op gelijke wijze gehinderd worden. Men heeft hier waarschijnlijk niet aan gedacht en alleen op den Hofburg en het Burgthor gelet. Het is anders niet te begrijpen, waarom niet liever, toen de oude vestingwerken gesloopt waren en dus grond in overvloed beschikbaar kwam, naar een beter terrein is omgezien, dat bv. aan den Schottenring best te vinden zou zijn geweest.

Het schijnt ons geen gelukkige gedachte, dat men twee gelijke en gelijkvormige gebouwen als de musea tegenover elkaar geplaatst heeft. Noodzaak was daar niet voor, want het eene dient voor de wetenschap,

het andere voor de kunst; nu moge men, door het eene als *natuurhistorisch*, het andere als *kunsthistorisch* te doopen, de historie als *trait-d'union* te pas hebben gebracht, het blijft voor den gewonen mensch duister wat verband er bestaat tusschen opgezette dieren of geraamten en schilderijen of beeldhouwwerken.

De aanleg van het geheele plein en dus ook het plaatsen van de twee musea tegenover elkander is Semper's denkbeeld. Semper heeft een tijdlang in Duitschland een grooten naam gehad, ja men placht hem op één lijn te stellen met Richard Wagner, misschien wel omdat er tusschen de lotgevallen van beide zoo groote overeenkomst was. Wij twijfelen er echter aan of de roem van den bouwmeester zoolang zal duren als die van den toonzetter, wanneer althans Semper's talent naar dit Weener-ensemble moet worden afgemeten.

Het is waar, vooral de latere Renaissance heeft aan dergelijke symmetrische constructies groote waarde gehecht en daarmede haar sprekendste effecten weten te verkrijgen, maar zij deed dit toch op andere wijze. Men heeft zich slechts het Kapitool of het Sint-Pietersplein te Rome te herinneren om te begrijpen wat wij bedoelen.

Beschouwen wij nu de gebouwen van buiten. Het eerste wat ons in het oog valt, is het zoo goed als geheel ontbreken van alles wat op silhouet gelijkt. Wel staat op de middenpartij een achtkante koepel, geflankeerd door een viertal kleinere bekroningen, die den Amsterdammer levendig aan het monumentje voor Sarphati herinneren, maar deze bekroningen zijn te nietig voor den ongewoon langen gevel; daarenboven is hare plaatsing zoo, dat zij, ook al gaat men aan de overzijde van het plein staan, voor een groot gedeelte achter de kroonlijst schuilgaan. Veel kwaad wordt veroorzaakt door de ordinaire wijze, waarop de koepel gedetailleerd werd. Het is alsof de architect niets beters wist te doen dan het vergrooten van een model uit de prijslijst van de een of andere zinkfabriek. Banaal is de lantaarn met het bekronend beeld, nog banaler zijn de dakvensters met hunne klauwstukken, die uit ieder vak van het achtkant naar voren springen.

Maar het is niet alleen het ontbreken van alle silhouet, dat den beschouwer hindert; ook eentonigheid heeft de bouwmeester niet weten te vermijden. Men denke zich den gevel van 180 M. lengte, bestaande uit vijf-en-twintig geheel gelijke traveeën, waartusschen alleen in het midden- en de beide zijrisalieten telkens twee smalle, eenigszins andere traveeën zijn ingeschoven. De platte lijst loopt over het geheele gebouw door. Dat geeft natuurlijk een zeer vervelend effect, vooral omdat het dak bijzonder vlak en door de aangebrachte balustrades geheel onzichtbaar is.

Dat de risalieten betrekkelijk slechts weinig voorspringen zou nog niet zoo hinderen, indien zij maar meer breedte hadden en indien door een hoog attiek, koepelvormige daken of iets dergelijks aan deze bouwdeelen een sterker sprekend karakter ware gegeven. De beelden, op de eindvleugels geplaatst, zijn te klein om tot het effect te kunnen bijdragen.

De middenpartij heeft een attiek, doch dit is zeer onbeholpen behandeld; de bouwmeesters wisten daarmede blijkbaar geen raad en daarom hebben zij er in reuzenletters een opschrift in laten hakken, dat vermeldt, hoe Frans Jozef de gebouwen gesticht heeft. Bij deze oplossing hebben de antieke triumfbogen het voorbeeld gegeven; maar terwijl daar de breede muurvlakken en de forsch opgevatte architectuur op dit zware attiek voorbereiden en daarmede in overeenstemming zijn, is te Weenen de fijne gevel-ordonnantie met de zware bekroning in hinderlijk contrast.

Uit hetgeen wij reeds opmerkten zal het duidelijk geworden zijn dat de geheele gevel door één travee beheerscht wordt. Iets dergelijks komt ook in de Renaissance wel voor, doch daar het dan gevels van veel geringer lengte geldt, is het effect beter. Maar als een enkele maal, zooals bv. bij den tuingevel te Versailles, één motief voor een gevel van ongemeen lange afmetingen werd gekozen, dan was zelfs het talent van een Mansard niet in staat den indruk van verveling weg te nemen. En wanneer Mansard hier te kort schoot, dan is het niet te verwonderen, dat Semper en Hasenauer geen beter resultaat verkregen.

De travee, die als het ware de toonsoort aangeeft, waarin de museumgevels gecomponeerd zijn, is gecompliceerd genoeg. De gebouwen hebben vier verdiepingen, een sousterrain, een zoogenaamd „Hochparterre", dan de voornaamste verdieping, die dezelfde hoogte als de vorige verkreeg, en eindelijk nog een lagere verdieping, die als mezzanino behandeld is.

De twee benedenste verdiepingen zijn in één Dorische orde, in de rustiekmanier van het latere gedeelte van het Palazzo Pitti behandeld, samengevat. De bovenkant van de Dorische kroonlijst komt overeen met den vloer der verdieping, waarop de schilderijzalen liggen; de assen der traveeën staan zes meter uit elkander.

De Dorische kroonlijst snijdt den gevel juist midden door, omdat de beide daarboven gelegen verdiepingen, in één Jonische orde samengevat, te zamen dezelfde hoogte hebben als „Hochparterre" en sousterrain bij elkander. De bouwmeesters hebben wel ingezien dat deze gelijke verdeeling geen goed effect zou maken, en daarom de Jonische orde op andere wijze behandeld dan de Dorische. Maar daar de benedenste orde van pedestallen voorzien werd, moest men dit ook bij de bovenste doen, zouden, naar Vignola wil, beide orden dezelfde schaal hebben. En nu zijn het deze pedestallen, wier lijsten telkens in den gevel doodloopen, die aan den gevel een eigenaardig, maar naar ons inzien geen fraai karakter geven. Begonnen de vensters *boven* deze pedestallen, dan zou de borstwering bijna drie meter hoog zijn geworden; dit kon natuurlijk niet en daarom heeft men de lichtopeningen eenvoudig tusschen de pedestallen laten zakken en ze behandeld als de Venetiaansche vensters van Sansovino, waarboven de mezzanino-vensters met hunne aan de meubelmakerij herinnerende versiering geplaatst zijn.

De ordonnantie van het geheel is blijkbaar geïnspireerd op het Palazzo Bevilacqua te Verona. Doch Sanmicheli, die hier het ontwerp ordonneerde, had slechts zeven traveeën noodig, in vier waarvan hij mezzanino-vensters maakte, terwijl hij in de drie overige de boogvensters tot onder de kroonlijst deed opgaan. Ook was hij man van smaak genoeg om deze kroonlijst niet in verhouding tot de daaronder gelegen orde, maar in verhouding tot de hoogte van den geheelen gevel te maken. De Weener architecten daarentegen hebben zich door Vignola's regelen laten beetnemen en zoo werd hun kroonlijst te onbeduidend; dat de tandlijst door de modillons der Composiet-orde is vervangen, maakt een vreemd effect en geeft aan de bekroning toch de vereischte beteekenis niet.

De versiering der traveeën wisselt af. De Dorische rustiek-verdieping is grootendeels onversierd gebleven; alleen in de middenpartij werden écoinçons, sluitsteenen en metopen met beeldwerk voorzien. Boven de Venetiaansche vensters der Jonische verdieping is overal plastiek te zien, die in de risalieten uit zittende

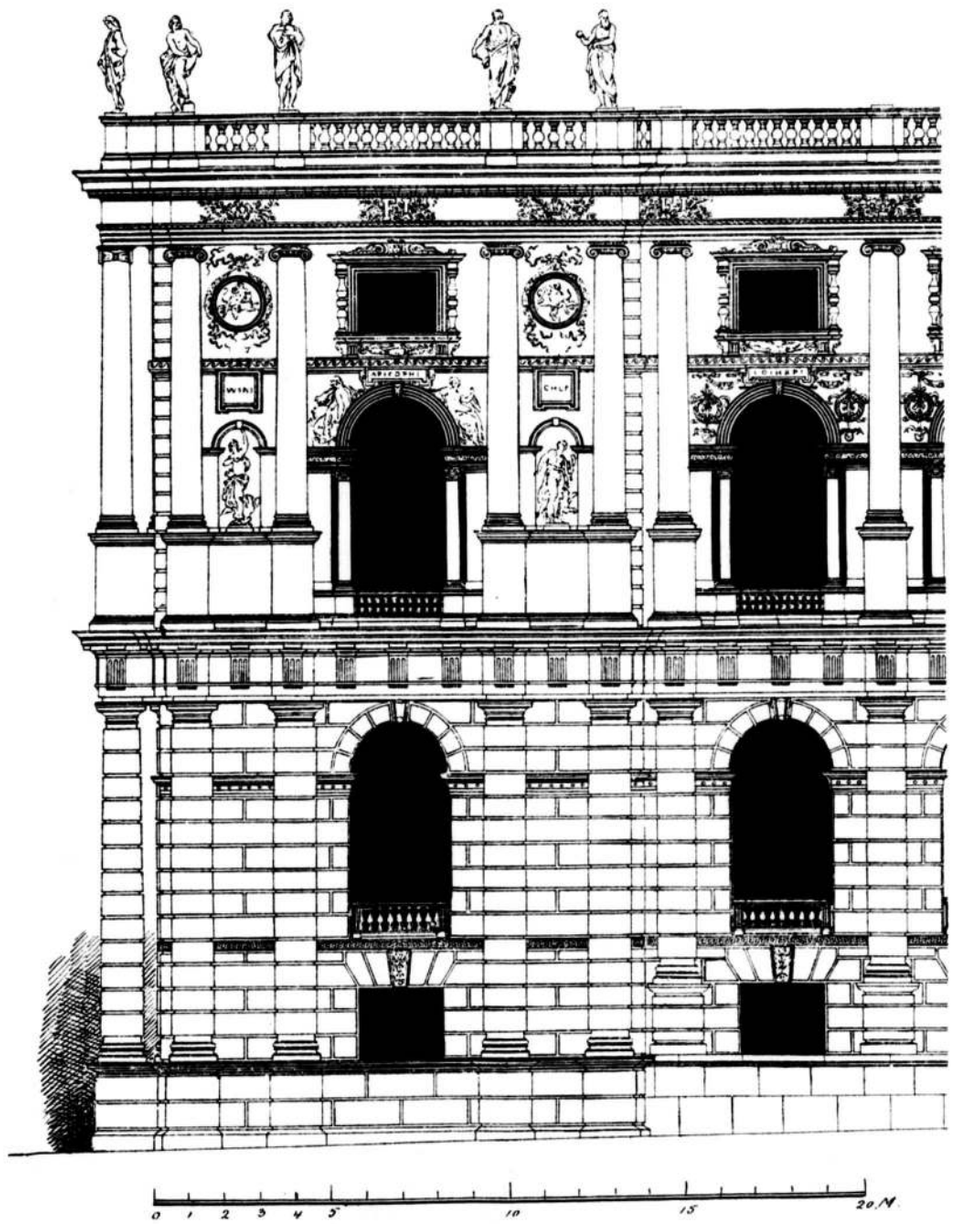

DETAILS VAN HET KVNSTHISTORISCH HOFMVSEVM TE WEENEN

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

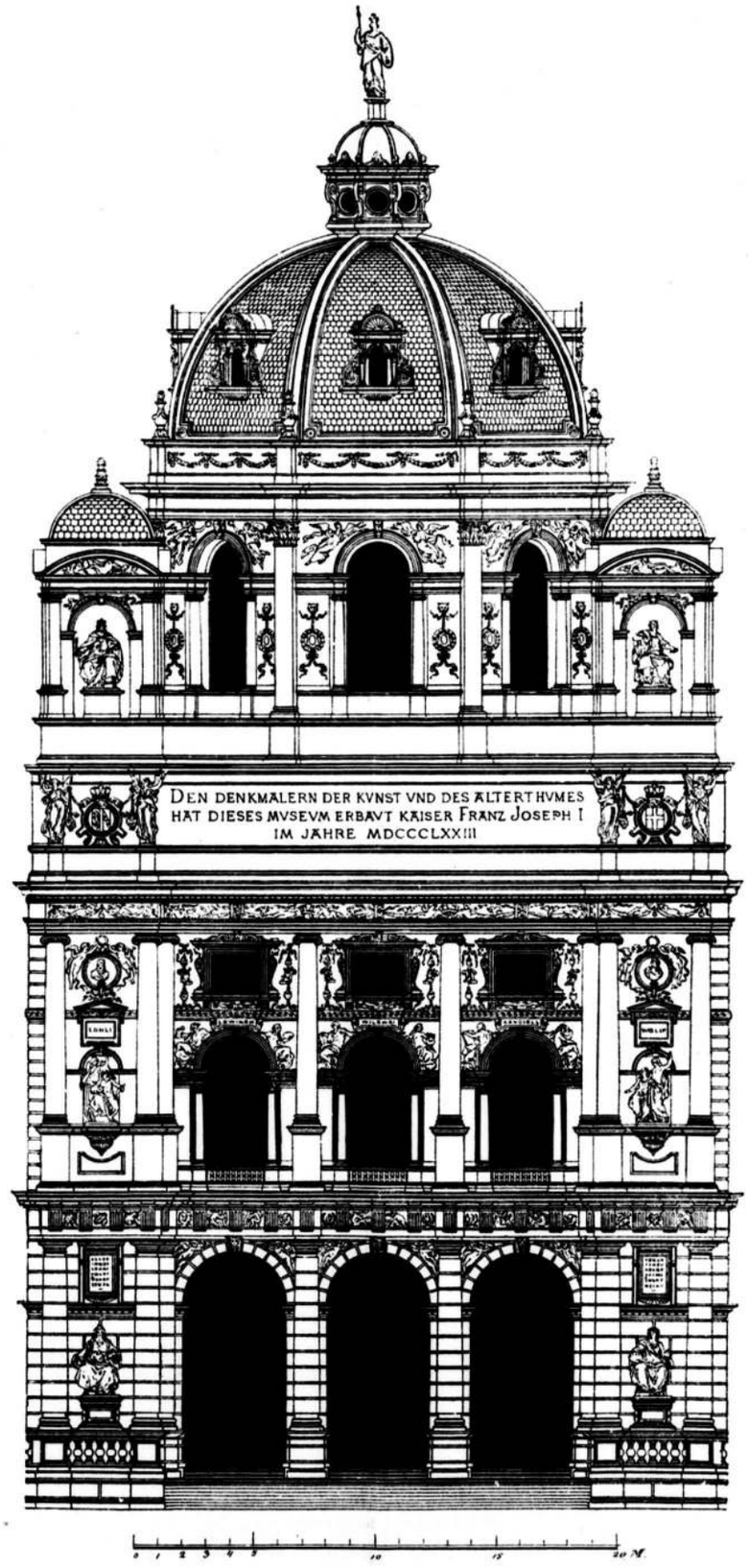

DETAILS VAN HET KVNSTHISTORISCH HOFMVSEVM TE WEENEN

Photolith.van G. J. Thieme, Arnhem.

figuren bestaat, doch overigens het karakter van festoenen vertoont.

De smallere traveeën ter wederszijde van de midden- en zij-risalieten zijn met beelden en busten in nissen getooid. In de Jonische fries zijn, van afstand tot afstand, de letters F. J. en de keizerskroon, beiden door lofwerk omgeven, aangebracht. Op de balustraden der risalieten zijn vrijstaande beelden geplaatst.

Dat de gevels streng naar Vignola gedetailleerd zijn, spreekt van zelf. Wie naar wat nieuws zoekt, moet niet bij Semper en Hasenauer komen; de enkele motieven, die aan hun eigen vernuft te danken zijn, b. v. de culs de lampe in de middenpartij en de paneelen daaronder, zijn al erg banaal.

Kunnen wij, zooals men ziet, voor de gevels der Musea geen groote bewondering gevoelen, anders luidt ons oordeel over de gebeeldhouwde versierselen. De geheele architectuur dwong den beeldhouwers als het ware, om aan het door de Renaissance der 16e eeuw geijkte vast te houden. Dat zij, ondanks dien dwang, zooveel echt moderns hebben weten voort te brengen, strekt hun te meer tot lof. Daar de beide Musea van buiten geheel hetzelfde zijn, geldt, wat van het eene gezegd werd, ook van het andere. Van binnen zijn zij evenwel geheel verschillend, zoodat wij nu ieder afzonderlijk moeten bespreken.

Beginnen wij met het natuurhistorische Museum, dat aan de westzijde gelegen is en in welks attiek men leest: Dem Reiche der Natur und seiner Erforschung Kaiser Franz Joseph I, MDCCCLXXIII.

Door een vestibule komt men eerst in een achtkante zaal, die door een vlakken koepel gedekt wordt. Afzonderlijke trappen leiden van hier naar de zalen in het „Hoch-parterre", aan de twee zijden. Gaat men rechtuit, dan komt men in de groote trapzaal.

Dat deze achtkante voorzaal slechts spaarzaam verlicht is, moet als een voordeel beschouwd worden omdat daardoor de verlichting der tentoonstellingszalen des te beter voldoet. Hier worden wandelstokken, jassen, enz. in bewaring genomen, wat zeker practisch is, daar alle bezoekers ten slotte in deze zaal weer terugkomen.

De versiering is in lichte tinten geschied; de muren zijn met geel kunstmarmer bekleed, waartegen pilasters van Tiroler serpentijnsteen, hier en daar door zuilen van hetzelfde materiaal afgewisseld, zijn geplaatst. In den koepel ziet men portretmedaillons van verschillende geleerden; zij verraden een zeer bekwame hand, doch zijn uit den aard der zaak te slecht verlicht dan dat men over het werk van den beeldhouwer zou kunnen oordeelen. In het midden van het gewelf is een ronde opening, waardoor men, naar boven een tweede zaal ziet. Als lichtbron bedoeld, voldoet deze opening zeker niet voldoende aan haar bestemming; zij geeft echter aardige perspectievische effecten.

Nu gaan wij rechtuit, de hoofdtrap op, welker treden, zes meter breed, uit één stuk Sterzinger marmer zijn gemaakt. Op het bordes scheidt de trap zich in twee smallere, waarlangs men de bovenzalen bereikt. Het ensemble van dit trapportaal zou winnen, indien het beter verlicht was. Thans moet al het licht van twee galerijen, op de binnenplaatsen uitkomende, verkregen worden, en dat is niet voldoende.

Maar indien de verlichting beter ware, zou de versiering wellicht al te bont schijnen. Voor de leuningen toch is helwit Italiaansch marmer gebruikt, de wanden zijn bekleed met geel kunstmarmer, terwijl voor de zuilen en pilasters gepolijst zwart marmer, met sterk voorkomende witte aderen gebezigd werd. Boven de kroonlijst is daarenboven alles beschilderd. De doeken daar geplaatst, zoowel die in de tympans als dat van de zoldering zijn werk van Hans Canon. Deze schilder schijnt zich Rubens tot model gekozen te hebben; dat hij zijn voorbeeld evenaart, willen wij niet beweren. Maar niemand zal ontkennen, dat Canon's werk kleurig genoeg is, ja er zullen zelfs velen zijn, die wat stiller coloriet in een paleis der wetenschap als dit, meer gepast zouden hebben geacht.

In de beide middenpijlers aan iedere zijde is telkens een nis gemaakt en daarin staan de beelden van acht beroemde natuuronderzoekers, zoodat ieder een nis vult. De beeldhouwers, die hier aan het werk zijn geweest, hebben weer groot talent getoond. Het is hun schuld niet wanneer Berzelius en Humboldt in hun modern costuum een raar figuur maken naast Aristoteles en dat deze in zijn klassieke toga weer vreemd afsteekt tegen de andere heeren uit den pruikentijd. Evenmin is het hun schuld dat de verlichting der beelden, die allen juist *tegen* het licht geplaatst zijn, zoo slecht is. Ware het groote plafondstuk van Canon, „de kringloop des levens", door een flink bovenlicht vervangen en waren de ramen der zijgalerijen dicht gemaakt, de plastische versieringen zouden veel beter tot haar recht komen niet alleen, maar ook het eenigszins gedrukte der trapzaal zou minder in het oog vallen.

De architectuur dezer hoofdtrap is weer geheel naar Vignola gevolgd en als zoodanig weinig belangwekkend.

Uit de trapzaal komt men in de achtkante zaal, die wij vroeger reeds door de opening in het plafond van de benedenste voorzaal in het oog kregen. Zij dicteert zich in den gevel door den koepel, dien wij vroeger reeds beschreven en is van een zeer monumentaal effect. Maar alweder is dit niet aan Semper of Hasenauer te danken, doch aan Bramante, naar wiens Noord-Italiaansche kerken de koepelzaal met de daaraansluitende absiden eenvoudig gekopieerd is. Ook in deze zaal is stuc-marmer in lichte tinten overvloedig toegepast, hier en daar afgewisseld door gebeeldhouwde dierfiguren, amoretten en dergelijken. Om den bezoeker niet in het onzekere te laten, is met groote letters overal de beteekenis van alles aangegeven.

Over den inhoud der zalen, die, om twee groote binnenplaatsen geschikt, allen van zijlicht zijn voorzien, spreken wij niet. Men ziet daar mineralogische, petrographische, geologische, paleontologische, prehistorische, ethnographische, zoölogische en botanische verzamelingen van groot belang, althans voor wie der zake kundig is.

Het Weener publiek schept vooral behagen in de opgezette dieren. Maar men heeft de gelukkige gedachte gehad, de tentoonstellingszalen zoo te decoreeren, dat ook diegenen die weinig voor de natuurlijke historie gevoelen, maar zich voor kunst interesseeren, althans de voornaamste zalen met genoegen zouden doorwandelen. Iets dergelijks werd ook, zooals men weet, bedoeld bij den bouw van het museum van natuurlijke historie te Londen, doch slechts op bescheiden schaal. Maar te Weenen heeft men Londen verre overtroffen; de benaming *paleis* der wetenschap is hier geen ijdele klank.

In de zoölogische zalen is een keur van ornementen geschilderd, die van de vindingrijkheid en de vaardigheid der hedendaagsche Weener decorateurs een schitterend getuigenis afleggen. Doch in de zalen van het „Hoch-parterre" zijn friezen geschilderd, die landschappen bevatten, welke betrekking hebben op de tentoongestelde planten, de geologische tijdperken, de levens-

wijze der wilde volken enz. en steeds in overeenstemming zijn met hetgeen in de zaal geëxposeerd is. Bij ieder dezer friezen is vermeld, wat zij verbeelden; hun effect is rijk, ja, wij kunnen ons zelfs voorstellen, dat geleerden, die deze zalen bezoeken, dit alles veel te mooi zullen vinden. Maar ook voor hen is gezorgd; want om de binnenplaatsen zijn stille, rustige werkkamers in groot aantal gegroepeerd, waar zij de voorwerpen welke zij voor hun studie noodig hebben, op hun gemak bekijken kunnen.

Gaan wij nu naar de overzijde, om in het Museum voor kunstgeschiedenis een kijkje te nemen. Voor zulk een vluchtig bezoek heeft men ondertusschen nog heel wat tijd noodig, want het gebouw bevat niet minder dan 200 zalen en vertrekken. Gelukkig behoeft men die niet alle te doorwandelen, want de verdieping gelijkstraats is grootendeels door woningen van beambten, magazijnen enz. ingenomen.

De, wat aantal en waarde aangaat, belangrijkste kunstschatten vindt men pas in de zalen en kabinetten van het „Hochparterre"; drie-en-twintig daarvan komen aan de gevels, zestien op de beide groote binnenplaatsen uit. Hier zijn de beeldhouwwerken, de kunstnijverheidsverzameling, het antiekenkabinet, de schatkamer, de Ambraser-verzameling en de wapenverzameling gehuisvest.

Op de verdieping daarboven kreeg de schilderijverzameling een plaats. Voorzaal, koepelzaal en trap, die tot deze bovenlokalen toegang geven, zijn hier op dezelfde wijze behandeld als in het reeds beschreven museum. Alleen is natuurlijk de decoratie anders, althans wat de onderwerpen betreft. Op het bordes der trap is Canova's Theseus geplaatst, die daar wel een decoratief effect maakt, maar die evenals de decoratieve beeldhouw- en schilderwerken veel van zijn schoonheid verliest door de slechte verlichting, want ook hier is geen bovenlicht aangebracht.

Een eigenaardige moeilijkheid ontstond voor de architecten daaruit, dat de indeeling van het „Hochparterre" anders is als die van de daarboven gelegen schilderijzalen. Dit maakte zuilen noodig, die men gepoogd heeft zoo goed mogelijk met de decoratieve behandeling der zalen in overeenstemming te brengen.

De verlichting der schilderijzalen laat in vele opzichten te wenschen over. De bovenlichtzalen zijn veel te hoog en de kabinetten met zijlicht zijn allen op het oosten en westen gelegen, zoodat het gewenschte noordelijk licht haast nergens te vinden is Daarenboven doen de Venetiaansche vensters aan de gelijkmatigheid van het invallend licht groote schade. Op heldere dagen zijn de kabinetten aan de oostzijde des morgens, die aan de westzijde des middags als expositielokalen eigenlijk niet te gebruiken. Geheel onvoldoende is de groote zaal met zijlicht aan den achtergevel. Ook de mezzanino-verdieping met hare dicht bij den vloer geplaatste vensters (een gevolg van de eischen der architectuur) voldoet zeer slecht, zoodat dan ook het prentenkabinet, dat daar geplaatst zou worden, in de Hofbibliotheek is blijven berusten.

De schilderijzalen hebben eikenhouten parketvloeren; de lambrizeeringen en deuromlijstingen zijn in zwart kunstmarmer bewerkt, wat zeer goed voldoet. De wanden der zalen zijn overigens te hard van tint. De gewelven om de bovenlichten zijn licht gekleurd en van stucornementen voorzien, die gepolychromeerd werden. De zalen van het „Hochparterre" zijn rijker van behandeling.

(*Slot volgt.*)

PRIJSVRAGEN

PAVILJOEN VOOR HET KRANKZINNIGENGESTICHT TE LOOSDUINEN.

Regenten van het geneeskundig gesticht voor krankzinnigen te 's-Gravenhage hebben vijf architecten uitgenoodigd tot het indienen van een ontwerp van een paviljoen ter verpleging van mannelijke krankzinnigen, op de buitenplaats „Oud Rozenburg" onder Loosduinen.

Als leden der jury zullen optreden de heeren F. J. Nieuwenhuis, directeur der gemeentewerken te Utrecht, C. H. Peters, rijksbouwmeester te 's-Gravenhage, Dr. A. O. H. Tellegen, directeur van het Haagsche gesticht, J. van Deventer, directeur van het gesticht Meerenberg en de rijksbouwmeester D. E. C. Knuttel, laatstgenoemde op verzoek van regenten aangewezen door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

KERKGEBOUW VOOR EENE PROTESTANTSCHE DORPSGEMEENTE.

Op de prijsvraag, door het genootschap *Mathesis Scientiarum Genitrix* te Leiden uitgeschreven en waarbij het ontwerp van een kerkgebouw voor eene welvarende Protestantsche Dorpsgemeente met toren, consistorie-, catechiseerkamer en kosterswoning verlangd werd, zijn slechts twee antwoorden ingekomen onder de motto's „Ring" (geteekend) en „S. D. J." Blijkens het programma, op bladz. 309 van den vorigen jaargang opgenomen, werden alleen oud-leerlingen van het Genootschap tot den wedstrijd toegelaten en bestaat de jury uit de heeren W. Kok, K. de Boer Hz., P. G. Lancel, H. J. Jesse en S. Hengeveld.

Woensdag jongstleden heeft de eerste samenkomst der jury plaats gevonden.

VEREENIGING VOOR BOUWKUNST EN AANVERWANTE AMBACHTEN TE ALKMAAR.

Vergadering van Zaterdag 7 Maart 1896.

Aanwezig 15 leden en 3 toehoorders. Na opening der vergadering door den Voorzitter, worden de notulen gelezen en goedgekeurd. Nadat met algemeene stemmen een lid is aangenomen, houdt de heer C. Ooms de aangekondigde lezing over critiek. Duidelijk en uitvoerig toont spreker het nut aan der critiek en haren grooten invloed op de kunsten en wetenschappen in het algemeen en bijgevolg ook op de bouwkunst. Spreker behandelt voorts de verschillende wijzen van critiseeren, gispt de onedele critiek en die van onbevoegden, laat ook vooral uitkomen het nadeel van de critiek der vleiers, niet zoozeer voor het geleverde werk dan wel voor de personen, die het voortbrachten en eindigde met een beroep op de aanwezigen om eene zachte critiek over zijn arbeid. De voordracht werd met aandacht en belangstelling gevolgd en de heer Ooms oogstte na afloop daarvan een daverend applaus in van de vergaderde leden, en bij monde van den Voorzitter welgemeenden dank.

Thans komt in behandeling de vraag: „kan een practisch examen voor het verkrijgen van een bepaalden ambachtsgraad zijn nut hebben? Zoo ja, van wie moet dat dan uitgaan?" In zijne inleiding beantwoordt de heer J. J. van Schuijlenburg het eerste gedeelte dezer vraag bevestigend en is voorts van meening, dat aan plaatselijke bouwkundige vereenigingen de bevoegdheid tot het verleenen van eenigen ambachtsgraad kan en moet worden toegekend. Naar aanleiding van het tweede gedeelte der vraag ontstaat een levendig debat, waarbij vooral het verschil van meening op den voorgrond treedt, of plaatselijke bouwkundige vereenigingen dan wel één centrale commissie moet worden aangewezen voor het toekennen der betrokken bevoegdheden. Ten dezen aanzien wordt vooralsnog geen éénstemmigheid verkregen en alzoo geen besluit genomen, maar op voorstel van den Voorzitter de nadere behandeling der vraag aangehouden tot de volgende vergadering.

Met dank aan de aanwezigen en de gewone rondvraag sluit de Voorzitter deze bijeenkomst.

VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Vergadering van Dinsdag 10 Maart 1896.

In deze bijeenkomst behandelde de heer H. P. Berlage Nzn., architect te Amsterdam, het onderwerp: „Over eenige Fransche teekenaars en hun kunst."

Is de kunst van illustreeren van boekwerken en tijdschriften, die tegenwoordig een hooge vlucht neemt, niet nieuw te noemen, wel is dit de kunst, ontstaan uit *de publicatie*, nl. de kunst van reclame maken. Niet lang geleden was het algemeen oordeel, dat een reclameprent bepaald leelijk moest zijn om in het oog te vallen. Dat kunst en practisch nut ook hier kunnen vereenigd zijn, kwam niemand in de gedachte.

De kunstenaars ergerden zich aan deze leelijke prenten; het waren echter niet de schilders, die zich zoodanig ergerden, dat zij trachtten er iets beters voor in de plaats te stellen. Zij beschouwden het maken van reclameprenten als iets beneden hun waardigheid, iets democratisch, terwijl zij hun kunst aristocratisch wenschten te houden. Gelukkig waren er toch kunstenaars, die dit wel deden, en inzagen dat de reclame zou worden de kunst voor het publiek, als zijnde de meest begrijpelijke.

De Engelsche school, in deze kunst gesticht, zal blijken de sterkste te zijn, daar zij strenger, meer gestyleerd, meer architecturaal is dan de Fransche.

De voorgangers der Fransche kunst waren Domier en Gavarni, die in hun werk sterk de Engelsche richting toonden; dan Grévain, de groote karikatuur-teekenaar, Willet, de politiek-satiriker met zijn soms melancholieke, doch steeds aantrekkelijke affiches, vol gratie; Forain, meer realist, en Mars, de populaire, weinig geniale teekenaar met zijn Hollandsche schetsen. Een der besten is Steinlen, die een groote voorliefde toont voor katten en andere dieren, die hij prachtig teekent; hij maakte mooie reclameprenten. Dan de Hollander Hendrik Gabriël Ibels, de socialist, en Heijbrink; Carandash, beroemd geworden door zijne Chineesche schimmen in den Chat-Noir, voorstellende den veldtocht naar Rusland, doet in alles het komische uitkomen en heeft b.v. de paarden, van af de renpaarden met hun berijders, tot huurpaarden toe, voor eeuwig belachlijk gemaakt.

Jules Cheret ging als lithograaf naar Londen, stichtte een geheel nieuwe school voor drukkers en drukt zelf zijn affiches af; hij is realist en weet met zijn vijf kleuren de prachtigste effecten teweeg te brengen.

Lotree is meer melancholisch-philosophisch, ziet waar, doch somber en beeldt op talentvolle wijze het slechte en gemeene af in zijn afzichtelijkste gedaante.

Grasset werkt streng gestyleerd, eenigszins in Engelsche richting. Hij is een groot artist en het is jammer, dat in Frankrijk – waar men, evenals in Holland op zijn historisch verleden, teert op het kunstverleden ten tijde der Lodewijken — zoovelen wonen in stijllooze, kunstlooze woningen, en zoovele gebrandschilderde ramen in monumenten etc. zijn gerestaureerd door middelmatige kunstenaars, terwijl er een artist als de architect Grasset was om dit zooveel beter te maken.

George de Feuhne, een Hollander, en Muscha, een Hongaar, maakten uitstekende affiches. Onder vele andere affiches, in de zaal tentoongesteld, was o. a. de affiche voor Sara Bernhardt in Gismonda, van den laatsten.

Zou een 12 jaar geleden een tentoonstelling van affiches slechts een treurig schouderophalen hebben teweeggebracht, nu zijn reeds op verschillende plaatsen tentoonstellingen geweest, waarop deze nog zoo jonge kunst zóó schitterend heeft gedebuteerd, dat er geen twijfel kan bestaan, of er is nog een groote toekomst voor weggelegd.

Ook hedenavond waren in de zaal verscheiden fraaie affiches en prachtwerken tentoongesteld, een denkbeeld gevende van de kolossale ontwikkeling dezer kunst

Mocht deze voordracht, eindigde spr., er een weinig toe hebben medegewerkt om ook de Hollandsche architecten op te wekken, zich in die richting te oefenen.

Hebben wij Hollanders ook niet dien chic, die rijke fantasie, in ons werk, zeker zou het serieuser, strenger gestyleerd zijn, meer in het karakter van de Engelsche Kunst.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— De stad Antwerpen heeft in September '94 een gemeentelijke prijsvraag uitgeschreven voor een gedenkteeken voor wijlen Burgemeester Leopold de Wael. Thans is de prijs toegekend aan den Antwerpenaar Frans Jooris. Naar zijn ontwerp hoopt men nog in den loop van dit jaar een monument te zien verrijzen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken zijn benoemd tot examinatoren voor het in 1896 aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam te houden examen de heeren: Jhr. Dr. J. Six, N. van der Waay en C. L. Dake, hoogleeraren aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam; J. Versluys en A. R. Cohen, beiden leeraar aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers te dier stede.

AMSTERDAM. Den 7n April hoopt Jan Maandag, de welbekende decoratie-schilder van het Paleis voor Volksvlijt, den dag te herdenken, waarop hij vóór 25 jaren zijn loopbaan aan Sarphati's stichting begon. Het voornemen bestaat dien dag niet onopgemerkt te doen voorbijgaan.

ARNHEM. De Gemeenteraad heeft met op een na algemeene stemmen besloten de concessie aan de „Ned. Bell-Telephoon-maatschappij" na haren afloop niet te verlengen, maar over te gaan tot den aanleg en de exploitatie van een gemeentelijke telephooninrichting.

Het voornemen bestaat de verbinding in de stad onder den grond aan te leggen. Voor de buiten de kom der gemeente gelegen aansluitingen blijven de thans bestaande geleidingen behouden. De abonnementsprijs zou ten hoogste f 40 bedragen.

De Raad besloot een rechtsgeding te beginnen tegen de Arnhemsche Waterleiding-maatschappij betreffende het aandeel, aan de gemeente toekomende in de winst dier maatschappij over 1894.

HASSELT. De nieuwe brug over het Zwartewater is voor het algemeen verkeer geopend en dient tot vervanging van de houten brug, die in bouwvalligen toestand verkeert. De brug, ontworpen door den ingenieur D. P. van Ameijden van Duijm te 's-Gravenhage, heeft met inbegrip der kosten voor het ontwerp en het toezicht, f 66,000 gekost en bestaat uit drie overspanningen van 5 M. breedte en een draaibrug van 4 M. breedte. De totale lengte der brug is 103.7 M., zoodat de kosten per loopenden meter slechts ongeveer f 630 bedragen. De brug heeft den naam gekregen van Van-Nahuijsbrug.

FERWERDERADEEL. Voor de vacature van gemeente-architect in deze gemeente, op een jaarwedde van f 600, hebben zich niet minder dan 54 sollicitanten aangemeld.

PERSONALIA.

— Burgemeester en wethouders van Rotterdam hebben tot onder-directeur aan de gasfabriek, speciaal voor de afdeeling electriciteit, benoemd de heer A. W. Ressing, ingenieur, thans te Maagdenburg werkzaam.

— Aan het laatste examen voor het verkrijgen van het diploma van bouwkundig opzichter, ingesteld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, hebben tien candidaten deelgenomen. Geslaagd zijn de heeren J. Heesterman te IJmuiden, B. de Jager te Enkhuizen, Mels J. Meijers te Rotterdam, Jan G. Snuif te Westzaan en G. W. Strebe te Enkhuizen.

— Door den Minister van Waterstaat is de heer E. W. Lensink te Arnhem benoemd tot buitengewoon opzichter bij de werken tot verbetering van den IJsel bij de schutsluis te Dieren.

— Burgemeester en Wethouders van Alkmaar hebben tot opzichter bij de gemeentewerken benoemd den heer P. N. Tromp, woonachtig te Helder.

— Tot opzichter bij het Hoogheemraadschap Delfland is benoemd de heer J. D. Wever, thans buitengewoon opzichter te IJmuiden.

— Tot directeur der Zutfensche Telephoon-maatschappij is met 1 April benoemd Mr. M. Rom Colthoff.

— De heer A. Legerstee, leeraar in het bouwkundig en werktuigkundig onderwijs aan de burgeravondschool te Soerabaja, is wegens vertrek eervol ontslagen en vervangen door den heer M. Cornelissen, architect 1e kl. bij de Burgerlijk Openbare Werken te Soerabaja.

— Bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen, dienst van tractie en materieel, is de ingenieur M. D. Meijer aangesteld tot hoofd van de opgerichte IVde spoorweggroep te Venlo. De adjunct-ingenieur 2e kl. M. E. H. Ch. Bongaerts wordt met 1 April overgeplaatst van Zwolle naar het centraal-bureau te Utrecht en de adspirant-adjunct-ingenieur G. B. Brandt van Liers naar Zwolle.

— In den ouderdom van bijna 76 jaar is te 's-Hertogenbosch overleden de heer A. G. Schull, leeraar aan de Koninklijke School voor nuttige en beeldende Kunsten.

— Bij Kon. besluit is benoemd tot technisch opziener der visscherijen op de Schelde en Zeeuwsche stroomen, J. M. Bottemanne, te Bergen-op-Zoom.

— Tot opzichter der gemeentewerken te Boskoop is benoemd de heer P. Hoogendam.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Leeraar in natuurkunde, werktuigkunde, met inbegrip van werktuigkundig teekenen en spinnen, aan de Ned. school voor nijverheid en handel en aan de ambachts-avondschool te Enschedé. Bevoegdheid werktuigk. ingenieur. Jaarwedde f 2150. Adres vóór 20 Maart aan Burg. en Weth.

— Bouwkundig teekenaar. Salaris f 80 per maand. Adres lett L. S. 180 *Nieuws v. d. Dag*.

— Assistent-leeraar in hand- en ornementteekenen aan de Ambachtsschool te Rotterdam. Jaarwedde f 700. Adres in persoon bij den directeur vóór 22 Maart.

— Bouwkundig teekenaar. Adres met opgave van verlangd salaris en referentiën onder N 6212 aan het bureau van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*.

— Opzichter der gemeentewerken te 's-Hertogenbosch. Salaris *f* 80 per maand. Adres Burg. en Weth. uiterlijk 18 Maart.

— Bekwaam en vlug teekenaar voor het maken van revisie-teekeningen. Adres nº. 2851, Bureau van dit blad. (*Zie advert. in no.* 10.)

— Scheepsteekenaar op eene werf. Adres onder nº. 6384, *N. Rott. Ct.*

VACANTE BETREKKING.

— Tijdelijk opzichter bij de Gemeentewerken te 's-Gravenhage op eene jaarwedde van *f* 1500 à *f* 1600. Aanmelden vóór of op 31 Maart bij den Directeur der Gemeentewerken. (*Zie advert. in dit nommer.*)

ADVERTENTIËN.

Gemeentewerken van 's-Gravenhage.

AFDEELING: *Aanleg nieuwe straten en rioleering.*

TIJDELIJK OPZICHTER

Gevraagd,

bekend met **terrein-** en **bureauwerk,** jaarwedde **f 1500** à **f 1600.**

Zich vóór of uiterlijk op *31 Maart a. s.* aan te melden met franco brieven aan den Directeur der Gemeentewerken.

Inlichtingen dagelijks, tusschen 9 en 12 uur, aan de Gemeentewerf, *26 Groenewegje.*

A. P. SCHOTEL G^ZN.
DORDRECHT.
Stoommarmerzagerij Steenhouwerij.
Steen- en Marmerhandel.

Speciaal adres voor
Teekenbenoodigdheden
J. MEEUSSEN & ZOON
KORTE POTEN 32, Den Haag.
Prima kwaliteit. *Lage prijzen.*

PHOTO-LITHOGRAPIE en LICHTDRUK
van
Ritscher en Landsman,
Anna Paulownastraat 4,
's-GRAVENHAGE,
ter vermenigvuldiging van **Architectonische** en **machineteekeningen.** Monsters en prijsopgaven op aanvraag beschikbaar.
Vlugge levering.
Concurreerende prijzen.

Harden en Halfharden
STEEN
VAN
LA FORÊT DE MORLEY
levert voordeelig bewerkt
ARMAND VAN WYLICK,
Rue Linnée 42, BRUSSEL.

JOHN KIEVITS & VAN REEDE C^Z.
Machinen- en Motorenfabriek,
Scheepsbouwwerf.
KETELMAKERIJ, GIETERIJ.
PAPENDRECHT aan de NOORD.

J. BELTMAN JWz., Deventer. Handelskade.
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN, OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.
LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.
LEVERING VAN MOLENBENOODIGDHEDEN, OLIE- EN GASMOTOREN.

CRAMER ELSENBURG & Co.,
Hofleveranciers,
AMSTERDAM.
Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.
Centraalverwarming door heete lucht.

W. HOOIJ & ZOON, Werktuigkundigen
Jacob van Campenstraat 48, Amsterdam.
The „A. I." Anti-Fouling Boiler Fluid,
Middel ter voorkoming en wegneming van den ketelsteen in STOOMKETELS.
Prijs per fust van 180 liter *f* 0.55 per liter, met contract *f* 0.50 per liter.

BRILLIANT RIJWIELEN
zijn in prijzen van **f 135** tot **f 300** te verkrijgen in het **MAGAZIJN** van
G. C. LELSZ.
Kerkstraat 221 bij de Vijzelstraat, Amsterdam.
BONDSRIJWIELHERSTELLER.

H. ZIMMERMANN, Utrecht.
VERTEGENWOORDIGER
der Hannoversche Maschinenbau A.-G. in LINDEN voor HANNOVER.
CENTRALE VERWARMINGSTOESTELLEN
naar alle systemen.
Levering van **Geribde pijpen** en **Kachels** voor **stoom** en **water.**
Gratis begrootingen. *Billijke prijzen.*

Corns. GIPS Cornszoon, Dordrecht.
CREOSOTEEREN, BURNETTEEREN, KYANISEEREN } **op strengste keur.**
GEDEELTELIJKE CREOSOTEERING.
HOUTHANDEL — DWARSLIGGERS.

DORDRECHTSCHE ASPHALT-FABRIEK.
BEKROOND te PHILADELPHIA, PARIJS, AMSTERDAM enz.
Prima **ASPHALT-DAKPAPIER** in alle zwaarte. **ASPHALT DAKLAK, ASPHALT MASTIEK. TRINIDAD EPUREE, ASPHALT ISOLEERPLATEN** enz. Alle ASPHALTWERKEN worden onder **garantie** en tegen **billijken prijs** vervaardigd.
FIRMA ROODENBURG & Co.

CARBOLINEUM.
A. MULDER, Drogist,
3e Wagenstraat 165, DEN HAAG.

CARBOLINEUM „KRIMPEN"
der Maatschappij tot bereiding van Koolteerproducten te Krimpen a/d. IJsel.
Onovertroffen wegens zijn sterk bederfwerende eigenschappen.
Monsters en prospectussen gratis verkrijgbaar. Hoofdagenten voor Nederland en Koloniën:
G. M. BOKS & Co., Amsterdam.

STALEN BALKEN - IJZERCONSTRUCTIE
DRAAGBAAR SPOOR 70 c/M.
te Koop en te Huur.
H. E. OVING Jr.,
Kantoor: Plan C, Gelderschekade 31,
Stapelplaatsen: Binnenhaven O.Z. FEIJENOORD.
ROTTERDAM.

HOOGERWERFF & Co
Kinderdijk en Vlaardingen.
BULLIVANT'S BUIGZAAM STAALDRAADTOUW
voor verschillende doeleinden.
Afstands- en Peillijnen met Haspels.

KON. NED. GROFSMEDERIJ,
LEIDEN.
Machine-, Stoomketel- en Constructiefabriek. Scheepsbouwwerf met Dwarshelling, lang 50 M. Stoombooten-, Bagger- en Spoorwegmateriaal. IJzer- en Kopergieterij. Zware en Lichte Smeewerken. Ankers, IJzeren en Stalen Kettingen met certificaat van Lloyd's en Bureau Veritas.

GASGLOEILICHT MAATSCHAPPIJ
„METEOOR".
No. 32, HEERENGRACHT No. 32.
Prijs per Brander compleet met Kousje en Glas *f* 4.
Geheel en al dezelfde lichtsterkte en hetzelfde systeem alsvan Dr. AUER.
Reparatiën en Aanleg tot zeer billijke prijzen.

Patent Metaal-Cement (HAUSER & Co, Zürich.).
Is het beste, goedkoopste en voordeeligste materiaal voor het vastzetten van Hekwerk, Standvinken en Machines en voor het verbinden van Leidingbuizen. Het vervangt volledig Lood, Cement en Zwavel; het levert 6 maal meer uit dan Lood, terwijl het specifieke gewicht slechts bedraagt 1.5, in plaats van 11.5 voor Lood. Met bovengenoemd materiaal zijn, op last van de Duitsche regeering, te Charlottenburg proeven genomen waarvan de resultaten verrassend zijn. Vele attesten, waaronder van proefnemingen te Carlsruhe en te Delft genomen, voorhanden. Heeren Architecten en Aannemers worden bijzonder op dit middel attent gemaakt. Volledige Prospectus en Prijscourant verkrijgbaar bij den:
Generaal-Agent en Alleen-verkooper voor Nederland en de Koloniën:
ADR. C. J. J. SCHARPHUIS. *Hugo de Grootstraat 95,* ROTTERDAM
bij wien het materiaal in platen van **10 KG.** verkrijgbaar is.
Degelijke Agenten gevraagd.

DUURZAAM, GEMAKKELIJK EN GOEDKOOP.
Chemisch bereide verf in alle kleuren.
FABRIEK KRAAIJENBURG, RIJSWIJK (Z.-H.)
Het Paviljoen der Ned. Gist- en Spiritusfabriek te Delft, op de Wereldtentoonstelling, is met deze verf geschilderd, alwaar Prijscourant en Prospectus te verkrijgen zijn.

Stoomdakpannenfabriek
VAN
JANSSEN & DINGS,
te Belfeld.
Kantoor te Tegelen (Limburg)
Fabriceeren als specialiteit:
KRUISPANNEN „systeem Boulet",
alsmede alle andere Modellen.
VRAAGT PRIJSCOURANT.

M. N. ANDRIESEN,
Kunstsmid, ROTTERDAM.
Maakt op aanvrage ontwerpen van alle soorten **Kunstsmeedwerken,** als **Hekwerken, Sierankers, Deurpaneelen, Balkonhekken, Reclameborden** enz.

M. Elfring & Zoon.
DEN HAAG,
Z.-O. Buitensingel.
Fabrikanten van **Cementsteen** en **Rietplanken.** SPECIALITEIT in hardgebakken **Tegels,** ENGELSCHE, FRANSCHE DUITSCHE en HOLLANDSCHE **Vloer- en Wandtegels,** voor Serres, Vestibules enz. Alles tegen **concurreerende** prijzen.

M. R. GREVENSTUK.
APELDOORN.
levert door het **geheele** Rijk **GLASJALOUSIËN, CARBOLINEUM,** en alle soorten **VERFWAREN** tot **concurreerende** prijzen.

TATTERSALL & HOLDSWORTH
ENSCHEDÉ.
Globe Works en Stores.
Aanleg van **Centrale verwarming in SERRES, BROEIKASSEN,** PARTICULIERE en OPENBARE GEBOUWEN enz.
HANDEL in **Wand- en Muurtegels,** Asphalt, Schoorsteenmantels, Vloeren.

Gebr. K. & H. MEURS,
in alle **Hardsteenen** en **Marmerwerken, Grafmonumenten** en **Grafzerken.**
Woonplaats: *Kustenburgerstraat* 30.
Werkplaats: *Kuiperstraat* 45. N.-AMSTEL.

SIMPLEX SIMPLEX
RIJWIELEN.
Bakkerstraat 52, ARNHEM.
In voorraad de **Modellen 1896** en de **nieuwste Onderdeelen.** Prijscouranten gratis verkrijgbaar. Degelijke inrichting voor reparatiën.

J. D. HOEK, 's Gravenhage.
SPECIALITEIT IN
gesmeed ijzeren HEKKEN, en fijne SMEEDWERKEN, BRANDKASTEN, KLUISDEUREN enz.
Vraag attesten van de vuur- en valproef op den 5 Sept. 1895 alhier gehouden.

Weekblad
„DE OPMERKER".

ALGEMEENE VERGADERING van AANDEELHOUDERS der *Maatschappij tot Exploitatie van „DE OPMERKER"*, op **Maandag 23 Maart 1896,** des namiddags te **2** uren, in het gebouw DILIGENTIA, in het VOORHOUT te *'s-Gravenhage*, tot behandeling van de volgende punten:

1o. Balans met toelichting en verslag van Commissarissen, benevens Winst- en Verliesrekening over het afgeloopen boekjaar.

2o. Benoeming van een Commissaris ter voorziening in de vacature, ontstaan door periodieke aftreding.

HET BESTUUR.

Assurantie Maatschappij
tegen Brandschade
De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

Provinciale Waterstaat
VAN
FRIESLAND.
AANBESTEDING.

Op **Dinsdag**, den **31n Maart 1896**, des namiddags ten **een** ure, zal in het gebouw van het Provinciaal Bestuur te Leeuwarden, overeenkomstig §§ 446 en 447 der A. V., bij enkele inschrijving worden aanbesteed:

de vernieuwing van Sluis No. VIII boven *Appelscha* in de Appelschaasterwaart.

Raming *f* 20,650.—.

Het bestek ligt ter lezing in voornoemd gebouw. Gezegelde formulieren voor inschrijvingsbiljetten zijn tegen betaling van **25** en bestekken tegen betaling van ***f* 1.50** op het bureau van den Prov. Hoofdingenieur verkrijgbaar.

De noodige aanwijzing wordt gedaan op *Zaterdag 28 Maart a. s.*, 's middags ten *12 ure*.

Voorts zijn nadere inlichtingen te bekomen bij den Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat te Leeuwarden.

LEEUWARDEN, 20 Februari 1896.

De Commissaris der Koningin in de Provincie Friesland,
VAN HARINXMA THOE SLOOTEN.

AANBESTEDING.

Het Bestuur van het Waterschap *„de Dalfser Hooislagen"* is voornemens op **Woensdag 25 Maart 1896,** 's middags om **12** uur, bij VAN BERKUM aan *'t Grashek*, in drie perceelen **aan te besteden:**

Het herstellen, verhoogen en verzwaren van de Waterkeeringen van voornoemd Waterschap, benevens het daarin plaatsen van eenige duikers.

De aanbesteding geschiedt bij enkele inschrijving volgens § 435 A. V.

Aanwijzing in loco op *Zaterdag 21 Maart* te voren, om 10 uur, te beginnen aan het Grashek.

De voorwaarden van aanbesteding liggen van af *Maandag 16 dezer* ter lezing aan het Grashek, en in het café van KUIK te *Dalfsen*.

Openbare Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *HUIZEN* zullen, onder nadere goedkeuring van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken, in het Gemeentehuis aldaar **aanbesteden:**

Het verbouwen en aanbouwen van de Openbare School, met bijlevering van het Ameublement, op DONDERDAG 26 MAART 1896, des namiddags drie uur.

Aanwijzing op *Maandag 23 Maart* des namiddags *één uur*. Inlichtingen geeft de Architect W. KOOY, te *Huizen*, bij wien Bestek en bijbehoorende Teekening tegen betaling van **f 1.50** verkrijgbaar zijn.

Telegramadres SANDERSCO. **TH. W. SANDERS & Co.,** Telephoon 618.
Chemicaliën.
LAURIERGRACHT 73. AMSTERDAM.
leveren tot **zeer billijke** prijzen **speciaal voor HH. bouwondernemers:**
Carbolineum „AVENARIUS",
ZEEGRAS, SLAKKENWOL, MENIE, PIJPZWAVEL enz.

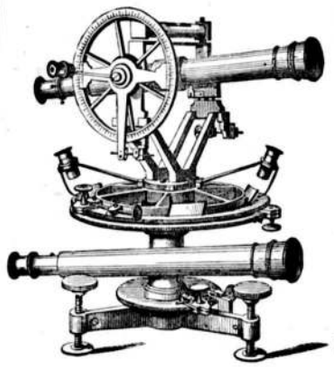

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

P. B. W. SINGENDONK,
ARNHEM.
GROF- en FIJNSMEDERIJ.
LEVERT alle soorten **HEKWERK** en verdere **Smidswerken,** tegen concurreerende prijzen.

Javasche Bosch-Expl.-Mij.
v/h P. Buwalda & Co.
Handel in DJATTIHOUT (JAVA TEAK).
Groote voorraad **Balken, Platen** en **Blokjes** voor bestrating, **PARKETVLOEREN** enz. benevens **GEZAAGD HOUT** volgens alle bestekken.
Alle houtsoorten worden tegen concurreerende prijzen **in loon gezaagd.**
Stoomhoutzagerij:
Overzijde van het IJ,
westelijk v. h. Tolhuis.
De Directie.
Nieuwe Doelenstraat 12—14 bij de Munt
Amsterdam.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

J. H. Hamstra.

31ste JAARGANG — N°12 — ZATERDAG, 21 Maart 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

HET RIJKSMUSEUM TE AMSTERDAM.

Wij ontvingen dezer dagen de eerste aflevering van het prachtwerk „Het Rijks-museum te Amsterdam, uitgegeven onder leiding van den architect der Rijksmuseum-gebouwen Dr. P. J. H. Cuypers, met tekst van Jhr. Mr. Victor de Stuers. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf."

De weinige platen, in deze aflevering opgenomen, laten, uit den aard der zaak, niet toe, een oordeel over den artistieken inhoud van het geheel uit te spreken. Naar het schijnt zijn de teekeningen, die gereproduceerd werden, reeds verscheidene jaren oud, en moet het daaraan toegeschreven worden, dat hunne behandelingswijze niet in alle opzichten zoodanig is als men dat thans pleegt te verlangen.

Het schijnt, dat het werk in de eerste plaats de bedoeling heeft, ons het gebouw als monument te doen kennen, en dat vooral de nadruk zal gelegd worden op het decoratieve gedeelte van het geheel, terwijl de constructie en inrichting slechts in zooverre gegeven zal worden, als zij tot ondersteuning, tot motiveering der decoratie dient. Wij meenen dit te mogen afleiden uit de perspectievische doorsnede, in de aflevering te vinden, een wijze van voorstelling, waaraan de technicus niets heeft, en die alleen met het oog op het groote publiek pleegt gekozen te worden, dat ondertusschen van iets dergelijks toch niets begrijpt.

Deze perspectievische doorsneden zijn daarenboven al zeer bedrieglijk. Wie heeft toch op de Museumtrappen, in de voorhal, in de eerezaal zooveel licht gezien, als des teekenaars penseel daar met de grootst mogelijke vrijgevigheid over heeft uitgestort?

Of het zoetelijk kleurendrukje en de zeer „fleissig" maar weinig artistiek bewerkte lithographieën — die ons een denkbeeld moeten geven van een der zaaldecoraties, de hoofddeuren en de bibliotheekgalerijen — aan de eischen, die men tegenwoordig aan bouwkundig teekenwerk pleegt te stellen, voldoen, is aan gegronden twijfel onderhevig.

Wanneer wij ondertusschen de aflevering toch zeer belangrijk achten, dan is dit om den tekst van Jhr. Mr. Victor de Stuers. Het is voldoende bekend, over welk een vaardige pen de referendaris beschikt. Wat daaraan ontvloeide was echter, met uitzondering van eenige meest polemische artikelen in de Nieuwe Rotterdamsche Courant, niet voor de openbaarheid bestemd. Dubbel te waardeeren is het daarom, dat de heer De Stuers nu ook eens de pen heeft opgevat om een tekst te schrijven, waarbij polemiek achterwege kon blijven.

Onze verwachting was groot, nu wij hoopten de wordingsgeschiedenis van het Rijks-museum te zullen lezen, geschreven door iemand, die uit bronnen kan putten, waarvan anderen verre moesten blijven.

De tekst begint met een beschouwing over de Nederlandsche bouwkunst dezer eeuw, die tot 1875 „treurig afstak bij die van vroeger," terwijl in het bijzonder „'s Rijks nieuwe bouwwerken aanstonds aan hunne smakeloosheid konden herkend worden."

Dan zegt de schrijver: „In het laatste vierde gedeelte der eeuw is daarin gelukkig een verandering gekomen. De Regeering heeft zich eindelijk de belangen der kunst aangetrokken en die bevorderd met de middelen, welke binnen haar bereik en hare bevoegdheid lagen. Tot die middelen behoort het streven om, waar het Rijk een openbaar gebouw heeft te stichten, dit te doen beantwoorden aan de eischen der kunst."

Deze aanhaling is zeer karakteristiek voor het standpunt, waarop de heer De Stuers zich plaatst. Hij schrijft „eischen *der* kunst", juist zooals men zou schrijven „eischen der *wiskunde*, der *wetenschap* of van welke andere tak van menschelijk, wel gedefinieerd weten. Dat er allerlei opvattingen van de kunst zijn, ziet, daar wil de heer De Stuers niet van weten; voor

hem is er maar één kunst en dat is die van Viollet-le-Duc, die der middeleeuwen.

De schrijver vervolgt dan „De gelukkige kentering in de zienswijze der Regeering wordt aangeduid door de in 1875 ondernomen stichting van 's Rijks-museum te Amsterdam. Dit bouwwerk is een der omvangrijkste, welke in deze eeuw van Staatswege zijn gebouwd en zijne bestemming wettigde, dat daarbij meer dan bij eenig ander de hulp der talrijke ten dienste der architectuur staande kunstvakken ingeroepen en een in ons land sinds lang niet meer voorkomende weelde tentoongespreid werd".

Wij laten in het midden, of de heer De Stuers hier niet beter gedaan had, om het woord „gelukkige" uit een gevoel van betamelijkheid te schrappen, doch willen er alleen op wijzen, dat de weelde van het gebouw, die den ernstigen kunstminnaars zoo hinderlijk schijnt, door den schrijver „gewettigd" genoemd wordt, ofschoon hiervoor geen enkel bewijs wordt bijgebracht. Als er stond „wettigde *niet*" was dit zeker even juist, omdat dan kon volgen „daar alles vermeden moest worden, hetwelk de aandacht van de tentoongestelde kunstwerken kon afleiden."

Uit het slot van de inleiding, waar de lof van de rationeele kunstleer gezongen wordt, blijkt duidelijk, dat zij gelijk hadden, die beweerden, dat de heeren Cuypers en De Stuers bij den bouw van het Rijks-museum niets anders hebben beoogd dan de stichting van een *monument*, maar dat het volstrekt hun doel niet geweest is, een aan de eischen voldoend museum te maken.

Van die eischen is in het opstel volstrekt geen sprake. „De *constructie* met hare eischen — zij mogen dan prozaïsch genoemd worden — staan op den voorgrond; aan haar is de vorm, de versiering ondergeschikt; naar haar moeten zij zich regelen en de kunst van den architect bestaat daarin, dat hij, zonder aan de eischen eener doelmatige constructie geweld te plegen, sierlijke vormen en een desverlangd rijke decoratie wete te scheppen."

Deze uiting van den heer De Stuers is zeer kenschetsend voor zijn kunstopvatting; der constructie wordt hier de macht eener alleenheerscheresse toegekend, naar wier wil in de eerste plaats gevraagd moet worden. Maar een absoluut begrip van constructie bestaat nu eenmaal niet; zelfs in de ingenieurskunst, waar de constructie middel en doel beiden is, bestaan omtrent haar de meest uiteenloopende inzichten. Men beschouwe slechts de spoorwegbruggen, en men zal zien, hoe daar de oplossing van één zelfde vraagstuk tot de meest verschillende vormen aanleiding geeft. Hoe kan nu de architect zich laten leiden door de eischen eener constructie, die niet juist te definieeren zijn?

Als het woord „constructie" eens door „practische bruikbaarheid" vervangen was geworden? Het Rijksmuseum en vele andere Staatsgebouwen hadden dan niet leelijker behoeven te zijn dan thans, maar zij waren voor hun bestemming geschikt geweest, een verdienste, die door tijdgenoot en nageslacht allicht meer erkend zou worden dan die, welke misschien ligt aan het voldoen aan de niet juist te definieeren eischen van „constructie."

Over de verlichting, voor een museum toch in de eerste plaats een hoofdvereischte, zwijgt de heer De Stuers. In zijn systeem moet die ondergeschikt blijven aan de constructie; maar ach, welk een bedroevend resultaat is daardoor bereikt! Daarentegen legt de schrijver veel nadruk op „het karakter van een nationaal monument," zich uitende „in de keuze der materialen, der vormen en der decoratieve motieven." Daar zullen er nu en later velen zijn, die hem dit alles gaarne cadeau gegeven zouden hebben, als het gebouw maar voldaan had aan den eisch, dat „hetgeen de Nederlandsche kunst in hare schitterendste perioden had voortgebracht" behoorlijk kon gezien en genoten worden. De saus heeft het gerecht bedorven.

Maar de heer De Stuers schijnt te meenen, dat men niet naar het Museum gaat, om de kunst van het voorgeslacht te zien. Hij vindt het Rijksmuseum „een stichting, welke bijzonder de aandacht verdient van hem, die de herleving en ontwikkeling der (19e-eeuwsche, *Red.*) Nederlandsche architectuur wenscht na te gaan, een gebouw dat een bron van vruchtbare studie is voor ieder, die zich op de beoefening der bouwkunst en der decoratieve kunsten toelegt." Niet de kern, maar het omhulsel is dus de hoofdzaak.

Wij kunnen het gedeelte van het opstel van den heer De Stuers, dat handelt over de wijze, waarop sedert Koning Lodewijk Napoleon de verzameling geleidelijk tot stand kwam en uitgebreid werd, hier onbesproken laten.

Daarentegen verdient de geschiedenis van het gebouw, zooals die door den heer de Stuers, die daarbij zulk een belangrijke rol heeft gespeeld, wordt geschreven, nog een oogenblik onze aandacht.

Lang behoeven wij daarbij echter niet stil te staan, want wij moeten erkennen, dat onze verwachtingen omtrent dit gedeelte van den tekst grootelijks teleur zijn gesteld. Wij hadden gehoopt uitvoeriger beschouwingen te zullen vinden, die als aanvulling en toelichting van de geschiedenis, zooals die in 1885 door den heer A. W. Weissman geschreven werd, hadden kunnen dienen. Wij zijn echter in deze verwachting teleurgesteld.

Het belangrijkste deel der Museum-geschiedenis, beginnende met 1875, geeft den heer de Stuers slechts het volgende in de pen: „In 1875 werden de architecten P. J. H. Cuypers, L. H. Eberson en H. P. Vogel uitgenoodigd, ieder een ontwerp te leveren volgens een program, door de Rijks-adviseurs opgemaakt en op de begrooting voor het volgende jaar trok de Minister Heemskerk een eerste crediet voor den bouw uit. De uit een groot aantal leden bestaande Jury, waaraan de ontwerpen werden onderworpen, verklaarde met nagenoeg eenparige stemmen, dat het ontwerp van den heer Cuypers verreweg de voorkeur verdiende".

Het eenige belangrijke, wat het geschiedkundig gedeelte betreft, is wat opgemerkt wordt naar aanleiding der gevelquestie. De heer de Stuers schrijft: „Voor de gevels had de heer Cuypers twee ontwerpen ingezonden. Het eene, ontleend aan de voorbeelden, nagelaten door de Nederlandsche bouwmeesters, die omstreeks de helft der XVIIde eeuw als slaafsche navolgers der Italianen werkten, vertoonde twee boven elkaar geplaatste zoogenaamde klassieke orden met de gebruikelijke pilasters en hoofdgestellen. Het andere was ontworpen in overeenstemming met de denkbeelden, welke in Nederland ruim een eeuw vroeger den bouwmeester leidden, toen deze met behoud der in de middeneeuwen voortreffelijk gebleken constructie, de nieuwe vormen der Renaissance daarop ter versiering toepaste. Als type dezer overgangsperiode geldt het huis van Maarten van Rossum te Zalt-Bommel, dat juist wegens zijne belangrijkheid voor de geschiedenis der Nederlandsche architectuur, in 1881, om het uit sloopershanden te redden, door de Regeering werd aangekocht en gerestaureerd. De Jury was bij de beoordeeling dezer ontwerpen verdeeld gebleken en daarom onderwierp de Minister van Binnenlandsche Zaken aan den architect Cuypers, die ten slotte de

verantwoordelijkheid voor het artistieke werk zou dragen, de vraag aan welken gevel hij de voorkeur gaf. De heer Cuypers betoogde, dat het laatste gevelontwerp verkieslijk was en de Regeering gaf hem vrijheid dit uit te voeren."

Hierdoor is, naar onze meening, dit tot dusver duister punt in de Museum-geschiedenis behoorlijk toegelicht. Wij achten het goed gezien, dat men den bouwmeester zijn volle vrijheid liet, al kunnen wij ons begrijpen, dat er ook een andere opvatting bestaat. De uiteenzetting omtrent het huis van Maarten van Rossum had zelfs wel achterwege kunnen blijven; het is onzes inziens een kleingeestige opvatting om de Museum-architectuur aan die van een bestaand monumentje te koppelen.

Tot slot bestijgt de heer de Stuers dan nog eens zijn stokpaardje en schrijft: „De voorkeur van den heer Cuypers was geenszins een willekeurige. Zijn leven lang was het zijn streven, het beginsel in toepassing te brengen, dat hij als een gulden regel voor de bouwkunst tot richtsnoer gekozen had: alle vormen, welke niet door de constructie worden aangegeven, zijn verwerpelijk; het uitwendige moet de afspiegeling zijn van de inwendige constructie; de decoratie mag niet bestaan uit onafhankelijk van de constructie aangebrachte vormen, veelmin mag zij aan de constructie geweld aandoen; zij moet uit deze voortvloeien en daaraan ondergeschikt blijven. Daarom konden hem pilasters, ontleend aan de open galerijen van Griekse tempels, niet behagen als decoratie voor een gesloten wand, evenmin als klassieke entablementen daar waar ontlastingsbogen door een gezonde constructie gevorderd werden. Integendeel erkende hij een logische architectuur in de Nederlandsche bouwwerken uit de eerste helft der XVIe eeuw, toen men de versieringsmotieven aan de Renaissance ontleend, alleen toepaste voor zoover zij vereenigbaar waren met de vormen, door den bouw gevorderd. Dit beginsel heeft de architect getracht bij den bouw en de versiering van het Museum tot in de kleinste bijzonderheden te handhaven, zoodat dit monument leerzaam kan zijn voor ieder die begrijpt, dat in de architectuur en in de ten haren dienste staande decoratieve vakken niet de willekeur der mode, het vooroordeel of de grillige fantasie van den kunstenaar den doorslag mogen geven, maar elke oplossing beredeneerd dient te zijn en aan de logica moet getoetst kunnen worden."

De argelooze lezer, die van het huidige bouwkunstleven niet op de hoogte is, zal denken dat Dr. Cuypers den „gulden regel," dien hij voor zijn architectuur tot „richtsnoer" koos, op een mooien dag, als Archimedes, heeft gevonden. Dit heeft, wij zijn er zeker van, de heer De Stuers die waarschijnlijk zeer goed met de geschriften van zekeren E. Viollet-le-Duc bekend moet zijn, niet bedoeld. Maar waarom dan den naam van dezen opsteller van den „gulden regel" verzwegen? De heer Cuypers is van te beminnelijke bescheidenheid, dan dat het hem aangenaam kan wezen, dus in andermans veeren te pronk gezet te worden.

Is het een verdienste, dat men logisch bouwt? Ongetwijfeld, maar men dient te zorgen, dat men niet in een soort van logica „ad hoc" vervalt, die eigenlijk volstrekt geen logica is. Wie pilasters veroordeelt als decoratie van een gesloten wand, omdat zij „ontleend zijn aan de open galerijen van Griekse tempels," maar allerlei andere even overtollige muurverzwaringen toelaat en aanbrengt, omdat een wand nu eenmaal niet volkomen vlak kan blijven, staat met de logica op een gespannen voet. Wie den staf breekt over de klassieke entablementen, en toch lijsten, zij het dan in anderen vorm, maakt, oordeelt al niet logischer, dan wie steeds bij ontlastingsbogen zweert en alle andere middelen, die tot ontlasting kunnen voeren, verwerpt.

De bouwwerken uit de eerste helft der 16e eeuw zijn te weinig in aantal, dan dat zij hier-te-lande als de typen der Nederlandsche bouwkunst zouden kunnen gelden. Daarenboven zijn zij, in hoofdzaak, volkomen laat-Gothisch en is het gebruiken van „versieringsmotieven aan de Renaissance ontleend" vóór 1550 zeer zeldzaam. Dit alles kan den heer De Stuers niet onbekend zijn; ook zal hij zeer goed weten, dat de heer Cuypers in zijn Museum allerminst een wedergeboorte van welke historische stijlperiode ook beoogd heeft.

Men doet den architect onrecht door zijn werk, alleen om het voor „nationaal" te kunnen doen doorgaan, aan een periode, die achter ons ligt, te koppelen. Waarom niet volmondig erkend dat de heer Cuypers alleen beoogd heeft in het monument een verwezenlijking op groote schaal der kunsttheorieën van Viollet-le-Duc te geven?

Geheel in overeenstemming met het absoluut karakter, dat de heer De Stuers aan de kunst, zooals hij die opvat, meent te mogen toekennen, is het slot der beschouwing, waaruit een benijdenswaardig optimisme spreekt. Zal wezenlijk het nageslacht het Museum beschouwen als iets zoo definitiefs als de heer De Stuers onwrikbaar schijnt te gelooven en te vertrouwen? Zal deze architectuur als boven de willekeur der mode verheven worden beschouwd, zal zij „*a joy for ever*" wezen? De heer De Stuers twijfelt daaraan niet, maar wie op de teekenen der tijden let, zal minder vast van geloof wezen. Reeds nu ziet men de jongere bouwkunstenaars, wier afgod de heer Cuypers eenmaal was, langzaam maar zeker een anderen weg uitgaan. Reeds nu hoort men over de redegevende versierselen van het Museum geen bewondering meer uiten zoo groot en zoo luide, dat daardoor de voor ieder tastbare gebreken van het gebouw als kunsttentoonstellingspaleis op den achtergrond blijven.

De logica wil in de eerste plaats dat een gebouw voor zijn bestemming geschikt zij; wordt aan dezen regel niet voldaan, dan is alle verdere gescherm met de redeneerkunst van geen nut.

Als het nageslacht zoo eens oordeelde?

DE MUSEA TE WEENEN.

(*Vervolg en slot van bladz.* 84.)

De beeldhouwwerken, die men in de zalen tentoongesteld ziet, zijn meest van zeer kleine afmetingen. Slechts enkele grootere stukken komen voor, als een sarcophaag met een amazonenstrijd versierd, en een bronzen beeld uit Virunum afkomstig. Maar juist de kleinste voorwerpen hebben de grootste waarde; men behoeft slechts de wereldberoemde cameeën te gaan zien om zich daarvan te overtuigen.

De voorwerpen uit Egypte zijn in twee groote en vier kleine zalen tentoongesteld. De wanden zijn hier op zeer toepasselijke wijze met kopieën van beschilderingen uit Egyptische graven versierd. De muntverzameling is van een verbazingwekkenden rijkdom; alleen met het nauwkeurig bezichtigen van de voornaamste stukken zou men dagen kunnen doorbrengen. De zalen met portretten, die op de muntverzameling volgen, bevatten daarentegen weinig belangrijks.

Nu komen de kunstnijverheidszalen, die meer dan 5000 nummers, zoo uit de middeleeuwen als uit de

16e eeuw bevatten. Het zijn vooral de goudsmidswerken, die hier uitmunten; zoo wat metaalwaarde als kunstwaarde betreft, staat het hier bijeengebrachte ongetwijfeld nog hooger, dan wat men in het Grüne Gewölbe te Dresden ziet.

Op de kunstnijverheidsverzamelingen volgt de wapencollectie, die 4000 stuks telt en de schoonste mag heeten, die ergens te vinden is. Wat zij bevat, is niet slechts voor den krijgskundige belangrijk, maar ook, en misschien in nog hoogere mate, voor den kunstliefhebber. Van ouds was Spanje het land, waar de mooiste wapenen gemaakt werden; de Mooren wisten het beste staal te maken en dat ook op hoogst artistieke wijze te bewerken. Nog thans zijn de klingen van Toledo beroemd, ofschoon haar vervaardiging reeds in het begin der 17e eeuw een einde nam. Een Toledo-rapier is als n°. 539 tentoongesteld.

In Italië was het te Brescia, dat de meeste wapens vervaardigd werden. Hier en te Seravalle deden Keizer Frederik III, en later Maximiliaan, de zwaarden en pieken maken, waarmede zij hunne landsknechten wapenden. Voorbeelden daarvan zijn in de zalen XXV en XXVI te vinden.

Florence was de plaats, waar pronkwapenen vervaardigd werden; de teekeningen daarvoor herinneren aan Donatello, Benedetto da Majano, Benvenuto Cellini. Te Milaan werden geciseleerde zwaard- en degengevesten gemaakt; hoever men het daarin gebracht had, bewijst de degen van Karel V in zaal XXVII, welks gevest van goud, met emailversiering gemaakt is. De vervaardiger noemt zich Antonio Piccinino te Milaan.

Maar ook de harnassen, te Milaan gemaakt, waren wereldberoemd; in de 16e eeuw zijn meestal de prachtige harnassen, die nog thans het oog van den kunstliefhebber boeien, daar vervaardigd.

Pistoja had als specialiteit de fabrikage van rijkversierde geweren, waarin later ook Brescia uitmuntte. Tot de prachtigste harnassen der verzameling behooren dat van Sigmund van Tirol, dat van Ferdinand I, dat van Karel V (n°. 368); het schoonste van allen is misschien dat van aartshertog Ferdinand (n°. 475); hier is de Italiaansche Renaissance in haar edelste kunsttaal aan het woord.

Het zou ons te ver voeren, ook maar de voornaamste voorwerpen, die door hun schoonheid de aandacht verdienen, op te noemen. Daarom richten wij thans onze schreden naar de schilderijzalen op de verdieping. Hier is de voormalige „Belvedère-verzameling" opgesteld. Wie die echter vroeger, toen zij nog in het 18e-eeuwsche paleis gehuisvest was, heeft gezien, zal haar niet in haar voordeel veranderd vinden. Zeker, het oude Belvedère was geen museumgebouw, zooals men dit tegenwoordig verlangt, maar de verzameling, wier schoonste werken van de kleurige Venetiaansche en laat-Vlaamsche schilders afkomstig zijn, kwam daar uitstekend tot haar recht. De groote doeken, bij zijlicht geschilderd, waren ook bij zijlicht tentoongesteld. Dat het Belvedère-paleis een half uur gaans van den Stephansplatz verwijderd ligt, kon kwalijk als een bezwaar gelden, want er zijn te Weenen middelen van verkeer in overvloed.

Gaat men nu de bovenlichtzalen van het Hofmuseum binnen, dan is de eerste indruk teleurstelling. De zalen zijn veel te hoog en daardoor is de verlichting bepaald ongunstig. Het *goede* licht voor schilderijen begint pas op 7 M. boven den vloer en heeft dus voor tentoonstellings-doeleinden geen de minste waarde.

Een eigenaardigheid van de rangschikking der schilderijen in het Belvedère was, dat men de schilderijen van ieder meester zooveel mogelijk bijeen had gehangen; Rubens en Titiaan, Dürer en Teniers, Van Dyck en Velasquez hadden ieder hun afzonderlijke zalen. Aan Rembrandt's portretten was een goed verlichte wand op het noorden ingeruimd; ook de werken van Holbein waren in een zaal bijeengebracht.

Dit is in het nieuwe Museum anders. De scholen zijn in allerlei zalen verstrooid, zoodat een vergelijking van de werken, door één meester geschilderd, niet meer mogelijk is. Alleen de werken van Canaletto, den 18e-eeuwschen Venetiaanschen stadsgezichtenschilder, zijn bijeen gebleven.

Zeer hinderlijk zijn de nieuwe, overvloedig vergulde lijsten, waarmede de schilderijen thans voorzien werden. Zelfs de werken van Titiaan en Rubens, hoe krachtig ook van kleur, worden door hun omlijstingen thans vermoord. Rubens' altaarstuk met den H. Ildefonsus, heeft men door een zeer barokke architectuur omlijst, met zuilen en andere ornementen. Indien de Weener directeur het Rijksmuseum te Amsterdam bezocht had, zou hij hebben kunnen zien, tot hoe treurige resultaten men met al die ijdele pronk komt; hij had dan aan de Donau de aan den Amstel gemaakte fouten kunnen vermijden.

Het licht in de bovenlichtzalen is onvoldoende; dat in de zijlichtkabinetten laat nog meer te wenschen over. Hier hangen de kleine Nederlandsche schilderijen. Rembrandt's prachtig portret, den schilder zelf verbeeldend met een ronden hoed op, hangt in een der noordwestelijke kabinetten. Het is alleen nog te genieten in den voormiddag; wie 's namiddags op een helderen dag komt, moet zich tevreden stellen met het licht, dat door neergelaten gordijnen valt.

Geen gelukkig denkbeeld achten wij het, dat men te Weenen oude en nieuwe schilderijen onder een zelfde dak vereenigd heeft. De modernen houden het tegen de ouden met uit. Men komt nu plotseling van de 17e-eeuwsche meesterwerken bij de schilderijen van tegenwoordig en dat is een te krasse overgang, die voor de hedendaagsche Oostenrijksche schilders vernietigend blijkt.

De teekeningen en kartons zijn in de mezzaninovertrekken geëxposeerd; dat het licht hier nog slechter is dan in de kabinetten is begrijpelijk. Maar veel kwaad doet het hier ook, dat oud en nieuw bijeen zijn.

De gebreken, die het Kunsthistorisch Hofmuseum vertoont, zijn dezelfde als die door de kunstkenners in het Rijksmuseum te Amsterdam gelaakt worden. Een vergelijking der beide gebouwen dringt zich dus als van zelf op.

De plattegrondverdeeling te Weenen wint het van die te Amsterdam, waar de doorgang in het midden, die verplicht was, een goed plan onmogelijk maakte. Het Rijksmuseum is echter beter gesitueerd dan het Hofmuseum, wat vooral aan de verlichting der kabinetten ten goede komt.

De architectuur van Cuypers stellen wij veel hooger dan die van Semper en Hasenauer; daarentegen is het decoratieve beeldhouwwerk te Weenen veel beter dan dat te Amsterdam. Beiden gebouwen heeft het evenzeer kwaad gedaan, dat zij meer als monument, dan ter bevrediging van practische eischen gedacht werden; de verlichting der bovenlichtzalen is daarom, zoo te Weenen als te Amsterdam, onbevredigend, een gebrek, dat misschien al de voortreffelijkheden van beide gebouwen in het niet doet verzinken.

De zucht tot kleurige decoratie hebben Hasenauer en Cuypers gemeen; heeft de laatste echter zijn ornementen zoo gelijkelijk mogelijk over het interieur verdeeld, de eerste concentreerde zijn rijkdom in trapzalen en voorzalen en beperkte zijn versieringslust in de lokalen, voor tentoonstelling bestemd. De bekwaamheid der Weener decorateurs overtreft die der Amsterdamsche; het mag overigens niet ontkend worden, dat de conceptie der Amsterdamsche versieringen dikwijls beter is dan die te Weenen, vooral waar alles ornementaal blijft. Eigenaardig is het, dat, waar figuren in de decoraties voorkomen, deze zoo te Weenen als te Amsterdam de kenmerken van dezelfde school vertoonen. Het is alsof aan het Hofmuseum de bekwaamste leerlingen aan het werk zijn geweest, terwijl de minder begaafde hun talent in dienst van den Amsterdamschen architect stelden.

Vat men alles te samen, dan mag gezegd worden, dat het Rijksmuseum bij het Hofmuseum niet behoeft achter te staan. Hunne gebreken zijn dezelfde, maar de naar een Italiaansch voorbeeld gekopieerde architectuur van Semper en Hasenauer is, althans in ons oog, veel minder interessant dan die van Cuypers, welke, misschien niet overal even schoon, toch een streven naar oorspronkelijkheid verraadt, waarvan bij het werk der Weener architecten niets is waar te nemen.

PRIJSVRAGEN

BURGERWOONHUIS.

De Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen heeft de navolgende nationale prijsvraag uitgeschreven:

a. Er wordt verlangd een ontwerp van een burgerwoonhuis op een terrein, dat aan de beide lange zijden door woonhuizen is ingesloten en dat eene breedte heeft van 8 M. bij eene diepte van 25 M.

b. Er mag van het terrein niet meer worden bebouwd dan 115 M².

c. Het woonhuis moet bevatten: zes kamers, een keuken, een kelder (geen sousterrein) en verdere gemakken.

d. De vloer van den beganen grond moet 0.60 M. boven de straat gelegen zijn; de hoogte van de verdieping gelijkstraats moet 4.20 M. en van de volgende verdieping 3.80 M. zijn, gemeten van bovenkant vloer tot bovenkant vloer.

e. Er worden verlangd plattegrond-, doorsnede- en geveltekeningen op de schaal van 1 à 50 en een détail van een gedeelte van den gevel op de schaal van 1 à 10.

f. De teekeningen moeten met zwarte lijnen bewerkt, en mogen niet gekleurd of gewasschen, noch als schets behandeld zijn.

g. Er wordt uitgeloofd een prijs van veertig (40) gulden en eene premie van vijftien (15) gulden, beiden met het diploma der Vereeniging.

h. Het met den prijs bekroonde ontwerp wordt het eigendom der Vereeniging.

i. De Jury van beoordeeling zal bestaan uit 5 gewone leden der Vereeniging, welke op eene vergadering, bij stemming, worden aangewezen.

j. De ingekomen ontwerpen worden tentoongesteld te Groningen, Amsterdam en Rotterdam, als de aard en het aantal der antwoorden door het bestuur daarvoor geschikt worden geacht.

k. De ontwerpen worden *franco* ingewacht vóór of op den 1 September 1896 door den 1ste-secretaris, adres Gedempte Zuiderdiep F 295 te Groningen.

l. Elk ontwerp moet gemerkt zijn met het motto en voorzien van een naambriefje, waarop dat motto van buiten is herhaald, benevens een correspondentie-adres.

m. De niet bekroonde stukken worden terug bezorgd.

Namens het Bestuur:

L. M. Moolenaar, *Voorzitter.*
G. Nijhuis, *1e Secretaris.*

ARTI ET INDUSTRIAE TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van 14 *Maart* 1896.

Nadat de gewone mededeeling gedaan was omtrent voorwerpen van kunstnijverheid, die door sierlijkheid of doelmatigheid in de residentie de aandacht trekken, waarbij gewezen werd op het fraaie houten beeld, door de firma Pander tentoongesteld geweest, werd het woord gegeven aan den heer F. H. Boersma tot het geven van een toelichting bij de platen uit het eerste exemplaar van het „Maandschrift voor vercieringskunst". Het doel, dat men met het maandschrift beoogt, werd uiteengezet en gewezen op het groote nut, dat het voor den werkman kan hebben, namelijk hem ontwikkelen en liefde doen gevoelen voor eigen werk, een liefde, die er volgens den heer Boersma helaas uit is. Redactie en medewerkers geven hun werkkrachten gratis. Alles wat uitmunt door sierlijkheid en smaak, zoowel in musea als particuliere verzamelingen, zoo in het binnen- als in het buitenland, wordt, zoo mogelijk, gereproduceerd en achtereenvolgens in het blad opgenomen, zoodat er langzamerhand voor elk vak wat wils gevonden zal worden. Het tijdschrift zal zijn internationaal en in 7 landen worden uitgegeven. Een aantal exemplaren wordt op zwaar papier gedrukt ten verkoop, en uit de winst, die men daarmede hoopt te behalen, zal het mogelijk zijn aan werklieden-vereenigingen gratis een exemplaar te verstrekken. Enkele platen kunnen ook, op aanvrage, aan sommige werklieden gratis worden toegezonden, wanneer een werklieden-vereeniging ter plaatse eenige waarborgen omtrent den aanvrager kan en wil geven: bijv. dat de man het noodig heeft voor zijn werk. Het aantal kosteloos aan de werklieden-vereenigingen te geven exemplaren hangt af van het getal exemplaren, dat ad f 100 geplaatst wordt.

De heer Boersma vleide zich dat het maandschrift, vooral in Nederland, met sympathie ontvangen en gesteund zal worden, opdat de Redactie er van kunne maken een nationaal standaardwerk. Gaarne verklaarde hij, dat het tot heden reeds veel sympathie heeft ondervonden.

Een kleine gedachtenwisseling volgde op deze toelichting, waarbij de heer Knuijver meende te moeten opkomen tegen de bewering, hiervoren uitgesproken, dat de liefde bij den werkman voor zijn werk er uit is. Uit het antwoord van den heer Boersma bleek, dat de bedoeling anders was, dan de woorden deden vermoeden.

Bij de alsnu volgende uitlegging van art. 5 van het reglement der Vereeniging werd uitgemaakt, wat voortaan bij het afleggen van proeven van bekwaamheid, om werkend lid der Vereeniging te worden, is vervallen. Voldoende is thans een voordracht door twee werkende leden Een en ander strekt, om de toetreding van kunstlievende tot werkende leden gemakkelijker te maken.

Ingekomen was een vraag over borduurwerken en wel: of het machinale borduurwerk beschouwd moet worden als een voor- of achteruitgang voor de kunstnijverheid.

Deze vraag werd in handen gesteld van mejuffrouw Beijdals, directrice van de „Haagsche Industrieschool", en den heer A. A. Knuijver, die een derde commissielid zullen kiezen, om samen rapport uit te brengen.

Nadat nog eenig kerfsnijwerk, door den heer Antonio Aguilar welwillend afgestaan, was bezichtigd, werd de vergadering gesloten.

BOUWKUNDIG GENOOTSCHAP TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Donderdag 19 *Maart* 1896.

De nieuwe vereeniging, tot welker oprichting in de samenkomst van belangstellenden van 26 Januari l.l. was besloten, hield op 19 Maart in het Zuid-Hollandsch Koffiehuis te 's-Gravenhage hare eerste algemeene vergadering tot het vaststellen der statuten.

Nadat de Voorzitter van het voorloopig bestuur, de heer P. du Rieu, de aanwezigen met een kort woord van welkom had begroet, werden onmiddellijk na lezing der notulen van bovengenoemde samenkomst, de algemeene beschouwingen over de conceptstatuten geopend. Ofschoon daarbij door verschillende aanwezigen eenige op- en aanmerkingen, alsmede enkele nieuwe gezichtspunten werden te berde gebracht, bleek toch uit de daarover gevoerde discussie, dat men het over alle hoofdzaken vrij wel eens was.

Dit kon ook wel niet anders, aangezien het concept alleszins blijk gaf, door het voorloopig bestuur met den meesten ernst te zijn bestudeerd en uitgewerkt.

Bij de daarop volgende artikelsgewijze behandeling, smaakte het voorloopig bestuur dan ook de voldoening, alle artikelen achtereenvolgens te zien aangenomen, hier en daar met eenige wijzigingen en toevoegsels, die zeker nog als verbeteringen aangemerkt kunnen worden.

De nieuwe vereeniging aldus geconstitueerd, onder den naam „Bouwkundig Genootschap", heeft hare statuten zoodanig opgesteld, dat daarin zooveel mogelijk alles is vermeden, wat belemmerend op hare ontwikkeling zou kunnen werken.

In den loop der discussies werd dit herhaaldelijk op den voorgrond gesteld en menig voorbeeld aangehaald, dat tot leering kon strekken.

Herhaaldelijk ook werd met klem van redenen betoogd, dat de statuten eene vereeniging als deze nooit mogen binden aan een te uitvoerig omschreven program van actie, doch zich tot algemeene omschrijving moeten bepalen.

Een dergelijk program op te maken, zal een der eerste werkzaamheden zijn, waarmede het in een volgende vergadering te kiezen definitief bestuur zich heeft bezig te houden. Daarover was men het ten slotte algemeen eens.

Wanneer dit program met dezelfde zorg en ernst wordt opgemaakt, die uit de nu vastgestelde statuten spreekt, iets waaraan niet te twijfelen valt, en wanneer de Vereeniging voorts krachtig optreedt, om dit program tot uitvoering te brengen, dan zal zij zeker veel kunnen bijdragen tot hetgeen hier-te-lande voor de bevordering der Bouwkunst, in den ruimsten zin, nuttig en noodig, op vele punten zelfs dringend noodzakelijk geacht mag worden.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. De Min. van Binnenl. Zaken heeft bepaald dat de examens der Polytechnische School, vermeld onder B en C in artt. 60—65 van de wet op het middelbaar onderwijs, in de laatste week van Mei en in de maand Juni a. s. te Delft zullen worden afgenomen.

Voor de commissie, belast met het afnemen der examens B zijn benoemd:

tot lid en voorzitter Dr. P. Zeeman Gzn., hoogleeraar aan de Polytechnische School;
tot leden:
Dr. L. Aronstein, Dr. H. Behrens, J. Cardinaal, H. Cop, G. J. Morre, J. A. Snijders C.Jzn. en M. Telders, hoogleeraren aan de Polytechnische School;
Dr. P. van Geer en J. C. Kluyver, hoogleeraren aan de Rijksuniversiteit te Leiden;
Dr. H. Haga, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Groningen;
A. E. Rahusen, oud-hoogleeraar aan de Polytechnische School, wonende te 's-Gravenhage;
A. F. Gips, J. A. van der Kloes, Dr. R. Sissingh en Dr. J. de Vries, leeraren aan de Polytechnische School;
M. A. C. Hartman, gemeente-architect te Delft, en
Dr. W. Stortenbeker, leeraar aan het gymnasium te Delft.

AMSTERDAM. Burg en Weth. hebben den Raad het voorstel gedaan den Parktuin niet meer te verhuren, maar tot bouwterrein te bestemmen. Een plan van bebouwing is overgelegd, waarbij een deel van het terrein als openbare wandelplaats behouden wordt.

— Burg. en Weth. stellen den Gemeenteraad voor tot directeur der gemeentelijke waterleiding te benoemen den tegenwoordigen hoofdingenieur der Duinwater-maatschappij, I. van Hasselt, voor den tijd van vijf jaren en op eene jaarwedde van f 6000, benevens eene persoonlijke toelage van f 2000, onder bepaling, dat gedurende die 5 jaar door de gemeente zal worden voldaan het tot dusverre door de Duinwater-maatschappij betaalde gedeelte van de jaarlijksche premie der ten behoeve van den titularis gesloten levensverzekering.

UTRECHT. Voor deelneming aan den door het departement Utrecht der Ned. Maatschappij ter bevordering van nijverheid uitgeschreven wedstrijd tusschen handwerkslieden uit die gemeente hebben zich, met opgave der in te zenden werkstukken, aangemeld 26 werklieden, verdeeld over de navolgende vakken: timmeren 1, meubelmaken 7, kunstijzersmeden 2, schilderen 10, beeldhouwen 6. Ter opluistering van de tentoonstelling dezer werkstukken, welke thans is bepaald op 8 April, hebben zich opgegeven 22 werklieden, verdeeld over elf andere vakken.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Nederlandsch-Indië zijn:
overgeplaatst naar de res. Soerabaja, de opz. 1e kl. A. Keller; naar de res. Bagelen, de opz. 3e kl. L. Korthals; naar de res. Benkoelen, de opz. 3e kl. H. C. van der Veen; naar de res. Tegal, de opz. 3e kl. C. Schermers; naar Soerabaja de ing. 2e kl. J. T. P. J. Straatman.

— Bij den aanleg van staatsspoorwegen is:
belast: met het doen van terreinverkenningen voor eventueele secundaire spoorwegverbinding van Banjoewangi met den in aanleg zijnden spoorweg Probolinggo–Panaroekan, de bouwkundig ambt. 1e kl. A. Hesselink.
Toegevoegd: aan den bouwkundig ambt. A. Hesselink, de opzichter 2e kl. K. F. S. O. Ott.

— Bij de exploitatie der staatsspoorwegen op Java is:
benoemd: tot onder-opzichter 1e kl L. F. Berrety, thans tijdelijk die betrekking bekleedende.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is de heer B. F. van Malsen benoemd tot buitengewoon opzichter bij het bouwen van een nieuwen kaaimuur te Fijenoord.

— Aan de Polytechnische School te Delft is benoemd tot assistent voor de beschrijvende meetkunde en graphostatica, W. J. Burgersdijk aldaar en is J. Arendsen de Wolff, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als assistent voor de scheikunde.

— Met ingang van 1 April is bij de Staatsspoorwegen 1o. op zijn verzoek eervol ontslag verleend aan Jhr. W. Hoeufft, sectie-ingenieur te Rotterdam; 2o. verplaatst naar Rotterdam, ter vervanging van Jhr. Hoeufft, de heer A. J. Buis, sectie-ingenieur te Groningen; 3o. benoemd tot sectie-ingenieur te Groningen de heer H. J. van Hoorn, ingenieur te 's-Hertogenbosch.

— Bij beschikking van den Min. van Binnenl. Zaken zijn met 1 April benoemd: tot adj. Rijksbouwkundige voor de gebouwen van onderwijs enz. M. A. van Wadenoijen, thans hoofdopz. bij het bureau van den Rijksbouwkundige; tot hoofdopzichters bij het bureau van den Rijksbouwkundige voor de gebouwen van onderwijs enz. J. A. Vrijman en J. de Quack, thans tijdelijke opzichters-teekenaars bij dat bureau; tot opzichter A. Loran, thans tijdelijk opzichter-teekenaar bij dat bureau; tot opzichter bij het onderhoud der Rijks-universiteitsgebouwen D. Kruyf, thans tijdelijk opzichter bij dat onderhoud; tot tijdelijk klerk op het bureau van den Rijksbouwkundige voor de gebouwen van onderwijs W. Schildwacht, te 's-Gravenhage.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter bij de Gemeentewerken te 's-Gravenhage op eene jaarwedde van f 1500 à f 1600. Aanmelden vóór of op 31 Maart bij den Directeur der Gemeentewerken. (*Zie advert. in dit nommer.*)

— Jong bouwkundig teekenaar bij de firma F. W. Braat te Delft. (*Zie advert. in dit no.*)

— Opzichter-teekenaar bij den bouw eener villa. Salaris f 70 per maand. Adres lett. B. D. 608, *Nieuws v. d. Dag.*

— Practisch teekenaar, accuraat in cijfers en goed bekend met constructie- en detailwerk, bij een architect te Rotterdam. Adres lett. E. IJ. H., Algem. Adv.-bureau Nijgh en Van Ditmar, Rotterdam.

— Bekwaam bouwkundig teekenaar, voor den algemeenen dienst aan het bureau der gemeentewerken te Utrecht. Salaris f 100 per maand. Adres den directeur der gemeentewerken. (*Zie advert. in dit no.*)

— Decoratief teekenaar voor het maken van teekeningen aan huis. Adres lett. T. S. 93, Adv.-bur. C. W. Betcke, Korte Hoofdsteeg 10, Rotterdam.

— Bouwkundig opzichter-teekenaar voor geruimen tijd en goed salaris. Adres de arch. T. L. Kanters & Zn., Rotterdam.

ADVERTENTIËN.

Gemeentewerken van 's-Gravenhage.

AFDEELING: *Aanleg nieuwe straten en rioleering.*

OPZICHTER
Gevraagd,

bekend met **terrein-** en **bureauwerk**, jaarwedde **f 1500** à **f 1600.**
Zich vóór of uiterlijk op *31 Maart a. s.* aan te melden met franco brieven aan den Directeur der Gemeentewerken.
Inlichtingen dagelijks, tusschen 9 en 12 uur, aan de Gemeentewerf, *26 Groenewegje.*

Bij de Firma **F. W. BRAAT,** *Kon. Fabriek van werken in Zink en andere Metalen* te *Delft* kan een jong

Bouwkundig Teekenaar

geplaatst worden. Aanbiedingen met opgave van referentiën worden *schriftelijk* ingewacht.

Bouwkundig Teekenaar.

Voor den loopenden algemeenen dienst wordt aan het bureau der Gemeentewerken te *Utrecht,* zoo **spoedig mogelijk gevraagd, een BEKWAAM BOUWKUNDIG TEEKENAAR,** in staat om naar schetsen te werken en detailsuitslagen te maken. Slechts zij komen in aanmerking die voldoende bewijzen kunnen overleggen van reeds tot tevredenheid in soortgelijke betrekking werkzaam te zijn geweest. Salaris **f 100.—** 's maands.
Nadere inlichtingen en inzending van stukken bij den Directeur der Gemeentewerken; persoonlijke aanmelding alleen voor middags 10—12 uur aan het bureau Stadstimmerhuis.

VAN OOSTVEEN & Co.
Hoogelanden, n/b de Roodebrug, UTRECHT.
Fabrikanten van diverse soorten Dakpannen, als Holle, Kruis, Platte en Gegolfde alsmede **Vloertegels** in diverse kleuren.

AANBESTEDING.

Op **Vrijdag 3 April 1896,** des namiddags ten **3** uur, zal in het koffiehuis *„de Roode Leeuw"* Vijgendam te *AMSTERDAM* door het bestuur van de Naamlooze Vennootschap *„Welteverden" Exploitatie-Maatschappij van Bouwterreinen te Amsterdam,* worden **aanbesteed:**

Het ophoogen van wegen, het dempen van slooten, het maken van een riool, het maken van schoeilingen met bijbehoorende werken in den Binnendijkschen Buitenvelderschen Polder achter het Concertgebouw onder de gemeente Nieuwer-Amstel.

Het bestek met 2 teekeningen is ad **f 2.—** per stel verkrijgbaar ten kantore van de Vennootschap Spuistraat no. 104 te *Amsterdam.*
Inlichtingen geeft de Ingenieur-Architect A. L. VAN GENDT te *Amsterdam.*

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

(Voor rekening van den Staat.)

Op **Dinsdag** den **14n April 1896,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd),* aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht,* van:

BESTEK No. 705.

Het leveren en plaatsen van lantaarnpalen en het maken eener gasleiding ten behoeve van de verlichting der perrons en terreinen op het station GRONINGEN.

Begrooting f 5930.—.

De besteding geschiedt volgens § 19 van het bestek.
Het bestek ligt van den 18n Maart 1896 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. J. BUIS te *Groningen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 1.—.**
Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.
Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 3n April 1896, ten 1 uren namiddags *(West Europeesche tijd).*
UTRECHT, den 16den Maart 1896.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Vrijdag 10 April 1896,** des namiddags te **2** uren (locale tijd) aan het Bureau van den Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE, Centraalgebouw II, ingang Laan van Puntenburg te *Utrecht,* van herstellingen aan Kunstwerken, Gebouwen en Inrichtingen, behoorende tot de lijnen Amsterdam—Utrecht, Utrecht—Rotterdam, Breukelen—Harmelen, Gouda—Den Haag—Scheveningen en Leiden—Woerden, bestaande in:

A. Timmer-, Wit- en Metselwerk in 7 Perc.
B. Loodgieterswerk in 1 Perc.
C. Teerwerk in 1 Perc.

Het Bestek ligt van af 16 Maart ter inzage en is op franco aanvraag tegen betaling van **f 0.50,** (franco per post **f 0.55**) te bekomen aan het Bureau van den Sectie-Ingenieur. Aanwijzing op het terrein zal geschieden op de in het Bestek aangegeven tijdstippen.

STOOMTRAM 's Bosch-Heusden-Waalwijk.

AANBESTEDING.

Op **Zaterdag 4 April 1896,** des middags **12** uur, locale tijd, zal in het Hotel „DE EENHOORN" te *'s Hertogenbosch,* worden **aanbesteed:**

Het maken van Gebouwen voor Remise, Werkplaatsen enz. op een terrein te Drunen.

Bestek en teekening liggen ter visie in genoemd Hotel en ten kantore van den Ingenieur J. SCHOTEL te *Rotterdam.*
Exemplaren van bestek met teekening zijn tegen inzending van postwissel ad **f 3.**— te bekomen uitsluitend bij genoemden Ingenieur.
Aanwijzing in loco zal plaats hebben *Vrijdag 27 Maart e. k.,* des namiddags te één uur, locale tijd, samenkomst aan den Drunenschen Hoek.

AANBESTEDING.

Op **Vrijdag** den **27sten Maart a. s.,** zal door het KERKBESTUUR DER H.H. ANTONIUS EN LODEWIJKSKERK te *'s-GRAVENHAGE,* des morgens ten *elf ure,* in een der lokalen van het HOTEL CENTRAL, Lange Poten, worden

aanbesteed:

De vergrooting en verbouwing der R.K. Kerk en Pastorie met het bijbouwen van Sacristie, Catechismus- en Berglokalen, een en ander uit te voeren volgens de door den Architect W. B. van Liefland ontworpen teekeningen en opgemaakt bestek.

De aannemers welke ter mededinging worden opgeroepen moeten belijden de R. K. Godsdienst.
Bestek en teekeningen zijn tegen betaling van **f 5.00** verkrijgbaar bij den Boekhandelaar J. MEEUSSEN EN ZOON, Korte Poten.
Inlichtingen zijn dagelijks des morgens van 8—11 uur, ten kantore van den architect, Bezuidenhout 23a te bekomen.
Aanwijzing zal worden gegeven op Maandag den 23sten Maart, des morgens ten elf uren in de Pastorie, Casuaristraat hoek Princessegracht.

Provinciale Waterstaat VAN FRIESLAND.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag**, den **31n Maart 1896,** des namiddags ten **een** ure, zal in het gebouw van het Provinciaal Bestuur te Leeuwarden, overeenkomstig §§ 446 en 447 der A.V., bij enkele inschrijving worden aanbesteed:

de vernieuwing van Sluis No. VIII boven *Appelscha* in de Appelschaasterwaart.
Raming f 20,650.—.

Het bestek ligt ter lezing in voornoemd gebouw. Gezegelde formulieren voor inschrijvingsbiljetten zijn tegen betaling van **25** en bestekken tegen betaling van **f 1.50** op het bureau van den Prov. Hoofdingenieur verkrijgbaar.
De noodige aanwijzing wordt gedaan op *Zaterdag 28 Maart a. s.,* 's middags ten *12 ure.*
Voorts zijn nadere inlichtingen te bekomen bij den Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat te Leeuwarden.
LEEUWARDEN, 20 Februari 1896.
De Commissaris der Koningin in de Provincie Friesland,
VAN HARINXMA THOE SLOOTEN.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING
VAN
onderhoudswerken langs den spoorweg Vlissingen—Boxtel—Geldermalsen en Roosendaal—Belgische grens, op Zaterdag 4 April 1896, ten 2 uur (locale tijd), ten kantore van den Sectie-ingenieur te Breda, Frederikstraat, No. 72.

Bestekken tegen toezending van een postwissel à **f 1.—,** van *Zaterdag 14 Maart* verkrijgbaar ten kantore als bovenvermeld.

GRANIET.
J. H. P. JANSE,
Marnixstraat 364.
AMSTERDAM.

W. HOOIJ & ZOON, Werktuigkundigen
Jacob van Campenstraat 48, Amsterdam.

The „A. I." Anti-Fouling Boiler Fluid,

Middel ter voorkoming en wegneming van den ketelsteen in STOOMKETELS.
Prijs per fust van 180 liter f 0.55 per liter, met contract f 0.50 per liter.

De eenige ware Haeuslersche

VULKAAN- OF HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING

is de eenvoudigste, soliedste, duurzaamste en goedkoopste Dakbedekking.

Men verwarre deze niet met TEER- of ASPHALTPAPIEREN DAKBEDEKKING of met alle andere mogelijke soorten van Papier, die men met DAKPIK, DAKLAK, DAKTEER en welke zwarte kleverige SMEER ook besmeert, en dan Zand er over, wat men dan ook maar **Houtcement** noemt.

WAT IS VULKAAN- OF HOUTCEMENT?

Deze vraag is tot nog toe door niemand opgelost; meerdere voorname Fabrikanten van Asphalt of Teerpapier enz., die zoogenaamde Houtcement fabriceeren, verklaren zelf in hunne Brochuren, niet te weten waarom het Houtcement genoemd wordt, maar dat die benaming daaraan gegeven wordt in navolging van den Uitvinder CARL SAMUEL HAEUSLER, doordien deze met zijne VULKAAN- of HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING zoo'n algemeene opgang maakte.

De VULKAAN- of HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING, die vóór 55 jaren is uitgevonden door CARL SAMUEL HAEUSLER, te Hirschberg in Silesien, is nog altijd een geheim en is nergens nog nagemaakt kunnen worden, welke kosten men dan ook daarvoor gemaakt heeft, en er zal dan ook geen eerlijke en achtenswaardige Specialiteit in de Scheikunde beweren de geheele samenstelling te hebben kunnen uitvinden. Deze HAEUSLERSCHE VULKAAN- of HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING heeft dan ook gedurende die 55 jaren door hare deugdzaamheid, soliditeit, duurzaamheid, en voordeeligheid eene wereldberoemdheid verkregen.

Dezelve is op 49 Tentoonstellingen met Zilver, Goud, en de hoogste onderscheidingen bekroond geworden en zelfs in 1890 te Keulen ook op de Militaire Tentoonstelling bij vele concurrentie met de Hoogste onderscheiding, de eere-diploma vereerd geworden; is in 7 Landen geoctrooieerd, de firma van 5 Hoven Hofleverancier en de uitvinder door den Koning van Pruissen vereerd met de Roode Adelaar orde 4e klasse.

Deze HAEUSLERSCHE VULKAAN- of HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING is dan ook de eenvoudigste, soliedste, duurzaamste, voordeeligste, aangenaamste en goedkoopste Dakbedekking, die boven alle andere Dakbedekkingen voldoet. Dezelve wordt door de ondergeteekenden geheel naar het voorschrift van den Uitvinder, CARL SAMUEL HAEUSLER, heel eenvoudig aangebracht en gelegd, en wel door 4 lagen of vellen, extra daarvoor vervaardigd en geoctroieerd, prima Hennep-Dakpapier, met HAEUSLERSCHEN VULKAAN- of HOUTCEMENT op elkander te verbinden en te dekken en dan zoo in verband te leggen dat de geheele bedekking, hoe groot de oppervlakte van het Dakbeschot of de te bedekken oppervlakte ook moge zijn, daarop vrij, aan één stuk, zonder naden of bespijkering, komt te liggen, en het dakbeschot zich vrij zetten en trekken kan, zonder met de Dakbedekking iets gemeens te hebben en blijft dan ook daar tusschen een luchtstroom bestaan.

Deze HAEUSLERSCHE VULKAAN- of HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING behoeft dan ook geen verdere versterking en vooral niet van veel minder materiaal zooals Asphalt of Teerpapier enz., waarvan vele concurrenten zich bedienen, daar dit de Dakbedekking onnoodig bezwaart, en daarbij nadeelig voor het Dakbeschot is en hetzelve spoedig doet verstikken. De HAEUSLERSCHE VULKAAN- of HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING, goed naar des uitvinders voorschrift door bekwaam werkvolk uitgevoerd, behoeft nooit eenige reparatie, wanneer niet met moedwil of door onvoorzichtigheid daaraan wordt stuk gemaakt.

Dezelve is volstrekt water-, sneeuw- en luchtdicht, en is de HAEUSLERSCHE HOUTCEMENT ook bederfwerend.

Met de HAEUSLERSCHE VULKAAN- of HOUTCEMENTEN BEDEKKING zijn voordeelig waterdichte kelders gemaakt en sousterrains droog gelegd. Dezelve wordt zoo hard als metaal en blijft toch elastisch en taai als zoolleder, is brandvrij en trekt de bliksem niet aan en wordt dan ook door verschillende groote Brandassurantiemaatschappen in de eerste klasse opgenomen. Zal dat met Teerpapier of Dakpik enz. ook geschieden? Daarover zoude bij eventueelen brand wel eens onaangenaamheden kunnen ontstaan. Onder deze HAEUSLERSCHE HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING is het des zomers koel en des winters warm, bij regen, wind en hagel maakt het geen geraas en het is onder deze Dakbedekking dan ook goed en rustig wonen. De Dakbedekking is begaanbaar en sterk, zoodat men daarop vele nuttige en aangename bezigheden kan ten uitvoer brengen; ook in schoone landstreken en aan zeestranden kan dezelve tot Belvedère dienen en kunnen ook Tuinen, Werkplaatsen en Bleekvelden daarop worden aangelegd, zooals er dan ook reeds vele bestaan. Het water van deze HAEUSLERSCHE VULKAAN- of HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING afkomende, is zuiver gefiltreerd drinkwater. Op bruggen onder de bestrating en ook die met Houten blokjes zonder bespijkering wordt de HAEUSLERSCHE HOUTCEMENTEN BEDEKKING tot beveiliging van het daaronder liggend hout en ijzer voor vocht, zeer veel gebezigd. Sedert 16 jaren is deze HAEUSLERSCHE VULKAAN- of HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING door ondergeteekenden hier te lande ingevoerd en met groot succes geëxploiteerd en zijn daarmede meer dan 6000 daken gedekt; het is dan ook **alleen deze Haeuslersche Vulkaan- of Houtcementen Dakbedekking**, die in 16 jaren ook hier te lande hare soliditeit, enz. heeft bewezen en haar ouden roem heeft gehandhaafd, en dan ook alleen aanleiding tot een algemeen gebruik en wel door het geheele Rijk heeft gegeven, waarvan vele attesten getuigen en wordt dezelve dan ook door voorname specialiteiten in de bouwkunde, die prijsstellen op solied en duurzaam werk, uit ondervinding aanbevolen en voorgeschreven. Dat deze HAEUSLERSCHE VULKAAN- of HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING vele heeren Zink- en Loodwerkers en Teer- en Asphalt Papier-fabrikanten niet aangenaam is en zij gaarne zouden zien die spoedig in miscrediet geraakte, is licht te begrijpen; opdat dit doel niet wordt bereikt, wordt men wel **gewaarschuwd** voor alle zwarte kleverige massa's van Asphalt-Koolteer-distilleerderijen en Teerpapierfabrieken enz., afkomstig, die men in navolging van den uitvinder HAEUSLER ook maar Houtcement noemt, wat het niet is, en gelieve men de Teer-, Asphalt- of zoogenoemde Houtcementdaken niet met de HAEUSLERSCHE VULCAAN of HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKINGEN te verwarren, daar die niet het minste daarmede in vergelijking kunnen komen. Men tracht leeken te misleiden door met vele drogredenen, voorstellingen van bezittende octrooien van Oostenrijk-Hongarije en Saksen, die zij niet hebben, alsmede vergelijkende analysen, waaruit men weglaat de verklaring van den Professor, waarbij die zegt te moeten afzien van alle bestanddeelen te kunnen opgeven.

Ook annonceert men (z.g. HAEUSLERSCHE HOUTCEMENT) echte HOUTCEMENT, HOUTCEMENT onder verschillende merken, ja zelfs verbeterde HAEUSLERSCHE HOUTCEMENT of HOUTCEMENT systeem C. S. HAEUSLER, en men weet niet eens wat HOUTCEMENT is, en dan ook al noemt men het systeem HAEUSLER, is dit nog niet het materiaal, doch men bewijst hiermede, dat het HAEUSLERSCHE HOUTCEMENT toch prima is.

De eenvoudige HAEUSLERSCHE VULKAAN of HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING, die een 55-jarige roem heeft, moet men nog maar bewijzen wat daar aan mankeert, doch geene van alle die *zoogenaamde Houtcementen* kunnen dan ook met de eenige ware HAEUSLERSCHE VULKAAN of HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING in vergelijk komen; men onderzoeke het maar na 1, 2 en 3 jaren liggens, en vergelijke dan het materiaal tegen elkander, en zal dan de ondervinding het groot verschil wel doen blijken. De goede roep welke de ware HAEUSLERSCHE VULKAAN of HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING in 55 jaren en hier te lande in 16 jaren heeft gekregen, is op de ondervinding gegrond en kan tegen andere zwarte kleverige massa's op het gezicht niet beoordeeld worden, het is een artikel van vertrouwen, en helpt garantie van personen niets, al wil men nog zoo dikwijls repareeren, en al zullen alle concurrenten beweren hun zoogenaamde Houtcement beter is, wat men maar moet bewijzen en wat de ondervinding wel zal leeren; men late zich dan ook niet over een klein verschil in prijs verblinden. Stel eens een verschil in prijs van *f* 20 op 100 M², wie wil zich bij zoo'n kostbaar gebouw, daarvoor aan een twijfelachtig materiaal wagen. Vele Eigenaren en Koopers van Huizen zijn dan ook door de op hunne Huizen aangebrachte zoogenaamde Houtcementen Dakbedekking zeer gedupeerd geworden, daar door de onderteekenden reeds vele zoogenaamde Houtcementen Dakbedekkingen door hunne niet deugdelijkheid zijn afgenomen moeten worden en met de ware HAEUSLERSCHE HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING zijn vernieuwd, waarvan vele bewijzen voorhanden zijn. Het is dan ook een treurig verschijnsel dat eenige Architecten, Gemeente-Bouwdirectien enz, die alle andere materialen aan een urenlang gekeur onderwerpen, over de Houtcementen Dakbedekking, wat toch een voornaam deel van een gebouw uitmaakt, zoo lichtvaardig heenloopen en alles wat men maar Houtcement noemt, aannemen, en de door soliditeit en duurzaamheid beproefde en wereldberoemde HAEUSLERSCHE VULKAAN- of HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING, bij leeken in miscrediet doet geraken, maar de ondervinding is in deze de beste leermeesteresse en mogen wij ons verheugen daarover dagelijks van voorname Specialiteiten in de Bouwkunst bewijzen te ontvangen.

De ondergeteekenden bevelen zich dan wel ten zeerste aan tot het dekken en leveren van de ECHTE HAEUSLERSCHE VULKAAN- of HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING, onder garantie van geen onderhoud, en wordt ook met bijlevering van zink aangenomen.

Ter voorkoming van bedrog gelieve men wel op het Handelsmerk, Etiketten en Nummers, welke zich op de vaten en op het blikken Schildje bevinden, te letten.

De Generaal-vertegenwoordigers der eenige ware HAEUSLERSCHE VULKAAN- of HOUTCEMENTEN DAKBEDEKKING enz. voor Nederland en Koloniën:

J. A. SMITS & ZOON. Weesperzijde 6. Amsterdam.

Weekblad „DE OPMERKER".

ALGEMEENE VERGADERING van AANDEELHOUDERS der *Maatschappij tot Exploitatie van „DE OPMERKER"*, op **Maandag 23 Maart 1896**, des namiddags te **2** uren, in het gebouw DILIGENTIA, in het VOORHOUT te *'s-Gravenhage*, tot behandeling van de volgende punten:

1o. Balans met toelichting en verslag van Commissarissen, benevens Winst- en Verliesrekening over het afgeloopen boekjaar.

2o. Benoeming van een Commissaris ter voorziening in de vacature, ontstaan door periodieke aftreding.

HET BESTUUR.

ZANDSTEEN, HARDSTEEN,
Zweedsch Graniet, Keien, Kalk,
Céramique & Namensche VLOERTEGELS.
PIERRE JANSSEN.
ANTWERPEN. ROERMOND.
Alles rechtstreeks van de Carrières.

Amsterdamsche Jalousiën-fabriek
Speciaal Adres voor:
ROLLUIKEN, ZONSCHERMEN, TOCHTSCHERMEN, SERREDEKKING, Glas, Jalousiën enz.
Eenig adres voor **Houten Parquettapijten.**
SPECIALE FABRIEK VAN:
Geschilderde Winkelgordijnen.
HOFLEVERANCIERS.
J. F. KRÖNER & Zonen, St. Luciensteeg 4, Amsterdam.

DE BEER & LEHREN,
AMSTEL 109. AMSTERDAM. TELEFOON 158.
Groote voorraad van
Italiaansch MARMEREN PLATEN en TEGELS.
Hoofdagenten voor den verkoop van:
HARDSTEEN bewerkt en onbewerkt uit de carrière „du Parc", vroeger VELGE & CORNET, thans LENOIR & Co., te ECAUSSINES. (2)
ZWART MARMER van **DINANT** in Platen, Banden, Tegels, **Schoorsteenmantels** enz. uit de **eenige** Carrière van **Dinant-Zwart**, eigenaar L. HEBRANT te Dinant.
Voorts GROOTHANDEL in **Zandsteen. Savonnières. Bazalt.** en

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM.*
Staaf-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer en.
STALEN BALKEN en BALKIJZER
in verschillende profielen en lengten.
IJzeren en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede
Christiania Ster Hoefnagels.

W. Washington Taylor & Co.
Nieuwe Haven 162, ROTTERDAM.
Adres voor: GOEDKOOPSTE
Rijwielen, Brandkasten, Schrijfmachines en andere Amerikaansche Artikelen.

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De **NEDERLANDEN** van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

PHOTO-LITHOGRAPIE en LICHTDRUK
van
Ritscher en Landsman,
Anna Paulownastraat 4,
's-GRAVENHAGE,
ter vermenigvuldiging van **Architectonische** en **machine-teekeningen.** Monsters en prijsopgaven op aanvraag beschikbaar.
Vlugge levering.
Concurreerende prijzen.

Gebr. A. & H. MEURS,
in alle **Hardsteenen** en **Marmerwerken, Grafmonumenten** en **Grafzerken.**
Woonplaats: *Kustenburgerstraat* 30.
Werkplaats: *Kuiperstraat* 45. N.-AMSTEL.

LOUIS NAGEL & Co.
ARNHEM.
vestigen de aandacht op hunne
Brandspuitslangen en Brandweerbenoodigdheden,
waarvan de leveringen vooral aan Gemeenten, **steeds toenemen.**
DAIMLER-
Benzine- en Petroleum-Motoren.

Allgemeine Elektricitäts-Gesellschaft,
BERLIN.
Installatiebureau „AMSTERDAM."
Telegramadres „Gea" **Heerengracht 447.** *Telefoonnummer 1278.*
Elektrische Verlichting en Krachtoverbrenging.
INLICHTINGEN EN KOSTENBEREKENINGEN GRATIS.
Export naar de Nederlandsche Koloniën.

D. FRENI, Amsterdam.
Kantoor: MARNIXSTRAAT 402, in het gebouw van de *Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.*
HOOFDAGENT voor **Nederland** en **Transvaal** van
DÜRR LICHT,
uitstekend geschikt voor de verlichting van **BOUWWERKEN, groote WERKPLAATSEN** enz.
Ook in **Huur** verkrijgbaar.

CONTRACTANT
voor
Nederland en **Koloniën, België** en **Transvaal** van
INGOLIN
VAN DE
Hamburger Ingol'n-Fabriek
afdoend middel tegen
VOCHTIGE MUREN.

L. F. W. VOLCKE, Stads-Uurwerkmaker,
Firma VOLCKE & ZONEN,
Magazijn MAURITSKADE 18a, Fabriek 11—13 PARKSTRAAT 11—13,
achter Bureau „VADERLAND", ingang Kazernestraat, **'s GRAVENHAGE.**
Bekroond te 's-Gravenhage in 1868 en 1871 en te Londen in 1870 met Goud, Zilver en Brons.
Leveranciers van de Nederlandsche Staats- en Hollandsche Spoorweg-Maatschappijen. Vervaardigers van gewone en electrische Uurwerken, voor Torens, Post- en Telegraafkantoren en andere groote lokaliteiten. Het vernieuwen van oude Pendules, Console-, Speel- en andere Klokken met toepassing eener verbeterde constructie, **het aanleggen van geleidingen voor electrische Schellen en Telephonen.**

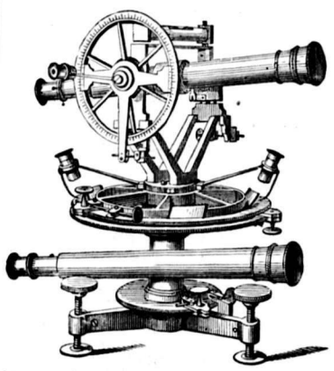
BECKER & BOUDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Firma VAN GOG & Co.
Fabrikanten in RIJWIELEN.
En Gros et En Détail.
HERSTELPLAATS van RIJWIELEN en ONDERDEELEN.
Handel in Engelsche en Amerikaansche Rijwielen.
HAARLEMMERWEG No. 9, bij het Haarlemmerplein, AMSTERDAM.
Nieuwe Luchtbandmachines van af f 90.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

J. H. Hamstra.

31ste JAARGANG — N°13 — ZATERDAG, 28 Maart 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . f 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel f 0.20, en f 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat f 0.25, zonder plaat f 0.15

RESTAUREEREN.

Het algemeen weekblad „*De Kroniek*" heeft af en toe ook een rubriek Bouwkunst. In de laatste nummers zijn daarin artikelen opgenomen, die, onder den titel „Engelsche kathedralen", de questie „bewaren of vernieuwen?" behandelen, naar aanleiding van wat daarover in een Engelsch dagblad voorkwam.

Zoo vinden wij in het laatste nummer de vertaling van een artikel van Frederic Harrison, welks strekking is om het restaureeren, zooals dit thans gebruikelijk is, af te keuren. Enkele gedeelten van dit Engelsch opstel schijnen ons bijzonder „ad rem." Voor wij daar echter bij stilstaan, eerst een paar woorden over het onderschrift, dat de vertaler, die zich J. teekent, aan het opstel meende te moeten toevoegen.

Dit onderschrift luidt, in substantie: „wij hebben dit epistel in zijn geheel gegeven, omdat het zonde zou zijn, een goed gehumeerde (?) betise als deze te verminken. Wanneer Viollet-le-Duc er aldus over gedacht had, zouden wij heel wat minder schoons en goeds gezien hebben en weten. Als iets in staat is om door ongure praktischheid de goede campagne (ter bevordering van restauraties, *Red.*) te bederven, is het dit briefje. Het is waarlijk innig te hoopen (sic) dat men er zich niet al te veel aan storen zal."

De vertaler is dus van meening dat de wijze, waarop men reeds sinds tientallen van jaren in Engeland aan het restaureeren is, geen afkeuring verdient; dat de restauraties van Viollet-le-Duc ons veel schoons en goeds hebben doen zien en weten, en dat, wie de in onze eeuw gebruikelijke wijze van restaureeren veroordeelt, zich aan „ongure practischheid" schuldig maakt.

Het is ons niet bekend, of dit oordeel op studie berust, dat wil zeggen, of de vertaler gelegenheid had, de Engelsche restauraties en die van Viollet-le-Duc door eigen aanschouwing te leeren kennen, dan wel of men er slechts napraten in mag hooren. Wij vermoeden het laatste, want wie de barbaarsche vernieuwingsprocessen heeft gadegeslagen, die bv. zoowel de kathedraal te Salisbury als vele Fransche kathedralen hebben moeten ondergaan, zou wel anders spreken. Het blijve den heer J. echter overgelaten, om zijn uitspraak met bewijzen te staven en haar dus tot iets meer dan een los daarheen geworpen boutade te maken.

Wij verschillen met den vertaler, waar hij over het opstel van den heer Harrison een zoo afkeurend oordeel uitspreekt. Wel zijn wij met hem eens, dat het door den Engelschen schrijver geopperde plan, om voortaan de restauraties door ingenieurs en niet door architecten te doen verrichten, geen aanbeveling verdient, maar veel van het opgemerkte is toch ernstige overweging waard.

Eenige aanhalingen mogen daarom hier volgen, waarbij de minder vloeiende vertaling voor rekening van den *Kroniek*-schrijver blijft.

„Met genoegen zag ik weer een nieuw staaltje van de werkelijk mooie teekeningen van onze oude kathedralen, welke, door bouwkundig vandalisme, nu bezig zijn naar de maan geholpen te worden (sic). Gij geeft ons de getrouwe afbeeldingen, die de heer Fitton van deze verbrokkelende spitsen gemaakt heeft — een realisme, dat ons te droeviger stemt, wanneer wij bedenken, hoe het er uit zal zien, wanneer nieuwe scherp-witte, opgedirkte imitaties de oude zuilen vervangen hebben. Gij moest eens teekeningen geven van dat, wat Saint Mary te Oxford eenmaal was, naast de fraaie torens en beelden van den heer Jackson (die deze kerk gerestaureerd heeft, *Red.*). Wat het vervangen van oude figuren door nieuwe betreft, kan men net zoo goed zeggen, dat het gipsafgietsel van den Hermes van Praxiteles een even mooi beeld is, als het origineel te Olympia, — ja, ik wil wedden, dat er zijn, die het beter noemen, want het is niet

zoo vuil en over het geheel „netter." Ik twijfel geen oogenblik of een dienstmeisje, dat Zondags met haar vrijer uit wandelen gaat, vindt zichzelf veel netter met haar tullen ruche van nog geen shilling, dan zij zich vinden zou met den echt Venetiaansch kanten kraag van haar mevrouw, die er uitziet, „alsof hij door de koffie gehaald is," zooals Mary Jane zegt. En misschien vinden de mijnheeren in Oxford hun St. Mary nu ook veel „netter" dan iets uit de 14e eeuw, vooral na de laatste „groote schoonmaak," waar zij £ 11,000 voor betaald hebben".

Het komt ons voor, dat hier op te treffende wijze het onzinnige der hedendaagsche restauraties is aangetoond, dan dat de eerste de beste vertaler, wiens letterkundige stijlkennis niet veel van zijn architectonische doet verwachten, hier van een „bêtise" zou mogen spreken.

Hooren wij den heer Harrison verder. „Wij willen niets anders dan een gebouw, zooals het is, de steenen zooals zij zijn, het beeldhouwwerk geschramd, bevuild, verweerd tot klompen, maar oorspronkelijk. Al wat wij willen is rechtop houden, stutten, voorkomen dat iets omlaag valt, niets meer. Dit is vaak een moeilijk karwei, die alle handigheid van een Amerikaansch dentist in het plombeeren van oude tanden vereischt, al het vernuft dat noodig is, om een spoorwegbrug te slaan".

De schrijver betoogt dan, dat restaureeren van gebouwen „geen kwestie van kunst, maar van mechanische bekwaamheid is", en dit brengt hem op het denkbeeld, dat een ingenieur daarvoor het meest geschikt zou zijn. Zooals wij reeds zeiden, wij deelen die meening niet, maar wij kunnen ons toch begrijpen, dat de Engelschman het volgende schrijft: „Een bouwmeester hoort hier niet bij, hij is meer dan te veel, hij is de gevaarlijkste man, dien men kan raadplegen. Hij wil variaties probeeren op de oude steenen, zoo goed als een eerzuchtige vioolkrasser, die zijn eigen variaties op het *Carnaval de Venise* voorfiedelt. Ik heb een beroemd dichter gekend, die er van hield, pootige taal te praten en die, toen hij eens een mooi Engelsch meisje, dat juist in Florence aankwam, zag bekijken door een oud bloemenwijf, bekend om haar koppelneigingen, uitriep: „Wel, zij kijkt als de slager naar een kalf." Zoo zeg ik nu ook, de architect die een beetje eigenliefde heeft, kijkt naar een Gothieke kathedraal als een slager naar een kalf, en van zijn kant heeft hij *nog* gelijk, want slachten en voor versch vleesch zorgen is zijn vak. Hij kent al de fouten van een paar eeuwen geleden, hij weet hoe oud dertiende-eeuwsch metselwerk in elkaar zit, of tenminste hoe het in elkaar had behooren te zitten. En als hij neuswijzig naar een prachtig oud cavalje staat te kijken, bedenkt hij wat een heerlijk kalfsvleesch er van een kalf komt."

In Engeland, waar haast iedere architect tevens als restaurator optreedt, omdat een dergelijke restauratie al van ouds als *a good job*, een voordeelig zaakje bekend staat, is het verknoeien van monumenten op reusachtige schaal geschied en het is zeker uit verontwaardiging daarover, dat de heer Harrison ingenieurs in de plaats van architecten zou willen stellen.

Bij ons is het restaureeren niet zoo algemeen; slechts enkele architecten hebben er tot ergernis van vele anderen, die ook wel eens een vet kalf zouden willen slachten, het monopolie van. Maar het resultaat is hetzelfde. Vele monumenten hier-te-lande zijn ook niets anders meer dan „nieuwe, scherp-witte, opgedirkte imitaties", die al hun waarde verloren hebben.

„Wanneer de kartons van Rafael (op Hampton-Court, *Red.*) in snippertjes gescheurd waren, zouden wij dan Sir Everett Millais vragen om de verloren stukken over te schilderen? Neen, wij zouden om een verdoeker sturen en hem zeggen, dat wij hem levend zouden villen als hij het hart had, er een spatje nieuwe verf op te zetten. Helaas, wij kunnen de dekens en kapittels (der gerestaureerde kerken, *Red.*) en restauratie-comité's niet allemaal villen. Zooals Sidney Smith zegt, zij hebben noch zielen, die wij verdoemen kunnen, noch iets anders... waar wij tegen kunnen trappen. Maar wij hebben het recht van iederen vrijen Brit, om te eischen, dat zij ophouden met vulgaire en domme beleedigingen."

Dit recht heeft ook een vrije Nederlander, maar hij maakt daar nooit gebruik van. Hij ziet het niet slechts lijdelijk aan, dat de meesterstukken zijner voorvaderlijke schilders op onwaardige wijze worden tentoongesteld, maar hij laat het ook toe, dat een der fraaiste doeken van Rembrandt, dat nu wel niet in stukken is gescheurd, maar waarvan uit een brand slechts een fragment is gered, heel netjes is bijgeschilderd. Wij hebben er althans nooit van gehoord, dat de bedrijvers van het gruwelstuk aan Dr. Deyman gepleegd, levend gevild zijn, of welke andere straf dan ook hebben ondergaan

Ook de „opknappers" onzer oude bouwwerken laat men kalm hun gang gaan. Alleen als er aan een Protestantsche kerk een Mariabeeld wordt aangebracht, weet het *odium theologicum* voor een oogenblik de puriteinen in het geweer te brengen. Doch onze oude bouwwerken blijven de stiefkinderen, de verschoppelingen, die zich alles moeten laten welgevallen, waarmede men doen kan wat men wil, en die nog blij mogen zijn, dat zij in zulk een keurig, net en nieuw gewaad gestoken worden, blij dat een restaurator ze voorziet van allerlei versierselen, die zij nooit gehad hebben, maar die zij, naar zijn onfeilbare meening, hadden behooren te hebben.

Er zijn gelukkig, in Engeland althans, menschen die de aan hun hoede toevertrouwde gedenkteekenen niet aan baatzuchtige restaurators als een prooi willen overgeven. Onder deze behoort de deken van Ely, die zijn kathedraal in den tegenwoordigen toestand wil bewaren „tot een tijd, wanneer de kunst weer niet alleen de uiting zal zijn van de vreugd van een werkman over zijn werk, maar ook de uiting van een man van genie." De heer J. meent, dat men goed zou doen, „den weerstrevenden geestelijke er op te wijzen, dat ter herstelling van Gothieke architectuur juist in de eerste plaats noodig is de eigenschap, die hij aan onzen tijd durft toeschrijven en dat de gewenschte zooal niet overbodig, dan toch eerst in de tweede plaats in aanmerking kan komen."

Wij zijn het in deze met den deken eens, die door den heer J. als dwaas wordt aan de kaak gesteld. Als eenmaal de tijd, dien deze geestelijke — en wij met hem — verwacht, zal zijn aangebroken, dat de bouwkunst weer haar eigen nieuwe wegen gaat, die haar door mannen van genie zijn aangewezen, dan zal de restauratiequestie vanzelf zijn opgelost. De vreugde van het nieuw-scheppen zal zoo groot zijn, dat niemand er meer aan denken zal, de oude gedenkteekenen te gaan restaureeren zooals thans. Enkele eenvoudige reparatiën, ziedaar alles wat men dan zal verlangen.

Het is te hopen, dat die veelgewenschte tijd gauw moge aanbreken; het kon anders wel eens zijn, dat geen enkel gedenkteeken aan de restauratiekuur ontsnapte.

DE DRUK VAN DEN WIND.

In een „causerie sur la construction" — voorkomende in *La construction moderne* van Sept 1895 — wordt erop gewezen dat men bij het uitwerken van technische vraagstukken dikwijls verplicht is om vast te stellen hoe groot de druk is, die door den wind op de verschillende deelen van een constructie wordt uitgeoefend en komt men tot de overtuiging dat een vaste regel niet bestaat. Men ziet zich tegenover cijfers geplaatst, waarvan de afwijkingen van dien aard zijn, dat het doen van een gemotiveerde keus in de meeste gevallen een zeer lastige taak is.

Het is uit dien hoofde niet misplaatst om te trachten meer licht in deze verwarring te brengen, te meer daar het onderwerp wel een behandeling waardig is, omdat er tal van constructies, als torens, torenspitsen, klokken enz. bestaan, waarbij het bepalen van den druk door den wind niet achterwege kan blijven.

Het is bekend, dat zelfs bij storm de gemiddelde druk ongeveer 80 à 90 KG. bedraagt, doch dat hij zich ook zeer dikwijls gedurende kortere tijden verheft tot het cijfer van 280 KG. Bij verscheidene administraties in Engeland eischt men dat bij de berekeningen een druk van 277 KG. per M². wordt aangenomen, terwijl voor verschillende deelen van den Eiffeltoren het cijfer van 400 KG. werd aangehouden.

Nu is het ook waar dat de snelheid en de druk van den wind aanmerkelijk toenemen, naarmate men hooger in de atmosfeer komt, terwijl zij op den begane-grond belangrijk worden verzwakt door de botsing tegen boomen, huizen en allerlei andere voorwerpen, waardoor zelfs stroomen ontstaan die den wind tegenwerken.

Bepaalt men zich nu alleen tot de luchtstroomingen, die nabij onzen bodem voorkomen, en laat men die maximale drukcijfers buiten beschouwing, dan nog moet men toegeven dat de cijfers van 80 K.G. tot 280 K.G. een bijzonder groote speling aanwijzen. Welken druk dient men aan te nemen? Mag het minimum cijfer van 80 K.G. worden aangehouden, ofschoon dit elk oogenblik door den wind overschreden kan worden? of dient men zich tot het maximum te bepalen, niettegenstaande zulk een druk slechts nu en dan zal voorkomen? Als antwoord hierop wordt tegenwoordig door de constructeurs in het algemeen als volgt geredeneerd: men baseert zijn berekeningen op het drukcijfer van 80 à 90 K.G. dat dikwijls bereikt wordt en de constructie moet in staat zijn om aan dezen winddruk weerstand te bieden zonder dat de materialen aan grootere spanning worden blootgesteld dan als permanente werking toegelaten wordt. Het cijfer van 280 K.G. — zij het ook wellicht een enkele keer in een reeks van jaren — kan echter bereikt worden! en de constructie is slechts berekend op een druk van 90 K.G. per M²! Op deze questie ingaande, dienen wij op te merken dat die groote winddrukkingen nooit langen tijd aanhouden; zij zijn geheel toevallig en momenteel, waarom het dan ook onnoodig is: 1°. dat de constructie in staat zou zijn daaraan permanent weerstand te bieden en 2°. dat, gedurende die korte perioden, in de materialen geen grootere dan de normale spanning optreedt. Het zou groote overdrevenheid zijn om zoodanige hooge eischen voorop te stellen en op die wijze, tot volkomen onnoodige verhoudingen voor de constructie te komen.

Met groote zekerheid moet men echter daarvan overtuigd zijn, dat zelfs bij die exceptioneele omstandigheden voldoende ver van de grens worde gebleven, waarbij verwoesting of ook maar verzetting der constructie zou intreden.

In het algemeen nu neemt men als permanente werking een zekere fractie van de kracht aan, waarbij vernieling zou intreden en wel ongeveer $1/7$, soms $1/10$ van dit bedrag. Voorts weet men dat ten-naaste-bij op de helft van die kracht de elasticiteitsgrens genaderd wordt — d. w. z. dat van daaraf de materialen, na aan die halve uitwendige kracht te zijn blootgesteld geweest — niet meer volkomen tot hun oorspronkelijken vorm en afmetingen terugkeeren en zoodoende in weerstandsvermogen achteruitgaan.

Wat zal er dus gebeuren indien de druk van 90 K.G. — die reeds een aanmerkelijke normale spanning in de materialen doet ontstaan — aangroeit tot 280 K.G. Men ziet de werking der materialen wordt verdrievoudigd en zoodoende van $1/7$ gebracht tot $3/7$ der kracht, die vernieling zou veroorzaken. De elasticiteitsgrens wordt echter wel genaderd, doch in geen geval overschreden en de materialen zullen dus na die korte hevige windstooten, welke echter niet te dikwijls mogen voorkomen, tot hun oorspronkelijken vorm terugkeeren.

Wij mogen dus besluiten dat het voldoende is om bij de berekeningen een winddruk van 90 K.G. per M². aan te nemen en ons overtuigd te houden, dat onder die condities de normale spanning in de materialen niet overschreden wordt; met de buitengewone omstandigheden, die kunnen voorkomen, behoeven wij ons dan niet verder bezig te houden.

Thans willen wij daarom eenige oogenblikken bij een andere questie stilstaan. Tegen de verticale vlakken van een muur, van een toren, enz. zal een druk uitgeoefend worden zooals wij bespraken, doch op een schuin vlak, als dat van een torenspits, een koepel enz. weet men dat de uitgeoefende druk veel minder is dan op een vlak, hetwelk loodrecht op de windrichting staat. Welke reductie mag dus bij die gevallen gelden?

Als antwoord hierop, zonder ons met gedetailleerde berekeningen bezig te houden, kunnen wij aannemen:

Bij een schuin vlak, zooals dat van een dak onder een helling van 45° bijv., houde men rekening met de verticale doorsnede, d. w. z. met het product van de lengte en de stijging van het dak en zal men dus een druk aannemen niet van 90 K.G., doch slechts van 45 K.G. per M². Inderdaad wordt ook de druk in horizontale richting ten gevolge van de helling tot de helft teruggebracht De reductie is grooter naarmate de helling geringer is. Tegen een conisch vlak is de winddruk ongeveer gelijk aan $2/3$ van dien tegen de rechte doorsnede van het lichaam. Men neemt dus deze driehoekige doorsnede en vermenigvuldigt de basis van het lichaam met zijn halve hoogte en past een druk toe van $2/3 \times 90$ K.G. = 60 K.G. per M².

Bij een achthoekige torenspits zijn de omstandigheden ten-naaste-bij dezelfde; tegen de verticale doorsnede van de spits brengt men een winddruk van 60 K.G. à 70 K.G. in rekening, ofschoon we moeten opmerken, dat de veelhoekige vorm minder gunstig dan de conische is. Bij een bolvormigen koepel is een reductie tot ongeveer de helft toe te passen. Men neemt de verticale doorsnede, hetzij deze een halve cirkel of een gedeelte van een cirkel is en brengt een druk in rekening van 45 K.G. à 50 K.G. De horizontale stoot, door den winddruk voortgebracht, is het hoofdelement, dat bij de berekeningen in aanmerking moet komen; dit neemt echter niet weg dat, indien men voor grootere nauwkeurigheid ook rekening wil houden met den verticalen druk, deze niet minder gemakkelijk te bepalen is.

Bij een dak onder een helling van ongeveer 45°, zal de verticale component gelijk zijn aan den horizontalen en bij een koepel is ditzelfde het geval.

Voor een achthoekige of conische torenspits is de verticale component in het algemeen zulk een kleine fractie van den horizontalen dat hij, zonder zorg, kan verwaarloosd worden.

Bij een vierkante torenspits dienen twee gevallen onderscheiden te worden, nl. 1°. dat, waarin de wind loodrecht op een der vlakken werkt en 2°. wanneer hij tegen het diagonaal vlak aankomt.

In het eerste geval is de rechte doorsnede gelijk aan het vlak van het vierkant, vermenigvuldigd met de halve hoogte van de spits en zal men een winddruk van 80 KG. à 90 KG. in rekening moeten brengen, omdat de wand van de spits bijna verticaal is. In het tweede geval vormen de twee vlakken — waartegen de wind slaat, een hoek van 45°, zoodat de druk op de rechte doorsnede gereduceerd wordt van 90 KG. tot 45 KG — maar nu wordt de doorsnede echter gelijk aan het product van de diagonaal met de halve hoogte. Deze doorsnede is dus bijna gelijk aan $1\frac{1}{2}$ maal die in het eerste geval (nauwkeurig 1.41 maal), zoodat men ten slotte heeft in het eene geval: oppervlak × 90 K.G. en in het andere geval: 1.41 × oppervlak × 45 K.G. en het resultaat is dus op den diagonaal een weinig geringer dan op de zijde van de torenspits. De ongunstigste omstandigheden voor een toren van vierkante doorsnede, komen dus voor, wanneer de wind loodrecht op een der zijvlakken staat. (Er blijft hierbij echter op te merken dat in het laatste geval twéé spanten in aanmerking kunnen komen en in het eerste geval slechts één).

Deze opgaven zullen in de meeste gevallen voldoende blijken te zijn, doch wij dienen erop te wijzen dat hun geen absolute waarde mag toegekend worden. Voor de constructies, nabij den beganegrond, kunnen de opgegeven cijfers vrijelijk eenigszins verlaagd worden, terwijl voor hooge gebouwén en voor die, aan de zee of anderszins erg blootgesteld, deze cijfers niet als maxima mogen gelden, doch wel als minima, die men voorzichtigheidshalve hooger dient te stellen. In ieder geval kunnen zij als juiste uitgangscijfers dienen, die alleen naar de omstandigheden moeten verhoogd of verlaagd worden.

Een laatste opmerking, die wij nog wenschen te maken, is deze: Somtijds zijn de aan den wind blootgestelde vlakken niet vol, doch gedeeltelijk opengewerkt, zoodat de werking van den wind ook op het evenwijdig, achter het eerste vlak geplaatste uitgeoefend wordt. In deze gevallen moet dus met den winddruk op beide vlakken rekening gehouden worden en het is daarom dat in Engeland door de „Board of trade" te dien opzichte de volgende bepalingen zijn vastgesteld:

„Indien de openingen van het eerste vlak een grootte „beslaan van $\frac{2}{3}$ van het geheele oppervlak, zoo moet „voor het achtergelegen vlak een druk in rekening „komen van $\frac{1}{2}$ van dien op het eerste. Indien de druk „op het eerste vlak op 90 K.G. per M². is bepaald, „zoo moet voor het tweede vlak 45 K.G. in rekening „komen.

„Indien de openingen $\frac{3}{4}$ van het totaal oppervlak „beslaan, zoo wordt voor het tweede vlak $\frac{3}{4}$ van „den druk op het eerste vlak in rekening gebracht, „zoodat, indien dit vlak voor een druk van 90 K.G. „berekend wordt, bij het tweede vlak een winddruk „van 67,5 K.G. moet gelden."

JAN E. VAN NIFTRIK.

DÜRR-LICHT.

Licht, meer licht, zoowel stoffelijk als geestelijk, is de vraag van den tijd. Allerwege worden dan ook pogingen aangewend om aan dien drang voldoening te geven, en ..... we mogen het met voldoening getuigen, niet zelden met goed gevolg.

Zoodra het eene vaste installatie betreft, staat het electrisch licht zeker bovenaan, maar voor tal van gevallen, waarbij slechts tijdelijk en nog wel eene over groote afstanden verplaatsbare en krachtige lichtbron gevraagd wordt, is dat licht niet toe te passen. Niet overal kan men over daartoe geschikte stoommachines en slechts hoogst zelden over een algemeenen aanleg voor electrische verlichting te beschikken. Voor ander kunstlicht blijft dan nog een ruim veld van toepassing over.

Wat een tal van variaties, zoowel in geaardheid als in wijze van ontwikkeling, zijn er op te noemen, eer we alle bronnen aangaande hare sterkte, van af den glimworm tot de zon hebben aangestipt. Werkelijk het zou niet onbelangrijk zijn dat eens na te gaan; alleen het zou te dezer plaatse weinig nut opleveren, daar het meer de questie geldt om een goed bruikbare lamp, bij de uitvoering van omvangrijke werken, onder de aandacht van het publiek te brengen.

Tot dusverre is het meest gebruikt wordende licht het Well's licht, althans hier. Bij de Well's lamp wordt met een bijzondere olie, en onder den druk van saamgeperste lucht, een licht voortgebracht dat werkelijk voortreffelijk mag heeten

In den laatsten tijd echter komt een door de heeren Ludwig Dürr & Co. te Bremen bedachte lamp meer op den voorgrond. Deze — zie de prospectus — is zeer eenvoudig en werkt ongeveer als volgt:

Nadat de gaswarmer door middel van spiritus verwarmd is, hetgeen ongeveer 8 minuten duurt, wordt de petroleum-afsluiter een weinig geopend en de petroleum droppelsgewijs in den gaswarmer gevoerd en daar verdampt. Deze damp kan slechts op 2 plaatsen uit den gaswarmer ontsnappen, namelijk door den voorsten en den achtersten brander. Dadelijk na het openen van den petroleum-afsluiter ontsnapt de damp uit beide branders en wordt deze lamp door de spiritusvlam, waarmede de gaswarmer verhit is, aangestoken. De afsluiter is nu weer een weinig geopend, totdat de vlam de normale grootte bereikt heeft en daarna kan men het toestel geheel aan zichzelf overlaten. Gevaar voor explosie bestaat absoluut niet.

Naar aanleiding van de vraag of misschien het Dürr-licht boven het Wells-licht is te verkiezen, had l.l. Maandag op de Wilhelminakade te Rotterdam een vergelijkende proefneming plaats onder leiding van den heer Neiszen, adjunct-directeur der gemeentewerken, en de heeren Freni en Reuser, resp. hoofdagent en agent van het Dürrlicht. Daartoe werden lampen ontstoken die ongeveer evenveel aan brandstof kosten.

De Well's-lamp ontwikkelde daarbij een beduidend sterker licht dan die van Dürr en Co., zoodat het oordeel eer ten gunste van de Well's-lamp zou komen, ware het niet dat daaraan nadeelen zijn verbonden van anderen aard, nl. het gebruik van een bijzondere olie, het herhaald pompen voor het behouden van een behoorlijken luchtdruk en een nogal beduidend onderhoud; nadeelen, welke bij de Dürr-lamp geheel vermeden of zeer gereduceerd zijn.

Uit den aard der zaak is een enkele proef geheel onvoldoende; men bedenke van hoeveel invloed het weer, de sterkte van den wind, het gemakkelijke van

bediening en van onderhoud zijn. M. a. w. hoe juist de factoren, welke alléén bij een geregeld gebruik op de juiste waarde kunnen worden gebracht, geheel ontbreken.

Vandaar werd naar ik meen een tijdelijk in gebruik nemen van de Dürr-lamp voorgenomen om zoodoende tot een bepaalde meening te komen.

Laat ik hier nog bijvoegen dat het denkbeeld om de Dürr-lamp in afgelegen wijken als straatverlichting te gebruiken, mij niet verwerpelijk schijnt. Alleen zij het mij vergund den wensch te uiten dat die nieuwigheden althans vooreerst niet in Rotterdam worden op touw gezet.

Het mocht onze goede gemeente weer eens een werkstaking onder de gaswerkers bezorgen. Ja, waarde heer redacteur, het is nu heusch in ernst verteld — en het heeft er wel een beetje den schijn van ook — dat de strike der ertswerkers van verleden week niet zoozeer de heeren Müller en Co. als wel de laatst aangekomen scheepskranen betreft, waarmede n. b. ruim 15 pCt. van den handenarbeid en bijna evenveel tijd gewonnen wordt.

Hoe jammer toch, dat de pogingen van het bestuur dezer gemeente om de haveninrichtingen zoodanig te maken, dat ze de meeste voordeelen voor den gebruiker in zich vereenigen, niet overal den verdienden steun vinden.

Laat ons hopen op de verbetering van de geestelijke verlichting, en dan vivat!

ROTTERDAM, 26 Maart '96. S.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

AFDEELING 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Woensdag 18 *Maart* 1896.

Na lezing der notulen deed de Voorzitter eenige mededeelingen en werd het woord gegeven aan den heer F. W. Braat Jr, een der firmanten van de gunstig bekende Koninklijke Stoomfabriek van werken in zink en andere metalen te Delft, tot het houden van een voordracht over zink-industrie en kunstsmeedwerk.

Spreker bracht in herinnering dat men in vroegere jaren voor het afdekken van daken, platten en goten geen ander materiaal kende dan lood of koper, dat het lood toen van uitmuntende hoedanigheid was en dat de toenmalige loodgieters goede prijzen konden maken en een waarlijk gulden tijd beleefd hebben. Toen het zink omstreeks 1835 hier-te-lande zijn intrede deed, begrepen vele hunner dat het nieuwe materiaal geen voordeel zou aanbrengen; zij keurden het stugge, glimmende materiaal af; maar in weerwil van de tegenwerking wist het zink zich baan te breken en de concurrentie bracht het hare toe om de toepassing van het zink niet langer in den weg te staan. Toen begon de martelperiode; zij, die naast de werkplaats van een loodgieter woonden en vroeger daarin geen bezwaar vonden, werden nu verontrust door het liefelijk geklop op goten en roeven, zoodat klachten over burengerucht werden geuit. Ook de knechts waren niet tevreden, daar zij zich telkens de kleeren en handen openhaalden aan het stijve en scherpe zink, terwijl zij bij het meer buigzame lood daarvan nimmer last gehad hadden. Ook de patroons waren ontevreden bij het opslaan der boeken en bemerkten dat het niet zoo gemakkelijk viel als vroeger om dubbeltjes te verdienen.

Daarbij kwam de onbekendheid met een oordeelkundige bewerking van het zink, waardoor tal van fouten begaan werden. Men spijkerde alles flink aan elkander, uit vrees dat dit lichte materiaal door den wind zou worden medegevoerd en legio was het aantal misstappen, dat begaan werd.

Wijl het zink goedkooper was dan lood of koper en er eene neiging kwam om veel voor weinig geld te bouwen, werd het nieuwe materiaal meer en meer toegepast en dit werkte nadeelig op het lood. De fabrikanten, die het platlood vroeger grootendeels van zuiver bloklood maakten, begonnen het oude lood om te smelten. Het ligt voor de hand dat lood, dat tal van jaren tot bedekking van goten of platten gediend heeft, onzuiver is en dat daardoor het omgesmolten lood harder is dan dat, wat vroeger in den handel voorkwam. De ondervinding leert dat door de inwerking van den dampkring in dit lood kleine gaatjes ontstaan, die zich langzamerhand vergrooten en ook, dat het zich niet zoo gemakkelijk kan uitzetten.

Wel is waar kan goed lood verkregen worden, als men bij een vertrouwbaar smelter platlood bestelt, uit zuiver bloklood of zoogenaamd „blauwlood" gemaakt, maar men moet daarvoor een hoogeren prijs betalen. Bij het zoogenaamde gegoten of gestreken lood heeft men eenige waarborg dat er niet te veel oud lood onder schuilt, want bij het gieten van een groot vlak, dat uit den aard der zaak weinig dikte heeft, moet de massa goed vloeibaar wezen, waarvoor het in het belang van den fabrikant is het vuil te verwijderen. Het blijft bij gegoten lood een bezwaar om daaraan een zuiver gelijkmatige dikte te geven, zooals dit door walsen kan verkregen worden

Sedert de intrede van het zink als nieuw materiaal werden betere ertssoorten ontdekt en vond de zuivering en het walsen meer volkomen plaats, zoodat de toepassing met den dag vooruitging. Het is een verblijdend feit dat ook hier-te-lande eene pletterij werd opgericht, die zich ook in het buitenland een goeden naam verworven heeft. Een en ander werkte mede dat de toepassing van zink vooruitging, terwijl de fabrikage van het lood te wenschen overliet.

Het zink veroverde zich in de bouwwereld, ja zelfs in de kunstwereld, gaandeweg eene goede plaats; de fabrieken, die het geplette zink voor de bewerking van daken en goten ontvingen, waren van meening dat dit materiaal ook kon worden toegepast voor ornementen en zij slaagden daarin. Spitsen, nokversieringen, vazen, dakvensters werden van zink gemaakt en vervingen tal van voorwerpen, die vroeger in ijzer werden uitgevoerd. Daarbij moet erop gelet worden dat het zink eene voldoende zwaarte heeft en dat de noodige versterkingen van binnen worden aangebracht; deugdelijk werk kan geleverd worden, mits daarvoor goed betaald wordt. Voor bekleeding van een toren is g o e d lood het aangewezen materiaal, als daartoe zoogenaamd 40 ponds gebruikt wordt; wil men daarvoor 20 of 25 ponds nemen, dan is eene bedekking met zink n°. 18 of 20 te verkiezen.

Het zink heeft ook zijn weg in de kunstwereld gemaakt; zij, die zich de weelde niet kunnen veroorlooven om echte bronzen groepen, bustes, vazen enz. te koopen, stellen zich met het surrogaat tevreden. De snippers zink, het afval van goten en daken, worden daartoe gebruikt, waarbij de voorwerpen door een galvanische bewerking met een dunne laag koper gedekt worden. Men heeft het in dezen tak zoover gebracht, dat het dikwerf moeilijk is het surrogaat van het ware te onderscheiden.

Spreker behandelde vervolgens het materiaal, dat in deze eeuw met zooveel vrucht wordt verwerkt en toegepast, dat men haar wel eens de ijzer-eeuw genoemd heeft. In de laatste jaren heeft de Delftsche fabriek zich ook op de vervaardiging van kunstsmeedwerk toegelegd; daarbij ondervond zij dat het veel moeite kost om het ijzer goede vormen te geven en onmogelijke vormen te vermijden. Er werd niets onbeproefd gelaten om naar het volmaakte te blijven streven; een woord van lof moet daarvoor worden gebracht aan den heer K. Cramer, de flinke steun en hulp der firmanten, getuige de groote verscheidenheid der tentoongestelde ontwerpen, die meest allen van zijne hand zijn. Voornamelijk wordt de Renaissancestijl gehuldigd, in tegenstelling van Duitschland, waar de Rococovormen meer aan het woord zijn.

Spreker wees op het verschijnsel dat in de middeleeuwen zulk schoon smeedwerk gemaakt werd, dat toen een tijdperk van verval intrad en dat sinds een dertigtal jaren weder teekenen van leven worden waargenomen. 't Is een heuglijk feit dat er tegenwoordig beter gelegenheid bestaat zich te bekwamen en ook dat er door het publiek in het kuns smeedwerk belang wordt gesteld.

Na het eindigen der voordracht namen de leden kennis van de tentoongestelde voorwerpen en de keurige collectie teekeningen, waarna van de gelegenheid tot debat door enkelen gebruik werd gemaakt. Aan het einde der causerie deelde de heer Braat mede dat weldra een nieuw album zal worden uitgegeven en de medegebrachte proeven gaven de overtuiging dat daaraan kosten noch moeiten gespaard worden.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal is ingekomen een wetsontwerp tot wijziging van het bestuur der Polytechnische School. Thans wordt dit uitgeoefend door den directeur en de gezamenlijke hoogleeraren, maar zonder de leeraren. Voorgesteld wordt de instelling van een college van minstens 3 en hoogstens 5 curatoren, die benoemd en ontslagen worden bij Kon. besluit en wier beheer en werkkring bij algemeenen bestuursmaatregel zullen worden geregeld. Zij zullen worden bijgestaan door een bezoldigden secretaris. Curatoren genieten geen jaarwedde, maar vergoeding voor reis- en verblijfkosten. De bedoeling is als curatoren te benoemen eenige practische mannen, die hun sporen op het verschillend gebied, waartoe de Polytechnische School voorbereidt, hebben verdiend. De Regeering zal steun vinden in de adviezen van zoodanig buiten het onderwijs zelf staand deskundig college. De gezamenlijke hoogleeraren en leeraren zullen de algemeene vergadering vormen, welke zeven hoogleeraren kiest als Raad van hoogleeraren, op wiens voordracht van twee leden bij Kon. besluit een voorzitter wordt benoemd voor elk studiejaar. De algemeene vergadering zal aan dien Raad of ook aan curatoren en de Regeering haar inzichten kunnen doen kennen.

ROTTERDAM. Van het deel der nalatenschap van wijlen den heer Boymans, dat aan de gemeente werd vermaakt, is een legaat vrij gekomen, dat vroeger met vruchtgebruik was bezwaard en f 10.500 bedraagt. B. en W. wenschen deze som met gekweekte rente ad f 1474 te besteden tot den aankoop van schilderijen en hebben den Raad voorgesteld de commissie voor het Museum hiertoe machtiging te verleenen. Het voornemen bestaat eene schilderij van Jozef Israëls en van Jacob Maris aan te koopen.

— **B. en W. stellen den Raad voor den eervol ontslagen gemeente-architect P. Tirion een pensioen van f 1687 te verleenen en dragen ter benoeming van twee adjunct-inspecteurs bij de bouwpolitie voor de heeren W. P. Roodenburg, bouwkundig opzichter albier, en N. J. Luken, timmerman te Delft.**

— Uit een statistiek, opgemaakt door de Vereeniging van Nederlandsche steenfabrikanten blijkt, dat, vergeleken bij 15 Maart 1895, de voorraad onverkochte Waalsteen thans ongeveer 50 pct. kleiner is en dat in doorsnee nog slechts 20 pct. Waalsteen onverkocht is. Er werden in de afgeloopen campagne vervaardigd 424,806,000 Waalsteenen. In Friesland werden volgens opgave vervaardigd 30,176,500 steenen, in Groningen 24,145,000, steenen, in Groningen 24,145,000, aan den Holl. IJsel en in Zeeland 27,810,000, aan Rijn en Vecht 19,130,000, en in Brabant en Limburg 10,758,000. Aan den Holl. IJsel en in Zeeland is nog 20½ pct. en aan Rijn en Vecht nog 27 pct. onverkocht.

— Aflevering 3 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

De tegenwoordige methoden van verwarming, door Dr. A. J. C. Snijders. — De chemische processen van de ademhaling, door Dr. R. G. Rijkens. — De harmonie der spheren, door Dr. W. van Bemmelen. — De vervaardiging van gevoelige papieren voor de photographie, door Dr. J. E. Rombouts. — Het natuur- of brongas in den bodem van Nederland, door Dr. J. D. Boeke. — Nog iets over de X-stralen, door Dr. A. van Hennekeler. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

benoemd: tot ingenieur 2e kl. en geplaatst in het gouv. Sumatra's Westkust, de ambt. op non-act. W. H. M. de Bruijn;

toegevoegd aan den chef der irrigatie-afdeeling Serang, met standplaats Demak, de ingenieur 2e kl. M. Ypelaar; aan den chef der 2e waterstaatsafdeeling in het belang der verbetering van de bevloeiing door de Sindopradja- en Dactamatieleidingen (Indramajoe, Cbribon) de ingenieur 2e kl. E. A. van Areken:

overgeplaatst: naar de res Soerabaja, de opz. 2e kl. V. E. Roemers.

— Tot directeur der gemeentelijke waterleiding te Amsterdam werd door den Gemeenteraad benoemd de heer J. van Hasselt, tot dusver hoofdingenieur der Duinwatermaatschappij.

— De tijdelijke adjunct-ingenieur 1e kl. bij den aanleg van staatsspoorwegen J. J. Stieltjes is benoemd tot ingenieur der spoorwegen bij de afd. spoor- en tramwegen van het Departement der B. O. W. in Ned.-Indië.

— Bij Koninklijk besluit is, met ingang van 1 April 1896, benoemd **tot opzichter der 1e klasse voor het stoomwezen de opzichter der 2e klasse R. van der Valk.**

— **Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn de heeren J. A. Overdorp te Zalk, P. J. Smit te Zwolle en G. A. Kennijhaas benoemd tot buitengewoon opzichter, de beide eerstgenoemden bij de Rijkswegen in Overijsel en de laatste bij de werken aan de Zuid-Willemsvaart.**

— Bij Kon. besluit zijn bij het kadaster benoemd: tot landmeter 2e kl. G. J. van Baars en A. F. van Beurden, thans 3e kl.; tot landmeter 3e kl. H. R. Pijls en J. J. Roelofsen, thans van de 4e kl.

— De heer H. J. Wind, directeur der „Sneeker Machinefabriek" te Sneek, is benoemd tot hoofdvertegenwoordiger der „Carenero Spoorweg- en Stoomvaartmaatschappij" in Venezuela. De heer Wind zal in het laatst van April naar Venezuela gaan.

— Bij de Staatsspoorweg-maatschappij is met ingang van 1 Mei eervol ontslag verleend, op verzoek, aan den heer H. Spanjaard, inspecteur in algemeenen dienst. Tot inspecteur werd benoemd de heer J. L. Huysinga, adjunct-inspecteur 1e kl.

— B. en W. van Leiden benoemden tot hoofdopzichter bij den bouw van het krankzinnigengesticht Endegeest den heer R. Nijk te Groningen.

— Aan K. v. d. Graaf, 2e opzichter bij de gemeentewerken te Rotterdam, werd een pensioen van f 734 toegekend.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Ingenieur, in staat geheel zelfstandig te werken. Adres met opgave: studie, practijk enz. onder no. 7330 *N. Rott. Crt.*

— Teekenaar in machine- of scheepsbouw, Adres no. 7298 *N Rott. Crt.*

— Jong bouwkundig teekenaar bij de firma F. W. Braat te Delft. (*Zie advert. in dit no.*)

— Opzichter, voldoend ervaren voor sluisbouw en soortgelijke werken, voor de uitvoering van openbare werken in Suriname op een tractement van f 225 's maands, f 500 uitrustingskosten en vrije passage heen en terug. Adres aan het Departement van Koloniën.

— Directeur der gasfabriek te Wageningen op eene jaarwedde van f 1200, vrij gebruik van gas en cokes en 1% van de zuivere winst. Verzoekschriften vóór 15 April aan het Gemeentebestuur.

— Bouwkundig teekenaar tegen hoog salaris, in staat naar schetsen bestekteekeningen uit te werken en volkomen op de hoogte met detailleeren. Adres lett. S. N., Advert.-bur. B. de Graaf Az., te Nijmegen.

ADVERTENTIEN.

Bij de Firma **F. W. BRAAT**, *Kon. Fabriek van werken in Zink en andere Metalen* te *Delft* kan een jong

Bouwkundig Teekenaar

geplaatst worden. Aanbiedingen met opgave van referentiën worden *schriftelijk* ingewacht.

Machinale Jalousiën Fabriek

voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen ruimen voorraad.

S. BRUIGOM. Arnhem.

Gebr. K. & H. MEURS,

in alle **Hardsteenen** en **Marmerwerken, Grafmonumenten** en **Grafzerken.**

Woonplaats: *Rustenburgerstraat* 30.
Werkplaats: *Kuiperstraat* 45. N.-AMSTEL.

F. MUSCHTER.

Bilderdijkstraat No. 82.

AMSTERDAM.

Inrichting voor aanleg van **Electrische verlichting.** Fabriek van LUCHTDRUK DEUROPENERS, ELECTRISCHE SCHELLEN, TELEPHOONS, BLIKSEMAFLEIDERS en SPREEKBUIZEN.

J. BELTMAN JWz., Deventer. Handelskade.

Fabrikant in Molenwerken.

SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN, OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.

LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.

LEVERING VAN MOLENBENOODIGDHEDEN, OLIE- EN GASMOTOREN.

JOHN KIEVITS & VAN REEDE Cz.

Machinen- en Motorenfabriek,

Scheepsbouwwerf.

KETELMAKERIJ, GIETERIJ.

PAPENDRECHT aan de NOORD.

BRILLIANT RIJWIELEN

zijn in prijzen van **f 135** tot **f 300** te verkrijgen in het **MAGAZIJN**

G. C. LELSZ.

Kerkstraat 221 bij de Vijzelstraat. Amsterdam.

BONDSRIJWIELBEWERKSTELLER.

Heipalen, Spieren, Steiger- en Sparhouten,

worden tot **zeer concurreerende prijzen** geleverd door

„De Russische Houthandel",

GEVESTIGD TE ARNHEM. — **Directeur H. KOOY Jr.**

Opslagplaats: *PAPENDRECHT, tegenover DORDRECHT.*

Agent voor NEDERLAND: HERM. KALIS te Sliedrecht.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag 7 April,** te **11** uren v.m., zal worden Aanbesteed in 't Gebouw der *Maatschappij ter bevordering van Bouwkunst*, Marnixstraat, te AMSTERDAM:

Het bouwen van eene RIJWIELENFABRIEK, met RIJSCHOOL en KANTOREN, gelegen aan den OVERTOOM No. 85, gemeente NIEUWER-AMSTEL, voor rekening der Simplex Automatic Machine Cie., te UTRECHT.

Aanwijzing op het Terrein *Zaterdag 28 Maart 1896*, te 11 uren voormiddag.

Bestek en Teekeningen zijn te verkrijgen bij ROELOFFZEN & HÜBNER, te *Amsterdam*, à **vijf gulden**.

J. A. VAN STRAATEN Jr,
Architect.

Haagstraat No. 5, te *Utrecht*.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Zaandam* zullen op **Zaterdag 4 April** e. k., n/m. **2** uur, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Het herstellen van een gedeelte der remming om de Houthaven. (Raming f 3200.—.)

Bestekken zijn à **25 cents** verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie.

Inlichtingen geeft de Gemeente-Architect.

ZAANDAM, 25 Maart 1896.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
H. J. C. VAN TIENEN.
De Secretaris,
ZAALBERG.

AANBESTEDING.

Het COMITÉ voor de TENTOONSTELLING, te houden op *Den Burcht* te ZAANDAM, *8 Juli—8 Aug. e. k.*, zal op ***Dinsdag 31 Maart 1896,*** des namiddags ten **2** ure, in *Café SUISSE* Aanbesteden:

Het maken van tijdelijke afschuttingen van het terrein, Tentoonstellingsgebouwen, Muziektent, enz., met daarmede in verband staande werken en het wegruimen daarvan na afloop der Tentoonstelling.

Bestek en teekeningen liggen ter inzage bij den Architect J. VAN DER KOOGH, bij wien nadere inlichtingen te verkrijgen zijn.

Namens het Comité:
P. LATENSTEIN, *Voorzitter.*
H. ZWAARDEMAKER Jz, *Secretaris.*

Speciaal adres voor

Teekenbenoodigdheden

J. MEEUSSEN & ZOON

KORTE POTEN 32, Den Haag.

Prima kwaliteit. *Lage prijzen.*

M. R. GREVENSTUK.

APELDOORN.

levert door het **geheele** Rijk **GLASJALOUSIËN, CARBOLINEUM,** en alle soorten **VERFWAREN** tot **concurreerende** prijzen.

J. D. HOEK, 's Gravenhage.

SPECIALITEIT IN

gesmeed ijzeren HEKKEN, en fijne SMEEDWERKEN, BRANDKASTEN, KLUISDEUREN enz.

Vraag attesten van de vuur- en valproef op den 5 Sept. 1895 alhier gehouden.

WATER? Artesische en Nortonputten.

Bovenstaande putten worden geleverd in verschillende afmetingen, voor elke hoeveelheid wordt gegarandeerd.

GEBR. ROSZMARK.

Machinefabriek en specialiteiten in Grondboringen.

ALMELO

H. J. WESSELS.

O.-Z. Voorburgwal 128. Amsterdam.

Calif. Redwood. Geheel trekvrij. Mahoni qualiteit, geheel gaaf. Uitstekend voor buitendeuren, Machinebekleeding en Scheepsbetimmeringen. (2)

H. ZIMMERMANN, Utrecht.

VERTEGENWOORDIGER

der Hannoversche Maschinenbau A.-G. in LINDEN voor HANNOVER.

CENTRALE VERWARMINGSTOESTELLEN

naar alle systemen.

Levering van **Geribde pijpen** en **Kachels** voor **stoom** en **water.**

Gratis begrootingen. *Billijke prijzen.*

CHEMISCH INSTITUUT.

Oostzeedijk 166—168, Rotterdam.

Laboratorium voor Scheik.- en Microscopisch onderzoek.

ONDERWIJSINRICHTING voor HANDEL en INDUSTRIE.

Dr. BONNO v. DIJKEN.

Patent Metaal-Cement (HAUSER & Co, Zürich.).

Is het beste, goedkoopste en voordeeligste materiaal voor het vastzetten van Hekwerk, Standvinken en Machines en voor het verbinden van Leidingbuizen. Het vervangt volledig Lood, Cement en Zwavel; het levert 6 maal meer uit dan Lood, terwijl het specifieke gewicht slechts bedraagt 1.5, in plaats van 11.5 voor Lood. Met bovengenoemd materiaal zijn, op last van de Duitsche regeering, te Charlottenburg proeven genomen waarvan de resultaten verrassend zijn. Vele attesten, waaronder van proefnemingen te Carlsruhe en te Delft genomen, voorhanden. Heeren Architecten en Aannemers worden bijzonder op dit middel attent gemaakt. Volledige Prospectus en Prijscourant verkrijgbaar bij den:

Generaal-Agent en Alleen-verkooper voor Nederland en de Koloniën:

ADR. C. J. J. SCHARPHUIS, *Hugo de Grootstraat 95,* ROTTERDAM

bij wien het materiaal in platen van **10 KG.** verkrijgbaar is.

Degelijke Agenten gevraagd.

GASGLOEILICHT MAATSCHAPPIJ

„METEOOR".

No. 32, HEERENGRACHT No. 32.

Prijs per Brander compleet met Kousje en Glas f 4.

Geheel en al dezelfde lichtsterkte en hetzelfde systeem als van Dr. AUER.

Reparatiën en Aanleg tot zeer billijke prijzen.

W. H. JACOBS.

Machinefabriek, Stoomketelmakerij en Grofsmederij,

HAARLEM.

INRICHTING TOT HYDRAULISCH KLINKEN VAN DE ZWAARSTE KETELS EN IJZERCONSTUCTIËN.

Fabriek en Kantoor:

HUBERTINA-WERF. NOORDER-BUITENSPAARNE.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam. Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

W. Washington Taylor & Co
Nieuwe Haven 162, ROTTERDAM.
Adres voor: GOEDKOOPSTE
Rijwielen, Brandkasten, Schrijfmachines en andere Amerikaansche Artikelen

M. N. ANDRIESEN,
Kunstsmid, ROTTERDAM
Maakt op aanvrage ontwerpen van alle soorten **Kunstsmeedwerken**, als **Hekwerken, Sierankers, Deurpaneelen, Balkonhekken, Reclameborden** enz.

VOSKUIL.
7 Paleisstraat AMSTERDAM.
SPECIALITEIT
TEEKENBEHOEFTEN VOOR HET BOUWVAK.

M. Elfring & Zoon.
DEN HAAG,
Z.-O. Buitensingel
Fabrikanten van Cementsteen en Rietplanken. SPECIALITEIT in hardgebakken **Tegels,** ENGELSCHE, FRANSCHE DUITSCHE en HOLLANDSCHE **Vloer- en Wandtegels,** voor Serres, Vestibules enz. Alles tegen **concurreerende** prijzen.

FABRIEK VAN MACHINALE
IJzeraard
Buizen,
Grès

Hollandsche
KANNENBUIZEN
Schoorsteenpotten
Privaattrechters,
VUURVASTE STEENEN.

DE LINT & CO., Rotterdam,
geven op aanvraag, het **album** en **prijscourant** onzer **ZINKORNAMENTEN** enz. ter inzage af, en verstrekken alle gewenschte inlichtingen.
Hoogachtend,
LARONDELLE PELZER & Co
Zinkornamentenfabriek, KEULEN.

CARBOLINEUM.
A. MULDER, Drogist,
3e Wagenstraat 165, DEN HAAG.

CRAMER ELSENBURG & Co.,
Hofleveranciers,
AMSTERDAM.
Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.
Centraalverwarming door heete lucht.

INDISCHE HOUTSOORTEN.
Nederlandsch-Indische Houtsoorten, geschikt voor waterbouwwerken en scheepsbouw, spoorwegwagons, blokken ter bestrating etc. — Proeven staan op aanvrage ten dienste.
Nadere inlichtingen verstrekt **HET TECHNISCH BUREAU**
V. d. Duinstraat 103. 's-Gravenhage- A. Ph. v. d. Ploeg, Civ.-Ingenieur.

P. B. W. SINGENDONK,
ARNHEM.
GROF- en FIJNSMEDERIJ.
LEVERT alle soorten **HEKWERK** en verdere **Smidswerken,** tegen concurreerende prijzen.

W. F. H. WELTER.
Fabrikant in **Gevel-, Plafond-** en **Studie-Ornament.**
Luthersche Burgwal 26, 's-GRAVENHAGE.
RUIM VOORZIEN VAN MODELLEN VOOR **TEEKENSCHOLEN.**
Afgietsels voor Hout en Steen.
Specialiteit in het vervaardigen van KUNSTZANDSTEEN.

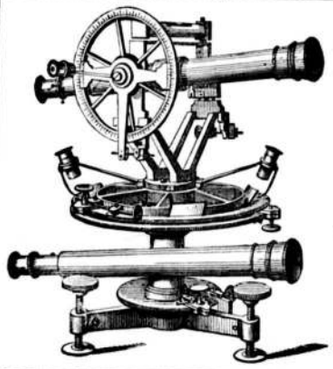

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Houthandel. Loon-Stoomzagerij. OOSTERMEIJER & Co.
AMERSFOORT.
In voorraad: prima **Slavonisch Eiken Kloshout,** 1/2, 3/4, 1 en 5/4 dms. **Eiken Wagenschot.** Alle soorten Buitenlandsch **gezaagd** en **geschaafd Hout. Amerikaansch Greenen Balken** voor Masten en Molenroeden. **Juffers, Ellens, Kolders, Sparren. Eiken-, Greenen-, Vuren Bestekhout. Amerikaansch Greenen Bestekhout.**
Spoedige levering. — Prima kwaliteit. — Concurreerende prijzen.

Utrechtsche Hydrozandsteenwerken.
VAN DE POL en WICKOP. Utrecht.
leveren Hydraulische ZANDSTEEN, volkomen gelijk aan natuursteen, **uitsluitend door steenhouwers bewerkt, geen vormwerk.** Prijsopgave volgens teekening of schets.
Groot aantal werken in 't jaar 1893 in Nederland uitgevoerd.
Fabriek en Kantoor: KROEZELAAN—MERWEDEKANAAL.
Telegramadres: WICKOP Utrecht.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

J. H. Hamstra.

31ste JAARGANG — N°14 — ZATERDAG, 4 April 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

WINKELPUIEN.

De heeren Cohen, te Arnhem en te Nijmegen, die het Nederlandsch lezend publiek al zoo vaak met de verleidelijkste aanbiedingen verrasten, die hun debiet door rijwielen en andere begeerlijke zaken, als prijzen van loterijen uitgeloofd, trachtten uit te breiden, beginnen ook hunne aandacht aan de bouwkundige kringen te wijden.

Zij stelen nu de harten van aannemers, timmerlieden en bouwkundigen door de openbaarmaking eener serie van winkelpuien, ontworpen en al of niet uitgevoerd door de vermaardste architecten van binnen- en buitenland.

Inderdaad, het is om te watertanden, honderd puiontwerpen voor het luttele bedrag van een gouden tientje; volgens Bartjes komt dus ieder project op een dubbeltje te staan. Wie zou daar niet van willen profiteeren? Allo, allo, boeren, burgers en buitenlui, zulk een koopje komt nooit meer, maakt dus dat je er bij komt.

En dan, hoe goedkoop ook, het werk is toch *up to date*. Moge ook het papier, waarop de ontwerpen gedrukt zijn, niet van het zwaarste wezen, de platen zijn gehuld in het onvermijdelijke groene omslag, dat thans ieder boek dient te hebben, sinds de Engelsche mode zulks wil. Maar dat is nog niet alles. Luistert nu bedaard. Op dit omslag staat ook de symbolieke vrouwefiguur, symmetrisch en stijf, die niemand meer zou willen missen, sinds zij tot den goeden toon behoort. En dit alles voor zulk een spotprijs? Ja, maar wij zijn er nog niet. Op dit omslag, op het fijnste olijfgroene papier gedrukt, vindt men ook een pauw, geheel naar den eisch des tijds en nog stijlvoller dan die van Hoytema, die de lezers van de *Kroniek* indertijd ontvingen. Wie nu op dit werk inteekenen, krijgen daarenboven op het omslag nog allerlei symbolieke voorstellingen, te veel om te noemen en geheel geschikt voor allerlei onmiddellijke toepassingen.

Spoedt u dus naar Cohen, te Arnhem en te Nijmegen, en teekent in op dit wonder-werk; let wel, voor *f* 10 ontvangt u: 1°. honderd winkelpui-ontwerpen en 2°. een olijfgroen omslag, met allerlei symboliek, geheel voor dadelijk gebruik gereed.

***

Doch, het is ons doel niet, om reclame te maken voor een firma, die zich in deze kunst meesteresse getoond heeeft. Wij wilden alleen maar het een en ander opmerken over winkelpuien in het algemeen.

De moderne winkelpui is een echt kind onzes tijds; of zij ook een mooi kind is, zouden wij niet bevestigend durven beantwoorden. Tot omstreeks 1840 was een winkelpui niets anders dan een onderdeel van een gevel, dat weinig of niet versierd werd en tot geen bijzondere architectuur aanleiding gaf.

Van de winkelfronten der middeleeuwen willen wij niet spreken; wat daarvan overbleef, is te gering, dan dat men daar, zonder met de fantasie van een Viollet-le-Duc begaafd te zijn, conclusiën uit zou kunnen trekken.

De zestiende eeuw brengt ons op zekerder terrein. De afbeeldingen, zoo op schilderijen als op prenten, doen ons zien, dat de winkelpuien toen niets meer waren dan steenen of houten raamwerken, welker versiering in niets anders bestond dan een enkel kraagsteentje of iets dergelijks. Het huis te Edam aan den Dam (welks pui, het zij tusschen twee haakjes gezegd, op bedroevende manier gerestaureerd werd) geeft van deze behandeling nog een goed voorbeeld.

Geen pui was er destijds zonder luifel; voor de versiering werd door het uithangteeken gezorgd. De waren, die te koop geboden werden, moesten voor zichzelf spreken; de pui behoefde, door haar opschik, de klanten niet te lokken.

Zoo bleef het de geheele 17e eeuw door. Gij k nt er de prentwerken van die periode, vooral zoo talrijk waar zij Amsterdam afbeelden, op naslaan. Zelfs

de weelderigste ontwerpen van het eerste vierdedeel dier eeuw hebben toch nog de eenvoudige puien van vroeger.

De achttiende eeuw, die hier-te-lande de stijlen der drie Fransche Lodewijken huldigde, was voor versiering niet bang. Maar hoe mild zij die ook over sommige gevels strooide, bij winkelpuien beperkte zij zich tot een enkele kuif, tot een enkel grillig doorlijnd snijraam. In haar lateren tijd schiep zij die huiselijke, rond over de straat uitstekende winkelkasten, zooals er, toen wij jong waren, nog vrij talrijk bestonden, eer zij voor mode en bouwverordeningen moesten wijken.

De Fransche tijd en de regeering van Koning Willem I kenmerken zich niet, door veranderingen van beteekenis, in de architectuur der winkelpuien.

De hedendaagsche pui wordt geboren omstreeks 1840, tegelijk met de opkomende manufacturen-winkels. Aanvankelijk nog schuchter, worden de puien met versierselen, aan Schinkel of Romantiek ontleend, getooid, en behandeld als *„ein Ding an und für sich."*

De moderne concurrentie ziet tevens het levenslicht; de pui komt in dienst der reclame. De winkel van Sinkel wordt bezongen op een air uit Rossini's *Barbier de Seville*. Het zijn niet meer de waren, die de klanten lokken, maar de omgevingen, waarin zij worden uitgestald. Sinds 1850 begint een wedloop in winkelverbouwingen. Sommige winkeliers stellen zich tevreden met zulke versierselen, als de timmermansbaas uit zijn mouw weet te schudden. Anderen wenden zich tot de nog dun gezaaide architecten en verwachten heil van dier vindingrijkheid.

Een wandeling door de hoofdstraten van Amsterdam doet ons de metamorphosen der winkelpui-architectuur aanschouwen. Maar ons nageslacht zal dit historisch overzicht moeten missen, want zoo duurzaam als de puien van voor 1840 waren, zoo ephemeer zijn zij tegenwoordig.

De concurrentie brengt thans mede, dat voor een winkelpui, die een jaar of twintig oud is, gedurende een maand of wat een schutting wordt gezet, waaruit, als zij op een goeden dag verdwenen is, de pui verjongd en met al wat de mode wil, versierd, te voorschijn komt.

Om de architectuur, boven de pui aanwezig, bekommert men zich in den regel volstrekt niet. Slechts in enkele gevallen is die in de verjongingskuur begrepen; het gevolgde bouwsysteem verschilt echter ook dan van dat onzer voorvaderen. Besteedden die hun meeste zorg aan den bovengevel, en lieten zij de pui eenvoudig, onze architecten doen anders, en hoeveel moois zij ook van boven maken, zij zorgen toch dat beneden nog meer sieraden komen.

In het laatste zestal jaren heeft de zucht om zooveel mogelijk de winkelpuien te orneeren, in ons land haar toppunt bereikt. Vooral te Amsterdam zijn de jongere architecten de grenzen van het mogelijke nabijgekomen. Alle motieven, die de zestiende-eeuwsche Gothiek of Renaissance kon bieden, zijn verbruikt; al wat baksteen, zandsteen, graniet, brons, eikenhout, teakhout, glasmozaïek, smeedkunst, beeldhouwkunst aan effect konden opleveren, heeft men te zien gekregen. Het is niet wel doenlijk verder te gaan.

Reactie treedt dan ook in; van het overladene gaat men nu plotseling over naar gewilde soberheid. Reeds zag men witgepleisterde gevels, met onderpuien van hardsteen, op sommige punten der hoofdstad verrijzen.

De geschiedenis herhaalt zich; op den Rococo-stijl volgde de strenge Louis XVI-trant, later de nog strengere Empire-manier.

Wij begroeten de hedendaagsche winkelpui-reactie met vreugde, maar onze blijdschap zou nog grooter zijn, indien, wat van de nieuwe richting te zien valt, ons niet met de vrees vervulde, dat men bezig is van het eene uiterste in het andere te vervallen.

Wij hebben hierbij minder het oog op de puien als eigenlijke winkelomgevingen beschouwd, dan wel op de gevels, die zich daarboven bevinden. Immers, wat ook de winkeliers zich voorstellen mogen, het koopend publiek gaat daar, waar het meent, de beste waar voor het minste geld te zullen ontvangen; een nieuwe winkelpui, hoe kostbaar en weelderig ook, trekt slechts een paar dagen de aandacht van de voorbijgangers en wordt daarna door niemand aangezien. Daarom vinden wij het verstandig, dat men, in het vervolg, weer meer gaat rekenen op het effect der uitgestalde waren, dan op de omlijsting, waarin zij gevat zijn.

Maar met de gevels, boven de eigenlijke winkelverdieping, is het wat anders. Werd daaraan vroeger nu eens te weinig, dan weer te veel aandacht door den ontwerper besteed, het kan toch niet ontkend worden, dat het laatste tiental jaren er zag verrijzen, die van een niet onbehaaglijk effect waren. Nu dreigt de vereenvoudigings-manie, die minder overladen puien zal brengen, ons met daarboven geplaatste gevels, die te saai en droog zijn, om in een Hollandsch stadsgezicht te passen.

Dat men in de nauwe straten, die in onze oude steden de gezochtste winkelstanden zijn, zich als architect geen illusiën maakt van de te bereiken geveleffecten, getuigt van gezond verstand. Wij willen het dan ook niet misprijzen indien daar de gevels boven de puien in hun ouden toestand gelaten werden, of, bij vernieuwing, slechts utiliteits-vormen kregen. Integendeel, wij zijn van meening, dat de bouwmeesters, die daar den hoorn huns overvloeds leegstorten, zeer dwaas hebben gehandeld.

Doch nu doet zich het eigenaardig verschijnsel voor, dat de gevels, die aan de bovengenoemde reactie tegen den vroegeren bouwtrant het aanzijn danken, niet gevonden worden aan nauwe winkelstraten, maar op punten, uitnemend geschikt om een architectuurwerk tot zijn recht te doen komen. Vindt dit navolging (en bij de eigenaardigheden die wij van onze door Darwin aan het licht gebrachte oudste familie erfden is daar geen twijfel aan) dan staat het te vreezen, dat vele onzer aardigste stadsgezichten door dit toegeven aan een modegril voor goed bedorven worden. Want het is haast niet aan te nemen, dat wij het te Amsterdam gegeven voorbeeld, waar een gevel die pas vijf jaar stond, werd gesloopt, om voor een anderen, naar den tegenwoordigen smaak, plaats te maken, dikwijls zullen zien volgen. Het veranderen van een winkelpui kost al heel wat, doch het vernieuwen van een geheelen gevel is nog veel duurder.

Aan den loop der dingen is het niet mogelijk iets te veranderen. Zelfs de heeren Cohen met hun wonderaanbod van winkelpuien zullen geen noemenswaardigen invloed op onze architectuur uitoefenen. Hun verzameling, die beschouwd kan worden als een oogst uit het tijdperk, dat achter ons ligt, zal wel sommige tweede-rangs bouwers aan modellen helpen, maar zal de mode niet veranderen.

En de mode is eenvoud, juist zooals dit bij de dames het geval is, die nu eens hun kleed met allerlei versierselen, die te bedenken zijn, opschikken, om een volgend seizoen, als dit uit Parijs zoo bevolen wordt, alle garneering te laten vervallen De verzameling der heeren Cohen is daarom te vergelijken bij een bloemlezing uit de tien laatste jaargangen der *Gracieuse* of

van welk ander modejournaal dan ook. Slechts is het onderscheid, dat geen dame een dergelijken bundel zou koopen, terwijl de bouwkundigen, voor hun vak, er gretig de handen naar uitstrekken.

Wie handelt nu het verstandigst?

NOG EENS AMERIKAANSCHE BOUWKUNST.

In een vorig artikel werd de opmerking gemaakt, dat New-York niet de meest geschikte plaats is om de nieuwste Amerikaansche bouwkunst in haar streven te leeren kennen. Terecht werd medegedeeld dat het veelmeer in het westen is, dat men den Amerikaanschen stijl kan vinden.

Onder de steden van het westen is Chicago wel de aanzienlijkste en haar architectuur is vooral daarom meer *up to date* dan elders, omdat, zooals men weet, de geheele stad nog niet zoo lang geleden door brand verwoest werd.

Het meest wordt de aandacht van den vreemdeling getrokken door de „hemelkrabbers", de reusachtige gebouwen, die een der eigenaardigheden van Chicago zijn. Ik begin daarom met hen mijne beschouwingen, omdat zij ongetwijfeld de meest in het oog vallende architectuurscheppingen zijn.

Over het algemeen kan men zeggen dat vele huizen van dergelijke afmetingen meer ingenieurs-werk dan staaltjes van bouwkunst (als de nadruk op het artistieke gelegd wordt) mogen heeten. Op mij althans maakten sommigen den indruk van door ingenieurs ontworpen te zijn, zoo weinig was, over het algemeen, aan de eischen der schoonheid recht gedaan. Misschien het leelijkste van allen is het Monadnock Building, dat door Jackson-, Dearborn- en Van Burenstreets wordt ingesloten. Hier is de speculatiebouw, zooals die ten onzent gebruikelijk is, nog verre overtroffen. Muren met gaten, ziedaar alles, en hoe vervelend dit is bij een gebouw van 16 verdiepingen van vrijwel gelijke hoogte laat zich begrijpen. Geen kroonlijst, geen cordonlijsten, geen pilasters, geen versierselen, hoe ook genaamd. Het eenige ornement is een ijzeren brandladder, die, van boven het platte dak, bijna tot aan de straat reikt. Men wordt al duizelig als men er aan denkt, dat iemand langs zulk een ladder naar beneden zou moeten klimmen.

Eenigszins beter is het Venetian Building, dat aan Washington-street, tusschen State-street en Wabash Avenue gelegen, „slechts" dertien verdiepingen bezit. Maar ofschoon hier de benedenste verdiepingen in een basement, de bovenste in een reusachtig attiek zijn samengevat en een kroonlijst van flinke afmetingen aan het geheel een behoorlijke afsluiting geeft, de klip der eentonigheid is volstrekt niet vermeden. De bouwmeester van het daarnaast gelegen Columbus Memorial Building, een der nieuwste gebouwen van Chicago, heeft dit blijkbaar ook gedacht, maar de middelen, die hij gebruikte, om het euvel te verhelpen, kunnen niet in allen deele doeltreffend genoemd worden. Dat, boven de vijfde verdieping, door een lijst van beteekenis wat afwisseling is teweeggebracht, maakt een goed effect, maar dat de gevels boven de kroonlijst, die boven de twaalfde verdieping omloopt, in een soort van Queen-Ann topgevels overgaan, die door weinig smaakvolle torens zijn geflankeerd, bederft den indruk van het gebouw ten eenenmale.

Gewilde soberheid spreekt uit verschillende andere der hooge gebouwen van Chicago. Een voorbeeld is het Lees Building, aan Fifth Avenue, waar alle ornement vermeden is, en slechts een paar lijsten en forsche pijlerarcaden dienen, om afwisseling te geven. Ofschoon dit gebouw een hoekhuis is, heeft men, zeker om spaarzaam te zijn, den gevel in de smalste straat zonder lijsten of wat dan ook gemaakt, waarschijnlijk hopende, dat die gevel wel door een ander hoog gebouw eenmaal aan het oog onttrokken zal worden.

In denzelfden geest is het Rand-Mac-Nally Building in Adamsstreet. Eigenaardig mag het heeten, dat hier de brandladders in werkelijkheid als versieringsmotief gebruikt zijn. Men heeft ze namelijk, aan de eindrisaliten, telkens twee aan twee rechthoekig op den gevel geplaatst, en ze op iedere verdieping door een balkon verbonden, zoodat een soort van open erkers gevormd wordt. Hoe van deze brandladders ooit iemand af zal kunnen komen, schijnt een raadsel. Dat men overal deze veiligheidsinrichtingen ziet is zeker, althans voor de bewoners, geruststellend. Wel zijn al de gebouwen, die ik tot dusverre besprak, zoogenaamd brandvrij gebouwd, doch het is door de ondervinding genoegzaam bewezen, dat deze brandvrijheid slechts zeer betrekkelijk genoemd mag worden. Vooral de kokers, waarin de lifts zich bewegen, die in gebouwen als deze niet gemist kunnen worden, kunnen aan een uitgebroken brand een grooten omvang geven.

Wat een brand in zulk een gebouw heeft te beteekenen, is voor een jaar of drie gebleken, toen de Athletic association Buildings, aan Michigan Avenue, door vuur verwoest werden, juist vóór zij in gebruik genomen zouden worden. Alles brandde toen schoon uit, doch de muren werden slechts weinig beschadigd, zoodat het mogelijk was ze weder te gebruiken. Op het oogenblik dat de brand ontdekt werd, was er niemand in het gebouw, de werklieden hadden het pas kort geleden verlaten en het schijnt dat kwaadwilligheid van enkelen hunner het onheil veroorzaakte. Het gebouw, dat „maar" dertien verdiepingen heeft, is ingericht met een weelde en een comfort, waarover de Hollandsche gymnasten verbaasd zouden staan. Van buiten vertoont het de motieven. . . . van een Venetiaansch paleis uit de 15e eeuw. Maar deze paleizen zijn zoo hoog niet en daarom heeft de bouwmeester zich veroorloofd, twee gevels uit de stad der Lagunen boven elkander te plaatsen en de ruimte, die dan nog overschoot, te vullen met een reusachtige kroonlijst en een attiek daarboven, dat nog eens de hoogte heeft van twee verdiepingen.

Het volgen van een dergelijken historischen stijl is echter tegenwoordig bij de Amerikaansche bouwmeesters een uitzondering. Zij maken maar zelden gebruik van de motieven uit Oud-Europa. Integendeel ziet men reeds nu en dan aan de oostzijde van den Atlantischen Oceaan den bouwtrant volgen, die in Amerika op het oogenblik gebruikelijk is. Toen ik laatst het Sophiaplein te Amsterdam passeerde, dacht ik aan den hoek van Marketstreet en Van Burenstreet te Chicago. Het huis dat daar staat heeft „maar" zeven verdiepingen en behoort dus tot de dwergen onder zijn gelijken. Beneden zijn zeer massieve arcades, waartusschen de spiegelruiten van een grooten winkel gevat zijn. Hooger is alles van een groote soberheid; alleen een hoektorentje en een bay-window, dat boven de pui begint en tot de kroonlijst doorloopt, verlevendigen het silhouet.

Toch is er verschil tusschen Chicago en Amsterdam. In de stad van het verre westen wordt voor de gevels haast uitsluitend gehouwen steen gebruikt, die in uitstekende qualiteiten en tegen betrekkelijk lagen prijs te krijgen is. Gebakken steen daarentegen, ofschoon die ook wel gemaakt wordt en dat op een wijze die onovertreffelijk mag heeten, is zeer duur.

De afwisseling van gebakken en gehouwen steen, die ons Nederlanders al van ouds zoo lief is, behoort dan ook te Chicago tot de zeldzaamheden. Wel is soms, door het bezigen van verschillend getinte gehouwen steen naar afwisseling gestreefd, doch het op deze wijze verkregen contrast is te onbeduidend, dan dat het tot het effect veel zou kunnen bijbrengen.

Tot de wonderen van Chicago, waarop ieder Amerikaan trotsch is, behoort het Auditorium Building, met zijn annexe, aan Michigan Avenue en Congress street gelegen. Ik zal geen beschrijving geven van dit reusachtig gebouw, dat hotel, theater, concertzaal en nog veel meer in zich bevat. Ook van het inwendige der gebouwen zal ik niet spreken, omdat ik na hetgeen reeds daaromtrent in uw blad werd opgemerkt, in herhalingen zou vervallen. Ik bepaal er mij dus toe iets omtrent de wijze, waarop de gevels van dit gebouw behandeld zijn, mede te deelen. Op het eerste gezicht schijnt het, alsof de bouwmeester zijn inspiratie gehaald heeft bij de 15e-eeuwsche Italiaansche paleizen, in het bijzonder het Palazzo Pitti. Tot dien „Florentijnschen" indruk, als ik het zoo eens noemen mag, draagt vooral bij het gebruikte rustiekwerk, dat de drie onderste verdiepingen tot een soubasement voor het geheel maakt. Maar bij nadere beschouwing blijkt het toch dat er een groot verschil is tusschen de Italiaansche en de Amerikaansche opvatting. Dit springt reeds aanstonds in het oog bij de ingangen, die door halfcirkelbogen gesloten zijn, wier geboorte nauwelijks twee meter boven de straat ligt, ofschoon hunne wijdte zeker zeven meter bedraagt. De rechtstanden komen op deze wijze haast niet in het oog, en het schijnt of de boog reeds op den grond begint. Deze soort van bogen zijn te Chicago zeer populair. Hun vorm wijkt af, van wat men in Europa gewend is; zij geven echter wel den indruk van soliede monumentaliteit. Niet minder karakteristiek is de loggia, welke zich boven de bogen, aan de zijde van de Avenue, bevindt. Vier consoles van zeker een meter breed, hoogst eenvoudig geprofileerd, dragen haar. De zuilen op deze consoles rustend, hebben niets dan een vierkante plaat, zonder echinus of iets dergelijks tot kapiteel. Zij dragen een vierkante dekplaat, die in een eenvoudige sima eindigt.

Men ziet, alles is van een eenvoud, die aan primitieve kunst doet denken. Maar bij gebouwen, zoo reusachtig als het Auditorium, moet men meer door de groote massa's, dan door de fijne details het oog van den beschouwer treffen.

De architectuur van het bovendeel der gevels schijnt mij niet zoo gelukkig, als die van het basement. Vier verdiepingen zijn saamgevat in rondboog-arcades, waarboven drie anderen, eenigszins als attiek opgevat, zich verheffen. De kroonlijst is van al te weinig beteekenis en dit geeft aan het gebouw iets stomps, waartoe vooral ook het ontbreken van cordonlijsten bijdraagt. Een toren, naar de Noord-Italiaansche gevolgd, rijst uit den gevel in Congress street.

De annexe vertoont een soortgelijk systeem als het Auditorium zelf De ingang met de loggia daarboven is hier echter minder effectvol, wat voornamelijk door de geringere breedte-afmetingen veroorzaakt wordt. De traveeën onder de gevelarcades zijn allen met baywindows gevuld, die ongetwijfeld den logeergasten een fraai uitzicht geven, doch die aan de rust van het geheel veel afbreuk doen, zooals een vergelijking met het Auditorium zelf kan leeren.

Deze bay-windows worden voor een hedendaagsch Amerikaansch hotel als iets onmisbaars beschouwd; voor het architectonisch effect zijn zij echter al heel ongunstig; men kan dit aan het hotel Metropole (Michigan Avenue, hoek Twenty-third street) maar vooral aan het Great Northern hotel (Jacksonstreet) zien. Iedere travee heeft hier een erker, opgaande van boven de pui over een hoogte van .... veertien verdiepingen! Men denke zich elf dergelijke erkers naast elkander, allen precies hetzelfde, allen met schuiframen van gelijke afmetingen, allen zonder het minste lijstwerk en men begrijpt, hoe fraai dit staat. Maar de bay-window- of erker-manie bepaalt zich al niet meer tot de hotels; ook op kantoorgebouwen is zij reeds overgeslagen. Staaltjes daarvan zijn het Ashland building, Randolph street, met zeventien verdiepingen, en het Tacoma building, met twaalf.

Erkers spelen ook een groote rol aan het gebouw, als the Masonic Temple bekend, en dat niet minder kolossaal is dan het Auditorium. Het is hier vooral de hoogte, die de verbazing van den beschouwer gaande maakt. Er zijn toch niet minder dan negentien verdiepingen, en daarboven komt dan, wat bij gebouwen als dit een zeldzaamheid is, nog een hoog dak, zoodat het geheel hooger is dan de meeste torens van Nederland.

De erkers kunnen dit gebouw niet redden van het verwijt, dat het wanhopig eentonig is. De pui, met haar rustiekwerk, hoe verdienstelijk op zichzelf ook, schijnt voor de zeventien verdiepingen, die zich daarboven opstapelen, veel te nietig. Alle ramen haast zijn gelijk en gelijkvormig, terwijl al wat op cordonlijsten lijkt, is vermeden. Het kan niet ontkend worden, dat het ordonneereen van gevels met zooveel verdiepingen als deze een moeilijk werk is; dat er echter wat beters van te maken is dan hier, zullen wij aanstonds zien.

Welk een kolossus de Masonic Temple is, kan men het beste waarnemen op eenigen afstand, in Randolphstreet b.v., ongeveer op de hoogte van het Schillertheater. Zelfs huizen van tien verdiepingen lijken er dan niets bij.

Van minder groote afmetingen, doch uit een artistiek oogpunt meer geslaagd, is the Woman's temple, op den hoek van Delasalle en Monroe-street. Hier telde ik maar elf verdiepingen. Een eigenaardigheid van dit bouwwerk is, dat in den langsten gevel een zeer aanzienlijke terugsprong is gemaakt, waardoor wel een deel van het bouwterrein is opgeofferd, doch een veel schilderachtiger aanzien is bereikt dan bij de tot dusver besproken gebouwen, die allen een volkomen prismatischen vorm vertoonen. Tot het pittoreske van het geheel draagt ook veel bij het hooge dak, met groote en kleine dakvensters bezet en de erkers, die, op de hoeken als ronde torens uitstekend, hunne afzonderlijke bekappingen hebben.

Was bij de gebouwen, die wij tot dusverre bespraken, van beeldhouwwerk geen gebruik gemaakt, hier loopt boven de vensters der negende verdieping eene fries, die met ornement aan het primitief Romaansche herinnerend, versierd is. Ik zal later gelegenheid hebben over het karakter van dit Amerikaansche ornement in meer bijzonderheden te treden.

Als een zuivere utiliteitsbouw opgevat, is het magazijn van Siegel Cooper & Co., dat zeker niet ten onrechte Mammoth Retail Store gedoopt is. Op de verschillende verdiepingen is te zamen een oppervlak van 8 hectaren. De ijzerconstructie, die bij alle groote gebouwen van den laatsten tijd voorkomt, en die bij de bouwwerken, die wij vroeger zagen, door steen aan het oog onttrokken werd, is hier grootendeels aan de gevels in het gezicht gebleven. Slechts zijn, van afstand tot afstand, pijlers van gehouwen steen tusschen het ijzeren

geraamte ingeschoven. Maar tegenover het vele ijzer en glas zinken deze pijlers als het ware in het niet. Naar architectuur, in den zin zooals die in Europa gebruikelijk is, hebben de bouwmeesters niet gestreefd. Zelfs geen kroonlijst van eenige beteekenis is te vinden. In het gebouw is zoowat van alles te krijgen; liften voeren de bezoekers naar de verschillende verdiepingen. Recreatiezalen zijn voor de ontvangst van heeren en dames bereid; in een daarvan klatert een fontein en doet een orchestrion de Yankee-melodieën en andere populaire stukken hooren.

(*Wordt vervolgd.*)

VARIA.

Ontgravingen te Pompeji.

— Sedert 1863 zijn de ontgravingen te Pompeji geleid door Signor Fiorelli. Bèrekend is dat de oppervlakte van de stad, of juister de overblijfselen daarvan, 662,000 M². beslaat; van deze zijn ongeveer 264,424, dus ± 1/3 ontgraven en te voorschijn gebracht.

In Juli 1875 had een zeer eigenaardige vondst plaats, nl. de kasboeken van een Pompejaanschen bankier. De gevonden doos bevatte 132 belangrijke stukken. Deze vondst is daarom zoo belangwekkend, wijl gedurende al den tijd (meer dan een eeuw) dat men bezig is met de ontgravingen, men nooit 't geluk had boeken, handschriften of archiefstukken te vinden. Wat betreft de inscripties op muren enz., hierover is al veel belangrijks geopenbaard, maar de grappen hier en daar op de muren geschreven, zijn dikwerf te „schuin" om herhaald te worden en geven een vrij goed beeld van de zeden der vroegere bewoners.

Het Paleis van Trajanus.

— Het paleis van Trajanus te Ostia is door toeval ontdekt. Een werkman, die een das achtervolgde, zag dat het dier in een opening kroop en stiet zijn stok daarin om het dier te bereiken. Weldra bemerkte hij dat de opening gemakkelijk grooter gemaakt kon worden en nadat eenige steenbrokken verwijderd waren, kreeg hij 't gezicht op een groote zaal. Deze voerde hem naar een andere zaal en een reeks vertrekken. De ontgravingen hadden oorsponkelijk plaats onder leiding van Prins Torlonia, aan wien de grond behoort, maar daarbij werd, jammer genoeg, alleen naar kunstvoorwerpen gezocht en na een haastig en oppervlakkig onderzoek, werd de ruïne spoedig verlaten.

Met de jaren kwam echter meer te voorschijn.

Signor Lanciani, wien het als een groote gunst veroorloofd was deze ruimte te zien, geeft eene beschrijving van baden, tempels, prachtige halls, een klein theater en een zeer omvangrijk voorportaal met pilaren, waaraan de naam ontleend is, dien het volk aan dit gebouw gaf: „Palazzo delle Cento Colonne."

Werkstakingen.

— Wij zien dat de scheepsbouwers in Glasgow aan de Clyde, zich beklagen dat al de bestellingen voor de nieuwe kruisers naar het noorden van Engeland gaan en dat men Schotland, dat tot nog toe het leeuwendeel had, ditmaal voorbijgaat. De reden daarvan ligt voor de hand. Wanneer zij, die bestellingen hebben, gaan, waar zij weten dat hun opdracht met stiptheid en zonder oponthoud volbracht wordt, dan is dit alleszins te billijken.

Bij het werkvolk met zijn telkens wederkeerende werkstakingen, ligt de schuld. Opnieuw hebben zij bij stemming uitgemaakt, dat zij wederom zullen staken, wanneer geen loonsverhooging toegestaan wordt.

In deze omstandigheid ligt het voor de hand dat de Engelsche Regeering noch particulieren lust hebben het einde van den strijd af te wachten en is 't natuurlijk dat de bestellingen Glasgow en Schotland verlaten en overgebracht worden naar het noorden van Engeland.

VEREENIGING „DE FRIESCHE BOUWKRING" TE LEEUWARDEN.

Vergadering van Donderdag 26 *Maart* 1896.

Bij het openen van de vergadering riep de Voorzitter, de heer W. C. de Groot, een woord van welkom toe aan de aanwezige nieuwe leden, waarna de notulen werden gelezen en vastgesteld; een vijftal nieuwe leden werd na ballotage aangenomen.

De Voorzitter maakte melding van de ontvangst van het programma voor de nationale prijsvraag voor een burgerwoonhuis, uitgeschreven door de Vereeniging tot bevordering van Bouwkunst te Groningen en stelde daarna de bespreking aan de orde over de wenschelijkheid van het oprichten van arbeidsraden hier-ter-stede, en zulks naar aanleiding van de in de voorgaande vergadering gehouden lezing van den heer Jansma, waaromtrent wegens het vergevorderde uur en de belangrijkheid van het onderwerp geene conclusie genomen was.

De Voorzitter deelde mede, dat het Bestuur omtrent deze zaak de grootst mogelijke publiciteit noodig oordeelde, dat het daarbij behoefte had aan de medewerking van vereenigingen op het gebied van nijverheid en dat eenige personen, die daaromtrent officieus waren geraadpleegd, hunne adhesie betuigd hadden, reden waarom het Bestuur het voorstel deed nadere besprekingen te houden met de besturen van verschillende vereenigingen in ruimen zin genomen, opdat zooveel mogelijk alle vakken in deze raden vertegenwoordigd zouden zijn. Desgevraagd gaf de heer Jansma te kennen, dat het hem onnoodig voorkomt nader in details te treden, ook om reden de notulen zeer uitvoerig zijn en dat het hem genoegen doet, dat de Vereeniging de oprichting van raden wil steunen.

Na eene zeer geanimeerde discussie, werd het voorstel van het Bestuur, om zich eerst met de Vereeniging „Nijverheid" alhier in contact te stellen, aangenomen.

In de pauze, die nu volgde, bezichtigden de leden een belangrijke collectie plaatwerken, betrekking hebbende op het Paleis van Justitie te Brussel en afgestaan door den secretaris.

Na de pauze deed de Voorzitter eenige mededeelingen omtrent houtcement. Spreker begon met erop te wijzen, dat, waar men in een tijd leeft, waarin de uitvindingen zich als het ware opeenstapelen, men er niet altijd geloof aan moet schenken, want velen zaken is maar een kortstondig bestaan beschoren. Ook op het gebied der dakbedekking zijn vele materialen in den handel gebracht, waaronder het houtcement. Waar echter vele kwamen en verdwenen, heeft het houtcement burgerrecht verkregen. Reeds meer dan vijftig jaren is het bekend en in de meeste landen van Europa toegepast. Het bleek een deugdelijk bedekkingsmateriaal te zijn. Van het echte houtcement is de uitvinder de heer Carl Samuel Haeusler te Hirschberg, in Silezië, en tot nog toe is het nooit juist nagemaakt, trots alle scheikundige onderzoekingen. Wel heeft men dit beproefd, maar, waar de ware Haeuslersche houtcement taai blijft, openbaren zich bij andere soorten na eenige jaren scheuren. Vervolgens besprak de heer De Groot hoe men de bedekking in verschillende lagen papier en cement aanbrengt, waarop lagen zand en grint, en noemde hij de verschillende eigenschappen ervan, b. v. dat het taai blijft, water- en luchtdicht is, het huis van buiten tegen brandgevaar beschut, geen geraas geeft bij hagel en regen, 's zomers minder warme zolders geeft enz. Verder kan men deze daken voor tuinen inrichten. Spreker had zelf deze bedekking op enkele daken aangebracht en is van haar deugdelijkheid overtuigd. Hij behandelde daarna het gebruik ervan voor kelders en bruggen. Vertegenwoordigers voor Nederland van het echte Haeuslersche houtcement zijn de heeren J. A. Smits en Zn. te Amsterdam, en agent voor Friesland is de firma Gebr. Bekker te Leeuwarden. Spreker toonde eenige stalen van het te gebruiken papier en cement.

Eenige vragen werden door onderscheidene leden omtrent dit cement gedaan en enkele opmerkingen gemaakt, b.v. door den heer Faber, dat hij het wel heeft gebruikt, en met goed gevolg, voor roetplekken in muren. De ondervoorzitter, de heer Nijdam, meende de tolk van allen te zijn als hij den heer De Groot bedankte voor diens duideljke mededeelingen.

Ter bezichtiging was nog gesteld een diploma, voor de Vereeniging geteekend door den heer Faber, waarvoor hem door den Voorzitter werd dankgezegd. Na een woord van dank aan den secretaris voor zijne inzending platen, sloot de Voorzitter deze laatste wintervergadering.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE LEIDEN.

Vergadering van Donderdag 26 *Maart* 1896.

In deze bijeenkomst hield de heer E. von Saher, conservator van het Kunstnijverheidsmuseum te Haarlem, eene voordracht, getiteld: „Archeologische studiën over den tempel van Salomo".

Wij Westerlingen, zeide spr., stellen zeer veel belang in de oude bouwwerken uit het Oosten. Door den hatelijken tegenstand der Mahomedanen zijn de gegevens hieromtrent nog vaag en is er weinig met zekerheid te bepalen. Hierdoor heeft men vele verkeerde voorstellingen van den tempel van Salomo gegeven,

zelfs wel in de Renaissance- en Lodewijk-XIV-stijlen. Gelukkig worden de begrippen tegenwoordig beter.

Vervolgens wees spreker op het zwervend verleden der Israëlieten en hun onbekwaamheid als bouwmeesters, zoodat deze tempelbouw moest uitgevoerd worden door afgevaardigden van Hiram, koning van Tyrus. Ook de Feniciërs hebben een groote rol gespeeld bij den bouw van den Tempel van Salomo. Zij waren de overbrengers der Egyptische kunst naar Jeruzalem.

Daarna verplaatste spreker ons naar het Jeruzalem van vroeger en van heden, waarvan een aanwezig plaatwerk het panorama te zien gaf. Voorwaar een groot contrast! Toen een stad, doorsneden met en omringd door diepe dalen, thans een zacht oploopende glooiing, waartegen de stad is gebouwd.

In het midden bevindt zich een plateau, waar zich vroeger bevond de zoogenaamde zwarte rots. Om dit plateau te verkrijgen, werd deze rots geslecht, en de ophoogingen werden verkregen door het maken van groote gewelven. Deze werden door de kruisvaarders gebruikt voor stalling hunner paarden. Thans zijn de ringen nog aanwezig. Op deze plaats moet de tempel hebben gestaan. Drie malen verwoest, werd hij telkens herbouwd. De overblijfselen verdwenen in de dalen en ravijnen, en zoo ontstond de tegenwoordige toestand.

Vervolgens gaf spreker een beschrijving van den tempel, zooals deze waarschijnlijk is geweest.

Hij beschreef het huis, vervaardigd van cederhout, waar men zich gereed maakte voor den optocht naar 't paleis des konings. Op de bovenzalen werden de wapenen geborgen. Vervolgens de ontvangzaal, een zuilenhal van 50—30 ellen, de woongebouwen met hun serail of harem, het eigenlijke paleis, de heilige plaatsen, dit alles omringd met de vertrekken voor bedienden, stallen, enz.

Tevens gaf spreker een beschrijving van den in geregelde ordonnantie gebouwden tempel, zooals de profeet Ezechiël zich dezen heeft voorgesteld. Hij verklaarde achtereenvolgens de verschillende hoven en offerplaatsen, het allerheiligste met zijn ark des verbonds, alles fraai gedecoreerd met cherubs en pilonen.

Duidelijk werd aangetoond de inrichting van de zoogenaamde metalen zee, een reusachtig bekken, midden op het plein. Dit bekken werd gedragen door 12 in koper gedreven ossen. Het werd gevuld door het water der daken, en diende ook tot reiniging der slacht- en offerplaatsen, die meer hadden van een abattoir dan van een heilige plaats.

Eindelijk nog beschreef spreker het altaar der brandoffers, dat waarschijnlijk juist op de rots heeft gestaan.

Zoodra de ontdekkingen, die volgens de nieuwsbladen door Dr. Reiss in Jeruzalem zijn gedaan, medegedeeld kunnen worden, verklaarde de heer Von Saher zich gaarne bereid ook hierover ter gelegener tijd te komen spreken.

Onder luid applaus besloot de heer Von Saher deze van ernstige archeologische studie getuigende voordracht en met hartelijke bewoordingen betuigde de Voorzitter zijn dank aan den spreker.

Opnieuw traden zes leden en vier donateurs toe, waarna de vergadering gesloten werd.

Als kunstbeschouwing circuleerden plaatwerken over Egyptische kunst Voorts waren tentoongesteld eene imitatie gebrand glas, genaamd „glacier", en een nieuw materiaal voor dakbedekking genaamd „duresco."

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 28 *Maart* 1896.

Nadat de leden met belangstelling eene groote collectie platen uit „l'Emulation" bezichtigd hadden, opende de heer Hoekzema wegens afwezigheid van den Voorzitter Moolenaar, de vergadering. Na voorlezing en goedkeuring der notulen van de beide laatste bijeenkomsten, gaf de Voorzitter het woord aan den heer Hs. Bebingh. Door zijne bemiddeling was in de zaal een tentoonstelling gearrangeerd van papierstüc en staffstüc van de heeren Bennewitz & Co., uitvoerders der gevelbekleeding van Oud-Holland op de Wereldtentoonstelling, te Amsterdam in 1895 gehouden.

De verschillende tinten van de steenen, de oude en bijgewerkte voegen, de zandsteen, het ijzerwerk, in één woord, het geheel was eene goed geslaagde nabootsing, die op het eerste gezicht niet van de werkelijkheid te onderscheiden was.

De heer Bebingh had zich niet voorgesteld deze tentoonstelling nader toe te lichten, daar papierstüc wel geen onbekende voor de leden zou zijn. Hij bracht alleen in herinnering de lichtheid en onbreekbaarheid van dit materiaal, dat gemakkelijk is aan te brengen en zeer goed dienen kan voor de vervanging van oude lijsten van plafonds.

Na een woord van dank voor deze toelichting, ging de Vergadering over tot het 3e en laatste punt der agenda: een gezellig bijeenzijn.

De heer J. A. van der Kloes uit Delft hield een zeer belangwekkende lezing over „de kenteekenen der wijze van ontstaan bij natuursteenen", toegelicht met een groot aantal monsters.

In het lokaal waren tentoongesteld eenige decoratiewerken door den heer A. Trautwein.

De heer A. D. N. van Gendt werd bij ballotage met algemeene stemmen als lid aangenomen.

Een drietal onderwerpen voor de prijsvragen 1897 werd gekozen n.l. „een *genootschapsgebouw*", een *dorpsstation*, en een *brugwachterswoning*. Hierna werd de vergadering te 11¾ uren gesloten.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

Vergadering van Woensdag 1 *April* 1896.

In deze Vergadering werd een groot deel van den avond besteed aan het oplossen der questie met den heer J. H. Leliman, naar aanleiding van het weglaten van zijn naam op den kalender als Eere-voorzitter van het Genootschap. Na langdurige besprekingen was het resultaat, dat voor het jaar 1896 aan de zaak niets meer te veranderen valt, doch in het volgende jaar evenals voorheen de naam weer zal genoemd worden.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING AMSTERDAM.

Vergadering van Vrijdag 27 *Maart* 1896.

Na lezing en goedkeuring van de notulen werd een drietal leden der Maatschappij tot lid der Afdeeling aangenomen.

Vervolgens werd door den Voorzitter, den heer C. B. Posthumus Meijjes, medegedeeld, dat op 9 April a. s. eene vergadering van het Hoofdbestuur met de Voorzitters en Secretarissen van alle Afdeelingen zal worden gehouden.

Hierna werd het woord verleend aan den heer P. G. van Schermbeek, oud-officier der Genie, directeur der Koninklijke Deventer Tapijtfabriek, tot het houden eener voordracht over de *vervaardiging en de versiering van tapijten*.

Spreker ving zijne rede aan met erop te wijzen, dat door nasporingen bewezen is, dat er reeds 2000 jaren vóór Christus versierde weefsels bestonden en Chaldéa als de bakermat moet beschouwd worden van deze kunst, die waarschijnlijk ontleend is aan het tatoeëren van het lichaam.

In het kort behandelde spreker de wijze waarop de Perzische tapijten in Europa ingang hebben gevonden en tot welke doeleinden zij in Perzië werden gebezigd. In Perzië, het brandpunt van deze industrie, geschiedt het weven niet in fabrieken, maar door nomaden en vaste bevolking binnenshuis en meest door vrouwen, poolvrouwen genaamd.

De eigenaardigheden die bij Perzische tapijten voorkomen en de voornaamste decoratieve motieven, die veelal van Chineeschen oorsprong zijn, werden uitvoerig besproken. De Saracenen in Spanje waren de eerste tapijtknoopers in Europa en deze kunst werd langzamerhand ook in Zuid-Europa (Frankrijk) beoefend, terwijl ook in Vlaanderen, na de kruistochten, ten gevolge van de aanraking met de Saracenen, tapijten vervaardigd werden.

Hierna besprak de heer Van Schermbeek de tapijtindustrie van den tegenwoordigen tijd; achtereenvolgens werden de koeharen tapijten, de Schotsche tapijten, de Brusselsche tapijten, Tapestry, Velvet, Axminster en Royal Axminster of Moquette besproken en hunne vervaardiging door schetsen op het bord verklaard. In Deventer wordt voor de fabrikage der tapijten uitsluitend Betuwsche schapenwol gebezigd. De wol wordt eerst op het schaap gewasschen en het scheren heeft eenige dagen later plaats, waarna de wol nogmaals gereinigd en vervolgens gesponnen wordt. Na het beitsen wordt de wol in houten kuipen geverfd; het poolgaren uitgespoeld en gedroogd zijnde, kan met het weven een aanvang worden gemaakt, hetwelk door vrouwen en meisjes geschiedt.

Spreker trad in eene vergelijking tusschen de rol, die het tapijt bij den Oosterling en bij ons vervult, en gaf als zijne meening te kennen, dat het voor de bevrediging van den schoonheidszin aanbeveling verdient van Oostersche patronen gebruik te maken.

Spreker besloot zijne boeiende rede met de bewering, dat hij groote verwachting heeft van tapijten, versierd met gestyleerde inheemsche planten en bloemen.

Alvorens de vergadering te sluiten, betuigde de Voorzitter den spreker dank voor zijne belangrijke bijdrage. Op verzoek van een der leden gaf de heer Van Schermbeek vergunning de fraaie collectie teekeningen, tapijtstalen en monsters nog eenige dagen in het maatschappelijk gebouw tentoon te stellen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. In de eerstvolgende vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, op Dinsdag 14 dezer te houden, zullen drie voordrachten gehouden worden, als: *a.* van het lid P. Caland, betreffende den waterstaatstoestand van Friesland. *b.* van het lid A. Huet, over hellende schepraderen, door stoom gedreven en *c.* van het lid A. Keurenaer, over den electrischen baggermolen volgens Ph. Bonau-Varilla.

— Bij Koninklijk besluit is eene commissie ingesteld tot het onderzoeken van de geschiktheid en de bekwaamheid van hen, die in aanmerking wenschen te komen bij het benoemen van adjunct-inspecteurs van den arbeid, en zijn tot leden dier commissie benoemd de heeren: C. Lely, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, tevens voorzitter, te 's-Gravenhage; Mr. J. W. S. A Versteeg, referendaris aan het departement van waterstaat, handel en nijverheid, te 's-Gravenhage; H. A. Ravenek, P. van den Burg en Dr. L. Aronstein, hoogleeraren aan de Polytechnische School te Delft, H. W. E. Struve, inspecteur van den arbeid, te Haarlem; Dr. H. F. Kuyper, inspecteur van den arbeid, te Breda; A. D. P. V. von Löben Sels, inspecteur van den arbeid, te Zwolle; Dr. R. H. Saltet, directeur van den gemeentelijken gezondheidsdienst te Amsterdam, en Mr. J. B. Peyrot, adjunct-commies aan het departement van waterstaat, handel en nijverheid, tevens secretaris, te 's-Gravenhage.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is:

benoemd: tot opzichter 1e kl., de waarn. opz. 2e kl. R. A. de Boer; tot opz. 2e kl., de waarn. opz. 3e kl. C. Badart.

toegevoegd: aan den chef der 2e waterstaatsafd. voor de werken en opnemingen der verbetering van de bevloeiing door de Sindopradja- en Doetamatieleidingen, de opzichter 3e kl. H. C. van der Veen; voor de werken en opnemingen ter verbetering der bevloeiing in het stroomgebied der Serajoe (Banjoemas), de opzichter 3e kl. A. B. C. Kolmus; aan den chef der 1e waterstaatsafd. voor de opnemingen ter verbetering der irrigatie in de residentie Krawang, met Poerwakarta als voorloopige standplaats, de ingenieur 2e kl. M. IJpelaar;

bepaald: dat de ingenieur 2e kl. E. A. van Arcken toegevoegd blijft aan den chef der irrigatieafdeeling Serang;

overgeplaatst: naar de res. Bekoelen, de opzichter 2e kl. M. N. Geway; naar de resid. Pekalongan, de opzichter 1e kl. A. Keller.

ontslagen: wegens volbrachten diensttijd eervol uit 's lands dienst de opzichter P. W. J. Hartsteen.

— Bij den aanleg van Staatsspoorwegen in Ned.-Indië is:

belast: met het verrichten van terreinopnemiagen de tijdelijke ingenieur 1e kl. J. F. P. Richter;

bepaald: dat de bouwkundige ambtenaar 1e kl. A. Hesselink werkzaam zal zijn bij de lijn Probolinggo—Panaroekan;

eervol: ontheven van het beheer der 7e sectie van bovengenoemde lijn, de ingenieur J. F. P. Richter;

belast: met het beheer der 7e sectie, met standplaats Sitôebondo, de ingenieur 1e kl. R. P. O. D. Wijnmalen; met het beheer der 6e sectie van meergenoemde lijn, de bouwk. ambtenaar 1e kl. F. J. Nellensteijn.

— Bij kon. besluit 's is benoemd tot hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft J. Grundel, werktuigkundig ingenieur te 's-Gravenhage.

— Bij Kon. besluit zijn benoemd tot ingenieur der telegraphie: S. J. J. H. van Embden, E. J. Kist en J. J. F. C. Visser, thans adspirant-ingenieurs der telegraphie.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn benoemd: de heer H. Thorn Prikker, civiel-ingenieur te 's-Gravenhage, tot tijdelijk adjunct-ingenieur bij peilingen in de Noordzee en de heer J. Nieuwdorp te Kolijnsplaat tot buitengew. opzichter bij het verrichten van opnemingen en peilingen.

— Het onderwijzend personeel der „School voor Kunstnijverheid" te Haarlem heeft eenige verandering ondergaan. De heer J. Kuiper, sedert 1 Februari 1883 aan de school verbonden, werd benoemd tot hoofdleeraar aan de „Kon. Academie voor schoone kunsten" te 's-Gravenhage, terwijl de heer Fred. J. Oldewelt, sedert October 1891 met de leiding der schilderklasse belast, benoemd werd tot directeur der afdeeling schoone kunsten der Academie „Minerva" te Groningen.

Naar aanleiding hiervan werden aan genoemde school de heeren H. A. Krabbé voor de schilderklasse en de heer J. W. Hanrath voor de bouwkundige afdeeling benoemd.

— In verband met het eervol ontslag, op 1 April jl. verleend aan Jhr. W. Hoeufft als sectie-ingenieur te Rotterdam bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, zullen tot 1 Mei diens functiën worden waargenomen door den heer ingenieur H. J. E. Wenckebach, op welken datum de heer A. J. Buis definitief als sectie-ingenieur optreedt.

— De heer W. Nivel, sectie-ingenieur bij de Nederl. Zuider-Spoorweg-maatschappij, heeft om gezondheidsredenen tegen 1 Mei op verzoek eervol ontslag uit den dienst dier Maatschappij bekomen.

— De heer F. Dahmen, opzichter van de stoomverwarming bij de Mij tot Expl. van Staatsspoorwegen te Zwolle, wordt met 1 Mei overgeplaatst naar de centrale werkplaats te Tilburg en aldaar als waarnemend werkmeester te werk gesteld.

— Benoemd tot tijdelijk leeraar in het rechtlijnig teekenen aan de Burger-avondschool te Dordrecht, de heer G. C. Michell, van Haarlem.

— De heer L. de Wolff, bouwkundige bij de gemeentewerken te 's-Gravenhage, heeft eervol ontslag uit zijne betrekking aangevraagd.

— De Gemeenteraad te 's Gravenhage benoemde tot adjunct-inspecteurs der bouwpolitie de heeren W. P. Roodenburg, bouwkundig opzichter aldaar, en N. J. Luken, onderbaas te Delft.

GEVRAAGD terstond
voor den tijd van zes maanden een
alleszins bekwaam
Opzichter-Onderbaas,
gewoon zelfstandig te werken. Salaris ƒ80 per maand. Zonder prima getuigschriften onnoodig zich aan te melden.
Br. Fr. No. 152 aan STENFERT KROESE & VAN DER ZANDE, Boekhandelaars te *Arnhem*.

Fabriek en Magazijn van Gips-Ornamenten
van **J. P. VAN DEN HEUVEL,**
Van Woustraat N°. 2, Amsterdam.
Kunstzandsteen, Portlandcement-Ornamentwerken, zooals CONSOLES, GEVELVERSIERINGEN enz., worden volgens teekening in den kortst mogelijken tijd vervaardigd tegen concurreerende prijzen.

SIMPLEX **SIMPLEX**
RIJWIELEN.
Bakkerstraat 52, ARNHEM.
In voorraad de **Modellen 1896** en de **nieuwste Onderdeelen.** Prijscouranten gratis verkrijgbaar. Degelijke inrichting voor reparatiën.

C. W. BLANKE Jr.
Leidschekade 62, *Amsterdam.*
Groote sorteering van **behangselpapier** in concurreerende prijzen, alsook **Giftvrij ongevernist Gezondheidsbehangselpapier.** Stalen worden op aanvraag franco gezonden naar buiten.

HOUTEN
Parketvloeren.
GEBR. VAN MALSEN,
Stoomtimmerfabriek. — DEN HAAG.

INDISCHE HOUTSOORTEN.
Nederlandsch-Indische Houtsoorten, geschikt voor waterbouwwerken en scheepsbouw, spoorwegwagons, blokken ter bestrating etc. -- Proeven staan op aanvrage ten dienste.
Nadere inlichtingen verstrekt **HET TECHNISCH BUREAU**
V d. Duinstraat 103, 's-Gravenhage- A. Ph. v. d Ploeg, Civ.-Ingenieur.

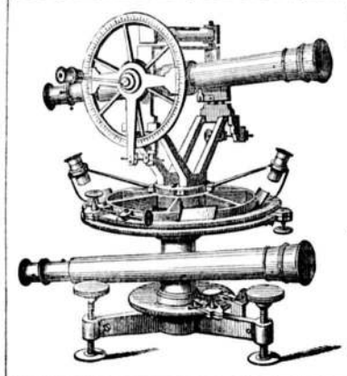

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Heipalen, Spieren, Steiger- en Sparhouten,
worden tot **zeer concurreerende prijzen** geleverd door
„De Russische Houthandel",
GEVESTIGD TE **ARNHEM.** — **Directeur H. KOOY Jr.**
Opslagplaats: *PAPENDRECHT, tegenover DORDRECHT.*
Agent voor NEDERLAND: HERM. KALIS te Sliedrecht.

L. Schütz & Zoon, Zeist.
Koninklijke Fabriek van gegoten Zink- en Bronswerken.
Aanleg van CENTRALE VERWARMING door middel van warm water of stoom, lagen druk.
„Warmwater"-bezorging voor **huishoudelijk gebruik.**
Voorhanden meer dan **100** diverse Modellen Omkleedingen voor Verwarmingselementen

AANBESTEDING.

Op **Donderdag** den **16 April** aanst. des namiddags te **3** uur zal door den Architect G. TE RIELE Wz. voor het Bestuur van het R.-K. Nicolaas-Gesticht te *Noorddeurningen* in het Koffiehuis bij den Heer KONING te *Denekamp* worden

aanbesteed:

Het vergrooten van dat GESTICHT en het bouwen eener KAPEL, liggende ongeveer 10 minuten van de losplaats aan het Kanaal van *Almelo*.

Bestek en Teekeningen liggen van af *Zaterdagmiddag 4 April* in genoemd Koffiehuis ter visie.

Bestekken zullen ter lezing liggen in de Hotels bij den Heer THEUSSE te *Ootmarsum* en in DE STER en DE GOUDEN LEEUW te *Oldenzaal*.

Aanwijzing in loco op den dag der besteding des middags te 12 uur.

Inlichtingen en gedrukt Bestek en Teekeningen zoolang de voorraad strekt à **f 4** zijn op franco aanvrage te bekomen bij den Architect G. TE RIELE Wz. te *Deventer*.

Openbare AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Dinsdag** den **14 April 1896,** des namiddags te **1** uur, ten Raadhuize aldaar **aan te besteden:**

Het verbouwen van een gedeelte der verdieping van het voormalige Raadhuis aan de Aelbrechtskolk tot woning voor een Inspecteur van Politie.

Bestek, voorwaarden en teekening liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn tevens voor **f 0,50** verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE & ZOON, Boekdrukkers, *Houttuin* No. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld *Timmerhuis*. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Zaterdag* den *11 April* 1896, des voormiddags te 11 uur.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der aanbesteding vóór des namiddags één uur zijn ingeleverd in eene daarvoor aangewezen gesloten bus, geplaatst ter Gemeente-Secretarie, afdeeling Algemeene Zaken.

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*.
Staaf-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer enz.
STALEN BALKEN en BALKIJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede
Christiania Ster Hoefnagels.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

op **Maandag** den **13n April 1896,** des namiddags te **3** uren (*Greenwichtijd*), in de Wachtkamer 2e klasse van het station *MEPPEL*, van:

BESTEK G.

Verrichten van onderhoudswerken, Verf- en Behangwerken, met bijlevering van de materialen, aan de gebouwen, kunstwerken en verdere werken, behoorende tot de lijnen Zwolle—Leeuwarden en Meppel—Groningen, in 12 perceelen.

Het bestek ligt van 27 Maart 1896 ter lezing aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. J. KLERK DE REUS te *Meppel* en is op *franco* aanvraag aan genoemd Bureau te bekomen tegen betaling van **f 0,50**.

Inlichtingen worden gegeven door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

MEPPEL, den 25n Maart 1896.

AANBESTEDING.

Namens zijn principaal is Architect J. W. BLIJENBURG te *Rotterdam* voornemens op **Zaterdag** den **11 April 1896,** des namiddags te **vier** uren in het Koffiehuis genaamd: „VAN OUDS HET RAADHUIS", te *OVERVEEN* **aan te besteden:**

Het bouwen van

TWEE VILLA'S

op een terrein Kad. Sectie A No. 3730, groot 2500 Centiaren in het park te *Bloemendaal*.

Bestek met vier Teekeningen liggen in genoemd Koffiehuis ter inzage en zijn op franco aanvrage tegen toezending van postwissel ad **f 6.—** van af *Vrijdrag 3 April* verkrijgbaar ten kantore van Architect BLIJENBURG, Gedempte Glashaven 7, te *Rotterdam*, alwaar dagelijks inlichtingen worden verstrekt.

Na de Aanbesteding worden Bestek met Teekeningen ad *f* 3 per stel teruggenomen.

AANBESTEDING.

Op **Maandag 20 April,** des namiddags ten **2** uur zal door de Architecten-Ingenieurs A. W. WEISSMAN en P. H. VAN NIFTRIK in het Café-Restaurant „NEUF", Groote Houtstraat te *Haarlem*, worden **aanbesteed:**

Het bouwen van een HUIS aan den Raamsingel No. 44 te *Haarlem*.

Het Bestek met Teekening is à **f 1.50** per stel te verkrijgen bij den Ingenieur P. H. VAN NIFTRIK, Prins Hendrikkade 166 te *Amsterdam* en bij den Boekhandelaar D. J. VAN DER WILK, Groote Houtstraat te *Haarlem*.

Inlichtingen geeft de Architect A. W. WEISSMAN, St.-Annalaan 39 te *Nijmegen*.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Zaterdag 25 April 1896,** des middags ten **12** ure (*locale tijd*), zal op het Bureau van den Sectie-Ingenieur te *Venloo* worden **aanbesteed:**

VOLGENS BESTEK D.

Het verrichten van eenige herstellingen aan de gebouwen, kunstwerken en verdere werken, behoorende tot de lijnen Maastricht—Boxtel en Nijmegen—Venloo, in 15 perceelen.

Het bestek is tegen betaling van *f* **1.—** verkrijgbaar op *franco* aanvraag aan bovengenoemd bureau.

Aanwijzing ter plaatse, zooals op de achterzijde van den omslag van het bestek voormeld.

De Sectie Ingenieur,
A. VAN LIEBERGEN.

A. W. SABEL Zaandam.
FABRIKANT van **Lederen Drijfriemen, Machine- en Cilinder-Oliën.** Handel in Katoenen **balata-Kameelharen, Riemen** enz.
Vraag prijsopgaaf.

HOLLMAN EN MIDDELBEEK,
Singel 407, *AMSTERDAM*,
leveren het beste CALQUEERPAPIER, 150 cM. breed op 30 Meter lengte voor **f 8.50** per rol.

CARBOLINEUM „KRIMPEN"

der Maatschij. tot bereiding van Koolteerproducten te Krimpen a/d. IJsel.

Onovertroffen wegens zijn sterk bederfwerende eigenschappen.
Monsters en prospectussen gratis verkrijgbaar. Hoofdagenten voor Nederland en Koloniën:

G. M. BOKS & Co., Amsterdam.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

31ste JAARGANG — N°15 — ZATERDAG, 11 April 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

NOG EENS AMERIKAANSCHE BOUWKUNST.

(*Vervolg en slot van bladz.* 111.)

Een der weinige gebouwen, die mij aan Europa herinnerden, was Owings Building, op den hoek van Dearborn en Adamsstreet. Door zijn aanleg met één hoektoren en zijn sprekend dak is hier een type ontstaan zooals men het bv. te Berlijn veel vindt. Maar daar het gebouw veertien verdiepingen heeft, en de details van een soberheid zijn, als te Berlijn nergens gevonden wordt, is er toch nog al wat verschil.

Het Manhattan Office Building doet, met zijn vele naast elkander geplaatste bay-windows, die halfcirkelvormig op kraagsteenen naar voren springen, eenigszins denken aan een reusachtige orgelkast. Zeventien verdiepingen zijn het, die dit kantoorgebouw bezit. De architectuur beperkt zich tot zuivere utiliteitsmotieven.

Een der meest geslaagde bouwwerken van Chicago acht ik Fields Building, op den hoek van Wabash Avenue en Washingtonstreet. Het is waar, dat hier, meer dan bij andere der reuzengebouwen, Europeesche opvattingen zijn te bespeuren, maar toch zal de onpartijdige beschouwer erkennen, dat het geheel een zuiver Amerikaansch karakter draagt. De eentonigheid, die bij zooveel andere scheppingen hinderlijk was, is hier vermeden, doordat de verdiepingen tot groepen zijn samengeschikt, wier vensters telkens gevarieerd worden. Overal is hier rustiekwerk gebezigd, doch ook dit is op gepaste wijze gevarieerd. De kroonlijst moge een weinig op zijn Berlijnsch zijn opgevat, zij draagt toch veel tot het gunstig effect bij.

Ik stap nu af van dat gedeelte der bouwwerken te Chicago, die door hunne buitengewone hoogte-afmetingen boven de overigen uitsteken. Zij danken hun ontstaan aan den wensch der grondbezitters, om zooveel mogelijk rente van hunne terreinen te maken. Dat de autoriteiten zich niet aanstonds tegen het oprichten van zóó hooge huizen hebben verzet, moet zeker voor een goed deel worden toegeschreven aan de bewondering, die ieder Amerikaan heeft voor al wat buitengewoon is. Langzamerhand, nu de huisreuzen zich beginnen te vermenigvuldigen, ziet men echter in, hoe nadeelig gebouwen als deze zijn, vooral wanneer zij kort in elkanders nabijheid staan. Het is nog niet zoover gekomen, dat de voornaamste straten geheel door gebouwen van twaalf of meer verdiepingen worden begrensd. Maar wat men ziet, is reeds voldoende om duidelijk te maken, hoe onhoudbaar een dergelijke toestand zou zijn.

De openbare gebouwen van Chicago staan bij deze particuliere zeer achter, niet slechts wat afmetingen, maar ook vooral wat stijl betreft. Want zondert men die hooge particuliere huizen uit, welke blijkbaar het werk van ingenieurs zijn, dan hebben de anderen een ongetwijfeld Amerikaansch en ook artistiek karakter. De bouwwerken door stad en staat gesticht zijn echter grootendeels niets dan banale en alles behalve gelukkige navolgingen van Europeesche voorbeelden.

De Cityhall, een streng klassiek gebouw in Palladiostijl, zou te Weenen b.v. een goed figuur maken, doch het bouwwerk heeft niets Amerikaansch. Het gebouw van den Board of Trade is meer Fransch van karakter. Het herinnert met zijn toren, aan de een of andere mairie te Parijs, en kan, wat zijn details betreft, in menig opzicht Neo-Grec genoemd worden. Vooral komt dit uit in de beurszaal, die deel van dit bouwwerk uitmaakt.

Het Custom-house, waarin tevens het postkantoor gevestigd is, herinnert sterk aan het Amstelhotel te Amsterdam. Het gaat door voor „French Renaissance." De Universiteit, die een der belangrijkste van Amerika genoemd mag worden, is, voor de variatie, in Engelsche Gothiek opgericht.

Ook van de overigens talrijke kerkgebouwen is niet veel goeds te zeggen. Toch zijn er een paar,

waarvoor uitzondering gemaakt moet worden. Zoo zag ik, op den hoek van Washington Avenue en Fifty-third-street, een Presbyteriaansche kerk, waarbij de idealen, die sommigen onzer jongere Nederlandsche architecten, vooral Bauer, voor oogen zweven, goeddeels verwezenlijkt zijn. De plattegrond is zoo, dat de amphitheatersgewijs geplaatste toehoorders den spreker ook kunnen zien. De stijlvormen zijn met groote vrijheid gebruikt, wat ondertusschen, bevalligheid en ook waardigheid niet uitsluit. De muren zijn allen als rustiekwerk behandeld en het geheele gebouw, van zeer lichtgekleurde steen opgetrokken, maakt dien indruk van heldere witheid, die sommigen onzer architecten zoo dierbaar schijnt. Het is opmerkelijk, dat ofschoon in hoofdzaak Romaansche vormen gebezigd zijn, toch door toevoeging van Laat-Gothische, ja Renaissance elementen, aan het geheel iets zoo particuliers is gegeven, dat hier met het volste recht van een nieuwen stijl mag worden gesproken.

Een zeer aantrekkelijk gebouw scheen mij ook een synagoge op den hoek van Indiana Avenue en Twenty-first-street. De bouwmeester heeft de gelukkige gedachte gehad, om de in Europa bij dergelijke gebouwen gebruikelijke Moorsche vormen, die volstrekt niets Joodsch bezitten, te laten voor wat zij zijn, en zelf te scheppen.

Zooals wij zagen, is in Chicago het maken van rustiek bewerkte gevels zeer in den smaak; deze wijze van behandeling geeft aan de gebouwen iets krijgshaftigs, dat soms nog versterkt wordt, door het toepassen van tinnen en torens en andere fortificatorische architectuur-motieven. Niet overal in dit kasteel-achtig karakter op zijn plaats, en zoo is er vaak een ietwat kluchtig contrast tusschen uiterlijk en bestemming. Terwijl b.v. de gebouwen der North Side Waterworks een gelukkige toepassing dezer versterkingsbouwkunst vertoonen, wat vooral bij den zeer geslaagden watertoren in het oog valt, maakt het een zonderlingen indruk, het huis van Mr. Potter Palmer aan de Lake Shore Drive ook met kanteelingen, hoektorens, machicouli's en dergelijken uitgerust te zien.

De prachtige huizen, die men aan de Drives en Avenues ziet, zijn misschien de interessantste uitingen der hedendaagsche Amerikaansche bouwkunst. Zij verschillen niet alleen wat stijl betreft van die welke men te New-York ziet, maar zij wijken ook in andere opzichten daarvan af. Het eerst valt in het oog, hoe bijna ieder huis vrij staat, en daardoor meer het karakter van een villa verkrijgt. De groote vlakte, waarin Chicago ligt, heeft gemaakt dat men met het terrein niet zuinig behoefde te wezen; New-York daarentegen, op een lang en smal eiland gelegen, moest zoo dicht bebouwd worden, dat er voor vrijstaande huizen maar weinig gelegenheid te vinden was.

Een eigenaardigheid der huizen te Chicago, althans van die in de luxe-wijken is, dat zij allen een stoep hebben, die meestal met een portiek in verbinding staat. De combinatie dezer beide bouwdeelen heeft de architecten tot telkens andere oplossingen geïnspireerd.

Nu moet men niet denken dat deze stoepen zoo steil zijn als die bij ons te lande; zij hebben zooveel aantrede en zoo weinig optrede, dat men eer aan de „rampes", zooals die in Europa bij paleizen gebruikelijk zijn, denkt.

Zagen wij hoe de hooge huizen in het midden der stad niets anders zijn dan vierzijdige prisma's, het is l sof de architecten, toen zij in de luxe-kwartieren aan het werk togen, revanche hebben willen nemen, door geen enkelen rechtlijnigen gevel te maken. Overal steken torens, erkers, terrassen, stoepen, ja wat niet al vooruit. Schilderachtigheid is het parool en het moet erkend worden, die wordt door de altijd zeer comfortabele inrichting der planverdeeling uitermate in de hand gewerkt. In uw vorig nummer is op deze bijzonderheid der Amerikaansche huizen dan ook terecht gewezen.

Slechts betrekkelijk weinige dezer „residences" zijn in een historischen stijl ontworpen. Ik zag er maar enkele, die mij aan den Velperweg, de nieuwe wijken van Den Haag of andere plaatsen herinnerden, bv. het huis van Mrs. Field, 1905, Prairie Avenue, dat van Mr. Pullman (de man van de sleeping- en dining cars) in diezelfde Avenue op den hoek van Eighteenth-street, dat van Mr. Beam, 1901 Prairie Avenue, dat van Mr. Mac Cormick in Eriestreet en dat van Mr. Nickerson, in dezelfde straat. Al deze villa's hebben de bekende mansarde daken, de details van César Daly, *tout comme chez nous*. Ook een enkel gebouw in den „colonial" style merkte ik op, en wel 55 Lake Shore Drive, waar Mr. Loomis verblijf houdt.

De overigen echter vertoonen den Amerikaanschen stijl, zooals die zich in de laatste jaren zoo gelukkig ontwikkeld heeft. Als de kenmerken van dien stijl mogen de volgende genoemd worden. Alles wordt van binnen naar buiten gebouwd, dat is te zeggen, de eigenaardigheden van de planverdeeling geven de gevels aan, zoodat op symmetrie, regelmaat en „assen" volstrekt niet gelet wordt. Waar een raam noodig is, wordt een raam gemaakt, ook al valt het buiten een reeds aanwezige as. Overal wordt de gehouwen steen als rustiekwerk gebezigd, zoodat feitelijk alle gevels uit blokken bestaan, die zóó uit de groeve zijn aangevoerd, en die alleen vierkant behakt werden. Zelfs op de lagen en gelijkkleurigheid wordt niet gelet; alle regelmatig verband wordt met opzet vermeden. De muren krijgen daardoor een zeer artistiek cachet, want het ruwe onregelmatige oppervlak geeft tot allerlei pikante schaduw-effecten aanleiding.

Met het ornement is men uiterst spaarzaam. Waar het gemaakt wordt is het behandeld in den geest der twaalfde eeuw, breed, haast naïef; de opvatting herinnert in vele opzichten aan die, welke de beeldhouwer Zijl hier te lande in den laatsten tijd gehuldigd heeft. Deze breedheid van behandeling is noodig, opdat de vereischte harmonie met het rustiekwerk blijft bestaan.

Overgangen van rond op achtkant, uitkragingen, overbouwingen, worden gaarne gemaakt; zij geven aanleiding tot de meest verschillende oplossingen en leggen een schoon getuigenis af voor de vindingrijkheid van de hedendaagsche Amerikaansche architecten. Waar het eenigszins mogelijk is, worden de schoorsteenen, die ook in rustieke blokken zijn gebouwd, als sprekende onderdeelen der compositie behandeld. Hooge leien daken zijn regel.

Men zal uit deze beschrijving kunnen opmaken, hoe eigenaardig deze gebouwen zich voordoen. Eenvoudige kracht, ziedaar wat zij uitdrukken en waardoor zij op onovertreffelijke wijze den aard van het hedendaagsche Amerikaansche volk teruggeven.

Slechts een enkele maal vervallen de bouwmeesters in overdrijving. Zoo gaat de eenvoud van de „residence" van Mr. Gleissner, op den hoek van Eighteenthstreet en Prairie Avenue, te ver en herinnert dit gebouw meer aan een gevangenis, dan aan een millionnairswoning. Maar dit is een uitzondering en over het algemeen kan gezegd worden, dat de eenvoud niet in ruwheid ontaardt.

Het zou mij te ver voeren alle „residences", die als bijzonder geslaagd zijn te beschouwen, hier op te

noemen. Men kan ze langs Michigan-Avenue, Grand Boulevard, Drexel Boulevard, Ellis Avenue, Prairie Avenue, Calumet Avenue, Lake Shore Drive, Burton Place en Chicago Avenue bij honderdtallen vinden.

Er is dan ook op het oogenblik voor den Europeeschen architect geen interessanter moderne stad dan Chicago en het is te verwonderen, dat de tentoonstelling van drie jaar geleden zoo weinig bouwmeesters uit de oude wereld naar het verre westen gelokt heeft.

Indien ik zeg dat Chicago voor onze architecten belangwekkend is, dan bedoel ik daarmede niet dat zij daarheen moeten gaan om zich de eigenaardigheden van den Amerikaanschen stijl eigen te maken en dan te probeeren die in hun eigen land in te voeren. Een stijl (en de Amerikaansche voldoet aan dit vereischte volkomen) behoort bij één bepaald volk, bij één bepaald land en kan niet als de Parijzer modes naar alle streken der wereld worden uitgevoerd.

Ik vind het bepaald jammer dat sommige der laatste Amsterdamsche bouwwerken reeds van die navolging spreken. Wat te Chicago thuis hoort, maakt aan den Amstel een vreemd effect. Men zal in Europa wel doen, niet den stijl, maar de methode der Amerikanen als voorbeeld te kiezen.

Want op die methode komt het aan. Mag ook, zooals in uw vorig opstel werd gezegd, Richardson, die als den geestelijken vader van den Nieuw-Amerikaanschen stijl geldt, zijn motieven aan de Romaansche gebouwen van Zuid-Frankrijk hebben ontleend, de stijl heeft zich nu zoo ontwikkeld, dat er van Europeesche herinneringen slechts weinig meer te bespeuren is. Misschien herinnert het ornement nog hier en daar aan de behandelingswijze der 12e eeuw, maar daarmede houdt dan ook alle verband met de kunst van vroeger op; het ontbreekt daarenboven ook niet aan versierselen, die, ofschoon daarbij de werkwijze der 12e eeuw gevolgd is, toch als conceptie een groote oorspronkelijkheid bezitten.

In uw vorig opstel is m. i. zeer helder uiteengezet van welke gezonde beginselen de hedendaagsche Amerikaansche kunst uitgaat. Vóor alles zorgt zij, dat aan de eischen der practijk bij de inwendige inrichting der gebouwen voldaan wordt. Zij let daarbij, natuurlijk, op speciaal Amerikaansche eischen; de bouwmeesters van andere landen moeten met de behoeften hunner eigen landslieden rekening houden.

De Amerikanen beginnen niet bij het maken van hunne ontwerpen met, zooals wij, te vragen naar de eischen van den stijl wier voorvechter men is, of naar die van de kunstrichting, waarbij men zich heeft aangesloten. Doeltreffendheid van inrichting is bij hen hoofdzaak en zoo ontstaat de schoonheid vanzelf.

Iets dergelijks kan men overal beproeven en, naar mijn vaste overtuiging, zal dit, mits ernstig ondernomen, ook bij ons in Europa tot even verblijdende resultaten voeren, als in Amerika.

De stelling der Amerikanen is niet Viollet-le-Duc's: „iedere vorm, die niet door de constructie wordt aangeduid, moet verworpen worden"; hun leus is, dat al wat de practische bruikbaarheid van een gebouw zou kunnen schaden, verwerpelijk is. En die leus is wel zoo modern als de strijdkreet van den Franschen geleerde.

Men vrage het maar eens aan hen, die de gebouwen, naar Viollet-le-Duc's principes opgetrokken, gebruiken of bewonen, of hen wat minder bouwkundige waarheid en wat meer gerieflijkheid niet veel aangenamer zou zijn.

Het is onbetwistbaar in het voordeel der Amerikaansche bouwmeesters, dat zij in het land der vrijheid bij uitnemendheid wonen. De bouwverordeningen leggen hen maar weinig aan banden en dit maakt hen ongedwongener in hun bewegingen. Het Amerikaansche begrip van rooilijn is een ander, naar het schijnt, dan het Europeesche. Voorsprongen zooals men te Chicago ziet, uitbouwsels, stoepen, terrassen, zouden in Europa niet geduld worden, en het bouwen van twintig verdiepingen boven elkander nog veel minder.

Ik moet, ten slotte, nog iets mededeelen omtrent de wijze, waarop deze hooge gebouwen gemaakt worden. Hunne fundeeringen bestaan uit beton; zij liggen dikwijls bijzonder diep, omdat daar pas de goede bouwgrond te vinden is. Van de enorme kelderruimten wordt echter een nuttig gebruik gemaakt om er de machinerieën voor verlichting, verwarming, luchtverversching enz. in te plaatsen. Het geheele gebouw wordt nu als een stalen geraamte van stijlen en liggers opgetrokken. Is dit geraamte klaar, dan worden de stijlen door de muren omgeven en maakt men gewelven van terracotta tusschen de liggers, die ook aan de onderzijde met dit materiaal bekleed worden. Door het bezigen van dit stalen karkas wordt de drukking overal om zoo te zeggen, onafhankelijk van de muren, op de fundeering overgebracht. De enorme muurzwaarten, die noodig zouden zijn, als de muren ook voor dracht moesten dienen, worden op deze wijze vermeden. Men kan deze gebouwen dan ook beschouwen als vakwerkshuizen van staal en steen.

De Amerikaansche architecten zijn nog pas betrekkelijk kort aan het werk; Chicago was, toen het voor een vijf-en-twintig jaar verbrandde, een stad van houten blokhuizen. Thans is het een stad van steen, die aan uitgebreidheid de meeste steden der wereld reeds overtreft. En altijd gaat men nog voort met bouwen. Het is te verwachten, dat de Amerikaansche bouwstijl op dezen zoo bij uitstek geschikten grond zal voortgaan zich te ontwikkelen. Het schijnt dat de tijd niet verre ligt, die de superioriteit der Amerikanen, wat bouwkunst en kunstnijverheid betreft, zal erkennen.

HET RIJKSMUSEUM TE AMSTERDAM.

Het weekblad *De Kroniek* heeft zich, in zijn laatste nommer, beziggehouden met ons artikel over het Rijksmuseum. De heer H. P. Berlage Nz. schrijft daar: „Het fraaist van alles is nog, dat één van de weinige dingen, waarover men niet blij genoeg kan zijn, dat men het heeft, weer eens voor de zooveelste maal door *De Opmerker* wordt besproken en natuurlijk met een ijver een betere zaak passende, neergehaald; dit gelukkig in figuurlijken zin bedoeld. Het is naar aanleiding van het verschijnen der eerste aflevering van het plaatwerk over het Rijksmuseum dat dit blad nog weer eens met de bekende afgekauwde argumenten te velde trekt tegen logica en rationalisme, argumenten die dus, als te overbekend, hier zeker niet nog eens behooren te worden bestreden, maar waarin vooral die ééne zin opvalt: „„Het Rijksmuseum en vele andere staatsgebouwen hadden dan niet leelijker behoeven te zijn dan thans."" Nu is een dergelijke uiting te grof om boosheid te wekken, maar wettigt toch die ééne vraag: „„Zou Amsterdam er bij zijn gebaat als het zijn Rijksmuseum eens niet had en in plaats daarvan aan de Stadhouderskade stond het Museum Lopez Suasso?""

Het is ons niet bekend of de heer Berlage onze beschouwingen gelezen heeft dan wel of hij er slechts van heeft hooren spreken, en hem niets dan het door

hem aangehaalde zin-fragment toevallig is overgebracht. Wij vermoeden het laatste, want de lezing zou hem hebben doen zien dat wij geenszins het Rijksmuseum, zij het dan ook in figuurlijken zin, hebben neergehaald, doch ons alleen hebben opgehouden met het opstel van den heer De Stuers, dat als inleiding aan het pas verschenen prachtwerk voorafgaat.

Wij zouden gaarne eens de meening hooren van den heer Berlage over den inhoud van die voorrede. Wij hopen echter dat hij daarvan, alvorens zich tot schrijven te zetten, beter kennis zal nemen dan hij meende van ons artikel te moeten doen. Want slechts door zeer oppervlakkig lezen kan het verklaard worden dat hij ons verdacht houdt van „tegen logica en rationalisme" te velde te zijn getrokken. Alleen tegen *gewaande* logica en *verkeerd* rationalisme kwamen wij op.

Het is jammer dat de heer Berlage slechts een gedeelte van een zin uit ons opstel, welk deel daarenboven nog uit zijn verband gerukt is, den *Kroniek*-lezers heeft afgeschreven. Door dus te handelen, stelt hij ons opzettelijk als „grof" aan de kaak, ofschoon, wie ons artikel in zijn geheel leest, van grofheid niets zal bemerken. Doch al waren wij nog zoo grof, hoe kan daar dan de vraag over het Museum Lopez Suasdoor *„gewettigd"* worden? Wij hebben over dat bouwwerk niet gesproken, veelmin het met het Rijksmuseum vergeleken. Nu echter de heer Berlage de vraag stelt, willen wij hem een antwoord geven. Wij meenen dat het niet aangaat deze beide gebouwen te vergelijken, wier bouwsommen zich verhouden als 1 tot 6 en die met geheel verschillende doeleinden werden gesticht. Reeds de wiskunde leerde ons, dat ongelijksoortige grootheden niet voor vergelijking vatbaar zijn.

De heer Berlage heeft zeker het recht „blij" te zijn over het Rijksmuseum, maar hij doet niet goed, „men" te verwijten, dat de door dit woordje uitgedrukte allesomvattende massa daarover „niet blij genoeg" is.

„Men" is de campagne tegen het Rijksmuseum, door iemand als Jan Veth begonnen, door mannen als Jozef Israels bijgevallen, nog niet vergeten. „Men" zou gaarne eens van den heer Berlage vernemen, waarop zijn blijheid met het „ding", dat in de wandeling als het Rijksmuseum bekend staat, gegrond is. „Men" zal zeker met belangstelling lezen, wat de heer Berlage heeft in te brengen tegen de conclusie van ons artikel, vervat in de woorden: „De logica wil in de eerste plaats, dat een gebouw voor zijn bestemming geschikt zij; wordt aan dezen regel niet voldaan, dan is alle verdere gescherm met de redeneerkunst van geen nut."

Mocht de heer Berlage wellicht bedenking opperen, dat *„de Kroniek"*, als voor het groote publiek bestemd, niet het geschikte blad is voor dergelijke uitvoerige zuiver architectonische beschouwingen, dan zullen wij gaarne onze kolommen voor hem openstellen. Wenscht hij, om welke reden dan ook, van dit aanbod geen gebruik te maken, dan zullen andere architectonische bladen zeker gastvrijheid verleenen aan iemand, die als een zoo bekwaam penvoerder bekend staat.

Wij zullen, als de heer Berlage weer aan het woord is geweest, niet in gebreke blijven van repliek te dienen.

HANDBOEKEN EN PROEVEN VAN BEKWAAMHEID VOOR HET AMBACHT.

Ingevolge het besluit van de algemeene vergadering der Nederl. Maatschappij tot bevordering van Nijverheid, in Juli ll. te Zierikzee gehouden, werd door directeuren der Maatschappij een commissie benoemd met de opdracht, te voldoen aan de uitnoodiging van het Congres voor Vakonderwijs in Mei ll. te Amsterdam gehouden. Die uitnoodiging van het congres luidde aldus:

„1°. Men moedige schrijvers en uitgevers aan tot het creëeren of herscheppen van oorspronkelijke Nederlandsche handboeken voor het onderwijs in en de beoefening van ambachten, en men doe dit, niet alleen door zedelijken, maar ook door geldelijken steun. Men schrijve in dien zin prijsvragen uit, of drage aan erkend bekwame vakmannen de samenstelling van zulke handleidingen op.

Het Congres noodigt de „Ned. Maatschappij ter bevordering van nijverheid" uit, daartoe het initiatief te nemen, en zich daartoe zoo noodig in verbinding te stellen met andere maatschappijen en vereenigingen, welke daarvoor zijn aangewezen.

2°. Het Congres spreekt de noodzakelijkheid uit, dat de aangevangen poging tot veredeling van het ambacht door proeven van bekwaamheid worde voortgezet en uitgebreid tot alle ambachten, die in ons land van beteekenis en daarvoor vatbaar zijn; dat hiervoor gelegenheid worde verschaft in alle voorname centra van handwerksnijverheid in ons land; dat daarvoor de hulp worde verkregen:

1°. van alle vereenigingen, die zich de bevordering der handwerksnijverheid ten doel stellen, inclusief de instellingen van vakopleiding en vakonderwijs; 2°. van Rijks-, Provinciale- en Gemeentelijke besturen; laatstgenoemde omdat het van algemeen belang is, dat die aangevangen poging worde voortgezet, opdat omtrent de werking van het afleggen dezer proeven van bekwaamheid voldoende ervaring worde verkregen."

Door de Maatschappij van Nijverheid werden tot leden dier commissie benoemd de heeren: J. F. W. Conrad, voorzitter der Maatschappij en lid van de Tweede Kamer, Dr. D. de Loos, directeur der Maatschappij en directeur der H. Burgerschool te Leiden, en A. W. Stortenbeker, directeur der Maatschappij en architect te 's-Gravenhage.

De vereeniging „Arti et Industriae" te 's-Gravenhage, van wie de voorstellen waren uitgegaan, uitgenoodigd met de Maatschappij tot bevordering van Nijverheid in nader overleg te treden, benoemde tot leden van die commissie de heeren: H. L. Boersma, te secretaris van „Arti et Industriae" en directeur der Haagsche Ambachtsschool; E. J. Bourgognon, beeldhouwer, en J. J. van Nieukerken, voorzitter van „Arti et Industriae" en architect, allen te 's-Gravenhage.

Verder werden uitgenoodigd verschillende maatschappijen en vereenigingen in den lande, om door afgevaardigden in de commissie zitting te nemen.

De Commissie, aldus geconstitueerd zijnde, hield dezer dagen haar eerste bijeenkomst te Haarlem, onder voorzitting van den heer Conrad. Vertegenwoordigd waren de Nederl. Maatschappij ter bev. van Nijverheid, de Vereeniging Arti et Industriae, de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs, de Nederl. Roomsch-Katholieke Volksbond, het Koninkl. Instituut van Ingenieurs, Architectura et Amicitia, het Algemeen Nederl. Werklieden-verbond, de Nederl. Vereeniging van Werktuig- en Scheepsbouwkundigen, de Nederl. Vereeniging voor Electrotechniek en de Vereeniging tot bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid in Nederland.

De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en het Ned. Werklieden-verbond „Patrimonium", die mede deel uitmaken van de Commissie, waren ter vergadering niet vertegenwoordigd.

Na uitvoerige discussiën werd ten aanzien van punt 1°. besloten, dat men, om te beginnen, zal trachten een handboek voor timmerlieden te doen samenstellen; dat men daartoe geen prijsvraag zal uitschrijven, maar zal trachten een bekwaam vakman te vinden, aan wien de samenstelling van zulk een handleiding, volgens door de commissie nader vast te stellen regelen, met vertrouwen kan worden opgedragen.

De voorbereiding van de uitvoering van dit besluit werd opgedragen aan een subcommissie, die aan het hoofdcomité voorstellen zal hebben te doen omtrent de regelen, waarnaar het handboek zal worden samengesteld en omtrent den persoon, aan wien die taak zal worden opgedragen.

Leden van die sub-commissie zijn de heeren C. W. Nijhoff, architect te Amsterdam; H. L. Boersma, F. H. van Malsen en J. J. van Nieukerken, te 's-Gravenhage en Dr. D. de Loos, te Leiden. Ten aanzien van punt 2°. werd, eveneens na uitvoerig debat, nader uitgesproken de noodzakelijkheid bedoeld in den aanhef der conclusie en besloten de sub 1°. en 2°. genoemde hulp in te roepen.

Tot het opstellen van een concept-adres aan de daar genoemde besturen en vereenigingen werd een sub-commissie benoemd, bestaande uit de heeren: C. W. Nijhoff, H. L. Boersma, J. J. van Nieukerken, Dr. D. de Loos en F. Jansma, onderwijzer aan de Ambachtsschool te Leeuwarden.

De Hoofdcommissie blijft geconstitueerd totdat aan de opdracht bedoeld in de conclusiën van het Congres, ten volle zal zijn voldaan.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Bij koninklijk besluit van 4 April 1896 n°. 19 is ingesteld eene Staatscommissie, met opdracht om een onderzoek in te stellen ter beantwoording van de volgende vragen:

1°. Welke eischen zijn, in het belang van de zeevaart van Dordrecht, redelijkerwijze te stellen aan den waterweg langs welken Dordrecht toegang heeft tot de zee:

a. met betrekking tot de gelegenheid tot binnenvallen in het zeegat;

b. met betrekking tot de diepte van het zeegat en den waterweg?

2°. Door welken waarweg kan aan die eischen worden voldaan en welke werken zijn noodig om dien weg, in bovenstaanden zin, in bruikbaren toestand te brengen en te houden?

3°. Welke kosten worden voor dat doel gevorderd:

a. zoowel voor aanleg als voor onderhoud;

b. eventueel ten behoeve van 's lands verdediging?

Wordende de commissie voorts uitgenoodigd al die beschouwingen, uit de beantwoording van bovenstaande vragen voortvloeiende, ook van vergelijkenden aard, mede te deelen, welke der Regeering tot richtsnoer kunnen strekken bij de overweging van voorstellen tot verbetering van den toegang van Dordrecht tot de zee.

Tot leden dier commissie zijn benoemd de heeren:

J. F. W. Conrad, oud-hoofdinspecteur van den waterstaat, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, tevens voorzitter;

P. Bos Azn., wethouder der gemeente Dordrecht;

A. A. Bekaar, hoofdingenieur van den Rijkswaterstaat;

P. J. A. de Bruïne, burgemeester van Zwijndrecht;

A. de Bruyne, kapitein ter zee titulair, inspecteur van het loodswezen in het vierde en vijfde district;

S. M. H. van Gijn, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal;

A. van Hooff, hoofdingenieur van den Rijkswaterstaat;

W. Rooseboom, kolonel van den generalen staf;

C. F. M. H. Schnebbelie, hoofdingenieur van den Rijkswaterstaat;

H. A. de Smit van den Broeke, kapitein ter zee titulair, chef der afdeeling Hydrographie enz. bij het Departement van Marine;

J. van der Vegt, hoofdingenieur van den provincialen waterstaat in Zuidholland;

D. A. N. Vriesendorp, voorzitter van de Kamer van koophandel en fabrieken te Dordrecht, en

C. B. Schuurman, ingenieur van den Rijkswaterstaat, tevens secretaris.

Amsterdam. Het is voor de industrieele kringen van ons land zeker van belang, te vernemen dat de gasmotoren-fabriek *Deutz*, te Keulen, een filiaal te Amsterdam heeft opgericht, waar haar motoren voor gas, petroleum en benzine verkrijgbaar zijn.

Genoemde fabriek levert een treffend bewijs te meer, dat wij ons in een tijdperk van nooit gekende industrieele ontwikkeling bevinden. De gasmotoren-fabriek *Deutz*, vóór ongeveer 30 jaren gesticht, heeft in die drie decenniën zoodanige uitbreiding gekregen, dat thans ongeveer 1000 motoren voortdurend in bewerking zijn. Daar deze fabriek zich van den bouw van andere machines onthoudt en alleen de origineele Otto-motoren bouwt, wordt aan de constructie der specialiteit bijzondere zorg gewijd.

De ruimte laat niet toe, hier nog meer te vermelden; het zij ons echter vergund iederen belangstellende een bezoek aan de filiale, Nieuwendijk 11, aan te bevelen, waar een permanente tentoonstelling van een achttal motoren van verschillende constructie gehouden wordt. Vooral 's avonds bij electrisch licht en als alle machines in werking zijn, komt deze expositie zeer goed uit. (*De Tijd.*)

Rotterdam. De heer J. J. Poutsma, decorateur van den Grooten Schouwburg, heeft een opdracht gekregen, die het bewijs levert, dat de bekwaamheden van dezen decorateur op tooneelgebied ook bij het Koninklijk huis zijn bekend geworden.

De heer Poutsma heeft namens de Koningin-Regentes last gekregen tot het ontwerpen van decoraties voor een in het Koninklijk paleis te Soestdijk op te richten tooneel.

Groningen. In een vergadering van gasgebruikers, dezer dagen gehouden, werd besloten den Raad te verzoeken den gasprijs te brengen van 6 op 4 c. per M³. De winsten, die de gasfabriek maakt, wettigen, naar de meening van adressanten, die verlaging.

Vlissingen. De heer J. H. Harte, sedert 1858 gemeente-bouwmeester alhier, heeft Zaterdag 4 dezer zijn 80sten jaardag gevierd. Tot op heden vervult hij zijn veelomvattenden werkkring nog met ijver en toewijding.

Burgemeester en Wethouders begaven zich naar zijne woning om hem te complimenteeren. Onder eene hartelijke toespraak van den burgemeester, den heer H. P. J. Tutein Nolthenius, werd hem namens de gemeente een blijvend aandenken aangeboden.

Door het bestuur der alhier gevestigde vrijmetselaarsloge werd hem namens die loge aangeboden een drinkhoorn met zilveren montuur en deksel, staande op wit marmeren tafeltje met metalen poot.

Van het bestuur der brandweer ontving hij mede een geschenk en bovendien van particuliere zijde talrijke bewijzen van achting en vriendschap.

Sappemeer. Burg. en Weth. hebben den Gemeenteraad voorgesteld aan de ingenieurs De Koning en Blaupot ten Cate concessie te verleenen voor den aanleg van een tramlijn door de gemeente, waardoor de dorpen van de Woldstreek met Sappemeer, Hoogezand en Kropswolde verbonden worden.

PERSONALIA.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter de heer B. J. van de Klippe te Serooskerke bij de ooververdediging langs het Hollandsch Diep en de heer F. G. Verhoef te 's-Gravenhage bij het uitvoeren van baggerwerk in het Aardappelengat.

— Het doen van opnemingen in het belang eener eventueele verbetering van de haven van Cheribon is den opzichter 1e kl. C. F. Rosenquist opgedragen.

— Aan den hoofdopzichter der genie, C. R. van Ruijven te Leiden, is de gouden medaille voor 36-jarigen trouwen dienst toegekend, welk eereteeken hem den 25n dezer zal worden uitgereikt.

— Tot directeur der Drentsche Kanaalmaatschappij werd gekozen Jhr. J. H. van Holthe tot Echten te Nieuw-Amsterdam.

— De Raad der gemeente Purmerend heeft den heer R. Zijlstra, directeur der gemeente-gasfabriek aldaar, aanvankelijk tot 1 April 1897, het waarnemen der betrekking van gemeente-architect opgedragen en zulks tot vervanging van wijlen den heer P. Mager.

— De ingenieur 2e kl. der marine L. J. K. van Waveren, geplaatst bij 's Rijks werf te Amsterdam, wordt met 15 dezer toegevoegd aan den directeur van scheepsbouw en als zoodanig gedetacheerd bij de Koninklijke Maatschappij „De Schelde" te Vlissingen.

— Te Breda overleed op 48jarigen leeftijd de opzichter 1e klasse van den prov. waterstaat in Noordbrabant J. J. M. Geri.

— Bij kon. besluit zijn bij den raad van toezicht op de spoorwegdiensten benoemd: tot adjunct-ingenieur N. C. Kist, thans tijdelijk adjunct-ingenieur bij dien raad, en tot opzichter-teekenaar G. H. Koning, thans tijdelijk opzichter-teekenaar bij dien raad.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Leeraar in het vakteekenen aan de Ambachtsschool te Groningen. Salaris *f* 800, met 4 jaarlijksche verhoogingen ad *f* 40. Adres den directeur vóór 21 April. (*Zie advert. in no.* 15.)

— Opzichter-onderbaas voor zes maanden. Salaris *f* 80 per maand. Adres no. 152, boekh. Stenfert Kroese en Van der Zande, Arnhem. (*Zie advert. in no.* 14.)

— Teekenaar, die decoratief teekenwerk met de pen kan verrichten. Adres lett. C. Adv.-bur. W. J. Thieme & Co., Zutfen.

— Twee aankomende bouwkundigen om behulpzaam te zijn in het maken van teekeningen voor onderscheidene gebouwen. Adres N°. 349 aan De Jongh's advertentiebureau, Arnhem. (*Zie advert. in no.* 15.)

— Bekwaam bouwkundig opzichter. Adres den arch. H. Reijgers te Enschedé.

Aankomend Bouwkundige.

Om behulpzaam te zijn in het maken van teekeningen *voor onderscheidene gebouwen*, kunnen **twee Jongelieden** geplaatst worden. Het werk is leerzaam en *eenig salaris* kan verdiend worden.

Aanbieding, met opgaaf van eventueel verlangd wordend salaris met *franco* brieven onder No. 349 aan DE JONGH's ADVERTENTIEBUREAU *Arnhem*.

Ambachtsschool Groningen.

Aan genoemde inrichting wordt GEVRAAGD een **LEERAAR** in het **Vakteekenen.** Zij, die in 't bezit zijn van acte M2., genieten de voorkeur. Salaris **ƒ800** met vooruitzicht op jaarlijksche verhooging van **ƒ40** gedurende 4 jaren.

Aangifte bij den Directeur der Ambachtsschool *vóór 21 April 1896*.

SIMPLEX SIMPLEX
RIJWIELEN.
Bakkerstraat 52, ARNHEM.

In voorraad de **Modellen 1896** en de **nieuwste Onderdeelen.** Prijscouranten gratis verkrijgbaar. Degelijke inrichting voor reparatiën.

Ministerie van Justitie.

Openbare
AANBESTEDING.

Op **Dinsdag 28 April 1896,** des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te *'s-Gravenhage*, in het openbaar worden **aanbesteed:**

de vertimmering en herstelling van het Rechtsgebouw te Winschoten.
Raming ƒ 11,100.

Het bestek No. 66 met daarbij behoorende teekeningen ligt van af 18 April voor gegadigden ter inzage in het Rechtsgebouw te Winschoten en is op aanvrage tegen betaling van *f* 1.60 franco verkrijgbaar bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars, Spui No. 28*a* te *'s-Gravenhage*.

Aanwijzing zal worden gehouden *Zaterdag 25 April 1896*, in het Rechtsgebouw voornoemd, des voormiddags ten 10 ure, terwijl inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's-Gravenhage, Departement van Justitie, en bij den Opzichter o/d. Justitiegebouwen te Winschoten K. DE GROOTH, aldaar.

's-Gravenhage, 10 April 1896.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal:
P. J. VAN BEIJMA.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

(Voor rekening van de provincie ZUID-HOLLAND.)

Op **Dinsdag** den **21n April 1896,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 707.

Het maken, leveren en stellen van den ijzeren bovenbouw van de draaibrug over de Leidsche Trekvliet nabij het stationsemplacement Voorburg.

Begrooting f 26,300.—.

De besteding geschiedt volgens § 46 van het bestek.

Het bestek ligt van den 4den April 1896 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.—**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 14n April 1896, ten 12 uren 's middags *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 2den April 1896.

STOOMTRAM 's-Bosch-Heusden-Waalwijk.

AANBESTEDING.

Op **Zaterdag 25 April 1896,** des middags 12 uur, Locale tijd, zal in een der lokalen van het Hotel „DE EENHOORN" te *'s-Hertogenbosch*, worden aanbesteed:

Het leggen van de SPOREN en WISSELS en het maken van de KUNSTWERKEN voor de lijn *'s-Bosch—Heusden* (lengte der lijn 17 K.M.)

Bestek en teekeningen liggen ter visie in genoemd Hotel en ten kantore van den Ingenieur J. SCHOTEL te *Rotterdam*.

Exemplaren van het bestek, zonder teekeningen, zijn, tegen inzending van postwissel ad **ƒ 1.—** te bekomen uitsluitend bij genoemden Ingenieur.

Aanwijzing in loco zal plaats hebben *Zaterdag 18 April e. k.*, des voormiddags te 10 uur, locale tijd, samenkomst bij aankomst van den trein van 9.36, Spoortijd, op het Stationsplein te *'s-Hertogenbosch*.

Ministerie van Justitie.

Openbare
AANBESTEDING.

Op **Dinsdag 5 Mei 1896,** des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te *'s-Gravenhage* in het openbaar worden aanbesteed:

Het bouwen van 2 woningen voor beambten en het vernieuwen van eene ophaalbrug en eene losse brug, beiden met landhoofden en vleugels, alles met het uitvoeren van daarmede verband houdende werken ten behoeve van het Rijksopvoedingsgesticht *Veldzicht* te *Avereest*, in 2 perceelen en in massa.

Raming van perceel 1 ƒ 5100.—
„ „ „ 2 - 3250.—

Het bestek No. 67 met daarbij behoorende teekeningen ligt van af 18 April 1896, voor gegadigden ter inzage aan het Rijksopvoedingsgesticht voornoemd en is op aanvrage tegen betaling van **ƒ 1.60** franco verkrijgbaar bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars, Spui No. 28*a* te *'s-Gravenhage*.

Aanwijzing zal worden gehouden op *Zaterdag 25 April 1896*, des namiddags ten 3¾ ure; plaats van samenkomst „*Balkbrug*", terwijl inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te *'s-Gravenhage*, Departement van Justitie, en bij H. BURGMANS te *Avereest*, Opzichter over gemeld opvoedingsgesticht.

's-Gravenhage, 10 April 1896.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal:
P. J. VAN BEIJMA.

AANBESTEDING.

Op **Maandag 20 April,** des namiddags ten **2** uur zal door de Architecten-Ingenieurs A. W. WEISSMAN en P. H. VAN NIFTRIK in het Café-Restaurant „NEUF", Groote Houtstraat te *Haarlem*, worden **aanbesteed:**

Het bouwen van een HUIS aan den Raamsingel No. 44 te *Haarlem*.

Het Bestek met Teekening is à **ƒ 1.50** per stel te verkrijgen bij den Ingenieur P. H. VAN NIFTRIK, Prins Hendrikkade 166 te *Amsterdam* en bij den Boekhandelaar D. J. VAN DER WILK, Groote Houtstraat te *Haarlem*.

Inlichtingen geeft de Architect A. W. WEISSMAN, St.-Annalaan 39 te *Nijmegen*.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Zaterdag 25 April 1896,** des middags ten **12** ure *(locale tijd)*, zal op het Bureau van den Sectie-Ingenieur te *Venloo* worden **aanbesteed:**

VOLGENS BESTEK D.

Het verrichten van eenige herstellingen aan de gebouwen, kunstwerken en verdere werken, behoorende tot de lijnen Maastricht—Boxtel en Nijmegen—Venloo, in 15 perceelen.

Het bestek is tegen betaling van *f* **1.—** verkrijgbaar op *franco* aanvraag aan bovengenoemd bureau.

Aanwijzing ter plaatse, zooals op de achterzijde van den omslag van het bestek voormeld.

De Sectie-Ingenieur,
A. VAN LIEBERGEN.

Provinciale Waterstaat VAN FRIESLAND.

AANBESTEDING.

Op **Vrijdag,** den **24 April 1896,** des namiddags ten **een** ure, zal in het gebouw van het Provinciaal Bestuur te Leeuwarden, overeenkomstig §§ 447 en 448 der A. V., bij enkele inschrijving worden aanbesteed:

Het verbeteren van de PROVINCIALE ZEEWERING te *Lemmer*.

Raming ƒ 26,000.—.

Het bestek ligt ter lezing in voornoemd gebouw. Gezegelde formulieren voor inschrijvingsbiljetten zijn tegen betaling van **25** cent en bestekken tegen betaling van **ƒ 1.50** op het bureau van den Prov. Hoofdingenieur verkrijgbaar.

De noodige aanwijzing wordt gedaan op *Woensdag 22 April*, des voorm. 11 ure te *Lemmer*.

Voorts zijn nadere inlichtingen te bekomen bij den Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat te Leeuwarden.

LEEUWARDEN, 2 April 1896.

De Commissaris der Koningin in de provincie Friesland,
VAN HARINXMA THOE SLOOTEN.

TATTERSALL & HOLDSWORTH
ENSCHEDÉ.
Globe Works en Stores.
Aanleg van Centrale verwarming in SERRES, BROEIKASSEN, PARTICULIERE en OPENBARE GEBOUWEN en HANDEL in Wand- en Muurtegels, Asphalt, Schoorsteenmantels, Vloeren.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

(Voor rekening van de provincie ZUID-HOLLAND).

Op **Dinsdag** den **21sten April 1896,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te UTRECHT, van:

BESTEK No. 706.

Het wijzigen van den onderbouw der draaibrug over de Leidsche Trekvliet, met bijkomende werken in den spoorweg Gouda—'s-Gravenhage.

Begrooting ƒ 63,300.—.

De besteding geschiedt volgens § 75 van het bestek.

Het bestek ligt van den 4den April 1896 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **2.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 14den April 1896, ten 12 ure 's middags *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 2den April 1896.

Speciaal adres voor
Teekenbenoodigdheden
J. MEEUSSEN & ZOON
KORTE POTEN 32, Den Haag.
Prima kwaliteit. *Lage prijzen.*

HOLLMAN EN MIDDELBEEK,
Singel 407, *AMSTERDAM*,
leveren het beste CALQUEERPAPIER, 150 cM. breed op 30 Meter lengte voor **ƒ 8.50** per rol.

GRANIET.
J. H. P. JANSE,
Marnixstraat 364.
AMSTERDAM.

Ministerie van Justitie.

Openbare
AANBESTEDING.

Op **Dinsdag 5 Mei 1896,** des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te *'s-Gravenhage*, in het openbaar worden **aanbesteed:**

Het bouwen van zes Bewaarderswoningen bij de Strafgevangenis te Utrecht, en daarmede in verband staande werken.
Raming ƒ 15,400.

Het bestek No. 65 met daarbij behoorende teekeningen ligt voor gegadigden ter inzage in de Directiekeet bij het Huis van Bewaring in aanbouw en is op aanvrage tegen betaling van *f* 1,10 franco verkrijgbaar bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars, Spui No. 28*a* te *'s-Gravenhage*.

Aanwijzing zal worden gehouden *Woensdag 29 April 1896*, des namiddags ten 2 ure, op het terrein bij de Strafgevangenis, terwijl inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te *'s-Gravenhage*. Departement van Justitie, en bij den Opzichter o/d. Justitiegebouwen te *Utrecht*, G. VUIJK, aldaar.

's-Gravenhage, 10 April 1896.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal:
P. J. VAN BEIJMA.

WATER? Artesische en Nortonputten.
Bovenstaande putten worden geleverd in verschillende afmetingen, voor elke hoeveelheid wordt gegarandeerd.
GEBR. ROSZMARK.
Machinefabriek en specialiteiten in Grondboringen.
ALMELO.

M. R. GREVENSTUK.
APELDOORN.
levert door het **geheele** Rijk **GLASJALOUSIËN, CARBOLINEUM,** en alle soorten **VERFWAREN** tot **concurreerende** prijzen.

Kunstsmederij.
Specialiteit in **Kunstsmeedwerk, Reclameborden en Schilden, Figuurhekwerk, Toeschuifbare hekken.**
Herstelplaats van Rijwielen.
G. A. WEZENBERG.
Reguliersdwarsstraat 19, Amsterdam

CRAMER ELSENBURG & Co.,
Hofleveranciers,
AMSTERDAM.
Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.
Centraalverwarming door heete lucht.

Bij P. GOUDA QUINT, te *Arnhem*, ziet het licht:

De Kunstnijverheid.

Beknopte handleiding ter ontwikkeling van den *kunstsmaak* met betrekking tot het ambacht. Voor Nederland bewerkt

DOOR

A. W. WEISSMAN.

Met 97 figuren.

Prijs *f* **2.60.** In half led. band *f* **3.25.**

W. Washington Taylor & Co
Nieuwe Haven 162, ROTTERDAM.
Adres voor: **GOEDKOOPSTE**
Rijwielen, Brandkasten, Schrijfmachines en andere Amerikaansche Artikelen

UTRECHTSCHE
Cementsteen Tegelfabriek
van A. DE MORIE, Utrecht.
Cementtegels, Putten, Ringen enz.

PHOTO-LITHOGRAPIE en LICHTDRUK
van
Ritscher en Landsman,
Anna Paulownastraat 4,
's-GRAVENHAGE,
ter vermenigvuldiging van **Architectonische** en **machine-teekeningen.** Monsters en prijsopgaven op aanvraag beschikbaar.
Vlugge levering.
Concurreerende prijzen.

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

VOSKUIL.
7 Paleisstraat AMSTERDAM.
SPECIALITEIT
TEEKENBEHOEFTEN VOOR HET BOUWVAK.

Fabriek en Magazijn van Gips-Ornamenten
van **J. P. VAN DEN HEUVEL,**
Van Woustraat N°. 2, Amsterdam.
Kunstzandsteen, Portlandcement-Ornamentwerken, zooals CONSOLES, GEVELVERSIERINGEN enz., worden volgens teekening in den kortst mogelijken tijd vervaardigd tegen concurreerende prijzen.

BURGERS' RIJWIELEN,
de nieuwe modellen 1896 zijn gereed, het nieuwste voor 1896 is de
BURGERS' EXCENTRIC GEAR,
gepatenteerd in Europa en Amerika.
Z. M. de Koning van België schonk zijn Wapen aan deze nieuwe uitvinding.
In den Zondag 5 April jl. gehouden wedstrijd te *Meppel* werden alle prijzen gewonnen op BURGERS' MACHINES.
H. BURGERS, Fabrikant, *Deventer*.

CARBOLINEUM „KRIMPEN"
der Maatschij. tot bereiding van Koolteerproducten te Krimpen a/d. IJsel.
Onovertroffen wegens zijn sterk bederfwerende eigenschappen.
Monsters en prospectussen gratis verkrijgbaar. Hoofdagenten voor Nederland en Koloniën:
G. M. BOKS & Co., Amsterdam.

H. ZIMMERMANN, Utrecht.
VERTEGENWOORDIGER
der Hannoversche Maschinenbau A.-G. in LINDEN voor HANNOVER.
CENTRALE VERWARMINGSTOESTELLEN
naar alle systemen.
Levering van **Geribde pijpen** en **Kachels** voor **stoom** en **water.**
Gratis begrootingen. *Billijke prijzen.*

P. B. W. SINGENDONK,
ARNHEM.
GROF- en FIJNSMEDERIJ.
LEVERT alle soorten **HEKWERK** en verdere **Smidswerken,** tegen concurreerende prijzen.

D. J. BREEDVELD,
Steenhouwer. DORDRECHT.
Hardsteen-, Marmer- en Zandsteenwerken
SCHOORSTEENMANTELS.
Draaierij van **Morley, Savonière** en **St. Joire.**

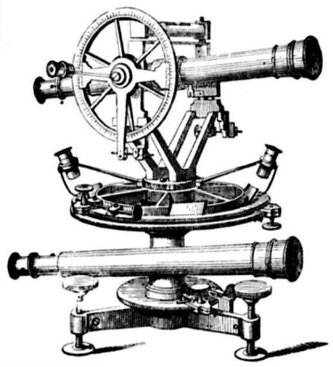

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

W. F. H. WELTER.
Fabrikant in **Gevel-, Plafond-** en **Studie-Ornament.**
Luthersche Burgwal 26, 's-GRAVENHAGE.
RUIM VOORZIEN VAN MODELLEN VOOR TEEKENSCHOLEN.
Afgietsels voor Hout en Steen.
☛ **Specialiteit in het vervaardigen van KUNSTZANDSTEEN.**

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

31ste JAARGANG — N°16 — ZATERDAG, 18 April 1896

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

LOON EN ARBEIDSDUUR.

Vijf timmerlieden-gezellen-vereenigingen te Amsterdam hebben een schrijven gericht aan „H. H. Architecten, Patroons en Werkgevers in het Bouwvak." Deze circulaire, die zich door den toon, waarin zij gesteld is, gunstig onderscheidt van de meeste stukken, die van werklieden-vereenigingen uitgaan, verdient zeker de aandacht van allen, die tot de bouwkunst op eenigerlei wijze in betrekking staan.

De stellers der circulaire wijzen er in de eerste plaats op, dat zij in 1894 de definitieve vaststelling van de bekende bepalingen, die te Amsterdam op gemeentewerken gelden, hebben bevorderd, door zich neer te leggen bij het besluit, dat de Vergadering van Patroons op 19 Februari 1894 nam Zij verklaren verder, alles wat in hun vermogen was te hebben aangewend, om de gemeentelijke regeling ook algemeen bij particulieren doorgevoerd te krijgen, doch niet in allen deele daarin geslaagd te zijn. Dit heeft tengevolge gehad, dat de werklieden en de goedgezinde patroons „de dupe" zijn geworden.

Toch winden de gezellen er geen doekjes om dat zij, ook al ware de algemeene invoering der regeling gelukt, daarmede nog geenszins tevreden zouden geweest zijn. Zij zagen daarin slechts een overgangsmaatregel „die hen kon voeren naar hetgeen zoo krachtig en door deskundigen zoo onomwonden werd verklaard: *een 10-urige werkdag en een loon van 25 cent per uur.*"

Daarna vervolgen zij: „In alle plaatsen, zoowel van binnen- als buitenland, waar de werklieden zich niet krachtig genoeg vereenigden, om het eenmaal vastgestelde loon staande te houden, is het loon gezakt. Begonnen bij den slechtsten, is ten langen leste de beste patroon gedwongen (hoe ongaarne ook) het loon in te korten. Is dat niet het beste bewijs, dat er in de werklieden zelve een tegenwicht gevonden moet worden tegen het drijven in onze maatschappij naar laag loon en lang werken, wat door de practijk hoe langer hoe meer veroordeeld wordt, als strijdig met de belangen der industrieelen? Allerlei misstanden dwingen ons, om u te verzoeken, met ons in overleg te treden, teneinde het kwaad, waaraan wij als werklieden en patroons, *die plichten erkennen jegens anderen*, zijn blootgesteld, te doen ophouden. Wij kunnen u wijzen, hoe voornamelijk bij den zoogenoemden speculatiebouw de prijzen van aangenomen werk een laagte hebben bereikt, waarvoor een degelijk patroon zich schamen zou het te geven, èn o n het slechte werk, dat er het gevolg van is, èn om de behandeling, die men door zulke prijzen, zijn medemensch aandoet. 't Wordt onomwonden verklaard door ons timmerlieden, dat geen verhooging van loon ons zal baten, *indien het stukwerk niet geregeld wordt*, indien er niet, evenals in de bepalingen van minimum loon, *een minimum prijs voor de verschillende* deelen van ons werk wordt vastgesteld; al erkennen wij volmondig de moeilijkheid van een dergelijke regeling, wegens de groote verscheidenheid van werk, toch mag zij niet gerekend worden onmogelijk te zijn, *wanneer men zich beperkt tot den gewonen huisbouw.* Wil hier echter het juiste getroffen worden, dan is het noodzakelijk, dat de vaststelling èn door patroons èn door werklieden gezamenlijk ten uitvoer gebracht wordt."

Ten slotte wordt het misbruik, dat van onvolwassen werkkrachten gemaakt wordt en het nog al te veel ontbreken van verzekering tegen ongelukken, ter sprake gebracht en het voorstel gedaan, om door het benoemen van een commissie uit architecten-, patroons- en timmerliedenvereenigingen, tot een gewenschte oplossing te geraken.

Bij het lezen van deze circulaire, gingen wij met onze gedachten terug naar de verleden zomer door de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek in Nederland gehouden vergadering, toen een even deftig als weledelgestreng of hooggeleerd

gezelschap zich met de questie van loon en arbeidsduur bezighield. Wij hoorden weer, in den geest, de redevoeringen over Bastiat, de physiocraten, fetischen, de Manchesterschool, Ricardo's ijzeren loonwet, economische deductiën en andere fraaiigheden, geschikt om een aangename tijdpasseering op te leveren en den eetlust op te wekken voor een gezellig maal.

Wij schreven naar aanleiding dezer vergadering: „Een gunstige invloed van het initiatief van openbare besturen op den algemeenen loonstandaard is nog niet gebleken. Ware een man uit de practijk aan het woord geweest, hij had kunnen verklaren hoe het komt, dat zelfs te Amsterdam geklaagd wordt dat de nieuwe regeling den werklieden niet het voordeel heeft gegeven, dat verwacht werd; waarom, ook na de invoering der bepalingen op gemeentewerken, de arbeiders daarbij gebezigd, slechts zelden met hooger weekloon dan vroeger naar huis zijn gegaan; waarom de regeling op stukwerk nagenoeg zonder invloed blijft."

In de circulaire zijn nu de mannen der practijk aan het woord gekomen; zij hebben precies gezegd, wat wij meenden dat zij in het midden brengen zouden. Een antwoord op de gestelde vragen geven zij niet, het aan de te benoemen commissie overlatende hier hulp te verschaffen.

Reeds in ons n°. van 17 Augustus 1895 schreven wij: „Te verwonderen is het niet, dat in werkmanskringen, ook zelfs onder de timmerlieden — die tegenwoordig te Amsterdam de meestbegunstigden onder de ambachtslieden zijn — geklaagd wordt dat de nieuwe regeling het voordeel niet heeft gegeven, dat verwacht werd. Stukwerk, toch reeds door vele aannemers bij voorkeur gegeven, is nu schier overal regel geworden, en op de prijzen, voor dit stukwerk betaald, bleef de regeling nagenoeg zonder invloed. Vraag en aanbod heerschen hier onbeperkt, maar toch gaan ijverige en bekwame werklieden bij voorkeur bij die bazen in dienst, waar zij zekerheid hebben stukwerk te krijgen, daar dit hun meer voordeel oplevert, dan werken per uur onder de nieuwe bepalingen. Slechts wie, niet tot de bekwaamsten behoorende, per uur moet werken, heeft bij het bestaan van een minimumloon baat gevonden."

Dikwijls is dan ook door werklieden-vereenigingen, waar de mindere bekwame broeders zich meestal de beste redenaars toonen, op afschaffing van het stukwerk aangedrongen. Het pleit zeer voor het gehalte der lichamen, die de circulaire in het licht zonden, dat zij van afschaffing van stukwerk niet spreken, doch alleen een minimum regeling daarvan verlangen. Niet minder getuigt het van een helderen blik, dat de opstellers van den zendbrief „volmondig de moeilijkheid van een dergelijke regeling erkennen."

Wij schreven in ons n°. van 24 November 1894: „Loven en bieden is het, waardoor de prijs van stukwerk bepaald wordt. Blijkt het, dat de werklieden een prijs hebben gevraagd, lager dan het bedrag, hetgeen zij in dagloon zouden verdiend hebben, nu ja, dan wordt hun dit loon, berekend naar den nieuwen standaard, uitbetaald, doch de baas, die maar al te zeer aan luieren denkt, geeft een ploeg, waarmede iets dergelijks voorkomt, al gauw ontslag. Nemen wij eens aan, dat een patroon op de begrooting van een werk een zekere som heeft staan voor het maken van een bepaald onderdeel, waarvoor hij het materiaal levert. Hij vraagt dan aan een ploeg van zijn volk, voor welk bedrag deze het werk wil verrichten. Als na loven en bieden, de som, waarvoor het volk aan het werk wil gaan, vastgesteld is, zorgt de baas wel, dat deze som zijn begrooting niet overschrijdt. Is nu het werk afgeloopen en heeft het volk zijn rekening gemaakt, dan blijkt het b.v. dat ƒ 0.30 per hoofd en per uur verdiend is, wat echter alleen een gevolg is van betoonden ijver, daar bij trager arbeid, wellicht slechts ƒ 0.25 per hoofd en per uur zou ontvangen zijn. Kan nu de baas zijn volk bij voortduring dergelijk aangenomen werk geven, dan wordt door de werklieden veel geld verdiend, zonder dat dit den patroon iets kost, doch ook zonder dat van de bepalingen omtrent minimum loon ook maar het minst te bespeuren is."

De opstellers der circulaire zijn het blijkbaar met deze beschouwingen eens; zij hebben geen bezwaar tegen het stukwerk bij aannemers, doch alleen tegen dat bij speculatiebouwers, waar de prijzen zoo laag zijn, als nergens anders.

Wie met de Amsterdamsche toestanden bekend is, weet, dat deze grief niet ongegrond genoemd mag worden. Maar hij weet ook tevens, dat het zeer moeilijk, zoo niet onmogelijk zal blijken, hier de gewenschte verbetering te brengen.

Het eenige beginsel, wat spuculatiebouwers leidt, is met een minimum van geld een maximum te verdienen. Daarom maken zij gebruik van de slechtste materialen, daarom bezigen zij de slechtste en dus de goedkoopste werkkrachten.

En aan de werklieden, tot deze laatste categorie behoorende, is in de hoofdstad volstrekt geen gebrek. Uit alle deelen deelen des lands zijn zij daarheen gestroomd en wij zien niet in, hoe men ze daar ooit weder kwijt zal kunnen raken. Voor hen zijn de karige stukwerkprijzen van de speculatiebouwers, die door de bekwame werklieden terecht veroordeeld worden, nog betrekkelijk weelderig, ofschoon zij desniettegenstaande die toch gaarne verhoogd zouden zien.

Doch welk middel is er, om de speculatiebouwers tot die verhooging te noodzaken? Wij kennen er slechts een, de algemeene werkstaking, doch de resultaten, met de toepassing daarvan bij vroegere gelegenheden bereikt, zijn niet aanmoedigend.

Wat soms met veel inspanning, ja met groote financieele opofferingen van de zijde der arbeiders, verkregen werd, ging meestal spoedig weer verloren. De onderteekenaars der circulaire zien dit blijkbaar in. Zal het hun gelukken de werklieden als massa een „tegenwicht te doen vormen tegen het drijven naar laag loon en lang werken?" Ook hier is de ervaring, bij vroegere gelegenheden opgedaan, niet geschikt groote verwachtingen te wekken.

Het staat te voorzien dat de oproep weerklank zal vinden bij de vereenigingen van architecten en aannemers en dat die zich bereid zullen verklaren, in de door de timmerlieden verlangde commissie zitting te nemen. Maar de speculatiebouwers? Bestaat er wel een vereeniging, waar die weinig sympathieke leden der samenleving een middenpunt vinden? Wij gelooven van niet, tenzij men hier en daar een lichaam vinden mocht, dat zich het innen van huren en het waarborgen tegen huurverlies ten doel stelt, maar dat natuurlijk zich niet buiten zijn eng getrokken kring zal wagen.

Men behoeft na overweging van het bovenstaande al niet veel profetische gave te hebben om te voorspellen, dat de pogingen der timmerlieden in deze geen succes zullen hebben.

Het kan een troost zijn voor de vijf vakvereenigingen, dat de beste hunner leden tegenwoordig onder hunne medewerklieden een bevoorrecht standpunt innemen. Immers waar de gemeente op hare werken aan *alle* ambachtslieden ƒ 0.23 per uur doet uitbetalen, hebben de particuliere patroons, ofschoon zij indertijd voorgaven hetzelfde te zullen doen, *alleen* het loon der timmerlieden tot dit bedrag verhoogd, doch het loon der overige werklieden gelaten, wat het was. Er is dus onderscheid tusschen het stelsel, dat de gemeente Amsterdam en de aaneengesloten particuliere patroons volgen, een onderscheid, waarop men maar zelden het licht laat vallen, zoodat wie buiten de Amsterdamsche bouwpractijk staat, al gauw tot verkeerde gevolgtrekkingen komt, zooals bij tal van debatten op vergaderingen gebleken is.

Het is een groot gebrek van de officieele Amsterdamsche regeling van loon en arbeidsduur, dat zij volstrekt geen rekening heeft gehouden met de tot dusver in ieder vak gebruikelijke loonstandaarden. Dit heeft hare algemeene invoering belet, en zal die, ook in de toekomst, onmogelijk maken. Ziet men, hoe gebrekkig de bepalingen, die de hoofdstad des Rijks in het leven riep, zijn, dan kan men zich voorstellen, hoe het in kleinere gemeenten, die zich met sociale politiek mochten willen gaan bezighouden, geschapen zal wezen.

Moet dan de overheid zich geheel buiten de regeling van loon en arbeidsduur houden? Geenszins, maar indien ergens, dan is hier de grootste voorzichtigheid en een grondige kennis der practijk noodig Beide eigenschappen ontbraken den Amsterdamschen Raad, toen hij zijn bepalingen vaststelde en daardoor heeft dit regeeringslichaam groot, onherstelbaar kwaad gesticht, omdat op een regeling als deze niet teruggekomen kan worden.

Een lichaam bestaande uit rechtsgeleerden, koopheden en dergelijken, dat in zijn midden slechts twee technici telde, die daarenboven nog niet als zoodanig, maar om hun geloofsovertuiging in den Raad waren gebracht, was al zeer ongeschikt, om een goede regeling van loon en arbeidsduur te maken. Men behoeft zich slechts de openbare behandeling der voordracht te herinneren, om tot deze overtuiging te komen. Welk een zee van amendementen werd ingediend! En over die amendementen werd beslist door een vergadering van grootendeels onbevoegden. Dat op deze wijze geen goede regeling tot stand werd gebracht, wie die er zich over verwondert?

Indien ooit de Staat er toe komen mocht, om een regeling van loon en arbeidsduur in te voeren, dan behoort het te volgen stelsel — wil het ook langzamerhand bij gemeenten en bij particulieren ingang vinden — vrij te blijven van gebreken, die een algemeene toepassing in den weg zouden staan. Eene commissie, uitsluitend bestaande uit deskundigen van allerlei rang en stand, zou een dergelijk wetsontwerp moeten voorbereiden. De leden der Tweede Kamer zouden dan voor een enkelen keer van hun recht tot amendement geen gebruik moeten maken, in het besef, dat zij daardoor aan een weloverwogen geheel, door bij uitstek bevoegde mannen samengesteld, slechts schade zouden kunnen doen. Meent men dat wij hier iets onmogelijks verlangen, dan ware het beter dat de regeling van Staatswege maar niet tot stand kwam.

Want een slechte regeling is gevaarlijker dan in het geheel geen. Rijksbepalingen dienen zoodanig geredigeerd, dat zij rekening houden met de voor de verschillende vakken in de voornaamste gemeenten nu reeds bestaande loonstandaarden. Het voorschrijven van één minimumloon voor alle werklieden op alle Rijkswerken zou zeker gemakkelijk, maar erg onpractisch zijn.

Doch ook de beste regeling, zullen de timmerliedenvereenigingen zeggen, zal geen vat hebben op de speculatiebouwers, die plaag van onzen hedendaagschen tijd, die overal te vinden is. Wij moeten dit toestemmen, doch zien met belangstelling de middelen tegemoet, die de in de circulaire bedoelde commissie, als zij tot stand mocht komen, zal weten te vinden om den noodlottigen invloed van den speculatiebouw op loon en arbeidsduur te keeren.

VARIA.

Baksteen van steenkool-schilfers.

In Bohemen vervaardigt men tegenwoordig poreuse baksteen van bitumineuse steenkoolschilfers, verkregen uit den afval eener steenkolenmijn. Het mengsel, waaruit deze steen gebakken wordt, is samengesteld uit genoemde stof en leem. De vermenging van deze in hardheid zoo sterk verschillende bestanddeelen geschiedt door eene daarvoor expresselijk vervaardigde machine. De steen, op de gewone wijze in een oven gebakken, is door en door gaar en hard en vertoont kleine blauwe verhevenheden, die ontstaan door de kolenijzersteen, waarmede het baksel geheel doortrokken is en die het weerstand tegen druk en weersinvloeden geeft, zooals het onderzoek van een proefstation te Praag heeft aangetoond. Voorloopig worden zij alleen in het formaat van 28 × 14 × 7 c.M. (Oostenrijksch formaat) vervaardigd; het gewicht van een dergelijken steen bedraagt 2.4 KG. Het materiaal schijnt voorts een slechte warmtegeleider en geluidsvoortplanter te zijn.

Een nieuwe schouwburg te Weenen.

Het schijnt dat er te Weenen nog geen schouwburgen genoeg zijn, want men wil er weer een oprichten. Er heeft zich althans eene commissie gevormd, die ter herdenking van het regeerings-jubileum van Keizer Frans Jozef, in 1898 een „Jubileums-theater" wil doen bouwen. Reeds hebben de architecten Fellner & Helmer een project gemaakt; volgens dit plan zal het gebouw 1725 plaatsen bevatten, terwijl de kosten 750,000 florijnen zullen bedragen, te verkrijgen door 7500 aandeelen ad 100 florijnen. De plattegrond gelijkt veel op dien van het „Deutsche Volkstheater." In 18 maanden moet het werk voltooid zijn.

Een nieuw Museum te Londen.

Voor hen die Londen bezoeken, is het van belang te weten, dat 4 April ll. een nieuw schilderijen-museum naast de bekende groote nationale galerij onder den naam van „National-Portrait-Gallery" is geopend. Deze nieuwe afdeeling maakt nu de schoone verzameling in de nationale galerij volledig. De kleine oppervlakte gronds, waarover men kon beschikken, was oorzaak dat een gebouw van drie verdiepingen moest worden opgericht; de vertrekken op den begane-grond en de eerste verdieping hebben dus bijna alle zijlicht, terwijl de 2e verdieping bovenlicht heeft. Het geheel, zoowel in- als uitwendig, is zeer eenvoudig behandeld, maar de verzameling is voor ieder kunstenaar belangrijk, zoodat een bezoek de moeite loont.

Een Standbeeld voor Henri van Battenberg.

Op een vergadering van bewoners van het eiland Wight, werd het oprichten van een plaatselijk monument ter eere van den overleden koninklijken Gouverneur, Prins Henri van Battenberg, behandeld. Een plan van Sir Charles Geelen, die daarbij een gift doet van ƒ 12000, werd gekozen. Deze gift schijnt niet zonder invloed op de keuze geweest te zijn.

Eene gehoorbuis.

Voor hardhoorende kerkgangers is in drie kerken in Dundee een inrichting gemaakt, die hen in staat

stelt de preek met gemak te volgen. Van de voorzijde van den lezenaar op den preekstoel, voert een buis naar een der kerkbanken.

In deze bank zijn een aantal india-rubber slangen aangebracht, die met hun uiteinde gemakkelijk aan het oor gehouden kunnen worden. Ieder, die moeilijk hoort, kan in deze bank zitten, gebruik maken van de buis en de preek gemakkelijk volgen.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

Hoezeer de vergadering van 14 April jl. veel vroeger eindigde dan in den laatsten tijd regel is geworden, zoo heeft het daarin aan verscheidenheid niet ontbroken.

Nadat de Voorzitter J. F. W. Conrad de afgestorven leden H. L. van der Lely en Jhr. A. W. P. Stoop van Strijen met een kort woord had herdacht, gaf al dadelijk het aan de orde stellen van de notulen der vorige vergadering aanleiding, dat door de leden J. van Hasselt en H. E. de Bruyn in zooverre op de toen gehouden beraadslagingen over de Amsterdamsche en 's-Gravenhaagsche duinwaterleidingen werd teruggekomen, dat door hen werd gereleveerd dat sommige toen gebezigde uitdrukkingen niet of niet juist waren wedergegeven. Daar de leden H. P. N. Halbertsma en Th. Stang, wien het hier gold, niet in de vergadering aanwezig waren, bleef dit incident zonder gevolg. Intusschen gaf dit den President aanleiding om te wijzen op de eigenaardige moeielijkheden, aan het samenstellen van de notulen bij eenigszins uitgebreide discussiën verbonden en te constateeren, dat, voor zoover hij zich herinnerde, dit voor de eerste maal was dat aanmerkingen van eenig belang op de notulen werden gemaakt. Men zal nu dienen af te wachten of de betrokken leden wellicht in de volgende vergadering op de zaak terugkomen. Aan het einde der vergadering, bij de rondvraag of iemand nog iets had mede te deelen, kwam het lid J. D. Evers nog op de gevoerde discussie terug met een paar opmerkingen, die door den heer van Hasselt werden beantwoord.

Hiermede eenigszins in verband, had nog eene gedachtenwisseling plaats over het opnemen van een gedeelte der voordrachten in het weekblad *De Ingenieur*, voordat de notulen der vergadering het licht hadden gezien.

Onder de ingekomen geschenken behoorde de aanzienlijke kaartverzameling, door wijlen het lid W. H. Hubrecht bijeengebracht en door zijne weduwe aan het Instituut aangeboden.

Dit jaar zou, volgens vroeger genomen beslissing, het zevende Congres voor Binnenscheepvaart te Milaan moeten plaats hebben. De President deelde de redenen mede, waarom het vermoedelijk tot het jaar 1897 zal moeten worden uitgesteld.

Vervolgens bracht de President in herinnering, dat door Directeuren van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid een Commissie was bijeengeroepen ten behoeve van het vakonderwijs en de vakopleiding voor toekomstige werklieden in Nederland, waarin, nevens andere instellingen, ook het Instituut is vertegenwoordigd en wel door het lid W. J. van Geer, aan wien het woord werd verleend om verslag uit te brengen omtrent de eerste op den 4den April jl. gehouden vergadering der Commissie en de daarin genomen besluiten ter bevordering van het samenstellen van handleidingen voor verschillende vakken.

Door den oud-hoofdinspecteur P. Caland werden eenige beschouwingen medegedeeld omtrent den waterstaatstoestand in Friesland, naar aanleiding van mededeelingen, voor eenigen tijd door het lid S. J. Vermaes omtrent dit onderwerp bearbeid en in het Tijdschrift opgenomen, alsmede met een rapport, jaren geleden door spreker en den heer C. Brunings te dier zake uitgebracht. Het lid Vermaes repliceerde, dat hij thans geen vrijheid vond de gemaakte opmerkingen te beantwoorden, maar zich dit voor eene volgende vergadering voorbehield.

Door het lid A. Huet werd eene uitvoerige, door eene teekening toegelichte mededeeling gedaan over hellende schepraderen, door stoom gedreven, waarvan hij de voordeelen, ook uit economisch oogpunt, uiteenzette.

Het lid A. Keurenaar hield de in de vorige vergadering door hem toegezegde voordracht over den electrischen baggermolen volgens het systeem van den Franschen ingenieur der bruggen en wegen Ph. Bunau-Varilla, door een tweetal teekeningen toegelicht, met welken molen onlangs met goeden uitslag op de rivier de Lek een proefneming had plaats gehad. Op duidelijke wijze deed spreker de eenvoudigheid van dit stelsel en de daaraan verbonden voordeelen uitkomen, vooral bereikbaar op kleine rivieren en kanalen. Daar bij dezen molen, in tegenstelling met andere baggerinrichtingen, gelijk van zelf spreekt het gebruik van steenkolen is uitgesloten, bespaart dit kosten en vervalt de laadruimte, terwijl het bedienend personeel zeer gering in aantal is.

In verband met eene in de notulen opgenomen circulaire, wekte het lid G. B. H. F. Alpherts de leden op deel te nemen aan den „Verband für die Materialprüfungen der Technik", die op het in September 1895 te Zurich gehouden Congres omtrent beproeving van bouwmaterialen werd georganiseerd.

Nadat nog de leden G. van Diesen en Dr. E. F. van Dissel eenige korte mededeelingen hadden gedaan in verband met hetgeen in de vorige vergadering over den hoogen vloed van 1570 was medegedeeld, maakte het lid A. Huet van de aangeboden gelegenheid gebruik om eene betere regeling van het technisch onderwijs, speciaal aan de Polytechnische School, ter sprake te brengen, welk onderwerp hij zeer gaarne in het Instituut van Ingenieurs aan de orde zou zien gesteld.

Staande de vergadering werden eenige nieuwe leden aangenomen en anderen als zoodanig voorgesteld.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING HAARLEM EN OMSTREKEN.

Vergadering van Woensdag 8 *April* 1896.

De vergadering was in hoofdzaak belegd voor behandeling van de rapporten der verschillende commissies voor de beantwoording van de door het Hoofdbestuur der Maatschappij gestelde vragen. Omtrent elf van de dertien vragen werd rapport uitgebracht; de beantwoording van zeven dezer werd, soms na eenige toelichting, door de Vergadering goedgekeurd, terwijl de gevoelens over de vragen 2, 3, 7 en 8 dermate uiteenliepen, dat noch de rapporten der betrekkelijke commissies geheel instemming vonden, noch een bepaalde oplossing tijdens de vergadering werd aangegeven, waarom besloten werd deze in eene volgende bijeenkomst opnieuw ter tafel te brengen.

Vraag 2 vroeg naar de beste wijze van het invoeren en verplichtend stellen van een examen voor den architect; vraag 3 handelde over de practische waarde van de studie der hoogere mathematische wetenschappen en de vragen 7 en 8 hadden betrekking op meer practische onderwerpen: de Belgische metselsteen en de Groninger gevelsteen.

Nadat nog door een der leden monsters waren getoond van een nieuw soort dakbedekking (Ruberird Roofing), een bedekking die het asphaltpapier zoowel in duurzaamheid als in kosten met voordeel moet kunnen vervangen, werd de avond besloten met een kunstbeschouwing, waarvoor de heer Jacques Leijh de „Aachener Skizzen" ter beschikking had gesteld.

VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Vergadering van Donderdag 9 *April* 1896.

Als spreker trad op de heer Henri Evers, Voorzitter der Vereeniging, met het onderwerp: „Iets over Italië", een vervolg van zijn voordracht van 26 Februari ll.

Van Rome, waar spr. de vorige maal had verwijld, begaf hij zich nu naar Florence, La Bella. Hoewel oud, vertoont deze stad geene antieke monumenten meer, en vormt zij als zoodanig een volkomen contrast met Rome. Het is op-en-top een moderne wereldstad, die bij den eersten aanblik den bezoeker eenigszins teleurstelt. Het inwendige echter is hier hoofdzaak.

Florence toch herbergde in de 14e, 15e en 16e eeuw de grootste artisten van Italië en bewaart een serie van kunstproducten en ook monumenten uit de 15e eeuw. De dom is grootsch van opzet; de opbouw is van Brunellesco. Hoewel rijk, vertoont zij geenszins een interessante architectuur; de wit- en zwart-marmerbekleeding in paneelvakken en de goudmozaiëken geven het geheel een rammelend aanzien. Daardoor te meer treft bij het binnentreden het sombere en doodsche van het inwendige.

Karakteristiek is het plein met het oude Raadhuis. Imposant met zijn vierkanten, massieven opbouw en zijn trotschen toren, verheft het zich aan de ééne zijde van het plein, aan welks andere zijde zich bevindt de bekende loggia, waarin meesterstukken van beeldhouwkunst, als 't ware op straat, zijn tentoongesteld.

Het glanspunt is de paleis-architectuur, niet zoozeer van buiten, daar de paleizen een vestingachtig aanzien hebben tengevolge van den woeligen tijd waarin zij gebouwd zijn, als wel inwendig. Geen prachtiger en grootscher zaal is denkbaar dan die b.v. in 't paleis Pitti, waarin tegenwoordig de meesterstukken der Italiaansche schilderkunst zijn tentoongesteld; deze zaal doet de geheele theorie te niet, dat een schilderijzaal eenvoudig zou moeten zijn.

In den omtrek van Florence ligt Sienna in een kom, gevormd door 3 heuvelen. Schilderachtig ligt hier de dom, welks totaal indruk niet machtig is, doch zeer interessante onderdeelen te zien geeft. Het inwendige is overweldigend rijk; de wanden zijn in wit en zwart marmer; de vloer is ingelegd met marmer-mozaïeken, die prachtige schilderijen te zien geven. De architectuur der paleizen is Gothisch en in baksteen uitgevoerd; ondanks de Gothiek geven de gevels, allen naar ééenzelfde type, toch een horizontale indeeling te zien.

De eerste indruk van Venetië, wanneer men des avonds aankomt en per gondel wordt vervoerd door donkere grachten, langs hemelhooge huizen, in doodsche stilte, alleen verbroken door het geroep der gondeliers, is bepaald mysterieus; het lijkt een sprookje.

In het centrum der stad, en nagenoeg de eenige wandelplaats, ligt het Marcusplein, waarop de kathedraal fantastisch en rijk, een lijnen- en vormenspel zonder weerga, Romaansch, Gothisch en Arabisch, onzin qua architectuur, allerminst doende denken aan een kerk, en, ondanks dat, toch gevende een grooten indruk door haar prachtig materiaal en kleur. Inwendig frappant, *niet* door de grootte, maar door het poëtische en innig gevoelde, het mystieke van de verlichting en het religieuse van het geheel.

Het Dogenpaleis is Gothisch en met Oosterschen invloed tengevolge van den handel met Oostersche volken. De paleizen uit den tijd der Renaissance zijn allen helder, kleurig en aantrekkelijk; zij geven allen een duidelijken indruk door de talentvolle compositie. Ook de bibliotheek San Marco, van Sansovino, behoort hiertoe.

In Vicenzó ziet men vele toepassingen der zg. kolossaal-orde, gaande door 2 verdiepingen; weinig bevredigend is de indruk, door de verkrachting der menschelijke schaal. Het theater in deze stad is ook zeer bezienswaard.

Spreker betreurde het, dat de monumenten der Lombardische kunst, die hem zeer hadden getroffen, zoo weinig en dan nog op zóó kleine schaal waren gereproduceerd, daar ze een nadere bestudeering overwaard waren.

De monumenten der Renaissance zijn over 't algemeen zeer schoon, zoowel van kleur als van compositie. Italië is een bezoek van architecten overwaard.

ARTI ET INDUSTRIAE TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Zaterdag 11 *April* 1896.

In deze vergadering werd het voornemen medegedeeld om binnenkort eenige inrichtingen, in het belang van de kunstnijverheid, hier-ter-stede te gaan bezichtigen. Het denkbeeld om een kunstavond te houden werd, wegens het vergevorderde seizoen, tot het najaar verdaagd; voorts zullen pogingen worden aangewend om de voorwerpen, vervaardigd ter beantwoording van prijsvragen op het gebied van kunstnijverheid, in deze vereeniging tentoon te stellen.

De Voorzitter, de heer J. J. van Nieukerken, hield vervolgens een causerie over de toepassing van kunstnijverheid in onzen huizenbouw en lichtte het gesprokene met fraaie prenten en teekeningen toe. Hoofdzakelijk trachtte spreker te betoogen, dat er eigenlijk tusschen bouwkunst en zoogenaamde kunstnijverheid moeilijk een grens is te trekken, daar de toepassing van beginselen van logische constructie reeds sedert de vroegste tijden is overgegaan op meubelen en omgekeerd. Ook bij de constructie van gebouwen is soms waar te nemen dat de begrippen zijn ontleend aan die van huisraad. Meer bepaaldelijk trad hij in beschouwingen over vloeren, zolderingen en schoorsteenen en wees erop hoe in verloop van tijd de oorspronkelijke bedoeling van vele tegenwoordige versieringen geheel is verloren gegaan. Zijn rede gaf tot eenige gedachtenwisseling aanleiding.

VEREENIGING VOOR BOUWKUNST EN AANVERWANTE AMBACHTEN TE ALKMAAR.

Vergadering van Zaterdag 11 *April* 1896.

Bij de opening betuigt de Voorzitter zijn leedwezen over de geringe opkomst der leden. De notulen worden gelezen en onveranderd goedgekeurd.

Ingekomen is een schrijven van de Timmerlieden-vereeniging „Verbetering door Eendracht", waarin deze de hulp onzer vereeniging inroept tot verkrijging van een hoogeren loonstandaard. Door den Voorzitter wordt voorgesteld eene bijeenkomst van de besturen der beide vereenigingen te houden, en daarin voorloopig de middelen te bespreken, die tot het gewenschte doel kunnen leiden, welk voorstel wordt aangenomen.

Alsnu wordt de bespreking voortgezet van de reeds in de vorige vergadering aan de orde gestelde vraag: „Kan een practisch examen voor het verkrijgen van een bepaalden ambachtsgraad zijn nut hebben? Zoo ja, van wie moet dat dan uitgaan?" Verschillende leden verklaren zich voor locale commissiën met de bevoegdheid, examens te houden en diploma's uit te reiken, anderen daarentegen wenschen de betrokken candidaten te examineeren naar algemeene grondstellingen, sommigen geven de voorkeur aan ééne centrale commissie. Over het nut van het examen is men het vrijwel eens, al wordt ook geen groote waarde gehecht aan de diploma's, daar toch de leerlingen in meerdere mate zullen worden aangespoord tot het maken van practische oefeningen en wetenschappelijke studiën, wanneer zij zich bewust zijn, dat zij aan zekere eischen moeten voldoen. Men stelt zich voor, dat de aanstaande ambachtslieden eene hoogere mate van bekwaamheid zullen bezitten, al kweekt men op deze wijze geen kunstenaars. Als gevolg van het gehouden uitvoerig debat stelt de Voorzitter de vraag, of de aanwezige leden zich kunnen vereenigen met het streven, om eene plaatselijke commissie te constitueeren, waarop unaniem in bevestigenden zin wordt geantwoord. Daarna worden bij stemming vijf leden benoemd, om als commissie van voorbereiding in de aangewezen richting werkzaam te zijn.

Wegens het vergevorderde uur wordt de aangekondigde voordracht naar eene volgende bijeenkomst verschoven en volgt de bespreking van het dezen zomer te houden wetenschappelijk uitstapje.

Hiertoe wordt in beginsel besloten en als doel van den tocht voorloopig aangewezen de steden Hoorn en Enkhuizen.

Na de gewone rondvraag sluit de Voorzitter deze bijeenkomst zijnde de laatste in dit seizoen.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

1037ste *gewone Vergadering van Woensdag* 15 *April ll.*

Na lezing der notulen werd het woord gegeven aan den heer J. H. de Groot. In een zeer uitgebreide lezing over „Systemen", gaf spreker een overzicht van een werkje dat hij voornemens is binnenkort te doen uitgeven, handelende over systemen bij het ontwerpen van ornement enz. Talrijke platen hierop betrekking hebbende, maakten de kunstbeschouwing uit, waaronder proeven, volgens genoemde systemen ontworpen door leerlingen van ± 14 jaar.

De geheele avond werd door deze belangrijke lezing in beslag genomen.

BOUWKUNDIG GENOOTSCHAP TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Vrijdag 17 *April* 1896.

De heer Du Rieu, Voorzitter van het voorloopig bestuur, opende de vergadering en verzocht den Secretaris de notulen te lezen van de op 19 Maart jl. gehouden bijeenkomst. Na goedkeuring dezer notulen legde het voorloopig bestuur, bij monde van den Voorzitter, het mandaat neer en werd de keuze van een definitief bestuur aan de orde gesteld.

Bij eerste stemming werden daarin benoemd de heeren P. du Rieu Fz., J. W. H. Berden, J. H. A. Mialaret en H. E. de Baan, en bij eene herstemming tusschen de heeren W. Th. Kockx en P. H. Scheltema, die een gelijk aantal stemmen verkregen, werd eerstgenoemde als vijfde lid gekozen.

Ingevolge de statuten was alsnu de verkiezing van een Voorzitter aan de orde, waartoe de heer P. du Rieu Fz. met groote meerderheid werd aangewezen.

De Voorzitter richtte daarna het woord tot den heer A. H. Trautwein, decorateur te Amsterdam en verzocht hem de beleefdheid te hebben de vergadering in kennis te stellen met den aard van de door hem tentoongestelde „Linio Chromo's" en daarvan eene beschrijving te geven.

Van deze doeken waren verschillende monsters aan de wanden der zaal opgehangen; nevens geïmiteerde gobelins hing een zevental dessins, die voor de muurbekleeding van de Statenzaal te Leeuwarden gemaakt werden, terwijl verschillende ontwerpen van plafonds en binnenversieringen het bewijs leverden dat de heer Trantwein ook op dit gebied veel gepresteerd heeft.

Spreker wees erop dat het hoofddoel van de „Linio Chromo's" is eene stof met dessin te bekomen, die zich tot muurbekleeding leent en ook desnoods als gordijnstof gebruikt kan worden. De stof, daarvoor gebezigd, kan 10 meter breed geleverd worden, waardoor de hinderlijke naden, die bij het aaneenzetten der stroken of banen ontstaan, vermeden worden. Doeken, die op de fabrieken gemaakt worden, hebben geene meerdere breedte dan 1.3 meter en daarbij moeten voor de verschillende patroons koperen platen vervaardigd worden, waaraan betrekkelijk groote kosten en tijdverlies verbonden zijn. Het voordeel van de „Linio Chromo's" is, dat zij uit de hand en geheel naar optegeven teekening en kleur kunnen vervaardigd worden; doordien de kleuren er als het ware ingebijtst worden, heeft geene verharding van het doek of de stof plaats, dat bij het gebruik van olieverf niet voorkomen kan worden. De prijzen zijn uit den aard der zaak zeer uiteenloopende en die der doeken met donkeren grond of fond de hoogste; de muurbekleedingen met dissin kosten van ƒ 1.50 tot ƒ 10.— per vierkanten meter.

Het gesprokene werd met aandacht gevolgd en de leden namen met belangstelling kennis van het tentoongestelde, waarbij vooral de geïmiteerde gobelins de aandacht trokken.

De Vergadering vereenigde zich met de woorden van waardeering, die door den Voorzitter tot den heer Trautwein gericht werden en vernam met genoegen, dat het werk van genoemden heer nog een paar dagen tentoongesteld zal blijven.

De Voorzitter deelde mede dat op de bestuurstafel gedeponeerd was het programma van de Exposition artistique du Théatre et de la Musique, welke tentoonstelling den 25 Juli e. k. te Parijs geopend wordt en voorts dat in de volgende bijeenkomst voorstellen omtrent het programma van werkzaamheden, het oprichten van vakgroepen en de begrooting ter tafel zullen worden gebracht.

Na een woord van dank aan het voorloopig bestuur, werd de vergadering gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken is bepaald, dat de commissie, belast met het afnemen der examens B, volgens art. 60, en C, volgens de artt. 61–65 der wet van 2 Mei 1863 (Stbl. no. 50), voor het jaar 1896 zitting zal houden te Delft;

en zijn benoemd tot lid en voorzitter dier commissie: J. F. W. Conrad, oud-hoofdinspecteur van den waterstaat te 's-Gravenhage;

tot leden: E. Gugel, N. H. Henket, Mr. B. H. Pekelharing, Dr. H. Behrens, Dr. C. M. Schols, J. A. Snijders C.Jzn., H. A. Ravenek, P. van der Burg, J. M. Telders, Dr. O. S. Hoogewerff, Dr. C. A. Scheltema, Dr. P. Zeeman Gzn, H. Cop, J. Cardinaal, Dr. L. Aronstein, A. Huet en G. J. Morre, hoogleeraren aan de Polytechnische School; Dr. R. Sissingh, Dr. J. de Vries en T. K. L. Sluyterman, leeraren aan de Polytechnische School; B. Hoogenboom, hoofdingenieur 2e klasse van den waterstaat te 's Hertogenbosch, J. D. Evers, oud-eerstaanwezend ingenieur bij de staatsspoorwegen te 's-Gravenhage, W. C. Metzelaar, ingenieur-architect van de gevangenissen en rechtsgebouwen te 's-Gravenhage, J. S. van Veen, ingenieur 1e klasse der marine te Amsterdam, Dr. N. P. Kapteyn, leeraar aan de 1ste hoogere burgerschool met 3-jarigen cursus te Amsterdam, G. L. Schim van der Loeff, werktuigkundig ingenieur te Gouda, H. van Heumen Hzn., werktuigkundig ingenieur te Hof van Delft, Dr. W. Stortenbeker, leeraar aan het gymnasium te Delft,

die zich te Delft zullen vereenigen, op zoodanigen tijd, als hun nader door den voorzitter zal worden medegedeeld. (*Sta.*)

Amsterdam. Bestuurderen der maatschappij „Arti et Amicitia" ontvingen bericht dat de Koninginnen bij het aanstaande verblijf niet in de gelegenheid zijn een bezoek te brengen aan de tentoonstelling van teekeningen enz., welke in de kunstzalen der Maatschappij gehouden zal worden. Bij genoemd schrijven werd ter beschikking van bestuurderen gesteld eene gouden medaille met de beeltenis van H. M. de Koningin-Regentes, teneinde die medaille uit te reiken aan den jeugdigen kunstenaar, die zich deze onderscheiding in den loop der beide laatste jaren door zijn talent zal hebben waardig gemaakt.

Assen. De Gemeenteraad heeft zich in beginsel bereid verklaard tot het afstaan van 3000 M². grond in het Loonerveld voor de prise d'eau der bronwaterleiding, waarvoor door den heer J. P. Hazeu, architect te Groningen, concessie is aangevraagd. Hetzelfde is het geval met een strook grond, ter grootte van 1800 M². voor de waterleiding zelve.

Wageningen. De Raad besloot Dinsdag 14 dezer, met 8 tegen 5 stemmen niet te gunnen de gehouden aanbesteding van eene nieuwe gasfabriek, maar alsnog van de gasmaatschappij aan te koopen de oude fabriek voor ƒ 21,100.

Heerenveen. In tegenwoordigheid van een veertigtal genoodigden, dames en heeren, en de burgemeesters van Schoterland en Engwirden, had de feestelijke opening plaats van de tentoonstelling van voorwerpen, door handwerkslieden in hun vrijen tijd vervaardigd.

De voorzitter der vereeniging *Nijverheid* wees er in zijn openingsrede op, dat deze tentoonstelling moest strekken om de verschillende lagen der samenleving in onze omgeving nader tot elkaar te brengen.

— Naar aanleiding van een opdracht van dijkgraaf en hoogheemraden van het college der Uitwaterende Sluizen, in Kennemerland en West-Friesland, zijn door den architect van dit college, den heer A. H. D. Rups, uitgewerkte plannen ingediend voor de stichting van eenige stoomgemalen, teneinde Schermerboezem steeds op een bepaald peil te kunnen houden.

— Er is weder een nieuw vakblad verschenen, onder den titel: *Vulkaan* Het is een weekblad voor het smidsvak en de ijzerindustrie, en de redactie zegt, dat zij, om het blad in elk opzicht te doen beantwoorden aan het doel: „de bevordering van de belangen der smeden en van hun kunst", aan het blad heeft verbonden zoowel mannen van de theorie als van de practijk, mannen, die in staat zijn hun gedachten, hun beschouwingen in bevattelijken vorm te geven, over alles wat direct of indirect tot de smeedkunst behoort of daarop betrekking heeft, en het publiek tevens op de hoogte zullen houden van alles wat op dit gebied in het buitenland voorvalt of wordt uitgevonden.

Het blad wordt uitgegeven door de Gebroeders Binger te Amsterdam en ziet er flink uit.

PERSONALIA.

— Aan den adjunct-chef der 4e afd. bij de exploitatie van Staatsspoorwegen op Java is, wegens ziekte, een tweejarig verlof verleend.

— Aan C. J. Tirion, opzichter 2e kl. bij den aanleg van Staatsspoorwegen op Java, is een verlof van één jaar verleend.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is benoemd tot buitengewoon opzichter bij de zeewerken in Zuid-Holland de heer J. C. van Eendenburg.

— In verband met het eervol ontslag met 1 Mei a. s. van den heer Nivel als sectie-ingenieur der Ned. Zuider-Spoorweg-maatschappij, zal de adjunct-ingenieur Jhr. M. H. Sandberg van Boelens, die op genoemden datum zijn functie bij die Maatschappij zou hebben nedergelegd, nog tot 1 Augustus a. s. bij haar werkzaam blijven.

— De heer D. W. Gijswijt, adspirant-ingenieur voor het stoomwezen te Rotterdam, is benoemd tot ingenieur der Zuid-Afrikaansche spoorwegmaatschappij te Pretoria.

— De heer Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, directeur van het Nederlandsch Museum voor geschiedenis en kunst te Amsterdam en de heeren C. H. Peters en J. van Lokhorst, Rijksbouwmeesters te 's-Gravenhage, zijn benoemd tot lid van het Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen.

— Elchanon Verveer viert Zondag zijn 70n verjaardag. Een aantal zijner kunstbroeders zorgen er voor dien dag voor den nog kloeken en steeds werkzamen artist tot een feestdag te maken.

— De Jury voor de meubeltentoonstelling in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam bekroonde het salon ameublement in Oud-Hollandschen stijl, ingezonden door E. W. Frederiks te Zutfen, met den eersten prijs.

— Tot chef van de gemeente-gasfabriek te Schoonhoven is met ingang van 1 Juli benoemd de heer A. Terlouw, thans baasstoker aan de gemeente-gasfabriek te Gouda.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter a/d. gemeente-gasfabriek en waterleiding te Zutfen op ƒ 800 jaarwedde, vrije woning, vuur en licht. (*Zie advert.. in no.* 16.)

— Leeraar in het vakteekenen aan de Ambachtsschool te Groningen. Salaris ƒ 800, met 4 jaarlijksche verhoogingen ad ƒ 40. Adres den directeur vóór 21 April. (*Zie advert. in no.* 15.)

— Twee aankomende bouwkundigen om behulpzaam te zijn in het maken van teekeningen voor onderscheidene gebouwen. Adres No. 349 aan De Jongh's advertentiebureau, Arnhem. (*Zie advert. in no.* 15.)

— Fliak ervaren opzichter voor een belangrijk gebouw met zware paalfundeeringen enz., te Amsterdam. Adres lett. G. M., Bureau van dit blad. (*Zie advert. in no.* 16.)

— Opzichter voor de verbouwing van een groot stoomgemaal in Noord-Holland. Salaris ƒ 100 per maand. Adres lett. H. S. Bureau van dit blad. (*Zie advert. in no.* 16.)

— Bouwkundig bureauchef, salaris ƒ 125 per maand, en bekwaam teekenaar, bekend met den bouw van waterleidingen en fabrieken, salaris ƒ 90 per maand. Adres let. L. V., Bureau van dit blad. (*Zie advert. in no.* 16.)

— Voor den dienst in Nederlandsch-Indië worden gevraagd:

negen civiel-ingenieurs in het bezit van het diploma, bedoeld bij artikel 61 der wet van 2 Mei 1863, en

een werktuigkundig ingenieur in het bezit van het diploma, bedoeld bij artikel 64 der bovengenoemde wet.

Van deze ingenieurs zullen worden bestemd:

vijf om te worden benoemd tot adspir.-ingenieur bij den waterstaat en de burgerlijke openbare werken;

drie (waaronder de werktuigkundige ingenieur) om te worden benoemd tot adjunct-ingenieur bij de exploitatie van Staatsspoorwegen;

twee om te worden benoemd tot tijdelijk adjunct-ingenieur der 2e klasse bij den aanleg van Staatsspoorwegen.

De *Staatscourant* van 17 dezer geeft nadere inlichtingen; adres vóór 15 Juli e. k. aan het Departement van Koloniën.

Een Ingenieur-Architect in *Den Haag* **vraagt ten spoedigste** een

bouwkundig BUREAUCHEF;

salaris **ƒ 125 per maand,** en een

bekwaam TEEKENAAR,

bekend met den bouw van Waterleidingen en Fabrieken; salaris **ƒ 90 per maand.** Brieven met inlichtingen onder lett. L V aan het Bureel van dit Blad.

Ervaren Opzichter.

Wordt GEVRAAGD te *Amsterdam* een **flink ervaren OPZICHTER** voor een belangrijk gebouw met zware paalfundeeringen, waterdicht metselwerk, machinebemetselingen, enz.

Adres lett. G M bureau *Opmerker*, Van-Bylandstraat 116, *'s-Gravenhage.*

OPZICHTER gevraagd

voor de verbouwing van een groot **stoomgemaal** in *Noord-Holland*, **bekwaam** om zelfstandig toezicht te **houden en te detailleeren. Salaris 100 gulden per maand.** Brieven met inlichtingen onder lett. H S aan het **bureel van dit Blad.**

Opzichter Gemeente-Gasfabriek en Waterleiding.

Aan de Gasfabriek en Waterleiding der Gemeente *ZUTPHEN* **wordt gevraagd** een **OPZICHTER** op een salaris van **ƒ 800** per jaar, benevens vrije woning, vuur en licht. In aanmerking voor deze betrekking komen uitsluitend zij, die reeds aan een gasfabriek technisch werkzaam zijn geweest en goede getuigschriften kunnen overleggen. Sollicitanten gelieven zich vóór den *25sten April a. s.* met hunne stukken schriftelijk te wenden tot den *Directeur.*

TERSTOND GEVRAAGD een bekwaam

Opzichter-Teekenaar.

Zonder prima getuigen onnoodig zich aan te melden. Brieven onder lett. R. S. bureau van dit blad.

Houtbereiding tegen bederf.

Kyaniseerinrichting.

H. LENSINK,

HOUTHANDEL, ARNHEM,

levert pasklaar gekyaniseerd (rot en zwamvrij)

Basterwerken, Schuttingen, Vloeren Vloerribben, Broeibakken, enz. enz.

Eenig zeker werkend reuk- en kleurloos middel.

Provinciale Waterstaat VAN FRIESLAND.

AANBESTEDING.

Op **Vrijdag**, den **24 April 1896**, des namiddags ten **een** ure, zal in het gebouw van het Provinciaal Bestuur te Leeuwarden, overeenkomstig §§ 447 en 448 der A. V., bij enkele inschrijving worden aanbesteed:

Het verbeteren van de PROVINCIALE ZEEWERING te *Lemmer*.

Raming ƒ 26,000.—.

Het bestek ligt ter lezing in voornoemd gebouw. Gezegelde formulieren voor inschrijvingsbiljetten zijn tegen betaling van **25** cent en bestekken tegen betaling van **ƒ 1.50** op het bureau van den Prov. Hoofdingenieur verkrijgbaar.

De noodige aanwijzing wordt gedaan op *Woensdag 22 April*, des voorm. 11 ure te *Lemmer*.

Voorts zijn nadere inlichtingen te bekomen bij den Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat te Leeuwarden.

Leeuwarden, 2 April 1896

De Commissaris der Koningin in de provincie Friesland,

VAN HARINXMA THOE SLOOTEN.

AANBESTEDING.

De Kerkeraad der Nederlandsche Hervormde Gemeente te *Huisduinen*, is voornemens

aan te besteden:

onder nadere goedkeuring der Synode,

De Reparatie enz.,

aan de Kerk van bovengenoemde gemeente.

De Bestekken zullen *18 April '96* verkrijgbaar zijn bij Jb. MUNTER, Keizerstraat 51, te *Helder*, tegen betaling van **60 cents.**

Aanwijzing *20 April '96*, 's morg. 10 uur, te *Huisduinen.*

Besteding *21 April '96*, de Inschrijvingsbiljetten in te leveren aan het Bad-Paviljoen te *Huisduinen*, 's avonds zeven uur.

Jb. MUNTER,
Opzichter.

Fabriek en Magazijn VAN PHOTOGRAPHIE-ARTIKELEN.

H. B. HALLO,

Voorstraat 1, UTRECHT.

Instrumenten worden volgens ingeleverde teekening vervaardigd. Reparatiën enz.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **12**den **Mei 1896,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te Utrecht, van: BESTEK No. 708.

Het maken van de grond- en kunstwerken, het uitbreiden en wijzigen van sporen en wissels, het maken, verplaatsen, wijzigen en opruimen van gebouwen en inrichtingen en het verrichten van diverse werken, ten behoeve van de uitbreiding van het station BOXTEL.

Begroting ƒ 70,000.—.

De besteding geschiedt volgens § 99 van het bestek.

Het bestek ligt van den 21sten April 1896 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. VAN DER KUN te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van ƒ **2.50.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 5den Mei 1896, ten 10 ure voormiddag *(West Europeesche tijd)*.

Utrecht, den 14den April 1896.

Verkoop van Bouwgrond.

De Notaris BROUWERS te Venloo

zal op **Donderdag** den **23 April** om **7** uur 's avonds, ten Koffiehuize van den Heer G. van Gasselt, Roermondsche Poort, op verzoek der principalen, in het **openbaar verkoopen:**

gemeente Venloo:

A. **2 perceelen BOUWGROND aan het Park van 7.50 M. breedte, groot 2.70 en 2.11 Aren.**

1 perceel BOUWGROND aan het Park van 12 M. breedte, groot 3.73 Aren, en 1 perceel BOUWGROND aan den Middensingel van 6.50 M. breedte, groot 1.59 Aren.

Deze vier perceelen, te zamen groot 10.13 Aren worden ook in massa geveild.

B. **2 naast elkander gelegen perceelen buiten de Roermondsche Poort, naast Seuren en Timmers, met frontbreedte van 6.50 en 8.60 Meter.**

☛ *Het plan ligt ter inzage ten kantore van genoemden Notaris.*

Amerikaansche toeschuifbare STALEN HEKKEN
voor Vensters. Deuropeningen, Brandkelders enz.,
in **alle afmetingen** verkrijgbaar bij
FRED. STIELTJES & Co.,
Keizersgracht 745, AMSTERDAM.

Kon. West-Indische Maildienst.

AANBESTEDING.

Op **Woensdag 29 April 1896,** des namiddags te 3 ure zal in het Koffiehuis „DE ROODE LEEUW" Vijgendam te *Amsterdam* worden **aanbesteed:**

Het vergrooten van de BERGLOODS aan de *De Ruijterkade* met bijkomende werken te Amsterdam, met de leverantie van alle materialen en arbeidsloonen.

Het bestek is ad **ƒ 0.30** te verkrijgen ter Stoomdrukkerij van ROELOFFZEN & HÜBNER, N. Z. Voorburgwal te *Amsterdam.*

Inlichtingen geven de Architecten A. L. en J. G. VAN GENDT.

DE LINT & CO., Rotterdam

geven op aanvraag, het **album** en **prijzen** onzer **ZINKORNAMENTEN** enz ter inzage af, en verstrekken alle gewenschte inlichtingen.

Hoogachtend,
LARONDELLE PELZER & Co
Zinkornamentenfabriek, KEULEN.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

TATTERSALL & HOLDSWORTH
ENSCHEDÉ.
Globe Works en Stores.
Aanleg van Centrale verwarming in SERRES, BROEIKASSEN, PARTICULIERE en OPENBARE GEBOUWEN en HANDEL in Wand- en Muurtegels, Asphalt, Schoorsteenmantels, Vloeren.

GOEDKOOPST ADRES
voor het slaan van Norton-Pijpwellen.
N. D. VERMEER,
Lange Bagijnestraat No 1. HAARLEM
Attesten ter inzage.

Binnenkant 4, H. Th. C. HELLINGS, Amsterdam.
GENERAAL-AGENT DER NAAMLOOZE-VENNOOTSCHAP.
Koolteerdistilleerderij „PERSEVERANTIA" te Harlingen.
Levert tot concurreerende prijs, in vaten en bussen: **Carbolineum,** „*Perseverantia*," beste en goedkoopste in gebruik; **Black-Varnish,** idem, glansrijk en sneldroogend; **Asphaltlak voor Dakbedekking,** idem; **Creosoot-Olie,** idem; **Olie voor Well's licht,** idem.

CARBOLINEUM „KRIMPEN"
der Maatschij. tot bereiding van Koolteerproducten te Krimpen a/d. IJsel.
Onovertroffen wegens zijn sterk bederfwerende eigenschappen.
Monsters en prospectussen gratis verkrijgbaar. Hoofdagenten voor Nederland en Koloniën:
G. M. BOKS & Co., Amsterdam.

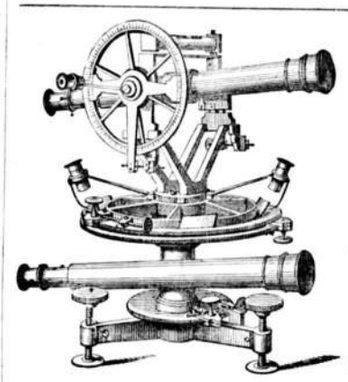

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

W. H. JACOBS.
Machinefabriek, Stoomketelmakerij en Grofsmederij.
HAARLEM.
INRICHTING TOT HYDRAULISCH KLINKEN VAN DE ZWAARSTE KETELS EN IJZERCONSTUCTIËN.
Fabriek en Kantoor:
HUBERTINA-WERF. NOORDER-BUITENSPAARNE.

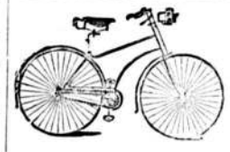

Uitvoerhandel en gros.
Levert in Holland aan particulieren tegen en gros- of handelaarsprijzen, **prima Engelsche RIJWIELEN** met deugdelijke garantie op Machine en Banden (bondsgarantie) à **ƒ 130** en **ƒ 100.** Generaal-Agent voor Nederland, België en de beide Indiën, van de **WILKERSON'S Gep. KRANEN** voor gas, water en Stoom. Melkinr., Bierbr., Brandw. enz.
H. C J. VRIJTHOFF VAN DER TOORN,
DEN HAAG, Zeestraat 30. (HOLLAND.)

DUURZAAM, GEMAKKELIJK EN GOEDKOOP.
Chemisch bereide verf in alle kleuren.
FABRIEK KRAAIJENBURG, RIJSWIJK (Z.-H.)
*Het **Paviljoen** der **Ned. Gist- en Spiritusfabriek te Delft,** op de **Wereldtentoonstelling,** is met deze verf geschilderd, alwaar Prijscourant en Prospectus te verkrijgen zijn.*

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

31ste JAARGANG — N°17 — ZATERDAG, 25 April 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15

BOUWPOLITIE.

Onder de bevoegdheden, door de wet den gemeentebesturen toegekend, behoort ook het uitoefenen van toezicht op bouwen en sloopen. Sommige dier besturen maken daarvan gebruik, andere weer niet.

Het is zeker nuttig, dat de plaatselijke autoriteiten gerechtigd zijn te verklaren of zij, „met het oog op het belang der openbare orde, zedelijkheid of gezondheid", al of niet bedenkingen hebben tegen een voorgenomen bouwplan of een slooping. Al zal het menigeen duister wezen wat de openbare „zedelijkheid" met bouwen of sloopen uitstaande heeft, dat de openbare „orde" en de openbare „gezondheid" daarbij betrokken zijn, zal niemand ontkennen.

Wie zich de moeite zou willen geven de politieverordeningen der verschillende gemeenten des Rijks met elkander te vergelijken, zou tot de overtuiging komen dat er bij de bepalingen, die geacht kunnen worden op bouwen en sloopen betrekking te hebben, een groote afwisseling heerscht. Slechts ten deele laat die afwisseling zich verklaren door het noodzakelijk verschil, dat de plaatselijke gesteldheid medebrengt. Vooral voor zoover de openbare „gezondheid" in het spel komt, is het verschil dikwijls treffend; wat in de eene gemeente onder bedreiging van boete bij overtreding is voorgeschreven, vindt men in de andere gemeente, eveneens onder bedreiging van boete, verboden.

Toen de gemeentewet het licht zag, heerschten er nog slechts zeer vage begrippen omtrent wat men thans als de sanitaire wetenschap beschouwt. Van ziektekiemen, door het mikroskoop met onfeilbare zekerheid te herkennen, wist men bv. nog niets. Uitteraard was toen de definitie van de „openbare gezondheid" zeer vaag.

Thans is dit anders, en al is over alles nog geen volledig licht verbreid, de wetenschap is ver genoeg gevorderd, dat althans hoofdregelen gesteld kunnen worden, waaraan bij het bouwen moet worden vastgehouden, zal de openbare gezondheid niet in gevaar komen.

Wie toegeeft, dat wij hier met een groot nationaal belang te doen hebben, zal moeten erkennen, dat het vaststellen van regelen en het houden van toezicht op de naleving daarvan niet langer aan de plaatselijke besturen kan blijven overgelaten.

In het bijzonder is het de afvoer van fecaliën, waarmede de wetgever zich zal hebben bezig te houden. Vooral ten plattelande is aan voorschriften, die geleidelijk verbetering kunnen brengen, dringend behoefte. Niemand is daar overtuigd van de noodzakelijkheid van een waterdichten beerput of mestput. Zelfs in het welvarende en betrekkelijk verlichte Noord-Holland ziet men overal de privaten boven de slooten uitgebouwd, en vlak daarnaast is de „kraakzindelijke" boerenmeid op een steigertje bezig, haar melkemmers en de andere vaatwerken, tot haar bedrijf behoorende, om te wasschen in het slootwater. Nog veel erger misstanden zijn in de oostelijke provinciën te vinden.

Maar ook in grootere gemeenten is veel, dat niet deugt. Mag hiervoor ook ten deele als verontschuldiging gelden, dat men daar veeltijds te doen heeft met eeuwenoude toestanden, dit neemt niet weg, dat toch gepoogd moet worden, geleidelijk verbetering aan te brengen. Omdat onze voorvaderen hunne fecaliën in de grachten, in de vaarten, in de rivieren lieten uitloopen, zijn wij niet verantwoord als wij dien toestand ten eeuwigen dage bestendigen.

Welke vreemde begrippen er, ook in groote gemeenten, tot voor korten tijd omtrent de „openbare gezondheid" bestonden, blijkt het best uit het feit, dat er ook hier-te-lande steden zijn, die, als Hamburg, hetzelfde rivierwater dan zij door fecaliën laten besmetten, als drinkwater in de huizen laten gebruiken. En toch is, bij de laatste cholera-epidemie gebleken, hoe noodlottig de gevolgen van een dergelijke handelwijze zijn.

Vaste voorschriften van Staatswege, waaraan alle gemeenten zich in deze te houden hebben bij het verleenen van bouwvergunningen zijn daarom noodzakelijk. Die voorschriften dienen zoodanig te zijn, dat zij met de plaatselijke toestanden rekening houden, doch dit mag niet verder gaan dan strikt noodzakelijk is, en mag niet plaats hebben ten opzichte van wat, ofschoon door het gebruik geijkt, toch als schadelijk voor de openbare gezondheid moet worden aangemerkt.

Zelfs een dergelijke wet zou slechts zeer geleidelijk de gewenschte verbetering kunnen brengen, omdat zij alleen bij bouw of herbouw zou kunnen worden toegepast. Maar eens moet er toch een begin gemaakt en het zou dwaas zijn, een nuttigen maatregel daarom alleen te veroordeelen, omdat hij niet aanstonds een volmaakten toestand schept.

Doch het is niet alleen de openbare gezondheid met het oog waarop de plaatselijke bouwverordeningen gemaakt worden. Ook de openbare „orde" moet in het oog gehouden worden. Die „orde" stelt als eisch, dat wie bouwen wil, zich aan door de plaatselijke autoriteit bepaalde rooilijnen houdt en dat hij daarenboven zijn gebouw zóó samenstelt, dat het door instorten geen gevaar voor bewoners of voorbijgangers oplevert. Ook ten opzichte van de hoogte, aan gebouwen te geven, vordert die „orde" wellicht dat aan zekere bepalingen voldaan worde, al schijnt het, vooral bij herbouw in onze enge samengepakte oude steden, niet wel doenlijk bij het vaststellen van die bepalingen de bestaande straatbreedte tot basis te nemen.

Als met het oog op de „gezondheid" gemaakt, zal men moeten beschouwen de bepalingen, in sommige verordeningen voorkomende omtrent het minimumoppervlak, aan iedere woning te geven; de hoogte waarop de vloer boven de straat moet komen; de kelders en sousterrains; de hoogte der verdiepingen; de middelen om het optrekken van grondwater in de muren te voorkomen; de wijze van afvoer van hemel- en huiswater.

Maatregelen ter voorkoming van brandgevaar worden, natuurlijk, met het oog op de „veiligheid" voorgeschreven.

Het zal, ook in den vervolge, wel niet anders kunnen, of aan de plaatselijke besturen zal, voor zooveel het de bovenopgesomde bepalingen geldt, eenige vrijheid moeten worden gelaten, ofschoon dit zeker bezwaren met zich brengt.

Gaan wij die bezwaren eens na.

Het vaststellen van rooilijnen schijnt, als men dit oppervlakkig beschouwt, de eenvoudigste zaak ter wereld, en in kleine gemeenten kan dit ook zeker zoo zijn. Maar in de zich uitbreidende groote steden is dit geheel wat anders. Waar de gronden, voor de uitbreiding noodig, als van gesloopte vestingwerken afkomstig, aan die gemeenten in eigendom overgingen, was het maken van een goed uitbreidingsplan alleen een questie van helder inzicht en goeden smaak. Doch in gemeenten, door onregelmatige voorsteden omgeven, of door polderland omringd, was het vaststellen van behoorlijke rooilijnen al heel moeilijk. Voor een groot deel is zeker onze gebrekkige onteigeningswet hier de schuld van veel onbevredigende toestanden. Over de kleingeestige opvatting van sommige gemeentebesturen waar het rooilijnen geldt en waardoor veel ongerief ondervonden wordt, zonder dat het duidelijk is welke voordeelen daaruit voor het algemeen voortvloeien, worde hier slechts per memorie gesproken.

Nu komen wij aan de belangrijkste voorschriften van alle gemeentelijke bouwverordeningen, nl. die, welke dienen om te verkrijgen, dat de gebouwen zoo samengesteld zijn, dat zij door instorten geen gevaar voor bewoners of voorbijgangers opleveren. Over het algemeen kan men zeggen, dat deze voorschriften in den regel voldoende zijn; indien men des ondanks, toch vaak van ongelukken verneemt, dan moet dit worden toegeschreven aan de onmogelijkheid om aan het voorgeschrevene de hand te houden. Die onmogelijkheid spruit voort uit twee oorzaken. De eerste is het gebrek aan voldoend personeel om contrôle uit te oefenen; de andere is het betrekkelijk gering gezag, waarmede de wet dit personeel, ja zelfs de gemeentebesturen heeft bekleed.

De gemeenten hebben het in haar macht, haar bouwpolitie zoo talrijk te doen zijn, als zij meenen, dat noodig is. Is dit personeel dus onvoldoende, dan hebben de besturen dit zich zelf te wijten. Maar voor het gemis aan gezag, waarmede zij en hun beambten bekleed zijn, draagt het Rijk de verantwoordelijkheid. Betrekkelijk geringe boeten, ziedaar alle straf die de gemeentebesturen mogen bedreigen, terwijl zij natuurlijk nog aan de uitspraak der rechterlijke macht moeten overlaten, of die opgelegd worden of niet. Wanneer soms een gemeentebestuur eens gepoogd heeft, om een voorbeeld te stellen met behulp van zijn eigen sterken arm, dan zag het zich met een proces bedreigd, wat zeker niet aanmoedigend mag heeten.

Gelukkig is het, dat de groote massa der bouwenden niet precies weet, hoever de bevoegdheden van gemeentebesturen en hun beambten, wat bouwpolitie aangaat, strekken. Daardoor kan reeds een procesverbaal een invloed ten goede uitoefenen en brengt de gedachte aan een te wachten proces vaak een heilzamen schrik teweeg.

Ook de vrees, om met den strafrechter in aanraking te komen, wanneer een ongeluk bij bouwen of sloopen menschen doodt of verwondt, oefent wellicht een invloed ten goede uit. Het woord „wellicht" mag hier echter niet weggelaten worden, want de ondervinding leert, dat vooral in den speculatiebouw die vrees weinig uitwerkt. Voorkomen blijft altijd beter dan straffen als de slachtoffers van het ongeluk gedood of verminkt zijn.

Daarom is het zeer nuttig en wenschelijk, dat de autoriteit van het plaatselijk bestuur in zake bouwpolitie door de wet versterkt worde. Maar dan dient tevens die wet de noodige voorschriften te bevatten, opdat overal het vereischte personeel, om contrôle uit te oefenen, aanwezig zij.

Als men ziet, hoe treurig het, wat de contrôle betreft, in de grootste gemeenten des Rijks gesteld is, dan kan men zich begrijpen, welke toestanden in de kleinere heerschen. Het bezoldigen van een behoorlijk aantal bouw-opzichters is iets waartegen de gemeentebesturen maar al te dikwijls opzien. Slechts in enkele plaatsen is voor het bouwtoezicht afzonderlijk personeel aangesteld. Veelal moeten andere ambtenaren het als bijbaantje waarnemen.

Aan deze toestanden moet, hoe eer hoe liever, een einde komen en wettelijke dwang van het Rijk op de gemeentebesturen is het eenige, waardoor dit te bereiken is.

De practijk leert, dat in die gemeenten, waar de uitvoerigste bouwverordeningen bestaan, veelal niets anders geschiedt dan het plagen en hinderen van de bona fide architecten en bouwers, terwijl de speculatiebouwers, bij gebrek aan behoorlijk toezicht, door de mazen der verordeningen sluipen.

Ook blijft het een bezwaar, dat de gemeenteraden, tot wier bevoegdheid het maken van bouwvoorschriften behoort, in den regel zijn samengesteld uit personen, die, bij gebrek aan technische vorming, eigenlijk voor dit werk al heel weinig competentie bezitten. Nu kunnen zij zich wel de noodige deskundige voorlichting verschaffen, maar dit is geen verplichting en daarenboven behoeven zij zich door die voorlichting, ook al wordt zij verzocht en gegeven, geenszins te laten leiden.

Er zou uit de verschillende bouwverordeningen, die in Nederland van kracht zijn, een ruikertje kunnen worden gegaard van curiositeiten; hij, die zich tot dit omvangrijk en niet aanlokkend werk zou zetten, zou de bouwkundige wereld grootelijks aan zich verplichten en het onhoudbare van den tegenwoordigen toestand in een zeer helder licht plaatsen.

Wij zouden niet willen, dat wij hier in het vrije Nederland bv. Berlijn en Parijs moesten navolgen, waar het bouwtoezicht een ijzeren, knellende band is, waaraan men daar slechts door de macht der gewoonte gewend is geraakt. Maar aan de andere zijde mag het toch niet ontkend worden, dat de uitgebreide macht, daar aan het *Polizei presidium*, ginds aan de *Voirie* toegekend, als gevolg heeft gehad, dat gebouwd wordt met een soliditeit, die hier-te-lande betrekkelijk een zeldzaamheid is.

Maar er kan in den vreemde toch heel wat geleerd worden, en bij ernstige studie en voorbereiding, zal het voor den Nederlandschen wetgever zeker mogelijk zijn, een middenweg te vinden, die ons vrijheidsgevoel ontziet en ons toch de voordeelen eener goede regeling verschaft.

Het bovenstaande was reeds geschreven, toen wij het verslag ontvingen van eene voordracht, door den heer J. W. C. Tellegen, directeur der gemeentewerken te Arnhem, te dezer zake gehouden.

Uit dit verslag — in dit nommer voorkomende — zal het den lezer blijken, dat ook de heer T. eene wet op het bouwen aanbeveelt.

ARBITRAGE.

In de vergadering van den Gemeenteraad van Leeuwarden, Dinsdag 14 April gehouden, kwam een voorstel ter tafel van B. en W. tot het aangaan van eene overeenkomst van dading met de aannemers van het nieuwe kanaal.

Toen de werkzaamheden, verbonden aan de uitvoering van het bestek nº. 8, dienst 1894, betrekkelijk het graven van een kanaal ter verbinding van de Stadsgracht met de Tijnje, grootendeels waren afgeloopen, hebben Burg. en Weth. den heer L. van Krimpen, ingenieur, voor de gemeente belast geweest met het toezicht op de uitvoering, verzocht zorg te dragen dat de staat van meer en minder werk tijdig aan de aannemers werd ingezonden, opdat deze vóór hun vertrek naar Dordrecht zou zijn vastgesteld en ingediend.

Daaraan is voldaan en die staat wijst een bedrag aan meerder werk aan van *f* 20,003.89.

De aannemers hebben echter geweigerd dien staat goed te keuren en zonden den 16 December 1895 in een staat van verschillen met die van den heer van Krimpen, aanwijzende een meerder bedrag van *f* 11,102.09.

Over dien staat diende de heer Van Krimpen weer uitvoerig van advies. Een verzoek van de aannemers, mondeling aan den Burgemeester gericht, om in eene vergadering van Burg. en Weth. hun staat van verschillen toe te lichten, is afgewezen, omdat het Burg. en Weth. meer gewenscht voorkwam, deze zaak geheel schriftelijk af te doen.

Na die afwijzing zonden de aannemers den 16 Januari 1896 een nieuwen staat van verschillen in, aanwijzende de som van *f* 11,300.87 boven de *f* 20,003.89 van die der directie, met eene zeer uitvoerige memorie van toelichting.

De heer Van Krimpen adviseerde den 24 Januari 1896, om voor diverse leveringen den staat van de directie ad *f* 20,003.89 te verhoogen met *f* 1284.62 en alzoo te brengen op *f* 21,288.51 en te bewilligen in het voorstel om de overige posten van den staat van verschillen, in het advies gespecificeerd tot een bedrag van *f* 10,016.25, te onderwerpen aan de beslissing van eene commissie van deskundigen.

Burg. en Weth. hebben daarop den 5 Februari 1896 aan de aannemers het volgende drieledig voorstel gedaan:

1. met afwijking van art. 8 § 27 van het bestek nº. 8, dienst 1894, wordt over de volgende posten, voorkomende in den staat van verschillen d.d. 16 Januari 1896 door de aannemers ingediend tot een totaal bedrag van *f* 11,300.87 (volgen de specifieke posten tot een bedrag van *f* 10,016.25) de beslissing ingeroepen van eene commissie van drie deskundigen, te benoemen één door Burg. en Weth, één door de aannemers en de derde door den kantonrechter te Leeuwarden; de beslissing dier commissie zal voor beide partijen bindend zijn; op de kosten dier commissie zal toepasselijk zijn § 52 der administratieve bepalingen van de A. V. van het Ministerie van W., H. en N. van 3 September 1892;

2. de overige verschillen op dien staat voorkomende worden aangenomen en alzoo gevoegd bij den staat van meer en minder werk, opgemaakt tot een bedrag van *f* 20,003.89; deze wordt dus verhoogd met *f* 1284.62 en gebracht op *f* 21,288.51;

3. door de betaling van het sub 2 genoemde totaalcijfer *f* 21,288.51 en van het bedrag dat door de commissie van deskundigen voor de posten *a*—*h* sub 1 mocht worden toegewezen, zal elke vordering van partijen wegens meer of minder werk zijn afgedaan.

Nadat eerst, bij brief van 10 Februari, op splitsing van dit voorstel door de aannemers was aangedrongen en dit verzoek door Burg. en Weth. was afgewezen, ontvingen zij den 6 Maart een zeer uitvoerig schrijven met een nieuwen staat van verschillen, thans tot een bedrag van *f* 24,436.14.

Burg. en Weth. stelden deze stukken in handen van den heer Van Krimpen. Zijn advies van 12 Maart gaf Burg. en Weth. aanleiding, bij brief van 28 Maart, aan de aannemers te antwoorden, dat zij eene splitsing van hun voorstel van 5 Februari niet konden toelaten en hen uitnoodigden het drieledig voorstel van hun college binnen 14 dagen in zijn geheel aan te nemen of te verwerpen; en dat, indien na dat tijdsverloop geen bericht van de aanneming van dat voorstel bij hen was ingekomen, hun college zich ontslagen zou rekenen van de bereidverklaring, om het voorstel van 5 Februari 1896 aan 's Raads goedkeuring te onderwerpen.

Bij brief van 8 April verklaarden de aannemers, in dat drieledig voorstel te berusten en spraken zij de hoop uit op spoedige afdoening dezer zaak, ter voorkoming van meerder renteverlies.

Naar aanleiding van het vorenstaande en onder overlegging van alle betrekkelijke stukken, stellen Burg. en Weth. voor, te besluiten:

1. Burg. en Weth. te machtigen, behoudens goedkeuring van heeren Ged. Staten, met de aannemers

van bestek nº. 8, dienst 1894, aan te gaan eene overeenkomst van dading tot definitieve bepaling van het bedrag voor meer of minder werk hun verschuldigd, op den voet als deze is omschreven in hunne missive van 5 Februari 1896 en door de aannemers is aangenomen bij schrijven van 8 April 1896.

2. Burg. en Weth. uit te noodigen, tot regeling en afdoening dezer zaak, te zijner tijd de noodige financieele voorstellen aan de goedkeuring van den Raad te onderwerpen.

De Raad besloot dit voorstel op 28 dezer te behandelen.

ZANGERSHAL VOOR HET ZANGERSFEEST TE STUTTGART.

Omtrent deze reusachtige hal ontleenen wij aan de *Deutsche Bauzeitung*, dat zij wordt gebouwd volgens het ontwerp van den Reg. Baum. Heim, hetwelk bij de vroeger uitgeschreven prijsvraag met den 1sten prijs werd bekroond.

Het gebouw, dat 8250 zitplaatsen, 4000 staanplaatsen, ruimte voor 140 eeregasten, 8040 zangers en 50 muzikanten — te zamen 20480 personen — zal bevatten, heeft een rechthoekigen grondvorm en is binnenwerks 140 M. lang, 56.50 M. breed en 25 M. hoog. De 20 spanten, waarvan de voetpunten 64 M. uit elkander liggen, hebben den paraboolvorm; zij bestaan uit een boven- en een onderregel, waarvan de afstand in den top 2.25 M. bedraagt. De bovenregel wordt samengesteld uit twee houten van 16 × 22 cM., de onderregel uit twee van 12 × 18 cM. De op druk berekende schoren zijn *enkel* en hebben een zwaarte van 12 × 16 cM. De voor *trek* bestemde verstijvingshouten zijn *dubbel* en hebben een doorsnede van 9 × 16 cM. Ieder spant, met een kubiek van ongeveer 13.5 M³. en een gewicht van 8000 KG. wordt geheel gereed in de werkplaats afgemaakt en dan door middel van 7 winden naar boven gebracht en op de juiste plaats gelegd. De fundeering der spanten geschiedt op palen, die een maximumdruk van 15 KG. per cM². zullen torsen. De vloer der hal klimt 3.9% en is aan de achterzijde 3 2 M. hooger dan aan de voorzijde. Het podium ligt 1.60 M. boven den vloer en heeft verhoogingen van 0.24 M., breed 2.40 M. De ruimte onder het podium is voor garderobe voor de zangers ingericht. De zitbanken zijn 28 cM. breed en zóó geconstrueerd, dat een gedeelte ervan in de hoogte kan getrokken worden om als tafel te dienen. De wanden der hal worden deels betimmerd, deels met jutte bekleed en beschilderd. Het dak wordt met papierstuc in verschillende tinten bedekt. De decoratie der hal geschiedt met planten, guirlandes en festons van allerlei aard, die, evenals de materialen van het gebouw, zoo aangebracht worden, dat zij onbeschadigd afgenomen kunnen worden. Het feestterrein heeft eene grootte van 868 aren.

De kosten voor de hal, het entreeportaal, de kassahuisjes en het gebouw voor post en andere openbare diensten, zijn op 87,000 Mark begroot en die voor de inrichting van het terrein, rioleering, verlichting, waterleiding en decoratie op 33,000 Mark, totaal dus 120,000 Mark.

PRIJSVRAGEN

VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

1e Prijsvraag: Ontwerp van een Turngebouw.

Het terrein, rechthoekig van vorm, lang 25 M. en breed 25 M. met afgeschuinden hoek van minstens 2.5 M. gevellengte, is gelegen op den hoek van twee straten.

Het gebouw moet bevatten:

a. Een ruimen ingang met dito vestibule door flinke tochtdeuren afgesloten.
b. Een ruime kleedkamer, waarin groote kasten tot berging van turncostumes, en langs de wanden kapstokken met haken. Deze kleedkamer moet in directe verbinding staan met de na te noemen turnzaal.
c. Eene douchekamer in verbinding met voornoemde kleedkamer en voorzien van eenige lavabo's.
d. Eene groote turnzaal van minstens 250 M². oppervlakte, behalve uit de kleedkamer ook direct van uit de vestibule toegankelijk. Deze zaal moet door staand licht verlicht worden en moet voorzien zijn van eene houten lambrizeering van 2 M. hoogte. Voor het bergen van turntoestellen moet de noodige gelegenheid bestaan.
e. Eene schermzaal groot minstens 60 M². met gelegenheid voor berging van schermgereedschappen.
f. Bij de turnzaal eene tribune voor toeschouwers, direct van uit de vestibule door middel van eene trap toegankelijk en buiten de zaalruimte vallende.
g. Een spreekkamertje op den begane-grond.
h. Een ruime bestuurskamer waarin eenige kasten.
i. De noodige goed verlichte ruime privaten en urinoirs.
k. Eene conciergewoning met afzonderlijken toegang van af den openbaren weg, doch ook in directe verbinding met het turngebouw staande, en bevattende 3 kamers, keuken en verdere accessoires.

Verlangd worden:
1º. De plattegronden van begane-grond en verdieping.
2º. De beide gevels.
3º. Twee doorsneden, alle op eene schaal van 1 à 100.
4º. Een detail van het inwendige van de turnzaal.
5º. Een detail van een gedeelte van een der gevels, beide op eene schaal van 1 à 20.

De teekeningen moeten alle in inktlijnen geteekend zijn; de verdere afwerking wordt vrijgelaten.

Voor de drie beste en ter bekroning voorgedragen ontwerpen worden uitgeloofd:
als 1e prijs de zilveren medaille en het getuigschrift der Vereeniging, benevens *f* 75.—.
als 2e prijs de bronzen medaille en het getuigschrift der Vereeniging, benevens *f* 50.—.
als 3e prijs het getuigschrift der Vereeniging.
Ter mededinging worden uitgenoodigd alle Nederlanders.

2e Prijsvraag: Ontwerp van een Winkelpui.

De breedte van het perceel, waarvoor de pui moet dienen, is 9 M. van hart op hart erfscheidsmuren; buiten deze maat mogen geene lijsten en dergelijke omgewerkt worden; het terrein wordt geacht ter weerszijden ingebouwd te zijn.

De winkelvloer ligt 0.20 M. boven de straat, de winkelverdieping is hoog 4.70 M. van vloer tot vloer.

Boven den winkel ligt een entresol, hoog 3.25 M. van vloer tot vloer, ingericht als magazijn en geacht door middel van eene open trap in onmiddellijke verbinding met den winkel te staan.

Voor het boven deze entresol gedachte bovenhuis moet een geheel afzonderlijke toegang gemaakt worden; de winkelingang mag daarmede niet gecombineerd worden.

De door schuiframen afgesloten étalagekast moet 1 M. diep zijn en in verband daarmede eene tochtdeur worden aangebracht.

In de borstwering moet gelegenheid zijn voor de verlichting van den onder den winkel gedachten kelder.

Het winkelraam moet door een rolblind kunnen worden afgesloten.

De keuze van de te gebruiken materialen voor de pui is vrij; vormen en constructie moeten echter in overeenstemming zijn met het karakter dier materialen.

Verlangd worden:
opstand, plan en doorsnede van de pui met etalagekast, met aanduiding van de constructie op eene schaal van 1 à 20.

De teekening moet in inktlijnen worden uitgevoerd, de verdere afwerking wordt vrijgelaten.

Voor de twee beste en ter bekroning voorgedragen ontwerpen worden uitgeloofd:
als 1e prijs de bronzen medaille en het getuigschrift der Vereeniging, benevens *f* 50.—.
als 2e prijs het getuigschrift der Vereeniging.
Ter mededinging aan deze prijsvraag worden uitgenoodigd alleen zij, die op den datum van uitschrijving dezer prijsvragen, lid zijn van de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap".

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Alle stukken ter beantwoording dezer prijsvragen worden vóór of op den 15n September 1896 vrachtvrij ingewacht aan het adres van den 1e-Secretaris, Jonkerfransstraat 49.

Ontwerpen, na dien datum ingezonden, blijven buiten beoordeeling.

De teekeningen en stukken moeten met een motto gemerkt en verder vergezeld zijn van een gesloten brief waarin naam, qualiteit en woonplaats van den ontwerper, en van een tweeden dito waarin een correspondentie-adres vermeld is. Op beide brieven moet het motto der teekeningen voorkomen.

Het schrift tot toelichting der teekeningen of dat op de teekeningen zelf voorkomende, moet door eene andere hand dan die des vervaardigers geschreven zijn.

De ontwerper van eenig antwoord mag zich als zoodanig niet bekend maken vóór de uitspraak der Jury.

De Jury voor deze prijsvraag bestaat uit de heeren Karel Muller, Eduard Cuypers en W. Kromhout Czn., architecten te Amsterdam, en de heeren Henri Evers en C. N. van Goor, architecten te Rotterdam en bestuursleden van B. en V.

De Jury heeft het recht, wanneer geen antwoord ter volle bekroning kan worden voorgedragen, aan het Bestuur van Bouwkunst en Vriendschap voor te stellen, de uitgeloofde prijzen op andere wijze dan de bovengenoemde te verdeelen en toe te kennen aan zulke antwoorden, die zij meent dat daarop aanspraak hebben.

De Vereeniging behoudt zich het recht voor gedurende 3 maanden na den uitslag der beoordeeling alle antwoorden ter expositie af te staan aan andere vereenigingen in ons land; gedurende dien tijd kan geen der ontwerpen gereproduceerd worden zonder toestemming van het Bestuur van Bouwkunst en Vriendschap.

De ontwerpen zullen na dien tijd aan de correspondentie-adressen worden teruggezonden.

De uitslag der bekroningen zal op een der eerstvolgende wintervergaderingen van Bouwkunst en Vriendschap bekend gemaakt en de ingekomen ontwerpen aldaar voor het eerst geëxposeerd worden. Het rapport der Jury zal alsdan ter inzage liggen en tevens in de voornaamste bouwkundige bladen verschijnen.

De uitreiking der bekroningen geschiedt in de Algemeene Vergadering, in Januari 1897 te houden, tot welker bijwoning de bekroonden tijdig zullen worden uitgenoodigd.

Namens het Bestuur,
Henri Evers, *Voorzitter.*
C. N. van Goor, 1e-*Secretaris.*

Rotterdam, 15 April 1896.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Het progamma voor het drietal prijsvragen, door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst uitgeschreven, is van den volgenden inhoud:

1. Een blok van vier heerenhuizen.

Elk der vier heerenhuizen moet bestaan uit een onder- en een bovenwoning, bevattende:

A. de onderwoning (zonder sousterrain):
twee kamers en suite,
een spreekkamer,
minstens drie slaapkamers,
een slaapkamer voor dienstboden,
een zolder, met eigen trap,
een warande,
een keuken,
een provisiekamer,
een kelder,
privaten enz.
een tuin.

B. de bovenwoning:
twee kamers en suite,
een spreekkamer,
vier slaapkamers,
een slaapkamer voor dienstboden,
een zolder,
een warande,
een keuken,
een provisiekamer,
een kelder, waartoe de toegang niet mag geschieden door een luik of een op te trekken gedeelte van de trap,
privaten enz.

De breedte van elk perceel is 8.50 M.

Het peil aan tuin en straat is gelijk.

De fundeering wordt geacht te zijn op staal, gelegen 1 M. onder den begane-grond.

Verondersteld wordt dat, bij grooten eenvoud, voor den bouw der huizen gebruik wordt gemaakt van soliede bouwmaterialen; bij het ontwerpen moet gelet worden op de toepassing van het nieuwste en beste op het gebied van hygiëne en wering van brandgevaar.

Gevraagd worden:
de plattegronden,
de voor- en achtergevels,
een lengte-doorsnede.

De teekeningen moeten op de schaal van 1 à 100 in inktlijnen zijn uitgevoerd; de verdere afwerking wordt aan de keuze van den ontwerper overgelaten.

Verder wordt nog verlangd minstens één detail van den gevel op 1/20.

Voor de ter bekroning waardig gekeurde ontwerpen worden uitgeloofd: als 1e prijs de verguld-zilveren medaille en het getuigschrift der Maatschappij; als 2e prijs de zilveren medaille en het getuigschrift der Maatschappij; als 3e prijs de bronzen medaille en het getuigschrift der Maatschappij.

Ter mededinging worden alle Nederlanders uitgenoodigd.

2. Het ontwerp voor een getuigschrift, ten dienste der afdeelingen van de Maatschappij, om te worden uitgereikt aan de bekroonden wegens prijsvragen, door de afdeelingen uit te schrijven.

Het getuigschrift moet gedrukt worden op een blad, groot 25 bij 35 cM. De in te zenden ontwerpen kunnen op grooter schaal worden vervaardigd.

De tekst op het te ontwerpen getuigschrift is als volgt:

Afdeeling .....
van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
Het Bestuur der Afdeeling verklaart dat aan het ontwerp van .....
ingezonden op de prijsvraag, in 18..... door de Afdeeling uitgeschreven voor een.....
door de beoordeelaars, zijnde de heeren:.....
.....
is toegekend .....
.....
.....

Het Bestuur der Afdeeling:
Voorzitter.
Secretaris.

De teekening moet met inktlijnen uitgevoerd en voor photolitographische reproductie geschikt zijn.

Voor de twee beste en ter bekroning waardig gekeurde ontwerpen worden uitgeloofd, als 1e prijs, de zilveren medaille der Maatschappij en het getuigschrift, benevens *f* 60, door de Afdeelingen Arnhem, Rotterdam en Utrecht verstrekt, om daardoor het recht te hebben van het getuigschrift gebruik te maken voor de door hen toe te kennen bekroningen; als 2e prijs de bronzen medaille der Maatschappij en het getuigschrift.

Ter mededinging worden alle Nederlanders uitgenoodigd.

3. Buitenschuifdeur-kozijn met glazen schuifdeuren.

Het ontwerp wordt verlangd van een buitenschuifdeur-kozijn, met glazen schuifdeuren, uitkomende op eene open warande, en voorzien van afsluiting die zooveel mogelijk beveiligt tegen inbraak.

Het kozijn is in den dag 2.20 M. breed en 3.60 M. hoog.

De verdieping van de kamer is 4.60 M. van bovenkant vloer tot onderkant plafond.

Gevraagd worden, de horizontale en de verticale doorsnede, en het buitenaanzicht (voor de helft bij gesloten, voor de helft bij geopenden stand der deur), op de schaal van 1 à 10, benevens enkele details op de ware grootte.

Voor het beste en ter bekroning waardig gekeurde ontwerp wordt uitgeloofd de bronzen medaille en het getuigschrift der Maatschappij.

Ter mededinging worden uitgenoodigd alleen de leden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 1. Alle stukken ter beantwoording van deze prijsvragen worden vóór of op 29 December 1896, des middags te 12 uur, vrachtvrij ingewacht aan het bureau der Maatschappij, te Amsterdam.

Art. 2. De in te zenden stukken moeten gemerkt zijn met een motto, en met een herkenningsteeken aan de achterzijde; zij moeten vergezeld zijn van: 1º. een gesloten naambrief, waarop aan de buitenzijde dat motto is herhaald, en van binnen bevattende de vermelding van naam, betrekking en woonplaats van den inzender; 2º. van een open brief, waarin een adres, om zoo noodig met den inzender te correspondeeren zonder den naambrief te openen.

Art. 3. De teekeningen mogen niet op houten ramen ingeleverd worden.

Het schrift op de teekeningen moet van eene andere hand dan die des vervaardigers zijn.

De ontwerper mag zijn naam niet bekend maken vóór de uitspraak der Jury.

Worden de beide laatste bepalingen niet behoorlijk nagekomen door den inzender, dan blijft zijn ontwerp buiten mededinging.

Art. 4. De ingezonden ontwerpen worden in handen gesteld van eene commissie van beoordeeling, bestaande uit 5 leden, zijnde de heeren:

I. H. J. van Lunteren, lid van het Hoofdbestuur der Maatschappij, architect, Utrecht.
A. C. Bleijs, bouwmeester, Amsterdam.
Jacques Leyh, gemeente-architect, Haarlem.
C. B. Posthumus Meijjes, architect, Amsterdam.
J. Mutters Jr. architect, 's-Gravenhage.

Art. 5. De Jury heeft het recht, wanneer geen antwoord ter bekroning kan worden voorgedragen, aan het Hoofdbestuur voor te stellen eene andere onderscheiding toe te kennen aan zulke antwoorden, die zij meent dat daarop aanspraak hebben.

Art. 6. De bekroonde ontwerpen blijven het eigendom der Maatschappij.

Art. 7. De uitslag der beoordeeling zal terstond na de uitspraak der Jury worden bekendgemaakt, en de ingekomen plannen zullen worden tentoongesteld tijdens de Algemeene Vergadering in Mei 1897, waarin de bekroningen zullen worden uitgereikt.

Art. 8. De niet bekroonde ontwerpen kunnen in April 1898 worden afgehaald aan het bureau der Maatschappij te Amsterdam, op vertoon van het in art. 2 vermelde herkenningsteeken. De stukken der inzenders, buiten Amsterdam woonachtig, worden na genoemd tijdsbestek en tegen overlegging van het herkenningsteeken aan een op te geven adres teruggezonden.

In bijzondere gevallen, ter beoordeeling van het Hoofdbestuur, kunnen op uitdrukkelijk verlangen der inzenders, teekeningen binnen dit tijdsbestek worden teruggegeven.

Het Hoofdbestuur der Maatschappij,

C. Muysken, *Voorzitter.*
Amsterdam 1896. C. T. J. Louis Rieber, *Secretaris.*

KIESVEREENIGING GEMEENTEBELANG TE ARNHEM.

Op 20 April jl. werd in eene vergadering van genoemde Kiesvereeniging door den heer Tellegen, directeur van publieke werken te Arnhem, eene lezing gehouden over de organisatie der bouwpolitie alhier. Spreker begon zijne voordracht met de mededeeling dat eenige weken geleden de Hooge Raad een vonnis had geveld, waaruit ten duidelijkste gebleken was hoe broos het leven is van gemeenteverordeningen. Daardoor is het gebleken dat er wijzigingen moeten worden gebracht in de verordening op het bouwen en sloopen. Hoewel de bestaande verordening slechts 10 jaar oud is, blijkt het hoe in die 10 jaren op rechterlijk gebied de denkbeelden gewijzigd zijn. Vooraf wenscht spreker een blik te slaan in de geschiedenis der verordeningen op het bouwen. In 1583 bestonden in Parijs reeds bepalingen op de inrichting van privaten en in 1748 had men in diezelfde stad verordeningen op de constructiën. Hier-te-lande dateeren die verordeningen na het maken der gemeentewetten. Dat de oude steden zonder verordeningen toch dikwijls een beteren aanleg toonden, was toe te schrijven aan het feit, dat de gemeenten eigenaressen waren van vele terreinen en dus bij den verkoop bepalingen konden bedingen omtrent de bebouwing. Hier berusten b.v. van 1815 vele dergelijke koopcontracten, waarin bij enkele zelfs de bepaling voorkomt dat de huizen niet met roode pannen mochten gedekt worden. Na 1850 deden de cholera-epidemieën de behoefte aan verordeningen op het bouwen ontstaan. In 1853 werd door den Raad eene verordening bekrachtigd betreffende het bewaren van mest. Gedeputeerde Staten maakten het echter het college van B. en W. daarover lastig en in Juni 1854 werden in deze bepalingen wijzigingen gemaakt, waarna de Minister van Binnenl. Zaken op zijne beurt bemerkingen maakte. In 1859 werden door 2 leden van den Raad voorstellen gedaan tot onbewoonbaarverklaring. In 1864 werden weder de bepalingen omgewerkt en 5 Maart 1864 vastgesteld. Op 17 Sept. 1864 kwamen weder wijzigingen aan de orde en in Nov. van dat jaar werd art. 1 bij Koninkl. besluit vernietigd.

In 1871 werd de bestaande verordening aangevuld met eene bepaling betreffende de richting en breedte van straten en eindelijk, in 1886, de thans bestaande verordening vastgesteld. Groote verwachtingen werden van deze verordening gekoesterd, doch het resultaat heeft daaraan niet beantwoord. De bodem, waarop de verordening is gebaseerd, bleek niet vast te zijn, en in strijd met art. 179 der Gemeentewet, voor zoover de verordeningen door B. en W. worden uitgevoerd. Uit een vonnis van den Hoogen Raad blijkt dat dit College eene beperkte opvatting heeft van die uitvoering door B. en W. Verschillende ministers hadden daaromtrent verschillende opvattingen. Minister Van Houten is een geheel andere opinie toegedaan dan zijn voorganger Lohman. De groote kwestie is hier of men vergunning moet hebben of wel kennisgeving volstaat. In 1886 sprak de Hooge Raad een vonnis uit dat vergunning werd voorgeschreven. In 1891 echter schrijft Minister Lohman aan de Ged. Staten van Utrecht dat hij vergunning niet noodig acht, doch eene kennisgeving volstaat. In 1894 daarentegen oordeelt Minister van Houten dat wel vergunning tot bouwen noodig is.

Een andere voorname questie is of men het recht heeft voor te schrijven dat een deel bouwgrond moet blijven liggen voor stratenaanleg. In de bouwverordening van Nieuwer-Amstel stond zelfs dat op grond voor den aanleg van straten bestemd, niet alleen niet gebouwd, doch geen bedrijf mocht worden uitgeoefend. Het groote struikelblok van de verordening is echter of men heeft een verordenende of een besluitende Raad. De Hooge Raad wil dat niet en eischt dat de bouwverordening in elk geval voorziet. Vroeger heeft de H. R. dit principe niet gehuldigd, wat blijkt uit een arrest van 1890, waarbij eene veroordeeling volgde wegens het bouwen op een tot straat bestemd terrein. Spreker vergelijkt de raadsleden die eene verordening moeten maken, met een acrobaat, die met de beenen op twee stoelen staat, waaraan links en rechts de Hooge Raad of de Minister van Binnenl. Zaken trekt. Daarom is het meer dan wenschelijk, dat een wet wordt gemaakt op bouwen en sloopen, die onaantastbaar is voor de juristen, want dit is geen enkele verordening.

Bij de verordening van 1886 zijn de rubrieken verdeeld en gerangschikt en nu is de vraag of men bij uitbreiding moet toegeven aan de boven aangehaalde denkbeelden. Men moet de verordening uitbreiden en beter maken en daarbij komt dadelijk aan de orde de questie van een verordenenden en beslissenden Raad. Het wordt nu geheel eene technische questie, want alle gevallen moeten voorgeschreven worden en daar men dus de bepalingen verscherpt, moet er recht van ontheffing bestaan. Maar wie moet die ontheffing geven? Als voorbeeld wijst spreker op de wet van 1875 op de inrichting van fabrieken. Een achterdeur blijft nu over; men moet de bepalingen geheel technisch inrichten en spreken b.v. van een riool van voldoende capaciteit en een behoorlijk privaat, en dan moet de rechter uitmaken of aan die voorwaarde is voldaan.

En wat betreft kennisgeving of vergunning, heeft in 1886 het raadslid Moll een zeer interessant betoog geleverd, dat men op grond van art. 1626 van het B. Wetboek geene vergnuning kon eischen.

Doch in eene geordende maatschappij kan men toch niet iedereen de vrijheid laten om te bouwen zooals hij wil. De heer Verkouteren, die over deze zaak veel heeft geschreven, wil geen vergunning, doch zegt dat men ieder moet laten bouwen volgens eene verordening; blijkt bij het toezicht aan de betrokken ambtenaren dat in strijd met de verordening wordt gebouwd, dan moet de rechter dit uitmaken.

Binnen zeer korten tijd zal bij Koninklijk besluit worden afgekondigd een wet op de inrichting van fabrieken en als overgangsbepaling tracht men hieromtrent nu reeds invloed uit te oefenen en met deze wet kan ook de nieuwe verordening rekening houden. De questie van beroep is ook een factor om rekening mede te houden. Nu is het beroep bij den Raad, doch Prof. Oppenheim is daartegen, op grond dat de gemeentewet dit niet bedoelt; wel is dit aan B. en W. opgedragen, doch dit heeft geen zin, daar men dan tweemaal bij dezelfde rechters komt. Dit is bij de zoogenaamde wet op hinder en gevaar beter geregeld, daar is het beroep bij den Raad van State.

Bij de verordening op het bouwen is feitelijk geen hooger beroep. Daar het bijna niet doenlijk is om alles vooraf juist voor te schrijven — spreker noemt b.v. slechts de helling van straten, — zou de beste oplossing zijn een wet bij Kon. besluit op het bouwen en sloopen; spreker hoopt dat het eenmaal zoover zal komen, en of men nu, zegt spreker terecht, uit den Haag of van af de Groote Markt wordt geregeerd, dit komt op hetzelfde neer.

De bestaande bouwverordening werd nu rubrieksgewijze behandeld en de leemten daarin in groote trekken besproken, als: rooiing en peil, aanleg van straten, bebouwing van terreinen, hoogte der gebouwen, souterrains, privaten, riolen, verharding enz.

Niettegenstaande alle teleurstellingen die de Gemeenteraad ondervonden heeft bij het maken der verordening, blijkt het dat men den moed nog niet heeft verloren een nieuwe saam te stellen en hiervoor brengt spreker dit college hulde.

Aan het einde zijner interessante voordracht gekomen, hoopte spr. dat van de gemeentenaren zelf het verzoek zou uitgaan om eene betere voorziening van de bestaande verordening, en het stond bij hem vast dat de teekenen er waren om die hoop te koesteren. Het was toch meer dan tijd om een einde te maken aan een wedstrijd om voor het kleinste bedrag het slechtste huurhuis te bouwen.

Tot nu toe veelal miskend door velen, zou dan de bouwverordening eenmaal den tijd beleven dat zij niet meer is de Asschepoester in de gemeentehuishouding.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Donderdag 23 *April* 1896.

Na opening door den Voorzitter wordt het woord gegeven aan den heer B. W Wiering Jr.

Spreker leidde zijne verhandeling over de „verschillende wijzen van reproductie" in met een geschiedkundig overzicht van af de middeleeuwen tot op het tijdstip dat de beroemde Aloïs Sennefelder (geb. Praag 1771) de lithographie ontdekte, om daarna nog geruimen tijd stil te staan bij de zincographie, photolithographie enz.

Hierna werd eene kunstbeschouwing gehouden van afdrukken, op de verschillende wijzen van reproduceeren door spreker aangehaald, betrekking hebbende, waaronder zoowel zeer geestige Japansche en Chineesche houtsneden als voortbrengselen van Westersche kunst.

Deze zeer leerrijke lezing, verhoogd door de aangename wijze van voordragen, werd door alle aanwezigen met aandacht gevolgd.

Te 11½ uren werd de zeer geanimeerde vergadering met een hartelijk woord van dankzegging door den Pres. gesloten, met beleefde uitnoodiging aan den heer Wiering de leden nogmaals te komen vergasten, waartoe spreker zich welwillend bereid verklaarde.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van Vrijdag 24 *April* 1896.

Bij afwezigheid van Voorzitter en Vice-voorzitter werd de vergadering door het Bestuurslid Mondt geleid; na lezing en goedkeuring der notulen werd het onlangs aangenomen lid Schlusen welkom geheeten en deed de Voorzitter het voorstel dit jaar de gebruikelijke kunstreis niet te maken, waarmede de Vergadering zich vereenigde. De heer K. Cramer te Delft werd als lid aangenomen en de Voorzitter, de verkiezing van candidaten voor het lidmaatschap van het Hoofdbestuur besprekende, deelde mede dat het Bestuur het voornemen had opgevat de heeren Ed. Cuypers en C. B. Posthumus Meijjes te Amsterdam, Weve te Nijmegen en Mutters te 's-Gravenhage, als zoodanig aan te bevelen en dit bij advertentie bekend te maken. De Vergadering vereenigde zich met dit voorstel.

De heer Michel F. Philips hield daarop een voordracht over hardsteen (petit-granit), en behandelde de formatie van steen in het algemeen, om meer uitvoerig stil te staan bij kalksteen en achtereenvolgens hardsteen, kalksteen en marmer te behandelen, waarbij verschillende monsters het gesprokene toelichtten en een teekening een denkbeeld gaf van de verschillende lagen in een hardsteengroeve. Het zoogenaamde petit-granit is een schoone steensoort; zij kan een drukking van 844 kilo per cM². weerstaan, heeft een soortgelijk gewicht van 2.7, wordt bij indompeling in water slechts weinig zwaarder, bevriest niet en laat zich uitmuntend bewerken. Hierbij komt, dat deze steen taai en zelfs buigzaam is, zooals verschillende proefnemingen hebben aangetoond.

Spreker kwam meer uitvoerig terug op de formatie van hardsteen, die van 30 tot 40 lagen in eenigszins hellende richting voorkomt, beschreef de ontginning en de verschillende wijzen, die daarbij werden in practijk gebracht, om ten slotte een overzicht te geven van de velerlei soort van bewerking. Alles te samen vattende, werd met groote voorliefde over de hardsteen gesproken.

De Voorzitter bracht den spreker dank voor de allerbelangrijkste mededeelingen en stelde de vragen van het Hoofdbestuur aan de orde. Alleen op de vragen 5 en 10 was een antwoord ingekomen; dat omtrent de gebreken in de fundeering van oude gebouwen zal worden opgezonden, terwijl dat omtrent houtcement (vraag 10) geacht werd geen antwoord op de vraag te zijn.

De heer H. Fles deed mededeelingen omtrent eigengemaakte sloten en het metselen van ellipsbogen en verduidelijkte het gesprokene door monsters en eene teekening. Ook hem werd door den Voorzitter dank gebracht, waarna de vergadering gesloten werd.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Amsterdam. In de op Donderdag 28 Mei te houden algemeene vergadering van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst moeten vier leden van het Bestuur gekozen worden tot voorziening in de vacaturen, ontstaan door het bedanken van de heeren C. H. Peters en L. C. Hezenmans en de periodieke aftreding van de heeren J. R. de Kruijff en Ed. Cuypers, waarvan de laatste herkiesbaar is. De volgens rooster aanblijvende leden van het Bestuur zijn C. Muysken, D. E. C. Knuttel, I. H. J. van Lunteren, H. Evers en V. G. A. Bosch.

— De jaarlijksche tentoonstelling van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst wordt Woensdag 20 Mei geopend en Zaterdag 13 Juni gesloten. Zij wordt gehouden in het maatschappelijk gebouw, Marnixstraat 402, en de kunstwerken moeten vóór of op 7 Mei e. k. worden ingezonden.

— Te rekenen van den 1n Mei e. k. worden den inspecteurs van arbeid de volgende standplaatsen aangewezen als:

Dr. H. F. Kuyper, Breda; J. Arendsen de Wolff, Rotterdam; H. W. E. Struve, 's-Gravenhage; J. H. L. van Deinse, Amsterdam; A. D. P. V. van Löben Sels, Zwolle, en G. J. van Thienen, Groningen.

— Aflevering 4 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat: Het temmen van Zebra's, door H. J. C. — Het samenvouwbaar rijwiel, door A. J. S. — Gedwongen en vrijwillige samenleving, door Dr. H. J. Calkoen. — Hyacinthus orientalis en Tulipa gesneriana op Holland's bollenvelden, door J. Valckenier Suringar. — Aanvullingsberichten omtrent het acetyleen en zijn toepassingen, door Dr. L. Bleekrode. — Een welkome gast uit verre landen, door C. J. B. — De chemische processen van de ademhaling, door Dr. R. G. Rijkens. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— De Gemeenteraad te Hellevoetsluis benoemde tot directeur der in aanleg zijnde waterleiding den heer W. van Leeuwen, architect aldaar.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië zijn eervol ontslagen de opzichter 1e kl. Van Marion, onder toekenning van pensioen en, op verzoek, de tijd.-ing. bij de werken en opnemingen aan de Solorivier A. Mollinger.

Door den directeur der B. O. W. zijn benoemd bij de exploit. der Staatsspoorwegen, tot tijdelijken onderopzichter 2e kl., de tijdelijke onderopzichter 3e kl. C. P. Gersen; tot onderopzichter 2e kl., de onderopzichter 3e kl. F. H. van den Berg. Overgeplaatst naar de westerlijnen, de onderopz. 1e kl. B. F. Joseph; naar de res. Batavia, de opz. 3e kl. bij den waterstaat en 's lands B. O. W., J. G. de Lassasie.

— Bij den dienst der Staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust is werkzaam gesteld als tijdelijk opzichter 2e kl. L. W. A. Le Fèbre, thans id. 3e kl.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Flink ervaren opzichter voor een belangrijk gebouw met zware paalfundeeringen enz., te Amsterdam. Adres lett. G. M., Bureau van dit blad. (*Zie advert. in no.* 16.)

— Opzichter voor de verbouwing van een groot stoomgemaal in Noord-Holland. Salaris *f* 100 per maand. Adres lett. H. S. Bureau van dit blad. (*Zie advert. in no.* 16.)

— Bouwkundig bureauchef, salaris *f* 125 per maand, en bekwaam teekenaar, bekend met den bouw van waterleidingen en fabrieken, salaris *f* 90 per maand. Adres let. L. V. Bureau van dit blad. (*Zie advert. in no.* 16.)

— Bekwaam opzichter-teekenaar. Adres lett. R. S. Bureau van dit blad (*Zie advert. in no* 16.)

— Bekwaam teekenaar voor het ontwerpen van reclamebiljetten en illustratiën bij een boek- en steendrukker te Amsterdam. Adres nº. 10098, Bureau *N. Rott. Ct.*

— Dagelijksch opzichter van den R.-K. Godsdienst bij den bouw eener school. Salaris *f* 60 per maand. Adres onder lett. S., Adv.-bureau J. B. Reijndorp, Martelaarsgracht, Amsterdam.

— Bouwkundig opzichter. Adres den arch. E. Corbeij te Roermond.

— Baas-timmerman en baas-bankwerker aan de Ambachtsschool te Haarlem, beiden op een jaarwedde van *f* 800 Adres den directeur.

— Eerste opzichter aan de gemeente-gasfabriek te 's-Gravenhage. Minimum jaarwedde *f* 1400. Inl. bij de directie der fabriek, dagel. van 9 12 uren. Adres vóór 30 April ter secretarie 3e afd.

— Leeraar voor rechtlijnig en bouwkundig teekenen, tevens kunnende assisteeren bij het onderwijs in handteekenen, aan de Ambachtsschool te 's-Gravenhage. Jaarwedde *f* 1200 à *f* 1400. Adres vóór 29 April aan den directeur (*Zie advert. in no.* 17).

Aan de AMBACHTSSCHOOL te *'s Gravenhage* wordt ten spoedigste **gevraagd** een

LEERAAR

voor Rechtl. en Bouwk. teekenen,

tevens kunnende adsisteeren bij het onderwijs in **Handteekenen.** Salaris ***f* 1200.**— à ***f* 1400.**— naar gelang der overeen te komen lesuren. Aanmelding vóór *Woensdag 29 April a. s.* aan den Directeur der School, Z. O. Binnensingel 32, *'s-Gravenhage.*

HET BESTUUR.

SIMPLEX **SIMPLEX**
RIJWIELEN.
Bakkerstraat 52, ARNHEM.

In voorraad de **Modellen 1896** en de **nieuwste Onderdeelen.** Prijscouranten gratis verkrijgbaar. Degelijke inrichting voor reparatiën.

RIBBENVERWARMINGSBUIZEN. **Haarlemsche IJzergieterij.**

J. E. BROEKMAN.
Invincible Rijwielen
***f* 115, *f* 145 en *f* 185.**
HET SNELSTE en SOLIEDSTE RIJWIEL.
Weteringschans 3, AMSTERDAM.

ASPHALTFABRIEK.
MEIJJES en BOSCH, Wijhe bij Zwolle.
Fabriek van Asphaltdakpapier, Isoleerplaten, Carbolineum enz.
Specialiteit: **HOUTCEMENTDAKEN (verbeterd systeem Häusler), Asphaltvloeren, DAKEN** met **DUBBELE ASPHALTBEDEKKING** onder **zes jarige garantie.**
MONSTERS en PRIJSOPGAVEN op aanvraag **gratis** en **franco.**

TE KOOP

mede op grondrente, in de onmiddellijke nabijheid van *'s Gravenhage*, **ongeveer 45,000 cA. BOUWGROND** geheel of gedeeltelijk, met een zich daarop bevindend **BUITENVERBLIJF.** Het BUITENVERBLIJF, zeer geschikt voor Kostschool of Pensionaat, is ook afzonderlijk **TE HUUR**, met een gedeelte van den TUIN.

Door de ligging van het terrein aan goed vaarwater, is de grond o. m. uitmuntend geschikt voor de stichting van fabrieken.

Franco aanvrage bij den Architect K. STOFFELS, *Prins Hendrikstraat 30a* te 's Gravenhage.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Maandag 11 Mei 1896,** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek No. 13.

Het VERBOUWEN van het Gemeentehuis en de Woning voor den Concierge, het BOUWEN van een Raadzaal en het verrichten van verschillende werken.

Begroting ƒ29.000.

Aanwijzing: *Maandag 4 Mei a. s.*, 's voormiddags 10½ uur, in het Gemeentehuis. Inlichtingen: alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding van 10—12 uur v. m. aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize, alwaar het bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 6 teekeningen à **ƒ2.50** verkrijgbaar is.

Tramweg-Maatschappij „DE MEIJERIJ."

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **5**den **Mei 1896,** des voormiddags ten **11** ure *(locale tijd)*, zal in het Koffiehuis van den Heer ED. STOOT te *Eindhoven* worden **aanbesteed:**

Volgens BESTEK No. 2:

Het leveren, inkepen, vlakken en creosoteeren van 64,200 dwarsliggers ten behoeve van den Tramweg Veghel—Eindhoven—Belgische grens.

Het bestek is tegen betaling van **ƒ0.50** verkrijgbaar op franco aanvraag aan het bureau der Maatschappij te *Eindhoven*.

Inlichtingen worden *Zaterdag* en *Woensdag 25* en *29 April* des voormiddags van 9—12 ure aan bovengenoemd bureau verstrekt.

De Ingenieur,
MARCEL DE JONGH.

Waterschap der Sluis a|d Wielingen.

Het uitvoerend Bestuur is voornemens aan te besteden bij enkele inschrijving:

het maken en leveren van twee vloed- en twee puntdeuren van groenharthout.

Inlichtingen te bekomen bij en aanwijzing zal gedaan worden door den Waterbouwk. Ambtenaar op *Zaterdag 25 April a. s.*, aan de Zeesluis van genoemd Waterschap te **Cadzand,** in den voormiddag van **9** tot **12** uren.

Inschrijvingsbiljetten, ingericht volgens art. 2 der A. V., worden ingewacht vóór of op *Woensdag 6 Mei a. s.* bij den Voorzitter te Sluis.

Sluis, 18 April 1896.

HET BESTUUR.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

J. H. FRANKEN,

Verl. Rijnkade 13, Arnhem.

AGENT van het Patent Hebeldrückerschloss op veeren.

MAGAZIJN van Engelsche, Fransche en Duitsche IJZERWAREN.

Fijn geciseleerde DEURKRUKKEN.

Levering van alle **Bouwartikelen** tot de meest concurreerende prijzen.

Gesmeede Deurvullingen volgens teekening bilijk.

M. R. GREVENSTUK.

APELDOORN.

levert door het **geheele** Rijk **GLASJALOUSIËN, CARBOLINEUM,** en alle soorten **VERFWAREN** tot **concurreerende** prijzen.

UTRECHTSCHE

Cementsteen Tegelfabriek van A. DE MORIE, Utrecht.

Cementtegels, Putten, Ringen enz.

GRANIET.

J. H. P. JANSE,

Marnixstraat 364.

AMSTERDAM.

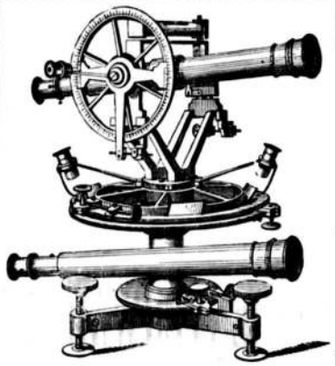

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,

voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**

Geëmailleerde Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

INDISCHE HOUTSOORTEN.

Nederlandsch-Indische Houtsoorten, geschikt voor waterbouwwerken en scheepsbouw, spoorwegwagons, blokken ter bestrating etc. -- Proeven staan op aanvrage ten dienste.

Nadere inlichtingen verstrekt **HET TECHNISCH BUREAU V. d. Duinstraat 103. 's-Gravenhage- A. Ph. v. d Ploeg, Civ.-Ingenieur.**

CRAMER ELSENBURG & Co.,

Hofleveranciers,

AMSTERDAM.

Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.

Centraalverwarming door heete lucht.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

31ste JAARGANG — Nº 18 — ZATERDAG, 2 Mei 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat ƒ0.25, zonder plaat **ƒ 0.15**

VERSIERINGSKUNST.

Een week of wat geleden zag het lang beloofde Tijdschrift voor Versieringskunst in zijne eerste aflevering het licht. Op den titel is „verciering" gespeld, in afwijking van De Vries en te Winkel, die hier een *s* verlangen. Bedriegen wij ons niet, dan was wijlen Alberdingk Thym gewoon deze spelling te volgen, bewerende, dat het Fransche *cher* in den Bourgondischen tijd had medegeholpen, om het Nederlandsche woord te doen ontstaan. Versieren zou dan zijn „duurder, kostbaarder, waardevoller maken." Dit is zeker aardig gevonden, maar waarom dan niet geschreven „verchieren"? Wie de *c* behoudt en de *h* wegwerpt, handelt al niet beter, dan wie eenvoudig, om der uitspraak wille een *s* schrijft.

Doch het is ons doel niet, hier taalkundige vertoogen te gaan houden en daarom nu een enkel woord over de eerste aflevering van het werk zelf.

Aan een uitgave als deze mag men de hoogste eischen stellen. Zij wil toch in geheel de beschaafde wereld als *de* vertegenwoordigster van de huidige Nederlandsche versieringskunst optreden. En nu dient het, bij alle waardeering voor het volhardend streven van den redacteur F. H. Boersma en zijne breede schaar van medewerkers, aanstonds gezegd, dat de hoogste eischen door de eerste aflevering niet bevredigd worden.

Reeds dadelijk de omslag, van gele ornementen op lichtblauwen grond voorzien, maakt geen behaaglijken indruk. De ontwerper daarvan heeft blijkbaar te veel aan de bekende voorbeelden voor figuurzagers gedacht. Nu willen wij van de beoefenaars der figuurzaagkunst geen kwaad spreken, maar meenen toch, dat hun liefhebberij te nauw samenhangt met wat men gewoon is, knutselwerk te noemen, dan dat die met kunstnijverheid of versieringskunst in eigenlijken ernstigen zin veel te maken kan hebben.

Gelukkig staat in het prospectus, dat de omslagen zullen zijn „*changeant à chaque livraison*"; er is dus gelegenheid den omslag binnenkort te verbeteren.

Er is nog een tweede omslag bij de in het licht gezonden aflevering gevoegd. Ook daar is de figuurzaagkunst blijkbaar vóór alles het model geweest. Maar deze tweede omslag zondigt nog meer dan de eerste tegen de wetten van den goeden smaak, omdat de kleuren al heel ongelukkig gekozen mogen heeten. Men denke zich een hardgelen rand, gevuld met een dessin van het den lithographen zoo dierbare roodachtig grijs op witten grond en dan in dit dessin op geregelde afstanden, hardblauwe vierkanten, met vermiljoenroode molenwieken daarin en peervormige groene vlekken erom heen. Ook hier zal de toekomst verbetering moeten brengen.

Indien men een raad van ons wil aannemen, geven wij in overweging, voor het vervolg de omslagen niet „*en couleurs*", doch in één tint te laten maken. Onze Nederlandsche hedendaagsche versieringskunst toch is een kunst van *lijn*; de *kleur* is haar zwakke zijde.

Na de omslagen komen wij aan het prospectus. De versiering daarvan verraadt de hand der heeren Lauweriks en De Bazel. Men herinnert zich hun manier, om uit vormen, die zeer in de verte aan vinnen van visschen, pooten van insekten of schaaldieren en dergelijken doen denken, allerlei composities in één neutrale tint geteekend, samen te stellen. Deze manier moge zich baseeren op de studie der Iersche handschriften, van het werk der 16e-eeuwsche Duitsche goudsmidsteekenaars, van dat der Florentijnen die omstreeks 1600 werkten, toch zijn de heeren De Bazel en Lauweriks erin geslaagd, al die reminiscences tot een persoonlijk geheel te verwerken.

In het bijzonder verstaan zij de kunst, hun letterschrift met de omlijstingen in harmonie te houden, een kunst waarin vooral de meesters van vóór 1550 zoo hebben uitgemunt. Het is daarom jammer, dat men den heeren niet gevraagd heeft, den tekst geheel

te teekenen, doch dien heeft doen drukken met veel te magere hoofdletters, die geheel uit den toon vallen, ofschoon men door het plaatsen van † † † teekens dit gebrek heeft pogen te verhelpen. In het gewone leven is men gewend, deze teekens achter den naam van overledenen te zien; dit kan hier echter de bedoeling niet wezen, want, om slechts een paar voorbeelden te noemen, de heeren L. Zijl, beeldhouwer en F. H. Boersma, met zulk een grafkruisje bedacht, verkeeren in blakenden welstand.

De stijl, waarin het prospectus is gesteld, heeft reeds tot veel, en zeker niet onverdiende critiek aanleiding gegeven. Wij willen daarbij niets voegen, ofschoon wij toegeven, dat de circulaires van neringdoenden, die aan onze huizen bezorgd worden, meestal beter gesteld zijn dan dit prospectus met zijn „deszelfs" en zijn zinnen als: „Het is van algemeene bekendheid, dat zich allerwegen eene verhoogde werkzaamheid tot het scheppen van harmonische denkbeelden bij den practicus openbaart"! of: „De hoofdredactie zal door den heer F. H. Boersma waargenomen worden en zulks waarborgt ons eene goede behandeling."

Onder de breede lijst van medewerkers komen heel wat namen voor van mannen, van wie men tot dusverre niet wist dat zij zich als beoefenaars der versieringskunst onderscheidden. De volgende afleveringen brengen ons wellicht verrassingen, die te aangenamer zullen zijn voor wie bedenkt hoe tot dusverre de versieringskunst in ons land zich tot een al te klein kringetje beperkte.

Dat de steller van het prospectus geen baas zou zijn in de vreemde talen was te verwachten, maar waarom liet hij zich dan niet door een linguist voorlichten? Het staat toch al te mal, zelfs voor een beschaafd Hollander, te moeten lezen: „*Zeitschrift über Verzierungskunst*", in „*Ablieferungen*" verschijnende.

Zie, wie in het buitenland sympathie voor uitingen van oude en nieuwe Nederlandsche kunst wil wekken, moet niet beginnen met de vreemdelingen aan het lachen te maken over onze onwetendheid. Enfin, hier is nu niets meer aan te veranderen.

Gaan wij nu tot den eigenlijken inhoud van het werk over. Het doet ons genoegen te kunnen verzekeren dat de uitvoering der platen, grootendeels in lichtdruk, voortreffelijk mag genoemd worden. Maar in het vervolg zal men wel doen van dien lichtdruk niet meer te verlangen dan hij geven kan.

Een lichtdruk naar een houtsnede van Lion Cachet kan nooit voldoen, omdat het onmiddellijke, waaraan een dergelijke houtsnede haar bekoring ontleent, door de reproductie geheel te loor gaat.

Ook de Processie van Der Kinderen kan geen wedergave in lichtdruk verdragen. De ijle blondheid van het origineel doet zich op de platen voor als waren de cliché's niet goed uitgevallen en toch maar gebruikt. Kan daarenboven het doek van Der Kinderen wel als tot de versieringskunst in den eigenlijken zin des woords behoorende, worden beschouwd?

Een reproductie naar het fragment eener wandversiering in een Belgisch klooster, ontworpen door J. Thorn Prikker, schijnt almede niet bijzonder geslaagd. Of is het aan den teekenaar te wijten, dat van den derden apostel niets dan een vaag silhouet is te zien? De wandversiering, die aan de Chineesche kunst, zooals wij die van vazen kennen, doet denken, is zeker niet banaal, doch het schijnt ons dat de kloosteroverste er maar matig mee ingenomen zal zijn geweest. De aureolen der apostels met de aangezichten en profil doen te veel denken aan beschilderde borden om uit den aard der zaak aan de traditie gehechte geestelijken te kunnen bevredigen.

Voor het afbeelden van voorwerpen is de lichtdruk beter geschikt, dan voor het weergeven van teekeningen en schilderijen. Dit blijkt uit de plaat, welke een 18e-eeuwsche bronzen vaas uit Japan, tot de verzameling Mesdag in Den Haag behoorende, voorstelt. Dat het evenwel ook mogelijk is teekening en schrift in lichtdruk te reproduceeren, mits zij slechts *duidelijk* zijn, bewijzen de twee bladzijden uit een getijdeboek van 1498, dat in het Museum Meermanno Westrheenianum bewaard wordt. De reproductie stelt den beschouwer in staat, alle bijzonderheden van het origineel op te merken. Men ziet hier de harmonie tusschen letters en omlijstingen, die in het prospectus gemist wordt.

Een plaat met glazen uit de 17e eeuw is ook zeer goed uitgevallen. Wij zouden hierbij eenige nadere omschrijving aangenaam hebben gevonden. Hoe weet men dat het precies Hollandsche glazen zijn? Staan er merken of opschriften op? Even sober is het bijschrift bij de fraaie plaat, welke Singaleesche sabels en dolken te zien geeft. Velen zou het zeker, met ons, aangenaam zijn, indien de talrijke geleerden, tot de medewerkers blijkens het prospectus behoorend, hier een weinig van hun licht wilden doen schijnen.

Niet minder nuttig zou het voor de inteekenaren op het tijdschrift wezen, indien hun werd medegedeeld waaraan men zien kan dat het meesterlijke borduurwerk uit het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht van Vlaamschen oorsprong is en welke de kenmerken zijn van eene „Grieksche amphoravaas uit de Ve eeuw *na* Chr". Wij wagen het in deze met de geleerde commissie van medewerkers in meening te verschillen; de afgebeelde vaas kan onzes inziens niet later dan 460 jaar vóór Chr. vervaardigd wezen.

Eenige bijzonderheden omtrent de zoogenoemde „Armenbijbels" hadden bij de plaat, die twee bladen uit een dergelijk boek op zeer duidelijke wijze reproduceert, zeker goede diensten bewezen. Het staat te vreezen dat de meesten, die het tijdschrift ter hand zullen nemen, al een zeer vaag begrip van een „*Biblia pauperum*" zullen hebben.

Wat is een „*Bodisatwa, Manjueri*"? Niet allen gelijk, alsjeblieft. Weet niemand het? Nu, wij weten het ook niet, ja wij gelooven dat zelfs de heer Boersma met de verklaring verlegen zou zitten. Toch zou menigeen wel gaarne eens wat naders vernomen hebben van zulk een man, wiens vrouw, in trachiet gehakt, nog thans bewondering voor de Javaansche kunst der 8e of 9e eeuw wekt.

Een korte omschrijving van den prachtigen band, op plaat XIV afgebeeld, wordt gegeven. Dit werk der XIe eeuw, in het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht berustend, had echter uitvoeriger beschrijving verdiend. Dan zou de inteekenaar begrepen hebben dat de band uit een houten plank bestaat, waarop gedreven gouden (of zilveren?) platen, ivoren reliefs en rozetten, die edelgesteenten of antieke gesneden steenen bevatten, gehecht zijn.

De Perzische vaas, uit de verzameling Mesdag in Den Haag, is ongetwijfeld zeer fraai, maar de reproductie geeft van die schoonheid geen juist denkbeeld. Is de vaas van metaal en gegraveerd of geciseleerd? De beschrijving zwijgt daarvan, doch het lijkt alsof de metaalglans het nemen van een goede photographie heeft belet.

En dan komt er tot slot nog een afbeelding van de reclamekaart, waarmede de kunsthandelaar Meijer W. Goudeket zijn clientèle verblijdt. Het is de heer Colenbrander, die deze kaart gemaakt heeft; men ziet haar twee maal, eerst bruin op groen en dan rood op bruin. Van het groote talent van den heer Colenbrander hadden wij wat beters verwacht. De argelooze beschouwer zal eer aan een afbeelding van een anatomisch-microscopisch preparaat, dan aan een reclamekaart denken.

Vatten wij onze opmerkingen samen, dan schijnt ons het nieuwe tijdschrift, vooral waar het afbeeldingen van oude kunst geeft, op den goeden weg. Met de nieuwe kunst was men minder gelukkig, doch wij mogen niet vergeten dat één zwaluw nog geen zomer maakt en volgende afleveringen zullen dus moeten worden afgewacht om over de kunst van het heden en de wijze, waarop zij vertegenwoordigd is, te kunnen oordeelen.

Onze versieringskunst bewandelt tegenwoordig dezelfde wegen als de Engelsche. Maar de Britten hebben op onze teekenaars voor, dat zij beter onderlegd zijn en daardoor een zuiverheid van lijn en compositie kunnen bereiken, die onze kunstenaars moeten derven en waarvoor deze door wild, fantastisch gekrabbel meenen schadeloos te stellen.

Het teekenen is eene moeilijke kunst; slechts hij, die haar zoo grondig verstaat als de beste Britten van thans, zal als versierder uitmunten. Nu wreekt zich hier-te-lande de Academische richting, die nog tot voor korten tijd algemeen als iets belachlijk verouderds beschouwd werd.

ARBITRAGE.

(*Vervolg en slot van bladz.* 134.)

In de vergadering, Dinsdag 28 April j.l. door den Gemeenteraad van Leeuwarden gehouden, maakte het voorstel van B. en W. tot het aangaan van eene dading met de aannemers van het nieuwe kanaal naar de Tynje een punt van beraadslaging uit.

Na eenige discussie werd het voorstel met 17 stemmen tegen één aangenomen.

De tegenstemmer bracht in het midden dat men hier met de oude geschiedenis te doen heeft; pas is het werk voltooid, of er openbaart zich een questie. In den regel komen die questies voor op technisch gebied, hier echter niet. Hoe nauwkeurig spreker ook de stukken heeft nagelezen, hij heeft geen aanmerking kunnen vinden; dit werk strekt den ingenieur en de aannemers tot eer. Maar nu komt er over de verrekening van het meerder en minder werk een verschil, dat niet tot een goed einde kan gebracht worden, en stellen Burg. en Weth. voor, dat eene commissie van arbitrage dit verschil uit den weg ruimen zal. Het spect spreker zijn stem aan dit voorstel niet te kunnen geven, maar hij zal kort zijn, daar hij verwacht dat de Raad met Burg. en Weth. zal meegaan en de zaak in handen van arbiters komt, reden waarom het niet goed is er veel over te zeggen. Spreker verklaarde zich tegen deze arbitrage, omdat Burg. en Weth. niet alle bezwaren van arbitrage willen doen onderzoeken. Dat acht hij niet juist en zal daarom zijn stem aan het voorstel onthouden.

Het dagelijksch bestuur trachtte bij monde van een der wethouders deze bedenkingen te weerleggen en wees erop, dat het verschil wel is waar over geldsommen loopt, maar dat al het meerder werk, waarvoor de gemeente aangesproken wordt, een technische questie is. Wat nu de meening aangaat, als zouden Burg. en Weth. niet alle bezwaren van arbitrage willen doen onderzoeken, brengt spreker in het midden dat alle bezwaren, die door de aannemers na maanden correspondentie gemaakt zijn, aan de arbiters onderworpen worden. Eerst nadat Burg. en Weth. het oordeel van den dirigeerenden ingenieur hadden ingewonnen, kwamen de aannemers met een anderen staat van verschillen van een paar honderd gulden, en toen met een derden staat van verschillen van eenige duizenden, en toen Burg. en Weth. zich hielden aan hun voorstel van 5 Februari, toen kwam men nog op met een beweerde schade van ƒ 10,000 aan de heipalen. Wanneer men driemalen zijne bezwaren indient, komt het niet meer te pas, nog eens met een bezwaar aan te komen om aan de commissie van arbitrage te onderwerpen.

Het opponeerende raadslid deed opmerken, dat na 6 en 23 Januari en 5 Februari de aannemers zich verzet hebben tegen den brief van den ingenieur, waarna Burg. en Weth. het bedrag van ƒ 20,000 met ƒ 1200 hebben verhoogd. Daarbij werden verschillende punten ter sprake gebracht en toen Burg. en Weth. voorstelden eene commissie van arbitrage te benoemen, gaven de aannemers in overweging die commissie over alle punten te doen beslissen, hetwelk door Burg. en Weth. geweigerd werd. Spreker kende de aannemers niet en evenmin hunne financieele krachten, maar veronderstelt dat zij misschien gedacht hebben, er moet een eind aan komen. Spreker had liever geen arbitrage gezien en meent, dat met gemeen overleg het verschil nog had kunnen voorkomen worden.

De wethouder was van meening deze beschouwing niet onbeantwoord te mogen laten. Het College heeft blijkens zijn voorstel den staat van meerder werk met ƒ 1284 vermeerderd. Waarom hebben Burg. en Weth. dat toegegeven? Omdat niet meer was uit te vinden wie gelijk had. Alle andere punten van verschil, die niet zijn toegegeven, daarover loopt de arbitrage.

Eerst later kwamen de aannemers met een post, dien zij verzuimd hadden bij den staat van verschillen op te geven. Maar dat gaat niet aan. Burg. en Weth. hebben den 5n Februari de ƒ 1284 toegegeven en voorgesteld, alle andere punten van verschil aan eene commissie van arbitrage te onderwerpen; daarmee moet het dan ook uit zijn. Het is alsof Burg. en Weth. een voorgevoel hadden, dat de aannemers later nog met andere punten zouden komen.

BEPALINGEN OMTRENT MAXIMUM-ARBEIDSTIJD EN MINIMUM-LOON.

Twee adressen van het Bestuur der afdeeling Groningen van den algemeenen Nederlandschen Timmerliedenbond en eene circulaire van de voorzitters der particuliere arbeidsraden te Leiden, 's-Gravenhage en Amsterdam, zijn voor burgemeester en wethouders van Groningen de aanleiding geweest, om ernstig de vraag te overwegen, of het wenschelijk is, dat de Raad het voorbeeld van een aantal andere gemeenteraden ga volgen, door in bestekken en voorwaarden van aanbesteding van gemeentewerken bepalingen op te nemen nopens maximum-arbeidstijd en minimumloon. Het resultaat hunner overwegingen hebben zij in een uitvoerig advies aan den Raad neergelegd.

De gelegenheid om het vraagstuk te bezien onder het licht, dat de besturen van vele andere gemeenten, maar vooral ook de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek daarover hebben laten schijnen, is Burgemeester en Wethouders zeer welkom geweest. Zij zijn daardoor in staat gesteld de argumenten der voor- en tegenstanders van den maatregel, zoowel in abstracto als met het oog op bepaalde locale toestanden en verhoudingen, nauwkeurig te leeren kennen en hun eigen opvattingen daaraan te toetsen.

Deze opvattingen zijn intusschen niet gewijzigd; nog onderschrijft het dagelijksch bestuur de volgende woorden uit het rapport, in het begin van 1894 door een raadcommissie over deze zaak uitgebracht:

„Voorzoover de bepalingen omtrent een minimum-loon en een maximum werktijd de strekking hebben om aan arbeiders een hooger loon toe te kennen, dan hetgeen ieder van hen naarmate van zijne geschiktheid telkens kan bedingen, of om aan een gelijk aantal arbeiders een langduriger, of aan een grooter aantal dan voor het werk wordt vereischt, gedurende gelijken tijd plaatsing te verschaffen, zouden zij voor de gemeente financiëele opofferingen medebrengen, waardoor deze weer zou gedrongen worden tot beperking in het doen uitvoeren van werken.

„En voorzooverre zij tot gevolg hadden, dat arbeiders, die hun werk niet of half verstaan, gelijke belooning zouden moeten ontvangen als zij, die hun werk goed verstaan, zouden zij aan dezen tot ontevredenheid aanleiding geven. Er schijnt dan ook geen voldoende reden te bestaan om aan werklieden, die arbeiden bij aannemers van gemeentewerken, een hooger loon te verzekeren dan hetgeen zij bij anderen kunnen verdienen. En wanneer anderen — zooals schijnt te worden verwacht, maar verre van zeker is, — de loonen voor bouwwerkzaamheden eveneens verhoogden, zou de toevloed van arbeiders voor dat bedrijf alhier allicht zoo sterk worden en het ondernemen van bouwwerken zoo zeer afnemen, dat ten slotte vermeerdering van werkloosheid het gevolg werd."

De conclusie van het preadvies, door het lid van den Raad Professor Mr. W. A. Reiger aan de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek gegeven, komt Burgemeester en Wethouders juist voor, al zouden niet alle leden van het College alle beschouwingen, waarop die conclusie rust, willen overnemen. Het dagelijksch bestuur acht het dus ook niet wenschelijk, dat door openbare besturen bepalingen worden gemaakt betreffende minimum-loon en maximum-arbeidsduur, hetzij afzonderlijk, hetzij met elkander gecombineerd, voor de arbeiders werkzaam 't zij direct in dienst dier besturen, 't zij bij de uitvoering van bestekken, door deze vastgesteld, behalve in exceptioneele gevallen in het belang van den publieken dienst of in het belang van het uit te voeren werk. Ook acht het 't in werking brengen van die bepalingen bij wijze van tijdelijken maatregel, om als proefneming te dienen, niet raadzaam.

Deze algemeene uitspraak doen Burgemeester en Wethouders vergezeld gaan van de opmerking, dat hun nooit op afdoende wijze gebleken is, dat zich hier ter stede misbruiken of misstanden zouden voordoen, die het nemen van den maatregel in het belang van den publieken dienst of in het belang van het betrokken werk zouden hebben kunnen rechtvaardigen.

Het dagelijksch bestuur is van meening, dat de verbetering, welke de voorstanders van den maatregel van zijn toepassing verwachten, zich niet dáár zal laten gevoelen, waar zij gewenscht wordt. Het kwaad dat men ziet en wil bestrijden, is niet weg te nemen door bepalingen van de verlangde soort. Dit kwaad wortelt, meenen Burg. en Weth., in het stelsel van openbare aanbesteding zelf. Ware het niet dat de gemeentewet in haar artikel 142 de openbare aanbesteding van werken en leverantiën, ten behoeve der gemeente te doen, tot regel had verheven, wij zouden reeds sedert langen tijd in zeer vele gevallen den Raad hebben aangeraden, van dat stelsel af te wijken en voor grootere en kleine bouwwerken hebben voorgesteld, de levering der materialen in het openbaar aan te besteden, doch de uitvoering van het werk in eigen beheer te doen geschieden, zóó, dat wat de wet als regel wil, feitelijk uitzondering zou worden.

De theorie van minimum-loon en maximum-arbeidstijd is, zoo oordeelen Burgemeester en Wethouders, bij uitbestedingen practisch niet door te voeren. De aannemer heeft ruimschoots gelegenheid, het voorschrift van minimum-loon te verijdelen, zonder dat de gemeente zich waarborgen kan verschaffen voor eene richtige nakoming. En een aannemer, die door den aanbesteder op straffe van korting heengewezen is naar termijnen, binnen welke hij het werk heeft uit te voeren, kan zich moeilijk beperking van den dagelijkschen werktijd laten welgevallen, waardoor hij zou worden belet om achterstanden, mogelijk door den werkman zelven veroorzaakt, door vergrooting van den bepaalden werktijd te corrigeeren. Het lijdt bij het dagelijksch bestuur geen twijfel, dat soliede aannemers zouden aarzelen toe te treden tot zulke contracten, terwijl de minder soliede geen waarborg bieden voor eene loyale uitvoering. Kortom, Burg. en Weth. meenen, dat „de theorie geen rekening houdt met de practijk en zulke theorieën zijn ijdel, hoe schoon zij in het afgetrokkene mogen schijnen."

Zij adviseeren derhalve den Raad, aan het bestuur der Groninger afdeeling „Door Eendracht Sterk" van den Algemeenen Nederlandschen Timmerliedenbond te kennen te geven, dat de Raad niet genegen is, in de bestekken en voorwaarden voor de aanbesteding van gemeentewerken bepalingen op te nemen omtrent minimum-loon of maximum-arbeidsduur of beiden gezamenlijk voor de bij uitvoering der betrokken werken in dienst te nemen werklieden.

VERKOOP VAN BOUWTERREIN.

Den 22/29 April werden door het Domeinbestuur een 18-tal kavels geslechten vestinggrond te Breda in het openbaar verkocht. Zeven kavels, aan de Wilhelminastraat en het park van dien naam gelegen en te zamen 24 are 49 centiare beslaande, brachten *f* 24,110 op, overeenkomende met een gemiddelden prijs van nagenoeg 10 gulden per centiare.

De overige elf kavels, aan de Tweede Markstraat, op een minder gunstig punt gelegen en voor den bouw van eenvoudige woningen zeer geëigend, hebben eene diepte van ongeveer 24 M. bij eene breedte van 6.55 M. Voor deze gronden ter gezamenlijke oppervlakte van 16 are 66 centiare werd *f* 4895, d. i. ongeveer drie gulden per centiare, geboden.

VARIA.

Leien van de „Société anonyme des Ardoisières de Saint-Médard (België).

Men vestigt onze aandacht op den uitslag van het onderzoek, door het Proefstation voor bouwmaterialen De Koning & Bienfait te Amsterdam, op deze leien ingesteld.

Volgens de analyse bedraagt het koolzuur-kalkgehalte ($Ca\ Co_3$) $4^1/_2$ % en het zwavelijzergehalte 0.04 %, terwijl zwavelzuur niet aanwezig was. De doorlaatproef had als volgt plaats: Op 2 der ingezonden stukken lei werden glazen cylinders geplaatst van 10 cM² doorsnede en deze gevuld met water tot 1 cM. hoogte. De cylinders werden met was op de leien bevestigd. Deze leien werden daarna op filtreerpapier gelegd, ten einde te bepalen of van het zich in de cylinders bevindende water was doorgelaten. Het filtreerpapier bleef droog en werd dus geen water doorgelaten. Deze proef duurde 24 uur.

Voor de vriesproef werden twee der leien gedurende 8 dagen bevroren bij eene temperatuur van — 19° C. tot — 15° C. en elken dag ontdooid in water + 30° C. Het bleek dat hierbij noch scheuren waren ontstaan noch stukjes waren afgesprongen. De leien bleven volkomen gaaf.

Uit de conclusie blijkt dat deze leien behooren tot de beste soorten. Het gehalte aan zwavelijzer is zeer gering en de verspreiding in de leien zoodanig, dat van eenigen nadeeligen invloed van dit zwavelijzer geen sprake kan zijn. De leien bleken geen water door te laten en door de vorst absoluut niet te worden aangedaan.

Hout uit Britsch Guiana.

Tegenwoordig wordt, vooral in Engeland, de aandacht gevestigd op wouden in de Zuid-Amerikaansche kolonie Britsch Guiana en meer in 't bijzonder op het groenhart-hout, dat in Engeland bij groote partijen *gezaagd* wordt ingevoerd. Dit hout wordt gebruikt voor vloeren, die zeer dicht moeten zijn, zooals in brouwerijen en andere plaatsen, waartoe zijn weerstandsvermogen tegen invloeden van weer en vocht het uitnemend geschikt maakt.

Het groenhart, langen tijd ten onrechte als eene kostbare houtsoort beschouwd, werd tot heden bijna uitsluitend gebruikt voor werken, die met zeewater in aanraking komen, daar de gevreesde paalworm er geen vat op heeft, en daarom klinkt het dus eenigszins vreemd, dat het ook voor den burgerlijken bouw wordt toegepast.

Onder de andere bezaagde houtsoorten, welke tegenwoordig van Guiana worden ingevoerd, munten vooral uit dat van de Bulletboom, in Engeland Beefwood genaamd, Mora en Wallaba, welke alleen in sommige opzichten onderdoen voor groenhart. Beefwood is zeer hard, duurzaam en goed bestand tegen slijting en scheuring. Mora wordt aanbevolen voor spoorwegmaterieel, voor houten blokken als bestrating en dergelijken. In Britsch Guiana heeft het gebruik van morahout voor spoorwegliggers gunstige resultaten opgeleverd. Het is veel goedkooper dan groenhart. Van Wallaba worden in groote hoeveelheid vaten en tonnen voor de rum-industrie op de suikerplantages vervaardigd; het is uitstekend geschikt voor de fabrikage van brouwerijvaten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Vrijdag 24 *April* 1896.

Na opening van de vergadering werden de notulen gelezen en goedgekeurd en werd het nieuw aangenomen lid J. van Wijngaarden door den Voorzitter verwelkomd.

De Voorzitter deelde daarop mede, dat op Vrijdag 1 Mei eene huishoudelijke vergadering zal worden gehouden ter bespreking van candidaten voor de verkiezing van leden van het Bestuur der Maatschappij, en ter behandeling van eene rechtskundige zaak omtrent gemeenschappelijke muren, in te leiden door een Amsterdamsch rechtsgeleerde.

Daarna werd het woord verleend aan den heer H. P. Berlage Nzn., die tot onderwerp zijner lezing gekozen had „de Fransche teekenaars en hunne teekenwijze."

Het was nog niet zoo lang geleden, zeide spreker, dat wat men de toegepaste teekenkunst zou kunnen noemen, beperkt bleef tot het illustreeren van boeken en tijdschriften en men er niet aan dacht dat er nog eene andere richting bestond, waarop die kunst zich zou kunnen bewegen.

Deze versieringswijze — de reclame of affiche-versiering — hoewel nog korten tijd in toepassing, heeft het aan de voortreffelijke dingen, die groote artisten daarin gewrocht hebben, te danken, dat zij reeds eene groote hoogte bereikt heeft en begrijpelijk is geworden voor een ieder.

De voorgangers dezer moderne kunst waren de Fransche teekenaars Daumier en Gavarni, bekend door hunne karikaturen in geïllustreerde tijdschriften, hoewel het genre oorspronkelijk Engelsch was.

In beide landen ontwikkelde zich eene school van beoefenaars dezer kunst, waarvan de Engelsche school vermoedelijk de krachtigste zal zijn, omdat zij een strengere stijlkundige verluchting wil geven dan de Fransche en daarom ook meer architecturaal is.

De heer Berlage, die speciaal de Fransche kunstenaars wilde behandelen, gaf achtereenvolgens eenige levensbijzonderheden van enkele dezer artisten als Alfred Grévin, Willette, Forain, Mars. Steinlen, Hendrik Gabriel Ibels, Nederlander van geboorte, verder Ferdinand Bac, Caran d'Ache, Jules Chéret, de meest populaire teekenaar, Toulouse Lautrec, Grasset, illustrateur en architect, en anderen.

Door eene groote collectie reclame-affiches en illustraties, welke in de zaal geëxposeerd waren en waarbij teekeningen van de hier genoemde artisten werden aangetroffen, verkreeg men een duidelijk overzicht van de verschillende eigenaardigheden dezer kunstenaars.

Spreker eindigde zijne belangrijke voordracht met de hoop uit te spreken dat ook in ons land eene affischeerkunst mocht ontstaan en meende dat, al moge ons de Fransche chic ontbreken, wij daarentegen kunnen stellen de meer ernstige zijde van de teekenkunst, d. w. z. ernstig bedoeld in den zin van strakke lijnen en beter begrip van vlakversiering.

Door een warm applaus betuigde de Vergadering hare ingenomenheid met de gehouden voordracht. De Voorzitter, den heer Berlage dankende, betreurde het dat zijn werk op dit gebied niet geëxposeerd was, opdat de leden konden zien met hoeveel succes de heer Berlage zich op dit terrein bewoog.

Op verzoek van den heer Brüning stemde de heer Berlage erin toe, dat de affiches nog enkele dagen in het maatschappelijk gebouw tentoongesteld zouden blijven.

Niets meer aan de orde zijnde, werd de vergadering gesloten.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 25 *April* 1896.

Na voorlezing en goedkeuring der notulen van de vorige vergadering deelt de Voorzitter, de heer L. M. Moolenaar, mede, dat van de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam een programma van hare prijsvragen, in 1896 uitgeschreven, is ingekomen. De 1e prijsvraag is het ontwerp van een winkelpui, voor welker beantwoording alle Nederlanders uitgenoodigd worden.

Daar de commissie, belast met het onderzoek van eene vraag ten opzichte van den houtworm, met haren arbeid nog niet gereed is, wordt de behandeling van dit punt tot de volgende vergadering uitgesteld.

Het laatste punt van de agenda, eene bijdrage van den heer W. van Boven, architect alhier, bestaat uit eene schoone en leerrijke kunstbeschouwing. Achtereenvolgens worden met de noodige toelichtingen ter bezichtiging gesteld eene prachtige collectie platen van de Italiaansche, Fransche, Duitsche, Nederlandsche en Vlaamsche Renaissance, de Middeleeuwsch?, Moderne, Japansche, Indische, Grieksche, Romeinsche, Grieksch-Romeinsche, Assyrische, Byzantijnsche en Gothische kunst, waaronder wij opmerken: eene Madonna met kind (14e eeuw); eene buste van Michiel Adriaansz. De Ruyter (het origineel in het Mauritshuis); eene zilveren drinkkan (17e eeuw); het oordeel van Salomo, door Arthur Quellinius vervaardigd (het origineel in het Rijks-museum); een pilaster met biddende monniken; twee modellen van karyatiden, voorstellende de Geometrie en de Schilderkunst (het origineel in het Teyler-museum te Haarlem); een eikenhouten portaal (16e eeuw) door Paul van Schelden (het origineel in de Schepenkamer van het Stadhuis te Oudenaarden); een bronzen leeuwenkop (11e eeuw); een metalen bord met versierden rand en mythologische voorstelling van „de bruiloft van Thetis"; een masker, den duivel voorstellende; eene statuette, de godheid der genade voorstellende; een hoogreliet, voorstellende Mercurius, Eurydice en Orpheus; een renwagen met vierspan, gevonden bij de opgravingen van Herculanum; een bronzen leeuw, vermoedelijk als gewicht gebruikt (5e eeuw); een vruchtguirlande met saterkop; enz. De heer van Boven betreurde het, dat deze Nederlandsche uitgave, die slechts negen gulden kost, gestaakt moest worden wegens het geringe debiet.

Vervolgens werd de kunstbeschouwing voortgezet met een 120 handteekeningen in autotypie van de Architektur-Skizzen van Otto Rieth te Berlijn, die van oordeel is, dat het teekenen en schetsen eene gewichtige rol in de studie van den architect speelt. Het perspectievisch teekenen uit de vrije hand dient niet alleen voor de uit te voeren bouwwerken, maar geeft ook voor de vrije phantasie het middel aan de hand, hare oppermachtige heerschappij te ontvouwen, d. i. op het papier te bouwen Lepautre, Marot, Bibiena en Piranesi hebben hem vooral tot richtsnoer gediend. Met Schenkel is hij van meening, dat de kunst van de perspectief nog een hooger doel heeft dan voor een bouwheer een beeldje te construeeren. De heer Rieth hoopt met de uitgave van zijne schetsen ertoe bijgedragen te hebben, dat de individualiteit in het teekenen uit de hand en de vaardigheid in het perspectievisch ontwerpen van bouwwerken weder in eere komt.

De Voorzitter spreekt een welverdiend woord van dank tot den heer Van Boven voor zijne moeite.

Uit de vragenbus komt de volgende vraag te voorschijn:

De schelpkalk is thans ± 20 ct. per HL. verhoogd. Is het nu ook voordeeliger droog gebluschte steenkalk te gebruiken? Zoo ja, welke samenstelling der mortels moet men dan nemen,

zoowel voor gewoon werk als voor opgaande buiten- en binnenmuren onzer woonhuizen?

Na eenige opmerkingen van de heeren Van Boven en Hoekzema, wordt den belanghebbende aangeraden, de voorschriften van Van der Kloes te raadplegen.

Met een woord van dank aan de leden voor hunne belangstelling, sluit de heer Moolenaar deze laatste vergadering in dit seizoen en roept allen een hartelijk „tot wederziens" toe in de Septembervergadering.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

1088ste *gewone Vergadering van Woensdag* 29 *April ll.*

In deze vergadering werd mededeeling gedaan van een schrijven, waarin de heer Paul J. de Jongh ontslag vraagt als bestuurslid wegens te drukke bezigheden. Het Bestuur zal trachten den heer De Jongh te bewegen, nog gedurende de zomermaanden zijn functie te blijven vervullen.

Voorts was ingekomen een schrijven van den afgevaardigde bij het gehouden Congres van de Maatsch. t. b. v. Nijverheid, met mededeeling dat er getracht zal worden nuttige en practische boeken uit te geven, waarvoor subsidie bij de verschillende vereenigingen wordt aangevraagd. Na eenig debat was de Vergadering van meening dat er meerdere details bekend moesten zijn, alvorens een besluit te nemen.

Op de prijsvraag voor eene „schets van een stadsgezicht", zijn zeven antwoorden ingekomen, die in het lokaal waren tentoongesteld. De heer Jonas Ingenohl besprak hierna in eene causerie getiteld „het bouwen in Amsterdam in verband met de desbetreffende gemeentevoorschriften", verschillende artikelen van de bouwverordeningen en deed hierin uitkomen, hoe menigmaal de bouwopzichters tengevolge van de geheel verkeerde voorschriften niet in staat waren een eind te maken aan allerlei knoeierijen, die zoowel op constructief als esthetisch gebied plaats vinden. Spreker gat ten slotte in overweging, of het niet op den weg van A. et A. ligt in deze stappen tot verbetering te doen. Na een debat, waaraan door de heeren K. Muller, De Bazel, Lauweriks en Van der Sluijs Veer werd deelgenomen, werd besloten een commissie te vormen, die de noodige gegevens zal verzamelen tot samenstelling van een brochure over dit onderwerp, welke brochure uitgegeven zal worden op kosten van het Genootschap. Deze commissie zal bestaan uit 5 leden, waaronder de Voorzitter en de heer Ingenohl, terwijl de 3 anderen door het bestuur zullen worden aangewezen. De Voorzitter dankte den spreker uit naam der Vergadering en verzocht de causerie te mogen opnemen in het Orgaan, waartoe de heer Ingenohl zich bereid verklaarde.

Aan de orde kwam nu de bespreking der jaarlijksche excursie; als plaats van bestemming werd voorloopig aangenomen Den Haag—Scheveningen, terwijl voorgesteld werd den tocht niet te doen plaats hebben als er zich minder dan 15 leden zouden aanmelden.

Geïnstalleerd werd als gewoon lid de heer A. D. N. van Gendt.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. In het Staatsblad nº. 69 is de wet van 15 April 1896, houdende regeling van het toezicht op het gebruik van stoomtoestellen, opgenomen. Artikel 38 bepaalt, dat deze wet kan worden aangehaald onder den titel van „stoomwet", terwijl artikel 39 vaststelt, dat de wet in werking treedt op een nader te bepalen dag.

Utrecht. De Ned. Vereeniging voor Electrotechniek zal Woensdag 13 Mei hier-ter-stede vergaderen. Onder de te behandelen onderwerpen komen voor: beraadslaging over en vaststelling van het huishoudelijk reglement; verkiezing van een bestuurslid in de plaats van Prof. Dr. J. H. van 't Hoff; voordracht van den heer J. J. W. van Loenen Martinet over electrische tram- en spoorwegen. Een bezoek zal worden gebracht aan de electrisch gedreven werkplaats en het electrisch centraalstation der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, welk bezoek wordt ingeleid door de heeren L. H. N. Dufour, G. J. F. van Vrijberghe de Coningh en L. M. Barnet Lyon.

— Het voorloopig bestuur der Vereeniging ter bevordering van de vakopleiding voor handwerkslieden in Nederland, bestaande uit de heeren: H. J. de Groot, uit Alkmaar, voorzitter, P. D. v. d. Bilt, uit Rotterdam, G. v Driel, uit Leiden, S. Lantinga, uit Rotterdam, W. C. Metzelaar, uit Den Haag, G. A. Scholten, uit Tiel, Mr. H. Smeenge, uit Hoogeveen, W. de Visser, uit Deventer en G. W. Boot Bzn., uit Amsterdam, secretaris, vergaderde alhier ter bespreking der voorbereidende werkzaamheden voor de eerste algemeene vergadering.

Besloten werd deze Vergadering hier-ter-stede te houden op Zaterdag 13 Juni a. s. Voor belangstellenden, wien het doel der vereeniging nog niet bekend mocht zijn, zij hier herhaald, dat volgens art. 2 der statuten, die binnenkort aan leden en belangstellenden zullen worden toegezonden, het doel der vereeniging is het bevorderen van de vakopleiding voor handwerkslieden in den meest uitgebreiden zin. Geen propaganda dus voor eenig stelsel, wat trouwens reeds blijkt uit de keuze van het voorloopig bestuur, maar een samenwerking van allen, die zich op het gebied der vakopleiding bewegen, om deze waar noodig te verbeteren, waar mogelijk uit te breiden, en onder ieders bereik te brengen.

Dit doel tracht de vereeniging te bereiken door het houden van vergaderingen, tentoonstellingen en wedstrijden; het uitgeven van geschriften; het geven van hulp of raad met betrekking tot vakopleiding; het uitoefenen van het recht van petitie, en het behartigen van de stoffelijke en zedelijke belangen van hen, die zich met het geven van vakopleiding belasten.

In verschillende plaatsen kunnen correspondeerende leden gevestigd zijn, die — zoo noodig in overleg met de in hunne omgeving wonende leden — met het bestuur correspondeeren over verschillende zaken, de vereeniging betreffende.

Zij, die het streven der vereeniging willen steunen, en door hun toetreden als lid of donateur het aantal leden nog wenschen te vermeerderen, kunnen zich schriftelijk aanmelden bij den voorloopigen secretaris, den heer G. W. Boot Bzn., Sarphatipark 84, Amsterdam.

Schoonhoven. In tegenwoordigheid van Jhr. Victor de Stuers, van den heer Molkenboer, directeur der normaalschool voor teekenonderwijzers te Amsterdam en van vele autoriteiten en genoodigden, is de nieuwe teekenschool der Nijverheids-vereeniging voor goud- en zilversmeden op plechtige wijze geopend.

Sittard. Den laatsten dag van de maand April had de feestelijke opening plaats van den spoorweg Sittard—Heerlen—Herzogenrath.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

Toegevoegd: aan den chef der 1e waterstaatsafd., voor het doen van opnemingen in het belang van de bevloeiing en den waterafvoer in Noord-Bantam, met aanwijzing van Serang als standplaats, de ingenieur 2e kl. J. W. van Marle.

Verlof verleend wegens langdurigen dienst aan den ingenieur 1e kl. J. P. de Gijselaar en den opzichter 1e kl. R. S. Metzelaar.

— Bij den aanleg der Staatsspoorwegen in Ned.-Indië is benoemd tot opzichter 1e kl. K. F. S. O. Ott, thans 2e kl; tot opzichter 3e kl. Ingerman.

— Met 1 Mei is de hoofdingenieur L. C. P. W. Visser bij de marine te Willemsoord als hoofd van het vak van scheepsbouw vervangen door den hoofdingenieur G. Turk, en de ingenieur 1e kl. J. F van Beek, van die directie naar Den Haag overgeplaatst als hoofdingenieur, vervangen door den ingenieur 1e kl. J. S. van Veen.

— Met ingang van 1 Mei is de heer Jhr. A. M. C. Schorer, leerling-consul te Hamburg, benoemd tot adspirant-adjunct-inspecteur bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen (dienst der exploitatie) ter standplaats Ede.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is benoemd tot buitengewoon opzichter de heer C. W. van der Sterr te Hoorn, bij de werken aan de Zuid-Willemsvaart.

— Aan den heer L. A. Springer, tuin-architect te Haarlem, werd door den heer Löhnis namens den Minister van Binnenlandsche Zaken opgedragen het plan te maken voor indeeling en aanleg van de Tuinbouwschool te Wageningen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter-teekenaar voor de verbouwing van eene voorname woning te 's-Gravenhage. Adres lett. C. D, boekh. W. P. van Stockum & Zn., te 's-Gravenhage.

— Tijdelijk opzichter bij den bouw van een gashouderkuip. Adres de commissie der gemeentegasfabriek en waterleiding te Nijmegen.

— Bouwkundig opzichter-teekenaar. Adres den arch.-ing. Jacob F. Klinkhamer, Parkweg 79 Amsterdam.

— Bouwkundige opzichters voor de uitvoering van bouwwerken van geringen omvang in Zuid-Holland en Limburg. Adres lett. A. B, Admin. *Bouwkundig Weekblad*, Den Haag.

— Onderbaas, als uitvoerder van bouwwerken, in staat zelfstandig op te treden. Adres lett. A B, boekh. Van der Bor, Nieuwmarkt 38, Amsterdam.

— Bouwkundig teekenaar, in staat naar schetsen bestekteekeningen uit te werken. Salaris *f* 100 à *f* 150 per maand. Adres lett. MM, Bureau van dit blad. (*Zie advertentie*).

— Bekwaam teekenaar voor het ontwerpen van reclamebiljetten en illustratiën bij een boek- en steendrukker te Amsterdam. Adres nº. 10098, Bureau *N. Rott. Ct.*

— Baas-timmerman en baas-bankwerker aan de Ambachtsschool te Haarlem, beiden op een jaarwedde van *f* 800. Adres den directeur.

— Bouwkundig opzichter. Adres den arch. E. Corbeij te Roermond.

CORRESPONDENTIE.

Aan A. te B. Uw brief ontvangen; aan het verzoek zal zoo spoedig mogelijk voldaan worden.

Speciaal adres voor
Teekenbenoodigdheden
J. MEEUSSEN & ZOON
KORTE POTEN 32, Den Haag.
Prima kwaliteit. *Lage prijzen.*

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De **NEDERLANDEN** van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

HOUTEN
Parketvloeren.
GEBR. VAN MALSEN,
Stoomtimmerfabriek. — DEN HAAG

W. Washington Taylor & Co.
Nieuwe Haven 162, ROTTERDAM.
Adres voor: GOEDKOOPSTE
Rijwielen, Brandkasten, Schrijfmachines en andere Amerikaansche Artikelen

PUI-SPIEGELGLAS
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF
ROTTERDAM.

F. MUSCHTER.
Bilderdijkstraat No. 83.
AMSTERDAM.
Inrichting voor aanleg van Electrische verlichting. Fabriek van LUCHTDRUK DEUROPENERS, ELECTRISCHE SCHELLEN, TELEPHOONS, BLIKSEMAFLEIDERS en SPREEKBUIZEN.

W. H. NOË,
Bakenessegracht 5, Haarlem.
Loodgieter en zinkwerker. Aanleg van gas- en waterleiding. Beveelt zich aan tot het slaan van Nortonwellen enz. enz. Compleete badinrichtingen dagelijks in werking te zien.

ZANDSTEEN, HARDSTEEN,
Zweedsch Graniet, Keien, Kalk,
Céramique & Namensche VLOERTEGELS.
PIERRE JANSSEN.
ANTWERPEN. ROERMOND.
Alles rechtstreeks van de Carrières.

C. W. BLANKE Jr.
Leidschekade 62, *Amsterdam.*
Groote sorteering van behangselpapier in concurreerende prijzen, alsook Giftvrij ongevernist Gezondheidsbehangselpapier. Stalen worden op aanvraag franco gezonden naar buiten.

Kunstsmederij.
Specialiteit in Kunstsmeedwerk, Reclameborden en Schilden, Figuurhekwerk, Toeschuifbare hekken.
Herstelplaats van Rijwielen.
G. A. WEZENBERG.
Reguliersdwarsstraat 19, Amsterdam

VOSKUIL.
7 Paleisstraat AMSTERDAM.
SPECIALITEIT
TEEKENBEHOEFTEN VOOR HET BOUWVAK.

WATER? Artesische en Nortonputten.
Bovenstaande putten worden geleverd in verschillende afmetingen, voor elke hoeveelheid wordt gegarandeerd.
GEBR. ROSZMARK.
Machinefabriek en specialiteiten in Grondboringen.
ALMELO.

Fabriek en Magazijn van Gips-Ornamenten
van J. P. VAN DEN HEUVEL,
Van Woustraat Nº. 2, Amsterdam.
Kunstzandsteen, Portlandcement-Ornamentwerken, zooals CONSOLES, GEVELVERSIERINGEN enz., worden volgens teekening in den kortst mogelijken tijd vervaardigd tegen concurreerende prijzen.

Stoomdakpannenfabriek
VAN
JANSSEN & DINGS,
te Belfeld.
Kantoor te Tegelen (Limburg)
Fabriceeren als specialiteit:
KRUISPANNEN „systeem Boulet",
alsmede alle andere Modellen.
VRAAGT PRIJSCOURANT.

J. D. HOEK, 's Gravenhage.
SPECIALITEIT IN
gesmeed ijzeren HEKKEN, en fijne SMEEDWERKEN, BRANDKASTEN, KLUISDEUREN enz.
Vraag attesten van de vuur- en valproef op den 5 Sept. 1895 alhier gehouden.

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.
SPECIALITEIT in verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken en Tuinkoepels.

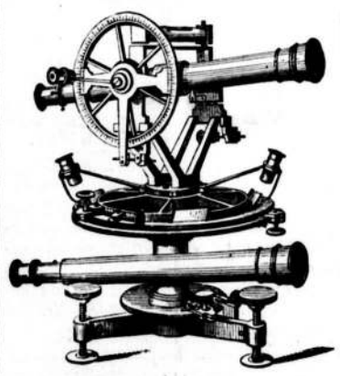

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

GEVRAAGD

Bouwkundig Teekenaar,

in staat naar schetsen bestekteekeningen uit te werken en volkomen op de hoogte met detailleeren. Salaris **100** à **150 gulden** per maand naar bekwaamheid. Adres lett. M. M. bureau van dit Blad.

Gevraagd

aanbiedingen voor levering van gemakkelijk transporteerbare **BOORAPPARATEN** met **handkracht** voor artesische putten, voor diepten van 100 à 200 Meter. Zoogenaamde **Schneckenbohrer, Lettenbohrer** en **Röhrenbohrer** met prijzen en afbeeldingen. Brieven onder No. 1500 aan HAASENSTEIN & VOGLER, *Den Haag.*

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Kethel* en *Spaland* wenschen op **Woensdag 6 Mei 1896**, des morgens om **11** uur in het Raadhuis aldaar

AAN TE BESTEDEN:

Het maken van een Dokterswoning in de gemeente Kethel en Spaland.

Bestek en voorwaarden liggen vanaf *Woensdag 29 April* op het Raadhuis ter inzage en zijn aldaar tegen betaling van **ƒ 0.50** verkrijgbaar.

Aanwijzing op *Maandag 4 Mei* des morgens om 11 uur op het Raadhuis en desgevorderd op het terrein. Inlichtingen bij den Architect K. STOFFELS, Prins Hendrikstraat 30a te *'s-Gravenhage.*

De Burgemeester tevens Secretaris,
L. MAZEL.
De Wethouder,
B. v. d. EIJK Dz.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Maandag 11 Mei 1896**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek No. 13.

Het VERBOUWEN van het Gemeentehuis en de Woning voor den Concierge, het BOUWEN van een Raadzaal en het verrichten van verschillende werken.

Begrooting ƒ 29.000.

Aanwijzing: *Maandag 4 Mei a. s.*, 's voormiddags 10½ uur, in het Gemeentehuis. Inlichtingen: alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding van 10—12 uur v. m. aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize, alwaar het bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 6 teekeningen à **ƒ 2.50** verkrijgbaar is.

AANBESTEDING.

Vrijdag 8 Mei a. s., des voormiddags om elf uur, zal door het Bestuur van het Waterschap de Zuider Vechtdijken (6e dijksdistrict in Overijssel) ten kantore van den Heer ZEBINDEN BAGGERMAN, aan de Korte Smeden te *Zwolle*, worden **aanbesteed:**

Het verhoogen en verzwaren van een gedeelte Weteringdijk bij de Hoevenbrug te Zwollerkerspel, ter lengte van 1504 Meter, en het verleggen van een sloot aldaar achter Soerselo, een en ander in twee perceelen.

De aanbesteding zal geschieden bij enkele inschrijving volgens § 447 der algemeene voorschriften, terwijl de op zegel geschreven inschrijvingsbiljetten, door aannemers en mede-aannemers geteekend, tot het uur der aanbesteding ten kantore voormeld kunnen worden ingeleverd.

Het bestek en profielteekening zal van af *5 Mei e. k.* ter lezing liggen ten huize van den bleeker HEKKINK aan de Wipstrik, en is tegen betaling van **ƒ 0.50** te verkrijgen bij DE ERVEN J. J. TIJL te *Zwolle.*

Aanwijzing op het terrein *Dinsdag 5 Mei*, des voormiddags om elf uur, door den Hoofdopzichter W. VAN WIJNGAARDEN, wonende te *Herxen*, bij wien ook nadere inlichtingen te verkrijgen zijn.

Namens het Dijksbestuur voornoemd,
G. H. MULLINK, *Dijkgraaf.*
M. J. ZEBINDEN BAGGERMAN.
Secretaris.

AANBESTEDING.

Op **Vrijdag** den **8**sten **Mei**, des morgens ten **10½** uur, zal de Architect W. B. VAN LIEFLAND, namens zijn principaal in een der lokalen van het Hôtel Central te *'s-GRAVENHAGE*, in het openbaar

aanbesteden:

Het bouwen van een HEERENHUIS, een WINKELHUIS met afzonderlijke Bovenwoning, Stal en Koetshuis enz. te stichten op een terrein aan den Bezuidenhoutschen weg, waarop thans gelegen zijn de perceelen No. 67-71.

Bestek en Teekeningen zijn verkrijgbaar ten kantore van den Architect Bezuidenhout 23*a* tegen betaling van **ƒ 3.—**, alwaar tevens 's morgens van 9—11 uur, inlichtingen zullen te verkrijgen zijn.

Aanwijzing in loco zal worden gegeven op *Maandag* den *4den Mei* des morgens ten *elf* ure.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Woensdag 13 Mei 1896**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

BESTEK No. 17.

Het leveren van 60,000 stuks IRONBRICKS.

Inlichtingen: alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding van 10—12 uur aan het bureau Gemeentewerken in de Kadestraat; Bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet à **ƒ 0.50** verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Aanbesteding - Kunstweg.

Op **Donderdag** den **7 Mei 1896**, des namiddags **2** uur, zal door het Bestuur van de Marke van Voorst en Westenholte (gemeente *Zwollerkerspel*), in het koffiehuis van den Heer DIEPENHEIM, aan de Beestenmarkt, te *Zwolle*, worden **aanbesteed:**

Het maken van een Kunstweg, met bijlevering van al de daartoe benoodigde materialen, over de zoogenaamde Nieuwlandsweg, loopende van den grintweg in de buurtschap Voorst, langs de Spoolderenk, naar den grindweg bij het Zalkerveer.

In één perceel.

De besteding heeft plaats bij enkele inschrijving volgens § 447 der A. V.

Het bestek ligt ter lezing in genoemd koffiehuis, en is tegen betaling van **ƒ 0.40** verkrijgbaar bij DE ERVEN J. J. TIJL te *Zwolle.*

Informatiën geeft de Hoofdopzichter, de Heer W. VAN WIJNGAARDEN te *Herxen*, door wien op *Maandag* den *4 Mei*, van 10 tot 1 uur, aanwijzing in loco zal worden gedaan.

TE KOOP

mede op grondrente, in de onmiddellijke nabijheid van *'s Gravenhage*, **ongeveer 45,000 cA. BOUWGROND** geheel of gedeeltelijk, met een zich daarop bevindend **BUITENVERBLIJF.** Het BUITENVERBLIJF, zeer geschikt voor Kostschool of Pensionaat, is ook afzonderlijk **TE HUUR**, met een gedeelte van den **TUIN.**

Door de ligging van het terrein aan goed vaarwater, is de grond o. m. uitmuntend geschikt voor de stichting van fabrieken.

Franco aanvrage bij den Architect K. STOFFELS, *Prins Hendrikstraat 30a* te 's Gravenhage.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

31ste JAARGANG — N°19 — ZATERDAG, 9 Mei 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15

DWANG TOT SCHOONHEID.

Misschien zou de titel van dit opstel moeten luiden: „Gedwongen fraaiigheid", maar dat zou wat al te familjaar klinken. Door dwang van boven af (het socialisme zit in de lucht) meent men tegenwoordig alles te kunnen verkrijgen; waarom zou men dan op deze manier het niet tot bouwkundig schoon als regel kunnen brengen?

Het schijnt dat bouwverordeningen en de wijze, waarop zij moeten worden samengesteld en toegepast, een actueel onderwerp uitmaken. Sinds wij ons artikel daarover schreven, werd door sprekers te Arnhem en Amsterdam dezelfde questie behandeld.

Uit de in de dagbladen van de laatste lezing gegeven verslagen schijnt te mogen worden opgemaakt, dat te Amsterdam ook de „esthetische" zijde van het vraagstuk is ter sprake gekomen en dat daar van overheidsdwang in zake schoonheid wel iets wordt verwacht.

Te verwonderen is dit niet. Sinds te Amsterdam een kleine doch luidruchtige radicale partij is opgetreden, verwachten velen, vooral onder de jongeren, van de gemeente alle heil. Telephoon, gas, water, welhaast ook nog andere nuttige zaken zal de gemeente den verheugden Amstelaren schenken tot een civielen prijs en nog een mooie winst maken op den koop toe (althans, dat wordt gehoopt), waarom zou nu ook niet de nieuwe bouwstijl, waarnaar men zoo lang reeds smacht, ten raadhuize van Amsterdam het licht zien?

Toch schijnt de Amsterdamsche redenaar, misschien door de ervaring geleerd, het vaststellen der stijl- en schoonheidsregelen niet „aan enkele ambtenaren te willen overlaten"; hij vindt het veiliger, dat de Raad een deskundige commissie zal benoemen om van advies te dienen.

Het denkbeeld is niet nieuw; bij de oude Grieken waren de aedilen er mede belast te zorgen dat de gebouwen een waardig uiterlijk kregen. Nu wil men ook te Amsterdam waarschijnlijk zulke aedilen tot een commissie vereenigen om, naast het bouwtoezicht, dat voor de hechtheid der constructie heeft te waken, de speculatie- en andere bouwers te dwingen om in te gaan in den tempel der esthetica, alvorens hunne ontwerpen te mogen uitvoeren.

Wie echter voor deze betrekking te nemen? Voorwaar een moeilijke vraag Wel weet ieder bakvischje, dat zich op een Hoogere Burgerschool voor meisjes aan de bronnen der wetenschap verkwikt, ons tegenwoordig te vertellen, dat de esthetica ons leert aan welke voorwaarden voldaan moet worden om bij ons den indruk van het schoone teweeg te brengen. Dat het schoone door sommigen voor absoluut, door anderen voor relatief wordt aangezien, zegt het juffertje er echter niet bij. Zij heeft er volstrekt geen idee van dat de bewoners van Jupiter b.v., die wellicht met één oog en drie neuzen prijken, haar guitig kopje, welks schoonheid zij reeds besefte, toen nog slechts de spiegel haar eenige leermeester in de esthetica was, wel eens heel leelijk konden vinden!

Het is ons dikwijls betoogd hoe een gebouw, dat geen schoonheid bezit, slechts een voortbrengsel van nijverheid genoemd kan worden. Maar het groote publiek hecht aan die schoonheid niet en ziet daar meestal niets anders in dan iets, hetwelk de bouwkosten verhoogt zonder eenig voordeel te geven. En heeft iemand in een milde bui dan nog eens tegen zijn architect gezegd, dat hij wat werk van den gevel moest maken, dan worden hem technische en andere weekbladen thuisgestuurd als het gebouw voltooid is, en daarin betoogen dan A, B en C, dat zijn fraaie gevel het grootste prul ter wereld is. Dat werkt niet aanmoedigend en daarom is het te begrijpen hoe de meening veld wint dat, als een gebouw zijn eigenaar maar voldoet, het andere er minder op aankomt.

Maar mijnheer, wij wonen toch niet geheel afge-

zonderd in een groote woestenij? Al bouwt men in zulk een woestijn nog zoo leelijk, het zal den voorbijgangers niet hinderen, al zal het misschien den bewoner voldoen. Doch wij leven in een gemeenschap, in een maatschappij, waar orde en regel moeten heerschen. Ieder huis moet bij ons door de talrijke bevolking dicht bij de overige geplaatst worden; het neemt een deel van de lucht, die aan de gemeenschap toekomt, in, het onderschept de zonnestralen, alweder voor de gemeenschap bestemd, meer nog, het neemt een deel van den aardbodem in, die ook aan de gemeenschap moest toebehooren, ja het belemmert het verkeer. En moet, wie bouwt, aan die gemeenschap voor dit alles nu niet wat in de plaats geven? Moet zij niet schadeloos gesteld worden voor het gemis van het blauw des hemels, het lachend verschiet of het liefelijk landschap? Is het geen grof egoïsme, als iemand een gebouw doet zetten, dat niemand genoegen doet dan hemzelf?

Tegen deze redeneering is niet veel in te brengen, en de zaak ware in orde, als er maar eenstemmigheid bestond omtrent wat schoon is en wat niet. Daar bestaat zelfs onder architecten zooveel verschil en strijd over, dat het groote publiek totaal van de wijs raakt. Het is te hopen dat, wanneer de door den Amsterdamschen spreker gewenschte commissie benoemd mocht worden, hare zittingen openbaar zullen zijn, dan kan men op de tribune getuige zijn van interessante debatten.

Ieder volmaakt architect behoort de constructeur en de kunstenaar in zich te vereenigen. Hij is natuurlijk in de eerste plaats constructeur en bepaalt al datgene wat noodig is of gemak kan verschaffen; hij kiest de materialen, stelt hun afmeting vast en waakt voor een zorgvuldige uitvoering. De architect is echter ook kunstenaar en bedenkt schoone lijnen, bevallige verhoudingen en passende versieringen, die den beschouwer aanstonds doen zien, met welk doel het gebouw is opgericht.

De eerste eisch, waaraan een waarlijk schoon gebouw voldoen moet, is natuurlijk, dat het voor zijn bestemming geschikt zij. Een paleis moet aan andere eischen voldoen dan een kerk, een school, een raadhuis of een museum. Sommige gebouwen hebben groote vensters, andere kleine noodig, hier zijn kleine ingangen gewenscht, daar groote verkieslijk en zoo voorts. Wordt een gebouw zóó ontworpen, dat het geheel voor zijn bestemming geschikt is, dan wordt het van zelf karakteristiek, dan zegt het reeds in de verte tot u: dit is een paleis, een kazerne, een raadhuis, een gerechtshof. Een gebouw, dat deze karakteristiek bezit, zal een bevredigenden indruk maken, ook al zijn de details niet onberispelijk.

De geschiktheid van een gebouw voor zijn bestemming blijkt in de eerste plaats uit de planverdeeling. De plattegrond bevat het geraamte der schoonheid in zich, omdat het van de lijnen, daarin voorkomende, afhangt, hoe de opstanden worden.

Hier hebben wij nu al vast eenige regelen opgesteld, die de commissie bij het beoordeelen der plannen als richtsnoer zal kunnen nemen. Het laat zich aanzien, dat alle leden zich daarmede zullen kunnen vereenigen. Maar de toepassing — ja, dat is wat anders.

Reeds bij het constructieve gedeelte van het vraagstuk is groot verschil van meening te wachten. Als regel zullen de gebouwen, waarover de Amsterdamsche commissie zal hebben te oordeelen, wel uit gebakken steen bestaan. Nu zal het eene commissielid slechts het toepassen van uitmetselingen, vlechtingen of gekleurde steenen als versiering toelaten. Een ander zal er vrede mee hebben, als het pleisteren van den gevel wordt voorgesteld, want het pleisteren komt tegenwoordig weer meer en meer in den smaak.

De heeren gaan elkander met tal van argumenten te lijf, doch, zooals men steeds ziet gebeuren, men overtuigt elkander niet en nu dient er gestemd te worden. Zijn er een paar leden, die den kant van den pleisteraar kiezen, absent, dan wint de baksteenman zijn pleit en omgekeerd.

Zoo zullen er zich andere verschillen openbaren, b. v. over de vraag, of ijzerconstructies al dan niet in het gezicht moeten gelaten worden; de lezer moge hier verdere voorbeelden uit zijn eigen verbeelding bijvoegen.

Dit alles heeft nu nog slechts betrekking op de constructie, in zooverre als die een element der schoonheid uitmaakt. En als nu hier, waar althans in dit constructieve een eenigzins vaste grond voor de beoordeeling gevonden wordt, reeds zooveel verschil van meening te wachten is, hoe zal het dan gaan, wanneer die grond verlaten moet worden, en de commissie in de blauwe sfeeren der eigenlijke schoonheidsleer moet gaan zweven?

Waartoe dit alles leiden zal, kan men reeds vooruit nagaan. Al doet de Raad nog zoo zijn best om de commissie zoo onpartijdig mogelijk samen te stellen, allerlei personenquesties zullen toch ontstaan.

De commissie dient b.v. samengesteld te zijn uit deskundigen, dat zijn dus architecten. Doch het kunnen geen bouwmeesters zijn, die nog die functie uitoefenen, omdat zij boven de partijen behooren te staan, en dus niet tot de beoordeeling hunner eigen plannen mogen medewerken. Slechts enkele bejaarde mannen, die hun koetjes op het droge wisten te trekken, komen dus in aanmerking; doch daar is het natuurlijk de jongeren niet om te doen.

Gelukkig, dat er nog een Rijkswet is, die het totstandkomen van commissies als de bedoelde verhindert. Gelukkig ook, dat aan het Amsterdamsche stadsbestuur af en toe op voelbare wijze beduid wordt, dat zijn macht grenzen heeft. Reeds te veel gevaarlijke proefnemingen werden, in naam der radicaliteit gedaan, dan dat het wenschelijk zou zijn haar aantal nog te vergrooten. Het is echter een teeken des tijds, dat men ernstig spreekt over de bevoegdheid van het gemeentebestuur om zich met de beoordeeling van esthetische questies in te laten.

Als zoodanig meenden wij aan het geval een enkel woord te mogen wijden; wie weet of de toekomst, na een gemeentelijken telephoon, gemeentelijk water, gemeentelijk gas, gemeentelijke trams, ook niet nog gemeentelijke schoonheid brengen zal!

KUNSTNIJVERHEID.

De heer W. Kromhout Cz. wijdt in het weekblad „Architectura" eenige beschouwingen aan het boekje „de Kunstnijverheid", door mij geschreven en bij P. Gouda Quint te Arnhem verschenen.

Die beschouwingen worden ingeleid door een bespreking van het al of niet wenschelijke, om een Vlaamsch boek voor Noord-Nederlandsche lezers te bewerken. Die bespreking wordt besloten met den zin: „Het zijn slechts de landgrenzen, die den heeren Blockhuys en Gervais beletten in deze uitgave een schending van hunne auteursrechten te zien".

Indien de heer Kromhout zich echter de moeite gegeven had bij de Vlaamsche schrijvers inlichtingen te vragen, zou hij hebben gezien, dat de Nederlandsche uitgave met voorkennis en goedvinden van de heeren

J. Blockhuys en A. Gervais is tot stand gekomen en dat dien heeren door den Nederlandschen uitgever een niet onbelangrijk honorarium is uitbetaald.

Het is jammer, dat de heer Kromhout zich tot schrijven heeft gezet vóór hij de Vlaamsche met de Hollandsche uitgave kon vergelijken. Had hij gewacht met zijn beschouwingen, tot hem die vergelijking mogelijk was gemaakt, dan ware zijn oordeel ongetwijfeld belangrijk gewijzigd. Hij zou dan bespeurd hebben, dat mijn werk geheel iets anders geweest is dan „het overbrengen van *patois* in onze taal".

De heer Kromhout verklaart verder tegen het boek bezwaar te hebben, omdat het zich te veel bezighoudt met de kunstnijverheid van voorheen. Hij zou veeleer hebben gewild „indien het in den warwinkel van begrippen en conventies" een „duidelijke wegwijzer" ware geweest, die „den noodeloozen rom-slom van historische uiteenzettingen achterwege liet".

Nu heb ik, nog veel meer dan de Vlaamsche schrijvers, mij zorgvuldig *onthouden* van het wijzen op een bepaalden weg, omdat het mijne overtuiging is, dat er tallooze wegen zijn, die naar het doel voeren. Welke de eigenaardigheden van elken dier wegen zijn, heb ik aan de hand der geschiedenis zoo beknopt mogelijk uiteengezet. Ieder kan nu den weg kiezen, die hem het best voorkomt.

Over de hedendaagsche kunstnijverheid kon ik slechts weinig mededeelen, omdat er van een dergelijken kunsttak nog zoo weinig te zien is. Want de navolging der historische voorwerpen, thans zoo algemeen als kunstnijverheid beschouwd, mag m. i., en ik ben het daarin met den heer Kromhout eens, als zoodanig niet gelden.

Het leveren van beschouwingen over de techniek der behandelde kunstnijverheidsvakken ware in een boekje als het mijne, dat — zou het aan zijn doel beantwoorden — vóór alles populair moest zijn, niet gewenscht geweest. Het groote publiek heeft daar niet aan en de werkman is van de techniek voldoende op de hoogte. Beiden, publiek en werkman, hebben behoefte aan ontwikkeling van hun *smaak*, en deze wordt het best verkregen door hen te wijzen op het schoone van vroegere tijden en hen te verklaren, hoe dit bereikt werd.

Het schrijven van een boek waarin, zooals de heer Kromhout dit noemt, „eens klaar en duidelijk de kunst van ieder vak en de techniek, aan iedere kunst verbonden" werd uiteengezet, had ik gaarne ondernomen, doch voorloopig zal wel geen Nederlandsch uitgever te vinden zijn, die een zoo kostbaar werk als dit noodzakelijk moet wezen, ter perse wil leggen. Misschien is de heer Kromhout gelukkiger en zijn hem kanalen bekend, wier bestaan ik zelfs niet vermoed.

Zooals reeds in de voorrede van mijn werkje vermeld staat, richt ik mij niet alleen tot de ambachtslieden, maar ook tot het groote publiek, omdat het geen zin heeft den werkman te vragen wat moois voort te brengen, als dit toch niet verkocht wordt. Ben ik nu zulk een onbetrouwbare gids voor de werklieden, als de heer Kromhout zijn lezers wil doen gelooven? Ik prijs hen geen bepaalden weg aan, om uit het tegenwoordig „labyrinth" te komen, maar ik wijs er vele, hun de keuze latend, welken weg zij willen nemen.

In ieder geval hoop ik dat niemand mij „den rug zal toekeeren" of mij „erger zal laten geschieden", alvorens mij gehoord, d. i. in dit geval gelezen te hebben. De heer Kromhout heeft een slecht voorbeeld gegeven.

A. W. Weissman.

VARIA.

Anti-stone.

Zooals de naam reeds aanduidt, hebben we hier te doen met een middel ter voorkoming der formatie van ketelsteen. De bestanddeelen waaruit de stof bestaat, zijn hoofdzakelijk zuiver alkalisch en zijn naar verhouding van de verschillende analyses van het voedingwater voor stoomketels, zonder schadelijke zuren samengesteid. Anti-stone lost gemakkelijk op in warm water; de oplossing is voor ketelwanden en vlampijpen totaal onschadelijk, maar werkt zoodanig op de minerale stoffen in het voedingwater dat de formatie van ketelsteen geheel voorkomen wordt; de minerale deeltjes zinken in poedervormigen toestand op den bodem van den ketel en kunnen nu en dan door spuiing natuurlijk gemakkelijk worden verwijderd. Voegt men hierbij dat bij geregeld gebruik van anti-stone de ketel steeds schoon blijft en groote kolenbesparing het gevolg is, dan ligt het voor de hand dat het nemen eener proef met het materiaal alleszins aanbeveling verdient. De Soda- en Anti-stone-fabriek Vane & Co., te Amsterdam, verstrekt op aanvraag gaarne nadere inlichting.

Gebouwen voor de Wereldtentoonstelling te Parijs in 1900.

In plaats van het voormalige Palais de l'Industrie en het paviljoen der stad Parijs, zullen voor de aanstaande tentoonstelling in de Champs Elysées twee nieuwe gebouwen opgericht worden, waarvan het eene 40,000 M² en het andere 7000 M² oppervlakte zal beslaan. Het grootste gebouw zal dienen voor hedendaagsche en retrospectieve kunst. Behalve de eigenlijke tentoonstellingslokalen, zal dit gebouw moeten bevatten bestuurslokalen, restauraties, couloirs en gelegenheden voor photographische opnemingen.

Het kleine gebouw is meer bepaald bestemd voor de tentoonstelling van werken der oude Fransche kunst.

Voor elk der prijsvragen worden vijf prijzen beschikbaar gesteld; voor het groote gebouw van 15,000, 12,000, 8000, 6000 en 4000 frs. en voor het kleine van 5000, 4000, 3000, 2000 en 1000 frs.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Arnhem.

Vergadering van Woensdag 6 Mei 1896.

Op voordracht van den Directeur der Ambachtsschool werd M. Weiland als leerling aan die inrichting geplaatst. Ingekomen was een verslag over 1895 van de Woning-vereeniging „Openbaar Belang" en een schrijven van het Hoofdbestuur met verzoek een afgevaardigde te benoemen voor het nazien van de rekening en verantwoording op 27 Mei e. k., waartoe het lid A. R. Freem werd aangewezen.

In behandeling kwam een voorstel van laatstgenoemden heer tot het indienen van een adres aan den Raad der gemeente Arnhem om aan te dringen op het opnemen van een afzonderlijk hoofdstuk over de constructie der gebouwen in de nieuw te maken bouwverordening. De voorsteller lichtte dit nader toe en wees op de gebrekkige constructie van vele huurwoningen en ook op de lichtheid der balkdragende muren, die bij vele perceelen soms 12 à 13 meter hoogte hebben en slechts één steen zwaar zijn. Spreker was de meening toegedaan dat men omtrent dit adres niet in details moest treden en dit geheel aan de technici moest overlaten; hij bracht in herinnering dat in 1886

een lijvig rapport in zake de toen voorgestelde bouwverordening gemaakt was, waarvan men weinig succes had, maar was van meening dat de toen geopperde bezwaren in de uitvoering thans minder zwaar zullen wegen. Er werd besloten het adres aan den Raad te zenden en de uitvoering aan het Bestuur over te laten.

Na gedachtenwisseling werd het besluit genomen den 3n Juni e. k. eene excursie naar Den Bosch en het kasteel Heeswijck te maken.

De Voorzitter, de heer V. G. A. Bosch, stelde een door hem vervaardigde teekening ter bezichtiging, waarop dit slot, zooals het zich in 1600 en na de restauratie in 1870 voordeed, en voegde daarbij de volgende mededeelingen.

Ongeveer 2 uren van 's-Hertogenbosch, in 't hart der Meijerij, waar het schilderachtig riviertje de Aa zich tusschen weilanden en boschrijke streken slingert, verheft zich stout en statig het eertijds beroemde en geducht kasteel „Heeswijck". Als een van de weinige XIV-eeuwsche burchten, welke Nederland resten, maar ongetwijfeld als het uitgebreidste Museum van schoone kunsten uit den bloeitijd der middeneeuwen en Brabantsche Renaissance, is het eene meerdere bekendheid overwaard.

Heeswijck behoort tot de oudste heerlijkheden van de Meijerij van 's-Hertogenbosch.

Nauw waren de woeste benden der Noormannen uit deze streken verdwenen, of een ridder, waarschijnlijk uit het huis van Kuijk, legde hier aan den oever der Aa in de XIe eeuw, de eerste grondslagen voor eene versterkte plaats. Toen reeds beschreef men het kasteel als een fraai gebouw van duifsteen, omgeven door hooge wallen en diepe grachten. Zijn zoon Magnus was echter de eerste, die er zich voor goed vestigde, waarna ook weldra rond de sterkte vele hutten van lijfeigenen werden gebouwd. Om streeks 1160 schonk een der heeren, Almericus, vele zijner gronden aan de Norbertijnen der Abdij van Berne bij Heusden, die er een klooster op bouwden en broeders heenzonden, welke zich bezig hielden met het ontginnen der woeste gronden in de buurt van Heeswijck. Steeds staat de geschiedenis van Heeswijck in nauw verband met die der nieuwe abdij, waarvan 't oorspronkelijke gebouw in 't dorp te Heeswijck nog bestaat.

In den loop der tijden kwam het zelfs dikwijls tot botsingen tusschen de broeders en de heeren van 't kasteel, tengevolge van naijver of het betwisten van rechten en heerlijkheden.

De belangrijke collectie van de manuscripten en zeldzame drukwerken in de archieven dezer abdij, bevat vele kostbare zaken van groote waarde voor de historie van dit deel van Noord-Brabant.

Het oorspronkelijke geslacht der stichters van Heeswijck schijnt omstreeks 1250 uitgestorven te zijn met zekeren Dirk van Heeswijck, wiens dochter met Walraven van Benthem gehuwd was.

Walraven bewoonde deze streken niet, maar stelde als plaatsvervanger Jan, Heer van Megen, onder wiens naam vele veranderingen aangebracht werden en schenkingen geschiedden, waarvan de oorspronkelijke stukken nog bestaan.

In 't laatst der XIVe eeuw veroorzaakte geldgebrek nogal eens dat de heeren Van Benthem Heeswijck verpanden moesten en gedeeltelijk verkochten, totdat in 1386 een andere Walraven van Benthem de heerlijkheid voorgoed verkocht aan Willem van der Aa, Heer van Nieuw-Herpen. Deze deed in 1388 het geheel over aan Hendrik van der Leck. Deze, die bezitter was van de kasteelen van Hoogstraten, Moergestel, Oud-Herlaar, Dinther en Schijndel, was even oorlogzuchtig als machtig en was voortdurend met zijne naburen in strijd gewikkeld. Onder hem bereikte 't kasteel het toppunt van bloei. Hij liet het volgens de nieuwste regelen van bouw- en versterkingskunst optrekken en inrichten. Zoo krachtig was de tegenstand, die de sterkte in dien tijd kon bieden, dat de Hertog van Gelder, die in 1398 de dorpen Heeswijck en Dinther plat brandde, het te vergeefs belegerde.

In een krijgstocht tegen de Bosschenaren delfde Hendrik 't onderspit.

Vóór zijn sterven in 1428, stichtte hij op 't kasteel eene kapel, gewijd aan verschillende heiligen. Zonder mannelijke nakomelingen zijnde, verviel het kasteel aan zijne dochter Johanna, en daarna aan haar neef Eustaats van Vertaign, Heer van Boxmeer, Moergestel en Spaubeek.

Na diens overlijden in 1479, verkocht zijne zuster den burcht met onderhoorigheden, in 1489, aan Joannes van Olthuigen (Cloethuyzen) in Beieren.

Omstreeks 1500 is Cornelis van Bergen, Heer van Zevenbergen, eigenaar. Deze werd in 1509 opgevolgd door zijn zoon Maximiliaan, die het beheer aan zijn broer Leonardus overliet. Onder dezen weerstond het kasteel in 1513 een langdurig beleg der Gelderschen. Een andere broer van Maximiliaan verkocht Heeswyck, in 1554, aan Johan Graaf van Oost-Friesland, die in 1573, door zijn zoon Maximiliaan werd opgevolgd, onder wien het in 1583, door Phillippus Graaf van Hohenlohe bij verrassing werd genomen, en dus aan Fransche zijde kwam.

In 1585 ondernam Hohenlohe van hieruit een vergeefschen aanslag op Den Bosch en verliet na 't mislukken hiervan ook 't kasteel.

In 1601 en 1603 werd het door Prins Maurits belegerd, en deze bracht het in den verwoesten toestand, die op de teekening te zien is.

Nadat in 1622 de opvolger van Maximiliaan, Graaf Wernard, kinderloos overleed, kwam Heeswijck in 't bezit van Johan Graaf van Serclaas de Tilly. Bij de belegering van den Bosch in 1629, door Frederik Hendrik, was het eerste werk van dezen zich van het kasteel te verzekeren, daar dit, hoe vernield ook, steeds nog in staat scheen een geduchten weerstand te bieden.

Na 1692 was er Jhr. Joost van Hedikhuyzen, die op 't kasteel Seldemrathe te Middelrode woonde, drossaart, totdat het in 1649 door aankoop in handen kwam van Mathias van Asperen. Bij den veldtocht der Franschen naar Holland, in 1672 en 1673, lagen de legerbenden onder Turenne en Condé langen tijd in de velden van Heeswijck. Het kasteel viel ook in hunne handen en 16 Juli 1672 teekende Lodewijk XIV er een verdrag met de Engelschen.

In 1705 kwam Heeswijck aan Jacob v. d. Hoeven en in 1739 aan Cornelis Speelman.

In 1739 had Prins Ernst van Hannover hier zijn hoofdkwartier. In 1794 werd het door de Engelschen, onder Rolph Abercrombie, genomen, terwijl kort daarna de Franschen het vermeesterden.

Generaal Pichegru bestuurde van hier uit het bombardement van Den Bosch.

Mr. Helenus Marinus Speelman verkocht 't kasteel in 1835 met zijne rechten en heerlijkheden aan den vader der nu onlangs gestorven eigenaren, Baron van den Boogaerde ter Brugge.

Van de oudste stichting is niet veel tot ons gekomen; de grondslagen van het tegenwoordige dateeren van 1388. De algemeene indeeling van het oude XIVe-eeuwsche kasteel kwam in vele punten overeen met de meesten der versterkte sloten uit dien tijd.

Eene vergelijking met de uitstekende reconstructie van het slot Brederode, door Jhr. Mr. Victor de Stuers, is zeer gemakkelijk. Het verschilt in zooverre met deze sterkte, dat de as der poort van het voorgebouw en van het eigenlijke kasteel bij Brederode in één lijn liggen en hier rechthoekig op elkaar staan.

Ook hier heeft men drie deelen, een buitenhof, een voorgebouw of neêrhuizinge en 't kasteel; op 't buitenhof had men de woningen der lijfeigenen en arbeiders, benevens de boerderijen en moestuinen. Een ophaalbrug over een betrekkelijk smalle gracht voerde naar 't voorgebouw. Dit gebouw, dat de eerste aanvallen der belegeraars te weerstaan had, was schaars van ramen voorzien. In dit deel waren de woningen van portier en wachters, de brouwerij en de stallen, allen uitzicht hebbende op een klein plein om met wagens te keeren. Aan dat pleintje sloot zich een grootere ruimte aan, door een sterken met kanteelen en bastions voorzienen muur omringd.

De oorspronkelijke ophaalbrug is verdwenen en vervangen door eene vaste. Ook het voorgebouw is voorzien van allerlei Renaissance topgevels.

Aan de rechterzijde der poort bevindt zich het eigenlijke kasteel. Na de verwoesting van 1603, werd er weinig aan hersteld tot het in handen kwam van Baron v. d. Boogaerde. Deze legde de grondslagen voor de uitgebreide collectie, welke men nu in de zalen van het kasteel kan bewonderen.

De weinige studie, die destijds van onze voorvaderlijke voortbrengselen der bouwkunst werd gemaakt, was helaas van veel invloed op de restauratie, die hij liet verrichten, terwijl slechte steenen en veel gebruik van pleister niet den indruk teruggeven van een versterkt kasteel.

Het zou te ver voeren om ook van de kunstschatten, die dit kasteel bevat, een beschrijving te geven; spreker had voornamelijk deze mededeelingen gedaan ter opwekking tot de excursie.

Een krachtig applaus was het bewijs dat de leden deze mededeelingen waardeerden.

Het lid Freem gaf hierna als kunstbeschouwing de door hem ontworpen plannen voor eene Evangelisch-Luthersche Kerk met toebehooren, waarna deze laatste bijeenkomst werd gesloten met eene dankbetuiging aan den Voorzitter, die steeds met warmte de belangen der Afdeeling voorstaat en met woord en daad de vergaderingen tracht vruchtbaar te maken aan het doel.

AFDEELING AMSTERDAM.

Vergadering van Vrijdag 1 *Mei* 1896.

In deze huishoudelijke vergadering werden tot candidaten voor de verkiezing van leden voor het Hoofdbestuur der Maatschappij gesteld: de heeren Eduard Cuypers en H. P. Berlage Nzn. te Amsterdam, J. Mutters Jr. te 's Gravenhage en J. J. Weve te Nijmegen.

De heer Jacob F. Klinkhamer en de Voorzitter van de Afdeeling Amsterdam, de heer C. B. Posthumus Meyjes, verklaarden om verschillende redenen geen candidatuur te kunnen aanvaarden.

Vervolgens werd door een bekend Amsterdamsch rechtsgeleerde mededeeling gedaan van eene rechtskundige zaak betreffende gemeenschappelijke muren, die zeer de aandacht trok en tot belangrijke gedachtenwisseling aanleiding gaf.

LEIDSCHE VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering van Donderdag 30 *April* 1896.

Aan deze vergadering ging vooraf een kunstbeschouwing van het plaatwerk „Études de l'Architecture Moderne en Allemagne", bestek en teekeningen van het krankzinnigengesticht op „Endegeest", en teekeningen van het Volksbadhuis te Leiden, benevens van gipsafgietsels.

De Voorzitter opende de vergadering en bedankte onderscheidenlijk de heeren De Wilde, Paul, Veilbrief en Ludwig voor de expositie.

De notulen werden goedgekeurd, waarna het woord werd gegeven aan den heer Jan de Quack, architect te 's-Gravenhage, die tot onderwerp had gekozen: „Het handteekenen, de heraldiek, de polychromie en de beeldhouwkunst, in verband met het vereenigingsleven in de bouwkunst."

Spreker begon met erop te wijzen, hoe er tegenwoordig bijna gezocht moet worden naar het individu. Het is bijna ten gronde gegaan in de massa, in het bestudeeren van anderen in plaats van zichzelf. De enkele zelfstandige denkers noemt men tegenwoordig pedant.

Men kan zoo iets alleen dulden van hoog in beschaving boven anderen uitstekende mannen; zij alleen mogen een „opinie" hebben. Waagt een jongere het, zoo wordt hem toegevoegd: „Volg dien of dien meester na." Zoo doodt men het individu. Treft hij een goeden docent, die de kunst in algemeenen vorm behandelt, met eerbiediging van 's leerlings gevoelens, er zou misschien een denker, een artist meer zijn. Vooral in de bouwkunst dient persoonlijkheid een eerste plaats in te nemen. In verband hiermede behandelde spr. achtereenvolgens het handteekenen, de heraldiek, de polychromie en de beeldhouwkunst.

Immers, zij zijn de elementen der bouwkunst. Voorzeker ook heraldiek; zij oefende wel degelijk in de middeleeuwen en later invloed uit op de geveldecoratie.

Spreker wees erop hoe het teekenen een eerste vereischte is om onze kunst te bereiken. Met duidelijke, eenvoudige schetsen gaf spreker te aanschouwen hoe het teekenen het eêrste middel is geweest om zijn gedachten kenbaar te maken. Langen tijd stond hij stil bij de heraldiek. De heraldiek ontwikkelde zich in den bloeitijd der middeleeuwen tot een hooge kunst. De emblemen trokken aan door het stoute vormenspel, rijk gedragen door een tegenstellenden achtergrond. 't Was kleur op kleur, kleur op metaal, alles forsch, flink, uitstekend decoratief en ten hoogste pittoresk.

Vanzelf kwam spr. toen tot de polychromie. Deze treedt in onze dagen meer op den voorgrond, nauw verbonden met de bouwkunst, waarvan zij deel uitmaakt. Zij kan een bouwwerk versieren en te niet doen; zoo de kleur hinderlijk is, wordt het fraaiste werk afschuwelijk. Tot deze kunst is een hooge beschaving noodig, zooals Michel Angelo bezat, toen hij de Sixtijnsche kapel zóó beschilderde, dat Rafaël zijn minderheid moest bekennen. Ditzelfde is ook noodig voor de beeldhouwkunst, dit teekenen in de ruimte; welk een voorname plaats bekleedt deze kunst in de bouwkunst. Men kan zich bijna geen monumentaal gebouw denken zonder haar. Zij geeft er de bezieling aan.

De Michel Angelo's en Rafaëls, de Quellinussen en de Van Campen's, ze bestaan niet meer. Hoe diep beseffen wij onze nietigheid, zoo zeide spreker.

Maar zoo wij onszelf betrachten, kunnen wij nog heelwat presteeren.

Het worde vooral den architect eene behoefte kunst te verstaan en te beoefenen. Het ideaal: constructie en schoone vormen één in de bouwkunst, worde een werkelijkheid en alle architecten worden: practici en artisten. Hiermede besloot spreker onder luid applaus deze interessante causerie.

Nadat de heer Verster nog eenige inlichtingen had erlangd, betuigde de Voorzitter in warme bewoordingen den spreker zijn dank. Als nieuwe leden werden toegelaten de heeren N. D. Dee en Ph. v. d. Heyden Az.

Medegedeeld werd, dat de vraag uit de bus betreffende de schelpenvisscherij de aandacht heeft getrokken van autoriteiten op dit gebied. Hun antwoord zal afgewacht worden.

De heeren Roem en Splinter gaven bij monde van den eersten verslag omtrent polychroom-cement.

Ingekomen was een schrijven van den heer C. Verster, waarin hij erop wees, dat gezonde critiek op ingezonden kunst-industriëele voorwerpen, enz. wenschelijk was. In beginsel werd hiertoe besloten, nadat dit punt eerst ernstig was besproken.

De Voorzitter deelde het een en ander mede over oplegstukken op trappen, van hout-graniet, eiken en djatie-hout, in gebouwen waar de dektreden veel beloopen worden. De heer V. d. Kamp raadde aan de proef te nemen met groenharthout.

In de vragenbus bevonden zich 2 vragen, die behandeld zullen worden. Met 't oog op het late uur werd besloten nog eene vergadering uit te schrijven ter bespreking van de prijsvraag en het zomeruitstapje.

Niets meer aan de orde zijnde, sloot de Voorzitter deze leerzame vergadering. (*L. D.*)

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— De Weener bouwmeester Ladislaus von Bogulawski, de bouwmeester van een gedeelte van het Weener raadhuis, heeft zich te Salzburg doodgeschoten.

— Er was vóór eenigen tijd te Antwerpen sprake om de Vereeniging voor de restauratie van monumentale gevels één te doen worden met de Antwerpsche afdeeling van „l'Art appliqué à la rue." Het is gebleken dat deze fusie afstuitte op jaloezie. Onder presidium van den schilder Broerman heeft „l'Art appliqué à la rue" een vergadering gehouden, waarin het plan met heftigheid is bestreden. Een oogenblik scheen er toenadering te komen, maar de gedachte aan Brussel — men weet hoe de twee steden op

elkaar gebeten zijn — deed de twisten opnieuw ontvlammen, en een groote meerderheid heeft het voorstel der fusie verworpen.

— Over den aankoop van Lord Leighton's huis bestaat in Engeland verschil van gevoelen, zoo als uit een paar ingezonden stukken in het dagblad de *Times* blijkt. In het eene stuk, door „een kunstenaar" onderteekend, wordt het plan afgekeurd en naar de reden gevraagd, waarom het huis van Leighton wel en dat van andere kunstenaars niet zal worden aangekocht?

De andere inzender, Walter Crane, is sterk voor het plan. „Leighton was een buitengewoon begaafd man, een zeer kundig kunstenaar, die in zijn huis een volledige herinnering achterliet van zijn smaak en tal van voorbeelden van zijn gaven."

— Te Brussel is de Engelsche schilder en affiche-teekenaar Aubrey-Beardsley plotseling gestorven. Hij was nog heel jong, had in den aanvang zijner loopbaan met vele moeilijkheden te kampen, maar had het nu juist wat beter en onafhankelijker gekregen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. Met het oog op den minder gunstigen toestand van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en den wensch van vele leden om dit lichaam den vroegeren luister terug te geven, werd door tal van bouwkundigen met belangstelling uitgezien naar de agenda voor de 73ste algemeene vergadering, die op Donderdag 28 Mei in het maatschappelijk gebouw zal gehouden worden. Het programma der werkzaamheden is in het *Bouwkundig Weekblad* van 2 dezer opgenomen en het zal velen hebben teleurgesteld, dat de door het Bestuur voorgestelde wijzigingen zich bepalen tot het brengen van meer verband tusschen de Maatschappij en hare afdeelingen; deze maatregelen, die in hoofdzaak aanbeveling verdienen, zullen echter spoedig blijken niet bij machte te zijn om den achteruitgang tegen te houden.

Aan het einde van de vergadering zal de heer J. R. de Kruijff een voordracht houden over „Oostersche Tapijten", waartoe een uitgebreide tentoonstelling in de vergaderzaal wordt georganiseerd.

— De afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst heeft de heeren C. B. Posthumus Meyjes en Ed. Cuypers te Amsterdam, J. Mutters Jz te 's-Gravenhage en J. J. Weve te Nijmegen candidaat gesteld voor de keuze van 4 leden van het Hoofdbestuur. De afdeeling Amsterdam stelde de heeren Ed. Cuypers en H. P. Berlage Nz. aldaar, J. Mutters Jz. te 's-Gravenhage en J. J. Weve te Nijmegen, nadat de heeren F. Klinkhamer en C. B. Posthumus Meyjes verklaard hadden geene candidatuur te kunnen aanvaarden.

ROTTERDAM. De Vereeniging van Brandspuitmeesters albier heeft het voornemen van 28 October tot en met 9 November, in de zalen van het Algemeen Verkooplokaal aan het Oostvestplein, eene nationale tentoonstelling te houden van brandblusch- en reddingsmiddelen.

De tentoonstelling wordt opengesteld voor alle binnenlandsche fabrikanten, agenten, werklieden en particulieren. Van enkele takken van nijverheid worden ook buitenlandsche producten of werktuigen, en wat in het belang van blusch- en reddingsmiddelen hiermede in verband staat, op naam van binnenlandsche agenten of commissionairs toegelaten.

Voorwerpen, ter opluistering of reclame aangeboden, zullen bij beschikbare plaatsruimte worden geplaatst, doch blijven buiten bekroning.

De bekroningen zullen bestaan uit: eereprijzen, alsmede diploma's voor gouden, zilveren en bronzen medailles.

— Aan den prijskamp, in Juli ll. onder de leden der Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen alhier uitgeschreven, werd door zeven personen deelgenomen, die elk eene schilderij, een landschap voorstellende, inzonden De jury, bestaande uit de heeren J. van de Sande Bakhuijzen, Th. de Bock en W Maris, heeft uitspraak gedaan en voorgesteld den prijs ditmaal te splitsen en wegens de goede eigenschappen van beide schilderijen de helft toe te kennen aan den heer J. J. van der Voo te Vorden en de helft aan den heer A. van der Wissel te Rotterdam voor hunne inzendingen, respectievelijk getiteld „Een Pogen" en „Zomer".

LEEUWARDEN. Met het oog op het buitengewoon groot getal aanvragen voor inzendingen op de nationale tentoonstelling van nijverheid, landbouw, veeteelt en tuinbouw, in de maand Juli te houden, is door het uitvoerend comité besloten, op het terrein tusschen het Paleis van justitie en de Harmonie een tweede hoofdgebouw op te richten, ter oppervlakte van 600 M². Aan de westzijde van den Harmonie-tuin komt bovendien een nevengebouw van ongeveer 300 M², en eene van dubbele wanden voorziene loods alleen voor de afdeeling „zuivel".

— Ged. Staten van Friesland hebben aan het Uitvoerend Comité der in Juli a. s. te Leeuwarden te houden Tentoonstelling van nijverheid enz., een bedrag van *f* 500 toegezegd uit het onder hun beheer staand provinciaal tentoonstellingsfonds, ter tegemoetkoming in de kosten eener Deensche afkoelingsmachine, Paten-Schon, voor de zuivelbereiding.

SCHOONHOVEN. Het Gemeentebestuur ontving van den heer W. J. de Bordes te Amsterdam aanvraag voor eene concessie tot het exploiteeren van gasmotor-trammen op eene lijn Gouda—Schoonhoven, en van den heer Kapteijn, te Gouda, voor den aanleg eener waterleiding in deze gemeente.

PERSONALIA.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is benoemd tot tijdel. adjunct-ingenieur bij de zee- en oeverwerken in Zeeland de civiel-ingenieur Jhr. A. Holmberg, en zijn benoemd tot buitengewoon opzichter de heeren A. Steendam te Delfzijl bij den bouw van een basaltmuur te Steenwijk, A. Peters te Nieuwenhoorn bij het baggerwerk in den benedenmond van het Spui op de Bieningen, en A. Minderhoud Lz. te West-Kapelle bij de uitvoering van krib- en baggerwerken op de Nieuwe Merwede..

— De Gemeenteraad van Wageningen benoemde tot directeur der gemeente-gasfabriek den heer H. Lenderink, directeur der gasfabriek te Woerden, met 8 van de 13 stemmen. Met den benoemde waren de heeren Van Erp Taalman Kip te Utrecht, en W. Niermeyer te 's-Gravenhage, op de voordracht geplaatst.

— Benoemd tot opzichter bij de gasfabriek en waterleiding der gemeente Zutfen de heer H. Kempkens, thans opzichter bij de gasfabriek te Leeuwarden.

— Bij de exploitatie der Staatsspoorwegen op Java is benoemd tot onderopzichter der werkplaatsen D. C. de Paauw, tijdelijk die betrekking bekleedende.

— Aan den heer J. P. Huchshorn, adspirant-adjunct-ingenieur bij de Staatsspoorwegen te Utrecht, is op verzoek eervol ontslag verleend.

— De heer W. P. Visser, teekenaar bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, wordt met 1 Juni overgeplaatst van het bureau van den ingenieur der tractie te Tilburg naar de centrale werkplaats te Zwolle.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Teekenaar, grondig bekend met detailleering en constructie, speciaal in het meubelvak. Adres lett. M. H. P., Algem. Adv.-bur. Nijgh & van Ditmar, Rotterdam.

— Bouwkundig opzichter, om direct in dienst te treden. Salaris *f* 60 per maand. Adres lett. A, boekh. H. L. Smit, Hengelo.

— Bouwkundig teekenaar bij een architect-aannemer, om mede als uitvoerder werkzaam te wezen. Adres lett. C E 727, *Nieuws v. d. Dag*, Amsterdam.

— Bouwkundig teekenaar, tegen flink salaris. Adres lett. W M 492, *Nieuws v. d. Dag*, Amsterdam.

— Teekenaar voor het verrichten van opmetingen en het maken van teekeningen voor een tramaanleg. Adres, met volled. inform. lett. H 614, Haasenstein & Vogler, Amsterdam.

— Bekwaam opzichter-teekenaar, P. G. Adres lett. A2 Bureau van dit blad (*zie advert.*)

— Werktuigkundig ingenieur met practische ervaring' als chef technisch bureau en personeel. Adres, met opgave van verlangd salaris enz., lett. M. H. T. Adv. bur. Nijgh & van Ditmar, Rotterdam.

— Bekwaam bouwkundige voor den tijd van vijf maanden, goed kunnende detailleeren. Adres lett. B. S. Bureau van dit blad (*zie advert.*)

— Opzichter-teekenaar, bekend met grond- en heiwerken Salaris f 20 per week. Adres lett. B. P., boekh. C. van Wieringen Jr., Alfen a/d. Rijn.

ADVERTENTIEN.

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.
SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

C. A. HUIJGEN, civ.-ingenieur.
ROTTERDAM, Stationsweg 59.
Vertegenwoordiger van het ***EISENWERK KAISERSLAUTERN*** **te KAISERSLAUTERN.**
Luchtverversching, centrale verwarming door middel van warme lucht, **stoom** of warm water; **locale verwarming** door middel van gas- en van vulkachels.
Badinrichtingen, stoom-kook- en stoom-waschinrichtingen, desinfectieoven, waterleiding.
Getuigschriften van een groot aantal inrichtingen, zoowel in het buitenland als in ons land, staan ten dienste.
Projecten worden **gratis** geleverd.

GEVRAAGD:
bekwaam
Opzichter-Teekenaar,
P. G. Brieven onder letter A2, *Bureau dezer courant.*

OPZICHTER.
Gevraagd voor den tijd van **vijf maanden** een
Bekwaam BOUWKUNDIGE
goed kunnende **détailleeren.**
Brieven franco letter B. S., *Bureau van dit Blad.*

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—**Zutphen**—**Amsterdam**, Sophiaplein—**Rotterdam**, Zuidblaak 50—**Breda**, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

FABRIEK VAN MACHINALE
IJzeraard
Buizen,
Grès

Hollandsche
KANNENBUIZEN
Schoorsteenpotten.
Privaattrechters,
VUURVASTE STEENEN.

MOLIJN -- Gouda.
Rietplanken.
ISOLEERSTEENEN.
Fluaten,
tegen verweering van alle **STEENSOORTEN** en **MORTELS.**

F. MUSCHTER.
Bilderdijkstraat No. 83.
AMSTERDAM.
Inrichting voor aanleg van **Electrische verlichting.** Fabriek van LUCHTDRUK DEUROPENERS, ELECTRISCHE SCHELLEN, TELEPHOONS, BLIKSEMAFLEIDERS en SPREEKBUIZEN

Brunswijk Hanoversche Cementwaren Fabrieken.
SPECIALE VERVAARDIGING van **brandvrije CEMENTDEELEN** en **WANDEN** voor **vloeren, gewelven, tusschenmuren** enz. enz.
Over 150.000 M². alleen in *Dusseldorf* geleverd. Prospectus en inlichtingen te verkrijgen bij den Agent voor Nederland
D. WILLEMS Jr., Amsterdam, Damrak 82.

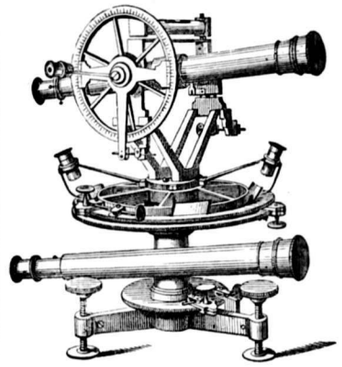
BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN.
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Lichtdrukpapier Ia Kwaliteit.
NEGATIV: blauw, witte lijnen,
Prijs per rol van 10 meter op 100 c.M. fl. 4.00
en per rol van 10 meter op 75 cM. fl. 2.75.
Pauspapier NON PLUS ULTRA
Prijs per rol van 10 meter op 100 c.M. fl. 3.00,
franco tegen Rembours door het geheele Rijk.
Door verschillende H.H. Architecten onderzocht en in gebruik genomen. **Beter soorten bestaan niet.**
GEBrs. KLOMPÉ,
Arnhem. Deventer.
MONSTERS DETAIL- en TEEKENPAPIEREN, CALQUEERPAPIER en LINNEN op aanvrage franco en gratis.

ANTI-STONE
VANE & Co.
FABRIEK
AMSTERDAM
Wettelijk gedeponeerd fabrieksmerk.
Telegram-Adres:
„VANE" „ATLASWORKS"
AMSTERDAM.
ANTI-STONE
(for **purifying** water it is most useful, **and there is nothing** that so completely prevents and dissolves **incrustation** in Steam Boilers.)
Het zekerste middel ter verbetering van het voedingwater voor stoomketels en ter **voorkoming** en ter **losmaking** van **ketelsteen,** dientengevolge de allergrootste
Kolenbesparing.
Op aanvrage toezending van prospectus en prijsopgave.
Voor enkele hoofd- en fabrieks-districtplaatsen treden wij gaarne in relatie met H H. Magazijnhouders in Machinekamerbehoeften of kunnen nog tegen hooge provisie actieve en goed geïntroduceerde AGENTEN worden aangesteld.

INDISCHE HOUTSOORTEN.
Nederlandsch-Indische Houtsoorten, geschikt voor waterbouwwerken en scheepsbouw, spoorwegwagons, blokken ter bestrating etc. — Proeven staan op aanvrage ten dienste.
Nadere inlichtingen verstrekt **HET TECHNISCH BUREAU**
V. d. Duinstraat 103. 's-Gravenhage- A. Ph. v. d. Ploeg, Civ.-Ingenieur.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **26n Mei 1896**, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 709.

Het maken van eene DUBBELE WACHTERSWONING met eenige diverse werken op het station *Harmelen*.

Begrooting *f* 4600.—.

De besteding geschiedt volgens § 44 van het bestek.

Het bestek ligt van den 7den Mei 1896 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.—**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 18n Mei 1896, ten 10 ure 30 voormiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 4den Mei 1896.

AANBESTEDING.

HET BESTUUR der Waterkeering van den Calamiteuzen ***Oost-Bevelandpolder*** zal op

Woensdag den 3 Juni 1896,

des voormiddags te **11 uren**, in het Gemeentehuis te *WILHELMINADORP*, onder nadere goedkeuring,

aanbesteden:

het verbeteren en onderhouden der Waterkeerende werken aan gemelden polder, over den dienst 1896/1897.

De besteding geschiedt volgens § 1 der A. B.

Het bestek ligt ter lezing bij J. VAN DIJKE te *Wilhelminadorp* en is tegen betaling van **30 cent** van af *16 Mei a. s.* verkrijgbaar bij den Secretaris-Ontvanger.

Aanwijzing der werken op *Dinsdag* den *26* en *Zaterdag* den *30 Mei a. s.*, telkens van 10 tot 12 uren.

Samenkomst bij het Poldermagazijn.

Buitendien geschiedt geen aanwijzing.

WILHELMINADORP, 5 Mei 1896.

Het Bestuur voornoemd,

H. A. HANKEN, *Voorzitter.*

C. SNIJDER, *Secretaris-Ontvanger.*

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Woensdag 13 Mei 1896**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden**:

BESTEK No. 17.

Het leveren van 60,000 stuks IRONBRICKS.

Inlichtingen: alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding van 10—12 uur aan het bureau Gemeentewerken in de Kadestraat; Bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet à **f 0.50** verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Waterleiding te Tilburg.

AANBESTEDING.

Door den Heer H. P. N. HALBERTSMA, Hoofdingenieur der Tilburgsche Waterleiding, zal namens de Heeren TH. A. v. D. BROEK & G. W. v. BARNEVELD KOOY JR. op **Woensdag 13 Mei a. s.**, 's nam. ten **1** ure in het ZUID-HOLLANDSCH KOFFIEHUIS te *'s-Gravenhage* in het **openbaar** worden **aanbesteed:**

BESTEK No 3.

Het BOUWEN van den WATERTOREN onder bijlevering der benoodigde materialen, met uitzondering van de gegoten ijzeren buisleidingen en het reservoir.

Het bestek met teekening is verkrijgbaar tegen **f 2.—** aan het bureau van den Hoofdingenieur voornoemd, *Van Speykstraat 5* te *'s-Gravenhage*, alwaar dagelijks voorm. 10—12 ure inlichtingen zijn te bekomen.

Aanwijzing zal geschieden op *Maandag 11 Mei a. s.* voorm. ten 11½ ure op het bouwterrein van den watertoren aan den Bredaschen straatweg tegenover de school der Missionarissen.

TE KOOP

mede op grondrente, in de onmiddellijke nabijheid van *'s Gravenhage*, **ongeveer 45,000 cA. BOUWGROND** geheel of gedeeltelijk, met een zich daarop bevindend **BUITENVERBLIJF.** Het BUITENVERBLIJF, zeer geschikt voor Kostschool of Pensionaat, is ook afzonderlijk **TE HUUR**, met een gedeelte van den TUIN.

Door de ligging van het terrein aan goed vaarwater, is de grond o. m. uitmuntend geschikt voor de stichting van fabrieken.

Franco aanvrage bij den Architect K. STOFFELS, *Prins Hendrikstraat 30a* te 's Gravenhage.

AANBESTEDING.

HET BESTUUR der Waterkeering van de calamiteuze ***Margaretha-, Kleine Huissens-*** en ***Eendragtpolders*** zal op **Zaterdag 23 Mei 1896,** namiddag **2** uren, in het Gemeentehuis te *ZAAMSLAG*, in het openbaar, bij enkele inschrijving, onder nadere goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Zeeland,

aanbesteden:

het herstel, de vernieuwing en het onderhoud tot 30 April 1897 van de Aarde-, Kram-, Rijs- en Steenglooiingwerken aan de waterkeering van bovengenoemde calamiteuze Polders.

Ramiug *f* 9377.—.

Het bestek ligt ter lezing in het dijkshuis aan den *Margarethapolder* en ten kantore van den *Secretaris-Ontvanger*. Afdrukken van het bestek zijn, van 8 dezer maand af, bij dien ambtenaar verkrijgbaar, tegen dadelijke betaling der kosten ad **f 0.75**, of, bij franco toezending, ad **f 0.78**, per exemplaar.

Aanwijzing op *Zaterdag* en *Dinsdag*, aan de besteding voorafgaande, telkens des voormiddags van 10 tot 12 uur, in het dijkshuis aan den *Margarethapolder*. Buitendien heeft geene aanwijzing plaats.

ZAANSLAG, 5 Mei 1896.

JAN SCHEELE, *Voorzitter.*

P. J. WORTMAN, Wd. *Secretaris-Ontvanger.*

AANBESTEDING.

Op **Vrijdag** den **22 Mei 1896,** zal door het Bestuur der ***Marthastichting*** te *Alfen a/d. Rijn* des middags te **12** uren in een der zalen van die Stichting worden **aanbesteed:**

Het bouwen van een Nieuw MOEDERHUIS, met beneden- en bovenzalen en verder daarbij komende werken.

De Aanwijzing zal plaats hebben op *Woensdag* den *20 Mei 1896*, des middags te 12 uren op het bouwterrein achter *„Rijnstroom"*.

Bestek en Teekening zijn op franco aanvragen ad **f 2.00** per stel verkrijgbaar bij den Architect J. HENGEVELD & ZOON te *Alfen*, bij wien ook verdere inlichtingen te bekomen zijn.

M. N. ANDRIESEN,

Kunstsmid, ROTTERDAM.

Maakt op aanvrage ontwerpen van alle soorten **Kunstsmeedwerken**, als **Hekwerken, Sierankers, Deurpaneelen, Balkonhekken, Reclameborden** enz.

Ter drukkerij „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°20 — ZATERDAG, 16 Mei 1896

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

BERICHT.

Ten gerieve van heeren geabonneerden, die bij het bouw- of fabriekswezen eene betrekking zoeken, zullen wij, te beginnen met het eerstvolgend nommer, in het vervolg eene rubriek „Dienstaanbiedingen" opnemen. Geabonneerden hebben in deze rubriek tweemaal per jaar recht op twee achtereenvolgende *kostelooze* plaatsingen hunner aanbiedingen, die beknopt van inhoud moeten zijn. De Administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.

DE KUNSTNIJVERHEID.

Het boekje, onder dezen titel bij den uitgever P. Gouda Quint door den heer A. W. Weissman in het licht gezonden, heeft, door de bestrijding die het van zekere zijde ondervond, een bekendheid verkregen, die zeker noch door den uitgever, noch door den schrijver verwacht is.

Dat de bestrijding meer den persoon van den schrijver dan zijn werkje gold, zal velen helder geworden zijn; het heeft daarom misschien zijn nut, iets omtrent het boekje zelf mede te deelen.

Op het eerste gezicht schijnt het vreemd, dat een boek van het Vlaamsch in het Nederlandsch wordt overgebracht en wij willen wel erkennen, dat ook wij daarover eenigszins verbaasd waren. Het scheen ons echter, alvorens den bewerker daarover *à faire* te nemen, gewenscht, de Vlaamsche uitgave met de Nederlandsche te vergelijken. Wij hebben ons daarom het boekje van de heeren Blockhuys en Gervais, dat in 1892 te Antwerpen verschenen is, aangeschaft.

Wij moeten eerlijk bekennen, dat wij van het bestaan van dit werk volkomen onkundig waren. Het is waar, de Nederlandsche en Vlaamsche uitgevers en letterkundigen hebben al het mogelijke gedaan om de boeken over en weer in beide landen bekend te maken, te verspreiden en te doen koopen, maar veel succes hebben zij bij die pogingen niet ondervonden. Het schijnt, dat Noord- en Zuid-Nederland geestelijk en stoffelijk te zeer verschillen, dan dat het eene volk smaak zou kunnen vinden in de geestesvoortbrengselen van het andere. Alleen Conscience en Van Beers, Virginie Loveling en enkele anderen worden in Nederland gelezen, terwijl Cremer en Hildebrand in Vlaanderen populair geworden zijn, doch het meerendeel der wederzijdsche uitgaven gaat in beide landen over de grenzen onopgemerkt voorbij.

Wij willen wel erkennen, dat het Vlaamsche boekje ons niet is medegevallen. Het gedeelte tot en met pag. XV wordt ingenomen door een zeer wijdloopig verhaal van de totstandkoming van het werk. Wat op pag. 1—22 gezegd wordt, is hier en daar zoo naïef, dat men Vlaming moet zijn, om het te kunnen genieten. Dan wordt van pag. 23—32 uitgeweid over het nut der teekenkunst, dat blijkbaar in België veel minder wordt ingezien dan bij ons, terwijl van pag. 33—37 een „overzicht der bouwkunst" werd opgenomen. Dit overzicht is even onnauwkeurig als oppervlakkig; zoo worden b.v. aan een zoo belangrijk tijdvak als dat der Renaissance slechts 20 regels gewijd, waarvan 10 niets zijn dan een opsomming van enkele namen van kunstenaars, veelal nog verkeerd gespeld. Zeker zal geen der ambachtslieden, tot wie het Vlaamsche werk zich in de eerste plaats richt, zich ook maar het geringste denkbeeld kunnen vormen van den Oud-Christelijken bouwtrant, die in 13 regels behandeld wordt.

Op pag. 78—89 wordt een overzicht gegeven van de orden, dat, zou het eenige waarde hebben, veel duidelijker diende te zijn.

Over het algemeen kan men zeggen, dat aan het Vlaamsche werkje elk systeem ontbreekt, en dat het

een wonderlijk mengsel is van naïeveteit en bombast. De taal, waarin het is geschreven, vergemakkelijkt de lezing niet, want het schijnt, dat de schrijvers gewoon zijn, in het Fransch te denken en dan pas hun zinnen zoo letterlijk mogelijk in het Vlaamsch te vertalen. Deze eigenaardigheid, die bij de meeste Vlaamsche boeken wordt aangetroffen, is het welke ze voor den Noord-Nederlander slecht leesbaar maakt.

Wie de Noord-Nederlandsche met de Zuid-Nederlandsche uitgave vergelijkt, ziet eerst, hoe de bewerker zijn taak heeft opgevat. Voor alles is het blijkbaar zijn streven geweest, om zooveel mogelijk systeem aan te brengen en de harmonie tusschen de onderdeelen, waarom de Vlaamsche schrijvers zich volstrekt niet bekommerd hebben, te herstellen.

Het lange verhaal, waarmede de Vlaamsche uitgave begint, is waarschijnlijk daarom achterwege gelaten en vervangen door een korte voorrede, waarin de bewerker het standpunt aanwijst, waarop hij zich geplaatst heeft. Wij ontleenen daaraan het volgende:

„Ofschoon in het Vlaamsch geschreven en dus ook voor Noord-Nederlanders leesbaar, zou dit boek, hoe verdienstelijk overigens, den lezers hier-te-lande vreemd schijnen, omdat het natuurlijk met het oog op de Belgische toestanden, die in zoovele opzichten van de onze verschillen, werd samengesteld. Een bewerking, die rekening hield met de kunstnijverheid van ons vaderland, scheen daarom niet overbodig. Zij gaf tevens gelegenheid, om het oorspronkelijke werk hier en daar te herzien en uit te breiden. Richt het Vlaamsche boek zich uitsluitend tot de ambachtslieden, de wensch van den uitgever, om het ook voor ruimer kring geschikt te maken, eischte, zou er aan voldaan worden, verscheidene wijzigingen. Nu eenmaal een uiteenzetting van de grondbeginselen der bouwkunst in het Vlaamsche werk gegeven werd, diende deze, bij alle beknoptheid, toch zoo volledig en duidelijk mogelijk gemaakt te worden, om voor Nederlandsche lezers waarde te hebben. De behandeling der orden, die bij ons gelukkig meer en meer als iets geheel verouderds beschouwd wordt, maar die in het nog altijd classicistische België zeer op den voorgrond treedt, is in de bewerking weggelaten, omdat zij, in een boekje als dit, kwalijk op haar plaats kan geacht worden. Het is begrijpelijk, dat de schrijvers, waar zij het volgen van een bepaalden stijl van het verledene aanprijzen, den Vlaamschen stijl als voorbeeld kozen; maar ook hierin heeft de bewerker hen niet gevolgd, omdat hij, onder erkenning van de groote waarde, die de bestudeering van de oude stijlen in het algemeen ook voor hedendaagsche beoefenaars der kunstnijverheid bezit, gemeend heeft, te dien opzichte geen voorkeur te moeten toonen. Van de illustraties heeft hij dan ook slechts die gebruikt, welke op werken van het verledene betrekking hebben; alle afbeeldingen van hedendaagsche werken achtte hij in een boekje als dit misplaatst".

Tot zoover de voorrede. Een vergelijking van de Vlaamsche met de Nederlandsche uitgave doet zien, dat de bewerker nog heel wat meer heeft gedaan, dan hij hier zegt. Slechts betrekkelijk zelden vindt men plaatsen uit de eene editie in de andere terug; er is zoo weinig van het oorspronkelijke overgebleven, dat de naam van de Vlaamsche schrijvers eigenlijk beter van den titel ware weggebleven. Treft men in de inleiding en het daarop volgend hoofdstuk nog enkele zinnen van het oorspronkelijke aan, reeds bij het derde hoofdstuk, dat de geschiedenis der bouwkunst behandelt, gaat de bewerker geheel zijn eigen weg en geeft hij in een zestigtal bladzijden een overzicht van die geschiedenis, dat beknopt en toch in hooge mate duidelijk is, vooral daar het door talrijke illustratiën wordt toegelicht.

In het vierde hoofdstuk, dat de grondbeginselen der versiering tot onderwerp heeft, nam de bewerker het bruikbare uit de Vlaamsche editie over, doch hij wist vooral daar het systeem aan te brengen, dat in het origineel zoo gemist wordt. De Belgische schrijvers springen van den hak op den tak, en maken het daarom dikwijls moeilijk, hun bedoelingen te doen gissen. De Nederlandsche bewerker echter beschikt over een zeer helderen stijl, en daardoor is het hem gelukt, niet slechts uit den Vlaamschen bajerd een welgeordend geheel te voorschijn te doen komen, doch laat dit hoofdstuk zich ook aangenaam lezen.

Het snoeimes werd vooral hier gebruikt; voor het weggelatene is echter ruimschoots vergoeding gegeven en wij gelooven niet, dat er in onze taal een zoo korte en duidelijke uiteenzetting van de regelen, bij de versieringskunst in acht te nemen, gevonden wordt. De talrijke illustratiën zijn hier van veel waarde voor den lezer. Ook zelfs hij, die volstrekt geen voorstudiën kon maken, zal na de lezing van dit hoofdstuk zich een helder begrip van de eischen, waaraan een goede versiering moet voldoen, kunnen vormen.

De hoofdstukken, die dan volgen, behandelen de pottenbakkerij, de meubelmakerij, het tapijtwerk, het goud- en zilversmidswerk, de metaalbewerking, de glasbewerking en de steenhouwerij, benevens de gipsbewerking, terwijl het boek met een slotwoord eindigt.

Hier heeft de bewerker zich in zooverre aan het origineel gehouden, als hij geene andere takken van kunstnijverheid bespreekt, dan ook daar een plaats vonden. Uitbreiding ware hier wellicht gewenscht geweest, want er zijn thans veel meer takken van kunstnijverheid, die weer opleven, dan de opgenoemde. Vermoedelijk heeft het hem gesteld bestek den bewerker tot deze beperking gedwongen.

Met groote vrijheid zijn echter de kunstnijverheidsvakken, die een plaats vonden, behandeld. Het aanprijzen van een bepaalden stijl wordt zorgvuldig vermeden, terwijl de Vlaamsche schrijvers niet moede worden, den Vlaamschen stijl, waar zij dit kunnen, als de eenige ware voor te stellen.

De goede beginselen, voor ieder kunstnijverheidsvak geldend, worden uit een beschouwing der beste werken van voorheen afgeleid; op afdwalingen wordt gewezen, en telkens herhaald, hoe navolging van het geen geweest is, geen kunst genoemd kan worden. Een voorbeeld moge hier volgen. „De hedendaagsche meubelmakerij — zegt de bewerker — heeft zich, althans in technisch opzicht, weer weten te verheffen uit het verval, waarin zij in de eerste helft onzer eeuw was geraakt. Als kunsthandwerk staat zij evenwel nog zeer laag, omdat zij niets beter weet te doen, dan voortbrengselen uit de meest verschillende stijlperioden zoo getrouw mogelijk te kopiëeren. Dit moet anders worden, zoodra de begaafde teekenaars onzer dagen, die met zooveel ijver naar wat oorspronkelijks streven, hun aandacht ook gaan wijden aan de meubelmakerij, die nu moet putten uit de modelboeken, die niets dan afbeeldingen van werken uit vroegere tijden bevatten."

Wij zouden gaarne nog andere aanhalingen doen, doch dit zou ons te ver voeren. Wij lazen met belangstelling de aanhalingen uit het gedicht van Van Lennep, in het origineel voorkomende en ook door den bewerker, althans ten deele overgenomen. De dichterlijke waarde van dit vers moge misschien, vooral in het oog van den hedendaagschen beoordeelaar, gering schijnen, wij werden toch getroffen door de juiste kunstregelen, die daar omschreven worden. De heeren Blockhuys en Gervais kennen hun Van Lennep blijkbaar beter, dan de meeste Noord-Nederlanders. Het ware gewenscht geweest, indien zij hadden aangegeven, waar het gedicht in zijn geheel kan gevonden worden. Is het een fragment van een grooter geheel, of heeft het, op zichzelf een titel? Velen zullen, met ons, dit gaarne willen weten.

Wij kunnen de lezing van de Nederlandsche bewerking van „de Kunstnijverheid" aan ieder beschaafd mensch aanbevelen. Het oordeel, door het orgaan der Maatschappij van Nijverheid onlangs over het boekje uitgesproken, schijnt ons juist toe. Onder anderen wordt daar gezegd: „De groote rijkdom van stof is, dank zij een bondigen, soberen en toch onderhoudenden, maar bovenal duidelijken stijl, zoo oordeelkundig verwerkt, dat het werk zich aanbeveelt als een model handboek, zoowel voor de beoefenaars der kunstambachten als voor het groote publiek, dat naar een leiddraad verlangt tot ontwikkeling van zijn kunstsmaak. Vooral in onze dagen van opgewekte belangstelling in de kunstnijverheid, nu men wel veel leest en hoort voordragen, maar meest broksgewijs of oppervlakkig en zonder samenhang, is een dergelijk handboek een uitmuntende grondslag, waarop men kan voortbouwen. Ons dunkt, dat na lezing van des heeren Weissman's degelijk overzicht, bij velen de lust zal wakker worden om meer uitvoerige werken over de verschillende onderdeelen der bouwkunst of versieringskunst te raadplegen"

De hatelijke aanvallen, waaraan de bewerker heeft bloot gestaan zullen, hopen wij, hem niet afschrikken om zijn aandacht bij voortduring aan onze kunstnijverheid te wijden. Er is hier een zoo goed als onontgonnen veld te bearbeiden, want behalve het boekje van Dr. Bruno Bucher, waarvan een Nederlandsche vertaling verscheen, is ons geen werk bekend, dat op populaire wijze over de kunstnijverheid voor Nederlanders het noodige licht ontsteekt.

Nu kan men wel werken, in den vreemde uitgekomen, raadplegen, maar die houden zich meestal slechts terloops bezig met de Nederlandsche kunstnijverheid, die natuurlijk voor lezers hier-te-lande van het grootste belang is. En voor de eigenlijke handwerkslieden, die de vreemde talen niet machtig zijn, behoorde al lang gezorgd te wezen. Het is te hopen, dat zij zich het werkje van den heer Weissman zullen aanschaffen. De lezing zal hen niet berouwen, doch ongetwijfeld veel nut brengen.

HET BUITENHUIS.

Er bestaat voor den architect geen meer geliefkoosd onderwerp om zijne ideeën te uiten, dan het project voor eene groote of kleine landelijke woning. Daarvan toch kan men in den vollen zin des woords een werkelijk *tehuis* maken.

De beperkingen voor eene stadswoning zijn hierbij onbekend en men heeft vrij spel om te voldoen aan zijn opwellingen of de wenschen van den eigenaar; deze kan, als hij wil zijne ellebogen, bij wijze van spreken, vrij uitsteken, zonder zijn buurman te hinderen, en hij mag zijn blikken overal heenrichten zonder gevaar te loopen daardoor in de rechten te treden van anderen. Een ligging op het noorden, waartoe minstens één zijde van de helft der straten in een stad veroordeeld is, kan steeds vermeden worden.

Bij de landelijke woning wordt uitzicht in 't algemeen beschouwd als een zaak van overwegend belang, vooral door de huisvrouw; heeft men het mooiste uitzicht op het noord-westen, terwijl de woonkamer bij voorkeur behoort te liggen op het zuid-westen, dan wordt het moeilijk beide eischen te bevredigen. In de meeste gevallen echter kan men tot een goede oplossing komen, wanneer men gebruik maakt van een half zeshoekigen erker. Kan dit echter om de een of andere reden niet geschieden, dan blijft het uitzicht helaas het belangrijkste van de twee.

Helaas! want een wandeling om het huis zal ons steeds het uitzicht geven wat wij verlangen en hiervan kunnen wij in elk seizoen genieten, maar we kunnen niet midden in den winter buiten gaan zitten om ons te koesteren in de gezondheidbrengende stralen der zon. Moet dus de kamer voor het uitzicht op het noorden liggen, laten we dan door uit- of inbouw zulk een hoek in de kamer zien te vinden, dat we tenminste één raam verkrijgen, waardoor de verkwikkende zon haar werk verrichten kan. Dit is een punt, wat maar al te dikwijls geheel uit het oog verloren wordt.

Wat de leidende gedachte moet zijn bij het ontwerpen van het uiterlijk? Men moet beginnen de plaats, de omgeving waarin we bouwen moeten, goed te zien en kan men dit niet dadelijk genoeg in het hoofd krijgen, dan ga men er zoo dikwerf heen, totdat men een duidelijk beeld voor oogen heeft. In 't algemeen moet men, terwijl de omgeving van de te bouwen villa goed waargenomen, de helling van het terrein, de plaatsing der boomen, wegen, naburige weiden en de achtergrond opgenomen wordt, zich reeds een beeld van het te scheppen gebouw in het hoofd vormen, een beeld dat in harmonie behoort te zijn met de omgeving. Een geringe helling of boschrijke streek vraagt een weelderige bouwwijze, waarbij de horizontale lijnen moeten domineeren; een steile helling, heuvels, bergen, aanwezigheid van weinig boomen, heeft een kloeke constructie noodig en verticale behandeling. Hoofdzaak is — in 't algemeen voor ieder gebouw geldend, maar speciaal voor buitenhuizen — dat het gebouw één behoort te zijn met de omgeving, alsof 't daaraan onafscheidelijk verbonden is, en niet daar staat als een staaltje uit een gebouwenfabriek, bij toeval ter plaatse aangeland. 't Beste wat wij kunnen doen is dus de omgeving aan een nauwkeurige beschouwing te onderwerpen en gebruik te maken van plaatselijke materialen. Halen we de materialen van ver afgelegen streken, dan zal het gebouw, daarvan opgetrokken, steeds een vreemdeling blijven en nooit één zijn met de omgeving.

Nemen wij b.v. Schotland, het land van natuurlijke steen; hier is de uit Engeland overgenomen vakwerkbouw (half-timber) niet op zijn plaats. Hier kan men niet goedkooper bouwen dan in gehouwen steen; de ambachtsman, die aan ander werk niet gewoon is, maakt in den vakwerkbouw gewoonlijk geen goed werk, maar bovendien is zonder twijfel het geheel minder duurzaam. Voor een ingang, een dakvenster rustend op het dakvlak, of een overstekende bovenverdieping geeft deze bouwwijze mooie lijnen, en in een land als Engeland, waar hout en baksteen de gebruikelijke materialen zijn, is zij als het ware aangewezen. Past men vakwerkbouw toe, dan zij men voorzichtig het hout niet te fijn te behandelen en geen opsmuk van profieletjes of versieringen aan te brengen. Laat de houten stijlen liever te zwaar dan te licht zijn en de profielen weinig en kloek wezen, anders is de tegenstelling van de steen en het hout te groot. Een fijn behandelde houtconstructie geeft gewoonlijk den indruk van een bij toeval buitengezet meubelstuk, door modder en regen besmeurd en langzamerhand verweerende.

Wat de ramen betreft, hiermede moeten we buiten vooral voorzichtig zijn. Ons artistiek gevoel zou zoo gaarne die groote ruiten — in ieder raam één — verbieden en een weinig royaler zijn met de roeden, maar het uitzicht op omgeving, weiden, heuvels en lucht is te mooi om het te bederven door een hekwerk van roeden met kleine stukjes glas, daarin gevat.

Laat ons daarom op dat punt voorzichtig zijn zoowel buiten als in de stad. In de stad toch, waar het uitzicht op een binnenplaats onbelangrijk of leelijk is, is het aanbrengen van roeden voor puien in vestibules, en voor ramen in een trappenhuis, dikwerf een goedkoope en gezelligheid brengende versiering.

Een zeer belangrijk punt is voorts de kap. Nemen wij een huis in de stad, dat op eenigen afstand gewoonlijk niet meer te zien is, dan is de vorm der kap van weinig belang, maar buiten moeten wij dit bouwdeel laten uitkomen, zoowel in vorm als kleurmassa. Wij spraken reeds boven van 't beeld, dat de architect zich bij aandachtige beschouwing van het terrein vormt; hier ziet hij een mooi stuk vlakke muur, met een heerlijk mooien groenen achtergrond, ons door de natuur gegeven, daar een mooien uitbouw voor het trappenhuis. Op dit punt moet men een flinke groep van schoorsteenen zien, ginds zal een torentje, mooi van lijnen, zich verheffen, maar bovenal moet hij zich dadelijk een denkbeeld vormen van het dak dat hij moet aanbrengen; hieruit moet kracht en soliditeit als schuilplaats tegen storm en ruw weer, gepaard aan een indruk van aanlokkelijkheid als *tehuis* spreken.

Daar het ontwerpen van een eerste klasse villa in de practijk van een architect ongelukkigerwijze een zeldzaamheid is, hebben wij het noodig geacht daarover een en ander mede te deelen. Onwetendheid in dit opzicht heeft kwade gevolgen, zoowel voor den goeden naam van den architect als voor de verwachting, die de bouwpatroon natuurlijk van zijn nieuw buitenverblijf heeft.

NEDERLANDSCHE OCTROOIWET.

Door de heeren A. Huet en D. Blooker is het volgend adres verzonden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken:

„Geven met verschuldigden eerbied te kennen, de ondergeteekenden A. Huet en D. Blooker, resp. president en secretaris der „Vereeniging van Voorstanders eener Nederlandsche Octrooiwet" (goedgekeurd bij koninklijk besluit van 9 April 1888, *Stbl.* N°. 108), in deze vertegenwoordigende het Bestuur dezer Vereeniging en handelende namens gezegde Vereeniging krachtens machtiging, aan haar Bestuur verleend bij besluit der algemeene vergadering, gehouden te Amsterdam den 19 October 1895;

„dat volledige Octrooi-, Patent- of Brevetbeschrijvingen bij de uitreiking der oorkonden gedrukt en verkrijgbaar gesteld worden in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Groot-Brittannië, Duitschland, Zwitserland, Noorwegen, Zweden en Denemarken;

„dat nergens in Nederland volledige verzamelingen der Octrooi-, Patent- of Brevetbeschrijvingen van andere landen kunnen geraadpleegd worden;

„dat adressanten overtuigd zijn het wezenlijk belang onzer Nijverheid gebaat zal worden en tevens aan de beoefening der technische wetenschap een groote dienst zal worden bewezen, indien raadpleging dezer stukken ook hier-te-lande kan geschieden;

„dat zij daarom uwe Excellentie eerbiedig verzoeken in overweging te willen nemen of het mogelijk zou zijn die volledige Octrooi-, Patent- of Brevetbeschrijvingen ten dienste van ons land te verkrijgen, totdat zij ter algemeene inzage op het Bureau voor den Industrieelen Eigendom, of waar zulks het geschiktst zal voorkomen, konden worden gedeponeerd;

„dat hoewel uwe Excellentie, nu hier-te-lande nog geen octrooiwet bestaat, geen wederkeerigen dienst aan de Regeeringen der genoemde Staten kunt aanbieden, adressanten echter vertrouwen, dat die Regeeringen hare medewerking hiertoe gaarne zullen verleenen.

't Welk doende enz."

Bovendien zijn de Ministers van Waterstaat en Justitie door de „Vereeniging van Voorstanders eener Nederlandsche Octrooiwet" uitgenoodigd hunnen gewaardeerden steun aan dit verzoek te willen verleenen.

REORGANISATIE VAN HET HOOGER TECHNISCH ONDERWIJS.

De Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs heeft onder dagteekening van den 9den dezer maand zich per adres tot de Tweede Kamer der Staten-Generaal gewend en te kennen gegeven:

„dat zij met de meeste belangstelling heeft kennis genomen van het onlangs door Zijne Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken aanhangig gemaakt ontwerp van wet tot wijziging van het bestuur der Polytechnische School;

„dat zij, in verband met het door haar uitgegeven Rapport over het technisch onderwijs, dd. April 1895, op haar initiatief samengesteld door eene Commissie van leden der Vereeniging, dit wetsontwerp tot een punt van gedachtenwisseling heeft gemaakt, in een algemeene vergadering, den 9den dezer te 's-Gravenhage gehouden;

„dat in die vergadering bedenkingen tegen dit wetsontwerp zijn ter sprake gebracht en conclusies zijn genomen, die zij eerbiedig de vrijheid neemt hieronder zoo kort mogelijk samengevat onder Uwe aandacht te brengen."

De Vereeniging brengt daarop in herinnering dat de Minister van Binnenlandsche Zaken in de vergadering van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 11 December 1895 verklaarde dat er naar aanleiding van het bovenaangehaalde rapport twijfel gerezen was of de Polytechnische School, wat hare inrichting en resultaten betreft, met de beste inrichtingen van dien aard kon wedijveren. Adressante, die met ingenomenheid kennis genomen heeft van dit bewijs van instemming met hare zienswijze, betreurt het dat het thans ingediende wetsontwerp zich bepaalt tot het voorstellen van wijzigingen in het Bestuur der Polytechnische School, waarbij de bepalingen van de wet op het Middelbaar Onderwijs onveranderd blijven en mitsdien de beletselen tegen eene betere regeling gehandhaafd worden.

Onder verwijzing naar het rapport, waarin de toestanden en resultaten van de Polytechnische Scholen te Berlijn, Karlsruhe, Weenen, Zurich en Parijs uitvoerig worden omschreven en het voorstel wordt gedaan het adres van eene speciale Staatscommissie te vragen, eindigt het adres als volgt:

„Op grond van bovenstaande overwegingen, heeft de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs de eer uwe Kamer eerbiedig te verzoeken, het daarheen te willen leiden, dat in de plaats van deze partieele wijziging van de wet op het Middelbaar Onderwijs met betrekking tot de bestuursinrichting van de Polytechnische School, eene volledige wettelijke reorganisatie van het hooger technisch onderwijs worde ter hand genomen.

„Mochten onverhoopt aan het volgen van dezen weg onoverkomelijke bezwaren verbonden zijn en tot de instelling van een Curatorium aan de Polytechnische School worden besloten, dan verzoekt de Vereeniging met aandrang, om het ingediende wetsontwerp althans in dier voege te wijzigen,

„1°. dat het Curatorium niet worde belast met het bestuur der School, maar optrede als een College van toezicht en van advies;

„2°. dat aan gemeld College bij de wet de opdracht worde verstrekt om in overleg met het Bestuur der Polytechnische School zoo spoedig mogelijk voorstellen te doen, welke kunnen leiden tot eene volledige wettelijke reorganisatie van het hooger technisch onderwijs;

„3°. dat het bestuur der Polytechnische School worde geregeld in verband met de instelling van Afdeelingen met zelfstandig bestuur."

GLAZEN BOUWSTEENEN.

Wij ontvingen dezer dagen een catalogus van het glashüttenwerk „Adlerhütten" te Penzig in Silezië, waar glazen bouwsteenen naar het patent Falconnier vervaardigd worden. Dit fabrikaat is in het buitenland reeds eenigen tijd bekend, getuige de onderscheidingen, die daaraan op eenige tentoonstellingen zijn toegekend geworden, als te Geneve in 1892, te Breslau in 1893, te Lyon in 1894 en op de wereldtentoonstelling te Chicago in 1893.

Deze steenen worden evenals de gewone flesschen van geblazen glas gemaakt, maar de vormen zijn zoodanig ingericht dat de glaswanden eene gelijkmatige sterkte verkrijgen. Zij worden gebruikt voor vensters, afscheidingen van lokalen, muren, gewelven en dakbedekkingen en verdienen aanbeveling voor plantenkassen, ziekenhuizen, operatiekamers, stationsgebouwen, fabrieken en inrichtingen van allerlei aard om den billijken prijs, de sterkte, de zindelijkheid, de onveranderlijkheid en de uitstekende lichtverdeeling.

Doordien deze steenen in het smeltvuur gesloten worden, behouden zij een volkomen klaarheid en wordt het doordringen van vocht en microscopische stoffen voorkomen. De zijvlakken zijn zoodanig gemaakt dat zij de zonnestralen breken, waardoor de met dien steen gemaakte afscheidingen helder en doorschijnend zijn, zonder dat het mogelijk is van buiten naar binnen te zien. Van de verschillende profielen worden tot verkrijging van een goed verband ook driekwart, halve en kwartsteenen gemaakt; de prijs daarvan is gelijk aan dien der heele steenen. In den regel wordt bijzonder helder half-wit glas in toepassing gebracht, daar dit den meesten weerstand biedt, maar het gebruik van andere kleuren is niet buitengesloten; geel, bruin, groen en blauw leenen zich daartoe zeer goed en voor de afscheidingen van badruimten voldoet melkwit het meest.

Ruimten, die door boven omschreven glazen wanden zijn ingesloten, bieden weerstand aan den invloed van koude, warmte, gedruis en vochtigheid; het zoogenaamde zweeten der muren heeft geen plaats en vandaar kunnen met dit materiaal uitmuntende plantenkasten gemaakt worden, zooals ook blijkt uit de getuigschriften, die in den catalogus zijn afgedrukt.

De steenen zijn tegen elke verandering van temperatuur bestand, daar zij bij eene hitte van 800° Celsius gesloten zijn en kunnen, zelfs bij vorst, zonder eenig gevaar in kokend water van 100° Celsius gedompeld worden. Hagelslag geeft geen reden tot ongerustheid, want de steenen, die voor het maken van vloeren en afdekkingen gebezigd worden, hebben voldoende vastheid om daarover te kunnen loopen.

De specie voor het vermetselen is waterkalk met of zonder toevoeging van zuiver wit zand en er moet op gelet worden de overtollige specie zoo spoedig mogelijk te verwijderen. Bij groote oppervlakten, die in het koude jaargetijde gemetseld worden, moet op eenige uitzetting gerekend worden; de zijvlakken van de steenen worden dan met eene laag lijm bestreken, waardoor eenige speling verkregen wordt.

In den catalogus komen onder de nommers 6, 7, 8 en 9 de afbeeldingen van de meest gebruikte steensoorten voor, waaromtrent de volgende bijzonderheden vermeld worden:

	6.	7.	8.	9.
Aantal steenen p.M²	100	45	60	60
Zwaarte in grammen „	400	1200	700	700
Prijs per stuk half wit	f 0.09	f 0.24	f 0.15	f 0.15
„ „ „ andere kl.	- 0.15	- 0.30	- 0.21	- 0.21
„ „ „ melkwit	- 0.18	- 0.39	- 0.24	- 0.24

Onder den prijs is rekening gehouden met de vracht per spoorwegwaggon, die 15,000 stuks kan laden.

Na lezing van het bovenstaande zouden wij eene proefneming voor plantenkasten durven aanbevelen, te meer daar het gebruik van rietmatten hierbij overbodig is. De glassteenen zijn een uitmuntend middel voor het isoleeren van de buitenlucht en dienen om een maximum licht geleidelijk te verspreiden.

VARIA.

Een brandvrij bouwmateriaal.

Onder de vele z. g. n. vuurvaste constructies voor wanden en plafonds, neemt het fabrikaat der cementplankenfabriek van Paul Stolte een der eerste plaatsen in. Reeds in ons nommer van 19 Augustus 1893 vestigden wij op dit fabrikaat de aandacht, en wel naar aanleiding van de brandproeven met vuurvaste bouwmaterialen, in Februari van dat jaar door de Vereeniging van Duitsche brandverzekeringmaatschappijen genomen. Het oordeel der Jury luidde toen dat de „cementplanken bijzonder geschikt zijn voor het maken van vuurvaste ruimten in bestaande gebouwen en als beschermingsmiddel bij ijzerconstructies". De voor deze proeven ter beschikking gestelde bouwconstructies waren, geheel onafhankelijk van het weder, spoedig en soliede uitgevoerd en maakten een goeden indruk.

De cementplanken van Stolte bestaan uit cement en scherp zand en kunnen in alle gewenschte afmetingen vervaardigd worden; zij hebben een groot draagvermogen en zijn o. a. uitstekend geschikt voor binnenmuren, daar zij weinig ruimte innemen, het geluid niet voortplanten en brandvrij zijn.

Het schip van Bazin.

Een Fransche uitvinder, de heer Bazin, beveelt sedert vele jaren een nieuw scheepssysteen aan, dat den weerstand van het water gemakkelijker zal overwinnen. Volgens zijne berekeningen en proefnemingen zou men met een aanzienlijk mindere motorische kracht in staat zijn eene beduidend grootere snelheid te bereiken. Hiertoe vervangt hij de kiel van het schip door enorme, holle, lensvormige raderen, die in het water, bij het in beweging stellen van het vaartuig, in omwentelende beweging gebracht worden.

Zijn denkbeeld zal thans verwezenlijkt worden. De „Société des Anciens Etablissements Cail" te Parijs

heeft onlangs de opdracht gekregen zulk een schip te bouwen. De bouwkosten bedragen 342,000 frs. en zoodra het gereed is, zal het vaartuig in het Engelsch kanaal beproefd worden.

Het schip bestaat uit een rechthoekig platform, dat aan twee zijden door de bovengenoemde van plaatijzer vervaardigde rollen gedragen wordt, die door een kleine stoommachine in omwentelende beweging gebracht worden.

Volgens den uitvinder zou de voortbeweging van het ontworpen vaartuig, bij eene snelheid van 27 knoopen, 420 paardekrachten noodig hebben, terwijl een gewoon schip voor dezelfde snelheid 12,000 paardekrachten zou behoeven. Mocht de uitkomst aan de berekeningen beantwoorden, dan zou daaruit een geheele ommekeer voor de scheepvaart kunnen voortvloeien. De Maatschappij die zich te Parijs voor het verwezenlijken van Bazin's denkbeeld gevormd heeft, meent het ernstig met haar taak; zij telt in haar midden personen, die in maritieme kringen bekende namen dragen.

In elk geval mag men omtrent de practische toepassing nog twijfel koesteren, zoolang de ervaring het tegendeel niet bewezen heeft.

ARTI ET INDUSTRIAE TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Zaterdag 9 Mei 1896.

Op deze vergadering werd besloten einde Juli een bezoek te brengen aan het kasteel Heeswijk nabij Vucht en verder in den aanstaanden zomer verschillende wetenschappelijke en kunstinstellingen hier en elders te bezoeken.

De kunstbeschouwing, voor dezen avond aangekondigd, moest zonder toelichting plaats hebben, daar de beide heeren, die zich tot toelichting bereid hadden verklaard, de heeren Bourgonjon en Boersma, ongesteld waren.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Men verneemt dat er binnenkort een groote promotie zal komen in het vaste corps der opzichters van den waterstaat, gepaard met pensioneering van eenigen en uitbreiding der verschillende klassen tot 40, zooals reeds bij de opneming van de adjunct opzichters in dit corps het plan was.

— In het weekblad *De Ingenieur* wordt er door den heer R. Tutein Nolthenius te Zutfen op aangedrongen, dat een onderzoek zal worden ingesteld naar de mogelijke gevolgen van het ontleenen van brongas aan den bodem, met name de mogelijk daaruit voortvloeiende daling van den bodem met de daaraan verbonden nadeelige gevolgen. De schrijver acht de Kon. Academie van Wetenschappen het aangewezen lichaam om dit onderzoek in te stellen.

AMSTERDAM. Daar de heeren H. P. Berlage Nz. te Amsterdam en J. J. Weve te Nijmegen geen candidatuur voor het lidmaatschap van het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst wenschen te aanvaarden en de Afdeeling alhier alsnu den heer Th. G. Schill te Amsterdam candidaat heeft gesteld, bepaalt de aanbeveling der afdeelingen Amsterdam en 's-Gravenhage zich tot de heeren Ed. Cuypers, J. Mutters Jz. en Th. G. Schill.

Na afloop van de algemeene vergadering op Donderdag 28 Mei, zal een gemeenschappelijk bezoek gebracht worden aan de eerlang te openen overdekte bad- en zweminrichting aan den Heiligeweg, gebouwd naar de plannen van de heeren Karel Muller en Jonas Ingenohl.

NIJMEGEN. De vereeniging „Nijmeegs Ambachtsbloei" heeft in hare jongste vergadering besloten tot de oprichting van een arbeidsraad, die twaalf leden zal tellen, nl. twee architecten of ingenieurs, vier patroons en zes werklieden. Tot leden zijn reeds gekozen de heeren J. de Koning, civiel-ingenieur; J. J. Weve, gemeente-architect; G. Buskens, W. J. Maurits, W. A. Smals en W. H. Thunnissen, patroons, die allen het lidmaatschap aanvaardden en de onderscheidene vakvereenigingen zullen uitnoodigen candidaten te stellen voor de nog onvervulde plaatsen.

's-HERTOGENBOSCH. B. en W. hebben den Gemeenteraad ter benoeming van een opzichter over de gemeentewerken een voordracht toegezonden, waarop voorkomen:

1. A. van Hattum te Utrecht.
2. J. Vredeveld te Utrecht.
3. H. Hermans te Vucht.
4. L. J. A. Schoonenburg te 's-Gravenhage.
5. J. J. Zijlstra te Leeuwarden.

De drie laatsten in alphabetische orde.

ZUTFEN. Men schrijft van hier aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*:

„Dezer dagen zijn de buitenwerkzaamheden van de restauratie onzer Sint-Walburgskerk hervat.

„De vele stukken steen, welke in den afgeloopen winter gehouwen zijn, hoopt men dezen zomer te kunnen stellen.

„Het voorfront der kerk aan den kant van het 's-Gravenhof en een deel ervan aan de zuidzijde komen dit jaar gereed. Aan een hoek wordt een mooi bewerkte badalkijn aangebracht, welke op het werk alhier is gehouwen.

„Heeren provisoren van het Bornhof alhier zijn voornemens aan de poort uit 1723, welke voor den ingang dezer stichting staat en door ouderdom veel heeft geleden, eenige herstellingen te doen, welke haar voor totaal verval zullen behoeden. De poppen er bovenop — een stokoude grijsaard en 'n gekroond bestje voorstellend — waren reeds vóór eenige jaren zoo geschonden, dat er nieuwe op moesten komen. Deze zijn van cement gegoten naar de oude modellen. Zij hebben het echter spoedig tegen weer en wind moeten afleggen.

„Thans zijn er twee dergelijke poppen door den beeldhouwer L. Henzen gehouwen, die het langer kunnen harden. De wapens der provisoren van 1723 aan weerszijden van de poort zullen bij deze herstelling zonder twijfel naar de eischen der heraldiek geschilderd worden."

WINSCHOTEN. Overeenkomstig het voorstel van B. en W. besloot de Gemeenteraad tot den bouw van een nieuwe gasfabriek, met overneming van buizennet, gasmeters enz., geraamd op *f* 70,000, en van een directeurswoning, begroot op *f* 6000.

— Ten vervolge op het korte bericht, in het voorgaande nummer opgenomen, kunnen wij alsnu mededeelen, dat zich te Londen een commissie gevormd heeft met het doel, het huis van den overleden schilder Lord Leighton, dat tegelijk een fraai paleis en een museum is, met al wat het bevat aan schilderijen, teekeningen, kunstvoorwerpen, enz. te koopen en in zijn tegenwoordigen staat te behouden. Ter wille van dat plan is de verkooping van den inboedel een maand uitgesteld.

PERSONALIA.

— De Koning van Belgie heeft benoemd tot officier in de Leopoldsorde Mr. N. A. Calisch, voorzitter van het Uitvoerend Comité, en Jhr. Mr. C. J. den Tex, voorzitter van de Internationale Jury der Tentoonstelling van het Hôtel- en Reiswezen.

— In September a. s. zal de schilder Valkenburg zijn zeventigsten verjaardag vieren.

— De voorgaande week werd ter eere van den zeventigsten verjaardag van Willem Steelink door „Arti et Amicitiae" een kunstbeschouwing gegeven van diens gravures en etsen.

— De heer Herm. Sutherland, technisch ambtenaar en inspecteur der bouwpolitie te Nieuwer-Amstel, is aangesteld als bouwopzichter bij de afd. bouwpolitie te Amsterdam.

— De heer S. de Cocq, opzichter 2e kl. bij de Exploitatiemaatschappij te Zwolle, is overgeplaatst naar Meppel.

— Bij de exploitatie der staatsspoorwegen op Java is bepaald: dat de adjunct-chef der 4e afd. L. J. Burgemeestre zijne standplaats heeft te Soerabaja.

Definitief belast: met het beheer van onderafd. I der 4e afd., met Madioen als standplaats, de adjunct-chef J. R. Brouwer; met het beheer van onderafd. III, met Probolinggo als standplaats, de adjunct-chef E. von Hegedus.

— Bij de exploitatie van de staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust is benoemd, bij wijze van tijdelijken maatregel, als chef der exploitatie de ing. 1e kl. bij den aanleg van staatsspoorwegen Th. A. M. Ruijs; als tijdelijk chef der derde afdeeling, de tijdelijke chef der werkplaatsen, D. L. Graadt van Roggen.

— Wegens langdurigen dienst is den ingenieur 2e kl. bij den dienst van het mijnwezen M. Koperberg en den bouwkundigen ambtenaar 2e kl. bij den aanleg van Staatsspoorwegen W. F. van der Kemp een jaar verlof verleend.

— De heer W. de Groot, oud-directeur der publieke werken van Nieuwer-Amstel, is den directeur der publieke werken te msterdam toegevoegd als adjunct-ingenieur.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Werktuigkundig ingenieur, als chef technisch bureau en personeel. Adres lett. M. H. T., Alg. Adv.-bureau Nijgh en van Ditmar, Rotterdam.

— Practisch gevormde bouwkundige teekenaars te Rotterdam, voor haastwerk, ged. 1 à 2 maanden. Salaris *f* 0.50 per uur. Adres lett. M. N. N., Algem. Adv.-bur. Nijgh en van Ditmar, Rotterdam.

— Ingenieur bij het mijnwezen in Ned.-Indië. Sollicitanten, voorzien van diploma van examen B, genoemd in art. 65 der wet van 2 Mei 1863, kunnen zich vóór 30 Juni a. s. aanmelden aan het Dept. van Koloniën. (*Zie verder Staatscourant no.* 114.)

— Bouwkundig opzichter met eenige ervaring. Adres den ing.-arch. J. S. C. van de Wall, te Rotterdam.

— Opzichter 2e kl. v/h. stoomwezen op eene minimum jaarwedde van *f* 900. Aanmelding bij gezegeld adres aan het Departement van Waterstaat vóór 1 Juni.

— Districts-opzichter bij het polderdistrict „Bommelerwaard boven den Meidijk". Jaarwedde *f* 1000, die kan verhoogd worden tot *f* 1200, met *f* 50 bureaukosten. Adres den dijkgraaf te Zalt-Bommel vóór 1 Juni. Persoonlijke bezoeken Maandags en Dinsdags van 10—12 uren.

— Teekenaar bij de fabrieken voor gas- en electriciteit der gemeente Rotterdam. Adres aan het bureau der genoemde fabrieken.

— Opzichter bij de gemeentelijke gasfabriek te Leeuwarden. Jaarwedde *f* 900. Adres op zegel vóór 1 Juni a. s. aan Burg. en Weth.

L. F. W. VOLCKE, Stads-Uurwerkmaker,
Firma VOLCKE & ZONEN,
Magazijn MAURITSKADE 18a Fabriek 11—13 PARKSTRAAT 11—13,
achter Bureau „VADERLAND", ingang Kazernestraat, **'s GRAVENHAGE.**
Bekroond te 's-Gravenhage in 1868 en 1871 en te Londen in 1870 met Goud, Zilver en Brons.
Leveranciers van de Nederlandsche Staats- en Hollandsche Spoorweg-Maatschappijen.
Vervaardigers van gewone en electrische Uurwerken, voor Torens, Post- en Telegraafkantoren en andere groote lokaliteiten. Het vernieuwen van oude Pendules, Console-Speel- en andere Klokken met toepassing eener verbeterde constructie, **het aanleggen van geleidingen voor electrische Schellen en Telephonen.**

NIC. BROERS,
HANDEL IN BOUWMATERIALEN.
Vertegenwoordiger der **Portland-Cement** DUFOSSEZ & HENRY
Andern. Tras, Kluitkalk, Drijfsteen, alles op strengste keur.
Steenkooperij en Magazijnen VONDELKADE **(Overtoom)**
b/h Leidscheplein. AMSTERDAM.

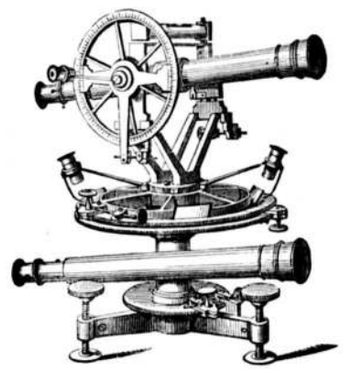

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

D. J. BREEDVELD,
Steenhouwer. DORDRECHT.
Hardsteen-, Marmer- en Zandsteenwerken
SCHOORSTEENMANTELS.
Draaierij van **Morley, Savonière** en **St. Joire.**

AANBESTEDING.

Op **Vrijdag 29 Mei 1896,** des middags te 12 uur zullen BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Delft,* in het openbaar, ten Raadhuize **aanbesteden:**

Het uitvoeren van eenige werken, in verband met de voorgenomen demping van een gedeelte gracht; het vernieuwen van een steenen boogbrug en het vernieuwen en herstellen van diverse kademuren.

Inlichtingen zijn te bekomen alle werkdagen tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 11 uur aan het Bureau Gemeentewerken, alwaar ook teekeningen ter visie liggen.

Het bestek is tegen betaling van **f 0.25** ter Secretarie verkrijgbaar.

AANBESTEDING.

Op **Vrijdag** den **22 Mei 1896,** zal door het Bestuur der ***Marthastichting*** te *Alfen a/d. Rijn* des middags te **12** uren in een der zalen van die Stichting worden **aanbesteed:**

Het bouwen van een Nieuw MOEDERHUIS, met beneden- en bovenzalen en verder daarbij komende werken.

De Aanwijzing zal plaats hebben op *Woensdag* den *20 Mei 1896,* des middags te 12 uren op het bouwterrein achter *„Rijnstroom".*

Bestek en Teekening zijn op franco aanvragen ad **f 2.00** per stel verkrijgbaar bij den Architect J. HENGEVELD & ZOON te *Alfen,* bij wien ook verdere inlichtingen te bekomen zijn.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

(Voor rekening van den Staat).

Op **Dinsdag** den **2**den **Juni 1896,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd),* aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te UTRECHT, van: BESTEK No. 710.

Het afbreken van een spoorwegbrug over de Dieze, het maken van remmingwerken en het uitvoeren van bijkomende werken ten behoeve van de uitbreiding van het station 's-HERTOGENBOSCH.

Begroting *f* 46700.

De besteding geschiedt volgens § 37 van het bestek.

Het bestek ligt van den 11den Mei 1896 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. VAN DER KUN te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **0.50.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 26sten Mei 1896, ten 10 ure. voormiddag *(West Europeesche tijd).*

UTRECHT, den 7den Mei 1896.

„Vanwege de MAATSCHAPPIJ ***„DE STATIONSWEG"*** zal op **Maandag 1 Juni e. k.** worden

AANBESTEED:

Het uitgraven en aanvullen met zand van het terrein gelegen langs den Stationsweg.

Inlichtingen zijn verkrijgbaar van af *26 Mei e. k.* ten Kantore van den Ingenieur Architect J. DONY, *Vuchterstraat H 20,* 's-Bosch".

FLAMENT & Co.,
Rembrandtplein 22,
AMSTERDAM.
Fransche
IJzeren Flesschenrekken
tot berging van wijnen in kelders of kasten. (2)
Groote voorraad. Directe levering.

AANBESTEDING.

HET BESTUUR der Waterkeering van de calamiteuze ***Margarethа-, Kleine Huissens-*** en ***Eendragtpolders*** zal op **Zaterdag 23 Mei 1896,** namiddag **2** uren, in het Gemeentehuis te *ZAAMSLAG*, in het openbaar, bij enkele inschrijving, onder nadere goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Zeeland,

aanbesteden:

het herstel, de vernieuwing en het onderhoud tot 30 April 1897 van de Aarde-, Kram-, Rijs- en Steenglooiingwerken aan de waterkeering van bovengenoemde calamiteuze Polders.

Ramiug *f* 9377.—.

Het bestek ligt ter lezing in het dijkshuis aan den *Margarethapolder* en ten kantore van den *Secretaris-Ontvanger*. Afdrukken van het bestek zijn, van 8 dezer maand af, bij dien ambtenaar verkrijgbaar, tegen dadelijke betaling der kosten ad ***f* 0.75**, of, bij franco toezending, ad ***f* 0.78**, per exemplaar.

Aanwijzing op *Zaterdag* en *Dinsdag*, aan de besteding voorafgaande, telkens des voormiddags van 10 tot 12 uur, in het dijkshuis aan den *Margarethapolder*. Buitendien heeft geene aanwijzing plaats.

ZAANSLAG, 5 Mei 1896.

JAN SCHEELE, *Voorzitter*.
P. J. WORTMAN, Wd. *Secretaris-Ontvanger*.

AANBESTEDING.

HET BESTUUR der Waterkeering van den Calamiteuzen ***Oost-Bevelandpolder*** zal op

Woensdag den 3 Juni 1896,

des voormiddags te **11 uren**, in het Gemeentehuis te *WILHELMINADORP*, onder nadere goedkeuring,

aanbesteden:

het verbeteren en onderhouden der Waterkeerende werken aan gemelden polder, over den dienst 1896/1897.

De besteding geschiedt volgens § 1 der A. B.

Het bestek ligt ter lezing bij J. VAN DIJKE te *Wilhelminadorp* en is tegen betaling van **30 cent** van af *16 Mei a. s.* verkrijgbaar bij den Secretaris-Ontvanger.

Aanwijzing der werken op *Dinsdag* den *26* en *Zaterdag* den *30 Mei a. s.*, telkens van 10 tot 12 uren.

Samenkomst bij het Poldermagazijn. Buitendien geschiedt geen aanwijzing.

WILHELMINADORP, 5 Mei 1896.

Het Bestuur voornoemd,
H. A. HANKEN, *Voorzitter*.
C. SNIJDER, *Secretaris-Ontvanger*.

Ministerie van Justitie.

Openbare AANBESTEDING.

Op **Zaterdag 30 Mei 1896,** des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te *'s-Gravenhage*, in het openbaar worden **aanbesteed:**

De verbouwing en vergrooting van het Rijks-opvoedingsgesticht voor jongens te ALKMAAR.

(tweede gedeelte.)

Raming *f* 32,000.

Het bestek met daarbij behoorende teekeningen ligt voor gegadigden ter inzage in het Rijks-Opvoedingsgesticht voornoemd, en is op aanvrage tegen betaling van *f* 1,65 franco verkrijgbaar bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars, Spui No. 28*a* te *'s-Gravenhage*.

Aanwijzing zal worden gehouden *Woensdag 27 Mei 1896*, in voornoemd Rijks-Opvoedingsgesticht, des namiddags ten 2 ure, terwijl inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te *'s-Gravenhage*, Departement van Justitie, en bij den Opzichter o/d. Justitiegebouwen te *Alkmaar*, JOH. J. VAN SCHUIJLENBURG.

's-Gravenhage, 15 Mei 1896.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal:
P. J. VAN BEIJMA.

HERBESTEDING.

DIJKGRAAF EN HOOGHEEMRADEN VAN DE KRIMPENERWAARD zullen **Woensdag 20 Mei 1896** 's morgens ten 10 ure, ten huize van W. H. VAN ZORST te *BERGAMBACHT*, bij inschrijving **aanbesteden:**

Het verhoogen van den IJsseldijk tot 3.80 M. + A. P. over 695 Meter lengte, het aanhalen van buiten- en buitentaluds over die lengte, en het maken van 300 Meter vierkanting, zijnde het 3e perceel dijkwerken onder Onderkerk aan den IJssel.

Inlichtingen geeft de Heer A. B. SWETS fabriek Landmeter van de Krimpenerwaard te Lekkerkerk.

AANBESTEDING.

Op **Zaterdag den 30n dezer,** des middags te 12 uur zal in het *Koffiehuis* van den Heer J. VAN POORTEN door de Naamlooze Vennootschap *Eerste Nederl. Rijwielenfabriek voorheen* H. BURGERS te *DEVENTER* worden **aanbesteed:**

Het bouwen van een Rijwielenfabriek met aanhooging van het bouwterrein en bij behoorende werken aan de Rozengaarderweg bij het Station Hollandsche Spoorweg aldaar.

Bestek en teekeningen liggen van af den 21n dezer in genoemd *Koffiehuis* ter inzage.

Aanwijzing in loco daags *voor* en op den dag der besteding, des morgens te 11 uur.

Inlichtingen en gedrukt bestek **à 50 cent** en een stel teekeningen met bestek, zoolang de voorraad strekt **à *f* 3,50** van af den 21n dezer op franco aanvrage te bekomen bij den Architect G. TE RIELE WZN.

TE KOOP

mede op grondrente, in de onmiddellijke nabijheid van *'s Gravenhage*, **ongeveer 45,000 cA. BOUWGROND** geheel of gedeeltelijk, met een zich daarop bevindend **BUITENVERBLIJF.** Het BUITENVERBLIJF, zeer geschikt voor Kostschool of Pensionaat, is ook afzonderlijk **TE HUUR**, met een gedeelte van den TUIN.

Door de ligging van het terrein aan goed vaarwater, is de grond o. m. uitmuntend geschikt voor de stichting van fabrieken.

Franco aanvrage bij den Architect K. STOFFELS, *Prins Hendrikstraat 30a* te 's Gravenhage.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

CRAMER ELSENBURG & Cº.,

Hofleveranciers,

AMSTERDAM.

Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.

Centraalverwarming door heete lucht.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

31ste JAARGANG — Nº 21 — ZATERDAG, 23 Mei 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat **f 0.15**

DE POLYTECHNISCHE SCHOOL.

In December des vorigen jaars schreven wij naar aanleiding van het feit, dat de inrichting der Polytechnische School eindelijk eens een onderwerp van bespreking in de Tweede Kamer der Staten-Generaal had uitgemaakt, enkele beschouwingen ter neer.

Wij achtten het toen zonderling dat de Minister doodleuk verklaarde, hoe de Polytechnische School tot dusverre niets dan een voortgezette Hoogere Burgerschool geweest is, die zich nu pas tot een inrichting van technisch hooger onderwijs wil gaan ontwikkelen. Deze min of meer cynische uitdrukking scheen ons al bijzonder onaangenaam voor de sinds een derde eeuw aan de Delftsche School gepromoveerden.

De Minister beloofde echter dat er verbetering zou komen en hoopte nog in het jaar 1896 daarvan te doen blijken. Hij erkende dat de inrichting voor het groot aantal leerlingen ten eenenmale onvoldoende is, en dat vooral de inrichting van het bestuur niet deugde. Aan deze laatste grief zou hij tegemoet komen door gelijkstelling der inrichting met.... de hoogescholen!

Het onderwijs aan de, nu ja de.... voortgezette Hoogere Burgerschool achtte hij goed genoeg; daar ontbrak alleen maar aan dat het geen hooger onderwijs heette. En, om de daad bij het woord te voegen, promoveerden Minister en Kamer den heer A. Huet van leeraar tot hoogleeraar, een promotie die, zij het dan ook op minder éclatante wijze, ook later aan een paar andere leeraren ten deel zou vallen. Wij gunden dien mannen deze onderscheiding, na zoo langen tijd van leeraarschap verkregen, van harte, en zouden ook gaarne gezien hebben dat alle leeraren met de professorale toga omhangen werden.

Toch verwachtten wij er geen heil van dat dus de oude wijn in nieuwe zakken gedaan werd, want zoodoende kon aan het Delftsche onderwijs die practische richting niet gegeven worden, waaraan in de eerste plaats behoefte is. Wie jaren lang gedwongen zijn geweest te loopen in den rosmolen der theorie, zooals die nu eenmaal in de thans vigeerende wet op het Middelbaar Onderwijs bestaat, worden, zoo meenden wij, maar niet zoo met een tooverslag veranderd.

Wij eindigden onze beschouwingen aldus: „Men zal nu moeten wachten op wat de Minister (als hem althans het staatkundig leven lang genoeg gelaten wordt) zal doen. Een grondige herziening der wet op het Middelbaar Onderwijs schijnt ons nog altijd onwaarschijnlijk. Wij verwachten lapmiddeltjes, alleen ten bate der Polytechnische School, lapmiddeltjes bestaande in kleine bestuursveranderingen, het vragen van „het noodige" voor electrotechniek, en dit alles smakelijk gemaakt door verheffing der inrichting tot Universiteit. Dan zal den klagers van thans de mond vooreerst gesnoerd zijn en kan de Delftsche Hoogeschool haar oude theoretische gangetje gaan, hoe nuttig en noodig een meer op de practijk in de eerste plaats gericht onderwijs ook zou mogen wezen."

Wij hebben, toen wij deze regelen neerschreven, een profetischen geest gehad. De kieswet is althans zoolang verschoven, dat de Minister zijn staatkundig leven nog zoover kon rekken, dat hij althans een ontwerp van wet tot wijziging van het bestuur der Polytechnische School kon aanhangig maken. Zal hij het nog zien aangenomen? De toekomst moet het leeren.

Daar heeft men dan nu het eerste lapmiddeltje. Maar al zou de Polytechnische School het misschien wel moeten slikken, hare sterkste voorstanders, de leden der Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs, twijfelen eraan of het wel de verwachte genezing zal brengen.

In een adres aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal geeft deze Vereeniging te kennen, dat zij vele bedenkingen tegen het voorgesteld wetsontwerp heeft. Zij herinnert, eenigszins ondeugend, den Minister van Binnenlandsche Zaken eraan, dat hij zelf in de

Kamer heeft verklaard eraan te twijfelen of de Polytechnische School, wat hare inrichting en resultaten betreft, wel kon wedijveren met de beste inrichtingen van dien aard, elders bestaande. Na deze verklaring had zij niet gedacht dat het thans ingediende wetsontwerp zich zou bepalen tot het voorstellen van wijzigingen in het bestuur der school, terwijl de wet op het Middelbaar Onderwijs geheel onveranderd blijft.

Bravo! zouden wij de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs willen toeroepen, gij erkent dus thans dat de Delftsche School grondige hervorming van noode heeft en dat de wet op het Middelbaar Onderwijs een onding geacht moet worden.

Daar was een tijd dat de Vereeniging gansch andere denkbeelden had. Wij herinneren ons nog hoe in December 1894, dus nog geen anderhalf jaar geleden, *De Ingenieur*, het orgaan der Vereeniging, tegen ons te keer ging, toen wij door eene vrijmoedige bespreking der Delftsche inrichting de oud-leerlingen daarvan, die uitteraard de onvolkomenheden, welke ons polytechnisch onderwijs vertoont, het best kennen, meenden te verplichten.

In deze verwachting zagen wij ons evenwel bedrogen en althans bij de Redactie van het orgaan der Vereeniging scheen de overtuiging vast te staan, dat de Polytechnische School eene inrichting is, waarop geen aanmerkingen van eenig belang zijn te maken en die weldra de volmaaktheid nabij zou komen. Of deze struisvogelpolitiek verstandig was, leek ons toen twijfelachtig. Het schijnt ons een heuglijk teeken dat daarmede, blijkens het jongste adres, door de Vereeniging is gebroken.

Als men, anderhaltjaar geleden, zoo kalm had nagedacht als nu, had men zich niet zoo boos gemaakt, want het was toch duidelijk, dat de gebreken, die der wet op het Middelbaar Onderwijs aankleven, door ons allerminst aan de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs, die bij het totstandkomen van die wet nog niet was opgericht, werden geweten.

Ons werd toen voor de voeten geworpen, dat wij, door aanmerkingen op de Polytechnische School te maken, slechts beoogden „den wetenschappelijk ontwikkelden ingenieur of architect in het oog van het publiek opzettelijk te verkleinen" en dat hervormingen van die inrichting van onderwijs, „den doodslag aan alle ingenieurswetenschappen" zouden toebrengen.

Toch was het verre van ons om de waarde der wetenschap, hoe abstract ook, te ontkennen en wij dachten er niet aan, om wetenschappelijk ontwikkelde technici gering te schatten. Maar wij meenden dat in onzen practischen tijd, theoretisch onderwijs alleen niet meer voldoende is; wij oordeelden dat een school, waar practische mannen gevormd moeten worden, niet langer in een provinciestadje gevestigd behoort te blijven, dat de diploma's welke zij uitdeelt, waarborg behooren te geven, niet slechts voor de theoretische ontwikkeling, maar ook voor de practische bruikbaarheid der daarmede begiftigden.

Het was duidelijk dat het opstel, voorkomende in het orgaan der Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs wel niemand, behalve diegenen die opzettelijk de oogen dicht deden, de overtuiging zou schenken, dat ons technisch onderwijs kon blijven, zooals het is. Al het daarin aangevoerde kon niet beletten, dat er velen in den lande waren, die onze meening deelden, dat er grondig hervormd diende te worden, dat er met sleur en overwegingen van persoonlijken aard diende te worden gebroken, zou niet ons Polytechnicum meer en meer bij zijn tijd ten achteren raken. Aan nog meer theorie was geen behoefte; de practijk vroeg om toegelaten te worden. Hoe waar dit was bleek het beste uit het feit, dat vele beoefenaars van technische wetenschappen of jongelieden, die zich op wetenschappelijken grondslag de practijk van eenigen tak van techniek eigen wilden maken, de buitenlandsche inrichtingen verkozen, omdat de Delftsche School hun niet geven kon wat zij zochten.

Daar dit alles voor anderhalf jaar aan *De Ingenieur* niet onbekend kon zijn, was het ons onbegrijpelijk, hoe de Redactie het zoo voor het bepaald verouderd onderwijs onzer Polytechnische School opnam en hoe zij iedere poging die gedaan werd om verbetering van dat onderwijs te verkrijgen, „onvoegzaam" durfde noemen. De Polytechnische School toch werd niet gebaat door vergoelijking van haar gebreken of door het hooghartig afbijten van iedereen, die aan de onfeilbaarheid van haar onderwijs durfde twijfelen.

Wij vreesden dat de Burgerlijke Ingenieurs, ofschoon het goed met ons technisch onderwijs meenende, toch door de oogen te veel te sluiten voor de onvolkomenheden die het vertoonde, te zachte chirurgijns zouden blijken om den patient genezing te brengen.

Nu zijn de chirurgijns echter een andere behandelingswijze begonnen. In hun adres verzoeken zij der Kamer „het daarheen te willen leiden, dat in de plaats van de thans voorgestelde partieele wijziging van de wet op het Middelbaar Onderwijs met betrekking tot de bestuursinrichting van de Polytechnische School, een volledige wettelijke reorganisatie van het hooger technisch onderwijs worde ter hand genomen."

Dit is een radicaal middel dat, goed toegepast, zeker de gewenschte verbetering zal kunnen brengen. Maar het herzien van de wet op het Middelbaar Onderwijs is geen kleinigheid, en daartoe zal zich vooreerst wel geen minister laten vinden.

Daarenboven is het niet onverschillig op welke wijze die herziening plaats zal hebben. Het zou misschien het gemakkelijkst wezen om alleen de hervorming van het technisch onderwijs ter hand te nemen; nu echter eenmaal, in de bestaande wet, dat onderwijs aan de Hoogere Burgerscholen is vastgekoppeld, schijnt een herziening der wet van 2 Mei 1863 op deze wijze niet wel uitvoerbaar.

Zeker heeft der Vereeniging, toen zij den eisch tot „reorganisatie van het hooger technisch onderwijs" in haar adres stelde, het rapport voor den geest gestaan, in haar boezem uitgebracht door de Commissie, op 18 Juli 1891 benoemd. Doch de conclusiën van dat rapport kunnen niet geacht worden zoo algemeen toegejuicht te zijn, dat een minister ze bij zijne reorganisatieplannen (indien hij die mocht hebben) tot richtsnoer zou willen nemen.

Wat thans voorgesteld wordt door den Minister is een lapmiddeltje, dat erkennen wij dadelijk. Toch meenen wij, dat het in de gegeven omstandigheden niet geheel en al verwerpelijk mag geacht worden. De bedoeling toch van de nieuwe regeling is een college van curatoren met het bestuur der Polytechnische School te belasten; worden nu die curatoren gekozen uit mannen, die in de practijk hun sporen verdiend hebben, dan bestaat de mogelijkheid dat, althans voor zoover dit met de tegenwoordige wet op het Middelbaar Onderwijs is overeen te brengen, een meer practische geest bij de lessen zal gaan voorzitten.

Van den tegenwoordigen Raad van Bestuur, grootendeels samengesteld uit theoretici, die alleen in eigenlijke examen-studie heil zien, kan het inslaan van een meer practische richting niet verwacht worden.

Nu zou men zeggen, dat een Vereeniging als die der Burgerlijke Ingenieurs dit zoo goed als wij moest

inzien, doch nu bedriegt men zich. De heeren keeren plotseling weer tot het standpunt van December 1894 terug en blijkbaar bevreesd dat de „wetenschappelijke ontwikkeling" door curatoren „opzettelijk zal verkleind worden" of dat hun bewind „den doodslag aan de ingenieurswetenschappen zal toebrengen", vragen zij „dat het curatorium niet worde belast met het bestuur der School, maar optrede als een college van toezicht en van advies".

Werd dit verzoek door de Kamer ingewilligd, de reorganisatie, door de wet bedoeld, ware geheel verijdeld, daar alles bij het oude zou blijven. Colleges van toezicht en van advies hebben, zooveel wij weten, nooit iets van beteekenis tot stand kunnen brengen.

Nu moge de Vereeniging in haar adres verder voorstellen „dat aan gemeld college bij de wet de opdracht worde verstrekt om in overleg met het bestuur der Polytechnische School zoo spoedig mogelijk voorstellen te doen, welke kunnen leiden tot een volledige wettelijke reorganisatie van het technisch hooger onderwijs", het staat te vreezen dat op deze wijze al zeer weinig verkregen zou worden.

Immers als men bedenkt, hoe de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs vier, zegge vier jaar heeft noodig gehad, om haar rapport over het technisch onderwijs gereed te krijgen, dan kan men zich voorstellen, hoe het „college van toezicht en van advies", bijgestaan door het tegenwoordig bestuur der Polytechnische School, dat alle belang heeft bij het rekken van den tegenwoordigen toestand en dat dus de bekende politiek der heeren van Sas zal volgen, jaren en nog eens jaren zal noodig hebben, om met zijn opdracht gereed te komen.

Dit schijnt geen schrikbeeld voor de Vereeniging; integendeel, men krijgt uit haar adres den indruk dat zij, ofschoon met haar vroegere richting schijnbaar brekend, en dus om reorganisatie der wet op het Middelbaar Onderwijs vragend, toch het nog zoo erg niet zou vinden, indien de Polytechnische School voorloopig maar bleef wat zij is. Ingewijden weten wellicht een verklaring voor deze dubbelzinnige houding te geven.

Zeer merkwaardig waren de getuigenissen, indertijd door een leeraar der Polytechnische School, dus door iemand die het weten kon, omtrent het onderwijs aan die inrichting gegeven, afgelegd. De Raad van bestuur is een raad van wederkeerige bewondering, daar dit college, uit de gezamenlijke hoogleeraren bestaande, zichzelf aanvult. Theoretische bespiegelingen zijn aan de Polytechnische School hoofdzaak en dit verklaart het verschijnsel, dat zoovele oud-leerlingen der Polytechnische School als leeraren aan Hoogere Burgerscholen belanden, omdat de studie te Delft hen volkomen ongeschikt heeft gemaakt, om in de practijk op te treden. De voorbeelden aan de werkelijkheid ontleend, door den Delftschen leeraar gegeven, waren zoo treffend, dat de Polytechnische School en haar onderricht in een zeer ongunstig licht kwamen. Sedert heeft bedoelde Delftsche leeraar zijne onthullingen voortgezet, zonder dat daarop tegenspraak gevolgd is.

Het laat zich aanzien, dat aan de theoretische richting, die de voorname schaduwzijde der Delftsche school is, langzamerhand een einde zal komen, indien de wet, thans ingediend, wordt aangenomen en de besturende curatoren uit de erkend practische mannen worden gekozen. Natuurlijk blijft de wet met haar exameneischen en haar examenstudie in haar geheel, maar „*il est avec le ciel des accomodements*". De examinatoren kunnen hunne vragen zoodanig doen als zij willen en het staat hen vrij bij voorkeur de practische zijde van iederen tak van wetenschap als examenstof te nemen. Daarvoor zal heel wat dwang van het besturend curatorium noodig zijn, maar dan zullen de behaalde diploma's in de oogen van het publiek ook in aanzien gaan stijgen. Het zal dan weldra tot de onmogelijkheden gaan behooren, dat een onzer grootste machinefabrikanten moet verklaren dat hij, als industrieel, jongelieden, die met vrucht de Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus hebben doorloopen en die daarna werkten op een technisch bureau of een fabriek, verkiest boven de ingenieurs uit Delft.

Treden curatoren zoo op, als wij dit van hen verwachten, dan kunnen zij veel nut stichten. Zij zullen heel wat tegenwerking te overwinnen hebben, doch zij kunnen dan ook, in afwachting van eene goede reorganisatie der wet van 1863, de Polytechnische School al vast een deel van haar verloren reputatie doen herwinnen.

HOUTBEREIDING TEGEN BEDERF.

Naar wij vernemen is door eenige fabrikanten van houtbereiding hier-te-lande een request gezonden aan Zijne Excellentie den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, houdende het verzoek alsnog te willen overgaan tot wijziging van § 327 der A. V. van Dec. 1895.

Adressanten verklaren daarin uitdrukkelijk zich niet te kunnen onderwerpen aan de keuringswijze van gecreosoteerd hout, zooals die in genoemde paragraaf is voorgeschreven op gronden, nader aan Zijne Exc. uiteen te zetten.

In afwachting van de beslissing, in deze door den Minister te nemen, kan het voor belanghebbenden nuttig zijn op dit adres reeds nu de aandacht te vestigen, daar de bedoelde A. V. reeds in verschillende bestekken worden genoemd en adressanten verklaard hebben dat zij ernstig bezwaar meenen te moeten maken tegen het aanvaarden van creosoteerwerk onder dit voorschrift vallende.

Het stuk is geteekend door Cornelis Gips Corneliszoon, Dordrecht; J. A. Van Ommen v. Guylik, Amsterdam; Hens & Co. Zwolle; G. J. Krol & Co., Zwolle; Van Swaaij & Co. 's-Hertogenbosch en Mevr. de Wed. Mr. C. Mirandolle, Rotterdam.

SCHELPENVISSCHERIJ.

Het rapport van de commissie tot onderzoek, of de schelpenvisscherij langs de Noordzeekust nadeelig kan zijn voor het weerstandsvermogen van het strand en het behoud der duinen als zeewering, is uitgegeven door het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid en verkrijgbaar gesteld bij Gebr. van Cleef te 's-Gravenhage.

De commissie bestond uit de heeren: G. van Diesen, oud-hoofdinspecteur van den Waterstaat te 's-Hage, Dr. P. P. C. Hoek, wetenschappelijk adviseur in visscherijzaken te Helder en Dr. J. Lorié, privaat-docent in de geologie aan de Rijks-universiteit te Utrecht. De leden meenen de slotsom van hun onderzoek tot het volgende te mogen samentrekken:

1°. Een beschouwing van den toestand der kust heeft niet doen blijken, dat er eenig verband bestaat tusschen haar achteruitgang en den omvang der uitoefening van het schelpenvisschersbedrijf. Zijn er kustvakken, waar verlies en uitoefening van het bedrijf beide plaats vinden, er zijn andere vakken, waar geen achteruitgang is waar te nemen en veel meer schelpen

worden gevischt, en er zijn ook vakken, waar niet wordt gevischt en toch de kust verlies lijdt.

2°. De hoeveelheid, die door menschenhanden wordt weggehaald, is gering en onbeduidend in vergelijking met de aanzienlijke grond- en schelpenverplaatsingen, die voortdurend door het strand en de banken, ook onder zee wordt ondergaan, onder de werking van stroom en wind.

3°. Verreweg het grootste gedeelte van de hoeveelheid zou door de zee zelve worden teruggehaald, indien zij niet werd opgevischt.

4°. Het luttele, dat bleef liggen, indien het visschen gestaakt werd, zou geenszins den voordeeligen invloed op strand en duin uitoefenen, die er van wordt voorgespiegeld.

Van het staken der schelpenvisscherij is geen verhooging van het strand, geen meerdere aanstuwing van het duin en ook geen verharding van den duinvoet te verwachten.

5°. De uitoefening van het bedrijf, zooals dat tot nog toe plaats had en beschreven werd, brengt geen schade van eenige beteekenis aan het strand toe.

Van den nadeeligen invloed, die in den laatsten tijd door enkelen schijnt gezien te worden, is ook eeuwenlang niets gebleken.

Daargelaten de vraag, of het verbieden van het schelpenvisschen met strafbepaling tegen overtreding zou kunnen plaatsvinden zonder medewerking van de wetgevende macht, moet zoodanige maatregel worden afgeraden, omdat hij geen terrein zou doen winnen en zeker geen behoedmiddel zou zijn tegen verder verlies.

Het rapport is 83 bladzijden groot en verdeeld in 6 afdeelingen, waaraan nog is toegevoegd een „aanhangsel" en 15 bijlagen, te zamen vormende een boekdeel van 184 bladzijden.

Uit het bovenstaande zien wij met genoegen, dat de schelpkalk-industrie niet bedreigd wordt; de onlangs opgerichte „Vereeniging van Nederlandsche Schelpkalkfabrikanten" kan dus gerust zijn. Aan eene circulaire, dezer dagen door haar verspreid, ontleenen wij het onderstaande:

„Eene der eerste voorwaarden om den bloei dezer zeer oude tak van nijverheid te bestendigen is zeker wel het onderhouden van geregelden omzet en dus te trachten het gebruik van schelpkalk zoo algemeen mogelijk te maken.

„Een buitenlandsch artikel verdringt in vele streken van ons vaderland nog steeds de schelpkalk; niet omdat het eerste deugdzamer materiaal is, integendeel! reeds meermalen is het gebleken, dat schelpkalk beter is dan Luiksche kalk. (Zie o. a. antwoorden op prijsvraag, Maart 1891, gesteld door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam *).

„Een gering prijsverschil, vooral gering, omdat kalk toch nooit een overwegend cijfer vertegenwoordigt bij den bouw van perceelen, is dikwijls aanleiding om Luiksche kalk de voorkeur te geven.

„Het klinkt inderdaad eenigszins verwonderlijk, dat de inlandsche industrie reeds om zulk eene kleinigheid het veld moet ruimen voor het buitenland, vooral in den tegenwoordigen tijd, nu er van vele zijden nog al eens een woord in het belang onzer eigen industrie wordt gehoord.

„Slechts eene reden weten wij daarvoor op te geven, nl. dat het niet voldoende bekend is hoe groot het aantal menschen is, dat hun brood door de schelpkalkfabrikatie verdient; nu reeds, om niet te spreken van wat het kon zijn, als het gebruik in ons land algemeen werd.

„Een groot aantal strandbewoners vindt zijn bestaan in het schelpenvisschen, en even zooveel schippers varen met allerlei kleine scheepjes de schelpen naar, en kalk van de fabrieken; winter en zomer kan de arbeid op de fabrieken worden voortgezet, tot groot gerief van het legio arbeiders; eindelijk het kolossale gebruik van grauwe turf! Bij geen andere fabricatie wordt zooveel turf gebruikt, als juist bij deze. Eene fabriek van gewonen omvang gebruikt ongeveer wekelijks de lading eener groote tjalk; zoo gaan deze beide takken van binnenlandsche nijverheid (veenderij en schelpkalkfabricatie) hand aan hand.

„Het is inderdaad niet van belang ontbloot, hier eens de aandacht op te vestigen, en wij hopen dan ook, dat dit schrijven moge bijdragen tot bevordering van den bloei der schelpkalk-fabricatie in ons vaderland.

„Het bestuur der genoemde vereeniging neemt dan ook de vrijheid, met het oog op het hierboven aangevoerde, beleefd het verzoek te richten aan Provinciale-, Gemeente- en Polderbesturen, HH. ingenieurs, architecten, bouwondernemers enz. enz., om overal waar het te pas kan komen, schelpkalk voor te schrijven of te gebruiken; waarlijk er is zoo weinig tegen te zeggen, en het algemeen belang wordt er zoo krachtig door in de hand gewerkt.

„Met vertrouwen gaat dan ook deze circulaire de wereld in; moge dat niet beschaamd worden!

„Onzerzijds zullen wij alles doen wat in ons vermogen is om de zaak, die wij voorstaan, te doen bloeien"

* Deze brochure is op franco aanvraag gratis verkrijgbaar bij het Bestuur der „Vereeniging van Nederlandsche Schelpkalkfabrikanten".

PRIJSVRAGEN

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst schreef in 1895 drie prijsvragen uit voor een volkshuis, een eereboog en een staldeur, waarvan de programma's werden opgenomen in ons nommer van 11 Mei 1895, bladz. 149. In n°. 2 van den loopenden jaargang volgde de mededeeling, dat elf antwoorden waren ingekomen, als 8 op de eerste, 2 op de tweede en 1 op de derde vraag.

De Jury heeft de volgende uitspraak gedaan:

Ontwerp volkshuis: eerste prijs niet toegekend; tweede prijs (zilveren medaille en getuigschrift aan het ontwerp gemerkt met een cirkel in een driehoek, en derde prijs (bronzen medaille en getuigschrift) aan het ontwerp „In haast". Bovendien werd het ontwerp „All right" eene eervolle vermelding waardig gekeurd.

Ontwerp eereboog. Geene bekroning.

„ staldeur. Niet bekroond.

De heer J. G. van Gendt ALz te Amsterdam heeft zich als ontwerper van het met den tweeden prijs bekroonde plan van een volkshuis bekendgemaakt.

VARIA.

STANDBEELD VOOR FRIEDRICH VON SCHMIDT TE WEENEN.

De onthulling van het standbeeld voor den beroemden Oostenrijkschen architect Friedrich von Schmidt zal Zondag 24 dezer te Weenen plaats hebben. Dit is het eerste gedenkteeken dat in Oostenrijk voor een architect is opgericht. In Duitschland bestaan reeds verscheidene standbeelden voor beroemde vakgenooten, zooals te Berlijn voor Schinkel, te Dresden voor Semper, te München voor Klenze en Gärtner. De deelneming der Oostenrijksche architectenwereld aan dit herinneringsfeest zal algemeen zijn; ook uit Duitschland worden bij deze gelegenheid vele architecten verwacht.

MODERNE OPERA-GEBOUWEN EN SCHOUWBURGEN.

De heer Batsford, de bekende Londensche uitgever van bouwkundige werken, deelt mede dat binnen zeer korten tijd een belangrijk en omvangrijk werk onder den titel van „Modern Opera Houses and Theatres" door hem uitgegeven zal worden. Dit werk bevat afbeeldingen van schouwburgen, gebouwd in de laatste jaren en bovendien een verhandeling over de eischen, verbonden aan het samenstellen van een schouwburgplan en verder over de tooneelmachinerie en verordeningen betreffende den schouwburgbouw in Engeland. Het onderwerp is belangrijk en in zeer goede handen. Mr. Edwin O. Sachs en Mr. Ernest A. E Woodrow zijn de samenstellers van het werk. Het zal als 't ware een vervolg geven op 't werk van Constant te Parijs, dat vóór 50 jaar uitgegeven werd en voor dien tijd uitstekend was.

In de laatste 50 jaren heeft de schouwburgbouw belangrijke wijzigingen ondergaan en gedurende dit tijdperk is daarover geen nieuw werk uitgekomen. Het werk zal bestaan uit 200 platen en 500 kleinere schetsen. Op elke plaat zullen de aanteekeningen in de Engelsche, Fransche en Duitsche talen voorkomen, benevens de Engelsche en de metrieke maten.

Het eerste deel zal nog deze maand verschijnen. Het geheele werk zal drie deelen beslaan en de totale prijs bedraagt *f* 189.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING HAARLEM EN OMSTREKEN.

Vergadering van Maandag 11 *Mei* 1896.

Als eerste punt der agenda, kwamen in behandeling de vragen 2, 3, 7 en 8, door het Hoofdbestuur gesteld, welke vragen in de vorige vergadering onafgedaan gebleven waren.

Ook nu was voor vraag 2 geen overeenstemming in de betreffende commissie verkregen.

De meerderheid der commissie had echter een uitvoerig rapport opgesteld, waarin zij de redenen ontvouwde, waarom door haar een examen voor den architect niet wenschelijk wordt geacht.

Na voorlezing daarvan volgde een geanimeerd debat en bleek aan 't slot daarvan bij de stemming, dat de meerderheid der commissie voor haar denkdeeld geen meerderheid vond in de vergadering, waar het gevoelen de overhand behield, dat een examen in de technische vakken toch mogelijk en in 't belang van 't publiek zal zijn.

Hoe dat examen moet ingericht worden en welke vakken het zou moeten omvatten, zou nader door een der voorstanders uitgewerkt worden.

Het rapport op vraag 3 (welke practische waarde heeft de studie der hoogere mathematische wetenschappen voor den architect?), dat die vraag in ontkennenden zin beantwoordde, werd daarna eenstemmig aangenomen.

Hierna werd rapport uitgebracht op de vragen 7 en 8, waarvan de verdere behandeling werd uitgesteld tot de volgende bijeenkomst.

Uit de daarop gevolgde stemming voor candidaten voor het Hoofdbestuur, bleken gekozen te zijn de heeren Th. G. Schill en Eduard Cuypers, beiden te Amsterdam, de heer Mutters, architect te 's-Gravenhage en de heer P. Kleiweg Dyserinck te Haarlem.

Als afgevaardigde naar de algemeene vergadering, die 28 Mei a. s. te Amsterdam in het Maatschappelijk Gebouw zal gehouden worden, werden gekozen: de heeren Jacques Leyh en P. Kleiweg Dyserinck, terwijl de heer Geijl zich op verzoek voor plaatsvervangend lid beschikbaar stelde.

De verder nog beschikbare tijd werd geheel ingenomen door het onderzoek naar de qualiteit van eenige door den heer A. J. Stoel Jr. gedeponeerde potbuizen van ijzerharde stof, waarbij het glazuur niet afzonderlijk wordt opgebracht, maar door de gloeihittte zich aan het materiaal zelf daarop afzet.

Daarna werd de laatste vergadering van dit seizoen met een hartelijk woord door den Voorzitter gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. De Nederlandsche vereeniging tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen zal op Zaterdag 6 Juni eene algemeene vergadering houden, waarin o. a. de verkiezing plaats heeft van drie bestuursleden, ingevolge de periodieke aftreding der heeren: Dr. J. Th. Mouton, F. W. Westerouen van Meeteren en G. Knuttel, en de benoeming van een voorzitter, wegens de periodieke aftreding van Dr. J. Th. Mouton.

Verder komt aan de orde het verslag van de bijeenkomst met werklieden-afgevaardigden, in zake de „Voorkoming van ongelukken in de bouwvakken", den 14 Maart j.l. te Amsterdam door het bestuur gehouden.

AMSTERDAM. Onder leiding van den heer F. L. Janssen werd de eerste jaarlijksche algemeene vergadering van den Nederlandschen Aannemersbond gehouden.

Uit het verslag van den secretaris, den heer Theod. Ligthart, bleek dat de bond thans 36 algemeene leden telt en zes afdeelingen, en wel te Rotterdam, Zwolle, Arnhem, 's-Gravenhage, Amsterdam en Gouda, die te zamen 130 leden bezitten.

Tot leden van het bondsbestuur werden thans definitief gekozen de heeren F. L. Jansen, P. Duinker en Theod. Ligthart, te Amsterdam; A. Bloem te Arnhem; H J. Nederhorst te Gouda, en A. Henkemans Sr., te Rotterdam. Tot voorzitter werd aangewezen de heer F. L. Janssen, tot penningmeester de heer P. Duinker, en tot secretaris de heer Theod. Ligthart.

Tot commissarissen werden gekozen de heeren G Key voor Zuid-Holland, D. A. Roskam voor Gelderland, H. J. Geyl Czn. voor Noord-Holland en F. de Herder voor Overijsel.

— De reorganisatie van de afdeeling Publieke Werken der gemeente zal den 1sten Juli a. s. in werking treden.

De gemeente wordt dan in zes sectiën verdeeld; aan het hoofd van iedere sectie wordt een hoofdopzichter geplaatst, welke tot assistentie drie opzichters en een klerk krijgt Als chef over hen fungeert een assistent-ingenieur.

Voor de havenwerken en waterverversching, benevens voor den mogelijken bouw van nieuwe waterwerken zal een aparte afdeeling, onder een assistent-ingenieur en hoofdopzichter, ingesteld worden.

Voor den bouw van nieuwe openbare gebouwen blijft de tegenwoordige assistent-architect gehandhaafd.

Voor de geannexeerde gedeelten van de verschillende gemeenten zal voorloopig de vroegere directeur van de gemeente Nieuwer-amstel, met den titel van assistent-ingenieur fungeeren.

Het voornemen is de verschillende bureau's als volgt te vormen:

Hoofdbureau's, directeur, ingenieur, assistent-architect en architect-ingenieur: Raadhuis.

Havenwerken, waterverversching etc.: Gebouw voor Algemeenen dienst aan den kop van de Handelskade.

Voor het geannexeerde gedeelte: voormalig Raadhuis van Nieuwer-amstel.

Voor de zes sectiën:

Stadstimmertuin aan de Nieuwe Achtergracht.
Montelbaanstoren.
Nieuwe straatmakerswerf bij de 2e Hugo-de-Grootstraat.
Gebouw aan de voormalige Oosterbegraafplaats.
Vondelkade
Gebouw aan de voormalige Westerbegraafplaats.

— De heer Th. G. Schill, door de afdeeling „Amsterdam" candidaat gesteld voor lid van het Hoofdbestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, heeft verklaard die candidatuur niet te kunnen aanvaarden. Het Bestuur heeft thans tot candidaten gesteld de heeren A. C. Bleijs te Amsterdam en J A Mulock Houwer te Deventer, waardoor de afdeeling „Amsterdam als hare candidaten heeft geproclameerd de heeren Ed. Cuypers, J. Mutters Jr., A. C. Bleijs en J. A. Mulock Houwer.

HAARLEM. De Commissie van het Museum van Kunstnijverheid heeft, in navolging van dergelijke inrichtingen in het buitenland, aan genoemd Museum eene werkplaats voor de vervaardiging van reproductiën verbonden, waar ten dienste van het teekenonderwijs en aanverwante vakken gipsafgietsels worden vervaardigd, die tegen billijke prijzen worden afgeleverd.

Deze maatregel werd voornamelijk in het leven geroepen met het doel de directeuren van scholen, waar teekenonderwijs gegeven wordt en de leeraren, die met dat onderwijs belast zijn, in de gelegenheid te stellen zich van degelijke, eenvoudige en tevens artistieke teekenvoorbeelden te voorzien, waaraan hierte-lande nog steeds behoefte bestaat.

De rijke verzameling van het Museum ter beschikking staande, werd tevens het plan opgevat naast genoemde teekenvoorbeelden eene nieuwe serie modellen samen te stellen, die een duidelijk beeld geven van de behandeling der ornementale vormen van af de vroegste tijdperken der kunstgeschiedenis tot op onze dagen. Deze modellen kunnen bij het onderwijs in de kunstgeschiedenis, alsook voor teekenstudiën van meer gevorderden, uitmuntende diensten bewijzen.

Reproductiën werden vervaardigd van verschillende decoratieve beeldhouwwerken van oude gebouwen en monumenten hier-te-lande.

Een nieuwe serie modellen, die een geleidelijken overgang vormen van de blokmodellen tot het ornementteekenen, werd in gereedheid gebracht.

Eene zeer uitgebreide verzameling busten uit het tijdperk der Renaissance kan beschikbaar worden gesteld.

Aanvragen voor prijsopgave alsook voor toezending van photographische reproductiën der teekenvoorbeelden en andere inlichtingen kunnen worden gericht aan den heer E. von Saher, conservator van het Museum en directeur der School voor Kunstnijverheid te Haarlem.

ZWOLLE. De herstelling van het inwendige der Groote Kerk nadert hare voltooiing; metsel- en schilderwerken zijn gereed en de werkzaamheden aan banken en vloer zijn thans onderhanden genomen. Er worden twee grootere koperen kronen, door de firma Becht en Dyserink te Amsterdam vervaardigd, aangebracht en de stoelen in het ruim der kerk worden door eikenhouten banken vervangen.

'S-HERTOGENBOSCH. Onze Gemeenteraad geeft telkens blijk de verschillende onderwerpen, die betrekking hebben op de openbare werken, met een zekere voorliefde te behandelen. Zoo kwam in de laatst gehouden zitting van 15 dezer een voorstel van B. en W. ter tafel om een tijdelijken opzichter te benoemen en dit gaf een der raadsleden aanleiding als zijne meening mede te deelen, dat hij het getal opzichters niet vermeerderen, maar wel met één verminderen wilde. Hoewel de Voorzitter uiteenzette dat de benoeming noodig was voor den goeden gang der zaak en verklaarde geene opgewektheid te hebben de vroeger daaromtrent gevoerde discussiën te hernieuwen, mocht het hem niet gelukken eene groote meerderheid voor het voorstel te verkrijgen, dat met 9 tegen 7 stemmen werd aangenomen.

ZUTFEN. De Gemeenteraad besloot in de zitting van Maandag jongstleden een crediet van *f* 13000 toe te staan voor de restauratie van de oude Hal in de Hofstraat volgens het plan, in overleg met den gemeente-architect, door den architect Jos. Th. J. Cuypers te Amsterdam opgemaakt. Tegen het denkbeeld om dit werk in eigen beheer te ondernemen, werden vele bezwaren ingebracht, maar ten slotte werd daartoe met 9 tegen 7 stemmen besloten.

WAGENINGEN. In zijne zitting van 19 dezer werd het leeningsplan voor de bestrijding der kosten van de gasfabriek, de marechaussée-kazerne enz. besproken en dit met het oog op de bemerkingen van Gedeputeerde Staten. Voor een paar leden van den Raad deed zich toen eene schoone gelegenheid op, minder vleiende woorden ter sprake te brengen aan het adres van de drie bouwkundigen, aan wie het uitbrengen van verschillende rapporten over gas- en waterleiding en het maken der ontwerpen voor de gasfabriek was opgedragen. De Raad stelde het gezamelijk honorarium op *f* 5500 vast, maar nu deed zich het lastige geval voor, dat later besloten werd de bestaande gasfabriek over te nemen, waardoor de verdere hulp der deskundigen overbodig werd. Intusschen waren de verschillende adviezen uitgebracht en plannen ontworpen, zoodat de deskundigen gemeend hadden het honorarium voor elk hunner tot *f* 1000 te kunnen verminderen. Een der raadsleden onthaalde de Vergadering op de mededeeling dat men leergeld genoeg betaald heeft en dat de ondervinding geleerd had, dat men in de deskundigen eene slechte keuze gedaan had, terwijl een ander de betaling van *f* 1000 voor een paar teekeningen vrij duur vond.

De Voorzitter wees erop dat de deskundigen, zoo ze dit verlangden, het volle bedrag van *f* 5500 in rekening hadden kunnen brengen. Dat hij de deskundigen in bescherming nam, ligt hieraan dat het in zijn aard ligt en hij het tot plicht acht, in bescherming te nemen hen, die niet hier in deze vergadering zijn en zich dus niet verdedigen kunnen. Ten slotte werd de uitbetaling van de vordering goedgekeurd.

WOERDEN. Voor de benoeming tot directeur der gemeentelijke gasfabriek — op een salaris van f 1000, benevens vrije woning, vuur en licht — worden aanbevolen de heeren: L. Bronkhorst, te Deventer; Z. J Ninaber van Eijben, te Bodegraven, en H. H. Prakke, te Groningen.

— Aflevering 5 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Een schematische borstkas. Een zeer eenvoudig en bruikbaar toestel, door Dr. H. J. Calkoen. — De chemische processen van de ademhaling, door Dr. R. G. Rijkens. — Het rekenkwadrant van Dr. S. Levänen, door A. G. Wythoff. — De afkomst van de zijderups, door Dr. H. J. Calkoen. — Een nuttig gebruik van de kracht der golven, door H. — Verscheidenheid op photographisch gebied, door Dr. J. E. Rombouts. — De Banaan of Pisang op Java, door Binang. — Hyacinthus orientalis L. en Tulipa gesneriana L. op Holland's bollenvelden, door J. Valckenier Suringar. — Ontwikkelingsapparaten voor acetyleengas, door Dr. L. Bleekrode. — Ozoon, door D. Ingerman. — Korte mededeeling. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Boekaankondiging, door H. J. C. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

Toegevoegd: aan den chef der irrigatieafd. Brantas, met Lengkong (Soerabaja) als standplaats, de opz. 2e kl. D. D. Thedens, van de res. Bali en Lombok; aan den chef der irrigatieafd. Serang, met Rembang als standplaats, de opz. 2e kl. J. A. Lapré, thans toegevoegd aan den chef der 2e waterstaatsafd.; aan den chef der werken en opnemingen aan de rivier de Solo, de opz. 1e kl. Th. A. Gaston en de opz. 3e kl. H. M. Toxopeus.

Overgeplaatst: van de res. Soerabaja naar de res. Bagelen, ten einde als eerstaanw. waterstaatsambt. op te treden, de arch. 1e kl. M. Cornelissen; van de resid. Pekalongan naar de resid. Soerabaja, de opz. 1e kl. P. Koot; van de res. Batavia naar de res. Djokjakarta, de opz. 3e kl. J. G. De Lassaie.

Geplaatst: in de res. Rembang, de opz. 3e kl. P. K. van Hemert.

Ter beschikking gesteld: van den resident van Bali en Lombok, de opz. 2e kl. L. M J. Koremans, van de res. Rembang.

Benoemd: tot opz. 1e kl., de waarn. opz. 2e kl. J. K. C. Fehr.

Belast: met de waarn der betrekk. van opz. 2e kl., de ambt. op non-act. J. B. Lont, laatstelijk architect 2e kl., en geplaatst in de res. Batavia; met de waarn. der betrekk. van asp.-ingenieur, de ambt. op non-act. J. H. Faber, laatst. ing. 2e kl. en geplaatst in de res. Sumatra's Oostkust.

— Benoemd: tot hoofdinspecteur der spoorwegdiensten en van het stoomwezen, tevens chef der afdeeling spoor- en tramwegen en stoomwezen van het depart. der B. O. W. in Ned.-Indië de hoofdambtenaar op non-activ. J. W. Th. van Schaik en van de tijdelijke waarneming dier betrekking ontheven de hoofdingen der spoorwegen D. R. J. Baron van Lynden.

Tijdelijk belast: met de waarneming der betrekking van adjunct.-chef 2e afdeeling bij de expl. van Staatsspoorwegen op op Java, de ambt. op non-act. J. Monod de Froideville, laatstelijk chef der 2e afdeeling bij de exploitatie der lijn Djokjakarta—Tjilatjap van genoemde spoorwegen.

— Bij de Staatsspoorwegen op Java:

Overgeplaatst: van den aanleg der lijn Probolinggo—Panaroekan naar dien der lijn Tarik-Soerabaja, de opz. 3e kl. H. L. Leijdie Melville.

Geplaatst: bij de exploitatie Oosterlijnen, de waarn. adjunct-chef der 2e afd. J. Monod de Froideville.

— Benoemd tot tijdelijk eersten werktuigkundige bij de werken en opnemingen aan de rivier de Solo, de tijdelijke chef d'atelier W. Goudswaard.

— Bij kon. besluit is met 1 Juli a. s. aan J. T. R. ter Horst eervol ontslag verleend als bureel-ambtenaar van den Rijkswaterstaat, en is F. J. H. Reynaerdts benoemd tot bureel-ambtenaar van den Rijkswaterstaat.

— Bij kon. besluit is met 1 Juni a. s. benoemd tot opzichter van den Rijkswaterstaat 4e kl. J. ter Beeke te Utrecht.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is de heer P. B. Sips te Groningen benoemd tot buitengewoon opzichter bij de werken van het kanaal door Voorne.

— De Raad te 's-Hertogenbosch benoemde tot opzichter der gemeentewerken den heer A. Hermans te Vucht met 9 stemmen; 6 stemmen werden uitgebracht op den heer A. van Hattum en 1 op den heer T. Vredeveld, beiden te Utrecht.

— Benoemd tot chef der gemeentelijke gasfabriek te Schoonhoven, de heer A. A. Alting, thans 2e opzichter aan de gasfabriek te Groningen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter 2e kl. v/h stoomwezen op eene minimum jaarwedde van *f* 900. Aanmelding bij gezegeld adres aan het Departement van Waterstaat vóór 1 Juni.

— Districts-opzichter bij het polderdistrict „Bommelerwaard boven den Meidijk". Jaarwedde *f* 1000, die kan verhoogd worden tot *f* 1200, met *f* 50 bureaukosten. Adres den dijkgraaf te Zalt-Bommel vóór 1 Juni. Persoonlijke bezoeken Maandags en Dinsdags van 10—12 uren.

— Opzichter bij de gemeentelijke gasfabriek te Leeuwarden. Jaarwedde *f* 900. Adres op zegel vóór 1 Juni a. s. aan Burg. en Weth.

— Ingenieur bij het mijnwezen in Ned.-Indië. Sollicitanten, voorzien van diploma van examen B, genoemd in art. 65 der wet van 2 Mei 1863, kunnen zich vóór 30 Juni a. s. aanmelden aan het Dept. van Koloniën. (*Zie verder Staatscourant no* 114.)

DIENSTAANBIEDINGEN.

(Dienstaanbiedingen worden ten behoeve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.)

— Aankomend bouwkundige, goed teekenaar en eenigszins op de hoogte met de practijk. Adres onder No. 1. (1)

— Opzichter, goed bekend met sluizen- en bruggenbouw. Adres onder No. 2. (1)

— Teekenaar, jarenlang werkzaam bij een der meest bekende architecten, goed bekend met het maken van bestekken. Adres onder No. 3. (1)

— Tegen klein salaris wordt plaatsing gevraagd bij een architect voor iemand, practische werken uitgevoerd hebbende. Adres onder No. 4. (1)

CORRESPONDENTIE.

— *Aan D. te A.* Ongeteekende stukken worden steeds naar de papiermand verwezen.

STRAATKLINKERS.

Het GEMEENTEBESTUUR van **Coevorden** vraagt vóór **5 Juni a. s.** inzending aan het adres van den **burgemeester**, van *monsters*, met *prijsopgave*, van **60,000 Straatklinkers**, te leveren franco voor den wal te Coevorden vóór *1 Juli e. k.*

UTRECHTSCHE
Cementsteen Tegelfabriek
van **A. DE MORIE Utrecht.**
Cementtegels, Putten, Ringen enz.

ROLLUIKEN
van GEGOLFD Staalplaat of van Hout.
LIFTEN.
OVERKAPPINGEN
VAN
gegolfd IJzer.
DRAAGBAAR SPOOR.
KRANEN EN LIEREN.
LOCOMOBIELEN.
Aannemersmaterieel
wordt tot **zeer concurreerende** prijzen geleverd door
T. G. TISSOT Jr.
Amsterdam. Singel 179.

Machinale Jalousiën Fabriek
voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen, ruimen voorraad.
S. BRUIGOM, Arnhem

M. N. ANDRIESEN,
Kunstsmid, ROTTERDAM
Maakt op aanvrage ontwerpen van alle soorten **Kunstsmeedwerken**, als **Hekwerken, Sierankers, Deurpanceelen, Balkonhekken, Reclameborden** enz.

Houtbereiding tegen bederf
Kyaniseerinrichting.
H. LENSINK,
HOUTHANDEL, ARNHEM,
levert pasklaar gekyaniseerd (rot en zwamvrij)
Rasterwerken, Schuttingen, Vloeren Vloerribben, Broeibakken, enz. ens.
Eenig zeker werkend reuk- en kleurloos middel.

GRANIET.
J. H. P. JANSE,
Marnixstraat 364.
AMSTERDAM.

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM.*
Staaf-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer enz.
STALEN BALKEN en BALKIJZER in verschillende profielen en lengten
Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek an Gebr. RÖHLER & Co. te Weenen, alsmede
Christiania Ster Hoefnagels.

J. D. HOEK, 's Gravenhage.
SPECIALITEIT IN
gesmeed ijzeren HEKKEN, en fijne SMEEDWERKEN, BRANDKASTEN, KLUISDEUREN enz.
Vraag attesten van de vuur- en valproef op den 5 Sept. 1895 albier gehouden.

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.
SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

J. BELTMAN JWz, Deventer. Handelskade.
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN, OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.
LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.
LEVERING VAN MOLENBENOODIGDHEDEN, OLIE- EN GASMOTOREN.

Brunswijk Hanoversche Cementwaren Fabrieken.
SPECIALE VERVAARDIGING van **brandvrije CEMENTDEELEN** en **WANDEN** voor **vloeren, gewelven, tusschenmuren** enz. enz.
Over 150.000 M². alleen in *Dusseldorf* geleverd. Prospectus en inlichtingen te verkrijgen bij den Agent voor Nederland
D. WILLEMS Jr., Amsterdam, Damrak 82.

ASPHALTFABRIEK.
MEIJJES en BOSCH, Wijhe bij Zwolle.
Fabriek van **Asphaltdakpapier, Isoleerplaten, Carbolineum** enz.
Specialiteit: **HOUTCEMENTDAKEN (verbeterd systeem Hänsler), Asphaltvloeren, DAKEN** met **DUBBELE ASPHALT BEDEKKING** onder **zes jarige garantie.**
MONSTERS en PRIJSOPGAVEN op aanvraag **gratis** en **franco.**

Binnenkant 4, H. Th. C. HELLINGS, Amsterdam.
GENERAAL-AGENT DER NAAMLOOZE-VENNOOTSCHAP.
Koolteerdistilleerderij „PERSEVERANTIA" te Harlingen.
Levert tot concurreerende prijs, in vaten en bussen: **Carbolineum,** *„Perseverantia,"* beste en goedkoopste in gebruik; **Black-Varnish,** idem, glansrijk en sneldroogend; **Asphaltlak voor Dakbedekking,** idem; **Creosoot-Olie,** idem; **Olie voor Well's licht,** idem.

G. & J. COOL, Bloemgracht 77,
Fabrikanten van MARMEREN SCHOORSTEENMANTELS.
ZEER GROOTE MAGAZIJNEN. — Ruime sorteering. — Concurreerende prijzen.
Specialiteiten in GRAFZERKEN en MONUMENTEN
in Escaussijnsche, Fransche en Duitsche Bergsteen etc. — Exemplaren aanwezig in de Magazijnen. — **Handel in VLOER- en WANDTEGELS.**
BLOEMGRACHT 77, **AMSTERDAM.** DELFTSCHESTRAAT 61, **ROTTERDAM.**
Bekroond op de Wereld-Tentoonstellingen te **Parijs, Philadelphia, Amsterdam** etc.

DUURZAAM, GEMAKKELIJK EN GOEDKOOP.
Chemisch bereide verf in alle kleuren.
FABRIEK KRAAIJENBURG, RIJSWIJK (Z.-H.)
Het Paviljoen der Ned. Gist- en Spiritusfabriek te Delft, op de Wereldtentoonstelling, is met deze verf geschilderd, alwaar Prijscourant en Prospectus te verkrijgen zijn.

Provincie Zuid-Holland.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **8sten Juni 1896**, des voormiddags te 11½ uren, zal, onder nadere goedkeuring, door den Voorzitter, of een der Leden van het College van Gedeputeerde Staten der Provincie Zuid-Holland, en in bijzijn van den Hoofd-Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Zuid-Holland, aan het lokaal van het Provinciaal Bestuur te *'s-Gravenhage*, worden aanbesteed:

a. **Het onderhoud der haven van Stellendam van 1 Mei 1896 tot 30 April 1899. Raming f 10.500 per jaar.**
b. **Het verrichten eener beziuking en bestorting aan de Haven van Middelharnis. Ram. f 6700.**

De aanbestedingen zullen geschieden bij enkele inschrijving, overeenkomstig § 447 der Algemeene Voorschriften, vastgesteld door den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid dd. 12 December 1895.

De bestekken liggen ter lezing aan het lokaal van het Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland te *'s-Gravenhage*, en zijn voorts, op *franco* aanvrage, tegen betaling der kosten, te bekomen bij de boekhandelaars firma GEBROEDERS VAN CLEEF, Spui n°. 28*a*, te *'s-Gravenhage* en door hunne tusschenkomst in de voornaamste gemeenten des Rijks.

Nadere inlichtingen, ook omtrent de kosten der bestedingen, enz. zijn te bekomen bij den Hoofd-Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Zuid-Holland, J. VAN DER VEGT, te *'s-Gravenhage*, terwijl aanwijzing in loco zal plaats hebben op Dinsdag den 2den Juni a. s. voor de havenwerken te Stellendam des namiddags te **één uur**, en voor de werken aan de haven van Middelharnis des namiddags te **half drie uren.**

De Gedeputeerde Staten der Provincie Zuid-Holland,
FOCK, *Voorzitter*.
F. TAVENRAAT, *Griffier*.

TE KOOP

mede op grondrente, in de onmiddellijke nabijheid van *'s-Gravenhage*, **ongeveer 45,000 c.A. BOUWGROND** geheel of gedeeltelijk, met een zich daarop bevindend **BUITENVERBLIJF.** Het BUITENVERBLIJF, zeer geschikt voor Kostschool of Pensionaat, is ook afzonderlijk **TE HUUR**, met een gedeelte van den TUIN.

Door de ligging van het terrein aan goed vaarwater, is de grond o. m. uitmuntend geschikt voor de stichting van fabrieken.

Franco aanvrage bij den Architect K. STOFFELS, *Prins Hendrikstraat 30a* te 's-Gravenhage.

AANBESTEDING.

Het BESTUUR der Waterkeering van den Calamiteusen *ANNA POLDER* zal op **Zaterdag 13 Juni 1896,** des voormiddags **10½ uur,** in het Gemeentehuis te *Cortgene*, onder nadere goedkeuring van Heeren Gedeputeerde Staten van Zeeland,

aanbesteden:

het HERSTEL, de VERNIEUWING en het ONDERHOUD tot 30 April 1897, van de Aarde-, Kram-, Rijs- en Steenglooiingswerken van genoemden Polder.

De aanbesteding geschiedt ingevolge § 1 der A. B.

Het bestek ligt ter lezing van 25 Mei 1896 in de Directiekeet en ten kantore van den Secretaris-Ontvanger, bij wien hetzelve tegen betaling van **50 cent** en vergoeding van port verkrijgbaar is.

Aanwijzing geschiedt in genoemde Directiekeet, op *Zaterdag 6 Juni 1896* en op *Dinsdag 9 Juni 1896*, telkens des voormiddags 11 uren.

Buitendien geschiedt geene aanwijzing.

CORTGENE, 15 Mei 1896.

P. H. VAN LIS, *Voorzitter*.
H. ROELOF, *Secretaris-Ontvanger*.

AANBESTEDING

op **Donderdag den 4n Juni 1896,** des namiddags 2 uur, zal door H. RINCK, bouwkundige, namens zijne principale, in het Café van K. BIJ te *Hoofddorp*, worden **AANBESTEED:**

Het maken van eene BOUWMANSSCHUUR in Haarlemmermeer aan den Ringdijk nabij Hillegom.

Het Bestek en Teekening liggen van af *27 Mei* in genoemd Café ter inzage. Bestek en Teekening zijn op franco aanvrage à **f 2.—** verkrijgbaar bij den ondergeteekende H. RINCK, te *Hoofddorp*, Haarlemmermeer.

AANBESTEDING.

Het R.-C. PAROCHIAAL KERKBESTUUR van den H. Lebuïnus te *DEVENTER* is voornemens op **1 Juni a. s. AAN TE BESTEDEN:**

Den BOUW van een ZIEKENHUIS bij het St. Jozephgesticht aldaar.

Bestek en teekening van af *22 Mei* ter visie bij J. KOETSIER a. d. *Nieuwe Markt* en J. T. VAN POORTEN a. d. *Brink* en ad f 4,— verkrijgbaar ter DEVENTER BOEK- EN STEENDRUKKERIJ, *Brink 72*, DEVENTER.

Aanwijzing in loco *26 Mei* en *1 Juni*, 's morgens te 10 uur A. T.

Aanbesteding bij J. KOETSIER aan de *Nieuwe Markt* **1 Juni** 's morgens te 11 uur A. T.

Inlichtingen, uitgenomen des Dinsdags, dagelijks van 11—12 aan het Bureau van den Architect

Wolter te Riele Gz.

„Vanwege de MAATSCHAPPIJ **„DE STATIONSWEG"** zal op **Maandag 1 Juni e. k.** worden

AANBESTEED:

Het uitgraven en aanvullen met zand van het terrein gelegen langs den Stationsweg.

Inlichtingen zijn verkrijgbaar van af *26 Mei e. k.* ten Kantore van den Ingenieur Architect J. DONY, *Vuchterstraat H 20*, 's-Bosch".

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

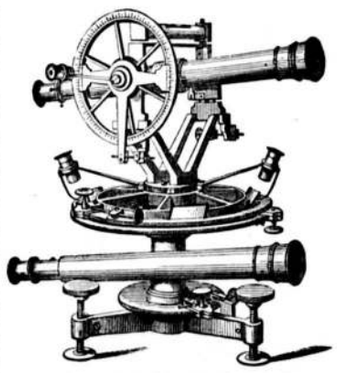

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

31ste JAARGANG — N°22 — ZATERDAG, 30 Mei 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . f 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel f 0.20, en f 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat f 0.25, zonder plaat f 0.15

UIT AMSTERDAM.

De leden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, die deze week, hetzij als afgevaardigden, hetzij gedreven door eigen drang ter hoofdstad zijn opgegaan, om de jaarvergadering bij te wonen, zullen zich de bezwaren der gemaakte reis niet hebben beklaagd.

Wel zal hen, voor zoover zij tot de ouderen van dagen behooren, het begin van Racine's *Athalie* in de herinnering zijn gekomen en zullen zij neiging hebben gevoeld om met *Abner* uit te roepen: *„Que les temps sont changés!"* Want al was er ook vroeger geen *trompette sacrée*, die met plechtig geschal de leden ter vergadering opriep, er lag toch een zekere wijding over de Mei-bijeenkomsten, die reeds sedert jaren is gaan ontbreken.

De Maatschappij was toen *het* bouwkundig lichaam, waarvan ieder het zich een eer achtte een meer of minder nuttig lid te zijn. Nu zijn de tijden veranderd; mannen van naam geven zoo weinig meer om het lidmaatschap, dat zij niet schromen, zelfs met een zekere ostentatie, dat op te zeggen. Wel gaat het als in den krijg, en worden de gelederen gesloten, hoe groote gapingen er ook in ontstaan, doch het Maatschappelijk leger neemt in weerkracht niet toe.

Het kan niet op mijn weg liggen, van dezen bedroevenden achteruitgang een verklaring te geven, veel minder kan ik er mij aan wagen de middelen aan te wijzen, die aan de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst haar ouden luister zouden kunnen teruggeven. Te minder zou ik die aanwijzing willen doen, omdat ik een heimelijke vrees koester, dat er geen kruid meer voor de kwaal gewassen is; wellicht dat de vergadering erin slaagt den steen der wijzen te vinden.

Indien ik, ondanks dit alles, van meening ben, dat de ter vergadering opgaanden zich hun reis niet zullen beklaagd hebben, dan grond ik mij daarop, dat Amsterdam tegenwoordig heel wat meer aantrekkelijkheden biedt, dan in den eigenlijken bloeitijd der Maatschappij. Onder deze aantrekkelijkheden spelen zeker de plaatsen van vermaak een hoofdrol; ik heb echter een te hoogen dunk van de ter vergadering opgaande buitenleden, dan dat ik van meening zou zijn, dat zij eenvoudig kwamen om de bloempjes eens buiten te zetten. Daar zijn echter tegenwoordig gelegenheden te over voor ernstiger kunstgenot, ja zelfs voor studie, als men die wenscht te maken.

Natuurlijk zijn het, voor architecten, in de eerste plaats de werken in aanbouw, die tot deze studie noodigen, en aan invitaties van dien aard is allerminst gebrek. Officieel stond een bezoek van de nieuwe badinrichting aan den Heiligeweg op het programma, maar officieus zullen de leden, het zij dan alleen of in groepjes, zeker nog wel eens elders een kijkje zijn gaan nemen.

Vermoedelijk zullen velen hun schreden gericht hebben naar het Sophiaplein, waar thans een zeldzame gelegenheid bestaat, om met het streven onzer hedendaagsche bouwmeesters kennis te maken. Het gebouw der Levensverzekering-maatschappij is nu goeddeels van zijn schutting ontdaan, het hotel Rondeel is onder de kap, het koffiehuis en de sigarenwinkel aan de zijde der Reguliersbreestraat dagteekenen pas van een paar jaar geleden, het Muntgebouw is niet veel ouder. Alleen de Munttoren wijst ons op een tijd, die haast drie eeuwen achter ons ligt.

Ik merkte vroeger reeds op, hoe interessante vergelijkingen hier te maken zijn. De toestand is thans in zooverre veranderd, dat het exemplaar van de moderne Duitsche architectuur, dat in het najaar nog links, aan de Kalverstraatzijde, te zien was, thans zijn vroeger gewaad voor een ander heeft moeten verwisselen. Ik had er wel eens bij willen staan, als een groepje buitenleden elkander op het Sophiaplein hunne indrukken mededeelden.

Sprak ik vroeger van het gewild-eenvoudige, haast

Provincie Zuid-Holland.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **8**sten **Juni 1896**, des voormiddags te 11½ uren, zal, onder nadere goedkeuring, door den Voorzitter, of een der Leden van het College van Gedeputeerde Staten der Provincie Zuid-Holland, en in bijzijn van den Hoofd-Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Zuid-Holland, aan het lokaal van het Provinciaal Bestuur te *'s-Gravenhage*, worden aanbesteed:

a. **Het onderhoud der haven van Stellendam van 1 Mei 1896 tot 30 April 1899. Raming f 10.500 per jaar.**
b. **Het verrichten eener bezinking en bestorting aan de Haven van Middelharnis. Ram. f 6700.**

De aanbestedingen zullen geschieden bij enkele inschrijving, overeenkomstig § 447 der Algemeene Voorschriften, vastgesteld door den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid dd. 12 December 1895.

De bestekken liggen ter lezing aan het lokaal van het Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland te *'s-Gravenhage*, en zijn voorts, op *franco* aanvrage, tegen betaling der kosten, te bekomen bij de boekhandelaars firma GEBROEDERS VAN CLEEF, Spui n°. 28*a*, te *'s-Gravenhage* en door hunne tusschenkomst in de voornaamste gemeenten des Rijks.

Nadere inlichtingen, ook omtrent de kosten der bestedingen, enz. zijn te bekomen bij den Hoofd-Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Zuid-Holland, J. VAN DER VEGT, te *'s-Gravenhage*, terwijl aanwijzing in loco zal plaats hebben op Dinsdag den 2den Juni a. s. voor de havenwerken te Stellendam des namiddags te **één uur**, en voor de werken aan de haven van Middelharnis des namiddags te **half drie uren.**

De Gedeputeerde Staten der Provincie Zuid-Holland,
FOCK, *Voorzitter*.
F. TAVENRAAT, *Griffier*.

TE KOOP

mede op grondrente, in de onmiddellijke nabijheid van *'s-Gravenhage*, **ongeveer 45,000 cA. BOUWGROND** geheel of gedeeltelijk, met een zich daarop bevindend **BUITENVERBLIJF.** Het BUITENVERBLIJF, zeer geschikt voor Kostschool of Pensionaat, is ook afzonderlijk **TE HUUR**, met een gedeelte van den TUIN.

Door de ligging van het terrein aan goed vaarwater, is de grond o. m. uitmuntend geschikt voor de stichting van fabrieken.

Franco aanvrage bij den Architect K. STOFFELS, *Prins Hendrikstraat 30a* te 's-Gravenhage.

AANBESTEDING.

Het BESTUUR der Waterkeering van den Calamiteusen *ANNA POLDER* zal op **Zaterdag 13 Juni 1896,** des voormiddags **10½ uur,** in het Gemeentehuis te *Cortgene*, onder nadere goedkeuring van Heeren Gedeputeerde Staten van Zeeland,

aanbesteden:

het HERSTEL, de VERNIEUWING en het ONDERHOUD tot 30 April 1897, van de Aarde-, Kram-, Rijs- en Steengloolingswerken van genoemden Polder.

De aanbesteding geschiedt ingevolge § 1 der A. B.

Het bestek ligt ter lezing van 25 Mei 1896 in de Directiekeet en ten kantore van den Secretaris-Ontvanger, bij wien hetzelve tegen betaling van **50 cent** en vergoeding van port verkrijgbaar is.

Aanwijzing geschiedt in genoemde Directiekeet, op *Zaterdag 6 Juni 1896* en op *Dinsdag 9 Juni 1896*, telkens des voormiddags 11 uren.

Buitendien geschiedt geene aanwijzing.

CORTGENE, 15 Mei 1896.

P. H. VAN LIS, *Voorzitter*.
H. ROELOF, *Secretaris-Ontvanger*.

AANBESTEDING

op **Donderdag den 4n Juni 1896,** des namiddags 2 uur, zal door H. RINCK, bouwkundige, namens zijne principale, in het Café van K. BIJ te *Hoofddorp*, worden **AANBESTEED:**

Het maken van eene BOUWMANSSCHUUR in Haarlemmermeer aan den Ringdijk nabij Hillegom.

Het Bestek en Teekening liggen van af *27 Mei* in genoemd Café ter inzage. Bestek en Teekening zijn op franco aanvrage à **f 2.—** verkrijgbaar bij den ondergeteekende H. RINCK, te *Hoofddorp*, Haarlemmermeer.

AANBESTEDING.

Het R.-C. PAROCHIAAL KERKBESTUUR van den H. Lebuïnus te *DEVENTER* is voornemens op **1 Juni a. s. AAN TE BESTEDEN:**

Den BOUW van een ZIEKENHUIS bij het St. Jozephgesticht aldaar.

Bestek en teekening van af *22 Mei* ter visie bij J. KOETSIER a. d. *Nieuwe Markt* en J. T. VAN POORTEN a. d. *Brink* en ad f 4,— verkrijgbaar ter DEVENTER BOEK- EN STEENDRUKKERIJ, *Brink 72*, DEVENTER.

Aanwijzing in loco *26 Mei* en *1 Juni*, 's morgens te 10 uur A. T.

Aanbesteding bij J. KOETSIER aan de *Nieuwe Markt* **1 Juni** 's morgens te 11 uur A. T.

Inlichtingen, uitgenomen des Dinsdags, dagelijks van 11—12 aan het Bureau van den Architect

Wolter te Riele Gz.

„Vanwege de MAATSCHAPPIJ ***„DE STATIONSWEG"*** zal op **Maandag 1 Juni e. k.** worden

AANBESTEED:

Het uitgraven en aanvullen met zand van het terrein gelegen langs den Stationsweg.

Inlichtingen zijn verkrijgbaar van af *26 Mei e. k.* ten Kantore van den Ingenieur Architect J. DONY, *Vuchterstraat H 20*, 's-Bosch".

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

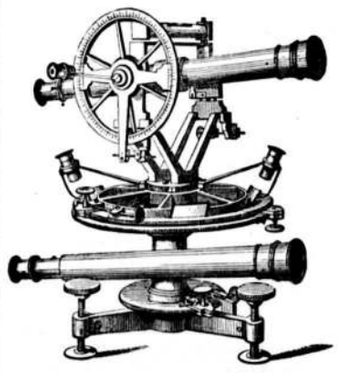

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

31ste JAARGANG — N°22 — ZATERDAG, 30 Mei 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

UIT AMSTERDAM.

De leden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, die deze week, hetzij als afgevaardigden, hetzij gedreven door eigen drang ter hoofdstad zijn opgegaan, om de jaarvergadering bij te wonen, zullen zich de bezwaren der gemaakte reis niet hebben beklaagd.

Wel zal hen, voor zoover zij tot de ouderen van dagen behooren, het begin van Racine's *Athalie* in de herinnering zijn gekomen en zullen zij neiging hebben gevoeld om met *Abner* uit te roepen: *„Que les temps sont changés!"* Want al was er ook vroeger geen *trompette sacrée*, die met plechtig geschal de leden ter vergadering opriep, er lag toch een zekere wijding over de Mei-bijeenkomsten, die reeds sedert jaren is gaan ontbreken.

De Maatschappij was toen *het* bouwkundig lichaam, waarvan ieder het zich een eer achtte een meer of minder nuttig lid te zijn. Nu zijn de tijden veranderd; mannen van naam geven zoo weinig meer om het lidmaatschap, dat zij niet schromen, zelfs met een zekere ostentatie, dat op te zeggen. Wel gaat het als in den krijg, en worden de gelederen gesloten, hoe groote gapingen er ook in ontstaan, doch het Maatschappelijk leger neemt in weerkracht niet toe.

Het kan niet op mijn weg liggen, van dezen bedroevenden achteruitgang een verklaring te geven, veel minder kan ik er mij aan wagen de middelen aan te wijzen, die aan de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst haar ouden luister zouden kunnen teruggeven. Te minder zou ik die aanwijzing willen doen, omdat ik een heimelijke vrees koester, dat er geen kruid meer voor de kwaal gewassen is; wellicht dat de vergadering erin slaagt den steen der wijzen te vinden.

Indien ik, ondanks dit alles, van meening ben, dat de ter vergadering opgaanden zich hun reis niet zullen beklaagd hebben, dan grond ik mij daarop, dat Amsterdam tegenwoordig heel wat meer aantrekkelijkheden biedt, dan in den eigenlijken bloeitijd der Maatschappij. Onder deze aantrekkelijkheden spelen zeker de plaatsen van vermaak een hoofdrol; ik heb echter een te hoogen dunk van de ter vergadering opgaande buitenleden, dan dat ik van meening zou zijn, dat zij eenvoudig kwamen om de bloempjes eens buiten te zetten. Daar zijn echter tegenwoordig gelegenheden te over voor ernstiger kunstgenot, ja zelfs voor studie, als men die wenscht te maken.

Natuurlijk zijn het, voor architecten, in de eerste plaats de werken in aanbouw, die tot deze studie noodigen, en aan invitaties van dien aard is allerminst gebrek. Officieel stond een bezoek van de nieuwe badinrichting aan den Heiligeweg op het programma, maar officieus zullen de leden, het zij dan alleen of in groepjes, zeker nog wel eens elders een kijkje zijn gaan nemen.

Vermoedelijk zullen velen hun schreden gericht hebben naar het Sophiaplein, waar thans een zeldzame gelegenheid bestaat, om met het streven onzer hedendaagsche bouwmeesters kennis te maken. Het gebouw der Levensverzekering-maatschappij is nu goeddeels van zijn schutting ontdaan, het hotel Rondeel is onder de kap, het koffiehuis en de sigarenwinkel aan de zijde der Reguliersbreestraat dagteekenen pas van een paar jaar geleden, het Muntgebouw is niet veel ouder. Alleen de Munttoren wijst ons op een tijd, die haast drie eeuwen achter ons ligt.

Ik merkte vroeger reeds op, hoe interessante vergelijkingen hier te maken zijn. De toestand is thans in zooverre veranderd, dat het exemplaar van de moderne Duitsche architectuur, dat in het najaar nog links, aan de Kalverstraatzijde, te zien was, thans zijn vroeger gewaad voor een ander heeft moeten verwisselen. Ik had er wel eens bij willen staan, als een groepje buitenleden elkander op het Sophiaplein hunne indrukken mededeelden.

Sprak ik vroeger van het gewild-eenvoudige, haast

aan militaire bouwkunst herinnerende van het Verzekeringsgebouw, het stuk, dat er thans aan toegevoegd is, schijnt mij niet in staat dit karakter te wijzigen. „*Yankee doodle dandy*" klinkt ons uit iederen vorm tegen.

En deze melodie schijnt in de hedendaagsche bouwkunst populair te zullen worden; kwam het mij in het najaar nog voor, dat het hotel op den hoek der Doelenstraat van Vlaamsche neigingen bij den ontwerper blijk gaf, thans blijkt het, dat hier het Vlaamsch met een Amerikaansch accent wordt gesproken.

Bij alle verschil hebben de gebouwen, om het Sophiaplein geplaatst, toch ten minste één punt van overeenkomst. De „*Villa Silberstein*", ofschoon twaalf jaar geleden geschreven, is nog niet verouderd. Men mag nog altijd zeggen:

En geen gebouw is mooi, of 't al of niet bezoond is,
Tenzij het met één — twee — drie torentjes bekroond is.

Het café heeft zijn torentje, de sigarenwinkel heeft zijn torentje, de Munt heeft zijn toren, het verzekeringskantoor heeft zijn torentje, het hotel heeft zelfs twee torentjes. Nu zal de argelooze beschouwer, in dezen tijd van symboliek, misschien gaan vragen, wat al die torentjes, meest van zink en kant en klaar naar boven geheschen, op die gebouwen te maken hebben. Mocht hij het geluk smaken met de respectieve ontwerpers in aanraking te komen, dan kan hij bij hen informeeren, welke beteekenis aan hun torens te geven zij. Alleen Hendrik de Keyser zal hij natuurlijk niet ontmoeten, wat jammer is, want deze zou waarschijnlijk de meest bevredigende verklaring van zijn toren geven. Mocht het mogelijk zijn den geest van De Keyser op te roepen, dan zal die vermoedelijk van symboliek en schilderachtigheid niet gewagen, maar zeggen: „Hier stond de oude Regulierspoort, waarnaast aan de oostzijde een glasblazerij was opgericht door Abraham van Tongerloo. In 1618 brak daar brand uit en werd de poort zoo beschadigd, dat alleen de westelijke toren kon blijven staan. Toen werd mij door het stadsbestuur opgedragen, dien toren tot een klokketoren te verbouwen, om in de behoefte aan tijdsaanwijzing voor deze buurt te voorzien."

Wat zullen de andere ontwerpers tot motiveering van hun torens zeggen? Ik weet het niet, maar het komt mij voor, dat hun antwoord veel minder bevredigend zal zijn dan dat, wat door De Keyser's schim zou kunnen worden gegeven. Ik begrijp althans niet best, hoe het denkbeeld van hoogheid, van gezag, hetwelk vanouds de torens alleen op kerken of openbare gebouwen deed plaatsen, met een sigarenwinkel, een koffiehuis, een kantoorgebouw of een logement te rijmen is.

Misschien zijn de leden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst gelukkiger geweest, en vonden zij een oplossing voor deze vraag, waarop ik geen voldoend antwoord vermag te geven. Als zij dan zoo, al discussiëerende, de Kalverstraat zijn ingewandeld, dan hebben zij daar ook heel wat kunnen zien, hetwelk vermoedelijk nieuw voor hen zal geweest zijn. Misschien het interessantst zal hun geschenen hebben de wijze, waarop het Gemeentebestuur thans tracht die straat, welke tot dusverre aan haar smalheid haar gezelligheid ontleende, van karakter te doen veranderen.

Natuurlijk bedoel ik hiermede de eigenaardige wijze van terugbouwen, die thans van hooger hand schijnt te worden voorgeschreven, als het vernieuwingen van huizen in nauwe straten geldt. De autoriteiten zien natuurlijk de onmogelijkheid in, om de wet van Meden en Perzen, dat geen gebouw hooger mag worden dan de straatbreedte bedraagt, ook op de Kalverstraat toe te passen. Doch nu hebben zij er iets anders op gevonden en dat is, om boven de eerste verdieping een soort van hangenden tuin (à la Semiramis) voor te schrijven, waarop dan de hoogere verdiepingen terugspringend uitkomen. Een schoon voorbeeld van dezen Oosterschen terrasbouw is te vinden in het Italiaansche wijnhuis, recht tegenover het welbekende Poolsche koffiehuis.

Liefhebbers van symboliek kunnen hier, op het terras, een herinnering aan het zonnige zuiden zien, welks voortbrengselen in den winkel kunnen genoten worden. Maar ik wou dat zij de gezichten der huiseigenaars eens gezien hadden, toen het Gemeentebestuur hun de vrije beschikking over de geheele hoogte boven hun terrein ontzei.

Ik voor mij zie het heil van den maatregel niet in. Was de Kalverstraat nog zóó, dat het meerendeel der huizen binnenkort verbouwd scheen te zullen worden, *à la bonne heure*, ik zou denken, nu komt er terras aan terras, en zoo wordt de straat ten langen leste van boven althans wat breeder. Maar het meerendeel der gevels in de straat is voor weinige jaren op de oude hoogte vernieuwd, en verbouwing zal dus in den vervolge maar zelden meer plaats hebben, ja te minder geschieden, als men de zekerheid heeft, de oude gevelhoogte niet weder te mogen maken. Wat geeft nu hier een terrasje en daar een terrasje? De bouwenden worden nu maar geplaagd, zonder dat er eenig resultaat van belang mede verkregen wordt. „*Vivent les principes, périsse le monde.*"

Van harte hoop ik, dat de voorstelling, die ik hier van de zaak geef en die ik aan „doorgaans welingelichte zijde" ontleen, niet de juiste is, maar dat de terrassenbouw, dien men thans ziet, een vrijwillige vinding van onbaatzuchtige huiseigenaars moge zijn, van huiseigenaars, die, om de wandelaars in de Kalverstraat (welke zeker maar zelden omhoog kijken) het gezicht op een smal strookje lucht extra te gunnen, tegen het inkrimpen hunner bouwplannen geen bezwaar hebben gehad. Deze huiseigenaars hebben dan recht op een burgerkroon, of op een plaats op een naambordje in de nieuwe wijken.

En zoo zullen dan de wandelende Maatschappij-leden op den Dam zijn aangeland, en „*'s werelts achtste wonder*" bekeken hebben, welks kans, om in 1898 weer als vanouds raadhuis te worden, geheel verkeken schijnt. Doch zij zullen zich herinnerd hebben, dat in het begin der 20e eeuw het eeuwfeest van het „Paleis" gevierd wordt en daarom misschien een stille koop koesteren, dat dan de tijden gunstiger voor de teruggaaf aan de gemeente zullen zijn.

Nieuw voor de van buiten gekomenen was waarschijnlijk de „Raadhuisstraat", in aanleg. De thans gemaakte coupure laat nog niet toe, er een oordeel over te vellen, welk het effect van de straat zal wezen, maar men kan nu toch den achtergevel van Jacob van Campen's schepping beter dan vroeger zien.

De indruk, welken het geheel zal maken, hangt af van de architectuur, die de nieuwe straat zal vertoonen. Mij dunkt, wat er thans van die architectuur reeds te zien is, zal de studeerende Maatschappij-leden niet met onverdeelde bewondering vervuld hebben.

Het meubelmagazijn, tegen het „Nut" aangebouwd, is geen gelukkig werk, en staat in al te schril contrast met de waardige vormen van het monument voor den Vrede van Munster. Het stedelijk telephoongebouw is ook een monument, maar op eenigszins andere wijze. Houdt het voormalig Raadhuis de herinnering levendig aan een tijd, toen de stadskas tot overloopens toe gevuld was, het telephoongebouw zal voor het nageslacht getuigen van een tijd van schraalte in de gemeentelijke financiën. Mij doet het altijd onaangenaam aan, als armoede zoo aan de straat vertoond wordt; een gebouw als dit verdwijnt zoo gauw niet weer. Waarom niet vast geanticipeerd op de profijten, die men verwacht, dat de telephoon in de stadsschatkist zal storten? Misschien zal nu een van de studeerende Maatschappij-leden de opmerking maken, dat het gemeentebestuur in die verwachting niet zoo vast staat, als men wel voorgeeft.

Van het nieuwe Postkantoor is nog weinig te zien, maar de rondwandelende buitenleden, die in een stad wonen, waar in de laatste jaren een postkantoor van wege het Rijk gebouwd is, weten al wat het worden zal.

Het is mogelijk, dat sommige leden nog elders hun schreden gericht hebben, ja dat een enkele de tram genomen heeft, om nog een laatsten blik te werpen op de Willemspoort, die weldra zal verdwijnen, ofschoon die poort gebouwd was om de herinnering aan Koning Willem II levendig te houden. Wie denkt er te Amsterdam echter thans nog aan dezen vorst, die eenmaal zoo populair was, dat het volk de paarden van zijn rijtuig spande, om hem zelf in triomf binnen te halen? Weer komt het begin van *Athalie* in de gedachte.

Gaat er dan in de Willemspoort soms een bouwwerk van beteekenis verloren? Nu, dat wil ik juist niet zeggen; de poort, met haar Korinthische kolommen, haar op de antieken geïnspireerde details, schijnt ons niet zeer belangrijk meer toe. Maar toch is het feit, dat wij een bouwwerk na zes-en-vijftig jaar al weer afbreken, omdat wij aan zijn kunstwaarde twijfelen, wel geschikt om ons bezorgd te maken voor de waarde der bouwwerken, door ons gesticht.

Hier was voor de rondwandelende Maatschappijleden stof tot allerlei bespiegelingen. De vergankelijkheid, de nietigheid van het ondermaansche wordt hun zoo duidelijk gemaakt. Ja, indien zij van de Willemspoort met de tram weer naar het vereenigingsgebouw in de Marnixstraat zijn gereden, om aan de ochtendvergadering deel te nemen, dan zullen hen die sombere gepeinzen bijgebleven zijn Kort nadat de Willemspoort den held van Quatre-Bras tusschen haar zuilen had zien doorrijden, zag de Maatschappij het levenslicht. Nu wordt het gebouw van 1840 afgebroken. Hoe zal het gaan met de Maatschappij van 1842? De sloopers zijn reeds hun vernielend werk begonnen. Zal men ze kunnen wegjagen, nu ze pas wat lood van het dak hebben weggehaald, of zullen zij, brutaalweg, hun gang gaan en het Maatschappelijk getimmerte ten eenenmale met den grond gelijk maken?

Niets is tegenwoordig meer veilig. Men denkt maar met Goethe: „*Alles was besteht ist werth, dasz es zu Grunde geht*". Doch wat stelt men er voor in de plaats? Het zoogenaamde jongere geslacht is wel vaardig in het afbreken, maar nog steeds is het in gebreke gebleven om ons te toonen, wat voor het afgebrokene in de plaats moet komen. Vaag en verward zijn de sporadische uitingen hunner kunst en zij brengen den molen met hun wind hard genoeg in beweging, doch men ziet geen meel.

Het zou mij niet verwonderen, indien menig Maatschappijlid, in zijn landstadje teruggekeerd, zich gelukkig prees, te moeten blijven in een omgeving, waar het nieuwe licht nog niet schijnt, waar het wel stil is, maar waar ook niet zooveel geharrewar over kunst en politiek is, als in de hoofdstad.

En als dan zijn wederhelft hem gevraagd heeft, waarom hij zoo bedrukt uit Amsterdam terug is gekomen, kan hij zeggen, dat het feestdiner hem nog zoo zwaar op de maag ligt, of dat hij den vorigen avond bij Kras kreeftensalade heeft gegeten.

PRIJSVRAGEN

Arbeiderswoningen te Harlingen.

De Vereeniging tot verschaffing van betere en gezondere woningen aan den arbeidersstand te Harlingen, schrijft de volgende prijsvraag uit:

Het Bestuur van genoemde Vereeniging is voornemens op een vrij terrein (*) groot 73 aren en 45 centiaren, geleidelijk woningen te bouwen. Tot dat einde zal door de mededingers moeten worden ingeleverd:

A. Eene plattegrond-teekening van het geheele terrein op eene schaal van 1 à 200, aantoonende hoe men geleidelijk kan bouwen met aanduiding der woningen, straten, bleek- en tuinvelden alsmede der rioleering en kolken,

B. Eene teekening van vier aan elkander sluitende woningen, waarvan de plattegrond op eene schaal van 1 à 100 en het voor- en achteraanzicht, benevens eene doorsnede, op eene schaal van 1 à 50.

Iedere woning moet een oppervlakte bekomen van 44 M², verdeeld in: een kamer met twee bedsteden, kast en schoorsteenmantel; onder een der bedsteden een waterdicht keldertje; verder een keukentje met stookplaats en kast; een privaat met voldoende ventilatie, en een gang of portaal.

C. De vereischte regenwaterbakken en welwaterputten met aanduiding der plaats.

D. De hoogten, diepten, enz. van de gebouwen moeten zijn overeenkomstig de verordening op het bouwen, vastgesteld bij Raadsbesluit van de gemeente Harlingen den 4en Mei 1895, welke verordening verkrijgbaar is ter Secretarie, tegen betaling van ƒ 0.15. Het peil of de hoogte der vloeren is 15 c.M. boven het hoogste punt van het terrein.

E. Eene korte omschrijving met eene uitgewerkte begrooting van kosten, waarin begrepen zijn: de grond-, timmer-, metsel-, behang- en verfwerken, straten, riolen, kolken, regenwaterbakken, welwaterputten en alles wat tot de voltooiing noodig is. De kosten van iedere woning met al de aanhoorigheden mogen de som van duizend gulden niet overschrijden. (*De kosten van het terrein zijn hieronder niet begrepen*).

F. De ontwerpen worden beoordeeld door het Bestuur der Vereeniging, bijgestaan door drie bouwkundigen.

G. Voor het, door de Jury best bevonden en voor de uitvoering het meest geschikte ontwerp wordt uitgeloofd als eerste prijs: honderd gulden, voor het daarop volgende een premie van: vijf-en-twintig gulden.

H. De bekroonde ontwerpen blijven het eigendom der Vereeniging, terwijl de overige franco aan de inzenders worden teruggezonden.

De inzending moet franco geschieden aan het adres van den heer A. Land Ezn., boekhandelaar te Harlingen, vóór of op den 1en September 1896. Dezelve moeten voorzien zijn van een motto en begeleid door een verzegeld couvert, waarin opgaaf van naam en woonplaats van den ontwerper.

Buiten op het couvert moet hetzelfde motto der teekening geplaatst zijn, benevens een correspondentie-adres.

I. Indien het mocht blijken, dat geen der ingekomen stukken de bekroning waard is, zullen de uitgeloofde prijzen niet worden uitbetaald, maar zal aan den inzender van het best gekeurde plan vijf-en-twintig gulden en aan den daaropvolgende tien gulden worden uitbetaald.

J. De mededinging staat alleen open voor ingezetenen der provincie Friesland.

Aldus vastgesteld door het Bestuur der Vereeniging voornoemd, den 27 April 1896.

Jac. J. Dijk, *Voorzitter.*
N. Simonsz, *Secretaris.*

Het zou ons niet verwonderen, of er zullen velen gevonden worden, die aan bovenstaande prijsvraag medewerken. De kansen zijn dan ook eenig! In elk geval toch wordt voor het bestgekeurde ontwerp de som van 25, zegge *vijf-en-twintig* blanke Hollandsche guldens, uitgeloofd, en om dit bedrag aan een hunner te zien toegekend, behoeven de mededingers niets anders te doen dan een volledig plan van uitleg, met

(*) Het terrein heeft den trapeziumvorm en is aan drie zijden omgeven door ringslooten.

Red.

de wijze van bebouwing en rioleering in te zenden; voorts plattegrond, voor- en achteraanzicht en doorsnede van vier aan elkander sluitende woningen c. a., en een soort van bestek met uitgewerkte begrooting van kosten, waarin alle werkzaamheden gedetailleerd opgenomen moeten zijn.

Maar scherts ter zijde. Welk een schoone gelegenheid laat het bestuur dezer Vereeniging voorbijgaan om zijnerzijds mede te werken tot de oplossing van het vraagstuk der arbeiderswoningen. Meent het bestuur dan waarlijk, dat er bouwkundigen zullen gevonden worden, die met de kans om vijf-en-twintig gulden te verdienen, hun beste beentje zullen voorzetten om een bevredigende oplossing te geven van de vele eischen, die zich bij den bouw van arbeiderswoningen en bloc voordoen?

Wij hebben van onze Friesche lezers betere gedachten en vertrouwen, dat ze te verstandig zijn om de Harlingsche vereeniging voor een prikje aan goede plannen te helpen.

Het Bestuur, dat zulke belachlijke prijzen uitlooft, ziet er volstrekt geen been in om zelf kolossaal te overvragen. Bovenstaand programma toch kost, met inbegrip der uit een zevental lijnen samengestelde „situatieteekening", vijftig cent. Met een dubbeltje ware het wel betaald!

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Het rapport der Jury voor de prijsvragen, in 1895 uitgeschreven, is van den volgenden inhoud:

Zijn ingekomen:
op prijsvraag No. 1, Een Volkshuis, 8 antwoorden;
op „ No. 2, een Triomfpoort, 2 antwoorden;
op „ No. 3, een Staldeur, 1 antwoord.

Prijsvraag No. 1. 8 antwoorden onder de motto's „In haast"; „Cirkel in driehoek (*geteekend*); „All right"; „Grand"; „Drie rakende cirkels" (*geteekend*); „MB". „D" en „Gelria."

„*In haast*". De gedachte die aan het plan zoowel als aan de gevel-architectuur ten grondslag ligt, is zeer juist. De groote zaal is goed gelegen, maar afschoon de rangschikking der lokalen zeer goed is, nemen de dienstlokalen te veel ruimte in beslag. Ook is de ingang te bekrompen en is de ligging der privaten en urinoirs slecht, en zijn deze te bekrompen.

Het trappenhuis is te bekrompen van opvatting en de vestibule te klein. De groote zaal is slecht van verhouding en heeft geen directe verbinding met de dienstlokalen en den hoofdingang.

Ook op de eerste verdieping is de indeeling goed maar geldt hetzelfde bezwaar van den hoofdingang. Twee trappen zijn overbodig; ware maar één ruimere aanwezig, dan zou daardoor het plan minder verbrokkeld zijn.

De schuine muur wordt beneden niet aangetroffen, hetgeen als een constructieve fout kan worden beschouwd.

De 2e en 3e verdieping zijn evenzeer goed ingedeeld, ofschoon het jammer is, dat de tweede trap, overigens uitmuntend van ligging en voor den dienst, niet doorgaat.

Het ware in beginsel beter geweest de gangen aan den buitenkant, dus aan de gevels te houden, voor goede circulatie, verlichting, ventilatie enz.

Van de architectuur kan worden gezegd, dat de practische kern van het plan in de gevels goed is uitgedrukt. Maar in den vorm laat de achitectuur te wenschen over. Vooral zijn de bovenverdiepingen onbehaaglijk en eentonig. Er is bovendien geen harmonie tusschen de beide benedenverdiepingen met die daarboven, terwijl in den zijgevel zeer storend is de overgang tusschen de architectuur der zaal en die der dienstlokalen.

Het inwendige heeft weinig karakter.

Het is jammer, dat de ontwerper met zijn goeden opzet niet is kunnen komen tot een meer bestudeerde oplossing, want de elementen waren zeer zeker daartoe aanwezig.

Cirkel in driehoek. De algemeene opzet is te luxueus en niet in 't karakter van een volkshuis, waar toch economie op den voorgrond staat.

De zaal is niet prettig van vorm, te vierkant, met voor de dagverlichting storende steunpunten. De dienstlokalen zijn te klein.

Een juistere groepeering en betere ligging der privaten ware gewenscht geweest. De voorzalen zijn te smal om tot iets te kunnen dienen. Toch kan behoudens deze fout worden gezegd, dat de distributie en eenvoud van het plan allen lof verdienen.

Minder goed is de eerste verdieping, waar de toegang tot leeszaal en dienstlokalen en de ruimte voor urinoirs te klein zijn.

De indeeling der 2e en 3e verdieping is goed. Van de gangen geldt hetzelfde als bij het vorige plan.

De architectuur, ofschoon niet volkomen het karakter van het gebouw weergevend, vooral wat de bovenverdiepingen betreft, is zeer verdienstelijk. De bekroningen zijn het minst geslaagd. Het geheel is te rijk.

De hoofdlijnen van het detail zijn goed.

All right. Het plan geeft een eenvoudige goede indeeling te zien. De dienstlokalen zijn goed, al is de trap te klein.

Constructief zit het geheel goed in elkaar.

De eerste etage is wat versnipperd.

De bovenzaal is hoog, waardoor te veel ruimte voor de slaapzalen verloren gaat.

De slaapverdiepingen zijn goed ingedeeld, vooral wat de gangen betreft, die hier zeer doelmatig aan den buitenkant zijn gelegen.

Van de architectuur kan worden gezegd, dat de gevels niet rationeel zijn gedacht. Zij brengen het plan niet tot uiting. Geen der verdiepingen verraadt haar bestemming. De bovenzaal met klein balkon heeft geen passend karakter, — is te veel raadzaal. De hooge topgevel is doelloos en gezocht. Het geheel doet aan een Duitsch raadhuis denken. Jammer dit onjuiste uitgangspunt, omdat het ontwerp zoo ernstig is behandeld, van vormenkennis getuigt en veel kwaliteiten heeft.

Het detail is verdienstelijk en het geheel goed geteekend.

De nu volgende ontwerpen zijn van eene veel mindere kwaliteit, zoodat de beoordeeling daarvan zeer kort kan zijn.

Grand. Het plan is onduidelijk; de gevels, die aan een magazijn doen denken, hebben weinig karakter.

Drie rakende cirkels. Het plan is in hoofdlijnen niet gelukkig, ofschoon de dienstlokalen gunstig zijn gelegen. De trap is te ver van den uitgang verwijderd.

Op de 1e verdieping is de toegang tot de groote zaal onvoldoende en zijn de gangen te smal.

De architectuur is die van slechte burgerwoonhuizen.

MB. De koffiehuiszaal is zeer slecht van vorm en toegang. De dienstlokalen zijn ingewikkeld en niet juist gelegen.

Op de 1e verdieping zijn trap en toegang te nauw.

De architectuur is slecht van vorm.

D. Het plan is zeer gezocht door de vele uitbouwtjes en dergelijke.

De garderobe is te groot, en de dienstlokalen zijn ingewikkeld.

De bovenzaal is slecht van vorm. Beter zijn de slaapzalen ingedeeld.

De architectuur komt niet uit het plan voort en is gezocht, veroorzaakt door de plan-indeeling.

Gelria. Het plan mist de eenvoudige circulatie. De architectuur is zwak.

Prijsvraag no. 2. 2 antwoorden onder de motto's: „Scepter en kroon" en „Nederland".

Bij de beoordeeling kan alweer direct de groote moeilijkheid worden geconstateerd van een dergelijke opgaaf, daar aan monumentaliteit moet worden voldaan, terwijl het tijdelijke karakter van een dergelijk bouwwerk geen oogenblik uit het oog mag worden verloren.

Het eene antwoord heeft alleen op de eerste, het andere op de tweede kwaliteit alleen gelet.

Sceptes en kroon. Behalve dus het reeds genoemde gebrek van geen tijdelijk karakter te dragen, geeft het bovendien nog eene slechte stadspoort te zien, en is veel te druk en overladen. Het is jammer van het enorme werk dat aan de teekening is besteed.

Nederland. Dit mist daarentegen alle monumentaliteit en kan dus evenmin als geslaagd worden beschouwd.

Prijsvraag no. 3. 1 antwoord onder motto „Eenvoud".

Eenvoud. Ofschoon in hoofdlijnen dit ontwerp wel geslaagd is te noemen, is het in de onderdeelen, wat de constructie betreft, b.v. paneelen en ijzerwerk, onvoldoende. Het rechthoekig verband is voor het groote gewicht te zwak en de hengsels zeer zeker ook.

CONCLUSIE.

De jury meent naar aanleiding van haar rapport te moeten voorstellen:

1e prijsvraag: driehoek in cirkel (geteekend), 2e prijs.
„In haast", 3e prijs.
„All right", eervolle vermelding.

De antwoorden op de twee andere prijsvragen zijn niet van dien aard om voor bekroning in aanmerking te komen.

HENRI EVERS.
W. B. VAN LIEFLAND.
H. P. BERLAGE NZ.
J. A. MULOCK HOUWER.
ED. CUYPERS.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

De 73e algemeene vergadering, Donderdag 28 dezer in het maatschappelijk gebouw te Amsterdam gehouden, werd te ruim elf uren geopend.

De Voorzitter, de heer C. Muysken, heette de leden welkom, herinnerde met enkele woorden aan al, wat na de September-vergadering was voorgevallen en verwees voor meerdere bijzonderheden naar het jaarverslag, dat door den Secretaris zal worden uitgebracht. Spreker releveerde met voldoening dat er tal van leden zijn, met warme belangstelling voor de Maatschappij bezield en betreurde het, dat er in ons land thans 9 à 10 vereenigingen van bouwkunst bestaan, die onafhankelijk van elkander werken en zelfstandig optreden. Spreker uitte den wensch dat allen, die zich thans nog afscheiden, meer en meer overtuigd mogen worden van de waarheid, dat nog steeds van kracht is de spreuk: „Eendracht maakt macht".

De Secretaris las daarop het jaarverslag over het tijdvak van 1 Mei 1895 tot 1 Mei 1896 en maakte melding van het afnemen van het ledental. Terwijl dit op 1 Januari 1895 nog 552 gewone, 13 buitengewone, 55 kunstlievende en 228 afdeelingsleden bedroeg, was dit op 1 Januari j.l. respectievelijk tot 465, 10, 51 en 110 verminderd, welk belangrijk verlies aan verschillende oorzaken moet worden geweten. De voornaamste reden van deze vermindering van het ledental is de verbrokkeling der krachten, ontstaan door de oprichting van kleine plaatselijke vereenigingen. Ook een reden van achteruitgang is de systematische tegenwerking van ontevredenen en de bestrijding van anonieme zijde, terwijl veel nadeel werd veroorzaakt door een rondschrijven van den oud-voorzitter der Maatschappij, Dr. P. J. H. Cuypers, die in ruimen kring leden aanzocht, om voor het lidmaatschap te bedanken, toen het Hoofdbestuur zich per adres tot de Tweede Kamer gewend had in zake een voorgenomen restauratie van de Grafelijke Zalen op het Binnenhof te 's-Gravenhage. Meer dan 40 gaven aan die roepstem gehoor, waardoor de Maatschappij, in plaats van haar bestuurders, getroffen werd. Dit verlies is ten deele te boven gekomen door het toetreden van gewone en kunstlievende leden, en de Maatschappij telt op dit oogenblik 492 gewone, 10 buitengewone, 70 kunstlievende en 110 afdeelingsleden.

In het jaarverslag werd voorts herinnerd aan de mutatiën in het Bestuur en mededeeling gedaan omtrent de uitgave van het Weekblad, het Bouwkundig Tijdschrift en de verzameling van Oude Gebouwen. Aan een verzoek van het gemeentebestuur van Lochem om advies te verstrekken over eene eventueele restauratie van het Raadhuis aldaar, werd door het Bestuur voldaan en de Gemeenteraad van Bolsward bood der Maatschappij een som van *f* 500 aan als waardeering voor den steun, door het Hoofdbestuur verleend bij de restauratie van het Raadhuis aldaar.

Aan het einde van het jaarverslag werd medegedeeld dat de afdeelingen Leiden, Leeuwarden en Alkmaar, achtereenvolgens opgericht in 1868, 1889 en 1892, aan de Maatschappij ontvielen en dat de afdeeling 's-Gravenhage vooralsnog behouden is.

Nadat den Secretaris dank was gezegd voor het uitgebrachte verslag, rapporteerde de commissie voor het nazien van de rekening en verantwoording van de financiën over 1895, bij monde van den heer Cramer, dat zij in volkomen orde bevonden was.

Volgens het proces-verbaal voor stemopneming waren ingekomen 63 biljetten, waarvan 4 van onwaarde en één in blanco, blijvende alzoo 58 stemmen, waarvan uitgebracht op de heeren:

Ed. Cuypers te Amsterdam	54.
J. Mutters Jr. te 's-Gravenhage	54.
J. A. Mulock Houwer te Deventer	32.
A. C. Bleijs te Amsterdam	31.
J. J. Weve te Nijmegen	15.
Th. G. Schill te Amsterdam	9.
C. B. Posthumus Meyjes te Amsterdam	8.
P. Kleiweg Dyserinck te Haarlem	7.
H. P. Berlage Nz. te Amsterdam	5.
J. Klinkhamer te Amsterdam	3.
en op tien verschillenden, elk	1.

Er zijn alzoo tot bestuursleden gekozen de heeren Ed. Cuypers, J. Mutters Jr., J. A. Mulock Houwer en A. C. Bleys; de heeren Cuypers en Mutters, ter vergadering aanwezig, namen de benoeming aan.

Den heer De Kruyff, die uit het bestuur trad, werd door den Voorzitter dank gebracht voor alles wat hij in het belang der Maatschappij had gedaan, waarop eerstgenoemde antwoordde dat hij ook als gewoon lid zijne krachten aan de Maatschappij zou wijden. De heer J. H. Leliman wees op den voorspoed, waarop men vroeger bogen kon en de financieele moeilijkheden, waarin de Maatschappij door de stichting van een gebouw was geraakt, reden waarom naar zijn meening de heer De Kruijff, die tot deze veranderingen krachtig had medegewerkt, verplicht is opnieuw een plaats aan de bestuurstafel in te nemen, zoodra hij daartoe geroepen wordt.

De heer C. Muysken, met 36 van de 39 uitgebrachte stemmen tot voorzitter gekozen, nam de betrekking aan, al ontveinsde hij zich niet dat er aan de waarneming groote moeilijkheden verbonden waren.

Bij voorlezing van de conclusie van het rapport van beoordeelaars der prijsvragen bleek dat slechts twee onderscheidingen, beiden voor het ontwerp van een „volkshuis", waren toegekend en wel de tweede prijs aan den architect J. G. van Gendt A.I.z. te Amsterdam en de derde aan den heer J. van Wijngaarden aldaar.

De heer A. C. Bleijs kwam ter vergadering en verklaarde zich bereid als bestuurder op te treden.

Nadat de begrooting voor 1897 door het bestuurslid Van Lunteren was toegelicht, verklaarde de heer Leliman dat hij het ontwerp met genoegen ontvangen had om reden de begrooting sloot; was er een tekort geweest, dan zou hij niet ter vergadering gekomen zijn. Spreker veroordeelde de onwaardige critiek, die in enkele vak- en weekbladen voorkomt en zou liever zien dat de anonieme schrijvers ter vergadering kwamen en daar ter plaatse hunne stemmen deden hooren. Ten slotte gaf hij in overweging de begrooting, waarop hij niet dan zeer ondergeschikte aanmerkingen had, goed te keuren, waartoe besloten werd. Die begrooting sluit in ontvang en uitgaaf met *f* 12,666.50 en een vermoedelijk batig saldo van *f* 41.50.

Door het lot werden de aandeelen 630, 276, 4, 417 en 160, in de geldleening ad *f* 65,000, voor aflossing aangewezen.

Nadat besloten was de algemeene September-vergadering te Delft te houden, kwamen eenige wetswijzigingen aan de orde, die in hoofdzaak betrekking hadden op huishoudelijke werkzaamheden en allen werden goedgekeurd. Bij de gevoerde discussie gaf de heer Leliman zijne bevreemding te kennen over de benaming van „aspirant-leden", die voor het vervolg door de afdeelingen kunnen worden aangenomen. Spreker verklaarde niet te weten wat dit woord beteekent, dat door A. et A. is uitgevonden; hij verstaat door *aspirer* ademhalen en door *pompe aspirante* de zuigpomp, en kan de beteekenis van „aspirant" voor een afdeelingslid niet vatten. De Voorzitter hechtte een andere beteekenis aan dit woord en de gewraakte uitdrukking werd behouden.

De Voorzitter deelde mede dat eenige nadere bepalingen omtrent de redactie door de afdeelingen zijn geformuleerd en dat daarmede voor het vervolg rekening gehouden zal worden.

De behandeling van de antwoorden op de vragen, in 1895 door het Hoofdbestuur gesteld, werd uitgesteld tot de September-vergadering.

Op voorstel van het Bestuur werd de burgemeester van Bolsward, de heer B. Peereboom, tot eerelid benoemd, waarmede beoogd wordt hulde te brengen aan het Gemeentebestuur voor zijne zorgen tot instandhouding van Nederlandsche monumenten.

De heer Bruning bracht bemerkingen ter sprake over het examen voor bouwkundig opzichter en zeide van derden gehoord te hebben, dat het te moeilijk was, waarop de Voorzitter antwoordde, dat hij de vier examens, die tot heden werden afgenomen, heeft bijgewoond en hem nimmer klachten daaromtrent ter oore zijn gekomen.

Over de bezwaren, die zich bij het gebruik van de honorarium-tabel nu en dan voordoen, werd door den heer A. R. Freem gesproken en erop gewezen dat z. i. veel zou voorkomen worden als die tabel officieel erkend werd en eene commissie uit het Hoofdbestuur zou willen optreden om uitspraak te doen bij voorkomende geschillen. Aan de bespreking van dit onderwerp werd door de heeren Bosch, Van Lunteren, Tellegen, Knuttel en Fol deelgenomen.

Na de pauze hield de heer De Kruijff een voordracht over Oostersche tapijten, waarbij het gesprokene werd toegelicht door tal van tapijten, die de wanden en den vloer van de vergaderzaal en de daarin geplaatste tafels bedekten; voorts dienden daartoe diverse patronen en vele teekeningen en photographieën, waardoor de zaal een prettigen aanblik bood.

Spreker bracht in herinnering dat het door hem gekozen onderwerp reeds behandeld was door den heer Schermbeek en dat de te houden voordracht als een vervolg daarvan moest beschouwd worden. Spreker gaf een historisch overzicht, verklaarde de wijze van fabrikage, de verschillende motieven van de patronen en mocht den dank der Vergadering oogsten, toen de Voorzitter hem voor zijne doorwrochte rede hulde bracht. Op het verzoek van den Voorzitter om het gesprokene in het Weekblad te mogen opnemen, antwoordde de heer De Kruijff, dat hij bereid was het daarvoor om te werken.

De Voorzitter stelde de Vergadering in kennis met het zoo even ontvangen treurig bericht van den dood van Professor Allard Pierson en verzocht de leden — uit eerbied voor de groote bekwaamheden van den overledene en de door hem getoonde belangstelling in de Maatschappij — van hunne zetels op te staan, waaraan door allen werd voldaan.

Na de gewone plichtplegingen werd een bezoek gebracht aan de eerlang te openen overdekte bad- en zweminrichting aan den Heiligeweg.

PULCHRI STUDIO EN ARTI ET AMICITIÆ.

De heeren H. W. Mesdag, Willy Martens en T. Mesdag Kz., bestuursleden van *Pulchri Studio*, hebben den volgenden brief aan het bestuur van *Arti et Amicitiae* gericht.

Mijne heeren!

In de bestuursvergadering van het schilderkundig genootschap *Pulchri Studio*, dd. 11 Mei jl., werd door den voorzitter en den penningmeester, in hun hoedanigheid van leden van het comité voor buitenlandsche tentoonstellingen, mededeeling gedaan over de opening der internationale tentoonstelling te Berlijn en met voldoening geconstateerd, dat de Nederlandsche afdeeling waardiglijk de eer en den naam onzer schilderschool ophoudt.

Zij voegden daaraan toe een verslag over het optreden van de heeren Prof. C. L. Dake en Gerard Muller, voorzitter en secretaris-penningmeester uwer Maatschappij, in die hoedanigheid ook leden van het comité voor buitenlandsche tentoonstellingen, tegen het bestuur van *Pulchri Studio* en tegen den voorzitter in het bijzonder op den avond van 3 Mei l.l., in tegenwoordigheid der heeren A. Hesselink en B. Prins, leden uwer Maatschappij.

Dit optreden van uwen voorzitter en secretaris-penningmeester geschiedde op zulk een ongepaste en beleedigende wijze, dat genoemde heeren A. Hesselink en B. Prins daarover den volgenden dag hun leedwezen en hun verontwaardiging aan onze beide bestuursleden betuigden, waarbij zij dit heftig en misplaatst optreden van hunnen voorzitter en secretaris-penningmeester zeer betreurden.

Bij die gelegenheid toch is het bestuur van het genootschap *Pulchri Studio* in het algemeen, en de voorzitter in het bijzonder door uwen voorzitter en secretaris-penningmeester beschuldigd van de navolgende handelingen, ten doel hebbende de maatschappij *Arti et Amicitiae* en haar bestuur in discrediet te brengen:

a. „Het verhuren der kunstzaal van genoemd genootschap voor het exposeeren der bekende Historische Galerij aan de firma Boussod Valadon & Co.",

niettegenstaande de uitdrukkelijke verklaring van de heeren H. W. Mesdag en Willy Martens aan den heer C. L. Dake gedaan bij hun samenkomst op Zaterdag 19 October 1895 dat, toen op 16 Juni 1895 de kunstzaal aan de firma B. V. & Co. in huur werd afgestaan voor een tentoonstelling te houden van 18 September tot 15 October 1895, aan geen der leden van het bestuur van *Pulchri Studio* bekend was, welke de aard der te exposeeren kunstwerken zou zijn. Met deze verzekering, op de meest stellige wijze in genoemde samenkomst gedaan, verklaarde de heer C. L. Dake destijds volkomen genoegen te nemen en erkende, dat de handelwijze van *Pulchri's* bestuur in deze correct was geweest.

b. „Het benoemen van den heer J. C. van Hattum van Ellewoutsdijk tot eerelid van het Genootschap", terwijl toch de voordracht dier benoeming was uitgegaan van eenige leden, op grond van het in bruikleen afstaan eener belangrijke verzameling schilderijen aan de gemeente 's-Gravenhage.

c. „Het ondergeteekenen van een adres der leden van het Genootschap d.d. 10 Febr. jl. aan de heeren J. H. van Eeghen c. s., dienende om adhesie te schenken aan het bekende verzoekschrift dezer heeren",

welk adres op initiatief van eenige leden, in hunne hoedanigheid van buitenleden van *Arti et Amicitiae*, werd opgesteld en aan hunne collega's, insgelijks buitenleden dier Maatschappij, ter teekening aangeboden De ondergeteekenaars maakten hierbij gebruik van een onbetwistbaar persoonlijk recht, waarbij inmenging van het bestuur van *Pulchri Studio* geheel misplaatst ware geweest. Bij het uiten der beschuldiging sub *c.* vermeld, ontzag bovendien de heer Gerard Muller zich niet op minachtenden toon van de heeren J. H. v. Eeghen c. s te spreken.

De heer Gerard Muller liet zich eindelijk nog ontvallen, dat het bestuur van *Arti et Amicitiae* bij den verkoop der Historische Galerij .... gedupeerd was, door welke verklaring vrijwel is te niet gedaan het hooghartig beweren van het bestuur uwer Maatschappij in zijn rechtvaardiging betreffende dien verkoop, voorkomende in het jaarverslag over 1894, waarbij uw bestuur verklaart de volle verantwoordelijkheid van die daad op zich te nemen.

Wij kunnen hier nog bijvoegen, dat bestuurderen van *Pulchri Studio* steeds, en vooral in den laatsten tijd, de samenwerking met het bestuur van *Arti et Amicitiae* ten sterkste hebben verdedigd, niettegenstaande sedert het jaar 1894 herhaaldelijk stemmen opgingen uit het midden der leden om die samenwerking op te heffen. Hiervan getuigen op de welsprekendste wijze de notulen der algemeene vergaderingen, waarin telkens dit onderwerp opnieuw ter sprake werd gebracht.

Na het aanhooren van bovenstaand verslag hebben bestuurderen van *Pulchri Studio* gemeend, dat door dit optreden van uwen voorzitter en secretaris-penningmeester tegen het bestuur van *Pulchri Studio*, en in het bijzonder tegen zijn voorzitter, een samenwerking van beide besturen onmogelijk is geworden.

Bestuurderen hebben de eer u op dien grond kennis te geven, dat zij besloten hebben in hun vergadering d.d. 18 Mei jl., na afwikkeling der zaken betreffende de thans loopende internationale tentoonstelling te Berlijn:

1°. het comité voor buitenlandsche tentoonstellingen, bestaande uit de besturen van *Arti et Amicitiae* en *Pulchri Studio* op te heffen;

2°. van dit besluit te zijner tijd kennis te geven aan Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken;

3°. tot goed verstand van zaken aan de kunstenaars-leden van beide genootschappen een afschrift van dit, aan uw bestuur gericht schrijven, toe te zenden.

Met verschuldigde hoogachting enz.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Naar *De Ingenieur* verneemt, is door den raad van bestuur der Polytechnische School een schrijven gericht aan den Minister van Binnenlandsche Zaken tot uiteenzetting van ernstige bedenkingen tegen het aanhangige wetsvoorstel. Is zij wel ingelicht, dan moet de inhoud van dit schrijven zich geheel aansluiten bij de strekking van het adres van de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs.

— Tot aanvulling van het verleden week opgenomen bericht omtrent de reorganisatie van de Publieke Werken der Gemeente Amsterdam, kan het volgende worden medegedeeld.

De dienst der Publieke Werken omvat:

1o. de zorg dat geen inbreuk worde gemaakt op de rechten der Gemeente ten aanzien van de haar publiek- of privaatrechtelijk toekomende gronden en gebouwen, in 't bijzonder dat niet wederrechtelijk op gemeentegrond worde gebouwd.

2o. de zorg voor den aanleg, het onderhoud en de vernieuwing van alle gemeentewerken en eigendommen.

3o. de zorg dat alle overeenkomsten door of namens de Gemeente gesloten betreffende eigendommen, werken of leveringen, stiptelijk worden nageleefd.

4. het toezicht op de naleving der voorwaarden, waarop de concessiën zijn verleend, waarover het toezicht door Burgemeester en Wethouders meer bepaaldelijk aan den dienst is opgedragen.

5o. de uitvoering van alle werken zoowel die, welke voortvloeien uit de verplichtingen sub 2 als die, welke ten behoeve van andere diensten of corporaties van gemeentewege worden uitgevoerd.

6o. het beheer der werkplaatsen, magazijnen en inrichtingen door de Gemeente tot bovenstaand doel onderhouden.

Alles voor zoover een en ander niet door den Gemeenteraad of door Burgemeester en Wethouders aan andere diensten of colleges meer bijzonder is opgedragen.

De dienst der Publieke Werken is tweeledig: technisch en administratief.

De technische dienst is belast met de technische uitvoering van hetgeen in bovenstaand artikel aan den dienst der Publieke Werken is opgedragen, met uitzondering van het beheer der magazijnen.

De uitvoering moet zoodanig geregeld worden dat de sommen, bij de begroting voor de werken toegestaan, niet worden overschreden.

Aan het hoofd van den technischen dienst is geplaatst een directeur, aan wien het geheele technische personeel ondergeschikt is en wien de regeling van alle technische werkzaamheden is opgedragen.

Het eerste hoofdbureau van den technischen dienst heeft als hoofd een ingenieur, tevens aangewezen tot vervanging van den directeur bij diens afwezigheid; hij wordt bijgestaan door 1 adsistent-ingenieur en 1 adsistent-architect.

Dit eerste hoofdbureau is belast met den algemeenen dienst en meer bepaaldelijk met het opmaken van plans, bestekken, begrootingen enz. voor de uitvoering van nieuwe en onderhoudswerken en het opzicht over de grootere nieuwe werken. Verder met het rapporteeren op om bericht en raad gezonden stukken, het beheer der bibliotheek en de behandeling der personalia.

Het tweede hoofdbureau, is behalve met de havenwerken en waterverversching, belast met den dienst der plantsoenen, het opzicht over de uitvoering van de onderhoudswerken aan gebouwen, bestratingen, kademuren, riolen, goten enz.

Verder voor het geannexeerde gedeelte blijft het bureau in het voormalig raadhuis van Nieuweramstel.

De administratieve dienst is belast:

1e. met het beheer der magazijnen;

2e. met de uitbetaling der traktementen en loonen der tijdelijke opzichters, ambachtslieden enz.

3o met het verstrekken der administratieve hulp, die noodig is om te zorgen, dat de technische ambtenaren zich zooveel mogelijk aan hunne technische werkzaamheden kunnen wijden;

4e. met het houden van toezicht op alle uitgaven, den dienst der Publieke Werken betreffende, welk toezicht zoodanig moet zijn ingericht, dat bij gevaar voor overschrijding van posten of onderdeelen van posten der begroting, dit zoo spoedig mogelijk onder de aandacht van den Wethouder en den Directeur kan worden gebracht;

5e. met het verstrekken aan den boekhouder der rekenkamer van de noodige gegevens voor het opmaken der betalingsstukken en voor de boeking der uitgaven volgens de bedoeling van de door den Gemeenteraad vastgestelde begrooting.

Aan het hoofd van den administratieven dienst is geplaatst een administrateur, tevens secretaris der commissie van bijstand in het beheer der Publieke Werken.

Behalve de in het vorig bericht reeds genoemde hoofdopzichters voor de 6 sectiën en die voor de min of meer zelfstandige diensten als havenwerken, plantsoenen en aanleg Liernurstelsel, is een magazijnmeester belast met de magazijnen; deze is tevens penningmeester van den administratieven dienst. Verder bestaat het personeel uit:

1e vaste opzichters en teekenaars 1e, 2e en 3e klasse, klerken dito, waarvan aantal geregeld bij jaarlijksche begrooting.

2 tijdelijke opzichters en teekenaars, door Burgemeester en Wethouders aan te stellen.

3. Werklieden.

De directeur wordt door den gemeenteraad benoemd en ontslagen.

Burgemeester en Wethouders zijn bevoegd den directeur te schorsen.

Het overige vaste personeel wordt door Burgemeester en Wethouders benoemd, bevorderd, geschorst en ontslagen, met inachtneming der daaromtrent vastgestelde reglementen.

Het werken door het personeel voor particulieren is verboden, behoudens zoodanige bijzondere gevallen, waarin door Burgemeester en Wethouders vergunning daartoe wordt verleend.

De instructie van den directeur wordt door den gemeenteraad, de instructiën van het overige personeel worden door B. en W. vastgesteld.

Rotterdam. B. en W. hebben voorstellen ingediend tot herziening der verordeningen, regelende de formatie en de wedden der ambtenaren aan de afdeelingen fabrikage, drinkwaterleiding, gasfabriek, handelsinrichtingen en reiniging en deze vijf voorstellen te zamen in behandeling genomen.

Wat nu fabrikage aangaat, zouden de tractementen van den directeur en de beide adjunct-directeuren onveranderd blijven en het verdere personeel bestaan uit:

1°. vier ingenieurs, bouwkundigen en werktuigkundigen op eene wedde van f 1500 tot f 2500;

2°. tien hoofdopzichters op f 1500 tot f 2200 en vijftien opzichters op f 800 tot f 1400 wedde;

3°. een magazijnmeester;

4°. een teekenaar;

5°. tijdelijke ingenieurs, architecten, bouwkundigen, werktuigkundigen, opzichters en teekenaars.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië zijn:

Benoemd tot opzichter 2e kl. de opzichters 3de kl. H. M. Toxopeus en J. Brouwer, onder aanteekening dat eerstgenoemde, als zijnde door den directeur der B. O. W. gedetacheerd bij de werken en opnemingen aan de rivier de Solo, bij zijn korps blijft gevoerd à la suite; tot opzichter der 3de klasse A. A. Ginsel;

Toegevoegd aan den chef der 2e waterstaatsafd. voor de opnemingen te Sragi (Pekalongan), de benoemde opz. 3e kl. A. A. Ginsel;

Overgeplaatst naar de residentie Pekalongan de opzichter 2e kl. D. D. Thedens;

Ontslagen eervol op verzoek, de opzichter 1e kl. D. van Marion, thans met verlof.

— Bij koninklijk besluit zijn de ingenieurs van den Rijkswaterstaat der 2e kl. J. G. Ermerins en D. J. Steyn Parvé bevorderd tot ingenieur der 1e kl.

— Professor Allard Pierson is op den Veldhorst, een buitengoed bij Laren, na een langdurige ziekte op 65-jarigen leeftijd overleden.

— Te Parijs overleed de oud-officier der Kon. Ned. Marine Ch. J. Viehoff in den ouderdom van 61 jaren. De overledene nam een werkzaam deel in de oprichting der stoomvaartmaatschappij „Nederland", waaraan hij vroeger als directeur-ingenieur verbonden was.

— Tot directeur der gemeentelijke gasfabriek te Woerden is benoemd de heer L. Bronkhorst te Deventer.

— De gewezen opziener der wegen in het gouvernement Sumatra's Westkust T. W. van der Heijde is uit 's lands dienst ontslagen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Aankomend machineteekenaar op een fabriek van algemeenen machinebouw. Adres lett. A. IJ. aan Jac. van der Meer's Advertentiebureau, Deventer.

— Bekwaam opzichter-teekenaar voor minstens 6 maanden. Salaris ƒ 60 à ƒ 70 per maand. Adres boekh. M. J. Couvée, Delft.

— Bouwkundig teekenaar te Amsterdam voor het detailleeren van hardsteenwerken enz. Adres lett. G. K. 782, *Nieuws v. d. Dag*.

— Practisch gevormd bouwkundige, bekend met constructief detailleeren. Adres lett. P. C., Ned. Kioskenmaatsch. Binnenrotte 109, Rotterdam.

— Ingenieur bij het mijnwezen in Ned.-Indië. Sollicitanten, voorzien van diploma van examen B, genoemd in art. 65 der wet van 2 Mei 1863, kunnen zich vóór 30 Juni a. s. aanmelden aan het Dept. van Koloniën. (*Zie verder Staatscourant no.* 114.)

— Jong ingenieur bij een stoomtram op Java, als sous-chef voor den aanleg en later voor de exploitatie. Aanv. salaris ƒ 400 à ƒ 450 per maand. Adres lett. X. Centraal Adv.-bureau Gebr. Belinfante, 's-Gravenhage.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Aankomend bouwkundige, goed teekenaar en eenigszins op de hoogte met de practijk. Adres onder No. 1. (2)

— Opzichter, goed bekend met sluizen- en bruggenbouw. Adres onder No. 2. (2)

— Teekenaar, jarenlang werkzaam bij een der meest bekende architecten, goed bekend met het maken van bestekken. Adres onder No. 3. (2)

— Tegen klein salaris wordt plaatsing gevraagd bij een architect voor iemand, practische werken uitgevoerd hebbende. Adres onder No. 4. (2)

— Timmerman, goed bekend met bouwkundig teekenen en detailleeren, zag zich gaarne spoedig geplaatst als teekenaar of anderszins. Adres onder no. 5. (1)

ADVERTENTIËN.

AANBESTEDING.

Op **Donderdag 18 Juni e. k.,** des namiddags **2** uur, M. E. T., zal door de Firma GERRIT VAN DELDEN & C°. te ***Gronau,*** in het Hotel „*ZUM ENGEL*" aldaar worden aanbesteed:

Het bouwen van ruim 2600 M². SHED BOUW, het metselen van KEERMUREN en het graven van een RESERVOIR met verdere werken op een terrein bij hare fabrieken te Gronau.

BESTEK en TEEKENING zijn van af *Maandag 1 Juni*, op franco aanvrage, à *f* 10.— per stel verkrijgbaar ten kantore van den Architect en worden op den dag der besteding tegen *f* 8.— per stel van de inschrijvers teruggenomen.

De Aanwijzing op het bouwterrein zal geschieden op den dag der besteding des voormiddags 10½ uur, M. E. T.

Nadere inlichtingen geeft

G. BELTMAN A.Gz.,
Architect.

ENSCHEDÉ, 27 Mei 1896.

AANBESTEDING

op **Donderdag den 4n Juni 1896,** des namiddags 2 uur, zal door H. RINCK, bouwkundige, namens zijne principale, in het Café van K. BIJ te *Hoofddorp*, worden **AANBESTEED:**

Het maken van eene BOUWMANSSCHUUR in Haarlemmermeer aan den Ringdijk nabij Hillegom.

Het Bestek en Teekening liggen van af *27 Mei* in genoemd Café ter inzage. Bestek en Teekening zijn op franco aanvrage à *f* **2.**— verkrijgbaar bij den ondergeteekende H. RINCK, te *Hoofddorp*, Haarlemmermeer.

AANBESTEDING.

Het BESTUUR der Woning-Vereeniging „OPENBAAR BELANG" te ***Arnhem*** is voornemens **aan te besteden** het BOUWEN van

38 WONINGEN,

waarvan **2** Bovenwoningen, op de terreinen aan den *Klarendalschen weg, Kool- en Hovenierstraat* te *ARNHEM;* **op Woensdag 10 Juni 1896,** des morgens te *elf* uur, in het Centraalgebouw, *Bakkerstraat*

Aanwijzing ter plaatse *Vrijdag 5 Juni.*

Inlichtingen worden verstrekt aan de Directiekeet, *Nassaustraat* bij den Zwarten weg, alwaar tevens bestek en teekeningen ad *f* 1.25 per stel verkrijgbaar zijn en bij den Opzichter, *Hommelstraat 67.*

TE KOOP

mede op grondrente, in de onmiddellijke nabijheid van *'s-Gravenhage*, **ongeveer 45,000 cA. BOUWGROND** geheel of gedeeltelijk, met een zich daarop bevindend **BUITENVERBLIJF.** Het BUITENVERBLIJF, zeer geschikt voor Kostschool of Pensionaat, is ook afzonderlijk **TE HUUR**, met een gedeelte van den TUIN.

Door de ligging van het terrein aan goed vaarwater, is de grond o. m. uitmuntend geschikt voor de stichting van fabrieken.

Franco aanvrage bij den Architect K. STOFFELS, *Prins Hendrikstraat 30a* te 's-Gravenhage.

DIKEMA & CHABOT
ROTTERDAM.
Ruime voorraad van
ORNAMENTIJZER
voor **Hekken, Trapconstructiën, Winkelpuien, Serres** en **Verandah's,** zoomede voor bekleeding van **Profielijzer, Kolommen, Buizen,** afkomstig van de fabriek der Heeren L. MANSTAEDT & Co. te *Kalk.*

H. & J. SUYVER
FABRIKANTEN VAN
Stoomketels en Werktuigen,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met EERE DIPLOMA hoogste onderscheiding)
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

PHOTO-LITHOGRAPIE en LICHTDRUK
van
Ritscher en Landsman,
Anna Paulownastraat 4,
's-GRAVENHAGE.
ter vermenigvuldiging van **Architectonische** en **machineteekeningen.** Monsters en prijsopgaven op aanvraag beschikbaar.
Vlugge levering.
Concurreerende prijzen.

VOSKUIL.
7 Paleisstraat AMSTERDAM.
SPECIALITEIT
TEEKENBEHOEFTEN VOOR HET BOUWVAK.

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

W. H. NOË,
Bakenessegracht 5, Haarlem.
Loodgieter en zinkwerker. Aanleg van gas- en waterleiding. Beveelt zich aan tot het **slaan van Nortonwellen** enz. enz. Compleete badinrichtingen dagelijks in werking te zien.

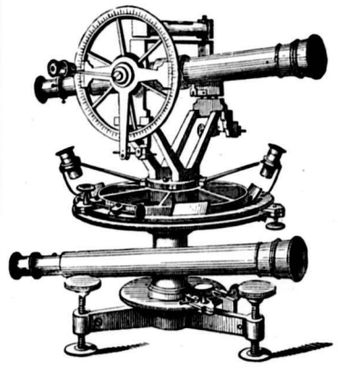

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

MEIJLINK & PIERON, Amsterdam.
Fabrikant van
VERWARMINGS-TOESTELLEN.
Geheele Gebouwen en de grootste Lokalen worden hiermede gelijkmatig met zuivere verhitte buitenlucht verwarmd, zeer aan te bevelen uit *Hygiënisch oogpunt.* ZEER BILLIJK in prijs en aanleg met garantie.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland."

31ste JAARGANG — N°23 — ZATERDAG, 6 Juni 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

DE AMSTERDAMSCHE BEURSQUESTIE.

In ons nummer van 1 Februari j.l. maakten wij enkele opmerkingen, naar aanleiding van een destijds in de dagbladen voorkomend bericht, dat de Commissie ad hoc — door den Amsterdamschen raad indertijd benoemd, om te trachten de altijd nog hangende beursquestie op te lossen — den heer H. P. Berlage Nz. aan het werk had gezet, om zijne krachten aan dit vraagstuk te beproeven.

Thans vinden wij in een technisch blad het bericht, dat de heer Berlage met zijn arbeid is gereed gekomen, dat die de goedkeuring der Commissie ad hoc en der Commissie van Bijstand in het beheer der Openbare Werken heeft weggedragen, en dat dus weldra een voordracht tot beursbouw van het Dagelijksch Bestuur kan worden tegemoet gezien.

Dit bericht zou tot groote tevredenheid kunnen stemmen, ware het niet, dat de ervaring van vroeger een zekere twijfelzucht wettigt.

Die tevredenheid zou velerlei oorzaak hebben. In de eerste plaats zou het velen genoegen doen, indien nu de beursquestie eens eindelijk hare oplossing kreeg. Immers al is er, op het oogenblik, dat enthousiasme niet meer wat een tien jaar geleden het groote publiek bezielde, de beursbezoekers, die zeker meer dan dat publiek bij het geval betrokken zijn, zullen al heel dankbaar wezen als zij eindelijk eens wat meer gerief voor hun jaarlijksche belasting krijgen.

En dan zijn er nog de architecten. Die hebben, om begrijpelijke redenen, altijd veel belang in de beursvraag gesteld. Het moet hun, dunkt ons, een voldoening wezen, dat een der bekroonden van 1884 tot het maken van een plan geroepen werd. Misschien zullen er enkelen zijn, die meenen, dat men zich niet tot den heer Berlage die met „*Mercaturae*" den vierden prijs behaalde, had moeten wenden, maar dat de heer Cordonnier, die den eersten prijs had verkregen, n den arm had behooren te worden genomen. Doch die enkelen zijn verstokte mopperaars, die zich niet los kunnen maken van het in 1884 ingenomen „internationaal" standpunt en die vergeten, dat thans uit schier alle hoeken van den politieken horizon de wind der bescherming waait. En herinnert men zich dan het Raadhuis van La Rochelle niet meer, dat de heer Cordonnier eenvoudig gekopiëerd had?

Tevredenheid zal ook geven de werkverschaffing op groote schaal, uit een beursbouw vanzelf voortvloeiende. Wel is er op het oogenblik in de hoofdstad des rijks aan werk geen gebrek, maar er kan toch altijd wel wat bij en voor de naaste toekomst is geen zekerheid te verkrijgen.

Dit zijn nu nog maar een paar der tot tevredenheid stemmende oorzaken. Men kan daar naar welgevallen bijvoegen.

Doch nu komt de keerzijde der medaille, de twijfelzucht, die maar al te zeer gewettigd is. En waarom? Wel, in de eerste plaats, omdat het bericht spreekt van een gebouw, dat verrijzen zal *op het gedempte Damrak.* Dat terrein is vroeger zoo algemeen veroordeeld, dat het haast niet te veronderstellen is, dat men daar thans vrede mede zou hebben. Hooren wij een dichter van dien tijd:

De beurs te Amsterdam
Die was reeds lang te klein;
Men schreef een prijsvraag uit,
Want een nieuwe moest er zijn!
Maar de plaats die men verkoos,
Daar zal het niet meê gaan:
Men bouwe er de stads-kegelbaan
Die kan er zeker staan!

Deze dichter, in een snaaksche bui zijn lier tokkelend, gaf, als alle echte poëten, den geest zijns tijds treffend weer. Want de heer De Kruijff schreef in *De Amsterdammer:* „wacht u, dat niet onze nazaten met

onze Beurs handelen, als wij met de thans bijna 40-jarige (in 1884, *Red.*), die ons als sta-in-den-weg hoonend haar jaartal toont in den gevel en ons toeroept: overijl u niet, bezin voor gij begint"; het *Handelsblad* van 4 Mei 1884 gaf de volgende beschouwing: „Tegen de Damrak-plannen is allerlei te zeggen en ongeveer alles is daartegen reeds gezegd. Maar het voornaamste, wat er onzes inziens tegen te zeggen valt, is dat het innemen van zooveel plaats als gevorderd wordt voor een wezenlijk goede beurs op het Damrak zoo lijnrecht strijdt met al wat men van de toekomst eener snelgroeiende stad heeft te wachten. Daarvan zijn wij zoo zeker als men van eenige toekomst zeker wezen kan. En men sticht niet een monumentaal gebouw om over eenige jaren wat afbraak te hebben"; Oberbaurath Schmidt te Weenen zei: „Het bouwterrein is zoo ongelukkig mogelijk en het is een zeer moeilijke zaak een gebouw op een dergelijk ongunstig terrein te zetten."

En wijzelf schreven in ons no. van 10 Mei 1884: De teerling is geworpen; de Raad heeft beslist niet terug te komen op zijn vroeger besluit en zal dus het nieuwe Beursgebouw doen plaatsen op het gedempte Damrak. Te betreuren is het, dat de Raad zich niet heeft laten leiden door de twee architecten, die thans zitting hebben ter behartiging van de belangen der stad, beide mannen die hun sporen hebben verdiend. Thans staan wij voor het vraagstuk, een gebouw te projecteeren dat, door den geringen afstand waarop men zich zal kunnen plaatsen, nooit goed te overzien is."

Een plan, door het toenmalig raadslid Prins ingediend, om de beurs te plaatsen op het nog niet gedempt Damrak-gedeelte, tegenover het Centraal-station, werd verworpen, omdat men dan het gebouw te ver van het midden der stad verwijderd achtte.

Wij behoeven de latere geschiedenis der beursquestie niet meer in herinnering te brengen. Men weet nog wel, hoe, nadat in 1887 het plan-Westenberg, dat beoogde die van Cordonnier en Groll tot een bruikbaar geheel samen te smelten, gevallen was, in 1891 de Raad zich met het plan-Werker vereenigde, waarvoor terrein tusschen Damrak, Warmoesstraat, Oudebrugsteeg en Papenbrugsteeg zou onteigend worden. Maar toen stak de Tweede Kamer een spaak in het wiel, en stemde de onteigening af.

Toen kwam in 1894 de Commissie ad hoc. Zal het in 1896 haar gelukken, door de toovermacht van des heeren Berlage's teekenstift, de vroegere bezwaren tegen de Damrak-emplacementen niet meer te doen tellen? Wij moeten het afwachten, maar velen zullen met ons, hier een oorzaak van twijfelzucht vinden. Dan komt nog de financieele zijde van de questie. Zullen de autoriteiten, die het gemeentebestuur bij de waterleiding-leening reeds zoo op de vingers tikten, nu hun toestemming geven om een paar beurs-millioenen bij de schuldenlast der hoofdstad te voegen, juist thans, nu bekend is dat er ook gas-millioenen en tram-millioenen in het vooruitzicht zijn? Hier is een tweede reden tot twijfel.

Dat de handelaars inderdaad zulk een behoefte aan een nieuwe beurs zouden hebben, blijkt nu zoomin als vroeger. Zeker zullen er velen gevonden worden, die meenen, dat nu de stad beursbelasting van hen vordert, zij ook recht hebben op meerdere gerieflijkheden, dan Zocher's schepping hun biedt.

Doch voor het bedrag van een paar jaar beursbelasting-opbrengst hadden die gerieflijkheden reeds lang gemaakt kunnen zijn, terwijl thans de opbrengst der beursbelasting, zonder nut voor de beursbezoekers op te leveren, in het vat der Danaïden terecht komt.

Wij gelooven dat, wanneer ter beurze *twee* adressen ter teekening werden gelegd, *een* om de tegenwoordige beurs wat gerieflijker te maken en tevens de beursbelasting te verminderen of af te schaffen en *een* om de beursbelasting te laten zooals zij is en een nieuwe beurs te bouwen, het eerste door bijna alle beursbezoekers zou geteekend worden.

Daarom, men hoore naar de stem van den heer De Kruyff: „Overijl u niet, bezin voor gij begint!"

's WERELTS AGTSTE WONDER.

Onder dezen titel heeft de heer K. Bes bij J. H. en G. van Heteren onlangs een werkje het licht doen zien, dat bestemd is als gids voor bezoekers van het Koninklijk Paleis te Amsterdam.

Aan een dergelijken gids was zeker behoefte. Immers het ontbreekt niet aan uitvoerige beschrijvingen van het Amsterdamsch Raadhuis, met keurige koperplaten verlucht, maar deze foliowerken, slechts op boekverkoopingen en dan nog alleen tegen betrekkelijk hoogen prijs te bemachtigen, zijn al heel weinig geschikt, om op een wandeling door Jacob van Campen's meesterstuk als zakboekje te worden medegenomen.

Indien het groote publiek het Amsterdamsch kapitool, na het bezocht te hebben, niet zoo indrukwekkend vindt als verwacht was, dan zijn daarvoor vele redenen. In de eerste en voornaamste plaats moet natuurlijk genoemd worden de inrichting tot paleis van een gebouw, dat daar volstrekt niet voor geschikt was. De heer Bes verzuimt niet, om telkens op die verandering, en de zoo noodlottige gevolgen, die dit voor Van Campen's werk gehad heeft, te wijzen. Het is te hopen, dat zijn werkje een ruime verspreiding moge vinden, opdat weldra meer algemeen bekend wordt, hoe het gedenkteeken voor den Vrede van Munster nu al haast een eeuw, als een onbeschaamde herinnering aan den tijd van ons treurigst nationaal verval, is verminkt.

Kleine oorzaken hebben groote gevolgen. De ongedurigheid van den „lammen koning", die hem, in den korten tijd zijner regeering van Den Haag naar Utrecht, van Utrecht naar Amsterdam, van Amsterdam naar Haarlem deed verhuizen, is de Amstelstad op het verlies van haar Raadhuis te staan gekomen. Want het is geen stoute onderstelling dat, hadde Lodewijk zijn verblijf niet ook te Amsterdam gevestigd, het stadsbestuur het Dam-gebouw nooit zou ontruimd hebben. Wij hebben ons nimmer kunnen begrijpen, hoe Willem I zoo weinig zijn gevoel heeft getoond, dat hij in dezelfde vertrekken, ja met gebruikmaking van dezelfde meubelen, waarvan Lodewijk en later zelfs Napoleon zich bediend hadden, heeft willen vertoeven.

Doch keeren wij tot het boekje van den heer Bes terug. Wat daarin vooral aangenaam aandoet, is de waardeering voor het Amsterdamsch kapitool en de juiste teruggave van de bedoelingen, die zijn stichters bezield hebben. Een aanhaling moge hier een plaats vinden.

„Dat de tijdgenooten het nieuwe stadhuis van Amsterdam," zegt de heer Bes „als een rechtstreeks vervolg op de zeven wonderen der Oudheid beschouwden, mag men als grootspraak, in onze dagen minder passend, niet verkeerd uitleggen. Het spraakgebruik van toen was eenmaal niet anders en behandelde zaken en personen soms op dezelfde manier. Niet minder brachten daartoe de tijdsomstandigheden het hare bij. In het eerste stadhouderlooze tijdperk, na het overlijden van Prins Willem II, verandert alles ten gunste van het nieuwe stadhuis. Vondel bezingt het in bijna 1400 verzen en doet het Nederlandsche hof in plaats van in Den Haag, te Amsterdam zetelen in het *Burgerhof*. De vorstelijke bovenzaal wordt *de groote Burgerzaal* genoemd, de zeven ingangen aan den voorgevel gaan *de zeven Provinciën* verbeelden, de IJ-stad wordt *de Schatkist van den Staat*. Den achtergevel vindt de dichter zóó mooi, dat hij der ondergaande zon haar loop laat vertragen om het prachtig schouwspel zoo lang mogelijk te genieten; de voorstelling in den achtersten geveldriehoek ontlokt hem zelfs het stout gezegde: *Dus schijnt de Weereld heel om Amsterdam gebout*. Ja zelfs de Prinsgezinde Constantijn Huijgens helpt een handje, door de stadhouderlooze burgervaders met hun kapitool te complimenteeren. Zijn voortreffelijk gedicht wordt met vergulde schrijfletters in een zwartmarmeren plaat gebeiteld en opgehangen in de burgemeesterskamer. En, eerlijk gezegd, behoeft men wel juist landgenoot te zijn, om 't bijna een wonder te vinden, dat één Hollandsche stad destijds voor een Raadhuis meer millioenen durfde uitgeven dan Frederik Hendrik tonnen besteden kon voor een paleis? Het staat en zal nog lang staan, hoe ook voor dobbelsteen met vele oogen of kubus zonder hoofdingang uitgekreten, als openbaring van Amsterdam's voormalige welvaart. Het spreekt en zal nog lang spreken, (hoe men rondom ook dempt, wegbreekt, weer opbouwt, vervormt), als aanduiding van een nieuw tijdvak. Het gebouw heeft geen nationalen tooi, geen Nederlandsch karakter. Wij weten het! Het is niet gegroeid uit eigen bodem. Wij geven het toe! Het is een Italiaansch paleis aan de boorden van het IJ. Ook dat beamen wij! Maar het is in elk geval een eerbied afdwingend gewrocht, een geniale uiting van den geest, die dat nieuwe tijdvak bezielde. Een echt klassieke, speciaal Romeinsche geest beheerschte in die eeuw de kunst zoowel als de letteren. De republiek dacht en handelde Romeinsch. De Burgemeesters waanden zich, vonnissend naar het Romeinsche recht, de opvolgers der consuls uit de Oudheid. Van dat standpunt dient het gebouw van buiten en van binnen bekeken te worden. Men hield het in de 17e eeuw voor een schrede voorwaarts, dat de beeldhouwkunst het gebied der schilderkunst, der letteren, der wijsbegeerte betrad, dat zij afgetrokken begrippen uitdrukte, dat zij symbool en allegorie werd. De zinnebeelden vermenigvuldigden zich in zulk een mate, dat zonder toelichting de voorstelling gevaar loopt, onverstaanbaar te worden!"

Nu, de vereischte toelichtingen heeft de heer Bes op onderhoudende, populaire en toch niet oppervlakkige wijze gegeven. Uit de aanhaling, die wij hierboven gaven, blijkt ook, welk een juist inzicht in 17e-eeuwsche toestanden de schrijver heeft. Zijn bewering, dat „een echt klassieke, speciaal Romeinsche geest in die eeuw kunst en letteren beheerschte" zal menigeen, die aan onze schilders van toen denkt, vreemd schijnen, maar zij is toch gegrond.

Er is zeker geen tijdperk der Amsterdamsche geschiedenis, waarover, zelfs in ontwikkelde kringen, zoo onjuist geoordeeld wordt als over de 17e eeuw. Wanneer men bedenkt, dat Van Campen de tijdgenoot was van de grootste schilders, waar ons land roem op draagt, kan het niet anders dan bevreemding wekken, dat de kunstsmaak van dien bouwmeester en van zijn patricische patroons zoo lijnrecht stond tegenover die van een Rembrandt, een Frans Hals en hunne volgelingen. Maar toch is het een feit, dat alleen wat klassiek was in de oogen der 17e-eeuwsche beschaafden genade vond. Eerst langzamerhand kwamen de schilders ertoe, aan het classicisme te gaan offeren. De grootsten van hen deden geen concessiën aan den smaak der toongevende kringen. Zij hebben echter voor die standvastigheid bij hun leven geboet, al mochten zij daardoor twee eeuwen later den grootsten roem verkrijgen.

Aan het monument, dat de 17e eeuw, in trotsch zelfbewustzijn, 's werelds achtste wonder noemde, viert de klassieke deftigheid haar grootsten triomf. Dikwijls is de opmerking gemaakt, dat dit gebouw niet de juiste uitdrukking van den geest des tijds, die de stichting aanschouwde, is geweest. Een gebouw in den trant van Hendrik de Keyser of als de Haarlemsche Vleeschhal, wordt dan beweerd, zou beter hebben weergegeven, dat de Republiek der Vereenigde Nederlanden haar grootste hoogte bereikt had. Wie echter zoo oordeelen, doen Jacob van Campen onrecht niet alleen, doch toonen onbekendheid met de geestelijke stroomingen, die in de 17e eeuw zoo duidelijk vallen waar te nemen. De liefde voor wat klassiek was, bestond de geheele eeuw door; niet alleen dichters en geleerden, maar allen, die op eenige beschaving aanspraak maakten, gingen bij de antieken ter school. Volgde men in den eersten tijd ook de 16e-eeuwsche Italianen nog na, dit duurde slechts kort; zoowel Pieter Cornelisz. Hooft als Hendrik de Keyser putten aanvankelijk uit die bron. Had de Amsterdamsche architect zoo lang geleefd als de Muider drost, men had hem ongetwijfeld meer en meer in klassieken geest zien bouwen, zooals reeds het ontwerp voor de Westerkerk bewijst. Het is zeker een der meest eigenaardige verschijnselen in de kunstgeschiedenis, dat te midden van zulk een door en door klassieke omgeving onze beroemde schilderschool heeft kunnen bloeien; misschien is de verklaring hiervan te zoeken in de waarschijnlijkheid, dat de schilders van dien tijd nu juist niet door beschaving, naar de toenmalige beteekenis van het woord, hebben uitgemunt, maar dat zij, zich eigenlijk handwerkslieden voelend en alleen als zoodanig ook door hun tijdgenooten gewaardeerd, de werken schiepen, die het nageslacht pas op den rechten prijs zou stellen.

Het is daarom volkomen juist, indien de heer Bes ons op den tijdgeest wijst, om ons de eigenlijke waarde van het Amsterdamsch Raadhuis te doen gevoelen. Zijn boekje kan veel bijdragen om heldere begrippen hieromtrent onder het publiek te verspreiden. Wie evenwel het grootst mogelijk nut van het werkje wil trekken, zal wèl doen, het zich niet pas aan te schaffen, als hij zijn schreden naar 's werelds achtste wonder richt.

Immers, men dient den inhoud eerst op zijn gemak te bestudeeren en als het ware te verwerken, zal men, door de zalen rondwandelende, althans het voornaamste opmerken, wat daar te zien is. De wijze, waarop tegenwoordig de bezichtiging geschiedt, is dan toch nog een hinderlijk beletsel. Want de bezoekers, tot een hoopje van voldoenden omvang in de donkere benedengang saamvergaard, plegen in den regel te snel door de zalen geleid te worden, dan dat tot eigenlijke kunstwaardeering tijd zou zijn.

Daarenboven wordt den bezoeker lang niet al het merkwaardige, dat te zien is, vertoond. Mag ook al de voormalige thesaurie, aan de zijde van de Kalverstraat, die, als bevattende zoogenaamde particuliere vertrekken, onbezichtigd blijft, geen bijzondere merkwaardigheden bevatten, anders is dit met de voormalige vergaderkamer van Burgemeesteren, die thans, naar het niet zeer fraai schilderij daar aanwezig, nu „Van Spijkzaal" pleegt te worden genoemd. Dit vertrek,

een der schoonste van het gebouw, wordt den bezoekers nu onthouden. Maar erger is, dat tegenwoordig ook de Vierschaar niet meer altijd toegankelijk schijnt. De heer Bes schrijft toch „dat men de groote zaal als finale gebruikt, om den bezoeker met een langzaam voorbereiden, machtigen en grootschen indruk het paleis te doen verlaten." Hij laat dan echter volgen: „Mocht men evenwel de *Vierschaar* ontsluiten enz."

Nu bevat deze vierschaar de schoonste beeldhouwwerken van Quellijn. Wel is, sedert de betimmering op de hoogte der balkongalerij, het effect van dit vertrek voor een groot gedeelte te loor gegaan, maar toch blijven de reliefs van Salomo, Brutus en Seleucus, en de daarbij geplaatste karyatiden zoo fraai, dat men die den bezoekers wel wat beter mag laten zien, dan van de voormalige pui of afleesplaats, die thans op het balkon uitkomt, mogelijk is.

Bij de beschrijving van den koepeltoren vermeldt de heer Bes, dat die niet naar Jacob van Campen's ontwerp is gebouwd, doch in gewijzigden vorm tot uitvoering kwam. Hij heeft hier slechts in zooverre gelijk, als de beeldhouwwerken, waarmede de koepel oorspronkelijk zou prijken, zijn weggebleven, terwijl ook de windvaan, als de Faam geprojecteerd, als een koggeschip werd uitgevoerd. Hij vindt dat het rationeeler zou zijn, daar hoog in de lucht een faam te zien zweven, dan er een schip te zien zeilen. Dubbel eigenaardig mag het dan ook heeten, dat de beide bouwmeesters èn van 's Rijks Museum èn van het Museum Suasso, ook hun gewrochten met een schip kroonden." In een noot zegt hij dan echter, dat „het koggeschip herinnert aan het oude stadszegel", en hij geeft er dus zelf een verklaring van, wat dat vaartuig daar te beteekenen heeft. Het lijdt geen twijfel, of men heeft in de 17e eeuw met dit schip ook bedoeld om aan te duiden, dat de scheepvaart Amsterdam tot bloei had gebracht. Het maken van schepen als windwijzers was toen algemeen. Men kan er nog een op den Schreierstoren zien staan; ook op den nog niet zoo lang afgebroken Doelentoren (Swijgt Utrecht) was er een aanwezig.

Vier zeer fraaie koperen scheepjes werden op het in 1661, vermoedelijk door Stalpaert, den helper van Van Campen, gebouwde gedeelte van het Prinsenhof (waar thans de raadzaal is) geplaatst. Het is niet onwaarschijnlijk, dat deze scheepjes aanleiding zijn geweest, om ook den Stadhuiskoepel een dergelijke bekroning te geven. In de beschrijving van het Museum Suasso, die de architect daarvan indertijd het licht deed zien, heet het: „Het scheepje, dat als windwijzer op den toren geplaatst is, en dat, statig voor den wind zeilende, symboliseert hoe het de scheepvaart was, die Amsterdam tot bloei bracht en die ook de kapitalen hielp vormen, waaruit deze kunsttempel werd gesticht, is uit het midden der 17e eeuw afkomstig. Het stond vroeger op het gebouw der admiraliteit op het Prinsenhof, dat thans als stadhuis dienst doet." Ook het stedelijk koggeschip op het Rijksmuseum heeft zijn beteekenis, daar het te beschouwen is als een erkenning van de medewerking der Amsterdamsche stadsregeering, vooral door het ten geschenke geven van het terrein, bij het totstandkomen van het gebouw.

De onvermoeide snuffelaars in de oude stadshistorie, die Amsterdam nog altijd in grooter getal dan men denkt binnen zijn grenzen telt, zullen op den arbeid van den heer Bes wel hier en daar aanmerking kunnen maken. Maar die aanmerkingen zullen zich tot onderdeelen bepalen en zij zullen niet beletten, dat bedoelde locaalhistorici er zich, met ons, hartelijk in verheugen, dat er voor een der belangrijkste gebouwen ter wereld nu eindelijk eens een bruikbare gids verschenen is.

Indien wij ons een aanmerking zouden veroorloven, zou deze het titelvignet gelden, dat niet zeer smakelijk gecomponeerd of uitgevoerd is, en welks beteekenis niet in allen deele duidelijk genoemd kan worden. Dit is echter een kleinigheid, en daarenboven zeker voor de meeste koopers van het boekje van geen belang.

Dat het aantal koopers groot moge zijn, wenschen wij schrijver en uitgever van harte toe.

DE TENTOONSTELLING VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Den 28e Mei j.l. werd, ter gelegenheid van de 73ste algemeene vergadering van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, in het maatschappelijk gebouw een tentoonstelling geopend van werken, in de laatste jaren ontworpen en uitgevoerd, en van bouwkundige schetsen.

Een eerste blik overtuigt al dadelijk dat de tentoonstelling niet aan de verwachting beantwoordt, want de oogst is zeer schraal. Slechts een klein aantal bouwkundigen hebben gehoor gegeven aan de roepstem om iets in te zenden.

De fraaiste inzending, wat uitvoering der teekeningen aangaat en die tevens een denkbeeld geeft, waarheen de moderne richting in ons land voert, is die van den heer H. P. Berlage Nzn. Het beste dezer inzending is naar mijn bescheiden oordeel de betimmering van het proeflokaal der Amsterdamsche likeurstokerij „'t Loodsje", firma Erven Lucas Bols, op den „Boulevard des Italiens" te Parijs, zoowel wat ontwerp als teekening betreft.

Het huis voor Prof. Heijmans te Groningen is vertegenwoordigd door een paar photo's; het maakt een zeer aangenamen indruk.

Meesterstukjes van vormen voor meubelen geven de beide schetsen voor een buffet en een bank, beiden in eikenhout uitgevoerd voor den heer Roland Holst te 's-Gravenland.

Minder aangenaam, zelfs somber is de indruk, dien de schets eener betimmering met schoorsteen voor een villa te Hilversum teweegbrengt; een in roode baksteen gemetselde schoorsteen, van vloer tot plafond de betimmering en het behangsel afbrekend, doet de gezelligheid van een vertrek grooten afbreuk.

Verder vinden we de gevelteekeningen van het bekende gebouw op het Sophiaplein. Voor hen, die nog niet in het gebouw zijn geweest, is een aandachtige beschouwing van het detail van het trappenhuis zeer aan te bevelen.

De reeks van inzendingen wordt besloten door die van den heer Berlage, in vereeniging met den heer H. Wesstra Jr., te 's-Gravenhage, zijnde het kantoorgebouw voor de Assurantie-maatschappij „de Nederlanden" aldaar. De schetsen voor het inwendige maken een aangenamen indruk en de gevels geven vrijwel het type weer, aanwezig op het Sophiaplein, met deze uitzondering, dat de onderpui zeer somber is. Zij bestaat uit drie half-cirkelvormige togen, direct uit de straat zich ontwikkelend, een systeem, dat in winkelbouw allerminst aan te bevelen is met het oog op 't licht dat erdoor benomen wordt.

De totaal-indruk van deze inzending is uitnemend, vooral door de prachtig in kleur uitgevoerde teekeningen.

In belangrijkheid daarop volgend is de inzending van de heeren A. L. en J. G. van Gendt, vooral omdat deze heeren ook met hun tijd weten mede te gaan, zooals blijkt uit een paar photo's van een

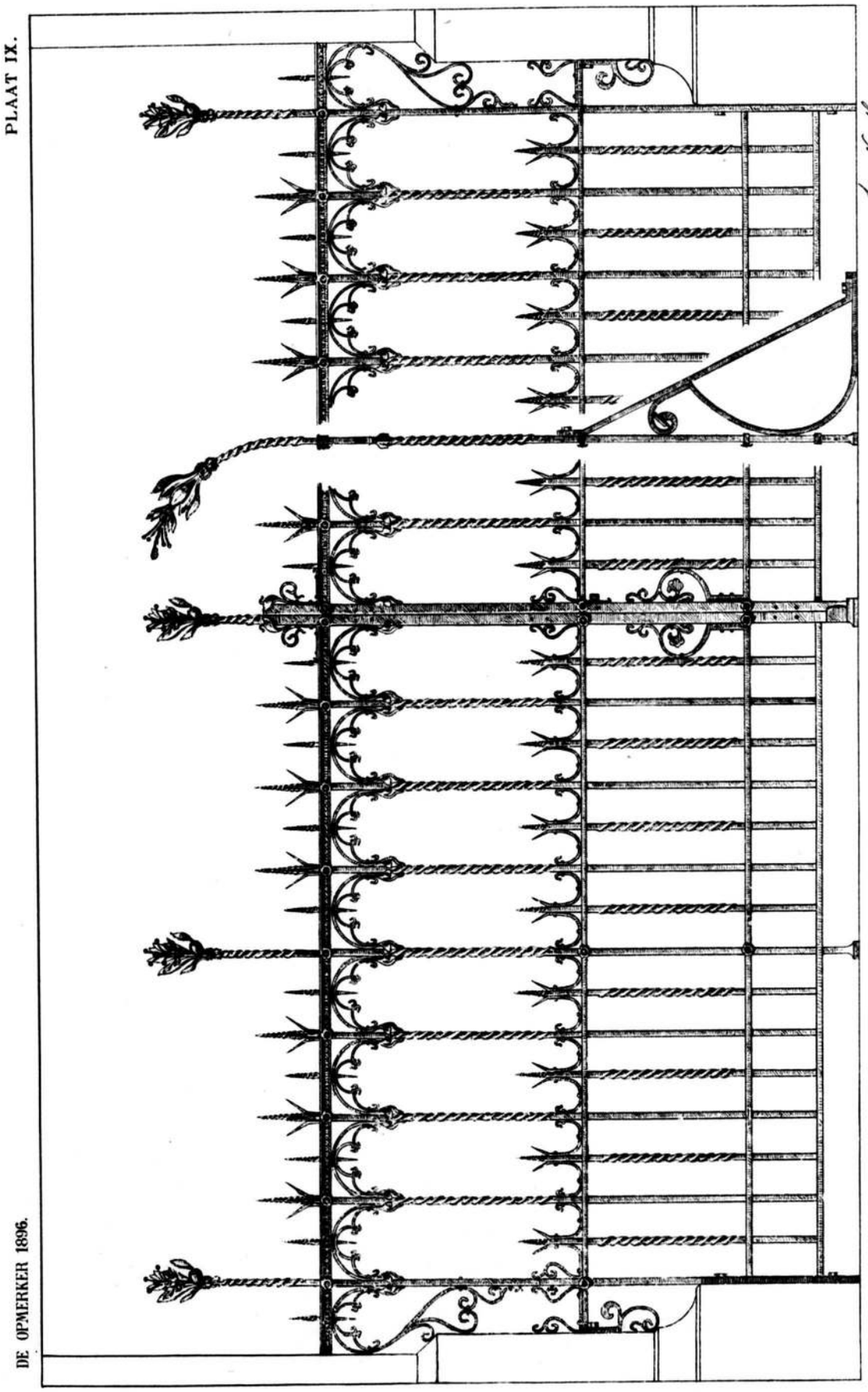

AFSLUITHEK — CENTRAAL STATION — AMSTERDAM.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

villa te Hilversum, waarvan ook het plan met zijn gezellige hall een zeer goeden indruk maakt.

Van den heer A. L. van Gendt is de villa Rozenhof te Dordrecht aanwezig, waarvan de photo's van den rijkdom van het inwendige een goed denkbeeld geven. Verder vinden we van hen het gebouw van de A. O. M. in het Willemspark, de melkinrichting Plancius op de Keizersgracht, een winkelgebouw voor den heer Seelig op 't Rokin, een schouw in een koffiehuis op het Sophiaplein, allen van de laatste jaren, terwijl eenige huizen aan de Weesperzijde en een villa voor den heer Heineken van eenige jaren geleden dateeren

Een derde groote inzending is die van den heer C. B. Posthumus Meyjes, die zijn antwoord op een prijsvraag voor een kerk te 's-Gravenhage inzond, benevens een huishoudschool nabij het Vondelpark, het bekende „Ons Huis", een villa te Hilversum, een winkel te Delft, de Van-Limmink-stichting te Amsterdam, een belvedère te Driebergen en een vereenigingsgebouw te Hengelo. Het belangrijkste echter is een schoone collectie photo's van de St.-Eusebiuskerk te Arnhem, voor en na de restauratie. De geheele inzending is met zorg behandeld.

Een aardig kerkgebouw geven ons de heeren Bekkers en Bruning te 's Hertogenbosch.

De heer G. van Arkel heeft een fraai ontwerp ingezonden voor »huize Zwaanwijck."

Op ingenieursgebied vinden we het bekende plan van de heeren Huet en Bourdrez tot overbrugging van het IJ, een plan dat 't volgens onze meening moet afleggen tegen verscheidene van zijne voorgangers, en voorts een ontwerp van een stoomgemaal.

Losse schetsen vinden we nog van den heer Jb. Faber, n.l. het Paleis van Justitie te Brussel en een schets voor een villa; verder nog twee kleine schetsen van den heer B. van Bilderbeek.

Ten slotte vinden we de ingekomen antwoorden op de laatste prijsvragen van de Maatschappij, zijnde een Volkshuis, een Eereboog en een Staldeur; de drie bekroonde ontwerpen van eerstgenoemde prijsvraag zijn eene aandachtige beschouwing overwaard.

Verder treffen we de antwoorden op de prijsvraag van de Afdeeling Amsterdam, „een Telephoongebouw", aan, waarvan een der drie antwoorden een eervolle vermelding verwierf; dit ontwerp trekt echter door vreeselijke overlading niet aan. JUNIOR.

BIJ DE PLAAT.

De plaat geeft een gedeelte van het afsluithek aan het Centraalstation te Amsterdam weer. Zij is geteekend door den heer J. van Voorthuisen te Veendam.

PRIJSVRAGEN

PUBLIEK TELEPHOONGEBOUWTJE.

De afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, schreef in het begin van dit jaar een prijsvraag uit voor een publiek telephoongebouwtje, vrijstaande op een plein en noodigde de leden van de Maatschappij en van hare afdeelingen uit om aan den wedstrijd deel te nemen. De architecten H. P. Berlage Nz., A. Salm GBz. en Jan Springer hebben de drie antwoorden, onder de motto's *Hallo*, *Een gedachte* en *Bell* ingekomen, beoordeeld en komen tot de conclusie dat geen der ingezonden ontwerpen genoegzame verdiensten heeft om voor bekroning in aanmerking te komen of daaraan den 2en prijs toe te kennen. De Jury stelt voor den ontwerper van het antwoord, onder het motto *Bell* ingekomen, eene eervolle vermelding toe te kennen voor de artistieke uitvoering van zijn ontwerp.

BOUWKUNDIG GENOOTSCHAP TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Vrijdag 5 Juni 1896.

In deze bijeenkomst, hoofdzakelijk belegd met het oog op de afdoening van verschillende huishoudelijke zaken, werd de heer A. J. Sanders als lid aangenomen.

In verband met art. 10 van de statuten, deed het Bestuur het voorstel de jaarlijksche contributie, zoowel voor de gewone- als de aspirant-leden, of vijf gulden te bepalen, onder welken prijs dan begrepen zou zijn het abonnement op het bouwkundig weekblad „*De Opmerker*". Zonder hoofdelijke stemming werd dienovereenkomstig besloten, onder bepaling dat over het bedrag van de contributie in halfjaarlijksche termijnen zal worden beschikt.

De Vergadering vereenigde zich met het voorstel van het Bestuur om een *architectenbond* te vormen, waartoe de heer Mialaret en tien anderen zich hadden aangemeld. Omtrent het vormen van een tweede vakgroep en wel een *patroonsbond*, kan in de eerstvolgende vergadering een voorstel worden tegemoet gezien. Met het oog hierop deelde de Voorzitter, de heer P. du Rieu, mede dat het Bestuur zich onledig houdt met een programma van actie voor de verschillende bondsgroepen waarin, met het oog op het doel van het Genootschap, de publieke en bijzondere prijsvragen, de tarieven van honorarium en meerdere onderwerpen ter sprake zullen worden gebracht.

Na het afdoen van verschillende zaken van meer ondergeschikt belang, werd de vergadering gesloten, en begaven de leden zich naar het nieuwe kerkgebouw der Remonstrantsche gemeente op de Laan alhier, om dit bouwwerk te bezichtigen onder leiding van den ontwerper, den architect J. J. van Nieukerken, lid van het Genootschap. Alvorens de kerk te verlaten, bracht de Voorzitter den heer Van Nieukerken dank voor zijn welwillendheid, waardoor de leden in de gelegenheid waren gesteld kennis te maken met de oordeelkundige inrichting van het kerkgebouw.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. De Minister van Oorlog heeft aan de Tweede Kamer doen toekomen eene nota van inlichtingen op het adres van C. Bastiaansen te Uithoorn en J. Moerbeek en H. Moerbeek te Bergen-op-Zoom, aannemer en borgen van het contract wegens het maken van eene damsluis in de Drecht en van inlaatsluizen voor de polders Blokland en Hofland, tot het ontvangen van schadevergoeding voor werk en leverantie buiten het bestek.

Ten einde de Kamer volledig te kunnen inlichten omtrent de feiten, welke in verband staan met den inhoud van dit adres, heeft de Minister eene commissie aangewezen, bestaande uit de beide kolonels van het wapen der genie, onderscheidenlijk commandant in het 1ste en in het 2de genie-commandement, tot het instellen van een onderzoek nopens de uitvoering van het contract wegens het maken van eene damsluis in de Drecht en van inlaatsluizen voor de polders Blokland en Holland, onder het beheer der genie te Amsterdam.

Als conclusie, geeft de commissie als hare meening te kennen dat het duidelijk is dat er geen termen kunnen gevonden worden ter inwilliging van het verzoek van aannemer en borgen van het vorengenoemde werk, voor zooveel dit betreft meerdere vergoeding van verricht werk dan reeds is toegekend, alsmede vergoeding van renteverlies, onderhoud en verlichting van de sluis voor langeren duur van het werk dan was vermoed.

Met deze conclusie kan de Minister zich geheel vereenigen en hij vertrouwt dat de ten deze gedane mededeelingen ook aan de Kamer de overtuiging zullen geven, dat ten opzichte van adressanten, binnen de grenzen van het contract met de meeste billijkheid bij de uitvoering van het werk is gehandeld.

AMSTERDAM. **Het bestuur van „Arti et Amicitiae" is door den heer H. Koekkoek Jr., te Londen, op 2 Juni gedagvaard, om zich te hooren veroordeelen wegens de beschuldiging, van gepleegd te hebben onbehoorlijke handelwijze tegenover genoemde stichting, waarom hij werd vervallen verklaard van zijn lidmaatschap (buitenlid) van de Maatschappij, waardoor hij meent, dat hij opzettelijk beleedigd en tegenover hem een onrechtmatige daad gepleegd is. Aangezien de eischer door voormelde onrechtmatige handelingen van bovengenoemd bestuur schade lijdt, immers verstoken is van**

zijn recht op uitkeering voor zich en zijn naastbestaanden uit voormelde stichting en daarenboven nadeel in eer en goeden naam heeft geleden, meent hij, dat de gedaagde die schade en dat nadeel gehouden is te vergoeden en te beteren.

— In de op Dinsdag 9 dezer te houden vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs zal de heer Th. Stang de vraag behandelen, waarop het voornamelijk aankomt bij het maken van goed werkende draineerleidingen. Voorts zullen mededeelingen gedaan worden door den heer R. H. Gockinga over toldeuren en tolkleppen in sluisdeuren, en door het raadslid J. Schroeder van der Kolk over de uitkomsten van proeven omtrent den wrijvingsweerstand van klinkboutverbindingen, waarna eene nadere toelichting van de uitkomsten van proefnemingen met stoomketels, door het lid A. Huet, zal gegeven worden.

— De Rembrandtzaal in het Rijksmuseum is tijdelijk voor het publiek afgesloten, in zooverre dat men de Nachtwacht wel op een afstand kan zien, maar niet in de zaal mag komen.

Dit staat in verband met een verandering aan de buitenkap van de zaal om zoo mogelijk een betere verlichting van het schilderstuk te verkrijgen. Reeds eenigen tijd geleden is een dergelijk voorstel uitgegaan van de commissie van toezicht en advies voor de schilderijen der gemeente. Men ging daarbij van de meening uit dat door bedekking van het hoogste gedeelte van de glazen buitenkap een betere lichtverdeeling zou worden verkregen; daardoor zou vooreerst het sterke licht op den vloer van de zaal worden verminderd, maar „de Nachtwacht" zelf zou beter direct licht ontvangen In overeenstemming hiermede kon dan, meende men, het tusschenlichtraam ook gedeeltelijk worden afgesloten en in plaats van mat glas van gewoon doorschijnend glas worden voorzien.

Hoewel dus de geheele zaal op deze wijze wel *minder* licht zou ontvangen dan tot dusver, hoopte men toch verbetering te verkrijgen omdat het immers niet in de eerste plaats noodig is dat een schilderij sterk wordt belicht, maar wèl dat het *meer* wordt verlicht dan de naaste omgeving.

Rotterdam. De heeren G. J. de Jongh, directeur der gemeentewerken, en J. H. W. Unger, archivaris der gemeente, zijn met een der bouwkundigen, den heer Logemann, naar Münster en Parijs vertrokken om aldaar verschillende archiefgebouwen en archief-inrichtingen te bestudeeren in verband met aanhangige plannen tot het stichten van een nieuw gebouw voor het archief der gemeente.

— De Gemeenteraad heeft de ontwerp-verordeningen:
a. houdende bepalingen omtrent de technische ambtenaren bij de plaatselijke werken;
b. op het beheer der drinkwaterleidingen;
c. op het beheer der fabrieken van gas en electriciteit;
d. op het beheer der handelsinrichtingen te Fijenoord en
e. op het beheer der gemeentereiniging,
na korte discussie aangenomen. Bij het onder *a* genoemde ontwerp werd nog een poging gedaan om het door de commissie voor de plaatselijke werken gedane voorstel tot verhooging van het maximum-salaris van den directeur aan te nemen, maar de Raad kon daartoe voor alsnog niet besluiten.

Bij de verordening op het beheer der duinwaterleidingen werd de titel van „technoloog" veranderd in „scheikundig bacterioloog".

Leeuwarden. In een op 25 Mei gehouden vergadering van aannemers en timmerlieden uit Friesland is besloten tot oprichting van een Frieschen aannemersbond met het doel: 1°. het verheffen van den aannemersstand en het bestrijden van alle oneerlijke en minder nobele concurrentie; 2°. tusschen aannemer, besteder en leverancier van materialen een zuivere verhouding in het leven te roepen, met andere woorden, niet te dulden, dat leveranciers handelingen plegen, in strijd met de belangen van de leden van den bond.

Een door het voorloopig bestuur aangeboden ontwerp-reglement werd met eenige wijziging goedgekeurd en vastgesteld.

Tot leden van het bestuur werden benoemd de heeren D. Damstra, T. Bijlsma en G. Jansen, allen te Leeuwarden; A. Schrale te Warns en M. de Vries te Lemmer.

Haarlem. De restauratie van den voorgevel der Vleeschhal is zoo goed als klaar. Het heeft heel wat werk gekost de natuurlijke zandsteen te voorschijn te brengen onder de 2½ millimeter dikke verflaag, waarmede de steen bedekt was. Men hoopt over een zestal weken ook met de restauratie der zijgevels gereed te zijn.

Assen. Aan den heer J. P. Hazen, architect te Groningen, is definitief concessie verleend, voor den tijd van 40 jaar, voor den aanleg en de exploitatie eener bronwaterleiding alhier met prise d'eau in 't Loonerveld. De aanlegkosten zijn op f 120.000 geraamd.

— De heeren Plasschaert, De Nood en Co. te Veere (Zeeland), fabrikanten van kunstglas, glas in lood en gebrand glas, hebben heeren bouwkundigen bij circulaire medegedeeld, dat de „Manufacture de Vitraux d'Art" van de firma Melchers, Doudelet & Co., in hunne handen is overgegaan. Wat het artistieke gedeelte betreft, stellen zij zich voor in denzelfden geest te arbeiden als de heer Melchers deed, maar tevens willen zij trachten het decoratieve deel der bouwkunst in nauw verband te brengen en te houden met constructie en materie. Zij verwachten met vertrouwen steun voor dit ernstig streven en tot beantwoording der vragen of hun werk den architecten zal bevallen en of het kan worden toegepast zoowel voor gebouwen, als salons en huiskamers, volgt de uitnoodiging met belangstelling van de zaak kennis te nemen.

— De 16e algemeene vergadering der Nederlandsche Vereeniging voor Teekenonderwijs zal op Maandag 20 Juli e. k. in de tuinzaal van het Oranje-Hôtel te Wageningen gehouden worden. Volgens de agenda zullen, na het afdoen van verschillende huishoudelijke werkzaamheden, besprekingen over het maandblad en de concentratie der leerstof met betrekking tot het teekenonderwijs aan de orde gesteld worden; het laatste onderwerp in te leiden door den heer J. W. Sevenhuisen.

Door de zorg van den heer G. B. van Leersum, zal tijdens de vergadering een tentoonstelling gehouden worden van schilderijen en schetsen, betrekking hebbende op Wageningen en omstreken. Na afloop der vergadering zal een stoomboottocht gemaakt worden naar de Westerbouwing, den Oorsprong en den Hemelschen Berg, aangeboden door de vereeniging „het Vreemdelingen-verkeer" te Wageningen, waarna, in het hôtel „de Wageningsche Berg", gelegenheid zal zijn tot dineeren.

PERSONALIA.

— Bij kon. besluit is benoemd tot officier in de orde van Oranje-Nassau Mr. A. J. M. Bake, inspecteur in algemeenen dienst bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

— Door den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter A. v. Schaik, bij het aanbrengen van oevervoorzieningen langs de Nieuwe Merwede en W. J. Ragut J.Pz., bij het opruimen van grond en uitvoeren van kribwerk op de Nieuwe Merwede.

— Gedeputeerde Staten van Friesland hebben, met ingang van 1 October a. s., op diens verzoek, eervol ontslag verleend aan den heer G. M. Salverda te Koudum, als opzichter bij den provincialen waterstaat in het 5e district.

In diens plaats werd benoemd de heer T. C. Kiezebrink, thans teekenaar aan het bureau van den provincialen waterstaat, met Sneek als standplaats, terwijl als teekenaar werd benoemd de heer Miedema, thans buitengewoon opzichter.

— Bij de Ned. Centraal-Spoorweg-maatschappij is met ingang van 1 Juli benoemd tot ingenieur van den weg de heer C. Hubers te Utrecht.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Ingenieur bij het mijnwezen in Ned.-Indië. Sollicitanten, voorzien van diploma van examen B, genoemd in art. 65 der wet van 2 Mei 1863, kunnen zich vóór 30 Juni a. s. aanmelden aan het Dept. van Koloniën. (*Zie verder Staatscourant no* 114.)

— Jong ingenieur bij een stoomtram op Java, als sous-chef voor den aanleg en later voor de exploitatie. Aanv. salaris *f* 400 à *f* 450 per maand. Adres lett. X., Centraal Adv.-bureau Gebr. Belinfante, 's-Gravenhage.

— Bouwkundig opzichter voor minstens twee maanden. Adres den directeur der gemeentewerken W. Hofkamp te Leeuwarden.

— Zes ervaren dagelijksche opzichters bij den bouw en verbouw van scholen en onderwijzerswoningen in de gemeente Ooststellingwerf. Salaris *f* 14 per week. Adres aan B. en W. vóór 13 Juni.

— Ingenieur, vooral practisch ontwikkeld, voor eene electriciteits-maatschappij. Adres motto *Ingenieur*, Advertentie-bureau C. W. Betcke, Korte Hoofdsteeg 10, Rotterdam.

— Bekwaam bouwkundig teekenaar en dito opzichter, tegen flink salaris. Adres lett. F. W, Gebouw Maatsch. t. bev. d. Bouwk., Marnixstraat 402, Amsterdam.

— Opzichter-teekenaar voor 6 achtereenvolgende maanden. Salaris *f* 70 per maand. Adres vóór 20 Juni aan den directeur der gemeentegasfabriek te Winschoten. (*Zie advert. in no.* 23.)

— Flink jongmensch, P. G., bekend met bouwkundig teekenen en eenvoudig boekhouden. Salaris naar bekwaamheid. Adres onder no. 6007, Bureau Utrechtsche courant.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Timmerman, goed bekend met bouwkundig teekenen en detailleeren, zag zich gaarne spoedig geplaatst als teekenaar of anderszins. Adres onder no. 5. (2)

— Waterbouwkundig opzichter, ook niet ongenegen als opzichter bij burgerlijke bouwwerken op te treden. Adres onder no. 6. (1)

— Jong bouwkundige, met diploma M. t. b. d. B., zoekt plaatsing bij een bekwaam architect, genegen hem verder te ontwikkelen. Adres no. 1177 boekh. H. N. Mul, Haarlem. (*Zie advert. in dit no.*) (1)

ADVERTENTIËN.

Opzichter-Teekenaar.

GEVRAAGD voor den tijd van *zes achtereenvolgende maanden*, een **BOUWKUNDIG OPZICHTER**, bekend met het **detailleeren**, tegen eene maandelijksche belooning van **70 gulden.** Brieven franco vóór den 20 Juni e. k. aan den Directeur van de gemeente-gasfabriek te *Winschoten*.

Een jong Bouwkundige

met diploma der M. v. B., op verschillende werken als dagelijksch OPZICHTER werkzaam geweest, zoekt tegen Juli a. s. PLAATSING bij een **bekwaam Architect**, welke genegen is en tijd heeft hem verder bouwkundig te ontwikkelen. Conditiën onderling overeen te komen. Brieven No. 1117 bij den Boekhandelaar H. N. MUL te *Haarlem*.

TE KOOP

mede op grondrente, in de onmiddellijke nabijheid van *'s-Gravenhage*, **ongeveer 45,000 cA. BOUWGROND** geheel of gedeeltelijk, met een zich daarop bevindend **BUITENVERBLIJF.** Het BUITENVERBLIJF, zeer geschikt voor Kostschool of Pensionaat, is ook afzonderlijk **TE HUUR**, met een gedeelte van den TUIN.

Door de ligging van het terrein aan goed vaarwater, is de grond o. m. uitmuntend geschikt voor de stichting van fabrieken.

Franco aanvrage bij den Architect K. STOFFELS, *Prins Hendrikstraat 30a* te 's-Gravenhage.

UTRECHTSCHE
Cementsteen Tegelfabriek
van A. DE MORIE, Utrecht.
Cementtegels, Putten, Ringen enz.

COLUMBIA's CARBOLINEUM.
naar verbeterde recepten, overtreft andere soorten door zijne *schoone bruine kleur*. Verkrijgbaar bij G. J. P. VAN STRAATEN, *Houthandelaar*, Amsterdam.

Machinale Jalousiën Fabriek
voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen, ruimen voorraad.
S. BRUIGOM, Arnhem.

Fabriek en Magazijn van Gips-Ornamenten
van **J. P. VAN DEN HEUVEL,**
Van Woustraat No. 2, Amsterdam.
Kunstzandsteen, Portlandcement-Ornamentwerken, zooals CONSOLES, GEVELVERSIERINGEN enz., worden volgens teekening in den kortst mogelijken tijd vervaardigd tegen concurreerende prijzen.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda
SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

GRANIET.
J. H. P. JANSE,
Marnixstraat 364,
AMSTERDAM.

Photo-Zincografisch ATELIER
van **HAUSTEDT & VAN BEMMEL,** Sarphatipark 84, Telefoon No. 1347. AMSTERDAM.

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM.*
Staaf-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer enz.
STALEN BALKEN en BALKIJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. Böhler & Co. te Weenen, alsmede **Christiania Ster Hoefnagels.**

J. BELTMAN JWz., Deventer. Handelskade.
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN, OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.
LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.
LEVERING VAN MOLENBENOODIGDHEDEN, OLIE- EN GASMOTOREN.

ROLLUIKEN van *hout* en van *staal*, in verschillende *constructiën*. Prijscouranten en inlichtingen op aanvrage gratis bij
W. H. M. SCHOLTE,
Fabrikant, Prinsengracht 516, AMSTERDAM.

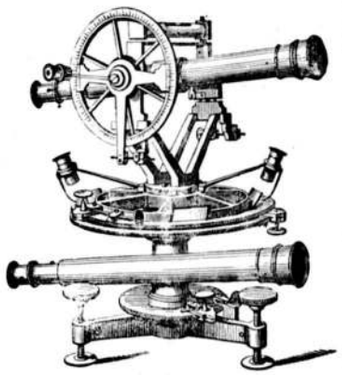

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN.
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN

Brunswijk Hanoversche Cementwaren Fabrieken.
SPECIALE VERVAARDIGING van **brandvrije CEMENTDEELEN** en **WANDEN** voor **vloeren, gewelven, tusschenmuren** enz. enz.
Over 150.000 M². alleen in *Dusseldorf* geleverd. Prospectus en inlichtingen te verkrijgen bij den Agent voor Nederland
D. WILLEMS Jr., Amsterdam, Damrak 82.

CARBOLINEUM „KRIMPEN"
der Maatschij. tot bereiding van Koolteerproducten te Krimpen a/d. IJsel.
Onovertroffen wegens zijn sterk bederfwerende eigenschappen.
Monsters en prospectussen gratis verkrijgbaar. Hoofdagenten voor Nederland en Koloniën:
G. M. BOKS & Co., Amsterdam.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

(*Voor rekening van den Staat*).

Op **Dinsdag** den **30 Juni 1896**, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van: BESTEK No. III.

Het maken van den onderbouw voor eene BRUG voor SPOORWEG en voor GEWOON verkeer over den IJSSEL bij WESTERVOORT, met VIADUCT, op de daartoe in uitvoering zijnde fundeeringen, met eenige bijkomende werken.

Begrooting *f* 618000.—.

De besteding geschiedt volgens § 58 van het bestek.

Het bestek ligt van den 8en Juni 1896 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan (Centrale dienst. 1e Afdeeling.) en aan het bureau van den Hoofd-Ingenieur A. C. BROEKMAN te *Arnhem*, Korte Walstraat No. 45, en is op *franco* aanvraag aan laatstgenoemd bureau te *Arnhem* te bekomen tegen betaling van *f* **1.50**.

Inlichtingen worden gegeven aan het bureau van den Hoofd Ingenieur voornoemd, en door den Sectie-Ingenieur F. J. DES TOMBE, te *Westervoort*.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 16n Juni 1896, aanvangende ten 10½ uur voormiddag *(locale tijd)* aan fort Westervoort (linker IJsseloever.)

UTRECHT, 4 Juni 1896.

AANBESTEDING.

Op **Donderdag 18 Juni e. k.**, des namiddags **2** uur, M. E. T., zal door de Firma GERRIT VAN DELDEN & C°. te **Gronau**, in het Hotel *„ZUM ENGEL"* aldaar worden aanbesteed:

Het bouwen van ruim 2600 M². SHED BOUW, het metselen van KEERMUREN en het graven van een RESERVOIR met verdere werken op een terrein bij hare fabrieken te Gronau.

BESTEK en TEEKENING zijn van af *Maandag 1 Juni*, op franco aanvrage, à *f* 10.— per stel verkrijgbaar ten kantore van den Architect en worden op den dag der besteding tegen *f* 8.— per stel van de inschrijvers teruggenomen.

De Aanwijzing op het bouwterrein zal geschieden op den dag der besteding des voormiddags 10½ uur, M. E. T.

Nadere inlichtingen geeft

G. BELTMAN A.Gz.,
Architect.

ENSCHEDÉ, 27 Mei 1896.

AANBESTEDING.

Het BESTUUR der Woning-Vereeniging „OPENBAAR BELANG" te ***Arnhem*** is voornemens **aan te besteden** het BOUWEN van

38 WONINGEN,

waarvan **2** Bovenwoningen, op de terreinen aan den *Klarendalschen weg, Kool- en Hovenierstraat* te *ARNHEM;* op **Woensdag 10 Juni 1896**, des morgens te *elf* uur, in het Centraalgebouw, *Bakkerstraat*

Aanwijzing ter plaatse *Vrijdag 5 Juni.*

Inlichtingen worden verstrekt aan de Directiekeet, *Nassaustraat* bij den Zwarten weg, alwaar tevens bestek en teekeningen ad *f* 1.25 per stel verkrijgbaar zijn en bij den Opzichter, *Hommelstraat 67.*

AANBESTEDING.

Zaterdag 13 Juni 1896, 's nam. 2 uur, zal in het logement van Mejuffrouw de Wed. ROZENDAL te *Hasselt* publiek worden *AANBESTEED:*

Het bouwen van een HUIS en SCHUUR met HOOIBERG in de Roebolligehoek bij Hasselt, voorden Heer W. Withaar te Hasselt.

Aanwijzing op den dag der besteding, 's voormiddags 10 uur, op het terrein.

Bestek en teekening liggen van Maandag 8 Juni af in voornoemd logement ter lezing.

E. VAN DER KLOCHT.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag 16 Juni** des namiddags 2 uur wenscht de Architect Z. HOEK, namens zijne principalen, in de achterzaal van het *Zuid-Hollandsch Koffiehuis* te *'s-Gravenhage*

aan te besteden:

Het bouwen van VIER HEERENHUIZEN aan den Van Blankenberghstraat (Duinoord).

en op **Vrijdag 19 Juni** des namiddags 2 uur op bovengenoemde plaats:

Het BOUWEN van DRIE DUBB. HEERENHUIZEN aan het Sweelinckplein, hoek Koningin Emmakade (Duinoord).

Bestek en teekening in drie bladen zijn voor perceel No. 1 van af *Woensdag 10 Juni* tegen betaling van *f* **2.50** en voor perceel No. 2 van af *Maandag 15 Juni* tegen betaling van *f* **3.**— verkrijgbaar bij de Firma W. J. VAN HOOGSTRATEN, Noordeinde 98, *'s-Gravenhage.*

Inlichtingen verstrekt bovengenoemde Architect, des morgens van 9 tot 10 uur, ten zijnen Kantore *Waldeck Pyrmontkade 133*, alle werkdagen.

Fotografie-Artikelen.

BILLIJKST ADRES:

Magazijn *Spuistraat* 116 (bij *Torenstraat*) Goedwerkende Toestellen vanaf *f* **9.** Handleiding 15 ct. Prijsc. gratis.

M. H. HESSE,
Amsterdam.

HOOGERWERFF & C°

Kinderdijk en Vlaardingen.

BULLIVANT'S BUIGZAAM STAALDRAADTOUW

voor verschillende doeleinden.

Afstands- en Peillijnen met Haspels.

CRAMER ELSENBURG & C°.,

Hofleveranciers,

AMSTERDAM.

Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.

Centraalverwarming door heete lucht.

ARTISTIQUE DRAPEERING.

Aan H.H. ARCHITECTEN en ADVISEURS **voor Decoratieve meubileering** beveelt zich de

Firma W. A. PAERELS & ZONEN te Delft,

voor de uitvoering van **ARTISTIQUE DRAPEERING** en **BEHANGERIJ** aan, waarvoor eene fijne keuze in **STOFFEN, PERZISCHE en andere TAPIJTEN, JAPANSCHE, ENGELSCHE** en **FRANSCHE MEUBELPAPIEREN** voorhanden zijn.

Prima Referentiën, Stalen en Goederen *franco.* Bespreking en uitvoering op elke plaats.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°24 — ZATERDAG, 13 Juni 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

DE NACHTWACHT.

De pogingen, door den heer Jan Veth voor bijna anderhalf jaar gedaan om verbetering te verkrijgen in de wijze, waarop Rembrandt's Nachtwacht wordt tentoongesteld, schenen aanvankelijk niet het minste resultaat te zullen opleveren.

Nu leest men echter in de dagbladen het volgende communiqué: „De Rembrandtzaal in het Rijksmuseum is tijdelijk voor het publiek afgesloten, in zooverre dat men de Nachtwacht wel op een afstand mag zien, maar niet in de zaal mag komen. Dit staat in verband met een verandering aan de buitenkap van de zaal, om zoo mogelijk een betere verlichting van het schilderstuk te verkrijgen. Reeds eenigen tijd geleden is een dergelijk voorstel uitgegaan van de Commissie van toezicht en advies voor de schilderijen der gemeente. Men ging daarbij van de meening uit, dat door bedekking van het hoogste gedeelte van de glazen buitenkap een betere lichtverdeeling zou worden verkregen; daardoor zou vooreerst het sterke licht op den vloer van de zaal worden verminderd, maar de Nachtwacht zelf zou beter direct licht ontvangen. In overeenstemming hiermede kon dan, meende men, het tusschenlichtraam ook gedeeltelijk worden afgesloten en in plaats van matglas van gewoon doorschijnend glas worden voorzien. Hoewel dus de geheele zaal op deze wijze wel *minder* licht zou ontvangen dan tot dusver, hoopt men toch verbetering te verkrijgen, omdat het immers niet in de eerste plaats noodig is, dat een schilderij sterk wordt belicht, maar wèl dat het *meer* wordt verlicht dan de naaste omgeving".

Dit bericht scheen ons in vele opzichten merkwaardig. In de eerste plaats daarom, dat thans van officieele zijde wordt erkend, dat de verlichting der „Rembrandtzaal" te wenschen overlaat. Ook vonden wij het feit niet van gewicht ontbloot, dat het de stedelijke commissie geweest schijnt te zijn, voor wier aandrang de Rijks-autoriteiten eindelijk zwichtten. Doch het opmerkelijkst komt ons de mededeeling voor van de maatregelen, welke genomen zullen worden.

Wij herinneren ons hoe de heer A. W. Weissman, in October 1886, zijne denkbeelden over Museumverlichting in onze kolommen uiteen had gezet en toen tevens zijne meening over de Rijksmuseumzalen kenbaar maakte. Sedert heeft die architect het zeldzame geluk gehad, zijne ideeën aan het Museum-Suasso in practijk te kunnen brengen, en het nog zeldzamer genoegen gesmaakt, dat die practijk gebracht heeft wat de theorie beloofde. Immers, welke oordeelen ook over de architectuur van het stedelijk Museum geveld zijn, daarover waren allen het eens, dat de verlichting der zalen niets te wenschen overliet.

Het is daarom van belang hier nog eens te herhalen, wat de heer Weissman, nu tien jaar geleden, van de Rembrandtzaal heeft gezegd: „De Rembrandtzaal" zoo schreef hij „heeft niet, als de andere zalen, van twee zijden invallend bovenlicht, doch ontvangt al haar licht uit het noorden. Het koude licht, op deze wijze verkregen, doet aan de Nachtwacht geen goed. Warm licht was hier een eerste vereischte geweest; men denke slechts aan het bekoorlijk effect, dat de namiddag-verlichting op het doek, toen het nog in het Trippenhuis hing, teweegbracht. Zeer hinderlijk is de sterke weerkaatsing van den terrazzovloer. Slechts door daarover een parketvloer van donker hout te leggen, kan men de reflectie verminderen. De poging, in de Rembrandtzaal gedaan, om door een velum het van boven invallend licht te beletten op den vloer te komen, kan niet geslaagd genoemd worden. De rijke beschildering van de muren, hoe verdienstelijk op zichzelf, werkt zeer storend bij het beschouwen der kunstwerken. Stiller tinten en veel minder goud zouden een beter effect gegeven hebben. De schilderijen, met het oog op een zeer eenvoudige omgeving geschilderd, voldoen niet in

deze rijke zaal. De kolommen en vergulde beelden zijn daar vooral niet op hun plaats."

In zijn studie „De inrichting van Kunstmusea", opgenomen in onzen jaargang van 1894, heeft de heer Weissman, wellicht door een gevoel van kieschheid gedreven, het Rijksmuseum onbesproken gelaten. Hij heeft daar echter zijn meening over verlichting van schilderijzalen uitvoerig uiteengezet, en het is niet zonder nut na te gaan, welke voorschriften voor een goede zaal-constructie gegeven worden. Het heet daar: „Men bepale eerst de breedte der zaal, binnen de reeds genoemde minimum- en maximum-afmetingen (7.50 à 11 M.), geve dan de hoogte der lambrizeering aan, die nooit hooger dan 0.80 M. mag zijn." Vervolgens wordt aangegeven hoe de lichtlijnen moeten worden getrokken, een constructie, die zonder diagram niet goed te verklaren is, waarom wij naar bladz. 170 van 1894 verwijzen.

Ook wordt daar 4.50 M. als minimum der breedte van de plafondopening aangegeven. De schrijver vervolgt dan: „Het komt ons echter voor dat men wèl doet die afmeting belangrijk grooter te maken, en hierbij de verhouding van het oppervlak der plafondopening en den zaalvloer in het oog te houden, *daar dit een factor is, die overwegenden invloed op de goede verlichting eener zaal heeft*".

Wij zien hier dus dat de schrijver een geheel andere meening is toegedaan dan de steller van het communiqué, die meent dat men bij *minderen* toevoer van licht een betere verlichting van schilderijen kan verkrijgen.

Bedriegen wij ons niet, dan heeft de Rembrandtzaal een breedte van 15 M. en is zij dus 4 M. breeder dan wat de heer Weissman als maximum aangeeft. Wat de hoogte en het oppervlak van het lantaarnraam betreft, beschikken wij niet over voldoende gegevens. Het mag echter als zeker worden aangenomen, dat de hoogte veel meer bedraagt dan het maximum, dat uit de constructie voorvloeit.

Dit zijn zulke kardinale gebreken, dat daaraan door een verandering der kapconstructie, hoe dan ook, niets te verhelpen is. Men kan immers de zaal noch smaller, noch lager maken. Doch bovendien verdient het volgende de aandacht. De heer Weissmann schrijft: „Indien men acht geeft op de verhouding, die er behoort te bestaan tusschen zaaloppervlakte en plafondopening, kan men de zalen naar verkiezing vierkant dan wel langwerpig maken. Bij vierkante zalen moet men echter zorgen dat aan *alle* zijden van de kap licht kan invallen". Nu is de Rembrandtzaal wel niet volkomen quadratisch, doch hare lengte verschilt te weinig van hare breedte, dan dat zij langwerpig genoemd zou mogen worden. Een verlichting van vier zijden is echter onmogelijk aan te brengen, daar de traptorens en de aansluitende bekappingen schier onoverkomelijke hinderpalen in den weg leggen. Een dergelijke verandering schijnt dan ook niet in de bedoeling te liggen. Bij de te groote zaalafmetingen zou zij ook het verlangde resultaat niet opleveren.

Dat door „bedekking van het hoogste gedeelte van de glazen buitenkap" in de Rembrandtzaal, „het sterke licht op den vloer der zaal zal worden verminderd," hieraan behoeft niet getwijfeld te worden. Maar even zeker is het, dat bij de aanwezige kapconstructie, de lichtvermindering op den vloer gepaard moet gaan met een lichtvermindering op de schilderij. En de Rembrandtzaal, hoe veel licht er ook op den vloer viel, was, ook vóór de plaatsing van het velum, somber genoeg. „Een schilderijzaal, waar geen licht uit het zuiden kan invallen, vertoont een koud, somber aanzien" schreef de heer Weissman, daarmede in 1894 bevestigend, wat hij reeds in 1886 had opgemerkt. Het „gewoon, doorschijnend glas," waarvan men nu het plafond wil maken, kan het gewenschte licht niet verschaffen, doch zal alleen een onaangenaam kijkje op de kapconstructies geven.

Wij hebben omtrent een en ander den heer Weissman zijn meening gevraagd en mochten van hem de verzekering ontvangen, dat onze inzichten juist zijn. Doch wij verzochten hem tevens te willen mededeelen, wat er zijns inziens tot verbetering van den toestand gedaan moest worden.

Hij was van oordeel dat men de Rembrandtzaal moest laten zooals zij was, maar niet meer voor het tentoonstellen van schilderijen moest gebruiken. Ook de zijkabinetten van de eerezaal wilde hij niet langer voor het exposeeren van schilderijen bezigen. Door de bovenlichten van Rembrandt- en eerezaal met gebrand glas te vullen, zon hij dezen lokalen het karakter van schilderijzalen willen ontnemen; met de groote voorhal zouden zij dan een monumentale *salle des pas perdus* kunnen vormen, waar busten, beelden en oudheden konden worden opgesteld. Waar nu de Nachtwacht hangt, zou bv. een monumentale inscriptie, een gedenkteeken of iets dergelijks kunnen komen.

De Nachtwacht, de haar thans omgevende schilderijen en de doeken der zijkabinetten van de eerezaal wilde hij tegen den noordelijken wand van een der lange zalen plaatsen, op de wijze zooals reeds met de Staalmeesters geschied is. Er zou echter gezorgd moeten worden, dat het effect dezer stukken niet bedorven werd door zooveel middelmatigs, als thans bv. in de zoogenoemde „portrettenzaal" aanwezig is. Kan voor deze stukken van minder waarde geen andere plaats gevonden worden, dan zouden die in de eerezaal, hoe slecht het licht daar ook is, moeten worden gehangen.

Het komt ons voor dat deze wenken, gegeven door iemand, die getoond heeft hoe een goede inrichting van schilderijzalen kan verkregen worden, in ruimen kring de aandacht verdienen. Wij bevelen deze denkbeelden, wier verwezenlijking slechts weinig kosten met zich zou brengen, in ernstige overweging aan. Men vergete niet dat een half ei beter is dan een leege dop en dat er al heel wat gewonnen zou zijn, indien Rembrandt's werk maar in een uitsluitend daarvoor dienende zaal, bv. de Staalmeesterszaal, op het zuiden hing. In deze zaal zou alle overtollig sieraad bedekt moeten worden, waartoe een bekleeding met de een of andere stof het geschikst schijnt. Als, — wat ons na het oordeel van den heer Weissman wel zeker schijnt, — de verandering van de Rembrandtzaal niet het gewenschte resultaat levert, kan men die zaal en de eerezaal laten zooals zij zijn, ook al zijn de schilderijen verwijderd.

Welke zaal dan echter voor Rembrandt bestemd worde, er dient gezorgd, dat de hinderlijke terrazzovloeren geen schade meer kunnen doen. Is eene vervanging daarvan, ook voor die eene zaal niet mogelijk, dan zal door het leggen van tapijten verbetering moeten komen.

Hopen wij dat deze proef met de beste der *bestaande* bovenlichtzalen genomen worde. Men houde toch vooral in het oog dat zij zeer weinig kostbaar is en niets prejudiciëert.

JACOB VAN CAMPEN.

Bij het zoeken in „Theod: Schreveli Harlemias, of eerste stichting der Stad Haarlem, etc. vermeerdert met historiesche (sic) aanteekeningen tot den jaare 1750" vonden wij het volgende over Jacob van Campen. Waaruit de bijzonderheden geput zijn wordt niet gemeld.

***

Jacob van Kampen, Heer van Ramsbroek, was mede een Haarlemmer van geboorte, wiens schilderwijze grootsch was en breed, zo in zijne Historiestukken als bijzondere Beelden, sterk en trots, op de manier van de kunstrijke schilders *Jan Bylaart* en den beruchten *Bronkhorst*. Te Breda, in een koffijhuis, hongen eertijds twee kunsttafereelen, die wij dikmaals hebben bestudeert, onder het drinken van een kopje koffij; beide deze Conterfijtzels verbeelden eene Dame, rijkelijk gejuweelt, en eene Harderinne, zedigjes opgeschikt, zijnde het eene geschildert bij *Rembrant van Rijn* en het andere bij *Jacob van Kampen:* waarvan dat de koffijhuishouder het volgende relaas gaf aan de Gasten: „*Rembrants* groote naam stak *van Kampen* in de oogen, (vertelde hij) en daarom heeft hij die Harderin geschildert, die zo stemmig is toegetakelt met een strooije Hoed op 't hoofd, waar op een Roos, het zinnebeeld van schaamte, is vastgehegt, gekleed in een stijf keurslijf, bloedrood gecoleurt en een gele bovenrok, beide forsse couleuren. Zodra had die beroemde Bouwheer en Kunstschilder die schoone Veldnimf niet gemaakt, of hij noode alle de beste kunstkenners en verzogt aan die Heeren, van hun oordeel te geven over dat Tafereel, die het eenpaariglijk prezen en tot den Hemel toe verhieven, zeggende nooit schooner Stuk van zijn hand gezien te hebben. Daar op verzogt hij hun, van de oogen voor het grootste gedeelte toe te nijpen, en dan het in het geheel te beschouwen; het geen zij deeden; en daar op vroeg hij: En wat speelt nu de Meester of is het krachtigste op dat Stuk? Waar op zij zo dra niet haden gerepliceert, het Aangezicht en de Handen: of hij sprak, daar in bestaat de kunst, Heeren, maar niet in alles te overtaanen of zwart te maken, om een Tronie of Hals te doen afsteeken, gelijk als de beroemde *Rembrant* doet. Ik heb de twee couleuren uitgekipt, die alle andere couleuren overkraaijen, en des niet tegenstaande triomfeert het Hoofd van mijne Harderin, en haare Handen; ook is er bloed in de wangen en handen: daar de Beelden van *R. van Rijn* er meestendeels uit zien als bloedelooze schimmen".

Wij willen wel bekennen, dat hij ten deele gelijk had, en ten deele ongelijk; want het was waar, dat men het bloed zag spelen door de wangen van zijne bevallige Harderin, en dat alles aanvalliglijk was behandelt; maar het Conterfijtzel van *Rembrant van Rijn* was zo krachtig en verstandig van lichten en schaduwen, en de houding had hij zo zonderling in acht genomen, dat men fluks in het intreden van de koffijzaal het stuk van *Rembrant* zag en naderhand de Schilderij van den Kunstschilder *J. van Kampen* moest gaan opzoeken.

Daar word verhaald, dat hij in zijn tocht, die hij deed naar Italien, voornemens was zich in die luchtstreek te oeffenen na de Schilderkunst der alderberuchtste Kunstschilders. Dan, zeggen de Chronijkschrijvers, hij ontmoette bij den weg een Waarzegster, die hem om een aalmoes vroeg, en zich aanbood, om hem goedergeluk en zijn toekomend fortuin te voorzeggen. *Jacob van Kampen* gaf haar eenig geld en liet haar zijn hand kijken; waar op zij hem aanstonds zei: „Dat hij een Schilder was, die na Italien trok, om aldaar zijne kunst voort te zetten. Doch, vervolgde zij, gij gaat als Schilder daar na toe, maar zult voor Bouwmeester wederkeeren, en in uw Vaderland worden gebruikt tot heerlijke Werken. Ook voorzeg ik u, dat het oud Raadhuis van Amsterdam zal afbranden; maar gij zult uit deszelfs assche een heerlijker Gebouw doen opreizen, waardoor uw naam tot aan het gestarnte zal steigeren en eeuwiglijk, gelijk een Ceder van Libanon groenen bij de naneeven." De jonge kunstenaar lachte met die Voorzegging; die echter in alle deelen op tijd en wijlen is vervult geworden, wijl hij te Romen belande, en aldaar zich inwikkelde in de gunst van een Kardinaal, die hem aanleiding gaf, om de Bouwkunde te leeren; waar in hij zo een Overvlieger wierd, dat die zelve Prins van de H. Kerk hem naderhand gebruikte in het opregten van onderscheidene heerlijke Gebouwen.

Hij was de voornaamste Bouwheer die gebruikt is geworden in het stichten van het Stadhuis van Amsterdam; geschat, en bij de gantsche Waereld goedgekeurd voor het achtste Waereldswonder. Ook heeft hij dat overheerlijk Gebouw gesticht in 's-Gravenhage, genaamt het Huis van Prins *Maurits*, zo ongelukkig afgebrand, uit wiens assche wel een jonge Fenix, doch min schoon als de oude, is herbooren. Daarbij heeft hij dat kunstig Gebouw geordonneert, 't Amsterdamsche Schouwburg, dat voor geen Schouwburg in Bouwkunst (wij spreeken van geen groote) behoeft te wijken. Noch is die beroemde *Jacob van Kampen* de Bouwmeester van het Huis van den Heer *van Zuilichem* te Voorburg, nabij 's-Gravenhage, als van's gelijken van den Heer *Dedel* te Lis; en van een groot getal andere weërgalooze Gebouwen. Hij is overleden op zijne Heerlijkheid van Ramsbroek en te Amersfoort begraven. Zijn Grafstede pronkt met het volgende Vaersje:

d' Aartsbouwheer, uit den stam
Van Kampen, rust hier onder:
Die 't Raadhuis T' Amsterdam
Gesticht heeft, 't achtste wonder.

***

Dit bericht is in vele opzichten zeker niet zonder belang. Wel is het een stukje „*histoire anecdotique*", zooals alle oudere geschiedschrijvers die pleegden te boek te stellen, en mag men daarom een zekere voorzichtigheid bij de beoordeeling niet uit het oog verliezen, maar allicht schuilt er toch wat koren onder het kaf.

Jacob van Campen komt in Schrevelius' beschrijving van Haarlem voor, als zijnde Haarlemmer van geboorte. Is hij dit ook werkelijk geweest? In den regel wordt als zijn geboorteplaats thans Amersfoort aangenomen, en dan gezegd, dat de schilder Jacob van Campen, die door Ampzing vermeld wordt, een ander persoon is geweest. Men kan deze opvatting b.v. in Galland's bekende werk vinden. Het heet daar: „*Dass er* (v. Campen) *im Tempel der Kunst nicht als homo novus auftrat, bezeugen die alten Schriftsteller, von denen S. Ampzing einen Maler Jakob van Kampen rühmt, Th. Schrevelius einen Haarlemer Fabrikmeister van Kampen als Zeitgenossen Lieven de Keys bezeichnet.*" In een noot wordt hieraan toegevoegd: „*Dieser Maler wird häufig mit dem gleichnamigen Architecten verwechselt.*"

Is nu de schilder, die door Ampzing wordt geprezen, dezelfde geweest als de latere bouwmeester? Heeft er een familiebetrekking bestaan tusschen den schepper van het Amsterdamsch stadhuis en „de Heer van Kampen", die door Schrevelius met „Meester Lieven de Kaij" genoemd wordt onder „de Architekken en opperste Bouwmeesters" van het in 1608 gesticht Oude-mannenhuis te Haarlem? Galland zwijgt daarvan, en vermoedelijk omdat hij geen zekerheid had, gebruikt hij de weinig zeggende uitdrukking „dat Van

Kampen niet als *homo novus* in den tempel der kunst is opgetreden."

De ongenoemde schrijver, die het zesde boek van Schrevelius heeft bijgewerkt, moet als de auteur van het bovenvermelde over Jacob van Campen worden beschouwd. Daar deze 18e-eeuwer natuurlijk uit min of meer vertrouwbare bronnen geput heeft, kan er tegen het door hem medegedeelde velerlei bezwaar geopperd worden. Maar Schrevelius zelf, die in het midden der 17e eeuw zijn boek in het licht gaf, en die dus, als tijdgenoot, goed ingelicht kan geweest zijn, noemt Van Campen toch ook onder de beroemde mannen, die Haarlem heeft opgeleverd. Hij doet dit met deze woorden: „Alle deze noch overtreft Jacob van Kampen, zo edel schilder als gezwind Mathematicus, en Architect van den Prins van Oranje, zijne Hoogheid; zelve een Man van groote Middelen, die uit de Kunst geen winst gesocht heeft, maar een naam." Schrevelius kon het Raadhuis te Amsterdam nog niet vermelden, omdat hij „schreef vóór den tijd, dat dit werd begonnen."

De oorspronkelijke uitgave van Schrevelius' werk was in de 17e eeuw zeer vermaard en Jacob van Campen heeft haar zonder twijfel gekend. De „Heere Dirk Schrevel, Haarlemmer, eertijds Rector der Latijnsche Schoole en wel bekend bij de Geletterde Waereld", heeft, zoo de heer van Randenbroek in zijn jonge jaren zijn school niet bezocht, toch zeker geweten, dat zijn werk in diens handen zou komen. Daarom is het niet aan te nemen, dat hij Jacob van Campen onder de Haarlemmers zou tellen als deze daar niet toe behoorde.

Dat Van Campen een „gezwind Mathematicus" is geweest, schijnt niet onmogelijk; misschien heeft zijn liefde voor de wiskunde hem wel van de schilderkunst tot de bouwkunst doen overgaan. Van zijn schilderwerk is weinig bewaard gebleven; behalve een en ander in het Huis ten Bosch, dat aan hem wordt toegeschreven, geeft alleen het decoratief schilderwerk in het Nederlandsch Museum, met het wijsgeerig devies daarbij, van zijn manier eenig denkbeeld.

Is nu het verhaal omtrent de schilderijen te Breda verzonnen of berust het op een goeden grond? Wij tasten in het duister. Wat voor de betrouwbaarheid van den schrijver zou pleiten, is het juiste oordeel over Rembrandt's kunst geveld; in de 18e eeuw stond deze meester niet in hoog aanzien en verkoos men werk van meer academische opvatting. Aan de andere zijde schijnt het ons niet zeer waarschijnlijk, dat de deftige Jacob van Campen, Heer van Randenbroek, door Rembrandt's lauweren tot naijver geprikkeld zou zijn.

Een tocht naar Italië heeft van Campen zeker ondernomen. Het verhaal van de waarzegster kunnen wij laten voor wat het is; maar is de schilder wezenlijk te Rome tot de bouwkunst overgegaan? De mogelijkheid bestaat, al is misschien de rol van den „kardinaal, prins van de H. Kerk" niet zoo belangrijk geweest, als vermeld wordt.

Men mag aannemen, dat Van Campen omstreeks 1620, althans vóór 1630 in Italië vertoefd heeft. Maderna was daar toen de gevierde man. Vooral de gevel van St. Pieter had hem beroemd gemaakt. Ook later nog is zijn talent vooral naar dien gevel beoordeeld, en heeft men hem als den vinder beschouwd van de daar toegepaste kolossale pilasterorde. Doch dit is niet geheel juist. Maderna was daar gedwongen, het systeem van Michelangelo te volgen. Zijn zelfstandige werken evenwel, zooals Santa Suzanna en het Palazzo Chigi vertoonen de reusachtige pilasters niet, doch zijn zoo ontworpen, dat iedere verdieping haar eigen orde heeft, juist zooals ook Van Campen zijn gevels ordonneerde. Dat Maderna op Van Campen invloed heeft gehad, mag dus niet zonder meer verworpen worden.

Wat nu de andere mededeelingen betreft, die over het stadhuis te Amsterdam is niet met de waarheid in strijd. Over het „overheerlijk gebouw in 's-Gravenhage" — men begreep toen nog dat *te* 's-Gravenhage onzin is en schreef nooit *te* Den Haag! — kan niet geoordeeld worden, nu het niet meer bestaat. Wel is ook de Amsterdamsche Schouwburg al lang verdwenen, doch omtrent dit gebouw zijn vele berichten bewaard gebleven. Algemeen gaat Nicolaas van Campen voor den bouwmeester door. Doch dat deze technische kennis heeft gehad, is niet bewezen en daarom is het niet onaannemelijk, dat hij zich door Jacob, toen reeds een man van naam, heeft doen bijstaan en dat deze dus eigenlijk de bouwmeester geweest is.

Van het huis van den heer Van Zuilichem weten wij geen nadere bijzonderheden, doch het staat vast, dat Van Campen dit heeft geordonneerd.

Wat het „huis van den Heer Dedel te Lis" betreft, hebben wij nagezien „Rhijnlands fraaiste gezichten, vertoonende alle deszelfs lustplaatzen, heerenhuizen en dorpen van halfwegen Haarlem en Leijden af, door Lisse, Sassenheim, enz. enz., vertoont in hondert Afbeeldingen, naar 't leeven geteekend en in 't ligt gebracht door Abraham Rademaker, met een Gedicht, daarop toepaslijk, verciert, tot Amsteldam, bij Leonardus Schenk, op den Vijgendam, 1732." Daarin staat echter geen buitenplaats van een heer Dedel vermeld. Nu is het mogelijk, dat in de 18e eeuw dit huis van eigenaar veranderd was. Onder de afgebeelde buitenplaatsen is er echter geen enkele, die de manier van Jacob van Campen vertoont. Wel zegt de dichter van het huis „toebehorende den Heer Christian de Jonk: „'t geen zoo fraai de Bouwkunde eer kon sieren", doch de prent geeft een huis te zien, zooals zij door Pieter Post en Vingboons zoo dikwijls gemaakt werden, geheel van gebakken steen en zonder het minste sieraad.

De geschiedenis van Jacob van Campen moet nog geschreven worden. Het is te hopen, dat deze taak weldra door een bevoegde hand worde ondernomen, opdat over een der belangrijkste figuren onzer 17e eeuw alle licht verspreid wordt, dat te verkrijgen is.

VROME WENSCHEN.

„Mr. H. Viotta is benoemd tot directeur der Koninklijke Muziekschool te 's-Gravenhage".

Wat gaat mij dat aan, zal menig lezer van *De Opmerker* denken, en zelfs de verklaring, dat de Haagsche Muziekschool eigenlijk Nederlandsch Conservatorium van Toonkunst verdiende te heeten, zal aan bovenstaand bericht nog geen genoegzame belangrijkheid bijzetten om de mededeeling ervan, in dit blad, duidelijk te maken.

En toch wil ik nog even aanhalen, wat ik bij dit bericht in de dagbladen over die school vond aangeteekend.

In 1826 bij Koninklijk Besluit opgericht, heeft zij reeds menig talent ontwikkeld en vooral veel bijgedragen tot de meer degelijke beoefening der toonkunst in Nederland.

Vele musici van naam, een naam, die niet begrensd bleef tusschen Oost-Friesland en de Schelde, waren leerlingen dezer school.

In het begin dezer eeuw toch zag het er hier treurig uit en schreef Dr. Gust. Schilling in een opstel over J. B. van Bree: „Die geringen Mittel aber, welche

Holland in dieser musikalisch paedagogischen Hinsicht jetzt bietet, lassen annehmen, wie ungemein viel dabei seinem eigenen Fleisze und seinem Talente überlassen bleiben muszte"

Ziedaar wat mijn aandacht trok, en misschien begint de scherpzinnige lezer nu te raden, waar ik heen wil met deze mijne aanhaling uit het kunst- en letternieuws van *De Telegraaf*.

Zoo niet, dan stelle hij in het bovenstaande in plaats van „toonkunst en musici" de woorden „bouwkunst en architecten".

Gewis zal hem dan, evenals mij, de verzuchting op de lippen komen: Ja, ware dat eens zoo geweest, dan zou het er misschien met onze bouwkunst wel eenigszins anders uitzien dan thans.

Hadden wij ons eens een 50-, 60tal jaren mogen verheugen in het bezit van een Conservatorium voor Bouwkunst, 't zij dan koninklijk of maar gewoon nationaal Nederlandsch, dan konden wij de musici met onze architecten, leerlingen van zulk een school, wellicht naar de kroon steken.

Maar hoe is het nu? Passen de woorden van Schilling voor ons, beoefenaren der bouwkunst, helaas nu nog niet nagenoeg geheel op den tegenwoordigen toestand?

En kan men van de beste onzer architecten niet zeggen, dat: de geringe middelen, die Holland in architectonisch paedagogisch opzicht thans aanbiedt, doen aannemen hoe ongemeen veel daarbij aan hun eigen vlijt en talent moest blijven overgelaten?

Ja zeer zeker; wanneer hier te lande een architect het tot een zekere hoogte brengt, dan is het wel tengevolge van noeste vlijt en taaie volharding.

Nu zullen velen wellicht zeggen, dat men zonder die eigenschappen, bij de beste opleiding toch niet komt tot die hoogte, dat die beide zonder twijfel in elk geval noodig zijn en, wie ze niet bezit, beter doet, het wijd gebied der bouwkunst niet te betreden.

Maar men vergete niet dat menig talent, bij gebrek aan leiding, niet tot ontwikkeling komt en leze dan ook, hoe van de Haagsche Muziekschool getuigd wordt, hoe zij vooral heeft bijgedragen tot de meer degelijke beoefening der toonkunst in Nederland.

Is daarbij dan niet de vraag gewettigd, of het niet tijd wordt, dat men zich ook eens gaat aantrekken de meer degelijke beoefening der bouwkunst in Nederland.

Is het land, dat een aantal universiteiten en andere inrichtingen van wetenschap kan onderhouden te klein, te arm, om er één bouwkunstschool op na te houden? één volledig conservatorium. Wanneer, volgens bevoegde beoordeelaars, een Nederlandsche muziekschool, hoewel op kleiner schaal, wat volledigheid betreft de vergelijking met buitenlandsche inrichtingen als het Parijsche Conservatoire kan doorstaan, zou dit dan ook niet met een Bouwkunstschool zoo kunnen zijn?

Ik geloof het wel, ik geloof het ook vooral daarom, omdat uit een oogpunt van kunst, bouwkunst en muziek elkander nader staan, dan men meent; ook tegenover de vraag, veel besproken, maar als zoo vele andere kunstvragen nog onbeantwoord, of het wel mogelijk is kunst aan een school te onderwijzen.

Ik zal mij niet in de sferen begeven, waar die vraag tehuis behoort, ook omdat het toch zeker bezwaarlijk zou gaan daarover iets te zeggen, wat niet reeds honderdmaal door anderen is gezegd, maar ik wil alleen dit opmerken: elke kunst, of wanneer men slechts van één ondeelbare kunst wil hooren, *de* kunst heeft hare vormenspraak, haar taal, die men geleerd moet hebben, waarvan men zich moet hebben leeren bedienen om kunst te oefenen, en het onderricht in die taal is een taak, die kan en moet worden aanvaard door de kunstscholen.

Een conservatorium voor de bouwkunst heeft dus zeker niet minder reden van bestaan, dan een voor muziek en we hadden dat reeds lang moeten hebben en wel een, dat zoo volledig mogelijk is ingericht.

Waar toch onder meer bij het Nederlandsch architecten-examen van de candidaten geëischt wordt, de kennis van de burgerlijke bouwkunde, de schoone bouwkunst in haren geheelen omvang daaronder begrepen, daar dient toch ook de gelegenheid te bestaan, in dien geheelen omvang, en dit zegt nog al iets, te worden ingewijd.

Want, afgezien van de groote hoeveelheid zuiver technische wetenschap en technische vaardigheid, die de aanstaande architect zich, evenals de toonkunstenaar, om te beginnen, moet eigen maken; afgezien van de onmisbare vakken, als bouwkundige hygiëne, de leer van bestek en begrooting, de uitvoering van bouwwerken enz., waarvoor in onzen tijd wel afzonderlijke colleges door specialiteiten behoorden te worden gegeven, mag het meer dan erg heeten, dat aan de voortgezette hoogere burgerschool te Delft, waar de officieel erkende Nederlandsche bouwmeesters worden gekweekt, nu nog, aan 't eind der 19e eeuw, één hoogleeraar met zijn assistent de kleinigheid voor zijne rekening heeft, genaamd: de schoone bouwkunst in haren geheelen omvang. Aan de geschiedenis der bouwkunst heeft één hoogleeraar zeker meer dan genoeg, aan een speciaal college van Nederlandsche bouwkunst-geschiedenis denk ik dan nog niet eens, ofschoon dat ook geen weelde zou zijn.

Waar toch zou de studie van dit vak beter op hare plaats zijn, dan aan een conservatorium voor bouwkunst, waar knappe menschen zich geheel zouden kunnen wijden aan een arbeidsveld, waarop nu af en toe, te hooi en te gras door de enkele bouwmeesters, die ertoe in de gelegenheid zijn, excursies worden ondernomen, waarvan de resultaten ons nu en dan even worden vertoond, om daarna weder voor langen tijd in de portefeuilles te worden begraven.

Wie Klasens „Gründriss Vorbilder" kent, zal eenigszins den omvang bevroeden, dien een ander vak, de kennis van gebouwen (Gebäudekunde zeggen onze buren) in onzen tijd heeft aangenomen en toegeven, dat het niet meer aangaat, dit maar zoo terloops te behandelen.

Wie eenige studie van vormenleer (Tektonik en Architektonik) heeft gemaakt, zal erkennen, dat het wel wat gek is dat er architecten zijn, die het ruime arbeidsveld, dat ook dit onderdeel der bouwkunstwetenschap aanbiedt, nimmer betreden hebben.

Wie zal voorts eenige kennis van archeologie en symboliek voor den architect van te weinig nut achten, om daaraan niet eens nu en dan een college-uur te wijden?

Wie zal niet toegeven, dat de decoratie van groote en kleine ruimten een vak is, dat een afzonderlijke behandeling verdient en noodig heeft.

En hoeveel ware aan de weinige hier aangestipte punten nog toe te voegen, eer men het volledig programma voor „de bouwkunst in haren geheelen omvang" (laat ons het „schoone" er nu maar aflaten) bij elkander heeft.

Het ligt niet in mijne bedoeling zulk een programma hier te gaan ontvouwen.

Maar wij leven in een tijd van hervorming en herziening; hoe jammer, dat dit alles maar al te vaak uitloopt op lapwerk.

Men verwijt onzen Minister, dat zijn kieswet lap-

werk is. Dat is gemakkelijk genoeg, maar niet nobel, want het gaat niet aan zulk een man alleen de schuld te geven, waar hij blootstaat aan invloeden, machtig genoeg om onder een liberale regeering toch een toestand van erbarmelijk conservatisme in 't leven te roepen en te houden.

Te beter gelukt die waar de angstvalligheid, de vrees voor een mogelijken misgreep, zoover gaat, dat men de trekschuitpolitiek: „zachtjes aan, dan breekt het lijntje niet!" blijft toepassen, ook daar, waar men algemeen overtuigd is van de dringende noodzakelijkheid van doortastende maatregelen.

En zoo zal dan ook een afdoende hervorming van het hooger bouwkunstonderwijs, trots rapporten en adressen, die er reeds zijn en die nog komen zullen, wel langen tijd blijven behooren tot de vrome wenschen, van welker vervulling onze kinderen .... misschien ... iets zullen mogen zien.

Voor ons, thans levenden en strevenden, is dit alles toekomstmuziek, want, toegerust met de kennis onzer hedendaagsche Nederlandsche toestanden, durven wij vooralsnog geen antwoord te verwachten op de vraag: Waar is de man van invloed, staande boven de partijen, of waar zijn de mannen, die in vereeniging kracht zoekende, als één man het nu eens voor de bouwkunst zullen opnemen en van de regeering zullen eischen, wat haar toekomt: een hoogeschool, waar werkelijk de (schoone) bouwkunst wordt beoefend en geleeraard in haren geheelen omvang.

LUCTOR.

PRIJSVRAGEN

ONTWERP VAN EENE DORPSKERK, UITGESCHREVEN DOOR DE VEREENIGING „DE FRIESCHE BOUWKRING" TE LEEUWARDEN.

Van de ingezonden antwoorden op deze prijsvraag is door de Jury toegekend de eerste prijs aan het ontwerp van den heer D. Meintema te Mantgum, en de tweede prijs aan dat van den heer E. Statema Jr. te Dongjum

In het volgend nommer deelen wij het Juryrapport mede.

RECLAME-BILJET VOOR DE PERRYPENNEN.

In het Juni-nummer van *De Perry-bode* wordt de uitslag medegedeeld van een prijsvraag, uitgeschreven door de firma voor het beste ontwerp van een reclamebiljet voor de bekende Perrypennen. Uit een groot aantal inzendingen wees de Jury er twee aan, welke beide gelijk recht hadden op den prijs. Het eene ontwerp was van den heer Wolters Jr. te Amersfoort, het andere van den heer N. van der Waals, te Arnhem.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

Was de 'April-vergadering van het Instituut, in weerwil van een uitgebreid programma, betrekkelijk vroeg geëindigd, niet aldus de zomer-vergadering, die op 9 Juni jl. werd gehouden en waarin weder een aantal onderwerpen ter behandeling kwamen. Zij werd eerst ten halfvijf ure gesloten.

De notulen der Instituuts-vergadering van April gaven ditmaal geen aanleiding tot discussie; evenmin het algemeen jaarlijksch verslag en de rekening en verantwoording.

Nadat de president met eenige woorden de onlangs overleden gewone leden J. Ilcken en Cs. de Groot van Embden had herdacht, wachtte hem de meer aangename taak om voor de vijfde maal de vijfjaarlijksche premie toe te kennen, bij testamentaire beschikking door wijlen den stichter van het Instituut, F. W. Conrad, uitgeloofd voor het lid, dat gedurende dat tijdsverloop de beste verhandeling zou hebben geleverd. Door den Raad van Bestuur werd ditmaal de premie, ten bedrage van honderd gulden, toegekend aan het lid H. J. E. Wenckebach voor zijn in 1895 gehouden voordracht over het roesten van ijzeren bruggen en de middelen ter bestrijding daarvan.

Twee voorstellen van den Raad werden met algemeene of overgroote meerderheid van stemmen aangenomen: 1o. om aan directeuren der Maatschappij ter bevordering van Nijverheid eene geldelijke bijdrage en wel ten bedrage van honderd gulden aan te bieden ter verkrijging van een oorspronkelijk handboek voor het onderwijs in de beoefening van het timmervak door Nederlandsche werklieden en 2o. dat de vergadering zou besluiten, om zich tot de Tweede Kamer der Staten-Generaal te wenden met de mededeeling, dat het Instituut zich vereenigt met de algemeene strekking van het adres betreffende het aanhangig wetsontwerp tot wijziging van het bestuur der Polytechnische School, onder dagteekening van 9 Mei jl. door de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs aan de Kamer ingediend.

Eene mededeeling over uitgevoerde werken tot verbetering van de spoorwegbrug over de Oude Maas bij Dordrecht, door het lid Wenckebach aangeboden, zal in het Tijdschrift worden geplaatst.

De in de beide vorige vergaderingen gevoerde beraadslagingen over de 's-Gravenhaagsche en Amsterdamsche duinwaterleidingen hadden het lid Th. Stang aanleiding gegeven om in deze vergadering de vraag aan de orde te stellen, waarop het voornamelijk aankomt bij het maken van goed werkende draineerleidingen. De heer Stang, die wel eenigszins in de vroeger gevoerde discussie terugtrad, hield over de vraag zelve eene uitvoerige voordracht, door talrijke teekeningen op groote schaal toegelicht. De daarop gevolgde gedachtenwisseling droeg dientengevolge eenigermate een tweeslachtig karakter, doch gaf toch belangrijke bijdragen tot beantwoording van het vraagstuk. Daaraan namen de leden J. van Hasselt, J. M. K. Pennink en H. P. N. Halbertsma deel.

Vervolgens werd het woord gevoerd door het lid R. H. Gockinga over toldeuren en tolkleppen, met name zooals die te Vreeswijk zijn aangebracht. Deze voordracht, insgelijks door teekeningen opgehelderd, leidde tot eene korte wisseling van gedachten met de leden H. A. van IJsselsteyn en N. A. M. van den Thoorn.

Hierop volgde een zeer uitvoerige, in alle details uitgewerkte en met groote helderheid voorgedragen mededeeling van het raadslid J. Schroeder van der Kolk, waarin hij verslag gaf van de tot heden verkregen uitkomsten van proefnemingen omtrent den wrijvingsweerstand van klinkboutverbindingen, waarvan de slotsom was, dat, hoe aannemelijk de uit de verkregen uitkomsten af te leiden gevolgtrekkingen reeds nu mogen voorkomen, zij toch nog slechts als voorloopig mogen worden beschouwd en op verdere proefnemingen nadere besluiten zullen worden gegrond. Deze voordracht werd niet alleen door talrijke teekeningen, maar ook door tabellen van de verkregen uitkomsten, monsters en modellen toegelicht. Een paar vragen van de leden G. van Diesen en M. C. J. Piepers werden door den spreker beantwoord.

Een laatste mededeeling werd geleverd door het lid A. Huet, die, naar aanleiding van een onlangs in het Tijdschrift van het Instituut opgenomen stuk een overzicht aanbood van uitkomsten van proefnemingen met stoomketels.

De Raad van Bestuur moest ditmaal eene belangrijke wijziging ondergaan. Behalve de vacatures, ontstaande door de periodieke aftreding van de raadsleden G. J. de Jongh, I. A. Lindo en J. F. W. Conrad (niet herkiesbaar) moest in twee andere vacatures worden voorzien, ontstaan door het tusschentijds bedanken van de raadsleden J. Z. Stuten en Dr. E. F. van Dissel. Met groote meerderheid van stemmen werden tot leden van den Raad gekozen de gewone leden W. F. Leemans, E. H. Stieltjes, J. D. Donker Duyvis, F. M. van Panthaleon baron Van Eck en G. B. H. F. Alpherts.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. De Minister van Binnenlandsche Zaken brengt ter algemeene kennis dat de eindexamens der Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers en der Rijksschool voor Kunstnijverheid in het openbaar zullen plaats hebben op 26 Juni e. k. en volgende dagen in het Rijksmuseumgebouw te Amsterdam.

Als deskundige is daarbij door genoemden minister aangewezen Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, directeur van het Nederlandsch Museum, en tot plaatsvervangend deskundige de heer N. van der Waaij, hoogleeraar aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam.

— De Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid brengt ter kennis van belanghebbenden dat in het einde der maand Juli e. k. het examen zal worden afgenomen van hen, die voor de betrekking van adspirant-ingenieur voor het stoomwezen in aanmerking wenschen te komen; dat drie adspirant-ingenieurs voor het stoomwezen kunnen worden benoemd, terwijl aan die betrekking een jaarwedde verbonden is, waarvan het minimum en maximum respectievelijk f 1200 en f 1600 bedraagt.

Zij, die aan dit examen wenschen deel te nemen, moeten zich daartoe vóór 1 Juli e. k. bij gezegeld adres bij genoemden Minister aanmelden, met opgave van naam en woonplaats en onder overlegging hunner geboorte-akte.

— Volgens verschillende bladen bestaat het voornemen een commissie van deskundigen te benoemen met het doel den Minister van Waterstaat van advies te dienen in zake de verbouwing van de Gravenzaal alhier, waarin thans het gerechtshof gevestigd is.

Zooals men weet heeft de Tweede Kamer bij het begrootingsdebat beslist dat deze aangelegenheid niet onder het beheer van het Ministerie van binnenlandsche zaken, doch onder dat van waterstaat behoorde gebracht te worden.

AMSTERDAM. Curatoren der universiteit hebben, ter vervulling van de vacature Dr. A. Pierson en in overeenstemming met het advies der faculteit, voorgesteld het onderwijs in de esthetiek en kunstgeschiedenis voorshands op te dragen aan een buitengewonen hoogleeraar en daartoe te benoemen Jhr. Dr. J. Six, hoogleeraar aan de Rijks-academie van beeldende kunsten. B. en W. stellen den raad voor tot deze benoeming over te gaan op een jaarwedde van f 1000, benevens het aandeel in de lesgelden, bedoeld bij art. 19 der verordening.

— De architect G. Emmingmann alhier, heeft in een adres aan den Gemeenteraad zijne verwondering te kennen gegeven over het bericht in de dagbladen als zou de architect H. P. Berlage Nzn. zijn opgedragen een beursplan te ontwerpen op het gedempte Damrak, ter plaatse waar zich thans het plantsoen bevindt, en dit wel omreden hetzelfde terrein, na rijp beraad, door den Raad ongeschikt werd verklaard. Bovendien hebben B. en W. volgens het laatst gevallen besluit alleen in opdracht te onderzoeken in hoeverre door verbouwing van de bestaande Beurs verbetering verkregen kan worden.

Hoewel, volgens de dagblad-berichten, de verschillende belanghebbende commissiën hare goedkeuring reeds aan het plan geschonken hebben, is adressant van meening dat er geen bezwaar kan bestaan ook het publiek, dat door het opofferen van den Damrak-verkeersweg eveneens belanghebbende is, met het nieuwe ontwerp in kennis te stellen, vóór het verder in niet openbare vergaderingen wordt goedgekeurd.

De heer Emmingmann vermeent derhalve in het algemeen belang te handelen en uit naam van vele ingezetenen te spreken, door den Raad te verzoeken B. en W. uit te noodigen het bovenbedoelde ontwerp zoo spoedig mogelijk voor het publiek tentoon te stellen.

HAARLEM. Het door den heer J. Schotel, ingenieur te Rotterdam, opgemaakte ontwerp voor den aanleg van een duinwaterleiding in deze gemeente, is in een vereenigde vergadering van B. en W. met de commissie van fabricage en van financiën behandeld en aangenomen. Het ontwerp is alsnu den Gemeenteraad ter goedkeuring aangeboden. De kosten zijn geraamd op een som van f 975 000, waarbij een verbruik van 6000 M³. per etmaal, overeenkomende met 80 liters per hoofd en per dag voor een bevolking van 75 000 inwoners, als grondslag is aangenomen

LEEUWARDEN De kanselarijbeelden zijn een dezer dagen hier uit 's-Gravenhage teruggekomen en zullen nu weldra hunne vroegere plaatsen op den trappengevel van het in restauratie zijnde Kanselarij-gebouw herkrijgen.

Het heette altijd dat het grootste beeld, dat zich op den top van den trapgevel bevond, was dat van Keizer Karel V. Men zegt ons nu dat het voorstelt „God de Vader", als een bejaard man met langen baard, het hoofd gedekt met eene tiare, met lang kleed, waaruit de voeten zichtbaar zijn, houdende in de eene hand een rijksappel, in de andere hand een scepter, symbolen van macht.

De restauratie enz. is volbracht door den beeldhouwer Reetema te 's-Gravenhage. *L. C.*

DELFT. Voor het examen B (eerste gedeelte) aan de Polytechnische School hebben zich aangemeld 104 candidaten. Hiervan hebben zich gedurende of vóór het examen teruggetrokken 28 geheel, 5 gedeeltelijk. Geslaagd zijn:

Civiel- of bouwkundig-ingenieur: J. C. Ankersmit, J. A. Bonnerman, F. A. Brandt, E. C. W. van Dijk, M. R. Idema Greydanus, I. Hengeveld, A. Heybroek, C. A. W. Hirschman, G. J. Hoogesteger, J. B. de Hulster, P. Kemper, A. I. J. van Kesteren, W. K. van Oort, W. V. E. Godin de Pesters, J. Rueb Jr., J. B. F. Smits, G. P. Vijverberg, J. van der Waerden, Th. van der Waerden, R. D. IJspeert.

Scheepsbouwkundig-ingenieur: G. G. Th. van Raalte, J. C. S. Schokking.

Werktuigkundig-ingenieur: A. E. R. Arnold, A. W. van Berkel, J. L. Deking Dura, B. J. Dezentjé, J. M. Goslings, H. A. Henket, C. Hovestad, F. K. Th. van Iterson, W. L. A. Kemper, P. Kranenberg, H. W. Land, J. Q. H. Laumans, C. F. G. Metsch, H. van Rees, M. H. Ravers, J. R. Sassen, R. E. van Eibergen Santhagens, N. A. Smits, E. F. Suringar, G. L. Tegelberg, H. G. Teuwisse, S. G. Visker, E. L. A. van Voorst tot Voorst, J. H. D. Wagener.

Mijnen-ingenieur: E. C. Abendanon, P. M. van Bosse, P. Hovig, R. J. van Lier, M. Rijnen, M. Tromp.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

Overgeplaatst: van de werken aan de Solorivier naar de res. Bali en Lombok, om als eerstaanwezend waterstaats-ambtenaar op te treden, de opz. 1e kl. J. J. Sterkenburg; van de res. Bali en Lombok naar de res. Rembang, de opz. 2e kl. J. N. Doornberg; van den algem. naar den gewestel. dienst in de res. Cheribon, de opz. 1e kl. C. P. Rosenquist; naar de residentie Pasoeroean de opzichter 3e kl. A. L. F. J. van den Dungen Gronovius;

Toegevoegd: aan den chef der werken en opnemingen aan de rivier de Solo, de architect 2e kl. C. Doesberg; aan den chef der irrigatie-afdeeling Serang, met standplaats Godong, de opz. 2e kl. W. Wolters van Pasoeroean;

Bepaald: dat de opzichter 1e kl. Th. A. Gaston in de res. Batavia geplaatst blijft;

Verlof verleend: voor een jaar wegens langd. dienst aan den architect 2e kl. C. J. Schotel; wegens ziekte voor 2 jaren aan den ingenieur 2e kl. F. H. van Kooten.

— De heer J. M. Sweep, ingenieur 1e kl. bij den aanleg van Staatsspoorwegen in Ned.-Indië, is op verzoek eervol ontslagen.

— De Gouverneur-Generaal van Suriname heeft, op verzoek, eervol ontslag verleend aan den opzichter bij het bouwdepartement W. F. Amiabel, behoudens aanspraak op pensioen, en in diens plaats benoemd A. G. Fernandus, thans élève-opzichter.

— De heer J. H. Vos is benoemd tot buitengewoon opzichter bij de werken tot verplaatsing van het groote haven- en kustlicht te Lemmer naar den Westhavendam en het plaatsen van een ijzeren lichtopstand op den kop van den Oosthavendam.

— De civiel-ingenieur J. G. H. Schoth, thans adjunct-ingenieur bij de werken tot verlegging van den Maasmond, is benoemd tot ingenieur bij de gemeentewerken van Maastricht. In verband hiermede is aan den tegenwoordigen titularis, den heer Bauduin, de titel van directeur-ingenieur toegekend.

— De heer Niermeijer, opzichter 3e kl. aan de gemeente-gasfabriek te 's-Gravenhage, is bevorderd tot opzichter 1e klasse, vertegenwoordiger der fabriek te Scheveningen.

— Met ingang van 1 Januari e.k. is aan den heer J. Kalff, hoofdingenieur bij de Maatschappij tot exploitatie van staatsspoorwegen, op verzoek eervol ontslag verleend met pensioen, en is met ingang van 1 November in zijn plaats benoemd de heer W. Verweij Az., hoofdingenieur van 's Rijks waterstaat in Limburg, te Maastricht.

Bij dezelfde Maatschappij is op verzoek, met ingang van 1 Juli a. s., eervol ontslag verleend aan den adjunct-ingenieur eerste klasse C. Hubers en benoemd tot opzichter 3e klasse te Utrecht de tijdelijke opzichter F. W van den Heuvel.

— Naar wij vernemen, is Dr. P. J. H. Cuypers benoemd tot Membre Associé de l'Institut de France. (*Tijd.*)

— Te 's-Gravenhage is op 79-jarigen leeftijd overleden de heer Cornelis de Groot van Embden, gepensionneerd hoofdingenieur, voormalig chef van het mijnwezen van Ned. Indië.

— B. en W. van Leeuwarden benoemden den 6n dezer den heer J. Van Asperen aldaar tot tijdelijk opzichter bij de gemeentewerken.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Technik-er-technoloog aan eene groote fabriek, op de hoogte van scheikunde en werktuigkunde. Adres lett. J J 276, *Nieuws van den Dag*.

— Werktuigkundig teekenaar op een technisch bureau te 's-Gravenhage. Adres met opgaaf van refer. en verlangd salaris, lett. L K 255, *Nieuws van den Dag*.

— Ingenieur bij het mijnwezen in Ned.-Indië. Sollicitanten, voorzien van diploma van examen B, genoemd in art. 65 der wet van 2 Mei 1863, kunnen zich vóór 30 Juni a. s. aanmelden aan het Dept. van Koloniën. (*Zie verder Staatscourant no* 114.)

— Opzichter-teekenaar voor 6 achtereenvolgende maanden. Salaris f 70 per maand. Adres vóór 20 Juni aan den directeur der gemeente-gasfabriek te Winschoten. (*Zie advert. in no.* 23.)

— Practich bouwk. opzichter-teekenaar, voor 4 maanden. Salaris f 90 per maand. Adres lett. Z C 359, *Nieuws van den Dag*.

— Bekwaam bouwk. teekenaar, tot hulp van een gemeente-bouwmeester in eene kleine provinciestad, voor drie maanden. Adres no. 14430, *Nieuwe Rott. Crt.*

— Opzichter voor de molens en andere polderwerken van den polder „Honderd morgen of Wilde veenen". Adres vóór 16 Juni bij den voorzitter J. G. van Mierop te Krimpen a/d Lek.

— Opzichter-teekenaar bij den bouw eener villa. Adres lett. V „Twentsche boekhandel", Almelo.

— Machine-teekenaar-constructeur. Adres met opgave van verl. salaris aan de machinefabriek „de Amstel", Weesperzijde Amsterdam.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Waterbouwkundig opzichter, ook niet ongenegen als opzichter bij burgerlijke bouwwerken op te treden. Adres onder no. 6. (2)

— Jong bouwkundige, met diploma M. t. b. d. B., zoekt plaatsing bij een bekwaam architect, genegen hem verder te ontwikkelen. Adres no. 1177 boekh. H. N. Mul, Haarlem. (*Zie advert. in no.* 23.) (2)

Groote Veenpolder in Opsterland en Smallingerland.

AANBESTEDING.

Op ***Dinsdag den 23n Juni 1896***, des namiddags *één* uur, zal te *BEETSTERZWAAG*, in het logement „Boschlust" worden **aanbesteed:**

Het UITDIEPEN van een gedeelte van het POLDER-HOOFDKANAAL in het noorderdeel des Polders, over eene lengte van 5625 meter en ter diepte van 2 meter beneden zomerpeil.

De bestediug geschiedt volgens de bepalingen der A. V.

Bestek en voorwaarden tegen vooruitbetaling van *f* 0.50 verkrijgbaar bij den Opzichter des Polders, den Heer L. DE GOED te *Beetsterzwaag*.

Aanwijzing op *Maadag den 22n Juni 1896*.

Het Bestuur des Polders,
J. H. VAN DER MEULEN, *Voorz.*
H. RENGER, *Secret.*

AANBESTEDING.

Het BESTUUR van den BEOOSTENBLIJ-BENOORDEN POLDER is voornemens op ***Zaterdag den 20n Juni 1896***, des namiddags *één* uur, in het logement v n de Wed. ROLFF, te *AXEL*, openbaar

aan te besteden:

het maken van twee gedeelten KEIBESTRATING in genoemden Polder, respectievelijk lang 1490 en 1010 M.

Het bestek ligt ter inzage ten huize van aanbesteding en is aldaar, tegen betaling van **25** cent, op franco aanvraag, verkrijgbaar.

Plaatselijke aanwijzing op den dag der besteding, des voormiddags 9 uur, te beginnen bij *Axel*.

Axel, 6 Juni 1896.

Het Bestuur voornoemd,
P. KOSTER, *Dijkgraaf.*
VAN DISHOECK, *Ontv.-Griffier.*

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

TE KOOP

mede op grondrente, in de onmiddellijke nabijheid van *'s-Gravenhage*, **ongeveer 45,000 cA. BOUWGROND** geheel of gedeeltelijk, met een zich daarop bevindend **BUITENVERBLIJF.** Het BUITENVERBLIJF, zeer geschikt voor Kostschool of Pensionaat, is ook afzonderlijk **TE HUUR**, met een gedeelte van den TUIN.

Door de ligging van het terrein aan goed vaarwater, is de grond o. m. uitmuntend geschikt voor de stichting van fabrieken.

Franco aanvrage bij den Architect K. STOFFELS, *Prins Hendrikstraat 30a* te 's-Gravenhage.

TATTERSHALL & HOLDSWORTH
ENSCHEDÉ.
Globe, Works en Stores.
Aanleg van **Centrale verwarming** in **SERRES, BROEIKASSEN,** PARTICULIERE en OPENBARE GEBOUWEN enz, HANDEL in **Wand-** en **Muurtegels.** Asphalt, Schoorsteenmantels, Vloeren.

In DEN HAAG is een fraai
HEERENHUIS TE KOOP,

bevattende 10 Kamers, Keuken, Provisie-kamer, Kelder, Zolder, Groote Serre en Veranda enz. Franco brieven onder letters E. K. G. aan de boekh. MENSING & VISSER, *Wagenstraat*, **aldaar.**

W. H. NOË,
Bakenessegracht 5, Haarlem.
Loodgieter en zinkwerker. Aanleg van gas- en waterleiding. Beveelt zich aan tot het **slaan van Nortonwellen** enz. enz. Compleete badinrichtingen dagelijks in werking te zien.

ZANDSTEEN, HARDSTEEN,
Zweedsch Graniet, Keien, Kalk,
Céramique & Namensche VLOERTEGELS.
PIERRE JANSSEN.
ANTWERPEN. ROERMOND.
Alles rechtstreeks van de Carrières.

MEIJLINK & PIERON, Amsterdam.
Fabrikant van
VERWARMINGS-TOESTELLEN.

Geheele Gebouwen en de grootste Lokalen worden hiermede gelijkmatig met zuivere verhitte buitenlucht verwarmd, zeer aan te bevelen uit *Hygiënisch oogpunt.* **ZEER BILLIJK** in prijs en aanleg met garantie.

Binnenkant 4, H. Th. C. HELLINGS, Amsterdam.
GENERAAL-AGENT DER NAAMLOOZE-VENNOOTSCHAP.
Koolteerdistilleerderij „PERSEVERANTIA" te Harlingen.
Levert tot concurreerende prijs, in vaten en bussen: **Carbolineum,** *„Perseverantia."* beste en goedkoopste in gebruik; **Black-Varnish,** idem, glansrijk en sneldroogend; **Asphaltlak voor Dakbedekking,** idem; **Creosoot-Olie,** idem; **Olie voor Well's licht,** idem.

RIBBENVERWARMINGSBUIZEN. Haarlemsche IJzergieterij.

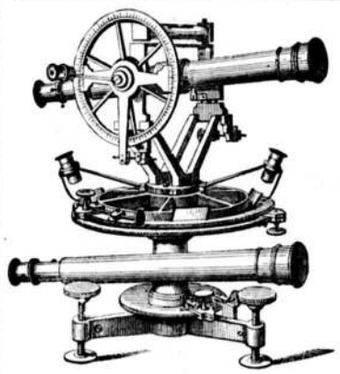

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

CARBOLINEUM „KRIMPEN"
der Maatschij. tot bereiding van Koolteerproducten te Krimpen a/d. IJsel.
Onovertroffen wegens zijn sterk bederfwerende eigenschappen.
Monsters en prospectussen gratis verkrijgbaar. Hoofdagenten voor Nederland en Koloniën:
G. M. BOKS & Co., Amsterdam.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°25 — ZATERDAG, 20 Juni 1896.

Redacteur: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

Advertentiën per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

DE NACHTWACHT.

Zooals te voorzien was, heeft het bericht omtrent de veranderingen, in de Nachtwachtzaal uit te voeren, vele pennen in beweging gebracht.

Dat de heer Jan Veth, wien de eer der Nachtwacht-beweging toekomt, niet voldaan zou zijn, was te begrijpen. Hij schrijft in *De Kroniek*: „Er zijn, bij wijze van proef, de laatste tien jaren nu al zoo ettelijke veranderingen in den lichtval van de Rembrandtzaal aangebracht, en het heeft nog tot niets geleid. Tevreden is niemand. En dat de Regeering zelve die ontevredenheid niet kan misbillijken, blijkt wel daaruit, dat zij nu opnieuw de hand aan het werk geslagen wil zien. Maar wanneer erkend wordt, dat meer dan tien jaar probeeren in zekere richting tot niets mocht leiden, waarom dan eindelijk niet eens een beteren weg ingeslagen? Want al de tallooze proefnemingen met baldakijn, velum, reflectors, verschikking van entourage of gordijnen hebben toch aangetoond, dat noordelijke kapverlichting principieel voor de Nachtwacht niet deugt".

Wij zijn dit alles met den heer Veth volkomen eens. De Nachtwacht maakt nu zeker den indruk van „een kurieus kadaver in koud kelderlicht".

Maar nu de middelen ter verbetering? De heer Veth noemt ze ditmaal niet; bedriegen wij ons niet, dan meent hij dat zijverlichting het best voldoen zal. Hij heeft een medestander gekregen in zekeren heer 't Hooft, die in *De Amsterdammer* (de groene) het maken van een venster in den zuidelijken muur der Rembrandtzaal en het afsluiten van het bovenlicht als „remedie" aanbeveelt. Doch met het toepassen van staand licht moet men zeer voorzichtig zijn, en althans eerst door een proeflokaal zich zekerheid verschaffen. Tot dusverre heeft men met staand licht, alleen in kabinetten, van afmetingen te klein dan dat de Nachtwacht daar geplaatst zou kunnen worden, bevredigende resultaten verkregen. Zoolang de natuurwetten niet veranderen, staat het te vreezen dat dit zoo blijven zal en dat groote schilderijen alleen in goed ingerichte bovenlichtzalen tot hun recht zullen komen.

De verlichting van Rembrandt's werk in het Trippenhuis was zeker beter dan de tegenwoordige; volmaakt was zij echter niet, zooals pas blijken zou, wanneer men nu een dergelijke zaal weer eens maakte en daarin, op dezelfde wijze georiënteerd als vroeger, de schilderij opstelde.

Het is geen toeval dat men aan de lokalen met zijlicht, in de best ingerichte musea van den laatsten tijd gemaakt, zulke betrekkelijk geringe afmetingen heeft gegeven, en dat men den tegenover het venster gelegen wand liefst niet voor het ophangen van schilderijen gebruikt. Het licht toch, door een venster invallend, verliest al zeer gauw aan intensiteit en is, na vijf à zes meter doorloopen te hebben, niet sterk genoeg meer om voor goede schilderijverlichting te kunnen dienen. Daarenboven heeft men op de gedeelten van de zijwanden, bij het venster gelegen, en op den geheelen achterwand veel last van het reflecteerend licht.

Dit alles mag men wel bedenken. Ook mag wel overwogen worden dat overal waar, hetzij dan opzettelijk of door den nood gedwongen, zalen uit andere windstreken dan de noordelijke haar licht hebben gekregen, het resultaat niet bevredigend is geweest.

Al schrijft de heer Veth dan ook: „Het is de Regeering duidelijk genoeg onder het oog gebracht, waar de schoen hier wringt. Over gebrek aan een deugdelijk en helder advies heeft men niet te klagen. Niemand heeft de door den heer Israëls uitvoerig toegelichte meening, dat de Nachtwacht zonder zijlicht nimmer recht te zien zal zijn, kunnen ontzenuwen", — men zij voorzichtig. Want de heer Israëls, hoe verdienstelijk schilder hij zij, moet toch ook rekening houden met de natuurwetten. En men construeere

maar de lijnen van gelijk-sterke belichting voor een zijlichtwand, om te zien hoe eigenaardig de lichtverdeeling daar is.

Het zou zeker goed wezen, indien deze constructie eens werd uitgevoerd voor den wand, waarop men de Nachtwacht bij zijlicht exposeeren wil en dat daarin dan schetsmatig de figuren der schilderij werden aangegeven. Het te verkrijgen diagram zou aangeven, dat het sterkste licht (aannemende dat de schilderij op den grond geplaatst werd en dat aan het venster een borstwering van 2.20 M. zou gegeven worden) zal vallen op het bovengedeelte van het vaandel in den linkerhoek der schilderij, indien althans het licht van de linkerzijde komt, wat, met het oog op de schaduwen, die de hoofdfiguren werpen, zeker het beste zou zijn. Naar boven, naar beneden en naar rechts zal men dan de lichtsterkte volgens onregelmatige kromme lijnen zien afnemen. De tamboer, zijn trom, de hem aanblaffende hond en de schutters met lansen in den rechterhoek zullen reeds zoo weinig licht ontvangen, dat zij nog slechter te zien zijn dan thans.

Nu kan men, door de schilderij onder een grooten hoek met den wand te plaatsen, dit licht wel versterken, zooals een constructie aan zou toonen. Maar hoe grooter die hoek wordt, hoe hinderlijker de reflectie ook tevens zal worden.

Dit alles zijn feiten, waaraan de knapste schilder der wereld niets veranderen kan. Een gelijkmatig verlichte wand is *in een gebouw* niet te maken. Neemt in zijlichtvertrekken, de helderheid naar achteren toe af, in bovenlichtzalen vermindert zij van boven naar beneden. Zijn bovenlichtzalen echter goed geconstrueerd, dan kan men zorgen, dat het sterkste licht daar valt, waar het de meeste diensten doet, en dat dus althans een horizontale strook van een groote schilderij er door beschenen wordt. Daarenboven is de intensiteit van het licht eener *goede* bovenlichtzaal driemaal grooter dan die van het beste zijlichtkabinet.

Wat kunnen nu Bode of Emile Michel hiertegen inbrengen, hoe ervaren Rembrandt-kenners zij overigens wezen mogen? De meeste schilderijen van den Leidschen meester hebben geen groote afmetingen. Daarom kunnen zij, in zijlichtkabinetten, op de goede plaats gehangen, uitnemend voldoen. Doch met een zoo groote schilderij als de Nachtwacht, is met zijlicht niets goeds te bereiken. Maar zij is toch bij zijlicht geschilderd en oorspronkelijk op den Doelen bij zijlicht tentoongesteld geweest! Dit is alles waar. Men weet er echter niets van, hoe Rembrandt's werkplaats was ingericht en wat het in de 17e eeuw exposeeren van schilderijen betreft, mag aangenomen worden, dat toen geheel andere eischen gesteld werden dan tegenwoordig. Toen hechtte men blijkbaar niet veel aan het „sterk licht", dat Rembrandt zelf voor zijn schilderijen wenschte. Men beschouwde schilderijen eenigszins als meubelen en plaatste ze, waar de meeste ruimte was.

Nu echter is het mogelijk het sterkste licht te verkrijgen, dat op een helderen dag in een gebouw kan vallen, en wel door een naar de regelen der kunst ingerichte bovenlichtzaal, waar noordelijk en zuidelijk licht beide toegang hebben en waar het zenithlicht van den vloer wordt gehouden. Wordt de schilderij dan tegen den noordelijken wand eener zaal als deze gehangen, dan heeft zij alle licht dat mogelijk is.

Het is ons wel bekend, dat het Rijksmuseum dergelijke zalen niet bezit. Maar bij gebrek aan brood eet men korstjes van pasteien. En nu zijn de vier lange zalen aan de noord- en zuidzijde zeker veel beter van licht dan de zaal, waar thans de Nachtwacht hangt. Het Jodenbruidje, de Staalmeesters hebben daar een tamelijk goede plaats. Waarom zou men nu ook de Nachtwacht, bij wijze van proef, daar niet eens heen vervoeren? Omdat de deuropeningen niet groot genoeg zijn misschien, zooals indertijd door de couranten beweerd werd! Dit is echter geen excuus meer, sinds in ons blad (blz. 387 van 1894) werd aangetoond, hoe hierin met geringe kosten verbetering te brengen ware.

Maar als men, zooals de heer Veth schrijft, meer „aan zijn gebouw en aan zijn gelijkhebberij hecht, dan aan wat Rembrandt toekomt", is er geen hoop op genezing der kwaal. En dat de heeren Cuypers en De Stuers geen duim zullen wijken, daarvan zijn wij zeker. Niet de inhoud van het Museum, maar het gebouw als monument van redegevende bouwkunst is het, waarvoor zij wat voelen.

Zij kunnen het niet velen, dat al hun „redegeven" nu als van nul en geener waarde wordt geacht, omdat het gebouw voor zijn bestemming ongeschikt blijkt. Wat Israëls en Veth „een Duitsch kijkstuk-effect" durven noemen, is de hoofdidee van het geheele gebouw. Rembrandt op een altaar aan het einde van een tempelzaal ..... waar blijft dit alles, als de Nachtwacht van zijn plaats moest? De Stuers en Cuypers voelen zich sterker, sinds het hun gelukt is, door hun Museum-scholen een kring van jongeren te vormen, die *urbi et orbi* de voortreffelijkheid van het monument prijzen en die reeds mannen als Berlage en anderen wist mede te sleepen.

Zelfs de heer Veth meent zijn buiging tegen den heer De Stuers te moeten maken „en te erkennen, het vele goede dat van het bureau van den referendaris is uitgegaan", alvorens hij hem te lijf gaat. Ja zelfs draait hij eenigszins als de kat om de hete brij waar hij schrijft: „Wij zouden ons bij eenige tirannie wel willen nederleggen, indien zij ons ten minste een afdoening van zaken wist te brengen, die door het treuzelige gemeen overleg maar al te vaak wordt tegengehouden. Maar wij vragen ons toch ook af, waar ten slotte de eigendunkelijkheid van het bureau van den heer De Stuers toe dient, wanneer de Minister tegen alle deskundige oppositie in, weigert den knoop door te hakken en den sleurgang blijvende volgen, in deze dingen al weer laat voortknutselen, dat men er wee van wordt."

Wat is hiervan de zin? Meent de heer Veth in ernst, dat van den heer De Stuers iets te verkrijgen is? Of is hij zoo naïef om te verwachten, dat de Minister, die thans met de kieswet zijn handen vol heeft, den knoop zal gaan doorhakken? De eigendunkelijkheid van het bureau van den heer De Stuers dient nergens anders voor, dan om aan de middeleeuwsche, als redegevend *par excellence* betitelde kunstrichting van Viollet-le-Duc de zege te verschaffen, en daarmede is men reeds een heel eind gevorderd. Reeds loopen er achter de zegekar velen, die men daar niet zoeken zou.

En *ad majorem gloriam* van Viollet-le-Duc en de middeleeuwen zal „de regeering halsstarrig blijven weigeren om te doen wat aangewezen is", zal „het mysterieuze kunstwerk daar nog jaren staan als een uittarting aan vreemdeling en landgenoot", zal dit „grandiooze raadsel van Hollandsche voornaamheid, dit wonder van Hollandsch eigen-leven daar jaar in jaar uit opgesteld blijven als een kurieus kadaver onder koud kelderlicht."

SPECULATIEBOUW.

„Welke is de invloed van den speculatiebouw in onze groote steden op de bouwkunst, op de bouwvakken en op de werklieden?"

Deze vraag komt voor onder de punten van beschrijving voor de 45ste vergadering der „Vereeniging t. b. van Fabrieks- en Handwerksnijverheid", en bij de afdeeling Amsterdam van die vereeniging is bereids een rapport over die vraag ingekomen, een rapport, waarover de dagbladen een en ander mededeelen en dat uitblinkt door een heel povere conclusie.

Wie in zijn leven een of meermalen gecommitteerd was, om over gewichtige vragen, als deze, rapport uit te brengen — en vele lezers hebben deze eer zeker herhaaldelijk genoten, sedert het vragen-en-antwoordenspel der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst aan het bouwkunstleven in Nederland een ongekende vlucht heeft gegeven, zoodat de bouwkundigen nagenoeg onafgebroken lid zijn van één of van meerdere commissies —; wie, zeg ik, deze eer eenmaal genoten heeft, zal weten, dat zulk een baantje geen sinecure is, maar het tegendeel.

Hoeveel diepzinnige, vernuftige en oorspronkelijke denkbeelden worden er niet in de vergaderingen van zulke commissiën ontwikkeld, hoeveel arbeid en zorg wordt er niet besteed aan het grondig onderzoek van feiten, het verzamelen van gegevens, het opsporen van bronnen, het naspeuren van elken draad, elk draadje, dat tot de oplossing van het opgegeven raadseltje zou kunnen voeren.

En hoe prachtig zijn dan ook meestal de uitkomsten. Het is niet te veel gezegd te beweren, dat wij op die wijze de bouwkunst langzaam maar zeker zullen opvoeren tot een hoogte, die alle perioden van vroeger in glans overtreft en dat het, in afwachting daarvan, inmiddels een lust is, het werken en zwoegen en ploeteren van al die commissiën aan te zien, laat staan eraan mee te werken.

Maar ..... toch komt het mij voor, dat de Commissie van Fabrieks- en Handwerksnijverheid, bij het bestudeeren van de questie van den speculatiebouw, wel wat heel erg aan de buitenste oppervlakte van dat vraagstuk is gebleven.

Nu geeft de vraag zelf daartoe misschien wel eenige aanleiding, maar wanneer men haar goed leest is de bedoeling der stellers toch duidelijk. Zij willen alleen maar weten, welke de invloed van den speculatiebouw is op de bouwkunst, de bouwvakken (ambachten) en de werklieden.

Meer wordt niet verlangd, naar oorzaken van het verschijnsel, naar middelen, om den invloed in questie tegen te gaan wordt niet gevraagd. Men wil — en dit is nog niet zulk een onpractische of onverstandige opvatting — blijkbaar beginnen de zaak in haar gevolgen, in hare uiterlijke verschijnselen te onderzoeken, men wil den omvang van die gevolgen meten, daarvan een overzicht, daarin een inzicht erlangen, men wil in een woord weten, waar het met den speculatiebouw heengaat; waarschijnlijk om daarna te overwegen of er iets gedaan moet worden, om hem in zijn vaart te stuiten en hoe men dit zal kunnen aanleggen.

Wanneer men zich dus strikt aan de vraag zelf houdt, dan blijkt al dadelijk, dat eene eenvoudige, categorische beantwoording reeds heel wat onderzoek en studie zal vereischen, vrij wat meer, dan er blijkt uit hetgeen omtrent het rapport der Amsterdamsche commissie wordt medegedeeld. Zien wij nu, hoe in dat rapport met de vraag wordt omgesprongen, dan trekt het eerst de aandacht, dat de commissie begint met aan te nemen, dat met speculatiebouw hier ongetwijfeld alleen revolutiebouw is bedoeld.

Uit de vraag evenwel blijkt niet, dat de stellers nu juist deze bekrompen opvatting huldigen.

Veeleer komt het mij voor, dat zij wel eens den speculatiebouw in zijn geheelen omvang kunnen bedoelen.

Die slechte soort van speculatiebouw, zoo verkondigt de Commissie verder, *is afkeurenswaardig in alle opzichten.*

Bravo! dat is mooi gezegd; maar tot toelichting van deze veelzeggende woorden worden alleen eenige algemeen bekende feiten aangevoerd en wordt den bouwers vooral verweten, dat zij geen gevoel voor vorm en kleur hebben, iets wat wij ook allen weten, en dan, waarschijnlijk duizelig van de beschouwing van zooveel wanstaltigheid en wankleur, geraken de heeren uit het goede spoor, verlokt door het in de bestaande orde van zaken tamelijk wel onbruikbaar gebleken denkbeeld van controle en beoordeeling van bouwplannen door de Gemeentebesturen, ook ten opzichte van vorm en kleur, en wordt nogmaals losgebrand met de woorden:

Wordt met gestrengheid aan de noodzakelijke eischen vast gehouden, dan zal reeds daardoor den revolutiebouwer een „halt" *op zijn weg geplaatst zijn.*

Nogmaals, bravo!

En nu eindelijk, na deze indrukwekkende openingskanonnade, volgt er iets over den invloed, waarvan in de vraag sprake is.

Er wordt verteld van haastig, goedkoop en slecht werk; van werklieden, die hun ambacht verleeren, de „alte Geschichte, ewig neu", of op zijn Hollandsch gezegd, de oude kliek, die telkens wordt opgewarmd, wanneer de revolutiebouw aan de bittertafel ter sprake komt. De timmerfabrieken krijgen daarbij een veeg uit de pan, die zij niet verdienen, doch zooals zij er meermalen ontvangen, maar die men niet verwachten zou van vakmannen. En tot slot wordt, waarschijnlijk om een weinig met de mode mee te gaan, en toch ook met een argument uit den laatsten tijd voor den dag te komen, gewezen op het gevaar, waaraan de werkman bij den revolutiebouw, meer dan elders, is blootgesteld, doch dit zal, zegt het rapport, slechts duren, *zoolang het Staatstoezicht op den arbeid nog niet die volkomenheid heeft bereikt, waartoe het weldra zal kunnen worden opgevoerd.*

Dit beteekent dus niet veel, die gevaarquestie weegt niet zwaar en zal spoedig uit den weg geruimd zijn. De bekende volkomenheid onzer staatsinstellingen waarborgt ons dit ten volle en spoedig zullen we er met de meeste gerustheid op kunnen vertrouwen, dat de werkman, hij moge dan zijn vak verleeren, bij den revolutiebouw ten minste niet meer zijn hachje zal inschieten.

Dit heerlijk vooruitzicht zou mij bijna de kluts doen kwijtraken, evenals dit met de commissie het geval schijnt te zijn, want nadat zij al deze wetenswaardigheden over den invloed van den speculatiebouw heeft medegedeeld, kan zij, wellicht ten blijke dat de beantwoording der veelomvattende vraag voor haar slechts kinderwerk was, niet nalaten nog aan haar rapport toe te voegen:

de voorgelegde vraag zou allicht uitgebreid kunnen worden als volgt: kan de nadeelige invloed, indien hij is aangewezen, worden tegengegaan?

En daarmede heeft zij er zich zoodanig ingewerkt en schaakmat gezet, dat zij dadelijk moet erkennen, daarvoor geen raad te weten en, om nu toch wat te zeggen, worden de geldschieters persoonlijk en met

hen de hypotheekbanken, die de bouwers aan geld helpen, onderhanden genomen en klakkeloos uitgemaakt voor de medeplichtigen, voor den steun der booze knoeiers, waartegenover elke maatregel machteloos blijkt.

En met deze onbeholpen conclusie, met dit Jantje van Leiden, maakt een commissie, waarin minstens drie bouwkundigen en twee meesters in de rechten gezeten zijn, zich af van het hoogst belangrijk vraagstuk van den speculatiebouw, zonder dat er iets van blijkt, dat ook maar één der leden op het denkbeeld is gekomen, dat dit vraagstuk een sociaal vraagstuk is, meer nog dan een technisch, en als alle sociale vraagstukken een economischen en een moreelen kant heeft.

Het is te hopen, dat de vergadering der Vereeniging t. b. van Fabrieks- en Handwerksnijverheid tijd zal vinden, om wat dieper in den aard der zaak door te dringen en zich niet zal nederleggen bij dit rapport van de Amsterdamsche afdeeling of bij een even weinig zeggende motie.

Zij zal dan zeker spoedig tot het inzicht komen, dat de vraag niet kan worden beantwoord zonder daartoe de sociale wetenschap te hulp te roepen, maar dat dit ook dan nog lang geen eenvoudige zaak is.

Een Engelsche architect heeft onlangs getracht den speculatiebouw als sociaal verschijnsel te verklaren In zijne beschouwingen was veel waars, maar ook veel onwaars.

Een ding viel daarbij op te merken. Hij begon namelijk met van zijn hoog voetstuk van architect af te stappen en zich te stellen op het standpunt van den gewonen burgerman.

Dit had zijn goede zijde en ofschoon velen de conclusiën, waartoe hij op die wijze kwam, zeker niet onvoorwaardelijk zouden willen onderschrijven, die conclusiën gaven meer te denken en vrij wat meer dan de boven besprokene. Zij zouden in dit geval een beter uitgangspunt voor de behandeling der zaak zijn geweest dan de groote woorden, dat die slechte speculatiebouw *afkeurenswaardig is in alle opzichten.*

Als dit werkelijk zoo is, waartoe dan nog lang geredeneerd over maatregelen en middelen ter beteugeling en bestrijding van het kwaad, waarom dan niet dadelijk met den meesten aandrang de eisch gesteld, dat het in alle opzichten afkeurenswaardige eenvoudig van hoogerhand worde verboden bij een wet, die strenge straffen op overtreding stelt en ons van den revolutiebouw verlost door de bouwers met hun booze geldschieters en directeuren van hypotheekbanken in een mooie nieuwe gevangenis veilig achter slot en grendel op te bergen.

LUCTOR.

UIT AMSTERDAM.

In den winkel van Sinkel, waar, volgens een liedje uit mijn jeugd, „alles te koop" zou zijn, als „potjes pomade, fleschjes orgeade, drop om te snoepen, pillen om te enz." zijn nu bouwkundige teekeningen uitgestald. Dat zij te koop zijn, geloof ik niet; waren zij voor een prijsje te krijgen, ik wilde ze gaarne hebben.

De teekeningen, die heel wat bekijks lokken, zijn ontwerpen voor de restauratie van het huis Haerzuylen. Als naam van den teekenaar staat Van de Pavert vermeld; het is zeker geen geringen lof voor dezen kunstenaar, indien ik zeg dat zijn teekeningen op één lijn met de beste van Viollet-le-Duc's *Oeuvre dessiné*, zooals dit indertijd te Parijs is tentoongesteld geweest en later gedeeltelijk in reproductie werd uitgegeven, kunnen worden gesteld. Vooral de groote teekening der „Hall", in blauwgrijze en geelbruine tinten aangewasschen, zou Viollet-le-Duc wel waardig zijn. Alleen zou deze zich niet van de isometrische perspectief bediend hebben, omdat die, wat op een afstand ligt, grooter doet schijnen dan wat zich naderbij bevindt. De groote Fransche teekenaar was te zeer een man van smaak, dan dat hij van een methode, zoo met de werkelijkheid in strijd, zou hebben gebruik gemaakt.

Maar hoe fraaier ons de „restauratie" van den Haarbouwval wordt voorgedragen, hoe meer wij het betreuren dat zooveel geld en geesteskracht aan een zoo wanhopig werk is besteed, om in de 19e eeuw, de 15e te doen herleven. Nu zullen wij na een korten tijd ook ons Pierrefonds hebben, ja meer dan dat, want terwijl Viollet-le-Duc zijn werk half-af in den steek moest laten, zullen de heeren Cuypers alles in den stijl kunnen voleinden, tot de nachttafeltjes toe, waarvoor reeds 15e-eeuwsche modellen gevonden schijnen.

De oude heeren Van Zuylen zullen zich omdraaien in hunne graven als zij te weten komen, tot welk een zinledige mommerij hun nazaat het verguldsel, dat hij voor hun blazoen wist te verkrijgen, gebruikt.

HET MAURITSHUIS TE 's-GRAVENHAGE EN HET HUIS VAN CONSTANTIJN HUYGENS TE VOORBURG.

Onder het opschrift „Jacob van Campen" komt in het vorig nummer van 13 Juni jl. van dit weekblad een opstel voor, waarin uit Theod. Schreveli *Harlemias of Eerste Stichting der Stad Haarlem* enz., den vermeerderden druk van 1754, eenige bijzonderheden omtrent bovengenoemden bouwmeester worden medegedeeld en daarbij de volgende zinsneden (uit blz. 498) worden aangehaald:

„Ook heeft hy dat overheerlyk Gebouw gesticht in 's Gravenhaage, genaamt het Huis van Prins Maurits, zo ongelukkig eens afgebrand, uit wiens assche wel een jonge Fenix, doch min schoon als den oude, is herbooren".

„Noch is dien beroemden Jacob van Kampen den Bouwmeester van het Huis van den Heer van Zuilichem te Voorburg naby 's Gravenhaage".

De schrijver in *De Opmerker* doet later hierop volgen: „Over het „overheerlyk gebouw in 's-Gravenhage" kan niet geoordeeld worden, nu het niet meer bestaat" en voorts: „Van het huis van den heer van Zuilichem weten wij geen nadere bijzonderheden, doch het staat vast dat Van Campen dit heeft geordonneerd".

Ik veroorloof mij omtrent het een en ander hier eenige opmerkingen te doen volgen.

Dat het gebouw van Prins Johan Maurits van Nassau niet meer zou bestaan is, op zijn zachtst genomen, eene zonderlinge bewering. Bij den brand in 1704 brandde het gebouw inwendig geheel uit, maar de hechte muren bleven staan en werden bij den herbouw behouden.

Maar wat het oorspronkelijk gebouw betreft, daarvan bestaan zeer betrouwbare afbeeldingen. De bouw heeft zeer langen tijd geduurd. In 1633 aangevangen was die in 1644 nog slechts in hoofdzaak voltooid. Dat Van Campen het gebouw heeft gesticht kan zoo gaaf niet worden beweerd. Heeft hij wellicht het ontwerp geleverd en op den bouw grooten invloed gehad, ongetwijfeld was de Haarlemmer Pieter Post in hoofdzaak met den bouw belast; in de verzameling, in 1715 te Leiden, bij Pieter van der Aa, uitgegeven, en getiteld: *Les ouvrages d'architecture*

ordonnez par Pierre Post, *Architecte de Leurs Altesses les Princes d'Orange etc.* komt in de eerste plaats eene beschrijving van het Mauritshuis voor, met zes platen, waaronder drie, die den voorgevel, den zijgevel en den achtergevel voorstellen, en de andere verschillende details bevatten (*).

Men kan zich dus van het oorspronkelijke gebouw een zeer goede voorstelling maken. En dat Post, zoo niet de eenige, dan toch zeker de voornaamste bouwmeester is geweest, is bovendien met eenigen grond af te leiden uit een handschrift, berustende op de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, thans genummerd no. Y, 106, en getiteld: *Huys van S. Excie Graef Jan Mauits van Nassau. Byden selven gebouwt in 's-Gravenhaghe ten Oosten het Hof van Holland. Aldus Geteeckent ende met sijne voornaemste Leden uijtgebeeldt door* P. Post *Architect vande doorluchtighe Princen van Oranje etc.* 1652, fol. Dit handschrift bevat eene verzameling van 37 gekleurde teekeningen, meerendeels van de handteekening van P. Post voorzien, waaronder de drie boven vermelde gevels en een aantal doorsneden en details

En wat nu het huis van Constantijn Huygens te Voorburg betreft, terwijl de door hem met zooveel voorliefde op het Plein te 's-Gravenhage gestichte woning heeft moeten plaats maken voor het gebouw van het Departement van Justitie, bestaat zijne buitenplaats, die hij heeft aangelegd om het hofleven te ontwijken, waarom hij haar den naam van „Hofwyck" gaf, nog heden ten dage, al is zij van vorigen luister beroofd. Als men de zoogenaamde trekvaart tusschen de Hoornbrug en den Leidschen Dam of den daarnaast gelegen weg passeert, zal men een wit, vierkant, in het water staand gebouw ontwaren, dat, zooals het daar zich voordoet, nog in hoofdzaak volkomen overeenkomt met de afbeelding, daarvan eenmaal door Huygens zelf gegeven bij zijn uitvoerig gedicht, getiteld: „Hofwyck", uitmakende het achtste boek in den eersten druk ('s Gravenhage, 1658) en het zesde boek in den tweeden druk (Amsterdam, 1672) van zijn bekende verzameling gedichten *Korenbloemen. Nederlandsche gedichten.* Daarbij is eene plaat gevoegd, waarop, nevens plattegronden en details, eene perspectivische afbeelding van het gebouw voorkomt.

Wat den bouwmeester van dit gebouw betreft, men schijnt niet verder te kunnen gaan dan aan te nemen, dat bij de stichting Jacob van Campen en Pieter Post de raadslieden van Huygens zijn geweest.

Voor wie er belang in stelt van deze stichtingen iets meer en met juistheid te weten, verwijs ik naar de uitvoerige en uitstekende mededeelingen daaromtrent, voorkomende in het eerste deel van de *Historische Studien*, door Mr. D. Veegens, *uitgegeven door* Mr. J. D. Veegens ('s-Gravenhage 1884), waarin men aantreft:

1°. *Het Mauritshuis en het huis van Huygens* (te weten op het Plein te 's-Gravenhage);

2°. *Eene wandeling naar Hofwijck.*

's-Gravenhage, 16 Juni 1896. J. TIDEMAN.

Het was ons niet bekend dat het Mauritshuis na den brand zijn ouden vorm herkreeg en dat het huis van Huygens te Voorburg nog bestaat.

Den heer Tideman dank voor de mededeeling.

Red

(*) De overige in dat werk afgebeelde gebouwen zijn: De Oranjezaal of het Huis ten Bosch, Swanenburg tusschen Amsterdam en Haarlem, het huis Ryxdorp bij Wassenaar, het stadhuis te Maastricht, de stedelijke waag te Gouda, het huis Vredenburg in de Beemster en voorts bevat het zijn werk over de schoorsteenen.

JACOB VAN CAMPEN.

Naar aanleiding van het artikel over Jacob van Campen, in het voorgaande nommer opgenomen, werd van geachte zijde de volgende mededeeling ontvangen:

„Het geheele bericht uit Theod. Schrevelius Harlemias van het jaar 1750 omtrent Jacob van Campen is woordelijk ontleend uit Jacob Campo Weyerman's werk over de Nederlandsche kunstschilders. Dit boek is op zijn beurt wederom een plagiaat van Houbraken's „Groote Schouburgh der Nederlantsche Kunstschilders en Kunstschilderessen," opgesierd door tal van anekdoten van meest zeer twijfelachtig gehalte. Tot deze anecdotes behoort de eerste helft van uw citaat, terwijl de tweede helft uit Houbraken ontleend is.

„De questie of de Haarlemsche Jacob van Campen dezelfde is als de bouwmeester van het Amsterdamsche stadhuis is het laatst behandeld in Dr. C. Hofstede de Groot's Quellenstudien zur Holländischen Kunstgeschichte, blz. 442 en 443. Deze schrijver komt tot het resultaat, dat het wel nog onzeker maar toch zeer waarschijnlijk is, dat er twee Van Campens geweest zijn, daar de beroemde omstreeks 1596 werd geboren en zijn naamgenoot reeds in 1608 als medebouwmeester van het Oude-mannenhuis te Haarlem voorkomt. Ook zijn er twee sterfdatums 13 September 1657 voor den beroemden en 4 Maart 1658 voor den Haarlemschen v. Campen overgeleverd. Dit laatste is evenwel alleen bekend uit een thans onvindbaar gedichtje: Haarlems Doodt-Basuin, uitgeblasen op de Tombe van den Heer Jacob van Kampen, hetwelk door Houbraken als bron wordt geciteerd.

„Vreemd blijft het evenwel, dat Schrevelius reeds in zijn eerste uitgave van (1647/48) zijn tijd- en stadgenoot den beroemden meester, den architekt van den Prins van Oranje enz. noemt, daar dit natuurlijk alleen op den heer Van Randenbroek kan slaan.

„Nadere bijzonderheden omtrent het huis van den heer Van Zuylichem te Voorburg zijn in de bekende werken over Constantijn Huygens te vinden. Het gebouw bestaat nog. Wie van Den Haag naar Gouda reist en bij Voorburg rechts uit den trein kijkt, ziet het aan de Vliet liggen. De aanstaanden Huygenstentoonstelling zal vermoedelijk ook omtrent dit gebouw wel een en ander bevatten.

„Schilderijen van Jacob van Campen vindt men o. a. nog in het Stadhuis te Amersfoort. Zij ademen een onverkwikkelijken academischen geest en vertoonen sterken invloed van Rubens' school. Zij doen niet betreuren, dat er niet meer gewrochten van zijn penseel zijn overgebleven."

Naar onze meening blijft het bedenkelijk als bewijs voor het bestaan van twee schilders Van Campen aan te voeren, dat „de beroemde omstreeks 1596 werd geboren, terwijl zijn naamgenoot reeds in 1608 als mede-bouwmeester van het Oude-mannenhuis te Haarlem voorkomt".

Uit dit feit toch zouden wij niets anders durven afleiden dan dat er, in 1608, te Haarlem een heer Van Campen leefde, die aan Lieven de Key werd toegevoegd om toezicht op het bouwen van het Oude-mannenhuis te houden. Want dat deze Van Campen den voornaam Jacob droeg, blijkt uit Schrevelius niet; dat deze heer Van Campen ook schilder geweest zou zijn, is almede niet te vinden.

Overigens is, zooals wij reeds vroeger zeiden, en door den schrijver wordt toegegeven, Schrevelius zeer positief in wat hij van Jacob van Campen en dat *bij zijn leven*, vermeldt.

Wij zouden dus als vaststaande willen zien beschouwd, dat er wel twee Van Campens geweest zijn, doch op andere wijze dan thans aangenomen wordt.

De eerste zou dan zijn de heer Van Campen, in 1608 met toezicht op den bouw van het Oude-mannenhuis belast, wellicht in het bezit van eenige technische kennis, maar zeker geen schilder.

De tweede zou dan Jacob van Campen wezen, schilder, architect, mathematicus, kortom geheel zooals de onweersprekelijke getuigenissen zijner tijdgenooten hem ons beschrijven.

Er blijft dan over de datum van overlijden uit het thans onvindbaar boekje, waarop Houbraken in zijn opgave steunt. Doch het halfjaar verschil, waarvan hier sprake is, schijnt ons niet veel gewicht in de schaal te leggen. Immers de opgaven van Houbraken verdienen geen onbepaald vertrouwen, en nu het boekje, waaruit hij geput heeft, niet meer is te vinden, kan, wat hij hier meldt, niet meer gecontroleerd worden.

De inzender der mededeeling zou den dank van alle belangstellenden in onze oude kunst verwerven, indien hij zijn aandacht eens aan de geschiedenis van Jacob van Campen wilde wijden.

DE AMSTERDAMSCHE BEURSQUESTIE.

Mag men de dagbladberichten gelooven, dan is het technisch blad, dat het bericht de wereld inzond omtrent de Amsterdamsche beursquestie niet goed ingelicht geweest. De tegenspraak is echter zoo vaag en onbestemd, dat er genoeg lezers zullen geweest zijn, die daarin een bevestiging van het eerste bericht hebben gezien.

Nu staat er in het *Nieuws van den Dag* het volgende:

„Men zal zich herinneren dat de Gemeenteraad in het begin van 1894 uit zijn midden een commissie benoemde om te onderzoeken *hoe de bestaande beurs zou kunnen verbeterd worden*, tot leden van welke commissie werden aangewezen de hh. Serrurier (toenmaals Wethouder van P. W.), Van Eeghen, Van Nierop, Hugo Muller en Korthals Altes. Men herinnert zich ook dat deze commissie omstreeks Mei van het vorige jaar met haar arbeid gereed was en dat zij een verbetering voorsloeg, welke op een uitgaaf van 5 ton zou te staan komen. Voorts was nog bekend dat de handel, bij monde van de Kamer van Koophandel, zich onder protest bij het voorstel had nedergelegd, en dat vooral van die zijde gewezen werd op de noodig geachte enorme uitgaaf, waarvoor 't betrekkelijkerwijze bijna mogelijk was een *nieuwe beurs* te stichten. Sedert hoorde men niets meer van de zaak. Thans schijnt 't echter, dat de Raadscommissie (en B. en W.) tot de overtuiging zijn gekomen, dat verbouwing van de bestaande beurs niet aan te raden is. Eenigen tijd nl. is de architect H. P. Berlage Nzn. *door B. en W. als adviseerend lid aan de commissie toegevoegd* en het resultaat der gevoerde besprekingen is geweest, dat den heer Berlage is opgedragen een ontwerp te maken *voor een nieuwe beurs op de oude prijsvraagplaats*, (dus op het Damrak tegen het water aan) met aan de Damrakzijde een straat van 30, en aan de zijde van de Warmoesstraat eene van ongeveer 15 M. breedte. Dit ontwerp zal in zijn geheel eerst tegen het najaar gereed kunnen zijn. De schetsplannen van den plattegrond en de indeeling zijn echter reeds door de commissie goedgekeurd. Of de Raad *zich wellicht reeds ter geheime zitting* heeft uitgesproken over het stichten van een nieuwe beurs, *is natuurlijk onbekend*, in ieder geval zal nu de zaak wel zulk een verloop hebben, dat het bouwen van een beurs op een tevens aangegeven plaats weer eens ter sprake zal komen".

Zoo staat het in het *Nieuws*, en al mag men misschien hier niet met een officieus communiqué te doen hebben, als vaststaande mag zeker wel worden aangenomen dat de feiten, in het bericht genoemd, de waarheid vrij getrouw weergeven.

Het bericht kan tot allerlei overwegingen aanleiding geven. Wie daarin niets ziet dan een voorbeeld van de wijze, waarop tegenwoordig, onder het radicale bestuur, de gemeentezaken behandeld worden, zal door deze overwegingen de overtuiging verkrijgen, dat de velen in en buiten den Raad, wien de handelingen van het tegenwoordig Dagelijksch Bestuur, „met ernstige bezorgdheid vervullen", het wel bij het rechte eind hebben.

Een commissie wordt benoemd, met het bepaald mandaat om te onderzoeken *„hoe de bestaande beurs zou kunnen verbeterd worden"*. Deze commissie brengt rapport uit, doch dit rapport komt *niet* in openbare behandeling. Daarna voegen *niet* de Raad, doch Burgemeester en Wethouders den heer Berlage als adviseerend lid aan de commissie toe, en dit lid weet te bewerken, dat hem een plan wordt gevraagd voor een beurs op een terrein, zoo algemeen afgekeurd, dat men meende er nooit meer van te zullen hooren! Zelfs het *Nieuws* vindt deze handelwijze zoo vreemd, dat het aan een *„geheime zitting"* denkt om een verklaring te vinden.

Nu schijnt openbaarheid niet een van de zaken te zijn, die de radicale heer Treub vóór alles, waar het de *publieke* zaak geldt, noodig acht. De geheime zittingen zijn thans talrijker dan ooit, ja talrijker dan onder het oude régime, dat zoo vaak daarom veroordeeld is. En welke gewichtige zaken dan, zonder dat iemand er iets van mag weten, bedokterd worden, is bij het telephoon-relletje gebleken. Men gaat zoo echter terug naar den regententijd.

Toen men te Amsterdam de betrekking van gemeente-architect meende te kunnen opheffen, hebben wij reeds voorspeld, dat men het op den duur niet zonder architectonische voorlichting zou kunnen stellen. Die voorspelling is nu uitgekomen; men heeft geen vertrouwen genoeg in de tegenwoordige ingenieurs, om hun een vraagstuk van esthetischen aard ter oplossing te geven.

Dat de keuze op den heer Berlage als esthetisch adviseur der gemeente in deze is gevallen, schijnt, met het oog op de groote bekwaamheden van dien heer, een goede keuze; het zal echter niet aan architecten ontbreken, die er een hinderlijke begunstiging in zien.

Zonderling echter is het, dat terwijl architecten en architecten-vereenigingen bij vroegere gelegenheden, als de beursquestie ter sprake kwam, onmiddellijk hun krijgsgeschreeuw aanhieven, men thans daarvan niets hoort.

Want de heer G. Emmingmann, die een adres aan den Raad zond, waarin hij het afkeurt, dat een nieuwe beurs zou komen op een plaats, welke vroeger daarvoor niet geschikt werd geacht, is in de architectenwereld te onbekend, dan dat zijn betoog demonstratief zou mogen worden genoemd.

Het verzoek van dien heer (die zijn verwondering te kennen geeft over het bericht in de dagbladen), dat B. & W. zullen uitgenoodigd worden, het ontwerp zoo spoedig mogelijk voor het publiek tentoon te stellen, schijnt ons billijk. Toch gelooven wij niet, dat het ingewilligd zal worden. Van de zijde van het Dagelijksch Bestuur zal ongetwijfeld geantwoord worden, dat het ontwerp nog niet gereed is, maar dat te zijner tijd (dat zal dus, als het *Nieuws* goed ingelicht was, in het najaar wezen) een expositie zal plaats vinden. De heer Emmingmann zal dan wellicht vreezen, voor een *fait accompli* te zullen geplaatst worden, juist zooals dit ook, waar het andere gemeentezaken gold, nog al eens plaatsvond. En deze vrees is niet ongerechtvaardigd. Doch wat eraan te doen? De geheime zittingen zijn nu eenmaal aan de orde van den dag; als de openbare behandeling van het beursplan begint, kan men zeker zijn, dat over het lot der voordracht reeds beslist is. De korte tijd tusschen voordracht en zitting moge dan door couranten en publiek gebruikt worden tot nog zooveel oppositie, het zal niet baten, sinds in den Raad als regel geldt, dat de openbare behandeling eener zaak niets anders mag zijn dan een echo van de geheime zitting.

Vroeger zou men het onmogelijk geacht hebben, dat de beurs ooit op het Damrak zou komen. Met den doctrinair-liberalen Wethouder Bergsma scheen zijn plan ook voorgoed van de baan. Maar nu komt de radicale Wethouder Treub met datzelfde plan aandragen ..... en ziet het is plotseling wat anders geworden, nu de tooverstaf der nieuwe richting het heeft aangeraakt.

Tempora mutantur! Toch hebben wij nog een flauwe hoop, dat het gezond verstand ten slotte zal triomfeeren, en dat de Raad zal inzien, dat, nu zoowel als vroeger, het bouwen van een beurs op een daarvoor ten eenenmale ongeschikt terrein een dwaasheid zou wezen en dat het nog maar beter is (als dat dan volstrekt moet) een ton of wat te besteden om de oude beurs te verbeteren, dan een millioen of meer uit te geven voor een nieuwen sta-in-den-weg.

Daarom, men hoore naar de stem van den heer De Kruijff: „Overijl u niet, bezin voor gij begint!"

Naschrift. De heer Emmingmann heeft in de laatste raadszitting nog minder succes van zijn adres gehad, dan wij verwachtten. Want de beurs-questie is niet eens ter sprake gekomen, doch onder een veelbeteekenend zwijgen van Dagelijksch Bestuur en Raad, werd het adres ..... naar de Commissie ad hoc verzonden. Inmiddels werd den Wethouder van Openbare Werken de professorale toga omgehangen; zal hij die van zijn schouders laten zakken, om zich aan het voleindigen van al wat hij tijdens zijn Wethouderschap heeft omgehaald en begonnen, te blijven wijden, of zal hij zich troosten met de gedachte, dat groote zaken niet volbracht behoeven te worden, doch dat het voldoende is ze gewild te hebben?

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Amsterdam. Het gedenkteeken voor den gemeente-archivaris, Mr. N. de Roever, die in 1893 onverwachts en op jeugdigen leeftijd aan zijn nuttigen werkkring werd onttrokken, is in het tegenwoordige archiefgebouw, de voormalige St.-Anthonieswaag op de Nieuwmarkt, geplaatst.

De uitvoering werd, onder toezicht van de Commissie, opgedragen aan den heer Bart van Hove. Het is een relief portret, in bronze antique uitgevoerd; de kop is ongeveer levensgroot, in profiel genomen en naar links ziende.

Het bronzen relief, dat een zacht-groene tint heeft, is vastgehecht op een roodmarmeren plaat van 1 meter hoogte en 0.65 M. breedte. Met gouden kapitalen staat in het rood marmer, boven het portet:

Een hoofd van staal
Een hart van goud.

Onder het portret staan de jaartallen 1850—1893 en daaronder weer

aan
Mr. Nicolaas de Roever,
Archivaris van Amsterdam
Zijn vrienden en vereerders.

Bij de overdracht van het gedenkteeken aan het Gemeentebestuur werd het woord gevoerd door den Eere-voorzitter der commissie Mr. G. van Tienhoven. Mr. J. N. van Hall antwoordde als waarnemend burgemeester en de archivaris Mr. Veder dankte voor de eer aan de nagedachtenis van zijn zwager bewezen, en sprak tevens in naam der beambten van het archief.

— De Gemeenteraad benoemde deze week met bijna algemeene stemmen tot buitengewoon hoogleeraar in de esthetiek en kunstgeschiedenis, op een jaarwedde van f 1000, Jhr. Dr. J. Six, hoogleeraar aan de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten, en tot gewoon hoogleeraar in de staathuishoudkunde en de statistiek aan de Universiteit, buiten de voordracht om, den wethouder Mr. Treub, met 18 stemmen.

De instructie voor den directeur, hoofd van den technischen dienst der publieke werken, werd ook in deze zitting vastgestold.

Utrecht. De *Vereeniging van de Ned. vakopleiding voor Handwerksleden in Nederland* hield haar eerste alg. vergadering, onder leiding van den heer H. J. De Groot, van Alkmaar.

Na het lezen van de notulen van de oprichtingsvergadering deelde de voorzitter mede, dat het aantal toegetreden leden thans bedraagt 142, en het aantal donateurs, die f 5 per jaar betalen, acht.. Op de in de oprichtersvergadering vastgestelde statuten is reeds de Kon. goedkeuring aangevraagd.

De Voorzitter bespreekt in verband met het vaststellen van het huishoudelijk reglement nogmaals het doel der Vereeniging, en in het bijzonder de wijze, waarop zij dit doel zal trachten te bereiken, door het houden van vergaderingen, tentoonstellingen en wedstrijden, het uitgeven van geschriften, het geven van hulp of raad met betrekking tot vakopleiding, het uitoefeningen van het recht van petitie, en het behartigen van de stoffelijke en zedelijke belangen van hen, die zich met het geven van vakopleiding belasten.

Jaarlijks zullen twee alg. vergaderingen worden gehouden, waarvan de eerste op den 2n Zaterdag in de maand Juni in een nader aan te wijzen plaats, en de 2e in de Kerstvacantie te Utrecht.

Tot bestuursleden werden gekozen de heeren W. De Visser, directeur van een burgeravondschool te Deventer; P. D. van de Bilt, leeraar aan een avondteekenschool te Rotterdam; C. Zander, leeraar aan een avondambachtsschool te Arnhem; H. J. De Groot, directeur van een ambachtsschool te Alkmaar; G. W. Boot Bzn., leeraar aan een ambachtsschool te Amsterdam; Mr. H. Smeenge te Hoogeveen, H. Van den Ban te Haarlem (deze beiden staan buiten het onderwijs); G. A. Scholten, leeraar aan de burgeravondschool te Tiel en E. Jelsma, directeur van een ambachtsschool te Amsterdam (voor deze twee was de keuze vrij). Tot voorzitter werd benoemd de heer H. A. De Groot.

Delft. Voor het examen B (geheel) en B (tweede gedeelte) aan de polytechnische school hebben zich aangemeld 104 candidaten. Hiervan hebben zich vóór of gedurende het examen teruggetrokken 5 geheel, 14 gedeeltelijk, terwijl één door ziekte niet aan het examen heeft kunnen deelnemen.

Geslaagd. — Civiel- of bouwk. ing.: R. P. van Alphen, A. Backer, G. van Bemmel, P. M. van Bemmel, P. L. Blanken, J. Canters, W. Cool Jr., J. P. Crompvoets, A. L. de Gelder, G. de Gelder, A. G. van Hattum, A. M. Heuff, G. R. Hoeffelman, E. H. Hoegsma, A. Th. Hoogenboom, D. Huender, H. C. de Jongh, W. Kamp, C. C. Kwisthout, C. A. E. van Leeuwen, P. Lindeman, J. C. Loman, W. C. van Manen, S. M. S. Philipse, J. A. Pool, R. le Poole, J. A. Romkes, B. J. W. Reuser, J. D. Ruys, C. L. Schuller tot Peursum, W. J. Steup, H. Varkevisser, J. F. de Vogel, A. M. Valkenburg, P. J. Visser, W. J. Wisselink en F. A. Ypes.

Geslaagd voor B. — Civiel of bouwk.: T. K. J. Beukema, D. M. Hol, L. F. E. van Hoogenhuijze, A. van Hooff, J. E. Inckel van Leeuwen, A. v. Linden v. d. Heuvel, F. P. Pietermaat en J. v. Hettinga Tromp.

Werkt. — H. F. Adams, P. J. C. Brauns, E. A. du Croo, C. H. B. Logeman, F. L. Schlingemann, F. H. Stoll en F. G. Unger.

Scheepsbouwkundig. — M. A. Cornelissen, W. C. J. de Graaff, A. Hamer, F. H. C. M. Hoek, F. H. von Lindern, F. Smit en J. P. C. Thiebout.

Werktuigkundig. — M. H. van Beresteijn, J. T. Bierman, A. G. Bosman, G. Brouwer, M. H. Damme, E. B. van Doesburgh, H. G. Duijus, J. W. van Dijk, C. A. H. W. G. Eijken, A. C. Fokker, J. A. J. van Haaren, M. G. van Heel, H. J. Heinsius, A. van Hooff, F. Hijmans, J. E. Inckel, J. H. Kramer, H. C. Meerburg, M. E. A. W. Mohr, C. Muller, F. Nobel, S. Piek, H. A. Ravenek Jr., F. W. Rühle, G. Bakker Schut, P. J. Stigter, J. van Hettinga Tromp, en L. Koster van Voorhout.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

Benoemd: de waarnemend aspirant-ingenieur J. H. Faber tot ingenieur 3e kl;

toegevoegd: aan den chef der 8e waterstaatsafd. in het belang der verbetering van de beneden Serang of Tangoelangin-rivier, van de bevloeiing en den waterafvoer in het district Widoeng en van de monding der Joana-rivier, de ingenieur 2e kl. F. J. van Oppen.

— Bij kon. besluit is de Oost-Indische ambtenaar met verlof J. Landeau, laatstelijk opziener over de gieterij bij den artillerieconstructiewinkel te Soerabaija, op zijn verzoek, wegens physieke

ongeschiktheid, met 1 Juli eervol uit 's lands dienst ontslagen, met toekenning van pensioen.

— Volgens het *Bat. Nieuwsbl.* zal de hoofdingenieur bij den waterstaat W. F. Heskes binnenkort met eenjarig verlof wegens langdurigen dienst naar Europa vertrekken.
Den hoofdingenieur R. Fennema, wien is opgedragen de veranderingen op de zuidelijke helft van den Smeroe na te gaan, is de mijnopziener 1e kl. J. F. de Korte toegevoegd.

— Te Semarang is in het examen voor opzichter der eerste klasse bij den waterstaat geslaagd de heer L. V. R. Beekveld, opzichter tweede klasse te Tegal; in het examen A. van het programma zijn geslaagd de heeren T. H. Wener van Semarang, en H. Westmeas van Tegal. Van de elf candidaten trokken zich tijdens het examen vier terug.

— Met ingang van 1 Augustus wordt de adjunct-ingenieur 1e klasse der Staatsspoorwegen, P. C. J. Laumans overgeplaatst van Zwolle naar Utrecht, en de adjunct-ingenieur 2e klasse M. E. H. C. Bongaerts van Utrecht naar Venlo.

— De Minister van waterstaat heeft benoemd tot buitengewoon opzichter de heeren: E. Bourdrez te Middelburg bij de werken tot verbetering van de Maas M. Van Wijngaarden bij de voltooiing van de beide toeleidingskanalen van de sluis te IJmuiden, en G. Gerritsen bij het maken van reservedeuren voor de schutsluis bewesten Utrecht en voor de Koninginnesluis te Vreeswijk.

— Tot tijdelijk opzichter aan de gasfabriek en waterleiding te Deventer is benoemd de heer J. A. H. Albrecht, te Nijmegen.

— De Gemeenteraad te Rotterdam benoemde den heer R. P. Stuivinga tot tijdelijk inspecteur bij de bouwpolitie.

— De heer A. C. van Loo, bouwkundige bij den dienst van het loodswezen bij de marine, herdenkt 1 Juli den dag, waarop hij vóór 50 jaren in 's Rijks dienst trad.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Teekenaar, volledig bekend met het maken van plannen, detailteekeningen, begrootingen en administratie, bij een aannemer. Adres lett. V. T. 770, *Nieuws v. d. Dag*.

— Ingenieur bij het mijnwezen in Ned.-Indië. Sollicitanten, voorzien van diploma van examen B, genoemd in art. 65 der wet van 2 Mei 1863, kunnen zich vóór 30 Juni a. s. aanmelden aan het Dept. van Koloniën. (*Zie verder Staatscourant no* 114.)

— Jongmensch, met diploma Delft, voor opmetingen, maken van teekeningen, plannen enz. Voorloopig salaris f 600. Adres lett. I., drukkerij Corn. Immig en Zn., Rotterdam.

— Teekenaar voor het maken van eenvoudige teekeningen, nu en dan in de middag- of avonduren, te Amsterdam. Adres met opgaaf van betrekking, lett. S. W. 905, *Nieuws v. d. Dag*.

— Waterbouwkundig opzichter Salaris f 3 per dag. Adres den kapt. eerstaanw.-ingenieur, Amersfoort.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Plaatsing gezocht als tijdelijk opz. voor iemand, geruimen tijd bij de genie-, waterstaats- en spoorwegwerken in Ned.-Indië werkzaam geweest. Hoog salaris geen vereischte. Adres onder no. 7. (*Zie advert. in dit no.*)

ADVERTENTIEN.

OPZICHTER.

Een gegageerd ONDEROFFICIER, 36 jaar oud en sterk van gestel, geruimen tijd werkzaam geweest bij de genie-, waterstaats- en spoorwegwerken in Ned.-Indië, wenscht gaarne geplaatst te worden als **TIJDELIJK OPZICHTER**, onverschillig waar. Goede getuigschriften staan ten dienste. Hoog salaris geen vereischte. Brieven franco onder no. 7, Bureau dezes.

Photo-Zincografisch ATELIER
van HAUSTEDT & VAN BEMMEL.
Sarphatipark 84, Telefoon No. 1347
AMSTERDAM.

DIKEMA & CHABOT
ROTTERDAM.
Ruime voorraad van
ORNAMENTIJZER
voor **Hekken, Trapconstructiën, Winkelpuien, Serres** en **Verandah's,** zoomede voor bekleeding van **Profielijzer, Kolommen, Buizen,** afkomstig van de fabriek der Heeren L. MANSTAEDT & Co. te *Kalk*.

J. D. HOEK, 's Gravenhage.
SPECIALITEIT IN
gesmeed ijzeren HEKKEN, en fijne SMEEDWERKEN, BRANDKASTEN, KLUISDEUREN enz.
Vraag attesten van de vuur- en valproef op den 5 Sept. 1895 alhier gehouden.

Speciaal adres voor
Teekenbenoodigdheden
J. MEEUSSEN & ZOON
KORTE POTEN 32, Den Haag.
Prima kwaliteit. *Lage prijzen.*

VOSKUIL.
7 Paleisstraat AMSTERDAM.
SPECIALITEIT
TEEKENBEHOEFTEN VOOR HET BOUWVAK.

F. MUSCHTER.
Bilderdijkstraat No. 83.
AMSTERDAM.
Inrichting voor aanleg van Electrische verlichting. Fabriek van LUCHTDRUK DEUROPENERS, ELECTRISCHE SCHELLEN, TELEPHOONS, BLIKSEMAFLEIDERS en SPREEKBUIZEN.

M. R. GREVENSTUK.
APELDOORN.
levert door het geheele Rijk GLASJALOUSIËN, CARBOLINEUM, en alle soorten VERFWAREN tot concurreerende prijzen.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

COLUMBIA's CARBOLINEUM.
naar verbeterde recepten, overtreft andere soorten door zijne *schoone bruine kleur*. Verkrijgbaar bij G. J. P. VAN STRAATEN, *Houthandelaar*, Amsterdam.

M. N. ANDRIESEN,
Kunstsmid, ROTTERDAM.
Maakt op aanvrage ontwerpen van alle soorten Kunstsmeedwerken, als Hekwerken, Sierankers, Deurpaneelen, Balkonhekken, Reclameborden enz.

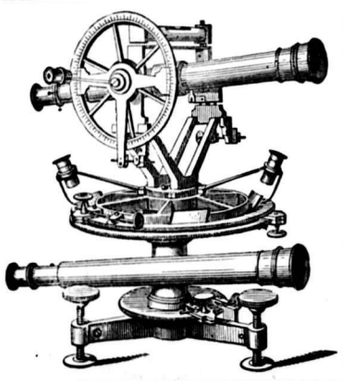

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

DE OPMERKER
BOUWKUNDIG WEEKBLAD

31ste JAARGANG — N°26 — ZATERDAG, 27 Juni 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . f 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel f 0.20, en f 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat f 0.25, zonder plaat f 0.15

EEN KLAVERBLAD VAN VIER.

Daar was ereis (en er is, geloof ik nog) een clubje van vier jongelieden, die tusschen de 20 en 40 jaar oud waren. Het clubje kwam op geregelde tijden in een klein koffiehuis van een groote Nederlandsche stad bijeen.

De jongste der vier was teekenaar op een bureau; hij had tevens beslist anarchistische neigingen, die zich echter, gelukkig, niet in de practijk openbaarden, of het moest dan zijn dat zij tot de keuze van een fel-roode das en een echten bandietenhoed, geleid hadden.

Nummer twee, wat ouder, was op hetzelfde bureau als de eerste werkzaam; hij verfoeide het anarchisme van zijn collega, en meende, dat de wereld gered zou zijn, als het mogelijk was de vijftiende eeuw weer terug te krijgen.

De derde gaf zich uit voor radicaal, en daar hij een klein jaarlijksch inkomen had, kon hij zich met allerlei liefhebberijen, vooral op decoratief gebied, bezighouden. Hij zocht de nieuwe kunst.

De vierde was de oudste; hij was een practisch man, en had zich, als architect, al aardig in de klanten weten te werken. De nieuwe kunst was hem lief, omdat die, meer en meer smaak wordend, goede vruchten voor zijn practijk beloofde af te werpen.

Alle vier zwoeren bij „*The Studio*", dat zij geregeld zouden gelezen hebben, indien zij maar Engelsch hadden verstaan. Nu dit niet het geval was, vergenoegden zij zich er mede, de prentjes te kijken.

En zoo kwamen zij er langzamerhand toe zich Engeland voor te stellen als het beloofde land der nieuwe kunst. Ja zij wenden zich aan, om met een air van gewicht te zeggen: „voor kunst, mijnheer, moet je in Engeland wezen. Hier is alles maar lak".

Dit was nu wel heel mooi, maar zij wilden toch ook zelf wel eens de Noordzee oversteken, om zich met eigen oogen in al het schoons en nieuws op architectonisch en decoratief gebied te verlustigen.

Botje werd bij botje gelegd, en zoo kwam een bedrag bijeen, dat een week verblijf te Londen mogelijk maakte. De tocht werd ondernomen en te Queensborough betrad het viertal, niet zonder aandoening, den Britschen grond. Of die aandoening door de kunst dan wel door de verborgen sigaren veroorzaakt werd, is nooit goed opgehelderd.

Zoo reden zij dan op een schoonen voorjaarsmorgen naar Londen, en begeerig keken zij uit de portieren, of de nieuwe architectuur zich ook wou vertoonen. Maar zij zagen niets, dan de bekende cottages, soms met een rood dakje, en toen dachten zij .... aan den Trompenberg bij Hilversum.

Te Londen aangekomen stapten zij bij Spier en Pond af, om vooral geen tijd met zoeken naar een hotel te verliezen. En weldra waren zij op weg, zoekende naar nieuwe kunst. Doch zij vonden St. Pauls, Westminster Abbey, den Tower, de bank van Engeland, zij brachten hun avonden genoeglijk door in the Empire, bij balletten en in music-halls, gingen naar de National-Gallery, het Britsch Museum en de Kensington-musea.... zonder dat zij van nieuwe kunst ook maar iets bemerkten.

Dit verdroot hun niet weinig en zij besloten bij den uitgever van „*The Studio*" hun beklag te doen. Zij vonden hem na lang en vergeefsch zoeken; de man was zeer beleefd, maar sprak slechts Engelsch. Het viertal was alleen het Hollandsch goed machtig en zoo had dit bezoek al heel weinig resultaat.

Weer werd de onderzoekingstocht voortgezet, ditmaal om Walter Crane op te sporen. Gelukkig zagen zij een kennis, die jaren te Londen vertoefd had, en deze bood zich aan eens naar Crane te vragen. Een deftig uitziend heer werd in den arm genomen om informatie; het antwoord luidde „of zij den kruidenier op den hoek bedoelden?" Natuurlijk groote verontwaardiging; zij meenden den artist. „Onbekend", zei de heer, en ging door.

Na vele avonturen was het geld op, en moest de terugkeer ondernomen worden. Juist wilden zij te Vlissingen aan land gaan, toen zij bemerkten, dat er ook een Nederlandsch architect van naam aan boord was. Zij klampten hem aan en vertelden hem hun wedervaren, in korte woorden natuurlijk, want de boot lei al vastgemeerd.

En de architect van naam lachte hen uit, omdat zij in Engeland nieuwe kunst waren gaan zoeken. Zij hadden, volgens hem . . . . naar Amerika moeten gaan.

Sedert kunnen de vier het nog dikwijls hebben over de genoeglijke dagen te Londen doorgebracht, maar van nieuwe kunst spreken zij niet meer en „*The Studio*" hebben zij afgeschaft.

Tot dusver hebben zij nog geen reis naar Amerika ondernomen.

NOG EENS SPECULATIEBOUW.

Het artikel van Luctor, in uw vorig nummer, heeft op overtuigende wijze aangetoond, hoe oppervlakkig, zelfs door eene Commissie uit de Vereeniging tot bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid, over het thans meer dan vroeger de aandacht eischende vraagstuk van den speculatiebouw geoordeeld wordt.

Inderdaad, er is speculatiebouw en speculatiebouw. Wij gelooven zelfs niet te veel te zeggen, indien wij beweren, dat zoo nu, als in vroegeren tijd. de meeste bouwwerken, die verrezen, tot den speculatiebouw behooren. Deze bewering schijnt een paradox en toch is zij dat niet.

Indien wij dit bewijzen zullen, dan dienen wij eerst vast te stellen wat onder speculatiebouw te verstaan zij. En dan geven wij als definitie van speculatiebouwer: „iedereen die voor de geringst mogelijke uitgaaf de grootst mogelijke waarde tracht te verkrijgen".

Heeft men met deze bepaling vrede, dan volgt vanzelf de scheiding der bouwwerken in twee soorten. Een Grieksche tempel, een middeleeuwsche kathedraal, de meeste profane openbare bouwwerken tot en met de 18e eeuw, dit alles zijn gestichten, die, op deze wijze beschouwd, buiten het kader van den speculatiebouw vallen. Maar haast alle zoogenoemde utiliteitsbouw van vroegeren en lateren tijd behoort er toe. Hierbij moet in het oog gehouden worden, dat onder waarde nu juist niet altijd geldswaarde te rekenen is. Een ridder der middeleeuwen bv., die zich een kasteel bouwde, trachtte met de minste middelen dat gebouw zooveel weerstandsvermogen te geven, als mogelijk was. Daarin lag voor hem en zijne opvolgers de waarde, want het gold de vraag van te zijn of niet te zijn. Later, in de veertiende en vijftiende eeuw, toen de kasteelen hun beteekenis als versterkingswerken langzamerhand begonnen te verliezen, ziet men den toestand anders worden. Het was in dien tijd niet meer de *speculatie* (overweging) van een bepaald doel, die tot het bouwen van kasteelen leidde, doch zij werden alleen gesticht om blijk te geven van rijkdom en macht. Hunne waarde als beschermings- en verdedigingsmiddelen was toen niet meer evenredig aan de daaraan ten koste gelegde gelden.

Wie in een provinciestadje een villa van een kwart millioen laat bouwen, terwijl hij vooruit kan berekenen dat deze slechts voor hoogstens een vijfde van dit bedrag zal zijn te realiseeren, is zeker geen speculatiebouwer; ook wie in de hoofdstad een paleis van een huis laat zetten, behoort niet tot die klasse van menschen..

Wie echter, bedenkende dat in soliede effecten nog maar 3 percent te maken is, huizen laat bouwen, die te verhuren zijn zóó dat het dubbele van deze rente wordt verkregen, mag met volle recht speculatiebouwer genoemd worden.

Een architect heeft natuurlijk liever te doen met de eerste menschensoort dan met de tweede, die maar uiterst zelden zijn diensten begeert, omdat er voor die diensten betaald moet worden en dus de bouwkosten stijgen. Maar dit mag hem er niet toe brengen om tegenover den speculatiebouw zoo onrechtvaardig te zijn als de Commissie der Vereeniging tot bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid, die den bouwers gemis aan gevoel voor vorm en kleur verwijt.

Dit verwijt, Luctor wees er reeds op, klinkt al heel zonderling. Vorm en kleur zijn twee artikelen, die in het dagelijksch leven, waar het de bouwkunst geldt, al heel weinig waarde hebben.

Zelfs een architect, die ooit met zijn wederhelft op het huren van een huis is uitgegaan, zal dit hebben bemerkt. Bleef mevrouw soms voor den gevel staan om het meer of minder geslaagde qua vorm en kleur te gaan critiseeren en daarvan het al of niet huren van het huis te laten afhangen? Neen, natuurlijk, zij ging dadelijk naar binnen en beoordeelde grootte en ligging der kamers, lette op het aantal en de afmetingen der kasten, inspecteerde met kennersblik keuken, kelder, ja zelfs privaten en pas na dit nauwkeurig onderzoek gaf zij haar meening te kennen.

Zooals mevrouw oordeelt, oordeelt ook het buiten de bouwkunst staand publiek. En de speculatiebouwers weten dat. Vandaar, dat zij op „vorm en kleur" van het uitwendige al heel weinig letten. Als zij af en toe eenig ornement (?) aanbrengen, dan geschiedt dit slechts om daardoor wat meer de aandacht te trekken doch geenszins uit hooggespannen esthetische overwegingen.

Wezenlijk, architecten kunnen dikwijls van speculatiebouwers nog heel wat leeren. Menig speculatiehuis hebben wij gezien, dat aan gerieflijkheid weinig te wenschen overliet; ja het is ons zelfs eenmaal overkomen, dat wij de distributie van zulk een huis tot in bijzonderheden hebben opgemeten en ten papiere gebracht, om die als model te gebruiken. De gevels van dat huis lokten onze teekenstift niet; het waren slechts muren met gaten er in.

Doch wij hebben (en het spijt ons, dit te moeten zeggen) ook menig huis, door een architect ontworpen, gezien, dat wel een min of meer pretentieuzen gevel vertoonde, doch welks indeeling allerongerieflijkst was.

Nu mag men ons niet tegenwerpen, dat dan toch in ieder geval het huis van den architect solieder is geconstrueerd dan dat van den speculatiebouwer, want de ervaring leert dit geenszins. Wij herinneren ons nog zeer goed het geval van een familie, die, terwijl zij in haar door een onzer bekendste architecten gebouwde villa aan tafel zat, plotseling het plafond naar beneden zag komen en daardoor zoodanig verschrikt werd, dat zij, noch haar talrijke en aanzienlijke bloedverwanten in het vervolg ooit meer iets met architecten te maken wilden hebben. De belangen van den architectenstand worden door één dergelijk geval meer geschaad dan door alle speculatiebouwers te zamen.

Over het algemeen mag gezegd worden, dat de idealen, die de architectenwereld hier-te-lande thans nastreeft, het publiek volkomen koud laten, omdat het voelt, dat zij voor het werkelijke leven geen waarde hebben. Wat kan het iemand schelen of zijn huis volgens de leer van Viollet-le-Duc is gebouwd, wanneer hij het somber en ongezellig vindt? Wat geeft hem de meest zuiver volgehouden stijl, als hij zijn eischen niet bevredigd ziet?

Het wordt zeker tijd, dat de architecten van den

Areopagus afdalen en zich onder het gewoel van het Forum gaan mengen. Zij kunnen dit te eerder en met te grooter gerustheid doen, omdat zij de zekerheid hebben, dat toch maar aan enkelen hunner de eer zal beschoren zijn om aan een monument in den eigenlijken zin des woords hunne krachten te beproeven.

Reeds enkelen hebben deze afdaling volbracht, anderen weer hebben nooit den Areopagus durven bestijgen; het doet ons leed, om te moeten erkennen, dat de hooggezetenen met minachting op die zoogenaamde „practische" mannen neerzien.

En toch is er voor die minachting geen reden. Want de hooge kunst, waarvan vele architecten van den tegenwoordigen tijd droomen en die hen geheel blind maakt voor de eischen van het dagelijksch leven, heeft veel van een luchtspiegeling, die ongrijpbaar blijft. Maar die eischen blijven toch om bevrediging vragen, en waar nu de meerderheid onzer hedendaagsche bouwmeesters zich daartoe niet geroepen voelt, daar wendt zich het publiek tot anderen, zonder te vragen, of het altijd wel aan het juiste adres terecht komt. Zoo voor de beoefenaars der bouwkunst als voor het publiek zou het goed zijn, indien de architecten meer en meer poogden te leeren, voor een minimum van geld een maximum van gerieflijkheid, dus van rentabiliteit te leveren.

Het publiek ziet in den architect nog maar al te veel een weelde-artikel, dat alleen voor diegenen waarde heeft, die ter bevrediging hunner ijdelheid of als reclame voor hun zaak geld over den balk willen gooien. Als reactie tegen deze opvatting was wellicht de „impressionistische" bouwkunst bedoeld, indertijd door een der meest begaafde jongeren aangeprezen. Wat wij sedert van die bouwkunstrichting in de practijk zagen, is echter niet geschikt geweest om het publiek gerust te stellen. Zeker, de vormen zijn vereenvoudigd, maar met de bouwstoffen „*ward einen wahren Luxus getrieben*", zooals de Duitsche professor zou zeggen.

Indien wij met onze gedachten een veertigtal jaren teruggaan, dan zien wij hoe destijds het onderscheid tusschen architect en speculatiebouwer veel geringer was dan thans; misschien drukken wij ons op de juiste wijze uit, wanneer wij zeggen dat de beste architect toen niet zoo hoog, de minste speculatiebouwer toen niet zoo laag stond. Het bouwen van een burgerhuis was toen voor de betrekkelijk zeldzame architecten een evenement, een taak waarbij zij alles, wat hunne grootendeels practische opleiding hun geleerd had, konden te pas brengen. Maar ook als een dergelijk huis zuinigheidshalve toen zonder architect gebouwd werd, deinsde de baas, met het werk belast, terug voor al die knoeierijen waarmede sinds 1870 de „revolutiebouw" ons gemeenzaam heeft gemaakt.

Want ziet, wanneer wij hier den speculatiebouw ter sprake brengen en dien in bescherming nemen tegen onverdiende aanvallen, dan is het verre van ons de tekortkomingen van dien „revolutiebouw" met den mantel der liefde te willen dekken. Gelukkig komt dit wanstaltig uitwas alleen in enkele onzer groote steden te voorschijn en is overigens een meer soliede speculatiebouw regel.

Zij, die in de groote steden wonen, zijn al gauw geneigd, alles over één kam te scheren, als zij af en toe in hun courant lezen, dat er weer eens een huis is ingestort; zij vergeten dan dat er ook zelfs op de best geleide en door architecten ontworpen werken wel eens ongelukken gebeuren. Een paar bonte kraaien maakt nog geen winter.

Het kan niet ontkend worden dat de speculatiebouw, hij zij dan goed of slecht, aan een behoefte van onzen tijd voldoet. Dit feit moge nog zoo zeer bejammerd worden, het is nu eenmaal niet ongedaan te maken. Als het getij verloopt, verzet men de bakens.

Wij hebben eens ergens een verklaring gelezen van de ongemeen lange halzen der giraffen. Het heette daar, dat deze viervoeters aanvankelijk geen langeren hals hadden dan andere dieren, maar dat, in den loop der tijden, de plantengroei om hen heen van gedaante veranderde, zoodat alleen de exemplaren met de langste halzen bij hun voedsel konden komen, en de korthalzigen onder de rijkbeladen planten van honger moesten sterven. Zoo konden alleen de langhalzigen in het leven blijven en zich vermenigvuldigen.

Nu mag men de speculatiebouwers bij deze giraffen met langen hals vergelijken. Door aanhoudend rekken is het hun gelukt met den bek steeds op de hoogte te blijven waar de vruchten zitten, d. i. waar geld verdiend kan worden. Zij weten wel dat hun lange hals niet fraai is, doch zij komen aan den kost. De architecten zien ook de vruchten wel hangen, maar het uittrekken hunner halzen vinden zij onesthetisch. Daarom moeten zij menigen welgevulden boom voorbij gaan en dikwijls hongerig wachten totdat de eigenaar van een boschje, bij welks boomen zij reiken kunnen, hen binnen laat.

De toestand der hedendaagsche architecten zou nog heel wat slechter wezen, indien de ingenieurs de practische mannen waren, die zij behoorden te zijn. Een ingenieur, zich niet om eischen van schoonheid bekommerend, doch slechts op die der gerieflijkheid lettend, met een minimum van materiaal een maximum van effect bereikend, goedkoop en toch soliede bouwend, zou juist de man wezen, dien de speculatiebouw noodig had.

Doch de tegenwoordige opleiding is er allerminst voor geschikt, dergelijke practisch bruikbare ingenieurs te leveren, en de ervaring, door het publiek met enkelen opgedaan, was niet bemoedigend. Deze concurrentie is voor de architecten dan ook niet gevaarlijk.

Natuurlijk, met revolutiebouwers zou geen architect kunnen of willen concurreeren; door echter een studie te maken van den gezonden speculatiebouw, zooals die, gelukkig, nog meer te vinden is dan men denkt, zouden de architecten de behoeften en eischen van een groot deel van het publiek leeren begrijpen en daardoor in staat gesteld worden, een terrein te helpen ontginnen, waar een goede oogst kan worden verwacht.

Als de architecten, die nu in het rapport der Vereeniging tot bevordering enz. enz. zulke onnoozelheden neerschreven, die studie eens wilden maken, zouden zij een heel wat beteren blik op den speculatiebouw, de bouwkunst, de bouwvakken en de werklieden krijgen.

E. M. Ergo.

MINIMUM-LOON.

De minimum-loon-questie is door ons herhaaldelijk besproken. In den regel was het de gemeente Amsterdam, die door haar verordeningen tot deze besprekingen aanleiding gaf. Ook thans weer is het de Amstelstad die ons tot schrijven noopt.

In het *Nieuws* toch vonden wij een advertentie, waarbij de Gemeente Amsterdam een „Oproeping" doet voor „Personeel bij den Dienst der Publieke Werken". Met 1 Juli kunnen bij dezen dienst geplaatst worden „5 teekenaar-klerken 3e kl., 1 teekenaar-klerk 2e kl., 1 opzichter (scheepstimmerman 2e klasse) en 1 opzichter voor den tijd van 6 maanden".

Velen die dit gelezen hebben, zal het hart van

vreugde hebben geklopt, nu er bij een zoo belangrijke administratie als die der Openbare Werken van Amsterdam de kans tot indiensttreding bleek te bestaan. Maar de vreugde zal weldra verminderd zijn bij het lezen van het bedrag, waarop de bezoldigingen bepaald zijn. De opzichter, die tijdelijk wordt werkzaam gesteld, komt er nog het beste af, met *f* 25 's weeks, doch de scheepstimmerman moet het met *f* 900 stellen en de teekenaar-klerken 3e kl. dienen met *f* 500 rond te kunnen komen.

Nu is het mogelijk, dat *f* 900 in het oog van een scheepstimmerman een goede bezoldiging is. Maar de teekenaar-klerken, van wie verlangd wordt, dat zij een diploma van de H. B. S. of ambachtsschool zullen overleggen, ofwel dat zij reeds met goed gevolg werkzaam geweest zijn op het bureau van een ingenieur of architect, krijgen nog minder per jaar dan een opperman, die het onder de thans vigeerende loonsbepalingen toch al gauw tot *f* 10 à *f* 11 's weeks brengt.

Dat ondanks dit alles het aantal candidaten legio zal zijn, gelooven wij gaarne. Doch een woord van protest mag niet achterwege blijven, wanneer een gemeentebestuur, dat zooveel voor den werkman doet, een voordeel van een honderd gulden of wat tracht te bereiken door op de baantjes-jagerij der meer beschaafde jongelieden te speculeeren. Iemand die het hulponderwijzers-examen heeft afgelegd, kan op een minimum van *f* 600 's jaars rekenen; wie echter het zooveel moeilijker te verkrijgen einddiploma der H. B. S. wist te behalen, wordt met *f* 500 afgescheept.

Over het algemeen kan men niet zeggen, dat de technische ambtenaren hier-te-lande ruim gesalarieerd worden. Vooral die in dienst van gemeenten zijn dikwijls ware minimumlijders, die zich door allerlei expediënten het ontbrekende moeten trachten te verschaffen. Een dergelijke toestand heeft ernstige nadeelen, want er bestaat volstrekt geen zekerheid, dat altijd langs eerlijken weg verkregen wordt, wat de gemeentekas in gebreke blijft te verstrekken. En zoo wordt de wijsheid vaak door de zuinigheid bedrogen. Van wie goed gesalarieerd worden kan veel geëischt worden; zijn de tractementen laag, dan moet er wel een oogje dicht gedaan worden.

Wij juichen het toe, dat men thans tracht den werkman een „menschwaardig bestaan" te verschaffen. Maar nu moeten de belangen van den kleinen ambtenaar eens aan de beurt komen. Het is waar, de werkman maakt spektakel en de ambtenaar houdt zich stil. Doch het is onbillijk alleen de schreeuwers te helpen.

SPECULATIEBOUW.

Ook in de Haagsche Afdeeling van de Vereeniging t. b. der Fabrieks- en Handwerksnijverheid is dezer dagen de vraag, betreffende den invloed van den speculatiebouw ter sprake gekomen en de *N. Rott. Courant* vermeldt daaromtrent het volgende:

„Uit het rapport, uitgebracht door de heeren Van Malsen, Mondt en Mutters Jr., bleek dat de invloed op de bouwkunst nul is, in de beteekenis dat die bouw met kunst hoegenaamd niets te maken heeft, maar dat de speculatiebouw het publiek van wezenlijke bouwkunst afkeerig maakt en zeer nadeelig werkt op de bouwvakken en de werklieden, daar hij laatstgenoemden ongeschikt maakt voor werkelijke bouwwerken. In dien geest werd de conclusie vastgesteld, terwijl daarbij nog zal gevoegd worden de noodzakelijkheid om examens verplichtend te stellen voor alle ondernemers van bouwwerken."

Hieruit blijkt, dat men in Den Haag, ten minste in den boezem der genoemde Vereeniging, ook al begonnen is met zich op een verkeerd standpunt te stellen tegenover een vraagstuk, dat niet door bouwkundigen alleen kan worden opgelost.

Het vraagstuk is veel meer een sociaal, dan een technisch; hiervan schijnt men ook in de Haagsche Afdeeling nog niet overtuigd te zijn.

Evenwel schijnt de Haagsche Commissie beter voet bij stuk te houden dan de Amsterdamsche en zich in hare conclusie strikt te bepalen tot de letter van de vraag. Dat de invloed van den speculatiebouw op de bouwkunst echter alleen zou bestaan daarin, dat het publiek er afkeerig door wordt gemaakt van wezenlijke bouwkunst, deze bewering komt mij voor aan ernstige bedenking onderhevig te zijn.

Van een publiek, dat zich zoo gemakkelijk door het slechte en leelijke, maar goedkoope, afkeerig laat maken van het goede en schoone, maar uit den aard der zaak duurdere, heeft de wezenlijke bouwkunst toch niet heel veel te verwachten.

En een goed deel van het publiek ziet wel degelijk het onderscheid, schikt zich slechts noode in toestanden, die niet door een verordening of wet te veranderen zijn en zou wel geneigd zijn mede te werken tot verbetering van die toestanden, wanneer de weg daartoe maar eens duidelijk en met klem van redenen werd aangewezen.

Veel grooter dan de invloed, door de houding van het publiek teweeggebracht, is zeker de invloed, die door den achteruitgang der bouwvakken en der werklieden op de bouwkunst terugwerkt, want zonder goede ambachtslieden zal het den geniaalsten architect niet mogelijk zijn iets anders tot stand te brengen, dan papieren kunst. En daarvan wendt het publiek zich begrijpelijkerwijze met onverschilligheid af.

Wat in de afdeeling Rotterdam der Vereeniging betreffende de vraag geconcludeerd is, of worden zal, is mij nog niet bekend.

Dat vandaar uit het ware licht ontstoken zal worden, valt evenzeer te betwijfelen, als dat de leden der Vereeniging op het punt van den speculatiebouw veel wijzer van de algemeene vergadering te Wageningen huiswaarts zullen keeren, dan zij er heen zijn gegaan.

Was er in het rapport van de Amsterdamsche Commissie een en ander, waarvan men onwillekeurig moest denken: „zouden de heeren dat nu werkelijk in ernst meenen?" de laatste zinsnede van het hierboven aangehaald bericht geeft aanleiding, om van de Haagsche rapporteurs hetzelfde te denken.

Een vermakelijk denkbeeld inderdaad, die noodzakelijkheid, om de revolutiebouwers te gaan examineeren; een kostelijk denkbeeld, dat in de anders misschien wat droge, saaie en droefgeestige discussies op de vergadering zeker eenige vroolijke afwisseling zal brengen, een *note comique* zal doen hooren in de jeremiaden, die er wellicht zullen worden ten beste gegeven, zonder dat men ernstig zal zoeken naar den invloed van het kwaad en de middelen om dien invloed te keeren.

Maar ik zou wel eens willen weten, hoe de heeren zich zulk een geëxamineerden en gediplomeerden revolutiebouwer voorstellen en over welke vakken dat examen alzoo zou moeten loopen.

Het is bekend, hoe op algemeene vergaderingen veelal, wegens gebrek aan tijd, hoogst gewichtige vraagstukken niet dan ter loops kunnen worden behandeld. Het zou dus geen wonder zijn, wanneer de afgevaardigden uit de Residentie geen gelegenheid

ONTWERP VAN EENE DORPSKERK

SCHAAL

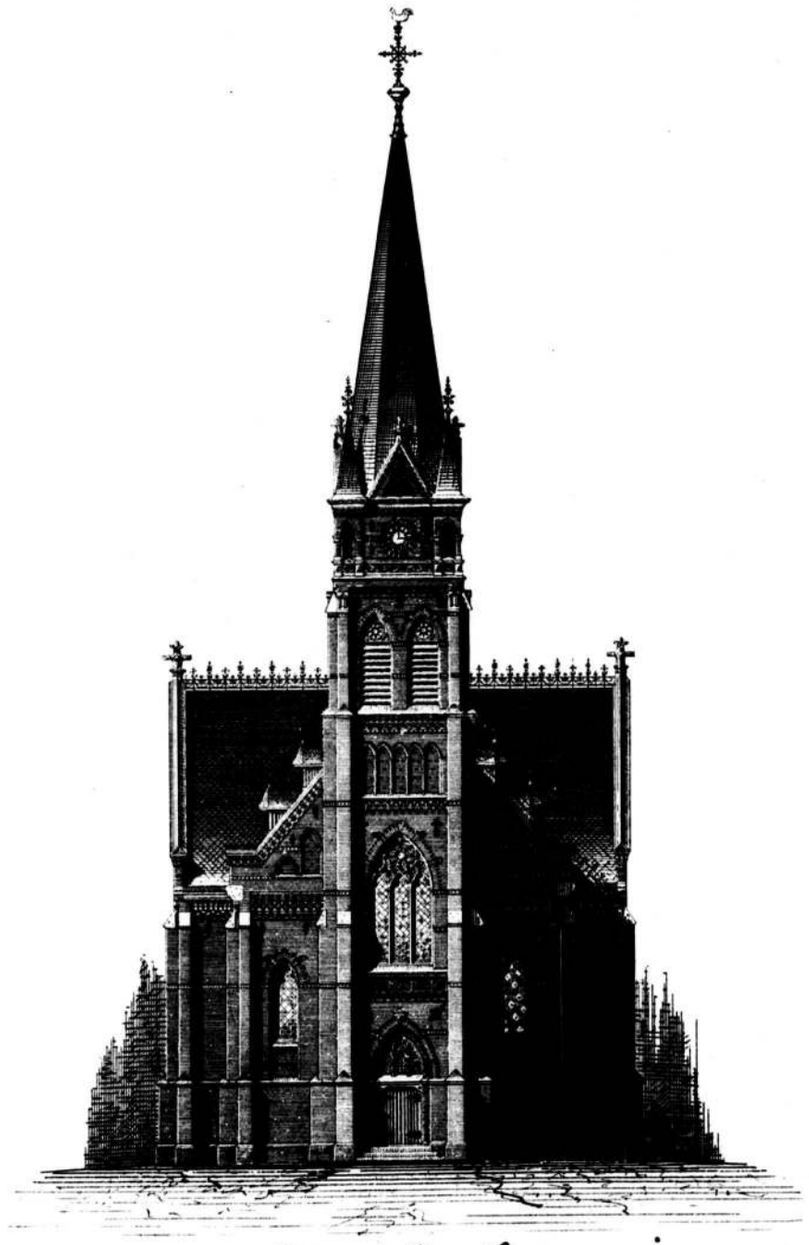

Voor-Gevel.

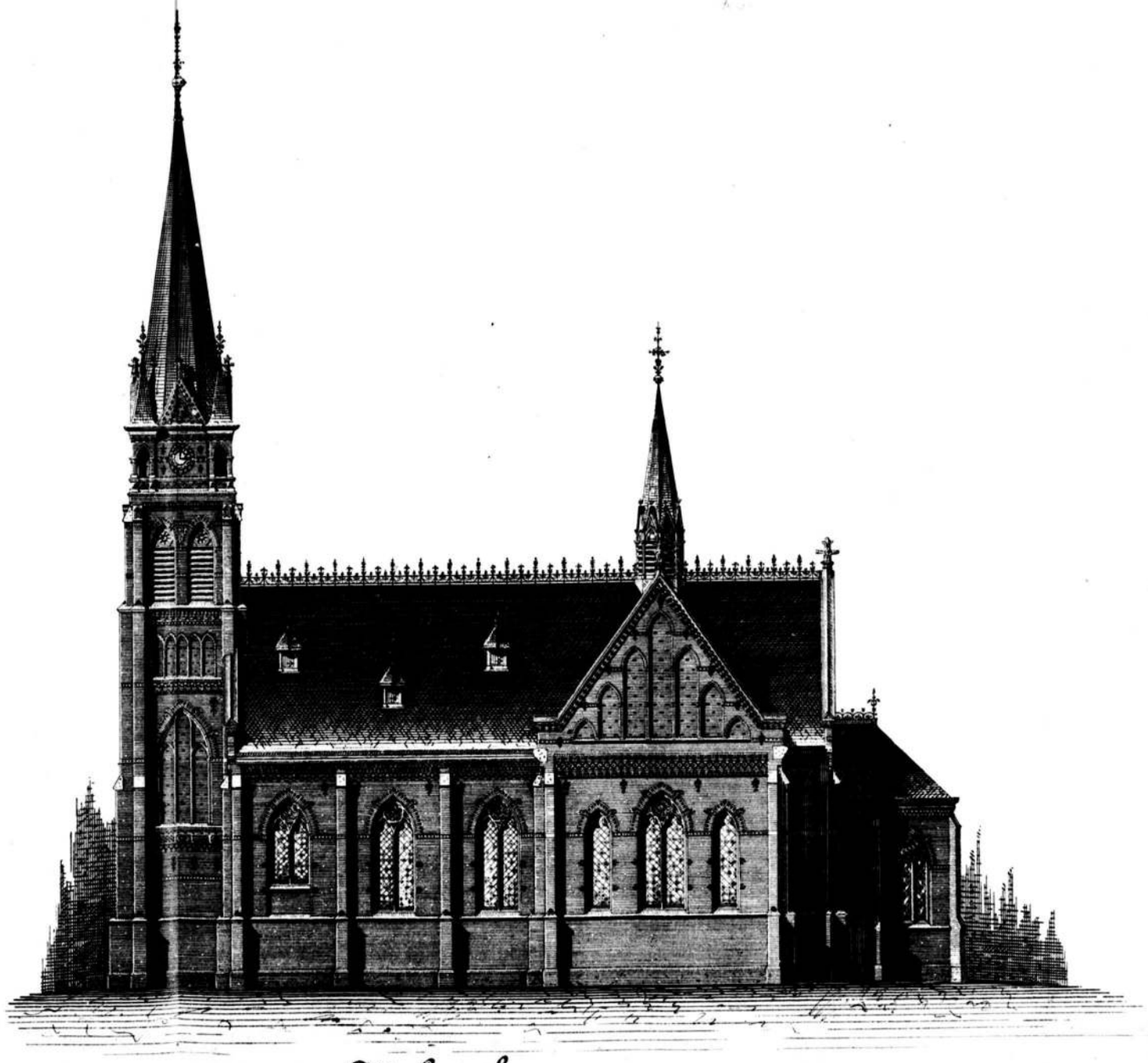

Zij-Gevel.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

ONTWERP VAN EENE DORPSKERK

SCHAAL

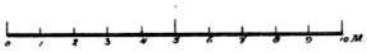

Lengte-Doorsnede.

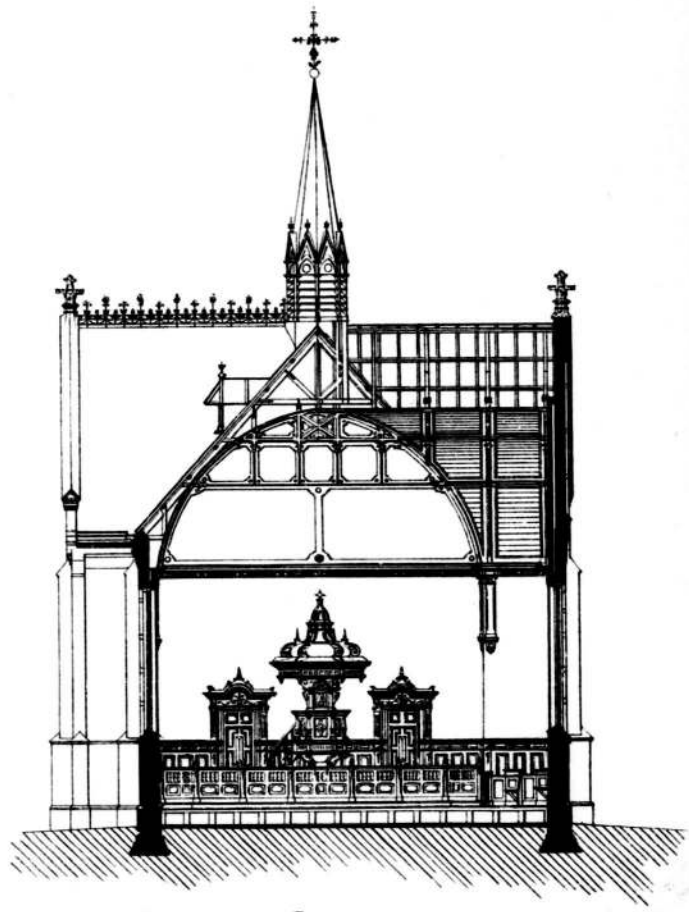

Dwars-Doorsnede.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

ONTWERP VAN EENE DORPSKERK

SCHAAL

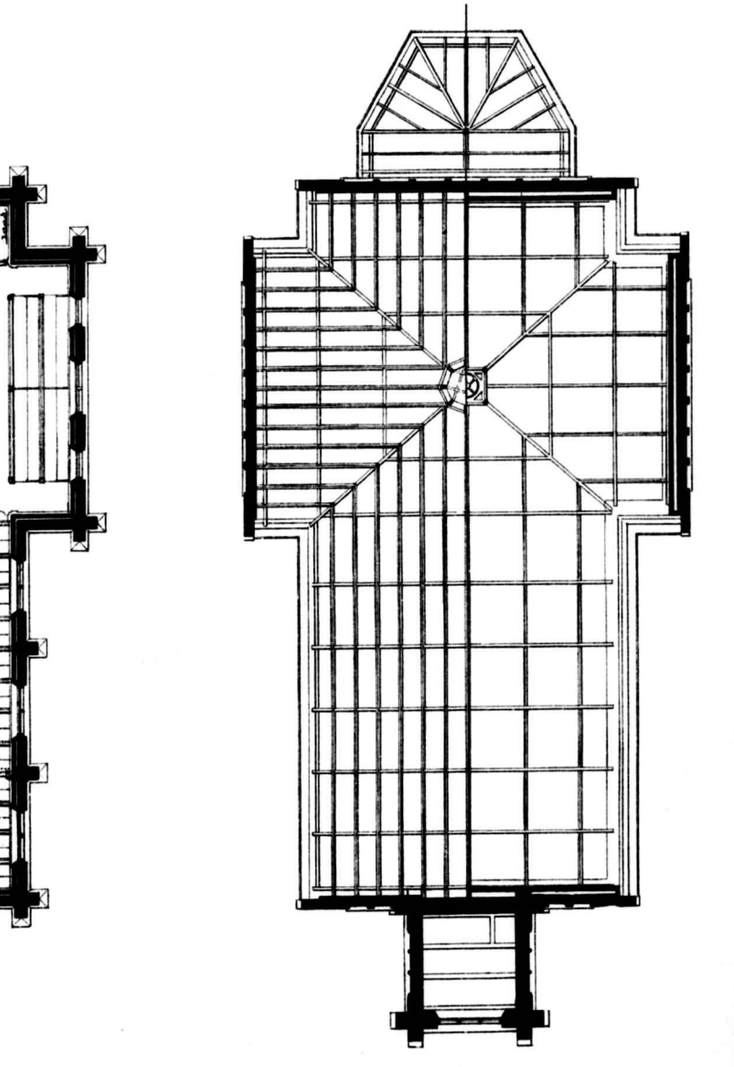

Begane-Grond.

Kap en Plafond-Grond.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

vonden, het lumineuze denkbeeld van het verplicht examen in den breede te ontwikkelen, maar jammer zou het zeer zeker zijn, want wie weet of niet het denkbeeld, dat nu velen ernstigen menschen misschien vreemd, bizar en onuitvoerbaar, sommigen daarbij vermakelijk en enkelen wijsneuzen misschien zelfs belachlijk zal voorkomen, bij een met houtsnijdende argumenten doorspekte, uitvoerige toelichting zou blijken te bevatten, het begin van den draad, die tot de oplossing van het groote vraagstuk leiden moet.

Het is jammer, dat men geen lid kan zijn van alle vereenigingen, die op onderscheiden wijs het heil van de menschheid beoogen, maar zelfs in ons kleine land gaat dit niet.

De ijverige dagbladpers zal ons echter wel een uitvoerig verslag der vergadering brengen, een verslag, waaruit wij leering kunnen trekken, ook zonder de woorden van wijsheid van de lippen der sprekers zelf te hebben opgevangen en waaruit misschien over den invloed van den speculatiebouw het nieuwe licht als een blozende morgenschemering zal gloren.

LUCTOR.

BIJ DE PLATEN.

De platen geven eene reproductie van het met den eersten prijs bekroonde ontwerp van eene dorpskerk, uitgeschreven door de Vereeniging „Friesche Bouwkring" te Leeuwarden. Het Juryrapport is mede in dit nommer opgenomen.

VERKOOP VAN BOUWTERREIN.

Woensdag 24 dezer hield het Domeinbestuur de 21ste veiling van geslechte vestingwerken te Groningen; de dertien kavels, die onder den hamer werden gebracht, konden *f* 29940 opbrengen. De zeven eerste kavels, aan het verbindingskanaal Boterdiep—Damsterdiep gelegen en meer voor stapelplaats dan bouwterrein geschikt, konden *f* 5065 gelden, overeenkomende met den middenprijs van *f* 1.61 per centiare.

Voorts werden verkocht twee bouwterreinen aan den weg langs het verbindingskanaal Boterdiep—Damsterdiep, nabij de voormalige Steentilpoort en wel

een erf van 8 M. breedte en 273 M². oppervl. voor *f* 2135
„ „ „ 12 „ „ „ 383 „ „ „ - 3410

makende respectievelijk *f* 7.82 en *f* 8.90 per M².

Aan de Winschoterstraat en de Trompstraat werden vier kavels verkocht, zijnde

kavel X, breed 17.75 M. groot 377 M². voor *f* 7810 of *f* 20.72 per M².
„ XI, „ 8.— „ „ 185 M². voor *f* 2960 of *f* 16.— per M².
„ XII, „ 17.— „ „ 275 M². voor *f* 4925 of *f* 17.91 per M².
„ XIII, „ 8.— „ „ 286 M². voor *f* 3635 of *f* 12.76 per M².

Het tiende of meest geldende bouwterrein is een hoekperceel met 17.75 M². front aan de Trompstraat en 16.15 M. breedte aan de Winschoterstraat.

PRIJSVRAGEN

ONTWERP VAN EENE DORPSKERK.

Rapport van de Jury ter beoordeeling van de ingekomen antwoorden op de prijsvraag voor een ontwerp van eene Dorpskerk, uitgeschreven door de Vereeniging „De Friesche Bouwkring" te Leeuwarden.

Als antwoorden, op de bovenvermelde prijsvraag ingekomen, zijn door het bestuur der Vereeniging voornoemd in onze handen gesteld volgende ontwerpen van eene Dorpskerk, als:

a. **met motto: Oefening kweekt kunst (3 teekeningen).**
b. **„ „ Vier uur (3 teekeningen met beschrijving).**
c. **met motto: de tyd hald nin skoft (1 teekening met toelichting).**
d. **„ „ A in twee cirkels (figuur) (5 teekeningen met toelichting).**

In 't algemeen dient te worden opgemerkt, dat in de eerste plaats de mededingers aan de bij het programma gestelde eischen moesten voldoen; daarin wordt sub art. 4 de voorwaarde gesteld, dat nevens plattegrond- en opstandteekeningen, ook de details van gevelversieringen, plafondbetimmering, banken en preekstoel bij het ontwerp moesten gevoegd zijn.

De inzender van het sub *c.* vermelde ontwerp met het motto „de tyd hald nin skoft" heeft daaraan niet voldaan, wijl de detailteekeningen geheel ontbreken; uit dien hoofde en omdat bovendien die teekeningen voor eene juiste vergelijkende beoordeeling noodzakelijk waren, heeft de Jury gemeend dit ontwerp buiten mededinging te moeten stellen. Zij meent er echter op te moeten wijzen dat, ware dit niet het geval geweest, het ontwerp, in verband met de juiste opvatting van het karakter, waaraan een protestantsche dorpskerk moet beantwoorden, onder de beste der ingekomen plans behoort en voor eene eerste bekroning in aanmerking zou zijn gekomen. Zoowel de gevelgroepeering als de vorm en de indeeling van 't grondplan zijn goed van opvatting en hebben verdienste.

De overige ingezonden ontwerpen voldoen aan de eischen bij 't programma gesteld en wij hebben de eer het volgende omtrent die ontwerpen ieder in 't bijzonder te vermelden.

Ontwerp sub *a.*, motto „Oefening kweekt kunst". Dit ontwerp mist 't karakter van eene protestantsche kerk. de inzender heeft zich niet weten te onthouden van de traditioneele vormen der kerken voor den R.-K. eeredienst. De planverdeeling is daardoor voor eene Protestantsche kerk onpractisch; een groot deel van de toehoordersplaatsen is te ver van het spreekgestoelte verwijderd en daaromheen ondoelmatig gegroepeerd.

De consistoriekamer is te klein en niet gelukkig van vorm; beter ware 't geweest indien de ruimte tegen de koorvormige afsluiting daarvoor geheel was gebezigd, met een portaal van de kerkruimte afgescheiden. Het hoofdportaal is niet gelukkig; door de daarin geplaatste trap wordt het optisch effect gestoord, mede wordt slechts één toegang onvoldoende geacht voor de veiligheid der kerkgangers.

De gevels in spitsbogenstijl zijn goed van proportie als ook 't transepttorentje; de torenverdeeling is niet zoo goed en ontwerper had met grooter vakverdeeling een massiever aanzien verkregen. De Gothische raamtraceering is niet juist, zooals uit 't daarvan gegeven detail blijkt.

De inwendige architectonische vormen zijn niet in overeenkomst met het uitwendig streng karakter van de kerk, wijl hier door ontwerper aan renaissace-vormen de voorkeur is gegeven.

Ook uit de conceptie van 't mobilair blijkt eene niet altijd gelukkige toepassing van renaissance-vormen, duidelijk uitkomende in de bekroning van den preekstoel, de consolevormen enz.

Overigens is, wat de wijze van constructie betreft en bijzonder de vele zorgen aan het teekenwerk besteed, alsmede de ontwikkeling der details van diverse onderdeelen, dit ontwerp niet onverdienstelijk.

Ontwerp sub *b*, motto „Vier uur". In de planverdeeling is deze ontwerper gelukkiger geweest dan die van 't vorig ontwerp, door grooter aantal toegangen, alsmede eene betere groepeering van de zitplaatsen rondom het spreekgestoelte.

De plaatsing van de consistoriekamer is echter gezocht en geeft den indruk van later bijgevoegd te zijn. Wat de gevel-conceptie betreft, is dit plan verreweg van minder gehalte. Het uitgebouwd portaal zal, in nature gezien, wanverhoudingen met de lijnen van 't hoofdschip in 't leven roepen; de vorm is gerekt en niet aangenaam van verhouding. De bovengedeelten van de groote alsmede die van de kleine hoektorens, zijn gebrekkig van vorm en afmeting en ook deugt de verhouding van de torenhoogte met die van het kerkruim ten eenemale niet. De inwendige ordonnantie is vrijwel in overeenstemming met de buiten-architectuur, evenals die van den preekstoel en de kerkbanken, doch arm van conceptie met alledaagsche vormen. De consoles van gesmeed ijzer in de overstekende kapgedeelten missen kracht voor de functie die ze vertegenwoordigen. Het teekenwerk verraadt geen geoefende hand en mist smaak, een euvel waaraan, behoudens de goede planverdeeling, 't geheele ontwerp mank gaat.

Ontwerp *d*, motto „A in twee cirkels" (figuur). Van alle ingekomen ontwerpen is deze planverdeeling de minst gelukkige; een groot gedeelte van de zitplaatsen is onbruikbaar wegens de gezochte schuine richting der banken en ofschoon in den gevelopstand de kerkvorm blijkt, geeft het grondplan geheel den indruk van een groote zaal met aangebouwde gedeelten. De gevels lijden aan 't zelfde gebrek; wordt 't reeds niet gelukkig geslaagde torentje weggedacht, dan blijft een gewone groote zaalvorm over. De geheele gevel-conceptie mist verdienste, is zeer oppervlakkig en eene passende gevelgroepeering naar den eisch van het bouwwerk wordt geheel gemist. Hetzelfde euvel wordt in de detailteekeningen teruggevonden; de bankvorm is onbehaaglijk evenals de decoratie van den preekstoel, met de onrustige en onharmonische groepeering van lijnen. Ook het constructieve gedeelte laat te wenschen over, is over 't algemeen zwak en de ondervanging van het torentje in het kapgestel onvoldoende.

Het teekenwerk munt mede niet uit, is stijf en mist smaak,

en ofschoon de ontwerper zich veel moeite heeft gegeven om naar zijn krachten een ontwerp te leveren, behoort zijn inzending tot de minst gelukkige oplossing van de gestelde prijsvraag.

Conclusie.

Op grond van bovenstaande beschouwingen heeft de Jury de eer aan het bestuur van de Vereeniging, de Friesche Bouwkring voor te stellen,

I. Aan het ontwerp met het motto, „Oefening kweekt kunst", toe te kennen den prijs van 15 gulden met het diploma van de Vereeniging.

II. De uitgeloofde premie met het diploma der Vereeniging te verleenen aan het ontwerp met het motto „Vier uur."

Bussum, 20 Mei 1896.

De Jury van beoordeeling.

get. A. C. BLEIJS, *Bouwmeester*,
„ H. MOEN G.Pzn., *Architect*,
„ J. E. G. NOORDENDORP, *Rapporteur*.

Architectura et Amicitia.

Voor het jaar 1896—1897 zijn door het genootschap Architectura et Amicitia drie prijsvragen uitgeschreven, waaraan alle leden van het Genootschap kunnen medewerken. De prijsvragen hebben betrekking op de volgende onderwerpen, als:

1o. een genootschapsgebouw. Prijs f 125 en premie f 50; tijd van inlevering 1 Maart 1897.

2o. een dorpsstation. Prijs f 75 en premie f 25; tijd van inlevering 1 Februari 1897.

3o. een boschwachterswoning. Prijs f 40 en premie f 15; tijd van inlevering 4 Januari 1897.

De programma's en algemeene bepalingen zijn in no. 25 van het Orgaan van het Genootschap (20 Juni 1896) opgenomen.

„FRIESCHE BOUWKRING" TE LEEUWARDEN.

Vergadering van 11 *Juni* 1896.

De Voorzitter opent de vergadering met een woord van welkom aan de leden, die voor 't eerst de vergadering bezoeken.

Na lezing en goedkeuring der notulen van de vorige bijeenkomst brengt de Voorzitter met een kort woord in herinnering wat naar aanleiding van eene voordracht door het lid, de heer Jansma, op een vorige vergadering omtrent het oprichten van arbeidsraden werd besloten; een samenkomst heeft plaats gehad met het bestuur van Nijverheid om te trachten door een gezamenlijk optreden het oprichten van arbeidsraden of kamers van arbeid tot stand te brengen.

Het doet den Voorzitter genoegen te kunnen mededeelen dat de voorloopige besprekingen de zaak een gunstig aanzien geven, doch met het oog op het aanhangig wetsontwerp der Regeering werd besloten om de zaak tot September te laten rusten en alsdan opnieuw in behandeling te nemen.

Omtrent de heden ter vergadering tentoongestelde antwoorden op de in dit jaar uitgeschreven prijsvraag wordt toezegging gedaan, dat aan elk der leden een exemplaar van het bekroonde ontwerp in druk zal worden toegezonden.

Na voorlezing van het rapport der Jury wordt overgegaan tot bezichtiging van de ingekomen antwoorden en de door de leden geëxposeerde teekeningen en plaatwerken. Deze tentoonstelling vond belangstelling. Algemeen was men het met de Jury eens omtrent het antwoord met het motto „de tyd hald nin skoft", welk antwoord wegens het niet voldoen aan de eischen bij het programma gesteld, buiten beoordeeling moest blijven; het geleverde behoort tot de beste der ingekomen plannen en zou bij voldoende afwerking voor eene eerste bekroning in aanmerking zijn gekomen.

Overgaande tot de uitreiking der prijzen richtte de voorzitter het woord tot den heer D. Meintema te Mantgum, wiens antwoord met den eersten prijs is bekroond geworden en wenschte hem van harte geluk met het reeds voor de 2e maal behaalde succes; de 2e prijs werd door den heer Zeven, architect te Franeker, namens de heer E. Statema Jr. te Dongjum in ontvangst genomen met een gelukwensch van den Voorzitter, voor de behaalde overwinning.

Hierna sloot de voorzitter de laatste vergadering in dit seizoen, onder dankzegging aan hen die aan de expositie hebben deelgenomen en aan de aanwezigen voor de talrijke opkomst.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Door den Minister van Waterstaat is een commissie ingesteld met opdracht om te onderzoeken of een gedeeltelijke indijking van de Lauwerzee overeenkomstig het plan door de beide provincieën aangeboden, zal kunnen strekken om een voldoende afstrooming van Friesland's boezem te verzekeren, en de afwatering van een deel der prov. Groningen te verbeteren; en voor het geval deze vraag ontkennend mocht worden beantwoord, welke werken alsdan voor uitvoering in aanmerking komen om het beoogde doel te bereiken.

De commissie is aldus samengesteld: Mr. B. Ph. baron van Harinxma thoe Slooten, Commissaris der Koningin in Friesland, lid en voorzitter; J. N. Witteveen en Mr. A. Bloembergen, leden van Ged. Staten van Friesland; Mr. J. Leuringh en L. A. Dijkhuijs, leden van Ged. Staten van Groningen; H. E. de Bruyn, hoofding., belast met den algemeenen dienst van den waterstaat; G. A. Esscher, hoofding. van den Rijkswaterstaat in het 1e en 2e district; S. J. Vermaes en J. Kater Tz., hoofding. van den provincialen waterstaat in Friesland en in Groningen.

— Ter voldoening aan het door den directeur der gemeentegasfabriek gedaan verzoek, hebben B. en W. den gemeenteraad voorgesteld goed te keuren:

1°. dat de tegenwoordige directeur der fabriek, met ingang van 1 September, het thans door hem bekleede ambt zal verwisselen met dat van adviseerend directeur, onder welken titel hij, tegen genot eener jaarwedde van f 6000, aan de fabriek zal verbonden blijven hoogstens tot den dag waarop hij zijn 65ste levensjaar zal hebben volbracht.

2°. dat met ingang van gezegden datum wordt aangesteld een nieuwe directeur op eene jaarwedde van f 4000, benevens genot van vrije woning en vrij vuur en licht, waarvoor wordt aanbevolen de heer J. E. H. Bakhuis, ingenieur, vroeger als zoodanig tijdelijk gedurende eenige jaren aan de fabriek alhier verbonden geweest zijnde en thans directeur der gasfabriek te Dordrecht.

— In de op 23 Juni gehouden vergadering van den Raad van bestuur van het Koninklijk Instituut van ingenieurs zijn voor het instituutsjaar 1896—1897 benoemd: tot president W. F. Leemans, tot vice-president C. Lely, en tot penningmeester M. J. van Bosse, terwijl het gewoon lid J. Tideman het voorrecht had voor de twaalfde maal tot secretaris te worden benoemd voor het volgend driejarig tijdvak.

Amsterdam. In de op 9 Juli te Groningen te houden vergadering van gasfabrikanten zal het voorstel worden behandeld tot het oprichten van een vakschool voor gasdirecteuren. Deze school zou hier-ter-stede worden opgericht en de leerlingen moeten voorzien zijn van 't diploma eindexamen H. B. School. Het leergeld zou worden bepaald op f 400.

— Wij ontvingen het prospectus van het plaatwerk „Schilderijen-Cabinet" van Teyler's stichting te Haarlem, dat den leden der Vereeniging tot bevordering van Beeldende Kunsten dit jaar zal worden toegezonden. Dit plaatwerk zal bestaan uit twaalf fijnke photogravures naar de werken van Anth. van Dijck, Meindert Hobbema, Adriaen van Ostade, Rembrandt van Rijn, J. Bakker Korff, J. Bosboom, Jozef Israëls, Anton Mauve en J. Weissenbruch. De daarbij behoorende tekst schrijft de heer Ph. Zilcken en de heer H. J. Scholten, conservator van Teyler's Museum, heeft zich bereid verklaard de noodige gegevens voor het opstellen eener gedocumenteerde inleiding te verstrekken.

De Vereeniging tot bevordering van Beeldende Kunsten werd in 1845 opgericht; het lidmaatschap kost slechts f 5 per jaar, waarvoor men een lot in de tegen het einde van December te houden verloting ontvangt, benevens als premie 1896 het plaatwerk over het Schilderijen-Cabinet van „Teyler's Stichting" te Haarlem. Het plan bestaat om op deze wijze, gedurende de eerstvolgende jaren, de verschillende particuliere verzamelingen van ons land in den vorm van plaatwerken voor een ieder blijvend toegankelijk te stellen.

Rotterdam. Bij de nationale tentoonstelling van brandbluschen reddingsmiddelen, alhier te houden van 28 October tot 9 November, zullen als jury-leden optreden de heeren J. A. Milders, hoofdman der Rott. brandw. Rotterdam, C. de Wijs, commdt. brandweer 's-Gravenhage, en J. H. Neiszen, adj.-dir. gemeentew. Rotterdam; als commissarissen van toezicht de heeren J. Kramer, hoofdman der Rott. brandweer, Jhr. F. van Citters, wethouder, Mr. E. E. van Raalte, wethouder, Louis Dobbelman, fabrikant, J. P. J. Lucardie, Directeur der Maatschappij „De Maas", allen te Rotterdam.

De tentoonstelling omvat elf groepen, als I. stoombrandspuiten, II. handbrandspuiten, III. reddingsladders, IV reddingstoestellen, V. bluschmiddelen, uitgezonderd stoom- en handbrandspuiten, VI. werktuigen, toestellen en gereedschap, behoorende bij brandspuiten, VII. uitrustingstukken voor de brandweer, VIII alarm- en seininrichting voor brandweergebruik, IX. inrichting tot wering van brandgevaar in gebouwen, X. teekeningen van brandweerorganisatie, brandweerposten en brandspuithuisjes, XI. inzendingen van de beste brandbluschpreparaten en brandvrije verfstoffen. Er zijn reeds extra-medailles beschikbaar gesteld, en wel twee eeremedailles van de Koningin en de Koningin-Regentes, benevens vier medailles van den commissaris der Koningin in Zuid-Holland, den burgemeester van Rotterdam, de hoofdlieden der brandweer en van den heer Louis Dobbelman. Het uitvoerend comité ontving van de Vereeniging van assuradeurs 2 verguld-zilveren, 2 zilveren en 1 bronzen medaille en ziet nog meerdere extra bekroningen tegemoet.

Haarlem. Op het Museum van Kunstnijverheid alhier zal gedurende de maanden Juli en Augustus eene tentoonstelling gehouden worden van ontwerpen, schetsen, teekeningen en modellen, die betrekking hebben op het kunstambacht en vervaardigd zijn door den architect Dr. P. J. H. Cuypers. Het ruime aandeel, dat de heer Cuypers in de ontwikkeling van het kunstambacht hier-te-lande gehad heeft, is een waarborg dat deze tentoonstelling zeer belangrijk zal zijn.

Voorschoten. De Koninklijke Nederlandsche fabriek van gouden en zilveren werken, firma J. M. van Kempen & Zonen, heeft deze week haar zestigjarig bestaan gevierd. De zaak werd in Juni 1836 door den vader der tegenwoordige firmanten te Utrecht opgericht en in 1858 naar Voorschoten overgebracht.

Boldegraven. Terwijl verschillende gemeentebesturen in den laatsten tijd zich beijveren om de exploitatie der gasfabrieken in handen te verkrijgen, heeft onze gemeenteraad besloten de gasfabriek der gemeente met eene concessie voor 30 jaar voor f 20.000 te verkoopen aan den heer W. De Liefde, directeur der gasfabriek te Hoorn. In het contract is een gasprijs van 1¼ cent per lantaarnuur voor de publieke verlichting opgenomen, terwijl de particulieren per stère moeten betalen 8 cents voor licht en 6 voor verwarming in huis.

— Aflevering 6 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Het hoogste op het gebied van hondendressuur, door Dr. J. E. Rombouts. — De Glossometers, door J. C. Bosch. — Een nieuwe raderboot. — Bij twee radiografieën, door Dr. P. Schuringa. — Ozoon, (vervolg) door D. Ingerman. — Uredineën (roestzwammen), door C. E. Destrée. — Eerwaardig door ouderdom, hoogte of standplaats, door Dr. H. J. Calkoen. — De Paardestaarten, door J. Sturing. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— In Ned.-Indië is bij den waterstaat en 's lands burg. openb. werken verleend: een jaar verlof wegens langdurigen dienst, aan den opzichter 2e kl. S. F. H. van Raalten;

benoemd: tot opz. 2e kl. en geplaatst in de residentie Batavia, de waarnemend opz. 2e kl. J. B. Lont;

belast: met de waarneming der betrekking van opz. 2e kl. en geplaatst in de residentie Batavia, de ambtenaar op nonact. H. van der Bijl, laatstelijk opz. 1e kl.;

aangewezen: de ingenieur 2e kl. J. C. Voorduin om onder de leiding van den chef der 5e waterstaatsafd. te worden belast met het doen van onderzoekingen betreffende den toestand der rivieren, die van de zuidelijke en zuidoostelijke helling van de Smeroe afstroomen en het maken van een voorloopig ontwerp tot verbetering daarvan, met bepaling, dat hij belast blijft met het beheer der werken en opnemingen in het belang der verbetering van de bevloeiing en den waterafvoer in de afdeeling Sitoebondo (Bezoeki);

toegevoegd: aan den chef der 5e waterstaatsafd., om te worden belast met het doen der noodige opmetingen in het belang der verbetering van den toestand der voornoemde rivieren, de ingenieur 2e klasse W. H. Kloppenburg.

Benoemd: bij den dienst van het mijnwezen, tot ingenieur 2e kl., S. J. Vermaes, thans met de waarn. dier betr. belast en gesteld ter beschikking van den hoofdingenieur, chef van den dienst der Staatsspoorwegen en der kolenontginning ter Sumatra's Westkust voor de ontginning van het Ombiliënkolenveld, en de ingenieur 3e kl. C. J. M. Wertheim.

— Door den Minister van Binnenl. Zaken is met 1 Juli a. s. benoemd tot opzichter bij het bureau van den Rijksbouwkundige voor de gebouwen van onderwijs enz. H. van Heeswijk te 's-Gravenhage, thans tijdelijk opzichter-teekenaar bij dat bureau.

— Bij Koninklijk besluit is benoemd tot onderopziener der domeinen in het rentambt Zwaluwen, J. Goedbloed.

— Bij Koninklijk besluit is den opzichter van den Rijkswaterstaat der 1e klasse, J. G. Grutterink, wegens ziels- en lichaamsgebreken, eervol ontslag verleend.

— B. en W. van Leeuwarden benoemden tot opzichter bij de gemeente-gasfabriek den heer J. H. A. Albrecht te Nijmegen.

— De navolgende studenten der Polytechnische School zijn tot hunne practische vorming gedurende de zomermaanden door den Minister van Waterstaat als buitengewoon opzichter aangesteld, te weten:

A. Bij waterstaatswerken. E. A. Tissot van Patot bij de sluiswerken in de Drentsche hoofdvaart; A. Th. Hoogenboom bij de werken aan de Zuid-Willemsvaart in Noord-Brabant; J. M. H. R. Kersemaekers bij de werken tot verbetering van de Maas in Limburg; A. Zandstra Fz. en N. M. de Kanter bij het voltooien van de beide toeleidingskanalen aan weerszijden van de in aanbouw zijnde schutsluis te IJmuiden; R. L. R. de Muralt bij de wegen in Noord-Holland (vak Velzen—Alkmaar); H. Veth bij de werken van het kanaal door Walcheren; A. K. Zweede bij de werken van het kanaal door Zuid-Beveland; W. van der Tak bij de werken van den Nederrijn en de Lek; B. J. Haitsma Mulier, bij de werken op den IJsel; M. A. F. H. de Ranitz, bij de baggerwerken op de boven-Merwede; H. C. C. van Rijsbergen, bij de werken tot afsluiting van de Maas bij Andel; A. J. Hirschig en G. van Tienhoven van den Bogaard, bij de werken van den Rotterdamschen Waterweg; W. van Veen, bij de te stichten stoomgemalen aan het Zuiderkanaal bij Keizersveer; J. R. van Musschenbroek, bij de werken van brugbouw bij Heusden; C. E. W. van Panhuijs bij de werken van den bouw van een nieuw noorderhoofd aan genoemde brug.

B. Bij landsgebouwen. A. Meyers bij den bouw van het post- en telegraafgebouw te Amsterdam; J. A. Pool idem te Tiel; J. P. Crompvoets idem te Hengelo; A. M. Valkenburg idem te Harlingen; C. A. E. van Leeuwen bij den bouw van het postgebouw te Leiden.

C. Bij de spoorwegwerken. S. M. S. Philipse bij het maken van een werkplaats voor den tractiedienst te Groningen; W. F. Hentzen bij de werken van het station Boxtel; A. K. J. Schill, J. van Poelgeest en A. C. Sanches bij de werken van den bouw der brug bij Westervoort.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Vijf teekenaar-klerken 3e kl., een teekenaar-klerk 2e kl., een opzichter (scheepstimmerman 2e kl.), een opzichter voor zes maanden (uitvoering brugwerken). Jaarwedde: teekenaar-klerk 3e kl. f 660 à f 800; idem 2e kl. en opz. 2e kl. f 900 à f 1100; tijd opz. f 25 per week. Vereischten: voor den opzichter 2e kl. grondige bekendheid met het scheepstimmermansvak, voor den tijdelijken opzichter practische kennis van uitvoering van bruggenbouw; voor de teekenaar-klerken: *a.* leeftijd niet hooger dan 23 jaren; *b.* goed teekenen en schrijven; *c.* diploma van het eind-examen der H. B. School met 5- of 3-jarigen cursus of van eene ambachtsschool of wel het bewijs reeds met goed gevolg te zijn werkzaam geweest op het bureau van een ingenieur of architect. Adres vóór 1 Juli aan den directeur der publ. werken.

— Gevorderd leerling, voor teekenwerk bij een timmerman-aannemer. Adres den boekh. P. N. Sombeek te Zaandam.

— Assistent aan de school voor kunstnijverheid te Haarlem, voor eenige dagen per week. Aanv. salaris f 250 per jaar. Vereischte: akte handteekenen L. O. Adres vóór 1 Juli aan den directeur.

— Bouwkundig opzichter. Adres bij de architecten A. L. van Gendt en J. G. van Gendt A Lz., Amsterdam. (*Zie advert. in dit No.*)

— Bouwkundig opzichter voor minstens 4 maanden. Adres lett. O. Brieven *Enschedé's Advertentieblad.*

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Plaatsing gezocht als tijdelijk opz. voor iemand, geruimen tijd bij de genie-, waterstaats- en spoorwegwerken in Ned.-Indië werkzaam geweest. Hoog salaris geen vereischte. Adres onder no. 7. (*Zie advert. in no.* 25.) (2)

— Bouwkundig opzichter-teekenaar, practisch ontwikkeld, bekend met kerkewerk, ook geschikt voor uitvoerder. Adres onder no. 8. (1)

ADVERTENTIËN.

Bouwkundig Opzichter.

GEVRAAGD een **Bouwkundig OPZICHTER.** Adres de Architecten A. L. VAN GENDT & J. G. VAN GENDT ALz., *Amsterdam.*

A. W. SABEL. FABRIKANT van Lederen Drijfriemen, Machine- en Cilinder-Olië. Handel in Katoenen balata-Kameelharen, Riemen enz.
Zaandam.
Vraag prijsopgaaf.

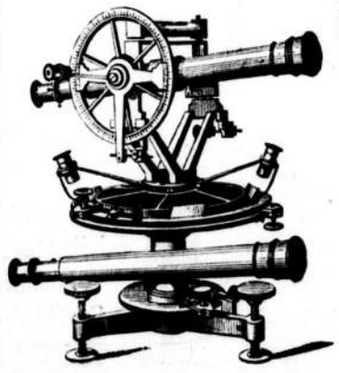

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

AANBESTEDING.

Namens zijne principalen zal de Architect NICS. MOLENAAR te *'s-Gravenhage*, in de tuinzaal van het Z.-H. KOFFIEHUIS aldaar, op den ***14 Juli e. k.*** **publiek aanbesteden:**

a. Het bouwen van een R.-K. Kerk met Pastorie en bijbehooren voor de Parochie van O. L. Vr. van Goeden Raad.

b. Het bouwen van een Gesticht voor Liefdezusters.

c. Het bouwen van een Woonhuis.

Bestekken en teekeningen zijn tegen betaling van *f* **7.**— per exemplaar verkrijgbaar gesteld bij de firma GEBRS. J. & H. VAN LANGENHUYSEN te *'s-Gravenhage.*

Inlichtingen zijn dagelijks te bekomen aan het bureau van genoemden Architect van 9 tot 4 ure.

AANBESTEDING.

Op **Vrijdag den 10n Juli a. s.** des namiddags ten **2** ure, zal door den Architect H. WESSTRA JR. namens zijnen principaal, in een der lokalen van het Café „CASINO" aan de *Wagenstraat* te 's-Gravenhage worden **aanbesteed:**

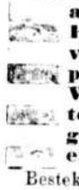

Het afbreken van 14 panden aan de Kerkstraat en de Frederikstraat te 's-Gravenhage en het daar ter plaatse bouwen van WOONHUIZEN, bevattende 8 benedenwoningen, 10 bovenwoningen en 1 Winkelhuis.

Bestek en teekeningen zijn adj *f* **5.**— per stel verkrijgbaar ten kantore van den Architect voornoemd, des morgens van 10 tot 12 uur.

Aanwijzing op het terrein zal plaats hebben op *Dinsdag 7 Juli a. s.* des namiddags ten **2** ure.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Woensdag 1 Juli 1896**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

BESTEK No. 16.

Het vergrooten van School VII, Hommelstaat, met zes leerlokalen enz.: en het maken van meubelen. Begrooting *f* 31500.

Aanwijzing: *Dinsdag 23 Juni a. s.*, 's namiddags 2 ure, op het bouwterrein achter School VII. Inlichtingen: alle werkdagen, tot en met den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur aan het bureau Gemeentewerken *Kadestraat*; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 3 teekeningen à *f* **2.**— per stel verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Openbare Aanbesteding.

Op ***Donderdag 2 Juli a. s.*** zal door het KERKBESTUUR O. L. Vr. Onbevl. Ontv. te *Leiden*, des morgens ten *elf* ure A.T. in het „HÔTEL RIJNLAND" *Beestenmarkt*, worden **aanbesteed:**

De verbouwing en vergrooting der R.-K. Kerk a/d Hartenbrug, en het amoveeren van eenige perceelen en annexen.

Bestek en teekeningen zijn van af den 24en dezer op franco aanvrage à *f* **5.**—, te bekomen bij den Architect J. H. TONNAER, *Voorstraat 27* te *Delft*. De aanwijzing in loco zal plaats hebben *Donderdag* den *25n Juni* des morgens ten *elf* ure locale tijd.

TE KOOP

mede op grondrente, in de onmiddellijke nabijheid van *'s-Gravenhage*, **ongeveer 45,000 c.A. BOUWGROND** geheel of gedeeltelijk, met een zich daarop bevindend **BUITENVERBLIJF.** Het BUITENVERBLIJF, zeer geschikt voor Kostschool of Pensionaat, is ook afzonderlijk **TE HUUR**, met een gedeelte van den TUIN.

Door de ligging van het terrein aan goed vaarwater, is de grond o. m. uitmuntend geschikt voor de stichting van fabrieken.

Franco aanvrage bij den Architect K. STOFFELS, *Prins Hendrikstraat 30a* te 's-Gravenhage.

W. H. NOË,
Bakenessegracht 5, Haarlem.
Loodgieter en zinkwerker. Aanleg van gas- en waterleiding. Beveelt zich aan tot het **slaan van Nortonwellen** enz. enz. Complete badinrichtingen dagelijks in werking te zien.

Houtbereiding tegen bederf.

Kyaniseerinrichting.

H. LENSINK,

HOUTHANDEL, ARNHEM,

levert pasklaar gekyaniseerd (rot en zwamvrij)
Rasterwerken, Schuttingen, Vloeren Vloerribben, Broeibakken, enz. enz.
Eenig zeker werkend reuk- en kleurloos middel.

C. W. BLANKE Jr.

Leidschekade 62, *Amsterdam.*

Groote sorteering van **behangselpapier** in concurreerende prijzen, alsook **Giftvrij ongevernist Gezondheidsbehangselpapier.** Stalen worden op aanvraag franco gezonden naar buiten.

Gebr. K. & H. MEURS,

in alle **Hardsteenen** en **Marmerwerken, Grafmonumenten** en **Grafzerken.**
Woonplaats: *Rustenburgerstraat* 30.
Werkplaats: *Kuiperstraat* 45. N.-AMSTEL.

GRANIET.

J. H. P. JANSE,
Marnixstraat 364.
AMSTERDAM.

PHOTO-LITHOGRAPIE en LICHTDRUK
van
Ritscher en Landsman,
Anna Paulownastraat 4,
's-GRAVENHAGE,
ter vermenigvuldiging van **Architectonische** en **machineteekeningen.** Monsters en prijsopgaven op aanvraag beschikbaar.
Vlugge levering.
Concurreerende prijzen.

Assurantie Maatschappij

tegen **Brand**schade

De **NEDERLANDEN** van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

STOOMTIMMER-HOUTWOL-FABRIEK

DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

CRAMER ELSENBURG & Cº.,

Hofleveranciers,
AMSTERDAM.
Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.
Centraalverwarming door heete lucht.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — Nº 27 — ZATERDAG, 4 Juli 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

EEN SCHREEUWEND ONRECHT.

Het hoogste recht is vaak het stuitendst onrecht.

In het Verslag van de Algemeene Rekenkamer omtrent het resultaat harer werkzaamheden over 1894, komt op bladz. 4, onder de rubriek: *„Redactie van contracten. Levering van meer dan de daarin omschreven hoeveelheden"* de volgende opmerking voor:

„De levering van een aantal benoodigdheden voor „de Rijkswerkinrichtingen *Veenhuizen* was in het open„baar aanbesteed. Nadat de hoeveelheden, in de con„tracten aangegeven, geleverd waren, bleek behoefte „te bestaan aan meer. De levering daarvan werd op„gedragen aan dezelfde aannemers, doch deze bere„kenden voor de verschillende benoodigdheden vrij „belangrijk hoogere prijzen dan in de bovenbedoelde „aannemingscontracten waren bedongen. Zij konden „dit doen, omdat die contracten niet bevatten de be„paling, welke in andere werd aangetroffen, dat het„geen meer noodig mocht zijn dan in het contract „vermeld, eveneens tegen den aangenomen prijs moest „worden verstrekt. De verevening der vordering ont„moette dan ook geen bedenking. De Kamer vestigde „echter de aandacht van den Minister van Justitie op „de wenschelijkheid, in 's lands geldelijk belang, om „eene bepaling als de evenbedoelde voortaan in alle „contracten te doen opnemen".

In margine van die opmerking is eene door den Minister van Justitie gedane mededeeling gesteld van den volgenden inhoud:

„Tegen het denkbeeld van de Algemeene Reken„kamer bestaat het bezwaar, dat de gegadigden niet „weten waartoe zij zich verbinden. Bij het Departement „van Justitie wordt dat bezwaar zoo overwegend ge„acht, dat besloten is bepalingen van dien aard, welke „in enkele contracten voorkwamen, in het vervolg in „geen enkel contract meer te doen opnemen".

Het wil ons voorkomen, dat de Minister van Justitie niet alleen zeer juist heeft ingezien dat er tegen den door de Algem. Rekenkamer aangeprezen maatregel groote bezwaren bestaan, en terecht heeft besloten de bepaling omtrent het doen van bestellingen boven de aanbestede hoeveelheden, in het vervolg in geen enkel contract meer te doen opnemen, maar wij zouden ook wenschen, dat de overige Hoofden van Ministeriele Departementen, waar de besproken maatregel nog wèl wordt toegepast, zich met het inzicht van hun ambtgenoot voor Justitie mochten vereenigen.

De lezing van het Rapport, dat d.d. 3 Juni jl. door de Commissie uit de Tweede Kamer, belast geweest met het onderzoek van 't verslag der Rekenkamer, is uitgebracht, geeft ons aanleiding dezen wensch nog eenigszins nader toe te lichten.

De bedoelde commissie ondersteunt nl. het denkbeeld van de Rekenkamer en is van meening, dat het wenschelijk is in de contracten eene clausule op te nemen betrekkelijk nadere levering van meer benoodigdheden tegen denzelfden eenheidsprijs. Zij acht het echter niet overbodig een wenk te geven omtrent de wijze, waarop aan het door den Minister van Justitie geopperd bezwaar zou kunnen worden tegemoet gekomen.

Wij durven intusschen de onderstelling uitspreken, dat het door den Minister van Justitie aangevoerd bezwaar niet de eenige beweegreden is geweest voor zijn besluit om de aanbevolen clausule, in het vervolg, in geen enkel contract meer te doen opnemen, al heeft Z.Ex. van andere motieven voor zijn besluit geen melding doen maken in het kantschrift op het aan H. M. de Koningin-Regentes aangeboden verslag van de Algemeene Rekenkamer.

Naar onze meening althans zijn er, behalve het genoemde bezwaar, zeer overwegende bedenkingen tegen den aangeprezen maatregel aan te voeren en wij twijfelen niet of de bekendheid met die beweegredenen moet de oppervlakkig meest warme voor-

standers van het denkbeeld in overtuigde tegenstanders doen verkeeren.

Wij meenen wel eens de klacht te hebben hooren uiten, dat de sommen, bij artikelen der begrootingen voor de Departementen van Algemeen Bestuur toegestaan, niet genoeg worden beschouwd als maxima van uitgaaf voor het onderwerp daarbij vermeld, maar dat de toegestane sommen worden aangemerkt als te kunnen dienen tot het daaruit doen van allerhande uitgaven, voorzoover die uitgaven, in verband met de omschrijving der artikelen van de begrooting, voor de gewenschte aanschaffingen, enz. kunnen worden aangewend; met andere woorden: wanneer die uitgaven slechts geen bezwaren bij de Algemeene Rekenkamer voor de verevening kunnen opleveren, het beschikbare geld kan worden aangewend tot het doen van alle uitgaven voor zoodanige voorwerpen, welke hun omschrijving vinden in het daarvoor aangewezen artikel; men meent vaak zoo te kunnen handelen, omdat... het geld nog beschikbaar is.

Die klacht vond, bedriegen we ons niet, ook wel eens weerklank in de Tweede Kamer, waar men meende, dat de begrootingen *per se* worden uitgeput en de toegestane sommen „opgemaakt", *quand même*.

Welnu, in het toepassen van den door de Algemeene Rekenkamer aangeprezen maatregel ligt juist een „geschikt" middel om zooveel mogelijk de artikelen der begrootingen uit te putten en de toegestane sommen op te maken.

Wij zullen trachten dit met enkele woorden duidelijk te maken.

Gesteld dat in de contracten van aanneming een clausule wordt opgenomen van den volgenden inhoud, (gelijk reeds ongeveer in enkele dier contracten wordt aangetroffen):

„De aannemer verbindt zich verder om binnen drie „maanden, na daartoe ontvangen bestelling, voor „dezelfde prijzen en onder overigens dezelfde voor„waarden, boven en behalve de hiervoren vermelde „hoeveelheden, te leveren nog zooveel van de ge„noemde goederen — tweemaal de aanbestede hoeveel„heden niet te boven gaande — als hem binnen zes „maanden na den datum der goedkeuring van het „contract zullen worden gevraagd."

Terwijl in den regel voor de levering van de aanbestede voorwerpen een termijn wordt gesteld, afwisselende tusschen twee en zes maanden, zou de termijn voor de levering van het bijbestelde, volgens de aangegeven clausule tot negen maanden na den datum van goedkeuring van het contract loopen.

Gedurende die negen maanden zou de aannemer dan, ten opzichte van de bijbestellingen, geheel aan de willekeur van den aanbesteder overgelaten zijn.

Betreft de aanneming nu voorwerpen, waarvan de marktprijzen aan snelle daling of rijzing onderhevig zijn, dan zal de aanbesteder, *in 's lands geldelijk belang* er niet of wel toe overgaan de facultatieve bijbestellingen te doen, al naar gelang de prijzen der artikelen zijn gedaald of gestegen. Werd de bijbestelling steeds geregeld naar gelang der *werkelijke behoefte*, men zou daarmede nog vrede moeten hebben. Doch er is nog een andere — en een zeer voorname — factor, die van overwegenden invloed kan zijn op het al dan niet doen van bijbestellingen, namelijk het beschikbaar hebben of komen van de noodige fondsen. Blijkt b. v. na afloop van een jaar, wanneer ten laste van de begrooting van dat jaar geene contracten meer kunnen worden aangegaan, dat op een of ander artikel der begrooting geld zal overschieten, dan kan dat geld worden bestemd voor de aanschaffing van voorwerpen, die als uitvloeisel der aangehaalde contractueele bepaling, boven de aanbestede hoeveelheid kunnen worden gevraagd. Dat de aanbesteder dan, *wederom in 's lands geldelijk belang*, in de eerste plaats het oog zal laten vallen op die artikelen, waarvan de marktwaarde sedert de aanbesteding is gestegen, ligt voor de hand.

Wij hebben zoo even de mogelijkheid aangestipt van het beschikbaar *komen* van fondsen. Hoe vreemd die uitdrukking moge klinken, zij is niettemin juist. Ziehier op welke wijze die mogelijkheid ontstaat.

Een aannemer is nalatig in de levering der door hem aangenomen voorwerpen. Dientengevolge verbeurt hij de bij het contract bedongen boete. De aanbesteder heeft voorts het recht de levering, voor rekening van den nalatigen aannemer door anderen te doen uitvoeren en hetgeen dientengevolge meer moet worden betaald, dan bij het aannemingscontract was bedongen, wordt op de rekening van den nalatigen aannemer gekort of door dezen aan het Rijk terugbetaald.

Maakt de aanbesteder van zijn recht tot aankoop bij derden, voor rekening van den nalatigen aannemer, gebruik en heeft die aankoop plaats in een jaar volgende op dat waarin de aanneming is geschied — en dit zal wel in de meeste gevallen gebeuren, vermits een overgroot gedeelte der contracten eerst in het laatst, meest op het allerlaatst van het jaar wordt gesloten — dan geschiedt de betaling voor het aangekochte ten laste van dat volgende dienstjaar, en komen dus ten bate van het jaar, waaruit de betaling voor het gecontracteerde, overeenkomstig de bepalingen der wet van 10 Februari 1844 (*Staatsblad* no. 6), moest geschieden:

1°. de verbeurde boete;

2°. de som voor de levering, aan derden voor rekening van den nalatigen aannemer betaald, verminderd met het bedrag der kosten, die van deze levering boven de bedongen aannemingsprijzen het gevolg zijn en dat op de rekening van den nalatigen aannemer is gekort.

Er is meer. Ons werd bijv. het volgende geval medegedeeld:

In den loop van een jaar werd, ten gevolge eener gehouden aanbesteding, met een aannemer een contract gesloten voor de levering van een artikel, waarvan de marktprijs zich regelt naar het beter of minder goed gelukken van den oogst der grondstof, noodig voor de productie van het aanbestede artikel. In dat contract was de bepaling opgenomen, „dat de aannemer zich bovendien verbindt om voor denzelfden prijs en onder dezelfde voorwaarden, boven en behalve de opgegeven hoeveelheden zóóveel van de aanbestede behoeften te leveren, éénmaal de aanbestede hoeveelheid niet te boven gaande, als nog binnen *acht* maanden ná den datum der goedkeuring van het contract van hem zal worden gevraagd".

Terwijl tusschen den datum der aanbesteding en die der goedkeuring van het contract *eene* maand was verloopen en voor de levering na bestelling een termijn van *twee* maanden was gesteld, had de aannemer zich dus bij het doen zijner inschrijving tot het doen van leveringen voor een tijdsverloop van *elf* maanden verbonden.

De aannemer werd nalatig in de uitvoering der bestellingen betreffende de aanbestede hoeveelheden en beliep ten gevolge van te late levering een vrij aanzienlijke boete, die op zijn rekening werd gekort.

Inmiddels was, vóór het verstrijken der vorengenoemde acht maanden, ten gevolge van de weinig gunstige vooruitzichten voor den nieuwen oogst, de

prijs van het aanbestede artikel zeer aanmerkelijk gestegen, zelfs ver boven den bij het contract bedongen prijs. Toch werd aan den nalatig gebleken aannemer de facultatief gestelde bijbestelling gedaan van nog eenmaal de aanbestede hoeveelheid en voor de betaling van de vordering van den aannemer voor het bijgeleverde, verminderd met het bedrag der inmiddels op nieuw beloopen boete, kon, ruim een jaar na de gehouden aanbesteding gebruik worden gemaakt van het bedrag der boete, op de levering der aanbestede hoeveelheid verbeurd en ingehouden!

Wie gevoelt niet het stuitend onrecht in zulk een handeling gelegen. En toch — tegen dergelijke handelingen verzet zich geen enkele wettelijke bepaling! Integendeel de meermalen, zelfs in officiëele stukken, als gebrekkig en onduidelijk gesignaleerde wet van 10 Februari 1844 (*Staatsblad*, n°. 6), opent alleszins de gelegenheid tot het plegen daarvan. Maar wij zijn er zeker van dat niemand een dusdanige toepassing van contractueele bepalingen, ook al laat de wet daartoe de vrijheid, zal verdedigen. Zoo ooit, dan geldt hier het: *Summum jus summa injuria*.

De Tweede Kamer heeft, alvorens op reces te gaan, zonder eenig debat haar goedkeuring gehecht aan het rapport der Commissie uit haar midden. Dat daardoor aan het door de Algemeene Rekenkamer geopperde denkbeeld steun is verleend — een steun dien het zeer zeker niet verdient, — volgt er gelukkig niet uit. De Commissie uit de Kamer, heeft toch op meer dan één punt van de Regeering nadere ophelderingen gevraagd naar aanleiding van 't verslag der Rekenkamer. Wel behoort daar, tot onzen spijt, niet de questie onder, die we ons veroorloofden hier te berde te brengen, doch niets belet de Kamer om nader op de zaak terug te komen. Om dit uit te lokken hebben we de aandacht erop gevestigd.

EEN TEEKEN DES TIJDS.

Men leest in de *Zutphensche Courant:*

„Donderdag werd te Arnhem aanbesteed het afbreken en weder opbouwen van een winkelhuis in de Rijnstraat. Er werd slechts één biljet in de daarvoor bestemde bus gevonden. De overige aannemers weigerden in te schrijven, omdat zij zich niet konden vereenigen met tal van bepalingen en voorschriften, welke door den architect in het bestek waren gezet. Het hoofdbezwaar gold het eerste gedeelte van artikel 16 „regeling der werkzaamheden", dat aldus luidt: »De aannemer is gehouden al de in dit bestek bepaalde afmetingen, hoeveelheden en gewichten met de algemeene bepalingen der werken, de beschrijving, de hoofdafmetingen, de teekeningen en den bestaanden toestand te vergelijken, om bij onverhoopte vergissingen in die opgaven de leveringen zóó te doen, als de aard van het werk vereischt, zonder daarvoor extra betaling te kunnen vorderen. Wanneer er eenige bepalingen, hoe ook genaamd, in dit bestek vergeten waren, hetgeen evenwel overeenkomstig den aard der werken, constructiën, leverantiën of uitvoeringen zoude behooren te geschieden, dan zal de aannemer verplicht zijn, om zulks op de eerste order van den architect uit te voeren, alsof zulks woordelijk in dit bestek omschreven was. Bij voorkomende duisterheden in dit bestek of verschil tusschen bestek en teekeningen zal de aannemer zich geheel gedragen naar de verklaringen van den architect." De aannemers willen hiervoor het volgende lezen: „Bij eventueele geschillen tusschen architect en aannemer beslist een gewone arbitrage van drie deskundigen, waarvan door beide partijen één te benoemen en de derde door de twee gekozenen. In het geval dat beiden omtrent den derden persoon niet tot overeenstemming kunnen komen, wordt de benoeming opgedragen aan den kantonrechter. De beslissing, door deze heeren genomen, zal zijn in het hoogste ressort, zoodat een nadere beslissing door de rechtbank nooit geëischt kan worden. De kosten op de arbitrage vallende worden door de scheidsmannen geregeld en komen voor de helft ten laste van beide partijen." Een bezwaar van beteekenis is verder de tijd van oplevering. Het bestek bepaalt dien op 1 October; de aannemers achten het onmogelijk, een zoo groot werk zoo spoedig uit te voeren en willen 1 November als tijd van oplevering beschouwd zien. Ook nog tegen verschillende andere bepalingen wordt geprotesteerd en op wijziging daarvan aangedrongen. Daar het werk nog niet gegund is, wordt door velen met spanning het resultaat van de houding of beter gezegd van de onthouding der Arnhemsche aannemers te gemoet gezien."

Tot zoover de Zutfensche Courant, wier bericht ons in meer dan een opzicht belangrijk schijnt. Dit belang schuilt o. i. niet in het te verkrijgen resultaat, hetwelk gezegd wordt door velen „met spanning" tegemoet gezien te worden. Die velen zullen waarschijnlijk de protesteerende aannemers wezen, die leelijk gefopt zijn, nu een hunner collega's toch ingeschreven heeft, zonder op hun bezwaren te letten. Het is niet onwaarschijnlijk dat architect en besteder, zoo het biljet aan de vereischten voldoet en de aanbieding aannemelijk wordt geacht, het werk aan den eenigen inschrijver zullen gunnen.

Voor ons ligt de belangrijkheid der mededeeling daarin, dat men ziet, hoe de aannemers zich langzamerhand vereenigen, niet alleen om, zoo mogelijk, op de inschrijvingssom invloed uit te oefenen, maar ook om bepalingen in bestekken, waartegen zij bezwaar hebben, veranderd te krijgen.

Reeds werd, nog niet lang geleden, iets dergelijks ook te Amsterdam beproefd. Toen sprong de bom verkeerd, want de besteders, die zich niet bij de eischen der aannemers wilden of konden nederleggen, zagen van den voorgenomen bouw af, en zoo ontging den minsten inschrijver het werk.

In het algemeen kan men zeggen dat de aannemers in hun recht zijn, wanneer zij weigeren in te schrijven naar werken, tegen de besteksbepalingen waarvan zij bezwaar hebben. Nu is het door de Zutfensche Courant aangehaalde art. 16 van het Arnhemsch bestek, dat, zij het in eenigszins gewijzigden vorm, in de meeste bestekken hier-te-lande voorkomt, zeker een van die bepalingen waartegen aannemers al gauw geneigd zijn in verzet te komen.

Abuizen in bestekken zullen blijven voorkomen, zoolang alle menschenwerk onvolmaakt is. Met hoeveel zorg degeen die het ineenzet, ook te werk ga, fouten kunnen niet uitblijven. Het is daarom dat in schier alle bestekken een bepaling is opgenomen, die ten doel heeft de aansprakelijkheid van den architect voor die fouten op den aannemer af te wentelen. Billijk kan dit zeker niet geacht worden, want met hoeveel ijver een aannemer zich ook aan het controleeren van een voor hem geheel vreemd bestek moge gezet hebben, het kan toch van hem niet verwacht worden, dat hij in den meestal korten tijd, die daarvoor beschikbaar is, fouten zal opmerken, die aan het oog van den architect, die geheel in het werk thuis is, ontsnapt zijn.

Wanneer men nu architecten vraagt, waarom zij een dergelijke bepaling noodig vinden, dan zal het antwoord in de meeste gevallen zijn: „om van veel last af te wezen". In den regel hebben zij dan het oog op allerlei kleine onnauwkeurigheden, drukfouten, enz., waarvan

een aannemer meent, in zijn voordeel partij te kunnen trekken. Is een vergissing in een bestek van ernstigen aard, dan zal een architect, die een fatsoenlijk man wil blijven, daarvoor den aannemer schadeloos stellen, al zou hij zich daardoor misschien ook de ongenade van zijn patroon op den hals halen. Waren alle bouwpatroons maar voor rede vatbaar, dan zou er van ongenade zelfs geen sprake kunnen zijn, omdat het toch van zelf duidelijk is dat, ware een bestek volledig geweest, ook de aanneemsom evenredig verhoogd zou zijn.

Nu zal het niet aan in de practijk vergrijsde architecten ontbreken, die deze beschouwing veel te idealistisch getint vinden. Zij zullen erop wijzen dat de aannemers, wien toch meestal van te voren gelegenheid wordt gegeven, inlichtingen te vragen, dan veelal niets beteekenende fouten ter sprake brengen, maar zich wel wachten abuizen van belang aan te wijzen; door die, ofschoon ze hun bekend zijn, te verzwijgen, meenen zij later, als het werk hun gegund is, zich te kunnen bevoordeelen. Wij willen dit niet tegenspreken en willen ook niet beweren, dat aannemers een soort van engelen zijn. Maar wij meenen toch, dat men te weinig bedenkt, hoe de aannemer toch al dikwijls genoeg de lijdende partij is.

Nog maar al te veel staan architect en aannemer tegenover elkander als vijandige machten. Men kan er zeker van zijn, dat de eerste architect, die een artikel „abuizen en misslagen" in zijn bestekken aanbracht, daartoe is overgegaan, nadat een aannemer van eene misschien kleine fout op ongewenschte wijze partij had getrokken ten zijnen voordeele.

Wij billijken het, wanneer aannemers niet inschrijven naar werken in de bestekken waarvan bepalingen voorkomen, die hun niet aanstaan. Maar de ondervinding leert, dat een dergelijke onthouding niet tot de gewenschte verbetering leidt. Het Arnhemsch geval kan dienen als bewijs dat, hoe bezwarend de voorwaarden ook geacht worden, er toch altijd nog wel een biljet in de bus komt.

Verbetering in deze kan alleen van de architecten uitgaan. Ieders leuze zij: „my deeds upon my head", en niemand vordere meer van aannemers, dat zij zich aansprakelijk stellen voor fouten, door de directie gemaakt. Ieder bestede zooveel zorg aan zijn bestekken, dat de „abuizen of misslagen" tot een onschadelijk minimum herleid worden. Juiste en nauwkeurige omschrijving, accurate teekeningen zijn een gemak voor directie en aannemer beide. Daarenboven make de architect zijn patroon er intijds op indachtig, dat een tariefrekening bij ieder werk te wachten is, en dat tegen bijbetaling, indien zij een zeker bedrag der aanneemsom niet overschrijdt, geen bedenkingen kunnen bestaan. Komt de rekening dan in, welnu, de patroon behoeft, dus van te voren ingelicht, niet het bekende zure gezicht te zetten. Geen architect heeft zich voor een tariefrekening te schamen, mits die binnen zekere grenzen blijft; eerst dan voegt hem schaamte, indien hij, om zijne zeker zeer verschoonbare fouten te bemantelen, er den aannemer laat inloopen.

Doch, zoo op deze wijze verbetering komen zal, dan moet de aannemersstand, door fair en coulant optreden, daartoe het zijne bijdragen. Niet langer moet, bij het minste abuis, moord en brand geschreeuwd worden, niet langer moet getracht worden, overal wat uit te slaan. Zeker, een aannemer werkt niet voor zijn pleizier, maar om wat te verdienen. Maar nu ziet het er treurig uit, indien die verdienste gevonden moet worden uit de kleine faveurtjes, die de abuizen van den architect mede kunnen brengen. Is het zóó gesteld, dan zal het werk voor den aannemer een schadepost blijken, die door andere werken goedgemaakt moet worden. Wat zeggen, in dusdanig geval, een honderd gulden of wat?

Waar twee kijven, hebben twee schuld. Nu is het niet anders met de kijfpartijen, die in de hedendaagsche bouwpractijk zulk een groote rol spelen. Maar betrekkelijk zeldzaam treft men bestekken aan, die, met zorg en nauwkeurigheid zijn samengesteld, die zonder in belachlijke wijdloopigheid te vervallen, alles geven wat zij bevatten moeten. Waar een goed bestek de basis van de verhouding tusschen architect en aannemer vormt, hoort men van kibbelen haast niet.

Er zijn architecten genoeg, die het samenstellen van een bestek als iets, dat te min voor hen is, beschouwen. Een hulpkracht wordt daar dan mede belast en deze tracht, door van schaar en lijmpot gebruik te maken, zijn taak zoo veel mogelijk te verlichten. Patroon en ondergeschikte denken dan bij zichzelf dat, mocht er wat vergeten zijn, de „hang- en brandartikelen" wel redding zullen aanbrengen. En onder deze artikelen behoort dan ook dat betreffende „abuizen en misslagen." Het spreekt van zelf dat op een werk, onder deze omstandigheden begonnen, nogal eens verschil van meening moet voorkomen.

Het valt niet te ontkennen, dat de bouwmeesters uit de oude school, die leefden in een tijd, toen men het nog niet zoo druk had over kunst als thans, betere bestekken maakten dan het tegenwoordig geslacht. Misschien kan hen het verwijt treffen dat zij wat al te wijdloopig te werk gingen; doch overigens kunnen hunne bestekken nog thans als modellen dienen. Een eigenaardigheid dezer documenten is evenwel dat bepalingen, als waarover de aannemers zich thans ontevreden toonen, omdat zij meenen, dat de macht al te zeer aan één der partijen wordt toegekend, schering en inslag zijn. Wij herinneren ons nog hoe de bestekken van een dier ouderen plachten te beginnen met een zeer dreigend artikel, dat het weinig goeds belovend opschrift droeg: „Macht van den architect." Toch heeft deze architect in zijn tijd een zeer drukke practijk gehad en de aannemers werkten gaarne onder zijne directie.

Het schijnt dan ook niet gewaagd, om te veronderstellen dat in het algemeen de aannemers slechts dan over onrechtvaardige of eenzijdige bepalingen in bestekken zullen klagen of zich bezwaard gevoelen, wanneer zij, terecht of te onrechte, vermoeden, dat de architect die zal toepassen. En nu moet erkend worden, dat, als er in het Arnhemsch geval vrees bestond voor toepassing van het artikel 16, de aannemers verwachten konden, aan handen en voeten door den architect te zullen worden gebonden.

Had het artikel niets bevat dan: „De aannemer is gehouden, alle in dit bestek voorkomende afmetingen, hoeveelheden en gewichten met de teekening en omschrijving te vergelijken en bij mogelijke vergissing in die opgaven, de leveringen zoodanig te doen, als het werk vereischt", vermoedelijk zou het, zooals zoo dikwijls, onopgemerkt voorbij zijn gegaan. Maar de toevoeging: „Wanneer er eenige bepalingen hoe ook genaamd, in dit bestek vergeten waren, hetgeen evenwel overeenkomstig den aard der werken, constructiën, leverantiën of uitvoeringen zoude behooren te geschieden, dan zal de aannemer verplicht zijn, om zulks op de eerste order van den architect uit te voeren, alsof zulks woordelijk in dit bestek omschreven was", is wel geschikt om tot nadenken te stemmen. Want waar is hier de grens? Wie zal

zeggen, wat er vergeten is? Uit den slotzin wordt ons dit duidelijk: „Bij voorkomende duisterheden in dit bestek of verschil tusschen bestek en teekeningen zal de aannemer zich geheel gedragen naar de verklaringen van den architect".

Dat hier de deur wordt opengezet voor de grofste willekeur, zal wel niemand willen ontkennen. Ons dunkt, een architect, die eenigszins zeker van zijn bestek was, had dergelijke draconische bepalingen niet van noode gehad.

Het is dus verre van ons den Arnhemschen bouwmeester in bescherming te willen nemen, doch daardoor willen wij niet geacht worden, ons met de variant van het artikel, door de aannemers voorgesteld, te vereenigen. Want het denkbeeld van arbitrage, ofschoon thans meer en meer in de mode komende, heeft niet onze onverdeelde bewondering. Ligt er toch in de al te groote macht, die architecten zich soms aanmatigen, een kwaad, geen minder euvel schuilt er in het arbitrage-systeem, wanneer de aannemer dit in werking kan brengen zoodra hem dit, ook bij het minste verschil, goeddunkt. Zeker, bij geschillen over hoofdzaken kan een arbitrage soms nuttig blijken; maar bij kleine zaken is dikwijls het sop de kool niet waard. En wie zal nu bepalen waar de grens tusschen hoofdzaken en bijzaken moet getrokken worden? Een zeer weinig wenschelijke bepaling is zeker ook deze, dat in ieder geval van arbitrage de vaststelling van de daaropvallende kosten aan de discretie der scheidslieden wordt overgelaten en dat beide partijen dan de helft moeten betalen. Dit maakt het voor den aannemer al zeer weinig bezwarend om de arbitrage in te roepen, want ook al wordt hij in het ongelijk gesteld, hij draagt maar de halve kosten.

Onder de bedenkingen, die de aannemers tegen het Arnhemsch bestek hadden, kwam, volgens de Zutfensche Courant, ook voor, dat de tijd van oplevering te vroeg gesteld zou zijn. Het is ons, onbekend als wij zijn met de bijzonderheden van het geval, natuurlijk onmogelijk om na te gaan, of dit bezwaar gegrond is of niet. Maar als wij ons herinneren, hoe, in de laatste twintig jaar dikwijls de eisch gesteld werd, dat werken in onmogelijk korten tijd moesten worden voltooid, dan is er reden om aan te nemen, dat ook te Arnhem tusschen den omvang van het werk en den daarvoor bestemden tijd niet de juiste evenredigheid bestaan heeft.

Als een verblijdend verschijnsel begroeten wij ondertusschen, dat dergelijke „stoombouw", waarbij vaak de nacht door middel van IJlicht of booglampen tot dag werd gemaakt, niet alleen zeldzamer wordt dan vroeger, maar dat de aannemers daarvoor ook niet zoo gemakkelijk meer te vinden zijn.

Komt het, af en toe, nog wel eens voor, dat in een bestek een onvoldoende tijd voor de voltooiing gegeven wordt, dit is niet altijd, ja wij zouden zeggen haast nooit, de schuld van den architect. Vaak houden allerlei zaken, waar hij geheel buiten staat, een aanbesteding tegen. In het bijzonder worden nog al eens door het gemeentelijk bouwtoezicht bezwaren in den weg gelegd, wier belang voor het algemeen niet steeds in verhouding staat tot het ongerief dat architect en patroon daarvan ondervinden. En ook, al bestaan dergelijke wezenlijke of gefingeerde bezwaren niet, men weet het nu eenmaal, dat de officieele machine niet vlug werkt. In vele gevallen heeft de bouwpatroon er groot belang bij, dat de voltooiing op een bepaalden datum plaats vindt, en zoo moet dan de aannemer den tijd inhalen, die door anderen vertreuzeld is.

Als middel, om hem in een dergelijk geval tot spoed aan te zetten, plegen dan hooge boeten gebruikt te worden. Maar dit middel is te weinig doeltreffend gebleken, dan dat het aanbeveling zou verdienen. Immers de boeten schrikken van inschrijving niet alleen af, doch worden, als zij tot een belachlijk hoog bedrag zijn opgeloopen, toch niet toegepast. Het uitloven eener flinke premie doet het gewenschte resultaat veel beter bereiken.

Het is goed, dat het Arnhemsch geval wereldkundig gemaakt werd. Maar al te vaak komen dergelijke aanbestedingsquesties, wier bespreking in technische bladen zoo gewenscht is, niet verder dan het kleine kringetje, dat daarbij onmiddellijk belang heeft.

Onze technische bladen houden er nog al eens van hunne lezers in hooge kunstsfeeren te verplaatsen, en wij zijn natuurlijk de laatsten, om hen dat kwalijk te nemen. Maar, al ware het maar alleen ter afwisseling, het is soms goed, wat lager bij den grond te blijven en de kunst te laten rusten, om aan de verschijnselen, die de dagelijksche practijk oplevert, wat aandacht te wijden. Die verschijnselen zijn het waarnemen evengoed waard; hun bestudeering boezemt velen belang in, wier aanleg of neiging hen voor de kunst, of wat daarvoor doorgaat, slechts weinig doet gevoelen.

DE POLYTECHNISCHE SCHOOL.

Er komt van verschillende zijden hulp opdagen voor den Raad van Bestuur der Polytechnische School, die zich door het wetsontwerpje, hetwelk beoogt het bestuur der inrichting bij een Raad van Curatoren over te brengen, bedreigd ziet.

Het eerst schoot de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs tot assistentie toe; later kwam ook het Instituut van Ingenieurs in het geweer en eindelijk, met de nachtschuit, komt de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst een handje helpen. Nu kunnen, als het wetje in behandeling komt, de den Raad welgezinde Kamerleden op drie adressen ter bestrijding van het ontwerp wijzen.

Eigenaardig mag het heeten, dat de beide laatste adressen niets dan een betuiging van adhesie met het eerste bevatten, doch dat van de gronden, waarop die adhesie steunt, niets gemeld wordt. Toch zou het wel de moeite waard geweest zijn, indien het Instituut aan de questie van ons technisch onderwijs eens een vergadering had gewijd en wanneer ook het Bestuur der Maatschappij die zaak eens tot een onderwerp van ampele bespreking gemaakt had. Veel, wat in de bijeenkomsten der beide lichamen besproken wordt, is dikwijls minder belangrijk.

Men weet, welke de conclusies zijn, waartoe het eerste adres, dat als basis der beide anderen dient, gekomen is. Eerst wordt als eisch gesteld dat het geheele technische onderwijs zal worden hervormd; maar onmiddellijk daarna volgt de wensch om, als die hervorming onmogelijk blijkt, dan toch maar alsjeblieft den bestaanden toestand geheel te laten zooals die is, en inmiddels een stelletje curatoren te benoemen, die niets te zeggen hebben en wier eenige taak zal zijn, met den tegenwoordigen Raad van bestuur, uit de hoogleeraren bestaande, te overwegen, welke voorstellen gedaan kunnen worden, die zouden kunnen leiden tot een volledige wettelijke reorganisatie van het technisch hooger onderwijs. Oef!

Als dit nu geen staaltje van de langzaamste Hollandsche bedachtzaamheid, of liever van het treurigste Hollandsche conservatisme is, weten wij het niet. De klachten over de onpractische richting, waarin de Delftsche School zich beweegt, klinken thans zoo

luide, dat zelfs de Regeering daaraan het oor leent, en een voorstel doet, om, door een besturend college van curatoren, uit de mannen der practijk gekozen, verbetering aan te brengen.

Maar dat mag niet, zeggen de adressen. En waarom niet? Wel, omdat op deze wijze „de wetenschappelijke ontwikkeling", die de school heet te geven „opzettelijk zal verkleind worden", omdat het bewind van het curatorium „den doodslag aan de ingenieurswetenschappen zal toebrengen". Welk een ramp, welk een ramp!

Want ziet u, mijnheer, al levert de Polytechnische School slechts technici af, die, waar het de practijk geldt, van toeten noch blazen weten, zij is een tempel der wetenschap, zooals er in Europa geen tweede gevonden zal worden. En zouden wij een dergelijke inrichting, die zelfs China, het paradijs voor „examenstudie", ons benijdt, een school, waar Li-Hung-Chang zich „*en pays de connaissance*" zal bevinden, zoo maar prijsgeven? Mogen wij dan niet langer de Chineezen van Europa zijn? Voor iets dergelijks hopen wij, bewaard te blijven! Daarom, wat ook vall', Delft sta pal!

Nu zijn er wijsneuzen, die zeggen, dat eigenlijk noch de Regeering, noch de haar bestrijdende lichamen voor de Polytechnische School veel voelen, maar dat wij hier te doen hebben met een questie van Hoogere (denk aan de groote H, zetter!) politiek. Het wetje zou de wraak van het Binnenhof wezen over het Kamerbesluit in zake de Loterijzaal. De afdeeling Kunsten en Wetenschappen, toen geslagen, zou, haar nederlaag wijtende aan invloeden, als wier brandpunt de Delftsche School geldt, nu die School, vooral in haar hoogleeraren, gevoelig willen straffen. En voor die straf zouden nu de drie adresseerende lichamen, die meer voor den Raad van Beheer dan voor de officieele Binnenhof-richting voelen, de School willen behoeden.

Maar die wijsneuzen zullen het wel niet bij het rechte eind hebben; enfin, bij de openbare behandeling van het wetsvoorstel blijkt dat misschien al.

Intusschen, wij zouden, alle gekheid op een stokje latend, de wet wel aangenomen willen zien. Want als de keuze der curatoren uit fabrikanten, architecten en ingenieurs geschiedt, die dagelijks in de practijk verkeeren en wanneer die curatoren zoo optreden als wij van hen verwachten, dan kunnen zij veel nut stichten. Zij zullen heel wat tegenwerking te overwinnen hebben, doch zij kunnen dan ook, in afwachting van eene goede reorganisatie der wet van 1863, de Polytechnische School al vast een deel van haar verloren reputatie doen herwinnen.

DE NACHTWACHT.

Op verzoek van den heer Jan Veth heeft de heer Bode zijn licht reeds over de Nachtwacht-vraag laten schijnen. Of dat licht den heer Veth en zijn medestanders in allen deele zal bevredigd hebben, blijve in het midden gelaten.

Het zij ons inmiddels vergund, het een en ander naar aanleiding van de uitspraak des heeren Bode op te merken. Hij meent tot een „ziemlich positiven Urtheil" te zijn gekomen, een diplomatische wending, die ongetwijfeld verstandig is, en altijd veroorlooft een slag om den arm te houden. Dit niet zeer zekere vonnis luidt dan: „*Oberlicht, selbst ein niedriges und besonders helles, taugt für Rembrandt so wenig wie für die meisten Holländer*". Uit wat daarop volgt, blijkt het, dat deze uitspraak steunt op proeven, in het Museum te Berlijn, waarvan de heer Bode directeur is, genomen. Deze proeven kunnen alleen dan tot definitieve resultaten geleid hebben, indien de lokalen, waarin zij plaats vonden, aan alle eischen voldeden. Is dit nu het geval geweest? Het loont zeker de moeite, dit te onderzoeken.

Op bladz. 178 van onzen jaargang 1894 hebben wij een bovenplattegrond van het Berlijnsch Museum gegeven. De heer Weissman schreef daarbij: „Te Berlijn is het vooral het zoogenoemde Alte Museum, hetwelk de aandacht verdient. Het werd van 1825—'28 door Schinkel gebouwd en toen ingericht naar de kunstinzichten van dien tijd. Van 1869 tot 1884 is het echter inwendig geleidelijk verbouwd". Nu spreekt het vanzelf, dat, als men met bestaande toestanden rekening heeft te houden, het resultaat van een Museuminrichting nooit zoo bevredigend uit kan vallen, dan als men geheel vrij is, en een nieuw gebouw sticht. En dit blijkt ook uit wat de heer Weissman over de zalen te Berlijn zegt. „De verlichting der groote zalen met bovenlicht, die geheel volgens de door Tiede aangegeven methode heeft plaats gevonden, wordt geroemd. Het komt ons echter voor, *dat de verlichting nog beter zou zijn*, indien de verhouding van plafondopening en vloer, die nu in sommige zalen tot 1 : 3.5 gaat, gunstiger was en indien het zenithlicht getemperd had kunnen worden. De kabinetten aan de N.-O.-zijde hebben prachtig licht, doch in die op het Z.-O. en Z.-W. wordt men op heldere dagen *zeer door de zon gehinderd*".

Als men dit leest, wordt het duidelijk waarom de heer Bode niet zoo positief in zijn oordeel is, als verwacht werd. Hij weet wel, dat zijn bovenlichtzalen niet aan alle eischen voldoen, en dat men daar van het „diffuse Zenithlicht" hinder heeft. Maar in andere en beter ingerichte zalen behoeft dit *niet* het geval te zijn, dit weet hij ook, en vandaar de slag om den arm.

Het licht in de N.-O. kabinetten, door den heer Weissman „prachtig" genoemd, bevredigt den heer Bode niet; over de zuidelijke kabinetten daarentegen is de laatste voldaan, terwijl de eerste op heldere dagen daar „zeer door de zon werd gehinderd". Voor ons is het moeilijk te beslissen, wie hier gelijk heeft; de waarschijnlijkheid is aan de zijde van den Nederlandschen architect.

Daarenboven schijnt toch zelfs voor den heer Bode het tijdperk der proefnemingen niet afgeloopen. Immers hij gaat het nu ook met zuiderlicht op een andere wijze en met gecombineerd zij- en bovenlicht probeeren.

Er mag, ten slotte, nog wel eens op gewezen worden, dat de stukken van Rembrandt, waarmede die proeven genomen zijn, afmetingen hebben, veel geringer dan de Nachtwacht. Zelfs al zou het waar zijn, dat zuidelijk zijlicht voor die kleinere stukken inderdaad het beste is (wat daarom nog niet wordt toegegeven), dan zou daardoor voor een zoo groot stuk als de Nachtwacht nog niets bewezen zijn.

Wanneer zelfs iemand als de heer Bode nog steeds proeven neemt, dan is het zeker wenschelijk, ook in zake de Nachtwacht-questie den voorzichtigen weg te bewandelen, en niets definitiefs te maken, vóór met een tijdelijke inrichting een zoo bevredigend mogelijk resultaat verkregen zij. En nu is zeker de minst kostbare proef, om de schilderij tegen den noordelijken wand van een der beste bovenlichtzalen te hangen. Valt de verlichting dan mede, misschien worden dan ook de aanhangers van zijlicht wel tot andere inzichten bekeerd.

Vreemd blijft het ondertusschen, dat de heer Bode, wien toch wel gevraagd zal zijn, hoe de Nachtwacht naar zijn inzicht geëxposeerd moet worden, zich daarover niet uitlaat, maar er zich toe bepaalt, behalve zijn eigen ervaringen, slechts algemeenheden mede te deelen.

Zou de heer Veth hem er niet toe kunnen krijgen, voor het concrete geval zijn wenken te willen geven? Wellicht, dat zijn advies dan meer gewicht in de schaal zou leggen.

KETELSTEEN.

De heer G. T. Kampschreur, te Sloterdijk bij Amsterdam, heeft aan de redactie van „De Nieuwe Amsterdammer, Dagblad voor Nederland" een artikel gezonden, dat in het nommer van 2 dezer werd opgenomen. De schrijver tracht daarin de overtuiging te doen veld winnen, dat in bijna alle gevallen ketelsteenformatie oorzaak is van ontploffingen en deelt de ondervinding mede, door hem als aannemer van de groote keersluis en buitenhaven te Vlissingen in 1867 opgedaan, waar geen ander dan polder- en putwater voor voeding van de stoomketels te verkrijgen was. Binnen twaalf weken waren de locomobielketels zoodanig met ketelsteen aangegroeid, dat er zelfs geen water meer aan de vuurplaten kon komen; vlampijpen en vuurboxen waren zoodanig doorgebrand, dat machines en ketels niet meer te gebruiken waren. Het aanschaffen van reserve-machines vorderde eene groote uitgave en het kolenverbruik was, ten gevolge der steenformatie, meer dan 30 pCt. te hoog.

Het eenige en radicale middel is de zuivering van het water en dit kan niet beter en goedkooper geschieden dan door de in den handel gebrachte „Anti-Stone", dat totaal onschadelijk is en zoo energisch werkt op de minerale stoffen van het voedingwater, dat de formatie van ketelsteen geheel wordt voorkomen.

De heer Kampschreur verklaart zich voor het geven van nadere toelichting bereid.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's Gravenhage. Nadat de openbare zitting van den Gemeenteraad Dinsdag jongstleden door eene geheime was onderbroken, heeft de Raad zonder discussie of stemming aangenomen het reorganisatievoorstel betreffende de directie der gasfabriek, waardoor de tegenwoordige directeur van 1 September e. k. tot 1 September 1899 adviseerend directeur wordt tegen f 6000 's jaars en een nieuwe directeur met 1 September a. s. optreedt op een jaarwedde van f 4000 met vrije woning, vuur en licht.

— Overeenkomstig het besluit der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid is de gouden medaille en f 350, door tusschenkomst van het Departements-bestuur van 's-Gravenhage, uitgereikt aan den civiel-ingenieur J. van Heurn, en is volgens art. 61 der wet, zijne verhandeling over electrische beweegkracht door windmolens thans verschenen, en wel bij de erven H. van Munster & Zoon te Amsterdam. Bij die verhandeling behoort een groot aantal tabellen met cijfers tot toelichting van schrijvers bewijsgronden. Overwegende dat het drukken dier tabellen zeer kostbaar zou zijn en slechts voor een beperkt aantal deskundigen te raadplegen, hebben directeuren besloten die tabellen niet te doen drukken, maar in het archief der Maatschappij te bewaren.

Amsterdam. Het bestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst heeft drie zilveren medailles toegekend op de tentoonstelling van bouwkundige ontwerpen, die in het maatschappelijk gebouw gehouden wordt en wel aan de architecten C. B. Posthumus Meyjes voor uitgevoerde bouwwerken, G. van Arkel voor ontwerpen van onuitgevoerde bouwwerken en H. P. Berlage Nz. voor ontwerpen op het gebied der kunstnijverheid.

— Het bestuur van bovengenoemde maatschappij benoemde uit zijn midden den heer Ed. Cuypers tot vice-voorzitter.

Rotterdam. De Gemeenteraad heeft de som van f 100 beschikbaar gesteld voor de uitloving eener gouden medaille met inscriptie, voor de alhier op initiatief van de Vereeniging van Brandspuitmeesters te houden tentoonstelling van brandblusch- en reddingsmiddelen.

Leeuwarden. De kelder vertrekken van het oude gebouw, waarin het Frisch museum is gevestigd en die tot heden slechts gedeeltelijk te zien waren, zijn thans in orde gebracht en voor het publiek geopend.

Zaandam. De Zaanlandsche tentoonstelling, die alhier van 8 Juli tot 9 Augustus wordt gehouden, onderscheidt zich van alle andere tentoonstellingen door deze merkwaardigheid, dat geen der inzenders zijn uitstalling bekroond zal zien. Er worden geen medailles, geene eerekruisen in uitzicht gesteld, en toch is in het hoofdgebouw, met een grondvlak van 2900 vierk. meter, geen plaats meer te krijgen. Bij eene expositie als deze, waarmede slechts het zuivere doel wordt beoogd, den omvang en den aard der Zaanlandsche industrie algemeen bekend te maken, behoeft het reeds al te ruim rondgedeeld eermetaal niet als lokaas te dienen.

Het zal bij deze tentoonstelling niet aan vermakelijkheden ontbreken; gedurende de gansche maand is er overdag en 's avonds muziek en op het open terrein zijn onderscheidene tenten, paviljoenen en kiosken opgeslagen.

Delft. Aan de Polytechnische School zijn geslaagd voor *civiel-ingenieur* de heeren: H. van Berckel, H. Biezeveld, Ca. H. Bijl, C. L. van der Bilt, M. B. N. Bolderman, M. Ch. E. Bongaerts, J. Bruins, W. J. Burgersdijk, A. W. C. Dwars, A. J. Dijkstra, Ph. van der Kaaden, J. W. de Bruyn Kops, E. A. J. H. Modderman, M. T. C. Schaap Jr., Jhr. L. T. Teixeira de Mattos, H. E. Verschoor, F. Vos W.Fzn., L. C. Westhoff, J. Wouters.

Bouwkundig ingenieur: de heer W. F. C. Schaap Jr.

Technoloog: de heeren F. A. Eijdman Jr., P. M. van Haarst, A. Heldring, H. J. Koning, S. H. Meihuizen, J. Rutten, L. G. Vliegenthart.

— De Nationale Zuiderzeebond heeft Een kort woord aan het Nederlandsche Volk verspreid; daarin wordt erop gewezen, dat de in 1892 benoemde Staatscommissie in haar verslag aan de Koningin-Regentes tot de volgende conclusiën is gekomen:

1o. dat de vraag of een afsluiting en een droogmaking van de Zuiderzee, op een wijze als door de Zuiderzee-Vereeniging is voorgesteld, in 's lands belang behoort te worden ondernomen, door de overgroote meerderheid der commissie bevestigend wordt beantwoord, behoudens de wijzigingen in haar verslag aangegeven;

2o. dat het antwoord op de vraag, op welke wijze dit werk tot uitvoering moet worden gebracht, volgens de meening van al de leden der Staatscommissie, behoort te luiden: „door den Staat, op den voet in dit verslag vermeld".

De Nationale Zuiderzeebond besluit haar „kort woord" met de volgende zinsnede:

„En wat is daarom de plicht van iederen Staatsburger, die zich de moeite wil geven zijn oordeel over deze groote onderneming te vormen, die is, gedachtig aan de lijfspreuk onzer vaderen: „Eendracht maakt Macht", zich aan te sluiten aan den Nationalen Zuiderzee-Bond en niet alleen door enkele stuivers contributie, maar door de waarde van zijn moreelen steun te zorgen, dat binnen zeer korten tijd de volksstem luider en luider wordt, die aan de Regeering toeroept: Wij weten niet nauwkeurig *hoe*, maar wij weten wel met zekerheid dat het groote werk kan worden aangevangen; dan zal de Regeering, sterk in den steun der natie, het werk ter hand nemen, en ook voor den vreemdeling opnieuw worden bevestigd, dat in het land der kleine Koningin van Holland nog kracht aanwezig is tot groote daden."

— Tusschen den aannemer C. Schiere te Boornbergum (Fr.) en de Tweede Noord-Hollandsche Tramweg-maatschappij is een verschil gerezen over meer of minder werk aan de in 1895 door den heer Schiere gestichte stations te „De Rijp" en „Schermerhorn.' Er zal nu bij scheidsgerecht in dit geschil uitspraak worden' gedaan. Voor de Maatschappij zal als scheidsman optreden de heer Looman, architect te Alkmaar, en voor den aannemer de heer R. van Zinderen Bakker te Kortezwaag (Fr.).

(De Aannemer.)

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is een tweejarig verlof wegens ziekte verleend aan den opzichter 2e kl. M. L. Willemse.

— De heer J. E. H. Bakhuis, directeur der gasfabriek te Dordrecht, is door den Gemeenteraad van 's Gravenhage benoemd tot directeur der gasfabriek aldaar.

— Door den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter A. Bosma te Kollum, bij het vernieuwen van den bovenbouw van bruggen over het kanaal Dokkum—Gerben—Allesverlaat, en A. E. Veenenbos, bij het maken van werken tot verbetering van de rivier den IJsel en van kleidammen langs de voorhaven van de sluis te Dieren.

— Met ingang van 1 Juli is de adj.-opzichter van den Rijkswaterstaat W. P. Eskes, te IJmuiden, verplaatst naar Helmond en toegevoegd aan den opzichter van den Rijkswaterstaat aldaar.

— De kunstschilders J. Israëls en H. W. Mesdag zijn benoemd tot commandeur van de Kroonorde van Italië naar aanleiding van de kunsttentoonstelling, in het vorige jaar te Venetië gehouden,

— Den heer J. Arentz, sedert 46 jaar onderwijzer aan de stadsteekenschool te Zaandam, is op zijn verzoek eervol ontslag verleend.

— De heer G. J. de Jongh, directeur der gemeentewerken te Rotterdam, is door den Koning van Portugal benoemd tot commandeur der militaire orde van de Heilige Maagd of der Ontvangenis van Villa Viciosa.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Adspirant-ingenieur van den Waterstaat. In den loop der maand September zal een vergelijkend onderzoek plaats hebben, waartoe worden toegelaten Nederlanders, die een voldoend examen als civiel ingenieur hebben afgelegd aan de Polytechnische School te Delft, mits zij op 1 Jan. e. k, niet ouder zijn dan 28 jaar.

Verdere bijzonderheden bevat de „St.-Ct." no. 155.

— Adspirant-ingenieur voor het stoomwezen. In de _Staatscourant_ wordt nader ter kennis van belanghebbenden gebracht dat zij, die aan het examen voor adspirant-ingenieur voor het stoomwezen wenschen deel te nemen, zich daartoe bij den Minister van Waterstaat kunnen aanmelden vóór 10 Juli a. s.

— Practisch teekenaar aan eene fabriek, tegen flink salaris, zeer bekwaam in ijzerconstructies en brugwerk. Adres met opgaaf van referentiën enz., lett. P. D. D, Algem. Adv.-bur. Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam.

— Bouwkundig opzichter. Adres bij de architecten A. L. van Gendt en J. G. van Gendt A.Lz., Amsterdam. (*Zie advert. in no.* 26.)

— Bouwkundig teekenaar, zelfstandig kunnende werken, en een bouwkundig teekenaar voor een gedeelte van den dag. Adres met opgaaf van referentiën onder no. 16651, Bureau *N. Rott. Ct.*

— Volontair-bouwkundige bij een architect. Adres lett. T. A. 482, *Nieuws v. d. Dag*

— Directeur der gasfabriek en hoogdrukwaterleiding te Dordrecht. Jaarwedde *f* 3600, met vrije woning enz. Adres den Burg. vóór 15 Juli.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende maten kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.)

— Bouwkundig opzichter-teekenaar, practisch ontwikkeld, bekend met kerkewerk, ook geschikt voor uitvoerder. Adres onder no. 8. (2)

ADVERTENTIEN.

SIMPLEX SIMPLEX
RIJWIELEN.
Bakkerstraat 52, ARNHEM.

In voorraad de **Modellen 1896** en de **nieuwste Onderdeelen.** Prijscouranten gratis verkrijgbaar. Degelijke inrichting voor reparatiën.

M. R. GREVENSTUK.
APELDOORN.
levert door het **geheele** Rijk **GLASJALOUSIËN, CARBOLINEUM,** en alle soorten **VERFWAREN** tot **concurreerende** prijzen.

TE KOOP

mede op grondrente, in de onmiddellijke nabijheid van *'s-Gravenhage*, **ongeveer 45,000 cA. BOUWGROND** geheel of gedeeltelijk, met een zich daarop bevindend **BUITENVERBLIJF.** Het BUITENVERBLIJF, zeer geschikt voor Kostschool of Pensionaat, is ook afzonderlijk **TE HUUR**, met een gedeelte van den TUIN.

Door de ligging van het terrein aan goed vaarwater, is de grond o. m. uitmuntend geschikt voor de stichting van fabrieken.

Franco aanvrage bij den Architect K. STOFFELS, *Prins Hendrikstraat 30a* te 's-Gravenhage.

AANBESTEDING.

Op **Vrijdag den 10n Juli a. s.** des namiddags ten **2** ure, zal door den Architect H. WESSTRA Jr. namens zijnen principaal, in een der lokalen van het Café „Casino" aan de *Wagenstraat* te 's-Gravenhage worden **aanbesteed:**

Het afbreken van 14 panden aan de Kerkstraat en de Frederikstraat te 's-Gravenhage en het dáár ter plaatse bouwen van WOONHUIZEN, bevattende 8 benedenwoningen, 10 bovenwoningen en 1 Winkelhuis.

Bestek en teekeningen zijn adj *f* **5.—** per stel verkrijgbaar ten kantore van den Architect voornoemd, des morgens van 10 tot 12 uur.

Aanwijzing op het terrein zal plaats hebben op *Dinsdag 7 Juli a. s.* des namiddags ten **2** ure.

AANBESTEDING.

Door de Directie der ***Westersuikerraffinaderij*** zal op **Vrijdag 10 Juli 1896,** des voormiddags ten **11** ure, in Krasnapolski worden ***aanbesteed:***

Het bouwen van een Entrepôt-pakhuis op een terrein, begrensd door de Roggeveenstraat en de Le Mairegracht, te Amsterdam.

Bestek en teekeningen zijn à *f* **1.50** per stel verkrijgbaar ten kantore van de Architecten W. LANGHOUT Gzn., *Weesperzijde 45*, en A. W. WEISSMAN & P. H. VAN NIFTRIK, *Prins Hendrikkade 166*, alwaar desverlangd ook inlichtingen zijn te verkrijgen.

Gebr. K. & H. MEURS,
in alle **Hardsteenen** en **Marmerwerken, Grafmonumenten** en **Grafzerken.**
Woonplaats: *Rustenburgerstraat* 30.
Werkplaats: *Kuiperstraat* 45. N.-AMSTEL.

Photo-Zincografisch ATELIER
van **HAUSTEDT & VAN BEMMEL,**
Sarphatipark 84, Telefoon No. **1347.**
AMSTERDAM.

COLUMBIA's CARBOLINEUM.
naar verbeterde recepten, overtreft andere soorten door zijne *schoone bruine kleur.* Verkrijgbaar bij G. J. P. VAN STRAATEN, *Houthandelaar*, Amsterdam.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

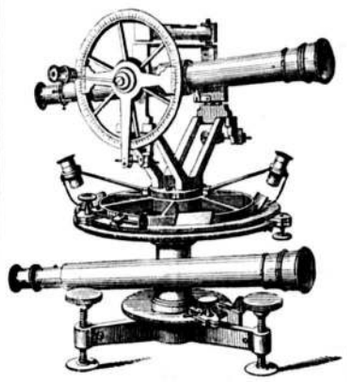

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

RIBBENVERWARMINGSBUIZEN. Haarlemsche IJzergieterij.

Brunswijk Hanoversche Cementwaren Fabrieken.

SPECIALE VERVAARDIGING van **brandvrije CEMENTDEELEN** en **WANDEN** voor **vloeren, gewelven, tusschenmuren** enz. enz.
Over 150.000 M². alleen in *Dusseldorf* geleverd. Prospectus en inlichtingen te verkrijgen bij den Agent voor Nederland
D. WILLEMS Jr., Amsterdam, Damrak 82.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°28 — ZATERDAG, 11 Juli 1896.

Redacteur: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

Advertentiën per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

HET NIEUWE PARLEMENTSGEBOUW TE BUDA-PEST.

Ter gelegenheid van het duizendjarig bestaan van Hongarije is de vorige maand het nieuwe Parlementsgebouw te Buda-Pest ingewijd door een plechtige zitting van de beide huizen der afgevaardigden. Ofschoon het gebouw nog niet in allen deele voltooid is, kan het toch niet ongepast heeten er het een en ander over mede te deelen.

Het schijnt dat den ontwerper het Parlementsgebouw te Londen als ideaal voor den geest heeft gezweefd. Misschien is de ligging van het gebouw op een terrein aan de Donau bij deze keuze niet zonder invloed geweest. Maar evenmin als te Londen, waar men naar zijn beste weten Tudorvormen gebruikt heeft, een gebouw is verrezen dat aan de eischen der pur-sang Gothikers kan voldoen, evenmin is te Buda-Pest een schepping ontstaan, die ook maar in de verte iets van den geest der middeleeuwen heeft.

Zeker is het gebouw imposant genoeg; het is 270 M. lang en ongeveer 70 M. breed, zoodat zijn oppervlak ruim 18000 M². beslaat. De spits van den middenkoepel verheft zich 107 M. boven het terrein. Ook de planverdeeling mag gelukkig genoemd worden; in het midden leidt een zeer monumentale hoofdtrap naar een salle des pas perdus, terwijl iedere helft van het plan één zittingzaal, omgeven door de vereischte lokaliteiten, omvat. En ondanks dit alles krijgt men van het bouwwerk toch geen bevredigenden indruk.

Wat is hiervan nu de oorzaak? Wij gelooven dat die te zoeken is in het weinige verband dat er bestaat tusschen plattegrond en opstand. Niet iedere plattegrond toch is voor iederen opstand geschikt. De Weener school, waartoe de ontwerper van het parlementsgebouw te Buda-Pest ongetwijfeld behoort, vergeet dit wel eens. In het bijzonder hebben wij hier Friedrich von Schmidt en zijne leerlingen op het oog. Schmidt, langen tijd bij restauraties van middeleeuwsche kerken werkzaam geweest, had zich daardoor een zekere gemakkelijkheid in het gebruiken van de middeleeuwsche vormentaal eigen gemaakt. Maar toen hij die taal bezigen moest voor de moderne gebouwen van Weenen, achtte hij het noodig allerlei vreemde, speciaal Renaissance-termen daaraan toe te voegen. Als zoodanig beschouwen wij niet alleen den koepel van de Fünfhäuser-kerk, maar ook de Mansardedaken van het Raadhuis; daarenboven zijn de plattegronden dezer beide gebouwen zóó, dat daar evengoed een Renaissance oplossing mogelijk geweest was. En dit is een der eigenaardigheden, maar ook een der zwakheden van de Weener school, die in de Gothische vormen niets anders ziet dan een los kleed, dat men bij eenzelfde plan naar willekeur door een ander kan vervangen.

En zoo is ook de plattegrond van het parlementsgebouw te Buda-Pest eigenlijk een Academische Renaissance-plattegrond, die in een Gothisch kleed is gestoken. Zeer oorspronkelijk is die Gothiek bovendien ook al niet. De Weener raadhuisgevels zijn al te duidelijk te herkennen; daarboven op is dan, met haast geen variatie, de koepel der Fünfhäuser-kerk gemaakt.

Als men een werk als het Hongaarsche parlementsgebouw beziet, dan wordt de onmacht der hedendaagsche architectuur duidelijker dan ooit. Ruime middelen werden den bouwmeester toegestaan; als eisch werd hem slechts gesteld, dat hij een waardig monument voor een duizendjarig volksbestaan zou leveren. En wat is nu het resultaat? Een bouwwerk dat alle oorspronkelijkheid, alle karakter mist, een bouwwerk dat, ofschoon door aanleg en bestemming echt negentiende-eeuwsch, in opbouw de vormen van eeuwen her en dan nog met een zekere ostentatie vertoont.

Het is zeker jammer dat Oostenrijk-Hongarije, waar, misschien meer dan in eenig ander land, ge-

durende de laatste vijf-en-twintig jaren monumentale gebouwen zijn voltooid, geen architecten gehad heeft, die op de hoogte hunner taak waren. Gij behoeft maar langs den Weener Ring te wandelen, om u daarvan te overtuigen; gij ziet daar de meest verschillende „stijlen" van vroeger met meer wetenschap dan kunst toegepast en gij vraagt u af, wat die 19e-eeuwsche architecten gedaan zouden hebben als er eens geen Grieken, geen Romeinen, geen Middeleeuwen en geen Renaissance geweest waren.

„Schwitzt ihr nur immer, leimt zusammen
„Macht ein Ragout von Andrer Schmaus"

riep Goethe spottend hen al toe, als met profetischen blik ziende, hoe de 19e eeuw in velerlei kunstvakken niets anders dan dergelijke „Ragout" fabrikanten zou opleveren.

Wij meenen de oorzaak van het onbevredigende der Oostenrijksch-Hongaarsche architectuur, vooral in het „Academisch" technisch onderwijs te moeten zoeken. Dit onderwijs toont misschien nergens zoo duidelijk als hier, hoe het niets dan treurige middelmatigheid kan kweeken. Het academisch onderwijs leert bepaalde recepten, doet de vormen en motieven van den bepaalden „stijl", dien de professor als zijn specialiteit beschouwt, kennen, maar het bekommert zich niet het minst om de individualiteit der leerlingen.

En toch schreef reeds voor jaren een der meest bekende Duitsche kunstbeoordeelaars: „Wenn ein früherer „Styl" bei Gebäuden, welche einem modernen Lebensbedürfniss angehören, seien es Rathhäuser, Universitäten, Schulen, Theater, Eisenbahngebäude u. s. w. zur Anwending gebracht wird, so können wohl Monumente von reiner Stylform daraus hervorgehen; aber sie werden unvermögend sein, mittelst jener Formensprache eine characteristische und allgemein gültige Auffassung moderner Lebensverhältnisse zur Erscheinung zu bringen".

Nu treft het den bezoeker van Budapest niet alleen, dat voor een zoo modern gebouw als dat van het Parlement de middeleeuwsche stijl is gekozen, maar het bevreemdt hem nog meer, dat ook voor de hoofdgebouwen der Tentoonstelling, die daar thans gehouden wordt, van den Romaanschen, Gothischen en Renaissance-stijl is gebruik gemaakt. Als verklaring daarvan wordt gezegd, dat hier een retrospectieve tentoonstelling is bedoeld, die aan het glorierijk verleden van Hongarije moet herinneren. Maar er scheen ons in de wijze, waarop de stijlen van het verledene waren toegepast, niets Hongaarsch te vinden.

Eigenaardig is het dat Hongarije, hoe karakteristiek zijn bewoners ook nog thans mogen zijn, toch blijkbaar nooit een nationalen bouwstijl gehad heeft. Zelfs in Buda, het vroegere Ofen, dat het oudste stadsdeel uitmaakt, vindt men geen oude gebouwen van belang. Achttiende-eeuwsche Barokstijl vertoont het hooggelegen Koninklijk Slot, vertoonen de oude kerken, vertoonen de paleizen der Magnaten. Wel staat bij de Matthiaskerk nog een 15e-eeuwsche toren, doch die heeft niets bijzonder Hongaarsch; de moskee, die bij het Kaiserbad te zien is, en die boven het graf van een Mohammedaanschen heilige werd gebouwd, is natuurlijk volstrekt niet Hongaarsch, doch herinnert aan den tijd der Turksche overheersching.

Er kan dus voor de keuze van den Gothischen stijl bij den bouw van het Parlementshuis zeker niet worden aangevoerd, dat men iets nationaals heeft willen maken. En indien men, met het oog op de gunstige ligging van het gebouw aan den Donau, behoefte had gehad aan vormen, die een levendig silhouet mogelijk maakte, dan waren er zeker wel andere en meer origineele te vinden geweest.

Wanneer men langs de Margarethenkade wandelt, die de Magyaren met den vreemden naam van Margitrakpart bestempelen, dan ziet men het Országház, zooals de Hongaren hun Parlementsgebouw noemen, van den gunstigsten kant. Vooral dan wordt men eenigszins aan Westminster herrinnerd; de Donaukaden zijn echter heel wat imposanter dan de onooglijke begrenzingen van den Theems, die alleen voor zoover het Embankment strekt, een eenigszins ooglijk karakter vertoonen. Er zijn natuurlijk groote verschillen tusschen de Engelsche en Hongaarsche Parlementsgebouwen, maar aan punten van overeenkomst ontbreekt het toch niet. In de eerste plaats zouden wij als zoodanig willen noemen de veelvuldige horizontale lijnen en de al te eentonige venster-architectuur. Te Londen heeft men door de torens aan dit alles een tegenwicht willen geven; de Hongaarsche bouwmeester vond torens alleen nog niet voldoende, maar meende daarbij ook nog, zooals wij reeds mededeelden, een koepel te moeten voegen. Die koepel, wij merkten het al vroeger op, is een vergroote kopie van een Weener voorbeeld. Maar ook dit voorbeeld is niet bijster origineel. Wie Parijs kent, ziet aanstonds, dat een vertaling van den Invaliden-koepel in Gothiek zoo te Weenen als te Pest beproefd is, een vertaling die zeker verdienste bezit, maar die, als alle vertalingen, beneden het origineel blijft.

Een verder punt van overeenkomst is te zoeken in de weelderige wijze, waarop de plannen der Parlementsgebouwen zoo te Londen als te Pest zijn opgevat en uitgevoerd. Maar nu bemerkt men ook aanstonds een verschil; de weelde der Engelschen uit zich in het bereiken van het grootst mogelijke comfort. Die der Hongaren is aan niets anders dan pronklust toe te schrijven. De zeer rijke hoofdtrap, de enorme koepelzaal zijn alleen gemaakt, om te kunnen pralen. Zoo weinig is er aan comfort gedacht, dat er bij de plechtige opening van het gebouw voor de leden der kamers geen zetels aanwezig waren. Alleen voor de vorstelijke personen was gelegenheid te gaan zitten. Toch leverde het geheel een bijzonder luisterrijken aanblik op; de leden waren in hunne oude nationale kleederdrachten verschenen, elke stam met zijn eigen kleuren. Fluweel, zijde, bont, edelgesteenten, dat alles gaf een geheel van verbazenden rijkdom.

Het was een eigenaardig denkbeeld van den bouwmeester, om de zittingszalen aan wederzijde van den koepel te plaatsen en ze als het ware als afzonderlijke constructies boven het eigenlijk gebouw te doen uitsteken. Op deze wijze werd, vooral van de rivierzijde het silhouet van het geheel levendiger. Ook het aanbrengen van torens of topgevels op alle risaliten, die daarvoor geschikt waren, moet ongetwijfeld aan een streven naar schilderachtigheid worden toegeschreven.

Er is over Buda-Pest nog heel wat meer te zeggen; de heer Henri Evers heeft echter in ons n°. van 6 Maart 1886 de architectuur dier stad zoo uitvoerig beschreven, dat wij daar slechts weinig aan hebben toe te voegen. Het Parlementsgebouw was toen nog pas begonnen, en zoo kon daarover destijds nog geen oordeel geveld worden.

Maar wij achten het niet onwaarschijnlijk, dat de heer Evers thans in vele opzichten de bouwkunst van Buda-Pest anders zou beschouwen dan vroeger. Zeker, de ligging der stad blijft schoon, maar de inzichten omtrent architectuur hebben zich gewijzigd. Of de heer Evers ook nu nog de „Burgbazar" een werk van „groote kunstwaarde" zou noemen, of hij

met de Opera nog zoo zou dwepen, of hij het Künstlerhaus nog wel zoo mooi zou vinden, wij betwijfelen het zeer. Want iemand, die tien jaar geleden reeds de fouten van de „Academie voor Wetenschappen" inzag, die toen reeds oog had voor het oorspronkelijke, in den bouwtrant van de Redoute aanwezig, moet nu anders denken en voelen dan vroeger. Ook over de tentoonstelling zou het de moeite waard zijn de meening van den heer Evers te vernemen.

Ons dunkt, hij zal met ons vinden dat de Buda-Pester expositie, hoeveel vermakelijkheden zij overigens biedt, zich in niets onderscheidt van zoovele vroegere. Het retrospectieve gedeelte, hier met een ongemeen vertoon van luxe ingericht, trekt als bij alle tentoonstellingen van den laatsten tijd, de meeste aandacht.

RUSSISCHE BOUWKUNST.

De kroningsfeesten te Moskou hebben heel wat West-Europeanen naar de oude Tsarenstad gelokt; voor het meerendeel waren dat dagbladcorrespondenten, die daarheen gingen met het bepaalde doel, artikelen, voor het groote publiek geschikt, over te zenden. Nu is de bouwkunst geen onderwerp, waarvoor dat publiek zich interesseert, en de dagbladschrijvers, dit wetende, hebben er zich van onthouden, meer omtrent de architectuur van Moskou mede te deelen, dan voor een passende omlijsting hunner feest- of ongeluksverhalen noodig was. En zij hebben wijs gehandeld, want zelfs die schaarsche architectuurbeschrijvingen wemelden zoo van fouten en onjuiste voorstellingen, dat men duidelijk zien kon hoe weinig verstand een gewoon dagbladcorrespondent van kunst heeft.

Moskou is een veel oudere en daardoor ook veel interessanter stad dan St.-Petersburg. Aan de Newa kunt gij u verbeelden te Turijn, te Parijs of te München te zijn, alleen door niet te letten op de onleesbare Russische opschriften. Ook aan de nieuwere gedeelten van Praag of Budapest wordt gij daar herinnerd, en dat juist door die opschriftborden, want vermoedelijk zal Czechisch en Magyaarsch u even helder zijn als Russisch.

St.-Petersburg is een nieuwe stad, wier openbare gebouwen naar plannen van Fransche, Duitsche en Italiaansche architecten in deze of de vorige eeuw zijn verrezen. De Hermitage is bv. een vervelend staaltje van Klenze's Münchener kunst; de Isaäcs-kathedraal is een dor-klassiek werk uit de Fransche school van het begin dezer eeuw. Indien dit laatste gebouw toch indruk maakt, dan komt dit door zijn vijf vergulde koepels, zijn zuilen van gepolijst graniet, zijn mozaïeken en kostbare steensoorten. Deze rijkdom van materialen, die een bijna barbaarsch effect oplevert, is echt-Russisch.

Wie Rusland wil leeren kennen, moet meer het binnenland intrekken en de gouvernementen Archangel, Olonetz of Wologda bezoeken, waar de bevolking hoofdzakelijk van de houtindustrie leeft. In den winter trekt de boer daar met zijn bijl naar het bosch en velt de hooge boomen, die hij over de sneeuw met behulp van kleine paarden naar den ontvanger vervoert, die van elken boom belasting heft. In de lente worden van deze boomen groote vlotten gemaakt en deze zakken de rivieren af naar de zaagmolens of naar zee. De huizen in deze streken zijn van hout, ja zelfs de kerken zijn daar allen van dit materiaal opgetrokken. De ornementen dezer gebouwen, in sterk sprekende kleuren, zijn zeer eigenaardig.

Een verzameling dezer ornamenten, in kleurendruk uitgevoerd, is onder den titel van **СЬОРНИКЪ ОРНАМЕНТНЫХЪ УКРАЕНІЙ** in 1874 te Moskou uitgegeven. Het is jammer, dat dit werk slechts Russischen tekst heeft en daardoor de onderschriften volmaakt onbegrijpelijk zijn. In 1877 en 1883 kwamen vervolgen uit.

Als men dit prachtwerk doorbladert, wordt men getroffen door de eigenaardige motieven, die er in voorkomen. Men ziet duidelijk hoe de Byzantijnsche kunst de basis van alles moet geweest zijn; in den loop der tijden hebben echter ook Noorsch-Romaansche, Duitsch-Gothische, ja zelfs Italiaansch-Renaissance elementen aan de Byzantijnsche motieven hun oorspronkelijk karakter ten deele ontnomen.

Het is echter niet alleen in de hout-districten dat men deze ornementiek aantreft. Ook steenen gebouwen, vooral in het midden en het zuidwesten van het rijk, prijken er mede. De Russische versieringen houden dan ook geen verband met het materiaal, doch moeten alleen als fantastische toevoegselen beschouwd worden.

Wij kunnen het begrijpen, dat de meeste West-Europeanen, die de kerken van Moskou hebben bezocht, daar niets vonden dan een Oostersche kunst, waar zij geheel vreemd tegenover stonden. Zij zagen daar niets dan barbaarsche vormen, dan Byzantijnsche praal in Aziatische verwildering. Hoogstens werden zij geïmponeerd door de combinaties van goud en kleuren, door een getemperd licht beschenen, zooals zij die in de interieurs vonden. Van het uitwendige der kerken herinnerden zij zich later niets meer dan de grillige, schijnbaar zonder orde of regel geplaatste koepels.

Nu zijn de uit den aard der zaak vluchtige bezoeken aan Russische kerken gebracht, onvoldoende om tot een ernstige bestudeering van de bouwkunst in het Tsarenrijk te geraken. Een veel beter overzicht krijgt men door het prachtwerk **ПАМЯТНИКИ**, enz., in 1850 te Moskou verschenen, te doorbladeren; ook hier is evenwel de uitsluitend Russische tekst voor velen een beletsel.

Het blijkt dan dat de kerkplattegronden naar die van Byzantium zijn gevolgd; dit is ook niet te verwonderen, want het waren Byzantijnen die in de 10e eeuw de Russen en hun vorst Wladimir de Groote tot het Christendom bekeerden.

De gebouwen, aanvankelijk in Rusland toen gesticht, verschillen weinig van de laat-Byzantijnsche. Zoo is bv. de kathedraal van den H. Dimitri (Demetrius) te Wladimir aan de Klasma, een ongeveer vierkant gebouw, in welks midden een koepel zich op vier pijlers verheft, en welks koor door drie halfcirkelvormige nissen wordt gevormd. Toch openbaart zich hier de eigenlijk Russische kunst in de halfcirkelvormige gevelbekroningen en de weelderige ornementatie. Deze laatste is echter pas geleidelijk tot stand gekomen en moet daarom niet als door den oorspronkelijken bouwmeester zóó bedoeld, worden beschouwd.

Byzantijnsch is ook de plattegrond der kerk van den H. Georgius te Orieuw Palsk, die een Grieksch kruis vertoont. De middenkoepel heeft hier een hoogen tambour, en de calotte bezit den vorm van een ui, die als bijzonder Russisch kan gelden. Het is duidelijk dat deze vorm onder Oosterschen, speciaal laat-Perzischen invloed moet zijn tot stand gekomen. Ook in de decoratie dezer kerk, die grootendeels uit quasi-Perzische arabesken bestaat, is de kunst van het Oosten duidelijk waarneembaar.

De ornementverzameling, die wij boven noemden, geeft voorbeelden uit de 10e, 11e, 12e, 13e, 14e, 15e en 16e eeuw, die in iedere aflevering chronologisch gerangschikt zijn. Waar dit mogelijk was is ook het jaar der vervaardiging opgegeven. Zoo zijn er ornementen uit de jaren 1056 en 1057 afgebeeld, die als staaltjes van den laat-Perzischen invloed kunnen gel-

den. Andere, van 1370, dus uit een tijd toen de laat-Gothiek in Europa begon te heerschen, zijn grootendeels Noorsch-Romaansch, ja zelfs min of meer Celtisch, zoo door hun grillige lijn-doorvlechting als door de fantastische dierenkoppen, die deel der compositie uitmaken. Doch eigenaardig is het, dat reeds veel vroeger, in 1120 en 1128 een dergelijke behandelingswijze voorkomt, ofschoon ornementen van 1125 en 1132, dus ongeveer gelijktijdig ontstaan, nog het Perzisch karakter vertoonen. Een versiering van 1296, dus uit een tijd, toen Europa nog de strenge Gothiek huldigde, heeft een karakter, dat het best bij dat der Westersche boekversieringen uit het laatst der 15e eeuw te vergelijken is. Wanneer wij niet mochten aannemen, dat de samenstellers van het plaatwerk wel hunne goede gronden voor het plaatsen der jaartallen zullen gehad hebben, zouden wij geneigd zijn te gelooven, dat er een vergissing van een eeuw of wat heeft plaats gevonden.

Perzisch van karakter zijn versierselen van 1056 en 1057, en dus zou men willen aannemen, dat toen, in de elfde eeuw, het Oosten zijn grootsten invloed uitoefende; doch deze veronderstelling schijnt gewaagd, als men ziet, hoe ook in ornement van 1560 de Perzische vormen nog een rol spelen. Of heeft men hier met een opzettelijke herhaling van oude voorbeelden te doen?

Bij het doorbladeren der ornementverzameling kregen wij den indruk, dat een scherpe afscheiding in bepaalde tijdperken, zooals de West-Europeesche kunst der middeleeuwen die vertoont, in Rusland niet heeft bestaan. En het beschouwen der monumenten kon ons niet tot andere gedachten brengen.

Ook daar zijn motieven, die men in Europa tot zeer verschillende stijlperioden zou brengen, naast elkander gebruikt. Zoo werden in de Oesbenskikathedraal in het Kreml te Moskou Byzantijnsche kapiteelen, Romaansche booggalerijen en quasi-antiek gecanneleerde zuilen tegelijkertijd gebezigd. De plattegrond dezer kerk, die drie beuken van gelijke hoogte vertoont, herinnert aan laat-Gothische werken in Duitschland, en wij zouden dan ook geneigd zijn aan te nemen, dat deze kerk een werk is der 15e eeuw. De vijf koepels, waarmede het gebouw prijkt, zijn wellicht 16e-eeuwsche toevoegsels.

De koepels dezer kerk hebben te weinig verband met de architectuur van het inwendige, dan dat zij, als tot het oorspronkelijk plan behoord te hebben, zouden mogen worden aangezien.

Het schijnt, dat voornamelijk in de 16e eeuw, een groot aantal koepels van de meest verschillende vormen, als een onmisbaar vereischte eener Russische kerk werden beschouwd. Zoo staan er op de „kerk met de gouden hekken" in het Kreml niet minder dan elf, op de zeer kleine Nicolai-kerk, die daarbij gelegen is, vijf. Zij hebben den vorm van minaretten en maken, door hun goud en kleuren, een zeer ongewoon effect. Doch terwijl in Byzantium, en aanvankelijk ook in Rusland, de koepels dienden om het interieur te verlichten, hebben de kerken, die wij hier noemden, die koepels slechts als uiterlijk sieraad. Want het inwendige is laag en donker.

De meest eigenaardige uitdrukking van deze laatste Russische opvattingen vindt men in de Wassili Blagennoi-kathedraal, die in de 16e eeuw door Iwan Wassiljewitsj, „de Verschrikkelijke", in het Kreml te Moskou werd gesticht. Het is van deze kerk dat het verhaal gaat, hoe Iwan, om den bouwmeester te beletten, een tweede wereldwonder als dit uit te voeren, hem eenvoudig de oogen deed uitsteken. Of dit verhaal nu al of niet op waarheid berust, kunnen wij in het midden laten. Het bewijst in ieder geval, hoe reeds in de 16e eeuw, de kerk als iets buitengewoons gold.

Ook voor tegenwoordige West-Europeanen is het gebouw zeker nog buitengewoon, al zullen zij het misschien niet bepaald schoon vinden. Het schijnt vooral pronk en praal geweest te zijn, waarnaar Iwan gestreefd heeft. Van binnen is het alles goud en schilderwerk, mozaïek en kleuren wat men ziet. Vooral de in Rusland altijd aanwezige koorafsluiting is ten rijkste versierd. Toch is het interieur gedrukt en somber; het spreekt niet van vrije gedachten, van bezield voelen. De kerk is het werk van een despoot, die de zielen zoogoed als de lichamen trachtte te overheerschen.

De plattegrond vertoont een achtkanten koepel, op een vierkant benedendeel rustend. Het koor is, vreemd genoeg, naar een trapeziumvormig plan gebouwd. De middenkoepel wordt bekroond door een toren, die veel op een suikerbrood gelijkt; daaromheen staan acht kleinere koepels, waarvan vier achtkant in plan zijn, twee vierkant, en twee een allervreemdsten onregelmatigen plattegrond hebben. De betrekkelijk lage kerk, die door galerijen, portalen enz. omgeven wordt, schijnt, van buiten gezien, niets anders te zijn dan een voetstuk voor de grillige koepeltorens. Alle organisch verband wordt gemist; de ornementen hebben hier en daar reeds een Renaissance karakter.

Van een burgerlijke bouwkunst, zooals wij die hierte-lande sinds de 15e eeuw bezitten, is in Rusland eigenlijk nooit sprake geweest. De architectuur stelde zich daar, tot den tijd van Peter den Grooten toe, alleen in dienst van vorst en kerk. Niet alleen de lijfeigenen, maar ook de bojaren behielpen zich met zeer primitieve woningen. Alleen in de houtstreken ontwikkelde zich een soort van burgerlijke bouwkunst, die echter blijkbaar naar religieuze voorbeelden gevolgd werd.

Men kan zeggen dat de Nationaal-Russische stijl (indien men aan de samenvoeging van vreemde elementen dien naam wil geven) van de 10e tot de 16e eeuw geduurd heeft. Reeds in de 17e eeuw raakte hij in verval om ten tijde van Peter den Grooten voorgoed den geest te geven. Peter, die zijn rijk zooveel mogelijk gelijk wilde maken aan het overige Europa, had met den nationalen bouwtrant niets op en hij deed architecten uit andere landen komen, die den stijl der 18e eeuw invoerden. Zoo bleef het tot na den Krimoorlog. Toen begonnen de Russen voor bouwkunst en versieringskunst weer op de oude voorbeelden te letten. Maar zij ervoeren weldra dat die voorbeelden voor de moderne behoeften weinig waarde hebben. Vandaar dan ook, dat men bij de nieuwe gebouwen van Moskou er zoo weinige ziet, die een eigenlijk Russisch karakter bezitten.

Men beweert niet te veel indien men zegt, dat in het Kreml de Russische kunst haar eerste en laatste woord heeft gesproken.

FONDS VAN WIJLEN D. A. THIEME.

Aan het verslag van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, door Directeuren opgemaakt en uit te brengen in de algemeene vergadering van 1896, ontleenen wij het volgende omtrent het fonds van wijlen D. A. Thieme:

Volgens eene bepaling in de statuten van het fonds, gesticht ter nagedachtenis van wijlen den heer D. A. Thieme, wordt jaarlijks eene premie van *f* 50 ter

beschikking van Directeuren gesteld om uit te reiken aan den leerling of de leerlinge van een der Nederlandsche ambachts- of industriescholen, die een uitmuntend voortbrengsel op het gebied van kunstnijverheid heeft vervaardigd.

Overeenkomstig deze opdracht hebben Directeuren sedert het jaar 1883 telken jare bij loting bepaald, aan welke inrichting de premie moest toegekend worden. Aangezien echter deze wijze van toekenning huns inziens niet aan het doel beantwoordde, hebben zij eene nieuwe regeling vastgesteld, die dit jaar in werking treedt.

Directeuren meenen, bij de toekenning der premie, zich in de eerste plaats alleen te moeten bepalen tot de inrichtingen, die zich speciaal met de practische opleiding voor het kunstambacht bezig houden, omdat toch bepaaldelijk een *voorwerp van kunstnijverheid* wordt gevraagd.

Met het oog op deze bepaling hebben directeuren de volgende lijst van instellingen gevormd, wier leerlingen voor de jaarlijksche toewijzing van de premie in aanmerking zullen komen:

1. De Rijksschool voor Kunstnijverheid te Amsterdam.
2. De Academie van Beeldende Kunsten te 's-Gravenhage.
3. De Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam.
4. De Kunstnijverheidsschool, verbonden aan het Museum van Kunstnijverheid te Utrecht.
5. De Kunstnijverheidsschool Quellinus te Amsterdam.
6. De Koninklijke School voor Schoone Kunsten te 's-Hertogenbosch.
7. De Academie van Schoone Kunsten „Minerva" te Groningen.
8. De School van Decoratieve Kunsten te Roermond.
9. De School voor Kunstnijverheid te Haarlem.
10. De afdeeling Kunstnaaldwerk der Rijksschool voor Kunstnijverheid te Amsterdam.
11. De afdeeling Kunstnaaldwerk der Industrieschool voor meisjes te Amsterdam.
12. De afdeeling Kunstnaaldwerk der Industrieschool voor meisjes te Rotterdam.

De premie zal elk jaar afwisselend worden toegekend aan een werkstuk, betrekking hebbende op de onderstaande vijf afdeelingen van het kunstambacht, in de volgende rangorde:

Eerste jaar (1896), decoratieve schilderkunst.
Tweede jaar (1897), decoratieve beeldhouwkunst (gipsmodel). Figuur en ornement toegepast op het kunstambacht.
Derde jaar (1898), bewerking der metalen, toegepast op het kunstambacht.
Vierde jaar (1899), bewerking van het hout, toegepast op het kunstambacht.
Vijfde jaar (1900), kunstnaaldwerk.

De verschillende op de lijst voorkomende inrichtingen zullen telken jare worden uitgenoodigd, ieder een werkstuk in te zenden, dat op de school, door een leerling der school, die het werk inzond, vervaardigd is.

Dezelfde leerling kan echter slechts eenmaal in dezelfde afdeeling bekroond worden.

Om eene goede beoordeeling der ingezonden werkstukken te bevorderen, is het zeer gewenscht dat, indien het ingezonden werkstuk een onderdeel uitmaakt van een geheel, door eene schetsteekening worde duidelijk gemaakt, welke rol het ingezondene in het geheel te vervullen heeft.

Overeenkomstig deze regeling wordt voor het jaar 1896 de premie van het D. A. Thiemefonds uitgeloofd in de afdeeling: *Decoratieve schilderkunst*, en zijn de op de lijst vermelde instellingen uitgenoodigd, uiterlijk vóór 1 Juli de werkstukken ter mededinging in te zenden.

Tot Commissie van beoordeeling zijn door Directeuren benoemd de heeren:

H. J. Scholten, kunstschilder, Haarlem.
J. A. G. van der Steur, architect, Haarlem.
A. le Comte, kunstschilder en teekenaar, Delft.
H. P. Berlage Nz., architect, Amsterdam.
E. von Saher, directeur der School voor Kunstnijverheid, Haarlem.

Tegen de nieuwe regeling zijn bedenkingen ingezonden door de Kunstnijverheidschool Quellinus en de Industrieschool voor meisjes te Amsterdam, die deswegens niet aan de inzending deelnemen. Die bedenkingen zijn ter advies in handen gesteld van de Commissie van het Museum van Kunstnijverheid.

VEREENIGING VAN GASFABRIKANTEN IN NEDERLAND.

Dinsdagavond kwamen ten Raadhuize te Groningen de leden der Vereeniging bijeen, waar zij door Burgemeester, Wethouders en leden der gas-commissie hoffelijk werden ontvangen.

De Burgemeester, Mr. S. M. S. Modderman, hield daarbij eene toespraak, waarin hij namens de gemeente Groningen en namens de gas-commissie, allen een hartelijk welkom toeriep en verder eenige waardeerende beschouwingen gaf over de groote beteekenis der gas-industrie en hare snelle ontwikkeling in den loop der tegenwoordige eeuw.

Deze toespraak werd, bij afwezigheid van den voorzitter, beantwoord door den heer Troost uit Sneek, die den Burgemeester dankte voor zijne hoogst waardeerende woorden. Hij deed uitkomen dat een der redenen, waarom de Vereeniging van Gasfabrikanten hare keus dit jaar op Groningen gevestigd had, deze was, dat Groningen de tweede is geweest, die een gemeentelijke gasfabriek heeft durven oprichten (de eerste was Leiden), en die thans eene fabriek bezit, onder directie van den aan allen welbekenden practischen directeur, die het gas levert voor een prijs, waardoor het onder ieders bereik kan komen. Spreker eindigde met een hartelijken gelukwensch voor deze fabriek en haren degelijken directeur.

Nadat de eerewijn was aangeboden, vertrokken de leden naar de Harmonie, alwaar zij onder de tonen der muziek nog eenigen tijd gezellig bijeen bleven om Woensdagmorgen te 9 uren weder bijeen te komen.

De vergadering vond plaats in de bovenzaal van de Harmonie en werd gepresideerd door den vice-president Breunissen Troost, directeur der gasfabriek te Sneek, die in eene redevoering een algemeen overzicht gaf van de gas-industrie en van den rijken inhoud der op deze vergadering te behandelen onderwerpen.

Uit de mededeelingen bleek, dat een gift van de Imperial Continental Gas-Association was ingekomen, dat er eene uitnoodiging ontvangen was van het Comité der in October te Gouda te houden gas-tentoonstelling om die tentoonstelling gemeenschappelijk te bezoeken en dat de Vereeniging 158 gewone en 56 buitengewone leden telde.

De rekening van den penningmeester werd ter kennis der leden gebracht en daaruit bleek dat de financieele toestand niet ongunstig was; het verslag van de vorige vergadering werd goedgekeurd en de heeren Van der Horst en Geerling werden herbenoemd als redacteuren van het maandblad „Het Gas", dat in verbeterden vorm zal worden uitgegeven.

De heer Blom uit Arnhem bracht een rapport uit over den Nederlandschen photometer, waaruit blijkt dat dit instrument ten volle aan de gekoesterde verwachtingen beantwoordt en zeer aan te bevelen is, waarna de Voorzitter den leden verzocht vooral dien photometer aan te schaffen.

Met betrekking tot den cursus tot opleiding in het gasvak geeft het bestuur de inlichting, dat deze cursus niet dient tot het vormen van bekwame gastechnici, doch alleen tot het opleiden van personen, geschikt voor inferieure betrekkingen.

De heer Blom las eene zeer belangrijke bijdrage over carburatie van het gas door benzol. De heer Prins uit Gouda voegde daaraan toe de door hem verkregen ervaring, zoodat het blijkt dat carburatie van gas door benzol of carburine zeer is aan te bevelen en goede uitkomsten in de practijk verschaft.

De heer Dr. Neurdenburg uit Leiden hield eene verhandeling betreffende muntgasmeters, waarvan er in Leiden reeds 670 zijn geplaatst en welke daar ter stede veel ingang vinden. Het gemiddeld gebruik per gasmeter was 500 M³. en de kosten van aanleg bedroegen f 50 per gebruiker. Hij gaf de voorkeur aan het gebruik van droge gasmeterautomaten en vindt de prijsverhooging van 1 cent per M³. voldoende om de kosten te dekken.

De heer v. d. Horst uit Utrecht deed de mededeeling, dat aldaar

774 muntgasmeters geplaatst zijn en 1300 aanvragen zijn ingekomen, doch dat de kosten van aanschaffing oorzaak zijn dat men langzaam voortgaat met plaatsen, ten einde het eerste dienstjaar, waarin deze nieuwigheid werd ingevoerd, niet al te zeer te drukken.

Het gemiddeld gebruik per muntgasmeter was aldaar 511 M³, en de toepassing vindt enthousiasme, de gasprijs moet evenwel zooals te Utrecht het geval is, zeer laag zijn, zal men succes van de invoering hebben.

Vervolgens is aan de orde het acetyleen en zijne toepassingen De heer Breunissen Troost deelde mede dat te Sneek 30 toestellen zijn geplaatst, dat de branders in den beginne nog al eens verstopten en dat dit steeds een blijvend nadeel van het acetyleen voor verlichting is, terwijl een onaangename lucht verspreid wordt, zoodat men eene fabriek of woning binnenkomende, onmiddellijk ruikt dat zij met dat gas wordt verlicht.

De heer V. d. Horst beschrijft drie verschillende toestellen tot bereiding van acetyleengas en hoopt de leden morgen met een toestel te doen kennismaken. Hem komt het voor, dat alle toestellen, die ten huize der verbruikers acetyleen ontwikkelen, gevaarlijk zijn. De resultaten zijn nog zeer gering, groote toepassing heeft het nog niet gevonden.

Allen, die het gebruiken, ondervonden het bezwaar van walmen en daarmede gepaard gaande roetafscheiding, wat men niet gering moet achten en een zeer groot bezwaar is.

Toen de vraag behandeld werd of er ook gasgloeilichten met minder dan 50 liter verbruik bestonden, werd de brander van Fr. de la Mave te Parijs genoemd als een nieuwe uitvinding, welke hier-te-lande nog niet bekend is.

De heer Blom uit Arnhem besprak het publiceeren van lichtkrachtcijfers en geeft uit zijn ervaring den raad dit niet te doen, omdat dit geen nut sticht, den aanleiding tot besprekingen geeft door personen, die niet het minste begrip van lichtkrachtcijfers hebben.

De vergadering besloot eenstemmig de volgende motie aan te nemen:

„Aangezien de lichtsterkte-cijfers met deugdelijke instrumenten door bekwame waarnemers bepaald, tot zeer uiteenloopendo conclusiën in handen van leeken moeten leiden, acht de Vergadering de publiekmaking van deze cijfers ongewenscht."

De lichtkracht van het gas besprekende, werd nog eene motie aangenomen:

„De Vergadering, gelet op het zeer kostbare en moeilijke om de lichtsterkte van het gas op 16 kaarsen te handhaven, besluit om in den vervolge veertien kaarsen als minimum te beschouwen."

De heer Boissevain uit Amsterdam gaf inlichtingen omtrent het wereldsyndicaat der afnemers van het afgewerkt ijzeroxyd en voegde een duidelijke verklaring van de prijsvermindering van dat artikel daaraan toe.

De heer H. Dicke, civiel ingenieur te Essen, hield een voordracht over het watergas, systeem Dellwik, gebruikt tot verlichting, kamerverwarming, fabrieksvuur en drijfkracht van motoren en behandelde inzonderheid de goedkoopere stadsverlichting door vermenging van watergas voor plaatsen, waar steenkolengasfabrieken bestaan. Een schoone toekomst heeft dit gecarbureerde watergas, vooral voor groote steden, waar de cokes geen aftrek hebben.

De vergadering werd te 4 uren gesloten, waarna de leden zich te 6 uren aan een gemeenschappelijken maaltijd vereenigden, om nieuwe krachten te verzamelen voor den volgenden dag tot voortzetting van het congres.

In de vergadering van Donderdag 9 Juli werd in plaats van den heer Brender à Brandis te Haarlem, die niet herkiesbaar was, tot voorzitter gekozen de heer Breunissen Troost te Sneek, tot vicevoorzitter de heer Van der Horst te Utrecht en tot lid de heer Brender à Brandis.

Alvorens tot de behandeling der vragen over te gaan, stelde de Mij. de Faam, Acetyleen Cie. uit Sneek de Vergadering in de gelegenheid kennis te maken met een harer toestellen tot het produceeren van dit gas. Alhoewel het helder dag was, viel de glans van dit licht bijzonder op. Het bleef evenwel onopgelost of de in de vorige zitting genoemde bezwaren waren overkomen, daar de proef van te korten duur was.

Er had eene uitvoerige discussie plaats omtrent verschillende vragen, in den oproepingsbrief vermeld en wel in de eerste plaats over het plaatsen van luchtkokers in de kolen en de maatregelen, die bij het ontstaan van brand in een gasfabriek moeten genomen worden.

Tot bevordering van het gebruik van gastrams had de heer Breunissen Troost zich gewend tot den voorzitter der Vereeniging van tramwegen, zoodat dit punt op de agenda dier vereeniging is geplaatst en deze hare vergadering te Maastricht zal houden om tevens kennis te maken met de daar in gebruik zijnde gastrams.

Over de kleur van het ammoniakzout, groen, geel, rood en blauw, voerden verschillende sprekers het woord

De heer Van Erp Taalman Kip Jr., Utrecht, deed eene mededeeling over zuivering van gas door zuur superphosphaat, waarbij blijkt dat deze methode hier-te-lande niet in gebruik is.

Tegen napthaline-verstoppingen gaf de heer Prins, Gouda, zijne ervaring met den carburateur van Dr. Rau ten beste, waarbij benzol in het gas dit opneemt. De heer De Liefde uit Hoorn had gunstige resultaten met spiritus verkregen. Dr. Neurdenburg gebruikte een mengsel van benzol en spiritus en voorkomt aldus vermindering der lichtkracht, die spiritus alleen zou kunnen veroorzaken.

Bij de bespreking van het pensioen voor directeuren en weduwen werd het voorstel van den heer Prins bij acclamatie aangenomen om het bestuur uit te noodigen zich in verbinding te stellen met de Vereeniging van gemeenteambtenaren.

De vraag: komt den directeur voor ingenieursarbeid, uitbreiding of verbouwing eene belooning boven zijn salaris toe, gaf aanleiding tot verschillende mededeelingen. Men komt tot de conclusie, dat het bouwen of reconstrueeren van een gasfabriek niet het gewone werk van den directeur-dirigent is. Heeft men een directeur, die de capaciteit bezit boven zijn kennis van dirigent om een fabriek te bouwen, dan dient men hem in die bijzondere kwaliteit ook extra te betalen. Men moet wel weten dat de zaak drieledig is, a. het ontwerpen, b. het uitvoeren en c. het dirigeeren eener gasfabriek, terwijl de belooning meestal alleen berekend is op het dirigeeren. Het blijkt dat de meeste gemeenten gratificatiën in zulke gevallen verleenden, maar vele ook niet.

De volgende motie wordt bij acclamatie aangenomen:

„Voor elke betrekkelijk groote uitbreiding en verbetering van de gasfabriek, ontworpen en uitgevoerd onder leiding van den directeur, komt dezen een extra honorarium toe boven zijne jaarwedde".

Het laatste punt ter behandeling werd naar het maandblad „Het Gas" verwezen.

Na afloop der vergadering maakten de leden een rijtoer door de stad en bezochten de gasfabriek, alwaar zij door de gas-commissie werden ontvangen. Hier bood de bekende firma August Klönne, die tevens een bierbrouwerij in Duitschland heeft, van haar fabrikaat ter verfrissching aan.

De gasfabriek was keurig in orde en toonde aan degenen, die 't niet wisten, den overgang tusschen het oude en het nieuwe aan.

De heer Payens, directeur der fabriek, bood verversching aan, waarna de leden zich per stoomtram naar Zuidlaren begaven, om zich aan een gezelligen disch te vereenigen.

En hiermede eindigde de 24e algemeene vergadering.

INGEZONDEN.

In de maand Juni jl. werd door mij onder meer ook aan den heer Löhrer aanvrage gedaan om teekening en prijsopgaaf voor een lantaarnraam. Door allerlei bezigheden bleef de afdoening dezer zaak tot 7 Juli jl. vertraagd en zond ik aan den heer Löhrer de teekening terug met begeleidend schrijven, dat ditmaal de opdracht niet kon volgen. Daarop ontving ik 8 Juli jl. de volgende briefkaart, die ik noodig acht publiek te maken, opdat heeren collega's zien kunnen, hoe sommigen meenen dat het met onze vrijheid is gesteld. Ik citeer woordelijk:

De Weledele Heer A. Freem, Arnhem.

„De handelwijze van U is mijn vreemd, dit is reeds de 2e maal dat U eene schets laat maaken en niets bestellen, ik moet mijn personeel ook betaalen, schetsen kosten geld en U heeft eene schets opgedragen, bijgevolg moet U deze betalen. U heeft de schets 15 Juni ontvangen en gehouden tot 7 Juli, dus tijd om van de een naar den anderen te gaan, om voor een gulden minder klaar te komen; ik ben Vrijdag in den Haag, en zal informeeren desnoods bij U patroon zelfs, *den bouwheer*. U heeft mijn verzocht eene schets te maaken met prijsopgaaf en moet UEd. van dit vertrouwen geen misbruik maaken; de schets kost *f* 6, dit bedrag verlang ik van UEd. anders zal ik beide brieven van U, de bestelling, alsmede de terugzending (3 weken laater), mijn raadsman overhandigen.

In afwachting enz.

Utrecht, 8 Juli '96. E. Löhrer.

Wat al de bedreigingen betreffen, is mij tot heden niet recht duidelijk en heb ik dan ook aan den heer L. onder meer bericht, dat ik mij steeds en ten allen tijde de vrije keuze van diverse opgaven blijf voorbehouden. Daarbij komt mij de wijze van nota zenden zeer eigenaardig voor.

A. R. Freem.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Professor Lucien Courajod te Parijs is na een ongesteldheid, die in enkele dagen zijn krachtig gestel vernietigd heeft, gestorven. De overledene was conservator aan het Louvre voor de middeleeuwsche beeldhouwkunst, die der Renaissance en die der moderne tijden; bovendien leeraar in geschiedenis en beeldhouwkunst aan de Ecole du Louvre, zoodat de Fransche archeologie en kunstgeschiedenis een zeer groot verlies geleden heeft.

— De opgravingen der Amerikaansche ouheidkundige school te Corinthe hebben onlangs de bouwvallen van het theater weer aan het licht gebracht, benevens de overblijfselen van een lange zuilengalerij. Verder zijn bij deze gelegenheid een groot aantal zeer oude vazen gevonden, die tot een periode behooren, voorafgaande aan het zoogenaamde Trojaansche tijdperk.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. De commissie, door den Minister van Waterstaat benoemd tot het afnemen van het examen voor adspirant-ingenieur voor het stoomwezen, bestaat uit de heeren S. L. Kempen, hoofdingenieur voor het stoomwezen (tevens voorzitter), Dr. C. A. Scheltema, H. A. Ravenek, J. A. Snijders C.Jzn. en Dr. L. Aronstein, allen hoogleeraar aan de Polytechnische school te Delft, en W. A. M. Piepers, ingenieur der 1e kl. voor het stoomwezen.

Rotterdam. Door het comité voor de nationale brandweertentoonstelling werden zilveren medaille's ontvangen van Jhr. F. van Citters, wethouder, Mr. E. E. van Raalte, wethouder, en G. H. Beijleveld, voorzitter van het Uitv. Comité.

Arnhem. Door de Handelsvereeniging alhier is het plan ontworpen, om in 1897 van 15 Mei tot 1 October een Geldersche tentoonstelling van nijverheid en handel te houden, voor welk doel het landgoed Sonsbeek is afgehuurd.

Zaandam. De tentoonstelling te Zaandam werd Woensdag met feestelijke toespraken geopend. De heer Grootes, voorzitter van het uitvoerend comité, heette allen welkom en gaf het woord aan den burgemeester, die hierop de feestrede hield. Deze sprak een woord van hulde aan de mannen, die deze kloeke onderneming met zooveel energie tot stand hadden gebracht; hij wees voorts op den bijzonderen aard dezer tentoonstelling, die geen wereldkermis is, maar een locaal karakter draagt, en ten doel heeft een overzicht te geven van de industrie en den handel der Zaanstreek, een streek, die de roemvolle traditie van het verleden heeft hoog gehouden, waar men niet is ingeslapen op den roem van het verleden, maar waar men de bakens verzette toen het getij verliep, waar men de oude windmolens verving door stoommachines, en waar men nieuwe industrieën begon. Dit alles te doen zien, is het doel der tentoonstelling en haar groote verdienste. Zij toont ook aan, dat deze streek in den economischen strijd onzer dagen een is en onverdeeld. Spreker deelde verder mede, dat de Koningin-Regentes een blijk van belangstelling gaf door de heeren Grootes en Zwaardemaker, voorzitter en secretaris van de tentoonstelling, te benoemen tot ridder in de orde van Oranje-Nassau. Hiermede verklaarde de spreker de tentoonstelling voor geopend.

Barneveld. De fraaie oude koperen kroon, die vroeger in de Hervormde kerk hing en daar reeds veler aandacht trok, doch sedert vele jaren in de raadzaal bij andere oudheden prijkte, is thans voor f 3000 voor het Rijks-museum te Amsterdam verkocht. Dit bedrag komt ten bate van de Herv. kerk, doch bij den verkoop is bedongen, dat de kooper aan de gemeente een nieuwe koperen kroon van denzelfden vorm moet leveren, om die in de plaats van de andere ten raadhuize op te hangen.

Rheden. De Raad heeft in de op 6 dezer gehouden zitting aan de heeren Th. A. van den Broek en G. W. van Barneveld Kooy Jr. te Amsterdam concessie verleend voor den aanleg en de exploitatie van een waterleiding in het dorp Velp, uit welke concessie geen financieele verplichtingen voor de gemeente nu of te eeniger tijd zullen voortvloeien, terwijl de hoofdvoorwaarden dier concessie zijn: verplichting voor den concessionaris tot levering van een alleszins deugdelijk drinkwater in steeds voldoende hoeveelheid voor de behoefte gedurende den geheelen duur der concessie; concessieverleening voor den duur van 50 jaren, met bevoegdheid voor de gemeente (geen verplichting) tot tusschentijdsche overname en overnemen na afloop der concessie. De gemeente krijgt vrij gebruik van 50 brandkranen.

— Onder de annonces zal men er eene vinden van de Wurtemburgsche houtwarenfabriek Baijer & Leibfried, waarvan de heeren W. Remmers & Co. te Amsterdam vertegenwoordigers zijn. Deze fabriek is specialiteit in de vervaardiging van houten roljaloezieën, rolluiken en zonneschermen. De nijverheid, die de laatste jaren zulke reusachtige vorderingen maakt, heeft zich ook op dit gebied niet onbetuigd gelaten. De fabriek vervaardigt deze artikelen volgens verschillende systemen.

— De heer P. Broekx—Smulders te Tilburg, aannemer der putten ten behoeve van de waterleiding, had Vrijdagmiddag, bij het verrichten van werkzaamheden bij de putten der prise d'eau, het ongeluk in een put te geraken en te verdrinken.

— Van verschillende zijden komen berichten bij ons in, waaruit blijkt dat de steenprijzen, vooral die der Waalsteen, langzaam rijzen; de oorzaak hiervoor moet hierin worden gezocht dat alles, wat uit de eerste ovens ter beschikking komt, reeds verkocht is, en dat vele contracten voor belangrijke leveringen in het najaar en het daaraanvolgende voorjaar zijn afgesloten.

Ook de straatklinkers kunnen door de vele aanvraag een hoogen prijs blijven houden, vooral ook, omdat op veel straatwegen dit jaar door gebrek aan straatklinkers het werk is uitgesteld tot het jaar 1897 en dus dubbele hoeveelheden benoodigd zullen zijn.

(De Turf- en Steenindustrie)

— Omtrent de steenfabrikage aan de fabrieken langs den Neder-Rijn wordt aan het *Handelsblad* geschreven: Men besteedt franco boord voor gevelsteen *f* 16 à *f* 17, straatklinkers *f* 16 à *f* 19, miskleurige klinkers *f* 15, hardgrauw *f* 14, boerengrauw *f* 13.50, rood *f* 11.50 à *f* 12.50. De voorraad is totaal verkocht, en verlangend wordt daarom uitgezien naar het nieuwe baksel, dat tegen half Augustus of begin September gereed zal zijn.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië:

benoemd: tot ing. 1e kl., de ing. 2e kl. L. G. de Val; tot ing. 2e kl., de ing 3e kl. J. H Faber en J. F. Quant; tot ing. 3e kl., de adsp.-ing. J. Haringhuizen. Tot opz. 2e kl., de ambtenaar op wachtgeld J. W. Coorengel.

toegevoegd: aan den chef der irrigatie-afd. Brantas, met aanwijzing van Lengkong als standplaats, de opz. 2e kl. C. Swarthof, thans in de res. Cheribon geplaatst; aan den chef der 2e waterstaats-afd. in het belang der verbetering van de bevloeiing door de Sindapradja- en Doetamatieleidingen (Indramajoe, Cheribon) de opz. 2e kl. J. W. Coorengel.

— Bij Kon. besluit zijn benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau Chr. Grootes Mz., te Westzaan, en H. Zwaardemaker Jz., te Zaandam, voorzitter en secretaris van het comité voor de Nijverheidstentoonstelling te Zaandam.

— De heeren F. H. Eijdman Jr., werktuigkundig ingenieur en technoloog, en W. F. C Schaap Jr, civiel en bouwkundig ingenieur, worden als assistenten benoemd aan de Polytechnische School te Delft, respectievelijk voor de scheikunde en de schoone bouwkunst.

— Bij Kon. besluit is, met ingang van 1 Augustus 1896, benoemd tot opzichter der 2e klasse voor het stoomwezen, H. A. Kolk, te Rotterdam.

— Door den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter: A. J. Vos, bij het onderhoud der werken op den Amer, de Donge, enz. D A van der Straaten, bij baggerwerk in de Boven-Merwede; J. G. Mellinck te Zutfen, bij baggerwerk tot voortzetting der verbetering van de rivier het Pannerdensch kanaal, enz., en H Nooder, te Hoorn, bij het onderhoud van de Rijkshavenwerken te Medemblik.

— De heer J. H. Boezeman te Zwolle is met ingang van 15 Juli benoemd tot opzichter aan de gasfabriek te Leeuwarden.

— In de op Maandag 7 dezer gehouden bestuursvergadering der Nederlandsche Gasgloeilicht-maatschappij werd in plaats van den heer J. Selten, die om gezondheidsredenen zijn ont-lag genomen heeft, tot directeur benoemd de heer C. A. Lagaay, directeur der gemeente-gasfabriek te Doetichem. Deze zal met 1 Augustus als zoodanig optreden.

— Met 1 Aug. zullen bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen de navolgende mutatiën plaats hebben, als: de adjunct-ingenieur 1e kl. H. Y. Gatsonides te Zwolle, naar Utrecht, de adjunct-ingenieur 1e kl. M. H C. Kramers, van Tilburg naar Zwolle; de adjunct-ingenieur 1e kl. P. C. J. Laumans, van Zwolle naar Tilburg; de adjunct-ingenieur 1e kl. D. Verloop, van Venloo naar Zwolle en de adjunct-ingenieur 2e kl. M. E. H. Ch. Bongaerts, van Utrecht naar Venloo.

— Met ingang van 1 Augustus zijn bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen benoemd tot adjunct-ingenieurs eerste klasse de heeren Jhr. L. M. von Weiler en M. E. H. C. Bongaerts, thans adjunct-ingenieurs bij den dienst van tractie en materieel te Utrecht.

— De heer J. A. Schuurman, oud-directeur der publieke werken, is Vrijdagavond overleden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bouwkundig opzichter. Adres lett. U, Boekh. M. M. Olivier, Rokin 70 Amsterdam.

— Directeur der gasfabriek en hoogdrukwaterleiding te Dordrecht. Jaarwedde *f* 3600, met vrije woning enz. Adres den Burg. vóór 15 Juli.

ADVERTENTIËN.

ZANDSTEEN, HARDSTEEN,
Zweedsch Graniet, Keien, Kalk,
Céramique & Namensche VLOERTEGELS.
PIERRE JANSSEN.
ANTWERPEN. ROERMOND.
Alles rechtstreeks van de Carrières.

J. BELTMAN JWz., Deventer. Handelskade.
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN, OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz. OLIE-GASMOTOREN.
LEVERING VAN MOLENBENOODIGDHEDEN, OLIE- EN GASMOTOREN.

HERBESTEDING.

Het BESTUUR DER WATERKEERING VAN DEN CALAMITEUZEN VLIETEPOLDER zal op ***Dinsdag 21 Juli 1896,*** des voormiddags te **10** uren, te *WISSEKERKE* (bij E. P. VAN DAMME), onder nadere goedkeuring, aanbesteden:

Het verbeteren en onderhouden der waterkeerende werken aan gemelden polder, over den dienst 1896—97.

De aanbesteding geschiedt bij enkele inschrijving ingevolge § 1 der A. B.

Het bestek ligt ter inzage in het dagverblijf der Directie en ten kantore van den Secretaris-Ontvanger en is aldaar, tegen betaling van 60 cent, op franco aanvraag verkrijgbaar.

Aanwijzing der werken op *Dinsdag den 14n Juli 1896*, des voormiddags te 9½ uren en op *Vrijdag den 17n Juli 1896*, des namiddags te 1 ure. Samenkomst in het dagverblijf der Directie. Buitendien geschiedt geene aanwijzing.

WISSEKERKE, den 1n Juli 1896.

VADER VAN 's GRAVENPOLDER,
Voorzitter.
C. N. VAN DER HEIJDE,
Secret.-Ontv.

AANBESTEDING.

Het BESTUUR VAN HET WATERSCHAP DE 30 GEMEENSCHAPPELIJKE POLDERS op *TEXEL*, zal op **Maandag 27 Juli 1896,** 's middags 12 ure, in het Café DEN BURG aan *Burg* aldaar, bij enkele inschzijving

AANBESTEDEN:

Het verbeteren van den kunstweg van den Burg naar de Waal, lang 2564 M.

Het bestek is voor *f* 0.50 verkrijgbaar ter Secretarie van het Waterschap aan *Den Burg*.

Aanwijzing 22 Juli 1896, 's morgens 9 ure, van af *Den Burg*.

TEXEL, 2 Juli 1896.

Het Bestuur voornoemd,
J. J. ROEPER. *Voorzitter.*
SD. KEIJSER PZ., *Secretaris.*

AANBESTEDING.

Op **Maandag 27 Juli 1896,** des middags te **12** uur zullen BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *DELFT*, in het openbaar, ten Raadhuize **aanbesteden:**

Het bouwen van eene BEWAARSCHOOL aan het Bagijnhof (Zuidzijde.)

Aanwijzing *Dinsdag 21 Juli* ten 11 uur op Bureau Gemeentewerken, alwaar inlichtingen zijn te bekomen alle werkdagen, tusschen 10 en 11 uur; het bestek met teekening is tegen betaling van **f 0.75** ter Secretarie verkrijgbaar.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag 20 Juli 1896,*** des middags te **3** ure, zal in het Koffiehuis „DE ROODE LEEUW", *Vijgendam* te ***Amsterdam*** worden aanbesteed:

Het bouwen van een WINKELHUIS met BOVENWONING in de Raadhuisstraat, hoek Heerengracht, ter plaatse van de perceelen Heerengracht No. 213 en Raadhuisstraat No. 19 te AMSTERDAM, met de leverantie van alle materialen en arbeidsloonen.

Het bestek is ad *f* 0.80 te verkrijgen ter Stoomdrukkerij van ROELOFFZEN EN HUBNER, N. Z. Voorburgwal te *Amsterdam*.

Inlichtingen geven de Architecten A. L. VAN GENDT en J. G. VAN GENDT A.LZN. te *Amsterdam*.

TE KOOP

mede op grondrente, in de onmiddellijke nabijheid van *'s-Gravenhage*, **ongeveer 45,000 cA. BOUWGROND** geheel of gedeeltelijk, met een zich daarop bevindend **BUITENVERBLIJF.** Het BUITENVERBLIJF, zeer geschikt voor Kostschool of Pensionaat, is ook afzonderlijk **TE HUUR**, met een gedeelte van den TUIN.

Door de ligging van het terrein aan goed vaarwater, is de grond o. m. uitmuntend geschikt voor de stichting van fabrieken.

Franco aanvrage bij den Architect K. STOFFELS, *Prins Hendrikstraat 30a* te 's-Gravenhage.

VOSKUIL.
7 Paleisstraat AMSTERDAM.
SPECIALITEIT
TEEKENBEHOEFTEN VOOR HET BOUWVAK.

ZUIVER DRINKWATER.

Voor grondboringen ter verkrijging van **zuiver drinkwater** of voor fabrieken waar niet voldoende **watervoorraad is,** bevelen zich beleefd aan

GRUTTERINK & Co.
Arnhem.

W. H. NOË,
Bakenessegracht 5, Haarlem.
Loodgieter en zinkwerker. Aanleg van gas- en waterleiding. Beveelt zich aan tot het **slaan van Nortonwellen** enz. enz. Compleete badinrichtingen dagelijks in werking te zien.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade
De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

Gebr. K. & H. MEURS,
in alle **Hardsteenen** en **Marmerwerken, Grafmonumenten** en **Grafzerken.**
Woonplaats: *Rustenburgerstraat* 30.
Werkplaats: *Kuiperstraat* 45. N.-AMSTEL.

MOLIJN -- Gouda.
Rietplanken.
ISOLEERSTEENEN.
Fluaten,
tegen verweering van alle **STEENSOORTEN** en **MORTELS.**

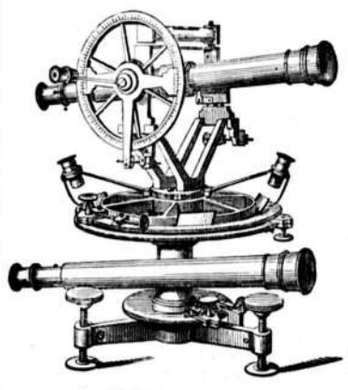

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°29 — ZATERDAG, 18 Juli 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat **f 0.15**

UIT AMSTERDAM.

Het onverwacht overlijden van den oud-directeur der Publieke Werken, de heer J. A Schuurman, heeft de technische wereld alhier uitermate smartelijk getroffen. De afgestorvene, die reeds tijdens zijn loopbaan bij de genie als humaan chef bekend stond, had zich ook in zijn nieuwen werkkring door zijn aangename vormen en groote welwillendheid vele vrienden gemaakt.

De betrekking van Directeur der Publieke Werken te Amsterdam was, toen die werd ingesteld, eigenlijk niets anders dan het beheer van enkele takken van technischen dienst, die buiten de bemoeiingen van den stads-architect en den stads-ingenieur stonden. Met het optreden van den heer J. Kalff veranderde dit echter en werd de directeur aan het hoofd van het geheel gesteld, ofschoon hij zich toch nog met het projecteeren en uitvoeren van enkele werken bleef belasten. In den tijd van den heer Kalff waren dit voornamelijk de bruggen, de handelskade en het abattoir.

Toen, naar aanleiding van de Liernurstelsel-questie, de wethouder Tromp voor zijn tot raadslid gekozen hoofdcommies Bergsma had moeten wijken, koos de heer Kalff zich een werkkring te Utrecht. Naar een nieuwen directeur werd omgezien en men vond dien, naar ik meen in 1882, in den luitenant-kolonel der genie Schuurman.

Zijn taak was niet gemakkelijk. Een van de grootste grieven tegen zijn voorganger was diens al te groote zelfstandigheid geweest. De heer Schuurman was te lang militair geweest, om op deze klip te stranden. Zijn houding was altijd correct en daardoor gelukte het hem, gedurende een reeks van jaren de Publieke Werken tot algemeene tevredenheid te dirigeeren.

Langzamerhand echter werd dit anders. Een met veel overleg geleide perscampagne, in het belang van zekere politieke partijen ondernomen, had tot resultaat, dat zich de overtuiging vestigde, als zou de afdeeling P. W. aan alle mogelijke gebreken lijden. Het gasproces kwam aan die beweringen een schijn van waarheid geven; later was ook de Wilhelmina-gasthuisquestie een welkom wapen voor de courantenschrijvers. Toch mag het hier nog wel eens herhaald worden, dat het gasproces slechts aan een schrijffout van een ondergeschikte is te wijten, en dat de gasthuisoverschrijding een gevolg was van de handelingen van het Dagelijksch bestuur der gemeente.

Ambtenaren kunnen zich echter nu eenmaal niet verdedigen. De afdeeling P. W., niet of op onhandige wijs door een allesbehalve competent wethouder in bescherming genomen, bleef een hoofd van Jut, waarop ieder die raadslid wou worden, zich verplicht rekende eenige flinke slagen te doen.

Nu kwam de „kentering". Een burgemeester uit Rotterdam kwam aan den Amstel den scepter zwaaien, het kiezersvolk vond smaak in de „moreele" politiek en zoo werd de Raad vele leden rijker, die alleen door kunstmatige combinaties van minderheden op het kussen kwamen.

„Reorganisatie der P. W." werd nu de leus, natuurlijk reorganisatie naar Rotterdamsch model.

De heer Schuurman had te veel gezond verstand om niet in te zien dat een zoo uitgebreide organisatie als de openbare werken eener groote gemeente is, zich in elk bijzonder geval op eigenaardige wijze heeft ontwikkeld en dat daarom geen de minste zekerheid bestaat dat, wat aan de Maas voldoet, ook aan den Amstel tot bevredigende resultaten zal leiden. Doch men hoorde hem niet en dreef, ondanks zijne waarschuwingen, de reorganisatie door. Vandaar dat het niemand verwonderde, toen de heer Schuurman verleden jaar zijn ontslag nam. Op inderdaad treffende wijze gaf toen het personeel blijk van de hoogachting, die het hem toedroeg.

En thans, nu onder een nieuwen directeur, die zijn

sporen nog moet verdienen, de reorganisatie pas een dag of wat „in werking" is, nu de wethouder, die met den burgemeester de reorganisatie doordreef, in de studie troost gaat zoeken voor de onaangename ervaringen als dilettant-technicus opgedaan, nu sterft reeds de heer Schuurman. Dat de toekomst hem gelijk zal geven, daaraan bestaat bij mij geen twijfel.

De talrijke werken, onder zijn beheer gesticht, zullen aan het nageslacht verkondigen hoe in zijn tijd veel goeds en doeltreffends tot stand is gebracht.

Ik kan het mij begrijpen dat de oud-directeur, toen hij op zijn wandelingen de gemeentelijke telefoonpalen verijzen zag, blij moet geweest zijn, dat zijn naam niet aan deze monstruositeiten verbonden is. Inderdaad, de afkeurende oordeelvellingen, in Amsterdamsche bladen van de meest verschillende richting voorkomende, zijn wel juist. De gemeente-exploitatie heeft zich nu gedenkteekenen gesticht, die men vooreerst niet kwijt zal raken. Zag Huyghens die monumenten, zijn spitse pen hadde den schepper daarvan zeker niet gespaard. Wellicht hadde de sneldichter hem toegeroepen:

„Ghij schiept een ondergrondtsche telephoon,
„Maer, om als eijndlyck zelf ghij „ondergronts" sult raecken,
„Oock van d'nakomelingh t' ontvanghen nogh uw loon:
„Deedt ghij, voorwaer, uw „opstijghpunten" maecken!"

Maar niets is zoo leelijk, of het vindt nog wel zijn verdedigers, vooral in een tijd als deze, waarin de leuze *„le beau, c'est le laid"* niet als paradox, maar met volle overtuiging wordt geuit. Moesten de telephoon-palen geprezen worden, dan zou men de loftrompet gerust kunnen toevertrouwen aan den heer Van der Pek, die de altijd nog te schaarsche lezers van *De Kroniek* op een dithyrambe naar aanleiding van het kantoorgebouw aan het Sophiaplein heeft onthaald. Men behoeft maar enkele woorden te wijzigen en verscheidene der volzinnen passen ook voor een ander doel. Men oordeele.

***

„Het plaatsen van de telephoonpalen op verschillende pleinen en grachten is een hoogst verblijdende gebeurtenis in de geschiedenis onzer Amsterdamsche architectuur, en ik verheug mij daarom zoo bijzonder in dit werk, omdat de gelegenheid zich nu voordoet, om iets te zeggen over sympathieke kunstenaars en hun streven met enkele woorden bij het publiek in te leiden. Telkens en telkens lees ik met gevoelens van weerzin de afkeurende courantenberichten daarover, en dan is gewoonlijk mijn ergernis te groot, om aan die rarigheden nog den tijd te besteden, welke noodig is tot het schrijven eener critiek. Maar als werken, zooals deze, voortkomen uit het streven van kunstenaars, als er werken gemaakt worden die fatsoenlijk zijn van contouren, fatsoenlijk van kleur, fatsoenlijk van lijnen en fatsoenlijk van details, dan wenschte ik meer ruimte beschikbaar te hebben, om de hoedanigheden van zulke werken te verduidelijken. Dat de kunstenaars met hunne contouren iets bijzonders gewild hebben, zal den lezer onmiddellijk blijken, als hij ziet hoe de paal, beneden, dun gehouden is en afgesloten wordt door het dradenrek; hoe dat langzamerhand hooger gevoerd wordt, om te eindigen in een piramidevormige afdekking; hoe die zich weer verhoogt door een rechte belijning en gesteund wordt door groote bogen, eindigende in bevallige afsluitingen. Deze verhoogingen en verlagingen zijn *gewild*. Het doel was een bepaalde lijn tegen de lucht te verkrijgen en dit doel is bereikt."

***

„De kleur is goed. Het geheel is mooi vlak gehouden, met weglating van nuttelooze verdeelingen door banden. Het meniebruin wordt geschakeerd door parelgrijs, terwijl de ijzers zonder profielen tegen elkaar gezet zijn. Nergens ziet men pukkeltjes of knobbeltjes, nergens diamantkopjes, draaiommen, ballen, balusters, kapiteelen, karakterkoppen, pinakels, schilden, cartouches, druipertjes en hoe die dingsigheden verder heeten mogen, waarmede bv. het Stedelijk Museum en de Schouwburg ontsierd zijn; maar een heerlijk-deftige, een opvallend fatsoenlijke eenvoud is verkregen door het met voorzorg weglaten van al die kleinheden, van al die burgerlijke verfraaiingsmiddelen, waarmede futlooze en karakterslappe telephoonpalen soms opgeflanst worden tot schijn van rijkdom. Iemand, die zijn werk durft maken van mooi prima qualiteit ijzer, met terzijdestelling van zink, dat altijd onbeduidend strak en poenig kantig werk oplevert, en dan den paal durft voorzien van rondom uitstekende weerhaken, zoo iemand heeft méér van zich af moeten zetten en is méér moeten doordringen in het soortelijk-mooie van een telephoonpaal, dan de beschouwer zoo maar in eens bij machte zal zijn te begrijpen."

***

„Ook de lijnen zijn goed. De openingen in den paal zijn rechthoekig gehouden, die bovenaan zijn halfrond. Het bovendeel zou, dunkt mij, nog constructiever geweest zijn, bij weglating van de ietwat gezochte hoekoplossingen, die dienen moeten om de spanning van het rek wat te verkleinen en als zoodanig doel treffen; doch de oorsprong van het rek is nu wat fantastisch geworden en minder eenvoudig, minder constructief, dan wel wezen kon. De verdeeling der lijnen is daardoor iets te wild, maar dientengevolge is ook gemist het saaie, duf symmetrische van zes evengroote gelijkvormige draadondersteuningen, driemaal op rijtjes boven elkaar geplaatst. Het benedendeel van den paal bestaat uit hoekig ijzerwerk, voorzien van een afgeschuinden kant. Het is niet mogelijk dit eenvoudiger te doen."

***

„Van de details noem ik de hoekstijlen logisch, voortkomend uit het benedendeel en daarmede één geheel vormend. Zij bestaan niet uit afzonderlijk aangebrachte en later ineengedraaide balusters, doch zijn ijzeren hekwerken, gemaakt van hetzelfde materiaal, waarvan de geheele paal vervaardigd is en zijn dus niet anders dan opengewerkte stukken ijzer. Goed constructief zijn ook de rekken voor de draden. En dit is karakteristiek in des kunstenaars werk, dat hij, afstand doende van alle aangeplakte uiterlijkheden, zonder aarzelen terugkeert tot de meest eenvoudige oplossing. Den beschouwers, die zulk werk niet reeds van vroeger kenden, zullen de oplossingen te rauw, te bruut schijnen. Doch om zulke palen te construeeren als hier gemaakt zijn, moet meer gedacht en meer doorleefd worden, dan noodig is tot het samenstellen van die poesmooie palen, versierd met die motieven, die, steeds meer verslapt en nagemaakt, nu gemeengoed geworden zijn van den vijfden-rangs-architect, van den bouwenden makelaar en van den eigenbouwer."

***

„De geheele compositie is samengesteld met een vooropgezet en goed doorgevoerd begrip van vlakhouden. Vandaar dat de palen, hoe ook gezien, indruk maken. Als de zon schijnt, vullen zich de inspringende deelen met schaduwen, diep en toch doorschijnend. Er ontstaan geen gaten in de lucht, maar wel schaduwen. Eenige versierselen zijn aangebracht om dit schaduweffect te verhoogen. En bij de kleurige vlakken, de eenvoudige lijnen, bij de sterke contouren van het geheel sluiten zich de omtrekken van den top zeer gevoegelijk aan, terwijl de rekken belangrijk worden door de roodkoperen draden, die zich voordoen als teedere plekken in dit indrukwekkend krachtig geheel, een geheel, dat door het samengaan van al deze goede eigenschappen een pootig front vormt voor de daarachterliggende huizengroepen. Voorwaar een goede compositie."

***

„Of er geen aanmerkingen op dit werk zouden gemaakt kunnen worden en of alles even constructief is? Dit zijn nevenbedenkingen, waarmede ik mij voor ditmaal niet zal bezighouden. Een ding is opvallend: de uitstekende weerhaken zijn beslist te klein, te nietig voor dit werk. Doch ik zou niet gaarne op onvolmaaktheden willen wijzen en daardoor de aandacht op bijzaken vestigen, waar voor mij *dit éène* hoofdzaak is, dat wij hier te doen hebben met werken van mannen, die hun leven aan de *telephoon* gewijd hebben, die van krachtig willen hier uiting geeft. Want tot het maken van aanmerkingen voel ik mij allerminst gestemd, nu het een voldongen feit geworden is, dat met de telephoon te Amsterdam de vaderlandsche architectuur een nieuwe periode is ingegaan. Reeds hier en daar heeft een enkele — een zeer enkele — telephoonaanlegger als gevolg van zijn bijzondere gevoelens getracht van zijn willen blijk te geven. Doch geen was het door de omstandigheden of door het onvoldragene zijner gedachten tot nu toe gelukt een werk zoo belangrijk als dit samen te stellen. En zeker is het, dat thans duidelijk gebleken is, hoe wij op den weg der architectuur veel kleins, veel burgerlijks gepasseerd zijn, wat nu voor altijd achter ons ligt, en dat deze telephoonpalen — merken aan den weg der komende kunst — als grensteekenen zullen staan tusschen de kleinburgerlijke, altijd nietiger en peuteriger wordende schijnkunst en de met het leven rekening houdende en uit het leven voortkomende kunst. Het zal weldra blijken, dat bouwwerken als de Schouwburg en het Stedelijk Museum en dergelijke (men bespare mij de overigen te moeten noemen) van geen waarde meer zijn voor onze vaderlandsche architectuur, en dat de jongere architecten den geest in zich zullen opnemen van hen, die thans wat bijzonders willen en waarvan de bouwmeesters der telephoonpalen karakteristieken zijn, en gene zullen voortzetten wat deze begonnen. Doch buiten degenen die dezelfde richting op willen als deze telephoon-bouwmeesters, zullen er maar weinige vakmannen zijn, die de beteekenis van dit soort werk begrijpen, omdat zij zullen blijken te zijn onafscheidelijk verbonden aan uiterlijkheden, niet werkend volgens hun innerlijk constructief gevoel, en, omdat zij zullen blijken te zijn samengegroeid met hun knutselige versieringen, hun balusters, kapiteelen en banden en aan de verdere geestlooze hulpmiddelen van dat uiterlijk gedoe — niet in staat zich van dat alles te ontdoen en te geraken uit hun schijnwerk, om door zeltbeschouwing te komen tot het geven van. . . . zichzelven!"

***

„Ik heb de telephoonpalen gezien onder mooie luchten, heel teer blond-bruin uitkomende tegen sterke tinten van cobalt en ultramarijn en hel geel-wit; dan was het geheel zeer mooi en zonder kleinheid. En als de wolken werkten en er een groote wolkenschaduw over den paal viel, dan kwamen de contouren wonderlijk statig uit tegen de lijnen der aldoor veranderende wolken. En bij een dag met grauwen hemel werd ik getroffen door het imposante der palen als massa. Vergelijk, onder welke lucht ook, daar nu eens onze nieuwste bouwgewrochten bij; die blijven klein en knoeierig hoe zij ook verlicht zijn. Bij sterke of bij strakke luchten, bij regen, mist of duisternis, bij zonne- of maneschijn, 't zijn altijd samenstellingen van hinderlijk kleine details, van knutselige torens en gekunstelde geveltoppen. En als ik dan naga hoe de telephoon-bouwmeesters nu ruim vijftien jaar geleden hunne palen en dakrekken maakten en ik zie dan hoe zij, zichzelven verbeterende, door voortdurende zelfbeschouwing ertoe kwamen door een geregelde reeks van palen heen — door de dennenhouten palen, de Amerikaansch-grenen palen, de palen op het Damrak, de palen op het Rokin, — door deze geheele reeks heen, steeds zoekend naar de middelen om hun rijpend willen te vertolken in bijzondere palen, hoe zij ertoe kwamen *deze* palen te ontwerpen, dan prijs ik de mannen gelukkig, die in vijftien jaren tijds zóó groot een stap vooruit hebben kunnen doen."

***

De heer Van der Pek zal zeker niet gedacht hebben, dat zijne beschouwingen zoozeer op een geheel ander onderwerp konden passen. Misschien stemt het hem tot nadenken en komt hij tot de overtuiging, dat *schrijven* over bouwkunst, vooral op de wijze, zooals dit tegenwoordig smaak is, al heel weinig te beduiden heeft.

Ik heb reeds verscheidene malen mijn meening over het kantoorgebouw aan het Sophiaplein gezegd. De toekomst zal leeren, wie gelijk hadden; zij die daarin niets zagen dan het voortbrengsel eener voorbijgaande mode, of zij die daarin het hoogste willen zien, hetwelk de Nederlandsche bouwkunst tot dusverre bereikt heeft.

DE POLYTECHNISCHE SCHOOL.

Wij hebben reeds zoo menigmaal betoogd, dat de Delftsche School lijdende is aan „onpractischheid." Een prachtig bewijs voor onze stelling was het onbekookte Atjeh-omdijkingsplan dat iemand, reeds sinds lange jaren aan die inrichting verbonden en pas tot hoogleeraar gepromoveerd, niet als *grap*, doch in *vollen ernst* openbaar maakte.

Het scheen ons echter in vele opzichten wenschelijk, tot deze zaak het zwijgen te doen, zoolang er niet uit de ingenieurswereld een stem opging, om de dwaasheid van het plan aan te toonen. Dit is nu gebeurd, en de heer Van Sandick leest den heer A. Huet op duchtige wijze de les.

Als een pleister op de wonde noemt hij den Delftschen hoogleeraar nu den . . . . dichter-ingenieur! Maar ons dunkt, daarmede verergert hij de zaak niet weinig. Want wat moet men nu wel denken van eene inrichting tot opleiding van practische technici, aan wier hoofd *dichters* staan? Dit soort van poëten blijve op den Parnas, bestijge den Pegasus; wat doet men er mede te Delft?

Het spijt den heer Van Sandick voor den Delftschen hoogleeraar, dat deze met zijn dwaas plan voor den dag kwam. Wij zijn het daarmee eens; toch heeft het geval, hoe treurig overigens ook, zijne nuttige zijde, wanneer het eindelijk eens de oogen doet opengaan van hen, die meenen dat de Delftsche School geen verandering behoeft.

Wat is er van de leerlingen te wachten, wier leeraren op dergelijke wijze voorgaan?

BIJ DE PLAAT.

De bij dit nommer gevoegde plaat stelt een fragment van het Stadhuis te Middelburg voor en is gereproduceerd naar eene schets, vervaardigd door den heer Ant. J. Sanders alhier.

EEN TEEKEN DES TIJDS.

De heeren aannemers te Groningen hebben zich tot taak gesteld den architect J. P. Hazeu eene kleine bestraffing toe te dienen. In de *Provinciale Groninger Courant* van 16 dezer prijkt eene advertentie, onder het hoofd: „Overeenkomst van aannemers te Groningen en omstreken", van den volgenden inhoud:

„Van af heden (13 Juli 1896) heeft een getal van ongeveer 80 aannemers onder contract besloten om voor minstens een jaar, hetzij bij publieke of onderhandsche besteding, hetzij in daghuur, geen werken meer aan te nemen of uit te voeren onder architectuur van den heer J. P. Hazeu. Redenen van genoemd besluit zijn de in den laatsten tijd gemaakte te lage begrootingen door genoemden architect en de aannemers alzoo zich willekeurig moeite en kosten moesten getroosten.

„Verder werden er op deze algemeene vergadering door eenige aannemers verschillende grieven tegenover den heer Hazeu blootgelegd, en allen alzoo (behalve een, die zich tegenover genoemden architect niet vrij gevoelde) eenparig instemden om het contract met hunne handteekening te bekrachtigen."

Onder de ingekomen stukken, opgenomen in het volgende nommer dier courant, vindt de belangstellende lezer een kort antwoord van den gevonnisden architect:

„L. S.

„De annonce in uw geacht blad van gisteren, 15 dezer, waarin met vette letters mijn naam prijkte, is door mij met zekere voldoening gelezen.

„Immers ieder goed lezer zal daaruit de gevolgtrekking hebben opgedaan, dat steller dezes beter voor zijne lastgevers *zorgt* als bedoelde h h. aannemers *wenschen*.

„Deze wijze van lezen zal echter zeer waarschijnlijk niet de bedoeling van „*de stellers*" zijn geweest als wel, indien mogelijk, mij te benadeelen.

„In het midden latende of het niet beter ware bedoelde annonce te ignoreeren, meen ik het toch langs dezen weg niet ondienstig h.h. uitbesteders erop te wijzen, dat wanneer eene aanbesteding door *te hooge inschrijving tot mijn spijt* niet aan den laagsten inschrijver kan worden gegund, of indien er geene inschrijvingen mochten inkomen, ik steeds bereid zal zijn het werk voor eigen rekening voor de begrootingssom uit te voeren.

„Onder dankzegging voor de opname dezer regelen, verblijf ik met hoogachting, mijnheer de Redacteur,

Uw dw. dienaar
J. P. Hazeu, *architect.*"

HET ONGEVAL TE NIJMEGEN.

RAPPORT *uitgebracht door de heeren J. W. Boerbooms, A. R. Freem, architecten te Arnhem, en J. J. Weve, gemeente-architect te Nijmegen, als belast met het instellen van een onderzoek naar de vermoedelijke oorzaken van het instorten van een gewelf, in de in aanbouw zijnde kerk der Eerw. Paters Jezuïeten, aan de Molenstraat te Nijmegen, op den derden April 1896.*

De ondergeteekenden, belast met het instellen van een onderzoek naar de vermoedelijke oorzaken van het instorten van een gewelf in de in aanbouw zijnde kerk der Eerw. Paters Jezuïeten, aan de Molenstraat te Nijmegen op den 3en April 1896, en het daaromtrent uitbrengen van een schriftelijk rapport, bieden hierbij een overzicht aan van hunnen arbeid en conclusies waartoe deze heeft geleid.

Vooraf zij het volgende medegedeeld:

Sedert het begin van Juli 1894 is, in Nijmegen, onder leiding van den heer Nicolaas Molenaar te 's-Hage, een door hem ontworpen kerk met pastorie in aanbouw, bestemd om de bestaande kerk enz. der Eerw. Paters Jezuïeten aan de Molenstraat te vervangen.

De bouw is aangenomen door den heer W. J. H. van der Waarden te Nijmegen. Voor den architect fungeert als opzichter de heer B. J. Claase, die, van den aanvang der werkzaamheden af, het dagelijksche toezicht heeft uitgeoefend en, door soortgelijke betrekking elders, mag beschouwd worden als met het hem opgedragen werk voldoende vertrouwd te zijn.

De aannemer, die een uitgebreide bouwkundige practijk in de plaats zijner inwoning bezit, heeft, vóór de aanbesteding van het reeds genoemde kerkgebouw, geen dergelijk gewelfd gebouw uitgevoerd, en is ook, voordien, nimmer in de gelegenheid geweest zich in soortgelijke practijk te bekwamen.

De architect, de heer Molenaar, heeft, met gunstig gevolg, reeds vele en daaronder belangrijke kerkgebouwen in ons vaderland ontworpen en uitgevoerd, en geniet algemeen het vertrouwen als een bekwaam bouwmeester, die met de practijk van kerkenbouw geheel op de hoogte is.

De kerk, die in Nijmegen onder zijne leiding wordt gebouwd, heeft den basiliek-vorm (middenschip met lagere zijbeuken), is voorzien van een kruisbeuk of transept, waarbuiten het middenschip met één travee (pijler-afstand), is verlengd en wordt afgesloten door een polygonaal koor. In de hoeken, die ontstaan tusschen de kruisarmen en de travée van het koor, zijn veelhoekig gesloten kapellen aangebracht. De kruisarmen zijn vlak afgesloten en hebben de breedte der zijbeuken tot lengte.

De geheele bouw is bestemd om met baksteen-welven te worden overwelfd Onmiddellijk vóór het plaats hebben van het ongeval, dat tot het ingestelde onderzoek aanleiding gaf, waren voltooid: de welven van het koor (polygone-afsluiting en travée), de welven der transept-armen, en de overwelving van het groote vierhoekige veld, dat in den plattegrond ontstaat door de kruising van het middenschip met het even breede transept. Dit vierhoekige veld wordt in het algemeen met den naam, „viering" bestempeld.

Daarenboven was een gedeelte der welven boven de genoemde hoek-kapellen gereed, en was een begin gemaakt met de welving van het eigenlijke schip aan de westzijde van het kruispunt of de viering.

In het algemeen biedt het ontwerp der kerk, zooals het hierboven in een paar lijnen is geteekend, geen bijzonderheden aan, waardoor het van talloos andere, daarmede overeenkomende constructies verschilt. In één enkel opzicht wijkt het echter van de meerderheid der in ons land vroeger en later uitgevoerde soortgelijke kerkgebouwen af, namelijk door de breedte van het middenschip, die grooter is dan doorgaans voorkomt.

Die breedte bedraagt 12 meter in de as- of hartlijnen der pijlers, en daar de bogen, die deze pijlers vereenigen en de daarop steunende muren 66 cM. zwaar zijn, blijft voor den afstand van zijmuur tot zijmuur 11.34 Meter over. Deze afmeting is tevens die der zijden van het kwadraat der viering, waarboven het op 3 April ingestorte welf was opgetrokken.

Afmetingen van vieringsgewelven, die hiermede overeenkomen, treft men in kerken, welke hier-te-lande in de laatste jaren zijn opgericht, aan als volgt: te Hilversum (St. Vitus) gebouwd door Dr. Cuypers, met een kwadraat van 11.35 M. zijde; te 's-Hage (St. Joseph) gebouwd door wijlen E. Margrij, met een kwadraat van 11.50 meter, te Rotterdam (Boschjeskerk), architect wijlen E. Margrij, met een kwadraatzijde van ± 11 meter.

De meeste, als ruim bekend staande kerken hebben een schip van 10 meter of minder breedte.

Blijkt uit deze opgave, dat gewelven over vierhoekige ruimten van ± 11 meter zijde, ten onzent vrij zeldzaam zijn, dan volgt daaruit dat de uitvoering, uit den aard der zaak, grooter oplettendheid eischt dan bij de kleinere, meer dagelijks voorkomende welven het geval behoeft te wezen.

Ter betere beoordeeling van deze bemerking vinde een zeer korte uiteenzetting van het denkbeeld, dat aan de constructie van welven ten grondslag ligt, alhier een plaats.

Het denkbeeld van overwelving vindt zijn oorsprong in de behoefte om een duurzame, nagenoeg onverstoorbare en daardoor monumentale overdekking saam te stellen. Als materiaal beantwoordt natuurlijke en gebakken steen volkomen aan het gestelde doel. Het groote soortelijk gewicht van dit materiaal leidde reeds in vroegere tijden tot zinrijke constructies, teneinde met zoo gering mogelijke hoeveelheden, zoo groot mogelijke ruimten te overdekken. Dit werd ten slotte bereikt door de drukking en zijdelingsche persing der welfmassa zoodanig te verdeelen, dat deze door slechts weinige, daarvoor berekende en relatief zwakke steunpunten konden worden opgenomen. Hierbij ontstond het gothiesch ribbengewelf, alwaar de steenen graatbogen of ribben den druk en de persing der tusschen hen gespannen welfkappen overbrengen naar hoekpijlers of andere vaste steunpunten. De eenvoudigste vorm van een dergelijk welf is het kruisgewelf, waarbij de gebogen graatribben van het punt van samenkomst gericht zijn naar de hoekpunten der figuur, die de te overwelven ruimte omsluit.

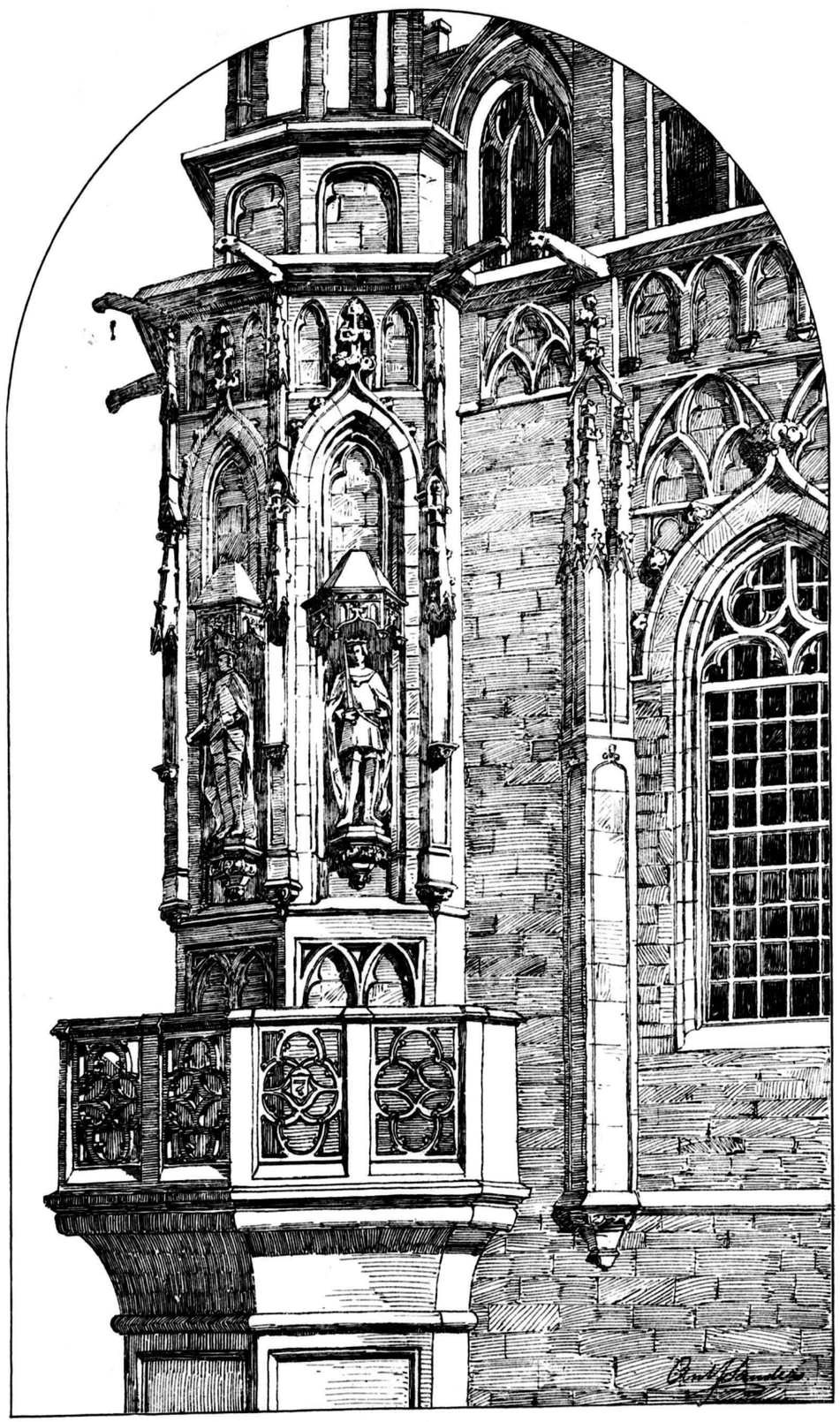

STADHUIS TE MIDDELBURG

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Wanneer de zijden dier grondfiguur beduidend groot zijn, kunnen de alsdan eveneens zeer groote welfvlakken door tusschenribben wederom in kleinere vakken worden verdeeld. Deze verdeelende ribben vinden hun steunpunten dan eensdeels in de hoeken van het gewelf, naast de hoofdribben, en ten andere in het kruispunt of punt van samenkomst dier hoofdribben. Zoodoende ontstaat uit een vierhoekig kruisgewelf het eenvoudige stergewelf, waarvan het thans ingestorte gewelf een voorbeeld was.

De hechtheid van zulk een welf hangt af van zijn gedaante, de sterkte der samenstellende onderdeelen, de gebezigde metselspecie, de nauwkeurigheid, bij de uitvoering in het oog gehouden, het geschikte oogenblik van wegneming der tijdelijke ondersteuningen (formeelen) en dergelijke voorzorgen meer.

Ofschoon langs theoretischen weg de verklaring kan gegeven worden van alle verschijnselen, die zich voordoen bij een in evenwicht verkeerend gewelf en dat, bij benadering, zelfs de grootte en richting der daarbij werkende krachten kan worden bepaald, kan men toch, in strengen zin, een gewelf niet zuiver berekenen. Theoretische beschouwingen hebben bij dergelijke vraagstukken meer ten doel om een begrip te vormen van de verschillende werkingen, die optreden in den toestand van evenwicht, zoowel als bij verstoring daarvan, dan wel om de werkende krachten elk afzonderlijk nauwkeurig te leeren kennen, zooals bij brugbouw en dergelijke constructies. Op geheel theoretischen grondslag zal dan ook wel zeldzaam of nimmer een gewelf zijn uitgevoerd, terwijl dit bij ijzeren bruggen en soortgelijke werken als regel geschiedt.

Veeleer is bij het ontwerpen en uitvoeren van welven de practijk de voornaamste richtsnoer, zoozeer, dat bijzonder daarin geschoolde werklieden doorgaans uitsluitend met de uitvoering worden belast, en men zich voor een groot deel op hun wijze van werken verlaat.

Lieden, die met goed gevolg meerdere welven hebben uitgevoerd, genieten bijgevolg een niet onverdiend vertrouwen.

De uitvoering van het thans ingestorte welf was ook ditmaal op de gebruikelijke wijze, aan daarmede vertrouwde werklieden opgedragen. Op aanraden van den architect, den heer Molenaar, had de aannemer daarmede belast den metselaar G. A. Brants uit Eindhoven, die, herhaaldelijk, onder den heer Molenaar, met gunstig gevolg had gewerkt, en te Nijmegen het werk met zijn broeder en een derden metselaar, persoonlijk heeft uitgevoerd, zonder ooit eenig bedenken te opperen tegen den vorm van het gewelf, of tegen eenige andere omstandigheid, die de betrouwbaarheid daarvan voor hem in twijfel kon stellen. Ja, genoemde metselaar verklaarde aan ondergeteekenden, dat hij met de grootste gerustheid het gewelf had opgemetseld, en niet dan aan oorzaken van geheel toevalligen aard het ongeluk meende te moeten toeschrijven.

Na achtereenvolgens te hebben gehoord den aannemer van het werk, den dagelijkschen opzichter, den metselaar van het welf, den onderbaas, den architect en eenige werklieden; na vervolgens hunne getuigenissen te hebben vergeleken onderling en met de overgebleven resten van het ingestorte welf en na, op een zeker getal door hen gestelde vragen, van drie bekende kerk-architecten in ons land inlichtingen te hebben verkregen omtrent de door hen gevolgde wijze van werken enz., stelden de ondergeteekenden zich de vraag: in welk opzicht is beantwoord geworden aan al de eischen, die bij de degelijke overwelving van een beduidende ruimte, zooals in dit geval, konden gesteld worden.

De beantwoording dier vraag wordt door hen gesplitst, met betrekking tot de verschillende eischen, in de onderstaande punten:

a. de vorm van het welf,
b. de gebezigde materialen en
c. de wijze van uitvoering.

A. *De vorm of gedaante van het welf.*

De vorm van het welf was, in het algemeen, voldoende gunstig gekozen. Wel is waar bevatte een door den architect aan den opzichter toegezondene, met woorden verduidelijkte en ons ter hand gestelde schets van het welf, eenige tegenspraak, die aanvankelijk een ongunstigen vorm deed vermoeden, maar de bedoeling van den architect om de te voren mondeling aan den opzichter medegedeelde en juiste aanwijzing te doen volgen, was, na verkregen opheldering, duidelijk. Het feit, dat het welf naar dien gunstigen vorm was opgemetseld, bleek den ondergeteekenden door vergelijking der inlichtingen, hun door sommigen der ondervraagde personen verstrekt. Aan den ringvormigen sluitsteen was dientengevolge de ondersteuning verzekerd, die deze noodig had.

B. *De gebezigde materialen*

zijn drie in getal:

1°. de profielsteenen voor de graatribben,
2°. de metselsteenen der welfkappen en
3° de metselspecie.

1°. *De profielsteenen*, waaruit de graatribben zijn opgetrokken, hebben een ongunstigen vorm, tengevolge van de opening of het gat, dat, ter vermijding van krimpscheuren bij het bakken, tamelijk onvoordeelig, in het smalle gedeelte van het profiel is gespaard.

Door dit gat is nml. elke steen merkelijk verzwakt, in vergelijking met het volle profiel, dat, zonder besparing dier opening, zou verkregen zijn. De uitgevoerde nog aanwezige welfkappen toonen evenwel aan, dat deze verzwakking op zichzelf geen schade doet aan de soliditeit der welfribben, die in de zijarmen van het transept minstens evenveel spanning hebben, als in het neergestorte stergewelf voorkwam. Wel kan in die verzwakking een oorzaak zijn gelegen van spoediger bezwijken, nadat een andere oorzaak de evenwichtsspanning van het welf dreigde te verstoren.

De profielsteenen zijn zeer glad in vergelijking tot de metselsteenen, welke aan de kappen zijn verbruikt, maar die gladheid is niet grooter dan doorgaans bij profielsteenen in welfribben wordt aangetroffen.

2°. *De metselsteenen* voor de welfkappen, zoogenaamde IJselondersteen, komen geheel overeen met wat onder dergelijke omstandigheden pleegt verwerkt te worden.

3. *De metselspecie* is verschillend voor de graatribben en de welfkappen. Ofschoon in het bestek voor alle welven éénzelfde specie, nml. slappe basterdtras, is omschreven en in § 29 uitdrukkelijk is bepaald dat het daarbij te bezigen zand, scherp en zuiver rivierzand moet zijn, is door den aannemer van een en ander afgeweken. Vooreerst is slechts weinig rivierzand bij den bouw der kerk gebezigd. Het zand, dat bij de ontgaving der fundeeringen werd gedolven, werd door den aannemer en den architect volgens beider verklaring, van zulke goede hoedanigheid bevonden, dat het als metselzand kon worden gebezigd. Volgens verklaring van den aannemer zou de architect bedongen hebben, dat bij het opmetselen der hoofdpijlers niettemin uitsluitend scherp rivierzand zou worden gebezigd, terwijl de architect tegenover ons verklaarde, zich alleen te herinneren, dat hij het gebruik van bergzand, uitsluitend voor de fundeeringen had toegelaten. Hoe het zij, in plaats van rivierzand, is, bijna zonder uitzondering, bergzand bij den geheelen bouw der kerk in de metselspecies verwerkt, en niet alleen het bergzand, dat op de plaats werd ontgraven, maar ook zand dat van elders werd aangevoerd. Volgens de verklaring van den aannemer was dat bergzand van onberispelijke kwaliteit. Ook beroept hij zich op het plaatselijk gebruik te Nijmegen alwaar in verreweg de meeste gevallen met bergzand zou worden gemetseld.

De ondergeteekenden kunnen over het reeds verwerkte zand niet oordeelen, maar zeker is het, dat het bergzand, dat op het bouwterrein aanwezig was, tijdens hun eerste samenkomst aldaar, d. i. daags na de instorting van het welf en welk zand voor het metselen van het welf boven een der hoekkapellen, in hun bijzijn, werd gebezigd, wegens zijn zachtheid en onzuiverheid bepaald behoorde te zijn afgekeurd. Met soortgelijk zand moeten niettemin de kappen van het geheele, thans ingestorte gewelf zijn opgemetseld geworden, zonder dat daartegen eenig bezwaar is geopperd van de zijde des opzichters, of zelfs van den architect, die op 26 Maart op het werk aanwezig was, terwijl het metselwerk toen zoover was gevorderd, dat naar zijne schatting nog ± 16 M² gewelf te sluiten bleef.

De aannemer der welfmetselwerken achtte de gebezigde metselspecie zeer geschikt, hetgeen begrijpelijk is omdat zij de voor het verwerken gewenschte lenigheid bezat. Wel verklaart ook hij, dat zuiver en scherp rivierzand boven het verwerkte zand te verkiezen is, maar hij zegt tevens gewoon te zijn die specie te verwerken, welke hem wordt verstrekt, zonder zich met een nauwkeurig onderzoek der daarin gemengde materialen in te laten.

Proefstukken van metselspecie, ontnomen aan de aangevangen schipgewelven, in ouderdom ongeveer overeenkomende met die van een notabel gedeelte van het ingestorte welf, tijdens diens verstoring, toonden een zekere vettigheid, die het glijden der metselsteenen moet in de hand gewerkt hebben. Andere proefstukken, ongeveer veertien dagen oud, vertoonden voldoende stevigheid om dergelijk glijden te beletten. Bij gebruik van scherp zand ware de gewenschte stroefheid spoediger ingetreden, en, op den duur, een vastheid te verkrijgen geweest, die aan de verwerkte specie nimmer eigen zal zijn.

De aannemer heeft voor het metselen der graatribben, uit eigen beweging, in plaats van tras, portland-cement in de specie gemengd en hierdoor een spoediger versteening bewerkt van deze belangrijke constructie-deelen. Volgens verklaring van den opzichter, was ook door hem over het gebruik van portland-cement met den aannemer der welfmetselwerken gesproken, en was, na het verwerken van dit materiaal, hetwelk door den architect werd goedgekeurd, bijbetaling aan den aannemer in het vooruitzicht gesteld.

Het kwam den ondergeteekenden voor, dat deze specie, tijdens de instorting van het welf voldoende hard moet geweest zijn, te meer daar de graatribben reeds veertien dagen vóór het ongeval waren voltooid.

C. *De uitvoering.*

Onder de uitvoering moet worden verstaan:

1o. het maken en opstellen der houten formeelen, die de welfgraten, tijdens het metselen van het welf, ondersteunen;

2o. het eigenlijke metselen, met de daarbij behoorende voorzorgen van belasting der welfhoeken enz.;

3o. het lossen of wegnemen der formeelen of schenkels.

1o. *Het maken en opstellen der formeelen* was opgedragen aan den aannemer, onder het toezicht van den opzichter. Eene eerste opstelling heeft van de zijde des architecten, bij gelegenheid eener inspectie, omstreeks half Februari '96, bedenking uitgelokt, waarop een schets op $^1/_{100}$ schaal door hem aan den opzichter is toegezonden, welke schets in onze handen is gesteld.

In verband met mondelinge mededeelingen omtrent de hoogteligging van de sluitsteenen der tusschenribben, door den architect aan den opzichter gedaan, is door den laatste het welf zoogenoemd uitgeslagen, d. i. zijn door hem de juiste afmetingen der bogen en de ligging hunner middenpunten bepaald en aan den onderbaas opgegeven. Daarna zijn de formeelen getimmerd en opgesteld

Zoover thans is na te gaan waren tegen dit werk geen bedenkingen te maken geweest. De weerstand der formeelen tegen te groote vervormingen mag beschouwd worden als voldoende te zijn geweest, wanneer wordt afgegaan op de formeelen, thans nog aanwezig voor de in aanbouw zijnde welven. Merkbare overmaat van sterkte wordt aldaar evenwel niet aangetroffen.

2o. *Het metselen der welven.* Het metselen der welven was door den aannemer uitbesteed aan den mr. metselaar te Eindhoven, hem door den architect bijzonder daartoe aanbevolen ten einde voor ongelukken gevrijwaard te blijven. Aanvankelijk toch, had de aannemer zijn eigen volk met het metselen der welven willen belasten, maar aan den wensch des architecten gaf hij gehoor, ondanks daaruit voor het oogenblik voor hem voortvloeiende hoogere onkosten, ten einde beter te zijn verantwoord.

Aan dezen metselaar liet de aannemer alle zorgen over, te meer omdat eerstgenoemde hem, zoowel als den onderbaas als onkundigen beschouwde en behandelde, redenen waarom aannemer en onderbaas zich zoo min mogelijk op de steigers der metselaars vertoonden. Onder het door de metselaars aangenomen werk was, behalve het metselen, het verleenen van hulp bij het maken der steigers en bij het stellen der formeelen begrepen, maar, wegens verschil van opvatting omtrent de hulp bij het steigerwerk, leverde de aannemer, geheel voor eigen rekening, op den duur twee man, die bij het steigeren werkzaam waren en ook materiaal naar boven droegen, naar gelang hun dit door de metselaars werd gelast.

Volgens verklaring van den opzichter begon het metselen der welven op 27 Januari 1896 in de veelhoekige koorafsluiting, gelijktijdig met het langwerpige kruisgewelf tusschen viering en koorafsluiting, ter oppervlakte van + 60 M². Nadat deze welven gesloten waren, werd begonnen met dat van den noordelijken transeptarm, zijnde eveneens + 60 M². groot, en omstreeks 1 Maart, toen ook dit welf gesloten was, werd een begin gemaakt met het zuidelijk transeptwelf en het groote vieringsgewelf dat een oppervlakte beslaat van ong. 128 M2. Het welf boven den zuidelijken transeptarm werd daarbij het eerst voltooid en het metselwerk van het vieringgewelf, omstreeks 20 Maart, onderbroken. Het was toen gevorderd tot de sluitsteenen der groote driehoeks-velden, terwijl de graten reeds allen voltooid waren.

In dezen toestand werd het op 26 Maart door den architect geïnspecteerd De sluiting had plaats op Woensdag 1 April, des avonds omstreeks 8¾ ure, nadat met 8 man, gedurende twee dagen daaraan gewerkt was. Toen het stergewelf zoo goed als volto oid was, is begonnen met het overwelven van de noordelijke altaarkapel. Met het aanzetten der schipgewelven werd omstreeks acht dagen vóór het ongeval een begin gemaakt.

Omtrent de materialen hebben wij sub. *b.* het noodige medegedeeld en zij alleen nog opgemerkt, dat de metselspecie om practische en steeds bij welfmetselingen wederkeerende oorzaken, zoo droog mogelijk werd verwerkt, en dientengevolge de verbinding met de baksteen, tijdens het ongeval, vrij gering was.

Er rest een opmerking te maken over een belangrijk deel der uitvoering, d. i. de bezwaring of beballasting van de welfhoeken, achter de graten en welfkappen (de zoogen. welfkolken) welke belasting, bij alle welven, bestemd is om opheffing der lagere gedeelten van het welf te beletten, wanneer mogelijke zakking van den middelsten sluitsteen, na het lossen der formeelen, hiertoe aanleiding zou kunnen geven. De wijze van beballasting was geheel overgelaten aan de zorgen van den aannemer der welfmetselwerken, aangezien de architect, die in dezen volkomen op diens kundigheden vertrouwde, geen enkele aanwijzing had gegeven. Deze aannemer nu, vergenoegde zich met in de welfkolken een ballast te storten van klein geslagen baksteen (baksteen-puin) welke invulling, zonder vermenging met metselspecie geschiedde en alleen van boven, d. i. ter halve hoogte van het gewelf, werd afgesloten door een horizontale laag metselsteen, op haar beurt met een laag metselspecie bedekt. Ofschoon deze wijze van werken, volgens verklaring van den metselaarsbaas, door hem zonder uitzondering bij kleine en groote gewelven werd en wordt toegepast, meenen ondergeteekenden daartegen bedenking te moeten opperen, zoo dikwijls het eenigszins belangrijke welven geldt. De onvermengde, droge puin, moet uit den aard der zaak, een gemakkelijk verplaatsbaren weerstand vormen, die bij beschadiging van het welf, beweging of heffing der graatribben toelaat, en daardoor bij aanleiding tot ernstige evenwichts-verstoringen slechts onvoldoende waarborgen biedt.

Ofschoon het vermengen van de puin met specie, die daarmede tot een geheel versteenen kan, om het vochtig blijven der benedenste deelen van het welf soms wordt nagelaten, schijnt het niettemin algemeen gebruikelijk om, waar *eigenlijke beton*-invulling achterwege blijft, niettemin achter de belangrijkste welfribben muurtjes in goed verband en van uitstekend materiaal te metselen, die de ruimte tusschen boog en sluitmuur tot zekere breedte aanvullen en de welf kolk in kleinere deelen verdeelen, waarin nu de droge puin wordt gestort. Dergelijke achtermetseling ware bij het ingestorte welf zeker van nut geweest, op het oogenblik toen een of andere oorzaak het evenwicht van het welf met noodlottigen uitslag bedreigde en diens val tengevolge had.

3o. *Het lossen en wegnemen der formeelen.* Hier komen wij op een belangrijk onderdeel van uitvoerenden welfbouw. Daar een versch welf zijn sterkte hoofdzakelijk ontleent aan de wrijving, die de samenstellende deelen belet langs elkaar te glijden en deze wrijving wordt opgewekt door den druk, dien de onderdeelen op elkander en de steunpunten uitoefenen, is het noodzakelijk dat, nog vóór dat het metselwerk geheel versteend zij, aan het geheele samenstel de gelegenheid worde gegeven, om, zoonoodig, een juiste drukverdeeling te ondergaan. Zoolang de welfribben op de formeelen rusten, zijn zij nagenoeg onbeweeglijk en kan de drukverdeeling daarin niet geregeld worden overeenkomstig de behoefte die het vrijstaande gewelf medebrengt. Daarom is het noodig reeds spoedig nadat al het metselwerk is voltooid, de formeelen een weinig te laten zakken (zoogenaamd lossen der formeelen). De ribben kunnen zich dan eenigszins vervormen, waarbij alle onderdeelen behoorlijk aaneengesloten raken, en waarbij zich, afhankelijk van den vorm van het welf en de aangebrachte belasting, plaatselijke rijzingen of dalingen vertoonen. De rijzingen worden in den top tegengegaan door houten stempels, in de lendenen van het welf door de belasting met puinbeton en achtermetselingen.

Een te vroeg lossen der formeelen kan nu voor een welf even nadeelig zijn, als een te lang voortgezette ondersteuning. Als regel mag wel gelden dat bij kleine welfjes, die, nadat zij gesloten zijn, niet meer werken, de formeelen, daags na het sluiten worden gelost.

Omtrent grootere welven bestaan geen eigenlijke regels. Voorzichtig is het de formeelen na de lossing niet te spoedig weg te nemen, maar eenigen tijd te laten staan. Wanneer toch het gewelf blijft nazakken moeten dan somwijlen de formeelen later opnieuw worden gelost. *Eerst als men de overtuiging heeft gekregen dat er zich geen beweging meer in het gewelf vertoont* en dat de verlangde evenwichtstoestand bijgevolg is ingetreden, behoort tot het *wegnemen* der formeelen te worden overgegaan, waarbij dan nog de *grootste voorzichtigheid geboden is*, opdat het versche en dus beweeglijke gewelf niet aan trillingen, stooten of schokken worde blootgesteld.

Het lossen en opruimen der formeelen heeft, in het door ons onderzochte geval, evenwel niet met die voorzorgen en dat overleg plaats gehad, als bij een zoo belangrijk gewelf had mogen worden verwacht en met recht had behooren te geschieden. De aannemer der welfmetselwerken was, wel is waar, tijdens het lossen der formeelen in het gebouw aanwezig, maar heeft er zich persoonlijk niet mede bemoeid, ofschoon hij volgens zijne verklaring had gezegd, bij de eerste de beste waarschuwing te zullen tegenwoordig zijn. Terwijl hij aan het metselen was van het gewelf der noordelijke hoekkapel, ondernam de dagelijksche opzichter tegen 4 uur in den namiddag, de lossing der formeelen, daarin geholpen door den onderbaas en in tegenwoordigheid van een timmerman. Dit werk geschiedde zonder eenig bezwaar op te leveren. Het welf kwam geheel vrij en baarde dus voor het oogenblik niet de minste zorg. Met het ook op den ongehinderden voortgang der stucadoorswerken, heeft daarop de opzichter, in plaats van mogelijke bewegingen in het welf te controleeren, de formeelen terstond laten verwijderen, zooals hij trouwens te voren aan den aannemer had voorgeslagen. De onderbaas belastte met dit opruimen een timmerman en drie opperlieden, waarna de opzichter zich voor eenige oogenblikken heeft verwijderd, om vrij spoedig terug te keeren, daar hij zorg kreeg of, bij het afbreken der formeelen, wel de noodige voorzichtigheid werd in het oog gehouden. Het was toen ongeveer halfvijf. Zeer kort na de terugkeer van den opzichter stortte het welf in. De formeelen werden nedergelaten door middel van een zwaar touw, dat over een katrol (of blok) was geslagen, welk blok was bevestigd aan de verbindingsplaat der kapankers, juist boven het midden van den steenen sluitring van het welf, en ongeveer 1.25 meter hooger. De steenen ring, die een opening vrij liet van 1.10 meter middellijn, bezat een hoogte van 0.40 meter.

Het is duidelijk dat onder dergelijke omstandigheden gemakkelijk het hijschtouw met den ring in aanraking kon komen. Te meer was dit het geval omdat het bevestigen van het einde van het touw aan de formeelen, niet onder den ring, maar verscheidene meters zijwaarts daarvan plaats had, en het touw bij gevolg daarbij schuin was gericht. Nu is het, wel is waar, niet te ontkennen, dat bij het aflaten het touw van zelf van den ring moest vrij komen, maar een eenigszins haastig werken bij het aanslaan (of bevestigen) van het formeel. kan onder de gegeven omstandigheden zeer wel mogelijk schuring langs den ring ten gevolge hebben gehad. Een dergelijk schuren kan het gewelf hebben doen instorten, ofschoon het niet bewezen is dat het heeft plaats gehad.

Maar het uit elkander nemen der formeelen, ofschoon deze vrij stonden, was, op zich zelf, reeds een gewaagd werk. Daar het door sommigen beter wordt geacht dergelijke formeelen niet dan met schroeven, in plaats van met spijkers aan elkander te verbinden, en dit eenig en alleen wenschelijk is met het oog op verminderen van gevaar voor het welf bij het w e g n e m e n, is het duidelijk dat, vooral bij groote gewelven, meer dan gewone voorzichtigheid plicht is.

Het uitnemen der formeelen geschiedde in het onderzochte geval zonder leiding van daarmede vertrouwde personen en door lieden, die aan dergelijk werk vreemd waren. Zelfs de aannemer der gewelven, ofschoon in de onmiddellijke nabijheid, was niet gewaarschuwd daarbij tegenwoordig te zijn.

Toch is een versch gesloten gewelf altijd te wantrouwen. Geringe druk, zooals het stevig aanleunen met de schouders, maar vooral schokken of stooten kunnen noodlottige uitwerkingen medebrengen. Meer dan elders kunnen hier kleine oorzaken tot groote gevolgen aanleiding geven, zelfs die oorzaken waarvan men zich, zonder er een bijzondere aandacht aan te schenken, later niet bewust is ze te hebben gesteld.

Vatten de ondergeteekenden het medegedeelde, in verband met het door hen gehouden verhoor van aannemer, onderbaas, architect, opzichter, metselaar der welven en werklieden te samen, dan leidt dit na zorgvuldig onderzoek tot de volgende

CONCLUSIE.

1o De juiste oorzaak van het instorten van het welf is niet met zekerheid aan te geven.

2o De vorm van het gewelf was voldoende om, bij zorgvuldige uitvoering, een blijvende stabiliteit te verzekeren.

3o. De bij de uitvoering gebezigde materialen lieten in sommige opzichten te wenschen over, vooral het gebezigde metselzand, maar in deze tekortkoming kan niet de eenige reden gezocht worden voor het gebeurde. De reeds voltooide nog aanwezige kerkwelven zijn met dezelfde of soortgelijke materialen gemetseld, zonder bepaald wantrouwen te wekken in hun sterkte.

4o. De achtervulling der welfkolken had zorgvuldiger behooren te geschieden. Bij gebruik van droge ballast ware het metselen van muurtjes achter de diagonaalbogen sterk aan te bevelen geweest. De specie, verwerkt in de benedenste welfgedeelten, had met meer zorg moeten gekozen worden. Als regel wordt daarvoor een niet al te slappe portland-cementspecie verwerkt, waardoor spoedige verstijving is gewaarborgd.

5o. De werkzaamheden, die na het sluiten van het welf zijn verricht, hebben met overijling en onder gebrekkig toezicht plaats gegrepen. Het was onvoorzichtig de formeelen zoo spoedig na het lossen te verwijderen, daar er geen overtuiging bestond en bestaan kon, dat het welf niet zou nazakken. Zelfs ware het beter geweest met lossen eenige dagen te wachten, omdat sommige gedeelten van het metselwerk te weinig versteend waren.

De gevaren aan het verwijderen der formeelen verbonden, zijn niet zwaar genoeg gewogen en voldoende contrôle op de noodige voorzorgsmaatregelen is niet uitgeoefend.

Schuren tegen den welfring door het touw waarmede de formeelen werden nedergelaten, is niet bewezen, maar kan zeer gemakkelijk worden aangenomen als te hebben plaats gehad, in welk geval hierin een oorzaak zou zijn te vinden, die de vernieling van het welf na zich sleepte en waarbij dan de overige kleinere of grootere gebreken, die het welf en zijn constructie aankleefden, moeten hebben samengewerkt.

6. Het metselen van het welf heeft ten nadeele van de sterkte, met te groote onderbreking van tijd plaats gehad, waarschijnlijk tengevolge van de belangen, die de aannemer der welfmetselwerken ook elders te behartigen had. Dientengevolge was de welfmassa tijdens het ongeval zeer ongelijkmatig versteend.

7. De hoofdaannemer is voor een groot gedeelte ontlast van alle op hem rustende verantwoording, doordat bepaalde personen zijn aangewezen om het welf te metselen, tegen welke aanwijzing hij moeilijk had kunnen protesteeren. Zoomin met het metselen als met het lossen der formeelen heeft zich de hoofdaannemer daarenboven bemoeid, wegens de onaangename houding, die de deskundige welfmetselaars tegen hem en vooral tegen zijn onderbaas, als onkundigen aannamen.

Aldus vastgesteld in een bijeenkomst der deskundigen te Nijmegen, op Zaterdag den 18 *April* 1896.

Naar aanleiding van bovenstaand rapport, heeft de Officier van Justitie het verder onderzoek gestaakt. Betreuren wij de ramp, die aan de werklieden het leven kostte, wij verheugen ons dat geen der bij den bouw betrokken bouwkundigen in deze van grove nalatigheid kon worden beschuldigd.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Rotterdam. De heer Dieles J. Schrauwen alhier heeft het comité voor de nationale brandweertentoonstelling een groote gouden medaille toegezegd; de vereeniging van geaffecteerden aan brandspuit no. 16 stelde een zilveren medaille voor de groep „reddingstoestellen" beschikbaar.

— Zaterdag 25 Juli zal in de Diergaarde de zomervergadering der Vereeniging van burgerlijke ingenieurs gehouden worden, waarin o. a. behandeld zullen worden: 1. benoeming van een bestuurslid, ter vervanging van den heer A. Déking Dura, die volgens rooster aftreedt; 2. voorstel tot het verleenen eener bijdrage voor het tot stand brengen van een handboek voor het timmervak.

Na afloop der vergadering zal, onder leiding van het buitengewoon lid G. J. de Jongh, directeur van de Gemeentewerken, een stoomboottocht worden ondernomen ter bezichtiging der haveninrichtingen en van enkele andere belangrijke werken aldaar. Daarna diner in den Dierentuin.

Leeuwarden. Zaterdag 11 dezer hield de Lauwerszeecommissie, waaraan is opgedragen te onderzoeken of eene gedeeltelijke indijking van de Lauwerszee overeenkomstig het plan, door de beide provinciën aangeboden, zal kunnen strekken tot verzekering van voldoende afstrooming van Frieslands boezem en verbetering van afwatering van een deel der provincie Groningen.

De commissie heeft den heer K. Pringle, te Leeuwarden, ingenieur van den Provincialen Waterstaat van Friesland, tot secretaris benoemd.

Tilburg. Omtrent het droevig ongeluk, den heer J. Broekx Smulders overkomen, wordt nader medegedeeld, dat genoemde heer reeds om 4 uren des morgens naar het terrein der prise d'eau is gegaan, op één uur afstand van de stad, om het water in één der door hemzelf geleverde Norton-putten te peilen. Hiertoe klom hij, naar men vermoedt, op den rand dier buis — één M. boven den begane-grond — en moet toen van den rand gegleden en rechtop in de buis gezakt zijn. Toen hij eenige uren na zijn vertrek nog niet terug was, werd men ongerust, en na eenigen tijd zoekens werd zijn lijk in den put gevonden en eerst na veel inspanning tegen den avond uit de 50 cM. wijde buis gehaald.

De heer B. was de bekende aanlegger van Norton-putten, een werkzaam en ondernemend man, die de algemeene achting genoot.

Haarlem. De klok, vroeger hangende in den gesloopten Beschuittoren te Wormer, heeft thans een plaats gekregen op het plein voor het Paviljoen alhier, waar zij voor het publiek is tentoongesteld. Het plan was eerst haar te exposeeren op een der zalen van het museum voor kunstnijverheid, maar de belangrijke zwaarte deed daarvan afzien.

De klok is geheel van brons en heeft een helderen toon. Zij heeft een middellijn van ongeveer één meter, een hoogte van 8 decimeter en een randschrift in ornement luidende: Soli Deo Gloria. Hermanus Meurs me fecit 1620. Van dat randschrift is een gipsen afgietsel genomen voor het museum.

Zwolle. Verleden week heeft de daartoe van rijkswege aangewezen commissie, bestaande uit de architecten Dr. P. J. H. Cuypers en L. C. Hezenmans, waarbij zich ditmaal had aangesloten Jhr. Mr. de Steurs, referendaris voor de afd. kunsten en wetenschappen, de eindinspectie gedaan van de restauratiewerken aan de Groote- of St.-Michaëls-kerk.

Daar gezegde werken de meest volkomen goedkeuring der gemelde heeren wegdragen, zal de betaling van den laatsten termijn van het indertijd verleend rijkssubsidie kunnen volgen.

Dordrecht. De „Vereeniging voor Vak en Kunst" heeft besloten haar tienjarig bestaan in den zomer van 1897, te vieren met eene driemaandelijksche tentoonstelling van oude en nieuwe kunstnijverheid, die waarschijnlijk in het Oranjepark zal gehouden worden. Het vooruitzicht bestaat dat de keuze-tentoonstelling, die door Dordrechts Museum zal worden georganiseerd, daarmede verbonden zal worden.

Maastricht. De 26ste algemeene vergadering der Nederlandsche Vereeniging voor locaalspoorwegen en tramwegen wordt 21 dezer alhier gehouden. Het vraagstuk der gastrams zal door den heer Bauduin, ingenieur-directeur der gemeentewerken en directeur der gasfabriek te dezer stede worden ingeleid.

PERSONALIA.

— Bij Koninklijk besluit is, op verzoek, eervol ontslag verleend:

met 1 Augustus a. s. aan den opzichter van den Rijkswaterstaat der 1ste klasse J. L. Weys, en

met 1 November a. s. aan den opzichter van den Rijkswaterstaat der 1ste klasse C. Hanke.

— Door den Minister van Waterstaat is de heer A. Mathijssen te Leeuwarden benoemd tot buitengewoon opzichter bij de voorziening der boorden van het kanaal van Neuzen.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië zijn:

b e n o e m d tot opz. 2e kl. de opz. 3e kl. P. K. van Gemert en J. H. Termeulen; tot opz. 3e kl. de tijdel. opz. J. G. Berkhemer, G. L. A. Kaltofen, Th. E. Clark, Th. M. E. Heyerdahl en A. Th. van der Zon Brouwer, onder aanteekening voor de vier laatstgenoemden, dat zij bij de werken en opnemingen aan de rivier de Solo gedetacheerd en mitsdien bij hun korps à la suite gevoerd zullen worden;

t o e g e v o e g d aan den chef der 2e waterstaatsafd. in het belang der verbetering van de bevloeiing en den waterafvoer in het stroomgebied Serajoe, de ing. 1e kl. L. G de Val, wordende hij in verband daarmede eervol ontheven als chef der irrigatie-afd. Serajoe;

g e p l a a t s t bij de irrigatie-afd. Serajoe, als chef, met aanwijzing van Karanganjer als standplaats, de ing. 2e kl. G. L. Drussen; in de res. Besoeki, de opz. 2e kl. J. W. Coorengel; bij den algemeenen dienst van de res. Pekalongan naar de res. Bagelen, de ing. 3e kl. E. Ch. Lantzius.

— **Door den Minister van Binnenlandsche Zaken is benoemd tot onderwijzer in handenarbeid bij de leerschool, verbonden aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Haarlem, D. Been aldaar.**

— **Te Nijmegen is overleden de heer A. C. Spruyt, vroeger directeur der stedelijke gasfabriek te Utrecht.**

— De commissie, door den Minister van Binnenlandsche Zaken benoemd tot het examineeren van hen die een akte van bekwaamheid wenschen voor het onderwijs in hand- en rechtlijnig teekenen en boetseeren en voor het handteekenen, bedoeld in art. 65bis der wet tot regeling van het lager onderwijs, bestaat uit de heeren:

W. B. G. Molkenboer, directeur der Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers te Amsterdam *(voorzitter)*;

L. Beirer, leeraar aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers en aan de Rijksschool voor kunstnijverheid te Amsterdam;

F. Lz. Berghuis, directeur der ambachtsschool en der gemeentelijke burgeravondschool te Arnhem;

J. Bubberman, leeraar aan de Rijks-hoogere burgerschool en aan de gemeentelijke burgeravondschool te Leeuwarden;

A. R. Cohen, leeraar aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers en aan de Rijksschool voor kunstnijverheid te Amsterdam;

H. J. van Dijk, leeraar aan de 5de hoogere burgerschool met 3-jarigen cursus te Amsterdam;

A. van Delden, directeur der Academie van Beeldende Kunsten te 's-Gravenhage;

H. A. C. Dekker, onderwijzer aan de Rijksskweekschool voor onderwijzers te Haarlem, wonende te Amsterdam;

F. Th. Grabijn, leeraar aan de school voor kunstnijverheid en onderwijzer aan de Rijksnormaallessen te Haarlem;

H. J. Horn, leeraar aan de hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Amsterdam;

Bart van Hove, directeur der teekenschool voor kunstnijverheid „Quellinus" te Amsterdam;

J. D. Huibers, leeraar aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderw. en aan de Rijksschool voor kunstnijverheid te Amsterdam;

P. H. Kisjes, leeraar aan de Rijks- hoogere burgerschool te Roermond;

G. A. Laagland, hulpleeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten en onderwijzer aan openbare lagere scholen te 's-Gravenhage;

S. Lantinga Azn., directeur der ambachtsschool te Rotterdam;

J. C. U. Legner, leeraar aan de Rijks-hoogere burgerschool en aan de gemeentelijke burgeravondschool te Utrecht;

M. J. Lens, leeraar aan de hoogere burgerschool met 3-jarigen cursus en aan de gemeentelijke burgeravondschool te Utrecht;

J. H. A. Mialaret, hoofdleeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten te 's-Gravenhage;

J. W. Sevenhuysen, onderwijzer aan de leerschool verbonden aan de Rijksskweekschool voor onderwijzers te Haarlem;

G. A. Scholten, leeraar aan de hoogere burgerschool en aan de gemeentelijke burgeravondschool te Tiel;

W. van der Vliet, leeraar aan de hoogere burgerschool en aan de gemeentelijke burgeravondschool te Maastricht;

H. J. de Vries, directeur der gemeentelijke burgeravondschool en leeraar aan de hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Haarlem;

B. W. Wierink, directeur der industrieschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand en leeraar aan de gemeentelijke kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Amsterdam; en

W. Zwier Gz., leeraar aan de 4de hoogere burgerschool met 3-jarigen cursus en teekenonderwijzer aan openbare lagere scholen te Amsterdam.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Assistent-hoofdingenieur, van middelbaren leeftijd, bij de Maatschappij „IJzergieterij de Prins van Oranje" te 's-Gravenhage.

— Bekwaam teekenaar voor het in kaart brengen van opmetingen eener rivier. Adres den ing. Steijn Parvé te Zwolle. *(Zie adeert. in dit no.)*

— Leeraar in het vakhandteekenen aan de Avondschool voor handwerkslieden, Weteringschans 165 Amsterdam. Salaris f 350 per cursus, van October tot half Maart. Akte M. is vereischte. Adres vóór 29 Juli bij den directeur, liefst persoonlijk, tusschen 9 en 11 of 3 en 5 uren, dagel. behalve Zaterdag en Zondag.

— Teekenaar op eene scheepswerf en machinefabriek, voor het maken van nettekeningen. Adres met opgave van verlangd salaris en referentiën, onder lett. T D, *Alg. Advert.-bureau A. de la Mar Az.*, Amsterdam.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.)

Een practisch ontwikkeld bouwkundige zoekt plaatsing als opzichter, uitvoerder of iets dergelijks. Adres onder No. 9. (1)

ADVERTENTIËN.

Bekwaam Teekenaar

GEVRAAGD voor het in **kaart** brengen van **Opmetingen eener Rivier,** gedurende enkele jaren.

Zich te adresseeren aan den Ingenieur van den Waterstaat STEYN PARVÉ, te ***Zwolle.***

AANBESTEDING.

Nieuwe-Havenwerken

te VLAARDINGEN,

Bestek No. 2.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *Vlaardingen*, zullen op **Zaterdag den 25n Juli 1896,** des namiddags ten **1** ure, ten Raadhuize, in het openbaar **aanbesteden:**

Het verlengen van een bestaanden STREKDAM en het maken van een HAVENDAM, beiden in de rivier „de Nieuwe Maas", en het uitvoeren van BAGGERWERKEN.

Bestek en teekeningen zijn op *franco* aanvrage verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie van af Vrijdag 17 Juli a. s. tegen betaling van *f* **2.—**

Aanwijzing in loco zal plaats hebben op Woensdag 22 Juli 1896, des voormiddags ten 11 ure. Inlichtingen te bekomen bij den Ingenieur N. BIEZEVELD Hkz., *Kanaal 9* te 's Gravenhage.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag den 4 Augustus 1896,** des avonds ten **8** ure, zal namens den Heer JOH. DE LIEFDE, ten zijnen Kantore aan de *Drift No. 23* te *UTRECHT*, worden **aanbesteed:**

„Het maken van een Gebouw, bestemd voor Boek-, Courant- en Handelsdrukkerij, in den tuin achter het perceel aan de Drift No. 23 te Utrecht, met daarbij behoorende werkzaamheden."

Gedrukte Bestekken met 2 teekeningen zijn van af *18 Juli 1896* op franco aanvrage en tegen betaling van *f* **0.50** verkrijgbaar ten bovengenoemde Kantore, alwaar tevens gegadigden inlichtingen kunnen bekomen.

UTRECHT, 13 Juli 1896.

Speciaal adres voor

Teekenbenoodigdheden

J. MEEUSSEN & ZOON

KORTE POTEN 32, Den Haag.

Prima kwaliteit. *Lage prijzen.*

Assurantie Maatschappij

tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

A. P. SCHOTEL G^ZN.
DORDRECHT.
Stoommarmerzagerij Steenhouwerij.
Steen- en Marmerhandel.

Machinale Jalousiën Fabriek

voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen, ruimen voorraad.

S. BRUIGOM, Arnhem.

CRAMER ELSENBURG & CIE.,

Hofleveranciers,

AMSTERDAM.

Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.

Centraalverwarming door heete lucht.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°30 — ZATERDAG, 25 Juli 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

AMSTERDAMSCHE WATERVERVERSCHING.

De Amsterdamsche grachten staan reeds sedert onheuglijke tijden in een kwaden reuk. Al in de 16e eeuw vond Keizer Karel V ze zoo „gecorrumpeerd", dat hij van een bezoek aan de Amstelstad afzag en, om zich geen ziekte op den hals te halen, maar liever te Haarlem bleef.

De ouderwetsche Amsterdammers echter hadden, om zoo te zeggen, geen neus meer voor de minder welriekende geuren der wateren, waaraan zij hunne woningen gebouwd hadden. Was, vooral des zomers, de zwavelwaterstof-ontwikkeling wat overvloediger dan anders, dan bespeurden zij dit aan het blauw-zwart worden van de loodwitverf, waarmede de kozijnen en ramen bestreken waren. Dat zwart worden gaf hun meer ergernis dan de onaangename lucht; zij begroetten dan ook met vreugde de uitvinding van het zinkwit, daar deze verfstof niet zoo zwart werd als de vroeger gebezigde. Ja, niet weinigen der Amsterdammers van een vijftig jaar geleden meenden dat de stank der grachten, wel verre van ongezond te wezen, integendeel bij sommige ziekten een weldadigen invloed uitoefende.

Doch de echte Amsterdammers worden met den dag zeldzamer. De huizen, die al van ouds als „heerenhuizen" golden en die in hun deftigen rijkdom als ware paleizen beschouwd werden, kunnen haast geen bewoners meer vinden. De oude Amsterdammers trekken naar buiten, hunne huizen worden als winkels, magazijn- en kantoorlokalen bij stukjes en beetjes verhuurd en de van buiten komende ingezetenen, die meestal niet bijzonder met aardsche middelen gezegend zijn, kiezen hunne woningen in zulke nieuwe buurten als met den staat hunner financiën zijn overeen te brengen.

Maar al mogen dan ook die van elders gekomenen niet over groote middelen beschikken, zij hebben toch een fijnen neus en ruiken het verschil tusschen de lucht van buiten, waar hun wiegje stond, en den stank der Amsterdamsche grachten. Ook het reukorgaan der tot forensen geworden Amsterdammers heeft beter leeren onderscheiden dan vroeger. Vandaar de al sinds een jaar of tien meer en meer toenemende klachten over de gebrekkige waterverversching.

Ongeveer iederen zomer vonden die klachten een echo in den Raad; men was daar even zeker van als dat er aardbeziën zouden komen. En steeds was dan het antwoord van het Dagelijksch Bestuur, dat men in den toestand geen verbetering kon brengen zoolang er geen sluis in den Amstel gemaakt was; het maken van die sluis werd belet door het uitblijven der annexatie van Nieuweramstel.

En ziet, thans, nu die annexatie een voldongen feit is, maken B. en W. een rapport van den nieuwen Directeur der Publieke Werken openbaar, waarin deze als zijn meening te kennen geeft, dat de waterverversching niets anders is dan een ei van Columbus, waar de vergrooting van grondgebied niets mede te maken had.

De nieuwe titularis zegt wel, dat het rapport van zijn voorganger Kalff, opgemaakt in Mei 1874, niets van zijn waarde heeft verloren, doch hij acht toch de Amstel-schutsluis, die als het ware de kern van dat rapport uitmaakt, totaal overbodig. „Eerst dan", zegt hij, „als tusschen Amstel en Schinkel een nieuwe stadswijk met nieuwe grachten en singels zal verrezen (!) zijn, welke grachten en singels waterverversching behoeven; als een Amstel-Schinkelkanaal te graven is; als men de waterverversching in omgekeerde richting wenscht te doen plaats hebben; eerst dan, maar ook dan alleen, zal aan de nieuwe Amstelsluis behoefte gevoeld worden en kan deze voor de verversching van het nieuwe stadsgedeelte nut hebben."

Voor den tegenwoordigen Directeur geldt het slechts de vraag „wil men blijven ververschen met Zuiderzee-

water op den bestaanden voet, of wel wenscht men de verversching in omgekeerde richting uit het Noordzeekanaal in de richting naar Zeeburg te doen geschieden?" Zijn antwoord op die vraag is, dat het eerste wenschelijk is. De bewoners van het westelijk deel der stad zullen daar wel wat op tegen hebben, want daar het vuile water nu al, sinds jaar en dag, langs hen heen is gegaan, komen zij nooit uit den stank, die vooral in deze dagen bepaald ondraaglijk was. Zij zullen het billijk vinden, dat nu eens de bewoners van de oostelijke stad hun deel dezer heerlijkheden krijgen. Maar, ofschoon de Directeur het lot der westelijken en de „vervuiling" hunner wateren betreurt, hij meent, dat het zoo maar moet blijven.

Meer medelijden heeft hij met de bewoners van de oevers van den Buiten-Amstel en met degenen, die aan de Stadhouderskade en de Mauritskade wonen. Vermoedelijk heeft hij, bij het openen der vensters van zijn huis, van de aangename geuren in die streken meer dan eens door eigen waarneming het bestaan vermoed. Deze „wateren deelden tot dusverre niet in de verversching" omdat zij tot Amstelland's boezem behoorden.

Doch hier zal verbetering komen, want: „met het stoomgemaal te Zeeburg kan bij sluiting der sluis tusschen Loozingskanaal en Nieuwe vaart, water afgemalen worden van Amstelland's boezem en derhalve eene strooming verkregen worden van uit dien boezem over den Buiten-Amstel, langs de Singelgracht beoosten den Amstel en zoo door het Loozingskanaal naar de Zuiderzee." Maar deze „eenvoudige oplossing" geeft geen baat voor de Stadhouderskade. Evenwel ook hier is raad, want „wordt de stadsboezem uitgemalen, daarbij geopend de sluis bij het Leidscheplein, dan zal langs de Stadhouderskade water stroomen uit den Amstel naar de stad."

Het is wel vreemd dat, hoewel al de genoemde sluizen en het stoomgemaal reeds sinds jaren bestaan, toch niemand op zulk een ingenieuze waterverversching gekomen is. Of vreesden de vroegere autoriteiten misschien, dat eene verversching met het allesbehalve frissche Amstelwater weinig baat zou geven? Waren zij wellicht bezorgd, dat het vuile water, te Zeeburg door het stoomgemaal uitgepompt, bij de gewone waterverversching, die van Zeeburg naar de westelijke schutsluizen geschiedt, weer in de stad zou komen en daar den toestand nog zou verergeren?

Misschien is het wel juist tengevolge van de waterververschingsproeven met Stadhouderskade, Buiten-Amstel en Mauritskade geweest, dat niet slechts daar, maar ook in de overige stadsgedeelten een zeer ongunstige toestand heerschte. Nu zoekt de Directeur dien ongunstigen toestand wel te verklaren „door de plotseling ingevallen hevige warmte, waardoor het water, gelijk het in den volksmond heet, is *gekeerd*," maar dit is geen wetenschappelijk argument.

Dat er verband moet bestaan hebben tusschen het *uitmalen* te Zeeburg en de klachten van Dr. Dozy, geneeskundig inspecteur van Noordholland, en van de gezondscommissie, schijnt wel zeker.

Elk systeem van waterversching, dat gebaseerd is op een uitlaten en inlaten van water *ter zelfder plaatse*, moet noodzakelijk falen. Wie daarvan het bewijs wil hebben, herinnere zich slechts den ondraaglijken stank, die in geheel Amsterdam ontstond, toen men eens van het westen, waar tot dusverre het water was uitgelaten, water naar binnen liet stroomen, om het systeem „om te keeren." Laat men het stoomgemaal te Zeeburg veel werken, dan moeten daarvoor modderbanken ontstaan, die een weinig frisschen geur zullen mededeelen aan het water dat ze, bij het binnenkomen voor de gewone „verversching", moet passeeren.

De questie van de waterverversching te Amsterdam is zeer moeilijk. Het is te hopen, dat de tegenwoordige Directeur der Publieke Werken niet zal meenen, haar tot oplossing te hebben gebracht, want dan zal hem slechts teleurstelling wachten. Zijn systeem is wel goedkoop, en als zoodanig zal het den stadsbestuurders wel toelachen. Doch alle waar is naar haar geld, want wat verkrijgt men? In den zoogenaamden stadsboezem blijft alles bij het oude, ja is zelfs voor een slechter toestand te vreezen, omdat het in te laten water door het uitmalen van vuil water te Zeeburg er niet „verscher" op zal worden. In den Buitenamstel, aan de Stadhouderskade en de Mauritskade krijgt men een stroom (?) van Amstelwater, dat nu juist niet door frischheid uitmunt. De bewoners van de Stadhouderskade hebben daarvan al vast een weinig tevredenstellend voorproetje genoten.

Zal er op den duur verbetering komen, dan kan de nieuwe Amstelsluis, die een deel van Amstelland's boezem bij den Stadsboezem zal voegen, niet gemist worden, wat ook de tegenwoordige Directeur moge beweren. Is die sluis er, dan kan men te Zeeburg aan het uitmalen gaan, om aan de westzijde water in te laten. Maar ook dan nog kan het lang duren, eer een volkomen bevredigende toestand zal bereikt wezen. Want, daar de waterverversching nu reeds zooveel jaren in de verkeerde richting geschied is en nog geschieden zal, moet er heel wat vuil de stad door en weggevoerd zijn, alvorens er van „versch" water sprake zal kunnen wezen.

Columbus zette zijn ei op de punt, door die in te drukken; of zijn toeschouwers daardoor bevredigd zijn geworden, weten wij niet. Maar de Amsterdammers zullen zeker aan het mopperen blijven, nadat de heer Lambrechtsen met het waterververschings-ei hetzelfde zal hebben gedaan. Zwavelwaterstof is nu eenmaal geen duizendbloemengeur.

DE NACHTWACHT.

Wij hebben dezer dagen een kijkje genomen in de heropende Nachtwachtzaal. Voor zoover dit van beneden te zien is, schijnt de verandering alleen te bestaan in het wegnemen van de rouwdecoratie, het verwijderen van sommige der plafondruiten en het bedekken van enkele andere ruiten met een ondoorzichtige stof.

Dat het effect bevredigend is, zal wel niemand willen beweren. Door het gedeeltelijk ondoorzichtbaar maken van het plafond is het sterke licht op den vloer der zaal wel veel verminderd, maar tevens is, zooals wij op pag. 188 van dezen jaargang voorspelden, de lichtvermindering op den vloer gepaard gegaan met een lichtvermindering in de zaal, en het „onaangenaam kijkje op de kapconstructie", dat wij verwachtten, is des te onaangenamer, omdat nu blijkt, dat het middengedeelte van het daklicht geheel ondoorzichtig is, daar hier de kap van de eerezaal insnijdt.

Menigeen, die zoo iets niet vermoed had toen het matglas het doorkijken verbood, zal nu denken hoe is dit mogelijk! Heeft Rembrandt's meesterstuk nu al meer dan tien jaar het moeten stellen met het licht dat toevallig ter zijde van de eerezaalkap overblijft? Maar dit mag niemand verbazen. Want de heeren De Stuers en Cuypers, het is bekend genoeg, hebben bij de stichting van het Museum niet in de eerste plaats aan de zoo goed mogelijke verlichting der schilderijen gedacht, doch aan wat zij meenden de voorschriften der redegevende bouwkunstleer te zijn. Die

leer schreef voor, dat de nok der eerezaal moest doorloopen, en zoo gebeurde het, al moest de Nachtwacht daardoor het beste licht missen.

Want, daar nu een driehoek uit het daklicht werd genomen, wiens benedengelegen basis een aanzienlijke breedte heeft, is juist het ondergedeelte van de lichtopening, van waar het beste licht op de schilderij zou vallen, grootendeels donker. Het bovenste deel van het daklicht daarentegen is veel helderder en nu begrijpt men van zelf, hoe de verlichting der zaal zoo slecht is. Het *zenithlicht* toch, dat buitengesloten had moeten worden, valt zoo krachtig in als mogelijk is; het *lager invallend licht*, voor schilderijen het beste, is daarentegen voor het grootste deel onderschept.

Wij vermoeden, dat men nu trachten zal, door het afwolven van de eerezaalkap het gebrek te verhelpen. Doch als men bedenkt, hoe ook dan niets dan veel te hoog invallend koud noorderlicht verkregen zal worden, dan kan men al van te voren zeggen, dat het geld, aan deze verandering te besteden, weggeworpen zal zijn.

Wij gelooven daarom, dat het aanbeveling verdient het advies van den heer Weissman te volgen, en de Nachtwacht eens over te brengen naar den noordelijken wand van een bovenlichtzaal in het Rijksmuseum. Het bezwaar, daartegen geopperd, dat de schilderij de ingangen der bovenlichtzalen niet kan passeeren, is opgeheven, sinds Dr. C. Hofstede de Groot in den laatsten „Spectator" schreef: „Het is mij gebleken, dat mijne mededeelingen omtrent de afmetingen der doorgangen in het Rijksmuseum, gedaan op grond van inlichtingen van een door mij in de allereerste plaats competent geacht persoon, onjuist waren. Jhr. J. Six verklaarde en de heer Jos. Cuypers bevestigde mij op mijne aanvrage, dat de Nachtwacht den toegang tot de zaal Van der Hoop en de correspondeerende portrettenzaal *wel* door kan".

Er zijn dus minstens twee zalen voor de proef geschikt. Natuurlijk zal men de Van der Hoop-zaal liefst maar laten, zooals zij is De portrettenzaal blijft dus over; daar kan flink ruimte gemaakt worden, en, als voor tal van meest middelmatige portretten, die veelal geene andere dan geschiedkundige waarde hebben, geen plaats in andere zalen te vinden is, dan berge men ze maar tijdelijk op.

Het meest gewenscht zou zijn, den noordelijken wand geheel voor Rembrandt te bestemmen, en daar de Nachtwacht in het midden te hangen, geflankeerd door het Jodenbruidje en de Staalmeesters. Had de stad Amsterdam de Ontleedkundige les niet naar Den Haag verkocht, dan ware hier een unieke gelegenheid geweest, om in drie meesterstukken de drie manieren van Rembrandt aan de bezoekers ter vergelijking aan te bieden.

Dat, tegen den zuidelijken wand van de portrettenzaal, de beste doeken uit Rembrandt- en eerezalen een veel betere plaats zou hebben, dan zij nu innemen, is aan geen twijfel onderhevig. Maar wij willen niet te veel verlangen. Als eerst de Nachtwacht maar in de portrettenzaal hangt en daar beter voldoet dan op de vroegere plaats, zullen er van zelf wel stemmen opgaan om te eischen ook andere meesterstukken in een meer voor hen geschikte verlichting te plaatsen.

EEN NIEUW BOUWWERK TE AMSTERDAM.

In het weekblad *De Kroniek* van Zondag 12 Juli is een critiek over den bouw van het kantoorgebouw aan het Muntplein te Amsterdam opgenomen; zij is van de hand van den heer Van der Pek en het loont de moeite haar met een enkel woord te bespreken.

't Valt niet te ontkennen dat de heer Van der Pek den noodigen tijd besteed heeft om dit werk te bestudeeren, 't geen op te maken valt uit deze woorden:

„Ik heb het kantoorgebouw gezien onder mooie luchten, heel teer blond-bruin uitkomende tegen sterke tinten van cobalt en ultramarijn en hel geel-wit, dan was het geheel zeer mooi en zonder kleinheid. En als de wolken werkten en er een groote wolkenschaduw over het gebouw viel, dan kwamen de contouren wonderlijk statig uit tegen de lijnen der aldoor veranderende wolken.

„En bij een dag met grauwen hemel werd ik getroffen door het imposante van het werk als massa.

„Vergelijk, onder welke lucht ook, daar nu onze nieuwste bouwgewrochten bij; die blijven klein en knoeierig, hoe zij ook belicht zijn. Bij sterke of bij strakke luchten, bij regen, mist of duisternis, bij zonne- of bij maneschijn, 't zijn altijd samenstellingen van hinderlijk kleine details en van knutselige torens en gekunstelde geveltoppen".

Dit is voorwaar geen kleinigheid; aangespoord door het edele vuur van den schrijver spoedde ook ik mij bij verschillende luchten naar het nieuwe bouwwerk en kwam tot de slotsom dat het aanbeveling verdient 't ook in de duisternis aandachtig te beschouwen, want nog meer dan bij ultramarijn-, cobalt-, hel-geel-witte lucht, beviel mij toen het bouwwerk, en waarom? Omdat daarbij alleen de werkelijk fraaie contour zoo mooi uitkwam, zonder dat het gemis aan een enkele gepaste versiering zich deed gevoelen en zonder dat het sombere, kloosterachtige en het zwaarmoedige mij noopten heen te gaan.

In 't algemeen genomen geloof ik, dat als de wenschen van den heer V. d. P. bevredigd werden en de nieuwe stijl ons moet geven wat de heer Berlage in dit bouwwerk tentoon heeft gespreid, het spoedig met de vroolijkheid der Nederlanders gedaan zou zijn; een koude sombere stemming zou over ons komen en ons maken tot zwaarmoedige menschen.

Met den heer V. d. P. ben ik het geheel eens, waar hij zich verheugt een man in ons midden te hebben als de heer Berlage, die ongetwijfeld een sympathiek kunstenaar is.

De heer V. d. P. laat zich, zooals hij zelf zegt, niet gemakkelijk overhalen tot het geven van critiek; zijne beschouwingen over het bouwwerk kunnen ook niet als zoodanig gelden en doen ons denken aan dwepen.

Hoe verblijdend 't ook is dat een man als Berlage voor zijn ideeën durft uit te komen, moeten wij de gebreken, die in zijn bouwwerken o. i. bestaan, onder de oogen zien en ons niet laten meeslepen enkel door het durven van een man, die ongetwijfeld hoog staat. Doen wij dit niet, dan zal de nieuwe weg welke voor vele minder fijn ontwikkelde mannen geopend is, ten zeerste misbruikt worden.

Wat de heer V. d. P. omtrent de contouren van het gebouw schrijft, dat de verhoogingen en verlagingen der gevelmuren gewild zijn, dat het doel was een bepaalde lijn tegen de lucht te verkrijgen en dit doel bereikt is, kan ik volkomen beamen. Het bovengedeelte van het bouwwerk moet tot een ieder spreken; het geeft eenvoud in lijnen en tegelijk rijkdom van samenstelling; volgens mijn opinie is dit dan ook prachtig gedacht en geslaagd, en 't glanspunt van het gebouw te noemen. Ook de hoeklijn van den gevel aan de Kalverstraat, gemarkeerd door twee overhoeksche vensters met balkons, waarboven het hardsteenen overgangstuk met de meesterlijk uitgevoerde

naaktfiguur (van den beeldhouwer Zijl), geeft door het fraaie silhouet een uiterst goed geslaagde overgang.

Wat de heer V. d. P. echter over de hoeklijn aan het Rokin zegt, waar hij de toepassing toejuicht van een steenen uitmetseling of beer, die als voeting van het geheel den gevel verbreedt, wordt door mij niet onderschreven, afgezien nog van de vraag of dit uit een artistiek oogpunt te verdedigen is. Ik verheug mij daarentegen dat zulk een belemmering van de passage niet meer wordt toegepast; op zulk een druk punt moet alles gedaan worden om de passage door afschuining of anderszins gemakkelijk te maken en 't verwondert mij zelfs dat hiervoor vergunning van stadswege verkregen is. De hoek, ontstaan door de uitmetseling met den gevel Rokinzijde, zal een geliefkoosd plaatsje worden voor verontreiniging, 't neerwerpen van bedorven voedsel en voor nachtelijke zwervers, wien hij een gemakkelijk slaap- of dutplaatsje aanbiedt.

De heer V. d. P. juicht het toe dat 't geheel zoo mooi vlak gehouden is, en ook ik ben van oordeel dit in alle gevallen beter is dan eene versiering, of beter gezegd ontsiering, met alle mogelijke ornementen; mijns inziens bestaat er echter eene grens en bij onthouding verkrijgt men een somber geheel, terwijl een enkele goed toegepaste versiering niet veroordeeld mag worden en een weinig levendigheid kan geven. Waarom moet het terzijde stellen van machinale, nageperste of verblend-steen zoo verdedigd worden? het zij verre van mij een gevel in mooi miskleurig hardgrauw niet fraai te vinden, maar men vervalt in een uiterste door de baksteenen voor de omlijstingen der ramen ruw af te hakken, zooals voor dit gebouw gedaan werd. Is dit toe te juichen in een tijd dat goed geprofileerde steenen te bekomen zijn en waarin de industrie ons zooveel goeds *kan* geven.

Dat men in vroeger eeuwen, toen men nog niet bij machte was deze steenen deugdelijk te vormen, zoo goed en zoo kwaad mogelijk hieraan een schuinen kant maakte, is toe te geven, maar het is afkeurenswaardig om dit thans te doen, te meer daar het mooie of voortreffelijke ervan niet wordt ingezien. Als men de omlijstingen van de ramen bekijkt, doet zich een zeer ongewenschte hobbelende en ruwe lijn aan het oog voor.

De schrijver heeft niets dan lof voor deze methode en voor het ontbreken van versieringen, als banden, ornementen en dergelijken; in zijne bewondering geeft hij lucht aan zijn afkeer voor gebouwen als het Stedelijk Museum, de Schouwburg en het Rondeel. Waarom juist deze gebouwen worden aangehaald, ligt in het duister; buiten kijf zijn zij volgens een heel andere methode opgebouwd, maar van dezen kant beschouwd, kunnen alle andere gebouwen daarmede gelijk gesteld worden en mag niet vergeten worden, dat ook bij de eigen scheppingen van den heer V. d. P., — als het winkelhuis in de Kalverstraat en de huizen op de Weteringschans, — ook de door hem verfoeide banden, diamantkoppen, karakterkoppen enz., en machinale steen werden toegepast, waardoor volgens den schrijver onbeduidend strak en poenig werk verkregen wordt.

Een van de best geslaagde gedeelten van het gebouw is zeer zeker het halfrond uitgebouwd trappenhuis, dat bij het dak overgaat in een achtkant torentje.

De verdeeling der ramen is, volgens den heer V. d. P., op 't eerste gezicht wat wild, maar naar mijn meening zijn de steenen penanten tusschen de lichtopeningen veel te smal voor zulk een zwaren bouw en zou een andere verdeeling een meer deftig aanzien gegeven hebben.

In welke mate dit gebouw door zijn uiterlijk aan het doel beantwoordt, is een punt dat niet buiten beschouwing mag blijven.

Geeft de onderpui aan den winkel iets bekoorlijks en komt in zulk een zware omgeving de étalage van meest fijne en kleine artikelen goed uit? Voelt men zich aangetrokken door deze soberheid of vervolgt men niet liever zijn weg om elders een keuze te doen? Geeft de onderpui van de Bodega iets opwekkends, en voelt men zich aangetrokken door de groote holle ruimte, gevat in rauwe steen, en waarin een groot glasvlak geplaatst is? Zou men zijn weg niet liever vervolgen en elders iets meer uitlokkends zoeken?

De heer Van der Pek zegt: „den beschouwers, die zulk werk niet reeds van vroeger kenden, zullen de oplossingen te rauw, te bruut schijnen". Onder deze beschouwers wil ik mij voegen; men moet dus eerst aan het rauwe en brute gewend zijn om het mooi te vinden, maar dan is het ook meer mode en reclame dan kunstgenot.

Bij de beschouwing van het bouwwerk als massa verkrijgt men een indruk als van een goed achterdoek op het tooneel, een oogenblikkelijke illusie, maar voor een blijvend iets, voor een gebouw, dat practisch aan het doel moet beantwoorden, geeft het tegelijkertijd te veel en te weinig.

De heer V. d. P. geeft ten slotte een revue van de verschillende gebouwen, door den heer Berlage in de laatste tien jaren ontworpen en we zien daaruit dat het gebouw aan het Muntplein zeker meer eigen opvatting geeft dan dat, hetwelk vóór tien jaren voor de firma Focke & Meltzer gebouwd werd. Bij vergelijking met het gebouw van „de Algemeene" aan het Damrak, kan men echter niet zeggen dat de laatste kunstuiting hooger staat of aantrekkelijker is.

DANIEL.

VARIA.

EEN ONDERGRONDSCHE STRAAT TE LONDEN.

Een van de drukste verkeerswegen te Londen is Cheapside, een betrekkelijke nauwe straat, het verlengde van het welbekende „Strand". Het verkeer aldaar wordt steeds grooter en grooter. 't Is slechts 20 jaar geleden, dat de straat verbreed werd, waarvoor men zich zeer groote financiëele offers moest getroosten. Thans heeft opnieuw een commissie van technici overwogen, hoe Cheapside alsnog verbeterd kan worden; zij is tot de slotsom gekomen dat uit een financiëel oogpunt 't onmogelijk is de straat wederom te verbreeden, want de daarin aanwezige perceelen zijn reeds tot ± 6.5 M. diepte teruggebracht. De eenige afdoende manier om Cheapside te verbeteren, acht men den aanleg van een straat daaronder; deze kan dan alleen dienen voor voetgangers en een electrische tram, in aansluiting met de reeds bestaande ondergrondsche tram.

De tegenwoordige weg zal dan geheel gedragen worden door een raamwerk van ijzeren en stalen balken op ijzeren kolommen. De voetpaden zullen voor een groot deel gevormd worden door een ijzeren raamwerk met prismatisch geslepen glazen, waardoor de benedenstraat gedeeltelijk verlicht zal worden en waaruit tevens de noodige gelegenheid aangebracht wordt voor een doelmatige ventilatie. Daar de verlichting door de genoemde glazen niet voldoende is, zal de onderstraat bovendien electrisch verlicht worden. De bovenstraat zal afwateren in de holle ijzeren kolommen en verder in een riool onder de benedenstraat. Bij dit plan hebben de winkels het voordeel dat zij

PLAAT XIV.

PLAFOND IN EEN WOONHUIS TE 's GRAVENHAGE

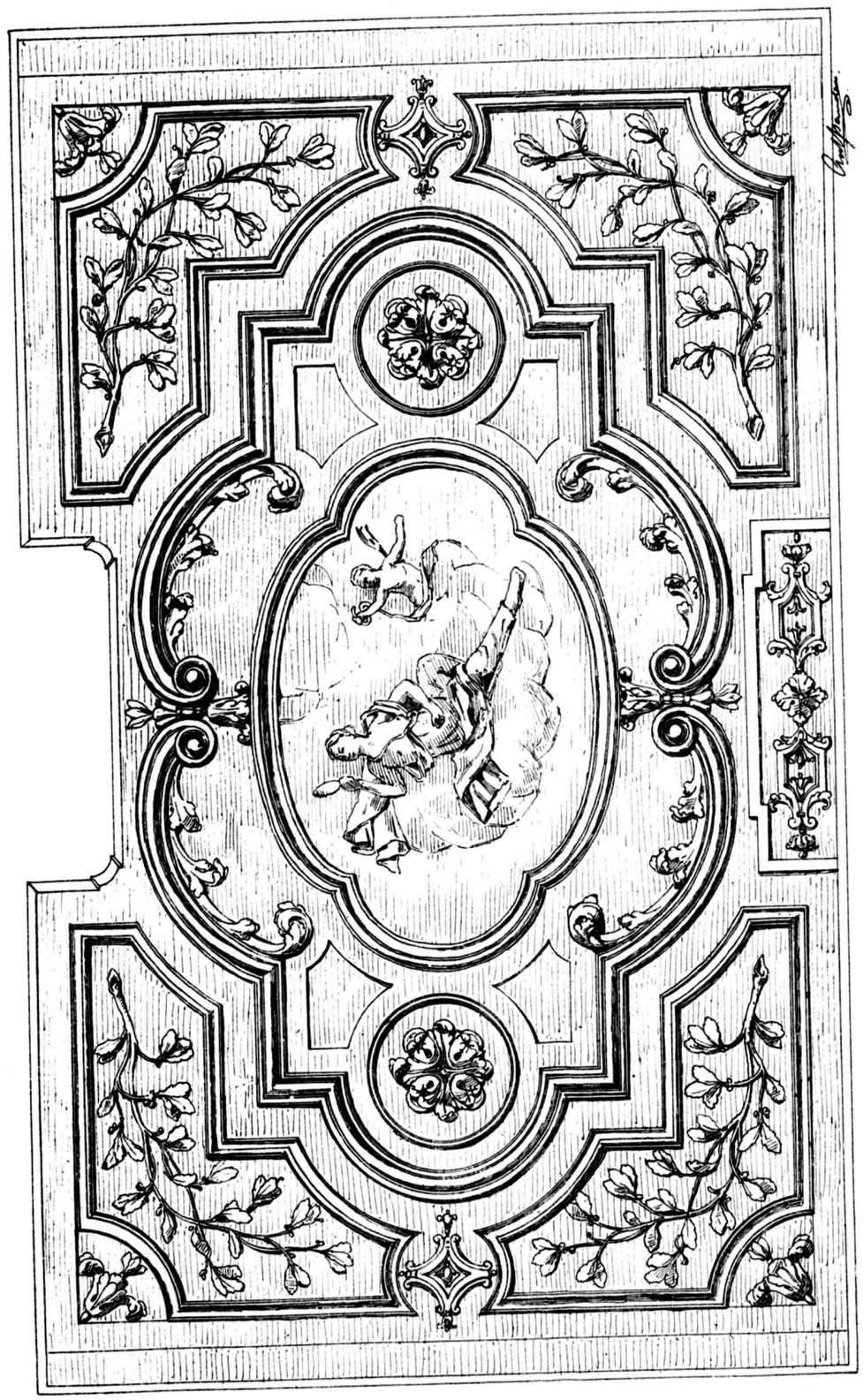

DE OPMERKER 1896.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

in de benedenstraat een tweede pui krijgen en zoodoende meer étalagevlak. Komt dit plan tot stand, dan wordt aan een groote behoefte tegemoet gekomen.

Een Standbeeld.

Pretoria krijgt een standbeeld voor President Kruger. Het monument, ontworpen door den heer A. van Wouw, is ongeveer 12 M. hoog en zal Oom Paul voorstellen in zijn gekleede jas en met een hoogen hoed op, dien hij alleen op Zondag en bij plechtige gelegenheden opzet, d. w. z. de President zelf en niet zijn beeld, die er natuurlijk steeds mede „versierd" zal zijn. Het standbeeld dat in brons uitgevoerd wordt, zal geplaatst worden op een voetstuk en een kolom van graniet. Op elken hoek van het voetstuk zal een figuur aangebracht worden, voorstellende een Transvaalsch burger in verdedigende houding.

Uitvinding van eene nieuwe drijfkracht.

Uit Boston in Massachusetts, wordt aan de „Deutsche Strassen und Kleinbahn-Zeitung" mededeeling gedaan van proefnemingen, met eene door B. J. Benham uitgevonden drijfkracht, die in vakkringen zeer veel opzien verwekt hebben. Gedurende een drietal jaren werkte Benham in het kleine stadje Mystic in den staat Connecticut aan zijne uitvinding en sinds 7 Maart l.l. worden te Boston voor een kring van technische autoriteiten voortdurend proeven genomen met de nieuwe drijfkracht. Voor de toepassing heeft Benham een motor met vier cylinders doen vervaardigen en met behulp van eene zelfwerkende inrichting, de zoogenaamde „co-mingler", worden de elementen, waaruit de nieuwe drijfkracht zich vormt, gemengd; deze bestaan uit gecomprimeerd koolzuurgas en een ander bestanddeel, dat door den uitvinder tot heden geheim gehouden wordt. Bij de exploitatie van spoorweg-, tramweg- en vrachtwagens, kan de Benhamsche motor, wier vier cylinders een zeer kleine ruimte innemen, met voordeel toegepast worden. De ontwikkeling der drijfkracht geschiedt zonder eenig gedruis; de in den „co-mingler" gemengde elementen worden na het gebruik door eene ventileerinrichting steeds naar het meng-apparaat gevoerd. De kosten zijn bijzonder gering en de Benhamsche motor, die in vergelijking met electrische gas- en petroleum-motoren zeer goedkoop moet zijn, slijt in het gebruik zeer weinig. Ook voor scheepvaart, baggermachines, liften, kranen, stampmachines enz. schijnt de toepassing van dezen motor en deze nieuwe kracht mogelijk en daartoe worden proeven genomen.

Tunnel door den Pike's Peak.

Tegenover de geweldige bouwkundige scheppingen van hunne Amerikaansche collega's, konden de Europeesche ingenieurs tot heden op de grootsche tunnelwerken door den Mont-Cenis, Gotthard, Arlberg en het Simplon-project wijzen, waardoor de Europeesche techniek op het gebied der ingenieursbouwkunst nog steeds den voorrang had. Thans heeft zich in Amerika eene maatschappij gevormd: „de Pike's Peak Mining Railway-company" met een kapitaal van 25 millioen dollars, tot het maken van een tunnel door den Pike's Peak, welke de grootste Alpentunnels in lengte aanzienlijk zal overtreffen.

De met dubbel spoor geprojecteerde tunnel, waarvan de uitvoering nog dezen zomer zal worden onder handen genomen, begint bij Colorado-City en eindigt bij Cripple-Creek. De lengte van den hoofdtunnel bedraagt rond 36 K.M., terwijl de vertakkende zijtunnels onder den Cow-Mountain en den Bull Hill in totaal eene lengte verkrijgen van rond 41 K.M., zoodat de geheele tunnel eene tot nog toe niet bereikte lengte van ongeveer 77 K.M. zal hebben. De hoofdtunnel alleen heeft reeds bijna het dubbele van de lengte van den Simplontunnel. Van Sunderland Creek bij Colorado-City uitgaande, loopt het tracé eerst in zuidwestelijke richting tot aan een dal aan de andere zijde van Independence en Victor. Bij Independence vertakt een zijtunnel, welke direct naar Cripple-Creek voert, waardoor de tegenwoordige 86.8 K.M. lange spoorverbinding van Colorado-City naar de beroemde goudmijnvelden van Cripple Creek met rond 64 K.M. verkort wordt. De beide portalen van den hoofdtunnel hebben dezelfde hoogteligging, 2040 M. boven de zee; de helling zal $1^0/_{00}$ bedragen, genoeg om geheele draineering mogelijk te maken. De kosten van het plan zijn op 20 millioen dollars geraamd. Daar zich eenige zijtunnels naar rijke mijnen uitstrekken, verwacht men bij het boren langs de tunnels rijke ertslagen te vinden. De voltooiing van deze, op het gebied van tunnelbouw eenig staande onderneming, die grootendeels door Parijsche en Londensche kapitalisten mogelijk gemaakt wordt, zal eerst in 1906 plaats hebben.

BIJ DE PLAAT.

Het plafond, op de bij dit nommer behoorende plaat voorgesteld, bevindt zich in het huis Prinsengracht n° 30 te 's-Gravenhage, en draagt het karakter van de werken uit het tijdperk van Lodewijk XIV. Evenals alle vroegere pleisterwerken, werd ook dit plafond uit de hand gemodelleerd.

De heer Ant. J. Sanders heeft het plafond opgemeten en in teekening gebracht.

ANTI-STONE.

Op de tentoonstelling te Leeuwarden trekt de expositie van de firma Vane & Co., soda- en anti-stone-fabrikanten te Amsterdam, de aandacht van allen, die voor hunne industrie gebruik maken van stoomketels. De Minister van Waterstaat, die de tentoonstelling met een bezoek vereerde, verwijlde geruimen tijd bij dit artikel en ontving verschillende inlichtingen van den heer J. P. Russink, den vertegenwoordiger der firma Vane & Co. te Amsterdam, waarbij de Minister den wensch te kennen gaf, dat de verdere resultaten de deugd der anti-stone zouden mogen bewijzen en de verzekering gaf, dat de uitkomsten zijne aandacht niet zouden ontgaan. De vertegenwoordiger bedankte den Minister voor de eer, aan de expositie der firma Vane & Co. bewezen en voor de belofte om het oog te houden op de uitkomsten, door de toepassing van anti-stone verkregen.

De heer D. A. Kampschreur, technoloog en lid van bovengenoemde firma, vestigt de aandacht op de waarschuwing, door den heer J. N. Kooij, ingenieur van het stoomwezen in het 5e district, aan de gebruikers van stoomketels gericht, om zich voor het gebruik van het water uit slooten en vaarten in acht te nemen en de ketels dikwijls te doen zuiveren.

Volgens eene mededeeling van den heer Kampschreur bezigen de heeren H. en J. Suyver, machine-fabrikanten te Amsterdam, gedurende de afgeloopen drie maanden, het water van het Westerdok — bekend als zeer slecht en zout — voor hunnen ketel, terwijl zij tegelijk de anti-stone-reiniging toepasten en bij opening van den stoomketel weinig vuil en nagenoeg geen ketelsteen aantroffen, waarop zij zonder bikken direct verder stookten.

Op dezen grond verdient het nemen van proeven met anti-stone aanbeveling.

NOG EEN TEEKEN DES TIJDS.

In de *Prov. Gron. Courant* wordt de strijd tusschen de aannemers en den architect J. P. Hazeu als volgt voortgezet:

L. S.

In uw geacht blad van den 16den dezer een antwoord gelezen hebbende op onze annonce van den 14den dezer, gevoelen wij ons verplicht meerdere grieven tegen den heer J. P. Hazeu, architect alhier, te moeten vermelden, daar genoemde architect het in zijn ingezonden stuk laat voorkomen, alsof de aannemers hem zonder reden willen boycotten. Dit was volstrekt de bedoeling van de aannemers niet; maar naar onze gedachten had de heer Hazeu daar vooreerst genoeg aan. Dit is evenwel gebleken niet zoo te zijn, en daarom zijn wij verplicht om de heeren uitbesteders nog beter op de hoogte te brengen.

Het is niet alleen, dat wij altijd met te lage begrootingen hebben te kampen, maar als er zoo nu en dan eens een werk aan een der aannemers wordt gegund, dan worden zij meesttijds aan banden gelegd voor het uitbesteden van verschillende onderdeelen van dat werk. Verder worden de materialen, waarvoor een goede prijs in het bestek uitgetrokken staat, door den heer Hazeu in den regel zelf geleverd, waardoor er voor de aannemers niets anders overblijft dan arbeidsloon en levering der materialen, waaraan niets verdiend wordt. Dat zijn in hoofdzaak de punten waarom de aannemers voor hetzelfde werk onder directie van den heer Hazeu hooger aannemingsprijs moeten hebben, als onder directie van een der andere heeren architecten.

't Boven aangehaalde is naar onze bescheiden meening niet de schuld der aannemers, maar wel degelijk van den architect, daar die aan de materialen niet behoeft te verdienen en wel de aannemers, en daarom zijn wij verplicht hooger aannemingsprijs te moeten hebben; iets wat van zelf door de heeren uitbesteders betaald moet worden. Mochten er nu nog heeren uitbesteders zijn, die den heer Hazeu toch als architect verkiezen, dan verzoeken wij beleefd, dat er door deze heeren een geheel van den heer Hazeu onafhankelijk persoon gesteld wordt als opzichter en niet zooals er op het oogenblik hier in Groningen een werk door den heer Hazeu wordt uitgevoerd, waar de opzichter van den heer Hazeu tevens uitvoerder van het werk is. Als dit dan alles goed in zijn werk gaat, dan kunnen, naar onze meening, de heeren uitbesteders het architectenloon voor zich behouden; daar de meeste aannemers zich gaarne bereid gevoelen voor datgene, wat de heer Hazeu in zijn ingezonden stuk aan de uitbesteders aanbiedt. U, mijnheer de redacteur, dank zeggende voor de opname dezer regelen, hoogachtend:

Namens de vereeniging van timmer- en metselaarswerkbazen te Groningen:
H. J. MEUGE, *president.*
E. LINGBEEK, *secretaris.*

L. S.

Daar *laster* nu eenmaal een woord is, waaraan meestal maar al te zeer een gewillig oor geleend wordt, zoo gevoelt ondergeteekende zich verplicht, om in verband met het ingezonden stuk, dat namens de Vereeniging van Timmer- en Metselaars-werkbazen alhier in uw geacht blad van heden 21 Juli is opgenomen, slechts een kort antwoord te moeten geven.

„Dat hij nimmer de aannemers die onder zijne architectuur gewerkt hebben, benadeeld of gekortwiekt heeft in de levering der materialen, doch juist tegenovergesteld steeds gezorgd heeft, alles zooveel mogelijk in het bestek opgenomen werd (uitgenomen een enkele maal het verfwerk) opdat de inschrijvers aan het einde hunner berekening de verdiensten in procenten in den meest uitgebreiden zin konden uittrekken."

Het lust hem verder niet om tegenover *zulk* geschrijf als de inhoud van dat ingezonden stuk kenmerkt, uitvoerig te antwoorden, daar het alleen voortgesproten moet zijn uit den koker van misschien enkele van de 80? heeren aannemers, die onder mijn directie wel eens hebben gewerkt en waarschijnlijk voor hen in ongunstigen zin. Dat steller dezes momenteel het mikpunt is van die enkele ontevredenen (want de meesten die ondergeteekende totaal onbekend zijn, staan of worden gebracht onder den invloed van de heeren woord- en uitvoerders) kan hij zich gemakkelijk voorstellen, vooral door het feit, dat hij zelf uitvoerder is van het laatst aanbestede werk van de firma W. Keizer & Co.

Wat het toezicht op dit werk betreft, is het waar dat mijn al te werkzame opzichter (geen vriend zoo me gebleken is, van h.h. aannemers zijnde, omdat hij in hunne oogen *te* nauwgezet schijnt) door mij met de uitvoering daarvan belast is, doch in de *eerste* plaats met goedkeuring van de bedoelde firma, die door het veelvuldig bouwen ook reeds voor zichzelf eenigermate met de uitvoering vertrouwd geraakt is en dus ten allen tijde hen, die belang in deze uitvoering mijnerzijds mochten stellen, wel in staat is om voldoende inlichting, hetzij in gunstigen of ongunstigen zin te geven.

Nog eens: *Laster* of *verdachtmaking* zijn 2 leelijke woorden en deze beide zijn zeer naïf neergelegd in het ingezonden stuk van heeren aannemers.

De ondergeteekende sluit hiermede voor goed zijn geschrijf, het verder aan ieder bevoegden en onpartijdigen beoordeelaar overlatende aan welke zijde zich in 't vervolg te scharen, aan die der heeren aannemers of aan die van den ondergeteekende.

U nogmaals, mijnheer de redacteur, voor uwe afgestane plaatsruimte mijnen dank zeggende, teeken ik me met hoogachting

Uw dw. dienaar,
J. P. HAZEU.

NEDERLANDSCHE VEREENIGING VOOR TEEKENONDERWIJS.

Op Maandag 20 dezer werd de 16e algemeene vergadering dezer vereeniging te Wageningen geopend met een rede van den voorzitter, den heer Molkenboer, die de aanwezigen het welkom toeriep.

Tot bestuursleden werden herkozen de heeren B. W. Wierink, directeur der industrieschool te Amsterdam, en J. D. Huibers.

De heer Wierink deed mededeelingen over levensverzekering en pensioenfonds, waarbij het resultaat hetwelk hij zich had voorgesteld, niet bereikt is en geklaagd werd over weinig belangstelling van den kant der leden om het tot stand komen te helpen bevorderen. De voorzitter beveelt daarop deze zaak, welke verder in het maandblad zal worden besproken, ten zeerste bij de leden aan.

Alsnu kwam aan de orde punt 6 van de agenda: „Bespreken van de concentratie der leerstof met betrekking tot het teekenonderwijs". Dit punt werd ingeleid door den heer J. W. Sevenhuijsen, waarnemend hoofd der leerschool te Haarlem. Zijn conclusie was dat handenarbeid in engeren zin als grondslag moet dienen voor teekenonderwijs, waarop een gedachtenwisseling volgde.

De voorzitter constateerde ten slotte, dat men het in principe toejuichte verbetering te brengen in het teekenonderwijs op de lagere school.

Als plaats voor de volgende algemeene vergadering werd Arnhem aangewezen.

De vergadering was spoedig afgeloopen en te halftwee werd een boottocht naar Westerbouwing en den Oorsprong ondernomen; te 6 uren vereenigde men zich aan een maaltijd in het hotel „de Wageningsche Berg".

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. De Minister van Marine brengt ter kennis van belanghebbenden, dat met 1 October 1896 twee plaatsen als aspirant-ingenieur der marine, op een jaarwedde van *f* 1200, worden opengesteld.

Candidaten, die op 1 September a.s. hun 27e jaar nog niet zijn ingetreden en in het bezit zijn van de diploma's van scheepsbouwkundig en werktuigkundig ingenieur, worden opgeroepen om vóór of op 1 September a.s. een verzoekschrift op gezegeld papier aan den Minister in te dienen.

ROTTERDAM. Donderdag is in de Eerste Katendrechtsche haven ten overstaan van de namens de Portugeesche regeering uitgenoodigde commissie, bestaande uit de heeren R. L. d'Andrade, kapitein ter zee in Portugeeschen dienst, G. J. de Jongh, directeur der gemeentewerken en C. J. Struijk, hoofdinspecteur der bouwpolitie, een aanvang gemaakt met de beproeving van het voor rekening dier regeering door de heeren A. F. Smulders te Slikkerveer geleverde ijzeren droogdok.

Na goedbevinding zal het droogdok naar St. Paul de Loanda aan de westkust van Afrika gesleept worden.

— Deze week is alhier in de Wijde Kerkstraat in tegenwoordigheid van de firmanten der firma A. J. Polak & Zonen, de bouwmeesters en architecten, de heeren B. Hooijkaas & Zoon, de toekomstige gebruikers, zoomede het werkvolk, in allen eenvoud onthuld een geveltje in het ter plaatse opgetrokken pakhuispand aangebracht, dat zoo getrouw mogelijk dien van het huisje teruggeeft waarin Erasmus met zijn moeder woonde.

Opgetrokken geheel in den geest van den tijd waarin de groote burger leefde, ontbreken er de ouderwetsche luifel, de kleine in lood gezette ruitjes, tot zelfs de klopper op de in onder- en bovendeur verdeelde huisdeur niet aan. Ook zijn de luiken en luikjes, groen met wit geschilderd, van de in dien tijd onmisbare grendels voorzien.

Boven den luifel in het midden van het geveltje prijkt de beeltenis van Erasmus Roterdamensis, geschilderd naar een plaat op het gemeente-archief berustende, terwijl ter weerszijden daarvan de volgende opschriften zijn aangebracht:

Aedibus his ortus mundum decoravit Erasmus
Artibus ingenuis, religione, fide
en
Erasmus die het light eerst sagh in dit gebouw
Bestraelt al swerelds rond met godsdienst, konst en trouw.

Op den deurstijl boven den hoofdingang, vermelden de jaartallen 1467 en 1896 het geboortejaar van Erasmus en die van de oprichting van dit geveltje, terwijl daarboven in een nisje, een miniatuurbeeld, in vorm met dat op de Groote markt geplaatst, overeenkomende, is aangebracht.

Doordien de huisdeur van het geveltje tevens de toegang tot de magazijnen is, werd men, hoewel ongaarne genoodzaakt in sommige ramen spiegelruiten te plaatsen ter verkrijging van het noodige licht. Dit neemt, jammer genoeg, veel van het oud-Hollandsche weg. *N. R. Ct.*

HAARLEM. De tentoonstelling-Dr. P. J. H. Cuypers, door het Museum van Kunstnijverheid hier-ter-stede aangekondigd, is geopend. De rotonde, de witte zaal en het trapportaal werden voor deze tentoonstelling beschikbaar gesteld en men staat verbaasd over de veelzijdigheid van den begaafden kunstenaar, die de verschillende technieken op het gebied der decoratieve kunst zoo meesterlijk weet te beheerschen. De tentoonstelling bestaat uit schetsen, ontwerpen en teekeningen van details op ware grootte. Al deze teekeningen hebben voor de practijk gediend en zijn dus voor de beoefenaars der verschillende kunstambachten van groote beteekenis. Een uitgebreide verzameling plastische modellen van figurale en ornementale beeldhouwkunst en werkstukken op het gebied van den kunstsmid en den houtsnijder vullen deze verzameling aan. De directie van het Museum hoopt door het arrangeeren van deze tentoonstelling, een dienst te hebben bewezen aan allen, die zich voor de verschillende kunstambachten interesseeren.

ARNHEM. In de op 17 dezer alhier gehouden vergadering der Vereeniging van Nederlandsche steenfabrikanten werden door het bestuur de uitkomsten medegedeeld van het onderzoek naar den voorraad gefabriceerde Waalsteenen en het aantal verkochte steenen op 10 Juli jl. Uit deze mededeelingen is gebleken, dat het aantal steenen, dat tot dusverre is vervaardigd, weinig verschilt van het gefabriceerde getal in 1895 op denzelfden datum, terwijl de hoeveelheid verkochte steenen aanzienlijk grooter is.

De verwachting is derhalve volkomen gewettigd, dat de prijzen niet zullen dalen. Op 14 Augustus a. s. zal weder een vergadering worden belegd, waarin, zoo noodig, een besluit zal worden genomen omtrent den datum van het eindigen der campagne.

WINTERSWIJK. Op uitnoodiging van het kerkbestuur der Ned.-Herv. gemeente zijn ten vorigen jare door den architect Cuypers Jr. te Amsterdam, ontwerp en kostenbegrooting opgemaakt eener restauratie van het front der groote kerk alhier. Later ontving onze stad het bezoek van den heer V. de Stuers, die de herstelling ten zeerste aanprees. Dat front is in Gothischen stijl opgetrokken, maar heeft door moderne zoogenaamde herstellingen aanzienlijk geleden. De portiek evenwel vertoont zich nog geheel in den vorm als kort na het jaar 1507. Allen heeft de ornementatie van de hardsteenen architraaf boven de deur waarschijnlijk in den Hervormingstijd veel geleden; maar de nissen in de steenen deurposten hebben nog ten deele hare baldakijns behouden, evenals ook de steenen hagedis en andere voorwerpen welke die posten versierden. De beelden van Maria en Jacobus, die eenmaal in die nissen hebben geprijkt, zijn natuurlijk sinds lang verwijderd. Ongetwijfeld is deze geheele ingang een meesterstukje van teekening geweest.

De kosten der restauratie zijn geraamd op ruim *f* 3500. De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft bericht gezonden, dat hij voor dit werk op de eerstvolgende begrooting een subsidie van *f* 2000 zal aanvragen. De burgerlijke gemeente wil, door kunstlievende ingezetenen ondersteund, het ontbrekende aanvullen.

Zal de bekende groote muurschildering dan tevens de toegezegde herstelling ondergaan?

— Door de heeren Dr. P. J. H. Cuypers, Van der Geldt, A. Hermans, L. Hezenmans, Nic. Molenaar, J. F. M. Sterck, J. A. van Straaten Jr., W. Welsing, J. J. Weve en Jos. Cuypers, leden der kunstbroederschap het Bernulphus-gilde, zijn bij het bestuur voorstellen ingediend, te behandelen op de eerstvolgende algemeene vergadering.

Deze voorstellen beoogen de voorbereiding van eenige wijziging in de statuten, waardoor te beter aan het doel van het gilde zou worden beantwoord en waardoor zijn streven in breeder kring zou worden benut, met name onder de katholieke kunsthandwerkers hier-te-lande.

— Aflevering 7 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Primus, door O. A. Corver. — Schetsen uit Zuid-Afrika, door Mimosa. De Vliegenvangers, door Dr. J. E. Rombouts. — De electrische verwarming van het Vaudeville-theatre te Londen, door H. J. Mulder. — De bewegingen in den dampkring, door Dr. G. J. Michaëlis. — De nieuwe onderzoekingen omtrent de kathode-stralen, door Dr. L. Bleekrode. — Prijsvragen. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij de exploitatie der Staatsspoorwegen op Java zijn benoemd tot opzichter 3e kl. de opz. 1e kl. O. Schuurmans; tot onderopz. 1e kl. de onderopz 2e kl. J. J. H. Wijnands, B. E. S. Brender à Brandis en F. Lentze; tot onderopz. 2e kl. de onderopz. 3e kl. Th. A. B. A. van der Put, C. Th. Doeve en G. A. R. Beekveld.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië: toegevoegd aan den chef der 1e waterstaats-afd. voor het doen van opnemingen in het belang van de verbetering der irrigatie in de residentie Krawang, de ingenieur 3e kl. J. J. A. van Drevelt, thans geplaatst bij de opnemingen in de residentie Djokjakarta; aan den chef der werken en opnemingen aan de rivier de Solo, de benoemde opz. 3e kl, G. L. A. Kaltofen, Th. E. Clark, Th. M. E. Heijerdahl en A. Th. van der Zon Brouwer; aan den chef der 3e waterstaats-afd. in het bel. der verb. van de ben. Serang- of Tangoelanginrivier en van de bevloeiing en afwatering in het district Wedoeng (res. Japara en Semarang), de ben. opz. 3e kl. J. G. Berkhemer.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn de heeren H. H Poederbach en J. C. van Eendenburg benoemd tot buitengewoon opzichter bij het voltooien van de beide toeleidingskanalen van de sluis te IJmuiden.

— Tot directeur der stoomtram-maatschappij 's-Hertogenbosch—Heusden—Waalwijk is benoemd de heer E. de Thouars, thans chef van dienst bij de stoomtram-maatschappij Breskens—Maldeghem, te Breskens.

— De Koning van Wurtemberg heeft den kunstschilder C. Bisschop benoemd tot kommandeur der Friedrichsorde, naar aanleiding van de internationale kunsttentoonstelling te Stuttgart.

— Bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen is benoemd tot adj.-ingenieur 1e kl. bij den dienst van weg en werken M. L. Bleuland van Oordt.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Gemeente-opzichter. Jaarwedde f 400. Een gepens. sergeant der genie heeft de voorkeur. Adres lett. A, boekh. J. van Bentum en Zn, Gouda.

— Bekwaam teekenaar voor het in kaart brengen van opmetingen eener rivier. Adres den ing. Steijn Parvé te Zwolle. (*Zie advert. in no.* 29.)

— Leeraar in het vakhandteekenen aan de Avondschool voor handwerkslieden, Weteringschans 165 Amsterdam. Salaris f 350 per cursus, van October tot half Maart. Akte M is vereischte. Adres vóór 29 Juli bij den directeur, liefst persoonlijk, tusschen 9 en 11 of 3 en 5 uren, dagel. behalve Zaterdag en Zondag.

— Bouwkundig opzichter-teekenaar. Salaris *f* 60 per maand. Adres No. 970 *Spaarnebode* te Haarlem.

— Jong bekwaam ingenieur of technicus voor Duitsche correspondentie en het behandelen van centrale verwarming-inrichtingen en electrische installaties. Adres lett. F. S. C. Advert.-bur. C. W. Beteke, Rotterdam.

— Leeraar in het hand- en rechtlijnig teekenen, m. o., te Brielle. Jaarwedde als leeraar aan de H. B. S. *f* 800 en als directeur-leeraar aan de teeken-avondschool *f* 500. Adres den Burg. vóór 5 Aug.

— Teekenaar op een scheepswerf en machinefabriek, voor het maken van netteekeningen. Adres met opgave van verlangd salaris en referentien, lett. T. D., Adv.-bur. A. de la Mar Az. Amsterdam.

— Twee à drie gedipl werktuigk. ingenieurs bij den dienst van Weg en Werken der Maatsch. tot Expl. van Staatsspoorw. Zij, die studie hebben gemaakt van electrotechniek, genieten de voorkeur. Adres bij den chef dier afd., kamer No. 126, Centraalbureau Utrecht.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een practisch ontwikkeld bouwkundige zoekt plaatsing als opzichter, uitvoerder of iets dergelijks. Adres onder No. 9. (2)

— Voor het maken van schetsen, besteknteekeningen enz., biedt zich, tegen billijke vergoeding, iemand aan. Adres onder No. 109 aan den boekh. Joh. G. Stemler Cz., Amsterdam. (*Zie adv. in dit nommer.*) (1)

ADVERTENTIEN.

IJzendijcke Documents classées des arts dans les Pays-Bas.

Het meest uitvoerige werk dat ooit verscheen op het gebied van Hollandsche kunst.

720 platen in 3 portefeuilles.

Door toevallige omstandigheden is *ondergeteekende* in de gelegenheid een klein aantal Exemplaren, geheel nieuw en nimmer in handen geweest zijnde aan te bieden voor slechts *f* **300.—** in plaats van den thans geldenden prijs van *frs.* **1000.—** Indien gewenscht kan de betaling in *termijnen* geschieden.

H. EISENDRATH,
Amsterdam, Rokin 117.

B. HOLSBOER.
Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor WETENSCHAPPELIJK GEBRUIK.
BEKROOND voor WATERPAS-, HOEKMEET- en andere INSTRUMENTEN met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN enz. enz.
Bakens, Rotatie- en Inductie-toestellen, Telegraaf-Apparaten, enz. enz.

Heipalen, Spieren, Steiger- en Sparhouten,
worden tot **zeer concurreerende prijzen** geleverd door
„De Russische Houthandel",
GEVESTIGD TE ARNHEM. — Directeur H. KOOY Jr.
Opslagplaats: *PAPENDRECHT, tegenover DORDRECHT.*
Agent voor NEDERLAND: HERM. KALIS te Sliedrecht.

Machinale Jalousiën Fabriek
voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen, ruimen voorraad.
S. BRUIGOM, Arnhem.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

(*Voor rekening van den Staat*).

Op **Dinsdag** den **4n Augustus 1896**, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 712.

Het maken van een tweeden doorgang onder den spoorweg in de Roermondsche straat op het station VENLO.
Begrooting *f* 9900.—.

De besteding geschiedt volgens § 43 van het bestek.

Het bestek ligt van den 17den Juli 1896 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur **A. VAN LIEBERGEN** te *Venlo* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.**—.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 28n Juli 1896, ten 10 40 uren voormiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 16den Juli 1896.

AANBESTEDING.

Het BESTUUR van het WATERSCHAP HOEDEKENSKERKE, zal op **Woensdag den 29 Juli 1896**, des namiddags te **2** uren, in het Gemeentehuis te *Hoedekenskerke*, trachten aan te besteden, bij enkele inschrijving:

a. Het leveren en lossen van 1200 scheepston afval van Doornikschen, Lessineschen of Bazaltsteen;
b. Het leveren en lossen van 60 scheepston Puin of Brikken; in twee perceelen.

De inschrijvingsbiljetten te bezorgen in bovengenoemd lokaal, in een daartoe gestelde bus, één uur vóór het uur der aanbesteding.

Nadere inlichting geeft de Opzichter J. KOLIJN te Hoedekenskerke.

HOEDEKENSKERKE, 13 Juli 1896.

Het Bestuur voornoemd:
M. DE REGT, *Dijkgraaf.*
J. RISSEEUW, *w. Ontv.-Griffier.*

AANBESTEDING

Op **Donderdag den 6den Augustus** e. k. zullen ondergeteekenden, namens hunnen Principaal, in het Café *Welgelegen* te ***Bloemendaal***, publiek **aanbesteden.**

Het bouwen van een Villa met stal, koetshuis en woning in het Park aldaar.

De teekeningen en het bestek liggen ter inzage in genoemd Café, en zijn te verkrijgen bij de ondergeteekenden tegen betaling van **f 3.**— per exemplaar.

ROOG en VAN DEN BAN.
Architecten HAARLEM.

AANBESTEDING

Op **Maandag 3 Augustus 1896,** des voormiddags te *elf ure*, zal door den Architect J. WOLBERS, namens zijn principaal, in het Koffiehuis van den Heer MONTAGNE, worden *AANBESTEED:*

Het bouwen van een HEERENHUIS op een terrein gelegen aan den Dreef te Haarlem.

Bestek en teekeningen te verkrijgen van af ***Dinsdag 28 Juli*** tegen betaling van ***f* 2.50** bij de Boek- en Handelsdrukkerij van den Heer KLEIJNENBERG, Zijlstraat 59 te *Haarlem.*

Vraag de OLIFANTBUS,
beste en goedkoopste INMAAKBUS voor Huishoudelijk gebruik.
Bekroond:
ANTWERPEN '94.
AMSTERDAM '95.
BUSSEN zonder bovenstaand *Fabrieksmerk* zijn **namaak.**
Firma BAKKER en WAAL,
Krommenie* & *Amsterdam.

Met het maken van **Schetsen, Bestekteekeningen** enz. voor een BOUWONDERNEMING of voor een ARCHITECT, AANNEMER enz. wenscht iemand, van wien de beste informatiën kunnen verstrekt worden, **zich tegen billijke vergoeding belast te zien.** Het werk liefst aan huis.

Brieven onder No. 109, aan de boekh. JOH. G. STEMLER Cz., **Amsterdam.**

TE KOOP

mede op grondrente, in de onmiddellijke nabijheid van *'s-Gravenhage*, **ongeveer 45,000 cA. BOUWGROND** geheel of gedeeltelijk, met een zich daarop bevindend **BUITENVERBLIJF.** Het BUITENVERBLIJF, zeer geschikt voor Kostschool of Pensionaat, is ook afzonderlijk **TE HUUR**, met een gedeelte van den TUIN.

Door de ligging van het terrein aan goed vaarwater, is de grond o. m. uitmuntend geschikt voor de stichting van fabrieken.

Franco aanvrage bij den Architect K. STOFFELS, *Prins Hendrikstraat 30a* te 's-Gravenhage.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

J. D. HOEK, 's Gravenhage.
SPECIALITEIT IN
gesmeed ijzeren HEKKEN, en fijne SMEEDWERKEN, BRANDKASTEN, KLUISDEUREN enz.
Vraag attesten van de vuur- en valproef op den 5 Sept. 1895 alhier gehouden.

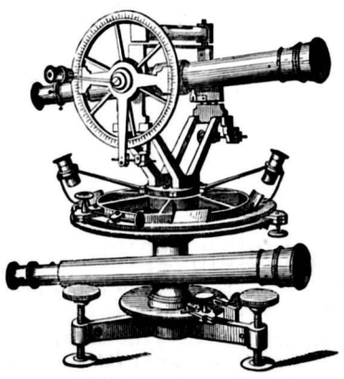

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°31 — ZATERDAG, 1 Aug. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

KUNSTNIJVERHEID.

In verschillende dagbladen las men dezer dagen: „De tentoonstelling—Dr. P. J. H. Cuypers, door het Museum van kunstnijverheid te Haarlem aangekondigd, is geopend. De rotonde, de witte zaal en het trapportaal werden voor deze tentoonstelling beschikbaar gesteld en men staat verbaasd over de veelzijdigheid van den begaafden kunstenaar, die de verschillende technieken op het gebied der decoratieve kunst zoo meesterlijk weet te beheerschen. De tentoonstelling bestaat uit schetsen, ontwerpen en teekeningen van details op ware grootte. Al deze teekeningen hebben voor de practijk gediend en zijn dus voor de beoefenaars der verschillende kunstambachten van groote beteekenis. Een uitgebreide verzameling plastische modellen van figurale en ornementale beeldhouwkunst, en van werkstukken op het gebied van den kunstsmid en houtsnijder vullen deze verzameling aan. De directie van het Museum hoopt door het arrangeeren van deze tentoonstelling een dienst te hebben bewezen aan allen, die zich voor de verschillende kunstambachten interesseeren."

Daar wij ons onder de laatstgenoemde menschensoort meenen te mogen rangschikken, zijn wij opgegaan naar de Spaarnestad. Alvorens ons naar het Paviljoen te begeven, wandelden wij eerst de stad eens rond en zagen dat de bouwkunst daar niet minder bloeit dan de tulpen in het voorjaar. Vele gevels zijn daar in den laatsten tijd verrezen, die als verblijdende openbaringen van een streven naar wat nieuws mogen gelden. Onder het meest geslaagde noemen wij een spiegelfabriek in de Smedestraat, een „Bodega" in de Barteljorisstraat en een woonhuis in de Hazepaterslaan.

Ook zagen wij, dat het Rijk de Vleeschhal en den westelijken gevel der St.-Bavo aan het restaureeren is. 't Wordt alles heel mooi, nieuw en frisch, net als of het verleden jaar gebouwd was. Maar de poëzie is met de echtheid tegelijk verdwenen.

Toen wij de rampe, die naar de bel-étage van Lodewijk Napoleon's paleis leidt, wilden opgaan, zagen wij daar opgesteld de klok, afkomstig van den pas gesloopten beschuittoren te Wormer. Zij is niet een der fraaiste werken van Henricus Meurs, die in het begin der 17e eeuw hier-te-lande als klokgieter werkzaam was. De ornementale bovenrand is slordig afgewerkt. Maar toch, het jaartal 1620 behoefde niet op de klok te staan, om haar aanstonds als een werk uit het begin der 17e eeuw te doen kennen. De stijl der ornementen, het karakter der majuskels zou geen twijfel overlaten.

Doch nu naar boven. Zij „die zich voor de verschillende kunstambachten interesseeren" schenen een anderen dag dan wij voor het bezoeken der tentoonstelling te hebben uitgezocht, want de deur was op slot en, toen zij geopend was, bleek er nog geen enkel belangstellend bezoeker aanwezig. Ook daarna werd onze rust niet gestoord.

Door een paar zalen met zeer fraaie gips-afgietsels, die tot het Museum van kunstnijverheid behooren, bereikten wij de rotonde. Wij stonden verbaasd. De wanden van deze ruime zaal waren, tot boven aan toe, behangen met teekeningen en zoo was het ook in de witte zaal en op het trapportaal. Welk een overvloed! Inderdaad, men moet bewondering hebben voor een werkkracht, als die van den heer Cuypers. Want blijkbaar is wat men hier ziet, nog slechts een betrekkelijk klein deel van het *oeuvre* van den architect.

In hoofdzaak is het kerkelijk werk, dat tentoongesteld werd; of men hier met opzet of toeval te doen doen heeft, kan in het midden gelaten worden, maar zooveel is zeker, dat de heer Cuypers, die als religieus bouwmeester voor het eerst naam maakte, misschien ook als zoodanig beoordeeld moet worden, om hem op zijn juiste waarde te schatten.

Eigenaardig is het, dat men hier niets anders ziet dan Gothiek, Gothiek en nog eens Gothiek. De tentoonstelling zal dan ook een tegenvaller wezen voor hen, die in den heer Cuypers gaarne den vader van een nieuwen bouwstijl zouden begroeten. Al die altaren, predikstoelen, communiebanken, ciboriën, kerkglazen, bidbanken, processievaandels, antipendiën en andere kerkelijke benoodigdheden getuigen in het minst niet van een streven naar wat nieuws. Zij zijn ontworpen in de vormen van de 13e, 14e of 15e eeuw, blijkbaar al naar de bestellers dit wenschten. Van de 19e eeuw zit er niets in, of het moesten de schreeuwende kleuren zijn, die zeker in de wezenlijke middeleeuwen niet zulk een groote rol hebben gespeeld.

Viollet-le-Duc is uit alles te proeven. Maar als men deze tentoonstelling als maatstaf nemen mag, dan beschikt de heer Cuypers niet over zooveel smaakvol teekenaarstalent, als indertijd het *oeuvre dessiné* van den Franschman zoo aantrekkelijk maakte, ook voor hen, die overigens voor de middeleeuwen niet bijzonder veel voelden. En daardoor komt het, dat deze tentoonstelling zich niet verheft boven het kerkfabriek-peil. De stempels op veel van de teekeningen geplaatst, bewijzen dat zij inderdaad voor de Roermondsche fabriek vervaardigd werden.

Zooals wij reeds zeiden, deze tentoonstelling zal een teleurstelling zijn voor velen der hedendaagsche jongeren, die zich den heer Cuypers anders hadden voorgesteld. Maar die jongeren mogen niet vergeten dat de bouwmeester, wiens teekeningen zij hier zien, van zijne middeleeuwsche sympathieën nooit een geheim heeft gemaakt. Geloof en kunst stonden bij hem altijd in het innigst verband en daardoor heeft hij zich, van den aanvang af, onderscheiden van zijn leermeester Viollet-le-Duc, die de middeleeuwen meer van een vrijdenkers-standpunt beschouwde en die, vooral in den lateren tijd van zijn leven, zich als het ware boven de historische stijlen verhief om daaraan slechts enkele beginselen te ontleenen, die, toegepast, tot een nieuwen stijl zouden kunnen leiden. De omstandigheden hebben Viollet-le-Duc echter die toepassing belet.

Viollet-le-Duc, wie zou het willen ontkennen, is met navolgingskunst begonnen, doch langzamerhand ging hij het onbevredigende daarvan inzien en predikte hij met overtuiging de nieuwe kunst, op het rationalisme gebaseerd. Hij meende den dageraad van deze nieuwe periode reeds aan de kimmen te zien gloren.

En nu is, wat wij hier in het Paviljoen te Haarlem zien, voor het allergrootste gedeelte navolgingskunst, werk van een man, die met ijver de kunsttaal der verschillende middeleeuwsche tijdperken heeft bestudeerd en die, de taalregels zoo nauwkeurig mogelijk volgend, aan den arbeid toog om allerlei voor 19e-eeuwsche menschen te maken. Van katholieke zijde vooral wordt die arbeid geprezen, omdat men daar aan de navolging der middeleeuwen groote waarde pleegt te hechten. Maar het is aan gegronden twijfel onderhevig of het nageslacht zich bij deze waardeering zal aansluiten. Reeds wordt overal de eisch gehoord: geen kunst zonder oorspronkelijkheid.

Maar er is ook een andere Cuypers, die van het Rijksmuseum en het Centraal-station. En nu is het jammer dat de tentoonstelling zoo weinig teekeningen, op deze gebouwen betrekking hebbende, bevat. Wij voor ons zouden het meerendeel der geëxposeerde kerkelijke kunst gaarne gemist hebben, indien er wat meer teekeningen van deze beide wereldlijke bouwwerken voor in de plaats hadden kunnen komen. Want wij zijn overtuigd dat, indien het nageslacht den heer Cuypers waardeeren zal, die waardeering haar grond zal vinden in de detailleering dezer beide gebouwen.

De aandachtige beschouwer zal hebben bespeurd, hoe de heer Cuypers in zijn nu bijna veertigjarig kunstenaarsleven zichzelf steeds gelijk bleef. In de wijze van voorstelling mogen in den loop dier jaren enkele wijzigingen zijn waar te nemen, de opvatting blijft dezelfde. Alleen bij enkele ontwerpen en teekeningen van den allerlaatsten tijd, die onder medewerking van Joseph Cuypers ontstaan schijnen te zijn, heeft zich die opvatting eenigszins gewijzigd. Mag men daaruit de voorspelling afleiden, dat de zoon den vader vooral als *novateur* wil volgen en zich, minder dan deze, om de eischen der historisch-middeleeuwsche stijlen zal bekommeren? De toekomst zal het leeren. Wij zouden het van den zoon zeer verstandig vinden, indien hij nieuwere paden ging opzoeken dan die zijn vader, nu haast een halve eeuw geleden, ging bewandelen. Het is maar jammer dat de geestelijkheid, door haar vasthouden aan de Romantiek, die nu toch eindelijk wel afgedaan heeft, het inslaan van andere wegen zeer moeilijk maakt. Want wie zich niet trouw aan de middeleeuwsche traditie houdt, loopt gevaar zijn geestelijke clientèle aanmerkelijk te zien inkrimpen.

Toch begrijpen wij niet dat de katholieke kerk, die, onveranderlijk als zij was wat het geestelijke betrof, toch in de negentien eeuwen van haar bestaan zich van alle kunststijlen bediend heeft, hier-te-lande moderne kunstuitingen zoo tegenwerkt. Wij kunnen daarin niets anders zien dan een zuiver locaal verschijnsel, dat misschien, voor men dat verwacht, verdwenen zal zijn.

Wij weten niet, of Dr. Cuypers ooit den band, die hem is aangelegd, heeft voelen knellen; misschien was zijn liefde voor de middeleeuwen wel zoo groot, dat hij telkens en telkens weer met genoegen aan den arbeid ging, als hem 12e-, 13e-, 14e- of 15e-eeuwsche ontwerpen gevraagd werden. Wij denken hier aan Byron's *Prisoner of Chillon*, die zoo lang gevangen zat, en die uitriep:

My very chains and I grew friends,
So much a long communion tends
To make us what we are.

Mocht, wat haast niet is aan te nemen, de heer Cuypers nog ooit uit zijn middeleeuwsche omgeving verwijderd worden, dan zou hem dit zeker smarten. Waarschijnlijk zou hij dan zeggen:

And thus, when they appear'd at last
And all my bonds aside were cast,
These heavy walls to me had grown
A hermitage — and all my own!

Menig jongere, die deze tentoonstelling bezoekt en die vervuld is van nieuwe idealen, zal den man beklagen, die zooveel jaren gedwongen is geweest om, op straffe van zijn reputatie te verliezen, steeds in hetzelfde kringetje rond te draaien, steeds in hetzelfde middeleeuwsche vertrek te blijven. Doch wie zoo denkt, vergeet dat men aan alles went, ook aan ketenen.

Zooals wij reeds zeiden, is er slechts betrekkelijk weinig werk van den heer Cuypers, die, in groote wereldlijke bouwwerken, naar wat nieuws trachtte. Daarom geeft de tentoonstelling ons voornamelijk den indruk van te bestaan uit voortbrengselen, gesproten uit het brein van iemand, die minstens drie eeuwen te laat ter wereld is gekomen en die met noeste vlijt getracht heeft aan reeds lang begraven kunstidealen een schijn van nieuw leven in te blazen. Een geheel andere indruk zou verkregen zijn, indien de details van het Rijksmuseum en het Centraal-station te Amsterdam waren bijeengebracht.

Misschien ligt het in de bedoeling ons later dit eens te laten zien. In dat geval zullen de bezoekers den heer Cuypers van een andere, en in ons oog veel betere zijde leeren kennen.

ROUAAN.

De goedkoopste wijze om Rouaan, de hoofdstad van Normandië, te bereiken, is over zee; deze reis is daarenboven ook heel wat aardiger dan die in een spoorwegwagen. Men komt eerst aan Havre, een moderne stad, die al de gemakken, welke het hedendaagsche leven kan bieden, oplevert; niemand zal zich zijn oponthoud daar beklagen, doch de liefhebber van het pittoreske voelt er zich niet bevredigd.

Maar als men de Seine, die tot Rouaan eigenlijk een zeearm mag heeten, opvaart, komt de schilderachtigheid reeds. De oevers zijn zoo fraai, als men slechts wenschen kan. Het weligst groen wisselt af met aardige stadjes en dorpjes; achtereenvolgens komt men La Bouille, Dieppedalle, Croisset, Quevily voorbij; de laatste plaats trekt door haar groote werven de aandacht. Boven op de heuvelen liggen verscheidene kasteelen in het groen verscholen; een oude toren is die van Canteleu, vanwaar men het schoonste gezicht op Rouaan geniet.

De stad verschijnt op den rechteroever en is half in de uchtendnevelen verscholen. Geestig speelt het zonlicht op de roode daken, op de torens, die overal uit de huizenrij omhoog rijzen; boven alles uit steekt de ijzeren spits der kathedraal, hoog maar leelijk. Aan de kaden ziet men schepen, die hunne lading lossen in reusachtige lage loodsen. En nu komt ook een brug, waarbij de stoomboot aanlegt.

De aankomende reiziger voelt zich min of meer teleurgesteld, wanneer het eerste gebouw, dat zijn oog treft, de schouwburg is, die in zijn hoofdvormen aan het Parijsche Châtelet herinnert en wiens details als twee druppelen water op die van Garnier's Opera gelijken. Met weinig moeite kan men zich op dit punt der stad dan ook verbeelden, te Parijs te zijn. De menschen zitten voor de café's, de rijtuigen draven af en aan, de courantenventers schreeuwen. Is dit nu Rouaan?

Maar als men zich in het hotel wat verkwikt heeft en gaat wandelen, bemerkt men al ras het verschil. Natuurlijk gaat men eerst naar Nôtre-Dame. De Rue du Grand-Pont, die daarheen den kortsten weg vormt, is op weinig aangename wijze gemoderniseerd. Daarom is het beter den Quai de Paris te kiezen en dien te volgen tot den Pont de Pierre. Dan gaat men linksaf en komt op een plein, dat La Haute Vieille Tour heet, ofschoon er niets van een toren te zien is. Hier vindt men nog oude huizen, met schilderachtige verwaarloosde leien daken. De marktvrouwen zitten er onder groote parapluien hare groenten te verkoopen. Een zeer eigenaardig bouwwerk trekt er de aandacht; het is een soort van paviljoen, uit twee verdiepingen bestaande. Tot de bovenste verdieping geven breede trappen toegang. Het geheel is een schepping der 16e-eeuwsche Renaissance; zijn bestemming had eenige overeenstemming met de oud-vaderlandsche kaak. Eenmaal per jaar toch had het kapittel der kathedraal het recht, een misdadiger die ter dood veroordeeld was, in vrijheid te doen stellen, mits de veroordeelde openlijk boete deed en eenige godsdienstige plechtigheden vervulde. Natuurlijk waren de meeste misdadigers hier wel toe bereid; maar de geschiedenis weet toch ook te verhalen van sommigen, die liever het schavot beklommen, dan de gestelde voorwaarden te vervullen. Het gebouwtje heeft eenvoudige, doch sierlijke vormen. Van de bovenste verdieping wordt een fraai gezicht op de kathedraal en de kerk van St. Ouen genoten.

Na gaat men de Rue de l'Epicerie in, en ziet dan het zijportaal van de kathedraal, dat aan de zuidzijde gelegen is en als *portail de la calende* bekend staat. De straat is zeer schilderachtig en bevat nog verscheidene houten gevels, die wel niet tot de middeleeuwen, maar toch tot voor 1600 opklimmen. Zeer eigenaardig is het gezicht uit deze straat op den zuidelijken transeptgevel der kathedraal, die een der rijkste werken van den Flamboyant-stijl genoemd mag worden. In den omtrek ontbreekt het niet aan nauwe straatjes, waar nog menig oud bouwfragment te vinden is.

Ook de omgeving van de kathedraal zelve is hier zeer pittoriek. Men vindt daar de oude kapittelgebouwen om binnenpleintjes gegroepeerd; vooral de Cour de la Maitrise heeft, vrij ongeschonden, haar middeneeuwsch aanzien behouden. Voor wij echter de hoofdkerk bezoeken, gaan wij eerst eens „la grosse Horloge" zien. Hier zijn wij weer midden in het stadsgewoel, waar de poort met een groote wijzerplaat daarboven (vandaar de naam) een zonderling effect maakt. De ornementatie van de wijzerplaat is zeer rijk, in den stijl van het begin der 16e eeuw; de bekroning, veel eenvoudiger, schijnt niet bij het oorspronkelijke ontwerp behoord te hebben. Natuurlijk zijn ook een Rococo-aanbouwsel, en een Gothische toren daarachter niet als onderdeelen van het geheel bedoeld. Met de poort vormen zij echter een zoo schilderachtig geheel als slechts gewenscht kan worden.

Een heel eind verder bereiken wij de kerk van St. Maclou, die misschien de fraaiste van geheel Rouaan is. Wat den bezoeker vooral treft, is dat men bezig is niet alleen om deze kerk te restaureeren, maar ook haar omgeving in den middeleeuwschen toestand terug te brengen. Als alles klaar is, zal men zich werkelijk kunnen verbeelden, in den tijd van Lodewijk XI te leven, ten minste zoolang zich geen mensch vertoont, want dan is de aardigheid er natuurlijk af.

De kerk is geheel in den rijksten Flamboyant-stijl gebouwd; het koor heeft een omgang en kapellen, boven het kruis verheft zich een toren met een zeer elegante spits. Door dezen toren herinnert het gebouw aan Engelsche werken; torens op het kruis zijn in geheel Normandië te vinden en het schijnt dat ze, sinds Willem den Veroveraar, ook aan gene zijde van het Kanaal in zwang kwamen. De eigenaardigheid van de kerk is haar westelijke gevel, die uit drie portalen bestaat, welke echter niet in één lijn liggen, doch een soort van trapeziumvormige voorhal begrenzen, ongeveer op de wijze van de Frauenkirche te Neurenberg.

Doch nu naar de Kathedraal. Evenals zoovele andere gebouwen der middeleeuwen bestaat ook deze kerk uit overblijfselen van allerlei stijlperioden. Wel is, in hoofdzaak de 13e eeuw hier aan het woord, doch ook Romaansche gedeelten worden gevonden. De westelijke traveeën van den middenbeuk hebben nog volkomen het karakter der 12e eeuw; ook het koor toont in zijn halfcirkelvormigen omgang met drie eveneens halfcirkelvormige kapellen den stijl van dien tijd. De vroeg-Gothiek, nog met allerlei Romaansche herinneringen gemengd, is in het transept, dat uit drie beuken bestaat, te vinden. De zware

toren op het kruis werd tegelijkertijd met het transept gemaakt. Men heeft, in onze eeuw, de ongelukkige gedachte gehad, dezen toren door een spits van gietijzer van een enorme hoogte te bekronen. Wie zich den Haagschen St.-Jacobstoren herinnert, kan eenigszins begrijpen, hoe fraai de ijzer-Gothiek te Rouaan moet voldoen.

De middenbeuk is, westelijk van het kruis, op zeer eigenaardige wijze gevormd, daar de zijbeuken daarvan door twee hoog bogen worden afgescheiden. Het schijnt, dat oorspronkelijk de bedoeling heeft bestaan, boven de zijbeuken galerijen te maken, doch dat die later achterwege zijn gebleven.

Ofschoon de noordelijke toren van den westgevel nog Romaansch is, althans wat zijn benedendeel betreft, zoo behoort toch het overige der façade tot den rijksten Flamboyantstijl. Door den bekenden kardinaal d'Amboise werd de gevel in zijn tegenwoordigen toestand gebracht.

Heeft deze kerkvorst hier aan de Gothiek in de 16e eeuw nog eens voor het laatst de gelegenheid gegeven, om te toonen wat zij vermocht, in het prachtige grafteeken, dat hij reeds bij zijn leven voor zich en zijn broeder in de Rouaansche hoofdkerk deed maken, speelt de Renaissance een belangrijke rol; Roland le Roux begon het in 1513. Het monument bestaat uit een tombe, waarop de knielende figuren der beide kardinalen geplaatst zijn. De tombe staat tegen den wand en wordt door een overhuiving bekroond. Hoewel dus de compositie van het geheel aan Gothische voorbeelden herinnert, zijn toch de details in hoofdzaak aan de Renaissance ontleend. Evenals bij vele grafteekenen uit de middeleeuwen zijn ook hier een groot aantal kleine beelden onder troonhemels ter versiering aangebracht. Vooral die van de zeven hoofddeugden, tegen de tombe geplaatst, munten door edele opvatting uit.

Misschien nog fraaier dan dit gedenkteeken is dat voor Pierre de Brézé. Dit monument is eveneens tegen een wand geplaatst; het is het werk van Jean Cousin. De tombe, waarop het zeer naturalistisch opgevat lijk van den overledene ligt, wordt door telkens twee zuilen, die fraai gebeitelde karyatiden dragen, geflankeerd. Tusschen de karyatiden ziet men, in een nis, den overledene te paard, in hoog relief behandeld.

Deze twee kunstwerken, ofschoon in stijl veel met dien van de kerk zelve verschillend, maken het interieur zeer interessant. Voor hem, die Gothiek studeert, zijn ook de dekplaten der pijlerkapiteelen om hun eigenaardigen vorm belangwekkend.

Onder de merkwaardigste gebouwen van Rouaan wordt de kerk St. Ouen gerekend, die geheel en al een werk der 14e eeuw is. Zij heeft drie beuken, kruisbeuk, en een polygoon koor met omgang. Het geheele koor is door kapellen omgeven. De drie koortraveeën zijn aanzienlijk breeder, dan die van het schip, welke niet minder dan tien in aantal, aan de kerk een buitengewone lengte geven. Op het kruis staat een rijke toren, die geen spits heeft; de beide westelijke torens zijn, zonderling genoeg, overhoeks geplaatst. Het interieur der kerk maakt een eenigszins nuchteren indruk; dit is zeker daaraan toe te schrijven, dat, tijdens de revolutie, alle grafteekenen en andere monumenten werden weggenomen. Het werk der, overigens zeer conscientieuse restauratoren vermag daarvoor geen vergoeding te geven.

WEER EEN TEEKEN DES TIJDS.

Wij hadden over de Groningsche questie, die door de couranten publiek domein is geworden, reeds het een en ander ten papiere gebracht, toen de nadere in het openbaar door den heer Hazeu en de hem bestrijdende aannemers gewisselde stukken ons noodzaakten die beschouwingen hier en daar te wijzigen.

De Groningsche zaak is een teeken des tijds, zoowel als de Arnhemsche geschiedenis, waarmede wij ons onlangs bezighielden. Toen verleden jaar de Aannemersbond werd opgericht, schreven wij (blz. 283) „De voorstanders van een aannemersbond maken zich nog al illusiën van den invloed, die daardoor ten goede op onbillijke directies zal kunnen worden uitgeoefend. Waarschijnlijk stelt men dit zich zóó voor, dat die onbillijke directies hun werken zullen zien *geboycot*".

Nu weten wij niet, of de Groningsche aannemers bondsleden zijn; voor het oogenblik is dit ook van geen gewicht. Hoofdzaak is dat het „*boycot*-systeem", waarvan wij verleden jaar vermoedden dat het in zwang zou komen, nu voor het eerst wordt toegepast.

Door vereeniging is thans veel te bereiken. Maar niet alles wat op deze wijze verkregen wordt, is goed. Het is mogelijk dat de Groningsche architect, tegen wien men zich vereenigd heeft, zulke zware zonden op zijn geweten heeft, dat hij alleen door een *boycot* tot beterschap gedwongen zou kunnen worden.

Het loont de moeite om na te gaan, welke grieven er wederzijds bestaan. Uit de eerste advertentie der aannemers scheen opgemaakt te mogen worden, dat de aannemers vooral bezwaar hebben tegen de te lage begrootingen van den heer Hazeu. Maar wij moeten erkennen, dat het ons duister blijft welk verband er te zoeken is tusschen de „te lage begrootingen" van den architect en de „moeite en kosten" van de verbonden aannemers. Wij zouden zeggen dat, indien de begrootingen van den architect te laag waren, de minste inschrijvers bij aanbestedingen, door hem gehouden, boven dat cijfer moeten zijn gebleven. Wij mogen toch niet aannemen, dat men eerst bij den architect de begrooting ging vernemen? Mocht dit gebruik te Groningen wezenlijk bestaan, dan zou dit een zeer eigenaardig licht op de toestanden aldaar werpen.

In een later stuk zeggen echter de aannemers: „Het is niet alleen, dat wij altijd met te lage begrootingen te kampen hebben, maar als er zoo nu en dan eens een werk aan een der aannemers wordt gegund, dan worden zij meestentijds aan banden gelegd voor het uitbesteden van verschillende onderdeelen van dat werk. Verder worden de materialen, waarvoor een goede prijs in het bestek uitgetrokken staat, door den heer Hazeu in den regel zelf geleverd, waardoor er voor de aannemers niets overblijft dan arbeidsloon en levering der materialen, waaraan niets verdiend wordt."

Dit is een geheel andere grief en wel een, die niet ongegrond is. Architect en aannemer hebben een werkkring, die voor ieder scherp begrensd behoort te zijn. En nu schijnt de heer Hazeu het met die grenzen zoo nauw niet te nemen, daar hij zelf erkent, architect en aannemer van één zelfde werk te zijn. Dat de architect ook bij zijn eerste antwoord „hh. uitbesteders erop wijst dat wanneer eene aanbesteding door *te hooge inschrijving tot zijn spijt* niet aan den laagsten inschrijver kan worden gegund of indien er geen inschrijvingen mochten inkomen, hij steeds bereid zal zijn, het werk voor eigen rekening voor de begrootingssom uit te voeren," geeft grond aan het vermoeden als zou de heer Hazeu er niet tegen op zien, ook voortaan af en toe, zoo dit moet, zelf als aannemer op te treden.

Nu willen wij in deze questie geen partij kiezen,

daar wij meenen, dat ook nog na de laatste openbare wisseling van stukken een oordeel voor een buitenstaande niet mogelijk is. Maar wel mogen wij als onze overtuiging uitspreken dat het ons voor een architect niet verstandig schijnt, zich met uitvoering in eigen beheer in te laten of leverantiën, welke dan ook, aan zich te houden. Het is een onzuivere toestand als de opzichter van den architect tevens uitvoerder van het werk is; de aannemers denken dan al gauw, juist als die te Groningen, dat de architect het mes van twee kanten wil doen snijden. En nu nemen wij wel gaarne aan dat de heer Hazeu met de beste bedoelingen bezield is en volstrekt niet aan zijn eigen belangen, doch alleen aan die zijner patroons denkt, doch ook hij zal wel doen den raad van den apostel te volgen en ook den schijn des kwaads te vermijden.

Inderdaad, als veel architecten het voorbeeld van den heer Hazeu zouden volgen, mocht er gerust van „de verkeerde wereld" gesproken worden. Wij beleven het dan nog misschien dat de raad van een technisch blad wordt opgevolgd, en dat aan een architect de uitvoering van een werk voor de begrootingssom wordt opgedragen, onder voorwaarde, dat de beide laagstinschrijvende aannemers als directie zullen optreden en waken voor de richtige uitvoering van het werk.

Doch ook de aannemers moeten voorzichtig zijn. Meer en meer blijkt het hoe zij overal, door zich te vereenigen, zich macht pogen te verschaffen en dat zij het *„perinde ac cadaver"*, hetwelk door sommige architecten van hen werd verlangd, moede zijn. Maar hunne vereenigingen zullen hen alleen dan op den duur aan de zege helpen, wanneer zij niets anders beoogen dan inwilliging te verkrijgen van billijke, redelijke en bovenal van *zedelijke* eischen.

En dat de Groningsche Vereeniging, die men een vereeniging *ad hoc* zou kunnen noemen, inderdaad zulke verheven idealen najaagt, moet nog bewezen worden. Een zin uit het schrijven van den heer Hazeu is wel geschikt ten dezen opzichte tot nadenken te stemmen. De heer Hazeu toch zegt daar, dat men tracht hem te benadeelen, omdat hij „beter voor zijn lastgevers zorgt dan bedoelde hh. aannemers wenschen". In verband met de klacht van de „bedoelde hh. aannemers" over de te lage begrootingen van den architect, komt men, dit lezende, als van zelf tot het vermoeden dat hier iets niet pluis moet zijn.

Het is daarom wenschelijk, dat meer licht in de Groningsche zaak ontstoken worde. De aannemers dienen te bewijzen, wanneer en waar zij door den heer Hazeu aan banden gelegd zijn, wanneer en waar door dien architect leveringen van materialen hebben plaats gehad. Doen zij dit niet, dan mag de architect hun geschrijf met het volste recht *laster* en *verdachtmaking* noemen.

Maar op den heer Hazeu rust de plicht om aan te toonen, uit welke feiten hij meent te mogen afleiden, dat de aannemers hem zijn *zorg* voor zijn lastgevers kwalijk nemen.

DE NACHTWACHT.

In een stuk, getiteld „de Nachtwacht" (*De Opmerker* van 25 Juli jl. n°. 30) lees ik: „de heeren De Stuers en Cuypers, het is bekend genoeg, hebben bij de stichting van het Museum niet in de eerste plaats aan de zoo goed mogelijke verlichting der schilderijen gedacht, doch aan wat zij meenden de voorschriften der redegevende bouwkunstleer te zijn."

Het is niet de eerste keer dat ik deze opmerking lees; van zekere zijde wordt bij herhaling hetzelfde beweerd, zoodat die beschuldiging kans heeft langzamerhand als waar aangezien te worden.

Intusschen is zij *volkomen ongegrond* en daarom kom ik er tegen op. Het is namelijk een feit dat vóór den bouw van het Museum een houten lokaal als proef op het terrein gebouwd is geworden, waarin de verlichting is onderzocht en gekeurd, zoowel door de genoemde heeren als door eene Rijkscommissie, waarin o. a. de heer Jos. Israëls zitting had.

Of die maatregel al dan niet tot een bevredigend resultaat heeft geleid, laat ik daar, alleen constateer ik dat de bewering als zou men niet behoorlijk bezorgd zijn geweest voor de verlichtingsquestie, *absoluut onwaar* is.

X.

Het is ons wel bekend, dat indertijd, louter als proef, een houten lokaal op het Museumterrein is opgericht geworden; dit lokaal, geheel vrijstaande, kan echter de tegenwoordige middenzalen, die *ingebouwd* zijn, onmogelijk met juistheid hebben weergegeven. Maar daarenboven bestaat er gegronde twijfel, of, afgescheiden van deze vroeger niet aanwezige omgeving, het proeflokaal bij de uitvoering wel geheel gevolgd is. Ons werd een schrijven daaromtrent van den heer Jos. Israëls aan een bekend bouwmeester, gedagteekend 1 December 1885, ter inzage gegeven. Daarin komt de zinsnede voor:

„Deze plannen dan van den heer Cuypers zijn in het uitvoeren zeer gewijzigd en in naar mijne zienswijze nadeeligen zin. Nu zou ik vooral willen weten welke veranderingen aan de Rembrandtzaal en het eigenlijke middenvak van het hoofdgebouw hebben plaats gegrepen". Later heet het: „Ook omtrent de eerezaal met de belendende loges zou ik gaarne weten welke veranderingen ook daar zijn aangebragt".

In een volgend schrijven, van 7 December 1885, heet het: „Wat er toch aan de loges, den corridor en de Rembrandtzaal veranderd is? Zij zijn toch zeker niet uitgevoerd zooals ze door ons gezien zijn. Daar mijne bevinding is, dat de bouwkundige inrichting dezer zalen zoo slecht voor schilderijen is als maar kan, zou ik wel willen weten of wij ons toen zoo vergist hebben, of dat het nu ons tegenvalt door de uitvoering, zijnde het licht en de beschildering. Ik vind vooral de loges zoo bijzonder ongeschikt, dat ik niet begrijpen kan dat zij ook vroeger zoo geweest zijn".

Het proeflokaal kan dus maar niet, zonder meer, als een bewijs voor de zorg aan de verlichting besteed, worden aangenomen.

Red.

HOLLANDSCH WERK VOOR DE TRANSVAAL.

De Firma Gebr's. van Malsen exposeerde dezer dagen een buffet en toonbank, in hare werkplaatsen vervaardigd naar het ontwerp van den heer Jakob F. Klinkhamer, arch.-ingenieur te Amsterdam, voor rekening van de Nederlandsche ~~Zuid-Amerikaansche~~ Spoorweg-maatschappij én bestemd voor het station te Johannesburg. (*)

Het is een kolossaal meubelstuk, geheel van donkerkleurig teakhout vervaardigd; de toonbank is ingericht, om als „bar" dienst te doen en daarom voorzien van een ijzeren leuning en voetstang, beide vastgehouden door geelkoperen steunsels, terwijl opengewerkte geelkoperen paneelen het schotwerk van de

(*) Verschillende houten gebouwen voor dit station, eveneens door den heer Klinkhamer ontworpen, werden onlangs door dezelfde firma uitgevoerd.

bank versieren. Overigens zijn de vormen van de toonbank hoogst eenvoudig en trekt het alleen de aandacht, dat het blad als parketwerk is uitgevoerd.

Wij meenden, dat de houten toonbankbladen hadden uitgediend, maar dit schijnt in Zuid-Afrika nog niet het geval te zijn. Of hebben misschien de fabrikanten een middel gevonden, waarvan het geheim dan zeker schuilt in de samenstelling van het parket, om al de onaangenaamheden, die de toepassing van hout hier medebrengt, te vermijden?

Als dit zoo mocht zijn dan hopen wij, dat spoedig door het Hoofdbestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst de vraag moge worden gesteld:

„Wat is het beste materiaal voor het blad van een buffet-toonbank en is er ook iets bekend van de toepassing van marmer, lei, glas, of wel kan men hiervoor ook rietplanken, monierconstructie en dergelijke gebruiken?"

Tot beantwoording dezer vraag zal men dan niet beter kunnen doen, dan te committeeren den architect, en de fabrikanten, die aan dit werk hebben medegewerkt en uit het van hen te verwachten lijvig rapport zullen wij dan wellicht leeren, dat in Zuid-Afrika teakhout-parket het aangewezen materiaal is in gevallen als het onderhavige. Meteen zal dan de architect, wanneer hij toch aan het rapporteeren is, ons wel even duidelijk willen maken, waarom voor de buffetkast Renaissance vormen gekozen zijn, die aan een koorgestoelte in een onzer oude kerken doen denken.

Het zij verre, dat wij hem hiervan een verwijt willen maken. Van zijn standpunt als „Eklektiker" zal het hem niet moeilijk vallen een afdoende verklaring te geven. Het is ook moeilijk, waar ons in oude monumenten zulk een schat van schoone vormen ten dienste staat, de verzoeking te weerstaan, daaruit te putten naar hartelust Maar het is een andere vraag of de Transvaalsche boeren en Engelsche avonturiers, die waarschijnlijk het meest van de bar gebruik zullen maken, die schoone vormen nu wel naar waarde zullen schatten, daargelaten of zij er heelemaal wel iets voor zullen gevoelen.

En wat wij hier van de vormen zeggen, geldt ook eenigermate voor de bewerking van het meubelstuk, die voor zoover dat nu te beoordeelen was, voortreffelijk kan worden genoemd. Wij zeggen *nu*, omdat in dit opzicht dergelijk werk slechts beoordeeld kan worden, wanneer het eenige jaren gestaan heeft op de plaats, waar het behoort en dan is het te hopen dat de Zuid-Afrikaansche atmosfeer wat consideratie zal gebruiken met dit product van moeitevollen en zorgvuldigen schrijnwerkersarbeid.

Het is waar, wat met veel ophef sommige dagbladen, als een groote verdienste van het werk vermeldden, dat men er nergens een verbinding, een lasch of een schroef aan zien kan.

Wij zien de groote verdienste daarvan nu juist niet in en meenen, dat het geen fout is, wanneer men bij dergelijk werk zien kan, en duidelijk zien, hoe het in elkaar zit. Maar met het aanroeren van deze beide tegenover elkaar staande opvattingen komen wij op het gebied der beginselen, waarop wij ditmaal geene xcursies wenschen te maken.

Wij wenschen den heer Klinkhamer en degenen, die zijn ontwerp uitvoerden, daarmede veel succes bij de Transvaalsche broeders. Zij zullen er uit kunnen zien, dat onze industrie niet bij de buitenlandsche achterstaat en dit kan haar ten goede komen.

De Transvalers op Renaissance kunst te vergasten, hiervan verwachten wij evenwel minder succes in een maatschappij waar men blijkbaar meer hecht aan de resultaten, die met Maxim-kanonnen kunnen worden verkregen. Tegen dergelijke sprekende argumenten toch moet de vormenspraak der kunst het onvoorwaardelijk afleggen, en te meer waar het een spraak is van bijna vier eeuwen geleden, die ook hier-te-lande nagenoeg niet meer wordt verstaan, maar waarin een zeker aantal architecten toch nog voortgaat zich uit te drukken.

Of dit practisch genoemd kan worden laten wij daar; de reclame, door de fabrikanten gemaakt, is wellicht practischer en meer op haar plaats in die primitieve samenleving, dan de ideale opvatting van den bouwkunstenaar, die hier onzes inziens voor doove ooren predikt.

INGEZONDEN.

Mijnheer de redacteur,

Door een mijner heeren cliënten (architect) werd mij een bouwkundig tijdschrift ter hand gesteld, waarin een ingezonden stuk van den architect, den heer Freem te Arnhem, en gericht tegen mijn persoon.

Ik zal trachten met weinig woorden dezen aanval te weerleggen. Indien men eene schets zendt, met verzoek om prijsopgaaf, en de prijs blijkt te hoog, is men zeer zeker vrij al of niet 't werk op te dragen; indien echter een architect 2 à 3 maal schetsen laat maken, deze 3 weken houdt ter informatie bij concurrenten, of niet een of ander een gulden minder is, dan de schets terugzendt met een dankje, zooals de heer Freem meermalen nu heeft gedaan, verliest men wel eens het geduld, en heb ik den heer Freem eene kleine tegemoetkoming gevraagd, niet de waarde der schets, daar elk architect zeer goed weet, dat een bedrag van *f* 6 geen prijs voor een schets is. Indien 't werk vervalt, dus in 't geheel niet gemaakt, zal ik de laatste zijn, den architect om vergoeding te vragen, al heb ik nog zooveel schetsen voor 't zelfde werk gemaakt. Dit werk, waarover de heer Freem schrijft, wordt echter uitgevoerd en *zeer waarschijnlijk* in den geest van mijn ontwerp, weshalve ik dan ook *wilde* trachten den bouwheer hiermede in kennis te stellen.

Ik herinner mij een geval, mijzelf overkomen. In het jaar 1887 heb ik een bekend Amsterdamsch architect opgedragen eene teekening te maken voor een woonhuis; volgens deze teekening is 't werk niet uitgevoerd, en toch heb ik aan dien architect *f* 55.00 betaald voor 't maken der schets. Een architect te Arnhem droeg ik op 't maken eener teekening voor een gesmeed ijzeren hek enz.; dit is ook niet uitgevoerd, heb echter den architect betaald *f* 26 en beide heb ik betaald zonder mopperen, als zijnde eerlijk verdiend. Of werkt de heer Freem voor liefhebberij en heeft hij zijn *personeel?* ook voor niemendal of ontvangt hij geld toe? Zoo gelukkig ben ik niet en heb dan ook niet zooveel vrijen tijd voor courantengeschrijf; 't lust mij dan ook niet hierover nog langer uit te weiden en van toegestane ruimte gebruik te maken.

U, mijnheer de redacteur beleefd dankend, verblijf ik hoogachtend:

Utrecht, 28 Juli '96. UEd. dw.
E. Löhrer,
Hofglasschilder.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. De Minister van Binnenlandsche Zaken brengt ter kennis van hen, die het examen van geëxamineerd en beëdigd landmeter wenschen af te leggen, dat zij zich daartoe vóór 25 Augustus e. k. schriftelijk bij het Departement van Binnenlandsche Zaken moeten aanmelden.

— De Vereeniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer te Arnhem heeft den Gemeenteraad het voorstel gedaan tot het houden eener gemeentelijke tentoonstelling van kunstwerken van levende meesters. Na het aannemen van dit voorstel, verzocht genoemde Vereeniging den Gemeenteraad van Amsterdam, om Arnhem als vierde in de rij der houdsters van officiëele tentoonstellingen (de zoogenaamde Driejaarlijksche) op te nemen en nu hebben B. en W. van Amsterdam, alvorens den Raad gunstig te adviseeren, aan hun ambtgenooten te 's-Gravenhage verzocht te mogen vernemen of hunnerzijds bezwaren bestonden tegen het denkbeeld, om Arnhem als vierde op te nemen.

B. en W. van de residentie hebben den Raad van preadvies gediend en verzoeken machtiging om het Gemeentebestuur der hoofdstad te antwoorden, dat tegen het denkbeeld om Arnhem op te nemen in de rij der steden tot het houden der tentoonstellingen van kunstwerken van levende meesters geen bezwaar bestaat, wanneer te Arnhem de tentoonstelling plaats heeft in 1897, te Rotterdam in 1898 en te Amsterdam in 1899.

Bijaldien de Raad zich met deze regeling kan vereenigen, zal 's-Gravenhage in 1900 weer aan de beurt zijn. Met het oog evenwel op de ongunstige resultaten, welke de 3-jaarlijksche tentoonstellingen in den laatsten tijd aldaar hebben gehad, zijn B. en W. van gevoelen, dat onder die omstandigheden het aanbeveling verdient, dat 's-Gravenhage zich terugtrekt, ook omdat in deze gemeente van particuliere zijde bijna gedurende het geheele jaar tentoonstellingen van levende meesters, o. a. door het Schilderkundig Genootschap „Pulchri Studio" en den „Haagschen Kunstkring" worden gehouden.

B. en W. vinden dan ook vrijheid den Gemeenteraad in overweging te geven te besluiten, dat te 's-Gravenhage voortaan de dusverre van gemeentewege gehouden 3-jaarlijksche tentoonstellingen niet meer zullen plaats hebben.

Amsterdam. De heeren H. G. M. Schrage, leeraar aan de ambachtsschool, en H. van Rinsum, civiel ingenieur, die in onderscheidene fabrieken in Indië veel ondervinding opdeed, hebben met 1 Aug. hier-ter-stede een cursus geopend ter opleiding van jongelieden in het machinevak en de electro-techniek.

De heer Van Rinsum stelt zich voor jongelieden op te leiden voor het fabriekswezen in Indië.

Haarlem. Op het Museum van Kunstnijverheid is thans tentoongesteld een aan de Koninklijke tapijtfabriek te Deventer geknoopt tapijt, naar een ontwerp van H. J. Bouhuijs, teekenaar aan die fabriek en door hem geteekend als hospitant op den cursus van toegepaste kunst aan de school voor kunstnijverheid alhier.

De tentoonstelling-Dr. P. J. H. Cuypers verheugt zich in een druk bezoek; beoefenaars van de meest verschillende kunstambachten uit vele plaatsen van ons land hebben de tentoonstelling reeds bezocht.

— Burg. en Weth. van Haarlem hebben aan den Gemeenteraad voorgesteld aan den te benoemen directeur van de te bouwen gemeentelijke duinwaterleiding een jaarwedde van *f* 2500 toe te kennen, met genot van vrije woning en kosteloos gebruik van duinwater.

Middelburg. Onder de vele bezienswaardigheden in Zeeland's hoofdstad behooren ook de fraaie gobelins in de Staten-vergaderzaal. Deze kostbare behangseltapijten van den Middelburgschen naaldkunstenaar J. de Maecht hebben door den tijd bijzonder geleden, en de wijze waarop hier en daar herstel is aangebracht, was niet zonder bedenking. Ook ging men indertijd — de voorbeelden zijn vele — met meer gemak dan voor een kunstwerk dienstig is ertoe over om het pasklaar te maken voor de omgeving. Zoo werden bijvoorbeeld uit deze gobelins voor den aanbouw van een schoorsteen stukken uitgesneden. Het een met het ander maakte restauratie dringend noodig.

Dit is thans met een dier wandversieringen geschied, en het is merkwaardig het verjongde gobelin te vergelijken met een tapijt in zijn vorigen staat.

Deze herstelling is geschied in de werkplaatsen van de firma Guiaot, te Parijs. Te hopen is het, dat deze merkwaardig geslaagde proeve van uitvoering ertoe zal leiden om ook de andere versieringen — er zijn er, naar wij meenen, een zevental, een soortgelijke verjongingskuur te doen ondergaan. Aan den ijver van den kundigen verzorger van 's Rijks kunstschatten in Zeeland zal het zeker niet liggen indien het niet geschiedt.

Dordrecht. De Gemeenteraad stelde, op voorstel van B. en W., het Oranjepark kosteloos ter beschikking van de Vereeniging voor vak en kunst, ten behoeve eener in 1897 te houden tentoonstelling van kunstnijverheid.

In dezelfde zitting werd de heer J. E. H. Bakhuis, directeur der gastabriek en hoogdrukwaterleiding, op zijn verzoek op de meest eervolle wijze met 1 October ontslagen. Voor het benoemen van een plaatsvervanger worden de heeren H. R. de Breuk te Zutfen en W. K. N. Geerling te Stad Almeloo aanbevolen.

— Naar de „Turf- en Steen-Industrie" meldt werd in de laatste vergadering van de Vereeniging van Nederl. Steenfabrikanten het volgende verslag uitgebracht omtrent den toestand der steenindustrie:

„Op half Juli 1895 was er in het geheel, inclusief voorraad van vroegere jaren van Waalsteen, nog ongeveer 3 pCt. voorraad en was verkocht uit het nieuwe gebak 1895, 10 pCt., zoodat na aflevering van den voorraad van vorige jaren 7 pCt. van de productie over 1895 was verkocht.

Op halt Juli 1896 was van vorige jaren pl. m. 1 pCt. voorraad en verkocht van de productie 1896, 16 pCt., zoodat na aflevering van den ouden voorraad, 15 pCt. van de productie van 1896 was verkocht.

Gedurende het jaar, loopende van Juli 1895 tot Juli 1896 is meer verkocht dan de productie 1895, zoodat de algemeen beschikbare voorraad is achteruitgegaan.

Op 10 Juli 1896 was van de productie van 1895 $\frac{3}{4}$ geproduceerd in pl. m. 12 gunstige tichelweken, dus in 16 zulke weken zal de productie over 1895 zijn bereikt. De wisselvalligheid van het weer, de wetenschap, dat men nu meer dan in vorige jaren op vele nieuwe werken wachtende is op steen en het wenschelijke om den voorraad in het belang van het bouwvak eenigszins grooter te doen zijn dan in het afgeloopen jaar, lokte het bovengenoemde besluit uit, terwijl de vergadering tevens bepaalde om op 14 Augustus e. k. opnieuw bijeen te komen, teneinde dan een *hernieuwd* overzicht van voorraad en productie der besprekingen te maken.

Dat bij bovengenoemde verhouding in voorraad en productie geen enkele reden bestaat, die tot verlaging van prijzen aanleiding zou kunnen geven, behoeft niet gereleveerd te worden; het bestuur knoopt alleen de wenschelijkheid eraan vast om ook bij weinig voorraad de prijzen niet boven de algemeen geldende te doen stijgen."

PERSONALIA.

— Bij Kon. besluit zijn benoemd tot adjunct-inspecteurs van den arbeid: F. W. Bakema, 2e chef der afdeeling fabricage van de Nederlandsche gist- en spiritusfabriek te Delft; D. Blanson Henkemans, laatstelijk werktuigk. bij de Kon. Paketvaart-Mij. te Oppenhuizen; J. J. Klompe, technoloog te 's-Hage; C. C. A. Last, luit. ter zee 2e kl. te Willemsoord, gemeente Den Helder; M. Raven, technisch ambtenaar bij het Ministerie van Koloniën, te Dusseldorf; L. P. De Vooys, werktuigkundig ingenieur, te Delft; eerstgenoemde met ingang van 1 Oct. 1896 en de overigen met ingang van 1 Sept. 1896.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is:

toegevoegd: aan den chef der 1e waterstaatsafdeeling in het belang der verbetering van de bevloeiing en den wateraftoer in Noord-Bantam de adspirant-ingenieur R. van Reis;

gesteld: ter beschikking van den directeur de ambtenaar op non-activiteit L. van der Tas, laatstelijk architect 1e kl.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter: W. Gabrielse bij de uitbreiding van de buitenhaven van het kanaal door Walcheren te Vlissingen; T. Uden Masman te Zweeloo bij het maken van ebdeuren in de Nieuwe Statenzijl; A. M. van Veggel te Heusden bij den wederopbouw van het noorder landhoofd van de brug te Heusden.

— Tot directeur der Electrische Verlichting-maatschappij te Borne is benoemd de heer R. W. H. Holstede Crull aldaar.

— De heer A. Minderhoud Lz. van Westkapelle, buitengewoon opzichter bij den waterstaat te Willemsdorp, is met 1 Aug. a. s. benoemd tot tijdelijk opzichter bij de gemeentewerken te 's-Gravenhage.

— Den heer J. Ph. van der Kellen is, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als directeur van 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam, en onder dankbetuiging voor de diensten benoemd tot adviseur bij 's Rijks Museum, buiten bezwaar van 's Rijks schatkist.

— Aan den hoofdopzichter der fortificatiën H. G. Berghuys, te Deventer, is de gouden medaille met daaraan verbonden gratificatie van 100, voor 30 jaren trouwen dienst uitgereikt.

— Bij den Rijkswaterstaat zijn, met ingang van 1 Augustus, benoemd: tot opzichter der 2e kl. F. G. Verhoef en P. Bourdrez, en bevorderd tot opz. 1e kl. H. Boeree en C. J. van Sluys, thans 2e kl., tot opzichter 2e kl. J. de Vries en A. Pateer, thans 3e kl, en tot opzichter 3e kl. H. Bokma en L. E. Artes, thans 4e kl.

— De heer C. W. J. Ramann, sedert 40 jaren directeur der Koninklijke Nederlandsche Stoombootmaatschappij, is benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

— De heer W. H. Negerhoed, voorzitter van het uitvoerend comité der nationale tentoonstelling te Leeuwarden, is benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau.

— De heer A. K. P. F. R. van Hasselt, gedelegeerd lid van den raad van administratie der Holl. IJz. Spoorwegmaatschappij, is benoemd tot ridder 3e kl. van den Kooden Adelaar van Pruisen, in verband met de conferentie der spoorwegbesturen, die thans te Berlijn wordt gehouden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Leeraar in het hand- en rechtlijnig teekenen, m. o., te Brielle. Jaarwedde als leeraar aan de H. B. S. *f* 800 en als directeur-leeraar aan de teeken-avondschool *f* 500. Adres den Burg. vóór 5 Aug.

— Bouwkundig-opzichter, bekend met ijzerconstructie. Adres onder no. 18404. Bureau *N. Rott. Ct.*

— Bouwkundig-opzichter. Salaris *f* 75 à *f* 80 's maands. Adres onder no. 488, boekh. firma Pull, Apeldoorn.

— Teekenaar, goed op de hoogte van bouwk. teekenen en gewoon zelfstandig te werken. Adr. lett. D. S. Bureau *Dordrechtsche Courant.*

— Bouwkundig opzichter-teekenaar, voor 5 maanden. Salaris *f* 70 per maand. Adres onder no. 4 bij de boekh. Gebr. van Brederode, Haarlem. (*Zie advert.*)

— Bouwkundig teekenaar voor een architect te 's-Gravenhage. Adres onder letter F. Haagsche Boekhandel en Uitgeversmaatschappij.

— Bouwkundig-opzichter om direct in dienst te treden. Adres de arch. Van der Goot & Kruisweg te Hengelo (O).

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Voor het maken van schetsen, bestekteekeningen enz., biedt zich, tegen billijke vergoeding, iemand aan. Adres onder No. 109 aan den boekh. Joh. G. Stemler Cz., Amsterdam. (*Zie adv. in no. 30*). (2)

IJzendijcke Documents classées des arts dans les Pays-Bas.

Het meest uitvoerige werk dat ooit verscheen op het gebied van Hollandsche kunst.

720 platen in 3 portefeuilles.

Door toevallige omstandigheden is *ondergeteekende* in de gelegenheid een klein aantal Exemplaren, geheel nieuw en nimmer in handen geweest zijnde aan te bieden voor slechts *f* **300.—** in plaats van den thans geldenden prijs van *frs.* **1000.—** Indien gewenscht kan de betaling in *termijnen* geschieden.

H. EISENDRATH,
Amsterdam, Rokin 117.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *VLAARDINGEN* zullen op **Maandag 10 Augustus 1896,** des namiddags ten **1** ure, ten Raadhuize, bij enkele inschrijving, in het openbaar ***aanbesteden:***

Het bouwen van een HEERENHUIS met bijbehoorende werken, op een terrein noordelijk van den Schiedamschen weg en oostelijk van de Boerenlaan gelegen.

Aanwijzing op Donderdag 6 Augustus 1896, des morgens ten 11 ure, op het bouwterrein.

Bestek en teekeningen voor het werk liggen ter inzage op de Gemeente-Secretarie, alwaar tevens gedrukte exemplaren, tegen betaling van **twee gulden** per stel, verkrijgbaar zijn.

VLAARDINGEN, den 28 Juli 1896.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
R. A. VERPLOEGH CHASSÉ.

De Secretaris,
SCHUITMAKER, *l.s.*

Tramweg-Maatschappij „DE MEIJERIJ."

AANBESTEDING.

Op **Maandag den 10 Augustus 1896,** des voormiddags ten **11** ure (locale tijd), zal in het koffiehuis van den Heer ED. STOOT te *Eindhoven* worden ***aanbesteed:***

Volgens BESTEK No. 3.

Het leveren en creosoteeren van 96,54 M³ vierkant bezaagd Wisselhout, ten behoeve van den Tramweg VEGHEL—EINDHOVEN—BELGISCHE GRENS.

Het bestek is tegen betaling van *f* **0.50** verkrijgbaar op *franco* aanvraag aan het Bureau der Maatschappij te Eindhoven.

Inlichtingen worden *Woendags* en *Zaterdags* des voormiddags van *9—12* ure aan bovengenoemd bureau verstrekt.

De Ingenieur:
MARCEL DE JONGH.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *DORDRECHT* zijn voornemens op **Maandag 17 Augustus 1896,** des namiddags **één** uur, ten Raadhuize **aan te besteden:**

Het maken van eene RIOLEERING door de Polderstad en het omleggen van den hoek Spuiweg en Burgemeester de Raadtsingel te Dordrecht, in één perceel, met gedeeltelijke levering van de daarvoor benoodigde materialen.

Bestek en teekeningen liggen ter inzage aan het Bureau der Gemeentewerken, op iederen werkdag de Besteding voorafgaande, voorm. 9 tot 11 en nam. 2 tot 3 uur.

Bestek met (10 stuks) teekeningen zijn, zoolang de voorraad strekt, te verkrijgen tegen betaling van *f* **3.—** per exemplaar op franco aanvraag aan de Secretarie, 1e afdeeling en na overmaking der kosten.

De aanwijzing zal plaats hebben op *Dinsdag* 11 en *Woensdag* 12 Augustus a. s., telkens voorm. 10½ uur, te beginnen aan het Bureau der Gemeentewerken.

De inschrijvingsbiljetten, op zegel gesteld en mede door de borgen ondertekend, moeten worden ingezonden ter Secretarie, 1e afd., op den 17n Augustus 1896, voor 's nam. 1 uur.

D. Van der Pot,
ROTTERDAM.
HANDEL in **Boulogner** en andere
PORTLAND CEMENT,
in VATEN en ZAKKEN.
VOORTS:
ENGELSCHE AARDENBUIZEN,
Vuurvaste Steen,
Merk: „Foster" en „Cowen".
VUURKLEI, GIPS en TRAS.

COLUMBIA's CARBOLINEUM.
naar verbeterde recepten, overtreft andere soorten door zijne *schoone bruine kleur.* Verkrijgbaar bij G. J. P. VAN STRAATEN, *Houthandelaar*, Amsterdam.

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

De aandacht van *H.H. ARCHITECTEN* wordt **gevestigd** op de ***rijke monstercollectie*** van **HANG- en SLUITWERK** voor HEERENHUIZEN, VILLA's, HOTELS, SOCIËTEITEN, CAFÉ's enz. Alles in stijl, naar **prachtige dessins uitgevoerd** in cuivre poli en in *alle kleuren* van BRONS

A. S. KEIJ, Wijnstraat, Rotterdam.

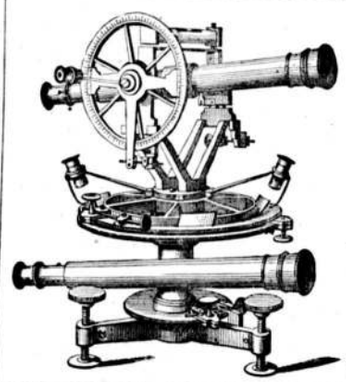

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Binnenkant 4, H. Th. C. HELLINGS, Amsterdam.
GENERAAL-AGENT DER NAAMLOOZE-VENNOOTSCHAP.
Koolteerdistilleerderij „PERSEVERANTIA" te Harlingen.
Levert tot concurreerende prijs, in vaten en bussen: **Carbolineum,** *„Perseverantia,"* beste en goedkoopste in gebruik; **Black-Varnish,** idem, glansrijk en sneldroogend; **Asphaltlak voor Dakbedekking,** idem; **Creosoot-Olie,** idem; **Olie voor Well's licht,** idem.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°32 — ZATERDAG, 8 Aug. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

PARIJSCHE TENTOONSTELLING VAN 1900.

Wij hebben reeds het een en ander medegedeeld omtrent de tentoonstelling te Parijs, die de negentiende eeuw zal besluiten. Men herinnert zich hoe de vroegere terreinen, het Champ de Mars, het Trocadero en de Esplanade des Invalides, — die, met een gedeelte van den linker Seine-oever, in 1889 voor de tentoonstelling gebezigd waren, — ditmaal onvoldoende werden geacht en dat daarom in 1900 ook de rechter Seine-oever benevens het terrein van het Palais de l'Industrie bij de vroegere emplacementen zullen gevoegd worden.

Het kan niet ontkend worden dat, op deze wijze ingericht, de tentoonstelling iets zeer onsamenhangends moet krijgen. Maar men wilde om begrijpelijke redenen geen terreinen, die ver van het eigenlijke Parijs liggen, gebruiken, en daarom werd het thans aangenomen plan, dat de heeren Picard en Bouvard tot vaders heeft, door de belanghebbenden zeer toegejuicht. Want nu kon de ingang van het geheel in de onmiddellijke nabijheid van de Place de la Concorde komen. Doch de afstand van dezen ingang tot het Champ de Mars zal een groot bezwaar blijven.

Een van de eigenaardigheden van het gedeelte der tentoonstelling aan de zijde van het Concorde-plein zal zijn een avenue van 90 M. breedte, die in de Champs Elysées (ter plaatse waar thans het middengedeelte van het Palais de l'Industrie is) beginnend, met een brug over de Seine zich naar de Esplanade des Invalides zal voortzetten. Dit denkbeeld vond, ofschoon het van vele zijden goedkeuring verwierf, toch geen algemeene toejuiching. Want er werd op gewezen hoe deze avenue, die de Champs Elysées met een scheeven hoek zal snijden, eigenlijk geen zin heeft. Het Invaliden-paleis, dat nu zoo rustig in zijn ouderwetsche omgeving ligt, komt dan in onmiddellijk verband met het drukste gedeelte van Parijs en verliest daardoor veel van zijn effect, te meer, daar de koepel van Mansard er nooit op berekend is geweest, op zoo grooten afstand te worden gezien.

De eenigszins onregelmatige terreinen, aan de noordzijde der Seine gelegen, die de nieuwe avenue zullen begrenzen, zijn bestemd voor twee gebouwen die moeten dienen om het af te breken Palais de l'Industrie te vervangen. Aan de oostzijde komt een klein gebouw, dat 120 M. breed en 80 M. diep zal zijn, terwijl de westzijde voor een grooter bouwwerk van 235 M. lengte en 200 M. diepte bestemd is.

Voor deze beide gebouwen werd onlangs een prijsvraag uitgeschreven, die alleen voor Fransche bouwmeesters ter beantwoording open stond. De eerste prijs, 15000 francs, werd behaald door den heer Louvet, de tweede van 12000 francs door de heeren Deglane & Binet, de derde van 8000 francs door den heer Thomas, de vierde van 6000 francs door den heer Girault, de vijfde van 5000 francs door den heer Troppey-Bailly.

Het betrekkelijk hoog bedrag der uitgeloofde premiën heeft niet minder dan negen-en-vijftig bouwmeesters aan den wedstrijd doen deelnemen.

Het publiek werd onlangs in de gelegenheid gesteld hunne scheppingen in het Palais de l'Industrie te aanschouwen.

Wie één Fransche tentoonstelling van bouwkundige teekeningen in de laatste dertig, veertig jaar gezien heeft, kan zich gerust voorstellen, dat hij ze allen heeft gezien. Het schijnt wel dat de Fransche bouwkunst, onder den doodenden invloed van de Ecole des Beaux Arts tot voortdurende versteening gedoemd is. Pogingen om eens wat nieuws te maken, worden volstrekt onnoodig geacht. Critiek en publiek zijn volmaakt tevreden met de sempiterneele pilaster- en zuilenorden, met de banaalste kopieën van Operamotieven. Niemand wordt gehinderd door de onpersoonlijke, akelig-conventioneele wijze van voorstellen, die jaar in jaar uit aan de Ecole in zwang bleef, in

zwang blijft en in zwang zal blijven. Wezenlijk, wie niet geheel blind is, moet hier de overtuiging krijgen, dat het academisme slechts middelmatigheid kweekt.

Het programma voor de prijsvraag was zeer eigenaardig. De mededingers werden in vele opzichten vrij gelaten, indien zij er slechts in slaagden, de vereischte tentoonstellingszalen, concertzalen, restaurants, ja zelfs een hippodrome in hun gebouwen een plaats te geven. Maar van hen werd verlangd: „*de bien accuser la ligne perspective de la voie nouvelle, afin d'éviter qu' elle formât trois tronçons disparates: l'Esplanade, le pont, l'avenue*". Om dezen eisch hebben de meeste inzenders zich echter blijkbaar maar weinig bekommerd, wat vooral blijken zou indien zij eerlijke perspectiefteekeningen hadden geleverd. Maar men weet het, de perspectiefteekening is aan de Ecole niet in de gratie; men laat die over aan de rationalisten. Ook de jury heeft de perspectief gelaten voor wat zij was.

Een zeer eigenaardige bepaling van het programma was ook dat het gebouw, ofschoon het blijvend zal zijn, toch het feestelijk, eenigszins ephemeer karakter moest bezitten, dat aan den hoofdingang eener wereldtentoonstelling past. Ook hier hebben concurrenten en jury met de grootste eendracht gedaan, alsof deze bepaling niet bestond; de zeer banale klassieke architectuur-motieven, die de ontwerpen bieden, kunnen onzes inziens althans niet gezegd worden aan de gestelde vereischten te beantwoorden.

Den opstellers van het programma schijnt, voor het groote paleis, de inrichting van het bestaande Palais de l'Industrie, waar al sinds vele jaren de *Salon* gehouden wordt, als ideaal voor den geest te hebben gezweefd. Nu zal ieder, die geen Franschman is, een dergelijke plan-indeeling, bestaande uit een groote, met glas overdekte middenhal, omgeven door benedenzalen met zijlicht en door bovenzalen met bovenlicht, al zeer ongeschikt achten voor een gebouw, waar kunstwerken tentoongesteld zullen worden. Want in de groote glashal kan men alleen beeldhouwwerken exposeeren, die dan nog niet eens heel gunstig verlicht zijn; ook de schilderijzalen met bovenlicht ondervinden veel hinder van de glasbedekking boven de groote middenzaal. Het Palais de l'Industrie, de naam duidt het reeds aan, is dan ook niet als kunst-museum bedoeld; dat de Franschen zich een kunsttentoonstellingspaleis niet anders kunnen denken, is alleen te wijten aan de macht der gewoonte.

De plattegrond van het groote paleis bood nog bijzondere moeilijkheden aan, omdat het beschikbare terrein den vorm H heeft, doch zoo, dat de beenen niet geheel evenwijdig zijn. Deze moeilijkheden zijn op verschillende wijzen opgelost. De eerstbekroonde heeft aan zijn hoofdgebouw, dat aan de avenue is gelegen, een transept naar het westen toe gemaakt, en het tweede scheve gedeelte aan de Avenue d'Antin als een min of meer afzonderlijk onderdeel behandeld. Deze oplossing is ook gekozen door den tweeden prijs; de vierde prijswinner is zelfs nog consequenter geweest, daar hij ook het scheve gedeelte geheel als het overige heeft behandeld. De winners van den derden en vijfden prijs hebben de beide armen van den H vorm afzonderlijk behandeld en die verbonden door een amphitheater of koepelgebouw.

Wat den Nederlandschen beschouwer der projecten vooral treft, is dat de deelnemers aan de prijsvraag in het minst geen rekening hebben gehouden met de eischen van practijk of uitvoering. Het meest komt dit uit bij de doorsneden, waarin niets, wat op ernstige constructie gelijkt, is aangegeven. Daarenboven zijn de zalen met bovenlicht bij alle concurrenten zoo hoog ontworpen, dat de verlichting daar weinig bevredigend zal zijn. Maar men had die hoogste blijkbaar noodig, omdat anders het gebouw bij zijn groote lengte een al te gedrukt aanzien zou gekregen hebben.

De indeeling, voor het oostelijke gedeelte van het hoofdgebouw voorgeschreven, is ongeveer die van het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam, op welks inrichting, naast het Crystal Palace te Londen, ook zeker die van het Palais de l'Industrie van invloed is geweest. Van daar dan ook dat vooral die ontwerpers, welke gemeend hebben hun gebouw met een koepel in het midden te moeten versieren, zonder dat zij het wisten onder Outshoorn's duiven zijn gaan schieten; vooral het tweede en het derde der bekroonde ontwerpen moeten ieder Amsterdammer in gedachten naar het Frederiksplein hebben verplaatst. Maar, het mag hier wel gezegd worden, Outshoorn wint het, wat silhouet betreft, van de Franschen. Zijn glazen tongewelven zijn in uitnemende harmonie met den onderbouw; de groote Kapitool-orde der heeren Deglane en Binet, en de Louvre-colonnades die de heer Thomas heeft meenen te moeten aanbrengen, vormen met de metaal-constructies nu niet bepaald een fraai geheel. Ook is het beslist in het nadeel der beide Fransche koepels, dat zij geen tambour hebben, ja dat die van den derden prijs zelfs een lantaarn mist

Het maken van deze koepels is waarschijnlijk met het oog op schilderachtigheid geschied; het is echter maar goed, dat zij niet uitgevoerd zullen worden, want zij zouden de mededinging met Mansard's Invaliden-koepel niet kunnen volhouden.

Vermoedelijk is het om den plattegrond geweest, dat aan het ontwerp van den heer Louvet de eerste prijs is gegeven, want de gevelarchitectuur is al heel tam en banaal. De lange gevel is in drie gelijke deelen verdeeld, waarvan het middenste eenigszins voorspringt en door een laag attiek bekroond wordt. De waterpaslijn loopt over 235 M. in de bekroning door; slechts op de hoeken van midden- en zijrisalieten zijn lage Philibert-kappen aangebracht. De verdieping gelijkstraats is als betrekkelijk laag soubasement behandeld, een opvatting, die ook bij de meeste andere projecten is te vinden. In het middenrisaliet is het systeem van het Palazzo Bevilacqua te Verona gevolgd, zoodat vijf breede traveeën met vier smalle alterneeren. Een der breede traveeën komt aan het einde der zijrisalieten nog eens terug. Overigens bestaan de traveeën dezer risalieten gelijkstraats uit rustiekvensters, daarboven uit een beeldnis met dicht mezzanino-venster daarboven. De geheele ordonnantie dezer zijrisalieten brengt die der Hofmusea te Weenen in herinnering. De glazen afdekking van de middenhal verheft zich in dit project zoo weinig boven het overige, dat daarvan, voor wie buiten staat, zoogoed als niets te zien zal zijn. Over het midden is een koepel gewelfd, die op dien van de Halle aux Blés geïnspireerd schijnt. Het effect van dergelijke koepels, die zoo goed als gelijkstraats beginnen, is niet gelukkig.

De ontwerpers, die den tweeden prijs haalden, hebben dit ingezien, en daarom hun koepel zooveel omhoog gebracht, dat hij boven den nok der bekapping een aanvang neemt. Maar door hun calotte al te slank te maken, ecraseeren zij het overige van het gebouw. De as is hier duidelijker aangegeven door een open hal, die bijna de volle hoogte van het gebouw heeft en door kolossale Korinthische kolommen en pilasters wordt geflankeerd.

De zijrisalieten bestaan uit drie traveeën, die telkens door twee dezer reuzenpilasters worden gescheiden.

Iedere travee heeft, beneden, rustiek werk, waarin bijzonder kleine vensters voorkomen; op de verdieping is telkens een Jonische colonnade van drie openingen.

De korte gevels zijn als triomfpoorten behandeld en door quadriga's gekroond.

Zijn deze beide projecten reeds tamelijk eentonig, zij worden nog overtroffen door dat, met den derden prijs bekroond. Hier wordt het zeer smalle middenrisaliet geflankeerd door twee vuurtoren motieven. De zijrisalieten zijn niets dan herhalingen van de Louvrecolonnade, waaraan voor deze gelegenheid nog attieken zijn toegevoegd.

De middenpartij van het ontwerp, dat den vierden prijs haalde, is een variant op de San Marco-kerk te Venetië, drie hooge bogen met koepels daarboven. Indien de heer Girault niet op het ongelukkige denkbeeld gekomen was, om zijn koepels door een paar zeer onbevallige klokketorens te flankeeren, dan zou zijn werk zich nog beter hebben voorgedaan. De zijrisalieten, met hunne veel te banale arcaden-architectuur, passen slecht bij het overige. De Jury heeft aan het kleine paleis-project van dezen inzender, dat een trapezium-vormig plan vertoont, den eersten prijs toegewezen van 5000 francs.

De monumentale ingang van het tegenwoordig Palais de l'Industrie heeft den ontwerper van het met den vijfden prijs bedachte paleis voor den geest gezweefd. Hij heeft gemeend niet beter te kunnen doen, dan dien ingang te verdriedubbelen en hem in te sluiten tusschen een paar Louvre-colonnades.

Het zou ons te ver voeren, de andere vier-en-vijftig plannen in bijzonderheden te bespreken. Onze lezers zouden er ook niet veel aan hebben, want alles is vrijwel met één sop overgoten. Het eene is wat klassieker dan het andere, maar daarmede is dan ook alles gezegd.

Wij willen ook wel erkennen dat bij de tropische hitte, die thans te Parijs heerscht en die zich in het oude Industrie-paleis nog eens zoo sterk doet voelen, reeds het in onderdeelen bestudeeren der bekroonde ontwerpen een ware corvée was. En toen wij dan ook bij Ledoyen onder het lommer den inwendigen mensch wat versterkt hadden, ontbrak ons de moed om wederom in de *fournaise* te gaan. Het Parijsche publiek scheen echter niet afgeschrikt te worden. Een Franschman zei: „*Nous sommes un peuple d'architectes, mais d'architectes raisonneurs.*" Wij vroegen hem hoe het kwam, dat de tentoonstelling zoo banaal was. *Précisement, parceque chez nos architectes le raisonnement prime l'imagination. Donc, tous les concurrents, fils de la même éducation, héritiers des mêmes répugnances trouvèrent la même excuse à la vulgarité du programme, qui leur était imposé.*"

Dit oordeel is hard, maar waar. *Qui nous délivrera des Grecs et des Romains!* Deze bevrijder moet nog komen, maar hij kan zich nog lang doen wachten. De *Ecole* zal noch zich overgeven noch sterven.

IETS OVER GEWELVEN.

Gewelven werden reeds door de Etruskers toegepast bij bouwwerken van uitsluitend practischen aard. De bouwwerken van Alexandrië schijnen de Romeinen op het denkbeeld gebracht te hebben, gewelven toe te passen ook daar waar groote ruimten overdekt moesten worden.

De eenvoudigste gewelfvorm is het tongewelf. Dit heeft de gedaante van een halven cylinder en oefent veel zijdelingschen druk uit; om dien grooten druk te kunnen weerstaan moeten de muren, waarop het gewelf rust, een vrij aanzienlijke dikte hebben. Anders is dit bij het kruisgewelf, dat gevormd wordt door twee tongewelven, die elkander rechthoekig snijden; de drukking wordt hier slechts uitgeoefend aan de hoeken, waarop de vier gewelfribben, dat zijn de snijlijnen der tongewelven, neerkomen. Zijn dus aan deze hoeken steunbeeren van voldoende zwaarte aangebracht, dan kunnen de muren òf zeer dun gemaakt worden en van groote openingen voorzien zijn, of geheel vervallen. De toepassing van het kruisgewelf stelde de Romeinen in staat, de grootste ruimten te overdekken en toch betrekkelijk spaarzaam met de bouwstoffen te zijn.

Een derde gewelfvorm is de koepel, die op ronde gebouwen gemaakt wordt. Een koepelgewelf heeft den vorm van een halven bol en wordt in waterpasse lagen van wigvormige steenen gemaakt; het oefent, evenals het tongewelf, een sterke drukking op den muur uit, zoodat deze tamelijk zwaar moet zijn. Halve koepels kunnen als bedekking van nissen dienen.

De welfkunst bracht een groote verandering in de wijze van bouwen teweeg. De Oostersche volken en ook de Grieken waren genoodzaakt, zoodra zij gebouwen van eenigen omvang wilden overdekken, tal van zuilen te maken, om de zoldering te schragen. Door het toepassen van gewelven konden de Romeinen het buiten deze zuilen stellen en daardoor een grootscher aanzien aan het inwendige hunner gebouwen geven.

De Romeinsche gewelven, hetzij dan ton-, kruis- of koepelgewelven, waren of uit behakte steenen, òf uit holle potten van gebakken klei gemaakt, die zeer licht en toch stevig en in het bijzonder voor koepels geschikt waren Voor kleinere spanningen waren ook gebakken steenen in zwang, of werd aan het gieten, in beton, de voorkeur gegeven.

De gewelven uit den Romeinschen tijd hebben een zeer groote spanning; vandaar dat altijd de muren, waarop zij rusten, buitengewoon zwaar zijn. Deze massieve welfkunst bleef in zwang tot de 12e eeuw. Zoowel de Byzantijnsche gewelven (waarvan de Sophiakerk te Konstantinopel zulke fraaie voorbeelden geeft), als de Romaansche berusten geheel op de Romeinsche traditie.

Een vinding van de Gothiek zijn de kruisgewelven met dragende ribben, waartusschen de gewelfvelden als koepelvlakken zijn uitgespannen.

Stelt men zich een vierkant kruisgewelf voor, dat ontstaan is door de snijding van twee tongewelven, dan begrijpt men, dat de snijlijnen den vorm van halve ellipsen moeten vertoonen. De drukking, op die lijnen uitgeoefend, is natuurlijk bovenaan het minst, doch onderaan het grootst, en dus moet daar voor voldoende tegendrukking gezorgd worden. De wigvormige steenen, waaruit een gewelf bestaat, trachten het uit elkander te drukken, en kunnen, als een draaiende beweging mogelijk is, het gewelf doen scheuren.

Zal een gewelf dus kunnen bestaan, dan moet het door een zware, onverschuitbare massa aan de zijden, waar de ribben neerkomen, worden tegengehouden, een massa, zoo groot, dat de druk van het gewelf daar geen invloed op heeft. Maar het gewelf moet ook zoo stevig van samenstelling wezen, dat zijn samenstellende deelen niet door hun eigen of een vreemd gewicht verbrijzeld worden, of op enkele zwakke plaatsen te groote spanningen ontstaan. Aan deze voorwaarden voldoet men door een goede verdeeling der voegen, die altijd loodrecht moeten staan op de lijn, waarlangs zich de druk der wigvormige steenen voortplant, en door te zorgen voor een be-

hoorlijken mortel in die voegen. Ook is het goed de zwaarte van het gewelf te vermeerderen, daar waar de sterkste druk wordt uitgeoefend.

Wordt een gewelf van gebakken steen gemaakt, dan is het, bij eenigszins aanzienlijke spanningen, niet noodig de steenen wigvormig te maken. Het geringe verschil, dat er tusschen onder- en bovenkant der steenen zou moeten bestaan, kan in den mortel der voegen gevonden worden.

De Romeinen hadden bij hunne kruisgewelven geen ribben gemaakt. Hun groote ervaring, zoo in het behakken van steen als in het bereiden van mortels, was oorzaak dat zij aan die ribben geen behoefte hadden. In de middeleeuwen was echter de techniek achteruit gegaan, en dit leidde ertoe, gemakshalve eerst de ribben als een afzonderlijk geraamte van het kruisgewelf te maken, en daartusschen dan de gewelfvelden te slaan. Doch daar het construeeren van half-ellipsvormige bogen, zooals die noodig waren bij doorsnijding van twee tongewelven, niet gemakkelijk ging, verving men de ellips door den cirkel. Daar echter, bij halfcirkelvormige ribben, de kruin hooger ligt dan de top der bogen, die de vier zijden van het gewelf vormen, zoo werd het noodig de gewelfschilden een zekere schuinte naar buiten te geven, hetwelk den druk op de zijmuren aanzienlijk vergrootte. Om dit te vermijden, werd ieder gewelfveld gekromd, zoodat het den vorm van een opgeblazen driehoekig zeil verkreeg. Nu waren de gewelfvelden als het ware bolvormige driehoeken en werd de druk grootendeels op de ribben overgebracht.

De Fransche Gothiek is steeds getrouw gebleven aan het beginsel om de gewelfvelden als gedeelten van koepels te beschouwen. De Duitschers hebben, om den druk te verminderen, in de latere middeneeuwen de kromming der gewelfschilden veel grooter gemaakt; ook hier in Nederland ontbreekt het niet aan voorbeelden van gewelven, waar de kromming der schilden zoo groot is, dat die op haar hoogste punt aanmerkelijk boven den top der ribben ligt.

Zoodra men in de 12e eeuw tot deze wijze van welven was overgegaan, werden er pogingen gedaan, om de moeilijkheden te overwinnen, welke de verschillende hoogten der bogen, die de begrenzingen van langwerpige gewelfvelden vormden, boden. Als vanzelf kwam men daarbij tot de toepassing van spitse bogen, die daarenboven het voordeel opleverden van zeer weinig zijdelingschen druk uit te oefenen.

Vergelijkt men een segmentvormigen boog, een halfcirkelvormigen boog en een gelijkzijdigen spitsboog, allen van dezelfde spanning, met elkander, dan ziet men, wanneer de segmentvormige boog een gelijke kromming heeft als de halve spitsboog, dat er tusschen de lengten der halve bogen een bepaalde verhouding bestaat. De lengte van den halven segmentboog is dan $^1/_{12}\ \pi\ 2r$, die van den halven cirkelboog $^1/_4\ \pi r$, die van den halven spitsboog is $^1/_6\ \pi\ 2r$. De verhouding kan dus uitgedrukt worden door de getallen 2, 3 en 4. Denkt men zich nu de bogen uitgevoerd in één zelfde materiaal en van gelijk profiel, dan zullen deze getallen ook de verhouding der gewichten geven De segmentboog is dus het lichtst, de spitsboog het zwaarst.

Maar denken wij ons nu de drie bogen in een oneindig aantal loodrechte vlakken verdeeld, die overal de richting van de cirkelstraal volgen. Wij kunnen dan deze vlakken middendoor deelen, en krijgen dan de zwaartepunten, die tot een kromme lijn verbonden de gemiddelde gewelfrichting aangeven. Het punt, waar deze lijn de loodlijn van den steunbeer snijdt, noemen wij s en trekken vandaar een raaklijn aan de kromme lijn. Deze raaklijn geeft dan de richting aan van den zijdelingschen druk, welke door het halve gewelf wordt uitgeoefend. Die druk is de resultante van een horizontalen druk, die wij H noemen en van de zwaartekracht, die loodrecht werkt en die wij met P willen aanduiden. Nu is P natuurlijk in de drie gevallen verschillend en wel in reden van 2, 3 en 4, zooals wij boven gevonden hebben.

Wij kunnen nu telkens uit het boven aangegeven punt s een loodlijn neerlaten, wier lengte de waarde van P, naar de gevonden verhouding aangeeft. Deze loodlijnen vormen met de vroeger genoemde raaklijnen een hoek α, die bij den segmentboog het grootst, bij den spitsboog het kleinst zal zijn. Trekt men nu uit het onderste punt van de loodlijn, die P aangeeft, een waterpaslijn, dan snijdt die de raaklijn in één punt. De lengte van die waterpaslijn geeft de grootte van den zijdelingschen druk aan, en wordt door ons met S aangeduid.

Nu is in de drie gevallen steeds $\frac{P}{H}$ = cotg. α, $\frac{P}{S}$ cos. α, $\frac{H}{S}$ = sin. α. Derhalve is de waterpasse drukking $H = S \sin \alpha = \frac{P}{\text{cotg}\alpha}$, de zijdelingsche drukking $S = \frac{P}{\cos\alpha} = H \text{ cotg}\alpha$, en het gewicht $P = H \text{ cotg } \alpha = S \cos \alpha$.

Hoe hooger de top van den boog komt, hoe meer de waarde van S, die in lengte en richting den zijdelingschen druk voorstelt, toeneemt. Maar H. blijft constant.

Moet men nu den zijdelingschen druk van een spitsboog-kruisgewelf bepalen, dan gaat men als volgt te werk. Aannemende dat de gewelfvelden koepelvormig gemaakt worden, kan men zeggen dat iedere rib de zwaarte van $^1/_4$ gewelfgewicht overbrengt. Indien men dus een lijn construeert, die de kromming van de rib aangeeft, dan kan men die in zooveel deelen verdeelen als men wil, en uit de verdeelpunten loodlijnen trekken, wier lengte de zwaarte van den last voorstelt. Handelt men nu op de wijze, zooals vroeger is aangegeven, dan krijgt men voor ieder punt den hoek α en kan dus P, H, en S berekenen.

Een eigenaardigheid van spitsbooggewelven is, dat zij de neiging hebben den sluitsteen omhoog te drukken. Daarom worden die sluitsteenen dikwijls belast. Maar ook op de richting der voegen van de gewelfvelden was de nieuwe welfmethode van invloed; want weldra bleek het voordeelig om die voegen niet zooals vroeger, loodrecht op de gewelfzijden, maar loodrecht op de ribben te nemen, omdat het dan gemakkelijker was de kruin der gewelfschilden met een vischgraatvormige voeg te sluiten. Het schijnt dat de eer dezer vinding aan de Engelschen toekomt; de vroegste voorbeelden, uit het begin der 13e eeuw, vertoont de kathedraal van Ely.

De toepassing der gewelven met ribben leidde er als vanzelf toe, dat men alleen voor die ribben van formeelen gebruik maakte, doch de schilden uit de hand welfde. Waren de gewelven echter van groote afmetingen, dan zou de bewerking uit de hand groote bezwaren met zich hebben gebracht. Om die te overwinnen maakte men zoogenaamde gefigureerde gewelven, die van tusschenribben voorzien de spanningen veel kleiner maakten. Het is een dwaling, die algemeen bestaat, dat zulke gewelven pas in den laatsten tijd der Gothiek zouden zijn in zwang gekomen. Men vindt ze reeds in de 13e eeuw, o. a. in de kathedralen te Amiens, Beauvais, Narbonne en Clermont.

In de 13e en 14e eeuw werd van zulke gewelven alleen gebruik gemaakt, wanneer daarvoor noodzakelijkheid was. De laat-Gothiek echter maakt gefigureerde gewelven ook daar, waar gewone kruisgewelven zeer goed uitvoerbaar zouden geweest zijn. Vandaar dat haar constructies een in de eerste plaats decoratief karakter hebben. Evenwel, en dit wordt wel eens vergeten, dit decoratief karakter gaat gepaard met een inderdaad zeer goede wijze van samenstelling. Want het net van ribben met zijn driehoekige mazen geeft een voortreffelijk gewelf-geraamte, waartusschen de gewelfschilden een lichte en gemakkelijk daar te stellen vulling vormen.

Te ontkennen valt het ondertusschen niet dat, terwijl aanvankelijk de constructieve problemen den gewelfbouw geheel beheerschten, in den tijd der laat-Gothiek de constructieve kennis der bouwmeesters zoo groot was, dat zij zich allerlei decoratieve kunstjes konden veroorloven, zonder aan de stevigheid van het geheel afbreuk te doen.

Het is jammer, dat de bouwmeesters der Renaissance zoo zelden gepoogd hebben van het constructief beginsel der laat-Gothische welfkunst partij te trekken. Hun volgen der Romeinsche methoden is ongetwijfeld een teruggang geweest.

KUNSTNIJVERHEID.

(*Ingezonden.*)

Onder dit opschrift komt in *De Opmerker* van 1 Augustus l.l. een opstel voor ter bespreking van de te Haarlem geopende tentoonstelling van teekeningen door Dr. P. J. H. Cuypers.

Naar aanleiding van dit opstel zij het mij geoorloofd, enkele opmerkingen te maken. Het komt mij voor, dat de schrijver niet in allen deele rechtvaardig is geweest tegenover eene zoo eigenaardige persoonlijkheid als die van Dr. Cuypers.

Hij heeft ten eenenmale uit het oog verloren dat, wanneer Dr. Cuypers als kerkelijk kunstenaar een bepaalde richting volgt, dit alleen een gevolg is van innerlijken scheppingsdrang. Men kan hem toch niet kwalijk nemen dat hij, aan gegeven opdrachten moetende voldoen, daarvoor vormen kiest, die daarvoor geschikt zijn, vormen die zijn gedachten volkomen kunnen uitdrukken. Daarom behoeft er nog niet gesproken te worden van klemmende ketenen, al is de kunstenaar op door *hemzelf* gekozen wijze belemmerd in zijn vrijheid. De zelfgekozen banden zijn volstrekt geen beletsel om oorspronkelijk te zijn.

Men bedenkt te weinig, hoeveel oefening er noodig is, eer een kunstenaar een bepaalde reeks van stijlvormen heeft leeren beheerschen. Wie die oefening niet noodig acht, zal altijd gebrekkig werk blijven leveren. De kunst waait iemand maar niet zoo op een goeden dag aan.

Oorspronkelijkheid is volstrekt geen noodzakelijk vereischte om een kunstwerk tot stand te kunnen brengen. Een goede navolging verdient de voorkeur boven een gebrekkige eigen schepping. Het toepassen van de vormen der middeleeuwen is volstrekt niet afkeurenswaard; de logische gedachten, vóór de zoogenaamde Hervorming overal in de kunst waar te nemen, zijn door de Renaissance ten onrechte verworpen en daarom is het begrijpelijk, dat men in deze eeuw weer op die gedachten terugkomt.

Of zijn de Gothische kerken der laatste veertig jaren soms niet verre te verkiezen boven alles wat die zoogenaamde Renaissance heeft voortgebracht? Het meeste, wat van 1500—1800 in Europa werd gemaakt, is niets dan navolging, hetzij dan van de antieken of van latere werken. Hoeveel navolgers heeft b. v. (om maar iets te noemen) Palladio niet gehad!

En waarom zijn nu de werken onzer hedendaagsche Gothiekers velen zoo weinig sympathiek? Omdat zij er niets in zien dan symbolen van domperigheid en achteruitgang. Maar wie onbevangen oordeelt zal moeten erkennen, dat voor kerkelijke doeleinden de Gothiek verre verkieslijk is boven andere kunstuitingen. Dr. P. J. H. Cuypers is anders opgevoed dan het jongere geslacht, dat het thans zoo druk heeft over oorspronkelijkheid. De stroomingen, die hij thans ziet ontstaan, verleiden hem niet tot meegaan; hij vindt ze (en van zijn standpunt beschouwd terecht) afkeurenswaardig. Nu mag men zeggen, dat Dr. Cuypers in zijn wereldlijke bouwwerken „*novateur*" is geweest. Doch wie zoo spreken, kennen onzen grootsten bouwmeester en zijn streven niet. Een bepaalde zucht om vóór alles oorspronkelijk te zijn, is hem steeds vreemd geweest. Hij had zelfbeheersching genoeg om vage vormen te verwerpen; zijn doel was geen ander, dan in duidelijke vormen te zeggen, wat hij te zeggen had. Zijn werken zal dan ook niet vruchteloos zijn geweest; reeds ziet men hier en daar de zaden, door hem uitgestrooid, opwassen.

De kerkelijke kunst heeft het volste recht zich van de Gothiek te blijven bedienen; vooral op kunstnijverheidsgebied is er geen stijl, die zoozeer logische vormen aan diepe symbolische beteekenis weet te paren.

W.

N., 2 Aug. '96.

Wij hebben, overtuigd als wij zijn dat men de critiek niet aan banden moet leggen, geen bezwaar gemaakt om bovenstaand stukje op te nemen, ofschoon wij het met den geachten inzender niet eens zijn. Wij kunnen niet inzien, waarom een navolging der Gothiek in onzen tijd meer te verdedigen zou zijn dan die van een anderen stijl.

Vooral de Gothische kunstnijverheid schijnt ons noch logisch, noch rationeel. In den Gothischen tijd wordt alles door het *handwerk* beheerscht, en dit is maar zelden tot individueele scheppingen in staat. Er bestaat in de meeste Gothische kunstnijverheids-voortbrengselen volstrekt geen verband tusschen samenstelling en versiering. Monstransen worden van luchtbogen, fialen en beeldnissen voorzien, wierookvaten krijgen kerkvensters, en zoo wordt de eigenlijke architectuur in het kunsthandwerk eenvoudig gekopieerd, zonder dat daar eenige constructieve noodzakelijkheid voor bestaat. In het algemeen wordt, op gezag van Viollet-le-Duc, het rationeele en logische der middeleeuwsche kunst verre overschat. De kerkmeubelen der 12e, 13e, 14e en 15e eeuw zijn haast zonder uitzondering voorbeelden van versiering, die met constructie *niets* te maken heeft.

Dit alles kan den geachten inzender niet onbekend zijn en daarom begrijpen wij niet, waarom hij er zoo op gesteld is, dat men zich in de 19e eeuw, waar het kerkelijke kunst geldt, van den stijl der middeleeuwen zal blijven bedienen. Op deze wijze komt men nimmer tot iets oorspronkelijks. Wij geven gaarne toe, dat er in het werk van den heer Cuypers veel verdienste schuilt, doch kunnen in hem toch niets anders zien dan een voorlooper van, een wegbereider voor de nieuwe kunst, die komen zal.

RED.

INGEZONDEN.

Mijnheer de redacteur!

Ik vraag reeds vooraf excuus dat ik weder over eenige ruimte beschik in uw blad, en dat nog wel over eene questie van zeer weinig belang, doch het antwoord van den heer Löhrer is niet afdoende, en geeft geen enkele reden voor de onwellevendheid om, zonder inzending van nota, op een open briefkaart f 6 te eischen en direct te dreigen met een advocaat. Ik schreef daarover den heer L. en een bewijs dat hij, zich schrijvende „hofglasschilder", toch van hoffelijkheid weinig studie heeft gemaakt, is wel het daarop ontvangen antwoord:

„dat u weigerde de f 6 te betalen, had ik wel gedacht; ik zal ze u schenken, dat vind u toch zeker goed en zal de *bui* omtrent een en ander plaatsen in Bouwkundig tijdschrift wel zakken. U kunt echter verzekerd zijn van mijn kant zal ik de heeren bestuursleden van onze vereeniging te Amsterdam inlichten, u kunt verzekerd zijn dat ik niet op f 6 zit te wachten, enz."

en al deze onbeleefdheden om geen sterker woord te gebruiken, op mijn brief, waarin ik schreef onder meer:

„Wanneer u meent recht op vergoeding te hebben voor eene gemaakte schets, is dit toch niet de wijze van dit mede te deelen, maar zou dunkt mij eene gewone nota met begeleidend schrijven volstaan.

De nu gedane eisch met directe bedreiging is ook al weder ongepast"

Waaruit de heer L. nu de conclusie trekt dat hij wel gedacht had dat ik weigeren zou te betalen, is mij een raadsel. Ik verklaar hier gaarne dat de f 6 tot des heeren L.'s beschikking liggen en hij elk oogenblik daarover disponeeren kan.

De opmerking dat het bedoelde raam nu waarschijnlijk wel naar zijn ontwerp is gemaakt, riekt naar pedanterie. De heer L. weet zeer goed dat hij niet de eenigste is, die gewoon gekleurd glas in lood kan z tten, en ik verzeker hem dat de nu gekozen schets als concept beter was dan de zijne en gemaakt is bij den heer Meijen te Nijmegen. Ik ben mij verder bewust nooit misbruik te hebben gemaakt van aan mij toevertrouwde schetsen.

De heer L. wil de onhandige daad, gepleegd in een opwelling van boosheid, verbloemen door allerlei mededeelingen die hiermede niets te maken hebben, in plaats van eerlijk te erkennen dat hij onrecht deed. Ik geloof dat de tijd, die de heer L. besteedt aan onbeleefde brieven, beter ware te benutten in het aanleeren van de wijze hoe men burgerlijke beleefdheid moet betrachten.

En hiermede basta, en u, mijnheer de redacteur, mijn besten dank voor de plaatsing.

Arnhem, 3 Augustus 1896. A. R. Freem.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Zij, die het examen van landmeter wenschen af te leggen, moeten zich vóór den 25sten dezer maand aanmelden bij het Departement van Binnenlandsche Zaken.

— Bij Kon. besluit is een commissie ingesteld tot het in den loop der maand September a. s. houden van een vergelijkend onderzoek naar de bekwaamheid van candidaten voor de betrekking van ad-p.-ingenieur van den Rijkswaterstaat, bestaande uit de heeren: J. M. F. Wellan, hoofdinspecteur van den Rijkswaterstaat, als voorzitter; H. E. de Bruyn, hoofdingenieur, belast met den algemeenen dienst van 's Rijkswaterstaat; B. Hoogenboom, hoofdingenieur van den Rijkswaterstaat in het 6e district; Dr. C. A. Scheltema, hoogleeraar aan de Polytechnische School; Dr. P. Zeeman Gz., hoogleeraar aan de Polytechnische School; Mr. H. A. Hooft, hoofdcommies bij het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid; E. R. van Nes van Meerkerk, ingenieur van den Rijkswaterstaat te 's-Gravenhage, en Jhr. F. L. Ortt, ingenieur van den Rijkswaterstaat te 's Gravenhage, tevens als secretaris.

— De Minister van Marine brengt ter kennis van belanghebbenden, dat met 1 October twee plaatsen als adspirant-ingenieur der marine, op eene jaarwedde van f 1200, worden opengesteld.

Candidaten, die op 1 September a. s. hun 27ste jaar nog niet zijn ingetreden en in het bezit zijn van de diploma's van scheepsbouwkundig en werktuigkundig ingenieur, ingevolge de wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* no. 50), worden opgeroepen om vóór of op 1 September a. s een verzoekschrift op gezegeld papier in te dienen, om zoo noodig, tot het aan zijn Departement te houden vergelijkend examen te worden toegelaten.

— De Minister van Waterstaat heeft bepaald dat de adjunct-inspecteurs van den arbeid in de zes arbeids-inspectiën zullen worden geplaatst als volgt:

in de 1ste inspectie I. P. de Vooys, ter standplaats Breda;
in de 2de inspectie J. J. Klompe, ter standplaats Rotterdam;
in de 3de inspectie C. C. A. Last, ter standplaats 's Gravenhage;
in de 4de inspectie M. Raven, ter standplaats Amsterdam;
in de 5de inspectie F. W. Bakema, ter standplaats Zwolle, en
in de 6de inspectie D. Blanson Henkemans, ter standplaats Groningen.

— De „Haagsche Kunstkring" vierde deze week zijn vijfjarig bestaan met eene tentoonstelling van schilderijen, aquarellen en teekeningen van zijn oprichter, den heer Théophile de Bock. Er zijn een 60 schilderijen en een twintigtal teekeningen bijeen; 35 doeken en schier alle teekeningen zijn eigendom van particulieren, die bereidwillig het werk van den meester voor deze gelegenheid hebben afgestaan. Een belangstellend publiek van leden woonde de opening bij en des middags werd in besloten kring het vijfjarig bestaan feestelijk herdacht.

Rotterdam. Zaterdag 1 Augustus werd de jaarlijksche algemeene vergadering gehouden van de Academie voor beeldende kunsten en technische wetenschappen.

Volgens het jaarverslag zijn er 206 gewone en 71 leden van verdienste; in het bestuur werd Mr. W. H. s'Jacob vervangen door den heer J. Hudig, terwijl aan eerstgenoemde het erelidmaatschap werd aangeboden.

De rekening sloot met f 57,712, waarin begrepen f 1731 verhooging der subsidie voor de invoering van electrisch licht Het toenemend aantal leerlingen maakte een verhooging van honoraria noodig met f 977.

De opbrengst der schoolgelden was f 1702, die der daglessen f 102; de subsidie der gemeente met inbegrip der verhooging bedroeg f 49,747.

Het speciale fonds der leden bedroeg f 4695, terwijl bovendien f 28,700 aan effecten aanwezig is

Het fonds tot aankoop van schilderijen wijst een batig saldo aan van f 6788. Met het oog op de Driejaarlijksche tentoonstelling in het volgend jaar, wordt dit fonds allen voorstanders der kunst met warmte aanbevolen.

Uit het verslag van den directeur blijkt, dat de avondcursus gevolgd werd door 1148 leerlingen en 35 leden; de middagcursus in hand- en ornementteekenen door 89; de dagcursus A voor schilderen en boetseeren door 35, de dagcursus B voor bouwkundig teekenen door 27 en de zomer-ochtendcursus voor handteekenen en decoratief door 61 leerlingen. Voorts ontvingen 17 leerlingen onderwijs in tuinbouwkundig teekenen. Aan het teekenen naar ontkleed model werd door 5 leerlingen deelgenomen. Verschillende prijsvragen werden uitgeschreven.

Nog zij gemeld, dat de cursus van den hoofdleeraar, den heer Henri Evers, in de geschiedenis der bouwkunst voor dames veel belangstelling vond.

— Van de Vereenigingen van brandspuitgasten van spuiten 11 en 25 werden bij het comité voor de Brandweertentoonstelling nog 2 zilveren medailles ontvangen, waarvan de laatste ter bekroning voor de doelmatigste straalpijp.

Thans zijn 25 medailles bij het comité ingekomen, wel een bewijs dat de sympathie voor de tentoonstelling groot is.

Haarlem. De jaarlijksche vergadering van den Raad van Bestuur van het Museum van Kunstnijverheid alhier heeft dezer dagen plaats gehad, onder voorzitterschap van den heer S. J. Graaf van Limburg Stirum, in de oud-Hollandsche raadzaal van genoemd Museum. Nadat de tentoonstelling-Dr. Cuypers en de tentoonstelling van het werk der leerlingen der aan het Museum verbonden school voor Kunstnijverheid bezocht waren, werd de vergadering voortgezet. Twee voor den bloei der instelling hoogst voorname punten werden in het bijzonder besproken

Het eerste punt had betrekking op de uitbreiding der schoollokalen, waartoe men weldra, dank den welwillenden steun der hooge Regeering en die van eenige in het kunstambacht belangstellende personen, zal kunnen overgaan; het tweede punt had betrekking op het vestigen van een leerwerkplaats voor gouden zilversmeden in de reeds genoemde school, waaraan in ons land zoo groote behoefte be-taat

Teneinde deze vestiging tot een goed resultaat te brengen, zal voorloopig een beroep worden gedaan op de sympathie en de medewerking van de Nederlandsche fabrikanten en industrieelen, die bij het oprichten eener dergelijke werkplaats belang hebben. De raad van bestuur wenscht allereerst de gevoelens van de vakmannen te vernemen, ten einde de voorgestelde vestiging, zoowel aan de eischen van de practijk als aan de artistieke eischen te doen beantwoorden.

De vergadering werd besloten met eenige mededeelingen van den conservator van het Museum omtrent de verschillende inzendingen, betrekking hebbende op het kunstambacht ter Nijverheidstentoonstelling te Berlijn.

Dordrecht. Het comité tot voorbereiding van de tentoonstelling van oude en nieuwe kunstnijverheid, in het volgend jaar door de vereeniging „Vak en Kunst" in het Oranjepark te houden, heeft na besprekingen met de financieele commissie besloten de tentoonstelling te nemen in eigen exploitatie, gedekt door een garantiefonds. Het uitgeven aan een consortium van bankiers werd afgekeurd. Het streven zit voor, van de zaak geen geldspeculatie te maken, maar ook in financieelen zin een ernstig karakter eraan te geven. „Vak en Kunst" kan voor de tenuitvoerlegging beschikken over voldoende werkkrachten, en er bestaat gegronde verwachting dat deze op geheel toereikende wijze zullen gesteund worden door Dordtsch kapitaal.

Edam. Het plan om op het eeuwfeest van het hier gevestigde departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen een buste van Jan Nieuwenhuijzen te plaatsen in den gevel van het huis te Edam, waar de maatschappij werd gesticht, vindt veel bijval bij de departementen. Het maken van de buste zal worden opgedragen aan Bart van Hove.

PERSONALIA.

— Door den Minister van Waterst. zijn benoemd tot buitengew. opz. J. W. Otten en A. J. van den Oever, bij de verbetering van de Maas; P. W. Lensink, bij het maken van glooiingen, het verlengen en het onder profiel brengen van rijkskribben aan den IJsel; A. Peters, bij kribwerk op de Nieuwe Merwede; en J. R Gabriels te Roermond bij de verbetering van het kanaal tusschen duiker no. 35 der Z.-Willemsvaart en de Noordervaart.

— In Ned Indië zijn benoemd tot leeraar in de wiskunde en het rechtlijnig teekenen aan de H. B. S. te Semarang, de ambtenaar op nonactiviteit H C. van Ruyven; tot tijdelijk opzichter-machinist bij de werken en opnemingen aan de rivier de Solo, de 1e machinist bij de paketvaartmaatschappij J W. van Walterop de Vries; tot adjunct-chef van de 2e afdeeling bij de exploitatie van Staatsspoorwegen op Java, de adjunct-ingenieur 1e klasse J. Radersma.

Geplaatst: In de residentie Palembang, ten einde als eerstaanwezend waterstaatsambtenaar op te treden, de ter beschikking van den directeur der B. O. W. gestelde ambtenaar op nonactiviteit, laatstelijk architect 2e klasse, L. van der Tas.

— Bij Koninklijk besluit is aan W. Verwey Az., op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als hoofdingenieur van den Rijkswaterstaat 2e kl., en zijn, met ingang van dien datum, benoemd tot hoofdingenieur van den Rijkswaterstaat 2e kl., P. H. Kemper, thans ingenieur 1e kl., en bevorderd tot ingenieur van den Rijkswaterstaat 2e kl. A. B. Marinkelle, thans ingenieur 3e kl., en tot ingenieur van den Rijkswaterstaat 3e kl. A. R. van Loon, thans adspirant-ingenieur.

— De heer A. R. Egeler, ingenieur, adj.-directeur der Amsterdamsche gasfabrieken, is overgeplaatst naar de fabrieken der Imperial Continental Gas Association te Weenen en in zijn plaats is te Amsterdam benoemd de heer Louis Drory, ingenieur der onderneming te Berlijn.

— De werktuigkundig-ingenieur H. D. P. Huizer, te 's-Gravenhage, is met ingang van 1 dezer benoemd tot adspirant-adjunct-ingenieur bij den dienst van weg en werken der Staatsspoorwegen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bekwaam opzichter-teekenaar. Salaris *f* 80 per maand. Adres letter X, boekh. A. Vernout, Haarlem.

— Opzichter 2e kl., afd. „Havenwerken" der gemeente Amsterdam. Jaarwedde f 900 en f 210 toelage voor nachtdienst; leeftijd niet hooger dan 30 jaren. Het diploma voor afgelegd examen als opz. van den waterstaat strekt tot aanbeveling. Adres vóór 18 Aug. aan den directeur der publ. werken.

— Bouwkundige of volontair bij de uitvoering van een werk. Adres lett. C. C. 917, *Nieuws v. d. Dag.*

— Opzichter-teekenaar, P. G. Brieven lett. Z. B aan den boekh M. J. van der Loeff te Enschede. (*Zie adv. in dit nommer*).

ADVERTENTIËN.

Gevraagd

bekwaam OPZICHTER-TEEKENAAR, P. G.
Brieven Lett. Z.B. aan den Boekh.
M. J. VAN DER LOEFF, *Enschede.*

Speciaal adres voor
Teekenbenoodigdheden
J. MEEUSSEN & ZOON
KORTE POTEN 32, Den Haag.
Prima kwaliteit. *Lage prijzen.*

Bouwterrein te Delft.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Delft* **wachten tot 1 September 1896 aanbiedingen in voor den aankoop van BOUWTERREINEN aan de Noordelijke Avenue der gemeente,** ter grootte ongeveer van **26 Aren.**

De voorwaarden en teekening zijn op franco aanvrage tegen betaling van *f* 0,25 te bekomen ter Gemeente-Secretarie.

TE KOOP

mede op grondrente, in de onmiddellijke nabijheid van *'s-Gravenhage*, **ongeveer 45,000 cA. BOUWGROND** geheel of gedeeltelijk, met een zich daarop bevindend **BUITENVERBLIJF.** Het BUITENVERBLIJF, zeer geschikt voor Kostschool of Pensionaat, is ook afzonderlijk **TE HUUR**, met een gedeelte van den TUIN.

Door de ligging van het terrein aan goed vaarwater, is de grond o. m. uitmuntend geschikt voor de stichting van fabrieken.

Franco aanvrage bij den Architect K. STOFFELS, *Prins Hendrikstraat 30a* te 's-Gravenhage.

J. BELTMAN JWz, Deventer. Handelskade.
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN, OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.
LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.
LEVERING VAN MOLENBENOODIGDHEDEN, OLIE- EN GASMOTOREN.

STALEN BALKEN - IJZERCONSTRUCTIE
DRAAGBAAR SPOOR 70 c/M.
te Koop en te Huur.
H. E. OVING Jr.,
Kantoor: Plan C, Gelderschekade 31, Stapelplaatsen: Binnenhaven O.Z. FEIJENOORD.
ROTTERDAM.

De grootste en best ingerichte Rijschool
is van de Firma **VAN GOG & CO.,** ***Weesperzijde,*** *Café WAALDIJK*, vroeger *Café MAAS*, bij Schollenbrug.
HOOFDKANTOOR en FILIAAL **Haarlemmerweg 5 en 9, AMSTERDAM** voor ***Engros- en Détailverkoop.***
HOOFDAGENTUUR der **GLADSTONE-CYCLES** en der **nieuwe FRANSCHE DRIEWIELERS.**
Goedkoope LUCHTBAND-MACHINES van af *f* **90.—.**

L. F. W. VOLCKE, Stads-Uurwerkmaker,
Firma VOLCKE & ZONEN,
Magazijn MAURITSKADE 18a Fabriek 11—13 PARKSTRAAT 11—13,
achter Bureau „Vaderland", ingang Kazernestraat, **'s-GRAVENHAGE.**
Bekroond te 's-Gravenhage in 1868 en 1871 en te Londen in 1870 met Goud, Zilver en Brons
Leveranciers van de Nederlandsche Staats- en Hollandsche Spoorweg-Maatschappijen, Vervaardigers van gewone en electrische Uurwerken, voor Torens, Post- en Telegraafkantoren en andere groote lokaliteiten. Het vernieuwen van oude Pendules, Console-, Speel- en andere Klokken met toepassing eener verbeterde constructie, **het aanleggen van geleidingen voor electrische Schellen en Telephonen.**

Houthandel. Loon-Stoomzagerij. OOSTERMEIJER & Co.
AMERSFOORT.
In voorraad: prima **Slavonisch Eiken Kloshout**, 1/2, 3/4, 1 en 5/4 dms. **Eiken Wagenschot.** Alle soorten Buitenlandsch **gezaagd** en **geschaafd Hout. Amerikaansch Greenen Balken** voor Masten en Molenroeden. **Juffers, Ellens, Kolders, Sparren. Eiken-, Greenen-, Vuren Bestekhout. Amerikaansch Greenen Bestekhout.**
Spoedige levering. — Prima kwaliteit. — Concurreerende prijzen.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *HAARLEM* zullen op ***Donderdag 20 Augustus 1896,*** des namiddags ten **3** uur in het openbaar ten Raadhuize

AANBESTEDEN:

Het bouwen van eene SCHOOL voor lager onderwijs, op het plein nabij de Leidsche vaart.

Voorwaarden ter lezing ter Gemeente-Secretarie op *alle* werkdagen, van *'s voormiddags 10 tot 's namiddags 4 uur.*

Aldaar te bekomen:

gedrukte ex. van het bestek ad **50 cent** *nà 12 Augustus e. k.*, en ex. der teekeningen ad **ƒ 1.50** per stel *nà 16 Aug. a. s.*

Plaatselijke aanwijzing op *Zaterdag 15 Aug. a. s. des namiddags 2 uur* door den Gemeente-Architect.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *DORDRECHT* zijn voornemens op **Maandag 17 Augustus 1896,** des namiddags **één** uur, ten Raadhuize **aan te besteden:**

Het maken van eene RIOLEERING door de Polderstad en het omleggen van den hoek Spuiweg en Burgemeester de Raadtsingel te Dordrecht, in één perceel, met gedeeltelijke levering van de daarvoor benoodigde materialen.

Bestek en teekeningen liggen ter inzage aan het Bureau der Gemeentewerken, op iederen werkdag de Besteding voorafgaande, voorm. 9 tot 11 en nam. 2 tot 3 uur.

Bestek met (10 stuks) teekeningen zijn, zoolang de voorraad strekt, te verkrijgen tegen betaling van **ƒ 3.—** per exemplaar op franco aanvraag aan de Secretarie, 1e afdeeling en na overmaking der kosten.

De aanwijzing zal plaats hebben op *Dinsdag* 11 en *Woensdag* 12 Augustus a. s., telkens voorm. 10½ uur, te beginnen aan het Bureau der Gemeentewerken.

De inschrijvingsbiljetten, op zegel gesteld en mede door de borgen onderteekend, moeten worden ingezonden ter Secretarie, 1e afd., op den 17n Augustus 1896, voor 's nam. 1 uur.

W. H. NOË,
Bakenessegracht 5, Haarlem.
Loodgieter en zinkwerker. Aanleg van gas- en waterleiding. Beveelt zich aan tot het **slaan van Nortonwellen** enz. enz. Compleete badinrichtingen dagelijks in werking te zien.

HOUTEN
Parketvloeren.
GEBR. VAN MALSEN,
Stoomtimmerfabriek. — DEN HAAG.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

VAN OOSTVEEN & Co.
Hoogelanden, n/b de Roodebrug, UTRECHT.
Fabrikanten van diverse soorten Dakpannen, als Holle, Kruis, Platte en Gegolfde alsmede **Vloertegels** in diverse kleuren.

C. W. BLANKE Jr.
Leidschekade 62, *Amsterdam.*
Groote sorteering van behangselpapier in concurreerende prijzen, alsook Giftvrij ongevernist Gezondheidsbehangselpapier. Stalen worden op aanvraag franco gezonden naar buiten.

Vraag de OLIFANTBUS,
beste en goedkoopste INMAAKBUS voor Huishoudelijk gebruik.
Bekroond:
ANTWERPEN '94.
AMSTERDAM '95.
BUSSEN zonder bovenstaand *Fabrieksmerk* zijn **namaak.**

Firma **BAKKER en WAAL,**
Krommenie b./Amsterdam.

CRAMER ELSENBURG & Co.,
Hofleveranciers,
AMSTERDAM.
Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.
Centraalverwarming door heete lucht.

J. J. BROEK, — 's-Gravenhage, KRAIJENHOFSTRAAT 37.
AUTOGRAFIE-LITHOGRAFIE.
ATELIER voor het Teekenen en Reproduceeren van Plans, Technische Teekeningen, Landkaarten, enz. — **LICHTDRUK-INRICHTING.**

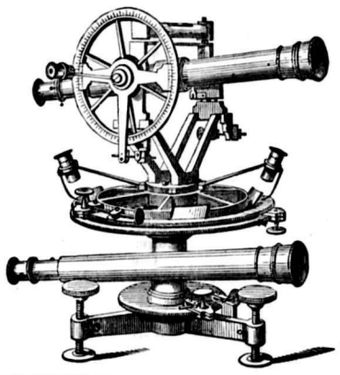

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

KIDERLEN & Co., Technisch Bureau,
20/21 Prins Hendrikkade, AMSTERDAM.
Stockport Gasmotoren. Solide afgewerkt. Economisch in gasverbruik. Laag in prijs.
Dowson Gas. Goedkoopste drijfkracht in verbinding met gasmotoren. Gegarandeerd brandstofverbruik 500 gram per effectieve uur P.K. Beste inrichting voor 't roosteren van cacao, eesten van mout, drogen van stijfsel.
Pampe's Distilleertoestellen. Complete graan en melasse branderij installaties met gegarandeerd rendement.
Olie en Veekoekpersen. DODGE's Houten Riemschijven.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG. — N°33 — ZATERDAG, 15 Aug. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat ƒ 0.25, zonder plaat **ƒ 0.15**

DE WANDBESCHILDERING VAN DERKINDEREN.

Indien eene beschildering, als thans in Arti's kunstzaal tentoongesteld is, een jaar of twintig geleden geëxposeerd geworden ware, zou zij algemeen slechts afkeuring en bespotting hebben ondervonden. Alleen Alberdingk Thijm en enkele zijner geestverwanten zouden er lof voor hebben overgehad.

Wij willen ondertusschen niet beweren, dat het aantal bewonderaars ook nu nog zoo groot is. Maar er zijn thans tal van menschen, die meenen te moeten doen, alsof zij het doek mooi vinden. Het apprecieeren van moderne (of quasi-moderne) kunst behoort thans tot den goeden toon, zoo goed als het belangstellen in allerlei onderdeelen van sport.

En wie nog een beetje twijfelen mocht, of hij hier nu wel iets wezenlijk schoons voor zich ziet, vindt voorlichting en opbeuring in brochures, dagbladen en tijdschriften. Zoo wordt ons gezegd: „De nieuwe wandschildering van Antoon Derkinderen, thans te zien in de groote zaal van Arti, is een werk dat diepen *eerbied* afdwingt, *eerbied* voor het kunstwerk zelf, *eerbied* vooral voor hem die het wrocht. Welk een *nadenken*, welk een *studie*, welk een *onderzoekingen* moet dit werk gekost hebben! Het is vooral de ontzaglijke hoeveelheid *weten*, die ons treft bij het aandachtig zien naar deze schilderij".

Nu zal de argelooze mensch meenen, dat dit alles goed en wel is, maar dat die eerbied, dat nadenken, die studie, die onderzoekingen en die ontzaglijke hoeveelheid weten nog niet noodzakelijk tot het maken van iets *schoons* behoeven te leiden. Doch het antwoord wordt hem al gegeven: „Het werk is als uitdrukking van het motief bedoeld en heelemaal niet als iets moois op zichzelf". En wie nu nog meer zou vragen, zou alleen bewijzen, dat hij niets van de „moderne" kunst begrijpt; daarom is het hem geraden stil te zijn en zich neer te leggen bij wat als bewonderenswaardig wordt gedecreteerd.

Het is wel jammer, dat de goede Alberdingk Thijm nu reeds zeven jaar dood is. Wat zou hij met een vreugde naar Arti's zalen zijn opgegaan, wat zou hij zich over de waardeering voor middeleeuwsche kunst en symboliek verblijd hebben! Doch Thijm, men kan het zich haast niet voorstellen, behoort reeds tot de vergetenen. Zelfs zijn „*Heilige Linie*" die, ofschoon zij veertig jaar geleden verscheen, toch een compendium der middeleeuwsche symboliek mag heeten, herinnert men zich zoo weinig, dat niemand nog heeft bemerkt dat alles, wat ons nu als de vrucht van het nadenken, de studie, de onderzoekingen van den schilder wordt voorgesteld, daar reeds te vinden is.

Nu ziet men, wat door een handige reclame te bereiken valt. Derkinderen's verdiensten en talenten zijn door een hem welgezind kringetje *urbi et orbi* verkondigd. Daardoor is aan zijn streven een aandacht geschonken, die niet geheel in verhouding staat tot de waarde daarvan. Want symbolieke voorstellingen, zooals die ons nu in Arti getoond worden, kan men in haast alle katholieke kerken, die in de laatste dertig jaar gebouwd of gerestaureerd zijn, vinden. De tentoonstelling van Dr. Cuypers te Haarlem kan doen zien, hoe lang die bouwmeester-decorateur reeds werk in dezen geest heeft geleverd. Maar al dit „polychromeerwerk", zooals het in de wandeling pleegt genoemd te worden, is tot dusverre in niet-Katholieke kringen nooit als kunst in den eigenlijken zin des woords erkend.

En dat is te begrijpen. Want hoe treffend de symbolische bedoeling dezer werken ook dikwijls moge zijn en hoeveel waarde zij daarom voor den inniggeloovende mogen hebben, de harde veelkleurigheid, de zoetelijk-banale zwarte omtrekken sloten elk denkbeeld aan wezenlijke kunst buiten, al wilde men den beschouwer ook wijs maken, dat de beste muur-

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *HAARLEM* zullen op ***Donderdag 20 Augustus 1896***, des namiddags ten **3** uur in het openbaar ten Raadhuize

AANBESTEDEN:

Het bouwen van eene SCHOOL voor lager onderwijs, op het plein nabij de Leidsche vaart.

Voorwaarden ter lezing ter Gemeente-Secretarie op *alle* werkdagen, van *'s voormiddags 10 tot 's namiddags 4 uur.*

Aldaar te bekomen:

gedrukte ex. van het bestek ad **50 cent** *nà 12 Augustus e. k.*, en ex. der teekeningen ad **ƒ 1.50** per stel *nà 16 Aug. a. s.*

Plaatselijke aanwijzing op *Zaterdag 15 Aug. a. s. des namiddags 2 uur* door den Gemeente-Architect.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *DORDRECHT* zijn voornemens op **Maandag 17 Augustus 1896**, des namiddags **één** uur, ten Raadhuize **aan te besteden:**

Het maken van eene RIOLEERING door de Polderstad en het omleggen van den hoek Spuiweg en Burgemeester de Raadtsingel te Dordrecht, in één perceel, met gedeeltelijke levering van de daarvoor benoodigde materialen.

Bestek en teekeningen liggen ter inzage aan het Bureau der Gemeentewerken, op iederen werkdag de Besteding voorafgaande, voorm. 9 tot 11 en nam. 2 tot 3 uur.

Bestek met (10 stuks) teekeningen zijn, zoolang de voorraad strekt, te verkrijgen tegen betaling van **ƒ 3.**— per exemplaar op franco aanvraag aan de Secretarie, 1e afdeeling en na overmaking der kosten.

De aanwijzing zal plaats hebben op *Dinsdag* 11 en *Woensdag* 12 Augustus a. s., telkens voorm. 10½ uur, te beginnen aan het Bureau der Gemeentewerken.

De inschrijvingsbiljetten, op zegel gesteld en mede door de borgen onderteekend, moeten worden ingezonden ter Secretarie, 1e afd., op den 17n Augustus 1896, voor 's nam. 1 uur.

W. H. NOË,
Bakenessegracht 5, Haarlem.
Loodgieter en zinkwerker. Aanleg van gas- en waterleiding. Beveelt zich aan tot het **slaan van Nortonwellen** enz. enz. Compleete badinrichtingen dagelijks in werking te zien.

HOUTEN
Parketvloeren.
GEBR. VAN MALSEN,
Stoomtimmerfabriek. — DEN HAAG.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

VAN OOSTVEEN & Co.
Hoogelanden, n/b de Roodebrug.
UTRECHT.
Fabrikanten van diverse soorten Dakpannen, als Holle, Kruis, Platte en Gegolfde alsmede **Vloertegels** in diverse kleuren.

C. W. BLANKE Jr.
Leidschekade 62, *Amsterdam.*
Groote sorteering van **behangselpapier** in concurreerende prijzen, alsook **Giftvrij ongevernist Gezondheidsbehangselpapier.** Stalen worden op aanvraag franco gezonden naar buiten.

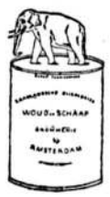

Vraag de OLIFANTBUS,
beste en goedkoopste INMAAKBUS voor Huishoudelijk gebruik.
Bekroond:
ANTWERPEN '94.
AMSTERDAM '95.
BUSSEN zonder bovenstaand *Fabrieksmerk* zijn **namaak.**

Firma **BAKKER en WAAL,**
Krommenie b./Amsterdam.

CRAMER ELSENBURG & Cº.,
Hofleveranciers,
AMSTERDAM.
Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.
Centraalverwarming door heete lucht.

J. J. BROEK, — 's-Gravenhage, KRAIJENHOFSTRAAT 37.
AUTOGRAFIE-LITHOGRAFIE.
ATELIER voor het Teekenen en Reproduceeren van Plans, Technische Teekeningen, Landkaarten, enz. — **LICHTDRUK-INRICHTING.**

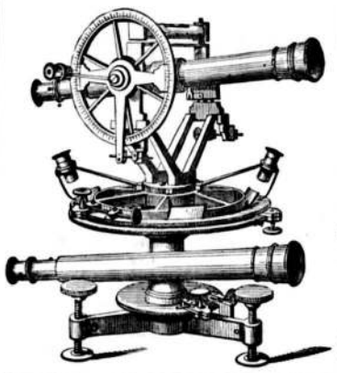

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

KIDERLEN & Cº., Technisch Bureau,
20/21 Prins Hendrikkade, AMSTERDAM.
Stockport Gasmotoren. Solide afgewerkt. Economisch in gasverbruik. Laag in prijs.
Dowson Gas. Goedkoopste drijfkracht in verbinding met gasmotoren. Gegarandeerd brandstofverbruik 500 gram per effectieve uur P.K. Beste inrichting voor 't roosteren van cacao, eesten van mout, drogen van stijfsel.
Pampe's Distilleertoestellen. Complete graan en melasse branderij installaties met gegarandeerd rendement.
Olie en Veekoekpersen. DODGE's Houten Riemschijven.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG. — Nº 33. — ZATERDAG, 15 Aug. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat ƒ 0.25, zonder plaat **ƒ 0.15**

DE WANDBESCHILDERING VAN DERKINDEREN.

Indien eene beschildering, als thans in Arti's kunstzaal tentoongesteld is, een jaar of twintig geleden geëxposeerd geworden ware, zou zij algemeen slechts afkeuring en bespotting hebben ondervonden. Alleen Alberdingk Thijm en enkele zijner geestverwanten zouden er lof voor hebben overgehad.

Wij willen ondertusschen niet beweren, dat het aantal bewonderaars ook nu nog zoo groot is. Maar er zijn thans tal van menschen, die meenen te moeten doen, alsof zij het doek mooi vinden. Het apprecieeren van moderne (of quasi-moderne) kunst behoort thans tot den goeden toon, zoo goed als het belangstellen in allerlei onderdeelen van sport.

En wie nog een beetje twijfelen mocht, of hij hier nu wel iets wezenlijk schoons voor zich ziet, vindt voorlichting en opbeuring in brochures, dagbladen en tijdschriften. Zoo wordt ons gezegd: „De nieuwe wandschildering van Antoon Derkinderen, thans te zien in de groote zaal van Arti, is een werk dat diepen *eerbied* afdwingt, *eerbied* voor het kunstwerk zelf, *eerbied* vooral voor hem die het wrocht. Welk een *nadenken*, welk een *studie*, welk een *onderzoekingen* moet dit werk gekost hebben! Het is vooral de ontzaglijke hoeveelheid *weten*, die ons treft bij het aandachtig zien naar deze schilderij".

Nu zal de argelooze mensch meenen, dat dit alles goed en wel is, maar dat die eerbied, dat nadenken, die studie, die onderzoekingen en die ontzaglijke hoeveelheid weten nog niet noodzakelijk tot het maken van iets *schoons* behoeven te leiden. Doch het antwoord wordt hem al gegeven: „Het werk is als uitdrukking van het motief bedoeld en heelemaal niet als iets moois op zichzelf". En wie nu nog meer zou vragen, zou alleen bewijzen, dat hij niets van de „moderne" kunst begrijpt; daarom is het hem geraden stil te zijn en zich neer te leggen bij wat als bewonderenswaardig wordt gedecreteerd.

Het is wel jammer, dat de goede Alberdingk Thijm nu reeds zeven jaar dood is. Wat zou hij met een vreugde naar Arti's zalen zijn opgegaan, wat zou hij zich over de waardeering voor middeleeuwsche kunst en symboliek verblijd hebben! Doch Thijm, men kan het zich haast niet voorstellen, behoort reeds tot de vergetenen. Zelfs zijn „*Heilige Linie*" die, ofschoon zij veertig jaar geleden verscheen, toch een compendium der middeleeuwsche symboliek mag heeten, herinnert men zich zoo weinig, dat niemand nog heeft bemerkt dat alles, wat ons nu als de vrucht van het nadenken, de studie, de onderzoekingen van den schilder wordt voorgesteld, daar reeds te vinden is.

Nu ziet men, wat door een handige reclame te bereiken valt. Derkinderen's verdiensten en talenten zijn door een hem welgezind kringetje *urbi et orbi* verkondigd. Daardoor is aan zijn streven een aandacht geschonken, die niet geheel in verhouding staat tot de waarde daarvan. Want symbolieke voorstellingen, zooals die ons nu in Arti getoond worden, kan men in haast alle katholieke kerken, die in de laatste dertig jaar gebouwd of gerestaureerd zijn, vinden. De tentoonstelling van Dr. Cuypers te Haarlem kan doen zien, hoe lang die bouwmeester-decorateur reeds werk in dezen geest heeft geleverd. Maar al dit „polychromeerwerk", zooals het in de wandeling pleegt genoemd te worden, is tot dusverre in niet-Katholieke kringen nooit als kunst in den eigenlijken zin des woords erkend.

En dat is te begrijpen. Want hoe treffend de symbolische bedoeling dezer werken ook dikwijls moge zijn en hoeveel waarde zij daarom voor den inniggeloovende mogen hebben, de harde veelkleurigheid, de zoetelijk-banale zwarte omtrekken sloten elk denkbeeld aan wezenlijke kunst buiten, al wilde men den beschouwer ook wijs maken, dat de beste muur-

beschilderingen der middeleeuwen op deze wijze behandeld waren.

Doch nu komt Derkinderen, hij maakt werk, dat geheel op dezelfde hoogte staat als het zoo geminachte polychromeerwerk en .... nu is dat plotseling de hoogste kunst! Als bewijs daarvoor wordt dan aangehaald een citaat van Viollet-le-Duc, door Alberdingk Thym vertaald: „De kunst, die voegt aan het omlijste doek, aan de schilderij, welke dan ook hare grootte zij, is geheel iets anders dan de schildering, die de muren en gewelven van een zaal moeten bedekken. De kunstlievende volken hebben in de bouwschilderkunst niets anders dan vlak gekleurde tafereelen gezien."

Dit citaat besluit de brochure, die door den heer Derkinderen als toelichting bij de wandbeschildering geschreven is. Nu moet men, als Viollet-le-Duc aan het woord is, altijd op zijn hoede zijn, want deze enthousiast voor de dertiende eeuw neemt het met de werkelijke feiten zoo nauw niet. Daarom dient ook hier, aan de hand der geschiedenis, eens nagegaan te worden, of de uitspraak juist is, dat „de kunstlievende volken in de bouwschilderkunst niets anders dan vlak gekleurde tafereelen hebben gezien." Het bestek van dit artikel gedoogt niet dat wij dit onderzoek hier voor alle kunsttijdperken instellen. Wij willen dus eene keuze doen uit de „kunstlievende volken", en dan valt die als van zelf op de Grieken, het volk der kunst bij uitnemendheid. Nu is van het werk der Grieksche schilders wel niets bewaard gebleven, maar de schilderwerken van Pompeji en Herculanum vertoonen niet alleen duidelijk den Griekschen invloed, maar zijn dikwijls, evenals vele in den Romeinschen tijd vervaardigde beeldhouwwerken, navolgingen van Helleensche voorbeelden. En nu zijn die tafereelen volstrekt niet „vlak gekleurd", doch van schaduwen en perspectievische achtergronden voorzien, zoodat zelfs naar een zeker realisme gestreefd werd.

Alleen Polygnotos' schildertrant moet, als men Pausanias mag gelooven, eenigszins aan de eischen van Viollet-le-Duc hebben beantwoord. Strenge symmetrie schijnt in zijne muurschilderingen geheerscht te hebben, en men meent dat hij schaduwen of modelleering niet heeft aangewend. Maar met dit alles is moeilijk te rijmen dat de schildering, die de inneming van Troje voorstelde, in het bijzonder beroemd was om de uitdrukking, die de kunstenaar in het gelaat der vrouwen had weten te leggen. Apollodoros van Athene wordt door Plinius als een schilder genoemd, die licht en schaduw in zijn fresco's aanbracht. Nog realistischer dan dat van dezen schilder, moet het werk van den beroemden Zeuxis zijn geweest, anders is het verhaal, dat de vogels in zijn druiven pikten, die hij geschilderd had, niet te begrijpen. Parrhasios, Zeuxis' tijdgenoot, die over de druiven bovengenoemd zoo bedrieglijk een gordijn wist te schilderen, dat Zeuxis het weg wilde schuiven, is zeker een realist geweest. En Timanthes, die terzelfder tijd als de beide vorigen werkte, heeft (de navolging zijner beroemde Iphigenia te Pompeji gevonden bewijst het) zich ook al niet van vlakke kleuren bediend.

Uit deze voorbeelden blijkt, dat er op de uitspraak van Viollet-le-Duc nog wel het een en ander valt af te dingen. Maar deze Fransche schrijver is nooit onpartijdig, daar zijn voorkeur voor de 13e eeuw hem telkens parten speelt. Daarom was het beter geweest dat de heer Derkinderen volmondig erkend had, een werk te willen maken op de wijze, die omstreeks 1200 gebruikelijk was.

Wie in de Munsterkerk te Straatsburg geweest is, herinnert zich misschien de afbeeldingen van keizers in het westelijkste venster van den noorderzijbeuk. Daar zijn, in gekleurd glas, Frederik Barbarossa, zijn zoon Hendrik VI en Hendrik de Heilige afgebeeld. Men ziet de figuren vlak van voren; hunne gewaden hebben effen kleuren, waarin slechts enkele zwarte lijnen de plooien aanduiden. Het lood, waarmede de stukken glas bijeen gehouden worden, maakt op den beschouwer den indruk, als waren de figuren met breede zwarte lijnen omgetrokken. Het zijn deze glazen, die ons voor den geest kwamen bij het beschouwen van „het tafereel der St.-Janskerk met de zeven heiligen".

De kerk, die „uitgeslagen" den achtergrond der zeven heiligen vormt, herinnert aan de baldakijn, waaronder de Duitsche keizers te Straatsburg staan.

Deze keizerfiguren zijn zeer stijf en onbeholpen; de geringe vaardigheid der kunstenaars van omstreeks 1200 is daar oorzaak van. Doch wat moet men nu zeggen van een kunstenaar van omstreeks 1900, die opzettelijk die stijfheid en onbeholpenheid gaat nabootsen?

De 13e-eeuwsche kunstenaars trachtten, naar hun beste vermogen, in hun vak vooruit te komen. Men kan dit al weder te Straatsburg waarnemen, waar aan het zuidelijk portaal den beschouwer verbeeld wordt, hoe Christus weder op aarde zal komen om gericht te houden. Het tympan vertoont het Laatste Oordeel, hooger worden de bokken van de schapen gescheiden, geheel bovenaan zit Christus op den rechterstoel. Om aan te duiden dat niemand weet, wanneer deze dag des toorns komen zal, zijn tegen de portaalwanden de wijze en dwaze maagden geplaatst, naar de gelijkenis van Mattheus 25, een opvatting, die men in de middeleeuwen dikwijls terugvindt. Voor deze figuren waren niets anders beschikbaar dan de nissen, die tusschen de portaalzuilen overbleven, en de kunstenaars werden dus zoo aan banden gelegd, dat de stijfheid van vroeger zeer verklaarbaar zou zijn geweest. Maar de beeldhouwers van 1300 waren vooruitgegaan, vergeleken bij de glasschilders van 1200. Zij wisten aan hunne figuren een groote verscheidenheid te geven. De wijze maagden treden den Bruidegom tegemoet, de dwaze maagden vooral zijn zeer karakteristiek en worden vergezeld door den duivel, die in de gedaante van een rijkgekleed edelman is voorgesteld.

Nu is het eigenaardig, dat ook de heer Derkinderen aan het weergeven dezer gelijkenis zijne krachten in de bovenste fries beproefd heeft. Welke de motieven geweest zijn, die, in een raadhuis, tot de keuze der gelijkenis geleid hebben, is ons niet duidelijk. Wel zegt de heer Derkinderen in zijn brochure „want Christus is de Bruidegom en de menschelijke natuur is de Bruid, die God gemaakt heeft tot een beeld en gelijkenis zijns zelfs", maar hierdoor wordt een verklaring van de keuze toch niet gegeven. In een raadhuis als dat van Den Bosch was een andere gelijkenis even goed, ja wellicht beter op haar plaats geweest.

Maar wij willen hierover niet verder uitweiden. Genoeg zij het, dat wij te Straatsburg zien, hoe de wezenlijke middeleeuwen het thema behandelden en in Arti hoe een 19e-eeuwsch middeleeuwer dat doet. Te Straatsburg groote verscheidenheid van houdingen, uitmuntende karakteristiek der figuren, in Arti gelijkvormigheid van houdingen, die door niets gemotiveerd wordt en het ontbreken van alle karakteristiek. Nu moge men den bezoeker van Arti „die het niet mooi vindt, dat die vijf maagden telkens zoo precies dezelfde beweging maken, en dat de zeven heiligen zoo stijf zijn", als „kleinzielig" brandmerken, daarmede is nog niet aangetoond dat er voor de gelijkvormigheid en stijfheid een geldige reden bestond.

Een voorstelling van de gelijkenis der wijze en dwaze maagden, die omstreeks 1200 geschilderd is, vindt men ook op den westelijken muur van het zuidertransept in de domkerk te Brunswijk. Hier is de bedoeling, in verband met de nederdaling ter helle en het Laatste Oordeel volkomen duidelijk. Wel hebben deze muurschilderingen door restauratie geleden, doch men kan nog waarnemen, hoe fraai de teekening der figuren is. Ofschoon hier en daar nog een herinnering aan de stijve poppen der vroegere periode voorkomt, ziet men toch dat de kunstenaars zich over het algemeen met ijver op de studie der natuur hebben toegelegd en dat zij naar verscheidenheid hebben gestreefd. Toch blijven hunne schilderingen vlakversieringen in den besten zin des woords; nergens dringen zij zich den beschouwer op, daar zij als het ware bij rijkgekleurde tapijten vergeleken kunnen worden.

Het maken van iets dergelijks zal ook de heer Derkinderen bedoeld hebben. Een criticus merkte dan ook reeds op: „Wij moeten het werk van Derkinderen beschouwen als thuisbehoorend in oude tijden en wij moeten trachten ons in het weten, denken en gelooven dier tijden te verplaatsen, om het te begrijpen en lief te krijgen." Zonder het waarschijnlijk zóó te bedoelen, heeft die criticus met deze woorden het werk veroordeeld. Want gold het hier een voortbrengsel der 13e eeuw, daar zou reden zijn voor den beschouwer om zich in gedachten zoo goed en kwaad hij kon zeven eeuwen achteruit te verplaatsen. Doch wat te zeggen van een 19e-eeuwsch kunstproduct, dat niet genoten kan worden, zonder zich in de 13e eeuw terug te denken? Ieder waar kunstwerk moet de uiting zijn van den geest des tijds, die het zag ontstaan; de schildering van den heer Derkinderen voldoet niet aan dit vereischte en daarom zal het nageslacht er niets in zien dan een archeologische aardigheid, een mislukte poging om in 1896 te willen denken en voelen als in 1200.

Het is wel jammer dat de Katholieke kunst en wetenschap van de laatste dertig jaren niets beters hebben weten te doen dan te pogen ons naar de 13e eeuw te verplaatsen. Het Katholicisme is van alle tijden en volstrekt niet aan een eeuw gebonden. Waarom dan niet beproefd om voor de blijvende waarheden *nieuwe* symbolen te vinden? Als al het kunstvermogen, dat nu aan de Sisyphus-taak, om de middeleeuwen tot ons terug te brengen, wordt besteed, eens dienstbaar gemaakt was aan pogingen om ons een echt nieuw-Katholieke kunst te brengen, wij waren nu al verder dan thans op den weg van den waren vooruitgang gevorderd.

Hoe merkwaardig als verschijnsel dan ook, het werk van Derkinderen zal geen plaats krijgen onder de reeks van scheppingen, die als karakteristieke voortbrengselen van onzen tijd door het nageslacht beschouwd zullen worden.

DE WAARHEID KAN GEEN HERBERG VINDEN.

„Arbeid als koopwaar", door W. L. van Malsen. 's-Gravenhage, Mouton en Co. 1896.

De sociale questie, nu deftiger sociologie genoemd, levert velen hoogleeraren en meesters in de rechten, die *„up to date"* zich willen toonen, een dankbaar arbeidsveld. Het is thans een goede reclame om in tijdschriften artikelen over werkliedentoestanden te plaatsen, of op vergaderingen over soortgelijke onderwerpen het woord te voeren.

Het is wel jammer, dat de mannen der practijk, onze beoefenaars der bouwtechniek, onze fabrikanten, onze industrieelen zich tot dusverre zoo ongeneigd toonden om zich met de sociaal-politieke vraagstukken van den dag bezig te houden. Nu kan het niet anders of de rechtsgeleerden, die van wezenlijke arbeidstoestanden geen het minste begrip bezitten, moeten het hoogste woord hebben.

En welke dwaasheden door hoogleeraren, meesters in de rechten en politici in zake sociale aangelegenheden ten beste gegeven worden, daarvan kon men staaltjes hooren bij gelegenheid der Kamerdebatten over de motie-Gerritsen of op de laatste vergadering der Vereeniging voor Staathuishoudkunde en Statistiek. Voor wie onpartijdig oordeelt, zijn al deze debatten ongetwijfeld zonder eenige waarde geweest; zij hebben hoogstens den vergaderden een aangename tijdpasseering geschonken of gediend om den eetlust voor een gezellig maal op te wekken.

Doch nu komt de heer Van Malsen, die door den aard van zijn werkkring met den werkman bekend is, zijn meening zeggen.

Nu zou men meenen, dat wanneer iemand als de heer Van Malsen, die toch minstens evenveel recht van spreken heeft als de hooggeleerde heeren, zijne denkbeelden ten papiere brengt, de „sociologische" weekbladen of tijdschriften geen bezwaar zouden maken zijne artikelen te plaatsen. Doch wie dit verwacht, toont zich ten eenenmale een vreemdeling in ons sociologisch Abdera. Want het komt er bij de behandeling van arbeidsvraagstukken niet op aan of men verstand ervan heeft, maar wel, of men zich onvoorwaardelijk neerlegt bij de „waarheden", die de hoog- en zeergeleerden als vaststaande hebben aangenomen.

De heer Van Malsen moest dit ondervinden. Hij zond zijn beschouwingen aan de redactie van *De Economist*. Maar „de redactie van dit tijdschrift" maakte bezwaar zijn stuk op te nemen, omdat men (het werd hem na eenig aarzelen meegedeeld) dit tijdschrift niet dienstbaar wilde maken aan de bestrijding van de eenmaal aangenomen „waarheden".

Terecht zegt nu de heer v. M.: „Het schijnt dat de redactie, welke vooruitstrevenden zij overigens onder hare leden moge tellen, nog niet weet, dat het streven naar waarheid het best wordt bevorderd door vrijheid van discussie en dat dan hetgeen onwaar en onhoudbaar is, het minst welig tiert. Of weet zij dit wel en is men, misschien onbewust, bevreesd dat die hooggeroemde waarheden, voortbrengselen van eene op concessies aan den geest des tijds gebouwde sociale theorie, zelve onhoudbaar zouden kunnen blijken?"

En dan volgt nog de verzuchting: „Wie niet aan het modeartikel socialisme verkiest mede te doen, is op dit oogenblik voor onze tijdschriften een onmogelijk man".

Het is te hopen, dat het artikel van den heer Van Malsen, thans in brochurevorm uitgegeven, een ruimeren kring van lezers, dan waarin een tijdschrift hier-te-lande zich verheugt, zal vinden, want het bevat tal van opmerkingen, die van kennis van zaken en een onbevangen blik getuigen.

De schrijver begint met een beknopt overzicht te geven van de wijze, waarop tegenwoordig de voortbrenging plaats vindt. Hij wijst erop hoe, waar men vroeger veel zelfstandige patroons vond die met een klein getal arbeiders werkten, thans de werklieden meestal bij honderdtallen in dienst zijn van één ondernemer, die in maatschappelijke positie, levenswijze

en geestesontwikkeling veel verder van hen verwijderd is dan de patroon van voorheen.

Voorheen was de regeling van en het toezicht op den arbeid uitsluitend de taak van den patroon. Deze zorgde er voor, dat de werklieden den vastgestelden tijd in zijn dienst doorbrachten en dien tijd zoo nuttig mogelijk besteedden. Maar nu het aantal werklieden zoo groot is geworden, moet die zorg door den patroon aan opzichters, bazen of werkmeesters worden overgelaten. Deze noodzakelijke tusschenpersonen kunnen oorzaak zijn van een minder goede verstandhouding tusschen werkgever en werklieden.

Maar de hoofdreden van die zich dikwijls in den laatsten tijd openbarende slechte verstandhouding ziet de schrijver in wat hij noemt: de emancipatiebeweging der arbeiders. Deze beweging heeft ten doel, zoowel den stoffelijken als zedelijken toestand van de werklieden te verbeteren. Doch daar altijd in het stoffelijke meer belang wordt gesteld dan in het zedelijke, wordt slechts naar het bereiken van een deel van dit doel met ernst gestreefd; om de moraal bekommeren de werklieden zich niet veel. De schrijver mag dan ook terecht zeggen, dat de sociale questie op deze wijze niet tot oplossing zal komen; eerst als de meerdere materieele welvaart des arbeiders een gevolg zal zijn van zijn grootere geestelijke en zedelijke kracht, zal de sociale questie niet meer bestaan.

Het gedeelte der brochure, dat over de bevolkingsvraag handelt, kunnen wij, als minder voor onze kolommen geschikt, hier onbesproken laten.

Maar wel willen wij het een en ander mededeelen van wat de schrijver omtrent de verhouding tusschen werkman en patroon opmerkt. Hij betreurt het dat het volk op den goeden weg *gedreven* moet worden, omdat men „nergens of bijna nergens in het bewustzijn der arbeiders sporen vindt, dat zij door eigen nadenken en zonder hulp van buiten" ook maar één stap op dien goeden weg kunnen vorderen. En hier zien wij voor het eerst het hoofddenkbeeld, dat de schrijver bezielt, voor ons. Hij wil dat de arbeider *zelfstandig* als vrij man zich zelf zal helpen, en niet als een onmondig kind zal blijven onder de al of niet goed bedoelde voogdij van overheid en particulieren.

Hoewel hij het waardeert „dat veel werkgevers het als hun zedelijke plicht beschouwen te moeten waken voor de stoffelijke belangen van hun werkvolk, nadat het loon is uitgekeerd", gaat hij toch niet mede met hen die de leuze „de patroon is den arbeider méér verschuldigd dan het loon" aanheffen. Vooral van het streven dier enkele patroons, die den arbeider tot medeondernemer hebben gepromoveerd, verwacht hij niets. Deze welmeenende werkgevers toch zijn gedwongen min of meer als vader tegenover hun personeel op te treden, en zoo ontstaat een verhouding, die door het woord „fabriekhoorigheid" vrij goed wordt uitgedrukt, en die den werkman zijn vrijheid grootendeels beneemt. Zeer terecht zegt de schrijver, dat wie meent dat op deze wijze de sociale questie zal worden opgelost, de arbeiders niet anders dan als onmondigen beschouwt, die het buiten voogdij niet kunnen stellen;

Volkomen juist merkt de heer Van Malsen op: „Ten opzichte van de zedelijke verhouding van den patroon tot zijn werklieden heerscht, tengevolge van sommiger overdrijving, een ernstige verwarring van denkbeelden. Zoo is men er langzamerhand toe gekomen hen, die in de nijverheid hun levenstaak vinden, in twee soorten te gaan verdeelen. De eerste soort, de arbeiders, blijkt niet in staat te zijn in de behoeften van zich en hun gezin te voorzien. Bij de andere soort, de patroons, onderstelt men een zoo groote overmaat van bekwaamheid om zich voor armoede te behoeden, dat zij zich, behalve met de zorg voor eigen gezinnen, ook nog wel met de zorg voor toekomstige behoeften van een onbepaald aantal arbeidersgezinnen kunnen belasten. Blijken zij, onverhoopt, niet in staat aan deze verwachting te voldoen, dan staat een leger van sociaalfilosofen klaar, om „haro" over hen te roepen.

Over deze sociaalfilosofen is de schrijver slecht te spreken, en wij kunnen dit, van zijn standpunt, best verklaren. Hem moeten de beoefenaars van dien tak van wijsbegeerte, die in keurig gemeubelde vertrekken hunne artikelen voor periodieken zitten te schrijven, die van arbeiderstoestanden al even weinig verstand hebben als van zaken doen, een ergernis zijn. Inderdaad het is gemakkelijk redeneeren over de nooden des volks, als men zelf aan een goedvoorzienen disch zit, en slechts peinst, hoe men door een raads- of kamerzetel het best zijn eerzucht kan bevredigen.

In het bijzonder moet het rapport, ten vorigen jare door de sociaalfilosofen uitgebracht aan het bestuur der Vereeniging tot voorkoming van ongelukken enz. enz. het ontgelden. In dit rapport wordt de verzekering der arbeiders noodig geacht, maar, ofschoon middellijk, op kosten van den patroon. En als de patroon die kosten niet dragen kan, dan moet hij zijn zaak maar liquideeren, want, zeggen de filosofen, dan heeft zijn onderneming uit een algemeen maatschappelijk oogpunt geen reden van bestaan „Maar", zegt de heer Van Malsen, „wie een empirisch bewijs wil, hoe valsch deze conclusie van de heeren Treub, Cort van der Linden c. s. is, overwege de vraag, op welke wijze de financieel sterke ondernemers in de wereld komen. Zijn er zooveel geboren kapitalisten, die zich de zorgen en de moeilijkheden van een fabrikanten-loopbaan willen getroosten? Of wordt de ondernemersstand niet veeleer gerecruteerd uit de financieel zwakken, ja uit den arbeidersstand." De heer Van Malsen wijst dan op W. A. Scholten en C. T. Stork, hoe die bij den aanvang van hun loopbaan financieel zwak waren en eerst na jaren van zorg en strijd sterker begonnen te worden. En tegen onze jonge Scholtens en Storken zeggen nu de sociaalfilosofen: „Staakt uw arbeid; als ondernemer is er voor u in de wereld geen plaats". De heer Van Malsen vindt dit terecht bespottelijk.

Van juist inzicht getuigt ook, hetgeen de schrijver zegt omtrent de verhouding van de arbeiders tegenover de nijverheid. „Het beginsel", zegt hij, „dat de industrieel, arbeiders gebruikend, verplicht is diegenen, die niet meer tot werken in staat zijn, te onderhouden, is onjuist, eenvoudig omdat in de industrie in het geheel geen arbeiders *gebruikt* worden. Een stalhouder gebruikt wel paarden en kan ze, voor zoover de dierenbescherming het toelaat, ze ook verbruiken. Maar de industrie gebruikt *arbeid;* de arbeider gebruikt of verbruikt *zich-zelf.* Velen beschouwen inderdaad het looncontract als een overeenkomst, waarbij de arbeider, tegen geldelijke vergoeding, als equivalent zijn persoon *overgeeft*, maar naar mijne meening is deze beschouwing gegrond op een zekere geringschatting van den arbeider."

De werklieden zijn van dit beginsel van overgave dan ook niet gediend. De meer ontwikkelden onder hen vooral, verzetten zich er tegen. Zij willen hunne belangen *zelf* behartigen. Vandaar, dat de schrijver zegt: „Bovendien, de vakvereenigingen nemen gaandeweg toe in algemeenheid en in kracht; waar is de vakvereeniging, die geen bepalingen maakt omtrent de toekomstige behoeften harer leden?" Zij richten zelf coöperatieve bakkerijen op en staan, in geval

van ziekte en dood, elkander bij. De schrijver erkent echter, dat de oudendag-verzekering, naar de moderne opvatting, nagenoeg geheel door hen wordt verwaarloosd. „Maar", zoo vraagt hij, „kan men den werkman in gemoede aanraden van zijn loon zooveel af te zonderen, als noodig zou zijn om de premie eener lijfrente voor zijn weduwe te betalen? En stel het geval, dat een vrijgevig patroon de verzekeringsfondsen verstrekt uit eigen middelen, of dat ze worden gesteund door liefdadigheid of staatssubsidie, is dan toch iemand, die een gulden *spaart* niet rijker dan degeen, die een rijksdaalder *krijgt?*"

Nu, wij willen wel erkennen, dat naar onze meening de algemeene moraal, en die der werklieden in het bijzonder, al heel wat hooger peil zal moeten bereiken dan het tegenwoordige, voor de heer Van Malsen een bevredigend antwoord op deze vraag zal ontvangen. Maar zeker is het, dat zonder moreele verheffing geen blijvende verbetering in de arbeiderstoestanden zal komen. Met philantropie kan tijdelijk iets bereikt worden, doch gezonde verhoudingen schept men daardoor niet.

In het tweede gedeelte zijner brochure behandelt de heer Van Malsen de drie thans gebruikelijke wijzen van loonbetaling, en wel 1°. het werken in daggeld of tegen vast weekloon, 2°. het participatiestelsel en 3°. het op stuk werken.

Het eerste stelsel vordert voortdurend toezicht. Dit toezicht bij kleine bedrijven, door den patroon zelf uitgeoefend, moet in groote fabrieken worden overgelaten aan opzichters en werkmeesters, wier hoofdtaak het is de arbeiders „aan het werk te drijven". „Hard werken" zegt de schrijver „is de eisch, dien de werkmeester stelt en daarom wordt er, zoo goed en kwaad als het gaan wil, hard gewerkt. Maar gering is het aantal dergenen, die ijver toonen, want verhoogde welvaart zou slechts in een zeer verwijderd verschiet de belooning van dien ijver kunnen zijn".

Men heeft nu, om de nadeelen aan de vaste loonsbetaling te ontgaan, tot de participatie zijn toevlucht genomen. Dit stelsel, waarbij de werkman in de winst deelt, lacht den heer Van Malsen niet toe. Hij meent dat de hoop, om daardoor vrede tusschen arbeid en kapitaal te krijgen, vrij wel ijdel is gebleken. „Immers" zegt hij „wie arbeid presteert om in zijn behoeften te voorzien, *ruilt* arbeid tegen geld. Hoewel nu iedere ruil ontstaat door eenheid van belangen, is daarbij toch ook steeds een *strijd* van belangen. Zoo ontstaat bv. in de handelswereld tusschen kooper en verkooper een eigenaardige verhouding: men is elkaars handelsvriend. Men kent elkander, men koestert, ongeacht ieders maatschappelijke positie, voor elkander vriendschappelijke gevoelens, men vertrouwt op elkanders eerlijkheid, maar indien er zaken gedaan moeten worden, staan de belangen van de partijen lijnrecht tegenover elkaar en zorgt ieder voor zichzelf het meeste voordeel te behalen". Een soortgelijke verhouding nu bestaat er ook tusschen den werkgever en de arbeiders.

De heer Van Malsen verdeelt de personen, die men in ondernemingen van nijverheid ziet optreden, in vier groepen, als 1°. de kapitalisten die kapitaaldienst leveren, 2°. de kooplieden die grondstoffen leveren, 3°. de werklieden die arbeid leveren en 4°. de ondernemers die kapitaaldienst, grondstoffen en arbeid koopen en de vergoeding voor hun diensten en voor hun risico putten uit het eventueel voorhanden batig saldo.

„De verhouding" zegt hij, „van de eerste drie groepen tot de vierde is principieel volkomen dezelfde. Is er dus sprake van winstuitkeering aan een van deze drie, dan is het even raadzaam, om aan de beide anderen ook een deel der winst uit te keeren. Inderdaad is de voornaamste schijngrond, die men voor participatie aanvoert, met evenveel recht op de leveranciers van kapitaal of grondstof als op de arbeiders van toepassing. Men zegt namelijk, dat het deelen in de winst den arbeider zal aansporen tot meerdere vlijt, zijn lust in het werk, dus zijn productiviteit, zal vermeerderen, dat het hem zal aansporen de noodige zorg te dragen voor de werktuigen met welker hulp hij zijn arbeid verricht, voor de grond- en hulpstoffen, die hij verwerkt, dat, in één woord, de belangen van den ondernemer de zijne geworden zijn en hij dus mede-ondernemer werd. Maar kan men, indien dit waar is en b. v. de werklieden van een bouwondernemer (doordat hun aandeel in de winst is toegekend) er belang bij hebben aan de te bouwen huizen hun beste krachten te besteden, niet met hetzelfde recht beweren, dat de leveranciers van bouwmaterialen, indien zij aandeel in de winst genieten er belang bij hebben de beste materialen te leveren of dat het kapitaal, indien dit aandeel in de winst geniet, bij voorkeur in dien tak van nijverheid plaatsing zal zoeken en zich op de gemakkelijkste voorwaarden verkrijgbaar zal stellen?

Echter zal geen bouwondernemer, die zich over de kwaliteit der materialen of over de voorwaarden der kapitalisten te beklagen heeft, tot deze toepassing van het participatiestelsel zijn toevlucht nemen. Geen koopman zal door belofte van aandeel in de winst beter kwaliteit gaan leveren, om de eenvoudige reden, dat des ondanks het al of niet behalen van winst afhangt van den ondernemer zelf en dat dus de kans op winst door den koopman niet kan worden beoordeeld".

In deze beschouwing ligt veel waarheid. En nu kan men begrijpen, hoe de schrijver, die zulke practische inzichten heeft, het nog veel belachlijker vindt, de werklieden, de leveranciers van den arbeid, door de belofte van aandeel in de winst tot betere levering te willen aansporen. Want de arbeider kan niet beoordeelen, of de directie bekwaam genoeg is voor haar taak, d. i. het zoo goedkoop mogelijk aanschaffen der materialen en het zoo duur mogelijk verkoopen van de producten; ook kan hij niet zeggen of een organisatie of administratie goed is ingericht. Al de ijver der werklieden, een geheel jaar betoond, kan te vergeefs geweest zijn als één onhandige operatie van den ondernemer groote verliezen met zich brengt, als aanhoudende daling der marktprijzen het maken van winst belet, als de administratie niet goed gevoerd wordt of als de organisatie niet deugt.

Alleen voor hen, die tot oordeelen in staat zijn, dus voor de enkele hoogere beambten van een nijverheidsonderneming, zou het participatiestelsel geschikt zijn. Doch voor hen is het natuurlijk niet uitgedacht. De arbeiders zien wel in, dat het participatiestelsel, die uitvinding van dezen tijd, door belangstellende patroons voor hen uitgedacht, hun niet zal baten. Zij weten wel, dat betere arbeid de waarde van het product verhoogt, maar zij weten ook, dat de winst nog veel meer afhangt van de aanwending van goede grondstoffen en van de meer of minder gunstige voorwaarden, waarop het bedrijfskapitaal verkregen wordt.

De heer Van Malsen veroordeelt dan ook ten eenenmale het participatie-systeem, doch houdt een warm pleidooi voor stukwerk.

En inderdaad, wanneer men, als de schrijver, de ambachtslieden zooveel mogelijk op eigen beenen wil doen staan, wanneer men hen hunne volle vrijheid tegenover hun patroons wil laten behouden, wanneer men van meening is, dat de arbeiders zelf hun toe-

stand moeten verbeteren, dan is het stukwerk-stelsel zeker het meest aanbevelenswaardige. De arbeider is dan niet langer „de loonslaaf, die zich per uur verhuurt", maar hij is dan, wat hij ook behoort te zijn, „zelfstandig ondernemer".

En is hij ijverig en verstaat hij zijn werk, niemand behoeft het te constateeren. Iedere week blijkt van zelf hoeveel grondstof door hem tot voortbrengsel is vervormd en dat is de maatstaf van zijn loon.

De schrijver ontkent niet, dat er ook tegen stukwerk wel enkele bezwaren zijn in te brengen; als het belangrijkste beschouwt hij de bedenking dat stukwerk de werkeloosheid in de hand werkt, ofschoon het de productiviteit van den arbeid verhoogt. Maar hij meent dat de werklieden, door hun dagelijkschen werktijd in tijden van werkeloosheid te verminderen, de absolute werkeloosheid in relatieve kunnen omzetten.

De stukwerker staat zoo vrij mogelijk tegenover zijn patroon; is hij bekwaam en ijverig, dan verdient hij goed geld en kan zelf voor allerlei belangen zorgen, hij kan lid worden van ziekenfondsen, van coöperatieve verbruiksvereenigingen enz. Hij kan dus, mits hij zijn geld niet verbrast, behoorlijk voor zich en zijn gezin die voorzorgen nemen, die een voorzichtig beleid eischt.

De schrijver vindt dit beter dan dat de werkman onder het participatie-systeem zijn winstaandeel niet zelf in handen krijgt, maar dit voor hem in ziekenpensioenfondsen en spaarkassen belegd wordt. Want de voortdurende voogdij, door voorstanders van participatie en patronage op hun werklieden uitgeoefend, kweekt onzelfstandige arbeiders, wier kinderen geestelijk even zwak zijn als zij zelf. En dan volgt een aanhaling van den Minister Van Houten: „Eindelijk de overheersching moede, belust op vrijheid, vervallen de lang door dwang beheerschten in reusachtige afdwalingen, waaraan een vrij volk en vrije individuen door telkens hernieuwde partieele ervaring ontkomen".

Aan het slot herhaalt hij nog eens, dat hij het stukwerk-systeem niet voor ieder, zonder onderscheid, aanbevelenswaardig acht, doch dat hij alleen wilde aantoonen welk een groote dwaling het is als zou het op stuk laten werken „een afkeurenswaardig bedrijf" moeten heeten. Tegenover de leus van de voorstanders van participatie: „de arbeider mede-ondernemer", stelt hij de zijne: „de arbeider zelfstandig".

Ziehier in groote trekken de inhoud dezer belangrijke brochure, die zeker als artikel in een tijdschrift een goed figuur zou hebben gemaakt. Met de hoofdstrekking dat den arbeider zijne zelfstandigheid gelaten moet worden en dat hij niet, zij het dan ook met de beste bedoelingen, onder voogdij behoort te worden geplaatst, kunnen wij ons volkomen vereenigen.

Maar wij zijn het ook met den schrijver eens, dat, zal de arbeider van die vrijheid het ware gebruik maken, hij zedelijk hooger zal dienen te staan dan het gemiddelde zijner tegenwoordige makkers. Daarom moet, bij voortduring, gepoogd worden het moreel bewustzijn van den werkman wakker te maken en hooger op te voeren. Niet langer mag de emancipatiebeweging onder de arbeiders uitsluitend het oogenblikkelijk stoffelijk belang als eenig doel hebben. Op het zedelijke dient voortaan allereerst de aandacht gevestigd, opdat de daardoor te bereiken meerdere stoffelijke welvaart de soliede basis zal hebben van groote geestelijke en zedelijke kracht.

LUTHERSCHE BOUWKUNST.

De bloeiende gemeente Apeldoorn, die zich zoo gaarne den naam van de tweede residentie geeft en zich, zooals bekend is, sedert eenige jaren mag verheugen in een harer waardig kerkgebouw, zal binnenkort weder een tempel zien verrijzen; nu evenwel voor het Nederlandsch-Luthersch Genootschap voor in- en uitwendige zending.

Een paar weken geleden werd namelijk door het bestuur van dat Genootschap, gevestigd te Amsterdam, te Apeldoorn aanbesteed het bouwen van een vergaderlokaal met toebehooren, op een terrein daar ter plaatse.

Na de proeve, indertijd door een bekend Rotterdamsch architect voor de Ned.-Herv. gemeente geleverd, was ik eenigszins nieuwsgierig, wat nu een geheel onbekend Amsterdamsch architect daar wel tegenover zou stellen.

Mijne verwachting was niet hoog gespannen, want het was bekend, dat in dit geval de beschikbare middelen zeer bescheiden waren, waaraan het dan ook zeker is toe te schrijven, dat de titel van het bestek spreekt van een vergaderlokaal, terwijl de teekening toch een ding te zien geeft, dat blijkbaar een kerk moet verbeelden.

Maar reeds een enkele blik op die teekening en in het bestek was voldoende, om ook de bescheidenste verwachtingen tot nul te reduceeren en plaats te doen maken voor ergernis en verontwaardiging.

Het aantal gevallen toch, waarin ontwerp en uitvoering van een bouwwerk aan geheel onbevoegde handen werd opgedragen, is hier weder met een vermeerderd.

Zelden zag ik prulliger beunhazenwerk dan hier geleverd werd; een jongen, die twee jaren op een teekenschool geweest is, zou er wat beters van gemaakt hebben. Men vraagt zich onwillekeurig af: hoe durft iemand, die blijkbaar hoegenaamd geen notie van bouwkunde, laat staan bouwkunst heeft, iemand, die nog geen projectie van een piramide kan teekenen, zulk knoeiwerk de wereld in te zenden, daarmede in het openbaar voor den dag te komen, nog wel voorzien van zijn handteekening en met bijvoeging van den weidschen titel architect? En het antwoord op deze vraag wordt gegeven door het feit, dat men den eersten den besten kleermaker of koekebakker zich ziet opwerpen als architect, zoodra zich daartoe de kans voordoet en hij meent, er wat mee te kunnen verdienen; en waarom zou hij het niet doen? Zoo de zaak niet opneemt, gaat hij immers maar weer broeken maken of koekbakken.

Het eenige, waarover men zich daarbij wel eens verbazen moet, is de grenzelooze brutaliteit, die dergelijken lieden eigen is, die hen totaal ongevoelig schijnt te maken voor de wijze, waarop hun optreden natuurlijk wordt beoordeeld en waarmede zij zich als meesters of, om een mooier woord te gebruiken, als Directie aanstellen tegenover een aannemer, aan wien men grondige vakkennis vaak niet ontzeggen kan.

Mij dunkt, onder de aannemers moeten er verscheidene geweest zijn, die met een ironisch lachje dit stumperswerk hebben bekeken, maar toch is er nog een te vinden geweest om het werk voor ƒ 9300 uit te voeren, dat is zoowat ƒ 4.13 per M³., voor een kerk met toren en een woning er nog bij op den koop toe.

De strijd tegen de beunhazerij op bouwkundig gebied is wel een ondankbaar werk. Hem aan te binden, wordt door menigeen wellicht als Don-Quichotterie beschouwd. Maar als een kerkbestuur, en nog wel een, dat in de hoofdstad is gevestigd, in onzen tijd nog niet zoo verstandig is, om de fondsen der gemeenschap aan meer bevoegde handen toe te vertrouwen, is dit toch werkelijk wel wat erg, en gaat het niet aan, dit ook maar weer lijdelijk aan te zien.

Was er te Amsterdam onder de geloofsgenooten — want een geloofsgenoot schijnt het te hebben moeten zijn — niet een bouwkundige te vinden, berekend voor het eenvoudige vraagstuk, dat hier was op te lossen?

Of zag het kerkbestuur in alle architecten afzetters? Mij dunkt, ook onder die van andere gezindten zou er wel een te vinden geweest zijn, niet zoo onverdraagzaam, om met het oog op de beperkte fondsen van een kerkgenootschap, de heeren niet in dit geval voor weinig geld aan een presentabele teekening met bestek te helpen of anders advies te geven, hoe zij daaraan moesten komen.

Wellicht zelfs ware gemakkelijk een gratis advies van het bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te bekomen geweest of had het Genootschap Architectura et Amicitia voor dit geval gaarne een prijsvraagje uitgeschreven. En ook zonder dit alles, zou men zelfs bij een solieden timmermansbaas te Apeldoorn beter terecht gekomen zijn.

Nu evenwel bestaat alle kans, dat het goede geld wordt weggesmeten aan een waardeloos gebouw, een misproduct, dat de omgeving ontsiert en met zijn geheel nuttelooze toren, waar men niet eens in kan klimmen, ten hemel schreit.

Het zal bij de inwijding wel een eigenaardig effect maken, wanneer het bekende lied „Ein feste Burg, enz." dezen wrakken tempel zal doen sidderen op zijn slappe grondvesten. Wanneer er geen menschenlevens mede gemoeid waren, zou men haast wenschen, dat het bouwsel bij die gelegenheid maar meteen weder in elkaar viel.

In plaats van zulk een onchristelijken, ofschoon welgemeenden wensch te uiten, is het misschien beter het kerkbestuur den practischen raad te geven het gebouw maar stevig tegen brand te assureeren en dan den Hemel te smeeken, dat bij het eerste zware onweder, dat over Apeldoorn trekt, het nietige spitsje door het hemelvuur moge worden getroffen en kerk en toren met den grond gelijk mogen worden gemaakt.

En dat dan uit de puinhoopen verrijze een met meer verstand in elkaar gezet gebouw, zoo mogelijk meer in overeenstemming met de traditiën der Lutherse bouwkunst, die in vroegere eeuwen heel wat anders heeft tot stand gebracht, dan het armzalig product, waarvan hier sprake is, en gelukkig op andere plaatsen, getuige het nieuwe Luthersche Weeshuis te 's-Gravenhage, ook nog bij machte blijkt heel wat beters te leveren, wanneer de zaak maar behandeld wordt, zooals dat behoort.

H.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Na een langdurig lijden is de Oberhofbaurath Julius Hofmann in den ouderdom van 56 jaren te Munchen overleden. De afgestorven architect was de ziel der beweging op bouwkundig gebied in Beieren, die van Koning Lodewijk II uitging en waaraan de bouw der bekende sloten Herrenchiemsee, Linderhof en Neuschwanstein te danken is.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. De eerstvolgende vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, zal Dinsdag 8 September gehouden worden te 's-Hertogenbosch in de groote zaal van de Liedertafel „Oefening en Uitspanning".

Op deze vergadering zullen voordrachten gehouden worden door het lid Jhr. F. E. P. Sandberg omtrent den bovenbouw van de brug over de nieuwe rivier bij Heusden en door het lid J. G. H. Schoth, omtrent de brug over het verruimd Heusdensch kanaal. Ter veraangenaming van deze bijeenkomst is een feestprogramma vastgesteld en bestaat den eersten dag, 8 September, gelegenheid te 12½ uren per stoomboot naar Heusden te varen en aan boord te ontbijten. De leden kunnen dan de brug aan het Heusdensch kanaal en het stadhuis te Heusden bezichtigen, of wel den tocht voortzetten naar de sluiswerken bij Andel. De reis is zoodanig geregeld, dat de tochtgenooten tegen 6½ uren te 's-Hertogenbosch kunnen zijn teruggekeerd, waarna een gemeenschappelijke maaltijd in de sociëteit Casino gehouden wordt.

De tweede dag, den 9 September, is bestemd voor het brengen van bezoeken aan het nieuwe station der Staatsspoorwegen te 's-Hertogenbosch, de muurschildering van Derkinderen op het Stadhuis en de restauratiewerken aan de St.-Janskerk.

AMSTERDAM. In de 79ste algemeene vergadering van de Vereeniging tot bevordering van de belangen des Boekhandels, deze week in Krasnapolsky gehouden, werd besloten de tentoonstelling van oud drukwerk en boekversiering tot Augustus 1897 te verdagen. Op een door het D. A. Thieme-fonds uitgeschreven prijsvraag voor een stuk gedreven zilverwerk in Oud-Nederlandschen stijl, kwamen 4 antwoorden in. De jury oordeelde geen dezer werken een bekroning waardig, doch stelde voor aan twee inzenders ƒ 100 ter aanmoediging te geven. Aldus werd besloten. De jury bestond uit de heeren F. W. van Eeden, E. von Saher, S. J. Graaf van Limburg Stirum, Jhr. Mr. B. W. F. van Riemsdijk en Tadema.

Een jury, bestaande uit de heeren Mr. J. N. van Hall, W. G. van Nouhuys en Mr. G. H. Betz, kende een premie van ƒ 300 toe uit het D. A. Thieme-fonds aan den heer Willem Kloos, als auteur van een Nederl. boek of een reeks van Ned. geschriften, uitmuntend op het gebied van fraaie letteren, kunst of onderwijs.

— De Parkschouwburg heeft in openbare veiling opgebracht ƒ 105,000 en is, naar men zegt, het eigendom gebleven van den vroegeren eigenaar, den heer Hape.

MAASTRICHT. De catalogus der tentoonstelling van schilderijen, georganiseerd door de afd. Beeldende Kunst der sociëteit „Momus", wijst ongeveer 500 nummers aan, waarvan bijna ⅔ inzendingen van Nederlanders. De overige zijn meerendeels uit België en eenige uit Frankrijk en Duitschland.

De opening van de tentoonstelling is vastgesteld op Zondag 23 dezer.

DORDRECHT. In eene goed bezochte vergadering van „Vak en Kunst" werd de tentoonstelling van oude en nieuwe kunstnijverheid, in het volgend jaar in het Oranjepark te houden, besproken. Er werd besloten de tentoonstelling in eigen beheer te nemen, na bijeenbrenging van een garantiefonds van ƒ 25,000, verdeeld in aandeelen van ƒ 100 Deelnemers in dat fonds, dat door de Dordtsche Bank zal worden bijeengebracht, waarborgen bij eventueel tekort zooveel op iedere ƒ 100 deelneming te storten, als na rekening en verantwoording mocht blijken noodig te zijn. Bij uitgifte wordt aan ieder een bon van 10 entreekaarten toegevoegd, terwijl aan den houder van 5 aandeelen of meer, in plaats van deze bons, een doorloopend entree-bewijs (op naam) wordt uitgereikt.

Na al geheele afrekening der tentoonstelling wordt van de gemaakte netto-winst 50 pCt. aan de houders der garantie-aandeelen uitgekeerd en 50 pCt. aan de vereeniging voor Vak en Kunst. En eindelijk worden er onder de 250 garantie-aandeelen 6 prijzen in geld verloot tot een gezamenlijk bedrag van ƒ 1500, en wel: één prijs van ƒ 1000, een van ƒ 250, een van ƒ 100, en drie van ƒ 50. Voor het geval geen netto-winst wordt behaald, heeft een goed vriend der Vereeniging reeds nu ƒ 1500 gestort, zoodat de prijzen in elk geval geassureerd zijn.

Het voorstel van een der leden, om met het oog op de tentoonstelling een insigne voor de vereeniging te scheppen, werd aangenomen, waartoe een prijsvraag onder de leden voor dit doel zal worden uitgeschreven,

Voor het garantiefonds werd staande de vergadering voor 140 aandeelen, zijnde een kapitaal van ƒ 14,000, geteekend, zoodat de leening reeds nu voor 56 pCt. gedekt is.

Ten slotte werdt besloten, dat het bestuur op nader te publiceeren voorwaarden een prijsvraag zal doen uitschrijven voor een reclameplakzegel. Als juryleden voor de beoordeeling der inzendingen zullen uitgenoodigd worden de heeren Jan Veth, A. le Comte en A. F. Gips.

PERSONALIA.

— Bij kon. besluit zijn, met ingang van 1 September, benoemd tot adspirant-ingenieur voor het stoomwezen A. C. van de Stadt, werktuigkundig ingenieur te Zaandam, en J. H. Verhoeff, scheepsbouwkundig ingenieur te Rotterdam.

— Bij de exploitatie van Staatsspoorwegen op Java is geplaatst bij de Westerlijnen en belast met het beheer van onderafdeeling II der 2e afdeeling, de benoemde adjunct-chef dezer afdeeling, J. Radersma.

— De heer J. H. L. de Haas, te Brussel, is weder door onze regeering aangewezen als vertegenwoordiger der Nederlandsche kunstschilders voor de in 1897 te München te houden 7e intern. kunsttentoonstelling.

— Op ruim 39-jarigen leeftijd is de heer J. W. Retgers, oud-ingenieur bij het Nederl.-Indisch mijnwezen, te 's-Gravenhage overleden.

— Bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen is benoemd tot adjunct-ingenieur 2e kl. P. van Braam van Vloten, thans adspirant-adjunct-ingenieur.

— Door den Minister van Waterstaat is J. van Dijk te Oldehoeve benoemd tot buitengewoon opzichter bij het opruimen van eene ondiepte in de vaargeul de Menk.

— Den opzichter der 2e kl. bij den Waterstaat in Ned.-Ind. H. M. Toxopeus is, wegens ziekte, een tweejarig verlof naar Europa verleend.

— De heer F. v. d. Goot, adjunct-ingenieur bij den dienst van weg en werken der Staatsspoorwegen te Utrecht, is benoemd tot eerstaanw.-ingenieur bij de telegraaf- en seinwerken der Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Mij.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Assistent in de burgerlijke bouwkunde aan de Polytechnische School te Delft (tijdelijk). Salaris *f* 1200 per jaar. Adres vóór 22 Augustus aan den hoogleeraar, waarn. directeur. N. H. Henket.

— Gemeente-opzichter te Velzen. Jaarwedde *f* 400. Adres vóór 1 Sept. aan B. & W.

— Opzichter 2e kl., afd. „Havenwerken" der gemeente Amsterdam. Jaarwedde f 900 en f 210 toelage voor nachtdienst; leeftijd niet hooger dan 30 jaren. Het diploma voor afgelegd examen als opz. van den waterstaat strekt tot aanbeveling. Adres vóór 18 Aug. aan den directeur der publ. werken.

— Opzichter-teekenaar, P. G. Brieven lett. Z. B. aan den boekh M. J. van der Loeff te Enschede. (*Zie adv. in no.* 32).

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een practisch en theoretisch ontwikkeld bouwkundige zoekt plaatsing als opzichter, teekenaar of beiden. Adres bureau *Opm.* onder no. 10. (1)

— Een jong bouwkundige zoekt plaatsing als opzichter-teekenaar. De beste getuigen zijn voorhanden. Adres bur. *Opm.* onder no. 11. (1)

— Een jong architect wenscht zich te vestigen, te associeeren of een bestaande practijk over te nemen. Ook genegen deelgenoot te worden in een fabriek. Adres motto „Bouwkunst" bureau dezes. (*Zie advert. in dit no.*)

Een jong Architect

wenscht zich te **vestigen,** zich te **associeeren** met 'n gevestigd Architect of 'n bestaande practijk **over te nemen.** Ook wel genegen deelgenoot te worden in 'n Tegelbakkerij, Steenbakkerij, Glas-in-Lood-fabriek, Kunstsmederij of iets van dien aard. Brieven franco motto „Bouwkunst", Bureau „*De Opmerker*".

Speciaal adres voor
Teekenbenoodigdheden
J. MEEUSSEN & ZOON
KORTE POTEN 32, Den Haag.
Prima kwaliteit. *Lage prijzen.*

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **1n September 1896,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 713.

Het inrichten van het hoofdgebouw op het voormalige station Zwijndrecht tot vier arbeiderswoningen.
Begroting *f* 2860.—.

De besteding geschiedt volgens § 43 van het bestek.

Het bestek ligt van den 8sten Augustus 1896 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. J. BUIS te *Rotterdam* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.—**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 25n Augustus 1896, ten 1 ure namiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 6den Augustus 1896.

Kunstsmederij.
Specialiteit in Kunstsmeedwerk, Reclameborden en Schilden, Figuurhekwerk, Toeschuifbare hekken.
Herstelplaats van Rijwielen.
G. A. WEZENBERG.
Reguliersdwarsstraat 19, Amsterdam

FRANS OOMEN
OOSTERHOUT
STOOMPOTTENBAKKERIJ

Brunswijk Hanoversche Cementwaren Fabrieken.

SPECIALE VERVAARDIGING van **brandvrije CEMENTDEELEN** en **WANDEN** voor **vloeren, gewelven, tusschenmuren** enz. enz.
Over 150.000 M². alleen in *Dusseldorf* geleverd. Prospectus en inlichtingen te verkrijgen bij den Agent voor Nederland
D. WILLEMS Jr., Amsterdam, Damrak 82.

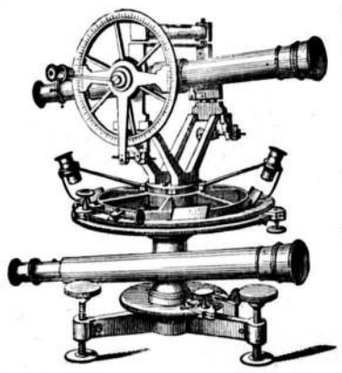

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN **WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,**
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN

ROLLUIKEN van ***hout*** en van ***staal***, in verschillende ***constructiën.*** Prijscouranten en inlichtingen op aanvrage gratis bij
W. H. M. SCHOLTE,
Fabrikant, **Prinsengracht 516, AMSTERDAM.**

L. Schütz & Zoon, Zeist
Koninklijke Fabriek van gegoten Zink- en Bronswerken.
Aanleg van CENTRALE VERWARMING door middel van warm water of stoom, lagen druk
„Warmwater"-bezorging voor huishoudelijk gebruik.
Voorhanden meer dan **100** diverse Modellen Omkleedingen voor Verwarmingselementen

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°34 — ZATERDAG, 22 Aug. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

DE AMSTERDAMSCHE BEURS.

Binnen weinige weken zal, volgens de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, den Amsterdamschen Raad een voordracht bereiken tot de stichting eener Beurs op het gedempte Damrak, vergezeld van volledige plannen, ook financieel, volgens welke de opbrengst der exploitatie voor het grootste deel zal kunnen voorzien in de rente en aflossing der voor den bouw benoodigde gelden. Aan dit bericht voegt de *Telegraaf* de mededeeling toe dat het plan bestaat, deze voordracht nog in den Raad te behandelen tijdens het wethouderschap van Mr. Treub.

Dat deze berichten juist zijn, daaraan valt wel niet te twijfelen, na de mededeelingen die al sinds Februari nu en dan door technische en andere bladen betreffende den beursbouw gedaan werden. Ja, in doorgaans wel onderrichte kringen der hoofdstad wordt verzekerd, dat de Raad het over den beursbouw reeds eens is geworden, zoodat de totstandkoming van het gebouw op het gedempte Damrak reeds vaststaat, al kan daartoe alleen in openbare vergadering worden besloten.

Achttien jaar geleden merkten wij, naar aanleiding van de toen in behandeling zijnde Rijksmuseum-plannen op: „Wien verwondert de doodelijke stilte niet, waarmede deze zaak, die door alle burgers wordt betaald, van den beginne aan werd behandeld?" En inderdaad, de laatste phase van de Amsterdamsche beurs-questie wettigt een dergelijke verwondering. Vroeger, onder het thans zoo verachte „ancien régime", dat geacht wordt voor de hoofdstad met 1892 afgesloten te zijn, werd aan alles, wat met de beursvraag in verband stond, de meest mogelijke openbaarheid gegeven; toch was men nog niet tevreden. Thans wordt alles in stilte behandeld en bedokterd en wordt er van den sluier niet meer opgelicht, dan nuttig en noodig blijkt. En het inderdaad vreemde verschijnsel doet zich voor, dat terwijl vroeger iedereen zich over die geheimzinnigheid zou hebben geërgerd, thans zoowel technici als andere belanghebbenden of belangstellenden er zich blijmoedig bij nederleggen.

Toch is wat over de zaak verluidde wel geschikt, om tot bemerkingen aanleiding te geven. In de eerste plaats de gekozen plek, die dezelfde is als voor de prijsvraag, en die toen door mannen van naam eenstemmig veroordeeld werd. Het terrein is er zeker, na twaalf jaar, niet geschikter op geworden en al wat daar toen tegen aangevoerd werd, is nog in alle opzichten van kracht. Hoe kan men dan nu met dat terrein vrede hebben? Zal de toovermacht van Berlage's teekenstift de vroegere bezwaren niet meer doen tellen?

Dat „volledige" plannen, zoo bouwkundig als financieel, aan den Raad zullen worden overgelegd, schijnt erop te wijzen, dat de terreinquestie reeds beslist is, want anders zou niets dan monnikenwerk verricht zijn en daarvoor is ongetwijfeld de Beurs-commissie toch te verstandig.

Dat de Raad de zaak nog zal behandelen vóór het heengaan van den wethouder Treub, die met November het hoogleeraarsambt gaat bekleeden, zal wel moeten beduiden, dat die behandeling nog vóór de begrootingszittingen van half October zal plaats vinden. De indiening der voordracht moet dus al heel spoedig geschieden, zal aan pers en publiek de noodige tijd geschonken worden om zich een behoorlijk oordeel te vormen en dat te formuleeren. Eene tentoonstelling van het ontwerp ware zeker na het openbaarmaken der voordracht gewenscht, en het is te hopen, dat deze expositie ook gehouden zal worden, al zou dit in strijd met de traditie zijn, die wil, dat projecten als dit alleen aan de raadsleden vertoond worden. Blijft eene openbare tentoonstelling achterwege, dan is pers noch publiek tot oordeelen in staat.

Maar, zooals wij reeds zeiden, de geheimzinnigheid

waarmede de beursquestie in hare allerlaatste phase behandeld wordt, is groot. Een commissie uit den Raad werd benoemd, met het bepaald mandaat om te onderzoeken „hoe de bestaande beurs zou kunnen verbeterd worden." Deze commissie bracht rapport uit, doch dit kwam niet in *openbare* behandeling. Daarna voegde niet de Raad, doch Burgemeester en Wethouders een particulier architect als adviseerend lid der commissie toe; dit adviseerend lid liet de verbetering der bestaande beurs buiten beschouwing en . . . . maakte een plan voor een nieuwe beurs op een terrein, zoo algemeen afgekeurd, dat men meende er nooit meer van te zullen hooren! De dagbladen vonden dit vreemd en dachten aan geheime zittingen om de verklaring te vinden.

En bij dit alles zwegen de architecten en de architecten-vereenigingen, ofschoon zij vroeger aanstonds in het geweer kwamen zoodra de beursvraag ter sprake was. Alleen een geheel onbekend bouwmeester gaf per adres zijn verwondering te kennen over de wijze, waarop de questie in het geheim behandeld werd; hij verzocht dat B. & W. zouden uitgenoodigd worden het ontwerp zoo spoedig mogelijk publiek tentoon te stellen. Doch dit adres kwam niet eens in behandeling, maar werd, onder een veelbeteekenend zwijgen van Dagelijksch Bestuur en Raad, naar de Commissie ad hoc verzonden!

Uit dit zwijgen kan men gevoeglijk afleiden dat, als de openbare behandeling van het beursplan begint, over het lot der voordracht reeds beslist is. Mag men gelooven wat de doorgaans goed onderrichte kringen beweren, dan zal weldra de beurs op het Damrak verrijzen.

Vroeger zou men dit onmogelijk geacht hebben; tegenwoordig mag men zich over niets verbazen. Nu de nieuwe richting in politiek en kunst kans ziet zich een monument te stichten, is het vroeger voor tenecenenmale ongeschikt verklaarde terrein goed genoeg. De oud-wethouder Bergsma, die het Damrak deed plempen, zal in stilte lachen als hij ziet hoe zijn voormalige bestrijders hem nu gelijk komen geven.

UIT DEN OUDEN TIJD.

Dezer dagen wilden wij iets nazoeken in P. C. Hooft's brieven, waarvan een nieuwe, vermeerderde en naar den oorspronkelijken tekst herziene uitgave, met toelichting, aanteekeningen en bijlagen te Deventer in 1855—1857 in vier deelen, kl. 8vo, het licht zag. Het scheen ons toe, dat onder die brieven er sommige zijn, die ook voor de lezers van dit blad belang hebben, omdat zij een eigenaardig licht verspreiden over de techniek en de bouwkunst van het begin der 17e eeuw.

In 1606 en 1607 woonde Hooft te Leiden waar hij, volgens Brandt, „de lessen der wetenschappen hoorende was". Hij was den 6 November 1606 als student ingeschreven, en hield zijn verblijf in een huis, waar „de Stadt Loeven" uithing. Nu had hij, in het voorjaar van 1607 een brief ontvangen van den Amsterdamschen Stadssteenhouwer Mr. Hendrik de Keizer, die destijds bezig was aan het vervaardigen van het bekende relief voor het Spinhuis, dat nog thans boven het poortje van het twee eeuwen later gebouwde Werkhuis te zien is. De Keizer vroeg om een onderschrift voor dit relief en ontving het volgend antwoord:

„Constrijke, vernaemde

Om 't wijdt verschil van de zinnen der menschen, mach men niet hopen hun allen te vernoegen. Ende de wakkerheit van 't lasteren verdooft lichtelijk de flaeuheit van 't loven, wanneer 't schoon niet heel achterblijft. Daerom ben ik schuw van mijn gevoelen te pronk te setten, en misse liever den naem, dan ick 't aventuer van de opspraeck hebbe. Evenwel moet ick UE. believen, zoo beroemde Konstenaar, eere van mijn Vaderlandt, 't welck bij de nasaten UEs. wercken sal gebruiken tot de voorneemste getuigen van zijn tegenwoordich geluck. Daarom desen avont UEs. schrijven ontfangen hebbende, is mijn eerste zorgh geweest yets te bedencken, passende op de beelden ende de naeme CASTIGATIO, die ik mene, dat UE. door onkunde van 't Latijn, wat qualijck in zijnen brief gespelt hadde. 't Welck ik aanwijse, opdat UE. (die mij dit te goede houde) zoo misschien dien naem moeste uitgehouwen weezen, daar in niet en doole, maer gebruicke dezelve letteren ende onderscheitekenen, die ik in dien naem ende deze bijgevoechde veersen gebruicke. Maer ik meen volkomelijk, dat CASTIGATIO op onze tale STRAFFE genaemt wort. De veersen worden gesproken van het vrouwenbeeldt. Dan men zal er licht elders beter becomen. Soo veel is 't, dat UE. siet, ik en maeck mij niet 't zoeke, om hem in een clene sake te dienen, met de zelve geneichtheit, die ick gaern in groter bewese. Zijt Gode bevolen.

UE. Toegedane
P. C. Hooft.

Leyden, 3 Apr. 1607.

Schrick niet: ik wreeck geen quaet: maar dwing tot goedt. Straf is mijn handt, maar lieflijk mijn gemoedt".

Deze brief is zeker in vele opzichten merkwaardig. In de eerste plaats blijkt er uit, dat De Keizer met den jongen Leidschen student bekend moet geweest zijn, ja wellicht met hem op gemeenzamen voet verkeerde. Daardoor wordt ook bevestigd, dat de stadssteenhouwer, zooals reeds zijn biografen vermeldden, met allerlei mannen, uitmuntende door kunst en beschaving, omgang gehad heeft.

Hoe De Keizer met Hooft in kennis gekomen is, weten wij niet. Maar ook later, den 21 December 1608 was de verhouding tusschen de beide kunstenaars nog zeer goed. Immers toen dichtte Hooft een versje op de beelden van Johannes Huss en Keizer Sigismund, die door De Keizer als ondersteuning van een schouw gebeiteld waren. Het luidde

Ghij zekert Hus zijn lyf, Sigmunt, en doet hem moorden,
Duidt zoo gij wilt u reên, ghij moogt geen schande ontgaen;
Ghij sijt gebonden niet aen 't luiden van u woorden,
Maer aen de zin, die ghij daerdoor wilt doen verstaen.

Dat Hooft De Keizer aanspreekt met: *Constrijke, vernaemde*, welk laatste woord zooveel als „beroemde" beteekent, geeft er een duidelijk bewijs van, in hoe groote achting de stadssteenhouwer en bouwmeester stond. Hooft is een goed profeet geweest, toen hij den „zoo beroemden konstenaar", dien hij als „de eere van zijn Vaderlandt" beschouwde, voorspelde, dat de nazaten „zijn wercken souden gebruiken tot de voornaemste getuigen" van het geluk, dat de Nederlanden in het begin der 17e eeuw ten deel viel. Want inderdaad, de voortbrengselen der schilderkunst, die thans vooral als gedenkteekenen van dat bloeitijdperk beschouwd worden, zijn pas na 1615 vervaardigd. Ook is het, na wat Hooft schrijft, duidelijk, dat men in het begin der 17e eeuw met bewustheid een monumentale bouwkunst heeft doen bloeien, om het nageslacht aan dien tijd te herinneren.

Doch hoe bekwaam en beroemd De Keizer door zijn tijdgenooten geacht mag zijn, uit den brief blijkt ook dat hij geen man van klassieke vorming (toen gelijkstaande met opvoeding) geweest is, want het

spellen van een betrekkelijk eenvoudig Latijnsch woord ging hem „wat qualyck" af. Hooft geeft hem dan ook een beleefden wenk, om het woord maar liever in het Nederlandsch te bezigen. Evenwel schijnt de student toch, ondanks dit verschil van opvoeding, met den veel ouderen bouwmeester en beeldhouwer op den besten voet te hebben gestaan, want „de geneichtheid" is hier ongetwijfeld meer dan een beleefdheidsvorm.

In Mei 1609 werd Hooft benoemd tot Drost van Muiden, Baljuw van Gooiland en Hoofdofficier van Weesp en Weesperkarspel. Aan dit ambt was het bewonen van het Muiderslot verbonden. Doch dit gebouw schijnt destijds al niet in een besten toestand verkeerd te hebben. Immers aan een brief aan „de Heeren d'eerste en andere Raden en Meesteren van de Rekening in Hollandt" schrijft de Drost:

„Edele, eerentfeste, hoochgeleerde, welwijze ende vermoghende Heeren.

Desen accompagneert de rekeninghe van Jhr. Albert van der Hel, Uw Ed. Mogh. Fabryckmr., inhoudende d'oncosten van reparatie aen desen Huise gedaen in de jaeren 1612 en 1613, om Uw Ed. Mogh. met alle reverentie indachtich te maecken haerder ordre, gegeven op de requeste wt mynen naem gepresenteert, over de groote schaede, die 't Huis geleden hadde by 't onweeder, tusschen 27 en 28 Decemb. a. 1612 lestleden: wanneer niet de schaliën alleen, maer geheele stucken loots van den daecke door den windt ongelooflycken verre geworpen sijn, ende de swaerste toorens, hoe dick van mueren die oock syn, niet anders als een ranck gebouw geschudt wierden: waer wt het ander kan afgemeten werden. 't Welc ingesien, mitsgaeders den tijdt van twee saysoenen, die de Rekeninghe bevaet, Uw Ed. Mogh. haer min sullen hebben te verwonderen over de grootheit der costen, die, gelijck het gaet met d' ouwde huisen, jaerlyx verswaeren; alsoo noch gestadich veel ongedaen werkx over blijft, 't welck Uw Ed. Mogh., in persoone overcomende, bevinden sullen moghen, en de Heere Rentmr. Colterman getuighen; sonder dat yets van importantie ter contemplatie van myne sinlyckheit tot des Graeflyckheidts last gebracht werde: hoewel ick, by myne commissie in alle d'emolumenten myner voorsaten gestelt synde, van alle de princelycke meubles, als tapyten, beddingen, stoelen, lynwaet, taefelservice en anders, totten huise behoort hebbende, niet en geniete de waerde van hondert guldens eens, als blyckt by inventaris 't mynen opcomen genomen. Hope derhalven, dat Uw Ed. Mogh. my de costen van wat exacter reparatie, met goede redene, sullen indulgeren; op dat het huis in sulcke gestalte blyve, als op 't minste ter eeren bestaen mach, en niet op het meeste, alsoo deselve H. Rentmr. hier op d'inspectie wesende, verclaerde, dat drie oft vier duisendt guldens aen de reparatie conden geleydt werden, sonder dat men eens seggen soude, dat het te veel waere. 't Welck ick in aller eerbiedicheit versoecke, my wt alle vermoghen gebiedende in gratie van Uw Ed. Mogh. Heeren, dewelcke

Edele enz. *Heeren*

God almachtich in gelucksalighe regeringe altyt bewaere.

Geschreven op den Huise te Muiden, den 30 Julio a° 1613. Uwer Ed. Mogh. Onderdaene Dienstwillighe P. C. Hooft."

Het schijnt, dat de Muider Drost, om de reparatiën aan zijn woning van de „Graaflijkheid" (wij zouden nu zeggen het Rijk) te verkrijgen, hier wel een weinig overdrijft. Want hoe hevig de storm, die op 28 December woedde, ook geweest moge zijn, het is toch niet aan te nemen, dat de zware torens door den wind geschud werden. Eigenaardig is ook, wat medegedeeld wordt omtrent het „princelyck" meubilair van het slot. Was dit in Hooft's tijd niet meer aanwezig? Uit de inventaris bij zijn „opcomen", dus bij zijn ambtsaanvaarding opgemaakt tot een bedrag van nog geen honderd gulden, is de gevolgtrekking te maken, dat daar toen het meeste van verdwenen was.

De „heeren van de Rekeninge" hebben in Augustus 1614 aan het verzoek van den Drost, om het slot te bezoeken, voldaan. Hooft maakte toen van de gelegenheid gebruik, om behalve om meer reparatie, ook te vragen om een beplanting rondom het slot. Bij een brief van 13 September 1614 drong hij daarop nader aan en schreef: „Als in Augusto lestleden Uwer Ed. Mogh. Gecommitteerden, hier lanx haeren wech hebbende, my d'eere deden van dit huis te besoecken, soo heb ick haere E. E. aengewesen de gelegenheit van dien aen den koelen oever van de Zuider Zee, en welcken ongemack van windt en stormen 't selve over sulx bynae doorgaens is wtstaende. Ende, overmits ik my laet voorstaen, 't selve, van den voorsz Heeren met opmerkinge ingenomen sijnde, haar EE. beweegt sal hebben, om, met een goede resolutie, by U. Ed. te nemen, daer inne wat orders te helpen stellen, soo heb ick by desen wel darren U Ed. Mog. versoecken met alle reverentie, haer gelieffte zij, mij te verleenen acte van consent, om voor rekeninge van de Graeflyckheit te mogen besteden 350 guldens, met dewelcke, ik mij sterk maecke op desen herfst te planten, om den aerden wal van deze fortresse, een bequaeme mantelinge van abelen, ypen en noten boomen, niet tegenstaande dat, door 't beplanten van de Beemster, het hout in prijse seer is geresen. Ende sullen, dus doende, U Ed. Mogh. nevens 't gerief van my en myn huisgezin tegens den aenslach des weders, met een voornemen cieraedt versien hebben een huis, moghelyck meer als eenich ander des Graeflyckheits fameux en in 't ooghe leggende."

De heeren stonden het verzoek toe, doch waarschijnlijk te laat, dan dat men in 1614 nog aan het planten kon gaan. In 1615, in het voorjaar werd er een begin mee gemaakt; de arbeiders, die het werk verrichtten, lieten Hooft „niet ongequelt om betaling". De Drost zou „den armen lieden te gevalle 't geldt debourseren en daeraf quitantie van haer nevens d'ordonnantie overleveren aan den Heer Rentmeester".

De boomen groeiden niet al te best. Want 15 December 1616 schreef Hooft: Alsoo van CL (150) abeelen, achtervolgens U Ed. Mogh. ordre tegens't Noorden, Westen, en Noordwesten in de buitenste regel boomen om desen Huise geplant, geen tien en blyven wassen, soo kan ick niet laeten UEd. Mogh. met eenen te versoecken, oft men de wtgegangene sal hebben te boeten (vervangen) met andere van die soort, oft met ypen van breedt bladt, dewelcke ter selver plaetse schynen beteren tier te hebben; hoewel ick nodigh achte, dat men se niet alleen daer, maer oock tegens 't Noordoosten altsaemen korte op vijf voeten".

Of dit bijplanten plaats heeft gevonden, blijkt uit de verdere brieven niet. Daar H. Ed. Mogh. den Drost nog al welgezind schijnen te zijn geweest, zullen zij de doode boomen wel door andere hebben doen vervangen.

Een brief van 29 Juni 1618 heeft betrekking op de kerken van het dorp Laren. Hij is gericht aan „de HH. Staeten van Hollandt" en luidt: „Het dorp

van Laeren, zijnde het oudste, is eertyds oock 't meeste van vermoghen geweest in Goeylandt, sulx dat het, benevens de Parochykerke op de hooghte staende, (Hooft bedoelt hier het St.-Janskerkhof, halverwege Hilversum) noch was gerieft en verciert met een zeer schoone Capelle, nae haer gelegenheidt, in den dorpe gesticht. Maer geduirende de troublen (de 80-jarige oorlog) de huislieden niet maghtigh zijnde, de voorsz. kerke, buiten 't Dorp geleghen, vrij te houden van 't geboefte, datter zich dickwils in legherde en sterck hieldt, hebben gaerne gedooght, dat bij Uwe Ho. Mo. deselve is gedemolieert en al 't geene de materiaelen opbrachten aan gelde, gesmolten in de middelen van 't gemeene landt. Ende sedert hebben zij haer beholpen met de Cappelle, 't welck hen voortaen niet doenlijck is, sonder notoir perikel: gemerckt deselve (nae de inspectie ende kennisse bij mij genomen) de ruïne niet lange sal connen ontgaen. D'oorzaeck van deze vervallinge is mangel van jaerlijx incomen, en dat d'armoede van den dorpe niet toegelaeten heeft eenigsins de handt daer aen te houden." Hooft verzocht dan verder den Heeren Staten de kapel te laten herstellen, als wanneer de dorpelingen zich verder met het gewoon onderhoud zullen belasten.

De kapel, die toen door Hooft werd bedoeld, bestaat nog als de Hervormde kerk van Laren. Zij mist thans haar koor, dat wellicht destijds is afgebroken. Op den oostelijksten gewelfbalk leest men twee maal het jaartal 1521, zoodat het gebouw toen door „Dominus Lambertsoon" en „Meester Lubbertsoon" zal zijn begonnen. De zeer eigenaardig gevormde toren, wiens bovenste verdieping achtkant is en door fialen geflankeerd wordt, is zeker een werk uit het begin der 16e eeuw. Hoever de reparatie in Hooft's tijd zich heeft uitgestrekt, is thans niet meer na te gaan, daar de kerk geheel met Portlandcement is bepleisterd.

Maar, zorgde de Baljuw voor zijn onderzaten, hij verloor ook zijn eigen belangen niet uit het oog, want kort daarna liet hij weer eenige herstellingen aan het slot verrichten, waardoor „de Rekeninge van de fabrique van desen Huise wat boven ordinaris" kwam. „De ringelmuir had de handt moeten hebben, wesende zeer vervallen en ingewaetert, sulx des portiers logys, daer onder responderende, overmits het doorlecken, niet te bewonen en was; ende de plantagie vereischte eenighe afheininge.".

Ook met wat wij thans waterbouwkunde zouden noemen, hield Hooft zich bezig. De „HH. van de Rekeninge in Hollandt" hadden zijn advies gevraagd omtrent een adres van „Philippo Calandrinj *cum sociis*" die de Naardermeer wilden inpolderen. Zooals men weet is dit werk in onzen tijd uitgevoerd, doch heeft men, daar de verkregen grond ongeschikt bleek, de meer maar weer vol laten loopen. Het schijnt dat de bedijkers den 18 April 1628, toen Hooft zijn advies ten papiere bracht, al met het werk een aanvang hadden gemaakt. Zij klaagden over de „traversen", d. i. tegenspoeden, die zij ondervonden „specialyk van de natujre van den grond der voorsz. Meere." Hooft spreekt dan ook als zijn meening uit, „dat, als het oordeel van meest alle de ingesetenen van zijn quartier zal plaets hebben, grootelyx te beduchten staet, het werk van de voorsz. bedykers, met zoo swaere kosten dusverre beyvert, wel nemmermeer en moghte reusseren." De bodem van het meer scheen „incapabel van alsulke consolidatie, als tot weeren der opwellinge ende watersypelinge van onderen verejscht." Ofschoon de Drost zegt „dat syn verstant in dese materie wel soo gering is als in andere", meent hij toch „dat men des niet meester worden zal zonder extraordinaris getal van molens ende last van Dykaedje." Hooft heeft wel juist gezien, want in zijn tijd is de inpoldering van de Naardermeer ofschoon aangevangen, weer opgegeven.

Hooft's portret werd in 1629 door Michiel van Mierevelt geschilderd. De Drost ging zelf naar Delft „om Maidagh en des andren daeghs daer aen, te zitten tot een schouwspel voor Mr. Michiel." Doch het stuk schijnt niet geheel naar zijn smaak te zijn uitgevallen en hij wilde daarom enkele veranderingen aangebracht zien. Maar Mierevelt, door Hooft „Doorluchtigh Schilder tot Delft" genoemd, maakte met die veranderingen geen vòortgang. Daarom schreef Hooft op 19 November 1619 hem den volgenden brief, die als een staaltje, om iets geestig en toch kiesch te zeggen, hier ten slotte een plaats mag vinden. Hij luidt:

„Monsieur van Mierevelt,

Alhoewel ick de konst uwer E. handelinge voor zoo volmaekt ken, dat de persoon ongelijk zoude hebben, die zich liet voorstaen, uyt UE. ooghe te zijn, zoo lang zijn schilderij daerin is, zoo vreezen wij echter bij mangel van spraek vergeeten te werden. Daerom heeft deze pen, boetende 't geen des de penseel in gebreke gebleven is, ons woort te doen, ende UE. vruntlyk ende ernstelyk te bidden, gelieve de gunste ons dus verre bewezen, met een spoedigh afmaeken der kleederen ende overschikken der stukken (veranderen van het bijwerk waarschijnlijk) te voltoyen. Ondertussen, ende tot dat ons beter gelegenheit van erkentenisse voorkomt, gaet hier nevens yet van zulke fruijten, als deze tydt des jaers ende ons gewest gewoon zijn te verleenen. Welke geringheit wij vertrouwen met zoo goedt een harte alsse gezonden is, aenvaert zal worden bij UE."

In de verzameling Van der Hoop is onder n°. 94 een portret van Pieter Cornelisz Hooft te vinden. Het staat vermeld als afkomstig te zijn uit de school van Mierevelt. Misschien heeft men hier met een kopie van het bedoelde stuk te doen.

HERLEVING DER GILDEN.

In ons n°. van 12 October 1895 bespraken wij, naar aanleiding eener brochure, de pogingen die gedaan werden om in Duitschland, onder den naam van „*Befähigungsnachweis*" een instelling, in vele opzichten herinnerende aan de oude gilden, in het leven te roepen.

De gilden zijn in Duitschland afgeschaft in 1795. Maar na 1815 ontstond overal reactie en zoo werd langzamerhand in de meeste Duitsche Staten het gildewezen, zij het dan ook in eenigszins gewijzigden vorm, hersteld. Dit duurde tot 1860. Men begon toen in te zien dat, waar in Engeland, België, Frankrijk, Nederland en Zwitserland het uitoefenen van een ambacht of bedrijf aan een ieder werd vrijgelaten, Duitschland met zijn beperkende bepalingen in ongunstige omstandigheden verkeerde. Vele brochures zagen toen het licht om dit aan te toonen. Het gevolg hiervan was, dat de meeste Duitsche Staten wetten uitvaardigden, waarbij de vrijheid van ambacht weer werd ingevoerd.

Die vrijheid bleef zegevieren, ook nadat het Duitsche Rijk hersteld was. Wel werden pogingen gedaan, om weer het afleggen van proeven van bekwaamheid verplichtend te stellen, en gelukte het in 1890 door den Rijksdag een wetsontwerp te doen aannemen, waarbij deze examens geregeld werden, doch de Bondsraad kon zich met dit wetsontwerp niet vereenigen en zoo bleef alles bij het oude.

In Oostenrijk bestaat evenwel sinds 1883 een regeling, zooals men nu ook bij de wet in Duitschland wil invoeren. Maar die regeling heeft zoo weinig gunstig gewerkt, dat het niet te begrijpen is, hoe men met een wetsontwerp in deze richting bij den Duitschen Rijksdag durft aankomen. De kleine bazen, ten wier behoeve de Oostenrijksche regeling gemaakt werd, hebben daarvan geen het minste profijt getrokken; het is hun niet mogelijk de concurrentie met de groote industrie vol te houden. Ook het leerlingsysteem werkt slecht. Maar het grootste bezwaar wordt ondervonden door de bij de wet gemaakte scherpe onderscheiding der vakken. Daaruit zijn allerlei twisten en geschillen ontstaan, juist zooals in den bloeitijd der gilden. Wij hebben verleden jaar vele voorbeelden gegeven, die duidelijk maken, hoe onmogelijk het is, de vakken zoo scherp te onderscheiden. De juiste afpaling van ieders bevoegdheid tot het uitoefenen van een bedrijf, geeft tot de vreemdsoortigste questies aanleiding.

Het Duitsche wetsontwerp is in vier deelen verdeeld. Het eerste deel handelt over de gilden, hunne rechten en verplichtingen. Ook worden hier niet minder dan zeventig vakken genoemd, wier uitoefening verboden is aan allen, die geen lid van gilden zijn. Het tweede deel handelt over die vakken, wier leden zich tot gilden mogen vereenigen zonder daartoe, als de in het eerste deel bedoelde, wettelijk gedwongen te worden. Het derde deel regelt de verhouding der gilden onderling, het vierde houdt zich bezig met de meesters, gezellen en leerlingen.

Als bij het Oostenrijksche stelsel is hier ook alles onder de voogdij van den Staat gebracht. De overheid moet hare toestemming geven tot het oprichten van gilden, de overheid beslist omtrent vraagstukken, de gildeorganisatie betreffende, de overheid bestuurt de handelingen van het gild naar buiten. Daarbij is het wetsontwerp zeer omslachtig, vooral bij de omschrijving der zeventig vakken, waarbij natuurlijk allerlei haarkloverij niet kon uitblijven.

Het wetsontwerp wordt dan ook in de pers zeer slecht ontvangen en men verwacht niet, dat er in den Rijksdag een meerderheid voor te vinden zal zijn.

Wel is het ontwerp goed bedoeld, in zooverre als het pogen wil, het handwerk in technisch opzicht vooruit te doen gaan. Maar de nadeelen, verbonden aan een regeling als nu wordt voorgesteld, zijn zoo groot, dat de Duitsche kleine industrie ze op gevoelige wijze zou ondervinden. Het „Berliner Tageblatt" vooral heeft die nadeelen in een helder licht gesteld. Maar in een land als Duitschland, waar men van „maaszregeln" houdt, kan alles gebeuren en daarom vinden wij het nog niet zoo zeker, dat het ontwerp zal vallen.

NOG EENS DE WANDSCHILDERING VAN DERKINDEREN.

(*Ingezonden.*)

Wanneer het niet bij vele gelegenheden reeds gebleken was, dat de redactie van *De Opmerker* geen groote liefde voor middeleeuwsche kunst koestert, dan zou het artikel over Derkinderen's wandschildering, in het vorig nummer, opgenomen, daarvoor een afdoend bewijs hebben kunnen leveren En nu doet zich het zonderling geval voor, dat die redactie zich thans bevindt in het gezelschap van den heer A. C. Loffelt, den kunstcriticus van *Het Nieuws van den Dag*, die voor zijn minder waardeerende uitingen over de wandschildering met pen en teekenstift wordt afgestraft, ja wien door den den heer Thorn Prikker reeds een heusch pak slag in uitzicht gesteld is.

Doch ik wil niet met dergelijke dreigementen bij u aankomen, maar liever op kalme wijze uw artikel bespreken. Ik behoef niet stil te staan bij de inleiding; wat daar gezegd wordt, is een questie van appreciatie en ik zal ieder vrij laten, of hij Derkinderen's werk mooi wil vinden of niet.

Maar wel kan ik vergen, dat men zich behoorlijk *rekenschap* zal geven van hetgeen men ziet, als men voor een zoo ingewikkeld kunstwerk als die wandschildering staat. En nu heeft de schilder zelf ons dat gemakkelijk gemaakt door zijn boekje, dat in uw artikel wel wordt vermeld, maar waarvan te korte uittreksels gegeven worden.

De schrijver begint zijn verklaring met een aanhaling van broeder Albertus Cuperinus, wiens woorden hij als inleiding gebruikt bij „een werk, dat de bewoners der oude stad aan de glorierijkste tijden van haar verleden wenscht te herinneren — ook al werden andere verlangens die historisch monumentale kunst doen ontstaan zuiverder genoemd door den kunstenaar van later tijden die de oude wereld nog eenmaal zien mocht in glans van guldene luchten op de hoogvlakte der verledene eeuwen."

Hier hebt gij dus het standpunt, waarop de schilder zich stelde, want hij bedoelt natuurlijk zichzelf met dien kunstenaar. Hij heeft die oude wereld niet alleen gezien, maar geheel in zich opgenomen. Wie den schilder naar de hoogvlakte niet volgen kan of wil, blijve liever thuis dan dat hij, in de vlakte der alledaagschheid staande, zou spreken en oordeelen over dingen, die hem verborgen zijn.

Over de „rangschikking der stoffe" zegt de schrijver: „De linker-zijwand verkreeg de stichting der stad opgenomen in den stroom der gebeurtenissen, die ging over deze landen, de rechter zou gewijd zijn aan den kathedraalbouw, omdat schooner dan eenig ander feit de bouw der St. Janskerk de stad bindt aan wat de glorie zal blijven der Christelijke tijden en hare bewoners in geen hunner handelingen nader gekomen zijn aan de hoogste hoogten, die menschenverlangens zich bouwen konden." Hier is dus duidelijk uiteengezet het waarom van alles; misschien had Derkinderen ondertusschen beter gedaan, „kathedraalbouw" te vervangen door „tempelbouw" of „kerkbouw," want de kerk van den H. Johannes Evangelist is niet als kathedraal gebouwd, doch verkreeg eerst in de 16e eeuw den bisschopszetel, die haar recht op dien naam zou geven. Doch dit is een kleinigheid, die met het wezen der zaak niet te maken heeft.

Doch wat zegt nu de schilder zelf van „het tafereel der St. Janskerk met de zeven heiligen."? Men oordeele: „Het centrale of voornaamste tafereel betreft de kerk direct. Als een vlak architectonische teekening vult zij den fond en drukt ze uit de omsluiting en overhuiving eener ruimte, waarin vooraan de 7 figuren hun plaats kregen. In het midden toont het geaureoolde kruis en daarbij de brandende kaarsen het hart der kerk; dit is het Priesterchoor, in de orde van den kerkbouw meer bizonder representeerende de woonstée Gods; een voorhangsel scheidt het van dat kerkdeel, dat den wereldling is toegewezen." Verder zegt Derkinderen: „Ik stelde de zeven Heiligen in rechte orde als zuilen in den voorgrond. Immers, waar in de spreuken van Salomo van het wonderbare Huis gesproken wordt, dat de Wijsheid zich bouwde en van de zeven zuilen, die daarin waren uitgehouwen, daar is, naar de verklaring der Kerkvaders, dit Huis de kerk Gods en met de zuilen zijn zoowel de gaven van den H. Geest als de Heiligen bedoeld." Is hierdoor niet volkomen de „stijfheid"

der houdingen verklaard, waaraan uwe redactie zich zoo ergerde?

Waarom ook niets vermeld van „de beelden van de schutsheiligen der kerk."? Hoe diepzinnig is niet die figuur van de H. Maagd „Christus dragende en verheerlijkende tegelijk, de zetel der Wijsheid, de troon des Konings, waaraan verbonden zijn de symbolen van den troon van Salomo, die in schoonheid alle werk overtrof, met zijn treden en leeuwen en zijn overschaduwing van den wijnstok"! En dan, waarom gezwegen van de figuur des grooten Zieners op Patmos? Waarom met geen enkel woord gesproken van de banden met de zinrijke attributen, daarop geschilderd? Maar het minst kan ik mij begrijpen, dat geen woord gewijd is aan „het tafereel van de harmonie des arbeids." De diepgaande symboliek is hier door uwe redactie zeker niet begrepen; daarentegen zijt gij zeer uitvoerig over de »Parabel der Maagden." Evenwel hebt gij daar over het hoofd gezien, dat de schilder niet bedoeld heeft Mattheus 25 te illustreeren, doch dat het hem om het weergeven van het mysteriespel der 10 maagden te doen was Daarin zag hij de harmonie tusschen weten, gelooven en handelen gesymboliseerd en daarom gaf hij dit mysteriespel op het raadhuis een plaats

X.

Wij kunnen het heusch niet helpen wanneer wij, ook na de lezing van het bovenstaande, ons oordeel over Derkinderen's wandschildering niet vermogen te wijzigen. Doch wij moeten opkomen tegen de bewering, als zouden wij geen liefde voor middeleeuwsche kunst koesteren. Die liefde, menig artikel in onze kolommen kan het getuigen, is wel aanwezig, doch zij strekt zich alleen uit tot de wezenlijke kunst der middeleeuwen en niet tot de moderne namaak daarvan. Was, wat in Arti te zien is, een op wonderbaarlijke wijze welbewaard werk van omstreeks 1200, ons oordeel zou heel anders geweest zijn dan nu.

Er wordt tegenwoordig op hinderlijke wijze gesold met de middeleeuwen en met symboliek. Dat begon al met de Engelsche Preraphaelieten, wier „esthetische" grimassen, na de Britten verbaasd te hebben, ook in Frankrijk navolging vonden, zoodat Botticelli zelfs door balletdanseressen als een voorbeeld werd geroemen. In dit alles lag niets dan bewuste gekunsteldheid, die alleen dient om aan een voorbijgaande mode te voldoen.

Nu houden wij Derkinderen voor te oprecht dan dat wij zijn werk als de vrucht van een dergelijke modezucht zouden willen beschouwen Maar in zijn geheele streven, hoe goed ook gemeend, zien wij niets anders dan een zeer voorbijgaand verschijnsel, dat op de kunst der toekomst van geen invloed zal zijn.

RED.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. De Vereeniging voor kadaster en landmeetkunde zal op 24 dezer hare gewone algemeene vergadering houden, in Scinpost te Scheveningen.

AMSTERDAM. De hoogleeraar-directeur van de Rijks-academie van Beeldende Kunsten brengt ter kennisse van hen, die voor den cursus 1896/97 tot de lessen wenschen te worden toegelaten, dat zij daarvan vóór 14 September e. k. schriftelijk moeten kennis geven onder overlegging van een uittreksel uit de geboorteregisters van den burgerlijken stand en opgave der cursussen, welke men wenscht te volgen.

Het toelatingsexamen zal aanvangen op Maandag 28 September en de lessen zullen den 5e October een begin nemen. Zij, die de akte van bekwaamheid in het handteekenen voor middelbaar onderwijs (M.) kunnen overleggen, behoeven het examen niet te doen.

— Omtrent de tramquestie vernemen wij, dat het rapport van den directeur van publieke werken thans tot de commissie voor de financiën is genaderd. De loop der zaak was tot heden aldus: De commissie van bijstand in de publieke werken, in wier handen indertijd de concessie-aanvraag — Sanders werd gesteld, droeg aan den directeur van publieke werken een onderzoek in zake tramaanleg en exploitatie op, dat zich over het buitenland uitstrekte. De directeur adviseerde in een uitgebreid rapport tot naasting der Amsterdamsche Omnibus maatschappij en gemeenteexploitatie, met electriciteit als beweegkracht. Trouwens, waar de directeur zich vóór gemeentebeheer verklaarde, moest hij tevens electrische drijfkracht aanbevelen, aangezien de exploitatie eener gemeentelijke paardentram, van den omvang als te Amsterdam, geacht mag worden geheel en al te vallen buiten de competentie eener ambtelijke techniek en nu hij tot electrische beweegkracht komen moest, kon hij ook daaraan weder een motief ontleenen voor gemeente-exploitatie, zeggende, dat electriciteit als drijfkracht, niet mag worden overgeleverd in de handen van een particulieren exploitant!

In de commissie van bijstand voor de publieke werken vond het rapport eene meerderheid. Hoe nu de commissie voor de financiën zal oordeelen, is voorshands een open vraag. Het is zeer te wenschen, dat niet langer gedraald wordt met het nemen eener beslissing. Reeds lang werd aan menige volkrijke buurt de tramlijn onthouden, tengevolge der besluiteloosheid van den Raad en sommiger obstructionistische politiek.

(N. R. C.)

ROTTERDAM. Aan de leden der Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen alhier is het volgende programma verzonden voor den 3n wedstrijd, 1896-97.

Het ontwerp is eene schilderij: Stilleven (uitsluitend bloemen en vruchten). De maat van het doek zal zijn 1 meter op 75 centimeter. Ter mededinging worden alle leden der Academie uitgenoodigd. Minstens drie schilderijen moeten aan den prijskamp deelnemen. De inzending moet geschieden vóór of uiterlijk 15 Maart 1897, aan het gebouw der Academie. Voor het best gekeurde stuk wordt uitgeloofd een prijs van f 200. De bekroning geschiedt door de volgens het reglement benoemde jury, die zich evenwel voorbehoudt, bij onvoldoende kunstwaarde der ingezonden stukken, den uitgeloofden prijs niet toe te kennen. Het bekroonde stuk blijft het eigendom van den inzender.

DORDRECHT. De garantieleening voor de door „Vak en Kunst" ontworpen tentoonstelling van oude en nieuwe kunstnijverheid is volteekend. Binnen een week zijn de aandeelen tot een bedrag van f 25,000 door de „Dordtsche Bank" geplaatst en daardoor is de totstandkoming van het grootsche plan verzekerd.

DELFT. De waarnemend directeur der Polytechnische School maakt bekend, dat hij tot inschrijving voor den cursus 1896—1897 zitting zal houden in het gebouw der instelling, op Dinsdag, Woensdag en Donderdag 1, 2 en 3 September van 10—12 en 1½ 3 uren.

— Naar men vernecmt zal de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst den 28sten September hare algemeene vergadering houden ten raadhuize alhier.

EDAM. Er zal gevolg gegeven worden aan het denkbeeld om bij gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het hier-terstede gevestigd departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, de buste van Jan Nieuwenhuijzen te plaatsen in den voorgevel der woning, waar de Maatschappij werd gesticht. Vele departementen hebben door geldelijken steun de verwezenlijking van het plan mogelijk gemaakt.

— Men leest in het weekblad *Insulinde*:

Volgens een telegram aan het *Nieuws*, heeft de hoofd-ingenieur, chef van den dienst der staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust, tevens chef der exploitatie van het Ombiliën-kolenveld, J. W. IJzerman zijn ontslag genomen. Hij werd 1 Sept. 1892 als zoodanig benoemd. Hij nam toen op zich vier jaren lang in die betrekking te zullen blijven.

Uit goede bron vernemen wij, dat de heer IJzerman in het vorig jaar naar Buitenzorg toog en aan den gouverneur-generaal zijn ontslag aanbood. Immers, hoewel de vier jaar nog niet verstreken waren, meende hij aan zijn opdracht voldaan te hebben. De spoorweg was immers gebouwd en in exploitatie, en de Ombiliënmijnen worden ontgonnen. De gouverneur generaal meende echter dat ontslag niet te moeten verleenen vóór den gestelden tijd, omdat de exploitatie der mijnen nog niet in alle opzichten aan de verwachtingen beantwoordde.

Wanneer de heer IJzerman thans den dienst verlaat, dan wel met verlof gaat, zal, naar wij hopen, voorgoed een einde zijn gekomen aan het „zoeken naar kolen", dat, zooals wij in vroegere nummers hebben uiteengezet, leidde tot roofbouw.

Wij konden ons allerminst vereenigen met zijn beheer aan de Ombiliënmijnen. Maar de rechtvaardigheid eischt, dat wij ons niet blind staren op één punt. Hadden wij IJzerman niet gehad, wiens ijzeren energie voor geen bezwaar uit den weg ging en die recht op zijn doel afging, geen andere opinie kennende dan de zijne, wij zouden thans misschien nog in de Preanger zitten met onze spoorweg-ingenieurs. Mannen als hij zijn in de koloniën zeldzaam en toch zoo noodig. Wij meenden dat het onze plicht was den reeds zoovele jaren geleden door ons aangebonden strijd tegen de wijze van exploitatie der Ombiliënvelden voort te zetten. Maar wij wenschen voor niemand onder te doen waar het geldt de waardeering op een ander gebied van dezen rusteloos werkzamen spoorweg-ingenieur, aan wiens werkkracht Indië heel wat te danken heeft.

— Hoe denkbeeldig veelal de groote waarde van „antiek" is, nu de hedendaagsche kunstnijverheid weer krachtig is ontwikkeld, blijkt uit de volgende mededeeling van 't „Hbl.":

Sedert eenige dagen hangt in het Rijksmuseum een laat-Gothieke koperen kroon, afkomstig uit de Hervormde kerk te Barneveld. Eenige jaren lang had de kerk, die blijkbaar geld behoefde, de kroon in huur afgestaan aan de gemeente Barneveld, en gedurende dien tijd hing zij in de raadzaal; maar thans is zij verkocht aan het Rijksmuseum voor f 3000, onder voorwaarde dat de kooper een nieuwe koperen kroon geheel van denzelfden vorm zou leveren. Deze is thans gereed en naar Barneveld verzonden; zij is vervaardigd door den heer L. C. Wijmer, Rozengracht te Amsterdam. De kroon telt zestien armen, acht kleinere boven, acht grootere beneden, sierlijk gevormd van takken en bladeren, met breede ronde bobèches. Bovenop de kroon, waarvan de middenstang zwaar en mooi gevormd is, is een Mariabeeldje met het kind Jezus op de linkerhand, de kroon op het hoofd en een curieus gevormde aureool langs het geheele lichaam.

Al zal men op het oogenblik de oude kroon nog wel van de nieuwe kunnen onderscheiden, na eenigen tijd zal dit slechts voor een buitengewoon goed kenner mogelijk zijn, zegt 't „Hbl."; want reeds nu heeft de nagemaakte kroon bijna de kleur der oude.

— Affevering 8 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Ozoon (vervolg en slot van blz. 174), door D. Ingerman. — De nieuwere onderzoekingen omtrent de kathode-stralen (vervolg en slot van blz. 217), door Dr. L. Bleekrode. — Schetsen uit Zuid-Afrika, (vervolg van blz. 200), door Mimosa. — De cinematograaf van de HH. Auguste en Louis Lumière, door Dr. A. van Hennekeler. — Een schematische buigspier en een schematische tusschen-ribspier, door Dr. H J. Calkoen. — Argon en Helium, door Dr. J. W. Doyer Jzn. — Onkruid, door G. A. Kuyk. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is bepaald dat, met ingang van 1 November a. s., de benoemde hoofdingenieur van den Rijkswaterstaat 2e kl. P. H. Kemper zal dienst doen in het 7e district, ter standplaats Maastricht, en dat met dien datum de ingenieur van den Rijkswaterstaat 2e kl. W. K. du Croix, thans toegevoegd aan den ingenieur Kemper, zal belast zijn met den dienst van het Noordzeekanaal, voor zooveel betreft de nieuwe werken, ter standplaats Amsterdam, terwijl de ingenieur 3e kl. H. L. van Hooff, thans toegevoegd aan den ingenieur in het 5e rivierarrondissement, zal zijn toegevoegd aan den ingenieur Du Croix.

— Bij Kon. besluit is aan den heer M. Raven, benoemd adjunct-inspecteur van den arbeid, met 1 Sept. a. s., eervol ontslag verleend uit zijn betrekking van technisch ambtenaar 2e kl. bij het aan het Dep. van Koloniën verbonden Technisch Bureau.

— Bij Kon. besluit zijn verplaatst: de aspirant-landmeter R. A. de Wal, van Den Haag naar Assen; A. Kriebel, van Hoorn naar Den Haag; J. H. Roeven, van Roermond naar Den Haag, en J. H J. Houben, van Maastricht naar Rotterdam.

— Bij de normaalschool te Soerabaja is wegens vertrek eervol ontslagen als leeraar in het bouwkundig en werktuigkundig onderwijs, M. Cornelissen, en in zijne plaats benoemd P. Koot, opzichter bij de burgerlijke openbare werken aldaar.

— Bij kon. besluit is met 1 Nov. a. s. aan den opzichter van den Rijkswaterstaat 1e kl. J. van Kluyve als zoodanig eervol ontslag verleend.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter W. A. Dormaar Pz. te Hansweert bij de brug in den Schoorschen weg; A. v. Schaik bij het baggerwerk in de Boven-Merwede en J. A. C. v. d. Velde bij de verbetering van den Neder-Rijn en de Lek.

— Tot directeur der avondschool voor ambachtsonderwijs te Gouda is benoemd de Heer P. A. Schroot en tot assistent voor het hand- en rechtlijnig teekenen de heer M. A. van Zutphen.

— De Gemeenteraad te 's Gravenhage benoemde in zijne zitting van 18 dezer den heer Sommer tot schilder-decorateur van den schouwburg.

— Tot directeur van gasfabriek en waterleiding te Dordrecht is benoemd de heer H. R. de Breuk, te Zutfen, met 12 stemmen, tegen 6 op den heer J. H. Geerling, te Almeloo.

— Tot waterbouwkundig ambtenaar aan het waterschap St. Maartensdijk is benoemd de heer B. J. van Oost aldaar.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenl. Zaken zijn, voor het tijdvak van 1 Sept. 1896 tot en met 31 Aug. 1897, aan de Polytechn. School benoemd: tot assistenten:

M. v. Breukeleveen, voor de scheikunde;
P. H. van der Meulen, voor de scheikunde;
J. M. G. Scheffer, voor de natuurkunde;
J. H. van Seters, voor de waterbouwkunde;
P. A. Schroot, voor de burgerlijke bouwkunde;
C. Steuerwald, voor de werktuigkunde;
W. J. Burgersdijk, voor de beschrijvende meetk. en graphostatica;
F. J. H. M. Thijs, voor geodesie, landmeten en waterpassen;
W. F. F. C. Schaap Jr., voor de schoone bouwkunde;
en F. H. Eydman Jr., voor de scheikunde; en tot 2e assistent aan het bacteriologisch laboratorium: A. v. Delden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bekwaam opzichter voor uiterlijk 15 maanden, bekend met rivierwerken, goed kunnende teekenen en opmeten, bij een rivierbestek van den Rijkswaterst. van ruim f 90,000. Adres persoonlijk bij den ing. van den waterstaat, Roermond.

— Bouwkundigen, architecten, aannemers enz. gezocht, ter verkoop van een bij elken bouw benoodigd artikel. Adres motto „Vooruit", Bureau van dit blad. (*Zie advert. tusschen de aankondigingen*)

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende maten kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een practisch en theoretisch ontwikkeld bouwkundige zoekt plaatsing als opzichter, teekenaar of beiden. Adres bureau *Opm.* onder no. 10. (2)

— Een jong bouwkundige zoekt plaatsing als opzichter-teekenaar. De beste getuigen zijn voorhanden. Adres bur. *Opm.* onder no. 11. (2)

— Een jong architect wenscht zich te vestigen, te associeeren of een bestaande practijk over te nemen. Ook genegen deelgenoot te worden in een fabriek. Adres motto „Bouwkunst" bureau dezes. (*Zie advert. in no. 33.*) (2)

ADVERTENTIEN.

Speciaal adres voor
Teekenbenoodigdheden
J. MEEUSSEN & ZOON
KORTE POTEN 32, Den Haag.
Prima kwaliteit. *Lage prijzen.*

Houtbereiding tegen bederf
Kyaniseerinrichting.
H. LENSINK,
HOUTHANDEL, ARNHEM,
levert pasklaar gekyaniseerd (rot en zwamvrij)
Basterwerken, Schuttingen, Vloeren
Vloerribben, Broeibakken, enz. enz.
Eenig zeker werkend reuk- en kleurloos middel.

J. BELTMAN JWz., Deventer. Handelskade.
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN, OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.
LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.
LEVERING VAN MOLENBENOODIGDHEDEN, OLIE- EN GASMOTOREN.

W. H. JACOBS.
Machinefabriek, Stoomketelmakerij en Grofsmederij.
HAARLEM.
INRICHTING TOT HYDRAULISCH KLINKEN VAN DE ZWAARSTE KETELS EN IJZERCONSTUCTIËN.
Fabriek en Kantoor:
HUBERTINA-WERF. NOORDER-BUITENSPAARNE.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS DER GEMEENTE *ARNHEM*, zullen ***Zaterdag 5 September 1896***, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek N°. 19.

De levering van 600 M³ Basaltslag voor wegen.

Inlichtingen: alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur aan het bureau Gemeentewerken in de *Kadestraat;* bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

AANBESTEDING

voor de Wed. H. VAN GERNER van het **herbouwen** van het **BOEREN-WOONHUIS** met **HOOIBERG** op het afgebrande perceel aan den Hasselterdijk, gem. Zwolle, waarvan bestek en teekening ter inzage liggen bij G. KRAGT Jr. te Mastenbroek, die aanwijzing zal doen op *Woensdag 26 Augustus*, 's morgens 10 uur. De aanbesteding zal plaats hebben **Zaterdag 29 Augustus**, 's morgens 10½ uur, bij KRAGT voornoemd.

G. KRAGT JR.

20 Augustus 1896.

Tramweg-Maatschappij „DE MEIJERIJ."

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **7n September**, des voormiddags ten **11** ure (locale tijd), zal in het lokaal van den Heer ED. STOOT op het Stationsplein te *Eindhoven* in twee perceelen worden ***aanbesteed:***

Volgens BESTEK No. 10.

Perceel 1. A. **Het maken van een Stationsgebouw, Perron en Goederenlokaal, met fundeering der ijzeren overkapping.**

B. **Het maken van een Locomotieven-remise en Werkplaatsen, Steenkolenbergplaats enz.**

Perceel 2. C. **Het maken, leveren en stellen van een ijzeren overkapping.**

Het bestek is tegen betaling van **f 1.50** verkrijgbaar aan het Bureau der Maatschappij te Eindhoven, of op *franco* aanvraag aan het bureau onder toezending van het bedrag in postwissel (postzegels worden niet in betaling aangenomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven).

Aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Dinsdag* den *1sten September* des voormidags ten 10 uur 30 min.

De Ingenieur:
MARCEL DE JONGH.

Systeem RUNGE,
beste en Goedkoopste verlichting bij ieder werk.
Prijs-courant wordt gratis en *franco* toegezonden door
J. H. VAN DER CRAB,
AMSTERDAM, Nieuwendijk 160.

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

W. J. WEISSENO,
Nieuwendijk 111, Amsterdam.
Fabriceert GEIJKTE DUIMSTOKKEN, Twee- en Vijf Meterlatten, STALEN MEETKETTINGEN, Bakens, Jalons,
KOPEREN EN STALEN
Peillijnen, Peillooden, Peilstokken,
PEILSCHALEN enz.
Magazijn van Passerdoozen,
TEEKENBEHOEFTEN
en Optische Instrumenten,
EQUERRES, PRISMA'S enz.

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda
SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

L. F. W. VOLCKE, Stads-Uurwerkmaker,
Firma VOLCKE & ZONEN.
Magazijn MAURITSKADE 18a Fabriek 11—13 PARKSTRAAT 11—13.
achter Bureau „VADERLAND", ingang Kazernestraat, **'s-GRAVENHAGE.**
Bekroond te 's-Gravenhage in 1868 en 1871 en te Londen in 1870 met Goud, Zilver en Brons
Leveranciers van de Nederlandsche Staats- en Hollandsche Spoorweg-Maatschappijen, Vervaardigers van gewone en electrische Uurwerken, voor Torens, Post- en Telegraafkantoren en andere groote lokaliteiten. Het vernieuwen van oude Pendules, Console-, Speel- en andere Klokken met toepassing eener verbeterde constructie, **het aanleggen van geleidingen voor electrische Schellen en Telephonen.**

J. J. BROEK, — 's-Gravenhage, KRAIJENHOFSTRAAT 37.
AUTOGRAFIE-LITHOGRAFIE.
ATELIER voor het Teekenen en Reproduceeren van Plans, Technische Teekeningen, Landkaarten, enz. — **LICHTDRUK-INRICHTING.**

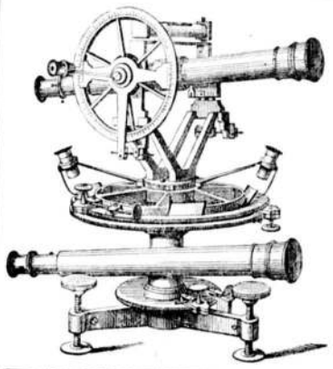

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Dobb's Patent Scoriae Paver Cy.
ROTTERDAM. **Kantoor HERDERSTRAAT 22.**
Levert SCORIAE PAVERS voor Straten en Wegen, ook bijzonder geschikt **voor Fabrieken.** Dit materiaal vormt een zuiver gelijke doch stroeve oppervlakte, waarover de zwaarste voertuigen met weinig geraas passeeren.
Bij de Dobbs's Patent Scoriae Pavers worden de hollen, die bij de Oude Scoriae Bricks voorkwamen, vermeden.
Rapporten en Attesten van Heeren Gemeente-Architecten worden gaarne verstrekt.
Monsters op aanvrage kosteloos verkrijgbaar.
TROTTOIRBESTRATING.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°35 — ZATERDAG, 29 Aug. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

CRITIEK OVER BOUWKUNST.

Werd in ons land tot voor een jaar of twintig de bouwkunst door de dagbladen vrij wel onbesproken gelaten, sedert is dit veranderd. Sinds, in 1879 gelooven wij, de geheimzinnige Duplex in *De Amsterdammer*, toenmaals *Weekblad voor Handel, Industrie en Kunst*, een even vrijmoedige als opzienbarende bespreking der pas voltooide gebouwen in de hoofdstad gaf, waren artikelen over bouwkunst (meest architectuur betiteld) in dag- en weekbladen, ook al zijn ze niet in het bijzonder aan techniek gewijd, geen zeldzaamheid meer.

Er zou veel reden zijn om zich over die ontwaakte belangstelling in bouwmeesters en hun werken te verheugen, ware het niet dat de wijze, waarop critiek geoefend wordt, vooral in den laatsten tijd veel stof tot bedenking geeft.

Die bedenking geldt voornamelijk het meer en meer verlaten van het vroegere objectieve standpunt; de tegenwoordige critici zijn gaarne zoo subjectief mogelijk. Daardoor krijgen de beoordeelingen iets zeer partijdigs, al hebben de schrijvers dat waarschijnlijk zoo niet bedoeld.

De critieken, die omstreeks 1880 in het weekblad *De Amsterdammer* over bouwkunst geleverd werden, waren zeker niet malsch. Doch de beoordeelaar sloeg met zijn geeselroede naar alle zijden, zonder aanzien des persoons, of zonder reeds van te voren alles te verwerpen, wat niet met een bepaalde bouwkunstleer strookte. Wie wat verdiende kreeg wat, hetzij dan lof of blaam. Indien ons op het minder goede in de bouwwerken met klem van redenen gewezen werd, ook het goede daarin gelegen, werd niet over het hoofd gezien.

De nieuwere beoordeelaars plaatsen zich op een geheel ander standpunt. Zij verdeelen de bouwwerken in twee soorten, al naarmate die hun sympathie of antipathie wekken; voor de eerste soort hebben zij geen lof genoeg, de tweede wordt aan de diepste verachting prijs gegeven. Een paar artikelen in het duizendste nummer van dienzelfden *Amsterdammer* geven ons van die nieuwere richting in de critiek een duidelijk denkbeeld.

Het eerste artikel is gewijd aan het nieuwe stationsgebouw te 's-Hertogenbosch. De schrijver daarvan, die zich achter de initialen J. H. S. verbergt, begint zijn beschouwingen aldus: „Wat blijft het altijd moeilijk een werk, dat met kunst niets gemeen heeft en toch aanspraak maakt eene uiting van iets hoogers te zijn, te omschrijven en de geringe artistieke waarde ervan juist te schatten." Deze zin, niet onberispelijk van bouw, is echter toch duidelijk genoeg om den lezer aanstonds te doen begrijpen, dat de schrijver het Bossche stationsgebouw aanziet voor een werk, dat met kunst niets gemeen heeft en dat (otschoon zijne kunstwaarde zoo gering is, dat die voor het ongewapend oog haast niet waarneembaar is) toch aanspraak maakt eene uiting van iets hoogers te zijn.

Ware nu deze uitspraak het resultaat geweest van eene van te voren gegeven, met bewijzen gestaafde uiteenzetting, had zij van dit betoog de conclusie gevormd, men had er vrede mée kunnen hebben. Nu zij reeds wordt gedaan, alvorens iets van de gronden, waarop het vonnis is gewezen, te vernemen, kan de criticus het verwijt van niet onpartijdig, althans niet onbevooroordeeld te zijn, moeilijk ontgaan.

Want in het vervolg van het artikel zoekt men te vergeefs naar eenige bewijsvoering, hoe dan ook. Ja, men kan zeggen, dat als de beoordeelaar niets dan den eersten zin, ietwat verduidelijkt, had neergeschreven, al wat hij verder aanvoert gerust achterwege had kunnen blijven. Indien hij eenvoudig had geschreven, dat het stationsgebouw te 's-Hertogenbosch een werk zonder eenige kunstwaarde is, dan had de lezer daaraan volkomen genoeg gehad.

De fraaie tirade toch: „Wij verliezen ons bij de

beschouwing in allerlei overdenkingen, grijpen ons aan om in het gewrocht iets te vinden, dat pakt en bevredigt, om ten slotte na lang peinzen wederom te zijn aangeland vanwaar men uitging; wij worden boos op ons zelf, dat geen enkele frissche gedachte opduikt, tot dat men eindelijk tot de ware verklaring geraakt, namelijk — niet dat wij zoo doodsch en vervelend zijn — maar dat het voorwerp zelf, waarvan de intellectueele inhoud zal gemeten worden, zoo innig saai en leeg is; na deze gemoedsworsteling te hebben doorleefd, schept de bescheiden beoordeelaar nieuwen moed, hij gelooft weder aan zichzelf en gevoelt kracht en lust zich te uiten," — is zoo volkomen zinledig, dat Goethe's

„Denn eben wo Gedanken fehlen,
„Da find't ein Wort zu rechten Zeit sich ein"

ons in de herinnering komt.

Wat kan het den lezer, die misschien nooit in Den Bosch geweest is schelen, of die hem geheel onbekende heer S. zich, bij de beschouwing van het station daar ter plaatse, verliest in allerlei overdenkingen, wat raakt het hem, of die arme man „zichzelf aangrijpt" om *„iets* te vinden" en om ten slotte, „weer aan te landen vanwaar men uitging", dus bij den hoofdingang terecht te komen? Waarom vroeg de heer S. dan ook niet aan een conducteur of stationsbeambte den weg, als hij *„iets"* zocht?

Het is wel te begrijpen, dat het nu juist geen „frissche" gedachten waren, die, in zijn toestand, bij hem opdoken; dat komt ervan, als men te verlegen is om den weg te vragen. Inderdaad het was een verschrikkelijke „gemoedsworsteling"; wij kunnen ons voorstellen dat de arme reiziger, toen hij eindelijk het voorwerp wat hij zocht, gevonden had, wederom aan zichzelf geloofde, en weer lust en kracht kreeg. En passant heeft hij toch nog gelegenheid gehad, het bedoelde „voorwerp", dat innig saai en leeg was, te meten, althans wat zijn intellectueelen (is ook lichamelijken bedoeld?) inhoud betrof.

Dat iemand, die zulke pijnlijke oogenblikken in een gebouw moest „doorleven" niet in de rechte stemming is, om het bouwwerk mooi te vinden, het spreekt van zelf. Maar waarom dan geen gunstiger gelegenheid afgewacht? De drang en lust „zich te uiten" moet wel al heel groot zijn geweest! Enfin, niemand kan er zich over verbazen, dat de heer S., in de omstandigheden, waarin hij verkeerde „tot zijn spijt" moet verklaren, dat „het groote kortelings ingewijde stationsgebouw te 's-Hertogenbosch tot die nieuwe werken behoort, waarop wij niet trotsch mogen zijn."

Doch nu vraagt de argelooze lezer zich af, waarom ook „het Stedelijk Museum der Amstelstad, den Grooten Schouwburg en het Telephoongebouw te Amsterdam" als met de haren bij het Bossche Station gesleept worden en ook onder de bovengenoemde „bouwwerken, waarop wij niet trotsch mogen zijn" genoemd worden. Allicht zal hij in zijn onschuld meenen, dat de retirades daar ook zoo moeilijk te vinden zijn. Evenwel, dit kan de heer S. niet bedoeld hebben, want ieder Amsterdammer heeft ze aan bedoelden schouwburg — *unus pro multis* — reeds van het Leidscheplein kunnen zien.

Doch scherts terzijde. De schrijver noemt deze gebouwen slechts, omdat zij, om welke reden dan ook, hem niet sympathiek zijn. En hier komen wij op ons punt van uitgang terug, waar wij zeiden, dat een dergelijke wijze van critiek oefenen stof tot bedenking geeft.

De beoordeelaar neemt de moeite niet om ons aan te toonen, waarom wij op de door hem genoemde gebouwen niet trotsch mogen zijn. *Hij* teekent ze eenvoudig met een zwarte kool, *hij* schikt ze onder de bokken; met de redenen waarom hij dit doet, hebben wij niets te maken. Alleen voor het stationsgebouw wil hij zich wel verwaardigen ons voor te lichten. Doch dit licht is niet zeer helder. „De ontwerper van het genoemde Spoorgebouw", zegt de heer S., „heeft ons niets te zeggen en wat hij ons vertellen wil, heeft geen intimiteit. Daarbij is de ordonnantie der hoofddeelen monotoon en het hooge middenstuk, hetwelk door twee torens geflankeerd wordt, kan ons niet schadeloos stellen voor de verveling, die door de gelijkvormigheid der onderdeelen wordt veroorzaakt. In welke flauwe karakterlooze trekken is het middenstuk ontworpen. En toch maakt juist dit gedeelte van het stationsgebouw aanspraak om bekeken en gewaardeerd te worden. Dat pretentieuze, hier uitgedrukt, verhoogt helaas onze teleurstelling van het geheel. Het binnenste — de wachtkamers — zijn van gelijk gehalte als de gevels. Ook hier ontmoet men weinig wat doordacht is, en dat, wat door wikken en wegen is ontstaan, boeit niet en laat koud. In alles ontbreekt het beste — een talent!" Zie zoo, nu weet men het. Wie nog niet tevreden is met de gegeven toelichting, behoeft het verdere gedeelte der critiek niet na te zien om nadere verklaringen te vinden, want de schrijver, zich misschien Cicero's *satis superque* herinnerend, stapt nu naar een heel ander onderwerp over.

Waarom de bouwmeester van het Bossche station ons dus „niets te zeggen heeft", doch hetgeen „wat hij ons vertellen wil" geen „intimiteit" heeft, blijft ons duister. Flauwe vermoedens rijzen bij ons op, dat de frase ontleend is aan de muziekcritieken in het „Nieuws", waarnaar de provincialen zoo reikhalzend uitzien en die hun altijd zulk een helder denkbeeld geven van de muziek die zij *niet* hoorden.

Maar dan komen wij plotseling op bouwkundig terrein. De „ordonnantie" is „monotoon", het „middenstuk" is in „flauwe, karakterlooze trekken ontworpen", de „onderdeelen" hebben „gelijkvormigheid". Zou u ons ook willen zeggen, waarom dit alles zoo is, o J. H. S.? Doch de schrijver bewaart er het zwijgen over en denkt *„mihi constat"*, dit zij u genoeg, mijne vrienden! En ook op onze vragen, wat al of niet doordachts er aan het gebouw te vinden is, waarom niets hem boeit, waarom alles hem koud laat, geeft hij geen antwoord. Wij moeten maar tevreden zijn met zijn verzekering, dat de bouwmeester geen talent heeft.

Zie, een dergelijke wijze van beoordeeling herinnert ons aan den befaamden rechter uit den Bloedraad, die voor ieder, dien hij ketter achtte, het „hangen" gereed had. Maar de criticus onderscheidt zich toch van Jan Hessel daardoor, dat hij ook wel zijn mildere buien heeft, waarin niet slechts het *„ad patibulum"* achterwege blijft, doch zelfs door een uitbundige loftuiting vervangen wordt.

Het bewijs daarvoor vinden wij in het tweede deel van het artikel. „Het toeval wilde", zegt de heer S., „dat Nijmegen op mijn weg lag. Daar eerst werd het mij duidelijk en helder, wat hoofd en hart op de vorige verblijfplaats moesten verduren. Evenals in het dagelijksch leven de kennismaking van den eenen mensch ons eenen scherperen blik doet slaan in het bestaan van den anderen, zoo brengt in de waardeering op kunstgebied dikwijls de vergelijking van twee of meer werken, onmiddellijk uitgevoerd, klaarheid in ons zelven. Daar ging mij bij het uitstappen aan de Waal een licht op. Welk een lust voor het

oog, als men den blik laat gaan over dien langen, langen binnengevel, waarin het den kunstenaar gelukt is aan het eentonigste motief — een groote, uitgestrekte rij van deuren en vensters, die tot de verschillende wachtkamers en andere lokalen behooren — door artistieke kracht en overtuiging van uitdrukking, geest en pit te verleenen. Gij hebt u dan toch niet vergist, riep een stem in mijn binnenste mij toe, hier is leven, in Den Bosch was alles doodsch. Het Nijmeegsche station, in 1894 in dienst genomen, behoort onder het beste wat de Hollandsche architectuur (waarom geen bouwkunst? *Red.*) dezer eeuw heeft voortgebracht. Ook hier vormt het gebouw een lang uitgestrekte massa. Maar hoe heeft de ontwerper het begrepen, om in de façade van elk deel het doel en de bestemming uit te drukken! Men bezie het postkantoor, de woningen van den stationchef en van den restaurateur, de bestelkantoren voor goederenvervoer. Al deze onderdeelen bezitten hunne physionomie. Het ernstige karakter van het geheel geeft stemming, het strenge doet nadenken. Hier geen monotonie, die uwe verbeelding afmat, maar schilderachtige werking door het vermijden van een zekere gelijkvormigheid, niet het gelukkigste erfdeel der Renaissance. Geen detail, ook niet het geheel, maakt pretentie, hoewel de artistieke waarde ervan dit zoude veroorloven. Wij bevinden ons voor een echt kunstwerk, eene waarachtige creatie, welke den stempel der ingetogenheid draagt — het stationsgebouw te Nijmegen!"

Hiep, hiep, hoera! Hiep, hiep, hoera! zingen de straatjongens onder ons venster, en wezenlijk, dat past wel op deze panegyriek. Doch als wij wat bedaard zijn, en den „toast" van den heer S. op den keper gaan bekijken, dan blijft daarvan niet veel over, ofschoon de man het blijkbaar weer goed meent.

Een grappenmaker zal zeggen dat de heer S. te Nijmegen waarschijnlijk aanstonds de W. C. heeft gevonden en dat daarin de verklaring van zijn aangename stemming te zoeken is; hij vergat daardoor „wat hij op de vorige verblijfplaats moest verduren." Een ernstig man zal meenen, dat die frase met haar „dagelijksch leven", haar „scherperen blik" en andere klinkende woorden een akelige gemeenplaats is. En wij zelf, wij vragen ons af, welke waarde te geven is aan het oordeel van iemand, die het Bossche station om zijn „monotonie" afkeurt, maar die het Nijmeegsche prijst om het „eentonigste motief" van den perrongevel, de „lange, lange binnengevel" met zijn „groote uitgestrekte rij van deuren." Of is monotonie wat anders dan eentonigheid?

Wij hebben in ons n°. van 23 Februari 1895 een artikel over Nijmegen opgenomen, waarin ook het Station besproken werd. De schrijver van dit stuk, die overigens met de Keizersstad nog al ingenomen is (wat wel het best daaruit kan worden opgemaakt, dat een uittreksel van het artikel nog onlangs in een gids voor Nijmegen ter inleiding werd geplaatst) spreekt van „de al te groote eenvormigheid der traveeën", die het station vertoont. Doch, mag hij ook op het uiterlijk van het gebouw wat aan te merken hebben, hij is daarentegen vol lof over de groote hal, die hij uitvoerig beschrijft en die hij „een der beste scheppingen onzer hedendaagsche bouwkunst" acht. En over deze hal zegt de heer S. geen woord! De grappenmaker kan gerust beweren, dat de criticus zoo lang op zijn *buen retiro* zal gebleven zijn, dat de trein al haast weer vertrok, en dat hij daardoor niets dan de „lange, lange" perrongevel heeft kunnen zien. Doch wie het met onze bouwkunst wel meent, zal het jammer vinden, dat een weekblad als „de Amsterdammer" zijn kolommen voor zulke oppervlakkige beschouwingen als die van den heer S. openstelt. Want zijn lof is al niet beter gemotiveerd dan zijn blaam.

Wij willen niet onderzoeken, waaruit de sympathieën en de antipathieën van den criticus voortvloeien. De gissing is ondertusschen niet gewaagd, dat de heer S. een aanhanger der redegevende bouwkunstleer is, en dat daardoor zijn geheele artikel moet verklaard worden. Doch waarom daar dan niet rondweg voor uitgekomen?

Misschien is het door die „leer," dat de bouwkundige critiek langzamerhand in een verkeerde richting zich gaat bewegen. Aanhangers van een dogma missen de ruimte van blik, die tot onpartijdig oordeelen in staat stelt; hun gezichtsveld is uitermate beperkt en al wat daarbinnen ligt vinden zij goed, terwijl al het buitenliggende uit den booze is. Nog altijd blijft het: *odium theologicum, odium diabolicum.* Het is zoo iets als het Wagnerianisme; wie daar eenmaal mee behept is, kan andere kunstuitingen niet meer genieten, of doet althans, alsof daar voor hem geen genot meer in is.

Het tweede artikel van „de Amsterdammer", waarop wij het oog hebben, is een van den heer Molkenboer over de tentoonstelling van teekeningen van Dr. P. J. H. Cuypers in het Paviljoen te Haarlem. Het onderscheidt zich in zooverre gunstig van het vroeger besprokene, dat het minder apodictisch is gesteld. Maar in strekking komt het toch met het vorige overeen. De heer Molkenboer (zijn geheele traditie moest er hem toe brengen, sinds een familielid voor een vijftig jaar hier-te-lande het eerste in Gothiek bouwde) is, zoogoed als de heer S., een aanhanger der redegevende kunstleer. Als zoodanig begint hij reeds aanstonds het te Haarlem tentoongestelde als „een collectie van de meest waardige moderne ontwerpen voor dingen, min of meer dadelijk uit onze omgeving" aan ons voor te stellen. Dit moge nu niet voor ieder even duidelijk zijn, (want wat zijn „dingen, min of meer dadelijk uit onze omgeving"?) zooveel mag aangenomen worden, dat daarmede een groote lofspraak bedoeld is. Wie nog twijfelen mocht, leze maar door en vindt dan, dat de heer Molkenboer het tentoongestelde verklaart voor „het meest superieuze van wat deze tijden vermochten tot stand te brengen".

Doch is het met deze uitspraak wel vereenigbaar, dat de heer Molkenboer ons onmiddellijk daarop mededeelt, dat de tentoonstelling vooral „archeologische, kunsthistorische waarde" heeft? Wat moet het kunstvermogen van „deze tijden" gering zijn, als het „meest superieure", wat zij voortbrachten, niets dan „archeologische kunsthistorische waarde" bezit! Het pleit wel voor de juistheid van blik des heeren Molkenboer, dat hij in het ons hier als „nieuw" aangebodene niets dan „het oude" ziet; het is evenwel aan twijfel onderhevig, of daar te Haarlem nu juist wel het beste, wat onze tijd kan opleveren, aanwezig is. Ja, het wil ons zelfs schijnen, dat die twijfel zich ook van den heer Molkenboer heeft meester gemaakt, al heeft hij er naar zijn beste vermogen tegen gestreden. Want het slot der beschouwing luidt: „Maar 't best en 't meest geeft deze tentoonstelling een juisten blik op de zoo eerbiedwaardige persoonlijkheid van Dr. Cuypers, en al is het waar, dat hij voor veel van zijn streven de krachten niet gevonden heeft, om zijn verlangen naar juistheid daad te doen worden, dit bewijst niets tegen de mogelijkheid van superieur-monumentale kunst, die door persoonlijkheden zou kunnen worden tot

stand gebracht, die minder met de tusschenkomst van anderen noodzakelijk hebben uit te staan, dit bewijst niet dat eenlingen, wier doel dat algemeene beoogt wat voor allen altijd gelijk en het hoogste is, en wier kracht ertoe reikt dit voor een deel te bereiken, niet misschien in deze tijden, ten spijt van de overal geklaagde verdrukking en achteruitgang boven allen en voor allen, een hoog monument van algemeene kunst zouden kunnen doen oprijzen, misschien even sterk als tot nog toe tijdperken van kunst voor de gemeenschap hebben aanschouwd."

De zinsontleding van dit slot zou zelfs iemand met de hoofdacte nog heel wat moeite kosten; voor de juiste verklaring van den inhoud zou men een hoogleeraar noodig hebben. Toch zijn zinnen als deze in de hedendaagsche kunstcritiek eer regel dan uitzondering. En dit veroorzaakt een onbegrijpelijkheid, die der vroegere critiek niet eigen was, en die ons een bepaald nadeel schijnt.

Laat ons ondertusschen, al zijn wij geen hoogleeraar — *salvo errore* — pogen, de bedoeling van den schrijver te vatten. De heer Molkenboer acht de persoonlijkheid van Dr. Cuypers eerbiedwaardig (waarmede wij ten volle instemmen) doch hij meent toch blijkbaar, dat deze zijn idealen niet heeft kunnen verwezenlijken. Als reden daarvan schijnt de heer Molkenboer te beschouwen dat Dr. Cuypers als bouwmeester gedwongen was, zich van anderer hulp te bedienen, waardoor zijn intentiën niet altijd tot haar recht kwamen.

Tot zoover gaat alles goed, doch nu komt een gedeelte, dat den commentator meer hoofdbrekens kost. Het blijft duister hoe één man ooit „superieur-monumentale" kunst zal kunnen voortbrengen. Want al hadde b.v. Dr. Cuypers alle bouw-ambachten beoefend, hoe had hij dan, als „eenling" ooit het Museum of het Station kunnen tot stand brengen? Zoolang er bouwwerken van belang ondernomen zijn, hebben de bouwmeesters „met de tusschenkomst van anderen" uit te staan gehad. Daarom zal het den „eenling" wel altijd onmogelijk blijven „een hoog monument van algemeene kunst" te doen oprijzen. Ook de kracht van den sterksten „eenling" zal niet ver reiken, als hij iets dergelijks ondernemen wil.

Maar verder komen wij met onze verklaringen niet. Want wij willen eerlijk bekennen, dat wij zelfs niet kunnen gissen, wat met „dat algemeene, wat voor allen altijd gelijk en het hoogste is" kan bedoeld zijn, of wat „de overal geklaagde verdrukking en achteruitgang boven allen en voor allen" beteekent. Mogen wij uit de „kunst voor de gemeenschap" wellicht opmaken, dat de heer Molkenboer min of meer socialistische neigingen koestert? Doch daarmede is zijn verheerlijking van den „eenling" als zuiver anarchistisch, geheel in strijd.

Een critische beschouwing, die voor het goed verstaan van één zin réeds zooveel moeite vordert, zal door het meerendeel der „Amsterdammer"-lezers zeker worden overgeslagen. Ook zelfs in vakbladen zou zij haast geen lezers vinden. En deze duisterheid schijnt ons geheel misplaatst in critiek, die toch bedoelt om vóór alles den lezer voor te lichten.

Indien de heer Molkenboer ons in korte duidelijke woorden had medegedeeld, wat hij van de Haarlemsche tentoonstelling denkt, indien hij den lof of den blaam, dien hij meende dat zij verdiende, behoorlijk gemotiveerd had, dan ware zijn critiek van meer nut geweest dan thans, nu zij zich in vage beschouwingen verliest.

De Genestet behoort voor het tegewoordige jongere geslacht niet meer tot de dichters. Toch is het leekedichtje, waar hij den „meester in de kunst", die critiek geeft, een spoedig einde toewenscht, zoo hij voor „eigen kliek" schermt, ook thans niet zonder waarde. Want het kliek-systeem bloeit, vooral in de kunst, nog even welig als voorheen. En dit maakt de beoordeelingen vaak zoo onbillijk. De volgelingen van Viollet-le-Duc vermogen in het werk van andersdenkenden niets goeds te zien, doch die andersdenkenden zijn op hun beurt maar al te vaak blind voor het voortreffelijke, dat in de redegevende kunst te vinden is.

Over en weer zou men weldoen, bij het onderzoeken van elkanders werken, den raad van den apostel te volgen en vóór alles, het goede te behouden. Slechts als de critiek naast feilen ook deugden weet op te merken, voldoet zij aan hare bestemming.

GESCHILDERD GLAS VOOR MUREN.

In het atelier van Carl Ule te München wordt tegenwoordig geschilderd glas voor versiering van gevels vervaardigd, waarvan de prijs slechts ongeveer een tiende gedeelte bedraagt van dien van het glasmozaïek. Het materiaal is tegen den invloed der buitenlucht bestand en behoudt steeds de oorspronkelijke kleuren. De volgende omschrijving, aan het Duitsch ontleend, moge hier eene plaats vinden.

Nadat de teekening van het te vervaardigen beeld op calqueerpapier is doorgetrokken, worden de af te snijden omtrekken op sterk cartonpapier overgebracht. Naar deze omtrekken worden uit het carton de mallen en hiernaar voor de verschillende kleuren het glas gesneden, welks grootste afmeting niet meer dan 25 c.M. mag bedragen. De glasstukken worden nu op de plaats waar zij behooren, met den voorkant op een met een plakmiddel bestreken papier gelegd. Tegelijkertijd worden daarbij tusschen de voegen reepjes metaal aangebracht, die aan de onderzijde op het papier rusten en ter bovenzijde boven het glas uitsteken. Onder „voorzijde" wordt steeds verstaan de kant die later in het gezicht komt. De beschildering der glasstukken geschiedt op de achterzijde met glasverf, die in het vuur gebrand wordt. De schildering der voorzijde heeft alleen plaats bij ondoorzichtig glas. Voor het geval de ondergrond, waarop later het glas aangebracht wordt, niet uit witte mortel bestaat, moet de achterzijde van het glas met een witten ondergrond voorzien of wel ondoorzichtig glas gebezigd worden.

Al naar gelang de beoogde duurzaamheid van de glazen geveldecoratie, kunnen voor de reepjes die het glas met de mortel verbinden, verschillend metaal en verschillende vormen gekozen worden. Men kan b.v. eenvoudige looden reepjes van ongeveer 1 m.M. dikte en 12 m.M. breedte bezigen; de aan de achterzijde uitstekende rand wordt, nadat de glasstukken dicht aaneen gedreven zijn, welvormig omgebogen. Het is voorts aan te bevelen onder de voorzijde van het glas nog de mallen te leggen, opdat later de looden reepjes de dikte van het papier der mallen vooruitspringen en alsdan goed tegen het glas aangewreven kunnen worden.

Voor duurzaam werk wordt gewoon dun I-vormig glaslood gebezigd, en wel zoodanig, dat het glasbeeld op de gewone wijze in lood gezet wordt; op de rugzijde van het beeld maakt men in het lood overdwars kleine inkepingen en buigt het daarna om; aan den voorkant wordt, zooals reeds gezegd is, het lood vast tegen het glas aangewreven. In plaats van

looden of andere reepjes van metaal, kunnen ook pinnetjes of nagels gebruikt worden.

Nadat de glazen versiering in haar geheel of in gedeelten in de werkplaats is samengevoegd, wordt tegen den muur, waarop zij bevestigd wordt, een sterke fijnkorrelige mortel aangebracht, waarna de decoratie goed in de versche specie gedrukt wordt en de looden reepen daarin dringen. Zoodra de mortel verhard is, wordt het papier aan de voorzijde van het glas verwijderd. In plaats van deze bewerking, kan men het glas ook op andere wijze bevestigen, nl. door het glasbeeld op eenigen afstand van den muur op te stellen en de tusschenruimte met een dunne mortel vol te gieten. Het ligt voor de hand dat de bevestiging tegen den muur met de meeste zorgvuldigheid moet geschieden.

Voor gevels en interieurs van kerken, hallen, badinrichtingen, café's enz. zal deze versiering o. i. wel toepassing vinden. De glazen decoraties kunnen in onbepaalde grootten geleverd worden.

Deze gevelversiering is in groote mate bestand tegen weersinvloeden. Bij gebruik van goede mortel laten de glasstukken noch door vorst, noch door vocht los, daar de omgeslagen metalen strooken in de mortel vastzitten. Het innige verband van het glas met de mortel, dat nog verhoogd wordt door de omstandigheid dat de kalk met de oppervlakte van het glas chemisch en mechanisch verbonden wordt, maakt het materiaal volkomen bestand tegen den invloed van het weer. Ook salpeterachtige uitslagen en dergelijken schaden het materiaal niet.

De prijzen der glazen versieringen variëeren van 18 tot 180 gulden per M².

, al naar gelang de grootte en de wijze van uitvoering.

G.

EEN CURIOSUM.

„Men" schrijft uit Haarlem aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant:*

„Met het eerste gedeelte van de nieuwe kathedraal St. Bavo, aan de Leidschevaart, is men reeds aardig gevorderd. De trotsche lijnen van de buitenomgeving doen zien dat hier een monumentaal gebouw zal worden gesticht. Dit deel zal bevatten het schip der kerk, het priesterkoor en de altaren. De laatsten zijn zeven in getal. Het hoofdaltaar rust op kolossale zwartmarmeren kolommen. Ook de zes kleinere, daarachter gelegen, worden door zulke kolommen van kleinere afmetingen geschraagd. Het metselwerk aan die altaren heeft veel van een schilderij. Als gezegd werd, dat daaraan een decoratieschilder bezig was geweest, zou men het gelooven. Niet minder dan duizend verschillende soorten van profielsteen zijn daarbij gebruikt, die, bijeengevoegd, een overweldigenden indruk geven. Reeds zijn ook gereed de vier kolommen, waarop de toren moet komen te staan. Deze alleen hebben een omvang van 7 à 8 meter. Ook bij de bekleeding daarvan is rijkelijk van profielsteen gebruik gemaakt. Op het oogenblik is men ongeveer aan de hoogte van de gewelven moeten komen. Denkt men zich nu reeds in een mastbosch bij het binnenkomen, dit idee zal nog versterkt worden als aan den bovenbouw wordt begonnen; dan toch komt er nog 12 M. bij. Reeds zijn millioenen baksteen gebruikt en duizenden kub. meters natuursteen liggen op bewerking te wachten. Uit het oogpunt van kunst belooft dit werk er een te worden, zooals hoogstens een in de 50 jaar wordt vervaardigd. Het gebouw, zoo ook het interieur, wordt geheel in 17e eeuwschen stijl opgetrokken".

Bij het lezen van dit bericht vermoedden wij al dadelijk, dat „Men" weer een van die dwaasheden gedebiteerd had, waarvan hij al van ouds het geheim bezit, vooral als hij het over bouwkunst heeft. Dezer dagen te Haarlem zijnde, werd dit vermoeden bevestigd.

Want toen wij aan de Leidschevaart kwamen, zagen wij wel dat de St. Bavo reeds „aardig" is gevorderd, doch overigens scheen er weinig van het bericht waar. Want van schip noch altaren was iets te bespeuren, veel minder van altaren, waaraan duizend verschillende soorten van profielsteen gebruikt waren, en wier metselwerk veel had van een schilderij. Wat te zien was bepaalde zich, buiten de reeds geheel voltooide pastorie, tot het koor met zijn trans en kapellen, benevens de pijlers van het kruis, alles gevorderd tot de hoogte der triforiën.

Op het „oogpunt van kunst" zijn wij maar niet gaan staan en kunnen dus niet zeggen of een gebouw als dit eens in de 50, 40, 30 of 20 jaar, „vervaardigd" wordt. Maar zooveel zagen wij toch, dat het geheel in 13e-eeuwschen stijl wordt gebouwd, en dat „Men" zich dus maar vier eeuwen vergist heeft.

ANTI-STONE.

In den loopenden jaargang hadden wij een paar malen gelegenheid de aandacht te vestigen op „Anti-stone", dat door de firma Vane & Co. te Amsterdam gefabriceerd en in den handel gebracht wordt. Op de dezen zomer gehouden tentoonstelling te Leeuwarden trok dit middel tot voorkoming van ketelsteen de aandacht en de Minister van Waterstaat, die de expositie met een bezoek vereerde, verwijlde geruimen tijd bij dit artikel, nam met belangstelling kennis van de inlichtingen, door den vertegenwoordiger der firma gegeven en verzekerde de uitkomsten van nadere onderzoekingen met aandacht te volgen.

De fabrikanten Vane & Co. hebben terecht begrepen dat hun belang medebrengt het publiek voor te lichten, in kennis te stellen met het resultaat van verschillende proefnemingen en te overtuigen dat de uitgaven, aan het gebruik van „Anti-stone" verbonden, ruimschoots gedekt worden door de besparing van brandstoffen. Uit den aard der zaak vordert het nemen van proeven eenigen tijd, en in afwachting van meer afdoende resultaten heeft de firma een circulaire verspreid, waaraan wij het volgende ontleenen:

In de eerste plaats werd de „Anti-stone" scheikundig onderzocht aan het bureau van Dr. Van Hamel Roos & Harmens en de onder dagteekening van 1 Juli j.l. afgegeven verklaring luidt: *blijkens chemisch onderzoek zijn in het Anti-ketelsteenmiddel geene bestanddeelen geconstateerd, welke geacht kunnen worden schadelijk op stoomketels in te werken.*

De fabriek van stoomketels en werktuigen in de Bickerstraat te Amsterdam stelde een onderzoek in,

en schreef in dato 15 Juli j.l. aan de firma Vane & Co.:

„Mijne heeren,

„Naar aanleiding uwer circulaire, enz. betreffende de door u vervaardigde Anti-stone ter voorkoming van ketelsteen, hebben wij daarmede eene voorloopige proef genomen.

„Gedurende ongeveer drie maanden hebben wij de Anti-stone geregeld gebruikt in onzen pijpketel, die gevoed wordt met water uit het Westerdok, dat genoegzaam bekend is als zeer slecht voedingwater.

„Bij het openmaken van den ketel bleek daarin zoo weinig ketelsteen te zijn, dat bikken niet noodig was.

„Wij zetten de proef nu voort en zullen u na afloop een volledige opgaaf van onze bevinding zenden.

„(w. g.) H. & J. Scijver."

Ten verzoeke der Amsterdamsche Machinisten-vereeniging werden door het bestuurslid, den heer chefmachinist E. H. Rientjes, onderzoekingen en proefnemingen gedaan met „Anti-stone". Aan het rapport, in de vergadering van 28 Juli j.l. uitgebracht, ontleenen wij dat ze van 29 Juni tot 26 Juli j.l., en alzoo over vier weken, plaats vonden. De proef werd genomen met een gewonen scheepsketel, staande in het stoomschip „IJssel" der Zwolsche-Nachtstoombootonderneming met een V. O. van 39 M², welke stoom levert van 5.16 KG. voor eene twee-cylinderige compound-machine met injectie condensatie; het indic. vermogen der machine is ongeveer 110 PK. en het waterverbruik 1160 liter per uur. Daar de ketel 70 uren per week werkt, geeft dit voor vier weken 280 uren.

Na het schoonmaken van den ketel, werd eene gelegenheid tot het opzuigen der Anti-stone's oplossing op de haalpijp der voedingspomp aangebracht en daarna de ketel gevuld en stoom gestookt. Vóór het vertrek der boot werden twee steenen in warm water opgelost en met zacht werkende machine in den ketel gepompt; den volgenden avond werd bij weinig druk een weinig gespuid en den ketel zijn medicijn gegeven. Op deze wijze werd elken avond gehandeld en des Zondagsmorgens de ketel geheel leeg gespuid.

Het voorschrift geeft aan dat, door toevoeging van een paar droppels phenol phtaleïne, kan worden onderzocht of de oplossing van „Anti-stone" toereikende was en het bleek dat twee steenen voldoende waren voor een zoutgehalte van het ketelwater van 2 ons. Bij 3 ons zout moest één steen worden toegevoegd en bij 5 ons was er een tweede noodig, wilde men het afgetapte ketelwater rood gekleurd zien. De twee eerste dagen werden 2, de daarop volgende dagen 3 en de twee laatste dagen 4 steenen gebruikt, makende 18 steenen per week of ongeveer 70 steenen over het tijdvak van 4 weken of 280 stoomuren. Daar deze eene waarde van *f* 9.10 vertegenwoordigen, is de uitgave 3¼ cent per stoomuur.

In gewone omstandigheden werd de ketel om de drie weken gebikt, waaraan 2 jongens acht uren werkten en eenmaal per jaar werd aan de reiniging meer zorg gewijd en werden vlampijpen en vlamkastzijden goed schoongemaakt. Na het nemen der proef met Anti-stone gedurende vier weken, bleek dat er geene ketelsteenvorming te bespeuren was en alleen eene breiachtige massa op den bodem van den ketel kon worden waargenomen, waardoor het bewijs geleverd is, dat Anti-stone een uitstekend middel is om den ketel vrij van ketelsteen te houden.

Wat nu de mate van besparing van brandstof aangaat, zullen voortgezette proefnemingen de noodige gegevens verschaffen. Bij het onderzoek aan boord van het stoomschip „IJssel" vorderde de Anti-stone eene uitgave van *f* 9.10 per maand, zijnde *f* 109.20 per jaar; daarentegen werd het arbeidsloon der jongens voor het schoonmaken tot een bedrag van *f* 34.— en de minder benoodigde hoeveelheid pakking ad *f* 6.70 bespaard. Trekt men de som van beide laatstgenoemde getallen, makende *f* 40.70, af van de kosten aan Anti-stone ad *f* 109.20, dan komt het gebruik van Anti-stone op een kleine *f* 70.— per jaar te staan.

Wel is waar zegt het gezond verstand dat Anti-stone besparing van brandstof moet geven, maar voortgezette proefnemingen moeten de hoegrootheid daarvan aantoonen.

De circulaire der firma Vane & Co. van 4 Augustus jl., luidt als volgt:

„De nevenstaande beoordeelingen, op proefnamen van dermate erkend deskundige zijde gegrond, zullen na derzelver voor ons ketelsteenweermiddel zoo vleiend resultaat bij den nauwgezetten stoomverbruiker de bezwaren opheffen aan eene proefname verbonden.

„Dat eindelijk den nadenkenden stoomverbruiker de vorming van den ketelsteen duidelijk worde: ketelsteen is het vaste niet verdampende deel van het voedingwater, achterblijvend in den stoomketel door deszelfs gehalte aan zoutverbindingen, uwe ketelplaten corrodeerend-doorvretend, met het organisch vuil samenkittend, op de vlampijpen en vuurplaten vastbakkend tot den cementharden ketelsteen.

„Daaraan komt „Anti-stone", toegepast volgens voorschrift en in die verhouding ingevoerd dat een proefje water uit den ketel getapt aldus met enkele droppels phenol phtaleïne juist even rood gekleurd wordt; welke verhouding doorgaans overeenkomt met „2 Anti-stone's pro 100 I. P. K. pro 10—12 stoomuren", daaraan komt „Anti-stone" zoo in hooge mate tegemoet; alle deze zouten, als: zwavelzure kalk en magnesia, chloormagnesium enz,, dubbel koolzure verbindingen; zij allen worden daardoor chemisch omgezet in andere stoffen, welke zich niet op de vuurplaten vasthechten, doch op bodem van den ketel als slib neerslaan. Maar hiermede is het gevaar van ketelsteenvorming nog niet geweken, indien de machinist zich niet houdt aan het verder voorgeschrevene.

„Indien deze slib steeds in den ketel blijft, zal zij eindelijk wel weer een rustpunt vinden op de vuurplaten, daarvoor dient het afspuien van het vuil met zorg te geschieden.

„De spuikraan behoort op de laagste plaats van den stoomketel te zijn gelegen, daar verzamelt zich dus het vuil — zet nu de spuikraan vóór het toedienen van een nieuwe dosis „Anti-stone" telkens gedurende 10 à 15 seconden open, opdat alle losse slib weggespuid worde — de goede resultaten zullen dan niet uitblijven.

„Nog mogen wij niet nalaten op de slotconclusie waartoe de heer Rientjes komt, een zoo helder mogelijk licht te werpen, namelijk de bij schoonen ketel te verkrijgen kolenbesparing zou niet minstens tienmaal het bedrag der kosten van Anti-stone bedragen.

„Het gezond verstand toont te duidelijk aan, dat een schoone ijzeren ketel beter warmte afgeeft dan een met isoleerings-massa, d. w. z. ketelsteen bekleeden, dan dat wij nog ons zouden ophouden met aan te toonen, dat bij stoomketels, zooals die waarmede de heer Rientjes zijne proeven verrichtte, (welke in

den regel wekelijks geheel werd afgespuid en elke 3 weken uitgebikt en schoongemaakt) het voordeel van kolenbesparing zoo dadelijk minder tastbaar voor den dag treedt.

„Het getal stoomketels dat echter op dusdanige manier in orde wordt gehouden, is uit den aard der zaak uiterst gering. Schoonmaking geschiedt in den regel veel minder, en gaat ook gepaard met bedrijfstoring en velerlei meer onkosten.

„Tevens is men bij voedingswater dat *niet* door Anti-stone wordt gezuiverd, zeker van corrodeering-doorvreting van de ketelplaten. Bij geregeld gebruik van „Anti-stone" volgens onze voorschriften kan men zelfs den stoomketel met ongedistilleerd *zeewater* voeden. *Anti-stone* behoudt het ijzer na jaren nog in dezelfde conditie als toen het van de fabriek kwam.

„Er bestaat geen verf noch middel *„zóó goed"* als het gebruik van *Anti-stone's* tot behoud van den stoomketel.

„Ten laatste zal elk ingenieur en deskundige op stoomgebied, zoowel als iedere stoomketelfabrikant zeker met ons instemmen, dat, indien de stoomketel goed gemaakt is, en goedgekeurd door den ingenieur voor het stoomwezen — en gebruikt volgens de acte van vergunning — dan feitelijk geen ketel-explosie mogelijk is, wanneer de vuurplaten werkelijk steeds in aanraking blijven met water, en derhalve ketelsteen-aanzetting een zekere stap tot vernieling van den stoomketel is, en oorzaak van explosie en rampen, waarbij meestentijds menschenlevens te betreuren zijn.

„Wij gelooven hiermede te kunnen volstaan en laten het overigens aan het gezond verstand van een ieder deskundige en stoomverbruiker over, welk denkbeeld zich omtrent die kleine onkosten wegens het gebruik van „Anti-stone" te maken.

„Wij herhalen echter, dat de kosten voor Anti-stone *minstens* 10 *maal* worden *vergoed, alleen aan kolenbesparing.*"

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'sGravenhage. Het bestuur van „Pulchri Studio" heeft in een adres aan den gemeenteraad geprotesteerd tegen het voorstel van B. en W. tot opheffing van de „Driejaarlijksche" tentoonstellingen, met het verzoek om veeleer de vraag te overwegen, in hoeverre het mogelijk is, door betere en ruimere lokaliteit en krachtiger organisatie, de sympathie voor die tentoonstelling èn bij de kunstenaren èn bij het publiek weder op te wekken.

Het bestuur van „Pulchri" beschouwt het behoud van de zoovele jaren bestaande „Driejaarlijksche" als „een questie van eer voor de residentie", en meent daarom, dat de kleine geldelijke opoffering, die de tentoonstelling aan de gemeente heeft gekost, geen reden mag zijn om tot de opheffing over te gaan.

— De „Vereeniging voor kadaster- en landmeetkunde" hield Maandag jl. op „Seinpost" te Scheveningen haar jaarvergadering.

Uit het verslag van den secretaris bleek dat het getal leden en het getal abonnementen op het tijdschrift zijn toegenomen, en dat de financieele toestand gunstig is.

De bespreking van de vervaardiging van bijbladen werd ingeleid door den heer C. W. Hoffmann.

Besloten werd, dat de vergadering in 1897 zal worden gehouden te Amsterdam. Ter vervanging van het aftredende en niet herkiesbare bestuurslid, den heer Gombault, is gekozen de heer C. W. Hoffmann.

— In ons nommer van 15 Augustus jl. werd medegedeeld, dat er vier antwoorden waren ingekomen op de prijsvraag voor een stuk zilverwerk in oud-Nederlandschen stijl en dat de jury geen termen vond de uitgeloofde premie van f 200 toe te kennen, maar het voorstel had gedaan aan twee inzenders f 100 ter aanmoediging te geven. Tot aanvulling dient dat de antwoorden bestonden in:

1. een gedreven platte schotel,
2. een borstel met gedreven zilveren dekplaat,
3. een beker met lossen deksel en
4. een kan met oor en beweegbaar deksel.

Het voorstel om de vervaardigers der voorwerpen, onder 3 en 4 genoemd, ieder de helft der premie toe te kennen, werd door de algemeene vergadering goedgekeurd; voor het geval zij hiermede genoegen nemen, werden zij uitgenoodigd hunne namen bekend te maken aan den secretaris van de Vereeniging tot bevordering van de belangen des Boekhandels, in de Hartenstraat 26, te Amsterdam.

Rotterdam. De Nederlandsche Vereeniging van werktuig- en scheepsbouwkundigen houdt hare 28e vergadering op Woensdag 2 September, des voormiddags te 11 uren, in het café Fritschy alhier. Punten van behandeling:

1o. Discussie over de voordracht van den heer L. Bientait: „Nader verslag over het congres te Zürich".

2o. Voortzetting van de discussie over de voordracht van den heer C. P. Holst Gzn. en over het „mechanisme van de Holstpomp".

3o. Voordracht van den heer H. Enno van Gelder: „Verdamping in stoomketels".

4o. Benoeming eener commissie van drie leden voor het nazien der rekening, ingevolge art. 21 der statuten.

5o. Benoeming eener commissie naar aanleiding van de voordracht van den heer H. Enno van Gelder: „Over de opleiding van aanstaande technici in Nederland".

Na afloop der vergadering zal een bezoek worden gebracht aan de „machinale zagerij, kuiperij en kistenfabriek" van den heer Arnold J. v. d. Bergh.

Arnhem. In de hierterstede gehouden vergadering van Nederlandsche steenfabrikanten werd na langdurige discussie aangenomen het volgend voorstel van den heer S. M van Wijck, te Renkum:

„De Vergadering besluit den 29en Augustus de steenvormcampagne te doen eindigen, indien de fabrikanten, vervaardigende te zamen minstens 300 millioen steenen, zich daartoe onderling willen verbinden."

Aan het bestuur werd opgedragen om de fabrikanten, die niet ter vergadering zijn, hiermede in kennis te stellen en te trachten ze voor de zaak te winnen.

Delft. De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst zal eene algemeene vergadering houden op Donderdag den 24 September in de trouwzaal ten Raadhuize alhier, alwaar eenige glasschilderingen door den heer J. L. Schouten zullen worden tentoongesteld. Na afloop der vergadering en het gebruiken van een lunch in de Doelen, zal den leden gelegenheid aangeboden worden tot het brengen van een bezoek aan de fabriek van Delftsch aardewerk, genaamd „de porceleine Fles" van de heeren Joost 't Hooft & Labouchere, de Oude Kerk, de Nieuwe Kerk, het Prinsenhof, de ateliers van den heer J. L. Schouten, de Koninklijke Stoomfabriek van werken in zink en andere metalen en het voor een paar jaar gebouwde woonhuis van den heer L. A. van Meerten aan het Oude Delft. Het feest zal met een gemeenschappelijken maaltijd in de Doelen besloten worden.

— Dezer dagen namen wij met genoegen kennis van de waardeerende woorden, die in „Woord en Beeld" van Augustus 1896 voorkomen omtrent Jan Frederik Willem Conrad, den laatsten vertegenwoordiger van een geslacht, dat zich op het gebied van de practische wetenschap, de wetenschap van den ingenieur, een schoonen naam heeft waardig gemaakt. De heer J. F. W. Conrad werd 28 Mei 1825 te Maastricht geboren en bereikte onlangs den zeventig-jarigen leeftijd; in 1841 als kadet voor het vak van den Waterstaat benoemd, werd hij bij dien tak van dienst in 1845 tot adspirant-ingenieur, in 1851 tot ingenieur van de 2e klasse en in 1860 tot ingenieur van de 1e klasse benoemd. Betrekkelijk spoedig daarop werd de heer Conrad in 1868 tot hoofdingenieur der 2e klasse, in 1874 tot hoofdingenieur der 1e klasse, en in 1881 tot inspecteur van den Waterstaat aangesteld, uit welke betrekking hij, wegens zijne benoeming tot lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal in 1891 vermeende zijn ontslag te moeten verzoeken, dat hem met toekenning van den titel van hoofdinspecteur eervol werd verleend.

Dr. J. Tideman, de wakkere secretaris van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, aan wiens pen wij de waardeerende woorden te danken hebben, heeft den heer J. F. W. Conrad in de eerste en voornaamste plaats geschetst als Staatsambtenaar en wel bepaaldelijk in betrekking tot 's Lands-Waterstaat, vervolgens als wetenschappelijk schrijver op dit gebied, als lid en voorzitter van talrijke wetenschappelijke genootschappen en commissiën, waarin hij uit kracht van zijne betrekking tevens vaak geroepen werd om ons vaderland, zoowel in het binnen- als het buitenland met eere te vertegenwoordigen; en eindelijk in zijne hoedanigheid van volksvertegenwoordiger in den Gemeenteraad, de Provinciale Staten en de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

De heer Conrad staat op dit oogenblik als een krachtige figuur in ons midden en wij hopen hem nog tal van jaren als zoodanig te mogen begroeten.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

Overgeplaatst van de res. Soerabaja naar de res. Timor e. O., ten einde als eerstaanwezend waterstaatsambtenaar op te treden, de opzichter 1e kl. J. W. Davidsz; van het gouvernement Celebes e. O. naar de res. Soerabaja, de opzichter 2e kl. K. A. Trouerbach; van de res. Soerabaja naar het gouv. Celebes e. O. de opzichter 2e kl. C. H. Bergamin.

Toegevoegd: aan den chef der 4e waterstaatsafdeeling voor zijn bureau Soerabaja, de opzichter 2e kl. H. Klasing.

— Bij den aanleg van staatsspoorwegen op Java:

Benoemd: tot bouwk. ambt. 1e kl., de ambt. op non-act. D. J. Stam, met bepaling, dat hij geplaatst wordt bij de lijn Batavia–Bantam en voorloopig gedetacheerd bij het Dep. der b. o. w.; tot tijdelijk opz. 3e kl., de tijdelijke onderopz. 1e kl. E. J. Hornung, J. C. A. Smith en J. Schuitemaker.

Overgeplaatst: naar de lijn Batavia–Bantam, van de lijn Fort de Kock—Pajacombo de tijd. opz. 3e kl. C. D. Esche; van de lijn Probolinggo—Panaroekan, de tijd. onderopz. 1e kl. J. Schuitenmaker.

— Bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen is op zijn verzoek, met ingang van 1 October eervol ontslagen de adjunct-ingenieur 1e kl. F. van der Goot, te Utrecht.

Voorts is met 1 September benoemd tot opzichter-machinist 2e kl. te Rotterdam, de werkmeester 3e kl. Van der Wagt, te Zwolle, en bevorderd tot opzichter-machinist 1e kl., de id. 2e kl. Monné, te Zwolle.

— Bij den dienst van Weg en Werken der Maatschappij tot Expl. van S.S. worden met 1 September a.s. verplaatst, de opz. J. H. Hamstra van Blerik naar Leiden, de opz. A. Haanschoten van Leiden naar Goes en de opz. A. M. N. Boosten van Goes naar Blerik.

— Te Utrecht is overleden de heer C. van Kesteren, architect. Het laatste groote werk, dat onder zijn leiding werd gebouwd, was het gesticht van St. Joan de Deo, op de Mariaplaats aldaar.

— De heer G. J. Hennink, gemeente-architect van Hoorn, is op 54-jarigen leeftijd te Leeuwarden overleden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bouwkundigen, architecten, aannemers enz. gezocht, ter verkoop van een bij elken bouw benoodigd artikel. Adres motto „Vooruit", Bureau van dit blad. (*Zie advert. tusschen de aankondigingen* in nº. 34.)

— Tijdelijk opzichter voor den aanleg der spruitleidingen van de waterleiding van Hengelo (O.). Salaris ƒ 20 per week Adres den ing. J. Schotel te Rotterdam. (*Zie advert. in dit no.*).

— Bekwaam werktuigkundig teekenaar aan de werf „Conrad" te Haarlem, om zoo spoedig mogelijk in dienst te treden.

— Bouwkundig teekenaar, in staat naar schetsen bestekteekeningen uit te werken en op de hoogte van detailleeren. Adres lett. C V, Bureau van dit blad. (*Zie advert. in dit no.*)

— Opzichter-teekenaar. Adres den arch. Z. Hoek te 's Gravenhage. (*Zie advert. in dit no.*)

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een bouwk. opzichter-teekenaar, practisch en theor. ontwikkeld, verscheidene werken medegemaakt hebbende en nog als zoodanig werkzaam bij den bouw van twee villa's, biedt zich wegens spoedige beëindiging van het werk aan, als opzichter, teekenaar of opzichter-teekenaar. De beste getuigen staan ten dienste. Adres onder no. 12 bureau dezes. (1)

ADVERTENTIEN.

Gevraagd

BOUWKUNDIG TEEKENAAR, in staat naar schetsen bestekteekeningen uit te werken en op de hoogte van **détailleeren.** Salaris naar bekwaamheid en opgave waar vroeger werkzaam geweest.

Brieven onder lett. C V, aan het bureau van *De Opmerker*.

Om dadelijk in dienst te treden wordt GEVAAGD een

TIJDELIJK OPZICHTER

voor den aanleg der Spruitleidingen van de **Waterleiding** van *Hengelo (O.)*: Salaris *f* **20** per week, plus kosten van overtocht.

Schriftelijke sollicitatiën met opgaaf van referentiën te zenden aan het adres van den Ingenieur J. SCHOTEL te *Rotterdam*.

Een Opzichter-Teekenaar

kan **direct GEPLAATST** worden bij den Architect Z. HOEK, *Waldeck-Pyrmontkade 133* te 's Gravenhage.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

Binnenkant 4, H. Th. C. HELLINGS, Amsterdam.

GENERAAL-AGENT DER NAAMLOOZE-VENNOOTSCHAP.

Kooltеerdistilleerderij „PERSEVERANTIA" te Harlingen.

Levert tot concurreerende prijs, in vaten en bussen: **Carbolineum**, *„Perseverantia,"* beste en goedkoopste in gebruik; **Black-Varnish,** idem, glansrijk en sneldroogend; **Asphaltlak voor Dakbedekking,** idem; **Creosoot-Olie,** idem; **Olie voor Well's licht,** idem.

CRAMER ELSENBURG & Cº.,

Hofleveranciers,

AMSTERDAM.

Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.

Centraalverwarming door heete lucht.

Jac. G. v. d. Mueren,

Leidscheweg 35a. — UTRECHT.

Vertegenwoordiger der Oudenrhynsche Cement-steen- en Cement-ijzerwerk-fabriek,

ASSURANTIËN — HYPOTHEKEN.

Bouw-, Handels- en Landbouwwerktuigen. Handel in Bouwmaterialen.

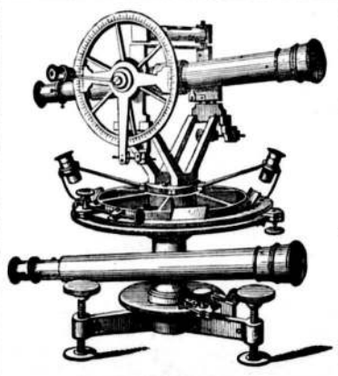

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — Nº 36 — ZATERDAG, 5 Sept. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15

DE ROMAANSCHE STIJL IN FRANKRIJK.

Iedereen weet dat de Gothische stijl omstreeks 1150 in Frankrijk ontstaan is. Minder bekend is het, dat die nieuwe bouwwijze maar niet zoo uit de lucht kwam vallen, doch dat talrijke pogingen zijn vooraf gegaan, en wel in het tijdperk, dat men gewoon is als het Romaansche te bestempelen.

In Provence, de eigenlijke provincie der Romeinen, bevinden zich nog vele overblijfselen uit den antieken tijd. Die resten oefenden ondertusschen niet zooveel invloed uit op de kunst der 11e en 12e eeuw, als men zou denken. Want de Romaansche gebouwen, van betrekkelijk kleine afmetingen, hebben slechts in enkele details iets wat aan de kunst der Oudheid herinnert. De kerken zijn somber en zwaarmoedig; zij hebben of slechts één, of drie beuken, en worden door tongewelven gedekt. Deze tongewelven die nu eens halfcirkelvormig zijn, dan weer den spitsboog als beschrijvende lijn vertoonen, dienen, aangeraseerd, tevens als daken. Een dergelijke constructie was natuurlijk alleen in een streek als Zuid-Frankrijk, waar het zelden regent, uitvoerbaar. Wanneer drie beuken aanwezig zijn, dan wordt der drukking van het middengewelf door halve tongewelven boven de zijbeuken weerstand geboden.

Provence was in de middeneeuwen verdeeld in verscheidene bisdommen, die ieder hun kathedraal behoefden. Vandaar, dat de krachten versnipperd werden en geen dezer gebouwen aanzienlijke afmetingen kon verkrijgen. De details der kerken zijn, zooals wij reeds opmerkten, in antieken geest bewerkt. De voornaamste kerken van Provence zijn Nôtre-Dame te Avignon en Saint-Trophime te Arles.

In zuidwest-Frankrijk, het voormalige Languedoc, dat een bezitting der graven van Toulouse was, hebben de Romaansche kerken een soortgelijk karakter als in Provence. De plattegronden zijn echter rijker, daar het koor van een trans met kapellen is voorzien; en de zijbeuk uit drie beuken bestaat. Fraaie voorbeelden van dezen bouwtrant zijn de abdijkerk te Conques (1035—1060), en St. Sernin te Toulouse, sedert 1096 gebouwd. Ook hier zijn de Romeinsche overblijfselen op de detailleering van invloed geweest.

De kerken van Auvergne zijn allen gevolgd naar Nôtre-Dame du Port te Clermont-Ferrand, die omstreeks 1100 begonnen werd. Dit gebouw sluit zich, wat plattegrond betreft, bij de vroeger genoemde gebouwen van Languedoc aan; boven de zijbeuken zijn echter galerijen gemaakt, die door kruisgewelven gedragen worden. Daarboven bevinden zich dan de halve tongewelven. De vulkanische bodem van Auvergne levert bouwsteenen van verschillende kleur, waarvan gebruik is gemaakt om de gevels met allerlei dessins als mozaïeken te versieren.

In het voormalige Aquitanie, dat sinds het midden der twaalfde eeuw aan de koningen van Engeland behoorde, onderscheidt men drie provinciën, Périgord, Poitou en Anjou. De kerken van Périgord zijn gevolgd naar St. Front te Perigueux. Deze kerk is een navolging van de Byzantijnsche koepelkerken en heeft, even als zij, den vorm van een Grieksch kruis. De vijf koepels worden door zware spitsbogen gedragen en zijn door lijstwerken van de pendentifs gescheiden. Bij de restauratie dezer kerk bleek het, dat deze pendentifs in waterpasse lagen bewerkt zijn; de bouwmeester deed iedere laag wat oversteken, en was dus nog niet goed op de hoogte van de eigenlijke welfkunst. Viollet-le-Duc heeft in zijn Dictionnaire deze eigenaardige constructie uitvoerig behandeld. De spitsboog is, om constructieve redenen, niet slechts voor de dragende bogen, doch ook voor de koepels gebruikt.

De koepels, zooals zij te Périgueux voorkomen, zijn ook toegepast in de kerken te Cahors, te Angoulême, te Saintes, enz., maar deze laatste kerken hebben den

vorm van een Latijnsch kruis; de koepels bevinden zich daar alleen boven het schip, terwijl koor en transept tongewelven hebben. De kerk te Périgueux heeft een vreemd, echt Byzantijnsch aanzicht, haar details zijn haast nog Romeinsch. Maar bij de navolgingen, die wij boven noemden, is reeds het echte Romaansche karakter waarneembaar en bevat het ornement Normandische en Keltische motieven, vooral monsters en draken.

Bij deze bouwwerken moet ook de abdij-kerk te Fontévrault genoemd worden, wier sinds 1150 gebouwd transept en koor een nieuw element bevat, namelijk een koepel, die zonder pendentifs uit de bogen opstijgt, en dus een zoogenoemde hangende koepel is.

Poitou onderscheidt zich in zijn architectuur door verschillende eigenaardigheden. Zoo heeft Notre-Dame te Poitiers wel de Byzantijnsche koepels, doch voorzien vna acht ribben, die ondertusschen een uitsluitend decoratief karakter dragen, want alles is uit wigvormige steenen, wier voegen naar één middenpunt zijn gericht, samengesteld. Zelfs nog in het begin der 13e eeuw, werd de van 1145—1165 gebouwde kathedraal te Angers voorzien van een transept en koor, die op deze wijze overwelfd werden.

Een tweede soort van kerken in Poitou is gevolgd naar St. Savin te Poitiers. Hier zijn drie beuken, waarvan de middenste een tongewelf heeft, de andere echter kruisgewelven bezitten. Hoewel de middenbeuk hooger is dan de zijbeuken, heeft hij toch geen vensters, zoodat het inwendige tamelijk donker is. De daken dezer kerken zijn echter niet, zooals die der vorige, van steen, doch van hout en met pannen gedekt. De meer noordelijke ligging vereischte deze constructie als vanzelf. Hadden echter de kerken, die wij tot dusverre bespraken, allen vierkante pijlers, met halve zuiltjes bezet, St. Savin heeft zuilen, een vorm die later in Noord-Frankrijk algemeen zou worden.

De kerken van Anjou, b v. die van Angers, Le Mans en Tours, sluiten zich in hoofdzaak bij die van Poitou aan. Nôtre-Dame te Poitiers onderscheidt zich door een rijkversierden westgevel.

Alle tot dusverre genoemde gebouwen hebben een somber karakter; de middenbeuk is geheel zonder vensters en die der zijbeuken zijn slechts klein.

Bourgondië, ten zuiden aan Auvergne grenzende, ten westen aan Aquitanië en Isle-de-France, ten oosten aan Duitschland, speelt in den Romaanschen tijd een belangrijke rol. Ook daar waren vele overblijfselen uit den Romeinschen tijd bewaard gebleven. De Bourgondische bouwmeesters ontleenden daaraan niet slechts enkele details, doch ook constructieve elementen. En door nu versiering en samenstelling met elkander in verband te brengen, baanden de Bourgondiërs voor de latere Gothiek den weg.

De basiliek, zooals die door de Romeinen was gemaakt, en zooals die al vanouds in Duitschland voorkomt, vinden wij ook in Bourgondië. Het oudste gedenkteeken was de door een Italiaan gebouwde kerk St. Benigne te Dijon, die thans verdwenen is. Zij werd in 1000 ongeveer begonnen en had den vorm van een kruis, met een daaraan verbonden rotonde, die uit een hoog middendeel en drie hoog galerijen daaromheen bestond. Deze rotonde was volgens Viollet-le-Duc een navolging der kerk van het H. Graf te Jeruzalem; zij bevatte een groote krypta. De drie verdiepingen werden door traptorens bereikt.

Sedert 1007 werd de kerk St. Philibert te Tournus gebouwd, een basiliek met drie beuken en een voorhal, een plattegrond, die als de eigenlijk Bourgondische moet beschouwd worden. De overdekking dezer kerk is zeer eigenaardig en bestaat uit dwarse tongewelven, die door bogen, over den middenbeuk geslagen, worden gedragen. De beuken worden gescheiden door zware zuilen; de zijbeuken bezitten kruisgewelven. De dwarse tongewelven van den middenbeuk werden gemaakt om vensters boven de zijbeuken te kunnen aanbrengen. Het koor dezer kerk heeft een trans met kapellen; ook een transept is aanwezig.

Maar niet overal werd van dwarse tongewelven gebruik gemaakt om den middenbeuk van vensters te kunnen voorzien. Bij sommige Bourgondische kerken bleef het aloude tongewelf over de lengte behouden; het werd echter zóó hoog geplaatst, dat in de dragende muren voor vensters plaats was. Voorbeelden hiervan zijn de abdijkerk te Paray-le-Monial en de kathedraal te Autun, beiden uit het begin der 11e eeuw. Daar het echter, als dit systeem gekozen werd, onmogelijk was de halve tongewelven boven de zijbeuken, die vroeger den druk van het middentongewelf hadden opgevangen, te maken, moest men tot steunbeeren zijn toevlucht nemen, die echter toch onvoldoende bleken. Want de grootsche, van 1089—1130 op deze wijze gebouwde abdijkerk te Cluny, de kerk te Beaune en de kathedraal te Autun moesten in de 12e en 13e eeuw van luchtbogen voorzien worden, om niet in te storten.

Daarom werd bij de sedert 1120 gebouwde abdijkerk te Vézélay deze wijze van constructie verlaten en vervangen door kruisgewelven zonder ribben, zooals die in Duitschland al reeds toegepast waren.

De kerk te Cluny, bovengenoemd, was de prachtigste kerk van Bourgondië; ofschoon zij in den revolutietijd is afgebroken, weet men dat zij vijf beuken, twee dwarsbeuken, een voorhal, een koor met trans en kapellen benevens negen torens bezat. Zij was met veel beeldhouwwerk versierd en uit de kostbaarste bouwstoffen opgetrokken. De kathedraal te Autun vertoont in haar details overeenkomst met de Porte d'Arroux, een Romeinsch bouwwerk, in de stad bewaard; ook bij de kathedraal te Langres vindt men dergelijke herinneringen.

De profileeringen en de beeldhouwwerken der Bourgondische kerken zijn forsch, maar smaakvol; de Romeinsche vormen van Duitschland vindt men hier en daar terug. Vooral de toepassing der kruisgewelven boven den middenbeuk, die aan Duitschland ontleend is, heeft invloed gehad op de totstandkoming van het Gothische systeem.

Die kruisgewelven komen in Frankrijk in den Romaanschen tijd, ook elders dan in Bourgondië, reeds voor, en wel in Normandië, waar sedert 1066, toen de Noormannen Engeland veroverd hadden, vele kerken en kloosters werden gebouwd. De plattegrond der Normandische kerken is steeds een Latijnsch kruis. Het koor heeft wel zijbeuken, doch geen trans; alleen een halfronde koornis is aanwezig. Boven de zijbeuken zijn meestal galerijen gemaakt; ook zelfs waar deze ontbreken is toch aan nissen in de muren, de zoogenaamde triforiën, een plaats gegeven. Deze triforiën waren tot dusverre in Frankrijk nog maar zelden gemaakt; alleen de kathedraal te Autun vertoont ze. De Normandische kerken hebben een eigenaardige soort van kruisgewelven, daar twee der zijschilden telkens in tweeën gedeeld zijn, zoodat men in het geheel zes gewelfvelden vindt. Deze constructie schijnt haar ontstaan te danken te hebben aan den wensch van de bouwmeesters, om alle pijlers tusschen de beuken voor het dragen der gewelven te gebruiken. Bij de Duitsche en Bourgondische kruisgewelven uit den Romaanschen tijd had men slechts om den anderen van de pijlers voor dat doel gebruik gemaakt, omdat telkens twee gewelfvelden der zijbeuken met één van den middenbeuk overeenkwamen. Alleen boven de galerijen bleven in Normandië de halve tongewelven uit het Zuiden in gebruik.

De toepassing der kruisgewelven leidde in Normandië tot het gebruiken van vierkante pijlers, met schalken bezet; zuilen vindt men daar niet. Van buiten onderscheiden de Normandische kerken zich door twee torens met hooge steenen spitsen aan de westzijde, en door een toren boven het kruis. Werd in Zuid-Frankrijk, voor de versiering der buitenmuren, van half-zuilen gebruik gemaakt, in Normandië komen uitsluitend steunbeeren voor, die meer een constructieve dan een decoratieve beteekenis hebben. Ook de Normandische versieringen hebben een eigenaardig karakter. De Romeinsche herinneringen bepalen zich tot het Korinthisch kapiteel en den Attischen zuilvoet, maar overigens is alles Noorsch-Germaansch. Rechtlijnige composities, soms door cirkel-combinaties afgewisseld, zijn regel; plantenmotieven komen niet voor, doch wel de draken en andere monsters, die ook reeds in Poitou onze aandacht trokken. De versiering bepaalt zich tot enkele bouwdeelen; de kerken hebben daardoor een trotsch, bijna een krijgshaftig aanzien. De abdijkerken St.-Etienne en St.-Trinité te Caen zijn de meest karakteristieke werken van den Romaanschen stijl in Normandië.

Het eigenlijke hart van Frankrijk, Isle-de-France, het koninklijk domein, bezit slechts weinig Romaansche werken. Maar die er zijn, vertoonen een consequente toepassing der steunbeeren, en zijn daarom toch voor de geschiedenis der bouwkunst van groot belang. Deze steunbeeren, reeds door de Romeinen gebruikt, komen het eerst in den Romaanschen tijd voor aan de kerk St. Germain des Prés te Parijs, van 997—1031 gebouwd. Met deze steunbeeren werden reeds vroeg de luchtbogen, die dienden om over de zijbeuken heen den druk van de middenbeukgewelven op te vangen, verbonden.

Aan de abdijkerk te St. Denis zijn de constructieve elementen, die verspreid in de omliggende landstreken voorkwamen, tot één systeem samengevat, zoodat een nieuwe stijl, de Gothische, ontstond.

De abdy van St. Denis was door de Fransche Koningen gesticht, die daar al van ouds begraven werden. In 1121 was Suger tot abt gekozen en deze besloot om de bestaande kerk af te breken, en met gebruikmaking van de oude fundamenten, een nieuwe en grootere te bouwen. Deze bouw heeft hij uitvoerig omschreven in een manuscript, dat nog bewaard is. Het hoogste wat mogelijk was, wilde de abt bereiken. Alles leidde hij persoonlijk, doch de kunstenaars en werklieden liet hij uit andere landen komen. Hij wilde zuilen hebben, zooals hij ze in het paleis van Diocletianus te Rome gezien had. Hij dacht er zelfs over, die van de Saracenen voor veel geld te koopen en hij gaf dit plan pas op, toen hij een steengroef gevonden had, die hem zuilen, zooals hij die wenschte, kon leveren. Gaarne liet hij de kerk in aanbouw zien aan de ridders, die van de kruistochten terug waren gekeerd; hij voelde zich gevleid, als zijn werk de goedkeuring verwierf van hen, die in het Oosten geweest waren.

Met den westelijken gevel werd begonnen; hij was in 1140 voltooid. Evenals de Normandische kerken, heeft ook deze twee torens, met een voorhal en galerij daartusschen. De galerij wordt verlicht door drie vensters, waarvan één den halfcirkelvorm vertoont en de beide andere spitsbogen hebben. Ook bij de drie portalen komt deze afwisseling van bogen voor. Boven in den gevel is een rond venster aangebracht. De deuren waren met geëmailleerde koperen platen bekleed; de portaalwanden met zuilen en beelden versierd. De geheele gevel met zijn zware torens, wier spitsen eerst later voltooid werden, herinnert aan St.-Etienne te Caen.

Grootsch van aanleg en prachtig versierd was het koor, dat nu, met gebruikmaking der bestaande krypta, werd begonnen. Suger ontleende hier aan de gebouwen van Zuid-Frankrijk den koortrans met de daaraansluitende kapellen. Maar hij deed deze kapellen onmiddellijk aan elkander sluiten, zoodat niet zooals vroeger de koortransmuren in het gezicht bleven. Acht zuilen dragen de eigenlijke koormuren. Een dergelijke kooraanleg werd later voor de kathedralen regel.

Maar behalve door dit koorplan, onderscheidt zich de kerk te St.-Denis, voorzoover zij door abt Suger gebouwd werd, ook door de toepassing van gewelven met ribben. Wij hebben gezien dat deze ribben reeds vroeger voorkwamen, doch dat zij dan niets anders waren dan versieringen. Maar aan de kerk te Vézelay was in 1130 een voorhal gebouwd, waarbij de ribben als een afzonderlijk raamwerk dienst deden tot ondersteuning der gewelfschilden. Deze wijze van welven werd door Suger overgenomen, maar tevens verbeterd. Want terwijl de gewelfribben te Vézelay nog niets anders zijn dan formeelen van steen, waarover het gewelf geslagen is, heeft men te Saint Denis de gewelven zoo gemaakt, dat de gewelfribben de integreerende deelen zijn, en het geheel dragen. Doch daarenboven verkreeg Suger, door het toepassen van spitsbogen en rondbogen te zamen, belangrijke voordeelen. Want hij kon zonder moeite vakken van allerlei vorm met zijn kruisgewelven dekken, door naar behoefte meer of minder steile spitsbogen te gebruiken. Deze bogen leidden er als van zelf toe, ook de vensters op deze wijze te overdekken, en zoo was de stijl, dien wij thans den Gothischen noemen, als van zelf ontstaan. Daarom is het koor van Saint Denis voor de geschiedenis der bouwkunst zoo belangrijk. Het is evenwel niet geheel in zijn oorspronkelijken staat tot ons gekomen, omdat de bovenste deelen in de 13e eeuw, toen het schip gebouwd is, veranderd werden.

Het is evenwel opmerkelijk, dat Suger, ofschoon hij zich van de constructieve elementen, waaruit zich de Gothiek zou ontwikkelen, bedient, toch de versieringen van den Romaanschen stijl blijft gebruiken.

BIJ DE PLATEN.

In April 1895 ontving ik van het bestuur van de Ev.-Luth. Gemeente de opdracht tot het maken van plannen voor een nieuw kerkgebouw met *consistorie-* en *catechisatie-lokaal* benevens *kosterswoning* op het terrein van de bestaande kerk en op een door mij te zoeken terrein. Nadat twee plannen in Renaissancestijl waren ingediend, kwam de Gemeente door aankoop in het bezit van een terrein met woonhuis, waarvan de achtertuin, grenzende aan de Sonsbeekstraat en breed ± 22.80 meter, bestemd werd voor het plaatsen van het gebouw met annexen. Na het maken van verschillende plattegrondoplossingen (basiliek- en kruisvorm) op dit terrein, dat aan de zijden gedeeltelijk bebouwd was en eventueel geheel ingebouwd zou kunnen worden, werd de keuze bepaald op den basiliekvorm van 12.80 M. inwendige breedte, met een koor met triumfboog, en werd in Dec. 95 het

hier voorgestelde project ingediend, bevattende ruimte voor 670 personen.

Het geheel is ontworpen in baksteen met toepassing, voor zoover den voorgevel betreft, van Gildehauser voor lijsten, topgevel en contrefort-afdekkingen.

Als inwendige bedekking waren oorspronkelijk stergewelven van blank hout voorgesteld, bestemd om gepolychromeerd te worden. Een en ander zou geheel gereed met verwarming, kronen, ameublement, *f* 85,000 kosten, zonder de overbrenging en verandering van kansel en orgel.

Daar deze som echter voor de krachten der Gemeente te hoog bleek, is nu sedert eenige weken een vereenvoudigd plan ingediend, waarbij de toren vervallen en vervangen is door een voorbouw, en de inwendige bedekking geconstrueerd is met een gedrukt tongewelf met zichtbare trekbalken en makelaars, alles gedacht in blank hout, geprofileerd en gepolychromeerd. De platte-grond is dezelfde gebleven.

De hoogte van den vloer tot den top van het tongewelf meet ± 15 meter.

Dit plan zal nu waarschijnlijk spoedig tot uitvoering komen.

Arnhem, Sept. '96.

A. R. Freem,
Architect.

MASSIEVE VLOEREN VAN F. J. SCHÜRMANN OP LIGGERTJES VAN BANDIJZER.

In den vorigen jaargang van dit blad (*) werd omtrent deze vloeren reeds een en ander medegedeeld. Nu de *Deutsche Bauzeitung* van 19 Aug. jl. weder eene beschrijving daarvan geeft, komt het mij, met het oog op het meer en meer gebruik maken van ijzeren binten van belang voor op deze constructie opnieuw de aandacht te vestigen.

Dit systeem, dat op goedkoope wijze te construeeren is, berust op het inleggen van hoogkantig bandijzer, loodrecht op de richting der ijzeren balken en steunende op de onderflenzen dezer balken. Hiertusschen komen de gewelfjes, die door den eigenaardigen vorm van de strooken bandijzer (fig. 1) zeer gemakkelijk aan te brengen zijn.

In het bandijzer, ter hoogte van 60 m.M. en ter dikte van $1\frac{1}{4}$ m.M., wordt door een tweede walsproces langs kouden weg een rij peervormige indruksels gemaakt, die om het ander naar een der zijden uitsteken. Hierdoor krijgt men een zeer soliede geboorte voor de welfjes.

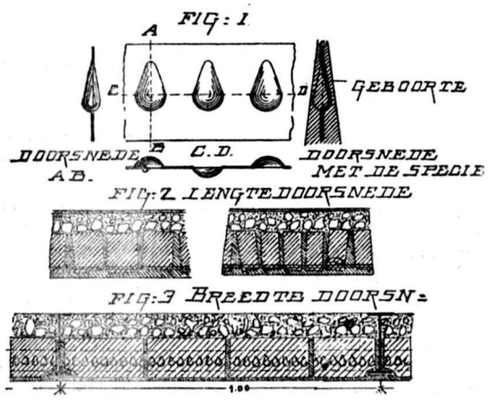

Door het vullen der indruksels met mortel ontstaat eene innige verbinding, die zelfs bij stootende lasten het uitdrukken der steenen onmogelijk maakt. De zijdelingsche druk tegen de ijzeren balken, die men bij gewone gewelven krijgt is hier geheel vermeden en in de plaats daarvan komt de loodrechte druk van de belasting.

Voor zwaar belaste vloeren kan gewone baksteen —, voor vloeren, die slechts de gewone belasting te dragen hebben, holle metselsteen of zelfs zoogenaamde zwemsteen worden gebruikt. In het eerste geval plaatst men de stukken bandijzer om de 4 of 5 lagen van de rollen, in het tweede geval met grooter formaat der steenen om de 3 lagen. Hierover construeert men naar verkiezing houten of cementen vloeren. Men heeft slechts zeer weinig formeelen noodig, daar deze zeer spoedig weggenomen kunnen worden.

De afstand der ijzeren balken bedraagt bij deze vloeren ± 1 à 1.30 meter.

Het bandijzer kan men in rollen van 20 tot 25 meter bekomen en met een daarvoor speciaal gemaakte schaar kunnen de stukken op lengte worden gesneden. De verdere constructie van den vloer kan naar verkiezing van hout of steen geschieden.

In het voorjaar van 1896 is dit systeem vloeren door het Königl. Polizeipräsidium te Berlijn onderzocht.

Van de eerste proef was het proefstuk als volgt: De spanning tusschen de binten was 1.20 meter en de lengte van het veld 3 meter; dit was gemetseld van massieve steen met een afstand der band-ijzeren strooken van 31 cM.

De mortel bestond uit 1 deel cement op 4 deelen kalkmortel. Negen-en-dertig dagen nadat het metselwerk gereed was, liet men een spitse ijzeren staaf van 46 KG. gewicht, driemaal van een hoogte van drie meter op dezelfde plaats vallen. Bij de derde maal ging de staaf door den vloer heen en werden 2 steenen medegenomen. Deze proef had plaats toen de vloer niet afgewerkt was, dus op de bloote gewelfjes.

Op den 21n Maart 1896 nam men een proef met twee vloeren, waarbij de ijzeren balken zoo ver ondermetseld waren dat hunne doorbuiging niet meer in rekening kon komen.

Bij den eersten vloer waren de ijzeren balken aan de einden van onderen verbonden, bij den anderen slechts door trekstangen, zoodat de liggers bij eene voortgezette belasting omkantelden. De gewelven waren van onderen zichtbaar.

Eerstgenoemde vloer had eene oppervlakte van 1.5 × 1.5 M. en was van gewone baksteen gemetseld, met een afstand der ijzeren strooken van 32 c.M.; de specie bestond uit 1 deel cement, 1 deel kalk en 5 deelen zand en het metselwerk was op het oogenblik der proef 16 dagen oud. Een houten kast van 1.22 × 1.22 M. in het vierkant, zonder bodem, werd op den vloer geplaatst, zoodanig dat zij niet op de ijzeren balken rustte; de kast werd met zand gevuld en hierop werden steenen gestapeld en daarna ijzeren en looden staven.

De doorbuiging werd waargenomen door een in het midden van den vloer aangebrachte meetarm met 3-voudige opgaaf en bedroeg: bij eene belasting van 7558 KG. of 5040 KG. per M². $\frac{1}{6}$ m.M.; bij 9106 KG. totaal gewicht of 6070 KG. per M². 2 m.M.; bij 10,654 KG. totaal gewicht of 7100 KG. per M². 3 m M.; bij 11,299 KG. totaal gewicht of 7530 KG. per M². $3\frac{2}{3}$ m.M. tot 4 m M.

Na 5 dagen bedroeg deze doorbuiging 5 m.M. en herstelde zich na het wegnemen van de belasting tot 2 m M. Bij de belasting van 6070 KG. per M².

(*) Zie *De Opmerker* 1895 nº. 18, pag. 140

Kerk voor de Evangelisch-Lutherssche Gemeente te Arnhem.

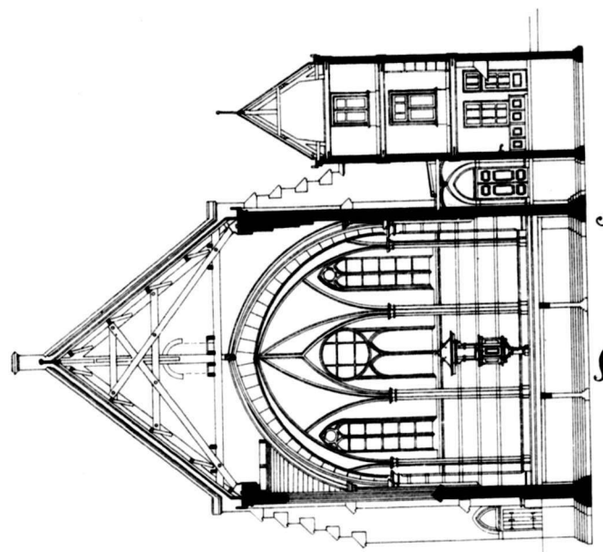

Dwarsdoorsnede.

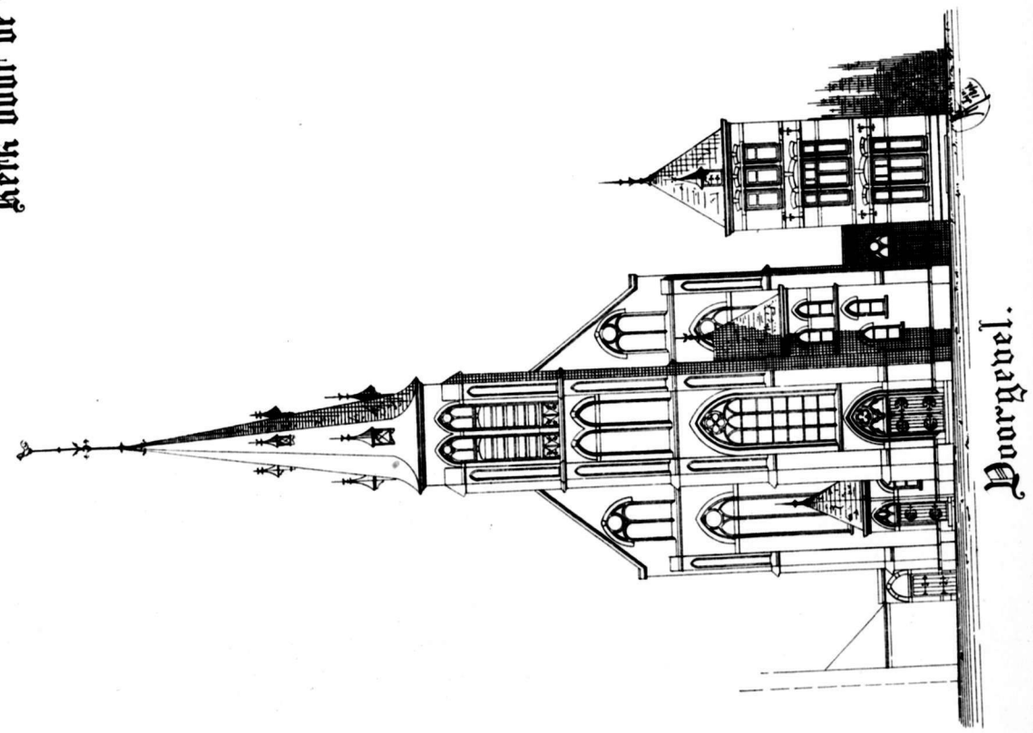

Voorgevel.

Photolith van G. J. Thieme, Arnhem.

Kerk voor de Evangelisch-Lutherse Gemeente te Arnhem.

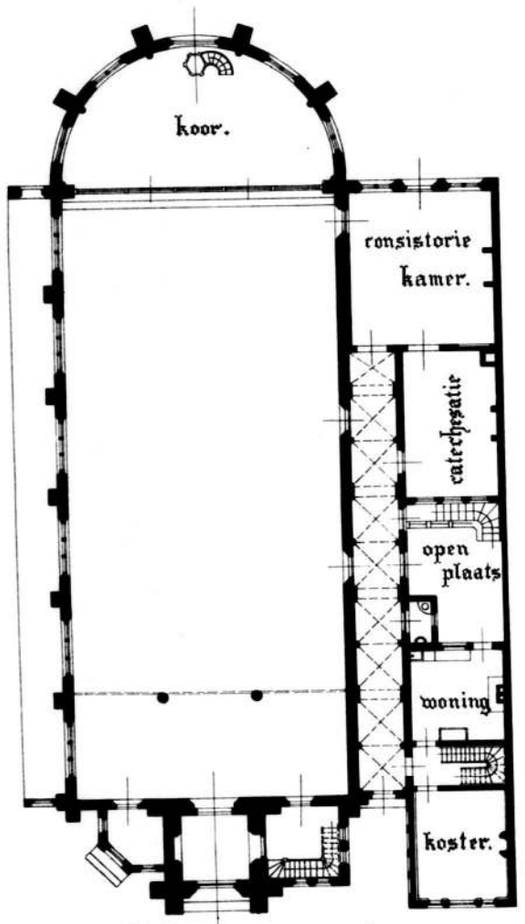

Begane grond.

Doorsnede

A. K. Freem.
Architect.

Photolith van G J Thieme, Arnhem.

vertoonden zich in het midden van den vloer fijne haarscheuren. Na deze proef werd de vergunning tot het construeeren dezer vloeren gegeven.

Voor scheidingen van onder- en bovenhuizen en voor vloeren in fabrieken en werkplaatsen komt mij deze constructie doelmatig en niet duur voor.

A. R. FREEM.

Aan het bovenstaande kan worden toegevoegd dat in de *Deutsche Bauzeitung* van 26 Aug. jl. de heer F. J. Schürmann betreffende zijn fabrikaat nog een en ander mededeelt. Zoo o. a., dat de ijzeren binten op afstanden van 2 M. uit elkaar kunnen liggen.

Wel-is-waar verkrijgt elke kooper der bandijzeren strooken het recht zelf de gewelfjes te maken of te doen maken, maar daardoor staat men aan eene minder soliede uitvoering bloot. Om deze reden heeft de heer S. in Duitschland op vele plaatsen gerenommeerde firma's met den wederverkoop der strooken en tevens met de uitvoering der geweltjes belast. Overigens heeft eene meer dan tweejarige ondervinding den fabrikant geleerd dat elk bekwaam metselaar, met inachtneming der noodige voorzorgen, de vloeren maken kan. De duurzaamheid der constructie is natuurlijk ook in niet geringe mate afhankelijk van de qualiteit der bandijzeren strooken; zoowel het metaal als de bewerking daarvan moeten zoodanig zijn dat later elke verschuiving van het ijzer en de steenen onmogelijk is.

VARIA.

PAPIERSTEEN.

Onder dezen naam wordt door den heer T. G. Tissot Jr. te Amsterdam een materiaal in den handel gebracht, om vloeren uit één stuk te maken. De bestanddeelen, waaruit de stof bestaat, worden op het werk voor het gebruik toebereid en in een laag van 15 m.M. dikte op eene onderlaag van hout, steen, cement enz. aangebracht. Binnen 6 à 8 dagen is de vloer versteend. De kilheid, onafscheidelijk aan steenen vloeren van allerlei aard verbonden, is dezen vloer vreemd; hij is brandvrij en belet de vorming van bacteriën.

DE GRAND PRIX DE ROME.

De Grand Prix de Rome voor 1896 is toegekend aan Louis Charles Henri Pille, geboren te Parijs den 26 October 1868, leerling van Pascal. De eerste tweede groote prijs verwierf Paul Marie Arsène Bigot, een leerling van André & Laloux. De tweede 2e groote prijs viel ten deel aan een Elzasser, nl. Gustave Umbdenstock, een leerling der professors Guadet en Paulin. De prijsvraag bestond in eene „Hoogeschool voor de marine", gelegen in eene oorlogshaven of in de nabijheid daarvan.

INGEZONDEN.

Kerkvoogden der Ned. Hervormde Gemeente te Asperen stellen er hoogen prijs op dat bij den herbouw hunner onlangs afgebrande schoone kerk alles zooveel mogelijk gebracht worde in den toestand zooals die was vóór den brand.

Ook het oude meubilair wenschen zij terug te zien.

Daar deze kerk zoowel in- als uitwendig architectonisch een zeer belangrijk monument was, verdient dit voornemen allen lof.

Voor den herbouw bestaan voldoende gegevens; het overgebleven metselwerk toch bevat de duidelijkste aanwijzing van den vroegeren toestand en ook afbeeldingen van het uitwendige zijn bekend.

Maar van het meubilair is niets overgebleven; de kerk brandde geheel uit. Alle pogingen om eene afbeelding van het inwendige der kerk te vinden zijn tot nog toe vruchteloos gebleven. In geen der bekende topographische atlassen werd iets gevonden, maar wellicht schuilt er in het schetsboek van eenige onzer architecten, schilders of teekenaars van vroeger of nu eene teekening van het inwendige of van eenig onderdeel daarvan, bijv. van den mooien preêkstoel, of van het koorhek met de heerenbank, die ons als aanwijzing kan strekken voor de reconstructie van het geheele ameublement.

Ik doe nu een beroep op hen die in het bezit mochten zijn van zulk eene afbeelding en verzoek hen dringend daarvan aan mij inzage te verschaffen. Daardoor zullen zij zich niet alleen het Kerkbestuur aan zich verplichten, maar ook den dank oogsten van allen die het welmeenen met het behoud onzer monumenten.

B. W. F. VAN RIEMSDIJK.
Directeur van het Nederlandsch Museum te Amsterdam.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Opgericht te 's-Gravenhage 15 December 1895.
Erkend bij Kon. besluit dd. 24 Juni 1896.

Wij nemen de vrijheid voor eenige oogenblikken de aandacht te vragen voor de aan het hoofd van deze regelen genoemde vereeniging, teneinde aan allen, die belang stellen in de vereeniging het verzoek te richten om ons zedelijk en financieel te steunen, en spreken daarbij onmiddelijk de verwachting uit, dat onze stem niet zal zijn die: „van een roepende in de woestijn", maar dat onze roep niet alleen door velen gehoord, doch ook werkelijk begrepen zal worden, zoodat betuigingen van steun en sympathie ons in rijke mate zullen toevloeien.

Evenwel, onbekend maakt onbemind; beginnen we dus ons even aan u voor te stellen, en vergunt ons in zeer beknopte trekken onze geschiedenis te verhalen, temeer daar wij zoo hier en daar alreeds de opmerking hooren: „Alweer eene vereeniging! Zijn er nog niet genoeg?"

Laat ons als antwoord op deze voorbarige opmerking u even mededeelen wat de artikelen 1, 2, 3 en 4 van onze statuten zeggen:

„Art. 1. Het doel van de Technische Vakvereeniging is langs wettigen weg en door de na te melden middelen de belangen harer leden en hunne vakgenooten te bevorderen.

Art. 2. Zij zoekt dit doel te bereiken door:

a. het houden van vergaderingen;

b. de behandeling in woord en geschrift van de vak- en algemeene belangen, de vereeniging betreffende;

c. het samenwerken met andere vereenigingen of personen, die hetzelfde doel beoogen, waar de wederzijdsche belangen dat eischen;

d. het behartigen der intellectueele en stoffelijke belangen der leden en die hunner weduwen en weezen, het behartigen der intellectueele belangen der leden, door het houden van lezingen en kunstbeschouwingen en tevens door het daarstellen van een informatie-bureau, en stoffelijk door het inrichten van een fonds voor leden, weduwen en weezen;

e. het instellen en in stand houden van een informatiebureau of bureau van plaatsing.

Art. 3. De Technische Vakvereeniging bestaat uit gewone- en adspirantleden, in afdeelingen ingedeeld.

Art. 4. Gewone en adspirantleden kunnen zijn zij, die werkzaam zijn in een der navolgende vakken, uitgezonderd patroons en werklieden:

a. burgerlijke bouwkunde;
b. waterbouwkunde;
c. scheepsbouwkunde;
d. metaal-industrie;
e. kunstnijverheidsvakken (zilver-, meubel-, tapijt-, aardewerk-, enz., fabrikage.)

Gewone leden kunnen worden zij, die minstens 3 jaar werkzaam zijn in een der bovengenoemde vakken en den leeftijd van 21 jaar hebben bereikt; adspirant-leden kunnen zijn zij, die den leeftijd van 18 jaar hebben bereikt en eveneens werkzaam zijn in een der bovengenoemde vakken.

Donateur is ieder, die door eene jaarlijksche bijdrage in de kas der vereeniging blijken geeft van belangstelling in de vereeniging.

Tot eereleden kunnen benoemd worden zij, die zich jegens de vereeniging bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt"

Afgezien van politieke, godsdienstige of kunstrichting dus, wil de vereeniging zich wijden aan de intellectueele en zooveel mogelijk ook aan de stoffelijke belangen harer leden.

Dit was de gedachtengang van hen, die in den zomer van 1895 in 's-Gravenhage den eersten stoot gaven aan de oprichting en van wier initiatief het gevolg was, dat ook in Rotterdam en Amsterdam door eenige belangstellenden pogingen in het werk werden gesteld tot het helpen stichten van een dergelijke vereeniging.

In dat pogen slaagde men aanvankelijk naar wensch, zoodat op 15 December 1895 in eene vergadering van afgevaardigden uit de 3 genoemde plaatsen, dan ook de statuten konden worden vastgesteld, en de noodige stappen konden worden gedaan tot verkrijging van de Kon. goedkeuring.

Deze werd 24 Juni 1896 verkregen, en als gevolg daarvan werd door de ondergeteekenden met nog 4 anderen, die door

de 3 afdeelingen inmiddels aangewezen waren als hoofdbestuursleden eene eerste vergadering gehouden te 's-Gravenhage den 22n Augustus j.l., waarvan deze opwekking een uitvloeisel is. Na dit stukje historie zal het, hopen we, ieder duidelijk zijn, dat nu het juiste oogenblik gekomen is de vereeniging in wijder kring bekend te maken, ten einde te trachten het aantal afdeelingen, leden en donateurs te doen toenemen.

Vereenigen en coöpereeren, deze kinderen van onzen tijd, achten wij genoegzaam bekend, om te dezer plaatse voor de zooveelste maal niet nog eens het nut van vereenigen uiteen te hoeven zetten.

Alleen zal allicht hier of daar de vraag rijzen, waarom juist de technische vakvereeniging te gaan steunen, waarom juist mij aan gaan sluiten bij dat mengelmoes van steenverzetters, houtbewerkers, sluisbouwers, grondwerkers, scheepmakers, kleiknecht en ijzervreters?

Omdat, wenschen we daarop te antwoorden, omdat de maatschappelijke positie van die allen en dus hunne stoffelijke belangen gelijk zijn, en tweedens, omdat de bezigheden van die oogenschijnlijk uiteenloopende, maar toch aan elkander nauw verwante vakken, jaar voor jaar meer in elkander grijpen, en dus samenwerking in één vereeniging tot betere waardeering en inniger kennismaking moet leiden voor velen, die vroeger vreemd aan elkander, elk hunnen eigen weg vervolgden.

't Is toch immers een feit, dat de vraagstukken van verwarming verlichting en ventilatie, die toch zeker niet direct van bouwkundigen aard zijn, hoe langer hoe meer de aandacht vragen, bij een bouwwerk van eenigszins meer dan gewonen omvang. En hoe zou het met de groote waterstaatswerken gaan als de werktuigkunde niet een machtige bondgenoot was van de waterbouwkunde; men denke slechts even aan de beide vraagstukken water- en grondverplaatsing om van de talrijke kleinere niet te spreken. Hoeveel meer vindt de toepassing van het gebruik van ijzer b.v. heden niet plaats, vergeleken bij een tiental jaren geleden? Is het samenwerken van twee grondstoffen, die vroeger slechts zelden in elkanders nabijheid te vinden waren, geene oorzaak van een geheel nieuwe industrie, welker producten zich in eene steeds uitgebreider toepassing mogen verheugen, waarvan voorloopig het einde nog niet te zien is, want wie onzer durft beweren dat hij weet wat de laatste practische toepassing van het zoogenaamde Monier-fabrikaat zal zijn. En bij wie van ons is de opleiding van dien aard geweest, dat hij van de vele vraagstukken, waarmede hij in de practijk van zijn vak te maken heeft, al is het maar een oppervlakkig algemeen begrip bezit? Welk ruim veld voor algemeene technische ontwikkeling ligt er dus niet nog braak? En als dan door lezingen, voordrachten en huishoudelijke besprekingen getracht wordt naar algemeene onderlinge ontwikkeling, zullen dan niet de beoefenaars van technische vakken vanzelf door nadere kennismaking ook nader tot elkander komen. Zal waardeering daar niet het gevolg van zijn? Zal de blik niet verruimd, de omgang met aanverwante vakbeoefenaars niet aangenamer, mogelijk zelfs wel hartelijk worden, en zal dat alles niet alleen ons persoonlijk pleizierig aandoen, doch ook stellig en zeker onzen arbeid ten goede komen?

Dit, wat de intellectueele belangen betreft, maar hoe goed kunnen niet onze stoffelijke belangen behartigd worden, door aaneensluiting en gemeenschappelijk streven naar een goed doel. Want wie der gehuwden onder ons, heeft niet met kommer in het harte vaak gedacht aan het einde van zijn loopbaan, het oogenblik, waarop in het gunstigste geval vrouw en kinderen overblijven met eene uitkeering van enkele guldens, in verreweg de meeste gevallen versmolten, als de noodzakelijke kosten der uitvaart betaald zijn (voor zoover wij ten minste geen deel uitmaken van het corps Rijks-, Provinciale- of Gemeente-ambtenaren).

Is daarin verbetering te brengen?

Aan u, die op het oogenblik nog geen lid zijt, daarop het antwoord.

Wel maken we ons als practische menschen geene overdreven illusiën op dit punt, wel weten we dat één (al is het nog zulk een scheppend genie) bouwmeester niet in staat is een ideaal bouwwerk in het leven te roepen, maar ook weten we, dat samenwerking van velen, geleid en bezield door een goed en edel denkbeeld, in staat is om na verloop van tijd, een grootsch monument te stichten en in stand te houden, al werden Keulen en Aken dan ook niet op één enkelen dag gebouwd.

En buitendien, als we strevend naar een goed doel, terzelfder tijd de kleinere belangen niet uit het oog verliezen, dan arbeiden wij niet te vergeefs en zijn we in staat niet te versmaden goede resultaten te verkrijgen. Wilt ge een voorbeeld? Tijdens onze wordingsgeschiedenis was ons voorloopig plaatsings-bureau, evenals de Vereeniging zelve, ook nog „een kind in de luren", toch reeds in staat *zevenmaal* een der leden aan eene betrekking te helpen.

Spiegelen we ons aan het Monier-materieel. Had enkele jaren geleden iemand u verteld, dat hij een brug ging bouwen van ijzerdraad en portland-cement, ge hadt den gek waarschijnlijk uitgelachen, en nu ....., de utopie van gister is heden werkelijkheid geworden.

Moge de vereeniging het Monier-materieel voor de aan elkander verwante vakken worden; eene verbintenis even hecht en sterk als deze; de brug tot betere toestanden; het kanaal waaruit ons wijsheid toestroomt; het reservoir, waaruit we op onzen ouden dag nog putten.

Zal onze eerste illusie, de wensch aan het begin van dit schrijven geuit, dat namelijk „betuigingen van steun en sympathie rijkelijk zullen toevloeien" bewaarheid worden, dan dienen we nog heel even practisch te wezen en u te verwijzen naar de adressen, waaraan ge u moet vervoegen, om van uwe belangstelling blijk te geven.

Deze adressen zijn respectievelijk:

„De Besturen" p. a.
Café „Luyben", Papestraat 32, 's Gravenhage.
Gebouw „Tivoli", Coolsingel, Rotterdam.
Café „'t Brouwhuis" Amstelstraat, Amsterdam.

Het Hoofdbestuur:
B. W. C. Emons, *Voorz.*
P. Schotel, *Secr.*

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Haarlem. Het Museum van Kunstnijverheid werd gedurende de maand Augustus bezocht door 718 personen.

Door de bijzondere welwillendheid van H. M. de Koningin-Regentes werd het Bestuur in de gelegenheid gesteld om gedurende eenige dagen in genoemd Museum tentoon te stellen de kunstvoorwerpen in zilver, die H.H. M.M. werden aangeboden als huldeblijken bij het bezoek aan Zwolle en Maastricht. De tentoonstelling dezer kunstvoorwerpen, die door den heer Brom te Utrecht werden vervaardigd, zal van 6 tot 14 September a. s. plaats hebben.

Groningen. Het stoffelijk overschot van den heer J. Kater Tz., hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat, j.l. Zondag in den ouderdom van ruim 68 jaar overleden, werd Woensdagmorgen op de Zuiderbegraafplaats aan den schoot der aarde toevertrouwd. Een viertal fraaie kransen, benevens de insignes der beide door den overledene gedragen ridderorden dekten de lijkbaar. Behalve de familieleden volgden de Commissaris der Koningin met het college van Gedeputeerde Staten en den griffier, de ambtenaren van den provincialen waterstaat en vele opzichters, sluis- en havenmeesters den treurigen stoet. Bij het graf nam de Commissaris der Koningin, de heer Geertsema, het woord en sprak ongeveer het volgende: Wederom, na een kort tijdsverloop, staat het college van Gedeputeerde Staten bij een graf, thans bij dat van den hoofdingenieur van den waterstaat, die, van 1856—1860 in dienst van de provincie, den 1sten Januari 1865 tot ingenieur benoemd werd voor den geheelen dienst van den waterstaat. Onder zijn bestuur werden vele groote werken bij het Reitdiep en het Eemskanaal ten uitvoer gebracht, terwijl bij de oprichting der waterschappen en het aanleggen der verharde wegen steeds zijn medewerking gevraagd en zijn raad gevolgd werd. In de hoogst moeilijke omstandigheden, welke die werken soms medebrachten, heeft de overledene het college van Gedeputeerde Staten steeds met raad en daad ter zijde gestaan en zich zeer verdienstelijk gemaakt. Te midden van zijn werk door een vreeselijke ziekte aangetast, toonde hij daarin een moed en geestkracht, die hem tot het einde toe bijbleef. Hij was een werkzaam en nuttig lid der maatschappij; allen die met en onder hem hebben gewerkt, zullen hem niet licht vergeten. Hij was een voorbeeld van groote werkzaamheid. Moge hij in vrede rusten.

Een zoon van den overledene dankte voor de bewezen eer, welke de familie tot een troost was bij het droevig verlies.

De heer Kater was officier in de orde van Oranje-Nassau en ridder 1e klasse in de Huis- en Verdienste-orde van Oldenburg.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

verleend één jaar verlof aan den opzichter 1e kl. S. E. Haagsma en den opzichter 2e kl. P. van Heijningen;

belast met de waarn. der betrekking van architect 2e kl. L. van der Tas, gewezen architect 1e kl.

— De heer J. W. IJzerman, hoofd-ingenieur, chef van den dienst der Staatsspoorwegen en der kolenontginning ter Sumatra's westkust, is eervol uit 's lands dienst ontslagen.

— Bij den aanleg van den staatsspoorweg Probolinggo-Panaroekan is:

eervol ontheven van het beheer der 6e sectie, de bouwkundig ambtenaar 1e kl. F. J. Nellensteijn;

opgedragen het beheer der 6e sectie aan den ingenieur 1e kl., chef der 7e sectie, R. P. O. D. Wijnmalen.

— Bij koninklijk besluit zijn benoemd:

a. Tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw:
P. J. C. Gabriel, kunstschilder te 's-Gravenhage,
R. O. van Manen, hoofdingenieur v/d. Waterstaat te Haarlem,
B. Hoogenboom, id. „ id. te Bosch,
D. Croll, directeur van de Mij. Feijenoord te Rotterdam,
J. E. de Meijier, hoofdingenieur v d. Waterstaat in N.-Indië.

b. Tot ridder in de orde van Oranje-Nassau:
Mej. Th. Schwartze, kunstschilderes te Amsterdam,
W. Mengelberg, architect-sculpteur te Utrecht,
W. J. Notebos, hoofdopzichter bij de S.S. te Breda,
P. M. den Hertogh, id. „ H.IJ.S.M. te Amsterdam.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken is voor het tijdvak van 1 September 1896 tot en met 31 Augustus 1897 benoemd tot assistent voor de burgerlijke bouwkunde aan de Polytechnische School te Delft, A. Leeflang, bouwkundige aldaar.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter bij de rivierkaarten voor de opmeting van de Overijselsche Vecht de heeren: M. B. N. Bolderman, civiel-ingenieur te Zutfen, J. A. Rosier te Nijmegen en J. W. Hermanie te 's-Gravenhage.

— Bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen is benoemd:

tot sectie-ingenieur te Groningen de heer H. J. van Hoorn, tot nu toe belast geweest met de werken tot uitbreiding van het stationsemplacement 's-Hertogenbosch;

tot adjunct-ingenieur 2e klasse, de adspirant-adjunct-ingenieur G. H. Brandt, te Zwolle.

— De heer L. B. Wesselius, gemeente-architect van Leeuwarderadeel, is te Huizum overleden.

— De heer M. Hurenkamp, opzichter der gemeente Voorst, is overleden.

— De schilder Valkenburg viert den 8sten Sept. zijn 70sten geboortedag.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië kunnen worden gesteld om te worden benoemd tot opzichter der 3e klasse bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië drie personen, die met voldoenden uitslag hebben afgelegd het examen voor opzichter bij den Rijkswaterstaat in Nederland.

Aanmelding vóór 15 October bij gezegeld adres aan het Departement van Koloniën. (*Zie verder Staatscourant No.* 204).

— Gemeentearchitect van Leeuwarderadeel. Jaarwedde f 1000, met uitzicht op 3 tweejaarlijksche verhoogingen ad f 100. Adres vóór 16 Sept. aan B. en W. Gelegenheid tot persoonl kennismaking op Zaterdag 12 Sept., van 11—2 uren.

— Tijdelijk opzichter voor den aanleg der sproeileidingen van de waterleiding van Hengelo (O.). Salaris *f* 20 per week Adres den ing. J. Schotel te Rotterdam. (*Zie advert. in no.* 35.)

— Bouwkundig teekenaar, in staat naar schetsen bestekteekeningen uit te werken en op de hoogte van detailleeren. Adres lett. C. V, Bureau van dit blad. (*Zie advert. in no.* 35.)

— Opzichter-teekenaar. Adres den arch. Z. Hoek te 's Gravenhage. (*Zie advert. in no.* 35.)

— Teeken-onderwijzer voor bouwkundig- en handteekenen aan de ambachts-teekenschool van het Nutsdepartement te Voorschoten, voor den wintercursus. Salaris *f* 200. Adres vóór 10 Sept. aan den secretaris J. C. Paap.

— Gemeenteopzichter van Voorst. Jaarwedde *f* 600. Vereischten: kennis van aanleg en onderhoud van wegen en volledige kennis van het bouwvak. Adres vóór 20 Sept. aan B. en W.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een bouwk. opzichter-teekenaar, practisch en theor. ontwikkeld, verscheidene werken medegemaakt hebbende en nog als zoodanig werkzaam bij den bouw van twee villa's, biedt zich wegens spoedige beëindiging van het werk aan, als opzichter, teekenaar of opzichter-teekenaar. De beste getuigen staan ten dienste. Adres onder no. 12 bureau dezes. (2)

— Bekwaam bouwk. opzichter en uitvoerder, die zelfstandig kan werken en goed detailleeren, biedt zich door beëindiging van den verbouw der kantoren van de firma W. A. Scholten te Groningen aan. De beste getuigen staan ten dienste. Adres onder nº. 13 bureau dezes. (1)

ADVERTENTIËN.

Kunstsmederij.
Specialiteit in Kunstsmeedwerk, Reclameborden en Schilden, Figuurhekwerk, Toeschuifbare hekken.
Herstelplaats van Rijwielen.
G. A. WEZENBERG.
Reguliersdwarsstraat 19, Amsterdam

AANBESTEDING.

Het R.-K. PAR. KERKBESTUUR van den H. JOSEPH te *Breda*, is voornemens aan te besteden op ***Woensdag 23 September 1896***, des voormiddags ten **elf** ure in het „*Koffiehuis*" van den Heer J. F. JONKERS, *Stationsplein* aldaar:

Het ROUWEN van eene KERK met SACRISTIE, en bijbehoorende werken met bijlevering van alle materialen enz.

Bestek van aanbesteding met Teekeningen liggen ter inzage in voornoemd Koffiehuis. **Bestekken met een stel teekeningen** bestaande uit 6 stuks teekeningen op 1 à 100 cM. zijn op franco aanvrage à ***f 7.—*** verkrijgbaar, zoolang de voorraad strekt, bij den Boekhandelaar EDUARD VAN WEES te *Breda*.

Aanwijzing op het bouwterrein op Woensdag 16 September 1896, des voormiddags ten tien ure. Inlichtingen geeft de Architect J. J. VAN LANGELAAR te *Princenhage*, nabij Breda, op wiens bureau de détailteekeningen voor de gegadigden ter inzage liggen op alle werkdagen van negen tot twaalf ure des voormiddags en des namiddags van twee tot vier ure.

AANBESTEDING.

Op ***ZATERDAG 12 SEPT. 1896*** te 3 uren zal in het gebouw van de **Maatschappij van Bouwkunst** in de ***Marnixstraat No. 402*** te *AMSTERDAM* door **„ELECTRA", MAATSCHAPPIJ VOOR ELECTRISCHE STATIONS**, worden **aanbesteed**:

Het bijbouwen van eene verlenging van de bestaande fabriek aan den Haarlemmerweg te Amsterdam, met ijzeren aanvoerbuis en bijbehoorende werken, en met bijlevering van alle materialen en arbeidsloonen.

Het BESTEK met **6** TEEKENINGEN is à ***f 3.50*** PER STEL te verkrijgen bij de Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij voorheen Gebrs. BINGER, Warmoesstraat No. 174 te *Amsterdam*.

Inlichtingen geven de Architecten
A. L. VAN GENDT,
J. G. VAN GENDT A.Lz.

J. BELTMAN JWz., Deventer. Handelskade.
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN. OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.
LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.
LEVERING VAN MOLENBENOODIGDHEDEN, OLIE- EN GASMOTOREN.

Javasche Bosch-Expl.-Mij. v/h P. Buwalda & Co.
Handel in DJATTIHOUT (JAVA TEAK).
Groote voorraad **Balken, Platen** en **Blokjes** voor bestrating, **PARKETVLOEREN** enz. benevens **GEZAAGD HOUT** volgens alle bestekken.
Alle houtsoorten worden tegen concurreerende prijzen **in loon gezaagd.**
Stoomhoutzagerij: **Overzijde van het IJ,** *westelijk v. h. Tolhuis.*
De Directie. *Nieuwe Doelenstraat 12—14 bij de Munt* **Amsterdam.**

HEDEN NOTEER IK:

Behangselpapieren,

2-kleurs. . . . . 6 cent
3 „ . . . . . 8 „
4 „ . . . . . 10 „

Een groote partij

Meubelpapier,

vroegere prijs 40 cent en thans

13 Cent.

NATUREL PAPIER. . . 6 ct.
EIKEN PAPIER . . . 10 „
TEGEL PAPIER . . . 10 „
ROLLEN RANDEN, 10-bands 10 „

EEN PARTIJ

Sanitairpapier,

van f 1.20 p. rol en thans 30 ct.
PLAFOND PAPIER 10 cent.
MARMER PAPIER 15 cent.

Huiseigenaren, groot voordeel

BIJ

H. SPEIJER,
Nieuwe Molstraat
No. 74, 87 en 91,
DEN HAAG.

SIMPLEX SIMPLEX
RIJWIELEN.
Bakkerstraat 52, ARNHEM.

In voorraad de **Modellen 1896** en de **nieuwste Onderdeelen.** Prijscouranten gratis verkrijgbaar. Degelijke inrichting voor reparatiën.

Gebr. K. & H. MEURS,
in alle **Hardsteenen** en **Marmerwerken, Grafmonumenten** en **Grafzerken.**
Woonplaats: *Rustenburgerstraat* 30.
Werkplaats: *Kuiperstraat* 45. N.-AMSTEL.

ZANDSTEEN, HARDSTEEN.
Zweedsch Graniet, Kelen, Kalk,
Céramique & Namensche VLOERTEG ELS
PIERRE JANSSEN.
ANTWERPEN. ROERMOND
Alles rechtstreeks van de Carrières.

VAN OOSTVEEN & Co.
Hoogelanden, n/b de Roodebrug, UTRECHT.
Fabrikanten van diverse soorten Dakpannen, als Holle, Kruis, Platte en Gegolfde alsmede **Vloertegels** in diverse kleuren.

Naamlooze Vennootschap
STEENHOUWERIJEN EN MARMERZAGERIJEN,
voorh. onder de Firma A. SINGELS Az.,
DORDRECHT.

Groothandel in **Hardsteen, Marmers,** Duitsche en Engelsche **Zandsteenen,** Fransche **Kalksteenen, Molen-** en **Slijpsteenen,** Noorsch en Zweedsch **Graniet.**
Eigen gezaagd Italiaansch **Marmer,** in verschillende afmetingen.
Witmarmeren, Namensche en **Bremer Tegels.**
Magazijn van **Marmeren Schoorsteenmantels,** geheel nieuw ingericht volgens de eischen des tijds.
Concurreerende prijzen.

L. van der Hoorn,
DONKERSTRAAT 17, UTRECHT.
Fabriek van ELECTRISCHE SCHELLEN, NUMMERBORDEN, TELEPHONEN, BLIKSEMAFLEIDERS enz.
Complete installatiën voor GALVANOPLASTIEK, VERNIKKELEN, VERGULDEN, VERZILVEREN enz.
DYNAMO'S, ELEMENTEN, SLIJPSCHIJVEN, CHEMICALIEN, APPARATEN enz.
Begrootingen, Prijscouranten enz. gratis.

ZUIVER DRINKWATER.
Voor grondboringen ter verkrijging van **zuiver drinkwater** of voor fabrieken **waar niet voldoende watervoorraad is,** bevelen zich beleefd aan
GRUTTERINK & Co.
Arnhem.

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.
SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

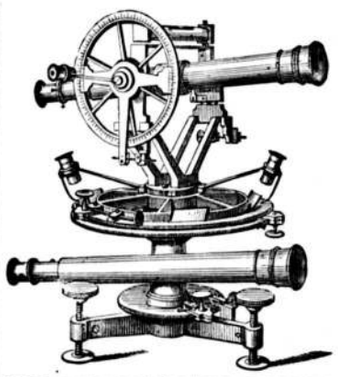

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**
Geëmailleerde Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

J. J. BROEK, — 's-Gravenhage, KRAIJENHOFSTRAAT 37.
AUTOGRAFIE-LITHOGRAFIE.
ATELIER voor het Teekenen en Reproduceeren van Plans, Technische Teekeningen, Landkaarten, enz. — **LICHTDRUK-INRICHTING.**

P. B. W. SINGENDONK,
ARNHEM.
GROF- en FIJNSMEDERIJ.
LEVERT alle soorten **HEKWERK** en verdere **Smidswerken,** tegen concurreerende prijzen.

See that name „PEERLESS" and „TRIUMPH", just a little better than the best.
Hoofd-Agent voor Nederland:
A. J. R. KEMPE, Amsteldijk 13, Amsterdam.
Ie klasse Amerikaansche en Engelsche RIJWIELEN tot Engros-prijzen.
Rijschool ruim 600 M. groot. Momenteel groote voorraad.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°37 — ZATERDAG, 12 Sept. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

ANDERMAAL
DE BOSSCHE MUURSCHILDERING.

Bij het vele, dat reeds over de nieuwe wandschildering van Derkinderen, thans in Arti tentoongesteld, gezegd is, komt nu in *De Kroniek* ook een beschouwing van Diepenbrock.

Wij willen ons niet scharen onder de gelederen van hen, die, omdat de heer Diepenbrock voornamelijk musicus van beroep is, reeds dadelijk aan zijne opmerkingen over architectuur-schildering alle waarde ontzeggen. Want al moge de uitdrukking, dat bouwkunst versteende muziek is, langzamerhand een vervelende gemeenplaats zijn geworden, zij bevat toch wel een grond van waarheid.

En ook, zelfs al zou men Diepenbrock voor onbevoegd willen rekenen om over schilderkunst een oordeel te mogen vellen, dan nog mag niet uit het oog verloren worden dat hij in dit geval, als beslist geesverwant van Derkinderen, misschien meer recht van spreken heeft dan zoovele anderen, die alleen uit modezucht voor een tijdlang symbolisten zijn, doch wien de oude zinnebeelden eigenlijk niets zeggen.

Want het mag niet vergeten worden, Derkinderen wil met zijn jongste werk niet als schilder, maar als kunstenaar in een andere beteekenis des woords tot den beschouwer spreken.

En iemand als Diepenbrock beseft dit zeer goed. Hij aarzelt niet om er zijn vreugde over uit te spreken, dat de kunst van Derkinderen meer en meer zich begint te ontdoen van het wereldsche, dat haar tot dusverre nog aankleefde, doch zich gaat stellen in dienst van den *ritus*, d. i. de overgeleverde kerkdienst. Maar zijn liefde voor het Katholiek-liturgische belet den heer Diepenbrock toch niet om aanstonds te beseffen, dat men deze „wending uit twee aspecten „kan zien, en wel onder den Hollandschen horizon, met „betrekking tot de Hollandsche kunst", maar ook „onder een veel wijder gezichtskring, in verband met „de geheele herleving der middeleeuwsche cultuur in „het Europa der XIXe eeuw."

Nu hebben, en dit kan haast niet anders, de meesten, die naar Arti zijn gegaan, de schildering uit het Hollandsche „aspect" gezien. Zij hebben om met den kroniekschrijver te spreken „in de klare „vlakke rechtstandige tafereelen den kunstenaar meenen „te missen." Ja zelfs zijn zij van oordeel geweest „dat „de kunst van Derkinderen de ideën van *dezen* tijd „niet weerspiegelt."

Maar de heer Diepenbrock vindt dit: „een be„minnelijke dwaling." En het loont wel de moeite om na te gaan, waarop deze uitspraak steunt. In korte woorden is dit te vinden in den zin: „dat Derkin„deren's werk het ook van elders vernomen verlangen „naar levenseenheid en de daaruit voortkomende ver„edeling der ambachten als vanzelf in zich sluit, en „daardoor zich manifesteert als niet slechts *voor* maar „ook *door* de gemeenschap." De beteekenis van deze uitdrukking is op het eerste gezicht niet duidelijk. Wat is „levenseenheid"? Van het standpunt des schrijvers beschouwd, is zij het geloof, en wel het Roomsch-Katholieke geloof, dat het geheele leven doordringt en dus ook op de ambachten veredelend werkt. Zoo was het in de middeleeuwen, toen „zoo„wel het materieele als het spiritueele uit de diepere „beginselen van eene aesthetisch-moreel-philosophische „beschaving" voortkwamen.

Het valt niet te ontkennen dat er over geheel Europa menschen gevonden worden, die in de herleving van deze middeleeuwsche beschaving hun ideaal zien. Maar hun aantal is betrekkelijk zeer gering en al reeds daarom alleen is het zeer de vraag, of die weinigen wel als de dragers bij uitnemendheid van de denkbeelden onzes tijds kunnen worden beschouwd. De gemeenschap, door den heer Diepenbrock bedoeld, is geheel iets anders dan die waarvan de so-

cialisten b.v. droomen. En staat het eenmaal vast, dat de hedendaagsche aanhangers van de middeleeuwsche levensopvatting tot de uitzonderingen behooren, dan is daarmede het betoog van den schrijver geheel ontzenuwd.

Buiten beslist Katholieke kringen zal men dan ook wel weinig waardeering voor Derkinderen's streven vinden. Want voor niet-Katholieken is niet alleen de „bijzondere religieuse beteekenis" van de wandschildering verborgen, maar zij zullen zelfs moeite hebben daarin „eene reiniging en wedergeboorte" te zien. Immers zij kunnen het kunstwerk „niet van zijn „religieuse zijde kennen en beminnen", veel minder „daarin een teeken begroeten van den éénen grooten „drang naar regeneratie en regeling der machten van „het stoffelijke en geestelijke leven, die niet enkel op „de veredeling der ambachten van zegenbrengenden „invloed zal zijn, maar ook voorbereiden den welge„ordenden arbeid, waarin het geloof der gemeente „zich kan openbaren."

Inderdaad, wanneer hier de denkbeelden van de negentiende, haast twintigste eeuw zich uiten, dan zou het werkelijk waar zijn „wat men wel eens heeft „willen vermoeden, dat onze tijd geen ideën bezit." Want hoe schoon wellicht de gedachten zijn geweest, die den heer Derkinderen bij zijn schepping bezield hebben, hij kan daarvan geen enkele zijn eigen noemen, daar hij ze alleen door ernstige en volhardende studie van een beschaving, die lang achter ons ligt, in zich kon opnemen.

Nu is het waar, dat bv. de meesters der Renaissance iets dergelijks hebben gedaan, en dat desniettegenstaande hun kunst toch hun tijd duidelijk weerspiegelt. Maar het mag nooit vergeten worden, dat de Renaissancisten en de Humanisten van de Romeinsche beschaving slechts enkele uiterlijkheden hebben overgenomen; mogen zij wellicht een oogenblik hebben gemeend de maatschappij der 15e eeuw naar het antieke model te kunnen vervormen, die illusie heeft niet lang geduurd. De beschaving ging haar weg; in haar loop vermocht het streven van enkelen geen verandering te brengen.

Daarom is het wel zeker, dat ook de invloed van onze neo-mystieken, die de „geheele herleving der „middeleeuwsche cultuur in het Europa der XIXe eeuw" verwachten, zich in den stroom onzer beschaving zoo weinig zal doen gevoelen, dat reeds een volgend geslacht daar niets meer van zal bespeuren.

De meesters der 15e eeuw moesten hunne kennis van het antieke leven, van de antieke kunst verkrijgen door het bestudeeren van enkele handschriften, van schaarsche fragmenten. Wat hen ontbrak, moesten zij door hun *verbeelding* aanvullen. En nu is het juist in die verbeelding, dat zich hun *eigen* voelen en denken uit, en daardoor is hun werk zoo geheel overeenkomstig hun tijd. Doch onze neo-mystieken, neogothieken of neo-middeleeuwers (men kieze hier de definitie, die men de juiste acht) vinden de geheele middeleeuwen zoo uitvoerig bestudeerd en beschreven, dat voor hun verbeelding niets meer te doen overblijft.

De „Gallo-Germaansche schare van archeologen" heeft overal het helderste licht ontstoken, zoodat, om met Carlyle te spreken *not the smallest cranny or doghole remains unilluminated.* Wie „Lassus, Viollet„le-Duc, Didron Dom Guéranger" bestudeerd heeft, kan zooveel van den middeleeuwschen geest in zich opnemen als hij verkiest. Maar dit zal hem toch niet naar de middeleeuwen terugverplaatsen, nog veel minder dit tijdperk tot ons doen terugbrengen.

En nu is het jammer dat Derkinderen, Diepenbrock, Cuypers, wijlen Alberdingk Thijm en nog verscheidene anderen geen ander ideaal kennen, dan ons de geheele „cultuur" der middeleeuwen te doen herleven, een streven, dat noodzakelijk falen moet, ofschoon het verklaarbaar is bij diegenen, die aan de „levenseenheid" door het geloof, zooals die vóór de Hervorming bestond, vasthouden.

Onlangs kon men in de dagbladen lezen, dat er zich ergens een vereeniging had gevormd, die zich ten doel stelde, om ons de antieke beschaving, zooals die zich bij de Hellenen het schoonste had geopenbaard, weer in haar geheelen omvang terug te geven. Er is toen van vele zijden den spot gedreven met dit voornemen, om ook de goden van den Olympus in eere te herstellen en de aloude spelen en mysteriën te doen herleven. Toch is deze poging al niet belachlijker dan het ideaal, dat den neo middeleeuwers voorzweeft.

Want men moet zich niet van de wijs laten brengen door het feit dat de symboliek, de mystiek, de contemplatie, op het oogenblik, voor zoolang het duurt, in de mode zijn. De mode wisselt zoo snel, dat wat nu in den smaak valt, over korten tijd reeds weer ouderwets wordt geacht. Misschien vindt een later onderzoeker nog wel verband tusschen naturalisme en nauwsluitende mouwen van damesjaponnen, en ziet hij een uiting der mystiek in den daarna ingetreden smaak voor ballonmouwen. En welke geestelijke modes zal hij te boekstaven hebben wanneer, zooals zich verwachten laat, de armbekleedsels der dames binnenkort weer nauwsluitend zullen zijn? Wij moeten het afwachten.

In het opstel van den heer Diepenbrock wordt men getroffen door de haast algeheele afwezigheid van alles, wat op het werk van Derkinderen als schilderij betrekking heeft. Alleen deze uiting vinden wij: „Het berust op een misverstand, hier een zoo„danige bekoring der kleuren te willen zoeken, als „sommigen der hedendaagsche schilderwerken eigen is „en in dubbelen zin is dit verkeerd, omdat bij den „zeer positieven inhoud der schildering geenerlei bre„king van kleuren zou passen, alsook omdat de kleuren „hier niet doel zijn, maar middel."

Evenwel, waarin dit misverstand bestaat, wordt ons niet duidelijk gemaakt. De didactische bedoeling van het geheel zou zeker niet geschaad zijn, indien er meer bekoring van de kleur ware uitgegaan; het is waar, ook bij het vermijden van alle kleur en het oningevuld laten der omtrekken zou de „positieve inhoud" duidelijk genoeg zijn uitgekomen. Doch nu de heer Derkinderen niet als schrijver, niet als teekenaar, maar als schilder aan het werk toog, nu rustte op hem de verplichting de kleur van het geheel zoo bekoorlijk mogelijk te maken. Aan die verplichting heeft hij niet voldaan, hetzij met opzet, hetzij uit onvermogen. Niemand zal hier echter het bewijs in kunnen vinden van de stelling, dat bij schilderijen van „positieven" inhoud alleen ongebroken kleuren passen.

Er is echter een andere verklaring voor het onaangenaam coloriet van het stuk en die is aannemelijker dan de uitlegging, die de heer Diepenbrock ons geeft. Die verklaring is deze, dat het door de „Gallo-Ger„maansche schare van archeologen" als vaststaande wordt aangenomen, dat alle middeleeuwsche schilderwerken zich hebben gekenmerkt door een hard, onaangenaam coloriet. De zeer verbleekte, haast alleen nog maar omtrekken vertoonende middeleeuwsche muurschilderingen, die op enkele plaatsen nog aanwezig waren of onder witkalk te voorschijn kwamen,

lieten wel niet toe om een juist oordeel over de oorspronkelijke tinten te vellen, maar men had zich nu eenmaal in het hoofd gesteld dat de middeleeuwen alleen harde kleuren hadden gekend, en daarom werden de gevonden fragmenten met de brutaalste tinten overgeschilderd, om zoo aan elken twijfel een einde te maken. De Sainte Chapelle te Parijs vooral is een afschrikwekkend voorbeeld van deze „polychromie", die helaas in vele zoo oude als nieuwe kerken van Europa is nagevolgd. En nu is het wel zeker, dat de heer Derkinderen door het navolgen dezer voorbeelden gemeend heeft echt „middeleeuwsch" te zijn.

In het opstel van den heer Diepenbrock zijn nog, behalve de aangehaalde, vele uitspraken, die tot nadenken stemmen, tot bestrijding uitlokken. In dien overvloed schuilt zeker geen geringe verdienste. Wij moeten het echter aan anderen overlaten een uitvoerige bespreking en weerlegging van het artikel te geven.

Slechts deze aanhaling moge nog volgen: „Het was „een tijdlang noodig, tegenover de afzichtelijkheid van „het alles hier te lande beheerschende utilitarisme, de „leer van de kunst *om* de kunst te prediken. Het was „goed en heerlijk, dat dit geschiedde door hen, die „hongerende naar de schoonheid, hunne jeugd God „noemden en hoogop, al naar mate de polsen gingen, „liederen zongen van de wedergeboorte der dingen. „Toen was over Holland de Lente gekomen. Zij hadden „wedergevonden het Gevoel, de Liefde, de Hartstocht „zoo meenden zij, maar meer nog dan dat was in hen „het verlangen om bewogen te worden. Dat het hierin „verborgene gevaar voor de rhetorica van den harts„tocht op velerlei wijzen gevreesd werd, ook dit reeds „bewijst dat het geloof in de kunst *om* de kunst een „fictie is, want wat anders is het ontwijfelbare symp„toom der decadence, dan in de schilderkunst de mate„rie *om* de materie, het woord *om* het woord in de „litteratuur, het timbre *om* het timbre in de muziek."

Hier heeft men een zeer karakteristiek staaltje van Diepenbrock's redeneering en bewijsvoering, waarin meer rhetoriek schuilt dan de schrijver wel zal vermoeden. Want allerlei wordt hier dooreengehaald. Met de „afzichtelijkheid van het alles hier te lande be„heerschende utilitarisme" wordt hier „de kunst *om* de kunst" gecontrasteerd, zonder dat het duidelijk is, welke tak van kunst bedoeld wordt. De „liederen," in verband met hetgeen volgt, maken het waarschijnlijk, dat wij hier aan de letterkunde hebben te denken; ook de „hartstocht" met haar „rhetorica" is met deze onderstelling niet in strijd. Maar hoe uit de letterkunde bewijzen kunnen worden afgeleid, die ook voor andere kunsten gelden, blijft duister. Daarom misschien vond de heer Diepenbrock het noodig, nog ten slotte aan te geven, waardoor het verval in de schilderkunst, de letterkunde en de muziek zich volgens hem zich pleegt te kenmerken. Maar die kenmerken zijn ook al niet duidelijk. Want het verband tusschen schilderkunst en materie is ver te zoeken, de beteekenis van het woord in de litteratuur wordt onderschat, en aan het timbre in de muziek een waarde toegekend, die zeker te hoog is.

Indien de heer Diepenbrock eenvoudig verklaard had, dat naar zijne meening eerst de *beteekenis* aan het kunstwerk verdienste geeft, dan was hij duidelijk geweest en hadden de lezers begrepen welke zijn bedoeling was. Het oude „*Gefühl ist alles*" heeft bij hem afgedaan. Hij heeft slechts bewondering voor de „koele „schoonheid", die het gevolg is van „bezonnenheid", hij toont zich alleen toegankelijk voor de tot dusverre zoo verachte verstandskunst. Maar hij mag het den beschouwers van Derkinderen's werk niet euvel duiden, indien de „zachte onverbiddelijkheid" daarvan, die tengevolge heeft dat alleen de onvoorwaardelijke bewonderaars van de middeleeuwen het kunnen genieten, velen afschrikt.

GEEN KUNSTENAAR.

Daar heerschte in den laatsten tijd een gedrukte stemming onder de kunstenaars der hoofdstad. Kwam men een van hen tegen (en dat gebeurt nog al eens), dan was het aanstonds te zien dat er wat haperde. Vooral de voorzitters van Arti, de Maatschappij, de Afdeeling en Architectura hadden blijkbaar iets dat hun hinderde.

Wat was het? Ontbrak het hun aan arbeid, gaf de kudde, die zij hoedden, reden tot ontevredenheid, hadden zij geen levenslust meer? Neen, mijnheer, niets van dit alles. Zij hadden *grieven*. Wat? Grieven? Jawel, grieven, en nog al tegen den Burgemeester van Amsterdam.

Waren zij dan te hoog in de inkomstenbelasting aangeslagen, wilde men hen wellicht als forensen te lijf of hadden zij plan zich bij den telephoon te laten aansluiten? O neen, hunne grieven waren ernstiger. Verbeeld u eens, daar benoemt die burgemeester een commissie om zich met de voorbereiding der feestelijkheden van 1898, het kroningsjaar, te belasten, en in die commissie kreeg. . . . . geen kunstenaar zitting! Is dat niet om uit je vel te springen?

Maar zij hebben het er niet bij gelaten en zij hebben nu in een adres, dat op pooten staat, den burgervader het ongepaste van zijn handelwijze onder het oog gebracht.

Zoo, zoo! Me dunkt, die Mr. Vening Meinesz komt nu in een lastig parket. Want verbeeld je, dat hij aan de bezwaren der adressanten wil tegemoet komen, wien moet hij nemen? De „kunstenaars" zingen natuurlijk allen net als de kindertjes in de Volewijk, die aan den boom hangen om door hun latere mama geplukt te worden: „Pluk mij, pluk mij, 'k zal alle dagen zoet zijn!"

Als ik een keuze moest doen. . . . Nu ja, *nomina sunt odiosa.*

HET RAADHUIS TE SLUIS.

Men schrijft aan de *Middelburgsche Courant* uit Sluis:

De werkzaamheden aan ons XIVe-eeuwsche raadhuis zijn thans druk aan den gang. Het dakschild aan de Marktzijde is vernieuwd en de dakvensters zijn aan beide zijden geplaatst. De luiken, in de stadskleuren — rood en wit — geschilderd, steken reeds aardig af bij het donker gekleurde leien dak. De leelijke groote kozijnen aan den anderen zijgevel zijn alle uitgebroken en vervangen door de steenen kozijnen van vroeger met hunne gekleurde omlijstingen.

De borstwering langs de Markt is geheel in den ouden toestand met tal van boogjes, dragende op gebeeldhouwde steenen kopjes, hersteld. Bij het wegbreken van de hardsteenen voorpui kwam de oude dorpel van het oorspronkelijke kozijn te voorschijn, waaruit blijkt dat de vroegere ingang heel wat lager heeft gelegen.

Ook in den kelder hebben ontgravingen plaats gehad, die nog tal van bijzonderheden aan het licht moeten hebben gebracht.

Te oordeelen naar hetgeen nu reeds tot stand is gebracht, mag men verwachten dat het raadhuis een sierlijk monument zal worden, waarop wij terecht trotsch mogen zijn.

Zooals bekend is, worden de werkzaamheden uit-

gevoerd naar de ontwerpen en onder de hoofdleiding van den bouwmeester J. A. Frederiks uit Middelburg, terwijl het dagelijksch toezicht wordt uitgeoefend door den gemeente-architect L. Noest te Sluis.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

Onder de vergaderingen, welke door de leden van het Instituut in den loop der jaren buiten 's-Gravenhage zijn gehouden, zal ongetwijfeld die, welke gedurende de dagen van 8 en 9 September jl. plaats vond, tot diegene behooren, welke alleraangenaamste herinneringen hebben achtergelaten bij hen, en het waren er ditmaal een honderdtal, die het genoegen hadden ze bij te wonen.

Door de zorgen van eene uitgebreide feëstcommissie, bestaande uit de te 's-Hertogenbosch en Heusden gevestigde Instituutsleden, waarbij de hoofdingenieur van den Waterstaat B. Hoogenboom als voorzitter en het lid O. E. van der Elst als secretaris fungeerden, was een uitgelezen programma vastgesteld, dat, begunstigd door het heerlijkste zomerweder, op de meest volledige en aangename wijze tot uitvoering kwam.

De vergadering werd gehouden in de groote zaal van de Liedertafel „Oefening en Uitspanning", die aan beide zijden was versierd met teekeningen op groote schaal en photographieën, betrekking hebbende op de werken en gebouwen, die na afloop van de vergadering zouden worden bezichtigd.

Daar de president W. F. Leemans door ambtsbezigheden was verhinderd tegenwoordig te zijn, nam de vice-president C. Lely de leiding van de werkzaamheden op zich en opende de vergadering met eenige woorden te wijden aan de nagedachtenis van twee leden, die wederom sedert de vorige bijeenkomst door den dood aan het Instituut waren ontvallen, te weten de heeren J. A. Schuurman, oud-directeur der publieke werken te Amsterdam, en J. Kater Tz., hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat in Groningen.

Iets wat in het Instituut hoogst zelden het geval is, de notulen der vorige vergadering, die ditmaal van zeer grooten omvang zijn, waren niet geheel gereed kunnen komen en zullen in de volgende vergadering aan de orde worden gesteld.

Uit eene mededeeling van den Raad van Bestuur bleek, dat gevolg was gegeven aan het besluit der vorige vergadering, om aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal mededeeling te doen, dat het Instituut zijn adhesie betuigt aan het adres der Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs in zake het aanhangig ontwerp van wet betreffende het bestuur der Polytechnische School.

Door tusschenkomst van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid waren de onderscheidingen (eene medaille met uitstekend uitgevoerd diploma) ontvangen, welke ter gelegenheid van de Chicago-tentoonstelling van 1893 aan het Instituut zijn toegekend.

Onder de ingekomen stukken behoorde eene circulaire van het raadslid G. B. H. F. Alpherts, betreffende een internationalen Verband für die Materialprüfungen der Technik, een uitvloeisel van de Züricher Conferentie betreffende beproeving van bouwmaterialen.

Een drietal verhandelingen waren in den laatsten tijd aangeboden, die alle een plaats in het Tijdschrift zullen vinden: van het lid A. Westenberg eene beschrijving van den bouw van een gedeelte spoorbaan der Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij, van het lid H. Paul eene beschrijving van het scheprad van het stoomgemaal in den Elsbroeker polder bij Hillegom, en van het voormalig lid W. Nivel, oud sectie-ingenieur van de Nederlandsche Zuiderspoorwegmaatschappij te Haarlem, eene beschrijving van den locaal-spoorweg 's Hertogenbosch—Haarlem—Sittard.

Een tweetal brieven van den heer W. H. ter Meulen, te Bodegraven, betreffende het bergen van schatten uit het wrak der Lutine, zullen als bijlagen in de notulen der vergadering worden opgenomen.

Zeer onlangs was van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid een verslag ontvangen van de in October 1895 verrichte proefmalingen met het nieuwe stoomgemaal te Schellingwoude, uitgebracht door den ingenieur F. Baucke, lid van het Instituut, waaraan insgelijks eene plaats in het Tijdschrift zal worden verleend.

De eerste voordracht werd gehouden door het lid jhr. F. E. P. Sandberg, die den bovenbouw der brug over de nieuwe rivier bij Heusden, met aanwijzing op de teekeningen, kortelijk, doch zooveel mogelijk toelichtte, waarna op gelijke wijze door het lid J. G. Schoth eene mededeeling werd gedaan omtrent de brug over het verruimd Heusdensch Kanaal.

Ter besparing van tijd had de oud-president J. F. W. Conrad er in toegestemd, dat reeds bij het programma werd afgedrukt eene mededeeling betreffende den stand van zaken aangaande het aanstaande zevende Congres van Binnenscheepvaart en omtrent een Deutsch-Oesterreichisch-Ungarischer Verband für Binnenschiffahrt.

Het lid J. de Koning vestigde ten slotte de aandacht op een Congres, dat tegen December e. k. door het Bestuur van de „Société des Ingénieurs Civils" te Parijs is georganiseerd.

Nadat eenige nieuwe leden waren aangenomen en anderen als zoodanig voorgesteld sloot de president de vergadering.

Onmiddellijk daarop begaven de leden zich naar de gereed liggende stoomboot „Stad Rotterdam", waarmede een tocht naar Heusden werd gedaan, eerst tot den mond van het Heusdensch Kanaal, waar een Waterstaatsdienstboot gereed lag om een gedeelte van de leden naar de werken in verband met den sluisbouw bij Andel te brengen, waarna de tocht naar Heusden werd voortgezet, waar allen weder bijeenkwamen om het keurig gerestaureerd Raadhuis met zijn sierlijken toren te bezichtigen en daarna den terugtocht te aanvaarden. Aan boord werd den leden van het Instituut een déjeuner aangeboden.

Deze dag werd besloten met een allergezelligsten maaltijd, waaraan ruim tachtig leden deelnamen en de heeren Ed. Cuypers, architekt te Amsterdam en L. C. Hezenmans, architekt te 's-Hertogenbosch als gasten aanzaten en die door den heer Lely werd gepresideerd.

Aan de leden werden twee verschillende keurig uitgevoerde menu's aangeboden, op artistieke wijze door het lid E. van Konijnenburg geïllustreerd.

Na een paar officieele toasten werd, zooals gewoonlijk, doch in zeer bescheiden mate, van de gelegenheid gebruik gemaakt om feestdronken uit te brengen, die op eene allervermakelijkste wijze werden afgewisseld door eene, door het lid van Konijnenburg zeer geestig ontworpen humoristische voorstelling van de tribulatiën in het vak van den ingenieur, door hem op hoogst komische wijze toegelicht.

De tweede dag van de bijeenkomst was in de eerste plaats gewijd aan een bezoek aan het nieuwe Stationsgebouw, hetwelk onder de leiding van den heer Cuypers (niet te verwarren met den bekenden

dr. Cuypers) in al de onderdeelen werd bezichtigd en door zeer velen wegens de bevallige proportiën en sierlijken gevel werd geroemd.

Na een bezoek aan het Raadhuis met zijn schoone gobelins, waar de wandschildering van den heer Derkinderen, door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen aan de gemeente aangeboden, geen onverdeelden bijval vond, wellicht ook door de gebrekkige verlichting, werd de beroemde St. Janskerk, onder geleide van den heer Hezenmans bezichtigd, vooral ook wat betreft de met zoo veel zorg uitgevoerd wordende restauratiewerken, die nauwkeurig werden beschouwd en toegelicht en voor welke slechts één roep van lof en bewondering werd vernomen.

Na deze vrij vermoeiende bezoeken was eenige rust een hoogst noodzakelijk vereischte. Per extra tram werd daarna door een veertigtal leden de tocht naar het kasteel van Heeswijk ondernomen.

De tijd, beschikbaar voor het bezoek aan dit kasteel met zijne merkwaardige verzamelingen, met groote kennis van zaken door den afgestorvenen eigenaar van den Bogaerde bijeengebracht, moest noodwendig zeer beperkt zijn. Niettemin werden door een paar ondergeschikte personen de leden in twee verschillende groepen zoodanig rondgeleid, dat een vrij voldoend overzicht van de daar verzamelde schatten werd verkregen. Eene beschrijving daarvan te geven, ligt buiten het bestek van dit verslag.

Zeer zeker is de welsprekende feestdronk, waarmede de heer Lely aan den maaltijd reeds den dank der leden aan de Commissie van organisatie had betuigd, eene in alle opzichten verdiende hulde geweest.

T.

DE GROOTE- OF ST.-MICHAËLSKERK TE ZWOLLE.

De *Prov. Overijselsche en Zwolsche Courant* gaf dezer dagen eene uitvoerige beschrijving van bovengenoemde kerk. Na vermelding in welken droevigen toestand de kerk zich vóór de restauratie bevond en uiteengezet te hebben met welke moeilijkheden men te kampen had om de voor de herstelling noodige fondsen te vinden, wordt omtrent het gebouw het navolgende medegedeeld:

De kerk dagteekent uit de eerste jaren der 15e eeuw. Op den 10n Juli van het jaar 1406 werd de eerste steen gelegd.

Mille quater C sex annis Julii quoque deno
Fit templi Swollis primum fundatio terris.

Vermoedelijk is er een halve eeuw met den bouw gemoeid geweest. Een toren, nu verdwenen, verrees er naast, dank zij de goede zorgen der stad.

Die toren werd in 1548 door den bliksem getroffen. Hij werd weder opgetrokken en onderging in 1606 hetzelfde lot. Wederom werd de ramp hersteld, maar in 1669 werd het gebouw ten derde male geraakt. De stomp bleef toen nog staan, maar zij stortte ineen in 1682. In 1686 werd door de stad ƒ 30,000 genegotieerd tot herstel der St.-Michaëlskerk en toren van de ramp in 1682, maar tot herbouw van den toren kwam het niet. Op de plaats waar hij stond werd een consistoriekamer opgetrokken. (*)

De kerk behoort tot de hallenkerken, een gewijzigde vorm der Gothische kerken. Terwijl men in de Gothische basiliek naast de hoofdbeuk de zijbeuken vindt, die het gewelf der hoofdbeuk schragen, verheffen zich hier de beuken naast elkander tot op gelijke hoogte. Hier geen luchtbogen met vrijstaande schraagpijlers, waardoor aan den Gothischen dom, trots de zwaarte en den omvang, zulk een licht en sierlijk voorkomen wordt gegeven. Zij zijn overbodig. De buitenmuren, door beeren gesteund, dragen het gewelf, terwijl een tweetal rijen pilaren dienzelfden dienst verrichten als midden-steunpunten. De breede beuken, allen even hoog opgetrokken, geven aan het inwendige der hallenkerk een ruim, breed, grootsch voorkomen. Deze kerken van eenvoudige constructie, werden — men zie Gugel's *Geschiedenis der Bouwstijlen* — voornamelijk aangetroffen in landstreken, waar, uit gebrek aan bergsteen, de gebakken steen de eenige of wel de voornaamste bouwstof uitmaakte.

Bij de pilaren heeft men gebruik gemaakt van berg- en baksteen. Men heeft vermoedelijk eerst met rijker hand bergsteen gebruikt dan later, althans de pilaren bij het koor bleken, na van de witsellaag ontdaan te zijn, voor een goed deel uit bergsteen te bestaan. Maar bij de overige vindt men op een basement van bergsteen, om de andere, lagen berg- en baksteen. Bij de herstelling van het inwendige heeft men de bergsteen onbedekt gelaten en de lagen baksteen bepleisterd. De kolonnetten, die langs de pilaren omhoog stijgen tot aan de kapiteelen, zijn geheel van bergsteen. Van het kapiteel af loopen de ribben langs de gewelven samen. Een gedeelte der ribben en de sluitsteen waar zij samenkomen zijn verguld, terwijl in de aansluitende vakken sierlijk schilderwerk is aangebracht in den geest als bij het wegnemen der witsellaag op de meeste plaatsen werd aangetroffen. De muren van het gebouw zijn in lichte tint afgewerkt.

De strenge, eenvoudige constructie van het gebouw biedt geen gelegenheid voor uiterlijken tooi. De muren rijzen forsch omhoog, gesteund door stevige beeren met eenvoudige afdekking. Alleen bij de traceeringen der ramen — langs de zijde der kerk vierledig en bij het koor meest drieledig — zijn schoone, afwisselende architectonische figuren aangebracht. De ruitjes zijn in lood gevat. Het plan om in een paar der ramen wapens in gekleurd glas aan te brengen, het rijkswapen en het wapen der kerkelijke gemeente, is tot dusver niet verwezenlijkt.

Op het prachtige snijwerk van predikstoel, orgel, doop- en koorhek hebben wij herhaaldelijk gewezen. Nu een en ander in den oorspronkelijken staat is hersteld, ontdaan van de verflagen die beletten dat de lijnen uitkwamen, nu de banken daarmede goeddeels in overeenstemming zijn gebracht, nu de koperen lichtkronen weder den middenbeuk sieren, is een geheel verkregen passend bij den verheven indruk van het kerkgebouw.

Als wij ons wilden begeven in een meer gedetailleerde beschrijving van de kerk zelf in verband met de historie zou ons overzicht veel te uitvoerig worden. Slechts enkele opmerkingen dus. Wat den predikstoel betreft moet worden vermeld dat men hier staat voor het werk van Adam Straes van Weilburg in Nassau en dat deze stoel is vervaardigd van 1617 tot 1622. De datum staat op de trap. Het onderste stootbord is vlak, in de tweede is gesneden het jaartal MDCXVII en vervolgens op ieder volgend MDCXVIII tot MDCXXII, terwijl men op het bovenste of achtste leest: so là ich ha gew.: zoo lang heb ik gewerkt. Dat de man bloot heeft gestaan aan aan- en opmerkingen is af te leiden uit een der rijmpjes op het werk:

Alsoo kan ment niet maken
Onverstant komt int perck,
Mar verstant kant wel smaken
Pryst een goet werck.

En dat het hier een Protestantsch werk gold, blijkt wel uit een ander rijmpje:

God almachtich heer behoort
Alleen Hem de eer,
Na syn godlycke woort
En geen Heylighen meer.

Straes ontving voor zijn werk de somma van ƒ 2500 ongeveer, slechts het dubbele van hetgeen thans de restauratie van den stoel kostte. Hij sterf hier-ter stede doodarm, en zijn weduwe moest door aalmoezen tegen den hongerdood worden beveiligd.

Het oude orgel werd in 1682 met den val van den toren meegesleept. Het nieuwe kwam van 1719 tot 1721 tot stand en het is in de eerste plaats te danken aan den burgemeester Bernard Huete, die er ƒ 14,000 voor beschikbaar stelde.

Het koorhek is van zeer ouden datum en draagt het jaartal 1597. 't Bewijst dat ook in de eerste tijden der Hervorming prijs gesteld werd op het meer sierlijke in het kerkgebouw.

Hier en daar aan de zijde van het koor vindt men nog enkele overblijfselen van muurschilderingen. Ze zijn bij het verwijderen der witsellagen ontbloot en bewaard. Sommige gedeelten — o. a. een der koppen op den pilaar bij het koorhek — zijn vol uitdrukking.

Tegen den muur nabij het koor is een steen geplaatst, die vroeger als grafzerk heeft dienst gedaan en gelegen was voor de Meensliedenbank. 't Is de steen die het graf dekte van den schilder Gerhard ter Borch, den beroemden Overijselaar. Hij overleed te Deventer, maar zijn overschot werd op zijn verzoek in 't familiegraf van de Ter Borchs begraven. „gert ter borch" staat met zeer eenvoudige letters op den steen gebeiteld en daaronder is ter nadere aanwijzing en verduidelijking in dezelfde karakters gebeiteld: „Gerhard ter Borch." 't Nommer van den steen is 339.

Daarboven is een rijk gebeeldhouwde steen geplaatst, die vroeger grootendeels achter de Latijnsche schoolbanken zat verscholen. „Cornelys Jan Meckeren Anne Domnij 1584 21 February" staat er op, terwijl er voorts een Hollandsch en Latijnsch grafdichtje op voorkomt, benevens de afbeelding van een kreeft die den wereldbol (rijksappel) draagt. De beteekenis van een en ander is niet bekend De heer Elberts vermoedt — zie „Wandelingen" — dat het een zinspeling is op den achteruitgang (kreeftengang) der R. K. kerk, die vier jaren vroeger door de Hervorming uit dit gebouw werd verdrongen.

Aan de andere zijde van de kerk is bij het afbikken der muren nog een steen aan den dag gebracht, een grafsteen. Onder de zeer beschadigde voorstelling van het kruis leest men:

Anno. Domini. M.CCCC.XXV.
ysse. die. Sancti. Severi. Episcopi.
obiit. Lubbers. Wilhelm.
Orate. pro. eeo.

(*) Men vindt over een en ander verschillende bijzonderheden in Elberts „Wandelingen in en om Zwolle" en natuurlijk in Van Hattum „Geschiedenissen der stad Zwolle."

gat is:

In het jaar des Heeren 1425,
op den dag van den Heiligen
Severus, Bisschop,
stierf Willem Lubbers.
Bidt voor hem.

Wanneer wij nu nog vermelden, dat op de consistoriekamer een schilderstuk hangt van H. ten Oever (1691) de toenmalige vijf predikanten voorstellende (in den jare 1883 door den heer W. A. Hopman voor een bedrag van *f* 594.20 verdoekt), meenen wij het belangrijkste, dat den toeschouwer in de kerk wacht, te hebben vermeld. De zuilengang bij de trap onder het orgel is indrukwekkend.

De strenge lijnen van den uiterlijken bouw der kerk worden aangenaam afgewisseld door het rijk geornamenteerde voorportaal — de hoofdingang der kerk — en door de beide gebouwtjes, die zich daarnaast, rechts en links, verheffen.

Het voorportaal is uit een later tijdperk dan de kerk zelf, 't geen ten overvloede duidelijk bleek bij de herstelling. Men heeft nl. in den kerkmuur achter het portaal onder de kalklaag nog den vorm aangetroffen van het raam dat er vroeger was geplaatst. De herstelling heeft trouwens zelf herhaaldelijk gegevens verstrekt voor het werk. Zoo zijn b.v. bij de deuren de kraagsteenen weder voor den dag gekomen. Ze waren eenvoudig in boogvorm bepleisterd.

Het voorportaal is uit een iets later tijdperk, het Gothische, dan de kerk. De spitsboog heeft gedeeltelijk plaats gemaakt voor den rondboog; de zuivere lijnen der ornamentiek, altijd streng aan het hoofdmotief gehouden, naderen het grillige, het meer sierlijke van den style flamboyant van een later tijdperk. Zoowel het raamkozijn als het groote deurkozijn dragen daarvan de kenmerken. Op de lijst en langs de hoeken zijn sierlijke pinakels aangebracht met rijke afsluitingen gedekt. Ook hier gaf het werk zelf inlichting nopens den vroegeren toestand.

De geheele onderbouw van het portaal is van Bentheimer steen opgetrokken. De stijlen van het kozijn en de ornamentiek der bogen zijn mede van deze steen. Ten deele is dit bij de herstelling vernieuwd, ten deele is gebruik gemaakt van het bestaande. Ook de consoles en pinakels zijn van genoemde steensoort. In het bovenste deel brengt onze roode baksteen een aardige afwisseling, terwijl het geheel bekroond wordt door een lijst en balustrade van Bentheimer steen. Op de spits staat het beeld van St. Michael — den Schutspatroon der kerk — den draak doorstekende. De meer zware vorm van de spits past bij den stevigen onderbouw. Groote eikenhouten deuren, mede in dien stijl gehouden, sluiten zich goed aan bij 't geheel. Een deur die naar het oude torentje voerde naast het portaal is daarvoor als model genomen.

Het artikel geeft voorts eene beschrijving van de gebouwen ter weerszijden van het portaal en besluit dan als volgt:

Een merkwaardig bouwstuk uit vroeger eeuwen is voor verder verval bewaard en weder geworden tot een sieraad voor onze stad. Wij meenen hier recht te doen ervaren aan wie dit toekomt door, vóór alles, den naam te noemen van Jhr. Mr Victor de Stuers. Wij hebben hem reeds genoemd in verband met het *Gids*-artikel dat den stoot heeft gegeven aan een betere kunstrichting ten onzent, maar wij meenen dien naam hier nogmaals te moeten plaatsen waar wij melding maken van de voltooiing van een werk, dat onder den indruk van die betere richting is aangevangen, voortgezet en ten einde gebracht. De namen van Dr. P. J. H. Cuypers en van den heer Hezenmans, den architect van de Kathedraal van St. Jan te 's-Hertogenbosch, onder wier onmiddellijk toezicht de plannen werden ontworpen en voltooid, zijn reeds vanzelf aan 't werk verbonden, terwijl die van den heer F. C. Koch alhier, onder wiens leiding alles werd verricht en die jaren lang, dag aan dag, er zijn goede zorgen aan wijdde, er eveneens aan verknocht blijft. Een opmerking mag hier nog worden bijgevoegd. Gedurende al de jaren dat men met den arbeid doende was, een arbeid van zeer moeilijken en gevaarlijken aard, is voor zoover wij weten niet één enkel ongeval van de werklieden te vermelden geweest. Naast den bekwamen mag hier ook de zorgvuldige bouwmeester en zijn onderhebbend, mede met het toezicht belast personeel worden geroemd, in de eerste plaats de heer Volkers, de aannemer van 't werk gedurende de vier laatste jaren en de vervaardiger der nieuwe banken in het ruim.

En waar wij vermeldden tot welke offers de leden der gemeente zich bereid toonden, daar dient voorzeker mede hulde gebracht te worden in de eerste plaats aan het college van kerkvoogden dat zich zooveel moeite, tijd en opofferingen getroostte om de zaak tot een goed einde te brengen, en voorts aan het college van notabelen, dat op zoo onbekrompen wijze de vereischte gelden voteerde en kerkvoogden tot het volbrengen van het groote werk in staat stelde.

Overigens weten wij allen dat, wanneer het een belangrijke zaak geldt, die over vele jaren loopt, in den regel slechts een enkele speciaal daarvoor opkomt. En daarom meenen wij dit artikel te moeten besluiten met den naam van hem die van den aanvang af de ziel van het werk is geweest, die gedurende tal van jaren, trots tegenspoed, verminderde belangstelling of ongunstige toestanden, rustig voorwaarts is gegaan naar het doel dat hij zich had gesteld, die zelf vol vertrouwen op den goeden uitslag van het schoone werk anderen door zijn ijver en toewijding heeft weten te bezielen, — den naam van den president-kerkvoogd, Mr. W. F. E. baron van Aerssen.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

Woensdag 9 September werd de 1039ste vergadering gehouden.

Met een hartelijk inleidend woord van den voorzitter werd het winterseizoen ingegaan en, nadat de notulen gelezen en goed bevonden waren, werden de nieuw toegetreden aspirantleden geïnstalleerd.

Hierna kwam aan de orde de behandeling van het verslag, door den heer C. W. Nijhoff uitgebracht als afgevaardigde van het Genootschap in de commissie van de Maatschappij van Nijverheid, waarin voorgesteld werd een subsidie te verleenen voor een practisch werk voor timmerlieden, uit te geven door de Mij. v. Nijverheid. Na een vrij lang debat, waaraan door de heeren Leliman, De Bazel en den voorzitter werd deelgenomen, werd besloten een subsidie te verleenen van f 75.

Alvorens de verkiezing van een bestuurslid (vacature Paul J. de Jongh) aan de orde te stellen, las de voorzitter een schrijven, waarin ook de heer A. H. Zinsmeister wegens drukke werkzaamheden voor zijn functie als 2de secretaris bedankt, zoodat twee nieuwe bestuursleden moeten gekozen worden.

De voorzitter wees erop dat voor de vacature Zinsmeister pas op een volgende vergadering kan gestemd worden; hij meent dit nu te moeten mededeelen, daar thans slechts een nieuw bestuurslid gekozen moet worden. De functiën van 1en en 2en secr. worden in 't bestuur geregeld als in de vacature Zinsmeister voorzien is.

Met 14 en tevens algemeene stemmen werd gekozen de heer J. G. van Gendt ALzn., die niet ter vergadering aanwezig was. Vervolgens circuleerden eenige plaatwerken en ten slotte werd door den heer Leliman een opwekkend woord gesproken tot alle leden en speciaal tot de jongeren, om, door het vertalen van belangrijke mededeelingen uit buitenlandsche tijdschriften, een meer algemeen en belangrijk karakter aan het Genootschapsorgaan te verleenen.

Na dankzegging aan den heer Leliman voor zijne vriendelijke woorden werd de vergadering gesloten

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's Gravenhage. De Vereeniging „Arti et Industriae" alhier, zal van Woensdag 16 September af tot en met Woensdag 30 September a. s. eene tentoonstelling geven in de lokalen van den „Haagschen Kunstkring" van schetsen en teekeningen van den architect Dr. P. J. H. Cuypers, te Amsterdam.

Op deze tentoonstelling zullen behalve verschillende ontwerpen op kerkelijk gebied, ook schetsen en teekeningen aanwezig zijn, die gediend hebben voor den bouw en de decoratie van het Rijksmuseum, het Centraalstation te Amsterdam en vele andere bouwwerken.

Voor een ieder die ook slechts eenigszins belangstelt in de ontwikkeling der kunsten in Nederland, belooft deze expositie veel, niet alleen wat betreft de waarde der ontwerpen, maar ook ten opzichte van de trapsgewijze ontwikkeling der kunst op het gebied van bouw- en beeldhouwkunst en kunstnijverheid.

De dagen zijn niet vergeten dat met zekere terughouding over de kunstrichting van Dr. Cuypers gesproken werd. De tentoonstelling zal alle vakbeoefenaars leeren, welke arbeid er noodig is geweest voor dien pionnier op kunstgebied, om de richting zijner overtuiging te doen veldwinnen; hoeveel moeite, vlijt en groot arbeidsvermogen door hem is ontwikkeld om het toen nog braak liggende veld der kunst in cultuur te brengen, en dit te meer, daar hij aan alle zijden te strijden had met onbekendheid, gebrek aan belangstelling en onwil van vakgenooten.

Die tentoonstelling is een levensgeschiedenis, en hoe men nu moge denken over de richting door Dr. Cuypers voorgestaan, ieder onbevooroordeeld bezoeker, slechts eenigszins bekend met de kunst van voorheen en thans, zal een warm woord van hulde niet kunnen onthouden aan den man die zijn leven ten beste gaf aan de kunst die hem lief was.

Daarom ook kunnen wij èn vakmannen èn leeken niet genoeg aanbevelen aan deze expositie een bezoek te brengen. De Vereeniging „Arti et Industriae", strijdende voor de ontwikkeling der kunsten en de nijverheid, greep deze gelegenheid aan om dit werk te brengen onder de oogen van het publiek. Wij hopen hartelijk dat zij voor deze poging door een overtalrijk bezoek zal beloond worden.

Leeuwarden. Het voorstel van B. en W. om de jaarwedde van den directeur der gemeentewerken, thans bedragende f 2400, op grond van zijn bijzonderen ijver en van de nauwgezetheid, waarmede hij zijne betrekking waarneemt, met ingang van 1 Januari 1897, te bepalen op het maximum van f 2800, werd door den Gemeenteraad met op één na algemeene stemmen aangenomen.

Haarlem. Zondag 13 Sept. zal in het Museum van Kunstnijverheid de tentoonstelling van schoeisel uit verschillende landen en tijdperken geopend worden. De voornaamste bijdrage tot deze tentoonstelling werd geleverd door den heer Ph. Zilcken, kunstschilder te 's-Gravenhage.

Dordrecht. Een voorstel van het Hoofdbestuur der tentoonstelling om den aanvankelijk aangenomen naam „Tentoonstelling van Oude en Nieuwe Kunstnijverheid" te veranderen in „Tentoonstelling voor Nijverheid en Kunst" werd na uitvoerige discussie aangenomen.

Deventer. De leden der Bouwkundige Vereeniging zullen Zaterdag, 12 dezer, een feestvergadering houden ter eere van den heer H. H. Beltman, die alsdan zijn 25-jarig jubilé als voorzitter dier vereeniging zal vieren.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

verleend een tweejarig verlof wegens ziekte, aan den ingenieur 2e kl. J. Th. P. J. Straatman en den opzichter 1e kl. J. J Sterkenburg;

benoemd tot opzichter 1e kl. de waarn. opz. 2e kl. P. van der Bijl; tot opz. 2e kl. en geplaatst in de res. Japara, de ambt. op wachtgeld W. L. Mulder.

— Bij den aanleg van Staatsspoorwegen in Ned.-Indië is:

eervol ontheven van de leiding van den aanleg der lijnen Malang—Blitar en Tarik—Soerabaja, de hoofdingenieur Th. F. A. Delprat;

opgedragen de leiding van den aanleg van de lijnen Malang—Blitar en Tarik—Soerabaja aan den ingenieur 1e kl. W. de Jongh Dzn., met Soerabaja als standplaats; van de lijn Batavia—Tangerang—Bantam, aan den hoofdingenieur Th. F. A. Delprat met Batavia als standplaats;

benoemd tot bouwkundig ambtenaar 1e kl. de bouwkundige ambtenaar 2e kl H. A Koopmans; tot bouwkundig ambtenaar 2e kl de opzichters 1e kl. A. Ghysels Mzn., J. P. van Stenis, E. G. Wijers en L. K. Lindhout; tot tijdelijk opzichter 1e kl. de tijdelijke opzichter 2e kl. A. Martherus; tot tijdelijk opzichter 2e kl. A. W. Evkelenboom, vroeger die betrekking bekleed hebbende, en de tijdelijke opzichters 3e kl. E. R. Sené en C. D. Esche, met bepaling dat de ambtenaar L. K. Lindhout tijdelijk blijft adjunct-chef der 2e afd. bij de exploitatie van den Staatsspoorweg ter Sumatra's Westkust; tot tijdelijk teekenaar 1e kl. J. Feher;

geplaatst bij de lijn Batavia—Tangerang—Bantam: de bouwkundige ambtenaren 1e kl J. P. J. H. Alsdorff en H. Hesselink; de tijd. opzichter 2e kl. A. Martherus; de tijdelijke opzichter 3e kl. A. M. Beek; de tijd. onderopz. 1e kl. V. F. de Roo, R. W. Burgemeestre en H. C. F. Fraeyhoven; de tijd. onderopzichters 2e kl. J. J. G. Laurens, W. L. N. Radius, D. J. van Noordt en L. M. Haaksma; de tijd. onderopzichters 3e kl. D. van Kuilenburg en J. C. D. Baumgarten.

— Op verzoek is eervol uit 's lands dienst ontslagen de hoofdinspecteur der spoorwegdiensten en van het stoomwezen, tevens chef der afdeeling spoor- en tramwegen en stoomwezen van het Departement der B. O. W., J. W. Th. van Schaik.

— Bij de exploitatie der Staatsspoorwegen op Java is benoemd tot onderopzichter 1e kl. en geplaatst bij de Westerlijnen de ambtenaar op wachtgeld P. J. Birsak.

— Bij Kon. besluit is, met ingang van 1 October, benoemd tot ingenieur 2e kl. voor het stoomwezen, de adspirant-ingenieur D. Okhuizen.

— Door den Min. van Kol. is de heer J. W. de Bruyn Kops gesteld ter beschikking van den Gouv.-Gen. van Ned.-Indië, om te worden benoemd tot adspirant-ingenieur bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken daar te lande.

— Tot opzichter 3e klasse, belast met het onderzoek der groote spoorwegbruggen, is bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen benoemd, met ingang van 15 Sept., de heer J. C. Henning te Eindhoven.

— De heer R. van Wijck te Heteren, een bekend industrieel op het gebied der steenfabrikage, is in den ouderdom van 77 jaren overleden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Hoofdingenieur van den prov. waterstaat in Groningen. Jaarwedde f 4000. Adres vóór 1 Oct. aan het College van Gedeputeerde staten. *(Zie adv. in dit no.)*

— Machineteekenaar, in staat zelfstandig te werken. Adres, met omschrijving van doorloopen studiën en werkkring, aan de Haarlemsche Machinefabriek, voorh. Gebr. Figee, Haarlem.

— Ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië kunnen worden gesteld om te worden benoemd tot opzichter der 3e klasse bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië drie personen, die met voldoenden uitslag hebben afgelegd het examen voor opzichter bij den Rijkswaterstaat in Nederland.

Aanmelding vóór 15 October bij gezegeld adres aan het Departement van Koloniën. *(Zie verder Staatscourant No. 204).*

— Gemeentearchitect van Leeuwarderadeel. Jaarwedde f 1000, met uitzicht op 3 tweejaarlijksche verhoogingen ad f 100. Adres vóór 16 Sept. aan B. en W.

— Gemeenteopzichter van Voorst. Jaarwedde *f* 600. Vereischten: kennis van aanleg en onderhoud van wegen en volledige kennis van het bouwvak. Adres vóór 20 Sept. aan B. en W.

— Directeur der gemeentelijke gasfabriek en waterleiding te Zutfen. Jaarwedde f 2450. Het diploma van technoloog strekt tot aanbeveling. Adres vóór 20 Sept. aan den Burgemeester.

— Gemeente-bouwmeester te Vlissingen. Jaarwedde f 1400 en vrije woning. Adres op zegel, met opgaaf van leeftijd, werkkring enz. vóór 24 Sept., aan den Burgemeester.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.)

— Bekwaam bouwk. opzichter en uitvoerder, die zelfstandig kan werken en goed detailleeren, biedt zich door beëindiging van den verbouw der kantoren van de firma W. A. Scholten te Groningen aan. De beste getuigen staan ten dienste. Adres onder nº. 13 bureau dezes. (2)

— Een bouwk. opzichter, practisch en theoretisch ontwikkeld, bekend met de uitvoering van werken, biedt zich aan als opzichter, uitvoerder of onderbaas. Adres onder no. 14 bureau dezes. (1)

— Bouwkundig teekenaar, gewoon zelfstandig te werken, voor de avonduren. Adres no. 122, boekh. Joh. G. Stemler Cz., Amsterdam. *(Zie adv. in dit no.)* (1)

HOOFDINGENIEUR
van den PROVINCIALEN WATERSTAAT in Groningen.

De COMMISSARIS DER KONINGIN in de Provincie *Groningen* maakt bekend, dat in deze Provincie is opengevallen de betrekking van **HOOFDINGENIEUR van den Provincialen Waterstaat**, aan welke betrekking eene JAARWEDDE verbonden is van *f* **4000.**

Zij, die voor deze betrekking in aanmerking wenschen te komen, zullen zich spoedig, ***uiterlijk vóór 1 October a.s.***, bij gezegeld adres hebben te wenden tot het College van Gedeputeerde Staten, op voordracht van welk College de benoeming door de Staten geschiedt.

Groningen, 5 September 1896.

De Commissaris der Koningin voornoemd:
GEERTSEMA.

Een Bouwkundig Teekenaar,

gewoon zelfstandig te werken, wenscht **zich belast** met **werkzaamheden** voor de **avonduren.** Uitstekende referentien. Brieven onder No. 122 a/d. Boekh. JOH. G. STEMLER Czn, *Amsterdam.*

WATER? Artesische en Nortonputten.

Bovenstaande putten worden geleverd in verschillende afmetingen, voor elke hoeveelheid wordt gegarandeerd.

GEBR. ROSZMARK.

Machinefabriek en specialiteiten in Grondboringen.

ALMELO.

D. J. BREEDVELD,
Steenhouwer. **DORDRECHT.**
Hardsteen-, Marmer- en Zandsteenwerken
SCHOORSTEENMANTELS.
Draaierij van **Morley, Savonière** en **St. Joire.**

Corns. GIPS Cornszoon, Dordrecht.

CREOSOTEEREN
BURNETTEEREN } **op strengste keur.**
KYANISEEREN
GEDEELTELIJKE CREOSOTEERING.
HOUTHANDEL — DWARSLIGGERS.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

A. P. SCHOTEL G^ZN.
DORDRECHT.
Stoommarmerzagerij Steenhouwerij.
Steen- en Marmerhandel.

Naamlooze Vennootschap
STEENHOUWERIJEN EN MARMERZAGERIJEN,
voorh. onder de Firma A. SINGELS Az.,
DORDRECHT.

Groothandel in **Hardsteen, Marmers,** Duitsche en Engelsche **Zandsteenen,** Fransche **Kalksteenen, Molen-** en **Slijpsteenen,** Noorsch en Zweedsch **Graniet.**
Eigen gezaagd Italiaansch **Marmer,** in verschillende afmetingen.
Witmarmeren, Namensche en **Bremer Tegels.**
Magazijn van **Marmeren Schoorsteenmantels,** geheel nieuw ingericht volgens de eischen des tijds.
Concurreerende prijzen.

M. N. ANDRIESEN,
Kunstsmid, ROTTERDAM.
Maakt op aanvrage ontwerpen van alle soorten **Kunstsmeedwerken,** als **Hekwerken, Sierankers, Deurpaneelen, Balkonhekken, Reclameborden** enz.

FRANS OOMEN
OOSTERHOUT
STOOMPOTTENBAKKERIJ

COLUMBIA's CARBOLINEUM.
naar verbeterde recepten, overtreft andere soorten door zijne *schoone bruine kleur.* Verkrijgbaar bij G. J. P. VAN STRAATEN, *Houthandelaar,* Amsterdam.

GRANIET.
J. H. P. JANSE,
Marnixstraat 364.
AMSTERDAM.

HOUTEN
Parketvloeren.
GEBR. VAN MALSEN,
Stoomtimmerfabriek. — DEN HAAG.

KON. NED. GROFSMEDERIJ,
LEIDEN.
Machine-, Stoomketel- en Constructiefabriek. Scheepsbouwwerf met Dwarshelling, lang 50 M. Stoombooten-, Bagger- en Spoorwegmateriaal. IJzer- en Kopergieterij. Zware en Lichte Smeewerken. Ankers, IJzeren en Stalen Kettingen met certificaat van Lloyd's en Bureau Veritas

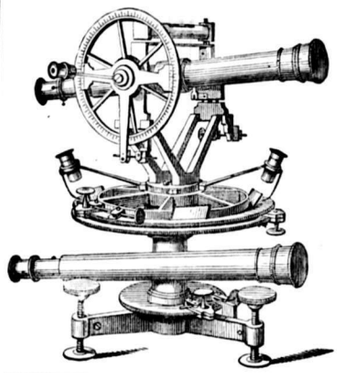

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

De aandacht van *H.H. ARCHITECTEN* wordt **gevestigd** op de ***rijke monstercollectie*** van **HANG- en SLUITWERK** voor HEEREN-HUIZEN, VILLA's, HOTELS, SOCIETEITEN, CAFÉ's enz. Alles in stijl, naar **prachtige dessins uitgevoerd** in cuivre poli en in *alle kleuren* van BRONS.

A. S. KEIJ, Wijnstraat, Rotterdam.

Geen RIJWIEL zoo goed
Geen RIJWIEL zoo goedkoop
als de **BUFFALO CYCLES**
van de BUFFALO CYCLE Co., BUFFALO. — *Vraag Prospectus.*
Hoofd-Agenten: **WILLEM REMMERS & Co.,**
Keizersgracht 207, Amsterdam.

Brunswijk Hanoversche Cementwaren Fabrieken.
SPECIALE VERVAARDIGING van **brandvrije CEMENTDEELEN** en **WANDEN** voor **vloeren, gewelven, tusschenmuren** enz. enz.
Over 150.000 M². alleen in *Dusseldorf* geleverd. Prospectus en inlichtingen te verkrijgen bij den Agent voor Nederland
D. WILLEMS Jr., Amsterdam, Damrak 82.

STALEN BALKEN - IJZERCONSTRUCTIE
DRAAGBAAR SPOOR 70 c/M.
te Koop en te Huur.
H. E. OVING Jr.,
Kantoor: Plan C, Gelderschekade 31, Stapelplaatsen: Binnenhaven O.Z. FEIJENOORD.
ROTTERDAM.

HOOGERWERFF & Co
Kinderdijk en Vlaardingen.
BULLIVANT'S BUIGZAAM STAALDRAADTOUW
voor verschillende doeleinden.
Afstands- en Peillijnen met Haspels.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°38 — ZATERDAG, 19 Sept. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

DE LAATSTE WANDSCHILDERING VAN A. J. DERKINDEREN VOOR HET BOSSCHE RAADHUIS, IN VERBAND MET DE KUNST VAN BOUWEN.

Onder bouwen verstaan we het logisch ontwikkelen van een vooraf beraamd plan, berustend op rekenkundige of meetkundige gegevens.

Sedert eeuwen bouwen we voort op antieke overleveringen. De Renaissance begon met het letterlijk opvolgen der voorschriften van Vitruvius, welke men naar hunne stoffelijke beteekenis opvatte om ze daarna toe te passen met het domme begrip van iemand, die een organisme zou willen samenstellen door het naboetseeren van den uitwendigen vorm.

Onze hedendaagsche architectuur danken we aan deze grove misvatting, welke een uitvloeisel was van bekrompen inzicht.

Misschien is het natuurlijk om bij het zoeken naar verbetering de geschiedenis te raadplegen, en van die volken of die tijdperken de beginselen of derzelver toepassing over te nemen, waarvan men denkt, dat ze het beste voldoen aan de gestelde eischen of het meest strooken met de denkbeelden, die men tracht te verwezenlijken.

De Christelijke kunst, niet gegroeid uit die der Grieken en Romeinen, doch veeleer gesticht op de puinhoopen hunner monumenten, waardoor bewezen wordt dat ze een eigen leven in zich omdraagt, sterk genoeg om den invloed der antieken te vernietigen, is wederom gebleken de beste dam te zijn tegen den stroom der antieke navolging, door de Renaissance over het Westen gevoerd.

Indien we voor de herleving der Christelijke kunst gedurende de laatste helft dezer eeuw een algemeenen naam willen noemen, is die van Viollet-le-Duc de meest bekende en om zijn uiterlijk vertoon ook de meest gehuldigde.

In het begin was het werk van Viollet-le-Duc zuiver negatief en eerst later heeft zich daaruit, bij anderen, eene positieve kracht ontwikkeld. Wij kunnen van hem niet verlangen, dat hij de grondbeginselen der Christelijke kunst in hunnen geheelen omvang kende of begreep, daarom moeten we hem ons voorstellen als iemand, die van een boom den bladerdos en de vrucht beschouwt, welke hij bewondert en ontleedt, doch wien de schoonheid hunner uiterlijke verschijning zóó machtig was, dat hij den stam en den wortel vergat. Het is hem ontgaan dat aan den boom der Christelijke kunst de dertiende-eeuwsche eene overrijpe vrucht is. Hem is de schoonheid liever dan de kracht, het sterke steunsel, dat haar deed geboren worden.

De hervorming in de bouwkunst, het sterkst, doch niet het meest geestelijk uitgesproken door Viollet-le-Duc in Frankrijk, het land der middeneeuwsche kunst bij uitnemendheid, is ook in ons land doorgedrongen en door Cuypers inniger ontleed en meer naar de steunende beginselen uitgevoerd. Tot op heden is hij hierin door niemand overtroffen.

De waardeering en studie der nieuwe middeneeuwsche bouwkunst moest wel bewondering kweeken voor de Christelijke kunst in het algemeen en voor de Romaansche in het bijzonder. Zoo bewijst dan ook de gedachtenrichting der laatste architectuur-producten, dat na de herleving der 13e en 14e-eeuwsche periode, de Romaansche overleveringen zullen worden opgedolven om door die der vroeg-Christelijke kunst te worden opgevolgd; waarna men, hetzij door het verwerven der kennis van de grondbeginselen, hetzij door op gezond verstand steunende overtuiging tot de slotsom zal komen, dat vormendienst, hoezeer ook ontspruitend uit den geestelijken grondslag, op zich zelven aan het innerlijk bewegen vreemd blijft en men zich dus uitsluitend heeft bezig te houden met de studie der rekenkundige of meetkundige beginselen die de verschillende vormuitingen doen ontstaan.

Nemen wij nu den toevalligen uiterlijken vorm en

niet het innerlijk begrip tot richtsnoer, dan zouden we Berlage een opvolger van Cuypers kunnen noemen, indien zijne handen niet te onmachtig gebleken waren om de krachtige beginselen der middeneeuwers tot een eigen bouwkunst om te scheppen en zijn gezichtsvermogen niet te beperkt was om den wijd zich uitwelvenden horizon te zien, waarop alleen die bevoorrechten uitzicht hebben, wier bevatting omvangrijk genoeg is, om den geestelijken grondslag der Christelijke kunst zoo niet te begrijpen, dan toch de grootheid ervan levend in zich te voelen.

Is nu bouwen, als begrip, het innerlijke wezen, waaromheen de latere vorm-omkleeding zich zal kristalliseeren, dan zeggen we niet te veel, als we beweren dat Berlage daarvan niets of zeer weinig begrijpt; in dien zin, is hij dan van Cuypers niet de opvolger. Voor hen, die hiervoor naar bewijzen vragen, kunnen we, voor zoover zij bevoegdheid tot oordeelen hebben, voorloopig verwijzen naar het werk van Berlage en naar alles, wat hij tot nu toe over architectuur schreef, voornamelijk zijne laatste stukken in het Tweemaandelijksch tijdschrift, totdat eens helder zal gezegd worden, hoe de toestand der bouwkunst ten onzent op dit oogenblik is en welke de onomstootelijke beginselen zijn, waarop met zekerheid kan worden gebouwd.

Wat Cuypers is voor de architecten is Derkinkeren voor de schilders, en hoewel zijne meer op intuitie vertrouwende vaardigheid ondergeschikt is aan het bewuste grondige weten van Cuypers en zij zich onderling ongeveer verhouden als **C** = wijsheid tot **D** = gevoel, is met betrekking tot hunne vakgenooten beider plaats de eerste en het is niet onwaarschijnlijk dat bij eene latere rangschikking van personen in tijdperken zij deze plaats zullen blijven behouden.

In de laatste wandschildering van Derkinderen zijn twee elementen te onderscheiden, en wel: de geestelijke onderbouw (opgetrokken uit ritueele gegevens) en de daarop geborduurde stoffelijke uitvoering. Beiden hebben de schoonheid gemeen, de grootheid is slechts zwak doorgedrongen in het begrip van den schilder en dus grootendeels in de ritueele gegevens gebleven.

De gedachtengang die in de middeneeuwen den kerkbouw als stoffelijke vertolker gebruikte, is van eene geheel andere strekking dan die, welke in de 16 of 17e eeuw een Stadhuis deed bouwen, dus is het Bossche Stadhuis geen geschikte overhuiving voor deze schilderij. We kunnen ons voorstellen, dat van de schilderij voldoende wijding zal uitgaan om den knutseligen bouw der Halle te overweldigen, maar eveneens kon men zich de Halle denken, als profaneerende het schilderwerk. In beide gevallen zullen krachten in werking treden, die elkander onmogelijk kunnen aanvullen, daaruit ontstaat dus gebrek aan harmonie tusschen gebouw en versiering.

Deze fout in beginsel wordt bijna onverklaarbaar, als we Derkinderen in zijne toelichting (bladz. 3) het volgende zien neerschrijven: „Het historisch karakter der schilderij eenmaal bepaald zijnde, imponeerde de architectonische gesteldheid der te versieren Halle verder eene rangschikking der stoffe."

Moest niet de „architectonische gesteldheid" in de eerste plaats den gedachtengang en de wijze van uitdrukken bepaald hebben?

Bestudeeren we den geestelijken bouw eenigszins nader, dan zouden we een paar vragen willen stellen, waarop we gaarne een voldoend antwoord ontvingen.

1. Toel. bladz. 10. „Ter rechterzijde is de „H. Maagd, naar ouden en diepzinnigen „vorm van vereering Christus dragende „en verheerlijkende tegelijk."

De H. Maagd met het Christuskind is ongetwijfeld het schoonste gedeelte der compositie in monumentaliteit wedijverend met de beste werken der 12e eeuw, doch dit verklaart nog niet, waarom een H. Maagd, die het Christuskind met beide handen recht voor zich draagt, diepzinniger symbool is dan de meer huishoudelijke voorstelling van de H. Maagd met het kind op den arm.

3. Toel. bladz. 17. In het midden zit de over„weging, denkende over de verhouding tus„schen het oneindige en alomvattende in „der natuur verschijning: de blauwe bol „en het teere kleine omslotene, de bloem."

Deze beschrijving past op de middelste figuur van „het tafereel van de harmonie des arbeids" en op het symbool (fig. 1) dat zij draagt.

Nemen wij nu aan, dat dit symbool en de daarop slaande tekst niet intuitief zijn ontstaan noch overgenomen, dus de uitdrukking zijn van bewust weten, dan is hiermee waarschijnlijk bedoeld: het heelal, macrocosmos, het omvattende; en de mensch, microcosmos, het omvat wordende. Eene gelijke gedachtenrichting deed de mensch ook benoemen als quintessence en het woord pentagram (fig. 2) duidt op een gelijknamig begrip, want quintessence is vijfvoudige essence en het pentagram of de vijfpuntige ster schijnt eene grafische voorstelling dier essence te zijn. Steeds heet het pentagram het „grootste en machtigste aller teekenen," het symbool van Christus en van den mensch.

Op bladz. 17. Toel. noemt Derkinderen het pentagram „het teeken der wettelijkheid."

Wat is wettelijkheid?

Toel. bladz. 17 lezen wij verder: „. . ., die verwijzende is naar het mystische figuur dat in zijn evenmaat de veelheid van onze cijferteekens verbergt," (fig. 3).

Deze figuur is meer bekend als het pantacle van Thebe (Egypte) en als het graf van Mausole, waarschijnlijk verwant aan het zoogenaamde plan du paradis terrestre (fig. 6). Wat betreft de figuur, waaraan onze cijfers ontleend zijn, men heeft er verschillende, die een gelijk resultaat opleveren nl. fig. 3, fig. 4 en fig. 5. Men kan dus kiezen.

Beschouwen we nu den geestelijken onderbouw van de schildering in zijn geheel, dan wordt ons zeker ontzag afgedwongen voor de ritueele opgaaf en de pieuze eenvoudigheid, waarmede Derkinderen getracht heeft deze monumentale gegevens te verwerken, doch we betwijfelen het zeer of de grootheid dier gegevens door hem wel overal is begrepen en of zijne zeggingskracht machtig genoeg is om ze te verstoffelijken.

Zoo we onder bouwen verstaan: „het logisch ontwikkelen van een vooraf beraamd plan volgens rekenkundige of meetkundige gegevens", dus volgens „bewuste, voorgeschreven regels de verschillende deelen eener compositie verbinden", dan is er in het werk van Derkinderen nogal eenig gemis aan dit begrip te bespeuren, hoewel dat gemis grootendeels is verborgen — zoo niet geheel goedgemaakt — door de grootsche idee, het harmonisch coloriet en de hoogst verfijnde techniek.

Bijvoorbeeld: 1. De fries boven de schildering, hoezeer ook op zichzelve een bijna volmaakt geheel vormende, houdt met de voorstellingen daaronder geen innig verband, niet alleen door den bouw, maar ook door de kleur, welke laatste in het geheele werk meer door haren rijkdom betoovert, in plaats van door grootschen eenvoud te imponeeren. Met veel goeden wil kan men het aantal kleuren tot een twintigtal terugbrengen. Voor monumentaal schilderwerk is dit een overladen palet.

2. De deelen der geheele compositie zijn overal door de banden van elkander losgerukt. Alle banden zijn op zichzelf leelijk.

3. Nemen we in het tafereel der St.-Janskerk de heiligenfiguren als afgetrokken denkbeelden, dan is daarmee in tegenspraak de realistische behandeling van den achtergrond, waarvan de hortende en stootende lijnen de figuren bederven en eene allerongelukkigste architectuur van het inwendige eener kathedraal vertoonen.

Van een kunstwerk mogen we verwachten dat het, evenals de mensch, een schakel vormt tusschen hemel en aarde. In beide gevallen is deze schakel de rede. Elk kunstwerk moet dus gebouwd zijn op een redelijk geraamte, dat aan de één zijde de stof schraagt en verheft, en aan de andere zijde den geest materialiseert en waarneembaar maakt. Deze schakel is in het werk van Derkinderen te zwak; daarom is zijn werk meer daargesteld dan gegroeid. De eenheid van plan, aanwezig in de ritueele opgaaf, is niet voldoende doorgedrongen in het brein van den schilder, om van daaruit zijne handen te bewegen. De schoonheid der idee heeft direct te veel tot zijn gevoel en tot zijn hart gesproken, het verstand bedwelmende.

Doch de stof laat zich door hart en gevoel alléén niet verzetten, alleen het verstand met zijn ijzeren vasthoudendheid beheerscht een gebied waarop de stof kan verbouwd worden.

Gaan we de verschijning dezer schilderij in haar geheel na, dan is zij om verschillende redenen beteekenisvol.

Niet alleen is zij de sterk uitgesproken richting der gedachtestroomingen op het gebied der kunst in het algemeen en de bouwkunst in het bijzonder, doch tevens een volledige erkenning der beginselen, waarvoor Cuypers gestreden heeft en daarom voor dezen eene overwinning; al wijst ook het werk van D. K. over de middeneeuwen naar een vroeger tijdperk, de beginselen waren dezelfde.

In elk geval heeft D. K. de schilderkunst een nieuwen weg opgedwongen, lijnrecht tegengesteld aan dien welke gevolgd wordt door de schilders van het „omlijste doek". Daardoor vormt hij een schakel, de verbinding tusschen een tot nog toe afgescheiden groep schilders en de bouwkundigen.

En wie zou na zulke blijde teekenen nog aan de toekomst wanhopen?

Amsterdam, September 1896.

J. L. M. Lauweriks.

UIT AMSTERDAM.

Nu met de bebouwing der Museumterreinen aan de zijde van de P. C. Hooftstraat een begin gemaakt is, verheffen zich stemmen om te betoogen, dat die bebouwing, zoo door aanleg als door uitvoering, niet fraai is. En inderdaad, de wandelaar, ook al heeft hij niet veel verstand van kunst, ziet aanstonds dat de trechtervormige straat, nu aan de westzijde van het Rijksmuseum ontstaande, niet alleen geen aangenaam gezicht oplevert, maar ook bij wind een tochthoek zal vormen, waarmede alleen de straten bezijden het Koninklijk Paleis kunnen wedijveren.

Maar het bezwaar der critici geldt niet alleen den aanleg, maar ook de uitvoering. Vooral de drie huizen naar de zijde van de Stadhouderskade kunnen geen goedkeuring vinden, en men oordeelt, dat zij tegenover het Museum een misstand opleveren. De wensch wordt daarom uitgesproken, dat het Stedelijk bestuur zich ook op esthetisch terrein zal gaan bewegen, om zorg te dragen dat op de Museumterreinen niets dan „schoone" gebouwen zullen komen.

Ik weet niet of de Stadsregeerders van plan zijn om zich tot kunstrechters op te werpen. Als ik erop let, hoe in de laatste jaren het aantal dergenen, die in den Raad het voor de kunst opnemen, zoo sterk verminderd is dat de enkelen, die voor schoonheid nog wat voelen, haast niet meer durven spreken, overtuigd waarschijnlijk dat hun stem die des roependen in de woestijn is, dan schijnt het mij vrij wel ondenkbaar, dat een andere richting zal worden ingeslagen.

Misschien zijn ten slotte zij, die meenen dat kunst geen gemeentezaak is, nog zoo onverstandig niet. Want zooveel hoofden zooveel zinnen, dit ziet men ook thans weer. Immers de drie huizen naar de Stadhouderskade toe worden afgekeurd, doch de twee daarnaast, met een soort van steeg tusschenbeiden in, vinden toejuiching. En toch moet ik eerlijk bekennen, dat ik die twee huizen weinig fraai oordeel. Naar het tegenwoordig recept hebben zij vele ongemotiveerde in- en uitsprongen, zijn hunne details bij het barbaarsche af en worden zij gedekt door roode pannedaken, zonder welke geen huis, dat mooi zal zijn, het meer stellen kan. Hoe lang zal deze smaak duren?

Nu wordt er nadruk op gelegd, dat het tweetal bovengenoemd door architecten ontworpen is, en het drietal aan speculatiebouw het aanzien dankt. Maar er zijn architecten en architecten. Zoo is b. v. het nieuwe café op den hoek der Hobbemastraat het werk eens bouwmeesters en toch zal het waarschijnlijk velen niet voldoen. Ook in de Kalverstraat op den hoek van de steeg, die naar het aloud Bagijnhof leidt, zijn onlangs twee gevels verrezen, blijkbaar door architecten ontworpen; maar zijn ze daarom fraai? Vooral de eene pui met haar wonderlijke, als uit tal van op elkander gelijmde plankjes bestaande zijconsoles, die evenwel uit steen zijn gehakt, is wel geschikt om bedenkingen te doen rijzen.

Over smaak is het twisten nog altijd even onvruchtbaar als vroeger. Daarom blijve het maar: vrijheid, blijheid, zoo voor het publiek en de architecten om te bouwen, wat zij willen, als voor de critiek, om zich daarover onbevooroordeeld te uiten.

Wat goed is, wat niet goed is, daarop hebben de tijdgenooten het juiste gezicht niet. De geschiedenis is daar om ons dit te leeren.

DE GRAFELIJKE ZAAL.

Toen de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, in December des vorigen jaars, haar pleit in zake de Grafelijke zaal bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal met één stem meerderheid won, zal bij menigeen de gedachte opgekomen zijn: wat nu?

Wij meenden toen dat het beter ware geweest, indien de adressen, die beoogden den invloed van den heer De Stuers te fnuiken, bij een andere gelegenheid waren ingediend; ook scheen het ons toe, dat de vraag zuiverder gesteld zou zijn geweest indien zij, in algemeenen zin: restaureeren of niet? hadde geluid en de adressanten die in ontkennenden zin beantwoord hadden.

Een inzender in ons blad schreef zelfs „Maar nu zou ik u willen vragen: meent gij dat alles zooveel beter zou gaan, als men niet langer de leiding onzer restauratiën zou opdragen aan de heeren Cuypers en De Stuers? Denk u eens eenige van de dertig adressanten tot een commissie vereenigd om advies te geven over de restauratie van een middeleeuwsch monument! Van waar zouden die heeren, hoe verdienstelijk overigens, hunne kennis der middeleeuwsche bouwkunst moeten halen?"

De couranten hebben ons nu bericht, dat de commissie, bovenbedoeld, benoemd is, en dat zij bestaat uit . . . drie der adressanten en . . . den heer Peters, van wien het bekend is, dat hij in zake de restauratie geheel aan de zijde der heeren Cuypers en De Stuers staat.

Het kan niet ontkend worden, dat de Minister van Waterstaat zich door deze keuze op handige wijze door de moeilijkheden heeft heengeslagen. Want door den heer Muysken te nemen, die aan het hoofd der adresbeweging stond, bevredigt hij de Maatschappij-mannen; door zijn twee Rijksbouwmeesters als leden der commissie te benoemen, doet hij een keuze, waartegen niets te zeggen is; door eindelijk ook den heer Nieuwenhuis zitting te geven, voegt hij aan dit drietal iemand toe die, ofschoon aan de zijde der adressanten staande, toch ook van middeleeuwsche kunst niet afkeerig is.

Wij zijn zeer benieuwd naar het advies, dat de commissie zal geven. De heeren Muysken en Knuttel zullen zeker niet gedroomd hebben, dat men hen als specialiteiten in Gothiek zou gaan beschouwen. Maar nu hebben zij eenmaal stem in het kapittel en zij kunnen, wanneer de heer Nieuwenhuis, zooals te verwachten is, hunne zijde zal kiezen, den heer Peters in de minderheid brengen.

Vreemd is wel dat, nu er dan toch eenmaal „gerestaureerd" schijnt te moeten worden, Dr. Cuypers, die nu al veertig jaar bezig is de bouwkunst der middeleeuwen te bestudeeren, en wiens groote archeologische bekwaamheid hem bevoegder maakt dan elk ander om over de Grafelijke zaal te oordeelen, buiten de commissie is gelaten.

BRIEF UIT LEEUWARDEN.

Dezer dagen deelde een welwillend vriend mij mede dat de steigers voor het Kanselarijgebouw te Leeuwarden waren weggenomen, terwijl hij mij uitnoodigde hem een bezoek te brengen, om de restauratie van het gebouw in oogenschouw te nemen.

Daartoe vertrok ik een paar dagen geleden derwaarts. Van het Station leiden twee breed aangelegde toegangswegen, aan weerszijden met boomen beplant en begrensd door deftige burgerhuizen en villa's, waarlangs smaakvol aangelegde en keurig onderhouden plantsoenen, naar de stad. Wij kozen den weg in oostelijke richting en passeerden het Beurs- en Waaggebouw, eene stichting van lateren tijd, gelegen aan de Singelgracht en geheel vrijstaande. Dit gebouw maakt in verband met de omgeving een aangename en flinke vertooning. Van daar trokken wij langs de Singelgracht in dezelfde richting voorbij het Tuchthuis, waarvan de breede hoofdingang, aan weerszijden met een toren geflankeerd, geheel het karakter van zijne bestemming uitdrukt.

Thans naderden wij de straat, waaraan het Kanselarijgebouw is gelegen. Ik stelde mij volgens bestaande photographieën voor, het gebouw te moeten zoeken aan een binnengracht, door gemetselde bogen overbrugd. In plaats daarvan geeft dit stadsgedeelte een flinke straat met breede trottoirs te aanschouwen, langs de smalle gedeelten met rijen boomen beplant en op de breede gedeelten en het plein voor het Tuchthuis van groote perken heestergewas voorzien. Deze straat, ter lengte van ongeveer 400 meter met afwisselende beplantingen, met de R.-K. Kerk en toren op den achtergrond, maakt een zeer aangenamen indruk. Volgens mededeeling is de vroeger bestaande binnengracht in 1894 gerioleerd en gedempt.

Eindelijk naderden wij het doel van onzen tocht en werden wij in de gelegenheid gesteld de Kanselarij te bezichtigen.

De voorgevel vertoont den schilderachtigen bak- en bergsteenbouw; de werkzaamheden hebben zich in hoofdzaak bepaald tot datgene, wat herstelling behoefde en de aanvulling van ontbrekende deelen.

Zoo werden enkele kruiskozijnen ingemetseld en andere, die dichtgemetseld waren, opengebroken en aanwezige houten kozijnen door hardsteenen vervangen. Verder werden alle raambetimmeringen vernieuwd en de ramen voorzien van glas in lood, met in ieder der vier ramen van elk kruiskozijn op den beganen grond een medaillon, voorstellende de wapens van de Friesche kwartieren, der steden en de wapens der gemeenten van de provincie Friesland. Het glas in lood der ramen op de verdieping bevat de namen van personen, die zich verdienstelijk hebben gemaakt op het gebied van kunsten en wetenschappen.

De luiken, waarmede de kruislichten vroeger blijkbaar voorzien waren, zijn weder aangebracht en in zandloopervorm in frissche kleuren beschilderd.

De kroonlijst, die vóór de restauratie deels uit hout bestond, is thans van hard- en zandsteen, terwijl daarover eene balustrade is aangebracht, die aan het noordeinde is afgesloten door een hoektorentje, dat op den bestaanden hoek-erker is opgetrokken en aansluit aan den noordelijken topgevel. Van den zolder heeft men door dit torentje toegang tot de dakgoot.

De topgevel, die in een staat van verval verkeerde, is geheel in den oorspronkelijken vorm hersteld en de bestaande beelden vonden daarop weder plaats; alleen het beeld op den geveltop is vernieuwd.

Men bereikt den ingang van 't gebouw over eene dubbele steenen stoep, op welks borstweringspenanten zittende leeuwen prijken, als houders van de wapenschilden der vier Friesche kwartieren; deze hoofdingang en bordes met schildleeuwen, dragen een geheel ander karakter dan de gevel en zijn blijkbaar niet van den oorspronkelijken ontwerper; zij zijn dan ook ongeveer 50 jaar na de stichting, in 't jaar 1621 aangebracht. Het gebouw zelf werd van 1566—1571 gesticht op last van Koning Filips II en onder leiding van den toenmaligen koninklijken bouwmeester Barthomeus Jansz.; het metselwerk is in Vlaamsch verband, terwijl de versieringen het Vlaamsch karakter dragen,

waaruit men kan afleiden dat Vlaamsche beeldhouwers met de uitvoering waren belast.

Omtrent den voorgevel valt nog op te merken, dat het dak geheel is vernieuwd; de schoorsteenen werden in de oorspronkelijke vormen weder opgemetseld en van de oude windvanen voorzien.

Aan de achterzijde van het gebouw werden de vroegere kozijnen ingemetseld en later aangebrachte uitgenomen en dichtgemetseld, terwijl een traptoren is gebouwd met gemetselde treden en bordessen, toegang gevende tot de verdiepingen. In 't geheele gebouw werden de balklagen en vloeren vernieuwd, en de kappen, waar noodig, versterkt; ook werd de trap met haar kunstig bewerkte spil en gewelven, die we zeer bewonderden, hersteld. In verband met zijne bestemming werden verschillende binnenmuren, waarmede 't gebouw in den loop der tijden was voorzien, uitgebroken, zoodat het thans, zoowel beneden als boven in drie groote zalen met trappenhuis is verdeeld; het geeft thans ongeveer de indeeling terug, zooals 't oorspronkelijk is gebouwd. Op de verdieping zal de provinciale bibliotheek geborgen worden; deze is overigens ingericht tot bewaring van 's Rijks oude archieven. Het later aan het noordeinde bijgebouwde gedeelte is beneden ingericht tot woning van den concierge en boven tot berging van de Buma-bibliotheek.

Onder de voor- en achterzaal zijn kelders met sierlijke gewelven aanwezig, die thans voor bergplaatsen kunnen dienen.

In de architectuur der Kanselarij treden laat-Gothische overleveringen op den voorgrond; het gebouw is in zijn stijl en vormen eenig in Nederland. Het is oorspronkelijk gesticht met het doel om te dienen voor de rechtspraak en 't gewestelijk bestuur, hoewel dit laatste daarin nimmer werd gevestigd. Daarna werd het, ingevolge besluit van den Gouverneur-generaal der Hollandsche departementen, de Hertog de Plaisance, ter beschikking gesteld van den kommandant der 31e divisie en na inwendige verbouwing tot militair hospitaal ingericht. In 1814 werd het ter beschikking van de stad gesteld en tot kazerne ingericht, om te voldoen aan den eisch van huisvesting der bezetting. In 1824 veranderde andermaal de bestemming van het gebouw en werd het gebezigd voor burgerlijke en militaire verzekering. In 1892 werd het voor het tegenwoordig doel ingericht.

Wel is de restauratie nog niet voltooid, maar toch moet erkend worden, dat de regeering zich voor de instandhouding en herstelling der monumenten van geschiedenis en kunst groote uitgaven getroost en dat de kosten voor het Kanselarijgebouw te Leeuwarden wel besteed zijn.

De restauratie geschiedt volgens de ontwerpen van den Rijksbouwkundige, den heer J. v. Lokhorst en het hoofdtoezicht bij de uitvoering is den heer H. Mouw opgedragen.

Na bezichtiging van het Kanselarijgebouw trok een gevel in de Korfmakerstraat, opgetrokken in 17-eeuwschen stijl, de aandacht. Naar men ons mededeelde, behoort deze gevel tot het gouvernementsgebouw en is hij tijdens den bouw van de Statenzaal vernieuwd geworden, met gebruikmaking van de nog gespaard gebleven deelen. Omtrent dezen gevel kan men zeggen, dat de ontwerper bij de vernieuwing en het doel, dat hij zich daarbij voorstelde, bijzonder gelukkig is geslaagd; ook dit is het werk van voornoemden Rijksbouwkundige. Dat ook de verplichting tot instandhouding der werken onzer voorouders te L. wordt erkend, bewijst de restauratie van het voormalig Waaggebouw vanwege de gemeente en van een paar poortjes van weeshuizen, welke ik op mijn terugtocht naar het Station bezichtigde.

B.

DE ST.-MICHAËLSKERK TE ZWOLLE.

(*Ingezonden.*)

De belangrijke beschrijving dezer kerk, voorkomende in uw vorig nummer, bevat ook deze zinsneden: „De kerk behoort tot de hallenkerken, een gewijzigden vorm der Gothische kerken. Terwijl men in de Gothische basiliek naast den hoofdbeuk de zijbeuken vindt, die het gewelf van den hoofdbeuk schragen, verheffen zich hier de beuken naast elkander tot op gelijke hoogte. Hier geen luchtbogen met vrijstaande schraagpijlers, waardoor aan de Gothische domkerk, trots de zwaarte en den omvang, zulk een licht en sierlijk voorkomen wordt gegeven. Zij zijn overbodig. De buitenmuren, door beeren gesteund, dragen het gewelf, terwijl een tweetal rijen pilaren denzelfden dienst, als middensteunpunten, verrichten. De breede beuken, allen even hoog opgetrokken, geven aan het inwendige der kerk een ruim, breed, grootsch voorkomen. Deze kerken van eenvoudige constructie worden — men zie Gugel's Geschiedenis der Bouwkunst — voornamelijk aangetroffen in landstreken, waar, uit gebrek aan bergsteen, de gebakken steen de eenige of wel de voornaamste bouwstof uitmaakte."

Ik wil in het midden laten, of „hallenkerk", als vertaling van het Duitsche Hallenkirche, wel gelukkig, wel goed Nederlandsch is. Misschien zou „zaalkerk" duidelijker de bedoeling der Duitschers weergeven.

Maar waar ik tegenop moet komen is, dat er verband zou bestaan tusschen het maken van kerken met even hooge beuken en het gebruiken van gebakken steen. Want niet alleen is de Domkerk te Paderborn, die nog uit de twaalfde eeuw dagteekent, en die het eerste compleete voorbeeld van een kerk met even hooge beuken geeft, geheel van bergsteen, doch ook bij andere Westfaalsche kerken, naar dit systeem gebouwd, bv. die te Derne bij Dortmund, die te Billerbeck, die van St. Maria zur Höhe te Soest en de Munsterkerk te Herford is van gehouwen steen gebruik gemaakt.

Zijn deze kerken nog allen Romaansch, ook vele uit den Gothischen tijd kunnen als bewijs dienen. In de eerste plaats wel de beroemde St.-Elizabethskerk te Marburg, maar ook die te Zwetl, de St.-Stephanskerk te Weenen, de kerk te Bozen, de Domkerk te Minden, de St.-Mariakerk te Herford, de kerken te Osnabrück, die te Münster, allen gebouwen waarbij de gebakken steen geen rol speelt. Maar ook zelfs in Noord-Duitschland, waar de baksteenbouw tot zoo groote hoogte kwam, zijn kerken met even hooge beuken volstrekt geen regel. Want ik wijs slechts op twee kerken van Lübeck, de Domkerk te Schwerin, de Mariakerk te Rostock, de kerken te Wismar, Stralsund en Storgard, om te doen zien hoe vaak daar de basilikale aanleg voorkomt.

Bij de Nederlandsche kerken is van gebakken steen alleen dan gebruik gemaakt, wanneer het aan gehouwen steen ontbrak. Veel van de groefsteen der kerken, in den Gothischen tijd hier-te-lande gebouwd, is afkomstig van de vroegere Romaansche kerken, die in de 14e en 15e eeuw gesloopt werden, om voor grootere gebouwen plaats te maken. Dat ook te Zwolle een Romaansche St.-Michaëlskerk bestaan heeft, wordt bewezen door het tympan, dat nog bewaard is, en

dat, uit de 12e eeuw afkomstig, later in het bestaande gebouw werd ingemetseld. Nu is deze Romaansche kerk slechts klein geweest en vandaar dat alleen de pijlers van het tegenwoordig koor grootendeels uit bergsteen gemaakt konden worden, en dat bij het schip alleen banden voorkomen.

N. W.

PRIJSVRAGEN

VEREENIGING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Op de in 1896 door bovengenoemde Vereeniging uitgeschreven prijsvragen, waarvan de programma's zijn opgenomen op bladz. 134 en 135 van dezen jaargang, zijn dertien antwoorden ingekomen en wel:

voor een turngebouw, elf antwoorden, als:

1. Op. 4.,		3 teekeningen en memorie v. toelichting.
2. Gekruiste halters (*fig.*),	5	" " " " "
3. Health,	6	" " " " "
4. Olympia,	6	" " " " "
5. Sous l'influence d'une Parisienne,	4	teekeningen.
6. Rust roest,	6	teekeningen.
7. Nova,	5	"
8. Gut Heil,	2	"
9. Sport,	5	"
10. Een halter (*fig.*),	6	"
11. 1896,	7	"

voor een winkelpui, twee antwoorden, als:

1. Bij avondlicht,	1	teekening.
2. Entre nous,	1	"

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Door den Minister van Waterstaat is een commissie ingesteld, ten einde hem van advies te dienen ter zake van het onderhoud en de eventueele herstelling van het gerechtshof en de groote zaal op het Binnenhof.

De commissie bestaat uit de volgende leden: C. Muysken, ingenieur-architect te Amsterdam, tevens voorzitter; F. J. Nieuwenhuis, architect-directeur der gemeentewerken te Utrecht; C. H. Peters, rijksbouwmeester in het 1e district der landsgebouwen, en D. E. C. Knuttel, rijksbouwmeester in het 2e district der landsgebouwen, tevens secretaris. (St.-Ct.)

— De Vereeniging „Arti et Industriae" opende Woensdag jongstleden in de zalen van den „Kunstkring", eene tentoonstelling van teekeningen, schetsen en werkstukken van den architect Dr. P. T. H. Cuypers. De heer J. J. van Nieukerken, voorzitter van A. et I., richtte het woord tot de architecten, kunstvrienden en leden, die met hunne dames waren bijeengekomen om de plechtigheid bij te wonen en wees erop, dat terwijl gewoonlijk in de zalen van den kunstkring schilderijen worden tentoongesteld, thans eene expositie gehouden wordt van de middelen, waardoor de kunstenaar zich voorstelt zijn doel te bereiken. Het tentoongestelde heeft betrekking op verschillende ontwerpen en spreker schetste daarna de kunst van Cuypers, zijn invloed op de kunstontwikkeling in de laatstverloopen dertig jaren, zijn streven om door te dringen tot de kern van het schoone, daarbij geleid door zijn godsdienst en de herinneringen aan kunsttijdvakken uit het verleden. Mocht Cuypers ook vele bestrijders hebben gevonden, niemand die hem als kunstenaar niet groot acht en zijn eerlijk streven niet hoogelijk waardeert. De heer Van Nieukerken wees erop dat „Arti", hetwelk geen bepaalde kunstrichting is toegedaan, maar het schoone tracht te bevorderen, niet geaarzeld had van de gelegenheid gebruik te maken deze collectie te laten aanschouwen. Hij hoopte dat het voor de jongeren een prikkel zou zijn om, ieder in zijn richting, hooger te streven in de kunst, en voor de leeken een bewijs hoe een kunstenaar moet arbeiden voordat zijne producten zijn te voorschijn gebracht. Ten slotte bracht hij de hulde van hooge waardeering en eerbied aan Dr. Cuypers. De aanwezigen bezichtigden daarna de in drie zalen opgehangen teekeningen, zoomede verschillende voorwerpen van smeedkunst, beeldhouwwerk en pleistergroepen naar ontwerpen van Cuypers.

De tentoonstelling blijft verscheidene dagen geopend.

DEVENTER. De Bouwkundige vereeniging hield Zaterdag 12 dezer een feestvergadering bij gelegenheid van het 25-jarig jubilé van den president, den heer H. H. Beltman, in haar met groen en bloemen versierd gebouw. Zoowel door den secretaris als den thesaurier werden aanspraken gehouden, die door den jubilaris beantwoord werden; hem werd een zilveren beeld, de Faam voorstellende en staande op een marmeren voet, aangeboden.

BREDA. De hier gevestigde afdeeling der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid heeft besloten in het volgende jaar, bij gelegenheid der algemeene vergadering een tentoonstelling te doen plaats hebben in de zalen van Concordia. Deze tentoonstelling zal een beeld moeten geven van den handel en de nijverheid van Breda en omstreken, en eenige dagen vóór de algemeene vergadering geopend worden.

Een commissie van 17 leden is benoemd en met de regeling belast; voorzitter is Jhr. F. Backer.

ZAANDAM. Bij het gemeentebestuur is ingekomen een plan voor bebouwing van rijksgrond aan de Hembrug. Dit plan, voorloopig bedoelende de stichting van 256 werkmanswoningen, gaat uit van de alhier gevestigde coöperatieve bouwvereeniging „Wilhelmina". Uitvoerders zijn de heeren J. A. G. van der Steur, bouwkundig ingenieur, en Tjeerd Kuipers, architect.

BRIELLE. Op de voordracht voor leeraar in hand- en lijnteekenen aan de hoogere burgerschool, tevens directeur der avondteekenschool voor ambachtslieden, zijn geplaatst de heeren: J. J. Bauer, Amsterdam; C. Laarman Wzn., Den Haag; J. van Steel, Gouda.

ZIERIKSEE. De gemeente-bouwmeester J. H. C. van Raamd, is op zijn verzoek gedurende 6 maanden, ingaande 1 October a. s., op non-activiteit gesteld en wordt als tijdelijk gemeente-bouwmeester vervangen door den heer C. D. Bijl, civiel-ingenieur te Hardinksveld.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

toegevoegd aan den chef der 4e waterstaatsafd. voor de werken aan de Brantas-, Porrong- en Soerabajarivieren, de ing. 2e kl. A. Vroesom de Haan en de opz. 2e kl. V. E. Roemers.

overgeplaatst: naar de res. Soerabaja, de ing. 2e kl. B. V. E. Houthuijsen;

benoemd tot opzichter 1e kl. de opzichter 2e kl. F. H. Feenstra; tot opzichter 2e kl. en geplaatst in de res. Madura, de ambt. op non-act. A. W. de la Rambelje, laatstelijk die betrekking bekleed hebbende en de opzichter 3e kl. J. H. Rouwenhorst; tot opzichter 3e kl. de tijdelijk opzichter A. B. Barkey.

verleend één jaar verlof, aan den hoofdingenieur 1e kl. W. F. Heskes.

— De hoofdingenieur bij den aanleg der Staatsspoorwegen op Java, R. H. J. Spanjaard, is benoemd tot hoofdinspecteur der spoorwegdiensten en van het stoomwezen, tevens chef der afd. spoor- en tramwegen en stoomwezen van het departement der B. O. W.

— Bij den aanleg der Staatsspoorwegen in Ned. Indië is belast met de functiën van hoofd-ingenieur, chef van den dienst der Staatsspoorwegen en der kolenontginning ter Sumatra's Westkust, Th. A. M. Ruys, thans tijdelijk werkzaam als chef der exploitatie en chef van de tweede afdeeling dier spoorwegen, met bepaling dat hij tevens als zoodanig werkzaam zal blijven

benoemd tot hoofdingenieur D. R. J. Baron van Lijnden; eervol ontslagen hoofdingenieur der spoorwegen bij de afdeeling spoor- en tramwegen van het departement der B. O. W.; tot ingenieur 1e kl. de ingenieur 2e kl. W. de Jongh Dz.

geplaatst bij de lijn Batavia—Bantam de benoemde opzichter 2e kl. A. W. Eykelenboom.

— Aan de Polytechnische School te Delft is benoemd: voor het tijdvak van 1 Oct. tot 31 Aug. T. C. Risch, machine constructeur te Vlissingen, tot assistent voor werktuigleer en kennis van werktuigen en voor het tijdvak van 16 Sept. tot 31 Dec. S. H. Meihuizen, technoloog te Delft tot assistent voor de scheikunde.

— De heer L. Burger, ingenieur der maatschappij „Nederland", kon den 14en dezer terugzien op een loopbaan van 25 jaren in dienst der genoemde maatschappij en mocht zich dien dag verheugen in een bezoek van heeren directeuren en het ontvangen van geschenken, zoowel van de machinisten en employés als van de smeden en electriciens.

— De heer E. Jansen Vredenburg, chef van het teekenbureau aan de Kon. Deventer Tapijtfabriek, die dezer dagen den dag herdacht, waarop hij 30 jaren geleden als teekenaar aan die fabriek geplaatst werd, en vele bewijzen van waardeering en sympathie ontving, is geheel onverwacht overleden.

— Bij de maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen zijn overgeplaatst de heeren H. IJ. Gatsonides, adjunct-ingenieur 1e klasse, van Zwolle naar Utrecht, en M. H. C. Kramers, adjunct-ingenieur 1e klasse, van Tilburg naar Zwolle.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Hoofdingenieur van den prov. waterstaat in Groningen. Jaarwedde f 4000. Adres vóór 1 Oct. aan het College van Gedeputeerde staten. (*Zie adv. in dit no.*)

— Ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië kunnen worden gesteld om te worden benoemd tot opzichter der 3e klasse bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië drie personen, die met voldoenden uitslag hebben afgelegd het examen voor opzichter bij den Rijkswaterstaat in Nederland.

Aanmelding vóór 15 October bij gezegeld adres aan het Departement van Koloniën. (*Zie verder Staatscourant No.* 204).

— Gemeente-bouwmeester te Vlissingen. Jaarwedde f 1400 en vrije woning. Adres op zegel, met opgaaf van leeftijd, werkkring enz. vóór 24 Sept., aan den Burgemeester.

— Opzichter-teekenaar bij den bouw van eene kleine villa. Salaris plm. f 50 per maand. Adres no. 271, Bureau *Kennemerland* Beverwijk.

— Twee jonge werktuigkundig-ingenieurs bij de Ned.-Zuid-Afrik. spoorwegmaatschappij, in het bezit van het diploma der Pol. School te Delft of daarmede gelijkstaande inrichting in het buitenland. Aanv. sal. f 360 per maand, benevens twee opzichters-machinist voor den locomotief- en treindienst en een id. voor vaste stoom- en electrische werktuigen. Aanv. salaris f 300 à f 360 per maand. Adres aan de Directie, Heerengracht 270, Amsterdam.

— Leeraar in het bouwkundig- en de beginselen van het werktuigkundig teekenen, aan de industrieschool van de Mij. van den Werkenden Stand te Amsterdam. Aantal lesuren 6 per week. Salaris f 375 per jaar. Adres vóór 27 Sept. aan den secretaris C. T. J. Louis Rieber, Leidschekade 74.

— Machineteekenaar, in staat zelfstandig te werken. Adres, met omschrijving van doorloopen studiën en werkkring, aan de Haarlemsche Machinefabriek, voorh. Gebr. Figee, Haarlem.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een bouwk. opzichter, practisch en theoretisch ontwikkeld, bekend met de uitvoering van werken, biedt zich aan als opzichter, uitvoerder of onderbaas. Adres onder no. 14 bureau dezes. (2)

— Bouwkundig teekenaar, gewoon zelfstandig te werken, voor de avonduren. Adres no. 122, boekh. Joh. G. Stemler Cz., Amsterdam. (*Zie adv. in no.* 37). (2)

— Een bouwkundig teekenaar-opzichter, practisch en theoretisch ontwikkeld, biedt zich wegens beëindiging der tegenwoordige werkzaamheden als zoodanig aan, ook bekend met de gasfabriek. Adres onder no. 15, bureau dezes. (1)

HOOFDINGENIEUR
van den PROVINCIALEN WATERSTAAT in Groningen.

De COMMISSARIS DER KONINGIN in de Provincie *Groningen* maakt bekend, dat in deze Provincie is opengevallen de betrekking van **HOOFDINGENIEUR van den Provincialen Waterstaat**, aan welke betrekking eene JAARWEDDE verbonden is van **f 4000.**

Zij, die voor deze betrekking in aanmerking wenschen te komen, zullen zich spoedig, ***uiterlijk vóór 1 October a.s.***, bij gezegeld adres hebben te wenden tot het College van Gedeputeerde Staten, op voordracht van welk College de benoeming door de Staten geschiedt.

GRONINGEN, 5 September 1896.

De Commissaris der Koningin voornoemd:
GEERTSEMA.

HH. Architecten

voor **lagen prijs TE KOOP** een zoo goed **als nieuw**

WATERPAS-INSTRUMENT met driepoot.

Te bevragen letter S. Hulppostkantoor *Zwammerdam.*

INSCHRIJVING

OP

Maandag 5 October 1896,

IN HET

Timmerhuis te Rotterdam,

naar de LEVERING van Gegoten IJzeren

BUIZEN EN HULPSTUKKEN,

tot een gezamenlijk gewicht van 1,291,813 KG.

De voorwaarden liggen, op de gewone dagen en uren, ter lezing op het Bureau voor de Plaatselijke Werken enz. in het Timmerhuis, en zijn, met de daarbij behoorende teekeningen, tegen betaling van **f 0,50,** verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE EN ZOON, Boekdrukkers, aan den Houttuin No. 73.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *VLAARDINGEN* zullen op **Zaterdag 3 October 1896,** des namiddags ten één uur, ten Raadhuize dier gemeente, bij enkele inschrijving, in het openbaar

aanbesteden:

De levering van STRAATKLINKERS ten behoeve van de Gemeente Vlaardingen, gedurende het jaar 1896.

De voorwaarden voor deze levering liggen ter lezing op de Gemeente-Secretarie, alwaar tevens gedrukte exemplaren, tegen betaling van 25 cents per stuk, verkrijgbaar zijn.

VLAARDINGEN, den 17 September 1896.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
R. A. VERPLOEGH CHASSÉ.

De Secretaris,
J. VAN SCHRAVENDIJK.

Op Dinsdag 29 September 1896,

ten 12 uren, A. T., in het *Café Central* op de MARKT te *'s-Hertogenbosch*, zal door den Ingenieur-Archt. J. DONY te 's-Bosch, namens den Heer F. PUTTERS, worden

AANBESTEED:

Het ontgraven en aanvullen met Zand van een terrein, gelegen aan den Stationsweg te 's-Hertogenbosch.

Bestekken zijn verkrijgbaar ten Kantore van genoemden Ingenieur-Archt., alwaar ook verlangde inlichtingen worden gegeven.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *'s BOSCH* zullen op **Maandag 28 September 1896,** v.m. 10 ure, in het openbaar

AANBESTEDEN:

Maken van voorzieningen aan het gebouw voor het Provinciaal Genootschap.

Bestek met teekeningen ter inzage op het Gemeentehuis en à f 1.30 verkrijgbaar bij den Ingenieur-Architect, die tevens nadere inlichtingen geeft. Aanwijzing in loco op Donderdag 24 September e. k., n.m. 1½ ure.

AANBESTEDING.

Het Bestuur der Woning-Vereeniging „Openbaar Belang" te *Arnhem*, is voornemens *AAN TE BESTEDEN:*

Het BOUWEN van 10 ONDER- en 11 BOVENWONINGEN,

op het terrein gelegen aan het Klarendalsingel, Kool- en Hovenierstraat te Arnhem, op *Woensdag 23 September 1896*, des voormiddags te **elf** uren, in het *Centraal-Gebouw*, Bakkerstraat.

Aanwijzing ter plaatse *Zaterdag 19 September.*

Bestek en teekeningen ad f 1,25 per stel verkrijgbaar *Woensdag 16 September* aan de Directiekeet, Klarendalsche Weg, waar tevens inlichtingen worden verstrekt.

Nieuwe Havenwerken-
VLAARDINGEN,
AANBESTEDING
Bestek No. III.

Op **Woensdag** den **23**sten **September 1896**, des voormiddags ten **elf** ure, zal door BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Vlaardingen* ten Raadhuize worden **aanbesteed:**

„Het uitvoeren van baggerwerk, het ophoogen van terrein en het maken van 12 duc d'alven".

Bestek en teekening zijn op franco aanvrage verkrijgbaar ter Gemeentesecretarie, tegen betaling van **f 1.50.**

Aanwijzing heeft plaats op **Maandag 21 dezer,** des voormiddags ten **elf** ure, aanvangende op de Oosthavenkade, nabij de Spoorbrug.

Inlichtingen te bekomen bij den ingenieur N. BIEZEVELD HKZ., Kanaal 9, te *'s Gravenhage.*

Openbare Aanbesteding.

De door HEEREN REGENTEN der VAN „CAPPELLEN-STICHTING" te ***Cappelle aan den IJssel*** aangekondigde Aanbesteding voor het bouwen van een Gesticht aldaar

ZAL GEEN VOORTGANG HEBBEN.

AANBESTEDING.

HET R.-K. PAR. KERKBESTUUR VAN DEN H. JOSEPH te *Breda*, is voornemens aan te besteden op ***Woensdag 23 September 1896***, des voormiddags ten **elf** ure in het „*Koffiehuis*" van den Heer J. F. JONKERS, *Stationsplein* aldaar:

Het BOUWEN van eene KERK met SACRISTIE, en bijbehoorende werken met bijlevering van alle materialen enz.

BESTEK van aanbesteding met TEEKENINGEN liggen ter inzage in voornoemd Koffiehuis. **Bestekken met een stel teekeningen** bestaande uit 6 stuks teekeningen op 1 à 100 cM. zijn op franco aanvrage à ***f 7.—*** verkrijgbaar, zoolang de voorraad strekt, bij den Boekhandelaar EDUARD VAN WEES te *Breda*.

AANWIJZING op het bouwterrein op Woensdag 16 September 1896, des voormiddags ten tien ure. INLICHTINGEN geeft de Architect J. J. VAN LANGELAAR te *Princenhage*, nabij Breda, op wiens bureau de détailteekeningen voor de gegadigden ter inzage liggen op alle werkdagen van negen tot twaalf ure des voormiddags en des namiddags van twee tot vier ure.

Bij J. P. REVERS te *Dordrecht* verscheen:

LEERBOEK
voor de kennis van sommige Bouwmaterialen,
DOOR
J. VAN LEEUWEN JR.,
Civiel-Ing., Leeraar B. A. te Dordrecht.
PRIJS ***f 1.—***.

SIMPLEX SIMPLEX
RIJWIELEN.
Bakkerstraat 52, ARNHEM.

In voorraad de **Modellen 1896** en de **nieuwste Onderdeelen.** Prijscouranten gratis verkrijgbaar. Degelijke inrichting voor reparatiën.

FRANS OOMEN
OOSTERHOUT
STOOMPOTTENBAKKERIJ

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De **NEDERLANDEN** van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

J. BELTMAN JWz., Deventer. Handelskade.
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING voor: { MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN, OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz. OLIE-GASMOTOREN.
LEVERING VAN
LEVERING VAN MOLENBENOODIGDHEDEN, OLIE- EN GASMOTOREN.

CRAMER ELSENBURG & Cº.,
Hofleveranciers,
AMSTERDAM.
Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.
Centraalverwarming door heete lucht.

J. J. BROEK, — 's-Gravenhage, KRAIJENHOFSTRAAT 37.
AUTOGRAFIE-LITHOGRAFIE.
ATELIER voor het Teekenen en Reproduceeren van Plans, Technische Teekeningen, Landkaarten, enz. — **LICHTDRUK-INRICHTING.**

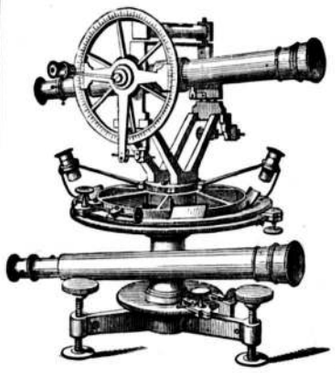

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Binnenkant 4, H. Th. C. HELLINGS, Amsterdam.
GENERAAL-AGENT DER NAAMLOOZE-VENNOOTSCHAP.
Koolteerdistilleerderij „PERSEVERANTIA" te Harlingen.
Levert tot concurreerende prijs, in vaten en bussen: **Carbolineum**, „*Perseverantia*," beste en goedkoopste in gebruik; **Black-Varnish,** idem, glansrijk en sneldroogend; **Asphaltlak voor Dakbedekking,** idem; **Creosoot-Olie,** idem; **Olie voor Well's licht,** idem.

Firma Van Lelijveldt en Hubrecht. G. SCHUTTE J.Fzn.
Valkenburg bij Leiden.
SCHELPKALKFABRIEK en HANDEL in STEENKALK en TRAS.
Agenten te Rotterdam de Heeren LAURANS & Co., Zuidblaak No. 78.
Directie te Valkenburg de heer SENFF.

Uitvoerhandel en gros.
Levert in Holland aan particulieren tegen en gros- of handelaarsprijzen, **prima Engelsche RIJWIELEN** met deugdelijke garantie op Machine en Banden (bondsgarantie) à **f 130** en **f 100.** Generaal-Agent voor Nederland, België en de beide Indiën, van de **WILKERSON'S Gep. KRANEN** voor gas, water en Stoom. Melkinr., Bierbr., Brandw. enz.
H. C. J. VRIJTHOFF VAN DER TOORN,
DEN HAAG, Zeestraat 30. (HOLLAND.)

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — Nº 39 — ZATERDAG, 26 Sept. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

NIEUW-MIDDENEEUWSCHE KUNST.

Toen wij, naar aanleiding van de tentoonstelling der teekeningen van Dr. Cuypers in het Paviljoen te Haarlem, eenige beschouwingen neerschreven, was onze conclusie „dat die tentoonstelling ons den indruk gaf van te bestaan uit voortbrengselen, gesproten uit het brein van iemand, die minstens drie eeuwen te laat ter wereld is gekomen en die met noeste vlijt getracht heeft, aan reeds lang begraven kunstidealen een schijn van nieuw leven in te blazen".

En nu die tentoonstelling ook in Den Haag wordt gehouden, schrijft J. in *De Telegraaf*: „Wij kunnen schreien van droefenis, dat wat wij hier in dit stille hoekje zien niet de waarheid, de schoone afschijning der wereldsche gang van zaken is, maar wat helpt het. Buiten bengelen de trams, die bij de bocht over de ijzeren rails kraken en piepen, de koperen netten van telegraaf en telefoon spannen zich druipend in den regen over de stad, overal grijnzen en blinken en joelen de kleurig schetterende aanplakbiljetten en wij zelf loopen in een zwarte jas met hooge witte boorden. Ziet die door den meester ontworpen altaren. De devotie is erop gestorven. Er zijn immers geen helden meer, die zich om den geloove laten martelen en wier gebeente door deze kunstwerken zal moeten gedekt worden, er zijn geen asceten meer, die zich tot extase toe uitmergelen en wier pij of rozenkrans, later hier bewaard, de eigenlijke, de eenige wijding aan deze kunst moet geven. Het ornementwerk is zuiver gestyleerd, goed gevonden en schoon uitgevoerd, maar wij missen er iets in van het onzuivere van den ornementrand, die door de geheele kerk van Xanten *) loopt, een rand van vergeelde, vergroende, op scharlaken vertoonde beenen en knoken van de heiligen Victor en Gereoen. En met het hoogheerlijk ridderslot Zuylen tot de Haer, dat door den bouwmeester wordt gereconstrueerd is het al iets dergelijks. Hoe kunnen wij vergeten dat de baron, die voor zijn vaderlijk erf zooveel schoons en goeds laat doen, gehuwd is met een baronne de Rothschild".

En dan volgt de verzuchting; „Bouwkunst in onze dagen is het beste middel om ons het weemoedige van onvruchtbaar schoon te doen begrijpen". Ten slotte geeft de schrijver als zijn meening, dat de kunst van Cuypers geen toekomst heeft, door te zeggen: „Bij het eenzaam rondwandelen langs het werk van den man, die alleen den strijd tegen een ondankbaren tijd moest volhouden, kan ik niet nalaten mij de bemanning van het Duitsche schip te herinneren, die toen het vaartuig onlangs in de Chineesche wateren zonk, op voorbeeld van den kapitein, met ontblooten hoofde, na een driemaal herhaald „Hoch", voor hun keizer, met een hymne aan hun heilige vlag op de lippen, rustig de eeuwigheid der zee ingingen".

Deze herinnering aan een onlangs geschied feit geeft echter, hoe goed zij misschien de positie van Dr. Cuypers verbeeldt, toch tot bedenking aanleiding. Immers, de Duitschers met hun schip door een wervelstorm op een klip geworpen, waren door een harde noodzakelijkheid tot zoo heldhaftigen ondergang gedoemd; niet minder was het de noodzakelijkheid van den plicht, die hen scheep had doen gaan en hen in de zoo gevaarlijke Chineesche wateren deed vertoeven. Maar voor Dr. Cuypers bestond er geen noodzakelijkheid de oude, reeds sinds eeuwen op het strand liggende hulk der middeneeuwsche kunst weer vlot te maken, haar op te kalefateren zoo goed en zoo kwaad het ging, en haar te brengen op de woelige zee van den modernen tijd. Indien het vaartuig nog niet gezonken is, doch dank zij het aanhoudende hoozen nog drijvende blijft, dan is daarmede zijn voortreffelijkheid boven een hedendaagsche mailboot nog niet bewezen. En wanneer ten slotte de hulk met Dr. Cuypers als kapitein en zijn enkele volgelingen als bemanning eenmaal

*) Is dit niet in St. Gercon te Keulen?

zinken zal, ligt er in dien ondergang niets heldhaftigs, want niemand noodzaakte de schepelingen zich van een zoo oud vaartuig te bedienen.

Zelfs velen, die vroeger beslist aan de zijde van Dr. Cuypers stonden, beginnen dit in te zien. En men weet het, als het schip zinkt, zwemmen de muizen weg, om zoo mogelijk den vasten wal te bereiken. Een eigenaardig teeken des tijds is het artikel, den vorigen keer aan het hoofd van deze kolommen geplaatst. De schrijver daarvan, ofschoon Cuypers huldigend, voorziet toch „dat vormendienst, hoezeer ook ontspruitend uit den geestelijken grondslag", waarmede bedoeld wordt het volgen van bepaalde stijlvormen uit het verleden, ons den nieuwen, echt modernen stijl niet zal brengen. Of „de studie der rekenkundige en meetkundige beginselen" ons daartoe zal voeren, schijnt ons twijfelachtig. Alleen hij, die zich neer kan leggen bij de definitie, „onder bouwen verstaan we het logisch ontwikkelen van een vooraf beraamd plan, berustend op rekenkundige of meetkundige gegevens", zal van de mathesis als moeder eener nieuwe kunst wat verwachten.

Het is zeker jammer dat het artikel, boven bedoeld, naast zooveel, dat van heldere opmerkingsgave getuigt, ook heel wat bevat dat, ofschoon in apodictische termen geuit, toch den toets van het kalm nadenken niet kan doorstaan. Zoo is het wel waar, dat „we sedert eeuwen voortbouwen op antieke overleveringen", maar onjuist is het, dat „de Renaissance begon met het letterlijk opvolgen der voorschriften van Vitruvius". Want deze letterlijke opvolging, die wel beproefd werd, doch niet gelukte, omdat het handschrift van den Romeinschen bouwmeester in zoo verminkten staat bewaard was, valt pas in een tijd, toen de Renaissance al vele jaren bestaan en gebloeid had. Palladio is het geweest, die, misschien meer dan iemand anders, Vitruvius heeft willen volgen. Toch zal niemand, die de werken van den Italiaanschen meester gezien heeft, daarin den Romeinschen architect terugvinden.

Wie een ernstige studie van de geschiedenis der kunst gemaakt heeft, zal niet beweren „dat de Christelijke kunst niet gegroeid is uit die der Grieken en Romeinen". Want de bouwwerken, die als de voornaamste uitingen dier Christelijke kunst beschouwd worden, zijn de basilieken, die, zonder dat daar noemenswaardige veranderingen aan plaats vonden, van de Oudheid werden overgenomen. Ja zelfs vele details verloochenen, tot het laatst der middeleeuwen toe, hun antieken oorsprong niet. Het zou ons te ver voeren dit met bewijzen te staven; men kan er echter Viollet-le-Duc op nazien, die zeker niet van partijdigheid tegenover de Oudheid beschuldigd zal worden. Steeds is de eene kunst gegroeid uit de andere; wie dat niet heeft opgemerkt, toont zich met de geschiedenis weinig vertrouwd.

Van juist inzicht daarentegen spreekt de opmerking, dat „Viollet-le-Duc", ofschoon „de meest gekende en om zijn uiterlijk vertoon de meest gehuldigde", toch niet de man geweest is, die „voor de herleving der Christelijke kunst gedurende de laatste helft dezer eeuw" het meest heeft gedaan. Inderdaad, de Fransche architect zag in de kunst der 13e eeuw niet in de eerste plaats het „Christelijke", maar het redegevende. Volkomen terecht wordt dan ook Cuypers ons voorgesteld als de man, die de middeneeuwsche kunst uit een Christelijk, d. i. Roomsch-Katholiek oogpunt heeft beschouwd, en die als zoodanig „tot op heden hierin door niemand overtroffen is".

En de schrijver, bespeurende, hoe „na de herleving der 13e- en 14e-eeuwsche periode" thans de Romaansche overleveringen worden opgedolven, heeft zeker het recht te verwachten dat men binnenkort bij de „vroeg-Christelijke kunst" zal belanden. Hij voelt echter ook dat de wijze, waarop sommige hedendaagsche architecten zich voor een tijdlang van de Romaansche bouwvormen bedienen, niets gemeen heeft met het langjarig, ernstig en volhardend streven van Cuypers. Hij zou wel graag „Berlage een opvolger van Cuypers" willen noemen, maar hij kan dit niet, „omdat diens handen onmachtig bleken, om de krachtige beginselen der middeneeuwers tot een eigen bouwkunst om te scheppen".

Bij ons vroeger beeld blijvende, zouden wij kunnen zeggen, dat Cuypers zijn middeleeuwsche hulk althans zoo heeft weten op te lappen, dat zij veertig jaar en langer reeds drijvende gebleven is. Berlage daarentegen is onlangs pas in een klein schuitje uit den Romaanschen tijd gesprongen en hij vaart er mee rond, zonder het eerst op den wal goed te hebben nagezien. En nu juichen sommige toeschouwers aan den vasten wal hem toe, omdat hij zich aan zoo broos een kiel heeft durven wagen. Doch, en nu komt het verschil, terwijl Cuypers bereid is met zijn schip ten onder te gaan, wanneer de lekken niet langer te stoppen zijn, zal Berlage, zoodra zijn Romaansche schuitje al te veel water binnenkrijgt, in een ander overstappen, dat zeewaardiger schijnt. Een zoodanige tour de force heeft hij reeds meer verricht.

Eigenaardig mag het heeten dat iemand als de schrijver van het artikel, die zoo juist de positie en de beteekenis van hedendaagsche architecten als Cuypers en Berlage toont te begrijpen, van veel minder begrip blijk geeft, waar het de laatste wandschildering van Derkinderen geldt. Te meer mag ons dit verwonderen, omdat in de bespreking van die wandschildering hier en daar opmerkingen worden aangetroffen, die wat anders zouden doen verwachten. Zoo wordt het ontbreken van verband tusschen de schildering en de hal, waarvoor zij bestemd is, op inderdaad overtuigende wijze aangetoond en terecht gewezen op het gemis van eenheid in het geheel.

Maar in stede dat nu ook ten slotte op het onmoderne van den „vormendienst", die Derkinderen in geen mindere mate dan Cuypers voorstaat, gewezen wordt, verliest de schrijver zich in allerlei detailbeoordeelingen, die hem het verwijt van te willen vitten, kwalijk zullen doen ontgaan. En zoo ontstaat onbillijkheid. Want, één van tweeën: òf de middeleeuwsche kunst geeft uiting aan het streven *onzes* tijds, en dan zijn Cuypers en Derkinderen mannen, „die bij een latere rangschikking van personen in tijdperken" zeer hoog zullen gesteld worden, òf het omgekeerde is het geval, en dan zal geen der beide kunstenaars bij het nageslacht genade vinden. De schrijver zegt zelf, dat het werk van Derkinderen is „een volledige erkenning der beginselen, waarvoor Cuypers gestreden heeft en daarom voor dezen een overwinning." Maar waar hij den „vormendienst" van den tweeden „aan ons innerlijk bewegen" vreemd acht, schijnt hij deze meening, waar het werk van den eersten ter sprake komt, niet meer te durven volhouden. Van iemand, die het zoo druk heeft over logica en die daarop zelfs de geheele architectuur wil grondvesten, mocht strenger vasthouden aan de regelen der redeneerkunst verwacht worden.

DE AMSTERDAMSCHE BEURSQUESTIE.

Het is nu gebleken, dat de Amsterdamsche bladen, die af en toe berichten over den stand der Amsterdamsche beursquestie brachten, zeer juist waren ingelicht, want de voordracht tot het bouwen eener nieuwe beurs op de oude prijsvraag-plaats staat thans in het Gemeenteblad.

Er is na dit schitterend bewijs voor de wel-ingelichtheid der bladen, geen reden meer om twijfel te voeden omtrent de mededeeling „dat het plan bestaat, deze voordracht nog in den Raad te behandelen tijdens het wethouderschap van Mr. Treub." En daar dit lid van het Dagelijksch Bestuur zijne aanvraag om ontslag reeds heeft ingediend, kan men verwachten dat de behandeling spoedig zal plaats vinden.

Het lezen der voordracht bracht ons terug naar het jaar 1887. Toen werd ook in die voordracht gezegd: „Van verbouwing der bestaande Beurs kan in ernst geen sprake zijn" en daarom had men, op het terrein van 1884, een plan laten maken, dat door tal van commissiën goedgekeurd, aan alle eischen scheen te voldoen.

Toen schreef de heer Henri Evers, de bekende architect, thans Directeur der Academie te Rotterdam.

„En thans staat men weer voor een gewichtig vraagstuk, — een levensquestie. Het geldt hier de hoofdingang van onze stad. Binnen weinige weken zal de teerling geworpen zijn, die haar lot beslist.

„Na alle discussiën, die in den Gemeenteraad over den beursbouw hebben plaats gehad, en waarvan de internationale prijsvraag het gevolg is geweest, kan men aannemen dat de nieuwe beurs niet alleen aan de eischen van den handel zal moeten voldoen, maar tevens een sieraad van de stad zal moeten zijn. En dan zijn de eischen vele en groot. Het monument, als hoogste kunstuiting, vordert in de eerste plaats, dat zijn plaatsing in verband met de omgeving een rationeele zij; dat zijn conceptie om zoo te zeggen het schilderij is, waarvan de omgeving de omlijsting vormt. Zal de indruk gunstig zijn, dan is vóór *alles ruimte* noodig. Het monument, van grootere afmeting en van rijker conceptie dan het woonhuis, boeit het oog in bijzondere mate; het is juist de tusschenruimte, die het contrast met de omgeving maakt en de rust voor het oog herstelt. Ontbreekt deze, dan verkrijgt men den indruk als van een schilderij, door een te kleine lijst omvat. Plaatst men zich later vóór de nieuwe beurs, met den rug naar den Dam gekeerd, dan aanschouwt men een vrijstaand gebouw, een monument, links door een straat van 30 M., rechts door een van 17 M. begrensd. De voorstelling is een scheeve. Een veel ernstiger bezwaar is, dat door den bouw der beurs, volgens de plans van Burgemeester en Wethouders, de ingang der stad voor goed bedorven zal zijn. Het gaat toch niet aan daar een „sta-in-den-weg" te plaatsen! Het is thans nog mogelijk om met betrekkelijk geringe kosten een fraaien ingang tot de stad te scheppen, door het Damrak in een boulevard te veranderen. Alleen op deze wijze kan nog een schoone entree en verbindingsweg tot het Koninklijk Paleis verkregen worden. Men late de gelegenheid, om te verhelpen wat nog mogelijk is, niet voorbijgaan.

„De beurs in het midden van het Damrak! 't Is de kroon op het ontsieringswerk van de buitenwijken: 't is de nekslag voor alle toekomstige verfraaiing; 't is de toestand van iemand, dien de keel ten halve dichtgesnoerd wordt en die een verstikking nabij is. Men scherme toch niet met het versleten argument: „Amsterdam moet zijn eigenaardig cachet behouden". Natuurlijk moet het dit. Het zou barbaarschheid zijn, de Heeren- en Keizersgrachten te willen dempen, maar dit neemt niet weg, dat er nu gelegenheid bestaat om de stad te verfraaien. De chauvinisten, die bij het woord „boulevard" dadelijk Haussmann in den mond hebben en ons „naäperij van Parijs" naar het hoofd slingeren, ze moesten begrijpen, dat eene stad als Amsterdam niet steeds ongestraft op haren roem kan teren, niet achterwege mag blijven — op straffe van uit het oog verloren te worden. Men is verplicht met den tijd mede te gaan en wat in het overig Europa tot verbetering is noodig geacht, moet ook hier gedaan worden. Amsterdam is dit zoowel aan zijn verleden, als aan zijn toekomst schuldig. De beursquaestie is vermoeiend; hare oplossing, hoe ook, is voor B. en W. het afschudden van een zwaar juk. Het is te verwachten, dat hare beslissing nabij is. Men overwege dus, alvorens een besluit te nemen!"

Dit schreef de heer Evers vóór negen jaar. Zijn gloedvol, met overtuiging geschreven betoog is echter ook thans nog van waarde. En de heer J. R. de Kruyff, de gezaghebbende directeur onzer Rijkskunstnijverheidsschool kan nu nog, als vroeger, den beschreven vaderen toeroepen: „Wacht u, dat niet onze nazaten met onze beurs handelen als wij met de thans ruim vijftigjarige, die ons als sta-in-den-weg hoonend haar jaartal toont in den gevel, om ons te waarschuwen: „overijl u niet, bezint voor gij begint!"

Deze waarschuwingen, door esthetici van naam gegeven, verdienen te eerder dat men er naar luistere, omdat door het verband dat er tusschen den heer Treub en het jongste beursplan schijnt te bestaan, voor overijling grooter kans is dan vroeger. Want dat de Raad de zaak nog zal behandelen vóór het heengaan van dien wethouder, die met November het hoogleeraarsambt gaat bekleeden, zal wel moeten beduiden dat de behandeling reeds over een week twee, drie zal geschieden. Moge in dien tijd misschien de pers een behoorlijk oordeel kunnen vormen en formuleeren, het publiek en de handel, wien de oplossing der beursquestie thans als een verrassing lijkt, hebben verscheidene dagen noodig om van verbazing te bekomen en zich goed van alles rekenschap te geven.

En dan de architecten en architecten-vereenigingen. Ook zij behoeven tijd voor het opstellen hunner adressen. Of zullen zij bij hun zwijgende rol volharden en hunne bezwaren tegen het Damrak-emplacement niet langer doen gelden?

Tempora mutantur! Maar toch zou men ook met den Franschman kunnen zeggen *„plus ça change, plus ça reste la même chose!"* B. en W. zeggen in 1887 in hunne memorie van toelichting: „De verkeerswegen langs de nieuwe Beurs verkrijgen een breedte van 30 M. aan de westzijde en van 11 tot 20 M. aan de oostzijde." Thans heet het:

„Er ontstaat aan de levendige zijde van het Damrak een verbindingsweg van het Centraalstation naar den Dam van 30 M. breedte", doch van de straat aan de andere zijde, de „doode" waarschijnlijk, wordt nu maar liever gezwegen. Als motiveering van de voldoendheid der afmetingen van den verbindingsweg wordt nu, als voorheen, de Sarphatistraat aangevoerd.

Maar de heer Evers zei al vroeger: „De vergelijking van het toekomstig Damrak met de Sarphatistraat, in de memorie van toelichting aangehaald, is niet juist. De Sarphatistraat, geheel uit het centrum gelegen en slechts als gedeeltelijk débouché van het Rijnspoorwegstation te beschouwen, heeft op verre na niet dezelfde eischen, die men aan het Damrak kan stellen. De breedte der Sarphatistraat zou *thans* voldoende zijn, maar niet in de toekomst. Daarom is de plaatsing der Beurs *op* het Damrak uit een practisch oogpunt te verwerpen." En dan „de straat ten oosten der nieuwe Beurs komt als verkeersweg hier

niet in aanmerking; alleen hebben de eigenaars der daar aanwezige perceelen het aangenaam vooruitzicht, dat bij eventueelen bouw hun perceelen voor dood verklaard worden".

In 1887 zouden volgens gedetailleerde begrooting, bij de voordracht gevoegd, de kosten van het gebouw *f* 1,500,000 bedragen, terwijl voor meubileering, verlichting en verwarmingstoestellen, een bekleedingswalmuur, aanleg van plantsoen nog *f* 300,000 in rekening werd gebracht, zoodat men op een totaal van *f* 1,800,000 kwam. De jaarlijksche bate werd toen op *f* 110,000 becijferd.

Thans raamt men de kosten een half millioen lager, en verwacht ook een opbrengst die *f* 30,600 beneden het vroegere totaal blijft. Het controleeren der tegenwoordige cijfers kan niet van ons gevorderd worden; de vermindering schijnt haar ontstaan te vinden deels in beperking van het grondvlak, en het stellen van „bescheiden" eischen, maar voornamelijk veroorzaakt te worden door geringe hoogte-afmetingen „Om namelijk niet te veel te domineeren is de hoogte van het ontworpen gebouw over het algemeen niet hooger dan die der woonhuizen, daar ter plaatse". Zoo bouwt men thans monumenten! Men heeft weinig geld, of wil althans weinig uitgeven. Maar men wil zooveel mogelijk waar voor zijn dubbeltjes, en nu het niet in de breedte of de lengte gevonden kan worden, moet de hoogte er maar aan gelooven! Inderdaad, akeliger kan het al niet, vooral wanneer de huizen zich nog met zekeren trots op de laagheid van het gebouw verheffen.

Doch, ware het niet beter een half millioen aan het opknappen der bestaande beurs te besteden, dan daarbij nog een millioen weg te werpen aan een „monument", waarvoor men op het oogenblik geen geschikt terrein heeft en dat, om financieele overwegingen, noodzakelijk beneden matige eischen moet blijven?

De Raad, die in 1891 zich met het emplacement-Werker vereenigde, doch die zich door de Tweede Kamer bij de onteigening der terreinen gedwarsboomd zag, geve deze eenig-goede oplossing der beursquestie niet in arren moede op! Het volgend jaar krijgt men een gansch andere Kamer, die wellicht den Amsterdammers meer ter wille zal zijn dan de tegenwoordige. Maar ook zelfs al mocht dit niet zoo zijn, dan wachte men gunstiger tijden af, die den minnelijken aankoop van het begeerde terrein mogelijk maken. In die tijden zal er dan ook bij den bouw, als bij dien van Hendrick de Keijser, op „geen cleyntgen gesien" behoeven te worden.

Er is geen behoefte aan een „oplossing" der beursquestie, hoe dan ook. Wij hebben een „*goede* oplossing" noodig, als wij niet willen dat het nageslacht met ons monument handelen zal als wij met dat van Zocher.

Men vernieuwe desnoods de geheele Korenbeurs, men voorzie de Koopmansbeurs van enkele gerieflijkheden, maar men bega niet de dwaasheid om in deze tijden van slapheid in zaken een kostbaar beursgebouw te doen oprichten, dat geen noodzaak heeft en dat Amsterdam voor goed bederft.

Moge er spoedig een vergadering gehouden worden, die de in Felix nu negen jaar geleden aangenomen motie weder aanneemt: „De Vergadering, van oordeel, dat het aanhangige beursplan zoowel plaatselijke als financieele bezwaren oplevert, drukt den wensch uit, dat de Gemeenteraad goedvinde de bestaande beurs, behoudens enkele noodzakelijke verbeteringen, te bestendigen." Wil zij er wat bijvoegen, dan kan dit luiden: „Zij meent dat eerst dan tot den bouw eener nieuwe Beurs mag worden overgegaan, wanneer een geschikt terrein verkregen zal zijn en wanneer de financieele toestand der gemeente zoodanig verbeterd zal zijn, dat het gebouw een monument worde, Amsterdam waardig".

BIJ DE PLAAT.

Evenals bij vorige gelegenheden hebben wij ook thans onze lezers eenig denkbeeld willen geven van het Beursplan, dat door het Amsterdamsche gemeentebestuur is openbaar gemaakt.

Om vergelijkingen mogelijk te maken zijn aan het plan toegevoegd dat, in 1885 bij de internationale prijsuitschrijving met den eersten prijs bekroond, en dat, in 1887 door het Gemeentebestuur voorgesteld, doch door den Raad verworpen.

De verklaring der Romeinsche cijfers in de plannen is deze:

I. Goederenhandel.
II. Effectenhandel.
III. Graanhandel.
IV. Ingang.
V. Vestiaire.
VI. Schrijfkamer.
VII. Postkantoor.
VIII. Terras.
IX. Telegraafkantoor.
X. Telefoonkantoor.
XI. Noteerzaal Effectenhandel.
XII. Niet betalenden.
XIII. Monsterzaal graanhandel.
XIV. Café.

HET NIEUWE BEURSPLAN.

(*Ingezonden.*)

Toen, in het voorjaar van 1894, de Commissie door den Raad der gemeente Amsterdam uit zijn midden benoemd, om een voorstel tot verbouwing der bestaande Beurs te doen, met hare werkzaamheden aanving, werd ik, als architect der Gemeente, aangewezen om haar van technische voorlichting te dienen.

De eischen, door de Commissie gesteld, waren geheel andere, dan bij de prijsvraag, in 1884, den doorslag hadden gegeven. Waar het thans voornamelijk op aankwam was, dat de drie takken van handel even gemakkelijk zich van telegraaf, telefoon en postkantoor zouden kunnen bedienen. Om aan dit verlangen te voldoen, liet ik het tot dusverre steeds gevolgd denkbeeld los, om één Beurszaal te ontwerpen. Voor den goederenhandel bestemde ik pl. m. $^2/_3$ der tegenwoordige zaal, aan de Damzijde. Het overige $^1/_3$, naar het Damrak toe, werd aan de drie genoemde takken van dienst toegewezen, met een breede centrale gang in het midden, die de goederenbeurs met de graanbeurs en de effectenbeurs, die in een nieuwen aanbouw aan de Damrakzijde kwamen, verbond. Een portiek, ter hoogte ongeveer van de Papenbrugsteeg gelegen, gaf tot de laatstgenoemde twee zalen toegang, waardoor vooral voor den effectenhandel, die zijn sociëteit in de Warmoesstraat over die steeg heeft, groot gerief zou ontstaan.

De commissie was met het plan ten zeerste ingenomen; kort daarop werd ik echter gedwongen, mijn ontslag als gemeente-architect te nemen, en ik hoorde dus niets meer van het lot van mijn geesteskind.

Nu evenwel is het nieuwe Beursplan openbaar gemaakt en daarin vind ik mijn hoofddenkbeeld terug, doch met een wijziging, die mij al zeer ongelukkig toeschijnt. Immers terwijl vroeger de doorgang in de

AMSTERDAMSCHE BEURSPLANNEN.

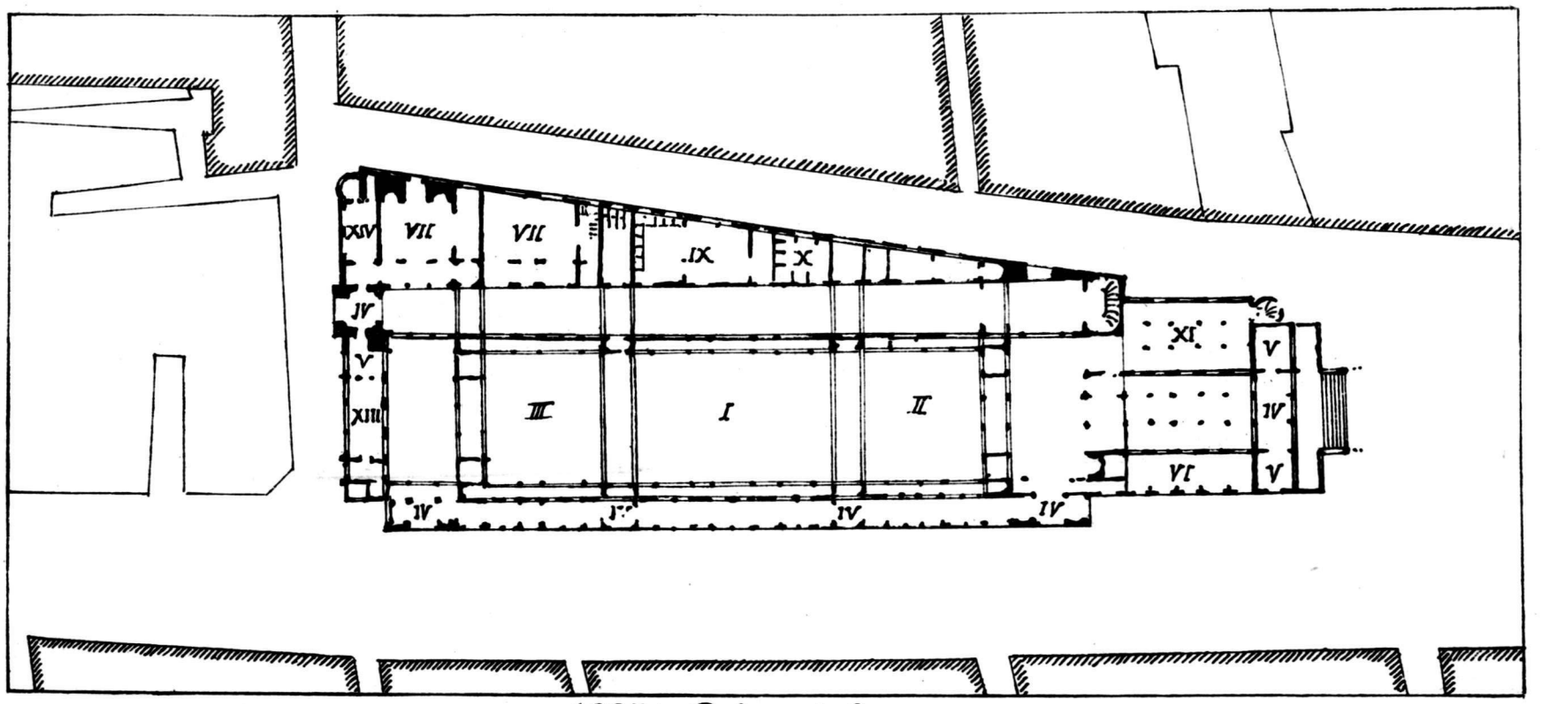

1885. Bekroond Ontwerp.

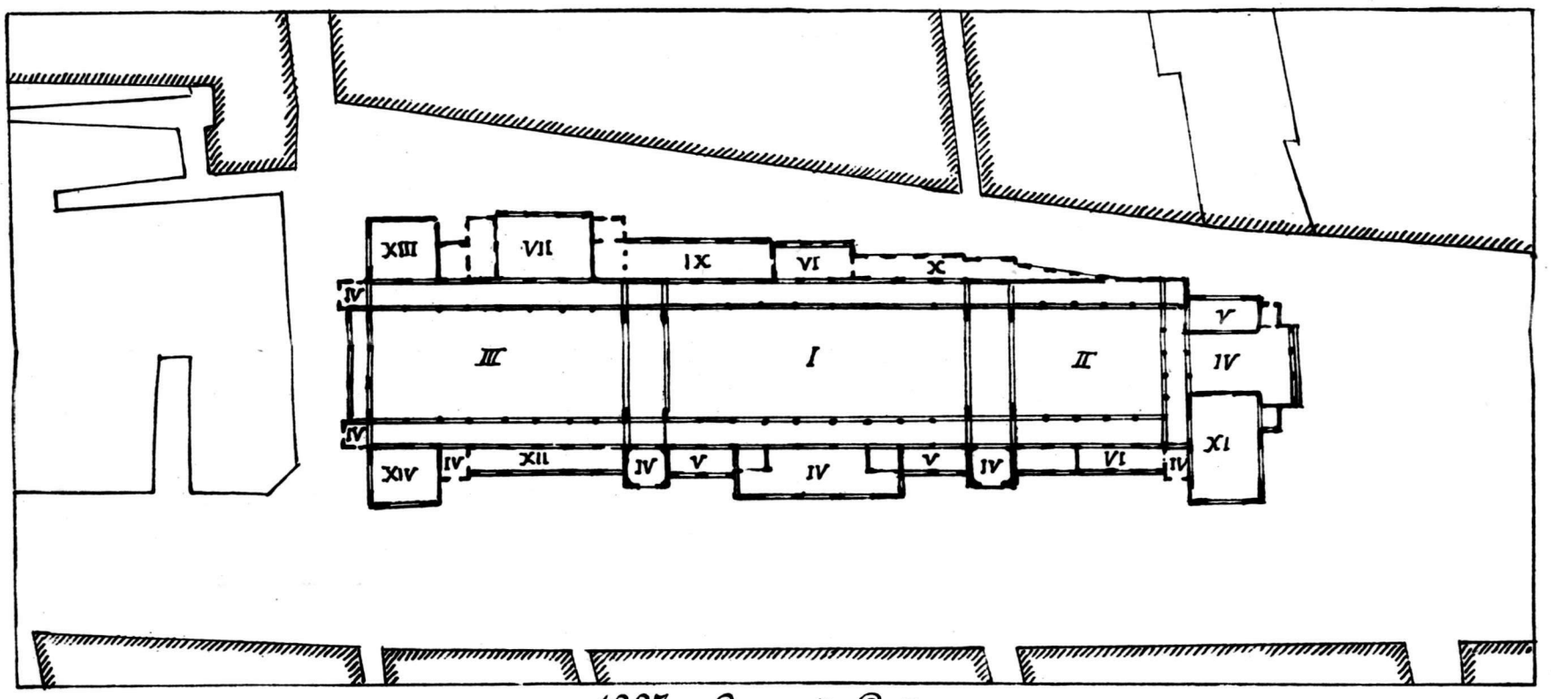

1887. Gemeente Ontwerp.

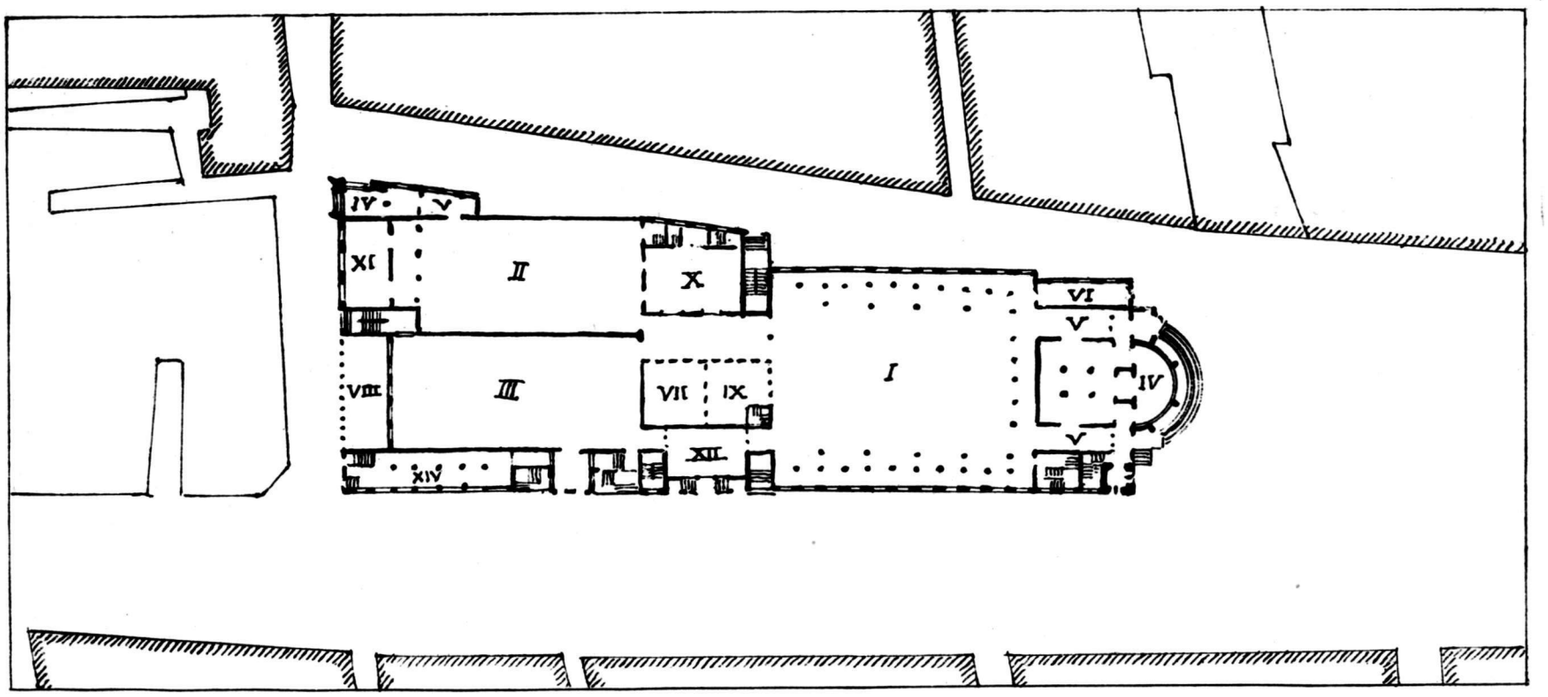

1896. Gemeente Ontwerp.

Schaal 1 à 1000.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

niet in aanmerkin
daar aanwezige p
dat bij eventueel
verklaard worden'
In 1887 zoude
bij de voordracht
f 1,500,000 bedra
lichting en verw
walmuur, aanleg
rekening werd g
van *f* 1,800,000 k
op *f* 110,000 beci
Thans raamt m
en verwacht ook
het vroegere totaa
woordige cijfers k
de vermindering
deels in beperking
van „bescheiden"
oorzaakt te word
„Om namelijk n
hoogte van het on
niet hooger dan d
Zoo bouwt men t
geld, of wil altha
zooveel mogelijk w
in de breedte of
moet de hoogte
akeliger kan het
zich nog met zek
gebouw verheffen.
Doch, ware he
het opknappen der
daarbij nog een
„monument", waa
geschikt terrein h
wegingen, noodzak
blijven?
De Raad, die i
Werker vereenigde
Kamer bij de ontei
zag, geve deze eer
niet in arren mo
men een gansch
Amsterdammers n
tegenwoordige. Ma
zoo zijn, dan wach
minnelijken aankoo
maken. In die tijd
als bij dien van H
gen gesien" behoev
Er is geen behoe
questie, hoe dan o
sing" noodig, als
met ons monument
Zocher.
Men vernieuwe
men voorzie de Ko
heden, maar men
tijden van slapheid
te doen oprichten,
Amsterdam voor g
Moge er spoedig
die de in Felix n
motie weder aanne
dat het aanhangig
financieele bezware
dat de Gemeentera
behoudens enkele
stendigen." Wil zij

as van het geheel lag, en de beide zalen voor effecten- en graanhandel ook symmetrisch ten opzichte van die as waren geplaatst, heeft men nu, door den trapeziumvorm van het terrein daartoe genoopt, de as van het gedeelte aan de zijde der Oudebrugsteeg zooveel verschoven, dat voor een café plaats wordt verkregen. Daardoor is evenwel tevens het monumentaal karakter aan het geheel ontnomen.

Wanneer mijn geheugen mij niet bedriegt, dan is de lokaliteit, die het verbouwingsplan (dat voor f 500,000 zeker uitvoerbaar was) opleverde, niet veel minder dan welke thans in het nieuwe project wordt gevonden. En dan vraag ik mij af of het wel verstandig is, om bijna anderhalf millioen te gaan besteden aan een gebouw, dat later even zoo goed in den weg zal staan als het tegenwoordige. Zou men niet beter doen, de bestaande Beurs te verbouwen, om ter zijner tijd het plan W. P. W. te kunnen verwezenlijken?

Toen Amsterdam zijn Raadhuis stichtte werd dit niet *op* den Dam gezet, ofschoon de grond daar voor niemendal te krijgen was. Het toenmalig stadsbestuur kocht in vijf-en-twintig jaar al de huizen tusschen Dam en Voorburgwal aan, en kreeg zoo de plek, die het begeerde. Zal nu het nakroost zoo dwaas zijn, dit voorbeeld niet te volgen? Ik hoop dat, ten slotte, het gezond verstand zal triomfeeren.

Indien dit mogelijk ware zou ik gaarne zien dat, wanneer het misschien eerlang tot een tentoonstelling van het nu ingediend Beurs-ontwerp mocht komen, de autoriteiten goed konden vinden, ook mijn verbouwings-project te vertoonen. Artistieke pretenties maakt het niet; indien het eenige verdienste bezit, dan schuilt die in de plattegrond-oplossing en de betrekkelijke minkostbaarheid. Maar men zou dan het publiek kunnen doen zien, wat er van de bestaande Beurs, in afwachting van een *goede* nieuwe, te maken zou zijn. En als ik dan bedenk hoe men nu, een nieuw gebouw willende ontwerpen, niets beters weet te doen, dan het verbouwingsplan over te nemen, dan voed ik nog een flauwe hoop, dat velen, het verbouwingsplan kennende, zullen inzien welk een onverantwoordelijke zaak het zou wezen, het zoo algemeen veroordeelde bouwterrein van 1884 te gaan gebruiken voor het plaatsen van een nieuwe Beurs, die slechts weinig meer gerief zal geven, dan de vergroote oude zou kunnen doen, maar die de verwezenlijking van het in 1891 door den Raad aangenomen plan W. P. W. *voorgoed* onmogelijk zou maken.

Nijmegen, 23 Sept. 1896.

A. W. Weissman.

PRIJSVRAGEN IN DE ZUID-AFRIKAANSCHE REPUBLIEK.

Men schrijft ons uit Pretoria, dato 23 Aug. jl.:

Het teekenen naar prijsvragen is hier een ondankbaar werk. Het is waar, er worden mooie prijzen uitgeloofd, maar het is meer loterij dan wedstrijd, daar de Jury meestal bestaat uit personen, zoo als rijk geworden kruideniers en andere handelslieden, die een zekere beteekenis hebben.

Zoo is hier, te Pretoria, ongeveer twee maanden geleden, een prijsvraag uitgeschreven voor een handelsmerk, waarvoor een prijs van 25 pond sterling was uitgeloofd.

Vele projecten werden ingezonden met den naam des ontwerpers en anderen met bijvoeging van een gesloten naambrief. Deze brieven zijn brutaalweg geopend en op de tentoonstelling prijkten op de ontwerpen met groote letters de namen der vervaardigers, die onbekend wenschten te blijven.

Het bekroonde ontwerp is met potlood doezelachtig geteekend en het handelsmerk wordt op kisten gebrand en op papieren zakken gereproduceerd.

De wijze van beoordeeling is minder aanmoedigend voor een liefhebber.

J. T.

NB. In *The Standard and Diggers News* van 19 Augustus komt eene advertentie voor van een prijsvraag voor de nieuwe gebouwen van „the new Club and the South African Investment and Trust Company", waarbij prijzen van 250, 150 en 100 pond sterling voor de drie bestgekeurde ontwerpen worden uitgeloofd. Directeuren van de club en van de genoemde maatschappij maken de Jury uit en de antwoorden worden reeds den 30 September ingewacht.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

Vergadering van Woensdag 23 September 1896.

In deze vergadering, door den Vice-voorzitter geopend, werd na lezing van de notulen het woord gegeven aan den heer J. L. M. Lauweriks, tot het houden van een lezing met kunstbeschouwing over Egypte.

In kernachtige en goed gekozen bewoordingen gaf spreker eene vergelijking tusschen de oude en moderne kunst, om daarna over te gaan tot het in detail bespreken van de Egyptische kunst, toegelicht door tal van fraaie photo's en zeer goed geslaagde schetsen van zijn hand en van die van den heer De Bazel.

Met een hartelijk woord werd spreker dankgezegd voor zijne belangrijke bijdrage, die op verzoek in het genootschapsorgaan zal worden opgenomen, terwijl een voortzetting van dit belangrijk onderwerp voor de aanstaande maand Januari werd toegezegd.

Na mededeeling dat de heer A. H. Zinsmeister alsnog zijne functie in het bestuur zal blijven waarnemen, werd de heer C. van Boven met groote meerderheid van stemmen als 1e-Secretaris gekozen.

Het voorstel om de uitgave van het „Tijdschrift voor verciering-skunst" door inteekening op twee exemplaren te steunen, werd aangenomen, waarna aan de orde kwam de benoeming van zes leden, die in overleg met het bestuur de Jury moeten aanwijzen voor de groote prijsvragen 1896—1897; als zoodanig werden gekozen de heeren De Bazel, Lauweriks, Van Boven, Lambeek, Joseph Cuypers en C. W. Nijhoff.

Na mededeeling dat volledige bekroningen hadden plaats gevonden voor de schetsprijsvragen naar ontwerpen voor eene „versiering in tegels" en „de beëindiging van een vijfgaatsschoorsteen" en dat het rapport van beoordeeling in het eerstkomende nommer van het Orgaan zal worden opgenomen, werd de goed bezochte vergadering gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

In de Raadzaal van het Stadhuis te Delft, daartoe welwillend afgestaan voor het houden der bijeenkomst, had de 74ste algemeene vergadering op Donderdag, den 24sten dezer maand, plaats. De Raadzaal was versierd met verschillende gebrande en geschilderde glazen uit het atelier van den heer J. L. Schouten te Delft, waarnevens teekeningen, grondstoffen enz., op de glasschilderkunst betrekking hebbende, waren tentoongesteld.

De leden, tegen elf uren in de trouwzaal bijeengekomen, werden door den heer M. A. C. Hartman, voorzitter van de feestcommissie, verwelkomd, waarop zij zich naar de Raadzaal begaven, waar de heer C. Muysken, voorzitter van het bestuur der Maatschappij, het woord nam om in de eerste plaats in herinnering te brengen dat in Mei jongstleden de wensch werd uitgesproken de volgende bijeenkomst te Delft te houden en dat de heer Schouten toen welwillend op zich had genomen om de ontvangst voor te bereiden. Spreker bracht den dank van het bestuur aan de feestcommissie voor haren arbeid en voor de grootsche wijze, waarop zij die had opgevat en aan het gemeentebestuur voor het beschikbaar stellen van de Raadzaal, waar voorzichtigheid en wijsheid steeds betracht worden. De burgemeester, de waarnemend directeur van de Polytechnische School en de eere-leden Prof. E. Gugel, J. F. Metzelaar en J. H. Leliman, allen ter vergadering aanwezig, ontvingen dank voor hunne belangstelling.

Het woord werd daarna gegeven aan den gemeente-architect, den heer Hartman, die een beknopt overzicht gaf van de geschiedenis van Delft; na het bespreken der stichting, werd er op gewezen dat de stad in het Bourgondische tijdvak met aarden wallen voorzien werd, en dat in 1536 een zware brand uitbrak, waarbij een groot deel der stad vernield werd. De daarop volgende periode van 1536 tot 1560 was een tijd van bloei, waarin onderscheidene heerenhuizen werden gebouwd. Op het gebied van nijverheid kan gewezen worden op de brouwerijen, de lakenfabrieken, de porseleinfabrieken en meer andere bedrijven, maar de verschillende industrieën gingen achteruit, want

eenige bedrijven verdwenen geheel en andere verminderden zeer sterk, zooals het bierbrouwen, de fabrikage van aardewerk, enz. De slotsom van het overzicht was, dat Delft zich voor het oogenblik in een tijdperk van bloei mag verheugen, maar dat de nabijheid van Rotterdam een hinderpaal blijft om den bloei van weleer te herkrijgen.

Meer in het bijzonder stond spreker stil bij de drie oudste gebouwen der stad, het Stadhuis, de Oude Kerk en de Nieuwe Kerk, waarvan de voornaamste merkwaardigheden werden medegedeeld. Ook andere oude gebouwen als het Gemeenlandshuis van Delfland, het Prinsenhof, het Venduhuis werden besproken, terwijl eindelijk de aandacht gevestigd werd op verschillende huizen binnen de stad, die uit een bouwkunstig oogpunt de aandacht verdienen.

De verhandeling van den spreker, die luide werd toegejuicht, zal in het Bouwkundig Weekblad worden opgenomen.

De heer J. L. Schouten verkreeg daarop het woord om gevolg te geven aan den wensch van den Voorzitter; hij verklaarde zich te zullen bepalen tot het doen van eenige mededeelingen omtrent glas en het bespreken van de glasschilderijen, die in de zaal zijn tentoongesteld. Hij schetste den aard, de samenstelling van het glas en de middelen om het te kleuren, in lood te zetten, te schilderen, te branden en in het algemeen de verschillende wijzen van bewerking, waarbij monsters ter bezichtiging werden gegeven. In zijne kunst-historische en vooral technische mededeelingen, constateerde spreker dat de kunst van glasschilderen in de 18e en 19e eeuw hier-te-lande is te gronde gegaan, zonder daarom geheel uit te sterven. In den loop der verhandeling gaf spreker te kennen van harte te wenschen, dat de nijverheid ons het glas der 12e en 13e eeuw zou kunnen leveren, als veel beter geschikt om te beschilderen dan het hedendaagsche fabrikaat.

De wijze van het in lood zetten werd uitvoerig beschreven; het gegoten lood wordt daartoe gewalst in strooken van 3 tot 14 m.M. breedte bij eene dikte van 1 tot 8 m.M., die met de uiteenloopende zwaarte van het glas overeenstemt. Spreker vertoonde de reproductie van een middeleeuwsch raam om de toen gebruikelijke kleuraanwending te doen uitkomen en noemde de verschillende glasschilderingen, die hier-te-lande gevonden worden en terecht de aandacht trekken; daarbij werd de mededeeling gedaan dat een van de drie kerkramen in de Oude kerk te Amsterdam, die van 1555 dagteekenen, door spreker hersteld werd onder leiding van den architect Posthumus Meyjes aldaar.

Na de 16e eeuw geraakte de glasschilderkunst aan het tanen en toch bleven de Hollandsche meesters de baas; met warmte spoorde spreker aan, dien ouden tak van nijverheid en kunst op te heffen en weder tot bloei te brengen. Daarvoor is het niet noodig om na te maken wat anderen vroeger tot stand brachten, maar men moet den geest in zich opnemen die uit hunne werken spreekt en dien in overeenstemming brengen met de eischen van onze samenleving. Spreker bracht daarom hulde aan den heer Le Comte, die de oude kunst leerde toepassen; hij dankte het succes van de bevordering der kunstindustrie van het glasschilderen en die van het aardewerk aan zijne toewijding (toejuiching).

Ten slotte gaf spreker eene beschouwing van verschillende tentoongestelde glazen, waaronder twee drielichten uitblonken, het eene met portretten van Willem den Zwijger en diens ouders, het andere met het slot Dillenburg, beiden door den heer A. le Comte ontworpen en voor eene villa te Keulen bestemd.

De Voorzitter betuigde den heer J. L. Schouten erkentelijkheid voor zijne mededeelingen en wenschte hem geluk met de wijze waarop hij zijne jonge, krachtige onderneming op een goede hoogte heeft weten te brengen; hij hoopte dat de Delftsche burgerij hem spoedig zou opdragen het vergaderlokaal blijvend te versieren evenals dit nu tijdelijk is gedaan.

De Voorzitter benoemde de heeren J. Leijh te Haarlem, F. J. Bremmer Hz. te 's-Gravenhage, Van Arkel en B. J. Ouëndag te Amsterdam en W. de Jong te Utrecht, tot leden van het stembureau voor de eerstvolgende verkiezing en sloot daarop de vergadering.

Na een dejeuner op het Raadhuis verdeelden de leden zich in groepen tot het bezichtigen van de Nieuwe kerk, de Oude kerk, de historische zaal „het Binnenhof", de Polytechnische school, de fabriek van Delftsch aardewerk van den heer Labouchère, de stoomfabriek voor werken in zink en andere metalen van de heeren Braat en het atelier van gebrand glas „'t Prinsenhof" van den heer J. L. Schouten. De leden vereenigden zich tegen halfvijf uren aan het huis van den heer L. van Meerten aan het Oude Delft en tegen zes uren werd een gemeenschappelijke maaltijd in Stads-Doelen gehouden, waar een veertigtal gasten waren aangezeten.

Nadat de Voorzitter een toost had uitgebracht op H. M. de Koningin-Regentes, de beschermvrouw der Maatschappij en op onze Koningin, volgde een reeks van dronken, die van warme belangstelling blijk gaven en waarbij de hulde, den heer Le Comte gebracht als artistieke vader van twee nieuwe industrieën, met instemming begroet werd.

De Burgemeester, die aan den maaltijd deelnam, hield gedurende enkele oogenblikken eene bespreking met de Delftsche leden der Maatschappij, stelde daarop in hoogst aangename bewoordingen een dronk in op den voortdurenden bloei van de Maatschappij en knoopte daaraan de heugelijke mededeeling dat eene afdeeling te Delft gevestigd was.

De firma Braat bereidde den gasten eene aardige verrassing; bij elk couvert vond men een keurige spijslijst met afbeeldingen van de Polytechnische School en de fabrieken der heeren Schouten, Labouchère en Braat, gevat in een artistieken menuhouder van gesmeed ijzer, in de koninklijke fabriek van zinkwerken vervaardigd.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. De Minister van Financiën heeft een nieuwe regeling van de positie der landmeters van het kadaster op zijne begrooting voorgedragen. Het getal landmeters 1e, 2e en 3e klasse, thans resp. 45, 55 en 65 bedragende, zou gelijkelijk in drie klassen verdeeld worden, te weten:

55 landmeters 1e kl. waarvan 30 ad ƒ 2400 en 25 ad ƒ 2200.
55 „ 2e „ „ 30 „ - 2000 „ 25 „ - 1800.
55 „ 3e „ „ 30 „ - 1600 „ 25 „ - 1400,
de landmeters 4e kl. zouden eene jaarwedde hebben van ƒ 1200.

— Wij vestigen de aandacht van heeren leden van het Bouwkundig Genootschap alhier op achterstaande annonce. Na afloop van de bijeenkomst in het Zuid-Hollandsch koffiehuis, op Dinsdag a. s., wordt het nieuwe Luthersche Weeshuis en de tentoonstelling van Dr. P. J. H. Cuypers bezocht.

AMSTERDAM. Het bestuur van Artiet Amicitiae doet de volgende mededeeling.

„Eene voor Nederlandsche kunstenaars in alle opzichten belangrijke tentoonstelling wordt thans door de Maatschappij Arti et Amicitiae, Beschermvrouwe Hare Majesteit de Koningin-Regentes, voorbereid:

„In November—December a. s. zal n.l. te St.-Petersburg, in de daartoe aan bestuurderen der maatschappij welwillend ter beschikking gestelde zalen van de Keizerlijke Academie van wetenschappen, worden gehouden eene expositie van Nederlandsche moderne kunst.

„Te St.-Petersburg is een comité gevormd, dat aan deze expositie zijnen zeer gewaardeerden steun heeft verleend. Dit comité is als volgt geconstitueerd: eere-voorzitter Z.Ex. Jhr. Mr E. W. F. Wttewaall van Stoetwegen, buitengewoon gezant en gevolmachtigd Minister van H. M. de Koningin bij Z. M. den Keizer aller Russen; Ds. H. A. Gillot, voorzitter; F. T. Mellema, consul der Nederlanden, vice-voorzitter, B. Kruijs, vice-consul der Nederlanden, penningmeester; Mr. Nicolaas Engberts, H. van Gilse van der Palts, Chr. J. H. van Niftrik, secretaris.

„De Keizerlijke Academie van wetenschappen is een van de voornaamste instellingen der Russische hoofdstad en gelegen in de onmiddellijke nabijheid van het keizerlijk paleis. De zalen worden electrisch verlicht, zoodat de expositie ook des avonds zal kunnen worden bezichtigd, terwijl zij wordt gehouden in den besten tijd van het St.-Petersburgsch winter-seizoen.

„De maatschappij Arti et Amicitiae heeft dan ook gemeend aan hare leden (zoo goed als alle Nederlandsche kunstenaars zijn leden der maatschappij) den weg tot deze tentoonstelling zoo gemakkelijk mogelijk te moeten maken; alle kosten, zooals beheer, transport, inrichting etc. — met uitzondering van assurantie — worden door haar gedragen, terwijl verschillende omstandigheden erop wijzen dat het succes niet alleen zal zijn een moreel succes, doch dat er groote kans bestaat op flinken verkoop."

ZUTFEN. De aanbeveling voor directeur der gasfabriek en waterleiding alhier, bestaat uit de heeren W. Niermeijer, te 's-Gravenhage; J. de Bats, te Swedt a/d. Oder; G. Daams, te Assen.

— Volgens ontvangen mededeelingen van de verschillende afdeelingen op Waal, Rijn, Lek, en Geldersche IJsel, is de steenvorm-campagne als afgeloopen te beschouwen.

De productie over het jaar 1896 zal ongeveer gelijk staan met die over de campagne van 1895, maar er is minder steen beschikbaar dan in het jaar 1895.

— (*) Zij, die belang stellen in geschiedkundige en bouwkunstige mededeelingen omtrent de oude Engelsche kasteelen, zullen met genoegen vernemen dat dezer dagen bij den uitgever Heinemann een werk is verschenen, dat den titel The Castles of England draagt en door Sir James Mackenzie geschreven is. In dit fraaie werk, uit twee deelen bestaande, worden 600 kasteelen en versterkte heerenhuizen, opgericht tot de regeering van Hendrik VIII, beschreven en door platen toegelicht.

— Aflevering 9 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

De Goudvisch, door J. C. Bosch. — Onkruid, door G. A. Kuyk. — Schetsen uit Zuid-Afrika, door Mimosa. — Het temmen en dresseeren van wilde dieren, door Dr. H. J. Calkoen. — De gistingsverschijnselen, door Dr. A. C. J. Snijders. — Bezoek aan een Java-suikeronderneming, door J. van Moll. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij Kon. besluit is, met ingang van 1 Nov. benoemd tot directeur van 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam, Dr. C. Hofstede de Groot, thans onder-directeur van het Kon. Kabinet van Schilderijen te 's-Gravenhage, uit welke laatstgenoemde betrekking hij, met ingang van denzelfden dag, eervol wordt ontslagen.

— De Min. van Koloniën heeft den heer H. J. Buysman gesteld ter beschikking van den Gouv.-Gen. van Ned.-Indië, om te worden benoemd tot ingenieur bij het mijnwezen daar-te-lande.

— Door het bestuur der industrieschool voor vrouwelijke jeugd te Amsterdam is benoemd tot leerares in de teekenkunst mej. J. F. Drughorn aldaar.

— Aan de teekenschool van den Ned. R.-K. Volksbond te Amsterdam is benoemd tot leeraar in het rechtlijnig en bouwkundig teekenen de heer F. A. P. V. Bingen.

— In Ned.-Indië is bij den aanleg van Staatsspoorwegen verleend, wegens langdurigen dienst, één jaar verlof voor Europa, aan den benoemden hoofding. D. R. J. Baron van Lijnden; eervol ontheven van de leiding van den aanleg der lijn Probolinggo-Panaroekan, de hoofdidg. R. H. J. Spanjaard; en belast met de leiding van genoemde lijn, de ing. 1e kl. A. E. Wijss.

— Bij de expl. van Staatsspoorwegen op Java is benoemd tot adjunct-chef der tweede afd., S. Verweij, thans tijdelijk daarmede belast.

— Door den Minister van Koloniën zijn de heeren A. J. Dijkstra en P. van der Kaaden ter beschikking gesteld van den Gouv.-Gen. van Nederl.-Indië, om te worden benoemd tot adsp.-ingenieur bij den waterstaat in Ned.-Indië.

— Door den Min. van Binnenl. Zaken is voor het tijdvak van 1 Oct. tot en met 31 Dec. benoemd tot assistent voor de waterbouwkunde aan de Polytechnische School te Delft, A. W. C. Dwars, civiel-ingenieur, aldaar, en is met ingang van den dag waarop hij zijn betrekking zal aanvaarden tot en met 31 Dec. a. s., benoemd tot assistent voor beschrijvende meetkunde en graphostatica aan genoemde school J. van de Griend, onderwijzer te Rotterdam.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Hoofdingenieur van den prov. waterstaat in Groningen. Jaarwedde f 4000. Adres vóór 1 Oct. aan het College van Gedeputeerde staten. (*Zie adv. in no.* 38).

— Opzichter bij den Waterstaat in Ned.-Indië. Ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië kunnen worden gesteld om te worden benoemd tot opzichter der 3e klasse, drie personen, die met voldoenden uitslag hebben afgelegd het examen voor opzichter bij den Rijkswaterstaat in Nederland.

Aanmelding vóór 15 October bij gezegeld adres aan het Departement van Koloniën. (*Zie verder Staatscourant No.* 204).

— Militair opzichter der Genie in N.-I. Voor 3 vacaturen zal een examen worden afgenomen, waartoe gegadigden, minstens 20 jaar oud en beneden den leeftijd van 30 jaren, zich vóór 31 October per request tot het Departement van Oorlog moeten wenden. (*Zie Staatscourant No.* 226).

— Onderwijzer in het huisschilderen aan de Ambachtsschool te Groningen. Aanvankelijk salaris f 800. Adres vóór 6 Oct. aan den directeur.

— Bouwkundig opzichter-teekenaar voor vast. Bekendheid met ijzerconstructie is vereischte. Adres met opgaaf van referentiën, lett. C. H., boekhandelaar Bernard J. Zandvliet, Utrecht.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een bouwkundig teekenaar-opzichter, practisch en theoretisch ontwikkeld, biedt zich wegens beëindiging der tegenwoordige werkzaamheden als zoodanig aan, ook bekend met de gasfabriek. Adres onder no. 15, bureau dezes. (2)

— Een waterbouwkundig opzichter, practisch en theoretisch ontwikkeld, biedt zich aan als opzichter, uitvoerder of onderbaas. Adres onder no, 16, bureau dezes. (1)

Bouwkundig Genootschap te 's Gravenhage.

BIJEENKOMST in *Zuid-Hollandsch Koffiehuis* op **Dinsdagmiddag 29 September** ten **2** ure, waarna bezoek aan het nieuwe Luth. Weeshuis, gebouwd door de leden G. BROUWER JR, ingenieur-architect en E. F. EHNLE, architect; vervolgens bezoek aan de Tentoonstelling van DR. P. J. H. CUYPERS in de lokalen van den *Haagschen Kunstkring*

NB. *Den leden die niet in 't bezit zijn van Toegangskaarten tot deze Tentoonstelling wordt van wege het Genootschap gratis Toegang bezorgd.*

HET BESTUUR.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *ZAANDAM* zullen op **Zaterdag 3 October e. k.**, des namiddags 2 uur, ten Gemeentehuize in het openbaar **aanbesteden:**

Het uitdiepen van Zijkanaal G en het gedeeltelijk verbreeden en uitdiepen van de ligplaats voor Zeeschepen te ZAANDAM, met daarmede in verband staande werken.

Bestekken zijn à ƒ **0.75** verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie.

Inlichtingen geeft de Gemeente-Architect.

ZAANDAM, 22 September 1896.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,

LATENSTEIN, Lo. B.
De Secretaris,
ZAALBERG.

INSCHRIJVING
OP
Maandag 12 October 1896,
IN HET
Timmerhuis te Rotterdam,
naar de LEVERING
in twee perceelen van:

I. AFSLUITERS met toebehooren;
II. BRANDKRANEN, wijd 76 mM. (3"), met toebehooren.

Alles ten dienste van de Drinkwaterleidingen der Gemeente.

De voorwaarden liggen, op de gewone dagen en uren, ter lezing op het Bureau voor de Plaatselijke Werken enz. in het Timmerhuis en zijn, met de daarbij behoorende teekeningen, tegen betaling van ƒ **1**, verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE EN ZOON, Boekdrukkers, aan den Houttuin No. 73.

TE KOOP

mede op grondrente, in de onmiddellijke nabijheid van *'s-Gravenhage*, **ongeveer 45,000 cA. BOUWGROND** geheel of gedeeltelijk, met een zich daarop bevindend **BUITENVERBLIJF.** Het BUITENVERBLIJF, zeer geschikt voor Kostschool of Pensionaat, is ook afzonderlijk **TE HUUR**, met een gedeelte van den TUIN.

Door de ligging van het terrein aan goed vaarwater, is de grond o. m. uitmuntend geschikt voor de stichting van fabrieken.

Franco aanvrage bij den Architect K. STOFFELS, *Prins Hendrikstraat 30a* te 's-Gravenhage.

AANBESTEDING.

Vlaardingsche Waterleiding-Maatschappij.

Op ***Donderdag den 8en October 1896***, des namiddags ten 1 ure, zal door het BESTUUR DER VLAARDINGSCHE WATERLEIDING-MAATSCHAPPIJ, in de Zaal „HARMONIE" te *VLAARDINGEN*, worden

AANBESTEED:
Het maken eener
NIEUWE PRISE-D'EAU
in de Rivier de Nieuwe Maas.

Aanwijzing heeft plaats op *Dinsdag den 6en October 1896*, des voormiddags ten 11½ ure, op het terrein der Vlaardingsche Waterleiding-Maatschappij.

Bestek en teekening zijn van af Woensdag 30 September tegen betaling van ƒ **1.50** op franco aanvrage verkrijgbaar bij den Ingenieur N. BIEZEVELD HKZ, te 's Gravenhage, *Kanaal No. 9.*

Gebr. K. & H. MEURS,
in alle **Hardsteenen en Marmerwerken, Grafmonumenten en Grafserken.**
Woonplaats: *Rustenburgerstraat* 80.
Werkplaats: *Kuiperstraat* 45. N.-AMSTEL.

GRANIET.
J. H. P. JANSE,
Marnixstraat 364.
AMSTERDAM.

Bij J. P. REVERS te *Dordrecht* verscheen:

LEERBOEK
voor de kennis van sommige Bouwmaterialen,
DOOR
J. VAN LEEUWEN JR.,
Civiel-Ing., Leeraar B. A. te Dordrecht.
PRIJS ƒ 1.—.

PAPIERSTEEN
(Papyrolith).
VLOEREN in elke grootte uit één stuk (*dus zonder voegen*) van **PAPIERSTEEN** zijn **brandvrij** en **voetwarm.**
Zijn overal toe te passen.
Prijzen zeer billijk.
Nadere *inlichtingen* verstrekt de Vertegenwoordiger
T. G. TISSOT JR.,
Amsterdam.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

Naamlooze Vennootschap
STEENHOUWERIJEN EN MARMERZAGERIJEN,
voorh. onder de Firma A. SINGELS Az.,
DORDRECHT.
Groothandel in **Hardsteen, Marmers,** Duitsche en Engelsche **Zandsteenen,** Fransche **Kalksteenen, Molen-** en **Slijpsteenen,** Noorsch en Zweedsch **Graniet.**
Eigen gezaagd Italiaansch **Marmer,** in verschillende afmetingen.
Witmarmeren, Namensche en **Bremer Tegels.**
Magazijn van **Marmeren Schoorsteenmantels,** geheel nieuw ingericht volgens de eischen des tijds.
Concurreerende prijzen.

HOUTEN
Parketvloeren.
GEBR. VAN HALSEN,
Stoomtimmerfabriek. — DEN HAAG.

J. BELTMAN JWz., Deventer. Handelskade.
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING voor: { MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN. OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN ens. OLIE-GASMOTOREN.
LEVERING VAN
LEVERING VAN MOLENBENOODIGDHEDEN, OLIE- EN GASMOTOREN.

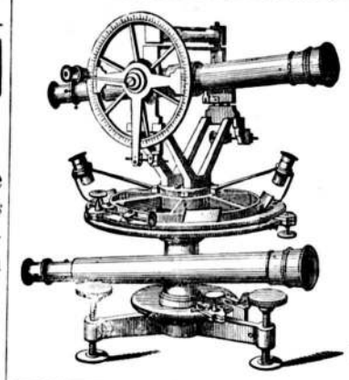

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, ens.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

F. DE BRUIJN & ZN. HOF-SPIEGEL- en MEUBELFABRIKANTEN.
MAGAZIJN: **KETELSTRAAT E 13.** *ARNHEM.*
FABRIEK: **WEZENSTRAAT D 7—8** en **9,** *ARNHEM.*
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
Gebeeldhouwde en Vergulde Spiegels en Ameublementen van Kunst en Weelde, voor Salons, Boudoirs, Eetzalen. MEUBELSTOFFEN.
CARTON PIERRE-ORNAMENTEN ter inwendige versiering van Gebouwen, als Plafonds, Deuren, Lambriseeringen enz. Ontwerpen en Uitvoeringen van Kamerbetimmeringen en uitvoering naar gegevon ontwerpen. — **ARTISTIEKE BRONZEN.** — Teekeningen en Prijscouranten op aanvrage.

G. & J. COOL, Bloemgracht 77,
Fabrikanten van MARMEREN SCHOORSTEENMANTELS.
ZEER GROOTE MAGAZIJNEN. — Ruime sorteering. - Concurreerende prijzen
Specialiteiten in GRAFZERKEN en MONUMENTEN
in Escaussijnsche, Fransche en Duitsche Bergsteen etc. — Exemplaren aanwezig in de Magazijnen. — **Handel in VLOER- en WANDTEGELS.**
BLOEMGRACHT 77, **AMSTERDAM.** DELFTSCHESTRAAT 61, **ROTTERDAM.**
Bekroond op de Wereld-Tentoonstellingen te **Parijs, Philadelphia, Amsterdam** etc.

Eerste Nederlandsche Rijwielfabriek.

Directeur H. BURGERS.
Door **buitengewone drukte** in dit seizoen was niet alles op tijd te leveren, thans kan weer **dadelijk** geleverd worden en is het **nieuwste model voor 1897 gereed.** PRIJSCOURANTEN **gratis** te *Deventer* en filialen,

STOOMMUURTEGELFABRIEK
VAN
Gebsr. RAVESTEIJN op Westraven bij Utrecht
FABRIEKANTEN van porcelein witte en beschilderde MUURTEGELS, in verschillende kleuren en patronen. Afmeting 13 × 13 en 15 × 15 cM.
Vraagt monsters en prijzen gratis en franco.
FABRIEKANTEN van gewone, platte en dubbel gegolfde **DAKPANNEN,** rood blaauw en verglaasd. **VLOEREN,** rood en blaauw, geel, groen en bruin verglaasd.
BAANTEGELS en **PLAKSTUKKEN:** rood en blaauw.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°40 — ZATERDAG, 3 Oct. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . ƒ 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15

DE AMSTERDAMSCHE BEURS.

In ons nommer van 1 Februari dezes jaars stelden wij, naar aanleiding van het bericht dat de beursvraag weer was opgerakeld, de vraag: „Waar zijn de goede dagen gebleven, toen de Amsterdamsche beursvraag nog een echte questie was? Waar is de tijd, dat men zich op vergaderingen verdrong, requesten aan den Raad teekende, aan bitter- en biertafels opgewekte debatten over beurs-emplacementen voerde, tentoonstellingen van beursprojecten bezocht of voor winkelramen naar het „allerlaatste" beursproject stond te kijken?" En thans, nu het plan bij den Raad is ingediend, is er al evenveel reden om dezelfde vraag te stellen. Want van het bescheiden adres, om te verzoeken dat de burgerij het volledig beursproject zou mogen zien, werd noch door het publiek, noch door den Raad veel notitie genomen.

* * *

Het loont wel de moeite, het verleden met het heden te vergelijken. Wij zullen echter niet verder teruggaan dan tot het jaar 1884, in het begin waarvan het raadslid Prins met zijn plan, tot het plaatsen van de Beurs op het te dempen Damrak, tusschen de Oude en Nieuwe Brug, voor den dag kwam. Dit plan, dat zijn ontstaan dankte aan de algemeene ontevredenheid met het trapeziumvormig gemeenteterrein, dat voor de prijsvraag was aangewezen, vond algemeene instemming. Maar van de zijde van den handel werd gewezen op de bezwaren, die een ligging *niet* aan den Dam zou opleveren; de zaak kwam in het laatst van Januari 1884 in een vergadering der kiesvereeniging „Burgerplicht" ter sprake, en nadat de heer De Kruijff een plan had verdedigd, waarbij de Beurs aan den Dam kon blijven staan, terwijl toch alle toegangswegen verbeterd werden, besloot de vergadering een adres aan den Raad te richten, met verzoek geen besluit te nemen in de beursquestie, alvorens grondig onderzocht zou zijn de technische en financieele uitvoerbaarheid van de plaatsing der Beurs aan den Dam. Dit adres kwam in den Raad, die in toestemmenden zin besloot.

De heer C. B. Posthumus Meyjes schreef toen: „Dit besluit is voor ons bouwkunstenaars van het hoogste gewicht. Nog bestaat de mogelijkheid dat wij niet voor het *onuitvoerbare* vraagstuk zullen geplaatst worden, op een *zeer slecht*, onregelmatig terrein, dat in zijn verhoudingen van lengte tot breedte allerongunstigst is, een *schoon* beursgebouw te projecteeren."

Nauwelijks was dit besluit genomen, of ook de heer A. L. van Gendt gaf zijn meening in een brochure te kennen, waarin hij eveneens het Damrakplan veroordeelde en een practisch en uitvoerbaar plan voor een beurs aan den Dam openbaar maakte.

In het begin van April 1884 dienden B. en W. aan den Raad een plan in, waarbij de Beurs aan den Dam bleef en waarin het plan-Van Gendt in hoofdzaak gevolgd was. Inmiddels was de heer Bert Brouwer met een plan voor den dag gekomen, dat ook de Beurs aan den Dam deed blijven, doch waarvoor een gedeelte van het Rokin moest worden gedempt.

Het toenmalig gemeenteplan bevatte een beurszaal van 3925 M². en hield zich overigens ongeveer aan de lokaal-afmetingen, die aan het programma voor de internationale prijsvraag ten grondslag gelegd waren. Het Damrak zou 30, de Warmoesstraat 15 M. breed worden.

Doch in het begin van Mei 1884 besliste de Raad *niet* op zijn besluit terug te komen. Wij schreven toen: „Er is onderzocht, er is gediscussieerd en gecijferd, maar helaas, de Raad heeft beslist niet terug te komen op zijn vroeger besluit en het nieuwe Beursgebouw te plaatsen op het gedempte Damrak. Te betreuren is het, dat de Raad zich niet heeft laten leiden door de twee architecten (de hh. Muysken en

Gosschalk), die thans zitting hebben ter behartiging van de belangen der stad; beide mannen, die hun sporen hebben verdiend, verklaarden zich vóór de Beurs aan den Dam."

De ernstige waarschuwingen van den heer De Kruyff in het Weekblad *De Amsterdammer* waren in den wind geslagen en het scheen of nu voorgoed aan de Beurs op het Damrak het ongeschikt trapeziumvormig terrein was aangewezen, vooral toen in het laatst van Juni deszelfden jaars het programma der internationale prijsvraag was openbaar gemaakt.

Doch de critiek bleef werkzaam. In Juli uitte zij zich in het humoristisch adres van „Kras en Ko" aan den Raad, waarin, met het oog op het lange smalle beursterrein, om concessie voor een electrische tram in de Beurs verzocht werd. De ongeschiktheid van het terrein bleek pas recht, toen de tweehonderd antwoorden op de prijsvraag tentoongesteld werden en men zag, hoe zelfs de fine fleur der architecten van geheel Europa op die plek niets goeds kon maken.

De Jury deed haar uitspraak, doch de beoordeelaars uit den handel voegden daarbij opmerkingen, die de ongeschiktheid van de gekozen plek vrijwel deden uitkomen. Maar toch werd de besloten prijsvraag uitgeschreven.

In het laatst van 1884 deed de Vice-president der internationale Jury, de K. K. Oberbaurath Friedrich Schmidt in den *Oesterreichischen Ingenieur und Architectenverein* te Weenen zijn meening over het terrein kennen. Hij zeide: „Volgens mijne meening hebben waarschijnlijk van oudsher bestaande traditiën den doorslag gegeven bij het nemen van een besluit, om de nieuwe beurs in de onmiddellijke nabijheid der oude te plaatsen, maar het is nog lang niet zeker, of zij daar wel gebouwd zal worden. Het bouwterrein toch, nu beschikbaar gesteld, is *zoo ongelukkig mogelijk*".

De Raad besloot slechts aarzelend de tweede prijsvraag uit te schrijven. De heeren Gosschalk en Muysken noemden het Damrakterrein *„volmaakt ongeschikt"*. De vaststelling van het tweede programma kon dan ook slechts na veel moeite geschieden.

Nu kreeg de beursvraag een half jaar rust. Er kwam pas weer leven in de brouwerij, toen in den zomer van 1885 de heer W. P. W(erker) met een plan aankwam, van het denkbeeld uitgaande: „dat men de schoone avenue, die door de demping van het noordelijk deel van het Damrak eenmaal verkregen wordt, tot geen prijs door den Beursbouw onmogelijk mag maken." In plaats dus, zooals bij het gemeenteplan geschiedde, een groot deel van het Damrak tot bouwterrein te bestemmen, nam de heer W. niet meer van dit terrein in, dan noodig was om de as van het Centraalstation tevens de as van den boulevard te doen zijn.

Kort daarna volgde de eind-uitspraak der Jury, die wel aan het ontwerp van den heer Cordonnier „en raison de ses dispositions d'ensemble et de ses qualités artistiques supérieures" den eersten rang gaf, doch dat van de h.h. Groll & Ohmann verkoos om „les dispositions pratiques, favorables aux différentes sections du commerce."

De La-Rochelle-geschiedenis, die op de Jury-uitspraak volgde, worde, als niet ter zake doende, slechts pro memorie aangehaald; de adressen, waartoe zij aanleiding gaf, kunnen hier dus achterwege blijven.

Maar belangrijk is een adres, omstreeks 1 Juli 1885 door 2900 ingezetenen van Amsterdam aan den Raad verzonden om: 1°. het beursplan Damrak in te trekken, ten spoedigste over te gaan tot demping van de nog overgebleven gedeelten Damrak en Rokin en na het uitvoeren dezer werken van Damrak en Rokin een boulevard te maken."

Het denkbeeld, waarvan de onderteekenaars van dit adres uitgingen, werd ook verdedigd door den heer K. van Rijsse, die in een brochure van December 1885 aantoonde, hoe met behoud van den boulevard, toch het plan Cordonnier verwezenlijkt zou kunnen worden.

De Gemeenteraad bracht op 6 Januari 1886 de beursprijsvraag-questie tot een voorloopig einde, door het Jury-rapport aan te nemen, hetwelk echter door vele leden in zeer ongunstigen zin werd besproken, waarbij nog eens nadruk werd gelegd op de ongeschiktheid van het gekozen terrein.

In het jaar 1886 bleef overigens het vraagstuk goeddeels rusten; alleen maakte de heer Van Rijsse, in het najaar, een wijziging van zijn boulevardplan openbaar. Doch toen in November de heer Coninck Westenberg het wethouderschap der Publieke Werken had aanvaard, kwam er weer leven. Reeds in het begin van 1887 werd aan de ongeduldige Amsterdamsche gemeenteraadsleden een oplossing der beursquestie „in de lente" toegezegd. De heer A. L. van Gendt wachtte deze oplossing niet af, doch zond een brochure in het licht, waarbij hij een beurs tusschen Heeren- en Keizersgracht, over de Warmoesgracht, in verbinding met een nieuwen verkeersweg aanbeval.

In de eerste dagen van Mei zag het ontwerp-Westenberg het licht. De plattegrond-indeeling van Groll & Ohmann, die door de Jury zoo was geprezen, had men in hoofdtrekken gevolgd, doch daarentegen de architectuur van Cordonnier zoo uit- als inwendig als model gebruikt. B. & W. deelden den Raad mede, dat zij uithoofde van de groote kosten, aan de verwezenlijking der plannen van Cordonnier en Groll verbonden, geen vrijheid konden vinden den Raad te adviseeren tot den bouw eener beurs overeenkomstig een dier ontwerpen te besluiten. Het onderzoek naar die kosten had geleerd dat zij niet beneden de drie millioen zouden blijven. Het ingediende ontwerp was voor *f* 1,500,000 te verwezenlijken.

Doch nu brak een ware storm tegen het Damrakplan los. De technische bladen gingen voor, de dagbladen volgden in het veroordeelen ervan. De kiesvereeniging „Burgerplicht" hield een drukbezochte vergadering, en daar werd als motie aangenomen dat de bestaande beurs, behoudens enkele noodzakelijke wijzigingen, zou blijven zooals zij was. Grappig was het in deze vergadering den heer De Kruyff te hooren betoogen, dat het Damrak een zeer geschikte plaats was, ofschoon hij, drie jaar geleden, het tegendeel beweerd had. De heer De Kruyff zond daarop zijn brochure „Knollen voor Citroenen" in het licht; ook een anonymus schreef een vlugschrift „Het Gemeenteplan of niets?", waarin hij voorloopige bestendiging van den bestaanden toestand aanbeval, opdat de mogelijkheid om beurs en boulevard te verbinden, mocht in wezen blijven-

De Jury van 1885, bestaande uit de heeren P. J. H. Cuypers, L. H. Eberson, J. R. De Kruyff, J. C. Raschdorff, F. von Schmidt, P. Sédille, R. Phené Spiers en J. J. van IJssendijck, veroordeelde in een adres het gemeenteontwerp, niet om de plaats, doch omdat het bestond „uit de brokstukken van twee kunstwerken, die den onverdeelden bijval van internationale kunstenaars hebbèn verworven."

Het raadslid Mr. D. Josephus Jitta diende een nota in, waarbij hij o. a. zeide: „Toen ik de eer had tot lid van den Raad te worden benoemd, vond ik de beursquestie, na vele en langdurige onderzoekingen

en beraadslagingen, door een raadsbesluit opgelost, zoo het heette bij wijze van transactie. Ik zou zeker het genomen besluit willen eerbiedigen, indien het m. i. ook maar eenigszins dragelijk was." Hij achtte het echter zijn plicht „op te komen tegen de stichting van een gebouw, waarvan het totstandkomen *op die plaats* als eene ramp voor de gemeente moet worden beschouwd." Vervolgens wees hij erop, dat hij in zijne veroordeeling van het terrein niet alleen stond, en beval ten slotte het plan W. P. W. aan.

De Raad nam de voordracht daarop in behandeling en besloot alle plannen, ook die vroeger ingekomen waren, met de nota van Mr. Jitta, om advies te zenden aan de Kamer van Koophandel. In November 1887 nam dit lichaam de zaak in behandeling en gaf als zijn advies, dat de ingekomen plannen geen aanbeveling verdienden. De langgerekte strook gronds aan het Damrak werd afgekeurd en in overweging gegeven, een geschikter terrein van meer vierkanten vorm te zoeken, waarvoor het plan W. P. W. werd aanbevolen.

Inmiddels brachten in December 1887 de couranten het bericht: „Aan de Afdeeling der Publieke Werken is men druk bezig, het gemeenteplan om te werken, opdat het eerstdaags in meer gewilden vorm in den Raad behandeld zal kunnen worden".

Zoo brak het jaar 1888 aan. In ons No. van 18 Februari schreven wij: „De Beursquestie blijft nog immer eene question brulante voor de hoofdstad en eene spoedige en bevredigende oplossing schijnt op het oogenblik minder waarschijnlijk dan ooit. Het eenstemmig oordeel van de Kamer van Koophandel dat het terrein, door B. en W. voor den beursbouw bestemd, *ongeschikt* is om hierop een gebouw te stichten, gevoegd bij de schier algemeene afkeuring, maken het meer en meer onwaarschijnlijk, dat *de beurs ooit op het afgebakende terrein zal gebouwd worden*.

Op 16 Februari 1888 had de heer A. W. Krasnapolsky een plan ingediend, ontworpen door den architect Jan Springer. Het beoogde, met behoud van een boulevard, de beurs te plaatsen tusschen Damrak, Warmoesstraat en Dam. De heer Krasnapolsky bood aan, „gesteund door Amsterdamsche kapitalisten, het plan op nader te bepalen voorwaarden te verwezenlijken zonder bezwaar voor de gemeentekas".

De behandeling der beursvraag had weinige dagen later in den Raad plaats. Het ging er warm toe. Twee motiën werden ingediend, eene om met den heer Krasnapolsky in overleg te treden, eene andere om in te trekken het raadsbesluit, waarbij het Damrak als bouwterrein was aangewezen, doch B. en W. uit te noodigen den Raad nadere voorstellen te doen, na onderzoek der plannen Werker, Van Rijsse en Krasnapolsky. De laatste motie werd met 22 tegen 14 stemmen aangenomen.

Nu komt er rust. In het jaar 1888 en 1889 hoort men verder van de zaak niets. Ook het jaar 1890 gaat grootendeels voorbij, zonder dat zij opnieuw ter sprake komt; in het laatst van dit jaar gaan er echter geruchten rond dat weer een voordracht te wachten is.

Die geruchten vonden hun oorzaak in een kras adres van de Vereeniging voor den Effectenhandel. De *Amsterdammer, Dagblad voor Nederland*, schreef: „Allen zijn opnieuw voor beursbouw in de weer. Het middel, door de heeren van de effectenbeurs gekozen, werkt uitstekend. De Raad, de Commissie voor de handelsinrichtingen, de Goederenhandel en de Effectenhandel, met de Kamer van Koophandel natuurlijk ook daarbij — zijn 't eens dat er iets gebeuren moet".

En er gebeurde ook iets. Want in Februari 1891 stelden B. & W., in overleg met al die autoriteiten, voor „als emplacement voor den bouw eener nieuwe Beurs aan te wijzen het terrein, te verkrijgen door aanplemping van het nog open gedeelte van het Damrak" (plan-Prins). Doch dit voorstel viel niet in goede aarde, want toen over verschillende emplacementen door den Raad gestemd werd, werd het plan W. P. W. in stemming gebracht en aangenomen met 23 tegen 13 stemmen, zoodat besloten was de Beurs te bouwen aan het Damrak tusschen de Oudebrugsteeg en het Bijbelhotel.

Zelden is een Raadsbesluit zoo algemeen toegejuicht als dit. Men zag, in zijn verbeelding reeds een goede, vierkante beurs aan een breeden boulevard. Maar men juichte te vroeg. Want wel kwam in Juli 1892 bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal een onteigeningsontwerp voor de stichting van eene nieuwe Koopmansbeurs te Amsterdam in, doch in het laatst van September werd het door de Kamer verworpen met 43 tegen 27 stemmen.

In ons blad werd, naar aanleiding van dit besluit, opgemerkt: „De afstemming door de Tweede Kamer der Staten-Generaal van het wetsontwerp voor de onteigening ten behoeve van een nieuwe beurs, is in de hoofdstad zeer kalm opgenomen. Het schijnt zelfs, dat men over het algemeen ingenomen is met het denkbeeld, dat deze zaak van de baan is en Amsterdam verschoond blijft van het doen van de groote uitgaven, die deze bouw zou vorderen".

De heer A. W. de Flines, een der groote tegenstanders van het Damrakplan, deed nog wel een laatste poging om het terrein, welks onteigening geweigerd was, langs minnelijken weg der Gemeente aan te bieden, doch zonder het gewenscht resultaat. De heer Martin Wolff kwam, in een brochure, op het denkbeeld, om de bestaande beurs te verbouwen, door toevoeging van een koren- en effectenbeurs en post-, telegraaf- en telefoonkantoor. Hij zette uiteen, dat de handel wel behoefte had aan een nieuwe beurs, doch niet aan de verplaatsing daarvan.

Het jaar 1893 zag een beursplan van Dr. P. J. H. Cuypers, toen Raadslid, openbaar maken. Dit plan bedoelde de stichting van het gebouw op een terrein, te verkrijgen door het dempen van het water tusschen het Centraal-station en de Prins-Hendrikkade. Dit denkbeeld vond echter weinig bijval, en daarom deed de vereeniging „het Damrak" door den architect Jan Springer een gewijzigd beursplan „W. P. W." bewerken, voor welks uitvoering zij een terrein beoogde aan de Warmoesstraat gelegen. De benoodigde perceelen had de Vereeniging in handen. Ook de architect G. van Arkel kwam nog ter elfder ure met een plan.

Maar de voordracht van B. & W., in het begin van 1894 ingediend, nam van al die plannen geen notitie. Onder verwijzing naar den slechten toestand der gemeentekas, werd het bouwen eener nieuwe beurs ontraden; de bestaande beurs moest behouden blijven, al zou een harer uitbouwen als bescheiden tegemoetkoming aan de eischen van het verkeer worden gesloopt. De korenbeurs zou worden vernieuwd.

De Raad vereenigde zich met de inzichten van B. & W. en, toen zij een Commissie uit haar midden benoemd had, die tot taak kreeg een verbouwingsplan op te maken, scheen het dat de questie, die de Amsterdammers zoo lang had bezig gehouden, nu voorgoed begraven was.

Wel toog de Commissie met ijver aan het werk en vond men in de dagbladen af en toe berichten omtrent haar plannen, die daarin bestonden, dat iedere tak

van handel een afzonderlijke zaal zou krijgen, met post, telegraaf en telephoon in het midden, maar sinds Juni 1894 scheen de zaak geheel te rusten.

Zoo bleef het, tot in Februari van 1896 het bericht de ronde deed, dat de Commissie haar verbouwingsplannen had opgegeven, en door den architect Berlage een beurs op het terrein der prijsvraag had doen ontwerpen. Dit bericht, aanvankelijk niet geloofd, werd meer en meer door blijkbaar officieuze mededeelingen in de bladen bevestigd. En thans is, men weet het, dit plan officieel ingediend, en kan de behandeling der voordracht in den Raad weldra worden tegemoet gezien.

* * *

Dit is, in groote trekken, de geschiedenis van de beursquestie sinds 1 Januari 1884. Zullen wij binnenkort het varken met de groote snuit zien verschijnen, dat aan het verhaal een einde maakt? En zullen wij dan kunnen zeggen: einde goed, alles goed? Als niet alle teekenen bedriegen, schijnt het antwoord op de eerste vraag wel bevestigend te zullen luiden. Maar voor wie ons kort historische overzicht met aandacht gevolgd heeft en die daaruit heeft gezien, hoe al sinds 1884 het Damrak-bouwterrein door mannen van allerlei richting veroordeeld is, zal het antwoord op de tweede vraag een besliste ontkenning wezen.

NOG EENS DE BEURS.

Meer en meer begint er in de bladen oppositie te komen tegen het thans ingediend beursplan. Maar het is eigenaardig dat, terwijl men toch verwachten mocht, dat die oppositie in de eerste plaats het *terrein* zou gelden, de meeste opposanten het over een gansch anderen boeg gooien.

Sommigen verlangen bijvoorbeeld een openbare tentoonstelling van het volledig project, anderen weer hebben het over de keuze van den bouwmeester. Ja zelfs zagen wij in een stuk, dat door een der Amsterdamsche bladen werd opgenomen, reeds eenige namen van architecten genoemd, tusschen wie men een besloten prijsvraag wenschte uitgeschreven te zien.

Wij hopen en vertrouwen dat de architecten, in dat ongeteekend stuk bedoeld, aan de opstelling daarvan vreemd zullen blijken te zijn, daar het publiek anders een zonderling denkbeeld moet krijgen van de zeden, die in de bouwkundige wereld heerschen.

Wanneer wij van het tentoonstellen der volledige ontwerpteekeningen niet veel verwachten, dan vindt dit zijn oorzaak daarin, dat wij meenen dat eerst de terreinquestie moet zijn opgelost, alvorens de bouwkunst-vraag ter sprake kan komen.

Het is zeker niet verstandig van de Commissie geweest dat zij, door ook gevels te laten maken en zich niet tevreden te stellen met plattegronden en een paar profillen, de architectuurvraag aan de terreinquestie heeft gekoppeld. Misschien heeft zij gehoopt, door het vertoonen van opstanden sommige tegenstanders van het Damrakplan voor hare inzichten te winnen. Het staat echter te vreezen, dat eene architectuur als die der Verzekeringsgebouwen te Amsterdam en in Den Haag, die zelfs velen vakmannen niet voldoet, op leeken een nog veel minder verlokkenden invloed zal hebben.

En nu maakt men er zich warm over, naar wiens ontwerp het gebouw zal verrijzen, doch verliest daarbij de terreinquestie vrij wel uit het oog. Dit is te bejammeren, want ook zelfs de meestbegaafde bouwmeester moet fiasco maken als geen geschikte plek hem ten dienste staat.

Er is nu in de vraag een persoonlijk element gekomen, dat zeker beter vermeden ware. Want wie nu tegen het terrein is, laadt al gauw den schijn op zich tegen den bouwmeester te zijn; wie daarentegen de plek goedkeurt, wordt, soms geheel ten onrechte, als een geestverwant van den architect aangezien.

Misschien het verstandigste wat over het geval in het midden werd gebracht, was te vinden in *De Amsterdammer* van verleden Zondag. Het commissievoorstel wordt daar aan een onverbiddelijke critiek onderworpen en vooral hierop nadruk gelegd, dat uit niets blijkt waarom de leden, die de Raad het mandaat gaf, om een *ver*bouwingsplan in te dienen, zich daaraan niet hielden, doch aan het ontwerpen van een nieuwe beurs gingen, ofschoon dit niet van hen verlangd was.

Wij hebben er vroeger reeds op gewezen, hoe zonderling het was, dat de Commissie haar verbouwingsplan, waarover men indertijd zooveel goeds vernam, waarmede de heeren Van Nierop, Muller, Van Eeghen en Korthals Altes, de Vereeniging voor den Effectenhandel, ja zelfs de Kamer van Koophandel tevreden waren, nooit bij den Raad is ingediend.

Wij nemen het slot van het artikel in *De Amsterdammer* hier over: „Met het nu aanbevolen terreinplan, dat steeds zoo krachtig, *ook door den Raad* veroordeeld is geworden, beslist men voor eeuwen misschien over de *hoofdentrée van Amsterdam*. Dit mag niet geschieden dan na het ernstigst beraad. Men make haast zooveel men wil, maar overhaaste zich niet, want het Beursplan op zichzelf moge zoo aanlokkelijk zijn als het wil, het verkeert te zeer in strijd met het *algemeen* belang, dan dat men het zoo in de gauwigheid zou mogen doordrijven. De fouten door en ten opzichte van Amsterdam begaan, zijn reeds talrijk genoeg."

BIJ DE PLAAT.

Nu van verschillende zijden de mogelijkheid eener verbouwing der bestaande beurs te Amsterdam besproken is, heb ik het niet ondienstig geacht het door mij in 1894 in opdracht der Raadscommissie opgemaakt verbouwingsplan hierbij in hoofdtrekken weer te geven. Daar ik niet meer over de noodige bronnen kan beschikken, heb ik mijn geheugen moeten raadplegen, en blijft het mogelijk dat enkele onderdeelen in 1894 anders waren dan ik ze thans schetste.

De goederenbeurs is bij mij 1714 M², in het tegenwoordig gemeenteplan 1710 M², de effectenbeurs is in beide plannen 800 M², de graanhandel-afdeeling bij mij 800 M², in het gemeenteplan 825 M². Telefoon, post en telegraaf komen in beide plannen overeen. Het café is bij mij 120 M², in het gemeenteplan 162 M², de noteerzaal voor den effectenhandel is in beide plannen ongeveer gelijk van oppervlak. De bestaande beurs is met zwart aangegeven, het aan te bouwen deel is lichter getint.

De verbouwing, geraamd op *f* 500,000, geeft dus *hetzelfde* als nu voor *f* 1,350,000 wordt aangeboden, althans op den beganen grond. Een verdieping is echter in het verbouwingsplan *niet* aanwezig.

Bij het maken der raming rekende ik op een voortzetting der zoo al niet fraaie, dan toch kostbare architectuur van Zocher, daar men het geheel monumentaal wenschte. Doch indien met een utiliteitsbouw kan worden volstaan (en, als het geheel later gesloopt zou moeten worden bij verwezenlijking van het plan W. P. W. b.v., dan is dit zeker wenschelijk) verminderen de kosten natuurlijk zeer.

Nijmegen, 29 Sept. 1896. A. W. Weissman.

PLAAT XVIII.

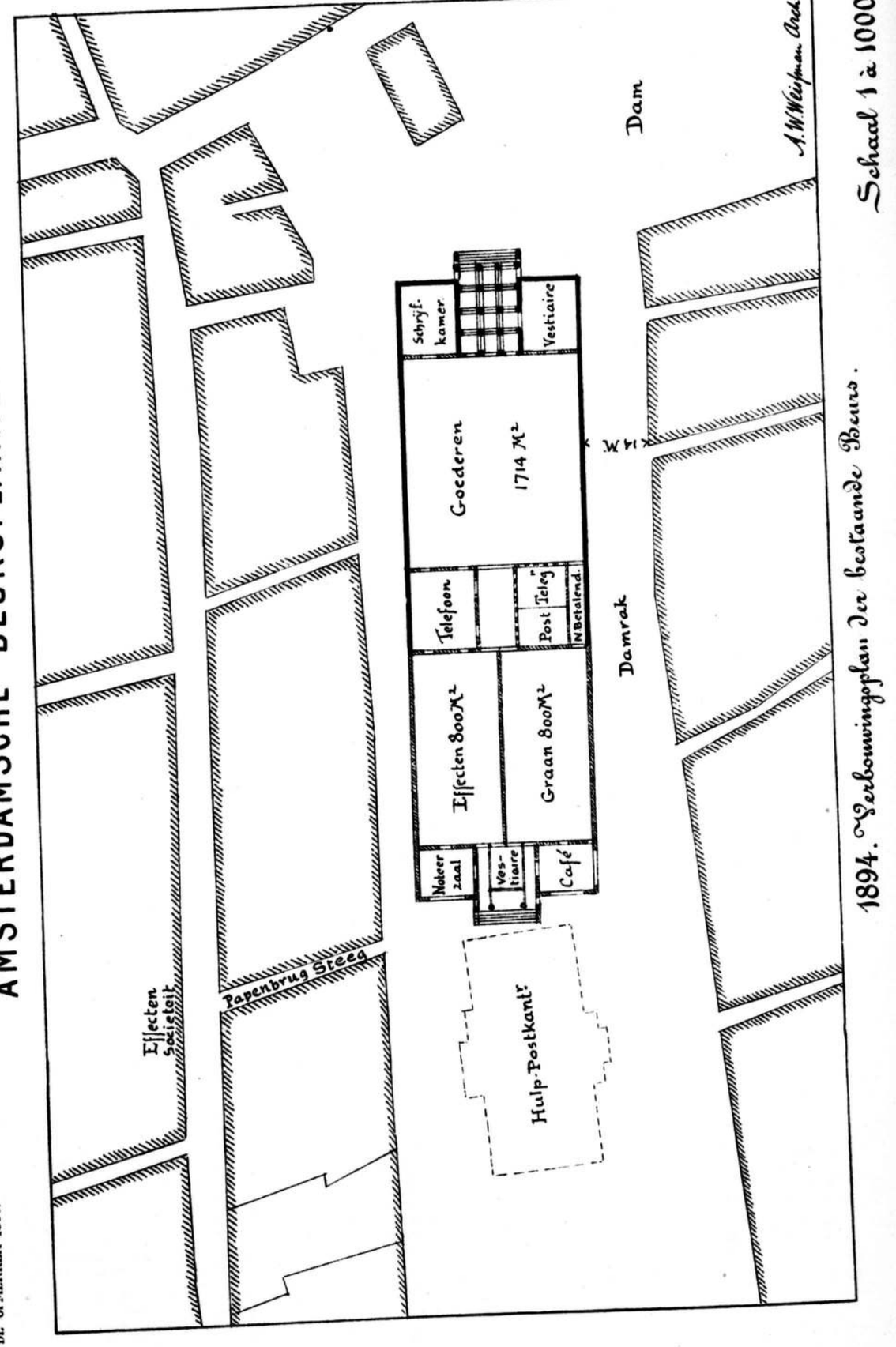

DE OPMERKER 1896.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

BOEKAANKONDIGING.

LEERBOEK voor de kennis van sommige BOUWMATERIALEN, door J. van Leeuwen Jr., civiel ingenieur, leeraar aan de Burger-avondschool te Dordrecht. — Uitgave van J. P. Revers te Dordrecht, 198 bladz. in 8°., prijs *f* 1.

Genoemd leerboek is eene beknopte handleiding voor het onderwijs in de kennis van eenige bouwmaterialen en van hun gebruik. Het werd opgesteld door den civiel-ingenieur J. van Leeuwen Jr., die in zijne betrekking van leeraar aan de Burger-avondschool te Dordrecht de daartoe noodige gegevens verzamelde, ordende en tot een geheel bracht, vertrouwende dat eene dergelijke handleiding groote waarde voor zijne leerlingen zou hebben, wijl hun daardoor de gelegenheid aangeboden wordt het gesprokene na te zien. Maar niet alleen voor de leerlingen van den schrijver is dit leerboek van nut; ook zij, die zich voor eenig examen op bouwkundig gebied wenschen te bekwamen, kunnen daaruit goede lessen putten. Achtereenvolgens worden in tien afdeelingen behandeld:

het hout;
natuurlijke steen;
gebakken en niet gebakken steen;
mortels;
beton, betonstukken, betonsteen, terrazzo- en cementvloeren;
gips en stucadoorwerk;
glas;
asphalt en asphaltbestratingen;
caoutchouc en gutta pertja en
bekleedingsmaterialen.

In de slotafdeeling worden korte mededeelingen gedaan over koolstof voor electrisch booglicht en verschillende materialen, over de samenstelling van mortels en beton en over de courante handelsmaten van het hout.

De groote verdienste van dit leerboek bestaat daarin, dat het niet te uitgebreid is en dat in beknopten vorm een helder overzicht over tal van bouwmaterialen gegeven wordt, waarin tot ons leedwezen geen plaats aan het ijzer is ingeruimd. Aan deze bemerking zou echter bij een tweeden druk tegemoet gekomen kunnen worden.

GLOEIPROEF VOOR TRAS.

(*Ingezonden.*)

Mijnheer de Redacteur!

In December van 1895 ontving ik een brochure uit Rotterdam van den heer Braat, omtrent het scheikundig onderzoek van tras. ZEd. beweert daarin, dat men in Duitschland voor de voornaamste werken altijd voorschrijft: „de tras moet minstens 7 pCt. gloeiverlies aantoonen" en staaft deze bewering ook met bewijzen door elf bestekken van groote werken uit Duitschland, die allen 7 pCt. gloeiverlies voorschrijven. Ik kon mij dan ook zeer goed vereenigen met den inhoud van dat boekje, te meer daar ik sedert eenige jaren diezelfde proef in mijn bestekken voorschreef en toen altijd zeer tevreden was over de uitkomsten, terwijl ik anderen, die de trekproef voorschreven, zag terugkeeren tot de gloeiproef.

In *De Ambachtsman* van 4 Jan. '96 zag ik een schrijven bij de Boekaankondiging door V. d. K., dat zeer vleiend voor den heer Braat begon, namelijk dat hem bekend was dat de heer Braat niet anders dan goed tras en goed cement verkocht, doch verder lezende gaf het mij den indruk, dat V. d. K. meer schreef om zijn hart te luchten dan wel als wetenschappelijk man, daar ZEd. beter gehandeld zou hebben eenvoudig te bewijzen, dat de heer B., zoowel als de in genoemde brochure bedoelde Duitsche deskundigen, dwaalden. Uit de opheldering, die de heer Braat in hetzelfde blad gaf van 1 Febr. 1896, bleek mij vrij duidelijk, dat de heer V. d. K. de brochure niet had begrepen en had ik gedacht spoedig te zullen lezen, dat het *niet* waar was dat al het tras, mits onvermengd met onwaardige bestanddeelen, bij scheikundig onderzoek minstens 7 pCt. gloeiverlies zou aantoonen.

De reden dat ik eerst thans met dit schrijven aankom, ligt in het navolgende:

Ik ontving van mijn boekverkooper ter inzage de nieuwe A. V., vastgesteld 12 Dec. 1895, die ik mij ook aanschafte, en toen dezer dagen mijn oog viel op de voorschriften omtrent het beproeven van tras, zag ik daarin vermeld: „de tras mag geen minder gloeiverlies aanwijzen dan 7½ pCt.", aldus nog ½ pCt. meer dan men in Duitschland voorschrijft.

Onmiddellijk herinnerde ik mij de bewuste brochure en, vertrouwende dat de A. V. niet door onwetenschappelijke mannen zullen herzien en verbeterd zijn, verheug ik mij met meer gerustheid door te kunnen gaan volgens de laatstgenoemde voorschriften, en wensch er nog wel bij te voegen, dat de heer Braat hierdoor een aanmoediging zal vinden meermalen iets op het gebied van beproevingen ten beste te geven, te meer daar hij omtrent het geschrevene niets behoeft te herroepen, zooals bij enkele schrijvers meer dan eens voorkwam.

U zult mij zeer verplichten bovenstaande in uw veelgelezen blad te willen plaatsen als ingezonden stuk, hetgeen voor vele, die de nieuwe A. V. nog niet bezitten, een aanleiding te meer kan zijn deze aan te schaffen.

Hoogachtend,

Uw dw. dienaar
Z.

VEREENIGING VOOR BOUWKUNST EN AANVERWANTE AMBACHTEN TE ALKMAAR.

Vergadering van Zaterdag 26 *Sept.* 1896.

In het openingswoord van den Voorzitter werd in 't bijzonder aangedrongen op de medewerking der leden, opdat het bestuur niet voor alles alleen zou hebben te zorgen, maar elk lid, door een juist opgevat plichtsgevoel en door het ten beste geven van eigen krachten, den bloei der Vereeniging zou helpen bevorderen. Ook werd de wensch uitgesproken, dat de leden door trouwe opkomst van hun belangstelling zullen doen blijken, waarna den 2de-secretaris verzocht werd de notulen der voorgaande vergadering te lezen.

Nadat deze waren goedgekeurd, werd het woord gegeven aan den heer P. Doorn, die eene lezing hield over „de woning in vervlogen tijden en thans".

Eerst schetste spr. de wijze, waarop de woning was ingericht bij de verschillende volken en dat in de afwisselende tijdperken der regeering van Ramses II tot op heden. De bespreking hiervan werd verduidelijkt door de geschiedenis der woning in afbeelding, welke het werk van Racinet „le costume historique" aanbiedt.

In het 2de gedeelte werd vergelijking gemaakt tusschen de woning van de middenklasse in ons land en die in Engeland, en geconcludeerd dat gezelligheid en comfort twee eigenschappen zijn, die bij ons maar al te veel ontbreken, en daarentegen bij onze Engelsche naburen bijna steeds gevonden worden; want niettegenstaande „to make money" toestanden ook bij hen gelden, wordt daaraan door hen het gezellige hunner woning niet opofferd.

De opvatting van het schilder-, stucadoor- en behangwerk werd achtereenvolgens door hem besproken, terwijl hij bij het laatste zijne meening toelichtte door stalen behangselpapier, vervaardigd naar ontwerpen van Walter Crane en andere Eng. teekenaars, waartoe hij was in staat gesteld door de welwillendheid van den heer Wijdoogen te Amsterdam.

Met een kort woord werd hierna over het meubilair door hem uitgeweid, terwijl hij eindigde met een opwekking tot het ter zijde staan der vrouw bij de versiering onzer woning, opdat daardoor zooveel mogelijk poëzie wordt aangebracht in de microcosmos, waar deze zoo menigmaal in de macrocosmos ontbreekt.

Behalve dit bestond de kunstbeschouwing uit schetsen door den spreker vervaardigd en het ontwerp van een crematorium, dat eenigen tijd geleden door hem als antwoord op eene prijsvraag werd ingezonden.

Door den heer Looman werd den heer Doorn namens de aanwezigen dank gebracht voor hetgeen hij dien avond te zien en te hooren had gegeven, en daarna de vergadering gesloten.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE LEIDEN.

Vergadering van Donderdag 24 *September*

De Voorzitter, de heer C. R. van Ruijven, opende de eerste vergadering in dit seizoen met een hartelijk welkom aan de leden. Hij uitte den wensch dat alle besprekingen en beraadslagingen mochten strekken tot bloei der Vereeniging. De notulen der vorige vergadering werden gelezen en goedgekeurd, waarna een regeling getroffen werd omtrent het archief van de vroegere afdeeling van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

„Een centraal-telephoonstation in een groote stad" werd als onderwerp voor de uit te schrijven prijsvraag gekozen; de heeren W. C. Mulder, G. van Driel en P. M. J. van Oerle zullen het programma opstellen en als jury optreden.

Eenige vragen in de daarvoor bestemde bus gevonden, werden door de heeren Van Ruyven en Mulder ten deele mondeling beantwoord.

De heer Van Ruyven nam daarop het woord over de middelen ter voorkoming van ongelukken en ziekten in fabrieken en werkplaatsen.

Spreker begon erop te wijzen, dat er in de laatste tien jaren voor den werkman veel werd gedaan. Gaandeweg wordt er meer gezorgd voor goede volksbaden, gezonde woningen en uitkeeringen bij invaliditeit en ongelukken. Beter dan deze financieële steun is het nemen van maatregelen om te voorkomen dat de werkman een ongeluk krijgt. Juist hiervoor wordt in de laatste jaren ook hard gewerkt.

't Was naar aanleiding van een bezoek aan het „Museum van voorwerpen ter voorkoming van ongelukken en ziekten in fabrieken en werkplaatsen" te Amsterdam, dat hij dit onderwerp koos. Op die tentoonstelling ziet men bijna alle voorkomende machinedeelen, die voor den werkman gevaarlijk kunnen zijn en de dikwerf vernuftig uitgedachte constructiën, waardoor de beveiliging verkregen wordt. Men staat verbaasd door welke geringe hulpmiddelen hoofd, handen, borst en voeten van den werkman voor kwetsing kunnen worden gevrijwaard.

Met duidelijke, door hem vervaardigde schetsen verklaarde spreker enkele van deze voorwerpen o. a. steigerverbindingen van eenvoudige ijzeren beugels, waardoor de touwen worden vervangen; cirkelzagen met vaste wiggen om te voorkomen dat het hout terugslaat; een beweegbare veiligheidsladder om zware vaten op te rollen; een lift, die vanzelf in de stijlen vastloopt als het touw breekt; een reddingszak bij brand, en een stoom- en waterkraan voor een bad, waarvan de stoomkraan de waterkraan tegelijk meeneemt. Ook de toestellen voor het wegduwen van handen bij wals en drukpers werden verklaard. Aan 't slot zijner mededeelingen, raadde spreker een ieder aan, het museum te bezoeken.

Nadat de heeren Van der Kamp, Verhoog en Van Hoeken nog eenige inlichtingen hadden verkregen, dankte de heer Wempe uit naam der Vergadering den spreker voor deze leerzame en voor ieder zoo begrijpelijke voordracht.

Na het aannemen van een zestal leden, deelde de Voorzitter mede dat vijf donateurs waren toegetreden, dat zich voor alle vergaderingen tot en met April sprekers hadden beschikbaar gesteld en dat eventueele voorstellen tot wetsherziening in de aanstaande October-vergadering moeten worden ingediend.

De Vergadering werd daarop gesloten.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 26 September 1896.

De Voorzitter, de heer L. M. Moolenaar, heette de niet talrijk opgekomen leden op de eerste vergadering van 1896/97 welkom, en deelde mede, dat er op de prijsvraag „Burgerwoonhuis", door de Vereeniging uitgeschreven, acht antwoorden waren ingekomen. Tot leden der jury voor de beoordeeling van deze prijsvraag werden gekozen de heeren: L. M. Moolenaar, K. Hoekzema, A. Th van Elmpt, F. Bach en J. J. Wibbelink. Behalve de heer Van Elmpt, die niet ter vergadering was, namen de gekozenen de benoeming aan.

De beantwoording der vraag: „Hoe kan de houtworm op de beste wijze verdreven worden?" moest ten gevolge van de afwezigheid der commissieleden tot de volgende vergadering worden aangehouden.

De Voorzitter deelde den leden mede, dat de interessante verzameling schetsen en ontwerpen van Dr. Cuypers binnenkort in het Museum van Oudheden alhier zal tentoongesteld worden.

In de vergaderzaal waren eenige platen uit *De Architect*, meerendeels oude gevels voorstellende, ter bezichtiging gesteld; de heer J. Huizinga luisterde de vergadering op door het geven van een kunstbeschouwing van het prachtige plaatwerk „Recueil d'ameublements" van H. Fourdinois.

Een tweetal heeren werden met algemeene stemmen als lid der Vereeniging aangenomen.

BOUWKUNDIG GENOOTSCHAP TE 's-GRAVENHAGE.

Dinsdagmiddag vereenigde zich een betrekkelijk klein getal leden in het Zuidhollandsch Koffiehuis om op uitnoodiging van het bestuur een bezoek te brengen aan het nieuwe Luthersche Weeshuis en aan de architectonische tentoonstelling van teekeningen en voorwerpen van eenige werken, door Dr. P. J. H. Cuypers uitgevoerd, en georganiseerd door de Vereeniging Arti et Industriae in den Haagschen Kunstkring.

In de Groote Lombardstraat voor het weeshuis gekomen, werd het gezelschap welkom en officieel ontvangen door de bouwmeesters van dezen bouw, de heeren G. Brouwer Jr. en E. F. Ehnle. Onder aangenaam geleide en welwillende voorlichting van deze heeren werd een wandeling door het gebouw gemaakt en alle lokalen van den kelder tot in het dak bezichtigd tot verrassing zoowel van de jeugdige weezen als van de oude mannetjes en vrouwtjes, die een oogenblik in hunne rustige bezigheden gestoord werden. Zij schenen echter zeer ingenomen met de belangstelling die hun tehuis ondervond, waarop zij blijkbaar trotsch zijn. De deskundige bezoekers waren niet minder belangstellend en voldaan over het werk hunner collega's. Zoowel wat de inrichting als wat de bouwkundige samenstelling betreft, mag dit bouwwerk wel een voorbeeld in zijn soort genoemd worden. Overal zijn de vertrekken passend gelegen, goed verlicht en geventileerd, en door ruime heldere gangen verbonden, waarbij tot verbinding met de bovenverdieping en de daargelegen slaapzalen aan de drie einden der gangen blauwe hardsteenen trappen zijn aangebracht, waardoor ook bij eventueelen brand de gemeenschap tusschen de verdiepingen zoolang mogelijk gewaarborgd blijft. Nergens is geschroomd, waar de doelmatigheid en degelijkheid van den bouw gebaat konden worden, kostbare materialen te gebruiken, maar ook nergens is hierbij eenig misbruik in de toepassing of ter wille van den stijl gemaakt. Bouwkundige onnoodige sieraden en zelfs die, welke bij een eenigszins weelderigen bouw geoorloofd zijn, vindt men zorgvuldig vermeden. Het gebouw heeft hierdoor een eenvoudig en degelijk karakter verkregen, passend bij zijn stichting, en garandeert op den duur een luttel kostbaar onderhoud. De bewerking der materialen is overal goed doordacht en alleen als gevolg hiervan zijn enkele doeltreffende stijlvormen toegepast, zoodat het geheel meer een individueelen dan wel een historischen stijl verkregen heeft. Het bezoek aan dit bouwwerk leverde den bezoekers dan ook een waarlijk bouwkundig genot, waarvoor den bouwmeesters door alle aanwezigen dank werd betuigd.

Nu kwam de expositie van Dr. Cuypers aan de beurt.

Hoe verschillend de meeningen over het werk van Cuypers ook zijn, zij eindigen allemaal in bewondering. Instinctmatig gevoelt hier ieder bezoeker voor het werk te staan van iemand, met buitengewone gaven toegerust en hoog verheven boven het algemeen peil zijner vakgenooten. Deze magische kracht in zijn werk gelegen, is waarschijnlijk wel voor een groot gedeelte het gevolg hiervan dat deze kunstenaar evengroot ornementist als architect is. Het geschilderde en gebeeldhouwde ornement in zijn werken vormt een geheel en ademt één geest met het bouwkundig ontwerp; het een is ontworpen in verband met het andere en door één en denzelfden persoon. Daarbij komt dat Cuypers geen behoeften heeft aan het kopiëeren van historische stijlfragmenten, waartoe zoo velen in elke stijlrichting hun toevlucht moeten nemen om de techniek der vormen te leeren, en iets aangenamers te kunnen produceeren dan de kunst van het moderne realisme oplevert. Cuypers heeft door zijn jarenlange practijk een ongeëvenaard meesterschap over den vorm verkregen en is in merg en been een uitmuntend stylist geworden. Deze eigenschappen spreken uit al het tentoongestelde werk. De altaren, die door hun modernen tabernakelbouw evenveel van die der middeleeuwen verschillen als onze woningen van de dertiende-eeuwsche, vindt men hier overeenkomstig de nieuwste eischen ontworpen en tevens gestyleerd met een verfijnden smaak, waarop de middeleeuwen jaloersch mogen zijn. Dit is ook het geval met de andere kerkmeubelen, zelfs met die, welke in de middeleeuwen nog geheel onbekend waren en eerst ten gevolge van moderne behoeften zijn ontstaan; Cuypers heeft er kunstwerken van weten te maken, welker gehalte gelijk staat met dat van historische kunstwerken. Ook de werken in uitvoering van het kasteel „De Haer", die aan het scherpst gestelde moderne comfort moeten beantwoorden, zijn zoo in harmonie met den oorspronkelijken bouw ontworpen dat zij, zonder eenig wetenschappelijk voordeel van thans prijs te geven, boven den 19de eeuwschen wansmaak verheven, een zuiveren kunstzin als dien der 14de eeuw vertoonen.

Bij de ontleding van al de aanwezige ontwerpen springt het duidelijk in het oog, dat de ontwerper elke afmeting, elke vorm en elke kleur overeenkomstig hun doel aldus ontwierp en beredeneerd heeft, en niets aan het toeval overliet. Geen enkel ornement is de willekeurige vulling van een verloren hoekje of hinderlijk open plekje, hetwelk onbewust ontstond; het is alles zinrijk, beteekenisvol, zoo bedoeld omdat er anders iets aan het geheel ontbreken zou.

Voor de bezoekers viel ook hier veel te genieten en veel te leeren.

De nuttig besteden namiddag werd besloten met een welverdiende geestversterking in het Societeitslokaal van den Kunstkring, waar de leden nog geruimen tijd in de aangenaamste stemming te zamen bleven.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. In zake de tentoonstelling van schilderijen onthield de Gemeenteraad zijn goedkeuring aan het voorstel van B en W. om uit het drie- thans viervoudig verbond der kunstbeschermende steden te treden.

De heer Mr. Mulder stelde namens eenige leden een motie voor, strekkende om B. en W. te machtigen Arnhem in de rij der tentoonstellingen op te nemen, maar tevens den wensch uit te spreken, dat dergelijke tentoonstellingen te 's-Gravenhage in stand zullen gehouden worden, met uitnoodiging aan B. en W. daartoe te zijner tijd de noodige voorstellen te doen. — Dit voorstel werd aangenomen, waardoor de zaak tot 1900 in den bestaanden toestand blijft.

— In de jaarlijksche algemeene vergadering van het Schilderkundig Genootschap „Pulchri Studio" is het aftredend bestuur, bestaande uit de h.h. H. W. Mesdag, voorzitter; T. Mesdag Kzn., penningmeester; Willy Martens secretaris; L. Apol en K. Klinkenberg, commissarissen voor kunstbeschouwingen; Fred. J. van Rossem Duchattel, commissaris voor gezellige bijeenkomsten, en Th. Arntzenius, commissaris voor de teeken- en etszalen, met groote meerderheid van stemmen herkozen.

Amsterdam. Door de heeren Jan Hamer & Co. werd ons een boekje toegezonden, getiteld: „Een gevaar voor den algemeenen gezondheidstoestand", dat de aandacht ten volle verdient en waard is in een wijden kring van belangstellenden bekend te worden. De lezing van dit werkje waarin, op grond van een in 1894 te Londen gehouden Congres, de stelling verdedigd wordt dat natuurlijke of automatische ventilatie te verkiezen is boven mechanische of andere methoden, wordt den bouwkundigen aanbevolen, te meer daar het genoemde boekje (zoolang de voorraad strekt) bij de heeren Jan Hamer & Co. gratis te bekomen is.

— Volgens *De Kroniek* heeft Theo. Molkenboer De geschiedenis van een stadhuis en van een kathedraal van Viollet-le-Duc uit het Fransch in het Nederlandsch overgezet, en zal dit, met een voorwoord van Dr. P. J. H. Cuypers, binnenkort bij de Erven Bohn te Haarlem het licht zien. Het boek zal de voornaamste illustraties van het oorspronkelijk werk bevatten en met zorg worden gedrukt. De band ervoor wordt ontworpen door Molkenboer en gemaakt op de werkplaats van Van Bommel.

— De voordracht tot den bouw van een nieuwe Beurs is reeds voor de raadsvergadering van Woensdag aan de orde gesteld.

— De vereeniging Hotelwezen-tentoonstelling hield haar laatste vergadering, onder leiding van Mr. N. A. Calisch De Voorzitter bracht in herinnering, dat de wereldtentoonstelling een aanzienlijk geldelijk verlies heeft nagelaten. Aangezien evenwel eenige heeren van het bestuur gemeend hebben de contracten, waaronder hunne namen voorkwamen, persoonlijk te moeten honoreeren, is de Vereeniging thans buiten schuld. Maar juist wijl de bedoelde bestuursleden dat niet gaarne openbaar gemaakt zouden zien, stelde de Voorzitter voor af te wijken van de bepalingen der statuten, volgens welke een verslag van het financieel beheer uitgebracht en een balans en winst- en verliesrekening overgelegd zou moeten worden.

Dit voorstel werd met algemeene stemmen goedgekeurd; verslag en balans met winst- en verliesrekening bleven achterwege.

Besloten werd een liquidateur te benoemen benevens een commissie van drie leden der Vereeniging, welke de rekening des liquidateurs zal opnemen en hem te zijner tijd zal dechargeeren namens de gansche Vereeniging.

Tot liquidateur werd benoemd Mr. N. A. Calisch; in de financieele commissie werden gekozen de heeren v. Mesdag, v. Nierop en v. d. Weide.

Haarlem. Op de voordracht voor directeur der gemeentelijke waterleiding zijn door B. en W. in alphabetische volgorde geplaatst de heeren: S. Brandenburg Rzn., chef-administrateur der alg. Waterleiding-maatschappij, tevens bouwkundige te Almelo, L. W. Havelaar, administrateur der waterleiding te Namen en J. G. Michielse, hoofdopzichter over de werken en gebouwen der gemeente Haarlem. Aan deze betrekking is een jaarwedde van f 2500, met genot van vrije woning en kosteloos gebruik van duinwater, verbonden.

Utrecht. In de laatste zitting van den Gemeenteraad zijn de heeren het niet eens kunnen worden over het voorstel van B. en W. om een wijziging te brengen in de verordening regelende het getal, de bezoldiging, enz. der ambtenaren en bedienden bij gemeentewerken. In de voornaamste plaats betreft de voorgestelde wijziging de aanstelling van een onder-directeur van gemeentewerken. B. en W. noemen deze vermeerdering van het personeel noodig wegens de voortdurende uitbreiding van dezen tak van dienst, die een gevolg is van de ontwikkeling der gemeente. Blijkens een rapport van den directeur der gemeentewerken bestaat er bij den grooten omvang, dien de werkzaamheden hebben aangenomen, dringend behoefte aan deze uitbreiding van personeel, opdat niet alleen beter kunne voorzien worden in het gewone toezicht, maar tevens voorkomen worde dat de directeur en de hoofdopzichter met werk overladen worden. Aan die nieuwe bebrekking zal verbonden zijn een salaris van f 2400 als minimum met een maximum van f 3000.

Het voorstel werd aangehouden en naar de afdeelingen verzonden.

Vlissingen. Voor de vacante betrekking van gemeente-architect, op een salaris van f 1400 met vrije woning, hebben zich 65 sollicitanten aangemeld.

Edam. Het voornemen bestaat het gemeente-museum belangrijk te vergrooten. De merkwaardige verzameling, door de uitnemende zorgen van de heeren W. Tuyn en P. Costerus bijeengebracht, werd in Aug. 1895 geplaatst in de benedenwoning van het meest antieke en interessante huis der stad, en het geheele gebouw zal over eenigen tijd in bezit genomen worden.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is benoemd tot hoofdingenieur 1e kl. de hoofdingenieur 2e kl. J. E. de Meyier; tot hoofdingenieur 2e kl. de ingenieur 1e kl. H. P. Mensinga.

overgeplaatst: van de residentie Banka naar het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden, ten einde als eerstaanwezend waterstaats-ambtenaar op te treden, de opzichter 1e kl. J. K. C. Fehr; van de residentie Semarang naar de residentie Bali en Lombok, als eerstaanw. waterstaatsambtenaar, de opzichter 2e kl. F. A. Kloppert;

geplaatst: bij de directie, de hoofdingenieur 2e kl. L. H. Slinker; in het gouvernement Sumatra's Westkust, de benoemde opzichter 3e kl. A. B. Barkey;

toegevoegd: aan den chef der 4e waterstaats afdeeling voor zijn bureau, de opzichter 2e kl. R. Duyvetter; aan den chef der irrigatie-afd. Serdjoe, met Karanganjer als standplaats, de opz. 2e kl. J. Walter;

ontslagen: wegens ziekte, eervol uit zijn betr. de opzichter 2e kl. H. Klasing.

— Bij den aanleg van staatsspoorwegen in Ned.-Indië is benoemd: tot tijd. opzichter 3e kl. de tijdelijk onderopzichters 1e kl. J. B. Tenret en W. L. Harmsen; tot tijdelijk onderopzichters 2e kl. F. A. J. Valkenhoff, A. Denekamp en J. J. G. Laurens;

geplaatst op het bureau van den chef van den aanleg der lijn Batavia-Bantam, de bouwkundig ambtenaar 1e kl. D. J. Stam;

gedetacheerd: bij de lijn Probolinggo-Panaroekan, de machinist 1e kl. W. H. N. C. van Garrel;

Belast: bij den aanleg van den spoorweg Batavia—Bantam, met het beheer der 1e sectie, met Batavia als standplaats, de bouwkundige ambtenaar 1e kl. J. P. J. H. Alsdorf; met het beheer der 2e sectie, met Serpong als standplaats, de bouwkundig ambtenaar 1e kl. A. Hesselink.

— Tot buitengewoon opzichter van den Waterstaat zijn benoemd de heeren: P. H. de Rijke, bij de verbetering van de Boven-Maas, en C. W. van der Sterr, bij de oeververdediging van de Zuid-Willemsvaart te Helmond.

— Door den Minister van binnenlandsche zaken is benoemd tot onderwijzer in het teekenen bij de rijksnormaallessen te Schoonhoven de heer F. A. Tepe, directeur der teekenschool van de nijverheidsvereeniging voor goud- en zilversmeden aldaar.

— Tot gemeente-opzichter te Voorst is, in plaats van den onlangs overleden heer Hurenkamp, benoemd de heer G. te Raa, tijdelijk opzichter der genie te Milligen.

— De heer G. Wind, ingenieur bij den provincialen waterstaat van Groningen, heeft tegen 1 Jan. a. s. zijn ontslag aangevraagd.

— Benoemd tot leeraar in het hand- en rechtlijnig teekenen, tevens tot directeur der avondteekenschool te Brielle, de heer J. J. Bauer, van Amsterdam.

— Tot leeraar aan de teekenschool te Edam is benoemd de heer L. Zick te Amsterdam.

— Door de gascommissie te Amersfoort is benoemd tot technisch adviseur de heer J. J. Prins, directeur der gasfabriek te Gouda.

— De heer A. B. van Vemde, opzichter-teekenaar bij de Dedemsvaartsche stoomtram-maatschappij, is benoemd tot opzichter bij den aanleg van den Carenero-spoorweg in Venezuela.

— Tot gemeente-architect te Velsen werd de heer A. C. M. Hofman aldaar benoemd; op de voordracht waren de heeren D. Kramer te Velsen, P. N. van 't Wout te Haarlem en de benoemde geplaatst.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter bij den Waterstaat in Ned.-Indië. Ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië kunnen worden gesteld om te worden benoemd tot opzichter der 3e klasse, drie personen, die met voldoenden uitslag hebben afgelegd het examen voor opzichter bij den Rijkswaterstaat in Nederland.

Aanmelding vóór 15 October bij gezegeld adres aan het Departement van Koloniën. (*Zie verder Staatscourant No.* 204).

— Militair opzichter der Genie in N.-I. Voor 3 vacaturen zal een examen worden afgenomen, waartoe gegadigden, minstens 20 jaar oud en beneden den leeftijd van 30 jaren, zich vóór 31 October per request tot het Departement van Oorlog moeten wenden. (*Zie Staatscourant No.* 226).

— Onderwijzer in het huisschilderen aan de Ambachtsschool te Groningen. Aanvankelijk salaris f 800. Adres vóór 6 Oct. aan den directeur.

— Bouwkundig-teekenaar. Adres no. 23136 *N.-Rott. Ct.*

— Ingenieur of werktuigkundige, ervaren in bureauwerk en uitvoering, en een werktuigkundige, ter assistentie van den chef van uitvoering, beiden aan een groote machinefabriek te Amsterdam. Adres onder no. 23114 *N.-Rott. Ct.*

— Bouwkundig-teekenaar, zelfstandig kunnende werken. Adres met opgaaf van verlangd salaris, lett. S.S. Algem. adv.-bur. Rouma en Co., Amsterdam.

— Opzichter-teekenaar bij de Dedemsvaartsche Stoomtramwegmaatschappij (ongehuwd). Adres den directeur te Avereest.

— Drie teekenaars voor den onderbouw van de brug over den IJsel te Westervoort. Adres de aannemers Vlasman en Van Spanje te Andel (*Zie advert. in no.* 40).

— Bouwkundig opzichter voor eenige maanden. Adres lett. W D, 721, *Nieuws van den Dag*.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een waterbouwkundig opzichter, practisch en theoretisch ontwikkeld, biedt zich aan als opzichter, uitvoerder of onderbaas. Adres onder no, 16, bureau dezes. (2)

ADVERTENTIËN.

Teekenaars.

GEVRAAGD **drie Teekenaars** voor den onderbouw van de BRUG over den IJSSEL te *Westervoort*.
Adres de Aannemers VLASMAN en VAN SPANJE te *Andel*.

Ter overname aangeboden

eene partij **ENGELSCHE LEIPLATEN**, gemiddeld breed **0.40**, dik **0.025** en hoog **1.20**. Wegens plaatsgebrek tegen **voordeeligen prijs** over te nemen. Adres lett. C. L., Bureau dezes.

Tramweg-Maatschappij „DE MEIJERIJ."

Openbare Aanbesteding.

Op **Maandag den 12den October 1896** te 11 uren v. m. (locale tijd) zal in het Koffiehuis van den Heer ED. STOOT, op het Stationsplein te *Eindhoven*, worden **Aanbesteed:**

Volgens Bestek No. 4.

Het maken der aarden baan, het leggen van de sporen met wissels en bijbehoorende kunstwerken, ten behoeve van den Tramweg Veghel—Eindhoven—Belgische grens.

Het BESTEK is tegen betaling van *f* **3.**— verkrijgbaar aan het Bureau der Maatschappij te *Eindhoven*.

De aanwijzing zal plaats hebben op **Dinsdag den 6den October** ten halfelf v. m. in het Koffiehuis van den Heer ED. STOOT en des namiddags op het terrein

AANBESTEDING.

Vlaardingsche Waterleiding-Maatschappij.

Op ***Vrijdag den 9en October*** (inplaats van *Donderdag den 8en October*) ***1896***, des namiddags ten 1 ure, zal door het BESTUUR DER VLAARDINGSCHE WATERLEIDING-MAATSCHAPPIJ, in de Zaal „HARMONIE" te *VLAARDINGEN*, worden

AANBESTEED:
Het maken eener
NIEUWE PRISE-D'EAU
in de Rivier de Nieuwe Maas.

Aanwijzing heeft plaats op *Dinsdag den 6en October 1896*, des voormiddags ten 11½ ure, op het terrein der Vlaardingsche Waterleiding-Maatschappij.
Bestek en teekening zijn van af Woensdag 30 September tegen betaling van *f* **1.50** op franco aanvrage verkrijgbaar bij den Ingenieur N. BIEZEVELD HKZ, te 's Gravenhage, *Kanaal No. 9*.

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

GEORGS-MARIËN BERGWERKS-& HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.

Levert tot concurreerende prijzen in uitstekende qualiteit:
SPOORWEGMATERIEEL: Rails uit Bessemer staal en dwarsliggers. **Wissels** compleet met toebehooren en **Wielen**. Stalen banden en assen uit Siemens Martinstaal.
Tramwegmaterieel, Systeem Haarmann.
Beveelt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voor SCHEEPSMACHINES en van gegoten-stalen voorwerpen, alle soorten Façonguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd.
Vertegenwoordiger: F. W. VAN GENDT JGz., Van-Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage,
die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is.

J. J. BROEK, — 's-Gravenhage, KRAIJENHOFSTRAAT 37.
AUTOGRAFIE-LITHOGRAFIE.
ATELIER voor het Teekenen en Reproduceeren van Plans, Technische Teekeningen, Landkaarten, enz. — **LICHTDRUK-INRICHTING.**

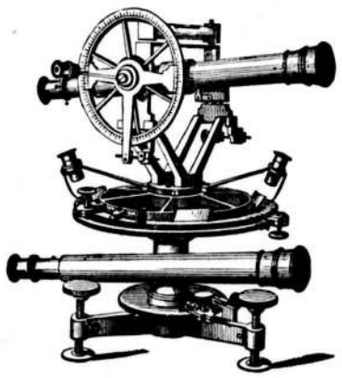

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°41 — ZATERDAG, 10 Oct. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat: *f* 0.15

DE AMSTERDAMSCHE BEURSQUESTIE.

Scheen het aanvankelijk, dat de oppositie tegen het thans ingediend ontwerp geen groote verhoudingen zou aannemen, op het laatste oogenblik werd dit anders en werden in dagbladartikelen of adressen tal van bezwaren kenbaar gemaakt.

Een poging tot verdediging van het ingediende plan en van de geheimzinnigheid, waarmede het zorgvuldig voor het publiek verborgen werd, waagde alleen *De Telegraaf*. Het lange artikel was voornamelijk gericht tegen het verbouwingsontwerp van 1894 en zijn ontwerper. Naar hedendaagsch gebruik werd er weinig in geargumenteerd, maar waren de argumenten vervangen door verdachtmakingen en hatelijkheden, zoodat het geheel geen gunstigen indruk maakte.

Overigens echter niets dan bestrijding.

De heer A. W. Weissman, oud gemeente-architect, zond per adres het ontwerp, in ons jongste nummer opgenomen, aan den Raad. Hij wees erop, dat de plattegrond van de plannen voor een nieuwe beurs vrijwel overeenkomt met het project tot verbouwing, door hem in 1894 gemaakt en wat bij uitvoering minstens *f* 800,000, of wanneer men volstaan wil met een utiliteitsgebouw, zelfs *f* 1,000,000 besparing geeft. Hij zeide verder in zijn adres: „Behalve om zijn minkostbaarheid verdient het verbouwen der bestaande beurs nog om andere redenen de voorkeur. De eerste en voornaamste is wel het *niet* prejudicieëren van een boulevardplan. Maar daarenboven is het voorloopig gewenscht, dat de beurs aan den Dam blijve en dat de zaal voor den effectenhandel zoo dicht mogelijk bij de Papenbrugsteeg gelegen zij. De verbouwing kan zonder stoornis geschieden, omdat de bestaande beurs voorloopig blijft, zooals die is, terwijl de graanhandel tijdelijk een onderkomen vindt in de Damrakloods. Later, als de nieuwe aanbouw gereed is, kunnen de vereischte veranderingen aan het bestaande gebouw worden gemaakt. Als voordeel van het verbouwingsproject mag nog worden aangemerkt, dat het niet veel meer lengte inneemt dan koopmansbeurs en hulpkorenbeurs op het oogenblik reeds doen, zoodat de eigenaars en bewoners van huizen in de Warmoesstraat bij eventueele uitvoering in geen ongunstiger conditie komen dan thans". Hij verzocht daarom niet tot den bouw eener nieuwe beurs te besluiten, alvorens de onmogelijkheid eener verbouwing afdoende gebleken zou zijn.

In het *Bouwkundig Weekblad* werd streng afgekeurd de houding van B. & W., vooral die van den wethouder van P. W., dat zij aan het publiek, dat toch recht heeft op het behandelen van belangrijke questies in het openbaar, niets anders wilden toonen dan de plattegronden. Het blad meende, dat verbetering noodig was van het ingediend beursplan, hetwelk duidelijk de sporen draagt van de bezwaren, waarmede het in het terrein — reeds eenmaal door den Raad veroordeeld — is ingepast. Het slot van het artikel luidde: „Indien de Raad nu toch besluiten mocht om zonder verdere openbaarmaking der plannen de laatste voordracht van B. & W. omtrent den beursbouw aan te nemen, dan zal het verwijt vernomen worden, dat de nieuwe beurs als bij verrassing tot stand zal komen, omdat de Raad de beursquestie beu is en hem lust en belangstelling tot onderzoeken en overwegen ontzonken zijn. Een besluit, onder zulke omstandigheden genomen, zou al hoogst betreurenswaardig zijn."

De heer Ed. Cuypers, architect, zond per adres aan den Raad een variant op het ontwerp-Berlage in, omdat dit ontwerp zich „naar zijn meening, uit een bouwkundig oogpunt, niet kenmerkte door voldoenden samenhang." Niet alleen de scheeve plattegrond van het gemeente-ontwerp werd afgekeurd, doch ook op de minder gunstige ligging van de effectenbeurs en op de onmogelijkheid, om den Damrak-gevel een mo-

numentaal aanzien te geven, werd gewezen. „Indien behoud van hetzelfde grondvlak volstrekt noodig is, hetgeen op goede gronden betwijfeld kan worden" zei de heer Cuypers, dan kon zijn variant dienen om te doen zien hoe die grieven weggenomen konden worden. Ten slotte verzocht hij „het aanhangig gemaakte voorstel van B. en W. niet in behandeling te nemen, alvorens ook andere bouwkundigen gelegenheid gehad zullen hebben, hun denkbeelden daarover uit te spreken. De variant-Cuypers was, in hoofdlijnen, het project-Weissman, doch met toevoeging eener driehoekige strook aan de Warmoesstraatzijde voor verschillende traplokalen enz. ingericht.

Ook de wakkere strijders voor den boulevard, de heer A. W. de Flines, in verbinding met den heer Von Glahn, wendden zich tot den Raad met de mededeeling, dat zij de voor de uitvoering van het in 1891 door den Raad aangenomen plan W. P. Werker weder in handen hadden en die voor *f* 200,000 minder dan vroeger ter beschikking konden stellen. Het genomen raadsbesluit zou dus thans ten uitvoer gebracht kunnen worden.

Vele bewoners van Kalverstraat en Nieuwendijk zonden een adres in, om op de benadeeling hunner belangen bij aanneming van de beursvoordracht te wijzen. Zij vreesden „dat het onvermijdelijk gevolg zal zijn het aan de markt brengen van een groote oppervlakte bouwterrein op het tegenwoordig Damrak, zonder dat daar, zooals bij andere plannen, een opruiming van perceelen door onteigening of onderhandschen aankoop tegenover zal staan, terwijl door de stichting van zooveel nieuwe winkels en cafés de bestaande zaken een even gevoelige als onnoodige concurrentie zal worden aangedaan, waarbij bovendien het aan de markt brengen van zulk een groote oppervlakte bouwterrein in de oude stad, de omliggende perceelen sterk in waarde zal verminderen." Daarom verzochten zij het beursplan te verwerpen en de questie zoodanig op te lossen, dat hiermede geen benadeeling van zoovelen belangen gepaard gaat.

In denzelfden geest uitte zich de vereeniging „Amstels Middenstand", die in haar adres zei „dat zij het eene ramp zou achten voor vele zwaar belaste neringdoende ingezetenen, wanneer door den Raad, bij eventueele oplossing der beurs-questie, door het inrichten van te verhuren kantoorlokalen en van een te verhuren café-restaurant, werd toegelaten dat de gemeente in concurrentie ging treden met de burgerij zelve, weshalve de vereeniging zich reeds thans tot u wendt met het ernstig en dringend verzoek, om bij uwe beraadslagingen in zake den beursbouw de bovenbedoelde belangen van tal van ingezetenen niet uit het oog te verliezen."

In *De Telegraaf* kwamen twee ingezonden stukken voor. Het eerste, van den heer J. R. De Kruyff, richtte zich in de eerste plaats tegen de door een „Oud-Amsterdammer" in het *Handelsblad* verdedigde stelling, dat ons land niet rijp zou zijn voor het publiek tentoonstellen van plannen, en dat het een aangenaam teeken van moed is, nu de „heeren" zonder aan het publiek stem in het kapittel te geven, eindelijk eens durven doortasten. De heer De Kruijff vindt deze stelling tot de vorige eeuw behoorend en meent, dat van „moed" eerst sprake zou kunnen zijn „als „de heeren" de plannen openlijk tentoon stelden, daarna „het publiek" honderd uit lieten praten en dan *toch* hun wil wisten door te zetten", Maar dan geeft hij ook zijn zienswijze te kennen tegenover de uitspraak van den „Oud-Amsterdammer", waar die zegt: „Er zullen natuurlijk teleurgestelde architecten te over zijn, die zullen spreken van bijzondere protectie, den heer Berlage ten deel gevallen. Daartegenover mag dan gesteld worden dat, zeg vijf jaar geleden, de heer Berlage al even weinig de aangewezen man zou genoemd zijn als nu, eenvoudig omdat men toen nog niet wist wat hij doen kon". De heer De Kruijff ontwoordt daarop: „*Juist* omdat wij *nu* weten wat Berlage doen kan, *juist daarom zijn wij ongerust.* Want in die vijf jaar heeft hij het huis van „de Algemeene" aan het Damrak en „de forteres met de groene gordijnen" aan het Sofiaplein gebouwd. En even weinig als *ik* den ontwerper van het eerstgenoemde perceel *hierom* de aangewezen man vind, die met succes het halve Damrak kan bebouwen, even groot is *mijne* vrees om aan den architect van „de forteres" — zonder verdere contrôle dan van een Raadscommissie van vijf leden, adviseurs van B. & W. — op te dragen een gebouw te stichten met gevels van 140 meters lengte bij 57 meters aan het Open Havenfront en 37 meters aan den Dam. En dan zegt hij nog: „Wat mij betreft; ik ben geen architect, die de beurs wenscht te bouwen. En *hoogst ongaarne*, eerst in het *uiterste moment en door „de heeren" hiertoe gedwongen*, doe ik een dissonant hooren in het koor van algemeene instemming dat door de jongere artisten en hun aanhang wordt aangeheven ter verheerlijking van den „aangewezen" architect. 't Is geen wonder, dat zijn theorie velen jongeren bekoort. Want hij wil een apostel wezen van het beginsel van eenvoud en zichzelf-zijn bij de beoefening der architectuur. En dit is inderdaad een schoon beginsel. Maar met beginselen alleen kan men geen stad verfraaien. Vereischt zijn bovendien: een groote *ervaring* om te weten, wat *geteekende* lijnen in de *werkelijkheid* doen, en — *juist* voor hem die het nieuwe zoekt — een buitengemeen ontwikkeld gevoel voor proportie en voor overeenstemming in de verscheidenheid van vorm en kleur. En deze hoedanigheden zijn mij *niet* overtuigend gebleken in de bovengenoemde proeven van 's mans talent, die inderdaad slechts *proefnemingen*, geen resultaten van onderzoek zijn. Wat zal het nieuwe beursplan geven? Alweer een *proefneming*, maar ditmaal op *een schaal van anderhalf millioen?* Daar zou ik toch liever *dit* stadsdeel en *dat* gebouw niet aan wagen." De heer De Kruyff eindigt: „Dat er stemmen gehoord worden in de Raadsvergadering van Woensdag, die pleiten voor een *uitstel van beslissing tot na luttele weken tijds!* En wien de ijdelheid zulke parten speelt, dat hij „de eer" begeert, om op andere wijze en bij verrassing een questie op te lossen, waartegen 25 jaren lang zijn voorgangers zijn opgetornd — hij moog bedenken, dat vóór dezen, ook zij dit hadden kunnen bereiken, als zij dezelfde minachting hadden getoond voor „het publiek" van Amsterdam."

Dit flink en met overtuiging geschreven stuk zal den heer De Kruyff de sympathie van velen zijner vakgenooten doen winnen.

Volkomen juist was ook, wat in hetzelfde blad, door zekeren W. werd opgemerkt. „Daar ligt" zoo lezen wij daar, „in de oplossing van de beursquestie, zooals die a. s. Woensdag in den Gemeenteraad aan de orde komt, iets stiekems. 't Is alsof men de burgerij heeft willen verrassen. In den haast, dien men thans maakt, in de geheimzinnige wijze, waarop men deze oplossing behandelt, ligt een enorm contrast met de langzaamheid en royale openbaarheid der vorige. Daar ligt iets stootends in voor de burgerij, een miskenning, als het heusch waar is, dat in geheime zitting de neuzen al geteld zijn. Wie is de haastige drijver toch in dit alles, de diplomaat, die in geheime zitting de meerderheid zou hebben gemaakt? Woensdag hopen wij het te hooren. En voor Amsterdam hoop ik dat we nog meer zullen hooren. Dat er meer dan een afgevaardigde opkome tegen deze wijze van allerbelangrijkste questies uit den weg ruimen! Dat er een flinke meerderheid aanwezig zij, die dit plan verwerpt! Want daar, op dat deel van het Damrak, *mag* geen beurs komen. Daar mag men niet voor een of meer eeuwen een sta-in-den-weg plaatsen voor de verwezenlijking van andere plannen. Missen wij daarvoor thans het geld en de energie, laten we het dan toch niet onmogelijk maken voor ons nageslacht. Het heeft buitendien al zooveel te herstellen, dat door ons bedorven is. We hebben nu een fraaien, althans een breeden toegangsweg; laten we dien nu toch in godsnaam behouden en niet verknoeien door er een straat met een „levendige en een stille zij," dat wel zeggen een gemeene zij van te maken. Een oplossing van de beursquestie — prachtig, — een voorloopige zelfs — goed en beter, oneindig beter, dan dit zonderlinge plan te aanvaarden. Wij hopen op het gezond verstand en den goeden smaak van onze vertegenwoordigers in den Raad. Wij vertrouwen dat zij niet in moedeloosheid voor dit plan maar zullen stemmen, maar dat zij, zooals verreweg het grootste deel van de burgerij die zij vertegenwoordigen het zou wenschen, het flinkweg zullen verwerpen. Liever geen oplossing dan deze.

De heer De Flines zette den verdediger van het Beursplan, in den aanhef van dit artikel bedoeld, op waardige wijze terecht. Hij zeide in *De Telegraaf:* „De voorstanders van uw plan speculeeren thans op de afgematheid van iedereen en de haast, waardoor men als het ware overrompeld wordt. Men tracht het door te drijven met geheimzinnigheid, het voorafstellen der neuzen, die zich laten vatten, terwijl de plannen zelf onder den tooverdoek worden weggemoffeld. Is dit alles niet in strijd met onzen tegenwoordigen tijd, nu men door uitbreiding van het kiesrecht een grooter deel van het volk wil laten meespreken in stads- en landsaangelegenheden! Het particulier belang van enkelen verlangt een nieuwe beurs met afgesloten ruimte voor den effectenhandel. Is dit te vereenigen met een goede oplossing van de Damrakkwestie, zijn de kosten binnen ons financieel bereik, dan is het een nuttig werk van algemeen belang. Is deze combinatie niet mogelijk, dan mag, ter wille van dat particuliere belang, niet ten offer gebracht worden het tot stand komen van een behoorlijken verkeersweg tusschen Station en Dam, en mogen zoovele andere particuliere belangen daardoor niet benadeeld worden."

En eindelijk schreef zekere *B.* nog in hetzelfde blad: „Het is dan ook inderdaad te hopen, dat de meerderheid van den Raad zich niet late medeslepen door de welbespraakte leden der Beurscommissie, maar zich rekenschap gevende aan de vele reeds ingebrachte bezwaren, wel overwege, dat door het aannemen der voordracht, vele particuliere belangen worden geschaad, niet ten bate van het algemeen belang, maar ter bevrediging van het *bijzonder* belang van een deel der beursbezoekers. Het meerendeel is zeker met de eerst in uitzicht gestelde *verbouwing* volkomen tevreden. Deze kwam ook niet in botsing met de belangen der bewoners der Warmoesstraat, noch met die van houders van café's en vergaderzalen"

***

Het varken met de groote snuit is gekomen; de teekenen hebben ons dus niet bedrogen. Wel trokken op het laatste oogenblik velen, zoo in als buiten den Raad, aan het krulstaartje, maar het beestje was hen te sterk en zoo is de geschiedenis dan uit. Wel zijn er nog sommigen die aan een vervolg op het verhaal gelooven, doch wij twijfelen eraan, of deze verwachting wel zal uitkomen.

Het debat in den Raad leverde niets nieuws. Het was kort en had gevoeglijk geheel achterwege kunnen blijven, want al gaven sommige sprekers te kennen, dat de neuzen niet „in geheime zitting" geteld waren, die telling scheen toch wel, zij het dan ook elders, te hebben plaats gehad.

Twee grappenmakers, de heeren Hugo Muller en Van Nierop, hebben den Raad gediverteerd; de eerste spreker zette den oud-gemeente-architect een hak en de Raadsleden hebben gelachen. Maar wie het laatst lacht, lacht het best, en het is zeer de vraag of later de Raad nog de rol van Jean qui rit zal vervullen. Reeds voegde de heer Kuipers, de architect, zijnen medeleden het harde oud-Testamentische woord toe dat zij, gelijk de hond, tot hun uitbraaksel waren teruggekeerd.

En toen de uitslag der stemming bekend was, werd er gejuicht, doch niet door het publiek, maar door de edelachtbare vergadering zelve, die blijkbaar meende een groot heldenstuk te hebben uitgevoerd.

Een besluit, zoo impopulair als dit, is wel zelden genomen; het verre nageslacht zal het betreuren.

VROEGERE CRITIEK OVER BOUWKUNST.

Onlangs werd in dit blad een vergelijking gemaakt tusschen de wijze van critiseeren voorheen en thans. Daarbij werd toen gewezen op de artikelen, onderteekend „Duplex", die voorkwamen in „de Amsterdammer", toen dit blad pas bestond.

Dezer dagen kwamen wij in het bezit van een pakje oude papieren, op een verkooping aangekocht, omdat zich daarbij verscheidene schetsen van bouwwerken bevonden. Bij het doorbladeren daarvan vonden wij eerst een brief van Eyck tot Zuijlichem aan een onbekende, van den volgenden inhoud:

„*Maartensdijk*, 3 Jan. '48.

„Weledel Geboren Heer!

„Hiernevens ontvangt UEd. teekeningen van onze kerken uit de 11e eeuw, voor zooverre mij die bekend zijn en der moeite waardig voorkwamen om in teekening te worden gebragt. Onder de kerken van den overgangstijd (12e eeuw) zullen die van Ootmarsum en Zutphen de voornaamste zijn, doch die zijn te veel veranderd, om er de oorspronkelijke plattegronden van te kunnen leveren. Daar mijn plan is bij leven en gezondheid in April of Mei aanst. zoo niet Vriesland en Groningen, dan ten minste de merkwaardige kerk te Zutphen nog eens te bezoeken, kan ik niet nalaten den wensch te uiten, dat de Heer Oltmans als oudheid- en bouwkundige mij derwaarts vergezellen konde en wilde; wanneer UEd. mogt denken, dat van zijnen kant daartoe geene verhinderingen bestaan, zal ik ZEd. zelf dezen mijnen wensch te kennen geven. Want daar het een zekerheid is, *dat twee meer zien dan een*, zoude zulks zekerlijk niet dan bevorderlijk zijn voor de wetenschap, die wij dienen.

„Na mij en mijne liefhebberij aan UEdGeb. gunstig aandenken te hebben aanbevolen, noeme mij met hoogachting,

„WelEdGeb. Heer

„UEdGeb. dv. dienaar.

„Eijck tot Zuijlichem."

De afgebeelde kerken zijn: „Dorpskerk uit de 11e eeuw in Vriesland, Dorpskerk uit de 11e eeuw in de andere provinciën, Kerk te Gent in de Overbetuwe

(de toren en bogen uit de 11e of 12e eeuw, het koor van later tijd), Toren te Rijnsburg (11e eeuw), Kerk te Renkum (11e en 12e eeuw), Voormalige torens der St. Pieterkerk te Utrecht (1040, naar de teekening van Zachtleven), Westgevel der St. Nicolaaskerk te Utrecht (11e eeuw), Voormalige westgevel der St. Mariakerk te Utrecht (1082, naar de teekeningen van Rademaker en Schoemaker), Inwendige opstand der St. Janskerk te Utrecht (1040, behalve het in 1556 vernieuwde koor), Voormalige kerk te Westerhoven in Braband (1821 afgebroken), Toren te Weesp (12e eeuw), Koor te Benschop (12e eeuw)".

De teekeningen, met de schrijfpen uitgevoerd en hier en daar met O.-I. inkt aangewasschen, zijn wel nogal dilettantisch, doch zeer duidelijk. Geheel als bouwkundige teekening opgevat is een blad, dat waarschijnlijk van een andere hand afkomstig is en den toren der kerk te Drempt verbeeldt. De details van dit bouwwerk zijn daaromheen geplaatst, zeer goed in potlood geschetst.

Overigens bevatte het pakket allerlei aanteekeningen over de middeleeuwsche bouwkunst in ons land, grootendeels, naar de hand te oordeelen, van Eyck tot Zuijlichem afkomstig, doch ten deele met een andere hand geschreven. Onder het laatste bevindt zich een „Lijst van hetgeen in de archieven der vijf kapittelen betrekkelijk de bouwgeschiedenis belangrijk is." Deze lijst is geput uit de Utrechtsche archieven en begint met 6 Maart 1466, om met 11 Januari 1513 te eindigen. Veel belangrijks bevat de lijst niet. Het meeste wat zij inhoudt, zijn onderhandelingen met klokkengieters, zoo in 1505 met Mr. Andreas Bodefridus, in 1507 met Mr. Geryt Wou te Kampen, in 1513 met Mr. Muller, te Andernach. Dat in de 16e eeuw nog aan den Dom gebouwd werd, blijkt daaruit, dat 27 April 1502 door de Amsterdammers een lading Bentheimersteen, voor dat gebouw bestemd, te Muiden werd aangehouden, terwijl in 1507 Drachenfelsersteen werd aangekocht en in 1509 weer schepen met Bentheimersteen door de Amsterdammers te Weesp werden aangehouden.

Overigens zijn vooral de aanteekeningen over de St.-Plechelmuskerk te Oldenzaal uitvoerig; zij zijn geschreven door dezelfde hand, die de „lijst" heeft samengesteld.

Was dit alles reeds zeer interessant, nog meer werd onze aandacht getrokken door eenige bladen, met een meer moderne hand, ofschoon op vrij ouderwetsch papier geschreven. Blijkbaar hadden zij voor den druk gediend; bij het doorlezen bleken zij het tweede en het vierde „Praatje over Bouwkunst" van den geheimzinnigen „Duplex" te bevatten, die beiden van zijn handteekening heeft voorzien. Wij weten niet, in hoeverre bij den druk dit handschrift gevolgd is, daar wij de eerste nummers van „de Amsterdammer" niet bezitten. Ook is het ons niet mogelijk, de hand van den schrijver te herkennen en dus den sluier op te lichten, die over Duplex hangt.

Het scheen ons echter belangwekkend om de twee „Praatjes" hier nog eens mede te deelen. Onze lezers kunnen dan kennis maken met de critiek, zooals die vóór 1880 in zake bouwkunst werd uitgeoefend. Hier en daar hebben wij, voor zoover ons dit mogelijk was, verklarende aanteekeningen gegeven.

II.

Voor wij tot de beschouwing van het Dichterkwartier en zijn omgeving overgaan, achten wij het ons ten plicht nog een tweetal gevels in de Kalverstraat te bespreken, waarvan sedert onze laatste wandeling het omhulsel verdween, dat ze zoo langen tijd aan de nieuwsgierige blikken der voorbijgangers onttrokken had.

In één der aan elkander grenzende perceelen [1] heeft de vanouds vermaarde „lekkere" bakker zijn nering gevestigd. De gevel van dit gebouw heeft ons nog versterkt in onze meening dat, wat architectuur betreft, de Kalverstraat zeer stiefmoederlijk wordt bedeeld. De portlandcement speelt nog altijd de rol, die aan gehouwen steen was toegedacht en het geheel zal er niet toe bijdragen den smaak van het publiek te veredelen.

De ontwerper van het kleedermagazijn [2], dat aan den bakkerswinkel paalt, heeft gelukkig overal echte materialen gebruikt, zeker in onzen tijd van surrogaten een verblijdend verschijnsel. Dat echter het toepassen van echte materialen alléén nog niet tot een bevredigend resultaat leidt, zal ieder beschouwer aanstonds moeten opvallen. Het bovendeel van den gevel toch geeft den indruk alsof het geheel rust op een spiegelruit, wat zeker geen stabiel effect maakt. Wel heeft men getracht het bestaan van den dragenden ijzeren balk eenigsints (sic.) van buiten uit te drukken, doch men is hier niet voldoende in kunnen slagen, immers gebronsd hout is nog geen ijzer. Wat het gedeelte boven de winkelpuy (sic.) betreft, hierop zou men kunnen toepassen het „Ce ne sont que festons, ce ne sont qu'astragales" van Boileau. De al te groote rijkdom aan beeldhouwwerk, daar ten toon gespreid, maakt dat de indruk van verwarring ontstaat, wat toch niet de bedoeling van den ontwerper kan zijn geweest. Aan *één* bepaalden stijl heeft men zich niet gebonden geacht en kapiteelen uit Egypte geplaatst onder een erker, die met motieven ten deele uit de middeleeuwen, ten deele uit de laat-Renaissance is saamgesteld, terwijl over den geheelen gevel de weelderige ornamentiek der Nieuw-Fransche school met kwistige hand is uitgestrooid. Dat het met een dergelijke combinatie onmogelijk was een harmoniesch (sic.) geheel voort te brengen, behoeft geen betoog. Toch maakt deze gevel door zijn keurige afwerking en goed beeldhouwwerk een aangenamen indruk, daar hij het bewijs levert dat men streefde iets goeds voort te brengen.

Wij verlaten nu de Kalverstraat en begeven ons naar het Vondelkwartier, waar allereerst de in aanbouw zijnde Hervormde kerk [3] onze aandacht trekt. Ook hier is duidelijk des ontwerpers streven naar oorspronkelijkheid waar te nemen, doch zooals Goethe zegt: „Es irrt der Mensch, so lang' er strebt."

Waarom toch moest een Hervormde kerk in zóó massieve vormen worden opgetrokken, als gold het een bankgebouw, waar aardsche schatten voor den moker des inbrekers beveiligd liggen? Toen nog slechts het benedenste gedeelte van den bouw gereed was, kon men van naïve (sic.) voorbijgangers allerlei gissingen omtrent de bestemming van het gebouw vernemen; weinigen vermoedden er een tempel des vredes in. De „kerkramen", die in het bovendeel geplaatst zijn, waarschijnlijk om het karakter wat meer aan te geven, passen al bizonder (sic.) slecht bij het overige.

Een zonderling denkbeeld voorwaar, 13-eeuwsche vensters te plaatsen tusschen een laat-Renaissance rustiekbouw en deze te bekroonen (sic.) ten deele met de gebogen daken van het Louvre, ten deele met

[1] Hier worden blijkbaar bedoeld de huizen tegenover den nieuwzilverwinkel van Miele en Co.
[2] De heer A. Salm G.Bz.
[3] De tegenwoordige Koepelkerk, een werk van den heer A. J. van Beek.

den koepel des Invalides te Parijs! De groote Hendrik de Keyser heeft ons in de Wester-, Zuider- en Noorderkerk typen van Hervormde kerken geschapen, die tot dusverre nimmer zijn overtroffen. Het is, dunkt ons, te bejammeren dat de ontwerper van ons elfde kerkgebouw zich niet door die schoone voorbeelden heeft laten inspireeren. [4]

Aan de overzijde der Tesselschadestraat verrees het nieuwe Diakonie Weeshuis [5], dat zeker zeer soliede en practisch gebouwd, maar allesbehalve fraai is te noemen. Nu moge fraaiheid voor een weeshuis slechts bijzaak zijn, men had toch moeten bedenken dat een gebouw op zulk een stand, dat bestemd is lange jaren dienst te doen, nog wel iets meer dan een zuivere utiliteitsbouw had mogen zijn. Waar nog een schuchtere poging gewaagd is eenig ornament aan te brengen, was men al zeer ongelukkig. Wij wijzen slechts op de topgevels, de deurbekrooningen (sic.) en de enkele venstertraceeringen.

De Tesselschadestraat, die aan zuiveren speculatiegeest haar ontstaan dankt, is ook grootendeels op zeer speculatieve wijze bebouwd. Een uitzondering maakt het „rationeele" huis, onmiddellijk achter de kerk gelegen. Ook het woonhuis op den hoek van de Vondelstraat [6] is, het bekrompen terrein in aanmerking genomen, vrij wel geslaagd.

Wat toch kan de oorzaak zijn dat de Vondelstraat de eenige onzer nieuwe straten is die een vriendelijken indruk maakt? Wij gelooven vooreerst de slechts gedeeltelijke bebouwing van de ééne zijde (die den speculatiebouwers een ergernis is, als zij denken aan den kostelijken grond, die dus renteloos ligt [7] en ten tweede, dat de Vondelstraat aan beide einden door een gebouw afgesloten is en dus het oog een welkom rustpunt biedt. Al zijn uit een architectonisch oogpunt op de „sta-in-den-weg" villa in het begin grove (sic.) aanmerkingen te maken, toch zouden wij haar noode zien verdwijnen, daar zij oorzaak is geweest, dat de gemeente-ambtenaren voor een oogenblik den geliefkoosden liniaal ter zijde moesten leggen.

De drie woonhuizen, waar de Prins onzer dichteren tusschen Tesselschade en Anna Vondel prijkt, maken een zeer vriendelijken indruk en behooren wel tot het beste, wat de redegevende richting in de bouwkunst ons in de laatste jaren te zien gaf [8]. Het woonhuis, daarnaast onlangs opgetrokken, maakt met zijn onberedeneerd aangeplakte kolommen, die wij straks aan het Vondelpark-paviljoen zullen terug zien en die hier, spottende met alle regelen der kunst naar behoefte zijn ingekort, een treurig figuur. Waarom hier niet de hulp van een architect ingeroepen?

Met lof moeten wij gewagen van enkele woonhuizen [8] in het midden der straat, waarbij men getracht heeft de Fransche vroeg-Gothieke vormen inheemsch te maken. Het beste gebouw, dat de Vondelstraat aan te wijzen heeft, is onzes inziens het café Vondel [8], dat hoogst pittoresk en met zijn erker en torentje goed in den stijl volgehouden is. De R.-K. kerk aan het einde der Vondelstraat [8] is eveneens een zeer gelukkig gebouw. De orienteering eischte dat het koor aan de stadszijde geplaatst werd, zoodat het front het minst in het oog valt, wat voorzeker te bejammeren is [9] De toren is wat eentonig van kleur door de leibekleeding, die door de houtconstructie niet te vermijden was, doch elegant van silhouet. Het inwendige zal eerst, als het van passende kerkmeubelen voorzien is, tot zijn recht komen. Vermakelijk is het te zien, hoe een zeer prozaïsch zinkwerker eenige middeleeuwsche waterspuwers van zeer moderne zinken afvoerpijpen voorzien heeft. De pastorie [8] met haar hoogrooden tint en uiterst nuchtere vormen is van veel minder gehalte dan de kerk en doet denken aan de huizen, die men in de Duitsche voorsteden aantreft. Het huis naast de pastorie [8] is meer vreemd dan mooi en men zou niet vermoeden dat dezelfde hand, die de kerk, het Café Vondel en de Vondelhuizen schiep, hier ook werkzaam is geweest.

De Verlengde Vondelstraat, die wij nu betreden, vertoont aan de zijde van de Vondelkade weder een aantal scheppingen van bouwspeculanten Laat ons hopen, dat de gevel van de nieuwe Manege, die, naar men zegt, hier zal verrijzen, een gunstige uitzondering zal maken.

Aan de overzijde is men thans bezig, een drietal woonhuizen op te richten, die geen van allen door schoonheid uitmunten. Het middenste der drie [10] is te beschouwen als een mislukte poging, om de vormen der Duitsche Renaissance te wringen in het keurslijf der timmermans-achitectuur. Het gebouw aan de stadszijde [8] schijnt geheel op de „rationeele" wijze te worden opgetrokken. Het „Rien est beau que le vrai [11] wordt hier echter gelogenstraft.

Het hoekgebouw aan den ingang van het Vondelpark [8] heeft een vriendelijk aanzien, dank zij zijn bizonder gunstige ligging. Ten slotte wenschen wij vluchtig het Paviljoen in het Vondelpark [12] te beschouwen. Dit gebouw is een niet zeer gelukkige copie van den bekenden Cur-salon in het Stadtpark te Weenen. Zelfs nog in deze gebrekkige navolging zijn sporen van de schoonheid van het oorspronkelijke te ontdekken, waartoe vooral de terrassen en de ruimte in de zalen veel bijdragen. De groote bogen in den gevel, die op te dunne kolommen rusten, maken een onaangenaam effect, terwijl de koepels op de zijtorens aan slaapmutsen doen denken en de bekrooning der middenpartij beneden kritiek is. Zeker zou het wenschelijk zijn, dat door wat kleur de schrille witheid der muren van het inwendige werd getemperd. [13]

Wij wenschen nu een oogenblik in ons *eenig* Vondelpark uit te rusten van onzen tocht, om daarna later onzen weg langs de Stadhouderskade te nemen en onze wandelingen voort te zetten.

(*Slot volgt.*)

[4] Dit zou men nu niet zeggen. Welk een verouderd standpunt!
[5] Van den heer A. N. Godefroy.
[6] Thans als pension ingericht.
[7] Nu is die ergernis verdwenen, want sedert zijn beide zijden der straat even dicht bebouwd.
[8] Van den heer P. J. H. Cuypers.
[9] Sedert de Vondelstraat werd doorgetrokken is dit bezwaar vervallen.
[10] Van den heer J. van Looy.
[11] Boileau zegt „Rien n'est" etc.
[12] Van den heer P. J. Hamer.
[13] Dit is sedert geschied.

DE ZWAAN ALS WINDWIJZER.

In het Weekblad Architectura geeft de heer Jos. Th. J. Cuypers naar aanleiding van het bezoeken van het Luthersche Weeshuis te 's-Gravenhage, eene beschouwing over „de Zwaan" als symbool van de Luthersche-gemeente, welke mededeelingen in de „Nieuwe Rotterdamsche Courant" van 6 Oct. jl. zijn overgenomen.

De heer Cuypers zegt dat „de Zwaan" als voorkomende in het wapen van de stad Eisleben, de geboorte-plaats van Luther, als symbool is overgenomen door de Lutheranen.

Ik geloof echter dat de oorsprong daarin niet is te zoeken, maar deel het volgende mede, hetwelk ik nagespoord heb. Het eigenlijke symbool van Luther is de zwaan op een rood veld, en op de volgende wijze ontstaan.

In 't begin der XV eeuw had Johannes Huss in Boheme de „onvervalschte waarheid naar het woord Gods geleerd, zonder zich te bekommeren om de dwaalleer van het Pausdom". De Roomsche-geestelijkheid kon hem dit niet vergeven. Hij werd voor het Concilie van Constanz geroepen en als ketter veroordeeld om levend verbrand te worden.

Zijn aanhangers grepen naar de wapenen doch werden na een verbitterden krijg ten onder gebracht Toch bleven zij hopen dat het licht van 't Evangelie weder eenmaal helder zou schijnen, gesteund daarin door het verhaal, dat fluisterend onder de afvalligen rondging, dat Huss op den brandstapel zou gezegd hebben: „Thans braadt gij een gans (dit is de beteekenis van 't woord Huss in 't Boheemsch), maar na honderd jaar zal er een zwaan verschijnen, dien gij niet zult kunnen braden.“.

Geen wonder dat toen een eeuw later Luther zijne stellingen openbaar maakte, en de hervorming begon, een ieder zeide: ziedaar nu de zwaan die Huss heeft voorspeld.

Ik achtte deze verklaring van genoeg belang om haar openbaar maken.

Arnhem 7 October 1896.

A. R. Freem, *Architect.*

INGEZONDEN.

Mijnheer de Redacteur!

Onder dagteekening van 13 September jl. richtte ik een schrijven van den volgenden inhoud aan den heer J. A. van der Kloes te Delft:

„Mag ik u beleefd verzoeken mij uw oordeel te zeggen over een metselspecie voor kerkmuren, bestaande uit 1 deel schelpkalk, ¾ deel Portland-cement en 3 deelen rivierzand met klinkers. U geeft in uwe algemeene voorschriften, die ik voor mij heb liggen, geen mengingen van Portland-cement met schelpkalk, doch geeft bij aanwending van Portland-cement steeds vette kalk als mengingen aan. Waarom?

„§ 69 zegt dat kalkmortel alleen van waterkalk wordt gemaakt. Is uwe bedoeling *waterkalk* en *hydraulische kalk* hetzelfde?

„§ 53 schrijft voor waterkalk (Doornikschc) gebluscht geleverd, doch die is niet te krijgen en het blusschen en builen maakt de inrichting van een loods noodzakelijk en de meeste werklieden zijn daarmede onbekend. Ik gebruikte voor eenige jaren bij een stoomschoorsteen Doornikschc 3e soort en ontving den waggon in kluiten."

„Een menging van 2 deelen schelpkalk, 1 deel P. C. en 3 deelen rivierzand gaf mij aan de uitbreiding van de gasfabriek alhier schitterende resultaten; het metselwerk is niet te verbreken en de steenen zijn niet heel uit te hakken. De specie is echter duur, vandaar de slappere menging, waarover ik uw oordeel vroeg. Mortel nam ik voor binnenmuren steeds van schelpkalk. 1 deel kalk, 1½ deel zand (rivier).

„U dankzeggende voor de moeite die ik u veroorzaak, enz“.

In De Ambachtsman van 26 September komt bovenstaande brief van den heer V. d. K. onder „correspondentie" met het antwoord. Ik dank den heer V. d. Kloes voor zijne welwillendheid, doch acht mij verplicht over enkele in het antwoord voorkomende punten eene kleine bemerking te maken.

Onder punt 1 bespreekt de heer V. d. Kloes mijne mededeeling van eene gebruikte specie als *„onzinnige verkwisting"*; dit is zeker de gebruikelijke wijze van Z.Ed. bij gratis-practijk. Ik ontving namelijk op mijn brief een brief kaart met betaald antwoord, waarop:

„Antwoord in weekblad of particulier?
Laatste geval, kosten f 5.—.

J. A. v. d. Kloes.
Delft, 14 Sept. '96,"

en antwoordde daarop, dat ik gaarne van de *welwillende offerte* van Z.Ed. gebruik maakte om het antwoord in het weekblad te plaatsen, echter met beleefd verzoek mij het betreffende exemplaar te willen toezenden, doch bemerkte eerst door eene offerte van den heer M. Luyten te Lekkerkerk, dat de heer V. d. Kloes het antwoord had geplaatst.

Ik heb echter den troost, dat ik met die „onzinnige verkwisting„ niet alleen sta, doch wellicht vele collega's dezelfde voorschriften jaren lang hebben gemaakt, en nog heden geven vele bestekken dergelijke mélanges; wellicht heeft de heer V. d. Kloes op zijne werken vroeger ook wel eene dergelijke menging voorgeschreven, voor dat Z.Ed. in de gelegenheid kwam zonder groote onkosten de meest volmaakte proeven te nemen.

Verder zegt de heer V. d. Kloes onder 2: „Waterkalk en hydraulische kalk zijn uitdrukkingen van dezelfde beteekenis. Tot mijn verbazing heb ik al meer bemerkt dat er architecten zijn, die waterkalk verwarren met natgebluschte kalk."

Wat het eerste betreft, vergeve mij de heer V. d. Kloes de opmerking dat, als men een concept Algemeene Voorwaarden maakt, men dan ook voor de duidelijkheid denzelfden naam in de §§ moet gebruiken voor dezelfde materialen, en terwijl in § 53 en § 69 gesproken wordt van waterkalk, wordt in de noot van § 67 gesproken van hydraulische kalk.

Ik behoor niet onder de architecten, die waterkalk verwarren met natgebluschte kalk, dit kon de heer v. d. K. uit mijn schrijven gewaar worden, waarin ik mededeelde (op grond van aanvrage aan een der hier bekende firma's), dat de hydraulische kalk niet gebluscht te verkrijgen was en dat ik bij het gebruik, dat ik ervan maakte bij het bouwen van een stoomschoorsteen, Doornikschc 3e soort ontving in kluiten, verder dat het blusschen en *builen*, — niet *kuilen* zooals de heer V. d. K. uit mijn brief heeft gelezen, — zeer tijdroovend is en de werklieden daarmede slecht bekend zijn.

Op een bewezen dienst is allermeest van toepassing „le ton fait la musique" en het geheele antwoord gaf mij den indruk, dat ik als niet betalend patiënt ook als proefstuk vertoond kon worden aan de collega's, en dit heeft mij ontstemd. Dat woordje „onzinnige verkwisting" is wel de climax van verkwisting en zal ik dan ook voortaan bij verzoeken aan den heer V. d. Kloes liever den particulieren weg bewandelen.

Onder dankzegging aan u, mijnheer de redacteur, voor de plaatsruimte.

Hoogachtend,

Arnhem, 5 Oct. '96.

A. R. Freem.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Utrecht.

Vergadering van Dinsdag 6 October 1896.

In de eerste vergadering van dit seizoen, in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen gehouden, heette de Voorzitter de talrijk opgekomen leden welkom.

Na lezing der notulen gaf de heer Vreeswijk verslag van de in de maand Juli jl. gehouden kunstreis naar Apeldoorn, terwijl de heeren Nijland en De Jong resp. rapport uitbrachten van de in Mei en September gehouden algemeene vergaderingen te Amsterdam en Delft. De Voorzitter bracht dien heeren hiervoor zijn dank, waarna hij het woord gaf aan den heer Kok, die een causerie zou houden over de in Utrecht gemaakte brandputten naar het systeem-Stang, ingenieur der waterleiding te 's-Gravenhage.

Hij verklaarde dat een 3-tal jaren geleden de gedachte bij de gemeente was opgekomen om daar, waar zich geen grachten bevonden, putten te maken. Hiervoor werd het eerst het Van-Alphenplein aangewezen, alwaar de heer Stang belast werd met de uitvoering. Later in dezen zomer werd een dergelijke inrichting in de Maliebaan gemaakt.

Het maken van deze putten bracht nogal moeilijkheden met zich mede, waarvoor het een hoofdvereischte was goed met den toestand van den grond op de hoogte te zijn.

Door teekeningen en schetsen met krijt maakte de heer Kok duidelijk hoe de constructie was en de uitvoering plaats had. Hoofdzakelijk geschiedt dit door wegpersen van grond door stoom, om daardoor de eigenlijke waterleidingbuis te kunnen laten zakken.

Is de buis tot de vereischte diepte ingewerkt, dan worden daarom schelpen aangebracht; deze maken met het losgewerkte zand een soort draineering om den put, waarin zich dan tevens water kan verzamelen. Door nu eenige buizen bij elkander te plaatsen en onderling met de hoofdbuis te verbinden, verkrijgt men een aaneenschakeling van putten, die per minuut 1000 liter water kunnen geven.

Ten einde het opzuigen van lucht in plaats van water te voorkomen stelt men draineerbuizen langs de andere buizen tot zij uitmonden boven de straat. De lucht, die anders met het water opgepompt wordt en waardoor schokken ontstaan, wordt nu gedwongen een anderen weg te kiezen.

Voor de waterleidingbuizen moet men een bepaald gegoten-ijzeren buizen gebruiken, daar getrokken-ijzeren pijpen met draadverbinding niet luchtdicht zijn. Deze methode dient in den regel voor zandgronden en wel voor een diepte van 7 à 8 meter.

Spreker besloot de voordracht met eene hulde aan den heer Stang.

Den heer Kok dank gezegd hebbende voor zijn interessante en leerzame bespreking, gaf de Voorzitter gelegenheid de bekroonde antwoorden op de door het hoofdbestuur uitgeschreven prijsvragen te bezichtigen.

Verder niets meer aan de orde zijnde, sloot de Voorzitter de vergadering.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

Vergadering van Woensdag 7 October.

Na voorlezing van de notulen werd het nieuwbenoemde bestuurslid, de heer W. van Boven, door den Voorzitter geïnstalleerd.

Bij de behandeling van een schrijven van den heer C. W. Nijhoff, betreffende de benoeming van een afgevaardigde voor het Genootschap in de commissie van de Maatschappij van Nijverheid tot het afleggen van proéven van bekwaamheid, werd besloten een afgevaardigde te benoemen, die echter voorloopig slechts te beschikken zal hebben over moreelen en geen financieelen steun van het Genootschap. Als zoodanig werd benoemd de heer De Bazel, die later zal mededeelen of hij de benoeming aanneemt.

De heer J. L. M. Lauweriks hield daarna een kunstbeschouwing betreffende Egypte en liet voor dit doel een zeer uitgebreide verzameling van prachtige photo's en kleurdrukken circuleeren, in hoofdzaak van het beeldhouwwerk en de polychromie der Egyptenaren. Na afloop hiervan werd den heer Lauweriks welverdiende hulde gebracht.

Tot juryleden voor de groote prijsvragen 1896—97 zijn gekozen de heeren: H. P. Berlage Nzn., Jos. Cuypers en J. A. van Straaten.

Op de schetsprijsvraag voor een „ontwerp eener versiering in tegels" is bekroond de heer Joh. Kromhout te Amsterdam en op die voor een „ontwerp eener beëindiging van een vijfgaatsschoorsteen", de heer J. Teppema te Haarlem.

In het Genootschapslokaal was een belangrijke verzameling situaties, plannen, gevels enz. tentoongesteld van ontwerpen en emplacementen betreffende de Amsterdamsche beurs.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Amsterdam. De gouden eereprijs voor beeldhouwen (*Prix de Rome*) is, na in geen vijf jaren te zijn toegekend, thans verworven door den heer J. H. R. Wortman te 's-Gravenhage. Deze eereprijs bestaat uit een gouden Rijksmedaille, waaraan gedurende 4 jaren verbonden is een jaargeld van f 1200, benevens een toelage tot installatie en onderhoud van een werkplaats in Italië, groot vanaf f 600 tot f 1000.

De heer J. H. R. Wortman, thans 23 jaren, oud-leerling der Haagsche Academie, waar hij steeds de eerste prijzen mocht behalen, verwierf in drie jaren tijd achtereenvolgens de acten als leeraar M. O. 1o. handteekenen en perspectief, 2o. burger- en machine-bouwkunde, 3o. boetseeren.

De zilveren Rijksmedaille werd behaald door den heer Winecke.

— De Koninklijke gouden medaille met de beeltenis van Hare Majesteit de Koningin-Regentes, welke door H M. de Koningin-Regentes, beschermvrouwe der Maatschappij „Arti et Amicitiae", welwillend ter beschikking van bestuurderen dier Maatschappij is gesteld, ter uitreiking aan den jeugdigen kunstenaar, die zich deze onderscheiding in den loop der beide laatste jaren door zijn talent zal hebben waardig gemaakt, is door hen toegekend aan den heer M. J. A. Bauer.

Bovendien is als eerste prijs over 1896 van het fonds „Willink van Collen" de teekening „Na het gebed" van den heer M. J. A. Bauer, geëxposeerd op de dezer dagen geopende tentoonstelling van schilderijen der Mij. Arti et Amicitiae, aangekocht.

Rotterdam. De Staatscourant bevat de statuten van den Nederlandschen schildersbond alhier. Doel is de beoefening en de kennis van het schildersvak te bevorderen. Daartoe zal men een vakblad als orgaan van den bond uitgeven, wetenschappelijke vergaderingen en vriendschappelijke bijeenkomsten beleggen, prijsvragen uitschrijven en tentoonstellingen houden van alles wat tot het vak in betrekking staat en prijzen uitloven voor de bestgekeurde ingezonden schetsen, ontwerpen en verhandelingen.

Zwolle. Er is een begin gemaakt met het plaatsen van het gedenkteeken, dat ter eere van Thomas à Kempis in de R.-K. St.-Michaëlskerk alhier geplaatst zal worden. Zooals men zich herinneren zal, is in den aanvang van 't vorige jaar bij de uitgeschreven prijsvraag van de achttien inzendingen aan het ontwerp van W. Mengelberg te Utrecht de eerste prijs toegekend. De commissie voor de oprichting van het gedenkteeken is toen met den ontwerper overeengekomen, dat het werk in drie achtereenvolgende jaren bij gedeelten zou worden opgeleverd.

Thans is tegen den westelijken muur, rechts van den ingang, de zwartmarmeren onderbouw geplaatst, vervaardigd door den heer Te Riele uit Deventer. Op een verhevenheid van twee treden rust een gepolijst marmeren sarkofaag, welke van voren geopend is en waarop men aan de voorzijde de woorden leest: Honori, non memoriae Thomae Kempensis cuius nomen perennius quam monumentum. (Ter eere, niet ter herinnering van Thomas van Kempen, wiens naam langer blijft dan elk monument)

Op het dekblad van de sarkofaag vindt men een marmeren voetstuk, dat de beeldengroep zal dragen die den geleerde voorstelt als schrijver der „Navolging van Christus". Op dit voetstuk vindt men de woorden: Qui sequitur me non ambulat in tenebris. (Die mij volgt, wandelt niet in duisternissen, Johannes VIII, 12: de aanvangswoorden van het eerste boek der Navolging.) Ter zijde van de sarkofaag zijn nog twee marmeren basementen aangebracht, die eveneens den bovenbouw zullen dragen. (*Zw. Ct.*)

Assen. Het Gemeentebestuur heeft van den architect Hazeu bericht ontvangen, dat hij de voorwaarden aanneemt, waarop hem concessie is verleend voor den aanleg en de exploitatie eener drinkwaterleiding; de plannen daarvoor werden ingediend.

Dordrecht De kunstschilder Frans Lebret had dezer dagen het zeldzame voorrecht zestig jaren lid van het Teekengenootschap „Pictura" te mogen zijn, waarvan hij geruimen tijd bestuurslid en de laatste twaalf jaren voorzitter was. Bij deze gelegenheid werd den jubilaris in een druk bezochte vergadering van werkende leden een verguld-zilveren medaille met diploma en het eerevoorzitterschap van het Genootschap aangeboden, terwijl de dames werkende leden hem een prachtig bloemstuk vereerden.

Zierikzee In de Maandag gehouden zitting van den Gemeenteraad werd op voorstel van den voorzitter besloten aan den heer J. H. C. van Raamd, voorloopig voor een half jaar non-activiteitstractement als gemeente-bouwmeester te verleenen, berekend naar f 1000 per jaar, — met bepaling dat dit tractement na het eindigen van dit half jaar zal worden berekend a f 700 per jaar, — en in zijne plaats als waarnemend bouwmeester benoemd de heer C. H. Bijl, op een bezoldiging van f 150 per maand.

— In het „Centralblatt der Bauverwaltung" deelt Dr. George Galland (Charlottenburg bij Berlijn) een brief mede, door hem in het Russisch Staatsarchief gevonden, waarin de Keurvorst Friedrich Wilhelm zijn agent te Amsterdam o. a. schrijft: „Auch haben wir obgedachten Van Campen gnadigste commission ertheilt, den neulich alhier von unss gehaltenen of Zug aldort (in Amsterdam) in Kupfer stechen Zu lassen. Wollen demnach gleichsfals in gnadigste befehl hiemit an euch dass ihr nebst dem Van Campen mit dem Kupferstecher, die diese arbeit fertigen würde, darüber beyderseitz vergleichet und sobalt eine Plat aussgearbeitet ist, dieselbe bezahlet, undt Dann nebst dem Van Campen beschaffet, damit gedachter aufzug ungeseumbt getrucket undt aussgelassen werden müge..." De brief is gedateerd 26 September 1652. Dr. Galland vraagt nu, of misschien iemand deze gravures kent, wie ze gemaakt heeft en waar ze te vinden zijn. Kan een onzer lezers hem soms helpen?

(Kroniek.)

PERSONALIA.

— Bij kon. besluit is met 1 Nov. a. s. benoemd tot adspirant-ingenieur van den Rijkswaterstaat M. C. E. Bongaerts.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken is met ingang van den dag, waarop hij zijn betrekking zal aanvaarden, tot en met 31 Dec. a. s., benoemd tot assistent voor de natuurkunde aan de Polytechnische School te Delft Dr. A. Lebret, te Leiden.

— Door den Minister van Koloniën is de heer A. Bryan gesteld ter beschikking van den gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, om te worden benoemd tot adjunct-ingenieur bij de exploitatie van Staatsspoorwegen op Java.

— Bij Koninklijk besluit zijn, met ingang van 1 November, bij 's Rijkswaterstaat:

benoemd tot opzichter 4e kl. J. C. van Eendenburg en C. de Jong;

bevorderd tot opzichter 1e kl. J. Haringx en S. Klaassen, thans 2e kl.; tot opzichter 2e kl. G. H. Vroeg en L. M. Brouwer, thans 3e kl., en tot opzichter 3e kl. F. W. K. de Klerk en H. Dijkstra, thans 4e kl.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is:

toegevoegd aan den chef der werken aan de Solorivier, de benoemde opzichter 3e kl. W. B. de Jong en de opz. 2e kl. J. Walter;

overgeplaatst: van de residentie Banjoemas naar de res. Preanger regentschappen, de opzichter 1e kl. V. A. de Witte; van de residentie Preanger regentschappen naar de resid. Banjoemas, de opzichter 1e kl. P. J. van der Ham; bij den algemeenen dienst in de residentie Semarang: van het bureau van den chef der 3e waterstaatsafdeeling naar de opnemingen ter verbetering van de bevloeiing en den waterafvoer in Oost-Semarang, de opzichter 2e kl. C. R. F. van Leeuwen; van de opnemingen voornoemd naar het bureau van den chef der 2e waterstaatsafdeeling, de opzichter 3e kl. H. L. E. Hornung;

ontslagen de opzichter 3e kl. L. C. van Bergen.

— Bij de staatsspoorwegen op Java is:

benoemd tot opzichter 1e kl., de ambtenaar op non-activiteit C. J. Bollee, en geplaatst bij den aanleg der lijn Batavia—Bantam.

— Bij den aanleg van Staatsspoorwegen is:

overgeplaatst: naar de lijn Batavia—Bantam, van de lijn Probolinggo—Panaroekan, de tijdel. onderopz. 2e kl. K. Folkeringa; van de lijn Fort de Kock—Pajacombo, de tijdel. onderopz. 2e kl. C. A. A. van Kuilenburg.

— Aandeelhouders der Gooische Stoomtram-maatschappij hebben den directeur, den heer P. J. van Voorst Vader, op diens verzoek, ontslag verleend en in zijne plaats benoemd den heer J. Ritsema, directeur der stoomtram Oldambt—Pekela, te Winschoten.

— De heer Polis, directeur der stoomtram Haarlem-Beverwijk legt die betrekking neder wegens plaatsing aan den Deli-spoorweg

— De Gemeenteraad van Zutfen benoemde tot directeur der gemeentelijke gasfabriek en waterleiding den heer W. Niermeijer, opzichter bij de gasfabriek te 's-Gravenhage, en wel met het lot tegen den heer J. de Bats, te Swedt a/d Oder, daar beiden, zoowel bij de eerste als de tweede vrije stemming, 8 stemmen op zich hadden vereenigd.

— De heer W. Gabrielse, tijdelijk opzichter van den waterstaat te Middelburg, is benoemd tot opzichter bij de gemeentewerken te Amsterdam.

— Bij de Nederlandsche Centraal-spoorwegmaatschappij is met ingang van 1 November benoemd tot opzichter van den weg, ter standplaats Zwolle, de heer A. M. van Zijl, thans opzichter-teekenaar aan het hoofdbureau dier Maatschappij.

— De heeren J. J. Van Harrevelt, assistent aan de gasfabriek te Hilversum, en L. Santer, volontair aan de gemeente-gasfabriek te Breda, zijn benoemd tot adjunct-directeur van de Ned.-Ind. Gas-Maatschappij.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter bij den Waterstaat in Ned.-Indië. Ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië kunnen worden gesteld om te worden benoemd tot opzichter der 3e klasse, drie personen, die met voldoenden uitslag hebben afgelegd het examen voor opzichter bij den Rijkswaterstaat in Nederland.

Aanmelding vóór 15 October bij gezegeld adres aan het Departement van Koloniën. (*Zie verder Staatscourant No.* 204).

— Militair opzichter der Genie in N.-I. Voor 3 vacaturen zal een examen worden afgenomen, waartoe gegadigden, minstens 20 jaar oud en beneden den leeftijd van 30 jaren, zich vóór 31 October per request tot het Departement van Oorlog moeten wenden. (*Zie Staatscourant No.* 226).

— Drie teekenaars voor den onderbouw van de brug over den IJsel te Westervoort. Adres de aannemers Vlasman en Van Spanje te Andel (*Zie advert. in no.* 40).

— Bouwkundig opzichter voor eenige maanden Adres lett. W D, 721, *Nieuws van den Dag*.

— Machine constructeur-teekenaar aan de Maatschappij „IJzergieterij de Prins van Oranje" te 's-Gravenhage.

— Scheepsbouwkundig teekenaar, volkomen op de hoogte van den bouw van zeeschepen. Salaris f 20 a f 30 per week. Adres no. 128, boekh. Joh. G. Stemler Cz., Amsterdam.

— Tijdelijk opzichter bij het maken van een ijzeren draaibrug. Adres vóor 15 Oct., met opgaaf van verlangd salaris en bewijzen van kennis van ijzerconstructie, aan burg. en weth. te Leeuwarden.

— Flink persoon, P. G., op een fabriek in Twente, niet beneden de 25 jaar, practisch gewerkt hebbende, in staat een bestek en teekening zelfstandig op te maken en het opzicht over talrijk personeel te houden. Salaris *f* 15 per week. Adres met portret en getuigschrift, lett Z W 69, *Nieuws v. d. Dag*.

— Teekenaar, grondig bekend met ornementteekenen, aan de fabriek der firma F. W. Braat te Delft. (*Zie advert. in dit no.*)

Een TEEKENAAR,
grondig bekend met **ornamentteekenen**, kan direct voor **vast** geplaatst worden aan de Fabriek der Firma F. W. BRAAT te *Delft*.

ROLLUIKEN van ***hout*** en van ***staal***, in verschillende ***constructiën***. Prijscouranten en inlichtingen op aanvrage gratis bij
W. H. M. SCHOLTE,
Fabrikant, **Prinsengracht 516, AMSTERDAM.**

AANBESTEDING.

Het DIJKSBESTUUR van het Waterschap der „*Vijf Deelen Zeedijken Buitendijks*" zal op **Dinsdag 13 October 1896**, bij inschrijving aanbesteden:

Het „bekrammen" van den ZEEDIJK over ongeveer 50 Are, tusschen de Dijkspalen 44 en 49.

Inlevering der briefjes vóór 's namiddags **2** uur van den dag der aanbesteding, ter Secretarie van het Waterschap te *Harlingen*.

Aanwijzing den dag te voren, 's voormiddags **9** uur. Het Bestek ligt ter inzage bij S. DIJKSTRA te *Zurich*.

Het Dijksbestuur voornoemd,
G. A. MURRAY BAKKER,
Dijkgraaf.
A. LENTZ Dz, *Secretaris.*

CRAMER ELSENBURG & Co.,
Hofleveranciers,
AMSTERDAM.
Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.
Centraalverwarming door heete lucht.

Electriciteits Maatschappij „Phaëton",
voorheen
ROOTHAAN ALEWIJNSE & Co.
Nijmegen. Brussel.
ELECTRO-TECHNISCH BUREAU.
Electrische verlichting en Krachtoverbrenging.
SPECIALITEITEN.
1°. Fabrieken van gloeilampen en electrische toestellen.
2°. Dynamo-machinen en electro-motoren.
3°. Booglampen, geleidingdraad, kabel, koolspitsen en alle verdere behoeften op het gebied der electro-techniek.
4°. Alle artikelen op het gebied der huistelegraphie en telephonie.
Engros-handel en Export naar Koloniën, Transvaal en alle overige landen.
UITERST BILLIJKE PRIJZEN. PRIMA QUALITEIT.
Catalogi franco op aanvrage.

Gebr. K. & H. MEURS,
in alle **Hardsteenen** en **Marmerwerken, Grafmonumenten** en **Grafzerken.**
Woonplaats: *Rustenburgerstraat* 30.
Werkplaats: *Kuiperstraat* 45 N.-AMSTEL.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

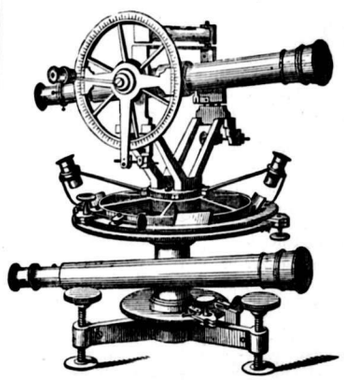

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

HELD's Patentlicht
kost slechts met brander, kousje en glas, verzendbaar, compleet *f* 1.—.
Kousjes om in den zak mede te nemen 40 cent.
Verzendbaar naar alle plaatsen.

D. J. BREEDVELD,
Steenhouwer. DORDRECHT.
Hardsteen-, Marmer- en Zandsteenwerken
SCHOORSTEENMANTELS.
Draaierij van Morley, Savonière en St. Joire.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°42 — ZATERDAG, 17 Oct. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

VROEGERE CRITIEK OVER BOUWKUNST.

(*Vervolg en slot van bladz.* 327.)

Onder de papieren van het pakket komt no. III niet voor. Uit den aanhef van no. IV blijkt echter, dat Duplex toen een geheel ander stadsgedeelte bezocht heeft, zoodat de wandeling nog al grillig schijnt te zijn geweest.

IV.

Na ons uitstapje naar den IJkant keeren wij thans weder naar het Vondelpark terug om van daar onzen tocht voort te zetten. Wanneer men uit het Vondelpark den blik stadwaarts richt en men ziet op den voorgrond het nieuw-Amsterdam, waarachter de schilderachtige torenspitsen van oud-Amsterdam zich verheffen, kan het wel niet anders, of men gaat vergelijkingen maken tusschen de oude en de nieuwe stad, die zeker niet in het voordeel van de laatste uitvallen.

Dank zij den rechtlijnigen aanleg der nieuwe stad is daar, als men de Vondelstraat uitzondert, geen enkel gezellig hoekje, geen enkel pittoresk gezicht te vinden. Of weet men zich iets neerdrukkenders, iets naargeestigers, iets somberders te denken, dan onze onafzienbaar lange nieuwe straten, door een misplaatste zuinigheid te smal ontworpen, door geen plein met plantsoen afgewisseld, zelfs door geen groenenden boom verlevendigd? [1]

En, o bittere spot, deze straten dragen de namen van onze grootste kunstenaars en geleerden!

Toen onze vaderen de stad uitbreidden, schiepen zij zich een monument hunner waardig en steeds zal men de Heeren- en Keizersgrachten blijven bewonderen. Wat deden wij? Zullen ook onze nazaten bewondering over hebben voor hetgeen *wij* aan de stad toevoegden? Neen, zij zullen het steeds bejammeren, dat door een smakeloos Gemeentebestuur aan onze schoone stad een uitbreiding is gegeven, die haar voor altijd mismaken zal!

Waarom niet overal den halfcirkelvorm gevolgd, die karakteristieke hoofdlijn van Oud-Amsterdam? Was men misschien bevreesd, dat niet alle perceelen zuiver rechthoekig zouden zijn geworden? Met een weinig overleg had dit bezwaar door het aanlegen van pleinen, rondpoints, etc. kunnen worden opgelost. Doch wij weten het, men is eerst met het opmaken van een zoogenaamd „definitief" uitbreidingsplan begonnen, toen reeds verscheidene straten waren aangelegd en het ontwerpen van een goed plan dus onmogelijk was geworden. Toch had er wel iets beters geproduceerd kunnen worden, dan het plan (?) dat thans gevolgd wordt.

Alle moeielijkheden, die het terrein aanbood, zijn angstvallig vermeden. Dikwerf werd de richting eener straat bepaald door een sloot, een vaart, een pad of iets dergelijks. Dit moge nu velen zeer practisch zijn voorgekomen — een breedere opvatting ware toch bij een zóó ingrijpend ontwerp als het uitbreidingsplan voor een hoofdstad wenschelijk geweest.

Wanneer een vreemdeling de kaart, waarop de uitbreiding van Amsterdam staat afgebeeld, beschouwt, zal hij niet vermoeden, dat men met een bepaald plan te doen heeft, maar veeleer meenen, dat gaandeweg stukjes en brokjes zonder onderling verband zijn aangebouwd. Eenheid van conceptie is nergens waar te nemen. Bestaande assen van de oude stad zijn zelfs schier nergens gevolgd. Waarom heeft men b. v. in plaats van de zoo vervelende Jacob van Campenstraat niet een gracht aangelegd in het verlengde van de Hobbemagracht naar de Zaagmolensloot [2]. De meerdere kosten, aan het graven van die gracht besteed, waren ruimschoots opgewogen door het fraai effect, dat het water zou

[1] Het Sarphatipark is eerst van lateren tijd.

[2] Deze gracht, achter het Rijksmuseum, is sedert gedempt. De Zaagmolensloot is de Albert-Cuypstraat en de Hemonylaan geworden.

teweeg gebracht hebben. Men schijnt echter tegenwoordig weinig om waterpartijen te geven en liefst maar zooveel mogelijk te willen dempen, zich troostende met de bewering van sommigen, dat het hen nimmer gelukt is de spiegeling van de gevels in het water onzer grachten waar te nemen.

Een tweede voorbeeld. Was het bepaald onmogelijk geweest de as van het nieuwe Museum saam te doen vallen met die van de Spiegelstraat? Wanneer men te Parijs geweest is, en daar gezien heeft welke fraaie vergezichten verkregen worden door het plaatsen van monumentale gebouwen in de assen van één of meer straten, zal men ons toegeven dat het ten zeerste te bejammeren is dat men van de Heerengracht door de Spiegelstraat niet de hoofdpartij van het Museum kan zien.

Een opmerking, die ieder verder bij het beschouwen der uitbreidingsplannen zal moeten maken, is deze, dat in het geheel niet aan het ontwerpen van pleinen of squares gedacht is. Slechts waar hier en daar een hoekje overschoot, is een pleintje gemaakt. Doch wat groen in de woestenij is niet noodig geacht. Dat onze met „watervrees" behepte gemeente-ambtenaren ook aan geen fonteinen durfden denken, spreekt van zelf.

Het gebrekkig uitbreidingsplan alléen echter de schuld te geven van het „unheimische" onzer buitenwijken, zou onbillijk zijn. De speculatiebouwers hebben ruimschoots hun deel in de mismaking der nieuwe stad. Winstbejag dreef hen niet alleen tot het maken van bevende vloeren en Brabantsche muren, maar ook tot het maken van gevels beneden critiek. En ware het hier nog maar bij gebleven. Doch menig bouwer achtte het wenschelijk zonder groote kosten zijn gevel wat op te knappen. Voor weinig geld kon hij heel wat ornament van portland-cement of terra-cotta machtig worden en hij liet dat dan ook maar aan zijn gevel plakken, om daardoor de huurders te trekken. Een wandeling door de nieuwe buurten kan een elk doen zien welke wangedrochten op deze wijs ontstaan zijn.

Een enkele maal heeft men getracht ook aan den speculatiebouw een eenigsints (sic.) artistiek aanzien te geven. Tot het beste wat op dit gebied geleverd is, behoort voorzeker het eerste blok huizen in de Vossiusstraat [3], die door fraaie kleurschakeering en goede silhouet een aangenaam effect maken. Dat kunststeen de plaats van bergsteen inneemt, is een gevolg van het speculatieve karakter van den bouw, doch voorzeker te betreuren. Wanneer wij verder een bemerking op deze huizen moesten maken, zou het deze zijn, dat de onderste verdieping veel te gedrukt is, waardoor vooral de deuren voor pygmeën bestemd schijnen.

Op de Weteringschans, naast de Industrieschool voor Vrouwelijke Jeugd, die wij straks nader hopen te bezichtigen, heeft men ook beproefd aan een blok huurhuizen een zeker cachet te geven, maar hoe de stucadoor daar ook zijn best gedaan heeft, een bevredigend resultaat is waarlijk niet verkregen, trots krullen, vazen, guirlandes, horens van overvloed en andere snuisterijen van zeer twijfelachtige schoonheid.

Tegenover de P. C. Hooftstraat bouwde „de Vrije Gemeente" haar vergaderzaal. [4] Jammer, dat niet eenig opschrift de bestemming van dit gebouw aan de voorbijgangers kenbaar maakt, daar thans een oningewijde onmogelijk raden zal, met welk doel het werd opgericht. In vollen ernst vroeg ons laatst iemand, die in een paar jaar de hoofdstad niet bezocht had, of het een uitbreiding van de gevangenis was, terwijl een ander het vergaderlokaal voor een fabriek met daarvoor geplaatste directeurswoning hield. De ijzeren boogramen, de twee groote schoorsteenen en het platte zinken dak brachten hem op dat denkbeeld.

Gaarne geven wij toe dat de bouwmeester, wien het ontwerp voor het vergaderlokaal der „Vrije Gemeente" werd opgedragen, voor een moeielijk vraagstuk geplaatst was. De finantieele (sic) krachten, waarover beschikt kon worden, waren betrekkelijk gering en daarenboven moest hij een gebouw daarstellen dat, zonder uitwendig op een kerk te gelijken, inwendig toch een tamelijk religieus karakter zou dragen. Een vrij eenvoudige baksteenbouw werd gekozen, doch daar die wat al te nuchter scheen, werden daaraan twee quasi-Romaansche portalen van gehouwen steen toegevoegd, wier schrille witheid een onaangenaam contrast met het overige gevelvlak maakt. Ook een paar zeer massieve stoeppalen werden als ornament gebezigd, terwijl boven om de goot wat zinken vaasjes geplaatst werden. Dat met dit alles de nuchterheid niet weg te nemen was, spreekt van zelf en het laat zich begrijpen dat er slechts weinig Amsterdammers gevonden worden die het gebouw der „vrije gemeente" *mooi* vinden.

De Industrieschool voor Vrouwelijke Jeugd [5], die tegenover het bovengenoemde gebouw staat, vertoont verscheidene punten van overeenkomst daarmede. Deze gevel is ook in Romaanschen stijl opgetrokken en van boogramen voorzien, maar behaaglijker van toon door de gelukkige afwisseling van rood en wit en de groepeering der vensters. Het basement is wat nuchter, het overhangend dakvenster wat zwaar, doch toch is het gebouw een der beste scholen, die wij in den laatsten tijd zagen verrijzen. Te betreuren is dat het ornament niet het ware karakter vertoont. Ware het weggebleven, het gebouw zou er niet minder om zijn. De ontwakende kunst-nijverheid zal ons, hopen wij, in het vervolg aan beter ornement helpen.

Mogen weldra allen inzien, dat alleen door het krachtig steunen van de kunstnijverheidsscholen een bevredigend resultaat kan verkregen worden. Lang was Nederland zeer ten achteren bij zijn naburen. Laat het spoedig zijn schade inhalen en mogen wij binnen korten tijd op een Nederlandsch South-Kensington-Museum kunnen bogen, waar de ambachtsman de modellen vindt waaraan hij zoozeer behoefte heeft. De tentoonstelling, die dit voorjaar door de Teekenschool in de Jacob van Campenstraat [6] gehouden werd, gaf reeds het bewijs, dat er velen zijn, die aanleg bezitten, doch dat het er slechts op aan komt, dien aanleg te ontwikkelen en te leiden. Als dan ook bij het groote publiek de kunstzin meer en meer ontwaakt, valt er niet aan te twijfelen of bouwkunst en kunstnijverheid gaan een schoone toekomst tegemoet.

En hiermede eindigen de bladzijden van Duplex, die op zoo ongedachte wijze in ons bezit kwamen. Behoort hij nog onder de levenden, dan zal hij zich zeker erin verheugen, dat zijn voorspelling vervuld is geworden; de bouwkunst en de kunstnijverheid zijn met reuzenschreden in de laatste vijftien jaar vooruitgegaan. Teekenscholen zijn overal geopend, min of meer belangrijke verzamelingen aangelegd en, wanneer nog niet alles is, zooals het wezen moest, dan ligt

[3] Van den heer I. Gosschalk.
[4] Van den heer G. B. Salm.
[5] Van den heer A. L. van Gendt.
[6] Nu in de Da-Costastraat.

dit zeker niet aan de gelegenheden om onderwijs te ontvangen.

Maar indien het hem nog gegeven is de hedendaagsche critieken te lezen, dan zal hij er zich over verbazen, dat de beoordeelaars, zoo vaak door partijzucht verblind, slechts gebreken weten te vinden hier en niets dan voortreffelijkheid ginds.

GEDENKTEEKEN VOOR THOMAS à KEMPIS.

Toen de prijsvraag voor het gedenkteeken voor Thomas à Kempis werd uitgeschreven, wezen wij erop, hoe weinig zin het had een monumentje te stichten voor iemand, die zich in de „Navolging" een eerezuil had opgericht, onvergankelijker dan marmer en metaal.

De Commissie schijnt nu tot onze inzichten bekeerd, althans wij lezen dat zij op het voetstuk, thans voltooid, heeft doen plaatsen in het Latijn: „Ter eere, niet ter herinnering van Thomas van Kempen, wiens naam langer blijft dan elk monument!"

Maar is die „eer" aan den eenvoudigen kloosterling bewezen, niet geheel in strijd met zijn nederig, van alle huldebetoon afkeerig karakter? Getuigt het ook niet van weinige bekendheid met Thomas' geestesrichting, wanneer verzekerd wordt dat zijn „naam" langer blijft dan elk gedenkteeken? Niet schrijversijdelheid was het, die den monnik dreef tot het opstellen van zijn werk. Hij bracht dat niet op schrift tot verheerlijking van *zijn* naam, maar tot verheerlijking van den naam van Hem, Wiens navolging hij aanbeval.

Het is ons onbegrijpelijk dat de Commissie, die toch vele bekwame mannen in haar midden telt, geen beter opschrift wist te kiezen. Als zij „naam" maar door „werk" had vervangen, ware reeds veel gewonnen geweest.

EENE HERROEPING.

In het laatst des vorigen jaars kwam de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst met haar bekende adres bij de Tweede Kamer, om te verzoeken den post op de begrooting voor 1896, Afdeeling Binnenlandsche Zaken, die betrof het maken van restauratieplannen voor de Grafelijke Zaal, niet toe te staan, vóór de tegenwoordige inrichting van de onderafdeeling „Kunsten en Wetenschappen" gewijzigd zou zijn. De architecten Berlage, Bleijs, Godefroy, Klinkhamer, Metzelaar Sr. en Jr., Nieuwenhuis, Posthumus Meyjes, Salm Jr., Jan Springer en Verheul sloten zich met een adhesie-adres bij dit betoog aan.

Deze adressen hadden tengevolge, dat de Tweede Kamer inderdaad (zij het met één stem meerderheid) den post verwierp; deze verwerping werd gevolgd door het geruchtmakend verlaten der Maatschappij door Dr. Cuypers en zijn volgelingen. Onlangs benoemde de Minister van Waterstaat, zooals men weet, eene commissie om het vraagstuk te bestudeeren, welke commissie voor drie vierden uit tegenstanders van den heer De Stuers bestaat.

In het laatste nummer van het *Bouwkundig Weekblad* komt nu de eerste ondergeteekenaar van het bovenbedoelde architecten-adres, de heer Berlage, verklaren dat hij zijn handteekening herroept.

„Wat kon hem daartoe nopen?" vroegen wij ons af met den dichter van het bekende kindervers. Om effect te hebben, komt de herroeping tien maanden te laat; men zal er dus een manifestatie in hebben te zien. Doch waarom *nu* juist? Hier moeten wij ons in gissingen verdiepen, omdat de heer Berlage er zich van onthoudt ons de redenen van zijn besluit te doen kennen.

Uit een hoofdartikel, onlangs in deze kolommen opgenomen, heeft men kunnen zien dat de heer Berlage sinds korten tijd tegenover den heer Dr. Cuypers de rol wil spelen, die Elisa tegenover Elia vervulde. Als de tweede profeet „in een vijerige wagen met vijerige peerden" ten hemel gevaren zal zijn, dan wil de eerste „den mantel opnemen, die van hem afgevallen" is.

De heer Lauweriks heeft duidelijk aangetoond, dat de Elisa-rol den heer Berlage niet past. Het staat te voorzien dat er meerderen zullen komen, die Elisa-Berlage te lijf gaan; maar zullen er dan ook beeren verschijnen, die de aanvallers verslinden? Wij moeten het atwachten of zoo hard een lot ten deel zal vallen aan hen, die den heer Berlage zijn geestelijke kaalhoofdigheid gaan verwijten. De beeren kunnen nu al vast met den heer De Kruyff beginnen. Misschien moeten wij de verscheurende dieren symbolisch opvatten en vinden wij ze terug in de vijf-en-twintig Amsterdamsche Raadsleden, die, vóór het beursontwerp stemmende, alle oppositie met één hap verslonden, ofschoon zij het stoffelijk deel der opposanten ongemoeid lieten.

Het ware ondertusschen te wenschen, dat de heer Berlage, als een ware profeet, door teekenen zijn roeping mocht bewijzen. Als hij eens, gelijk Elisa, in de „waterwelle" der bouwkunst „het sout" kon werpen, en dan kon zeggen „ik hebbe dit water gesont gemaekt, daer en sal geen onvruchtbaerheyt meer van worden!"

Doch voorloopig ziet het er niet naar uit, dat wij zulk een mirakel zullen zien. De heer Berlage voelt zich in het Romaansche schuitje, waarin hij onlangs is gaan zitten, blijkbaar al niet meer op zijn gemak, daar het weinig zeewaardig blijkt. Weer naar land varen, dat gaat toch nog niet; daarom zag hij zich graag een touw toegeworpen van de middeleeuwsche hulk, waarop Dr. Cuypers aan het roer staat, en welk schip, ofschoon lek, door aanhoudend hoozen nog lang drijvende kan blijven op de zee van het hedendaagsche leven.

Maar dit touw, zoo het ooit uitgegooid zal worden, wordt zeker niet toegeworpen aan iemand, die, als de heer Berlage, op zoo besliste wijze zich aan de zijde der tegenstanders van den heer Cuypers heeft geschaard. Van daar waarschijnlijk de herroeping, de afzwering der vroegere dwalingen. Die herroeping is zeker gemakkelijk gemaakt door den weinigen steun, die van de zijde der Maatschappij den heer Berlage in zake de Amsterdamsche beurs ten deel viel.

Zal de herroeping het gewenschte gevolg hebben? Wij betwijfelen het. Want iemand als Dr. Cuypers, die door voor- en tegenstanders als een man van karakter geëerd wordt, zal walgen van een windwijzer-politiek, als hier op al te in het oogloopende wijze wordt beleden.

DE GASCONCESSIE TE AMSTERDAM.

De Gemeenteraad van Amsterdam droeg in zijne zitting van 26 Juni 1895 aan B. en W. op aan de *Imperial* kennis te geven van het voornemen der gemeente, om de haar verleende concessie met 1 Augustus 1897 in te trekken.

Op dat oogenblik werd nog geen beslissing genomen omtrent de vraag wat de gemeente na 1 Aug. 1897 doen zou; of zij alsdan de gasexploitatie in eigen beheer zou nemen of, hetzij aan de *Imperial*, hetzij aan een derde, een *nieuwe* concessie zou verleenen.

B. en W. benoemden een commissie, bestaande

uit de heeren Mr. Treub, wethouder, Lambrechtsen, directeur van P. W., Wittop Koning, assistent-ingenieur van het gasbureau en Knottenbelt, inspecteur der gemeente-financiën, met opdracht hieromtrent van advies te dienen.

Deze commissie kwam in het laatst van de vorige maand met haar arbeid gereed.

Zij zond aan B. en W. een rapport in, waarin werd voorgesteld:

DE GASFABRIEKEN IN EIGEN EXPLOITATIE TE NEMEN;

den gasprijs van 1 *Januari* 1898 *af te brengen van* 9 *op* 7 *cents per M³. en voor gas, dat niet dient tot verlichting, op* 5 *cents;*

voor de overneming der fabrieken aan de Imperial uit te keeren een bedrag van f 16,950,000.

Hiervoor zal moeten worden aangegaan een 3 pCt. leening van f 17,500,000.

Voorts werd voorgesteld het salaris van den aan te stellen directeur der gemeentelijke gasfabrieken te bepalen op f 6000 en dezen het vooruitzicht te geven op een maximum-tantième van f 2000.

Deze voorstellen van de Commissie werden, vóór zij bij den Raad werden ingediend, in handen gesteld van de Commissie van Bijstand in het beheer der Publieke Werken en van die voor de Financiën.

In eerstgenoemde Commissie spraken enkelen hun leedwezen uit dat de zaak zoo laat aanhangig werd gemaakt, waarvan een gevolg is, dat de Raad in de keuze tusschen onderhandelen over eene nieuw te verleenen concessie en in eigen exploitatie nemen der gasfabrieken niet geheel vrij meer is, aangezien, ingeval onderhandelingen van dien aard thans nog worden aangevangen, bij het afspringen daarvan de tijd voor eene goede voorbereiding der exploitatie door de Gemeente zelve zal zijn verstreken.

De Commissie vereenigde zich echter met de voorgestelde conclusiën, met dien verstande, dat zij zich *niet* uitsprak over de financieele gevolgen van het voorstel en een voorbehoud maakte ten opzichte van de voorgestelde prijsverlaging van het gas. Wel achtte zij zulk een verlaging in het algemeen wenschelijk en kwam 't haar voor aanbeveling te verdienen van de gezindheid tot gasprijsverlaging reeds aanstonds tegenover de burgerij te doen blijken, maar zij zou het toch niet geraden achten, dat door den Raad een definitief besluit in dezen geest werd genomen, zoolang de te benoemen directeur niet is in de gelegenheid geweest over deze zaak nadere onderzoekingen in te stellen.

Een lid (de heer Kuinders) verklaarde zich tegen exploitatie der gasfabrieken van gemeentewege.

De commissie voor de Financiën achtte 't, bij de tegenwoordige gesteldheid van de geldmarkt, ondoenlijk eene 3 pCt. leening van 17½ millioen tegen een aanneembaren koers te plaatsen. Mocht in dien toestand geen belangrijke wijziging komen, dan zou de Gemeente zelfs verplicht kunnen zijn den rentevoet der nieuwe leening op 3½ pCt. te bepalen.

Een en ander gaf haar aanleiding, in overweging te geven, indien tot exploitatie van gemeentewege mocht worden besloten, de resultaten van het eerste jaar van het bedrijf af te wachten, alvorens omtrent de verlaging van den prijs, die ook zij alleszins noodig achtte, een definitief besluit te nemen. Intusschen had zij geen bezwaar reeds onmiddellijk tot prijsverlaging over te gaan van gas, niet dienende tot verlichting.

Verschillende leden dezer Commissie waren van oordeel, dat de onmogelijkheid niet gebleken was met de *Imperial* tot een vergelijk te komen, dat, onder de bestaande omstandigheden, de voorkeur zou verdienen boven eene naasting der fabrieken.

Een lid meende dat, indien mocht worden beloten tot onderhandelingen over te gaan, die zouden moeten geschieden, onder meer, op de volgende grondslagen:

10. aanmerkelijke verlaging van den gasprijs, b.v. tot 7 cent per M³ voor lichtgas en 5 cent voor gas, dat niet dient tot verlichting;

20. uitkeering door de *Imperial* aan de Gemeente van een minimum-bedrag, gelijkstaande aan het bedrag, dat thans aan de Gemeente reeds ten goede komt. Mocht hiertegenover worden bedongen verlenging van den duur der (gewijzigde) concessie, dan zou die verlenging slechts moeten plaats hebben onder deze voorwaarde, dat de Gemeente, na verloop van een niet al te langen termijn, te allen tijde bevoegd zal zijn de fabrieken te naasten tegen uitkeering van de tegenwoordige kapitaalswaarde, zonder betaling van eenige premie, doch met vermindering met een vast te stellen jaarlijksch aflossingspercentage.

Bij het openen der onderhandelingen zou de termijn van 1 Augustus 1897, thans voor de naasting bepaald, onmiddellijk verlengd moeten worden met den tijd, gedurende welken door het Gemeentebestuur de onderhandelingen zullen worden voortgezet.

De commissie vereenigde zich ten slotte met het denkbeeld, om op deze grondslagen onderhandelingen met de Imperial *te openen.*

Zij was van oordeel, dat het groote engagement, dat eene naasting voor de Gemeente medebrengt, de buitengewoon hooge prijs, die voor de fabrieken zal moeten worden betaald, de onzekerheid of het gasverbruik ook bij verlaging van prijs aanmerkelijk zal toenemen, en eindelijk het feit, dat door eene regeling de hangende geschillen beëindigd zullen zijn, alle aanleiding geven om te onderzoeken, of de *Imperial* geneigd zal zijn eene concessie, als de hierboven omschrevene, te aanvaarden.

Wanneer het blijken mocht, dat de tegenwoordige concessionaris niet bereid is tot onderhandeling als boven is aangegeven, of de onderhandelingen niet tot de gewenschte resultaten mochten leiden, zal, naar de meening der commissie, het besluit tot gemeentelijke exploitatie moeten worden genomen.

In dit laatste geval zou zij zich met de ingediende voorstellen kunnen vereenigen, behoudens het opgemerkte omtrent dadelijke prijsverlaging en de keuze van het rentetype.

Het rapport van de eerstbedoelde commissie met de beide adviezen van de commissiën voor de Publieke Werken en de Financiën zijn thans door B. en W. aan den Raad overgelegd.

In een begeleidend schrijven wordt medegedeeld, dat de meerderheid van hun college meent onder de gegeven omstandigheden zich met het advies van de commissie voor de Publieke Werken, te moeten vereenigen. Mocht de *Imperial* alsnog voorstellen aan de Gemeente doen, dan — zoo wordt gezegd — behouden wij ons voor deze voordracht, zoo noodig, door een nadere aan te vullen.

DOOR DE MEERDERHEID VAN HET COLLEGE VAN B. EN W. WORDT ALZOO OOK VOORGESTELD OM DE GASFABRIEKEN IN EIGEN EXPLOITATIE TE NEMEN.

Uit het rapport van de heeren Treub, Lambrechtsen, Wittop Koning en Knottenbelt blijkt dat de schadeloosstelling, aan de *Imperial* toe te kennen, berekend is naar den kostenden prijs der over te

nemen werken. Langs dezen weg kwamen zij tot een cijfer van f 16,059,422.79, hetwelk, vermeerderd met f 500,000 voor over te nemen voorraden en magazijngoederen en f 390,577.21 voor bedrijfskapitaal, een totaal oplevert van f 16,950,000.

Bij het opmaken eener begrooting van ontvangsten en uitgaven bij gemeentelijke exploitatie kwam ter sprake de bij de *Imperial* waargenomen daling der productie. Deze is, naar het oordeel der commissie, niet toe te schrijven aan de concurrentie van andere lichtbronnen, inzonderheid van het electrisch licht, want al verminderde het verbruikte gas, het aantal lichten is geregeld vermeerderd. De oorzaak der daling is dus het gebruik van verbeterde, gasbesparende branders, in het bijzonder het toenemend gebruik van gasgloeilicht. Dit wijst juist op toenemend gebruik en brengt het gas op gunstiger voorwaarden in de concurrentie met andere lichtbronnen.

Het kwam der commissie wenschelijk voor het personeel belanghebbend te maken bij de uitkomsten der exploitatie, vandaar de voorgestelde tantièmes.

De door de *Imperial* betaalde bedrijfsbelasting zal door de Gemeente worden aangewend ten bate van het pensioenfonds en ziekengelden boven het bedrag door de *Imperial* hiervoor betaald.

Uit de opgemaakte begrooting blijkt, dat de productieprijs van een M³. gas voor de Gemeente bedragen zal 2.69 cents, hetgeen in werkelijkheid wel lager zal zijn.

Maar ook al ware dat anders, dan blijkt toch uit de opgemaakte begrooting — waarbij overal met de door de *Imperial* zelve verkregen uitkomsten werd rekening gehouden — dat, ingeval de Gemeente de gasfabrieken zelve exploiteert, zij op den tegenwoordigen grondslag mag rekenen op een saldo van ten naastenbij gelijk bedrag, als onder de werking der concessie door haar van de *Imperial* ontvangen.

De gevolgen van een verlaging van den gasprijs besprekende, wijst de commissie op de steden Leiden, Utrecht, Arnhem, Groningen, 's-Gravenhage en Rotterdam (alle lager in prijs dan Amsterdam), waar het gasverbruik omgekeerd evenredig is aan den prijs.

De commissie meent, dat het aanvankelijk deficit, dat van de verlaging van den gasprijs het gevolg zal zijn, niet alleen spoedig zal worden ingehaald door vermeerderd gebruik, maar dat bovendien uit het verwarmingsgas — dat bij goedkooper prijs meer algemeen zal worden toegepast — een bijkomende bate van niet geringe beteekenis zal voortvloeien.

Omtrent de aflossing der te sluiten leening is de commissie van meening, dat boven eene jaarlijksche aflossing door middel eener annuïteit eene vaste jaarlijksche aflossing de voorkeur verdient. Werd de aflossing in annuïteit hier gehandhaafd, dan zou de Gemeente tot 1918 jaarlijks met een vasten last van f 1,135,225 gedrukt blijven, om dan op eens van alle lasten van de eigendomsverkrijging harer gasfabrieken te zijn ontslagen.

Wordt eene jaarlijksche vaste aflossing bepaald, dan wordt eene geleidelijke daling verkregen in den last, door de eigendomsverkrijging der gasfabrieken opgelegd, welke daling met eene geregelde huishouding der Gemeente veel beter strookt. Met het oog op den aard van het bedrijf mag die vaste jaarlijksche aflossing h. i. niet te laag gesteld worden. Een som van 4 pCt. van het te leenen bedrag van f 17,500,000 komt haar voor daartoe als normaal te mogen worden aangenomen.

Echter kunnen de eerste jaren na de overneming der fabrieken, wanneer de Gemeente — gelijk wordt voorgesteld — terstond, d. w. z. met 1 Januari 1898, overgaat tot verlaging van den gasprijs, niet onder de normale worden gerekend. De Gemeente moet zich dan eene tijdelijke derving van inkomsten van aanzienlijk bedrag getroosten, om aan de ingezetenen het blijvend voordeel van den lageren gasprijs te verzekeren. Hiermede rekening houdende, heeft de commissie de aflossing voor die eerste overgangsjaren zoodanig geregeld, dat onnoodig groote schokken in de gemeente-begrooting worden vermeden.

Zij doet dit door de aflossing gedurende de eerste jaren geleidelijk te laten opklimmen.

Bij deze aflossing zal de geheele leening geamortiseerd zijn in ruim 27 jaar.

Nog dient hieraan toegevoegd te worden, dat de heer Wittop Koning zich met de voorgestelde prijsverlaging en de financieele regeling niet heeft kunnen vereenigen.

En verder dat bij de stukken een schrijven van den Burgemeester is gevoegd, waarin hij den Raad mededeelt, dat hij, naar aanleiding van de hem door een raadslid gedane mededeeling, dat de *Imperial* gezind is tot onderhandelen over eene vernieuwing der gas-concessie, zich tot de Directie gericht heeft. De Directie verklaarde dat bijaldien, tengevolge van de onderhandelingen uitstel der overneming van de gasfabrieken noodig mocht blijken, zij bereid is de exploitatie op den bestaanden voet ook na 1 Augustus 1897 te doen voortduren tot nader overeen te komen tijdstip.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van Dinsdag 13 *Oct.* 1896.

De Voorzitter opende deze eerste wintervergadering met een woord van welkom aan de leden en wees op den rooster der spreekbeurten en op de resultaten der uitgeschreven prijsvragen, waarvan de antwoorden in de vergaderzaal waren tentoongesteld.

Nadat de notulen waren gelezen, werd het juryrapport der prijsvragen medegedeeld, waarvan de uitslag was als volgt:

Prijsvraag voor een Turngebouw.

Daar geen enkel ontwerp bijzonder uitmuntte boven de anderen, werd de eerste prijs niet toegekend, maar gelijkelijk verdeeld onder de motto's *Op:* 4 en *Nova*, zijnde voor elk een zilveren medaille en f 50. De tweede prijs, zijnde het getuigschrift der Vereeniging en f 25, werd aan motto *Sport* en een getuigschrift aan motto *Halter* gegeven; de ontwerper van laatstgenoemd antwoord heeft zich niet bekend gemaakt.

Prijsvraag voor een winkelpui:

1e prijs, bronzen medaille en f 25 aan motto *Bij avondlicht;* 2e prijs, getuigschrift aan motto *Entre-nous.*

Bij opening der naambrieven bleken de vervaardigers te zijn:

Motto *Op:* 4 C. B. van der Tak, Rotterdam.
„ *Nova* A. Otten, Brussel.
„ *Sport* J. van Wijngaarden, Amsterdam.
„ *Bij avondlicht* A. Otten, Brussel.
„ *Entre-nous* Joh. Gort, Rotterdam.

Vervolgens trad de heer J. H. de Groot, architect te Amsterdam, als spreker op over het onderwerp: *Rythmus en Systeem.*

Spreker deelde mede reeds sedert eenige jaren gezocht te hebben naar stellige zaken voor het ontwerpen en teekenen en eenvoudige stellingen gevonden te hebben die, bij nader onderzoek, waarschijnlijk

in alle stijlen bleken gebruikt te zijn. Deze stellingen zijn de middelen om eenheid in een compositie te bewaren.

Spr. baseerde al zijn constructies op het gebruik der driehoeken van 45° en 60°, waarvan hij zulk een ruim gebruik maakt, dat de passer, als verdeelingsmiddel, geheel overbodig wordt. Hierdoor verkrijgt men 1°. handigheid, d. w. z. de constructies worden vlug en handig uitgevoerd; 2°. meesterschap, daar men door de eenvoudige constructie meester is dat bijv. een decorateur het werk zuiver kan uitvoeren en niet op het gevoel behoeft te werken. Monumentaliteit door de eenheid in de compositie, evenzoo harmonie, stijl en rythmus.

Natuurlijk moet men voor het gebruiken van dit systeem teekenaar zijn, d. w. z. zuiver kunnen zeggen wat men bedoelt.

Voortbouwende op dit systeem, toonde spr. aan hoe wij hiermede de natuur nabij komen door het opbouwen, het geleidelijk ontstaan der vormen, welke dáár moeten zijn, omdat zij noodig zijn. Spr. wees ook aan, hoe het *ontwerpen* van vlak-ornement moet bestaan in het verdeelen van een vlak en niet in het aanhangen en toepassen van eenige motieven. Gebaseerd op dit systeem, liet spr. vervolgens verscheidene teekeningen zijner leerlingen en van hem zelven zien, waarin verrassend uitkwam het schijnbaar ingewikkelde en toch au fond zoo eenvoudige der constructie en het eigenaardige effect dier ontwerpen.

Hiermede bewees spr. ook, dat de Arabische vlak-versieringen, hoewel schijnbaar ingenieus door ingewikkeldheid, dit in waarheid zijn door hun grooten eenvoud.

In een binnenkort door spr. uit te geven boekje toonde hij ten slotte, hoe dit systeem is toe te passen, zoowel op lijn-ornement als op letter-, dier-, plant- en menschfiguur.

ARTI ET INDUSTRIÆ TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Zaterdag 10 *October* 1896.

De Vereeniging „Arti et Industriæ" hield de eerste vergadering in dit seizoen onder leiding van haar Voorzitter, den heer J. J. van Nieukerken.

Na eenige mededeelingen werd de heer F. J. Belinfante geïnstalleerd als Secretaris der Vereeniging, onder dankbetuiging aan zijn voorganger, den heer H. L. Boersma, die wegens drukke bezigheden voor die betrekking had bedankt. Als bestuurslid, in plaats van den heer H. B. van Wijk, die mede verhinderd was langer in functie te blijven, werd gekozen de heer Saakes, die de benoeming aannam. Bij deze gelegenheid werd door den Voorzitter medegedeeld, dat meerdere bestuursleden zich aan het einde van het loopende seizoen genoopt zullen gevoelen te bedanken, zoodat de leden zich intijds zullen moeten verstaan, om de openvallende plaatsen aan te vullen.

Tot afgevaardigde in het hoofdcomité voor het afleggen van de proeven van bekwaamheid werd benoemd de heer J. J. van Nieukerken.

De bespreking van de circulaire tot medewerking aan de uitgave van een vakblad, zoomede het voorstel tot het verleenen van een bijdrage voor de uitgave van het leerboek voor het timmeren, werden verdaagd tot een volgende vergadering.

Ten slotte deelde de Voorzitter mede, dat onderhandelingen worden gevoerd omtrent plannen voor de aanstaande kroningsfeesten en werd nog een enkel woord gewisseld over den kunstavond, die in December gehouden zal worden.

De Secretaris bracht verslag uit van de in den afgeloopen zomer gemaakte uitstapjes.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Dezer dagen is op een vergadering van leden van „Pulchri Studio" een commissie benoemd ter viering van het vijftigjarig bestaan van het Genootschap, dat in 1847 werd opgericht. Er is sprake van twee feesten; het eene voor de leden in de zaal van „Pulchri" en het andere voor de leden met hunne dames in een ander gebouw. De kunstschilder J. G. Smits, die door raadpleging van oude brieven den juisten datum der stichting heeft vastgesteld, zal een feestrede houden.

Amsterdam. In verschillende bladen komen berichten voor omtrent de voorbereidende werkzaamheden voor den bouw der Beurs. Het plan schijnt te bestaan om deze maand of uiterlijk de volgende het bouwterrein door een schutting aan den publieken dienst te onttrekken en een directiekeet te bouwen. De aanbesteding van de fundeering zou in Januari geschieden en die van den bovenbouw weldra volgen.

Rotterdam. Omtrent de aanstaande tentoonstelling van brandblusch- en reddingsmiddelen alhier kan worden medegedeeld, dat de beproevingen van de ingezonden stoom- en handbrandspuiten en van reddingsladders 23 en 24 October zal plaats vinden op een terrein aan de Admiraliteitskade, daartoe door het gemeentebestuur afgestaan, en dat de tentoonstelling op Woensdag 28 dezer door den Burgemeester zal geopend worden.

Het uitvoerend comité heeft het voornemen aan verschillende vereenigingen van brandspuitgasten des Zondags tegen verminderden prijs toegang te verleenen.

Haarlem. Bij het vaststellen van de voorwaarden voor de exploitatie van den tramweg Haarlem—Beverwijk werd o. m. bepaald dat in de kom der gemeente niet harder gereden mocht worden dan een voetganger in gewonen pas loopt; om dit te controleeren moest een persoon, met roode vlag en bel voorzien, vóór de locomotief uitgaan en de tram aan een ketting vasthouden. Later werd bepaald dat voor de veiligheid ook vacuumrems moesten worden aangebracht, en toen sommigen de vraag deden of de man met vlag, bel en ketting nu niet kon vervallen, oordeelde de meerderheid dat men niet te voorzichtig kan zijn, en liet den man erbij. In de zitting van jongstleden Woensdag werd deze aangelegenheid opnieuw ter sprake gebracht en de Gemeenteraad nam het kloeke besluit den man te doen vervallen.

In dezelfde zitting zou de benoeming van een directeur der waterleiding plaats vinden, maar zoodra dit punt aan de orde kwam, verzocht een der raadsleden om een vergadering in comité, waaraan voldaan werd. Ruim twee-en-een-half uur bleven de deuren gesloten en daarna vernam men, dat blijkbaar verschil van meening over aard, omvang en strekking van de betrekking bestaat, waarom B. en W. werden uitgenoodigd een instructie voor den directeur der waterleiding in te dienen en inmiddels de benoeming aan te houden, waartoe met 18 tegen 11 stemmen besloten werd.

Zwolle. De Gemeenteraad verwierp met 11 tegen 6 st. het voorstel van den heer Meulenhoff om een abattoir op te richten

Gouda. Maandag jl. werd de tentoonstelling van gastoestellen voor verwarming, verlichting en drijfkracht geopend in tegenwoordigheid van talrijke genoodigden, ook van buiten de stad, waartoe o. a. de Minister van Binnenlandsche Zaken en Graaf Van Bylandt, lid der Tweede Kamer voor het district Gouda, behoorden.

De heer A. van Reedt Dortland opende, als voorzitter van het comité, de tentoonstelling met een woord van welkom aan de aanwezigen en van hulde aan allen, die tot het welslagen der tentoonstelling hadden medegewerkt, waartoe in de eerste plaats behoort de secretaris van het comité, de heer J. J. Prins, directeur der stedelijke gasfabriek.

Hierop nam de eere-voorzitter, burgemeester van Gouda, het woord om het comité dank te brengen voor de vele moeite, die het zich getroost had.

Op hem volgde de vertegenwoordiger der gasfabrikanten-vereeniging in Nederland, de heer Brender à Brandis, die het belang van dergelijke tentoonstellingen voor de gasfabrikage in het licht stelde.

Ten slotte voerde de Minister van Binnenlandsche Zaken het woord, om van zijne belangstelling in de tentoonstelling te doen blijken, waarop de genoodigden zich door de zalen verspreidden en in groepjes de uitleggingen bijwoonden, welke de exposanten bereidwillig gaven.

De tentoonstelling duurt tot 24 October en de jury bestaat uit de heeren Van der Horst, Blom en Muller, directeuren der gasfabrieken te Utrecht, Arnhem en Doesburg.

Dordrecht. De jury, bestaande uit de heeren A. le Comte en A. F. Gips te Delft, in zake de prijsvraag voor een reclamezegel ten behoeve der Nationale Tentoonstelling van Nijverheid en Kunst, in 1897 alhier te houden, kende den eersten prijs toe aan het ontwerp van den heer W. Stok Jr., terwijl de heeren John Geul en H. Reus eene eervolle vermelding behaalden.

Heerlen. Dezer dagen ontving de adjunct-ingenieur der mijnen C. Blankvoort alhier de opdracht, een onderzoek in te stellen naar het voorkomen van goud, petroleum en steenkolen in de binnenlanden van Borneo (zuidelijk gedeelte).

Voor dat onderzoek, dat ongeveer zes maanden zal duren, is f 24,000 beschikbaar gesteld.

Voorst. Dezer dagen bracht Jhr. Mr. Victor de Stuers een bezoek aan het slot Nijenbeek. Naar men wil staat dit bezoek in verband met restauratieplannen aan dit merkwaardige historische gebouw.

— Volgens *De Telegraaf* bezochten dezer dagen de heeren Posthumus Meijjes, architect te Amsterdam, Schouten, civiel-ingenieur te Delft, en Brodrick, architect van kerkgebouwen te Hull in Engeland, het kerkgebouw der Ned.-Herv. gemeente te Ter Aa, teneinde de herstellingen en vernieuwingen op te nemen,

die voor rekening van den heer G. H. Earle te Torquai in Engeland zullen verricht worden. Er zal een kapitale som geld aan ten koste gelegd worden, terwijl de kerk tevens een prachtig pijporgel met monumentaal front ten geschenke krijgt.

PERSONALIA.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is benoemd tot buitengewoon opzichter bij de verbetering van den Nederrijn en de Lek de heer J. de Keuning, te Dordrecht.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

bepaald: dat de opzichter 1e kl. P. J. van Ham in de residentie Preanger-Regentschappen geplaatst blijft;

overgeplaatst: van de residentie Bagelen naar de residentie Banjoemas, de opzichter 2e kl. F. H. Cordesius;

toegevoegd: aan den chef der 2e waterstaats-afdeeling voor de opnemingen en werken in het belang van een verbeterden waterafvoer in Zuid-Bagelen, de opzichter 2e kl. A. G. den Hartog;

benoemd: tot tijd. hoofdopz. bij de werken aan de Solo, de tijd. opz. B. J. Fiedeldy.

— Bij de exploitatie der staatsspoorwegen op Java is benoemd tot onderopzichter 2e kl, de tijd. onderopzichter 2e kl. H. J. A. E. Oudhoff.

— De ambtenaar op non-act. J. K. H. de Roo van Alderwerelt is ter beschikking van den Directeur van O. E. en N. gesteld om tijdelijk benoemd te worden bij de afdeeling mijnwezen in Ned.-Indië.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Militair opzichter der Genie in N.-I. Voor 3 vacaturen zal een examen worden afgenomen, waartoe gegadigden, minstens 20 jaar oud en beneden den leeftijd van 30 jaren, zich vóór 31 October per request tot het Departement van Oorlog moeten wenden. (*Zie advert. in dit no.*)

— Eerste opzichter aan de gasfabriek te 's-Gravenhage. Minimum salaris f 1400. Adres op zegel vóór 1 Nov. aan Burg. en Weth. ter secretarie, 3e afd. Inl. bij de directie der gasfabriek dagel., van 9—12 uren.

— Flink persoon, P. G., op een fabriek in Twente, niet beneden de 25 jaar, practisch gewerkt hebbende, in staat een bestek en teekening zelfstandig op te maken en het opzicht over talrijk personeel te houden. Salaris *f* 15 per week. Adres met portret en getuigschrift, lett Z W 69, *Nieuws v. d. Dag.*

— Teekenaar, grondig bekend met ornementteekenen, aan de fabriek der firma F. W. Braat te Delft. (*Zie advert. in No.* 41.)

— IJzerconstructeur, bekend met kapconstructies, bruggen enz. Adres onder no. 24717, *N. Rott. Ct.*

— Teekenaar (net calqueerder) op een ingenieurskantoor. Adres J. H. en G. van Heteren, Boekhandel te Amsterdam onder No. 869.

— Bekwaam bouwkundig teekenaar, R.-K.' ongehuwd en omstreeks 30 jaar oud, volledig bekend met het maken van begrootingen en uitvoeren van werken. Adres met opgaaf van refer. lett. B R 416, *Nieuws van den Dag.*

— Agenten gezocht door eene firma handelende en gros in bouwmaterialen. Adres lett. G. P. Bureau dezes. (*Zie advert. tusschen de aankondigingen enz.*)

— Ingenieur aan de gasfabriek te Gent (België). Candidaten moeten bekend zijn met de gasnijverheid, minstens 28 jaar oud zijn en Vlaamsch en Fransch kennen. Adres vóór 1 Nov. aan den bestuurder der gasfabriek.

ADVERTENTIEN.

Opzichters, Werkbazen, Onderbazen, Meesterknechts.

De aandacht wordt gevestigd op de afkondiging o. a. in de *Nederlandsche Staatscourant* van 20/21 September jl. No. 222, houdende mededeeling der voorwaarden, waarop bij de Militaire Genie van het Leger in Nederlandsch-Indië **drie OPZICHTERS derde klasse** kunnen worden aangesteld.

Ter deelneming aan het Examen wende men zich, onder overlegging der in die Courant genoemde bescheiden vóór 31 October, bij gezegeld rekest, tot den Minister van Koloniën.

Aan dat Departement is op aanvrage kosteloos inlichting verkrijgbaar.

A. P. SCHOTEL Gzn.
DORDRECHT.
Stoommarmerzagerij Steenhouwerij.
Steen- en Marmerhandel.

Houtbereiding tegen bederf
Kyaniseerinrichting.
H. LENSINK,
HOUTHANDEL, ARNHEM.
levert pasklaar gekyaniseerd (rot en zwamvrij)
Rasterwerken, Schuttingen, Vloeren Vloerribben, Broeibakken, enz. enz.
Eenig zeker werkend reuk- en kleurloos middel.

WATER? Artesische en Nortonputten.
Bovenstaande putten worden geleverd in verschillende afmetingen, voor elke hoeveelheid wordt gegarandeerd.
GEBR. ROSZMARK.
Machinefabriek en specialiteiten in Grondboringen.
ALMELO.

Eerste Nederlandsche Verzekering-Maatschappij
OP HET LEVEN,
tegen Invaliditeit en Ongelukken,
te 's-GRAVENHAGE.
Volteekend maatschappelijk kapitaal *f* 1.500.000.—
Verzekerd kapitaal tegen ongelukken in geval van:
Overlijden . . . . . *f* **27.697.837,93.**
Levenslange, geheele of gedeeltelijke onbekwaamheid tot werken „ 30.724.091,95.
DIRECTEUREN:
MR. H. GOEMAN BORGESIUS EN JHR. MR. W. SIX.
COMMISSARISSEN:
MR. J. G. PATIJN, J. VAN SONSBEECK, MR. A. F. K. HARTOGH, MR. J. A. ALTING BÖSKEN, D. DROST JR., MR. E. H. J. M. VAN ZINNICQ BERGMANN, MR. R. FEITH, MR. A. J. E. JOLLES, J. T. CREMER, C. A. MEIJER.
Collectieve en Individueele verzekeringen. Verzekering van Aannemerspersoneel.
Korting van **8¼ percent** op de jaarpremie van collectieve verzekeringen, die voor **vijf jaren** worden gesloten.
Verlaging van premie, in overleg met den contractant, wanneer bizondere maatregelen worden genomen ter voorkoming van ongelukken.

STALEN BALKEN - IJZERCONSTRUCTIE
DRAAGBAAR SPOOR 70 c/M.
te Koop en te Huur.
H. E. OVING Jr.,
Kantoor: Plan C, Gelderschekade 31
Stapelplaatsen: Binnenhaven O.Z. FEIJENOORD.
ROTTERDAM.

W. H. JACOBS.
Machinefabriek, Stoomketelmakerij en Grofsmederij,
HAARLEM.
INRICHTING TOT HYDRAULISCH KLINKEN VAN DE ZWAARSTE KETELS EN IJZERCONSTUCTIËN.
Fabriek en Kantoor:
HUBERTINA-WERF. NOORDER-BUITENSPAARNE.

GEORGS- MARIËN BERGWERKS- & HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.

Levert tot concurreerende prijzen in uitstekende qualiteit:

SPOORWEGMATERIEEL: Rails uit Bessemer staal en dwarsliggers. Wissels compleet met toebehooren Façonguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd. Assen en Wielen. Stalen banden en assen uit Siemens Martinstaal.

Tramwegmaterieel, Systeem Haarmann.

Beveelt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voor SCHEEPSMACHINES en van gegoten-stalen voorwerpen, alle soorten

Vertegenwoordiger: F. W. VAN GENDT JGz., Van-Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage,

die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is.

Joh. R. van 't Groenewout.

ROTTERDAM, Glashaven 3.

GROOTHANDEL in

Ankers, Kettingen, enz.

Prima ENGELSCH STAALDRAADTOUW, Vlam-, Steun-, Stoom- en Gaspijpen.

SMEEDSTUKKEN in alle façons.

Eenig verkooper der zeldzaam werkende

Zephir-Deursluiter,

in vele openbare Gebouwen, Hôtels, Koffiehuizen, enz. enz. in werking te zien.

Eenig verkooper van NEW. HERCULES,

het eenige wezenlijk practische toestel, dat niet alleen bestaande ketelsteen verwijdert, maar absoluut steenaanzetting belet.

Kunstsmederij.

Specialiteit in **Kunstsmeedwerk, Reclameborden en Schilden, Figuurhekwerk, Toeschuifbare hekken.** Herstelplaats van Rijwielen.

G. A. WEZENBERG.

Regulierdwarsstraat 19, Amsterdam

HELD's Patentlicht

kost slechts met brander, kousje en glas, verzendbaar, compleet ƒ 1.—.

Kousjes om in den zak mede te nemen 40 cent.

Verzendbaar naar alle plaatsen.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

Machinale Jalousiën Fabriek

voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen, ruimen voorraad.

S. BRUIGOM, Arnhem.

STOOMTIMMER-HOUTWOL-FABRIEK

DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

J. C. KETEL,

Oost-Molenwerf, Rotterdam.

Commissiehandel in alle soorten Waal- en IJselsteen.

Belgische { Waalvorm. Klamp- en Papesteen.

J. J. BROEK, — 's-Gravenhage, KRAIJENHOFSTRAAT 37.

AUTOGRAFIE-LITHOGRAFIE.

ATELIER voor het Teekenen en Reproduceeren van Plans, Technische Teekeningen, Landkaarten, enz. — **LICHTDRUK-INRICHTING.**

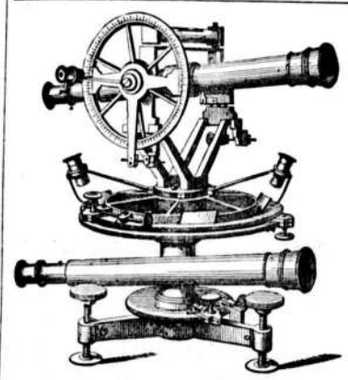

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN, voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde **Peilschalen.**

WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°43 — ZATERDAG, 24 Oct. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15

DE KERK TE TER-AA.

In het jaarverslag van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam, uitgebracht door den Voorzitter, den heer P. van Eeghen op Maandag 23 April 1894, wordt ook gesproken van een rapport, uitgebracht door de Commissie van toezicht op de instandhouding van gebouwen enz., in zake de kerk te Ter-Aa.

Nu dezer dagen de dagbladen berichten, dat de heeren Posthumus Meyjes, architect te Amsterdam, Schouten, civiel-ingenieur te Delft en Brodrick, architect van kerkgebouwen te Hull in Engeland, deze kerk bezochten om de herstellingen en versieringen op te nemen, die de heer G. H. Earle te Torquay „voor een kapitale som geld" zal doen uitvoeren, heeft dit rapport, uitgebracht door oudheidkenners van naam, weer zooveel actualiteit, dat wij er het een en ander van meenen te moeten mededeelen. Het is te vinden in het jaarverslag van 1894.

* * *

Het vriendelijke dorpskerkje, met zijn horizontale banden van zandsteen tusschen 't metselwerk, doet zich in het groene loover van het kerkhof aangenaam voor. Het aardige kerkhof-poortje echter, dat op de afbeelding in *'t Verheerlijkt Nederland* gezien wordt, is sinds een 20 jaar verdwenen en het deurtje, naast het zuider-kruispand in den kerkmuur aangebracht, is al zeer nuchter omlijst. Evenzoo de ingang van den toren, welks ingang aangebracht is in den voet des torens, waarvan de reuzenmoppen tot een paar meter hoogte verborgen zijn achter grauw cement-pleister. Hoogerop is de dikke vierkante toren, die wel wat uit het lood staat, van gewone baksteenen opgemetseld, zonder versiering. Het plat waaruit de lage spits omhoog rijst, was men tijdens ons bezoek bezig van een houten leuning te voorzien. Het opschrift, dat volgens de *Tegenwoordige Staat*, de vernieling van den toren in 1568 zou vermelden, is niet meer aanwezig, doch er is een uurwijzerplaat met het jaartal 1868 en een torenklok merkwaardig om het omschrift dat, voor zoover het voor het oog bereikbaar is, luidt:

Toen Spaansch gebroed kwam hier te land,
Werd mijne (toren?) kap verbrand,
Doch ik bleef hangen door geluk.
Door fransch gewelt (werd ik?) aan stuck
Gebroken en om weinig gelt 1673
Verkocht, doch weer terechtgestelt 1676.
De kerkmeesters: A. A. Peter Harmsen De Haen, Jacobsen Schout hebben mij doen gieten.

De westgevel van de kerk is breeder dan de toren. De kerk is in kruisvorm, zonder zijbeuken, met een koor dat iets lager is dan 't schip. Het schip heeft aan beide zijden drie puntboogvensters, van buiten fraai geprofileerd. Aan de zuidzijde loopt het laatste raam niet tot beneden door, zijnde hier de reeds vermelde kerkdeur aangebracht. De kruispanden hebben geen zijvensters, het noordervenster is even hoog als de vensters van het schip, doch het zuider kruispand heeft maar een klein laag raam. Voorbij het kruispand is de koorafsluiting, zonder kunst- of oudheidwaarde. De preekstoel, die geen versiering heeft, is daartegen aangebracht en daarboven een orgel, volgens opschrift in 1878 geschonken door C. Fokker.

De geheele ruimte van het schip is met zitbanken gevuld. Een bank, rechts tegen den westmuur aangebracht, heeft aardig snijwerk uit het begin der 17e eeuw (plafond en paneeltjes der rugzitting), doch alles geel geverfd. Aan den noordermuur ziet men de overdekte bank van „'t gerecht van Ter Aa," met het wapen van het plaatsje. Aan den zuidermuur staat een overdekte bank, waarvan de overhuiving op 2 gedraaide kolommetjes rust en de wapens draagt van Van Reede en Ter-Aa, evenals op de andere bank gekleurd en met tenans.

Eenige goed geconserveerde zerken met opschriften dekken de graven van een vrouw van den predikant Porcelis † 1641 en van anderen, overleden in 1602 en 1641. Een zerk uit de middeneeuwen moet volgens mededeeling nog aanwezig zijn onder den houten vloer van de na te melden catechisatiekamer.

De kerkkronen zijn verkocht; aan de thans aanwezige kransen ziet men nog schildjes met het wapen van Renesse, waarschijnlijk van de oude kronen afkomstig. Een zeer schoone koperen lezenaar bleef echter bewaard. Hij vertoont een wapen met drie kepers, gehouden door een man en een vrouw in fraaie drapeering gecostumeerd.

Een houten schot, met het koorhek een geheel uitmakend en waartegen orgel en predikstoel zijn aangebracht, scheidt het thans in gebruik zijnde kerklokaal van het voorste deel van het koor, thans catechisatiekamer, met zoldering ter halver hoogte van het gebouw. Het vertrek heeft een nieuwen schoorsteen aan de zuidzijde, tusschen twee kleine ramen, die aangebracht zijn in de dichtgemetselde oude vensternissen.

Aan de noordzijde is een oud bijgebouw (sacristie) met kruisgewelf. Hierin bevindt zich een schouw aan de westzijde tegen het noorder kruispand en een klein, doch oorspronkelijk venster aan de noordzijde. In de achter de catechisatiekamer overgebleven ruimte van het koor is de fraaie tonvormige kap zichtbaar. In de kerk is die door een zoldering verborgen.

De beide laatste vensters van het schip zijn dichtgemetseld, zoo ook het rechtsche van de koorafsluiting. Deze heeft den vorm van een halven zeshoek en had dus drie vensters, het rechtsche, zuidelijke, als gezegd dichtgemetseld en daarin een deurtje, naar buiten aangebracht. De beide anderen, het middenvenster en dat ter linkerhand (noordwaarts) bevatten de geschilderde glazen.

Die vensters schitteren ons toe in heraldieke kleurenpracht. Zij behooren tot het beste wat op dit kunstgebied is overgebleven en verdienen alleszins voor verderen ondergang behoed te worden. Wij herhalen „verderen", want veel is reeds in den loop der tijden verdwenen, zooals later blijken zal. Vraagt men naar den maker dezer kunstwerken, zoo moeten wij het antwoord ten eenenmale schuldig blijven. Wij zouden reeds tevreden zijn, als wij met zekerheid konden bepalen den tijd der vervaardiging en de namen van hen, aan wier kunstliefde de kerk deze schenking te danken had. Wat het eerste betreft, herkent men dadelijk de eerste helft der 17e eeuw; omtrent het tweede hadden wij voldoende aanwijzing hopen te vinden in de geschilderde wapens zelve, doch zijn daarin niet volkomen geslaagd.

***

De commissie geeft nu een genealogische uiteenzetting, die hier echter achterwege kan blijven. De beschrijving der glazen nemen wij echter over.

***

Slaan wij nu, met de kennis dezer genealogische bijzonderheden, den blik op de vensters. De Gothische traceering verdeelt ze elk in 7 velden, één in het bovenvak en drie rijen elk van twee velden naast elkander. In het venster ter linkerhand (aan de noordzijde) staat bovenaan het wapen van het geslacht Renesse: de gouden leeuw op het met gouden billetten bezaaide veld van keel (alzoo van het wapen van Nassau alleen door de kleur verschillende). Hieronder, in de bovenste der 3 rijen staan twee wapens; dat links van den toeschouwer is het wapen van Renesse, gekwartileerd met een schild, dat 5 spillen van zilver op keel vertoont. Dit laatste is, volgens Rietstap, het oude wapen van Elderen. Voorts een hartschild van goud, beladen met 3 kepers van sabel. Het tweede wapen der bovenste rij is een vrouwelijk wapen, dat door een vrouwefiguur aan linten wordt gehouden. Het wapen van Renesse is hier gekwartileerd met een dergelijk wapenschild, waarop de leeuw omgekeerd ziet. Waarschijnlijk is dit een brisure, doch welke tak der Renesses die voerde, is ons onbekend.

Op de middenste rij zien wij nog tweemaal het wapen van Renesse, geheel gelijk aan dat wat boven in het venster staat. Al deze wapens zijn van groote afmeting, sierlijk uitgevoerd, met prachtige lambrequins en tenanten.

Acht kleinere wapens, zonder tenants, in twee rijen geschaard, vullen de vier benedenste velden van het venster. De vier bovenste zijn 1°. van zilver, beladen met 3 ruiten *en pal* van keel, 2°. van goud, beladen met een keper van sabel; 3°. van zilver, beladen met een adelaar van keel, en 4°. van keel, beladen met 3 losanges, 2 en 1 van keel. De vier onderste zijn voorzien van onderschriften, waaruit blijkt dat het zijn geweest de wapenschilden van Van der Aa, Renesse, Nyvelt en ?... Het laatste onderschrift is verdwenen met het wapen en ook de wapens van Renesse en Nyvelt ontbreken. Alleen het sabel en goud gebalkte schild van Ter-Aa bleef in wezen.

Wij merkten reeds op, dat deze 8 onderste schilden niet zoo prachtig zijn uitgevoerd, als de groote wapens hooger in het venster. Zijn zij daarom van een andere makelij en uit later tijd? 't Is mogelijk, doch de kleuren dicteeren het niet. Het wapentje van Nijvelt zou echter doen twijfelen, of zij in denzelfden tijd zijn aangebracht.

Vermoedelijk is het venster niet ouder dan 1619, omdat het wapen van Renesse van Elderen er zulk een eereplaats in heeft, tenminste indien de wapens die van de eigenaars der heerlijkheid zijn. Maar de mogelijkheid is niet uitgesloten, dat zij geschonken werden door bevriende familieleden.

Kunnen wij dus uit de wapens, die wij in dit venster vinden, weinig gevolgtrekkingen maken, nog minder is dit helaas! het geval met die, welke het andere venster (het middenvenster van het koor) versieren of liever versierden, want hier zijn de meeste blazoenen verdwenen. En toch levert dit venster den kunstvriend nog een bron van genot, daar veel bijwerk van lambrequins en cimier bewaard bleef en sommige glazen door fragmenten van anderen werden vervangen.

Het eerste is het geval met het wapen, dat in het bovenveld geplaatst was. Op de rij daaronder is rechts van den toeschouwer het wapen geheel verdwenen; links vervangen door twee kleinere, één van Renesse en een van Ghiessen. Hieronder loopt een horizontale band dwars over het geheele venster. Hierop heeft een opschrift gestaan, doch slechts de letters P A T bleven daarvan in wezen.

In de volgende rij staat het wapen van Renesse, een groot wapen met mooie lambrequins, geheel overeenstemmende in behandeling met de groote wapens in het andere venster. Daarnaast een ruitschild, gehouden door een vrouw; het wapen is weer geheel verdwenen, doch het hoofd van de tenant, een van die vrouwekopjes zooals Goltzius ze graveerde, is van groote kunstwaarde.

De onderste velden hebben in het geheel hunne oorspronkelijke versiering niet meer. Nadat, door welke oorzaak ook, de andere glazen waren vernield, heeft men hier ander gebrand glas ingezet en, naar het ons toeschijnt, al wat men van afbraak krijgen kon, dus niet ruitjes voor de kerk gemaakt. En dit is er zoo klakkeloos ingezet, dat zelfs één der ruitjes op zijn kop staat. Wij twijfelen daarom of de glazen, die de namen dragen van Gherydt Adriaanszoon Grootendorst en Grietien Wems 1666 en van Jan Az. Grootendorst en Neeltien Jans zijn huisvrouw 1666 niet eerst, misschien langer dan een eeuw, het een of ander huis hebben versierd. Toch zijn er onder die, bij toeval hier verzeilde, ruitjes nog wel aardige zaken, o. a. een vers met de levenswijsheid van Gerrit Pietersz van Langeraer, een wapen van Nieuwer-Amstel, enz.

***

De Commissie kwam tot de conclusie, dat 1o. het Kon. Oudheidkundig Genootschap zich zou richten tot het kerkbestuur der Nederd.-Herv. Gemeente te Ter-Aa, om te verzoeken, dat voor de glazen de meest mogelijke zorg zou worden gedragen, 2o. dat aanbod van advies zou gedaan worden, voor 't geval het Kerkbestuur mocht wenschen te weten, welke maatregelen daarvoor genomen moesten worden en 3o. dat zou verzocht worden, om het Genootschap kennis te willen geven, wanneer te eeniger tijd de vloer der catechisatiekamer zou worden opgebroken, opdat alsdan de zich daaronder bevindende grafzerk in oogenschouw genomen zou kunnen worden.

***

Men ziet van herstellingen en vernieuwingen is in dit rapport geen sprake. De oudheidliefhebbers wenschen te conserveeren, niet te restaureeren. De heeren Meyjes, Schouten en Brodrick kunnen zich dus allerminst op het rapport beroepen, als zij de kerk eens flink onderhanden wenschen te nemen, en dat voor Engelsche rekening

Het pleit in zeker opzicht voor Nederland, dat het aan vreemdelingen overlaat de bekostiging van restauratiewerken als deze op zich te nemen Toen de kerk te Schermerhorn aan een vernieuwingsproces moest worden onderworpen, betaalde een Amerikaan een groot deel der kosten. Eigenaardig is het, dat in hetzelfde verslag door dezelfde commissie, die bovenmedegedeeld rapport opstelde, ook gesproken wordt van de Noord-Hollandsche kerk. Wij lezen daar: „Van de restauratie-commissie in zake de kerk te Schermerhorn kwam een schrijven met bijgevoegde circulaire in betreffende het voorgenomen herstel van die kerk, waarvoor financiëele steun werd gevraagd. Twee leden onzer commissie hebben de kerk bezocht en een nauwkeurig verslag gegeven van den toestand van het gebouw en in het bijzonder van de daar aanwezige geschilderde glazen. Alvorens het Genootschap toezegging van financiëelen of moreelen steun kan doen, zal het noodig zijn dat de restauratie-commissie bovengenoemd eerst een volledige opgave doe van hetgeen zij wil verrichten. Indien het in de bedoeling mocht liggen een restauratie als die, welke in de kerk van De Rijp heeft plaats gevonden, te ondernemen, dan zou het Genootschap daaraan geen steun mogen verleenen, *omdat een dergelijke restauratie zoowel de historische als de kunstwaarde van het aanwezige goeddeels zou doen verloren gaan.*

Het schijnt dat de restauratie-commissie voor Schermerhorn huiverig geweest is om vooraf opening van zaken aan het Genootschap te doen; althans het volgend jaarverslag spreekt er niet van, terwijl ook van financieelen of moreelen steun, door het Genootschap verleend, geen gewag is gemaakt

Naar wij meenen is de restauratie te Schermerhorn beëindigd. Het zou zeker interessant wezen, als dezelfde heeren, die daarvóór de kerk bezochten, ook nu hun bevindingen eens zouden willen mededeelen.

Wij zijn er benieuwd naar wat de heeren Meyjes, Schouten en Brodrick van de kerk te Ter Aa terecht zullen brengen. De laatste, die het vooral in Engeland winstgevend bedrijf van „architect van kerken" uitoefent, zal zeker verscheidene malen „gerestaureerd" hebben, want Engeland is het paradijs der restauratoren, maar.... ook het vaderland van de *Society for the Protection of Ancient Buildings*, die voortdurend bezig is te trachten van de restauratie te redden wat er nog te redden valt. Wel is het eigenaardig dat nu een Engelschman hier zijn licht zal laten schijnen. Enfin, het is onverschillig of de hond of de kat u bijt.

En als men aan de restauratie der glazen zal toekomen, dan zullen de heeren Meyjes en Schouten den Gordiaanschen knoop der aanvulling aan de ontbrekende blazoenen, die zelfs antiquaren en genealogen niet vermochten te ontwarren, gaan doorhakken!

Waarom laat de Engelschman niet liever een prachtige villa bouwen? Daar is zoo voor architecten als glasbranders zeker meer aan te verdienen dan aan een armzalige restauratie. En dan was de kerk te Ter Aa gered! Maar de man zal het niet doen, zoomin als baron Van Zuylen, die liever dan een prachtig nieuw slot te doen bouwen, de ruïnes van zijn voorvaderlijk slot als fundementen gebruikt voor een spiksplinternieuw vijftiende-eeuwsch kasteel!

UIT AMSTERDAM,

Er is heel wat in de Amstelstad gebouwd sedert ik u den laatsten keer schreef. Maar, ik moet het erkennen, gij hebt uwen lezers daarvan zóo goed op de hoogte gehouden, dat het gras mij voor de voeten werd weggemaaid. Doch nu is er al weer zooveel na-gras opgeschoten, dat ik, zooal niet aan het maaien, dan toch aan het snijden kan gaan.

Het verwondert mij niet dat menig oud-Amsterdammer tegenwoordig een gevoel krijgt dat het (om met Vondel te spreken) „ten ende" loopt, of dat de goden, de Amstelstad willende verderven, haren bestuurders het verstand gaan onthouden

Want daar hebt gij in de eerste plaats de telefoonquestie. Noodzakelijkheid voor het in eigen beheer exploiteeren bestond er niet. Nu gaat men er toch tegen 1 November mede beginnen en men onderwerpt daardoor de gemeente aan al de risico's, welke onafscheidelijk aan een industrieele onderneming verbonden zijn. De gemeente *hoopt* groote winsten te maken, maar de mogelijkheid is niet uitgesloten dat die winsten slechts zeer bescheiden zullen zijn, ja in verliezen kunnen verkeeren.

Enfin, deze tegenvaller kan de gemeente misschien wel lijden. Maar waarom stelt zij er zich aan bloot?

En dan de beurs! Ook die kan verliezen opleveren als de al te geflatteerde ramingen eens tegenvallen, verliezen, die misschien al wederom wel te dragen zijn. Maar wat verkrijgt men voor het te loopen risico? Een gebouw dat door *niemand* (de 25 raadsleden die vóór stemden uitgezonderd) begeerd wordt, een gebouw waarvoor de handel onverschillig is, een gebouw dat velen burgers gevoelig in hun belangen zal schaden, een gebouw dat de toegang naar den Dam voorgoed bederft. De schade, op deze wijze te beloopen, is ontzaglijk groot, ja niet onder cijfers te brengen!

Het is dan ook te begrijpen, dat er velen zijn, die weigeren te gelooven, dat de Raad bij een besluit, zóó impopulair, zal volharden. De heeren De Flines c. s. stellen plannen tentoon, om te doen zien, hoe een betere, een allen bevredigende oplsssing te krijgen ware. Maar het is tevergeefs, want de Raad, in zijn

meerderheid door de goden van het verstand beroofd, blijft ziende blind.

Zullen de schellen, bij de gasquestie, van de oogen vallen? Of zullen de vertoornde Olympiërs, hardvochtig als vanouds, ook dan nog hun wraak doen gevoelen? Wij moeten het afwachten. Hier zou die wraak den Amsterdammers duurder te staan komen, dan de beide vorige keeren. In het begin dezer eeuw, toen de aloude kaarsen door de raapolie meer en meer verdrongen werden, moet de oliehandel goede dagen beleefd hebben. Maar wat zou het gevolg geweest zijn, wanneer, kort na de uitvinding en toepassing van het gas, de gemeente Amsterdam eens de oliehandel gemonopoliseerd had? Een zoo onzinnige speculatie zou enorm verlies hebben opgeleverd. Nu zijn de goede dagen van het gas achter ons en . . . de gemeente gaat, voor een veel te hoog bedrag, gasfabrieken overnemen, denkende een zeer verstandigen stap te doen! De Abderiten en de Kampenaars zullen op deze wijze spoedig in de schaduw gesteld worden! Want de voordeelen der overneming bleken tot dusverre alleen uit een rapport van ambtenaren, waarvan er geen enkele gastechnicus is, ja, waarvan zelfs niemand als technicus in algemeenen zin naam heeft. En het eenige lid der rapportcommissie, dat van gas nog iets weet, verschilt met zijn medeleden in opinie met betrekking der te verwachten voordeelen!

Men ziet nu het gevaar van leugen! Onder de leuze „weg met de concessionarissen!" zijn vele der raadsleden gekozen, en zij moeten dus wel, of zij willen of niet, vóór gemeentebeheer zijn. Evenwel, wie heeft die eens aangeheven? Vermoedelijk iemand, die ter goeder trouw, doch zonder gegevens te bezitten, aannam, dat iedere tak van gemeentebeheer een goudmijn zou blijken. Als eens van te voren goed overlegd was, wie weet of de leus niet achterwege gebleven ware! Maar wie een leus noodig heeft, denkt niet aan gevolgen, overlegt niet. Heeft de leus haar plicht gedaan, d. i. werkte zij naar wensch op de kiezers, dan gaat zij overboord.

Vroeger werd, meer als wapen dan als leus, nog al eens geschermd met „de beruchte 5 ton die het Wilhelmina-gasthuis meer gekost had dan de raming". Den kiezers werd bij hoog en bij laag verzekerd, dat, waren de radicalen maar aan het roer, iets dergelijks niet meer zou voorkomen. En ziet, onlangs, terwijl men zich in het bezit van een bijzonder radicalen wethouder voor de Openbare Werken verheugt, komt de bouw van een gynecologisch paviljoen bij het bestaande Wilhelmina-gasthuis ter sprake. In de geheime zitting, waarbij de zaak (radicaal-geheimzinnig) behandeld werd, wordt het paviljoen geraamd op één ton. In een latere, openbare zitting was dit bedrag reeds tot anderhalve ton aangegroeid en thans, nu een besluit genomen moest worden, tot *f* 217,000. Het was het oude lied van vroeger. Niet de technische ambtenaren hadden zich in hunne ramingen vergist, maar allerlei invloeden hadden zich doen gelden om, in naam der wetenschap, of waarvan anders dan ook, het cijfer op te drijven.

Natuurlijk waren er verscheidene leden (gekozen vóór den leuzen-tijd) die dit alles toch wat kras vonden. Maar de wethouder der P. W. diende hen een kalmans toe, door te verzekeren: „De directeur der P. W. stelt zich in deze verantwoordelijk en bedoelt daarmede, dat hij zich hoofdelijk aansprakelijk stelt en hiermede in verband acht het behouden zijner reputatie als goed technisch ambtenaar."

Nu, die verantwoordelijkheid kan de Directeur, zoo goed als zijn betreurde voorganger, gerust op zich nemen. Want thans zoomin als vroeger kan er een cent worden uitgegeven zonder de goedkeuring van het Dagelijksch Bestuur. Maar als dit nu, bij mogelijke persoonsverandering, niet meer zoo strak aan de koorden trekt, en in naam der wetenschap b. v. allerlei toestaat, waarop de Directeur niet gerekend heeft? Dan kan de Directeur protesteeren, maar het zal hem weinig baten, want het is nog altijd kwaad kersen eten met de groote heeren, die iemand ten slotte de pitten in het gezicht werpen.

WEES- EN OUDELIEDENHUIS VAN DE EVANGELISCH-LUTHERSCHE GEMEENTE TE 's-GRAVENHAGE.

(Architecten G. Brouwer Jr. en E. F. Ehnle).

Door de milde erflating van mevr. de wed. Klatte geb. Rahlenbeck daartoe in staat gesteld, konden regenten van het Evang.-Luthersch Wees- en Oudeliedenhuis ertoe overgaan om ter zelfder plaatse, waar het oude „Huis" stond, een nieuw gebouw te stichten. Tevergeefs was reeds gedurende geruimen tijd gezocht naar een geschikt terrein op anderen stand, maar de vooropgestelde eisch: *zoo veel mogelijk in het centrum der stad te blijven*, maakte het *niet* doenlijk zooveel terrein te verkrijgen (om van de verbazende kosten daarvoor nog te zwijgen) en het eigen terrein voor goed te verlaten, alwaar men over een oppervlakte van ruim 1600 M² beschikken kon.

Daarom werd een tijdelijk verblijf gezocht en gevonden in een gebouw der gemeente 's Gravenhage, bereidwillig voor 15 maanden, van 1 Mei 1895 tot 31 Juli 1896, in huur afgestaan. In dat tijdsverloop werd het oude gebouw afgebroken en het nieuwe geheel gereed gemaakt; op 27 Juli ingewijd, werd het den daarop volgenden dag betrokken.

Op bijgaande platen — eene verkleinde reproductie der bestekteekeningen — zijn de plattegronden en de voorgevel aan de Lange Lombardstraat, nabij de Prinsegracht voorgesteld. Behoudens enkele kleine wijzigingen is deze gevel onveranderd gebleven.

De eigenaardige combinatie, verpleging van jongens en meisjes en van oude mannen en vrouwen, bracht vanzelf bijzondere eischen mede, waarbij men ten zeerste op uitbreiding van het aantal verpleegden is bedacht geweest.

Op den beganegrond bevinden zich, behalve de zitkamers voor vrouwen, mannen en jongens, die voor vader en moeder en die voor suppoosten, alsook de keukens, waaronder de kelders.

Bovendien zijn ten behoeve van mannen zoowel als van vrouwen lokalen aangebracht, waarin zij, die eene meer afzonderlijke oppassing noodig hebben, verblijf houden en onder toezicht staan van de ziekenmoeder, die hare woonkamer tusschen die zalen in heeft, waaraan nog een kleiner lokaal voor een dagzieke, onder de kinderen voorkomende, is toegevoegd.

Nabij de keukens en den hoofdingang is de ruime eetzaal, welke tevens dienst doet als vergaderzaal voor de catechisatiën en het houden van kerk. Van deze zaal zijn wanden en plafond op eenvoudige wijze betimmerd met blank Amerikaansch grenenhout.

In de Regenten-kamer met hooge lambrizeering en betimmerden schoorsteen-boezem, waaronder een zwartmarmeren mantel, is een brandvrije kluis.

Op drie plaatsen zijn hardsteenen trappen aangebracht, leidende naar de verdieping, en deze worden van hier naar den zolder voortgezet van blank Ame-

WEES- EN OUDELIEDEN-HUIS VAN DE EVANG: LUTHERSCHE GEMEENTE TE 's GRAVENHAGE

—VOORGEVEL—

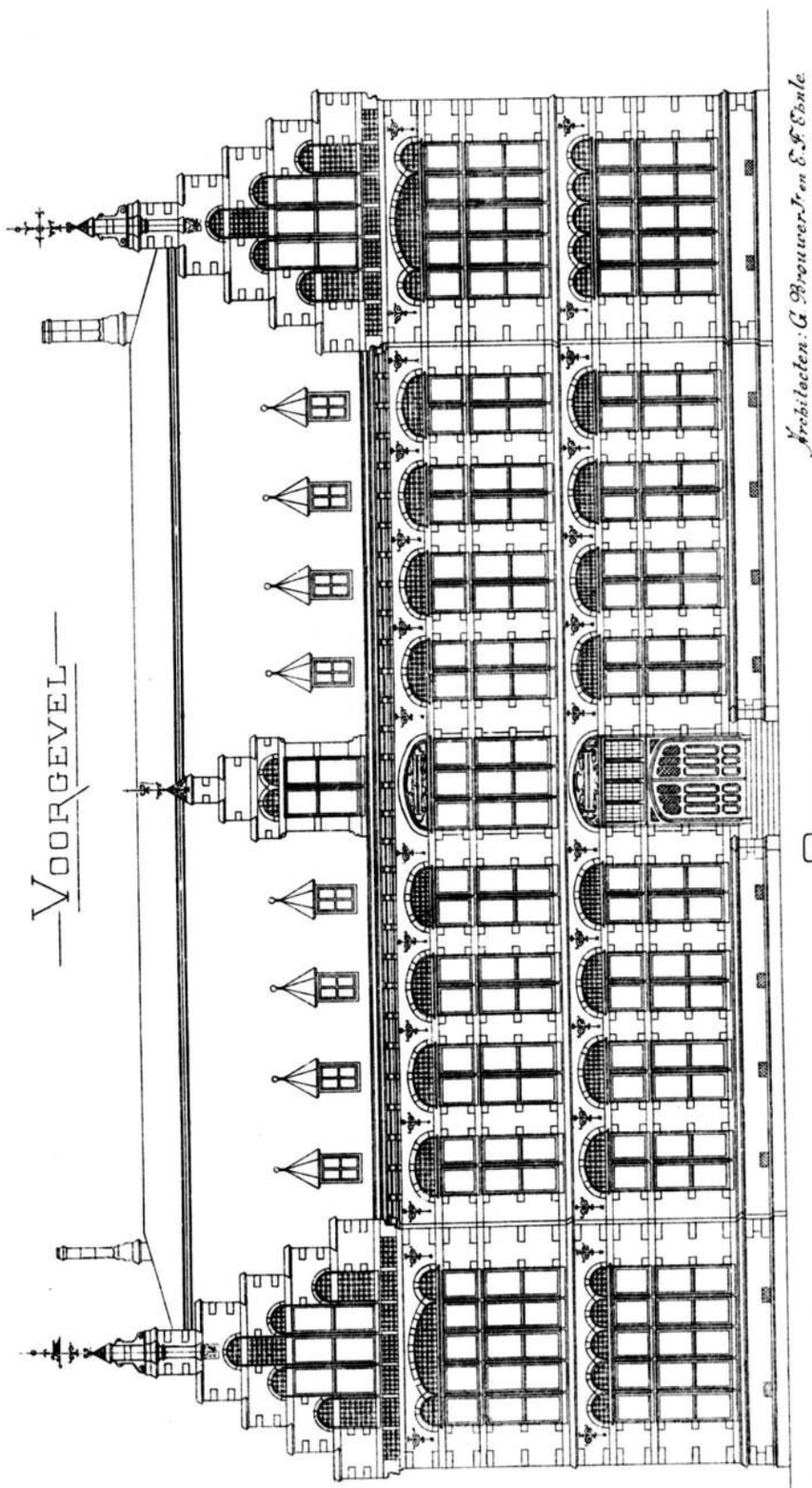

Architecten: G. Brouwer Jr. en E. F. Ehnle.

SCHAAL

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Meters

DE OPMERKER 1896.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

WEES- EN OUDELIEDEN-HUIS VAN DE EVANG: LUTHERSCHE GEMEENTE TE 'S GRAVENHAGE

1e VERDIEPING

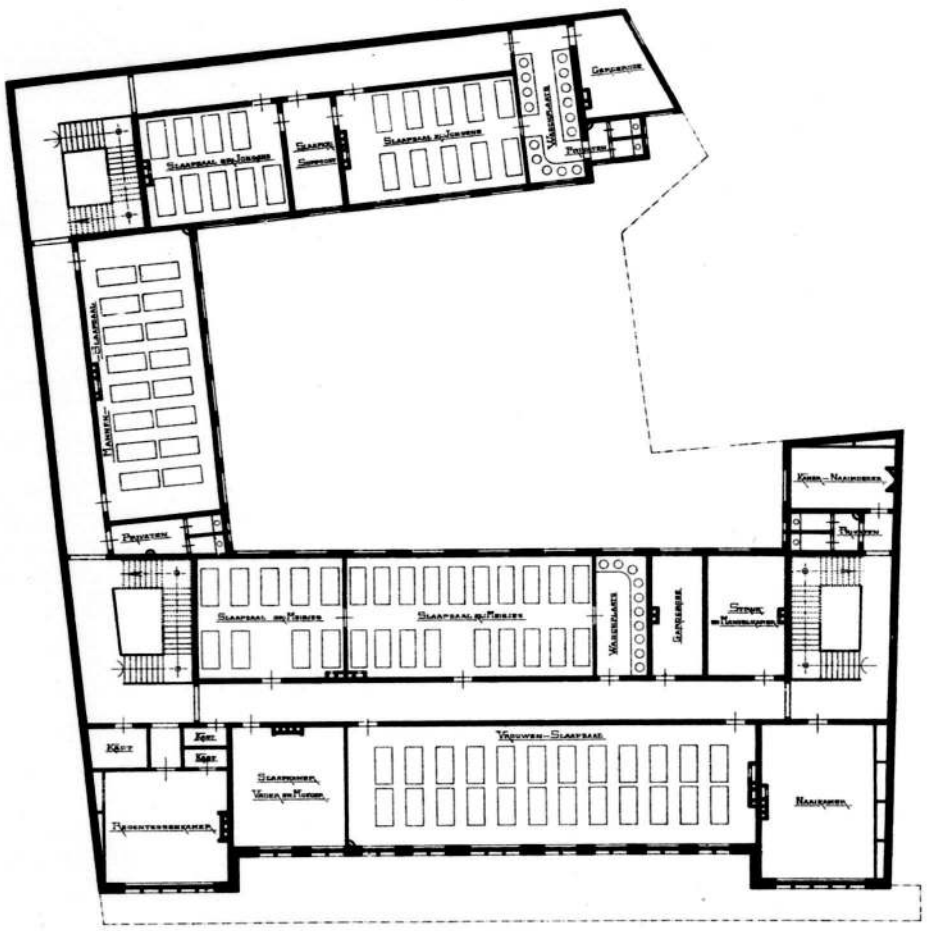

BEGANE-GROND

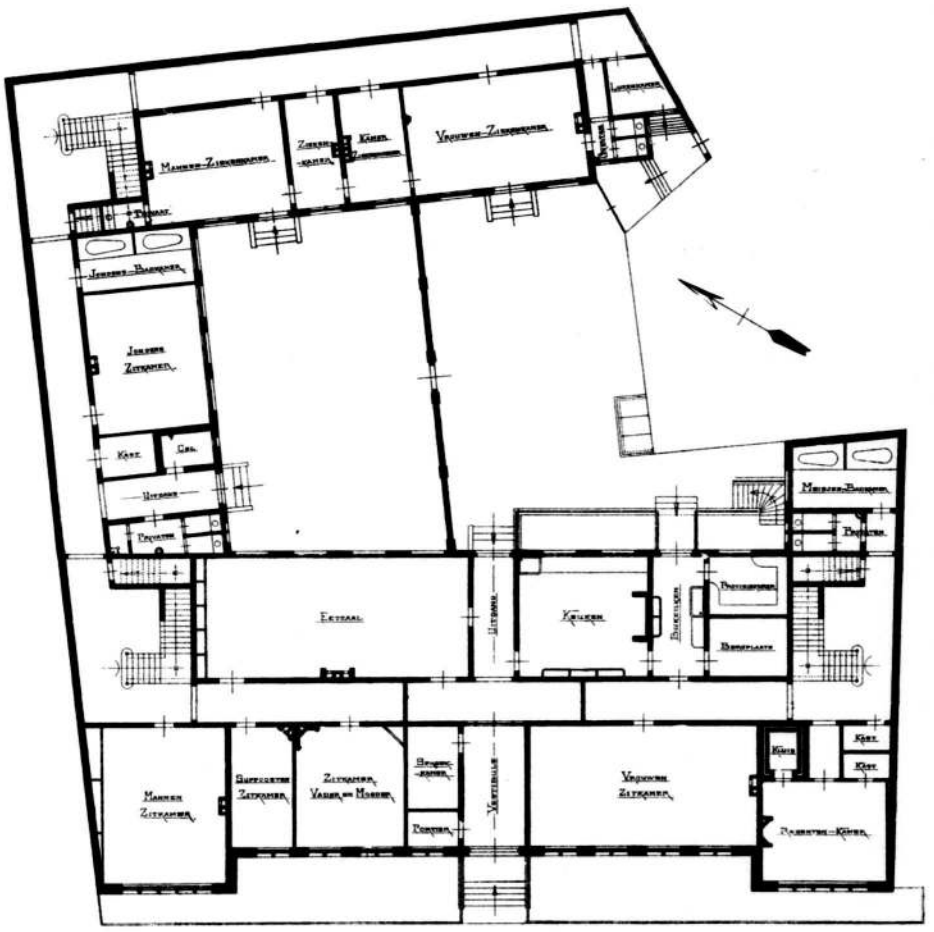

SCHAAL

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

rikaansch grenenhout, terwijl zij allen voorzien zijn van gesmeed-ijzeren leuningen.

Op de verdieping bevinden zich, behalve de verschillende slaapzalen (waarvan die voor jongens en meisjes met aangrenzende waschplaatsen), die voor vader en moeder en voor de verdere verzorgers; voorts de strijk- en naaikamer, welke laatste tevens dient voor zitkamer der meisjes, en eindelijk de Regentessen-kamer. Deze laatste is op dezelfde wijze betimmerd als de Regentenkamer.

Op den zolder van het voorgebouw geeft een geplafonde gang toegang tot vijf kamers, waarvan twee voor de dienstboden dienen en de anderen tot nadere doeleinden blijven gereserveerd; de onderscheidene zolderruimten worden gedeeltelijk in gebruik genomen.

In den kelder zijn de noodige afdeelingen voor brandstoffen en provisie, terwijl eveneens op den begane-grond en de verdieping de noodige bergplaatsen voor verschillende doeleinden aanwezig zijn.

De verwarming geschiedt, op uitdrukkelijk verlangen van heeren Regenten, door *gewone* kachels; in de keuken kookt men, behalve op een gewoon fournuis, op twee gemetselde circuleerende ovens, waarin vaste ijzeren potten. Gas- en waterleiding zijn overal, waar noodig, aangebracht; op zeven plaatsen bevinden zich brandkranen met slangen.

In elk lokaal zijn ventilatie-openingen aangebracht, gesloten door beweegbare roosters, in verbinding staande met gemetselde kanalen, die tot buiten het dak zijn opgetrokken, terwijl bovendien de bovenste deelen der kruisvensters van tuimelramen zijn voorzien; de onderramen zijn overal schuivend.

De gangen, keukens, badkamers en privaten op den beganegrond, alsook de waschplaatsen en privaten op de verdieping, hebben allen steenen vloeren; de overige vloeren zijn van hout. Het opengebleven terrein is in twee helften verdeeld door een muur met deur; deze ruimten zijn de speelplaatsen, de eene voor jongens, de andere voor meisjes.

Over het geheel werd in de uitvoering van den bouw, naast soliditeit naar eenvoud getracht en werd slechts aan enkele lokalen, die hiervoren genoemd zijn, wat meer ten koste gelegd. De gevels zijn uitgevoerd in baksteen met ruime toepassing van hardsteen en Obernkirchener zandsteen; de stoepwerken zijn van hardsteen uitgevoerd. De voorgevel staat op eenigen afstand van de rooilijn aan de straat terug en ter afscheiding dezer eigen ruimte van den openbaren weg is een gesmeed-ijzeren hek geplaatst.

De bouwkosten bedroegen ruim 125,000 gulden. Het geheel werd uitgevoerd door den heer A. C. Paardekooper, terwijl het verfwerk, dat afzonderlijk gehouden was, door den heer H. C. Pietersen verricht is.

PRIJSVRAGEN

Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.

De jury, benoemd ter beoordeeling der antwoorden, ingekomen op de prijsvragen in 1896 door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" uitgeschreven, heeft de eer u onderstaand rapport als resultaat van haren arbeid aan te bieden.

Voor de eerste prijsvraag, nl. het ontwerp van een Turngebouw, zijn ingekomen elf antwoorden onder de navolgende motto's.

1.	Op. 4	3	teekeningen	en	mem.	v.	toelichting.
2.	Nova	5	„				
3.	Sport	5	„				
4.	o—o	6	„				
5.	Health	6	„	en	mem.	v.	toelichting.
6.	1896	7	„				
7.	Olympia	6	„	„	„	„	„
8.	Gekruiste halters (*fig.*)	5	„	„	„	„	„
9.	Sous l' influence d' une Parisienne	4	teekeningen.				
10.	Rust roest	6	teekeningen.				
11.	Gut Heil	2	„				

Bij het eerste globale overzicht, dat over de ingezonden ontwerpen genomen werd, bleek dat over 't algemeen met ernst naar deze prijsvraag was medegedongen, en zij dus zeer geslaagd kan genoemd worden.

Vooral de 5 eerstgenoemde ontwerpen vertoonden zeer goede kwaliteiten, die hen al dadelijk boven de overige onderscheidden, terwijl alleen van de twee laatstgenoemde ontwerpen kan gezegd worden, dat ze de middelmatigheid zelfs niet bereikten.

Bij eene meer gedetailleerde en vergelijkende studie van elk der ontwerpen afzonderlijk, kon het navolgende vastgesteld worden,

„*Op.* 4." De planverdeeling van den begane-grond is zéér goed. De onderlinge rangschikking en de afmetingen der verschillende vertrekken, aangenaam gegroepeerd rondom eene ruime vestibule met trap, zijn goed. Alleen de kleedkamer had ruimer kunnen zijn.

De conciergewoning en hare afzonderlijke toegang zijn goed geprojecteerd, en staat op behoorlijke wijze met het overige van het gebouw in verbinding. Zij heeft echter een vertrek te weinig, tenzij dit in de kapverdieping geprojecteerd is. De planverdeeling op de verdieping zou eveneens verdienstelijk genoemd kunnen worden, ware het niet dat de aldaar geprojecteerde tribune bepaald ongeschikt voor 't gebruik is; slechts de voorste rij toeschouwers zou iets van de verrichtingen in de zaal kunnen waarnemen. Eene amphitheatersgewijze inrichting der zitplaatsen en eene wijdere opening naar de zaal zou bij deze hooggelegen tribune bepaald noodzakelijk zijn, om aan een niet al te beperkt aantal toeschouwers gelegenheid tot toeschouwen te geven. Dit bezwaar weegt te meer, daar het plan niet toelaat daarin verbetering te brengen.

De buitenarchitectuur is zeer goed van opvatting, de vele sprongen in den gevel verbreken de eenheid wel een weinig. De travee met den ingang tot de conciergewoning werkt, door het groote aantal kleine details, storend, desgelijks ook de uitgemetselde schoorsteen tegen een der zijden van den veelhoekigen uitbouw van den voorgevel, welke zij door hare afmetingen te veel domineert. Het hoofdlokaal, de turnzaal, is zeer goed in den gevel uitgedrukt en goed van karakter. Zeer de vraag is het, of de horizontale begrenzing van het bovengedeelte van den tuitgevel, en het daarboven aangebrachte wolfeind van de kap, vooral op korten afstand gezien, een aangenamen indruk zal maken.

De doorsneden vertoonen eenvoudige en zeer goede architectonische vormen. Het streven om materiaal en constructie in 't algemeen te laten zien, zoowel bij de gevels als bij de binnenarchitectuur, verdient lof.

Op zeer lofwaardige wijze is o. a. in de vestibule en boven de vensters van de turnzaal gebruik gemaakt van ijzerconstructie in daarvoor zeer geëigende vormen. De details bewijzen dat het den ontwerper op vele plaatsen gelukt is, voor het verwerkte materiaal passende vormen te vinden. De constructie van de kapspanten van de turnzaal is nabij de steunpunten niet boven bedenking verheven.

Als teekenwerk is het geheele ontwerp zeer verdienstelijk en getuigt het van een geoefende hand.

Plattegronden en doorsneden zouden zeker nog aan duidelijkheid gewonnen hebben, indien ze op de gewone bekende wijze de doorsneden der muren in zwart, arceering of kleur hadden doen zien.

„*Nova.*" De planverdeeling van dit ontwerp, zoowel beganegronds als op de verdieping, is door de klare groote dispositie hoogst gelukkig en zeer origineel. Dit is het eenige ontwerp, waarin de tribune voor toeschouwers op waarlijk practische wijze is geordonneerd.

Doordat de schermzaal op de verdieping ligt, is het noodig, dat het daarnaast liggende vertrek tot kleedkamer worde ingericht, wat trouwens zeer gevoegelijk kan, daar het voor bergplaats alleen overvloedig groot is.

De bergplaats voor turntoestellen is te klein, daarentegen de ruimte voor urinoirs en privaten overmatig groot en onnoodig in tweeën gedeeld. Het plan zou nog gewonnen hebben, indien de beide gangmuren 30 à 40 c.M. naar de zaalzijde werden omgeschoven, waardoor de vertrekken van de conciergewoning en de daaronder liggende betere afmetingen zouden hebben verkregen, en als de trap in plaats van met drie, met twee, maar dan breedere armen, ware ontworpen. Een gebrek is het ook dat de conciergewoning te weinig van het overige gedeelte van het gebouw is geïsoleerd. Alle vertrekken ervan toch komen op de bovenvestibule uit.

De gevels van dit ontwerp maken geen aangenamen totaalindruk. De gebruikte vormen zijn niet alle „aus einem Guss." De interessante hoofdingang met de aan beide zijden daarvan geplaatste ramen, welke laatste uiterst gezocht van vorm zijn, contrasteeren sterk met de overige raamordonnantiën. De silhouet van het geheele gebouw is verre van aangenaam. Wel is waar brengt de blijkbaar gebruikte houtcementafdekking een horizontale begrenzing der gevels mede, doch deze behoeft daarom nog niet in nuchterheid te ontaarden. De doorsneden geven behoudens de origineele tribuneopening weinig bijzonders te zien. De ijzeren armatuur der kapspanten is wel zeer constructief doch lang niet sierlijk.

Het detail van den gevel doet de zeer oorspronkelijke ordonnantie van den hoofdingang goed uitkomen.

Het in het bovenlicht aangebrachte gekleurde glas, de gesmeed-ijzeren versieringen, de wijze van bewerking van de gehouwen steen getuigen van een goed begrepen constructief-artistieke opvatting; slechts gedeeltelijk is dit ook het geval met het stijl- en regelwerk der deuren. De van het ijzer daarop overgeplante vormen zouden constructief nogal wat bezwaar ondervinden bij uitvoering. Ook de overdreven gezochte vorm der vensteropeningen maakt dien der houten kozijnen en ramen zoo niet onuitvoerbaar dan toch enorm kostbaar.

Eene zeer originneele conceptie laat het detail van den zaalwand met de tribuneopening zien. De eenvoudige, goed in 't karakter van het materiaal versierde ijzeren kolommetjes met het in sierlijke lijnen ontworpen daarop rustende raamwerk, dat de smaakvol verdeelde, gekleurde glasversiering bevat, vormen een hoogst aantrekkelijke begrenzing van de tribuneopening. De rondom die opening aangebrachte, eenvoudig uit lijnen bestaande beschildering vormt een aangenamen overgang tot den vlakken wand. Bij al dat schoons is het echter te betreuren, dat de ijzeren binten die den wand boven de tribuneopening moeten dragen niet zichtbaar gehouden zijn en als element in de versiering zijn opgenomen. Het staat toch vast dat het raamwerk, zooals dat nu geconstrueerd is, den last van den daarop rustenden muur niet zou kunnen dragen.

Het teekenwerk van het geheele ontwerp is verdienstelijk, met name dat van de details.

Het geheele ontwerp getuigt van een lofwaardig streven naar originaliteit; toch meenen we den ontwerper te moeten waarschuwen tegen het te sterk *„zoeken"*; bij de willig vaardige hand, waarover hij blijkbaar beschikt, leidt dat zoo licht tot gekunsteldheid.

„Sport." De planverdeeling is niet eenvoudig, en de ruimte te veel versnipperd; de kleedkamer is veel te klein en jammer genoeg kan zij geen dienst doen voor de schermzaal. Bergplaatsen voor turntoestellen behoorden ook ruimer te zijn. De privaten en urinoirs zijn alléén bereikbaar van uit de vestibule, zoodat de turners steeds een meestal tochtige vestibule moeten passeeren om er gebruik van te maken; door een zeer kleine wijziging in het plan zou aan dat bezwaar tegemoet te komen zijn. Of de turnzaal aan het achtereinde wel voldoende verlicht zal zijn door het viertal kleine hoogstaande ramen boven de douchekamer en de bergplaats, valt te betwijfelen. De tribune is wat klein en ook hier zal alleen de voorste rij toeschouwers kunnen zien wat in de zaal voorvalt. De conciergewoning is goed, doch de verbinding met het overige van het gebouw lastig en omslachtig.

De architectunr der gevels is in al haar eenvoud zeer verdienstelijk wegens hare beknoptheid, duidelijkheid en aantrekkelijken vorm. Het hoofdlokaal spreekt zich zeer goed in den gevel uit, de vensterreeks herinnert volgens enkele juryleden wel een weinig te veel aan een schoollokaal, andere juryleden vinden dit juist een verdienste. De doorsneden vertoonen eenvoudige, doch zeer goede vormen. De details, hoewel ze uitgebreider konden zijn, lichten de bedoelingen van den ontwerper voldoende toe en geven getuigenis van eene rationeele vormenkeus. Niet overbodig zou het zijn, indien aangetoond ware, hoe het horizontale plafond van de turnzaal geconstrueerd is gedacht. Het teekenwerk is sober en zeer goed.

„o—o". De ontwerper heeft zich niet strikt gehouden aan de afmetingen van het bouwterrein, in het programma voorgeschreven. De trap en stoep vóór den hoofdingang en die voor de conciergewoning vallen buiten de vastgestelde rooiing. De lange corridor langs de turnzaal scheidt deze zaal van de, tevens veel te kleine, bergplaats voor turntoestellen en van de ruimten voor privaten en urinoirs, waardoor het gebruik van beide zeer ongerieflijk wordt. De kleedkamer is wel wat klein en kan ook weer geen dienst doen bij de schermzaal, wat hoewel niet in 't programma uitdrukkelijk vereischt, toch zeer wenschelijk is, tenzij daarvoor eene afzonderlijke kleedkamer worde aangebracht, Ook de bergplaats bij de schermzaal is te klein. De galerij is goed gelegen, doch klein en ook hier weer het gebrek, dat alleen de voorste rij toeschouwers een voldoend overzicht in de zaal heeft; zeer noodig zou het ook zijn met het oog op tocht, dat de galerij van de trapruimte ware afgescheiden. De conciergewoning en de verbinding ervan met het overige van het gebouw zijn zeer goed.

De architectuur der gevels heeft goede kwaliteiten. Het groote aantal sprongen in den voorgevel doet echter afbreuk aan de gewenschte rust. De aansluiting van den halven topgevel tegen het dak van den ronden toren is niet gelukkig; de hoogopgaande zijmuur, die het kleine schild van het achter dien topgevel en toren gelegen dak draagt, zal geen aangenaam aspect opleveren, en het veel lagere naastgelegen gedeelte sluit zich zeker niet schoon daartegen aan. Bij de binnenordonnantie is een lofwaardig streven op te merken, de gebruikte materialen in hunne natuurlijke kleur en constructie te laten zien. De algemeene indruk van de zaal, met name van de zijwanden, is gunstig; de ordonnantie van den korten wand, waarachter de tribune ligt, is onrustig en door de pijlers onpractisch met het oog op het zien in de zaal. Het profiel van het zaalplafond is niet gelukkig, doch zou veel winnen, indien het middenveld breeder genomen werd. De trekstangen van de kap waren rationeeler op de hoogte van de gootplaat geplaatst.

Het teekenwerk, waaronder de perspectief-teekening het zwakst is, getuigt van eene bedreven hand.

„Health." Evenals in de meeste plans is ook hier de kleedkamer te klein en behoorde de bergplaats voor turntoestellen grooter te zijn; ook hier het gebrek dat de schermzaal niet in verband met de kleedkamer staat of een afzonderlijk kleedvertrek heeft. De douchekamer is overmatig groot. De privaten en urinoirs zijn ook hier weer alleen van uit de vestibule of anders door de douchekamer heen te bereiken. De tribune is volmaakt ongeschikt om aan een voldoend aantal toeschouwers gelegenheid te geven in de hal te zien, door hare groote diepte en het gemis van amphitheatersgewijzen aanleg der zitplaatsen. De verlichting van de groote zaal heeft, in strijd met den eisch van het programma, hoofdzakelijk plaats door daklichten en zal, ook al wordt de verlichting aangebracht zooals de variant-kapconstructie aangeeft, niet in overeenstemming met de bedoeling van het programma zijn en veel te wenschen overlaten. De conciergewoning op zichzelf is goed, doch de verbinding ervan met het overige van het gebouw op de verdieping ontbreekt.

De gevels, die blijkbaar geheel in gehouwen steen zijn ontworpen, maken een aangenamen indruk en hebben een bepaald Engelsch karakter. Het groote aantal tuiten, pinakels, schoorsteenen enz. maken op vele plaatsen de gevels ietwat onrustig. Ook bij minder gebroken gevellijn zou een pittoresk silhouet te verkrijgen zijn geweest. Ook in de gevels treft het geringe der afmetingen van de lichtopeningen voor de turnzaal. De binnenordonnantie is in 't zelfde karakter als die der gevels ontworpen en is dientengevolge wat zwaar. De boog boven de zitbank- en schoorsteenruimte in de groote zaal zou moeilijk geconstrueerd kunnen worden zooals hij geteekend is. Verschillende details, zooals de vullingen van gebrand glas, de schilden of cartouches tegen de balustrade en andere, zijn minder geslaagd te noemen.

Het teekenwerk is flink; het perspectievisch aanzicht in 't bijzonder is sober en met een geoefende hand uitgevoerd.

„1896." Vestibule en corridors in dit plan zijn te bekrompen, de kleedkamer is te klein en kan ook geen dienst doen voor de schermzaal. De tribune is niet buiten de eigenlijke zaalruimte gelegen doch goed aangebracht en ingericht; wel ware het wenschelijk dat de trap uitkwam op een vestibule of een ruimer portaal, dat toegang tot de tribune verstrekte; ditzelfde geldt ook voor de bestuurskamer.

De conciergewoning is veel te ruim en de verbinding ervan met het overige van het gebouw, alleen beganegronds en dan nog door de schermzaal, is slecht.

De gevels vertoonen eene, door de ontelbare uitgemetselde lizenen, onrustige architectuur. Het groote venster dat de turnzaal verlicht, hoewel in beginsel om dat deel van 't gebouw naar buiten te brengen zeer goed, is hier echter van zoo reusachtige afmetingen, dat het in de constructie zeker aanleiding tot groote moeilijkheden zou geven; bij een orkaan b. v. zou dat venster aan een winddruk van tien à vijftien duizend kilo weerstand moeten bieden.

Door het insluiten van de tribune in de zaalruimte heeft deze eene breedte verkregen, die haar met eene daaraan geëvenredigde hoogte tot eene al te reusachtige hal voor een turnzaal heeft omgeschapen. De binnenarchitectuur is evenals die der gevels te rammelend en te overladen met details. Het teekenwerk is zwak.

„Olympia." Het plan begane-gronds heeft, wat betreft de ligging van turnzaal, bergplaatsen, kleedkamer en douchekamer, wel verdienste.

De kleedkamer, die grooter kon zijn, zal zeer slecht verlicht zijn door de twee miniatuurraampjes in den voorgevel. De ruimte voor douchekamer, lavabo's enz. is veel te groot. Een bezwaar is ook in dit plan weer, dat de privaten en urinoirs alléén van uit de vestibule bereikbaar zijn en dat de schermzaal op de verdieping liggende, niet te voorzien is van eene afzonderlijke kleedkamer. De onderste galerij, aan het einde der zaal geprojecteerd, is goed, indien tenminste de achterste rijen zitplaatsen successievelijk verhoogd worden aangelegd. De bovenste galerij te dier plaatse ligt veel te hoog om zonder een zeer sterk amphitheatersgewijzen aanleg der zitplaatsen aan hare bestemming te kunnen beantwoorden. De lange galerij langs den buitenmuur der zaal zou zeer ongerieflijk in 't gebruik zijn, daar de toeschouwer, die in den hoek bij den voorgevel zijn plaats heeft, die eerst na eene wandeling van 35 meter over de galerijen zou kunnen bereiken.

Het achtergedeelte van de zaal zal zonder twijfel te duister zijn. Het zestal kleine hoogstaande lichtraampjes zal niet voldoende zijn om dat te voorkomen. De conciergewoning heeft het gebrek, dat een der vertrekken op den beganegrond ligt en de andere, waaronder de keuken, op de verdieping.

De gevels zijn niet geslaagd; het blijkbare streven naar eenvoud en kracht is ontaard in lompheid. Het domineerende gedeelte van den gevel is de hoek, waar beganegronds de douchekamer en op de verdieping de schermzaal gelegen zijn, en *niet* dat waarachter het hoofdlokaal zich bevindt.

De boven 't dak uitkomende lantaarn boven de vestibule is blijkbaar alleen ter wille van het silhouet op de gevelteekening zoo hoog opgetrokken. Blijkens de doorsnede zou de lichtschepping voor de vestibule minstens 6 meter lager hebben kunnen genomen worden door een vlakke lantaarn, wat dan ook meer in overeenstemming met aard en karakter van 't gebouw zou zijn geweest.

De binnenordonnantie geeft niet anders dan zeer nuchtere vormen te zien, en voor zoover 't uit de doorsneden en de detailteekening is op te maken, zal de overkapping van de turnzaal zeker geen aangenamen indruk maken, ware 't maar alleen omdat de langsrichting der kap met de dwarsrichting der zaal samenvalt.

Het detail van den gevel doet de geestlooze plompheid der architectonische vormen nog meer uitkomen. Het teekenwerk is correct genoeg, doch buitengewoon hard De perspectief-teekening is als aquarel niet slecht, doch wat zwaar van kleur en uitvoering.

Gekruiste halters (*fig.*). De planindeeling is in alle opzichten slecht; de kleedkamer is veel te klein, privaten en urinoirs te gering in aantal en alleen van uit een corridor bereikbaar. De bestuurskamer is veel te klein. daarentegen is aan de conciergewoning eene zeer groote ruimte opgeofferd. Alleen de keuken ervan heeft zonder de kasten eene oppervlakte gelijk aan die van genoemde bestuurskamer. Bij de schermzaal op de verdieping is eene kleedkamer ontworpen; dit is op zichzelf zeer goed, doch de verbinding ervan met de schermzaal moet plaats hebben door een der ontelbare corridors.

De tribune is om eenige der reeds herhaalde malen bij vorige ontwerpen genoemde redenen ongeschikt.

De gevels hebben in veel opzichten het karakter van een buitensociëteit, doch allerminst van een gebouw dat een turnzaal huisvest, afgescheiden nog daarvan dat de overstekende houten dakbetimmeringen veel te zwaar zijn. De overgang van den schuinen hoek beganegronds naar den rechten op de verdieping is merkwaardig slecht van conceptie; ook de „blinde ramen" in den zijgevel, die waarschijnlijk ontworpen zijn voor het traditioneele *„breken"* van den gevel, getuigen van het nog steeds voortwoekeren van verkeerde begrippen bij het concepieeren van gevels. De binnenordonnantie houdt gelijken tred met die der gevels wat architectonische waarde aangaat. Het teekenwerk is zeer correct, doch mist alle artistiek cachet.

„Sous l'influence d'une Parisienne" In dit plan is veel te veel ruimte opgeofferd aan de enorme vestibule met trapruimten. Twee groote driearmige trappen naar de bovenvestibule zijn overbodig. Ontwerper schijnt dat zelf eenigszins gevoeld te hebben, daar hij de bovenarmen van een der trappen aan het gebruik wil ontrekken, blijkende uit de woordjes „afsluiting", die daarbij zijn geschreven. Bergplaatsen, kleedkamer enz. zijn daarentegen veel te klein, privaten en urinoirs alleen van uit gangen of vestibules bereikbaar. Bij de schermzaal zou een kleedkamer gewenscht zijn, daar die van de turnzaal daarvoor niet gebezigd kan worden De bestuurskamer met daarbij gelegen overbodig vertrek is veel te groot. De tribune is goed van ligging en inrichting, doch kon grooter zijn. De conciergewoning is slecht en mist bovendien een keuken.

De architectuur der gevels mist alle karakter. De opeenstapeling van plinten, lijsten en banden en nog eens banden, lijsten en plinten, ontelbare malen omgekornist om pilasters, sprongen enz., maken het geheel tot een rammelend allegaartje zonder eenig cachet De binnenordonnantie sluit zich volkomen bij het uiterlijk aan. Het teekenwerk is nauwkeurig en netjes, doch zielloos; het verkregen effect staat niet in verhouding tot den daaraan besteden arbeid.

„Rust roest." Het denkbeeld om de groote zaal met haar lengteas in de richting van de diagonaal van het bouwterrein te ordonneeren is niet kwaad, de daaruit volgende (wel is waar minder gemakkelijke) oplossing der verdere onderdeelen van het plan is den ontwerper echter volstrekt niet gelukt. De entrée in het midden van den rechtergevel, blijkbaar alleen ontworpen om de symmetrie met den ingang voor de conciergewoning, is volkomen overbodig, de gangen en trappen zijn wat afmeting en ordonnantie aangaat, juist geschikt voor een niet al te royaal burgerwoonhuis.

De kleedkamers zijn niet in onmiddellijk verband met de turnzaal gebracht: de privaten en urinoirs zijn te weinig in getal en bekrompen van afmeting, en de bergplaatsen zijn veel te klein. De tribunes zijn goed van inrichting. De uiterste zitplaatsen van die langs den langen wand zijn echter te ver van den toegang tot de tribunes verwijderd. Een koffiekamer is in een gebouw van zoo weinig publieken aard als het onderhavige geen noodzakelijkheid. De hokjes van de conciergewoning, die in een halve verdieping daarboven nog eens in miniatuur herhaald schijnen te zijn, zijn veel te klein om op den naam van kamers aanspraak te mogen maken.

De gevels zijn het toonbeeld van gebrek aan architectonische vormenkennis en conceptievermogen en de binnenordonnantie sluit zich daarbij volkomen bij aan. Het teekenwerk is zonder eenig cachet, met de schaduwconstructie heeft de ontwerper, zoo hij die al machtig is, een danig loopje genomen. De goede wil en de ijver, waarvan de groote hoeveelheid geleverde arbeid getuigen, zijn prijzenswaard doch zouden door den ontwerper vermoedelijk met meer succes in eene andere richting gepaesteerd hebben kunnen worden.

„Gut Heil." De ontwerper heeft de vrijheid genomen in de twee mnren die aan de naburige erven grenzen lichtramen te maken, wat door de Nederlandsche wet, zooals bekend, verboden wordt. Al ware dus de planverdeeling overigens goed, zou dit reeds een onoverkomelijk bezwaar tegen den plattegrond zijn, want als die lichtramen als niet bestaand gedacht worden, zijn kleedkamer, privaten en urinoirs volkomen, en de groote zaal zoo goed als geheel in duister gehuld. Het drielicht in den voorgevel alleen zal die zaal ten minste lang niet voldoende verlichten. Gevels en doorsneden wijzen op een totaal gemis aan architectonische vormenkennis en gevoel voor conceptie.

Het teekenwerk is hoogst slordig.

Resumeerende komt de jury tot de conclusie dat, ondanks de goede kwaliteiten van het meerendeel der ontwerpen, niet één in *alle* opzichten boven de anderen uitmunt. De beide eerste ontwerpen „Op. 4" en „Nova" komen het meest in aanmerking voor de 1ste bekroning. Waar echter het eerste plan, wat betreft de oplossing der tribune, niet in de schaduw van het tweede kan staan, moet daartegenover het tweede voor het eerste onderdoen in de conceptie der gevels, zoodat de jury meent die beide ontwerpen als gelijk in waarde te moeten stellen. Als in waarde op de beide genoemde ontwerpen direct volgende en voor eene onderscheiding in aanmerking komende, plaatst de jury eerst het ontwerp „Sport" en daarna het ontwerp „o—o."

De jury stelt u dus voor, de beide uitgeloofde prijzen als volgt te verdeelen: Aan „Op. 4" en „Nova" elk de zilveren medalje met het getuigschrift der Vereeniging benevens *f* 50. Aan „Sport" het getuigschrift der Vereeniging benevens *f* 25 en aan „o—o" het getuigschrift der Vereeniging.

Voor de tweede prijsvraag, nl. het ontwerp van een Winkelpui, zijn ingekomen twee antwoorden, onder de motto's:

1. Bij avondlicht.
2. Entre nous.

„Bij avondlicht." Dit ontwerp trekt onmiddellijk de aandacht om de sierlijke en orginineele opvatting.

Voornamelijk in gehouwen steen en ijzer gedacht, vertoont het geheel eene compositie, waarin de onderdeelen goed in hunne respectieve waarde zijn uitgedrukt. De winkelpui, een domineerende onderbouw in korfboogvorm, is door de ranke ijzeren colonnetten goed met den kronenden erker der tusschenverdieping verbonden en door een elegant balkon afgesloten. Heel deze hoofdpartij is van aangenaam silhouet en van goeden vorm, behandeling en constructie. De bewerking van het ijzer is karakteristiek.

Ook de ingang met bovenlicht is fraai van vorm. Door het boogvormige steenen middenkalf onder den middenstijl iets zwaarder te nemen, zal dit gedeelte winnen in rustiek aanzien. Het glasraam is zeer decoratief. De vormen over 't algemeen zijn geïnspireerd op de werken van den Brusselschen architect Horta, zonder, behoudens eene enkele uitzondering, in kopie te vervallen. Het raam boven den ingang is niet in 't karakter van het overige; beter ware 't geweest het geheel weg te laten.

De vormen, waarin het hout is bewerkt, zijn veel te gewrongen om overeenkomstig den aard van het materiaal genoemd te kunnen worden; behalve bij de deuren komt dit in 't bijzonder uit bij het bovenlicht van het winkelraam; de ingewikkelde vorm daarvan moet tot bezwaren bij de constructie aanleiding geven.

Bij al de verdiensten, die dit ontwerp bezit, meenen wij den ontwerper in zijn zoeken naar originaliteit voor gezochtheid en overdrijving te moeten waarschuwen.

Het geheel is met vaardige hand geteekend en knap in kleur gebracht.

„Entre nous." Dit is een eenvoudig, zeer goed ontwerp. De muurdam, die de winkelkast in tweeën scheidt, waardoor dus schijnbaar twee winkelkasten gevormd worden, is in 't algemeen niet gewenscht Voor enkele artikelen, zooals bv. boeken, waarmede niet in den volsten zin van het woord eene etalage gemaakt wordt, is het echter geen bezwaar. De omlijsting van de beide magazijnramen op de entresol is wat te zwaar tegenover het benedendeel. De vormen der gebruikte materialen zijn in 't algemeen in overeenstemming met het karakter daarvan, doch maken geen aanspraak op oorspronkelijkheid. Ietwat vreemd zal het afbreken van de plintlijst ter plaatse van de kelderramen doen en aanleiding tot beschadiging geven. Het teekenwerk is zeer serieus en frisch behandeld en getuigt van een geoefende hand.

Ingevolge bovenstaande beschouwingen stelt de jury u voor, den eersten prijs bestaande in de bronzen medalje en het getuigschrift der Vereeniging benevens f 50 toe te kennen aan het ontwerp *„Bij avondlicht"* en den tweeden prijs n.l. het getuigschrift der Vereeniging aan het ontwerp: *„Entre nous."*

De Jury,
HENRI EVERS.
W. KROMHOUT Cz.
ED. CUIJPERS.
KAREL MULLER.
C. N. VAN GOOR.

Rotterdam, October 1896.

VEREENIGING „VOOR VAK EN KUNST" TE DORDRECHT.

De Vereeniging „Voor Vak en Kunst" wenscht met het oog op de Nationale Tentoonstelling van Nijverheid en Kunst, door haar in de maanden Juni, Juli en Augustus 1897 te Dordrecht te houden, in het bezit te geraken van ontwerpen voor een Reclamebiljet, ten doel hebbende door een sobere maar pakkende voorstelling, de aandacht van het publiek te vestigen op voornoemde Tentoonstelling, en stelt mitsdien de mededinging open naar twee prijzen: Een eerste prijs van twee honderd en vijftig gulden en een tweede prijs van vijftig gulden, onder de volgende voorwaarden:

1. De mededinging staat open voor alle Nederlanders.

2. De ontwerpen moeten zoodanig zijn uitgevoerd, dat zij geschikt zijn voor reproductie, en wel in dier voege, dat daartoe niet meer dan drie kleuren vereischt zijn. O. a. moeten zij in duidelijke letterteekens de woorden bevatten: „Nationale Tentoonstelling van Nijverheid en Kunst, Dordrecht, Juni—September 1897".

3. De ontwerpen moeten, binnen de marge gemeten, een lengteafmeting hebben van minstens één meter, bij een daaraan beantwoordende breedte-afmeting.

4. De bekroonde ontwerpen worden het eigendom der Vereeniging, die daardoor tevens het recht verkrijgt, naar believen één van beide of beide te doen reproduceeren. Mocht de eerste prijs onverhoopt door de jury niet worden toegekend, dan geldt hetzelfde voor het met den tweeden prijs bekroonde ontwerp.

5. De niet bekroonde ontwerpen blijven het eigendom der inzenders, maar berusten tot 15 September 1897 bij de Vereeniging voornoemd, die zich het recht voorbehoudt, de ontwerpen publiek tentoon te stellen, waar en wanneer haar zal goeddunken.

6. De inzenders onderwerpen zich onvoorwaardelijk aan de uitspraak der jury, aangewezen door de Vereeniging en bestaande uit de heeren: A. le Comte en A. F. Gips te Delft en R. Lary te Dordrecht.

7. De inzendingen moeten vóór of op 20 November 1896 bij aangeteekend pakket zijn ingeleverd bij den heer Mr. Adriaan H. Nebbens Sterling te Dordrecht.

8. Elk ontwerp moet gekenmerkt zijn door een motto of spreuk en vergezeld gaan van een gesloten enveloppe, inhoudende bijgevoegd biljet, ingevuld en onderteekend. De buitenzijde van de enveloppe moet hetzelfde motto of dezelfde spreuk dragen, die op het ontwerp is aangebracht en bovendien het adres vermelden van een tusschenpersoon door wien het stuk wordt ingezonden en aan wien het, bij niet-bekroning, kan worden teruggezonden. Wenscht een niet bekroond inzender met het oog op de mogelijkheid van publieke tentoonstelling der ontwerpen, zijn naam later bij zijn ontwerp te zien vermeld, dan heeft hij daarvan, na het bekend worden der uitspraak van de jury, mededeeling te doen aan den secretaris van het tentoonstellings-comité, den heer Mr. Adriaan H. Nebbens Sterling.

SAMENSTELLING VAN MORTELS.

In het nommer van 10 Oct. jl., bladz. 328, is een schrijven opgenomen van den architect A. R. Freem te Arnhem, waarin deze zich beklaagt over een minder aangename behandeling van den heer J. A. van der Kloes, wien bij eenige vragen deed over een metselspecie van 1 deel schelpkalk, ⅓ deel portlandcement en 3 deelen rivierzand.

Het daarop in *De Ambachtsman* van 17 dezer voorkomende antwoord is van den volgenden inhoud:

„In het weekblad *De Opmerker* van 10 dezer stelt de architect A. R. Freem te Arnhem mij in een zeer leelijk daglicht. Aanleiding daartoe gaf hem de correspondentie over „Samenstelling van mortels" in ons no van 26 September j.l.

De getrouwe lezers van ons blad weten, dat ik in den regel bereid gevonden word, naar mijn beste weten alle vragen daarin te beantwoorden, die mij in mijn hoedanigheid van redacteur worden gedaan. Als ik een enkele maal eens een weinig kregel word, b.v. wanneer bouwmeesters, na jaren practijk nog niet weten, dat *waterkalk* en *hydraulische kalk* uitdrukkingen van gelijke beteekenis zijn, en dan nog zoo onduidelijk schrijven, dat ik *blusschen in kuilen* in plaats van *blusschen en builen* lees, of wanneer telkens en telkens weer vragen van denzelfden aard gedaan worden, is dat zeker niet mooi van mij, maar misschien eenigszins vergeeflijk, als men in aanmerking neemt, dat ik met de beantwoording van zulke vragen niet alleen mij zelf, maar ook vele anderen verveel.

„Maar er is iets anders, waar ik al meermalen op gewezen heb, namelijk dat velen meenen, dat ik ook buiten het weekblad voor iedereen klaar sta. Het is mij meer dan eens kwalijk genomen, als ik brieven daarin behandelde, waarop over de post antwoord werd verwacht; soms wordt om het laatste al dadelijk verzocht, zelfs zonder een postzegel voor antwoord in te sluiten.

„Vroeger heb ik menig briefje van dien aard beantwoord, doch de klandisie werd hoe langer hoe drukker; eens is het voorgekomen, dat iemand particulier antwoord verzocht — vooral niet in de krant met het oog op zijn benijders — maar zijn brief onderteekende met letter P.; nu onlangs nog durfde iemand mij vragen om een *qualitatieve en quantitatieve analyse van carbolineum*! Ik ben dan ook wel genoodzaakt geworden voor elken brief over zaken een zeker bedrag in rekening te brengen; 't was de eenige manier om sommige menschen af te schrikken.

„Daarvan nu schijnt de heer Freem mij een verwijt te willen maken!

„Doch in 't algemeen behandel ik, liever dan de kleine bedragen voor zulke correspondentiën in ontvangst te nemen, de zaken in het weekblad, vooral in tijden zooals tegenwoordig, als er zeer weinig medewerking is en het blad toch week op week vol moet, wat waarlijk voor één man weleens bezwarend wordt.

„Verder duidt de heer Freem mij ten kwade, dat ik het metselen van geheele gebouwen met mortel van 2 schelpkalk, 1 P.C., 3 zand een onzinnige verkwisting genoemd heb.

„'t Was misschien voor hem onaangenaam dit te vernemen, maar toch is het zoo.

„Als schelpkalk ƒ0.40, Portland cement ƒ4.50 en zand ƒ0.15 per HL. kost, komt zulke specie in koop op ruim ƒ1.50 per HL., te staan, terwijl slappe basterd-trasmortel van 2 schelpkalk, 1 tras, 3 tot 4 zand, waarmede even goed werk verkregen wordt, niet meer dan ƒ0,60 tot ƒ0,50 per HL. kost, dus een verhouding van 2 tegen 5 of van 1 tegen 3!! Ik noem het verkwisting per M3. metselwerk ƒ1.80 tot ƒ2.00 meer uit te geven dan noodig is. Op zoo'n manier is het geen kunst om metselwerk te maken, waarvan „de steenen" niet heel uit te hakken zijn! De heer F. had waarlijk beter gedaan zijn mond te houden. Als ongelukkig zijn bouwheeren dit mochten lezen, dan kon hem zijn voorbarigheid wel eens duur te staan komen.

„Ik heb de fout gemaakt — nog een grief — den heer F. het weekblad niet toe te zenden. Ik wist niet beter of hij behoorde tot de abonnés. Maar in elk geval was het een verzuim; vooral aan vreemden dient men in zulke gevallen het geschrevene toe te zenden.

„Eindelijk heeft de heer F. nog opgemerkt, dat ik vroeger op mijn werken ook wel zulke mengsels zal hebben voorgeschreven, voordat ik in de gelegenheid kwam om „zonder groote onkosten de meest volmaakte proeven te nemen". Hoewel ik mij niet herinner ooit geheele gebouwen in specie van ƒ1.50 per HL. koopprijs te hebben doen optrekken, geef ik gaarne toe, dat ik nu veel moet afkeuren van hetgeen ik vroeger voorschreef en deed uitvoeren.

„Maar mag dat den heer Freem. die geen andere verontschuldiging voor zijn bouwkundige verkeerdheden kan opgeven, dan dat vele zijner collega's ze eveneens begaan, een reden zijn om er mij een verwijt van te maken?

„Kan ik, om rationeele begrippen omtrent de practijk van het bouwvak en de bouwambachten te verspreiden, beter doen dan aan eigen en andere bouwwerken uit vroegere jaren de gevolgen van gemaakte fouten op te merken en aan te wijzen? Ik ben waarlijk niet gewoon mijzelf in dit opzicht te sparen.

„Ik vertrouw dat *De Opmerker* wel zoo vriendelijk zal zijn dit over te nemen.

v. d. K.

Naar aanleiding van bovenstaand schrijven ontvangen wij van den heer A. R. Freem het volgende antwoord.

Arnhem, 21 October 1896.

Mijnheer de Redacteur!

Beleefd verzoek ik u nog eenmaal om plaatsing dezer regelen, als antwoord aan den heer v. d. Kloes op het stuk in *De Ambachtsman* van 17 Oct. j. l. De heer V. d Kloes valt mij op eene wijze aan, die mij doet besluiten voor het vervolg van verdere polemiek af te zien; omdat ik in mijn antwoord van 10 Oct. jl. onder dankzegging de opmerking heb gemaakt, dat de waarde van eene dienst bedorven wordt wanneer dit op onaangename wijze plaats heeft, giet de heer V. d. K. zijn toorn onder allerlei vorm op mijn hoofd neêr. Z.Ed. verwijt mij voorbarigheid (??), critiseert mijn handschrift en tracht, alsof dit alles nog niet genoeg is, mijne reputatie als architect te benadeelen, en dit laatste waar de heer V. d. Kloes erkent dat door zoovelen gedwaald is, en nog gedwaald wordt op het gebied van specie-bereiding en Z Ed. eigenlijk eerst sedert enkele jaren op den beteren weg is voorgegaan.

Dat ik dit waardeer behoeft geen verder betoog; ik ging ter leer bij den meerdere, doch de les was onaangenaam en hard.

Dat de heer V. d. Kl., zooals ZEd. schrijft, zich en anderen op deze wijze met de beantwoording van vragen verveelt, wie zal het ontkennen, maar hij kan het toch mij niet wijten dat er menschen zijn die direct antwoord wenschen, bouwmeesters die niet weten dat hydr. en waterkalk hetzelfde is; onderteekenaars van brieven, die zich P. noemen en analyses wenschen van carbolineum enz. enz., en de heer V. d. Kloes staat maatschappelijk te hoog om weêrleggingen te kruiden met verdachtmaking, alleen omdat ik mij ontstemd heb gevoeld door de manier van antwoorden. Ik neem nog even de vrijheid den heer V. d. K. te wijzen op eene kleine onjuistheid in de berekening, die echter groote gevolgen heeft. Een hectoliter Josson weegt 130 ko. en die cement wordt bij groote partijen tegen ƒ17.50 de 1000 ko. verkocht, waardoor de hectoliter op ƒ2.27 en niet op ƒ4.50, zooals de heer V. d. K., schrijft komt te staan. Laatstgenoemde prijs is zelfs veel te hoog voor een vat. Weet de hr. V. d Kl. dit niet?

Een specie van 2. schelpkalk, 1. P. C. en 3. zand komt op f 0,88 per HL. en niet f 1.50 zooals Z.Ed. schrijft. Waarschijnlijk heeft menig lezer van dit stuk die opmerking ook gemaakt.

Wat verder betreft het insluiten van een postzegel voor antwoord, eerlijk gezegd heb ik dit uit beleefdheid gelaten. Ik weet niet of de heer V. d. K. „de groene" leest. Daarin kwam vóór enkele weken een zeer aardige verhandeling over dit onderwerp voor.

Dat de heer V. d. K. mij f 5 vroeg om mij af te schrikken, ik beken het eerlijk, van die wijze van doen niets te begrijpen.

Doch waartoe langer over de bewuste stukken gesproken. Ik laat aan de lezers van *De Opmerker* en *De Ambachtsman* gaarne het oordeel over en vermeen dat er reeds veel te veel geschreven is over een antwoord dat de heer V. d. K., evenals ieder ander dat gedaan zou hebben, met vijf woorden had kunnen afmaken.

Onder dankzegging enz.

A. R. Freem.

De Redactie is van meening dat de questie thans voldoende is toegelicht.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

Vergadering van Woensdag 21 *October* 1896.

Op deze vergadering werd, na lezing der notulen, mededeeling gedaan dat de heer De Bazel zijne benoeming heeft aangenomen als afgevaardigde in zake het afleggen van proeven van bekwaamheid door ambachtslieden, te behandelen door de Maatschappij van Nijverheid.

De teekeningen van de in aanbouw zijnde St.-Bavokerk te Haarlem waren in het lokaal aanwezig, maar de heer Joseph Cuypers was verhinderd om de toegezegde toelichting te geven en werd vertegenwoordigd door den heer Jan Stuyt, die de Vergadering in kennis stelde met een artikel uit *De Tijd*, waarin de heer Cuypers het gebouw in hoofdtrekken beschreven heeft.

Het enorme gebouw heeft een lengte van pl. m. 100 M. en een breedte van pl. m. 63 M. De hoofdvorm is een kruis; een schip van 13 M. breedte, wordt aan beide zijde geflankeerd door beuken van 10 en 6 M. spanning.

Het betrekkelijk gering verschil van schip- en beukspanning geeft een weinig het idée van een hallenkerk. De spanning van 13 M. is zeer groot en staat gelijk aan die van de grootste kathedralen in het buitenland. De gewelven zijn alle van baksteen en ook de zware pijlers zijn van hetzelfde materiaal opgetrokken. De hoogte van de gewelven is betrekkelijk gering, want de onderkant sluitsteen ligt pl. m. 22 M. boven den vloer; volgens de mededeeling van den heer Stuyt is dit gedaan met het oog op de omstandigheid, dat de pijlers van baksteen werden opgetrokken, en dit metselwerk eerder aan verschuiving onderhevig is als pijlers van gehouwen steen, waardoor men in de hoogte beperkt was.

De bouw bepaalt zich voor het oogenblik tot het koor met zeven nisvormige altaren en het schip tot het transept, zoodat hiermede nog slechts het kleinste gedeelte tot stand komt.

Een prachtige verzameling van bestek- en detailteekeningen, alsmede van photo's van reeds uitgevoerd werk, maakte deze mededeelingen zeer belangwekkend, zoodat het applaus en een hartelijk woord van dank aan den heer Stuyt volkomen op hun plaats waren.

Ingekomen was een vraag: „Welke eischen stelt een bouwkundige aan het onderwijs voor jeugdige ambachtslieden, met betrekking tot het handteekenen?" Met de beantwoording van deze vraag in het Genootschapsorgaan zal de heer M. de Jongh zich belasten.

Verder circuleerde het laatst verschenen nummer van het tijdschrift voor vercieringskunst.

Ten slotte deelde de Voorzitter mede, dat door de heeren J. van der Endt & Zoon een bouwkundig werk uitgegeven zal worden, bestaande uit 50 platen, waarvoor een prijsvraag uitgeschreven zal worden. Elk ontwerp, dat naar de meening van de Jury waardig is om opgenomen te worden, ontvangt eene beloooning van ƒ10. De keuze van de Jury was opgedragen aan het bestuur van „Architectura et Amicitia" dat daartoe de heeren W. Kromhout Czn., H. G. Jansen en De Bazel benoemde.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Arnhem.

Vergadering van Woensdag 21 *October.*

De Voorzitter sprak bij den aanvang van de winterbijeenkomsten een woord tot opwekking, en vertrouwde dat elk der leden ertoe zou bijdragen om deze samenkomsten nuttig en aangenaam te doen zijn.

Ingekomen was een exemplaar van de in het voorjaar herziene wet der Maatschappij, waarvan de gewijzigde artikelen, op de afdeelingen betrekking hebbende, werden medegedeeld.

De secretaris bracht een nauwkeurig verslag uit van de gehouden excursie naar het kasteel te Heeswijk en de heer A. R. Freem hield een lezing over het bloeitijdperk van de Duitsche Renaissance, haar ontstaan, hare voortbrengselen en haar verval, waarbij uitgebreide mededeelingen gedaan werden omtrent den vakwerkbouw van het romantische stadje Hildesheim. Een en ander werd toegelicht door een kunstbeschouwing uit het werk „Denkmäler Deutsche Renaissance".

De antwoorden op de prijsvragen, in 1895 door de Maatschappij uitgeschreven, waren ter bezichtiging gesteld.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, den 31en Augustus 1847 opgericht, viert het volgende jaar zijn vijftigjarig bestaan. De Raad van Bestuur, vermeenende dat het de algemeene wensch is dien dag op waardige wijze te herdenken, heeft de hulp der leden ingeroepen om een gedenkboek in groot quarto formaat, als blijvende herinnering aan de feestelijkheid samen te stellen. In dit gedenkboek, in artistieken vorm gestoken, zouden de portretten der oprichters van het Instituut, eene opgave van al de leden sedert de oprichting en een geschiedkundig overzicht kunnen worden opgenomen.

De waarde van het werk zou belangrijk verhoogd worden, indien daaraan voor elken van de vele takken der ingenieurs-wetenschap een overzicht van de ontwikkeling in de laatste vijftig jaren kon worden toegevoegd, en met het oog hierop zijn de leden door den Raad van Bestuur uitgenoodigd hunne medewerking te verleenen.

Ten einde de belangstelling, die het Instituut in het buitenland geniet, te verlevendigen, zal door den Raad van Bestuur onder elke bladzijde in kleine letter eene overzetting in de Fransche taal worden gevoegd.

— Het door den beeldhouwer A. W. M. Odé Jr. te 's-Gravenhage vervaardigd marmeren borstbeeld van Richard Hol is voltooid en zal binnenkort in 's Rijks Museum worden geplaatst.

— Het bestuur van den Nederlandschen Aannemersbond heeft tot de 2de Kamer een adres gericht, waarin de aandacht wordt gevestigd op de zesde afd. van Boek III, zevenden Titel van het Burg. Wetb., waarbij de aannemer, in vergelijking van andere industrieelen en kooplieden, buiten het gewone recht wordt gesteld. Het beleefde verzoek wordt gedaan:

1o. de Ministers erop te willen wijzen, hoe zonderling een feit het is dat, waar de aanbestedingen, welke van hunne departementen uitgaan, toch alle geacht worden te zijn die van het rijk, er in de administratieve voorschriften der A. V., welke op die aanbestedingen van toepassing zijn, niet alleen een groot verschil bestaat, maar dat zij ook in menige bepaling een verouderde willekeur aantoonen, die niet vereenigbaar is met de groote beginselen, welke aan den modernen Staat, diens wetgeving en administratief beheer moeten ten grondslag liggen.

2o. een commissie van vakmannen, waarin ook de aannemer een plaats verlangt, te willen benoemen, welker taak het zal zijn, de „Algemeene Voorwaarden" nauwkeurig te herzien, deze zooveel mogelijk met elkander in overeenstemming te brengen en desbetreffende den hoofden der departementen voorstellen te doen.

Haarlem. In de deze week gehouden vergadering van het departement van de Ned. maatschappij tot bevordering van nijverheid, reikte de voorzitter, Mr. Joh. Enschedé, plechtig de premie, uitgeloofd van wege het Thiemefonds, uit aan den heer H. Kakelkoren, leerling aan de school voor kunstnijverheid alhier. De bekroonde werd ook door de leden gelukgewenscht.

— In het Museum van Kunstnijverheid zal in het begin van het volgende jaar een belangrijke tentoonstelling gehouden worden van teekeningen en ontwerpen van Engelsche kunstenaren, waaronder werk van Morris, Walter Crane, Richelle, the Birmingham Guildschool en anderen vertegenwoordigd zijn.

Deze tentoonstelling zal zeker bij de Nederlandsche artisten en bij hen, die de Engelsche versieringskunst naar waarde weten te schatten, veel belangstelling wekken.

Dordrecht. De Vereeniging „Voor Vak en Kunst" heeft een prijsvraag uitgeschreven voor een reclame-biljet, ten doel hebbende, door een sobere maar pakkende voorstelling de aandacht van het publiek te vestigen op de Nationale Tentoonstelling voor Nijverheid en Kunst, door die vereeniging gedurende de maanden Juni, Juli en Augustus 1897 te Dordrecht te houden.

Het programma komt onder de rubriek „Prijsvragen" voor.

— In de commissie voor Oude Nijverheid en Kunst van de hier in 1897 te houden tentoonstelling zullen als adviseerende leden zitting nemen de heeren Jhr. Mr. Victor De Steurs, referendaris van de afdeeling Schoone Kunsten, en Jhr. Van Riemsdijk, adjunct-directeur van het Rijks-museum van Geschiedenis en Kunst te Amsterdam.

's-Hertogenbosch. De Kamer van Koophandel en Fabrieken heeft het initiatief genomen om hier-ter-stede in den zomer van 1897 een tentoonstelling van nijverheid en kunst, en waarschijnlijk ook tevens een landbouwtentoonstelling te houden.

Reeds is overleg met het gemeentebestuur en met eenige voornaame industriëelen gepleegd, en is het plan in groote trekken vastgesteld. Het noodige waarborgfonds is gegarandeerd.

Baarn. De heeren Hofstede Crul, ingenieur te Borne, en J. W. Fransen van de Putte alhier hebben den Raad concessie gevraagd tot het aanbrengen van electrische verlichting in die gemeente, benevens het spannen van draden langs de gemeentewegen. Ook anderen hebben concessie gevraagd.

— De voordracht voor de betrekking van hoofdingenieur van den provincialen waterstaat in Groningen bestaat uit de heeren J. M. W. van Elzelingen, ingenieur van den provincialen waterstaat in Zeeland; J. Nelemans, ingenieur van 's Rijks waterstaat te Neuzen, en A. C. Burgdorffer, 1e luitenant-ingenieur te Beverwijk.

— Aflevering 10 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Onkruid, door G. A. Kuyk. — Bezoek aan een Java-suikeronderneming, door J. van Moll. — De gistingverschijnselen, door Dr. A. J. C Snijders. — Een merkwaardig electrisch luchtverschijnsel, door Chr. A. C. Nell. — De beteekenis van de Röntgen'sche stralen voor de diagnose van inwendige ziekten, door Dr. R. G. Rijkens. — Fridtjof Nansen's pooltocht, door A. D. Hagedoorn. — De technische Acetyleenbereiding, door Dr. L. Bleekroode. — Boekaankondiging. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

benoemd tot machinist 2de kl. de machinist 3e kl. J. F. Neyndorff; tot opzichter 1e kl. en toegevoegd aan den chef der werken aan de Solorivier de ambtenaar op non-activiteit J. Kranendonk; tot opz. 2e kl. en geplaatst in de res. Bagelen de ambt. op non-activiteit A. Th. Coorengel;

overgeplaatst: van de res. Bantam naar de res. Benkoelen de opzichter 3e kl. A. Meyboom; van de lijn Probolinggo-Panaroekan naar de lijn Batavia-Bantam de tijdelijk opzichter 3e kl. W. Forbes;

verleend een tweejarig verlof aan den hoofdingenieur 2e kl. S. J. Numans.

— Door den resident ter Oostkust van Sumatra is aan den opzichter 3e kl. bij den waterstaat J. Ch. Swaab machtiging verleend om al dadelijk, zonder de regeerings-beschikking op het door hem ingediend verzoek om buitenlandsch verlof af te wachten, naar Europa te vertrekken.

— Jhr. O. J. A. Repelaer van Driel, Rijks-ingenieur bij den Raad van Toezicht op de spoorwegen, is benoemd tot administrateur van het kroondomein.

— De kunstschilder Jan M. ten Kate Mzn. te 's-Gravenhage is overleden. De laatste eer werd den vroeg ontslapen kunstbroeder door het Genootschap „Pulchri Studio" en tal van kunstvrienden bewezen.

— De kunstschilder Taco Mesdag is benoemd tot Ned. Regeerings-commissaris voor de afd. Schoone Kunsten van de in 1897 te Brussel te houden tentoonstelling.

— De gemeenteraad van Scherpenisse heeft benoemd tot opzichter de heer J. v. d. Velde aldaar.

— De heer H. Schut te Amsterdam is benoemd tot onderwijzer in het verven en decoratieschilderen aan de Ambachtsschool te Groningen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Militair opzichter der Genie in N-I. Voor 3 vacaturen zal een examen worden afgenomen, waartoe gegadigden, minstens 20 jaar oud en beneden den leeftijd van 30 jaren, zich vóór 31 October per request tot het Departement van Oorlog moeten wenden. *(Zie advert. in no. 42).*

— Eerste opzichter aan de gasfabriek te 's-Gravenhage. Minimum salaris f 1400. Adres op zegel vóór 1 Nov. aan Burg. en Weth. ter secretarie, 3e afd. Inl. bij de directie der gasfabriek dagel., van 9—12 uren.

— Agenten gezocht door eene firma handelende en gros in bouwmaterialen. Adres lett. G. P. Bureau dezes. *(Zie advert. tusschen de aankondigingen in no. 42.)*

— Ingenieur aan de gasfabriek te Gent (België). Candidaten moeten bekend zijn met de gasnijverheid, minstens 28 jaar oud zijn en Vlaamsch en Fransch kennen. Adres vóór 1 Nov. aan den bestuurder der gasfabriek.

— Teekenaar, die vlug kan detailleeren, bekend met sluizenbouw. Adres: den Ingenieur van Delfland, te Delft.

— Opzichter-teekenaar, bekend met terreinwerkzaamheden en spoorwegbouw. Adres lett. M. O, Bureau *De Ingenieur*, 's-Gravenhage.

— Technicus, belast met opzicht over timmerlieden, ververs, metselaars, allen werkende met patiënten aan het onderhoud van het gesticht met bijbehoorende gebouwen, over de werklieden en patiënten, uitoefende het bedrijf van land- en tuinbouw, benevens veeteelt. Kennis van bouwkundig teekenen is vereischte. Salaris *f* 400 met volledig pension, enz. aan het Rijks-krankzinnigengesticht te Medemblik. Sollicitanten in persoon op 27 of 28 Oct., van 10 tot 12 of 3 tot 5 uur.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende maten kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.)

— Een theoretisch en practisch ontwikkeld bouwkundig opzichter-teekenaar wenscht plaatsing. Adres onder no. 17 Bureau dezes.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS DER GEMEENTE *ARNHEM*, zullen ***Zaterdag 7 November 1896***, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek N°. 18.

Het leveren van ± 50 M³ Hout aan Balken, Ribben en Dekplanken voor de Schipbruggen te Arnhem en te Westervoort.

Inlichtingen: alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur aan het bureau Gemeentewerken in de *Kadestraat;* bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet à *f* **0.50** verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Gebr. VAN DER VLIET,

IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM.*

Staaf-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer enz.

STALEN BALKEN en BALKIJZER in verschillende profielen en lengten.

Vijzen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede **Christiania Ster Hoefnagels.**

L. van der Hoorn,

DONKERSTRAAT 17. UTRECHT.

Fabriek van ELECTRISCHE SCHELLEN, NUMMERBORDEN, TELEPHONEN, BLIKSEMAFLEIDERS enz.

Complete installatiën voor GALVANOPLASTIEK, VERNIKKELEN, VERGULDEN, VERZILVEREN enz.

DYNAMO'S, ELEMENTEN, SLIJPSCHIJVEN, CHEMICALIEN, APPARATEN enz.

Begrootingen, Prijscouranten enz. gratis.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen genieten zeer ruime provisiën.

Harden en Halfharden STEEN VAN LA FORÊT DE MORLEY

levert voordeelig bewerkt

ARMAND VAN WYLICK,

Namur.

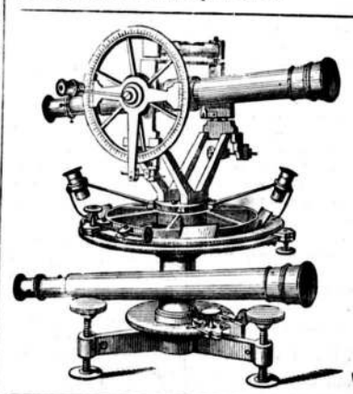

BECKER & BOUDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN **WATERPAS- HOEKMEET-** EN ANDERE **INSTRUMENTEN,** voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

J. BELTMAN JWz., Deventer. Handelskade.

Fabrikant in Molenwerken.

SPECIALE INRICHTING voor: { MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN. OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.

LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.

LEVERING VAN MOLENBENOODIGDHEDEN, OLIE- EN GASMOTOREN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°44 — ZATERDAG, 31 Oct. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15

IN GELDERLANDS HOOFDSTAD.

De fraaie, rijk geïllustreerde Gids voor Arnhem en Omstreken, uitgegeven door de Vereeniging tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer zegt: „Het karakter van Arnhem is dat eener vroolijke, bloeiende stad uit den nieuweren tijd. Het oud-Hollandsche karakter is echter geheel te loor gegaan. Toen in 1853 besloten werd de laatste wallen en binnengrachten, die nog aan de vesting herinnerden, te slechten en te dempen en in plantsoenen en pleinen te herscheppen, werd de buitenstad dusdanig veranderd en verfraaid, dat de bewoners der binnenstad begrepen niet achter te kunnen blijven. Daarbij kwam dat de sterke toeneming der bevolking (in 1825 telde Arnhem 10,231 inw., in 1853 nog slechts 19,298, in 1870 reeds 33,000, nu 51,687 inw.) meerdere welvaart aanbracht en de neringdoenden zich daardoor in de gelegenheid zagen gesteld de oude pittoreske geveltjes en puien te vervangen door moderne bouwsels, als aan zoovele steden, welke in deze periode zich ontwikkelden, haar eigenaardigheid ontnomen hebben".

Het hier opgemerkte zal ieder bezoeker van Arnhem als volkomen juist moeten erkennen. De „moderne bouwsels", tusschen 1860 en 1880 ontstaan, zijn in Gelderlands hoofdstad, wier ontwikkeling voornamelijk in dat tijdperk valt, talrijker dan elders. In dien tijd was het pleisteren algemeen gebruikelijk; voor versiering werd een keus gedaan uit de „ornementen", die bij den terra-cotta-handelaar in voorraad waren; van een oordeelkundig gebruik der bouwstoffen had men geen begrip.

Vandaar dat Arnhem op den hedendaagschen architect den indruk maakt van vervelende onbelangrijkheid, want, ofschoon in den laatsten tijd sommige bouwwerken ontstaan zijn, die van een beter willen, ten deele ook van een beter kunnen blijk geven, deze laatste zijn toch tot dusverre te gering in aantal om op het karakter van het geheel een noemenswaarden invloed uit te oefenen.

Onder die betere gebouwen valt al dadelijk bij de aankomst in het oog dat voor den Pakketpostdienst, oostelijk van het station gelegen; ofschoon misschien wat stijf van hoofdlijnen, vertoont het menig interessant detail. Welk een verschil met het stationsgebouw zelf, dat treurig staaltje van waterstaatsstijl!

Op het Nieuweplein trekt een kerkgebouw onze aandacht, de in 1864 gestichte R.-K. St.-Eusebiuskerk. De Gids zegt dat zij „in Gothischen bouwtrant is opgetrokken". Maar de bouwmeester die haar deed verrijzen, had van dien stijl niet veel begrip; vooral het constructieve beginsel, waarvan de Gothiek uitgaat, is hier ten eenenmale miskend. Hoezeer sinds de bouwkunst vooruit is gegaan, blijkt wel het best door vergelijking met de twintig jaar later gestichte R.-K. bijzondere school in de Jansstraat, wier gevel onder de gelukkigste mag geteld worden, die Arnhem heeft aan te wijzen. Ook het nieuwe postkantoor is blijkbaar van een bekwame hand afkomstig; ware het geheel niet al te Brandenburgsch van karakter, het zou nog beter dan thans in het kader eener Hollandsche stad passen.

Vroeger moet hier de omgeving heel wat schilderachtiger geweest zijn dan tegenwoordig. De St.-Janskerk, een eigenaardig kruisgebouw met twee Romaansche torens en een zeer origineel 13e-eeuwsch portaal daartusschen, de St.-Janspoort, die met haar toren en kanteelingen aan Neurenberg herinnerde, zijn helaas reeds lang afgebroken. Men moet ze echter op 18e-eeuwsche prenten hebben gezien om te betreuren dat daarvoor niets in de plaats is gekomen dan de in 1838 gebouwde „koepelkerk", een werk zoo droog als gort.

Nu door de Jansstraat de Rijnstraat bereikende, zien wij daar een 16e-eeuwschen gevel van gebakken en gehouwen steen, doch met moderne pui. Deze

gevel is wel de eenige, die een denkbeeld geeft van den rijkdom en de schilderachtigheid waardoor Arnhem's burgerwoonhuizen-architectuur weleer placht uit te munten. Het wijnpakhuis, dat vroeger het St.-Pietersgasthuis was, is te zeer gerestaureerd dan dat het ons in gedachten naar de 15e eeuw zou kunnen verplaatsen. Een winkelgevel in de nabijheid is een fraai staaltje van Arnhem's herlevende bouwkunst; ook een andere in aanbouw en blijkbaar op de middeneeuwen geïnspireerd, belooft veel goeds.

En nu gaan wij door Arnhem's winkelstraten wandelen, wier uitstallingen terecht vermaard zijn. Gelukkig is het, dat het fraais, voor de winkelramen te zien, de aandacht van den voorbijganger zoo geheel in beslag neemt, dat hij voor de gevels geen oog meer heeft. Want de architectuur is hier de moeite van het aankijken niet waard. Een aardige gedachte vindt men haast niet; toch schijnt er beterschap te zullen komen, want in de beschilderde friezen van een sigarenwinkel op den hoek der Bakkerstraat meenen wij een belofte te mogen zien.

Ook de Bakkerstraat trekt niet door architectonisch schoon den wandelaar aan. Wij gaan daarom de Turfstraat in, waar op den hoek van de Markt het waaggebouw ons een staaltje van 18e-eeuwschen stijl te zien geeft. In tamelijk strengen Rococo-trant ontworpen, heeft dit gedenkteeken een zekere soliede deftigheid, die het karakter van den stichtingstijd goed weerspiegelt.

En nu zijn wij op de Markt, die vroeger een veel fraaier aanblik moet hebben opgeleverd dan thans. De Sabelspoort sloot aan de Rijnzijde, door geestige topgeveltjes geflankeerd, het geheel op pittoreske wijze af. Waar nu het Hotel des Pays-Bas een leelijke nieuwerwetsche pleistervlek in het ensemble is, vond men toen een aardige huisjes-verzameling, met een lage overdekte hal, door kolommen gedragen, daarvóór. En waar nu het Gouvernementsgebouw en het Paleis van Justitie hun dorre vroeg-19e-eeuwsche vormen achter boomen verschuilen, stonden toen het Prinsenhof en het Oude Hof, en zetten door hun grillige topjes en torentjes aan de Markt een levendigheid bij, die nu helaas ver te zoeken is.

Alleen de Groote of St.-Eusebiuskerk is nog vrij wel in den toestand van een eeuw geleden. In 1452 begonnen, is zij hoofdzakelijk van gebakken steen gebouwd; wel zijn talrijke ornementen van gehouwen steen aangebracht, doch daar die blijkbaar niet van het beste materiaal werden vervaardigd, zijn ze meestal tot onkenbaar wordens toe verweerd. De plattegrond der kerk vertoont een kruis, dat, daar koor en schip niet bijzonder lang zijn, bijna gelijke armen heeft. Als basiliek gebouwd, onderscheidt de kerk zich door breede en hooge zijbeuken, wier steil omhooggaande daken oorzaak zijn geweest, dat de vensters van den middenbeuk slechts betrekkelijk kleine afmetingen konden verkrijgen. Zeer eigenaardig is een portaal, westelijk van den zuiderkruisbeuk gelegen. Toen het nog in welstand was, moet het met zijn rijke plastische versiering een fraai effect hebben opgeleverd.

De kerkbouwers hebben een ongemeen zwaren toren aan de westzijde geplaatst, doch zij konden dien niet verder brengen, dan tot den eersten trans. Of zij zich het bovengedeelte wel zóó gedacht hebben, als het in de 17e eeuw werd uitgevoerd, mag met grond betwijfeld worden. De stijve pilaster-architectuur van het achtkant, de gedrukte vorm der spits zijn zeker met hun bedoelingen in strijd.

Men is nu bezig de kerk te restaureeren, en heeft een aanvang gemaakt met het aanbrengen der steunbeeren en schraagbogen aan de noordoostzijde van het koor, waarschijnlijk om het koor te kunnen overwelven. Het is te hopen, dat met men bij de restauratie met piëteit moge te werk gaan, opdat het bouwwerk, nu in zijn vervallen toestand zoo schilderachtig, niet dat fonkelnieuwe aanzien verkrijgt, dat bij de beschouwing van vele gerestaureerde kerken zoo onaangenaam treft.

Doch gaan wij nu het gebouw binnen, na eerst bij den koster ons penningske geofferd te hebben. Een juffertje ontsluit ons het heiligdom, diepe duisternis omgeeft ons, dan gaat er een deur open en . . . . hé, wat is dat? Wij waren vroeger al eens in de kerk geweest en hadden de herinnering behouden aan de heldere witheid, waardoor het interieur, als dat van alle Protestantsche kerken, zich kenmerkte. Maar nu was alles somber, grijs, haast zouden we zeggen vuil. Was dit de steen, die onder de pleister vandaan was gehaald? Wij traden nader, maar neen, de steen was het niet, doch alles bleek met een grauwachtig sopje besmeerd te wezen, waarin enkele roode lijnen, hier en daar wat kleur op sommige gebeeldhouwde details en eenige opgehaalde muur- en gewelfschilderingen een vreemd figuur maakten.

Wat heeft men toch bedoeld, toen men de kerk met dit vuile sopje ging besmeren? Meende men haar daardoor haar oorspronkelijk aanzien te geven? Maar dan was men geheel en al mis, want de Nederlandsche kerken werden ook reeds lang vóór de Reformatie... gewit! Men leze slechts wat daaromtrent de eerwaarde heer J. J. Graaf, thans deken en pastoor te Ouderkerk aan den Amstel, in het vierde deel van de Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem schreef, naar aanleiding van de St.-Bavokerk der Spaarnestad.

„Muurschilderingen", zegt hij, „werden er tot nu toe geene andere dan alleen *in het koor* voor den dag gebracht. Hoe gaarne wij ons overigens de *geheele kerk* zouden willen voorstellen in den kleurrijken gloed van beschilderde wanden, door de posten uit de registers wordt die voorstelling niet gewettigd. Zoo werd in 1438 de geheele kerk gewit, waarmede men 40 dagen lang bezig was. En dat het met echte witkalk geschiedde, blijkt mede duidelijk. In 1467 zien we het koor en den omgang witten, in 1535 werd de kerk bij vakken gewit, enz."

Zoo was het te Haarlem, zoo is het — de archieven kunnen daarvoor de bewijzen brengen — ook in de andere Nederlandsche kerken der middeleeuwen geweest. De mogelijkheid bestaat dat men, zooals bij de restauratie der St.-Bavokerk is geschied, reeds van den aanvang af de gehouwen steen ongewit heeft gelaten, doch de gepleisterde baksteen deed men in heldere blankheid glanzen.

Ook de muurschilderingen, die in de St.-Eusebiuskerk zijn voor den dag gekomen, werden slechts op enkele plaatsen gevonden, zoodat ook daar geen aanwijzing voor een *geheele* beschildering der kerk was te vinden.

Zooals wij reeds zeiden, zijn de muurbeschilderingen, die zich voornamelijk op de gewelven bevinden, naar hedendaagsch gebruik netjes opgehaald en bijgeschilderd. Waar zij aanstoot konden geven, is door een gordijntje de mogelijkheid aanwezig om ze aan puriteinsche blikken te onttrekken.

Maar waarom ze dan zoo netjes opgehaald, bijgeschilderd en voorgoed bedorven? Wat de heer Molkenboer laatst in *de Amsterdammer* schreef, naar aanleiding van het „restaureeren" van muurschilderingen in de Bossche St.-Janskerk is ook volkomen van toepassing op die der St.-Eusebiuskerk. „Al is het soms noodig", zoo lezen wij daar, „dat de bouwwerken, die ons uit vroeger eeuwen bleven, voor algeheelen ondergang dienen gevrijwaard te worden, door ze te restaureeren, door enkele oude brokken weg te nemen en daarvoor nieuwe in de plaats te stellen, niet altijd is dit voor de schilderingen waar, die thans nog getuigen van het kunnen onzer vaderen. Als van een Rembrandt de vernis een al te dikke laag geworden is, dient de schilderij schoongemaakt te worden. Als de verf afvalt, of het doek is vergaan, dan dient het kunstwerk te worden verdoekt; soms is een nieuwe lijst noodig, maar wie denkt eraan om zoo'n schilderij een beetje te gaan opfrisschen, door het over te gaan schilderen? Dat doet niemand en het is ook vroeger maar weinig vertoond in onze musea van 17e-eeuwsche kunst. Maar 't schijnt een gewoonte voor schilderingen, die van nog vroegeren tijd dagteekenen en die het ongeluk hebben niet op doek te zijn geschilderd doch onder een kalklaag verborgen gebleven te zijn. Maar waarvoor, zou men willen vragen, dient een andere behandeling van deze twee kunstwerken? Als een Rembrandt gerestaureerd moet worden, haalt men er de te dikke laag vernis af, waarom is dan een vijftiende-eeuwsche muurschildering niet voldoende gerestaureerd, d. w. z. in haar oorspronkelijken staat hersteld, als zij van die witte kalklaag ontdaan is en zich vertoont, zooals ze na eeuwen nog gebleven is?"

De heer Molkenboer had het geluk de Bossche schilderingen vóór de restauratie te zien en hij heeft ze dus nog kunnen bestudeeren, vóór ze ten eenenmale bedorven waren. Wij hebben de Arnhemsche eerst te zien gekregen, nadat de vandalen aan den gang waren geweest. Eén tafereel, achter in het koor, schijnt tot dusverre aan den restaurator ontsnapt, doch het is zorgvuldig met papier overgeplakt, opdat toch vooral niemand het zien zou. Maar op de overigen past volkomen wat de heer Molkenboer schreef: „Men heeft gemeend de duidelijkheid der voorstellingen te bevorderen door een overschildering, De lijnen zijn één voor één opgehaald; de tafereelen zijn er nu belangrijk duidelijker, frisscher, helderder en leelijker door geworden; men kan gerust zeggen dat het geheel vernieuwd is". En de figuren op de gewelven van den koortrans zijn door den restaurateur zoo netjes opgeknapt als maar verlangd kan worden.

Indien het interieur van de kerk restauratie van noode had, wat nog volstrekt niet vaststaat, waarom heeft men er zich dan niet toe bepaald om de bergsteen van witsellagen te ontdoen en het pleisterwerk overigens bij te witten, met uitsparing der muurschilderingen, waar die voor den dag kwamen? Nu toch de gordijntjes tot het verbergen der tafereelen gemaakt moesten worden, was het waarlijk niet noodig, tot overschildering en dus tot geheele vernietiging over te gaan!

Maar niet alleen is het jammer, dat door de grauwe tint het kerk-interieur bedorven is, ook de wijze waarop predikstoel, banken enz. geplaatst zijn, mag met het volste recht ongelukkig genoemd worden.

Van het vroegere kerkmeubilair herinneren wij ons geen andere bijzonderheden, dan dat de predikstoel een goed werk uit het midden der 17e, het orgel een fraai stuk uit het laatst der 18e eeuw was. Van de banken heeft geen enkele toen indruk op ons gemaakt, zoodat het mag aangenomen worden, dat die geen bijzondere kunstwaarde hadden, te meer, daar ook Galland in zijn kunsttopographie ze niet vermeldt. Het is dus begrijpelijk, dat vernieuwing der gestoelten enz. noodig werd geacht. Maar met die vernieuwing is een geheele verandering van de mise-en-scène, als wij dit zoo eens noemen mogen, gepaard gegaan. Want terwijl vroeger, als overal elders, de predikstoel tegen een der pijlers van het schip was geplaatst, bevindt die zich nu tegen den Z.-O. pijler van het kruis. Daardoor is ook het (nieuwe) doophek op een zeer ongewone plaats terecht gekomen en heeft de geheele kerk iets zeer ongezelligs gekregen, terwijl de nieuwe inrichting geen voordeelen boven de oude schijnt op te leveren. Banken en doophek zijn in de zoogenoemde „Delftsche" Renaissance gehouden, wier kunstwaarde een volgend geslacht moge beoordeelen.

Als het Rijk gerestaureerd heeft, dan is daarover dikwijls, en vaak terecht, de staf gebroken. Maar de restauratie der Arnhemsche kerk geeft duidelijk blijk dat ook, als het Rijk buiten spel blijft, restaureeren met bederven gelijk kan staan. „*Hands off*" is nog maar altijd het beste. Moge men dit inzien vóor er zooveel gerestaureerd is dat er niets meer te bederven valt.

Op het oogenblik van ons bezoek waren een paar witjassen aan het afgieten van het zoo interessante monument van Joost Sasbout, dat met zooveel waarschijnlijkheid aan Colijn van Kamerijck wordt toegeschreven en dat wij in 1887 afbeeldden. Is dit ook het voorspel eener restauratie? Wij hopen het beste!

Het vermaarde Duivelshuis achter de St.-Eusebiuskerk is thans door een houten betimmering geheel aan het oog onttrokken. Wat gebeurt daar achter? Wij houden ons hart vast. Want al is het gebouw, vooral door de vertimmeringen in 1818 en 1830 zoo gehavend dat het haast onkenbaar is, door een slecht begrepen restauratie kan nog veel worden bedorven. Wie het bewijs wil zien, ga maar eens naar de St.-Walburgskerk, die thans weder voor den Katholieken eeredienst gebruikt wordt, na meer dan twee eeuwen als pakhuis gediend te hebben.

En nu weer de markt over naar de Sabelspoort. Ook zij wordt thans gerestaureerd, doch het is nog niet te zien wat er van de restauratie terecht zal komen. Een paar torentjes trekken in de nabijheid de aandacht; zij behooren tot het nieuwe archiefgebouw, in 1879 opgetrokken naar de plannen van Jan Springer, die toen neiging scheen te hebben meè te trekken aan den zegewagen der officieele kunst. Maar als de wilde paarden der Pampa's, hij was niet voor het gareel geschikt, en zoo werd hij dan ook gauw afgespannen om door makkere beestjes te worden vervangen. Het gebouw draagt duidelijk den stempel van een zeker dualisme. Men ziet er de officiëele Rijks- en Hoofdstad-architecturen van een twintig jaar geleden tot een mariage de raison vereenigd.

En nu wandelen wij den schoonen Singel langs, om zoo op het Velperplein te komen. Hier vraagt in de eerste plaats het gebouw, aan de Muzen gewijd, onze aandacht. Een fraaie schepping kan het moeilijk genoemd worden; wat het meeste hindert is de wanverhouding tusschen het betrekkelijk lage gebouw en de kolossale Philibertkappen. Het is waar, dat de Fransche Renaissance van 1550—1650 haar gebouwen vaak in dezelfde verhoudingen heeft ontworpen, doch dan was er toch steeds meer overeenstemming tusschen beneden- en bovendeel. Het blijft altijd een moeilijk vraagstuk om een gebouw, waarvoor een groot oppervlak gevraagd wordt en slechts een beperkte som beschikbaar is, zóó te maken, dat het uit een esthetisch oogpunt voldoet. Want, daar van lengte noch breedte iets afgenomen kan worden, is de bouwmeester dan verplicht de hoogte te beperken. En

een te laag gebouw is door geen kappen, torentjes of wat dan ook goed te maken. Zoo komt het dan ook dat Musis Sacrum als kunstwerk de vlag moet strijken voor het daartegenover liggend tram-wachtgebouwtje, dat in allen deele geslaagd genoemd mag worden.

Aan het begin der Steenstraat vinden wij de R.-K. St.-Maartenskerk. De Gids zegt ons, dat zij in 1864 gesticht is, dus gelijktijdig met de vroeger genoemde R.-K. St.-Eusebiuskerk aan het Nieuweplein. * Maar het schijnt ons, dat hier een geheel ander bouwmeester aan het werk is geweest. Want ofschoon hij zich ook door de middeneeuwsche traditiën heeft laten leiden, heeft hij, door zich uitsluitend tot gebakken steen te bepalen en het eigenaardig karakter van dit materiaal steeds in het oog te houden, een zeer bevredigend werk geleverd. In zijn ijver voor de waarheid is hij, zoomin als zijn middeneeuwsche voorgangers, zoo ver gegaan om ons van binnen de gevoegde steentjes te laten zien, die thans in R.-K. kerken veelal voor plegen te komen.

De Steenstraat levert verder niet veel merkwaardigs op. Maar zij leidt naar den Velperweg en naar de schoone wandelingen, die thans, nu het loof der boomen zijn rijkste schakeeringen vertoont, verlokkender zijn dan ooit. En daarom gaan wij nu dwalen in Arnhem's omgeving, die altijd nog verrukkelijk blijft, al is menig plekje door de villa's „die daar in deze eeuw zijn opgericht," bedorven. De kunst om architectuur en omgeving met elkaar in harmonie te brengen, welke b.v. de Engelschen zoo volkomen machtig zijn, schijnt te Arnhem, schoon zij er misschien wel bekend is, toch geen enkel beoefenaar te hebben gevonden.

Daarom is het maar het beste, om van de bouwvoortbrengselen uit den omtrek te zwijgen en ons tot het genieten van het landschapsschoon te bepalen.

AMSTERDAMSCHE WATERVERVERSCHING.

In ons nummer van 25 Juli dezes jaars bespraken wij de waterverversching van Amsterdam, naar aanleiding van een toen openbaar gemaakt rapport van den Directeur der Publieke Werken dier gemeente, waarin een oplossing van het vraagstuk werd aan de hand gedaan.

Wij eindigden toen: „De questie van de waterverversching te Amsterdam is zeer moeilijk. Het is te hopen, dat de tegenwoordige Directeur der Publieke Werken niet zal meenen, haar tot oplossing te hebben gebracht, want dan zal hem slechts teleurstelling wachten. Zijn systeem is wel goedkoop en als zoodanig zal het den stadsbestuurders wel toelachen. Doch alle waar is naar haar geld, want wat verkrijgt men? In den zoogenaamden stadsboezem blijft alles bij het oude, ja zelfs is voor een slechter toestand te vreezen, omdat het in te laten water door het uitmalen van vuil water te Zeeburg er niet verscher op zal worden. Zal er op den duur verbetering komen, dan kan de nieuwe Amstelschutsluis, die een deel van Amstellandsboezem bij den stadsboezem zal voegen, niet gemist worden, wat ook de tegenwoordige directeur moge beweren. Is die sluis er, dan kan men te Zeeburg aan het uitmalen gaan, om aan de westzijde water in te laten. Maar ook dan nog kan het lang duren, eer een volkomen bevredigende toestand zal bereikt wezen. Want, daar de waterverversching nu reeds zooveel jaren in de verkeerde richting geschied is, en nog geschieden zal, moet er heel wat vuil de stad door en weggevoerd zijn, alvorens er van versch water sprake zal kunnen wezen."

In het „Algemeen Verslag der Afdeelingen van den Gemeenteraad over de begrooting voor 1897" werden weer klachten over de waterverversching vernomen. De Memorie van beantwoording, door Burgemeester en Wethouders onlangs ingediend, staat uitvoerig bij die klachten stil. Maar het is eigenaardig, dat ditmaal een gansch andere toon wordt aangeslagen dan van den zomer, ofschoon toch aangenomen mag worden, dat een rapport van denzelfden deskundigen ambtenaar van toen ten grondslag heeft gediend.

Van het fameuze ververschingsplan, dat zonder sluis uitvoerbaar zou wezen, wordt ter nauwernood meer gerept. Dan volgt „Acht men nu den algemeenen huidigen toestand onhoudbaar, welk gevoelen echter (*sic*), ondanks plaatselijk ongunstige toestanden wel wat donker gekleurd (*sic*) toeschijnt, dan blijft geen keus over. De tot heden gevolgde ververschingswijze geeft wat zij geven kan. Men zal dus in dat geval tot omkeering van het stelsel moeten besluiten en ververschen van west naar oost. Blijkt deze wijze van ververschen proefondervindelijk de voorkeur te verdienen, dan zal, om haar zoo goed mogelijk aan haar doel te doen beantwoorden, *de bouw van eene Amstel-schutsluis noodig zijn*".

Dit is gansch wat anders, dan de zeer afkeurende critiek over het plan—Kalff, die de tegenwoordige Directeur drie maanden geleden ten beste gaf. Maar het mooiste komt nog. Men leest nu, en kan zijn oogen haast niet gelooven: „Deze omkeering, het stelsel—Kalff, heeft inderdaad *groote voordeelen*." En dan komt nog: „Op den duur zal omkeering van het stelsel, *met den bouw der Amstelsluis* niet kunnen uitblijven."

Inderdaad, hier is een omkeering als van een blad op een boom.

UIT AMSTERDAM.

Ofschoon ik, geachte redactie, mij beijverd heb om mijn laatsten brief zoo duidelijk mogelijk te schrijven, zoo blijk ik toch weinig calligrafisch talent te bezitten, want de zetter heeft mij allerlei dingen laten zeggen, die ik zóó niet bedoelde.

Het is zeker juist, dat er in de Amstelstad in den laatsten tijd heel wat *gebouwd* is, maar ik schreef *gebeurd*. Ook ontken ik niet, dat er in *leugen* gevaar is, maar mijn bedoeling was *leuzen* als gevaarlijk te brandmerken. In verband hiermede wordt het duidelijk, dat ik niet schreef: „Wie heeft die *eens* aangeheven," maar „wie heeft die *leus* aangeheven."

Deze zinstorende fouten meende ik te moeten herstellen.

Nu ik toch schrijf, wil ik nog even ter sprake brengen de aanbesteding der Genie, verleden week alhier voor de tweede maal gehouden, doch evenals den eersten keer mislukt. De Aannemersbond heeft nu zijn kracht getoond, een kracht die niet gering te schatten is en waarmede, als zij in dienst van goede doeleinden gesteld wordt, zeker verbetering van verkeerde toestanden te wachten is.

Het is mij niet mogelijk na te gaan, in hoeverre macht en recht in dit bijzonder geval zijn samengegaan. Al vanouds staat de Genie niet alleen bij de aannemers, maar ook bij de overige technici in een slecht blaadje, omdat de officieren, met hoeveel theoretische en abstracte kennis zij in hun studietijd ook worden volgepropt, met de practijk eerst kennis maken op een leeftijd, wanneer de mensch nu eenmaal niet meer geneigd is, om te gaan leeren. En het militaire systeem van zich, vóór alles, te „dekken", d. i. de verantwoording op de hoogeren in rang te schuiven, maakt dat de wijsheid, die een burger door de bekende „schade en schande" kan verkrijgen, den genieofficieren in den regel onthouden wordt. Gelukkig dat het burgerlijke element, dat naast het militaire bij de werken der Genie een rol speelt, af en toe de brug vormt, die theorie en practijk samenbrengt. Maar die brug bestaat dikwijls niet, en dan is er een kloof zóó diep, dat al menig aannemer daarin is gevallen, somtijds om er nooit weer uit te komen. En wanneer nu de aannemers, die tot dusverre door allerlei inderdaad draconische bepalingen verhinderd werden de kloof te dempen, hun kracht aanwenden om die beletselen te doen verdwijnen, dan hebben zij de sympathie van alle weldenkenden.

Maar het zijn sterke beenen, die de weelde dragen kunnen. De aannemersstand, tot dusverre dikwijls in de verdrukking, wordt zich plotseling zijn macht bewust, en ziet, dat hij, door eendracht sterk, den strijd kan aanbinden. Moge die strijd nu alleen gevoerd worden tegen algemeen erkende misstanden, doch moge de pas verkregen macht nimmer worden aangewend tot bereiking van minder edele doeleinden, als daar zijn opdrijving der prijzen of het uiting geven aan persoonlijke antipathieën.

PRIJSVRAGEN

Arbeidswoningen te Harlingen.

De Vereeniging tot verschaffing van betere en gezondere woningen aan den arbeidsstand te Harlingen, heeft een prijsvraag uitgeschreven, waarvan het programma in ons nommer van 30 Mei j.l. (bladz. 173) werd opgenomen en waarvoor de mededinging beperkt werd tot ingezetenen van Friesland.

Het bestuur, bijgestaan door de bouwkundigen P. van de Werf Jz., M. Lamminga en M. Hofstra, heeft den eersten prijs, ad *f* 100, toegekend aan den heer D. Meintema te Mantgum, en den tweeden prijs, *f* 25, aan den heer D. Monsma te Harlingen.

Bebouwing van een terrein met burgerwoningen.

De Vereeniging „de Friesche Bouwkring" te Leeuwarden schrijft eene prijsvraag uit van de bebouwing van blok 10 van het door het gemeentebestuur van Leeuwarden opgemaakte grondplan, ten zuiden van het Nieuwe Kanaal aldaar.

Het terrein moet ingedeeld worden voor burger- of ambtenaarswoningen van verschillende huurwaarden. De bouwkosten moeten varieeren van *f* 3000 tot *f* 5000.

De ontwerper is vrij in het toepassen van onder- en bovenwoningen, of wel voor ieder gezin afzonderlijke woonhuizen. Ook het projecteeren van één of twee verdiepingshuizen of wel van beide. Afwisseling, zoowel in indeeling der plattegronden als van de gevels, wordt wenschelijk geacht.

Er worden uitgeloofd een prijs van *f* 40 en eene premie van *f* 15, beiden met het diploma der Vereeniging.

De Jury bestaat uit de heeren L. M. Moolenaar, adjunct-directeur der gemeentewerken; J. P. Hazeu, architect, en G. Nijhuis, architect, allen te Groningen.

Ter mededinging worden alleen uitgenoodigd bouwkundigen, woonachtig in de provincie Friesland.

Het programma dezer prijsvraag met bijbehoorende situatieteekening is bij den Secretaris der Vereeniging, den heer H. Feddema Az. te Leeuwarden, verkrijgbaar.

GASTENTOONSTELLING TE GOUDA.

Op de gastentoonstelling te Gouda zijn de volgende prijzen toegekend:

Eerediploma's: J. J. van Bork, Amsterdam, voor gasgloeilicht; Nederl. Gasgloeilicht-maatschappij Dr. Carl Auer te Amsterdam, voor gasgloeilicht; George Wilson, Den Haag, voor fraaie inzending en verbeterd telwerk voor muntmeters; K. T. Henneman, Den Haag, voor koffiebranders; Gasmotorenfabriek Deutz, voor gasmotoren.

Gouden medailles: Internationale Machinehandel, Rotterdam, voor inzending alluminium-kookgereedschappen; C. A. Huygen, Rotterdam, voor installatie electrisch licht; W. G. Muyderman en Zoon, Zutfen, voor eigengemaakte gaskookfornuizen; G. Barger, Den Haag, voor Crossley-Otto-motoren; firma W. J. Stokvis, Rotterdam, voor verzameling wobbe en gletschertoestellen en badkachel; firma Van Leeuwen & van Loon, Gouda, voor Hugo Jonker's waterkokers, gasstrijk- en pletijzers.

Zilveren medailles: C. van Berkel, Gouda, voor cokesvulkachels; Charles Aves, Den Haag, voor gaslekontdekker; K. Jonker en Zoon, Gouda, voor vuurvaste uitbrandpotjes en materiaal voor vulkachels; Th. A. van Berkel, voor de geheele inzending; firma J. Witstijn, Rotterdam, voor geheele inzending; Kiderlen & Co., Amsterdam, voor gasmotor The Stockport; C. van Dillen en Zn., Gouda, voor koolteerdirivaten.

Bronzen medailles: N. S. Polak, Gouda, voor gasornementen en glaswerk; G. H. van Berkel, Gouda, voor inzending gasapparaten.

Eervolle vermelding: B. Hesselink, Waddinksveen, voor luchtgasapparaten Sirius, Grob en Co.

TENTOONSTELLING VAN BRANDBLUSCH- EN REDDINGSMIDDELEN TE ROTTERDAM.

Woensdag middag werd de Brandweer-tentoonstelling in tegenwoordigheid van een groot aantal autoriteiten, officieel geopend door den Burgemeester, den heer F. B. 's Jacob.

De Jury kende de volgende bekroningen toe.

Gouden medaille van den gemeenteraad voor volledigste inzending, A. Bikkers & Zn.

Grootste inzending handbrandsp., Gebr. Van Bergen, Heiligerlee, zilv. med. van de vereenig. van brandspuitmeesters.

Inzending reddingsladders, zilv. med. van spuit 16 aan Bikkers & Zn.

Gemeente-archief, archivaris J. H. W. Unger, verg. zilv. med. van hoofdlieden, voor inzending gemeente-archief.

V. d. Burg & Co., Rotterdam, verg. zilv. med. van de firma Buck & Elze, voor mooiste etalage.

Groep I. Stoombrandspuiten. Gasmotorenfabriek Deutz, filiale Amsterdam. Eenige prijs zilv. med., Verg. van Assuradeuren.

Groep II. Handbrandspuiten. A. H. & U. J. van Bergen, Heiligerlee. 1e prijs, med. Koningin. — A. Bikkers & Zn., Rotterdam, 2e prijs med. Kon. Regentes. — Rencker & Zn., Utrecht, 3e prijs, verg. zilver med., Verg. van Assuradeuren.

Groep III. Reddingsladders. A. Bikkers & Zn, Rotterdam, 1e prijs, verg. zilv. med., Rott. Brandw.-vereeniging „Vriendschap zij ons doel". J. L. Werner, 's-Gravenhage, 2e prijs, diploma en zilv. med.

Groep IV. Reddingstoestellen. A. Bikkers & Zn., Rotterdam, 1e pr,. gouden med., Rott. Brandw.-vereeniging Jan van der Heyden.

Groep V. Brandbluschmiddelen, uitgezonderd stoom- en handbrandspuiten. A. Bikkers & Zn., Rotterdam, 3e prijs: zilv. med. van den heer J. Schreuder. — Wijnmalen & Haussmann, Rotterdam. 1e prijs: zilv. med. Commissaris der Koningin Zuid-Holl. — Henri Huinck & Alex Imhofe, Rotterdam, 2e prijs: verg. zilver. med. Louis Dobbelman.

Groep VI. Werktuigen, toestellen en gereedschap behoorende bij brandspuiten.

A. Bikkers & Zn., Rotterdam: 1e prijs voor fakkels, zilv. med. v. G. H. Beijleveld, 2e pr., zilv. med. v. J. M. van Kempen, voor koppelingen; 2e pr. voor slangen. — P. Akkersdijk, 's-Gravenhage, 1e prijs, zilv. med., van brandspuit 25, voor straalpijpen etc. — Parqui, Haagen & Co., Rotterdam, 1e prijs, Beeld van J. v. d. Heyden, uitgeloofd door de heeren H. G. en M. Vermeer, voor slangen. — W. Horrix Mzn., Den Haag, 1e prijs, zilv. med. v. Mr. E. E. van Raalte, F. W. Seeboldt, IJselmonde, 2e prijs, diploma, zilv. med., voor stoombrandweerlampen.

Groep VII. Uitrustingstukken voor brandweer.

A. Bikkers & Z., Rotterdam. 2e prijs, diploma, zilv. med.,

* Dit is een vergissing, want de kerk is in 1875 gebouwd.

D. L. Andriesse & Zn., Rotterdam. 1e prijs zilv. med. van brandsp. 11. — M. Pauwels & Co., Rotterdam. 1e prijs zilv. med. van Ph. de Leeuw.

Groep VIII. Alarm- en seininrichting voor brandweergebruik. Ph. Hakkert, Rotterdam. 1e prijs zilv. med. verg. van assuradeuren. — W. Haaxman & Co., Rotterdam. 1e prijs, zilv. med. v. d. heer burgem. — 2e prijs, zilv. med. van Jhr. F. van Citters.

Groep IX. Inrichting tot wering van brandgevaar in gebouwen en brandkasten. Bus & Co., Rotterdam. 3e prijs. diploma, zilv. med. — P. J. Kraus, 's-Gravenhage. 2e prijs, verg zilv., assuradeuren. — F. J. P. Trousselot, Rotterdam. 1e prijs, verg. zilv. med., N. N.

Groep XI. Brandvrije verfstoffen. A. C. Sommer, 's-Gravenhage, 1e prijs zilv. med. van Burgem. — Storm & Braakenburg, Amsterdam, 2e prijs zilv. med., spuit 9. — Van den Burg & Co., Rotterdam, 3e prijs, bronzen med., van assuradeuren.

Groep XII. Verbandmiddelen voor 1e hulp bij ongelukken. Lodewijk Borstel, Rotterdam, 2e prijs, zilv. med. v. L. Borstel. — J. C. Trompert, Rotterdam, 1e prijs verg. zilv. med. van heeren hoofdlieden. — A. Bikkers & Zn., eenige prijs br. med. van assuradeuren.

Inzendingen, welke in bovenstaande groepen niet kunnen gerangschikt worden: Ant. D. J. Brantenaar, Rotterdam, eervolle vermelding. — H. F. Rade, Rotterdam, eervolle vermelding. — De Munnik, Rotterdam, eervolle vermelding.

N. R. Ct.

„FRIESCHE BOUWKRING" TE LEEUWARDEN.

Vergadering van Donderdag 22 October 1896.

De Voorzitter, de heer W. C. de Groot, opende de eerste vergadering in dit seizoen met een hartelijk woord van welkom aan de aanwezigen en verzocht den secretaris de notulen der vorige bijeenkomst te lezen, welke onveranderd werden goedgekeurd.

De Voorzitter deed mededeeling dat, ingevolge een besluit van de vorige vergadering omtrent de oprichting van arbeidsraden, het bestuur zich tot de vereeniging „Nijverheid" alhier heeft gewend met verzoek daaromtrent van gedachten te wisselen, waarop als antwoord werd ontvangen, dat dit onderwerp zeer waarschijnlijk in de eerstvolgende vergadering ter tafel zal worden gebracht.

Na ballotage van een voorgedragen lid, werd de agenda gevolgd en de verdeeling der werkzaamheden aan de orde gesteld. Bij rondvraag van den Voorzitter ontving hij van verschillende leden toezegging voor 't vervullen van een spreekbeurt, terwijl ruim gebruik werd gemaakt van het stellen van vragen.

De volgende vragen waren bij het bestuur ingekomen:

a. Wat leert de ondervinding omtrent het gebruik van portlandcement-mortel bij bouwwerken; welke zijn de voor- en nadeelen daaraan verbonden en heeft het ook invloed op den salpeteruitslag van het metselwerk?

b. Het verven van muren wordt meer dan vroeger toegepast. Niet altijd zijn deze in het hart droog. Hoe kan voorkomen worden dat het vocht een nadeeligen invloed op de verf uitoefent.

c. Wat is eraan te doen om het uitvallen der voegen te voorkomen? In hoeverre kan de metselspecie, de soort van steen en de tijd van metselen daarop van invloed zijn en welke is de beste verhouding van de specie voor een soliede en tevens voldoende witte voeg?

d. Te Nunspeet heeft zich een maatschappij „de Veluwe" gevestigd. Deze maatschappij fabriceert o. a. verfwaren die als japanlakverven in den handel worden gebracht. Men beweert dat dit materiaal hoedanigheden bezit, waardoor het in vele gevallen verre te verkiezen is boven de standolieverven. Wat leert de ervaring hieromtrent?

e. Hoe voorkomt de schilder het bladderen van buitenwerk?

f. Otto Kramer van Chemnitz in Saksen is de uitvinder van een nieuw materiaal, papyrolith genaamd. Het bestaat oorspronkelijk in den vorm van een droog poeder, dat, vermengd met water, in korten tijd opdroogt en uitgespreid en uitgestreken kan worden op een grond van steen, cement of hout. Het weerstandsvermogen en de vele andere goede eigenschappen moeten belangrijk zijn. Heeft een onzer leden van dit materiaal ook eenige ervaring opgedaan?

Na voorlezing der vragen, deelde de Voorzitter mede dat in een bestuursvergadering besloten is de Vergadering voor te stellen ook dit jaar een prijsvraag uit te schrijven. Met het oog op de verkregen resultaten bij 't uitschrijven van prijsvragen in vroegere jaren, wordt in overweging gegeven om thans als onderwerp te kiezen: „de bebouwing van een terrein gelegen aan het Nieuwe Kanaal alhier" en daarvoor aan te wijzen bouwblok X der op de van wege het gemeentebestuur uitgegeven situatiekaart dier terreinen.

Voor de door de jury bestgekeurde ontwerpen worden een prijs van *f* 40 en een premie van *f* 15 uitgeloofd. — Dienovereenkomstig werd besloten en het programma vastgesteld, waarna de Voorzitter de vergadering, onder dankzegging aan de leden voor de opkomst, sloot.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Vrijdag 23 October 1896.

De Voorzitter opende de eerste najaarsvergadering met een welkomstgroet aan de leden en gaf, na het verstrekken van eenige huishoudelijke mededeelingen, het woord aan den architect W. J. Mutters Jr. tot het houden van eene voordracht over constructie in cement-ijzer, den zoogenaamden Monierbouw. Na een geschiedkundig overzicht werden de voordeelen opgesomd van de vereeniging van cement en ijzer met het oog op duurzaamheid, weerstand tegen druk en uitrekking, waterdichtheid en brandgevaar.

De uitvoering van bouwwerken volgens het systeem-Monier geschiedt snel en gemakkelijk, terwijl door de geringe afmetingen groote besparing aan ruimte en gewicht verkregen wordt. Met verschillende voorbeelden, zoowel van hier als elders, lichtte spreker dit toe om te besluiten met de beschrijving der overkapping van het sportgebouw, dat onder zijn leiding in aanbouw is en tot bezichtiging waarvan bij de leden op Zaterdag 31 October aanstaande uitnoodigde.

Een keur van photographieën en verscheidene teekeningen, in de zaal tentoongesteld, verduidelijkten de voordracht, die door de aanwezige leden met belangstelling gevolgd werd.

Ten slotte werd een en ander medegedeeld omtrent het nieuwe reglement, dat in overeenstemming met de gewijzigde wet van de Maatschappij eenige verandering moet ondergaan.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Op de agenda van de aanstaande vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, op Maandag den 10 November e.k. te houden, komen de volgende voordrachten voor, als:

a. Mededeeling van het lid J. van Hasselt, naar aanleiding van het betoog van het lid H. P. N. Halbertsma over draineerleidingen, in de Instituutsvergadering van 10 Juni jl.

b. Nadere beschouwingen van het lid A. Elink Sterk, betreffende de leer van professor A. Huet over de verdamping van stoomketels.

c. Voordracht van het lid D. P. van Ameyden van Duym over de fundeeringswijze met gemetselde zinkputten, toegepast bij den bouw van de brug over het Zwarte Water te Hasselt.

— De proeven, Donderdag middag op het terrein van „Duinoord", nabij de Koningin-Emmakade genomen met Bernheim's „Parafeu", zijn uitstekend geslaagd en werden bijgewoond door een vrij groot aantal belangstellenden.

De uitvinder, de heer Bernheim, toonde den genoodigden het effect van zijn Parafeu op verschillende soorten van brand. Een uitgestrektheid grond van enkele meters, met teer bevloeid en ten overvloede met petroleum gedrenkt, werd in brand gestoken en in weinige seconden met één toestel gebluscht. Bij de imitatie van een schoorsteenbrand bleek het dat de aanwending van het bluschtoestel onder in den schoorsteen, den brand in het bovengedeelte volledig doofde. Een vreeselijke binnenbrand hield het tegenover het nietige straaltje maar enkele seconden uit. En bij een begin van brand in gordijnen bleek het, dat zelfs op een afstand van vijf meter de werking verrassend was.

Het groote voordeel van Bernheim's Parafeu, door de deskundigen algemeen geroemd, is o. i. gelegen in de omstandigheid, dat het zoo klein en zoo licht is, dat het, bij de noodige kalmte, trouwens bij elk bluschmiddel noodzakelijk, zelfs door een kind kan worden gehanteerd.

De firma Wijnmalen en Hausmann te Rotterdam exploiteert in ons land de Parafeu, die hier ter bij de firma Blauw, Oude Molstraat, verkrijgbaar is.

AMSTERDAM. Een slag van gewicht heeft de Maatschappij „Arti et Amicitiae" getroffen. Eene reeks mannen, die sinds jaren de kunst steunden, heeft zich niet langer met het tegenwoordig beheer kunnen vereenigen en daarom besloten dezen kunstkring te verlaten. Van dit besluit is aan het bestuur kennis gegeven door den volgenden brief:

„Sedert ons schrijven van 24 Maart jl. aan u is, voor zoover ons bekend is geworden, door u geen enkele stap gedaan om tot eene wijziging der statuten van de Maatschappij „Arti et Amicitiae", in den door ons bedoelden zin, te geraken.

„In de bestaande statuten wordt aan de kunstlievende leden de bevoegdheid niet gegeven om tot zoodanige wijziging het initiatief te nemen. Wij hebben bezwaar om leden te blijven der Maatschappij, zoolang in de statuten aan de kunstlievende leden geen recht van toezicht wordt gegeven op het beheer der maatschappelijke bezittingen, en geven u mitsdien bij dezen te kennen, dat wij met ingang van ultimo December ons lidmaatschap opzeggen".

De brief is geteekend door de heeren J. H. van Eeghen, Jac. Ankersmit, B. L. Gompertz, Jules J. N. de Gijselaar, J. H. Langerhuizen, P. A. L. van Ogtrop, H. J. de Marez Oyens, C. Schöffer, Mr. J. A. Sillem, P. H. D. Sweijs en A. C. Wertheim.

— De beelden en basreliefs, vervaardigd ter mededinging bij den wedstrijd in de beeldhouwkunst, in het gebouw der Academie gehouden, worden kosteloos ter bezichtiging gesteld van Zondag 1 tot en met Zondag 8 November, op de werkdagen van des voorm. 10 tot des nam. 4 uren en op de Zondagen van des namiddags 1 tot 4 uren.

— De heer Th. A. de Koster, sanitary engineer te Amsterdam, zendt ons een exemplaar van den catalogus der door hem in den handel gebrachte badtoestellen, closets enz., die niet alleen uitmunten door soliede en sierlijke bewerking, maar ook, door hunne zindelijke en correcte afwerking, uit een sanitair oogpunt beschouwd, een groote vermaardheid hebben.

Een zijner bekendste artikelen is de directe waterverwarmer (geyser), die binnen 7 minuten een warm bad van 150 liter inhoud levert De heer De Koster heeft ze in verschillende qualiteiten en prijzen voorhanden en kan ze onmiddellijk na bestelling leveren. Voorts geeft de catalogus afbeeldingen van diverse stookbadkachels, badkuipen, douche-armen, closets, waschtafels, fonteintjes en al wat verder op dit gebied thuisbehoort, terwijl bovendien de aandacht gevestigd wordt op zijn groote badinrichtingen ten dienste van instellingen voor liefdadigheid, scholen, weeshuizen, gestichten enz., waarvan er hier-te-lande reeds zeven en twintig in werking zijn. De catalogus besluit met afbeeldingen en een beschrijving der Barston's waterfilters, die in verschillende grootten en prijzen voorhanden zijn.

ROTTERDAM. Het schildersgild St Lucas, afd. van den R. K. Volksbond, zal alhier een schilderschool oprichten, waaraan alle kinderen van leden, zoowel in als buiten het gild staande, kunnen deelnemen; het voornemen bestaat die kinderen op te leiden in het schildersvak en hen ook later te bekwamen in het hout-, marmer- en letter-schilderen. Ook schilders op ouderen leeftijd zullen kunnen deelnemen aan het onderricht in het hout- en marmer-schilderen.

— Het bestuur van het Aesthetisch Genootschap alhier heeft onder de werkende leden der afd. Beeldende Kunst van het Genootschap een wedstrijd uitgeschreven naar het ontwerp van een titelblad voor de programma's der vanwege het Genootschap te geven uitvoeringen. De jury, benoemd buiten de leden van het Genootschap, bestaande uit de hh. A. le Comte, te Delft, C. N. van Goor en A. Spoor J. Jzn. alhier, heeft ter bekroning voorgedragen het ontwerp, motto: „Fifi", waarvan vervaardiger bleek te zijn de heer Alex. van Maasdijk, schilder en leeraar aan de Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen alhier, met welke voordracht het bestuur zich heeft vereenigd.

UTRECHT. De vereeniging „Voor de Kunst" opent den 7 November een tentoonstelling, gewijd aan architectuur. Vertegenwoordigd zijn daar Dr. Cuypers, Jozef Cuypers, Kromhout, Van der Pek, Jac. van Straaten Jr., H. P. Berlage, Van Lokhorst, W. C. Bauer, De Bazel en Lauweriks, zoo mede teekeningen en meubels o. a. van C. Kasteel.

— Door een twintigtal architecten en bouwkundigen is aan den Gemeenteraad het volgende adres gezonden.

De ondergeteekenden, allen wonende alhier:

gelezen hebbende uw besluit, genomen in uwe zitting van 1 October j l. om de voordracht van B. en W. d.d. 25 September no 125 F., tot wijziging der „verordening regelende den rang, „het getal, de bezoldiging en de wijze van benoeming van de „ambtenaren en bedienden van den dienst der Gemeentewerken, „de havens en wateren, de gemeente begraafplaats en het bouw„toezicht," bij de behandeling der begrooting voor 1897 in discussie te brengen;

hebben de eer zich tot u te wenden om uwe aandacht te vestigen op het feit, dat het meerendeel van het personeel zoowel van den dienst der Gemeentewerken als van het Bouwtoezicht, als particulier architect of opzichter optreedt, tot uitvoering van bouwwerken zoowel in- als buiten de gemeente, en hoewel het opmaken der daartoe noodige ontwerpen in den vrijen tijd van den ambtenaar, in de avonduren, kan geschieden, behoeft het geen betoog dat, voor de leiding van- en het opzicht over die werken, de daguren moeten worden gebruikt.

Tot staving van hun beweren leggen zij hierbij over een opgaaf van enkele dier uitgevoerde werken.

Door deze handelingen der ambtenaren worden de belangen van ondergeteekenden zeker en voortdurend geschaad.

Redenen waarom zij zich tot u wenden met het beleefd verzoek om, bij de behandeling van de bovengenoemde verordening, eene bepaling te willen opnemen waarbij aan alle ambtenaren zonder onderscheid, in dienst bij de Gemeentewerken en bij het Bouwtoezicht, ten strengste verboden worde, hetzij direct of indirect als particulier architect of opzichter op te treden, en dat daartoe in het vervolg door B. en W. geen vergunning meer zal worden gegeven.

AMERSFOORT. De jaarwedde van den gemeente-architect is met *f* 100.— verhoogd.

BUSSUM. De heeren Van den Broek en Van Barneveld Kooij Jr. hebben de concessie voor den aanleg van eene waterleiding op de door den Raad gestelde voorwaarden aanvaard.

— Men vestigt onze aandacht op een nieuwe verf, uitgevonden en in den handel gebracht door de Firma J. Schreuder en Zn. te Almelo. Met deze verf, schuurverf genaamd, wordt het hout slechts eenmaal bestreken, waarna met de gewone lijnolieverf overgeschilderd wordt. Voor afbladderen behoeft geen vrees te bestaan. Het ligt voor de hand dat vooral voor buitenwerk deze verf goede diensten kan bewijzen. Proeven op eiken-, Amerikaanschgrenen- en gewoon grenenhout genomen, moeten volkomen geslaagd zijn; staldeuren, waarop zich geen verf wilde hechten, zijn vóór anderhalf jaar met de schuurverf bestreken en daarna op de gewone wijze geëikenhout en gevernist.

PERSONALIA.

— Bij Kon. besluit is eervol ontslag verleend aan Jhr. O. J. A. Repelaer van Driel, als Rijks-ingenieur voor de spoorwegen, en aan B. P. Bilheimer als districts-inspecteur der spoorwegdiensten, en is benoemd tot Rijks-ingenieur voor de spoorwegen B. P. Bilheimer voornoemd.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is:

benoemd: tot hoofdingenieur 2e kl. de ingenieur 1e kl. H. J. Verdam; tot ingenieur 1e kl. de ingenieur 2e kl. P. Th. L. Grinwis Plaat; tot ingenieur 2e kl. de ingenieur 3e kl. E. J. Bergmans; tot ingenieur 3e kl. de adspirant-ingenieur R. van Rees; tot opzichter 3e kl. F. A. Westerbeek.

— Bij den aanleg van staatsspoorwegen op Java zijn:

overgeplaatst: van de lijn Malang—Blitar naar de lijn Tarik—Soerabaja, de tijdelijk onderopz. 1e kl. J. E. van Haack.

— Aan dr. C. Hofstede de Groot is door H. M. de Koningin-Regentes opdracht gedaan, in den loop van dezen winter een cursus te geven in de kunstgeschiedenis aan H. M. de Koningin.

— Voor het eind-examen aan het Institut électro-technique Montefiore te Luik, gehouden op 15 en 16 dezer, ter verkrijging van den graad ingénieur-civil-électricien, slaagden de Nederlanders W. de Waal, luitenant ter zee 2e klasse; E. de Koning, ingenieur industrieel, en A. Th. Baert, civiel-ingenieur.

— De heer A. Mathijsen te Neuzen is benoemd tot buitengewoon opzichter bij de herstelling van de aanlegpontons van de buitenhaven te Vlissingen.

— Op de aanbeveling voor gemeente-bouwmeester te Vlissingen waren geplaatst: H. J. Brouwer, opzichter van gemeentewerken te Dordrecht, A. S. Docen, chef de bureau bij den ingenieur Halbertsma te 's-Gravenhage, R. Kastelijn, opzichter van gemeentewerken te Helder, en G. Halbertsma, gemeente-bouwmeester van Opsterland te Beetsterzwaag. De Gemeenteraad benoemde den laatstgenoemde met 11 stemmen.

— Door B. en W. van Leeuwarderadeel is opgemaakt de navolgende in alphabetische orde gestelde voordracht voor de benoeming van een gemeente-architect: 1. Jan Bogtstra, gemeente-architect te Workum; 2. Johannes Terpstra, opzichter bij de gemeentewerken te Arnhem, en 3. Enne van der Zaag, bouwkundige te Groningen.

— De kunstschilder P. M. Slager te 's-Hertogenbosch vierde zijn 25-jarig jubilé als leeraar aan de Koninklijke school voor Nuttige en Beeldende Kunsten aldaar.

— De ingenieur L. Polis is benoemd tot adjunct-chef van weg en werken bij den Deli-spoorweg, standplaats Medan.

— De heer A. H. S. Wirtz, leeraar M. O. in de handteekenkunde te Breda, is benoemd tot leeraar in het handteekenen aan de gemeente-teekenschool te Oosterhout.

— Te 's-Gravenhage is op 31-jarigen leeftijd overleden de heer J. H. C. van Raamd, in leven gemeente-bouwmeester te Zierikzee.

— Tot gemeente-opzichter te Katwijk is benoemd de heer K. E. van Wijnen, te Leerdam.

VRAAGBUS.

Een onzer geabonneerden vraagt welke adressen in binnen- en buitenland ons bekend zijn voor de levering van tramwagens en tramlocomotieven. Wij brengen deze vraag aan onze lezers over en houden ons gaarne voor toezending van antwoorden aanbevolen. *Red.*

VACANTE BETREKKINGEN.

— Leeraar in het handteekenen met ervaring in de schilderkunst, aan de Kon. school voor nuttige en beeldende kunsten te 's-Hertogenbosch. Jaarwedde *f* 450 met veranderlijke belooning van *f* 25 per lesuur voor minstens 8 lesuren en aandeel in de schoolgelden. Adres vóór 1 Dec. aan het bestuur der school

— Aspirant gediplomeerd landmeter bij eene groote gemeente. Aanv. salaris *f* 700 's jaars. Adres onder no. 131, boekh. Joh. G. Stemler Cz., Amsterdam.

— Werktuigkundig teekenaar. Adres no. 394, boekh. J. Waltman Jr., Delft.

— Agenten gezocht door eene firma handelende en gros in bouwmaterialen. Adres lett. G. P. Bureau dezes. (*Zie advert. tusschen de aankondigingen in no.* 44.)

— Bekwaam onderbaas, grondig bekend met aardwerken. Adres G. van der Drift, Helmersstraat 91, 's-Gravenhage.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een theoretisch en practisch ontwikkeld bouwkundig opzichter-teekenaar wenscht plaatsing. Adres onder no. 17 Bureau dezes. (2)

— Geroutineerd bouwkundig opzichter zoekt tegen 1 December betrekking. Adres lett. M S, Bureau dezes. (*Zie advert. in dit no.*). (1)

— Bekwaam bouwkundig teekenaar, 34 jaar, bij een architect of aannemer. Adres lett. B R, Bureau dezes. (*Zie advert. in dit no.*) (1)

Een **geroutineerd**

Bouwkundig Opzichter,

met uitstekende aanbevelingen, zoekt tegen *1 December* **BETREKKING**, liefst te ***Amsterdam*** of omstreken. Brieven onder lett. M. S., aan het Bureau van dit blad.

TEEKENAAR.

Een **bekwaam Bouwkundig TEEKENAAR** (34 jaar) zoekt plaatsing bij een **Architect** of **Aannemer.** Adres letter B. R., Bureau *Opmerker*.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag 9 November e.k.***, des namiddags 3 uur, *(Gr. T.)* zal namens den WelEd. Heer GEORG MöBUS te Bödelshausen *(Würtemberg)*, in het Hotel „SCHIMMEL" te *Apeldoorn* worden **aanbesteed:**

Het bouwen eener machinale BREIFABRIEK met KANTOREN, MAGAZIJNEN enz., aan de Brinklaan te Apeldoorn.

BESTEK en TEEKENINGEN zijn van af *Woensdag 28 October e.k.*, op franco aanvraag tegen f 12.50 per stel verkrijgbaar ten kantore van den Architect. Op den dag der besteding wordt den inschrijvers tegen inlevering der teekeningen *f* 10.— per stel teruggetaald.

AANWIJZING op het bouwterrein op den dag der besteding des voormiddags 9 uur *(Gr. T.)*.

NADERE INLICHTINGEN geeft G. BELTMAN A.Gz., *Architect.*

ENSCHEDÉ, 24 Oct. 1896.

Publieke Aanbesteding.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *WASPIK* zullen op **Zaterdag** den **28**en **November 1896**, des voormiddags ten 10½ uur, ten Raadhuize publiek

AANBESTEDEN:

Het gedeeltelijk vernieuwen en herstellen van de beschoeiing der Kerkvaartsche Haven en Havenkade aldaar, met bijlevering der benoodigde materialen enz.

Het bestek ligt op de gewone kantooruren ter Gemeente-Secretarie ter inzage, terwijl afschriften tegen betaling der kosten aldaar verkrijgbaar zijn.

Verdere inlichtingen geeft de Architect, de Heer C. H. DE BRUIJN alhier.

De aanwijzing zal geschieden op den dag der aanbesteding, des voormiddags ten 8½ uur.

WASPIK, 27 October 1896.

De Burgemeester,
F. KAMP Az.

De Secretaris,
A. A. C. VAN DORT.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS DER GEMEENTE *ARNHEM*, zullen ***Zaterdag 7 November 1896***, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek N°. 18.

Het leveren van ± 50 M³ Hout aan Balken, Ribben en Dekplanken voor de Schipbruggen te Arnhem en te Westervoort.

Inlichtingen: alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur aan het bureau Gemeentewerken in de *Kadestraat;* bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet à *f* **0.50** verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Bij den Uitgever JOH. G. STEMLER CZN. *Amsterdam* verscheen:

Ontwerpen van Ornament

voor zelfstudie en voor scholen,

DOOR

J. H. en **J. M. DE GROOT.**

53 platen met 300 figuren, in geïllustr. omslag.

Prijs *f* 2.—.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

CRAMER ELSENBURG & Co.,

Hofleveranciers,

AMSTERDAM.

Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.

Centraalverwarming door heete lucht.

J. J. BROEK, — 's-Gravenhage, KRAIJENHOFSTRAAT 37.

AUTOGRAFIE-LITHOGRAFIE.

ATELIER voor het Teekenen en Reproduceeren van Plans, Technische Teekeningen, Landkaarten, enz. — **LICHTDRUK-INRICHTING.**

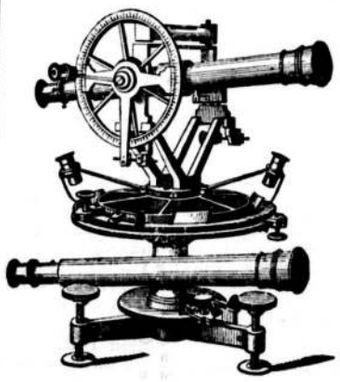

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°45 — ZATERDAG, 7 Nov. 1896

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling. . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat: *f* 0.15

SNOBS.

Indertijd heeft Thackeray zijn onsterfelijk „*Book of Snobs*" geschreven en daardoor deze menschensoort met onuitwischbare trekken geteekend.

Onlangs heeft Jules Lemaître in de Académie Française een redevoering over *Snobisme* gehouden; hij verklaarde het door het samengaan van gedweeë volgzaamheid en een zeer groote mate van ijdelheid. De *snob* is steeds vol vuur en bewondering voor allerlei, waarvan hij eigenlijk niets begrijpt, maar waarvoor hij meent zich te moeten enthousiasmeeren, omdat de smaak dit zoo voorschrijft. Zoodra hij ziet dat de meerderheid *zwart* zal gaan zeggen, dan is hij gereed om *wit* te verketteren; hij maakt stoutweg iedereen wijs, dat hij nu de eigenlijke ontdekker van het zwart is.

Zoo worden menschen, die geen het minste muzikaal gehoor hebben, lid van de Wagner-vereeniging, en, ofschoon zij eigenlijk lust zouden hebben om onder de uitvoeringen een lekker dutje te doen, zij houden zich groot en in de pauze schieten zij op u af en roepen: „hemelsch!" of iets dergelijks.

Zoo gaan menschen naar schilderijententoonstellingen en zij raken in extase voor de producten der nieuwste kunst en zij begrijpen niet hoe men daar nog wat van een andere richting heeft bij durven hangen. „Wat subliem!" zegt de *snob* en hij begrijpt toch niets van het kunstwerk dat hem dien uitroep heet te ontlokken.

Gij kunt ze in allerlei kringen vinden, de menschen die verkondigen dat zij dwepen met de nieuwste muziek, met de nieuwste letterkunde, met de nieuwste schilderkunst, ja zelfs met de nieuwste bouwkunst. Die menschen behouden hun voorkeur voor dit alles slechts zoolang, totdat de groote menigte hun inzichten gaat deelen. Dan zoeken en vinden zij weer iets nieuwers, iets ongemeeners om zich op te werpen. Zoo kiest ook een dame bij haar modiste bij voorkeur dat, wat *haute nouveauté* is. Gaat Jan Rap en zijn maat het later dragen, dan heeft mevrouw al lang wat anders.

Snobs vindt men, althans in de laatste jaren, ook in de technische wereld, een onderafdeeling van het groote kunstterrein, als gij wilt. Vooral onder de jongere bouwkunstenaars zijn er velen. En dit kan ons niet verwonderen. Want nu eenmaal de leuze „vóór alles een moderne bouwkunst" is aangeheven, schreeuwen er natuurlijk velen mee, die noch het talent, noch de volharding bezitten, om wezenlijk wat nieuws, wat moderns te gaan zoeken en vinden.

Zoodra de *snob* ziet, dat de meerderheid zwart zal gaan zeggen, is hij gereed om het tot-nu-toe gehuldigde wit te gaan verketteren. In de bouwkunst was het tot dusverre algemeen gebruikelijk om het rood van de in het gezicht blijvende gebakken steen, fraai te vinden. Maar de tijden veranderden; Zuid-Fransche pleisterbegrippen waaiden naar Amerika over, zij kwamen over den Oceaan naar ons toe en nu... kunt gij in de hoofdstad des Rijks reeds verscheidene gepleisterde gevels zien! Kon wijlen Alberdingk Thijm, die een ingekankerden haat tegen „plaesteraars" had, deze gevels nog aanschouwen, de goede man keerde zich om in de veelkleurig beschilderde kist, die zijn stoffelijk overschot bevat.

Men behoeft zich nu niet juist een aanhanger der redegevende kunstleer te noemen, om toch van ieder bouwwerk te verlangen, dat het overeenkomstig de eischen van het gezond verstand gemaakt zij. Ook is het niet noodig het aanbrengen van pleisterwerk in alle omstandigheden te laken, om in te zien, dat niet overal portland-cement op zijn plaats is.

Waarvoor heeft nu het bestudeeren van Viollet-le-Duc gediend, als men merkt hoe, in naam eener „nieuwe kunst", de stucadoor weer op het voetstuk gesteld is, waarvan hij nauwlijks twintig jaren geleden onder algemeen gejuich werd afgegooid? Trouwens, wij moeten erkennen, dat hij zelf die plaats oorspronkelijk niet had uitgekozen, maar dat hij, aanvankelijk gipswerker en „*artiste d'intérieur*" in den

volsten zin des woords, eerst door de uitvinding van het portland-cement genoopt is geworden dit onwillig en onartistiek materiaal op de gevels te gaan smeren.

Wezenlijk, wanneer de „nieuwe kunst" niet het natuurlijk resultaat is van een ernstig en weloverwogen systeem, een systeem uit onzen modernen tijd als van zelf voortgekomen, dan staat zij tot ware kunst als ijzeren of papieren bloemen tot de echte dochteren van Flora.

Men heeft het nu met de middeleeuwen beproefd en getracht het systeem, door Viollet-le-Duc daaruit afgeleid, ook voor onzen tijd geschikt te maken. De proef schijnt mislukt, want het aantal der zuivere-middeleeuwers neemt niet toe. Nu gaat men het zonder systeem probeeren en zoekt, vóór alles, modern te zijn. En de bouwkundige *snobs* juichen, schreeuwen en toonen een enthousiasme, alsof zij het wezenlijk meenen. Maar reken erop, zoodra binnen een paar jaar, weer wat anders ons als het „allernieuwste" wordt voorgezet, dan schreeuwen zij even hard.

Doch wij zijn niet slechts getuigen van de wederopstanding van het cementvat. De nieuwe kunst haalt ook de Romaansche of Romantische motieven, die een dertig jaar geleden uit Duitschland naar hier kwamen en zich toen in een kortstondige populariteit verheugden om kort daarna verbannen te worden, triumfantelijk weer in. Teerling-kapiteelen en rondboogfriezen, kraagsteenen en lisenen worden weer smaak, juist zooals haar „à la Botticelli" of „Medicis-kragen" in de damestoiletten! Maar die Romaansche motieven zijn ditmaal niet direct uit Duitschland geïmporteerd. Zij hebben de reis gedaan over Zuid-Frankrijk, Amerika en Engeland en worden ons nu als het nieuwste, het meest moderne dat bestaat, aangeprezen. Zoo gaat er ook jaarlijks voor millioenen aan Duitsche foezel naar Bordeaux, om daarvandaan als Fine Champagne naar alle werelddeelen verzonden te worden.

En nu moge de groote hoop die cognac als iets wonderfijns slikken en betalen, de kenners laten zich niet foppen, zelfs niet door het sierlijkst etiket. Zoo ziet ook hij, die van bouwkunst verstand heeft, uit welke elementen de *olla podrida* die ons thans als de nieuwste architectuur wordt opgedischt, samengesteld is. De handige reclame, daarvoor in dag- en weekbladen gemaakt, en het enthousiasme der *snobs* brengen hem niet van de wijs.

Men wil een nieuwe bouwkunst. Goed, maar die komt maar zoo niet in eens. Wie zich daaromtrent nog illusiën mocht maken, ga maar eens naar München en wandele de Maximilian-strasse in. Daar is te zien hoe zelfs het geld en de macht van koningen niet in staat waren een nieuwen bouwtrant in het leven te roepen. De tegenwoordige architect glimlacht bij het aanschouwen der wonderlijk dooreengehaspelde motieven, en kan zich niet begrijpen dat er ooit een tijd geweest kan zijn, dat dit alles mooi werd gevonden. Maar, de archieven kunnen het leeren, ook toen stonden de *snobs* gereed om te juichen en te bewonderen, een bewondering die te gemakkelijker viel, als men daarmede te kennen gaf denzelfden smaak te hebben als Z. M. Koning Lodewijk.

De tijden zijn veranderd. Naar den smaak der vorsten wordt niet meer gevraagd; zelfs in Duitschland heeft de kunstsmaak des Keizers geen onbetwist gezag meer. Doch er is toch een koningin voor wier meening al wat *snob* heet, in het stof zinkt met al de gedweeë volgzaamheid, al van ouds aan zijn ras eigen. Het is de koningin der aarde, de Pers, voor wier macht alle *snobs* zich blijmoedig buigen. Eerst dan gaan zij voor het „nieuwe" in de kunst wat voelen, er mede dwepen, als de pers er notitie van genomen heeft, zij het dan in waardeerenden of in afkeurenden zin.

Evenwel de bewondering en het enthousiasme van den echten *snob* duren nooit lang. Komt er wat anders, hij is er als de kippen bij en dan is hij aanstonds geneigd zijn oude afgoden stuk te werpen om er nieuwe voor in de plaats te zetten. De bouwkundige „snobs" doen hetzelfde.

Is het echter niet treurig, dat een zoo ernstige kunst als de architectuur, nu als een schip zonder roer aan de genade der golven is overgeleverd en afhankelijk is van iederen wind?

Scheen het een tijdlang, dat de redegevende constructie het roer zou wezen, dat aan het vaartuig een meer vasten koers zou geven, het bleek slechts een noodroer, waarnaar het schip niet meer luistert. Daarom is men nu bezig het maar in te halen, doch zonder er iets voor in de plaats te geven. En al mogen nu de *snobs* in het telkens veranderen van richting behagen scheppen, en het voor een stout staaltje van zeemanskunst verklaren — hem, die het schip daar zoo machteloos ziet dobberen en door geen *snobisme* verblind wordt, moet het wel bang om het hart worden als hij denkt aan de gevaarlijke klippen, die in de nabijheid zijn. Die klippen, zij heeten speculatiebouw en ingenieurskunst; op beiden kan het vaartuig reddeloos verloren gaan!

PRIJSVRAGEN

BURGERWOONHUIS.

Op de prijsvraag voor een burgerwoonhuis, uitgeschreven door de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen, en waarvan het programma werd opgenomen in ons nommer van 21 Maart jl., bladz. 93, zijn acht antwoorden ingekomen. Het rapport van de Jury is van den volgenden inhoud:

De ondergeteekenden hebben de eer betreffende bovengenoemde prijsvraag het volgende te rapporteeren:

In hun handen zijn gesteld *acht* ontwerpen, voorgesteld op *dertig* teekeningen onder de volgende motto's:

1. *Oefening*	4	teekeningen.
2. *Groningen*	2	„
3. Quadraat in cirkel (fig.)	3	„
4. *Moderne Bouwkunst*	4	„
5. *Home*	6	„
6. Achtpuntige ster (fig.)	4	„
7. *H A A*	2	„
8. H C	4	„

Het algemeene overzicht van deze ontwerpen schonk den ondergeteekenden de overtuiging, dat alle mededingers zonder onderscheid geen moeite hebben ontzien om, elk naar zijn krachten, het antwoord op de gestelde vraag zooveel mogelijk volledig te doen zijn.

Met genoegen werd geconstateerd dat de behandeling der teekeningen zeer gunstig afstak bij de wijze, die bij het beantwoorden van voorgaande prijsvragen werd gevolgd.

Het spreekt van zelf dat niet alle ontwerpen met evenveel lof kunnen worden vermeld; toch bevatten alle veel goeds. De minstgeslaagde zouden zelfs tot bruikbare ontwerpen kunnen worden omgewerkt. De afzonderlijke beoordeeling van elk der ontvangen ontwerpen leidde tot de volgende beschouwingen.

Motto Oefening. In dit plan vond men de gang niet best verlicht en het privaat in de onmiddellijke nabijheid van de tuinkamer ongunstig gelegen.

De architectuur van den gevel is niet zonder verdienste; evenwel is de verticale verdeeling ongemotiveerd, omdat zij in strijd is met het algemeen begrip van evenwicht.

De doorsneden gaven geen aanleiding tot bemerkingen en het oordeel over het teekenwerk was niet ongunstig.

Motto Groningen. De planverdeeling van dit ontwerp is niet goed doordacht. De tuin kan niet van uit de gang bereikt worden. De achterkamer met de in een hoek gedrukte lichtopening zou als woonvertrek zeer ongezellig zijn.

De geveloplossing deed bij eene eerste beschouwing iets schilderachtigs vermoeden; bij eene nadere beschouwing evenwel was het algemeen gevoelen dat men een zeer gebrekkige nabootsing van werk van een Belgischen architect voor zich had. De ontwerper is er blijkbaar niet in geslaagd te leveren wat hij zich heeft voorgesteld.

Ook de doorsneden dragen hier en daar de sporen dat de ontwerper nog niet in alles ervaren is. O. a. vond men daarin een boog onder de trap aangegeven, die niet uitvoerbaar is. Ook de kapconstructie is van twijfelachtigen aard. Het teekenwerk is middelmatig.

Motto quadraat met omgeschreven cirkel (*figuur*). Bij het bewonen van een huis, naar dit ontwerp gebouwd, zou men spoedig ervaren, dat licht en lucht op sommige plaatsen, waar ze niet gemist kunnen worden, hoogst onvoldoende konden toetreden. Wij wijzen b. v. op het weinige licht, dat de hoofdtrap en de keldertrap kunnen ontvangen en op het privaat, dat licht en lucht moet verkrijgen door middel van een daartoe afzonderlijk aangebracht schoorsteenkanaal. Ook aan dit plan kleeft het gebrek, dat de tuin niet dan door kamer of keuken te bereiken is.

De architectuur ven den gevel is niet onverdienstelijk. De verdeeling is goed en eenvoudig en niet zonder karakter. De aanduiding van den overgang van een loodrechten muur naar de beide brandgevels ontbreekt. Ook in de doorsneden ontbreken vele gegevens voor eene juiste beoordeeling van het geheel. Van een kelder en van de trap is in deze niets te zien.

Het teekenwerk is goed.

Motto Moderne bouwkunst. Het grondplan van dit ontwerp is beter dan van een der voorgaande plannen. De aanwezigheid van een binnenplaatsje is voor de toetreding van licht en lucht een goede oplossing.

Indien de ruimte naast de tuinkamer, welke de ontwerper voor een kabinet bestemd heeft, bij deze kamer werd gevoegd, zou zij beter van vorm worden en in alle andere opzichten erbij winnen. De tuin is van uit de gang afzonderlijk te bereiken.

De gevel vertoont een solied en burgerlijk karakter. De verdeeling der muren, vooral van het ondergedeelte van den gevel en tusschen de ramen, werd te massief gevonden. Men was van oordeel, dat de aangebrachte verzwaring achterwege zou kunnen blijven.

De doorsneden zijn goed en voldoende uitgewerkt.

Motto Home. Dit ontwerp staat in alle opzichten boven een der andere ontwerpen. Het munt uit door eene ongemeene en grootsche opvatting. Dit laatste is evenwel met het oog op de eischen, die het programma stelt, geen verdienste. De denkbeelden, die in het plan zijn neergelegd, zouden voor een burgerwoonhuis op minder kostbare wijze toegepast moeten zijn, om aan de bedoeling van het programma geheel te kunnen beantwoorden. Niettemin is het een uitstekend ontwerp, dat van zeer veel kunstzin getuigt en waarbij de ontwerper met veel bekwaamheid een nuttig gebruik heeft weten te maken van de voorbeelden, die op Amerikaanschen en Engelschen bodem hun oorsprong hebben gevonden. De met opzet gekozen onregelmatigheid van sommige deelen van het grondplan leverde voor den ontwerper geen moeilijkheid op om eene gepaste en doelmatige oplossing te vinden. De uitvoerige doorsneden en plannen gaven een antwoord op nagenoeg elke vraag. Ook de gevels, gezien van het standpunt dat de bouwkunst in den tegenwoordigen tijd heeft bereikt, werden uitstekend genoemd en niet minder werd aan den ontwerper alle lof toegewezen voor het buitengewoon verdienstelijk teekenwerk.

Motto achtpuntige ster (*figuur.*) De indeeling van dit woonhuis is goed gedacht en geeft op doelmatige wijze wat voor een burgerwoonhuis kan gevraagd worden. Het binnenplaatsje is wel wat klein. De gevels vallen echter niet mee. Men kan daaraan geen verdienste toekennen. De doorsneden zijn goed behandeld en het teekenwerk is gewoon.

Motto H A A. De plattegrond van dit ontwerp is gebrekkig. De trap is ongunstig gelegen. De gevels zijn niet verdienstelijk. De daklijn van den achtergevel is zelfs zeer leelijk. De doorsneden zijn onvolledig; van de kapconstructie is niets te zien.

Motto H C. Evenals het vorige is ook dit plan gebrekkig. Het privaat is slecht gelegen. Er ontbreekt een trap om in de keuken, die lager gelegen is dan de kamers, te komen. De hoofdtrap heeft ook een ongunstige plaats. De gevels dragen de kenmerken van den revolutiestijl. Voor een antwoord op een prijsvraag mag iets meer verlangd worden dan het vervelend alledaagsche. De teekeningen zijn met vlijt geteekend.

Ten slotte werd het persoonlijk oordeel over de plattegronden, de doorsneden, de gevels en de esthetische waarde van elk ontwerp omgezet in punten wier aantal werd bepaald op ten hoogste 10. Het resultaat hiervan was dat de volgende punten werden toegekend:

MOTTO's	Plattegronden.	Gevels.	Doorsneden.	Esthetische waarde.	Gem. eindcijfer.
Oefening	26	29	25	27	5^5
Groningen	18	20	18	19	3^5
Quadraat in cirkel (fig.)	21	26	19	22	4
Moderne bouwkunst	36	34	34	30	6^5
Home	47	47	47	46	9^5
Achtpuntige ster (fig.)	38	22	27	24	5^5
H. A. A.	17	17	19	16	3^5
H. C.	21	19	19	16	3^5

Hieruit blijkt, dat aan het ontwerp *Home* 9^5 punten en aan het ontwerp *Moderne Bouwkunst* 6^5 punten zijn ten deel gevallen.

Wij stellen u daarom voor aan het ontwerp *Home* den prijs en aan het ontwerp *Moderne Bouwkunst* de premie toe te kennen.

BOEKBEOORDEELING.

Driehoeken bij ontwerpen van ornament door J. H. & J. M. de Groot. Amsterdam, Joh. G. Stemler Cz. 1896.

Heeft het vorige jaar de heer L. M. Moolenaar een poging gewaagd, om ons een vasten grondslag te geven, waarop het gebouw der kunst zou kunnen rusten, thans komen de heer en mejuffrouw De Groot ook hun steentje bijdragen.

Er is evenwel verschil tusschen beider pogen. Want terwijl de Groningsche architect ons het fundament der geheele kunst wilde toonen, gaat het streven van zijn Amsterdamschen collega niet verder, dan om de basis aan te geven, waarop de ornementkunst, althans voor een deel, kan steunen.

Wilde de heer Moolenaar een handleiding geven, die den weg zou wijzen „om de juiste afmetingen en verhoudingen te kunnen vinden", de heer en mejuffrouw De Groot zochten en vonden, naar het hun toescheen, „stellige zaken op het gebied van teekenen en ontwerpen".

Er zullen er zijn, die om dit pogen lachen en die aanstonds denken aan de „*unwise science*" van hem, die, om met Carlyle te spreken:

„*By geometric scale*
„„*Doth take the size of pots of ale*".

Weer anderen zullen zich de vermaarde „*pons asinorum*" voor den geest halen, waarvan Euclides in de vijfde propositie van het eerste boek het vroegste voorbeeld geeft, dat later met allerlei varianten nagevolgd is. Maar die allen mogen wel bedenken dat de lust, om op grond der geometrie het schoone te verklaren en aan vaste regelen te onderwerpen, den mensch, of althans een deel der menschheid, eigen is geweest van den beginne aan. Zoo werkten de Egyptenaren naar vaste regelen, zoo geeft Ezechiël allerlei maten op, zoo stelde Polykleitos zijn canon vast, zoo houdt de evangelist Johannes ons in de Openbaring met velerlei afmetingen bezig, zoo combineeren de Arabieren geometrie en fantasie, zoo is de Gothiek een getallenkunst, zoo komt Vignola eindelijk, met zijn modulen en parten, om van vele anderen niet te spreken.

En zoo komt dan ook het paar De Groot met zijn boekje, dat keurig uitgevoerd, reeds dadelijk een aangenamen indruk maakt. Zijn anders werken, die het over den theoretischen grondslag van het schoon hebben, in den regel al zeer onooglijk, hier is dit niet het geval Wij meenen dit te mogen toeschrijven aan de medewerking van „*das ewig Weibliche*," dat ook thans niet in gebreke blijft „*uns hinan zu ziehen*". De vrouwelijke smaak is, vooral waar het versieringskunst geldt, een zeer vertrouwbare gids.

Kunnen wij nu, na het boekje doorgezien te hebben, ook zeggen: „*Das Unbeschreibliche, hier ist's gethan?*" De vervaardigers zullen dit niet van ons verwachten. Zij zijn er zeker in den grond van hun hart van overtuigd, dat geen hulpmiddelen, geen voorschriften, geen regels, hoe uitvoerig en duidelijk ook voorgedragen, tot het voortbrengen van ware kunst kunnen leiden, indien het eenig noodige, begaafdheid, ontbreekt. Want dit is het groote gevaar van regels, canons en voorschriften in de kunst, dat het bij velen de meening doet ontstaan als zou daardoor nu talent overbodig zijn geworden.

De regels wisselen met de tijden. Op het oogenblik waait de wind beslist uit den meetkundigen hoek en zullen velen het eens zijn met de uitspraken van den heer De Groot: „ontwerpen van vlak ornament is rein het vlak deelen", „styleeren naar de natuur is bij velen natuurplagiaat" en „wie scheppen wil, mag niet rechtstreeks ontleenen".

Regels als deze zijn niet nieuw; ook in vroegere kunstperioden hebben zij dienst gedaan. Als de meest bekende dier tijdperken noemen wij die der Celtisch-Germaansche kunst, die der Arabische kunst, die der Italiaansche intarsia-kunst. Het is dan ook niet te verwonderen, dat verscheidene der ontwerpen, in het boekje voorkomende en naar deze regels vervaardigd, ons die perioden voor den geest brengen. Zoo wijst plaat 17 op Iersche en Engelsch-Normandische handschrift-omlijstingen; ook plaat 18 en plaat 19 behooren tot deze categorie. Plaat 28 en 29 daarentegen hebben een zuiver Moorsch karakter, plaat 30 eveneens, althans ten deele, want ook Celtische motieven ontbreken daar niet. Intarsia-motieven worden op plaat 5, 7, 8, 12 en 13 gevonden, ook op plaat 25, 26 en 32. Het zoogenaamde „*diaper-ornament*" der Engelsche Gothiek speelt op plaat 36, 37, 38 en 39 een groote rol; de Japansche opvatting is op plaat 43 onmiskenbaar.

Wij willen den heer De Groot daarvan geen verwijt maken en nemen gaarne aan, dat hij „zijn voorbeelden niet aan eenigen historischen stijl heeft ontleend." Doch, daar gelijke oorzaken gelijke gevolgen hebben, zoo kan het niet anders of het volgen derzelfde regels moet *nu* tot dezelfde resultaten leiden als *vroeger*. Zoo zal een componist, die een fuga naar alle regelen der kunst schrijft, ons altijd de periode van Händel en Bach in de herinnering brengen, ook al zijn thema en tegenthema geheel nieuw.

Toch zal geen componist verzuimen, zich de regelen van de contrapunt eigen te maken, al heeft hij misschien het vaste voornemen, om nooit streng fugatisch te schrijven. En zoo is het zeker voor velen nuttig, het keurig uitgevoerde boekje van den heer en mejuffrouw De Groot te bestudeeren, om vertrouwd te worden met regels en hulpmiddelen, die misschien niet nieuw zijn, maar toch altijd interessant blijven.

Wellicht heeft de heer De Groot, toen hij eenmaal zag, wat er met driehoeken te bereiken viel, de waarde daarvan overschat. Want voor letters, als op plaat 33 zijn er veel beter constructies; ook die op plaat 34 bevallen ons niet, vooral omdat de onderlinge afstanden gelijk zijn, wat nimmer smaakvol letterschrift geeft. Veel beter is het Gothisch schrift op plaat 35, maar de heer De Groot zal zien, als hij de werken der 16e-eeuwsche Duitsche meesters raadpleegt, dat hij niets nieuws ontdekt heeft.

De poging, om door driehoeken tot het teekenen van een behoorlijk menschbeeld te komen, zooals die op plaat 44 gedaan is, vindt, en wij begrijpen dit, de heer De Groot niet in allen deele geslaagd en hij „geeft onmiddellijk toe dat het beter kan". Dit is een prijzenswaardig staaltje van zelfkennis. Maar toch, nu het eenmaal smaak is om in ornement dergelijke figuren aan te brengen, zal de canon van den heer De Groot menigeen, wien de lauweren van Toorop geen rust gunnen, welkom zijn.

Van de platen 46—52, die „op verzoek van den uitgever zijn opgenomen" en die werk van leerlingen des heeren De Groot weergeven, bevallen ons die, in houtsneemanier opgevat en uit plantenmotieven bestaande, het best. Van de zuiver geometrische composities, die in kleuren gedrukt zijn, schijnen ons de meeste te rammelend, te onsamenhangend. Het bewijs is daar te vinden dat, wanneer het toepassen der driehoek-methode niet gepaard gaat met fijnen smaak en juist gevoel voor lijn en kleur, het resultaat onbevredigend wordt.

Veel beter is plaat 45, waar een inderdaad fraai geheel verkregen is, en waar de brievenrand een zeker gepaste omlijsting van de „buslichtingplaat" vormt. Het ware te wenschen dat weldra bij iedere brievenbus een zoo smaakvol bordje aanwezig mocht zijn.

Wij twijfelen niet of het keurig werkje, dat allerlei bevat wat voor velen nieuw zal zijn, moet zijn weg vinden.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE LEIDEN.

Vergadering van Donderdag 29 *October* 1896.

Aan deze vergadering ging een kunstbeschouwing vooraf van het plaatwerk „Denkmäler der Baukunst", daartoe welwillend afgestaan door den heer E. von Saher, directeur van het Kunstnijverheids-museum te Haarlem.

De Voorzitter, de heer C. R. van Ruijven, opende de vergadering, waarna de notulen werden voorgelezen en de verkoop van tijdschriften en plaatwerken uit het archief van de voormalige afdeeling der Maatschappij plaats vond.

Het woord werd alsnu gegeven aan den heer W. Kromhout Czn., architect te Amsterdam, die tot onderwerp gekozen had: „Romaansch, Romeinsch en Modern". In zijne voordracht, die blijk gaf van ernstige studie, verklaarde spreker, met handig daargestelde krijtschetsen, de verschillende stijlvormen, meer speciaal van het kapiteel.

Geruime tijd werd vooral stilgestaan bij de bespreking der Grieksche en Romeinsche stijlen. Bij de Grieken fraaie lijnen, als met de losse hand getrokken, bij de Romeinen dezelfde meer als beredeneerd met den teekenhaak. Vandaar dan ook dat de harmonie tusschen uiterlijken vorm en constructie bij de Grieken zooveel schooner is dan bij de Romeinen.

Achtereenvolgens werden behandeld de Grieksche, Vroegchristelijke, Romaansche, Romeinsche en Gothische stijlen, alles verduidelijkt met plaatwerken, die spreker in verband hiermede liet circuleeren. Doch ook over de hedendaagsche bouwkunst gaf spreker zijn meeningen te kennen. Speciaal werd door hem gewezen op de ijzerconstructiën, die wellicht een groote rol zullen gaan spelen in de architectuur.

Aan het slot zijner voordracht wees spreker nog op het historisch feit, dat bijna alle stijlveranderingen gepaard zijn gegaan met een „débacle" in de maatschappij. Evenwel sprak hij de hoop uit, dat dergelijke overgangen ook zonder dit zoogenaamde noodzakelijk kwaad zullen plaats kunnen hebben.

In hartelijke bewoordingen bracht de Voorzitter spreker den dank der Vergadering.

De heer G. van Driel las het programma voor de uit te schrijven prijsvraag van „een centraal-telephoonstation in eene groote stad", waarin de heeren W. Kok, J. v. d. Kamp en H. J. Jesse eenige veranderingen wilden brengen, wat de den mededingers gegeven vrijheid van handelen aangaat ten opzichte van de grootte van het gebouw en de behandeling der teekeningen; het programma werd ongewijzigd goedgekeurd.

Een drietal leden werd aangenomen, waarna de Voorzitter mededeeling deed omtrent het toetreden van een tweetal donateurs, den staat van vorderingen van den leerling, door de Vereeniging op de Ambachtsschool geplaatst en de ontvangst van voorstellen voor eventueele wetswijziging, die in de November-vergadering behandeld zullen worden.

De heer Frenkel gaf eene verklaring van eene in de zaal aanwezige deursluiting, genaamd „Zephir", en de heer F. A. Wempe van een nieuwen blusscher voor beginnende binnenbranden, genaamd „Parafeu."

In de bus werd de vraag gevonden: „Welke eischen stelt een bouwkundige aan het onderwijs voor jeugdige ambachtslieden, met betrekking tot het handteekenen?" welke vraag in handen gesteld werd van het genootschap „Architectura et Amicitia", te Amsterdam.

VEREENIGING VOOR BOUWKUNST EN AANVERWANTE AMBACHTEN TE ALKMAAR.

Vergadering van Zaterdag 31 *October* 1896.

Behalve de opkomst van de vele leden bewees het groot aantal geïntroduceerden, dat de bij convocatiebiljet aangekondigde tentoonstelling in bouwmaterialen veler belangstelling wekte.

Nadat de Voorzitter de vergadering had geopend, werden de notulen der vorige vergadering gelezen en onveranderd goedgekeurd. Hierna verkreeg de heer H. J. de Groot het woord tot het houden van een causerie in verband met de kunstbeschouwing van een collectie platen uit de „Ornamentenschatz", „Kunst voor ieder" en „das Möbel".

Aangezien de producten op elk terrein in elke kunstperiode worden geïnfluenceerd door verschillende toestanden, wees spreker erop dat het navolgen van al hetgeen men onder den naam van Engelsche kunst verstaat, beslist is af te keuren, omdat wij, Hollanders, in karakter, landaard enz. verschillen met hen die aan de overzijde van het Kanaal wonen. Waar men van sommige zijden alles, in vroeger eeuwen tot stand gebracht, eenvoudig met den naam van „rommel" betitelt, achtte spreker zich geroepen die meening te bestrijden, op grond van de basis waarop elke kunststijl rust. De toepassing van de bruikbare elementen en goede beginselen van samenstelling uit den tijd die achter ons ligt, gelden thans evenzeer als dit steeds het geval was. In verband hiermede wenschte spreker achtereenvolgens de verschillende stijlen te behandelen en hun ontstaan en ontwikkeling te schetsen. Voor dezen avond had hij zich tot taak gesteld een en ander mede te deelen over de kunstproducten in Chaldea en Assyrië. Godsdienst, materiaal, gesteldheid van den bodem, klimaat, volkskarakter, regeeringsvorm werden achtereenvolgens door den heer De Groot besproken.

Nadat hem door den Voorzitter dank was gebracht voor de exacte behandeling, werden de aanwezigen in de gelegenheid gesteld de tentoonstelling te bezichtigen.

Ingezonden was door de volgende heeren:

De Lint & Co.,	Rotterdam. Glas, linoleum, houtparket, tegels, enz.
J. J. B. J. Bouvy,	Dordrecht, Glas.
J. M. Kleijn,	Arnhem, Glasdecoratie.
P. S. Keij,	Rotterdam, IJzerwaren.
Rouppe v. d. Voort & Zn.,	's-Gravenhage, IJzerwaren.
M. de Wild,	Alkmaar, IJzerwaren.
F. W. Braat,	Delft, Zink- en ijzerwerken.
Gebr. v. d. Vijgh,	Amsterdam, Excelsiorplaten.
J. W. Molijn,	Gouda, Kronknagels.
T. G. Tissot Jr.	Amsterdam, Papiersteen.

Over het algemeen kon deze expositie als goed geslaagd beschouwd worden; een woord van lof aan de heeren J. Bierdrager, M. Vasbinder en J. Ringers Jr. voor de uitstekende wijze, waarop zij zich van hun taak als commissieleden hadden gekweten, was dan ook welverdiend.

Nadat van al het tentoongestelde goede nota was genomen, werd de vergadering voortgezet. In verband met het eerste gedeelte van het door den heer De Groot gesprokene, ontstond een discussie, waaraan werd deelgenomen door de heeren W. F. Stoel Sr. en P. Doorn. Op voorstel van den laatste verklaarden zij zich bereid in de volgende vergadering hunne denkbeelden door schetsen toe te lichten

Na de gewone rondvraag werd hierop de vergadering gesloten.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 31 *October* 1896.

De Voorzitter, de heer Moolenaar, heet den leden in deze eerste vergadering van het 13e vereenigingsjaar welkom; spreker wijst erop dat de vergaderingen van „Bouwkunst" de weetgierigheid hebben geprikkeld en een bron van kennis ten opzichte van bouwkunde geweest zijn, waardoor een opgewekt bouwkundig leven is ontstaan en een streven naar kunstzin zich heeft geopenbaard. Maar er blijft nog veel te doen. Moge de Vereeniging op den ingeslagen weg voortgaan en op hare bescheiden plaats ervoor zorgen niet ten achteren te geraken. Ieder zij in zijnen kring nuttig werkzaam met waardeering van elkanders streven.

Met deze hartelijke woorden opende de Voorzitter onder applaus de vergadering.

Daarna komt aan de orde het eerste punt van de agenda: het rapport der heeren L. M. Moolenaar, K. Hoekzema, A. Th. van Elmpt, F. Bach en J. J. Wibbelink, leden van de jury der uitgeschreven prijsvraag, waarvan eerstgenoemde lecture geeft.

Na opening der brieven blijkt, dat de prijs van f 40 behaald is door den heer A. D. N. van Gendt te Amsterdam en de premie van f 15 door den heer H. J. Kranenborg te Groningen.

De Voorzitter geeft verder het woord aan den Secretaris, die in zijn jaarverslag de lotgevallen der Vereeniging nagaat. Hij kan een bevredigende opkomst constateeren, ofschoon eene betere hoogst gewenscht is, deelt mede, dat de Vereeniging thans uit 63 gewone en 12 kunstlievende, dus in 't geheel uit 75 leden bestaat en dat er van de gunstige bepaling in het reglement, ten opzichte van toelating van adspirant-leden, tot zijne verwondering nog geen gebruik gemaakt is. Twee vragen slechts waren ingekomen, die niet beantwoord zijn geworden. Hij hoopt, dat de daarvoor benoemde commissiën zich in het vervolg beter van hunne taak zullen kwijten. De Penningmeester, wiens rekening door de heeren Versteeg en Bos nagezien en goed bevonden werd, kan wijzen op een voordeelig saldo, terwijl de Bibliothecaris zijn tevredenheid te kennen geeft over de tegenwoordige circulatie van de vele tijdschriften, vakbladen, platen, enz.

De Voorzitter richt een woord van dank tot de drie bovengenoemde heeren voor hun verslag.

De begrooting, door het bestuur voorgesteld, wordt zonder wijziging aangenomen. In de plaats van de aftredende bestuursleden Huizinga en Lit, die niet herkiesbaar zijn, worden gekozen de heeren Van Elmpt en Van der Windt, welke de benoeming aannemen.

Daarna gaat de Vergadering over tot de verkiezing van vijf commissiën van drie leden, die zich belasten met de beantwoording van de in de bus te werpen vragen; ook deze heeren namen, voor zooverre zij aanwezig waren, de benoeming aan.

Voor de uit te schrijven prijsvraag stelt het bestuur eene keuze uit de volgende onderwerpen voor: eene tramwachtkamer, eene kiosk, eene kamerbetimmering, eene tochtpui, een glasschildering voor eene trapzaal en een erker voor eene villa of een

woonhuis, waaraan door twee der leden eene ijstent en een gesmeed-ijzeren uithangteeken worden toegevoegd.

Gekozen werd een tramwachtkamer, waarvoor het bestuur het programma zal opmaken, om het in de volgende vergadering ter tafel te brengen.

Na een woord van dank aan de aftredende bestuursleden, inzonderheid aan den heer Huizinga, die zich zoo verdienstelijk ten opzichte van den leescirkel heeft gemaakt, sloot de Voorzitter de vergadering.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

Vergadering van Woensdag 4 *November* 1896.

Na voorlezing der notulen werd een candidaat met algemeene stemmen tot gewoon lid aangenomen.

Hierna was de kunstbeschouwing van den heer C. W. Nijhoff aan de orde, betreffende de „Deutsche Kunst". Een tal van prachtige photo's, in 't bijzonder van Zuid-Duitschland, circuleerden, naar aanleiding waarvan de heer W. Kromhout Czn. een geïmproviseerde causerie gaf, waarvoor hem hartelijken dank werd gebracht.

Omtrent den uitslag van den wedstrijd der twee prijsvragen, in het afgeloopen jaar uitgeschreven, werd medegedeeld dat voor het „Bibliotheekgebouw" geen volledige bekroning heeft plaats gevonden, maar dat de prijs verdeeld is als volgt:

Motto Driehoek en Passer in cirkel ƒ100.
„ No. 1114 . . . . . - 50.
„ Salve . . . . . - 50.

Evenmin werd voor de prijsvraag „Arbeiderswoning" eene volledige bekroning toegekend, maar wel eene premie van ƒ25 aan motto A. A. en eene eervolle vermelding aan motto C. M.

Na het afdoen van eenige huishoudelijke aangelegenheden, werd de weinig bezochte Vergadering gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Haarlem en Omstreken.

Vergadering van Dinsdag 27 *October* 1896.

Na voorlezing en goedkeuring van de notulen en behandeling van een paar ingekomen stukken, werd door een der leden verslag uitgebracht over het verhandelde op de algemeene vergadering, den 24n September j.l. te Delft gehouden.

De Vergadering, den afgevaardigde dankende voor zijn uitvoerig verslag, zou daarop volgens de agenda overgaan tot het bespreken van de gevolgen der jongste wijzigingen in de wet der Maatschappij, doch de Voorzitter wees op den beschikbaren tijd en deed het voorstel tot bezichtiging over te gaan van de vier fraaie modellen van stoombaggermolens en vaartuigen, welke door den heer P. Goedkoop Dz., ingenieur-directeur der werf „Conrad", met de meeste vrijgevigheid dezen avond ter beschikking van de afdeeling waren gesteld. Dit voorstel werd aangenomen. Wat nu te zeggen van deze modellen! De verslaggever is niet genoeg ingewijd in alle technische bijzonderheden om zich een oordeel te mogen aanmatigen over hunne correctheid en deugdelijkheid.

Maar met een weinig algemeene kennis daarvan toegerust, bezie men elk detail, de fraaie afwerking, den geheelen samenhang, zoo gemakkelijk na te gaan, en men verkrijgt de overtuiging van te staan voor de tot in de geringste bijzonderheden trouw nagevolgde werktuigen, welke de werf „Conrad" door de geheele wereld beroemd gemaakt hebben. Het zijn verkleinde reproducties van de werktuigen, die dienst doen of reeds gedaan hebben bij den aanleg van spoorwegen, het uitdiepen van kanalen, rivieren en zeehavens, het drooglegen van moerassen enz., niet alleen in ons land, maar in nog grooter getale in Duitschland, Rusland, Frankrijk, Italië, Spanje, Afrika, West-Indië, Zuid-Amerika, enz.

Hij toont kracht in zijn vorm, die zandzuiger, die de ondiepte van de haven in zijn ruimte opneemt om het zand met eigen machine duizende meters ver weg te voeren en daar, door het openen van zijn kiel, in weinige uren neer te storten.

Groot moet het vermogen zijn van dat baggervaartuig, dat den grond met zijn emmers wegschraapt, opheft, in zijn ruimte stort en daar vermaalt, om het daarna honderde meters ver weg te stuwen op het land ter ophooging of in het moeras ter demping.

En alles is weergegeven: machines voor eigen verplaatsing, voor electrische verlichting, voor werkkracht, ankers, windassen, kaapstanders, kranen, takels, kettingen, booglampen, kajuiten met haar complete inrichting, niets schijnt vergeten.

Een dergelijk model in zilver moet door de directie der werf „Conrad" aan den Keizer van Rusland ten geschenke zijn aangeboden en door den directeur, den heer Goedkoop, aan het Keizerlijk echtpaar zijn geëxpliceerd. Bij het sluiten van de vergadering werd door den Voorzitter een woord van hulde gebracht aan den heer Goedkoop voor diens welwillendheid in deze aan de Afdeeling betoond. Met warmte werd de wensch toegejuicht, dat de werf „Conrad" haar naam, verbonden aan dien van Haarlem, door de geheele wereld nog lang in eere moge doen houden.

Afdeeling Utrecht.

Vergadering van 3 *November* 1896.

Na afdoening van eenige huishoudelijke aangelegenheden, werd door den Voorzitter het woord gegeven aan den heer W. De Jong, die eenige mededeelingen deed over het ventileeren van gebouwen. Hij bracht die in verband met het onlangs door de welbekende firma Jan Hamer & Co. te Amsterdam, specialiteit op het gebied van ventilatie, gratis aan een aantal deskundigen rondgezonden brochure, over een gevaar voor de algemeene gezondheid. Deze brochure bevat hoofdzakelijk besprekingen en conclusiën van het in 1893, op het Hygienisch congres te Londen, verhandelde.

De heer De Jong meende evenwel dat de zaak van te groot belang was, om niet de aandacht van het algemeen hierop te vestigen, waarom hij die besprekingen, conclusiën en aanhalingen in een kort doch bevattelijk geheel heeft omgezet, geschikt om ieder een denkbeeld te geven hoe en wanneer goed en met de minste kosten geventileerd wordt, te meer daar vele ziekenhuizen en scholen bewijs geven van verkeerde opvattingen.

Ter verduidelijking had hij zich voorzien van teekeningen, terwijl hij met krijt een en ander op het bord nader toelichtte.

Hij deed hierbij uitkomen dat natuurlijke ventilatie verreweg boven andere systemen was te verkiezen; deze wordt verkregen door automatischen afvoer uit het plafond en luchttoevoer van beneden op ongeveer menschhoogte boven den vloer. Men nam hiermede eene totale afwezigheid van ziektelucht waar; men bracht versche lucht, waarvan de temperatuur naar behoefte kan geregeld worden.

Hoofdvereischte is dat bedorven lucht wordt afgevoerd en tegelijkertijd nieuwe wordt ingebracht.

De heer C. Burdett, ook in ons land geen onbekende op het gebied van hospitaalbouw en ventilatie, heeft ook erkend dat natuurlijke ventilatie boven kunstmatige te verkiezen is, te meer daar de laatste veel geld kost.

De *Building News* zeide in een artikel dat neerslag-ventilatie veroordeeld moet worden, daar zij in plaats van zuivere, onreine lucht binnenvoert. Door veel autoriteiten wordt dan ook dit laatste systeem afgekeurd.

De heer De Jong toonde verder aan, hoe uitgeademde lucht bij neerslag-ventilatie werkt; zij stijgt eerst op, doch komt met verbrandings-producten terug om opnieuw ingeademd te worden, wat tengevolge heeft dat op ziekenzalen veel onzuivere lucht wordt ingeademd. Het gevaar ligt voor de hand, en kan niet opgeheven worden, hoe men ook tracht te ventileeren; het is een feit, dat men versche lucht door een ruimte kan voeren, zonder dat er geventileerd wordt.

Een luchtventilator zal het best zijn dienst doen, wanneer natuurlijke ventilatie plaats vindt, en dit moet niet geschieden met geweld maar zacht-opzuigend. Hiertoe had de heer De Jong een model van een Boyle's ventilator ter tafel gebracht, waardoor aangetoond werd dat zacht opzuigen wel mogelijk is.

Zoo gebruikt men b.v. in het Parlementsgebouw te Londen een systeem, onder den naam van plenum of impulsie-systeem, om door middel van een sterken waaier de verontreinigde lucht te verdrijven; dat hierdoor een drang op de atmospheer wordt uitgeoefend, behoeft zeker geen betoog. Wat ondervindt men al niet in vergaderzalen met galerijen, als ventilatie door ingeperste lucht of mechanische werking wordt geregeld. Hoe vaak gebeurt het niet dat deze of gene onwel wordt, dat aan niets anders is te wijten dan aan neerslag van onzuivere lucht.

Ventilatie door inbrengen van vochtige lucht werd mede veroordeeld, daar ook zij bestanddeelen binnenvoert, die beter waren geweerd, getuige zoo menige aanslag op muur en plafond in ziekenzalen. De uitgeademde lucht moet direct naar boven haar uitweg vinden, en waar dit zoo is toegepast, daar moet eene bevredigende oplossing gevonden zijn. Ook dan zal in scholen geen schoollucht worden waargenomen.

Wanneer de verontreinigde lucht van boven wordt aangevoerd en niet kan terugkeeren, ligt het voor de hand, dat eene geringere hoeveelheid lucht noodig zal zijn om aangevoerd te worden, dan wanneer de verbruikte lucht door een stroom dalende lucht wordt teruggedreven en daarin opgelost, zooals dit met alle vormen van mechanisch ventilatie door impulsie volgens het plenumprincipe het geval is. Vandaar de noodzakelijkheid dier enorme hoeveelheid lucht, die voor dit systeem noodig is.

Op het congres van het Britsch Instituut van openbare hygiène heeft de heer J. F. Bailey, architect van de Londensche scholen, verklaard, dat natuurlijke ventilatie hem was gebleken de meest bevredigende methode te zijn.

De heer De Jong deed verder uitkomen, dat ventileeren en verwarmen van gebouwen twee werkingen zijn, die afzonderlijk hun dienst moeten doen.

Verwarmen moet door stralende hitte geschieden en niet door middel van vooraf verwarmde lucht, zooals de heer Corfields, Prof. in de hygiène aan de Londensche Universiteit zegt, want als de lucht vooraf verwarmd wordt, verliest zij een gedeelte van de zuurstof, en lucht, arm aan zuurstof, noodzaakt meer in te ademen, hetgeen den mensch vermoeit.

Ook de heer Emil Trelat, die als hoogste autoriteit in Frankrijk beschouwd wordt, heeft aangetoond, dat verwarmen niet in het minst in verband staat met ventileeren.

Daar, waar zoo menig deskundige en specialiteit op dit gebied het met elkander eens zijn, dat langzaam afzuigen het kwaad kan opheffen, daar is zeker deze conclusie waard in wijden kring bekend te worden. De firma Jan Hamer & Co. komt alle lof toe voor de wijze waarop zij op een gevaar voor de algemeene gezondheid heeft gewezen.

Nadat de heer De Jong door den Voorzitter was dankgezegd voor zijne gewichtige mededeeling, werd door vele leden nog druk over het vraagstuk gediscussieerd, terwijl de heer De Jong zooveel mogelijk inlichtingen verschafte.

Hierna had nog eene bespreking plaats over de organisatie van de bibliotheek; daar dit eene zaak van gewicht is, kon men nog niet tot een besluit komen.

Niets meer aan de orde zijnde, sloot de Voorzitter de vergadering.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Vrijdag 30 *October* 1895.

Door den Voorzitter, den heer C. B. Posthumus Meyjes werden de leden op deze eerste winterbijeenkomst verwelkomd, waarna de notulen werden gelezen en goedgekeurd.

Van het eerelid, den heer J. H. Leliman, was voor de boekerij van de Afdeeling ten geschenke ontvangen een onlangs verschenen boekje getiteld: „Driehoeken bij ontwerpen van ornement", samengesteld door J. H. en J. M. de Groot, welk geschenk onder dankbetuiging werd aanvaard.

Door den Voorzitter werd daarna medegedeeld, dat door tusschenkomst van het lid, den heer Bruning, aan de leden waarschijnlijk de gelegenheid zal worden aangeboden om op 27 November a. s. de Simplex Rijwielenfabriek, te Amsterdam gebouwd door den architect Van Straaten, te bezichtigen. Vervolgens werd medegedeeld welke heeren dezen winter een spreekbeurt hebben aanvaard.

Daarna werden de wijzigingen in het reglement van de Afdeeling, ontstaan door de wetswijziging van de Maatschappij besproken en op voorstel van den heer W. J de Groot besloten, daarin nog op te nemen eene bepaling, dat jongelieden beneden 23 jaar lid van de Afdeeling kunnen worden tegen eene contributie van ƒ3 per jaar, zonder lid der Maatschappij te worden, waarna het geheele reglement werd goedgekeurd.

De heer A. C. Bleijs gaf vervolgens aan de hand van een groot aantal teekeningen, welke in de zaal geëxposeerd waren, eene toelichting van het onder zijne directie te bouwen R. K. Gasthuis te Amsterdam.

Spreker behandelde in de eerste plaats het algemeene plan, zooals men zich dit in de toekomst voorstelt en daarna wat voorloopig zal worden gebouwd.

Vervolgens gaf de heer Bleijs eene beschrijving van de verschillende gebouwen, zooals het administratiegebouw, de verschillende paviljoens voor mannen en vrouwen, de kapel, het economiegebouw, het zusterhuis enz., en besprak daarbij de wijze van constructie, en de materialen.

In de hierop gehouden pauze werden de geëxposeerde teekeningen van dit Gasthuis, benevens de ontwerpen ingekomen op de prijsvraag van de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam, met belangstelling bezichtigd.

De Voorzitter bedankte den heer Bleijs voor zijne met groote belangstelling aangehoorde toelichtingen en vroeg, als het gesticht gereed zal zijn, den leden toe te staan het te bezichtigen.

Nadat vervolgens een lid was aangenomen, werd de vergadering niets meer aan de orde zijnde, gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Volgens een in „Het Vaderland" voorkomende mededeeling van den heer Jurriaan Kok, directeur der Haagsche plateelbakkerij „Rozenburg", heeft de Minister van Buitenlandsche Zaken aan het hoofdbestuur der Vereeniging tot bevordering van fabrieks- en handwerksnijverheid in Nederland verklaard, dat de Regeering niet voornemens was om aan de Kamer voorstellen te doen om een belangrijke subsidie toe te staan voor de Parijsche Wereldtentoonstelling, en ook geen plannen koesterde om een officieele commissie te benoemen.

De Minister meende, dat het oordeel der Kamer over deze zaak genoegzaam bekend was, sedert de subsidie voor de afdeeling „Kunst" ter gelegenheid van de expositie van 1892 te Chicago door haar werd afgestemd. Tevens deelde de Minister mede, dat hem was gebleken uit rapporten van vroegere tentoonstellingen, dat subsidies, door vroegere regeeringen verstrekt, weinig kwamen in het belang van de exposanten zelf. Het eenige, wat de Minister aan de Kamer wenschte voor te stellen, was een post voor de bestrijding van de kosten van een officieelen regeeringsvertegenwoordiger; maar dit zou alleen geschieden om de Nederlandsche exposanten in de gelegenheid te stellen te exposeeren, daar de Fransche Regeering niet anders wenscht te onderhandelen dan met officieele regeeringspersonen.

— De technische deskundigen, die de Raadscommissie voor de tramweg-aangelegenheid zich heeft toegevoegd, zijn de heeren Lindo, directeur der gemeentewerken, Dufour, chef bij den dienst van Weg en Werken der Staatsspoorwegmaatschappij, en Van Loenen Martinet, adjunct-ingenieur van Tractie bij de Hollandsche IJzeren-Spoorwegmaatschappij.

— De Vereeniging „Arti et Industriae" alhier heeft besloten, handelend op te treden bij de voorbereiding van de inhuldigingsfeesten in 1898. Zij heeft eene commissie van 24 leden benoemd tot het verzamelen van beschrijvingen, platen, schetsen, teekeningen enz. van versieringen, welke bij inhuldigingen, intochten, kroningen enz. in ons land hebben plaats gehad en zoo mogelijk ook van de belangrijkste versieringen bij dergelijke feesten in het buitenland, met 't doel om daarvoor eene tentoonstelling te houden en tevens kleine prijsvragen uit te schrijven voor de versiering van gebouwen, straten, pleinen enz. en voor ontwerpen van vlag- en andere decoraties.

Amsterdam. De motie Van Nierop om een nieuw onderzoek in de gaszaak te laten instellen, maar het op te dragen aan deskundigen, en tevens onderhandelingen aan te knoopen met de Imperial over een gewijzigde concessie, en van het resultaat van een en ander te laten afhangen of de gemeente tot eigen exploitatie zal overgaan — is door den raad aangenomen met 28 tegen 8 stemmen.

— In *De Nijverheid* van 28 October j.l. wordt een woord gericht tot alle voorstanders van een weekblad als orgaan van de Nederlandsche Nijverheid en de vraag gedaan of het orgaan der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van Nijverheid, waarvan het laatste nommer op Woensdag 30 December verschijnt, niet vervangen kan worden door een wekelijksche Courant, als onafhankelijk orgaan van en voor de Nederlandsche Nijverheid. De heer Westerouen van Meeteren is bereid als hoofdredacteur op te treden en de tegenwoordige uitgevers zijn niet ongenegen de proef te wagen, mits hun eenige zekerheid gegeven worde dat zij abonne's zullen vinden.

De prijs van het weekblad is ƒ6 per jaar fr. p. p. en ƒ7 voor het buitenland; voor hen die zich vóór 1 December e. k. als abonné opgeven, wordt de prijs tot ƒ5 en ƒ6 verlaagd.

Haarlem. Het Museum van Kunstnijverheid werd gedurende de maand October door 646 personen bezocht, terwijl uit de aan het Museum verbonden boekerij 223 boeken plaatwerken naar verschillende plaatsen van ons land verzonden werden. Zooals bekend is bevat genoemde boekerij boek- en plaatwerken die betrekking hebben op versierende kunsten. Zij die een of ander kunstambacht uitoefenen, vinden hier op elk gebied een rijke bron van voorbeelden, die gratis ter beschikking worden gesteld.

Nadere inlichtingen hierover kunnen bij den conservator van genoemd museum worden aangevraagd.

Groningen. De Raad dezer gemeente heeft het plan voor de stichting en inrichting van een abattoir aldaar goedgekeurd.

Terwijl indertijd met een meerderheid van slechts één stem in beginsel tot de stichting van een abattoir werd besloten, zijn de plannen zelve thans met 22 tegen 8 stemmen goedgekeurd en dit niettegenstaande nu bleek, dat de stichting f110,000 meer zal kosten dan oorspronkelijk was geraamd.

— De Provinciale Staten van Groningen hebben van Gedeputeerde Staten een voordracht ontvangen om aan de weduwe van den hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat een jaargeld van ƒ500 toe te kennen. Den heer G. Wind, ingenieur van den Provincialen Waterstaat, is op zijn verzoek met ingang van 1 Januari e. k. eervol ontslag verleend.

's-Hertogenbosch. De Gemeenteraad besloot in zijne laatste zitting met algemeene stemmen de oude stationsgebouwen voor het houden van een provinciale tentoonstelling van nijverheid beschikbaar te stellen. Met 13 tegen 3 stemmen werd overeenkomstig het voorstel van B. en W. goedgevonden voor de helft deel te nemen in het waarborgfonds, waarvan het bedrag op ƒ 20.000 gesteld is.

Kampen. Bij de behandeling der begrooting voor 1897 heeft de Raad het tractement van den directeur der gemeentewerken met f 100 verhoogd, nadat de voorstellen om deze jaarwedden met f 800 en f 200 te vermeerderen, successievelijk waren verworpen.

PERSONALIA.

Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

aangewezen als chef der 3e waterstaatsafd. de hoofding. 2e kl. Th. W. C. Herckenrath, thans chef der 3e waterstaatsafd.; als chef der 1e waterstaatsafd. de hoofding. 3e kl. H. J. Verdam, thans eerstaanw.-ing. in de res. Preanger-Regentschappen;

overgeplaatst: naar de res. Preanger-Regentschappen, ten einde als eerstaanw.-ing. op te treden, de ing. 1e kl. F. R. Scherius;

toegevoegd: aan den chef der 2e waterstaatsafd. voor de werken en opnemingen ter verbetering der bevloeiing door de Sindopradja- en Doetamatieleidingen (Indramajoe, Cheribon), de ing. 2e kl. W. H. M. de Bruijn;

benoemd: tot opzichter 3e kl. de tijdelijke opzichter A. B. C. D. Portier;

verlof verleend: wegens ziekte aan den opz. 3e kl. J. Ch. Swaab.

— Bij den aanleg van staatsspoorwegen overgeplaatst naar de lijn Batavia–Bantam de bouwkundig ambtenaar 2e kl. J. Meijling.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is benoemd tot buitengewoon opzichter bij de werken van de verbetering van den Neder-Rijn en de Lek onder Heteren, de heer G. Gerritsen te Vreeswijk.

— Tot directeur der stoomtram Oldambt—Pekela is benoemd de heer H. Kappers, te Dedemsvaart.

— De opzichter van den provincialen waterstaat, de heer C. E. van der Bult te 's-Hertogenbosch, heeft met 1 November de hem aangewezen standplaats Vechel metterwoon betrokken.

— De heer F. D. O. Obreen, hoofddirecteur van het Rijksmuseum te Amsterdam, is Zondag 1 November op 57-jarigen leeftijd onverwachts overleden.

— De kunstschilder H. Valkenburg, die in September zijn 70-jarig jubileum gevierd had, is verleden week te Amsterdam overleden.

— Bij het bericht omtrent de benoeming van den heer G. Halbertsma tot gemeente-architect te Vlissingen, in het voorgaande nommer opgenomen, verzuimden wij mede te deelen dat de heer H. J. Brouwer Wz., opzichter van de gemeentewerken te Dordrecht, die als no. 1 op de niet-alphabetische voordracht voorkwam, zich een paar dagen vóór de benoeming heeft teruggetrokken.

— In verband met het verzoek van den heer J. Nelemans, om niet in aanmerking te komen bij de vervulling der betrekking van hoofdingenieur van den provincialen waterstaat in Groningen, is de betrekkelijke voordracht door Gedeputeerde Staten aangevuld. Zij bestaat thans uit de heeren J. M. W. van Elzelingen, ingenieur van den provincialen waterstaat in Zeeland; A. C. Burgdorffer, 1e luitenant-ingenieur te Beverwijk, en H. Hendriks, hoofdopzichter-ingenieur van den provincialen waterstaat te Arnhem.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Leeraar in het handteekenen met ervaring in de schilderkunst, aan de Kon. school voor nuttige en beeldende kunsten te 's-Hertogenbosch. Jaarwedde *f* 450 met veranderlijke belooning van *f* 25 per lesuur voor minstens 8 lesuren en aandeel in de schoolgelden. Adres vóór 1 Dec. aan het bestuur der school.

— Machineteekenaar. Adres lett. C, boekh. W. J. van Hengel, Rotterdam.

— Agenten gezocht door eene firma handelende en gros in bouwmaterialen. Adres lett. G. P. Bureau dezes. (*Zie advert. tusschen de aankondigingen in no.* 45.)

— Plaatselijke agenten gezocht, door een hoofdagent in ijzerwaren. Adres, motto *Agentuur*, Bureau dezes. (*Zie advert. in dit no.*).

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Geroutineerd bouwkundig opzichter zoekt tegen 1 December betrekking. Adres lett. M S, Bureau dezes. (*Zie advert. in no.* 44). (2)

— Bekwaam bouwkundig teekenaar, 34 jaar, bij een architect of aannemer. Adres lett. B R, Bureau dezes. (*Zie advert. in no.* 44). (2)

— Een bekwaam bouwkundig opzichter, practisch en theoretisch ontwikkeld, geheel zelfstandig kunnende optreden, goed kunnende detailleeren, bekend met 't maken van begrootingen en in 't bezit van uitstekende referentiën, zoekt wegens afloop der werkzaamgeden eene hem passende betrekking. Hoog salaris geen vereischte. Adres no. 18 Bureau dezes. (1)

— Een bekwaam bouwkundige zoekt plaatsing als opzichter-teekenaar; ook genegen teekenwerk aan huis te nemen. Adres no. 19 Bureau dezes. (1)

Bij den Uitgever JOH. G. STEMLER Czn. *Amsterdam* verscheen:

Ontwerpen van Ornament

voor zelfstudie en voor scholen,

DOOR

J. H. en J. M. DE GROOT.

53 platen met 300 figuren, in geïllustr. omslag.

Prijs *f* 2.—.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS DER GEMEENTE *ARNHEM*, zullen ***Zaterdag 21 November 1896,*** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek N°. 14.

Het leveren van materialen:
Steen, kalk.
Houtwaren.
IJzerwaren, koper, zink, lood, gereedschappen.
Gas- en waterleidingartikelen.
Verfwaren en glasruiten.
Borstelwaren, doeken, touw.
Behangers- en stoffeerdersartikelen.
Manufacturen en Kleedingstukken.
Drogistartikelen.
Diverse materialen en gereedschappen, vogelvoeder enz.

Inlichtingen: alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur aan het bureau Gemeentewerken in de *Kadestraat*, alwaar de monsters en teekeningen ter inzage liggen; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet à *f* **0.75** verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *BLOKZIJL* gedenken op den ***20sten November a.s.*** aan te besteden:

a. Het bouwen eener school met vijf lokalen, overdekte speelplaats etc. te Blokzijl.
b. De benoodigde schoolmeubelen.

(Oplevering Juni 1897.)

Waarvan aanwijzing zal plaats hebben op den dag der besteding, des voorm. 11 uur, en bestek met teekening tegen franco toezending van *f* 2.— is te verkrijgen bij W. DE JONG, Architect te Sloten (Friesland).

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

A. P. SCHOTEL Gzn.
DORDRECHT.
Stoommarmerzagerij Steenhouwerij.
Steen- en Marmerhandel.

Een HOOFDAGENT **in IJzerwaren** zoekt

PLAATSELIJKE AGENTEN

met 't vak en de clientèle bekend.

Fr. Br, onder motto *Agentuur*, aan het Bureau van dit Blad.

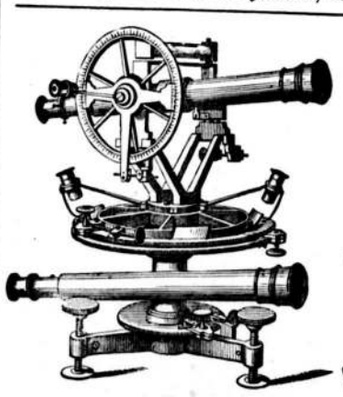

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN **WATERPAS- HOEKMEET-** EN ANDERE **INSTRUMENTEN,** voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde **Peilschalen.**

WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°46 — ZATERDAG, 14 Nov. 1896

Redacteur: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 10.—

Advertentiën per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat: *f* 0.15.

DE GESCHIEDENIS EENER KATHEDRAAL.

I.

Bij het lezen van dit opschrift zal menigeen denken aan het bekende boek van Viollet-le-Duc, dat, naar de bladen vermelden, weldra ook in Nederlandsch gewaad verschijnen gaat. Maar het ligt niet in onze bedoeling onder de duiven van den grooten Franschen architect te schieten, want terwijl deze bij zijn geschiedenis aan zijn rijke verbeelding vrij spel laat, wenschen wij niet anders dan de zuivere werkelijkheid te geven, voor zooverre die uit de bewaard gebleven documenten is op te maken.

Laten wij beginnen met te zeggen dat de kerk, wier totstandkoming wij willen bespreken, de St.-Bavo te Haarlem, eigenlijk niet als kathedraal, d. i. als bisschoppelijke kerk gebouwd werd. Pas kort voor de Reformatie „is de Kerk van Haarlem, hebbende tot het jaar 1559 onder den kerkvoogd van Utrecht gestaan, in 't gemelde jaar 1559 door Paus Paulus IV en wederom in 't jaar 1561 door Paus Pius IV, met de toestemminge van den Spaanschen Koning Philips II tot een Bisschoppelijke Kerk, staande onder de Aartsbisschoppelijke kerk van Utrecht, aangewezen", zooals de schrijver van de „Oudheden en gestichten van Kennemerland" vermeldt. Maar zij is dus toch, zij het ook gedurende korten tijd, een kathedraal geweest en daarom mogen wij haar zoo noemen.

De kerk, die wij thans zich zoo trotsch aan het Haarlemsche Marktplein zien verheffen, is niet de eerste die daar ter plaatse werd opgericht. Reeds in 1307 wordt van eene St.-Bavokerk gesproken en ook uit andere veertiende-eeuwsche documenten blijkt duidelijk, dat zij aanwezig was. Indien men nog twijfelen mocht, dan leert de bul van Paus Bonifacius IX, van 12 April 1397, dat in dat jaar eene St.-Bavokerk bestond, die herstel en instandhouding vorderde. De Paus schonk in dit jaar, op verzoek van Hertog Albrecht van Beieren, Graaf van Holland, den aflaat van Portiuncula aan allen, die op den eersten Zondag na het Pinksterfeest de St. Bavo bezoeken zouden en de behulpzame hand zouden bieden tot het herstel en de instandhouding der kerk.

Eene dergelijke wijze, om voor den bouw of het herstel van kerken de noodige middelen bijeen te krijgen, was in de middeleeuwen zeer gebruikelijk. Men mag aannemen, dat het geld in ruime mate is toegevloeid, want in plaats dat met het repareeren van de bestaande kerk genoegen werd genomen, besloten de Haarlemmers tot het stichten van een geheel nieuw gebouw. Maar de oude kerk kon, althans voorloopig, niet gemist worden, en daarom werd dit nieuwe bouwwerk om het oude heen geplaatst. Zoo vinden wij dan ook, tot 1470 toe, nog steeds van „die oud kerc" in de oorkonden melding gemaakt.

Het is niet met zekerheid te zeggen, welke gedaante de oude kerk gehad heeft. Maar zij bezat, zooals wel vanzelf spreekt, een koor, want in 1412 en in 1428 wordt „het oude choer" vermeld. Dat zij ook een transept heeft gehad, is twijfelachtig; maar veilig kunnen wij aannemen, dat een toren aan de westzijde aanwezig was, die klokken bevatte en met beelden versierd was. Van dezen toren wordt herhaaldelijk in de archieven melding gemaakt.

Zonderling mag het heeten, dat er bij den bouw van een monument als de tegenwoordige St.-Bavokerk, niet naar een vast plan gewerkt is. Maar wie zich ooit met de studie der middeleeuwsche architectuur heeft bezig gehouden, kan zich dat niet over verwonderen. Want de grootsche gedenkteekenen vereischten zooveel tijd voor hunne voltooiing, dat daarmede verscheidene geslachten gemoeid waren, wier inzichten natuurlijk verschilden.

Zoo begon men in den aanvang der 15e eeuw met den koortrans en de zijbeuken van koor en schip, alles om de oude kerk heen, die geheel in wezen bleef en

die zelfs belangrijk verfraaid werd. In het jaar 1412 b.v. deden de Raden der stad een altaartafel voor het hoogaltaar maken. Zij droegen dat werk op aan „Meester Michiel die beeldesnider ende sijn gheselle" en zonden hen naar Utrecht om „sinte maertijnstafel" in den Dom te bezien, een kunstwerk dat toen zeer vermaard schijnt geweest te zijn. De plaats in de oorkonden, die op deze zaak betrekking heeft, is niet zeer duidelijk, daar er ook van „die meester van brugge" gesproken wordt, terwijl het schijnt, dat de voltooide altaartafel uit „broesel" naar Haarlem gekomen is. Moet nu voor Brugge *Brussel* gelezen worden en woonde Meester Michiel daar? Het blijft onzeker.

Het is wel jammer, dat de Rekenboeken van de kerkmeesters niet allen bewaard bleven. Vooral te betreuren is het, dat er uit het begin der 15e eeuw slechts drie over zijn en wel van 1400, 1412 en 1421. Want nu vloeien de berichten omtrent de werkzaamheden aan de nieuwe kerk zeer schaars en dat juist over een tijdperk, dat door ijverige werkzaamheid zich kenmerkt.

Een aanteekening van 1423 doet echter zien dat het werk flink gevorderd was, want toen werd, „acht dagen nae pinxterdach" met den bouw van het nieuwe „vonthuse" begonnen. Deze doopkapel bestaat nog; zij is te vinden aan de zuidwestzijde der kerk en daaruit mag afgeleid worden dat de zijbeukmuren, waarschijnlijk aan de oostzijde begonnen, toen reeds, althans aan de zuidzijde, over ongeveer hun volle lengte voltooid waren. In 1428 vinden wij de Cellebroederskapel, aan de noordwestzijde der kerk nog thans aanwezig, genoemd, zoodat toen ook de noorderzijbeukmuren genoegzaam gereed zullen zijn geweest.

Omstreeks 1430 moet de oude kerk dus nog in haar geheel bestaan hebben, doch omgeven door de muren van kooromgang en zijbeuken. Voor die muren was in hoofdzaak gebakken steen gebruikt, terwijl gehouwen steen slechts met de uiterste spaarzaamheid was toegepast.

Het blijkt wel niet, maar het is toch waarschijnlijk, dat de zijbeuken en de kooromgang door daken, hetzij dan voor behulp of voor goed waren afgedekt. Maar gewelven waren nog niet aanwezig; misschien waren ook zelfs de zuilen van het koor, die onmiddellijk tegen de muren der oude kerk stonden, nog achterwege gebleven.

Dat men aanvankelijk niet het voornemen schijnt te hebben gehad de oude kerk spoedig af te breken, mag daaruit worden afgeleid dat in 1434 bij „jacop die beeldesnider" een nieuwe „predicstoel" besteld werd, die zekere „jan meijntz" stelde, terwijl „ot die smit" de ankers smeedde „daer men die stoel meed vast maect." Ook andere werklieden kwamen er bij te pas. Deze predikstoel bestaat niet meer; alleen het klankbord met „dat gesneden werck" daarboven is nog thans te zien, en werd dus van de oude in de nieuwe kerk overgebracht.

Toen de muren van kooromgang en zijbeuken in den boven omschreven toestand gebracht waren, begon men met het noorder transept of „cruyswerck." Het werd niet hooger gemaakt dan de oude kerk, zoodat het schijnt alsof destijds het plan bestond, zooveel mogelijk van het bestaande te gebruiken. Misschien wilde men zelfs geen nieuwe zuilen maken, doch alleen door bogen, in de muren der oude kerk uitgespaard, haar met den nieuwen aanbouw in verbinding brengen. In 1433 was het noordertransept reeds vrij ver gevorderd, want toen was „jan meynertz" daar boven in werkzaam. In 1434 was het voltooid, want toen wordt gesproken „vant cruuswerc boven te decken."

Inmiddels was men voortgegaan, de onafgewerkte zijbeuken te versieren. Zoo werd in 1433 het fraaie hek geplaatst, dat nog thans de doopkapel afsluit. In 1426 reeds was dit hek aanbesteed; in dat jaar was „doe men die tralye van den vonte bestede te maken tot louwerys janszoens" (misschien wel den uitvinder der boekdrukkunst) een niet onaanzienlijk bedrag op de aanbesteding „verdroncken." Het ging dus toen bij aanbestedingen lustiger toe, dan thans.

Op St.-Maria-Magdalenenavond van het jaar 1445 werd het fundament gelegd van dat „cruyswerck," waarmede, daar het vroegere uitdrukkelijk als „an die noertzide" vermeld wordt, niet anders dan het zuidertransept kan zijn bedoeld. Wij vinden nu voor het eerst den naam van een bouwmeester genoemd „Mr. Eevaert, steenhowder, wonende tot antwerpen, onse meester van den cruyswerck". De kerkmeesters zeggen, dat zij hem beloofd hebben „voer sijn wedden elkes jaers twalef gouden rijders". Twee jaar, tot 1447, is Meester Eevaert in dienst geweest. Toen is hij vertrokken, doch het blijkt niet of het zuidertransept ook voltooid is geweest.

In de middeleeuwen bestond er een druk verkeer tusschen Haarlem en de zuidelijke Nederlanden. Wij zullen daarvan in den verderen loop der bouwgeschiedenis telkens de bewijzen vinden; wij hebben er reeds ontmoet waar wij het hoofdaltaar uit Brussel of Brugge zagen komen en een bouwmeester uit Antwerpen door kerkmeesteren zagen aannemen. Reeds het kiezen als St.-Bavo tot patroon der kerk wijst op de zuidelijke Nederlanden, immers deze Karolingische edelman bracht den laatsten tijd zijns levens, na geld en goed aan de armen te hebben uitgedeeld, door in een klooster te Gent, welks patroon hij later werd.

Ruim twintig jaar bleef de kerk in den boven beschreven toestand. Maar in 1470 werd „die oude kerck totder aerde toe afgebroken en heel ter neder gheleyt". Met Godevaert de Bosser (Bosschenaar) en Steven Elen, gezegd Affelgem, werd toen een overeenkomst gesloten, gedagteekend van 30 September, om het gebouw, tot dusverre slechts bestaande uit een transept, een kooromgang en zijbeuken, te voltooien. Vermoedelijk werden, tijdens den bouw van koor en schip, de zijbeuken en de omgang voor de godsdienstoefeningen gebruikt.

De pilaren voor den nieuwen bouw kwamen van Antwerpen. Af en toe kwamen de bouwmeesters te Haarlem „om twerck te besien" en werden dan door kerkmeesteren onthaald. Toen de pilaren eenmaal stonden, was er gelegenheid kooromgang en zijbeuken, die tot dusverre geen gewelven hadden, daarvan te voorzien. In 1483 kwam men daarmede gereed, zooals nog uit een opschrift blijkt. Doch omstreeks 1485 moeten ook de muren van koor en schip hunne volle hoogte verkregen hebben, en reeds van een kap voorzien zijn geweest, want men zag toen in dat de kerk die veel hooger was dan de oude, zich niet goed aansloot bij het transept, omdat dit geen grooter hoogte had dan het vroeger gebouw. Daarom werd het transept verhoogd, waarmede men van 1486—1496 bezig was. Dit is een betrekkelijk lange tijd; misschien hebben wel de woelingen van het Kaas-en-Broodsvolk een vertragenden invloed gehad.

Het voornemen bestond, om de geheele kerk in steen te overwelven. Daarvoor had men op luchtbogen gerekend, die echter niet tot uitvoering zijn gekomen, ofschoon nog thans de inkassingen er voor te zien zijn. In 1500 werd het kruis tusschen de muren van het transept en twee groote bogen, over koor en

schip geslagen, gewelfd, wat door een opschrift vermeld wordt.

De kerk was dus toen, in hoofdzaak, voltooid; slechts ontbraken nog de gewelven van koor, middenbeuk en transept. Ook een toren op het kruis was nog niet aanwezig. Maar het inwendige was zoo ver gevorderd, dat kerkmeesteren aan de versiering konden gaan denken. Natuurlijk gold hunne eerste zorg het hoofdaltaar. Reeds in het jaar 1483, den 29 Deeember, besteedden zij het maken van luiken aan voor het „grote autaer dat nu comen sal mits dat nieuwe werck dat gemaect is", dus midden in het toen pas voltooide koor. De gebroeders Mourijn en Claes Symonsz werden met dit werk belast. Het schijnt dat reeds vroeger Jacob Willemsz luiken gemaakt had, doch dat die niet voldeden, want de registers zeggen: „Noch zijnt voorwaerden, dat Mourijn ende zijn broeder voerschr. zullen dit werck bet (beter) maken, hetzij in vergulde lakenen te legghen ende anders dat werckluyden sullen kennen dattet bet gemaect is dant Jacob Willemsz dat middelpant ghemaect heeft, of beter dan dat wercluden van de ambacht kennen zullen." Hiermede werd bedoeld dat de gebroeders het vergulden naar alle regelen der kunst zouden verrichten en hun werk beter zouden opleveren dan Jacob Willemsz gedaan had, die met het vervaardigen der middenste luiken belast was geweest. Mourijn en Claes kregen de zijluiken te maken en de kleine luiken boven en onder. Het mag aangenomen worden dat de luiken, openstaande, beeldhouwwerk te zien gaven, overeenkomende met dat hetwelk de altaartafel van 1412 vertoonde. Maar als de luiken gesloten waren, zag men niets dan een geheel onversierd vlak. Kerkmeesteren deden daarom de luiken beschilderen en droegen dit weder aan de gebroeders Symonsz op. Waren deze kunstenaars meer beeldhouwers dan schilders? Wij zouden het haast gelooven, als wij lezen hoe „dese broeders voorschr. gheloven (beloven) als goede mannen van trouwen dat sijt alsoe maken sullen met alsoe goede mester die zij te hulpe nemen als in hollant es, die dit werck contrefeiten sal." Er wordt niet vermeld welk onderwerp het was, dat de hulp van een zoo bekwaam meester vereischte. Maar op andere later versierde luiken van het hoofdaltaar werd „de destructie van Jerusalem" en „de stam van Jesse" geschilderd.

Met de versiering van het koor ging men gestadig voort. Toen in 1497, „die van Haerlem, Alcmaer ende dorppen van Kennemerlandt en Westfriesland" wegens hun deelnemen aan den opstand van het Kaas- en Broodsvolk, onder meer veroordeeld werden, tot het plaatsen van een glas in de kerk te Haarlem, dat de herinnering aan den zoo wreed vermoorden Claes van Ruyven moest levendig houden, werd aan dit glas in het oostelijk venster van den kooromgang een plaats aangewezen.

Het mag aangenomen worden, dat in het laatst der 15e eeuw de kerk ook van orgels voorzien werd. Reeds in 1422 wordt van een orgel gesproken, dat „in dat westend" aanwezig was, en dat Heer Dirk Boghemaker tot bespeler had. Misschien is dit orgel wel hetzelfde, dat in het begin der 16e eeuw vermeld wordt als te bestaan in den noorderzijbeuk van het koor. Een dergelijke plaatsing was destijds niet ongewoon; nog thans kan men er een op dezelfde plaats in de St.-Laurenskerk te Alkmaar zien; ook in de Oude Kerk te Amsterdam is er een te vinden.

Het groote orgel had zijn plaats aan de noordwestzijde van het koor. Daar is het gebleven tot het jaar 1773, ofschoon reeds in 1735 de pijpen eruit genomen waren. Op 17e-eeuwsche schilderijen en prenten vinden wij het dikwijls afgebeeld. Als alle orgels van dien tijd kwam het, op een sierlijke uitkraging geplaatst, uit den muur naar voren. Het werd door een rijke pinakel-architectuur in laat-Gothischen stijl bekroond. Het schijnt, dat het orgel in 1535 reeds verscheidene jaren had dienst gedaan, want toen was „d'orgelmaker" van 23 April tot 23 Juni bezig met „t reformeren van dorghel". Toen werden ook „die dooren" (deuren, luiken) afgehangen. In 1545 werd het orgel van een rugpositief voorzien, dat afkomstig was uit het toen opgeheven klooster der Witte Heeren. Het werd „voor an de stoel van den grooten orgel geset ende gevoucht".

Hebben wij geen zekerheid omtrent den tijd, dat het groote orgel in het koor gemaakt werd, anders is dit met de groote koperen koorlessenaar, die nog thans een sieraad der kerk uitmaakt. Hij werd in 1498 aanbesteed aan Jan Fyery van Mechelen. Hij zou maken „een pullumtrum" (nog in de 18e eeuw wordt zulk een lessenaar wel een punterum genoemd) „staende op dat koer daer die provydierers (voorzangers) an staen sullen, ende sal wesen een puplikaen met haer jongen, na uutwijsinge de patroen (het model) die ons daer af comen sal". Nog heden kan men zien op welke voortreffelijke wijze Jan Vurig (want dat zal Fyery wel beteekenen) zich van zijn taak heeft gekweten. Alleen de jongen zijn in den loop der eeuwen verloren gegaan.

(*Wordt vervolgd*).

HET VRAGEN- EN ANTWOORDENSPEL.

In n°. 44 van het Bouwkundig Weekblad vinden wij de mededeeling, dat het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst de volgende vragen aan de afdeelingen gezonden heeft om deze in haar wintervergaderingen te behandelen:

1. Wat kan er van overheidswege gedaan worden om bij den aanleg van nieuwe straten en stadsgedeelten het bouwen van fraaie huizen te bevorderen?

Verdient het voorbeeld van verschillende buitenlandsche steden, waar van stadswege bij den aanleg van nieuwe wijken, premiën voor de mooiste voorgevels werden uitgeloofd, aanbeveling ook voor Nederlandsche steden?

2. Welke middelen zijn aan te wenden om het bouwen van slechte huizen en het gebruik van slechte materialen tegen te gaan?

3. Hoe moeten scheidingsmuren van perceelen, waarin tevens de balken dragen, geconstrueerd worden om volkomen het geluid (veroorzaakt door pianospel, zang, enz.) te isoleeren?

4. Welke is de meest practische wijze om baksteenbogen van groote spanning (10 à 20 M.) en van zware belasting, zonder schokken te ontdoen van de formeelen, die tot hun constructie hebben gediend?

Is het wenschelijk dergelijke bogen onmiddellijk na hun sluiting tijdelijk te lossen, of hiermede te wachten tot genoegzame versteening der specie heeft plaats gehad?

Welke specie is het meest geschikt?

5. Waarom wordt in ons land weinig gebruik gemaakt van waterkalk (Doornikschе kalk)?

6. Wat is bekend omtrent hier-te-lande uitgevoerde werken van cement-ijzer, systeem Monier?

Is de opgedane ondervinding van dien aard, dat de toepassing van dit systeem is aan te bevelen, en voor welke werken?

7. Wat kan gedaan worden tot verheffing van het

vak van den metselaar, dat hier te lande in verval is en miskend wordt?

8. In hoeverre is de architect bevoegd om in voorkomende gevallen betalingscertificaten af te geven, ook al bestaat er verschil met den principaal over het bedrag daarvan, met het oog op verrekeningen?

Zijn de verrekeningsstaten van meer of minder werk, door den architect opgemaakt, bindend voor den principaal, of kan laatstgenoemde de betaling van meerder werk weigeren, zoodat de aannemer langs civielrechtelijken weg zijn recht moet verkrijgen?

Naar onze meening heeft de Maatschappij tot heden weinig genoegen beleefd van het stellen van dergelijke vragen; wel-is-waar werden de afdeelingen daarmede bezig gehouden, maar het kostte dikwerf moeite personen te vinden, die zich met de beantwoording wilden belasten, terwijl het op de algemeene vergaderingen gewoonlijk aan tijd en aan lust ontbrak om aan deze zaak eenige aandacht te schenken.

Hoewel op de algemeene vergadering, den 28 Mei j.l. gehouden, besloten werd de behandeling van de in 1895 gestelde vragen tot de September-vergadering uit te stellen, werd op de agenda voor laatstgenoemde bijeenkomst daaromtrent niets vermeld en, daar geen der aanwezigen de aandacht van het Bestuur op dit verzuim vestigde, mag worden aangenomen dat het den leden niet onwelkom was.

Het heeft de aandacht getrokken dat in het Bouwkundig Weekblad telkens gesproken wordt van het „Hoofdbestuur", ofschoon er in de wet van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, die in den loop van dit jaar werd herzien, van een Hoofdbestuur geen sprake is.

NATIONALE TENTOONSTELLING VAN NIJVERHEID EN KUNST TE DORDRECHT.

Het programma is verschenen en aan het voorwoord ontleenenen wij het volgende:

Deze tentoonstelling, waarvan de totstandkoming is mogelijk gemaakt door den krachtigen moreelen en financieelen steun van het Gemeentebestuur, autoriteiten en particulieren, en door de sympathie en werkdadige medewerking van stadgenoot en vreemdeling, belooft eene op grootsche schaal ingerichte en goed georganiseerde onderneming te worden, die aan de vaderlandsche industrie, kunst en kunstnijverheid de gelegenheid opent om op eigen terrein te toonen, wat zij vermag; een vreedzaam strijdperk, waarin kunstenaars en industrieelen door een onderlingen wedstrijd hunne krachten kunnen meten, hun blik verruimen en hunne ervaring verrijken.

Verder wordt gezegd, dat een doeltreffende inrichting, reclame op ruime schaal, nauwlettend toezicht, groote publiciteit en uitnemende zorg voor de tentoongestelde goederen kunnen worden gewaarborgd, en wordt erop gewezen dat, dank zij de goede zorgen der Feestcommissie, een reeks van schitterende feestelijkheden is ontworpen: gecostumeerde optochten, wedstrijden, riddertournooien, passiespelen en tooneelvoorstellingen in de open lucht, tableaux-vivants, festivals, zangersfeesten e. d.; dat Dordrecht is een schoone stad, maar ook een gunstig gelegen stad; dat het terrein, waar de tentoonstelling zal gehoudenworden, het *Oranjepark*, circa 5 H.A. groot, allergunstigst gelegen is in de onmiddellijke nabijheid van het spoorwegstation; dat de tramverbinding van spoor en boot tot aan den ingang der tentoonstelling zal worden doorgetrokken; dat op het terrein o. a. verrijzen zullen: een hoofdgebouw van 5000 M². en een „Oud Dordrecht" met een marktplein van 3250 M². waarop te midden van de omgeving van antieke Dordtsche gebouwen, door historische herinneringen en kunstschoon vermaard, het oude Dordtsche Stadhuis zal prijken, ingericht tot museum van preciosa, antiquiteiten en schilderijen van oude Dordtsche meesters.

Op de tentoonstelling kunnen door ingezetenen van het rijk en zijne koloniën alle voorwerpen, door nijverheid en kunst voortgebracht, ingezonden worden.

De tentoonstelling omvat de volgende groepen: 1. Bouwkunst; 2. Meubileering en versiering; 3. Artikelen van huishoudelijk gebruik; 4. Verlichting en verwarming; 5. Bewerkte metalen en edelgesteenten; 6. Voedings- en verbruiksartikelen; 7. Kleeding- en modeartikelen; 8. Vervoer en sport; 9. Graphische kunsten; 10. Algemeene nijverheid; 11. Hygiène 12. Veiligheidsmiddelen; 13. Werktuigen en gereedschappen; 14. Muziekinstrumenten; 15. Land- en tuinbouw; 16. Leermiddelen.

De inzending der aanvragen om plaatsruimte (op formulieren die het uitvoerend comité verstrekt) moet vóór of op den 15 December a. s. franco plaats hebben aan het bureau van den administrateur der tentoonstelling.

In een der hoofdgebouwen aan het Marktplein zal een tentoonstelling van retrospectieve kunst worden gehouden.

Geen voorwerpen worden op deze tentoonstelling toegelaten dan die, welke vóór of uiterlijk op 15 Mei 1897 met behoorlijk ingevulde lijst, volgens later toe te zenden model, aan het uitvoerend comité vrachtvrij zijn toegezonden.

Na bekomen machtiging van H. M. de Koningin-Regentes zal er een verloting plaats hebben van uitsluitend daarvoor op de tentoonstelling aangekochte voorwerpen.

Tot het vaststellen der bekroningen zal eene jury van deskundigen worden benoemd en wel als volgt: de helft van het aantal juryleden wordt, op een nader door het uitvoerend comité aan te geven wijze, door de inzenders gekozen, de andere helft wordt door het uitvoerend comité benoemd.

De bekroningen bestaan uit diploma's, voor gouden, verguld-zilveren en zilveren medailles en eere-diploma's, terwijl aan ieder bekroonde een bronzen medaille zal worden uitgereikt,

Van verschillende zijden zijn reeds aan het uitvoerend comité medailles (van edel metaal) geschonken en toegezegd.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

De vergadering van 10 November jl., welke door een honderdtal leden werd bijgewoond, moest alweder door den president W. F. Leemans worden geopend met de herdenking van leden, die door den dood aan de instelling waren ontvallen. Het waren de heeren H. baron Van den Bogaerde de Ter Brugge, A. Oltmans, J. van Stralen en J. W. Stous Sloot.

Daar in de Septembervergadering, die te 's Hertogenbosch werd gehouden, de vaststelling van de notulen der Junivergadering niet had kunnen plaats hebben, moest ditmaal zoowel de vaststelling van die notulen als van die van de vergadering van 8 September geschieden. Zij werden na eenige discussie goedgekeurd.

Deze vergadering, die zeer de belangstelling had gewekt, ontleende een bijzonder belang aan de omstandigheid, dat in het volgend jaar, en wel op 31 Augustus 1897, het Instituut 50 jaren zal hebben bestaan en de Raad het noodig en voegzaam had geacht reeds

voorbereidende maatregelen te nemen om dien gewichtigen datum doelmatig te vieren. Daartoe was reeds voor eenigen tijd een circulaire aan de leden zoo hier te lande, als in de overzeesche bezittingen en het buitenland toegezonden, waarin het denkbeeld werd ontwikkeld, dat thans in den breede door den president nader werd toegelicht, om bij de bedoelde gelegenheid een *Gedenkboek* het licht te doen zien, dat niet alleen gewijd zou zijn aan een terugblik op hetgeen gedurende dat tijdvak door het Instituut was tot stand gebracht, maar waarin tevens een overzicht zou worden aangetroffen van hetgeen in dien tijd op het gebied van den ingenieur in den meest uitgebreiden zin in Nederland en daarbuiten door Nederlanders was tot stand gebracht.

Twee hoofdpunten traden hierbij op den voorgrond: de in een aantal rubrieken verdeelde onderwerpen, door verschillende leden van het Instituut te behandelen en de daarbij ter toelichting noodige schetsen enz., en de vraag of het voor de buitenlandsche instellingen, waarmede het Instituut in betrekking staat en aan welke, uit den aard der zaak, zoodanig gedenkboek zou worden aangeboden, wenschelijk mocht worden geacht aan den tekst der verschillende mededeelingen eene vertaling in de Fransche taal toe te voegen.

Het laatste punt, dat het eerst werd besproken, werd na eenige discussie in toestemmenden zin door de vergadering beantwoord, waarbij, wat de uitvoering betreft, Raad en Bestuur de meest mogelijke vrijheid werd gelaten.

Nadat de president nog eenige beschouwingen had ten beste gegeven over de met deze uitgave in verband staande kosten en ook ter loops andere punten betreffende de te verwachten feestviering waren ter sprake gebracht, werd nu principiëel de vraag aan de vergadering onderworpen of deze zich vereenigde met het denkbeeld om een gedenkboek in den aangeduiden zin het licht te doen zien. Die vraag werd ten slotte met groote meerderheid toestemmend beantwoord.

Eene nadere circulaire zal nu weldra aan de leden worden toegezonden.

Vervolgens werden door den president eenige mededeelingen gedaan betreffende het Jaarboekje voor 1897 en de daarbij gevoegde bijlagen.

Naar aanleiding van hetgeen in de Juni-vergadering door het lid H. P. N. Halbertsma over de zoo vaak reeds besproken questie van den aanleg der draineerleidingen was gezegd, deelde het lid J. Van Hasselt eenige nadere beschouwingen mede, ter zake van de door gemeld lid gebezigde berekeningen en formulen, waaraan door het lid J. M. K. Pennink nog het een en ander werd toegevoegd. Het lid Halbertsma meende uit beleefdheid, zoowel tegenover de vergadering, die reeds zoo vaak met dit onderwerp was bezig gehouden, als tegenover het lid Van Hasselt aan dezen thans het laatste woord te moeten laten, hoezeer hij zich steeds bereid bleef verklaren voor het leveren van repliek.

Nog eene andere mededeeling, die in de vergadering van 10 Juni was gedaan, gaf aanleiding tot bespreking. Het lid A. Elink Sterk bekwam het woord om in uitvoerige beschouwingen te treden over hetgeen door hem werd genoemd de leer van professor A. Huet over de verdamping in stoomketels. Deze ontegenzeggelijk zeer geestige voordracht werd op handige wijze door het lid Huet beantwoord. De gedane mededeelingen zullen ongetwijfeld voor de wetenschappelijke beschouwing van dit belangrijk vraagstuk zeer dienstig zijn.

Wegens het vergevorderde uur moest eene door het lid D. P. van Ameyden van Duym aangekondigde, door talrijke teekeningen toe te lichten voordracht over de fundeeringswijze met gemetselde zinkputten, toegepast bij den bouw van de brug over het Zwarte Water te Hasselt, tot de volgende vergadering worden uitgesteld.

Eenige nieuwe leden werden aangenomen en anderen als zoodanig voorgesteld.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 31 *October* 1896.

De heer H. Reijenga Tz. besprak in de laatst gehouden vergadering het zink als bouwmateriaal, en meer bepaald de van dit materiaal gemaakte ornementen, waaraan volgens spreker de voorkeur moest gegeven worden boven andere grondstoffen, mits men erin slaagt het zink op afdoende wijze tegen oxydeeren te beveiligen. Spreker wees op de gemakkelijke wijze der bevestiging van daarvan gemaakte pirons, vazen, spitsen enz., terwijl men bij de toepassing van natuur- of kunststeen de kans loopt, dat er bij harden wind of nachtvorst afbrokkeling plaatsvindt.

De heer Reijenga noemde het een feit dat het zink te Groningen weinig wordt toegepast en was van meening dat de reden daarvoor moest gezocht worden in het spoedig afbladderen en scheuren der verf, waarin hij aanleiding vond naar eene verfsoort om te zien, die in alle opzichten aan de gestelde eischen voldoet. Dit was spreker gelukt, getuige de tentoongestelde stukken, met verschillende kleuren geverfd, die zeven jaren lang onbedekt in de open lucht aan de invloeden van het klimaat blootstonden.

De samenstelling van de verf is van dien aard, dat bij verandering van temperatuur zoowel het metaal als de verf een gelijke werking ondergaan, waardoor geene barstjes of scheuren in de verflaag voorkomen; door de innige vasthechting aan het zink wordt het laatste voor den invloed van gassen en vloeistoffen, zelfs van de sterkste zuren beveiligd en ten bewijze daarvan dompelde spreker de met vernis bedekte stukken in zoutzuur.

Wat nu de samenstelling aangaat, deze is van dien aard dat, hoewel bij temperatuursverhooging eenige verweeking plaats heeft, deze evenwel niet zoover gaat, dat stof en vuil daarop meer hechten dan op voorwerpen met een andere verfsoort bestreken. Dat dit vernis standhoudend is, kan volgens spreker uit den aard der materialen, waaruit het vervaardigd wordt, worden opgemaakt, als bestaande uit olie, harst en gommen, tot den juisten graad van hitte in speciaal daarvoor bestemde inrichtingen gestookt en zoo warm mogelijk met terpentijn verdund. De afdoende bewijzen van deugdelijkheid zijn de tentoongestelde stukken, die 7 jaren in weer en wind hebben doorgebracht en waaraan nog niet het minste of geringste gebrek is te bespeuren.

Ook voor het vergulden van zinken voorwerpen leent dit vernis zich uitstekend; voorwerpen, reeds langen tijd geleden met dit vernis bestreken, werden na een zachte verwarming met verguldsel belegd en voldeden zeer goed. De prijs, waarvoor dit vernis in den handel wordt geleverd, is f 2.50 het KG.

Behalve het beschermen van het zink door verf of verf, heeft spreker zich ook langen tijd onledig gehouden met het nemen van proeven om het zink tegen bederf aanbrengende invloeden te beschermen door aanwending van chemische preparaten. Door een oudige indompeling van blank geschuurd zink in verschillende vloeistoffen, zonder aanwending van een galvanische batterij of ander middel tot opwekking van een galvanischen stroom, werden in weinig tijds daarop verschillende metaalkleuren aangebracht, zonder dat het zink in het minst of geringste werd aangetast; de uitkomsten daarvan waren verrassend.

Vragen en opmerkingen, door verschillende leden ten beste gegeven, werden beantwoord door spreker, die den dank van den Voorzitter mocht inoogsten.

„BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Vergadering van Dinsdag 10 *November* 1896.

In deze vergadering trad als spreker op de heer J. A. van der Kloes, leeraar aan de P. S. te Delft met het onderwerp: „De herkomst der natuursteenen."

Toen de aarde uit den gasvormigen in den vuurvloeibaren toestand was overgegaan, vormde zich na verloop van tijd door de afkoeling aan de oppervlakte een korst, bestaande uit glimmer, lei, schilferig graniet enz. Deze steenlagen, welke somtijds, hetzij door opheffingen van den bodem of uit andere oorzaken, zijn blootgelegd, kenmerken zich door een zeer hoog gelegen smeltpunt; zij worden archeïsche of primaire gesteenten genoemd.

Bij verdere afkoeling ontstonden in deze korst krimpscheuren, waardoor zich de inwendige vloeibare vuurmassa een weg baande en, na afkoeling, de eruptieve gesteenten kwarts, graniet, porfier enz. opleverde. Naarmate de afkoeling langzamer of sneller geschiedde, ontstond grover of fijner gekristalliseerd graniet en bij zeer snelle afkoeling onder toetreding van lucht ontstond porfier.

De oudste dezer steensoorten worden plutonische gesteenten genoemd; de jongere, welke meer een gevolg zijn van de werking

van bepaalde vulkanen, worden vulkanische gesteenten genoemd, als trachiet, puimsteen, basalt enz. Door het afkoelen der hoopen lava, ontstonden b. v. bij basalt krimpscheuren, normaal op het oppervlak van afkoeling; vandaar de vrij regelmatige vijf of zeshoekige zuilvorm, waarin deze steen voorkomt.

Aan de oppervlakte der vuurmassa ontstond een soort schuim, hetwelk, afgekoeld zijnde, de z. g. n grotsteen oplevert.

Alle bovengenoemde, uit het vuur ontstane gesteenten worden genoemd pyrogene gesteenten, in tegenstelling met de hydrogene gesteenten, ontstaan door middel van het water.

Toen n. l. onze aardbol genoegzaam was afgekoeld, zoodat de waterdamp uit de omringende lucht op den bodem neersloeg, werkte dit water ten eerste oplossend op de daar aanwezige stoffen, waarmede het geheel verzadigd werd. Door verdamping van een gedeelte van het water kristalliseerden de vrijkomende stoffen op alle voorwerpen, die zich in 't water bevonden, evenals dit plaats heeft bij de stalaktiten en stalagmiten in druipsteengrotten, waar het met koolzure kalk verzadigde water een gedeelte daarvan afzet. Ook bij metselwerk, met te kalkrijken mortel gemetseld, komt dit bijv. aan de onderzijde van gewelven voor, zoo ook bij de z. g. kuit- of erwtensteen, waar zich de kalk heeft afgezet op luchtbellen.

Verder werkte het water uithollend en afschurend, zoodat het rotsen afbrak en meesleepte, ze vergruisde tot grint en zand, en naarmate de stroom sterker of zwakker was, een grover of fijner bezinksel afzette, hetwelk met een of ander bindmiddel, zich weer tot steen vormde. Deze gesteenten, puingesteenten genaamd, werden dus laagsgewijze gevormd als lei, zandsteen enz. waarin de lagen soms zeer duidelijk waar te nemen zijn. De splijtvlakken in de leien zijn waarschijnlijk ontstaan door hoogen druk, gepaard met trilling; de zandsteenen bestaan uit zand met een bindmiddel, de conglomeraten uit grooter stukken met bindmiddel, wederom onderscheiden in bracciën met hoekige en puddings met ronde stukken. De tuffen bestaan uit verhard vulkanisch slijk.

Ook zette het water koolzure kalk af.

Daar echter koolzure kalk bijna niet oplosbaar is in water, moet hier een andere oorzaak voor zijn. Deze oorzaak nu bestaat in het medewerken van het dierlijk leven.

Zoo zijn dus de kalkgesteenten, als hardsteen, marmer enz. eigenlijk een opeenstapeling van dierlijke overblijfselen, als crinoïden e. d. Vandaar de kerkhoflucht bij het doorbreken van hardsteen, de schelpen e. d in hardsteen en marmer enz.

Ook de koralen werken mede Op plaatsen waar zich de bodem niet meer dan ± 100 M. onder zee bevindt, en liefst bij de oppervlakte in de branding, waar veel toevoer van zuurstof is, vormden deze nietige diertjes geheele eilanden van koolzure kalkgesteenten. Hiervan werden door golfslag stukken afgeslagen, die dan weder door een kalkachtig bindmiddel tot één geheel werden gevormd, zoodat eindelijk het geaderde marmer werd verkregen. Het wetenschappelijk marmer (statuair) is misschien ontstaan, doordien kalksteen door het inwendige vuur is tot kalk gebrand en toen door toetreding van water onder hoogen druk is geblusch t.

Het marmer komt zeer verschillend voor in lagen en in bedden; de vindplaatsen van deze, zoowel als van alle andere hydrogene gesteenten, zijn natuurlijk vroeger zeebodems geweest.

Ook in gips vindt men dezelfde variëteiten als in kalksteen.

Spr. toonde tot toelichting zijner voordracht verscheidene monsters van verschillende steensoorten, waarin de wijze van ontstaan duidelijk zichtbaar was.

Nadat de Voorzitter den spreker had dank gezegd voor zijn rede, werd een candidaat met algemeene stemmen tot lid aangenomen en de vergadering gesloten.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN

— De Belgische Regeering heeft besloten aan de Kamers een som van 800 000 francs aan te vragen, bestemd om te dienen voor prijzen, welke toegekend zullen worden aan de beste antwoorden op prijsvragen, welke de Regeering zich voorstelt ter gelegenheid der tentoonstelling van Brussel in 1897 uit te schrijven.

De prijsvragen zullen zijn internationaal, terwijl ook de jury uit geleerden van verschillende nationaliteit zal saamgesteld worden. De prijzen zullen over de verschillende groepen der tentoonstelling worden verdeeld.

Een groot deel daarvan zal de geneeskundige, pharmaceutische en veeartsenijkundige wetenschap ten goede komen; vooral op hygiënisch gebied zullen o. a. prijzen toegekend worden voor de behandeling van onderwerpen betreffende de schoolhygiëne, woningshygiëne, zuivering van waterloopen, watervoorziening, baden, ventilatie en verwarming van fabrieken, voorkoming van ongelukken enz.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Blijkens achterstaande advertentie vergadert het Bouwkundig Genootschap aanstaanden Vrijdag in het Zuid-Hollandsch Koffiehuis. De heer J. H. de Groot te Amsterdam zal eene voordracht houden over „Rythmus en systeem in ornement".

Amsterdam. De „Nederlandsche Scheepsbouwmaatschappij" heeft van de maatschappij „Nederland" opdracht ontvangen tot den bouw van een nieuwe cargaboot, groot circa 4000 ton, waarvoor de machine zal vervaardigd worden in de „Nederlandsche fabriek van werktuigen en spoorwegmaterieel".

Dus geheel inlandsche arbeid.

— Op een later te bepalen dag in de maand Februari zal het examen gehouden worden tot het verkrijgen van het diploma van bouwkundig opzichter, ingesteld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst volgens besluit der algemeene vergadering van 28 Mei 1891.

— De heer J. A. Mulock Houwer, gemeente-bouwmeester te Deventer, is bekroond voor het door hem ingezonden antwoord op de besloten prijsvraag voor het ontwerpen van een paviljoen voor 100 mannelijke krankzinnigen op het landgoed Oud-Rozenburg bij 's-Gravenhage. Deze prijsvraag was uitgeschreven door regenten van het geneeskundig gesticht voor krankzinnigen te 's-Gravenhage.

Zwolle. Een der raadsleden heeft de wenschelijkheid betoogd eener vereeniging van 't bestuur der waterleiding met dat der gasfabriek. Hij wilde den directeur der gasfabriek bij combinatie der diensten f 200 meer traktement geven en den directeur der waterleiding gedurende 3 jaren op wachtgeld stellen en deed in dien zin een voorstel, dat in eene volgende vergadering behandeld zal worden.

Groningen. Een zestal leden van de Provinciale Staten hebben voorgesteld de betrekking van provinciaal ingenieur, opengevallen door het aan den heer G. Wind verleende eervol ontslag, niet meer te vervullen. Dit voorstel zal een punt van overweging uitmaken.

De benoeming van een hoofdingenieur voor den Provincialen Waterstaat zal Dinsdag e. k. geschieden.

Eindhoven. De vereeniging „De Bouwkundige Vakken" heeft in beginsel besloten haar zilveren feest te vieren door het houden eener groote tentoonstelling op industrieel gebied. In een volgende vergadering zal een voorloopig bestuur gekozen worden om zich met de voorbereidende werkzaamheden te belasten.

Zutfen. De Gemeenteraad besloot in zijne zitting van Maandag 9 November tot het aankoopen, voor eene som van f 250, van een exemplaar der vóór eenige jaren door de firma Cuypers gemaakte afgietsels der aan den gevel van het stadhuis voorkomende reliefs, welke bijgewerkt geleverd zullen worden.

Harlingen. In eene vergadering van de vereeniging „Bouwkunde en Nijverheid" gaf de heer C. van Kesteren, opzichter bij den bouw van het nieuwe post- en telegraafkantoor, een overzicht van hetgeen naar zijn inzien kon gedaan worden in het belang der gezondheid van Harlingen's bevolking. Hij wees op de groote behoefte aan eene waterleiding tot verschaffing van goed drinkwater, op het gebrekkig riolenstelsel, op de aanstootelijke wijze van mestgadering, in verband met de gemeentereiniging, alles in meerdere of mindere mate steunende op het rapport der gezondheidscommissie van het jaar 1892 Ten slotte werd nog aangedrongen op de stichting van eene zwem- en badinrichting.

Velp. De heeren Th. A. van den Broek en G. W. van Barneveld Kooy Jr. te Amsterdam hebben de concessie-voorwaarden aangenomen, waarop de Raad der gemeente Reden hun vergunning had verleend tot den aanleg en de exploitatie van een waterleiding in het dorp Velp.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

bepaald: dat de hoofding. 2e kl. Th. W. C. Herckenrath als chef der 5e waterstaatsafd. werkzaam blijft;

aangewezen: als chef der 3e waterstaatsafd. de hoofding. 2e kl. H. J. Verdam, thans chef der 1e waterstaatsafd;

overgeplaatst: naar de res. Sumatra's Oostkust, de opz. 2e kl. P. H. Briët;

toegevoegd: aan den chef der 4e waterstaatsafdeeling voor de werken van de Brantas-Porrong en Soerabajarivieren de benoemde opz. 3e kl. A. B. C. D. Portier.

— Aan den adjunct-chef 3e afd. bij de exploitatie van Staatsspoorwegen op Java, G. J. Hupkes, is een tweejarig verlof wegens ziekte verleend.

— De heer J. W. Stous Sloot, hoofdingenieur-werktuigkundige bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen, is op 63-jarigen ouderdom te Utrecht overleden.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is de heer A. Steendam benoemd tot opzichter bij het voortzetten der verbreeding van en der oeververdediging langs de Zuid-Willemsvaart in Noord-Brabant.

— De architect H. P. Berlage, sedert verscheidene jaren verbonden aan de kunstnijverheid-teekenschool „Quellinus", te Amsterdam, als leeraar in de bouwkunde en in de stijl- en ornementleer, heeft uit bovengenoemde betrekking ontslag gevraagd en verkregen. In zijn plaats is benoemd de heer W. Kromhout, architect en leeraar aan de industrieschool van de Maatschappij voor den werkenden stand te Amsterdam.

— Met ingang van 1 December is te 's-Gravenhage aan de industrieschool voor meisjes benoemd tot leerares in het teekenen (ontwerpen van versieringen) en de fraaie handwerken, mej. Anna L. L. van Assendelft, te Rotterdam.

— De heer W. F. E. Smeets, directeur der gasfabriek te Steenbergen, is daar ter plaatse op 33-jarigen leeftijd overleden.

— Door Z. M. den Keizer van Duitschland is benoemd tot ridder 3e kl. van de Pruisische Kroonorde de heer G. J. de Jongh, directeur der gemeentewerken te Rotterdam.

— Bij Kon. besluit is, met ingang van 16 Nov., L. Verhagen te Hoorn, benoemd tot bureel-ambtenaar van den Rijkswaterstaat.

— Tot directeur der stoomtram Haarlem—Alkmaar is benoemd de heer Dhooze, thans directeur der stoomtram Den Bosch—Vechel.

— Den heer W. G. L. Gerner, 1e teekenaar op 's Rijksmarinewerf te Amsterdam, is wegens 36-jarigen dienst de gouden medaille met gratificatie van f 100 uitgereikt.

ERRATUM.

In het verslag van de vergadering met tentoonstelling, te Alkmaar op 31 October gehouden en opgenomen in het nommer van 7 November, zijn een paar abuizen ingeslopen.

Den heer De Groot worden de woorden in den mond gelegd: „wees spreker erop, dat het navolgen van al hetgeen men onder „den naam van Engelsche kunst verstaat, beslist is af te keuren, „omdat" enz. Men leze daarvoor: *wees spreker erop, dat bij het goede dat de Engelsche kunst ons aanbiedt, het slaafsch navolgen van alle kunstopvattingen, die bij onze Engelsche naburen aanwezig zijn, beslist is af te keuren, omdat* enz.

Voorts wordt onder de exposanten de firma P. S. Key te Rotterdam genoemd; men leze daarvoor A. S. Key.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Leeraar in het handteekenen met ervaring in de schilderkunst, aan de Kon. school voor nuttige en beeldende kunsten te 's-Hertogenbosch. Jaarwedde f 450 met veranderlijke belooning van f 25 per lesuur voor minstens 8 lesuren en aandeel in de schoolgelden. Adres vóór 1 Deceember aan het bestuur der school.

— Agenten gezocht door eene firma handelende en gros in bouwmaterialen. Adres lett. G. P. Bureau dezes. (*Zie advert. tusschen de aankondigingen in no.* 45.)

— Plaatselijke agenten gezocht, door een hoofdagent in ijzerwaren. Adres, motto *Agentuur*, Bureau dezes. (*Zie advert. in no.* 45).

— Gemeentearchitect van Opsterland. Jaarwedde f 800. Adres den Burgemeester te Beetsterzwaag.

— Bekwaam machineteekenaar, die geheel zelfstandig kan werken en de werkzaamheden in de werkplaats kan leiden. Adres, met opgave van verlangd salaris, leeftijd en tegenwoordige werkkring, onder no. 27273. Brieven *Nieuwe Rott. Ct.*

— Bouwkundig teekenaar. Salaris naar bekwaamheid. Adres, lett. S. W. Bureau dezes. (*Zie advert. in dit no.*).

— Drie deskundigen, vertrouwd met de keuring van spoorwegmaterieel, en een werktuigkundig ingenieur. Kennis der Engelsche taal is vereischte. Adres lett. D D, Firma F. J. Belinfante, voorheen A. D. Schinkel, 's-Gravenhage.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een bekwaam bouwkundig opzichter, practisch en theoretisch ontwikkeld, geheel zelfstandig kunnende optreden, goed kunnende detailleeren, bekend met 't maken van begrootingen en in 't bezit van uitstekende referentiën, zoekt wegens afloop der werkzaamheden eene hem passende betrekking. Hoog salaris geen vereischte. Adres no. 18 Bureau dezes. (2)

— Een bekwaam bouwkundige zoekt plaatsing als opzichter-teekenaar; ook genegen teekenwerk aan huis te nemen. Adres no. 19 Bureau dezes. (2)

— Een bekwaam bouwkundige, bekend met grondwerken en kunstwegen, zoekt plaatsing als opzichter tegen primo December. Adres no. 20 Bureau dezes. (1)

ADVERTENTIËN.

Bouwkundig Genootschap te 's GRAVENHAGE.

VERGADERINGEN in *Zuid-Hollandsch Koffiehuis* (Bovenzaal) op ***Vrijdag 20 November:***

ten 7½ uur van den Architectenbond;
ten 8¼ uur Algemeene Vergadering,
waarin o. a.

1o. Ballotage van de Heeren:
J. A. Frederiks, architect te Middelburg.
J. Klippus, waterbouwk.-opzichter te 's Gravenhage.
G. L. de Koning, bouwk.-opzichter te 's Gravenhage.

2o. Voordracht, toegelicht door schetsen op het bord, van den Heer J. H. de Groot, architect en leeraar te Amsterdam, over „*Rhythmus en Systeem in ornament.*"

HET BESTUUR.

Een Bouwkundig Teekenaar GEVRAAGD,

bekwaamheid bezittende om later als **opzichter** bij een Kerkbouw te kunnen fungeeren. Salaris naar bekwaamheid. Getuigschriften gevraagd. Adres onder lett. *S. W.* Bureau van dit blad.

A. W. SABEL. Zaandam.

FABRIKANT van **Lederen Drijfriemen, Machine- en Cilinder-Oliën.** Handel in Katoenen **balata-Kameelharen, Riemen** enz

Vraag prijsopgaaf.

HELD's Patentlicht

kost slechts met brander, kousje en glas, verzendbaar, compleet **f 1.—.**

Kousjes om in den zak mede te nemen **40** cent.

Verzendbaar naar alle plaatsen.

Gebr. K. & H. MEURS,

in alle **Hardsteenen** en **Marmerwerken, Grafmonumenten** en **Grafzerken.**

Woonplaats: *Rustenburgerstraat* 80.
Werkplaats: *Kuiperstraat* 45. N.-AMSTEL.

HOUTEN Parketvloeren.

GEBR. VAN MALSEN,
Stoomtimmerfabriek. — DEN HAAG

SIMPLEX SIMPLEX
RIJWIELEN.
Bakkerstraat 52, ARNHEM.

In voorraad de **Modellen 1896** en de **nieuwste Onderdeelen.** Prijscouranten gratis verkrijgbaar. Degelijke inrichting voor reparatiën.

J. D. Hoek, Den Haag,
Fabrikant van Kunstsmeedwerk.

Vervaardigt **Deur-, Balkon-** en **Traphekken, Windvanen, Nokbekroningen, enz.**

Machinale Jalousiën Fabriek

voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen, ruimen voorraad.

S. BRUIGOM, Arnhem.

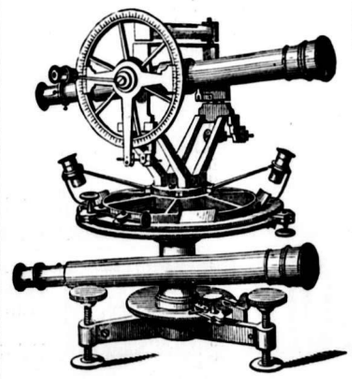

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

AANBESTEDING.

De DIRECTEUREN der LEVENSVERZEKERING-MAATSCHAPPIJ „DORDRECHT" te *Dordrecht*, zijn voornemens

aan te besteden:

Het bouwen van 34 HEERENHUIZEN, 68 BENEDEN- en BOVENHUIZEN en 7 DUBBELE ARBEIDERSWONINGEN, benevens ophooging van het bouwterrein, aanleg van straten, rioleering enz. met alle daarbij behoorende leveranties en werkzaamheden op een terrein genaamd „*Rozenhof*" te Dordrecht.

De Aanbesteding zal geschieden in verschillende al dan niet gecombineerde perceelen en en bloc.

Inlichtingen zijn te bekomen bij de Architecten de Heeren WEELDENBURG en KORTHALS, van *Vrijdag 27 November* 1896 af tot op den dag vóór de Aanbesteding in het lokaal van den Heer VAN DER HORST aan de Groenmarkt te *Dordrecht*, van des voormiddags 9½ tot 's namiddags 3 uur.

De monsters liggen daar ter bezichtiging. De 1e aanwijzing heeft plaats in bovengenoemd lokaal des voormiddags te 11 uur. De 2e aanwijzing heeft plaats op het terrein des namiddags te 1 uur, alles op *Zaterdag 19 December 1896*.

De opening der inschrijvingsbiljetten voor de verschillende al dan niet gecombineerde perceelen zal plaats hebben in bovengenoemd lokaal op *Woensdag 23 December 1896*, des namiddags ten 2 uur.

De opening der inschrijvingsbiljetten voor het geheele werk geschiedt terzelfder plaatse, op *Donderdag 24 December* 1896, des namiddags 2 uur.

Van *Vrijdag 27 November* af is het bestek, met 11 bladen teekeningen, à **f 10.—** per stel te verkrijgen aan het bureau der *Levensverzekering-Maatschappij „DORDRECHT"*.

AANBESTEDING.

Op ***Woensdag 25 November a. s.***, des nam. te ***3 uren*** (pl. t.), aan de „Roskam" te Gorssel:

Het bouwen van een Paviljoen voor Zenuwlijderessen op den „Oldenhof" te Gorssel.

BESTEK en TEEKENINGEN liggen voor aan de „Roskam" te Gorssel en aan de „Laatste Stuiver" te Eefde en zijn aldaar te verkrijgen tegen **f 1.50** per stel (bestek alleen **f 0.50.**)

AANWIJZING te *Gorssel* op Vrijdag 20 Nov. a. s., ten 3 ure (pl. t.) geeft de Architect

J. M. VREESWIJK
te Eefde.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS DER GEMEENTE *ARNHEM*, zullen ***Zaterdag 21 November 1896***, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek N°. 14.

Het leveren van materialen:
Steen, kalk.
Houtwaren.
IJzerwaren, koper, zink, lood, gereedschappen.
Gas- en waterleidingartikelen.
Verfwaren en glasruiten.
Borstelwaren, doeken, touw.
Behangers- en stoffeerdersartikelen.
Manufacturen en Kleedingstukken.
Drogistartikelen.
Diverse materialen en gereedschappen, vogelvoeder enz.

Inlichtingen: alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur aan het bureau Gemeentewerken in de *Kadestraat*, alwaar de monsters en teekeningen ter inzage liggen; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet à **f 0.75** verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen ***Donderdag 26 November 1896***, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

BESTEK No. 15.

Het BOUWEN van een School voor Openbaar Lager Onderwijs aan de Sloetstraat.
Begroting f 56,000.

Aanwijzing: Maandag 16 November a. s., 's namiddags 2 uur op het bouwterrein aan de Sloetstraat. Inlichtingen: alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur aan het bureau Gemeentewerken in de Kadestraat; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 5 teekeningen à **f 2.50** per stel verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Bij den Uitgever JOH. G. STEMLER CZN. *Amsterdam* verscheen:

Ontwerpen van Ornament

voor zelfstudie en voor scholen,

DOOR

J. H. en J. M. DE GROOT.

53 platen met 300 figuren, in geïllustr. omslag.

Prijs f 2.—.

FRANS OOMEN
OOSTERHOUT
STOOMPOTTENBAKKERIJ

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

AANBESTEDING.

Door de NAAML VENNOOTSCHAP „BEGRAAFPLAATS VREDENHOF" zal ***Zaterdag den 21 November***, des voorm. ten **10** ure worden **aanbesteed**, in het Café „DE ROODE LEEUW" te *Amsterdam*:

Het bouwen van een ONTVANGGEBOUW met WONINGEN enz. op de nieuw aangelegde Begraafplaats „VREDENHOF" aan den Haarlemmerweg te Sloten (bij Amsterdam).

Bestek en teekeningen verkrijgbaar ad **f 2.—** aan de Amsterdamsche Boek- en Steendrukkerij v/h ELLERMAN HARMS & Co., Warmoesstraat 149—151, *Amsterdam*.

Inlichtingen geeft de Architect A. SALM G.Bz., 26 Weesperzijde, *Amsterdam*.

J. J. BROEK, — 's-Gravenhage, KRAIJENHOFSTRAAT 37.
AUTOGRAFIE-LITHOGRAFIE.

ATELIER voor het Teekenen en Reproduceeren van Plans, Technische Teekeningen, Landkaarten, enz. — **LICHTDRUK-INRICHTING.**

ROLLUIKEN van ***hout*** en van ***staal***, in verschillende ***constructiën***. Prijscouranten en inlichtingen op aanvrage gratis bij
W. H. M. SCHOLTE,
Fabrikant, Prinsengracht 516, AMSTERDAM.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°47 — ZATERDAG, 21 Nov. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

HAAGSCHE BOUWKUNST.

Niemand zal beweren, dat het tegenwoordig een zeldzaamheid is, wanneer beschouwingen over bouwkunst in een dagblad of tijdschrift worden aangetroffen. Vooral in die organen, welke op staatkundig gebied tot de vooruitstrevenden willen gerekend worden, komt nogal eens iets over bouwwerken en hunne ontwerpers voor. Soms is het spottende afkeuring, dan weer hoogdravende bewondering; deze laatste plegen een paar bouwmeesters elkander toe te zwaaien op eene wijze, die te zeer aan Scribe's Bentgenooten herinnert, dan dat iemand daardoor beetgenomen zou worden. Eerst verheft Van der Pek Berlage tot de wolken, dan, gedachtig aan het *do ut des*, blijft de laatste niet in gebreke zijn panegyriek den eerste toe te brengen.

Dit alles is bekend. Maar nu gaat ook de schrijver, die den lezers van het eerzame *Nieuws van den Dag* af en toe op brieven uit de residentie vergast, zich met de bouwkunst bemoeien. Hij laat zich in zijn epistel van Vrijdag 13 November als volgt uit:

„De menschen zijn toch inderdaad moeielijk tevreden te stellen. Toen een dertigtal jaren geleden de Haagsche bouwfurie in volle werking was en aan alle kanten om zich heen greep, groene weiden omzettende in steenblokken met vierkante gaten, klaagde men — en niet zonder reden inderdaad — over de wanhopige eentonigheid dier gelinieerde nieuwe wijken, waar de straten door wie er niet thuis behoorde, alleen door de naambordjes van elkaar te onderscheiden waren. Toen daarop de bouwers, wijkende voor die critiek, versierinkjes gingen aanbrengen, verweet men hun — alsof dit niet juist door de harmonie tusschen innerlijk en uiterlijk werd geëischt — dat 't smakeloos was met opgeplakt cement de echte steenornementen na te bootsen. Tot een volgende periode behoorde een wijk, het Bezuidenhout, waaraan men meer geld besteden kon, omdat er hooge huurprijzen van waren te wachten en de architecten vierden nu een ware orgie, kwistig op hunne teekeningen een overvloed van dakvenstertjes, loggia's, erkers en allerlei verfraaiingen uitstrooiende — en ziet, het publiek stak nu weer den draak met die eeuwige oud-Hollandsche Renaissance, die windvanen en torentjes en al het drukke en rammelende, dat daar doet denken aan een overladen tentoonstelling van architectonische ornementen. En toen nu de bouwmeester der Verzekeringsmaatschappij „de Nederlanden" kwam (en vroeg er al weer om een boterham, zou de Schoolmeester zeggen, *Red.*) en op den hoek der Prinsestraat een kasteel bouwde, dat noch kazerneachtig eentonig, noch armoedig verguld, noch winderig druk en opzichtig, maar zwaar soliede en origineel is, nu is het alweer niet goed".

Dit is nu nog pas het aanloopje, maar het verdient wel dat wij er even bij stil staan. Dat de Haagsche speculatiebouw al niet beter is dan die men overal elders vindt, wij geven het gaarne toe. Ook willen wij niet ontkennen dat er aan sommige huizen aan het Bezuidenhout wel eenige overlading te vinden is, maar daardoor is de eerste de beste nog niet gerechtigd om over die gebouwen, waarbij er vele zijn, die van onbetwistbaar talent getuigen, op smalende wijze te spreken. Voor vijf, zes jaar heerschte er een andere smaak dan nu; over vijf, zes jaar zal er weer een andere smaak zijn. Maar wie zal zeggen, welke smaak de beste is? De briefschrijver in het *Nieuws* houdt het met den tegenwoordigen tijd; de volmaakt verleden tijd keurt hij af; de toekomende tijd, hij denkt er niet aan. Hij meent zeker het tegenwoordige te prijzen, nu hij het Verzekeringsgebouw in de Prinsestraat „een kasteel" noemt „noch kazerneachtig eentonig, noch armoedig verguld, noch winderig druk en opzichtig, maar zwaar soliede en origineel."

Kon de briefschrijver maar eens een reis door Amerika maken, dan zou hij heel wat „zware soliditeit" in de bouwkunst aldaar kunnen opmerken. Maar

of hij dan, in de Ooievaarstad teruggekeerd, ook nog van »origineel" zou spreken, dit valt te betwijfelen.

Er rijzen nog verschillende vragen. Waarom heeft een Verzekeringsmaatschappij een kasteel noodig? Is het wel een kasteel wat aan de Prinsestraat staat? Wat is kazerneachtig eentonig? Wordt die eentonigheid althans aan den gevel *in* de Prinsestraat niet vrij wel bereikt? Wanneer is verguldsel armoedig? Waar is de grens tusschen winderig drukke opzichtigheid en zware soliditeit? Sinds wanneer is het zware het hoogst bereikbare schoonheidsideaal?

Deze vragen kunnen nog met vele andere vermeerderd worden. Wij bevelen echter de reeds gestelde den briefschrijver ter beantwoording aan, dan zal hij de bouwkundige wereld zeer aan zich verplichten.

Nu springen wij een heel eind van den brief over, om te komen tot dat deel van het schrijven, waar de „zesderangs zangers" uit Italië besproken worden. De schrijver is van oordeel, dat het succes dier artisten verkregen is „door het gehoorzaam reclame maken der Haagsche bladen." En dan volgt de verzuchting: „Och, och! wat vernedert de *„ringit"* (rijksdaalder, *Red.*) den mensch en wat hadden die oude Romeinen het bij het rechte eind toen zij spraken van: enz. enz."

Nu gaan wij terug en geven den briefschrijver weer het woord. „Ja," zegt hij „zoo ver gaat de hebbelijkheid van het critiseerende publiek, dat het, toen de schutting er nog voor stond, enkel op 't gerucht, dat ook hier de heer Berlage de architect was, reeds ironisch vertelde, dat de nieuwe Bodega in de Hoogstraat, die in de plaats van een vroegeren koekbakkerswinkel verrees, nieuwe gelegenheid zou geven om den smaak (waarbij men kuchte) van dien bouwmeester te bewonderen (hm, hm). Die oude Lafontaine kende zijne menschen, toen hij het fabeltje dichtte van den molenaar, zijn zoon en den ezel. Toch zou 't mij verwonderen, als de openbare meening ten aanzien van die (trouwens *niet* door den heer Berlage, maar door den heer Joh. Mutters gebouwde) Bodega, waarboven zich een oestersalon welft (sic *Red.*), niet amende honorable doet. Want het gebouw, uitstekend (sic *Red.*) geplaatst tegenover den bekenden (sic *Red.*) winkel van Van Kempen maakt een uitmuntenden indruk door de fraaie lijnen en vormen, met talent juist voor die plaats in zulk een straat gekozen. En het geheel doet dan ook den bouwmeester alle eer aan, van binnen en van buiten, dank zij de artistieke wijze, waarop de firma H. P. Mutters & Zn. voor 't inwendige heeft gezorgd."

Een fraaie reclame niet waar? „Och, och, wat vernedert de ringit" enz. enz. Wat zal het daar storm loopen in die Bodega, waar boven zich, als een hemel in den volsten zin des woords, die oestersalon „welft"! Wat zal daar een sherry gedronken worden, wat zullen daar een oesters worden verorberd in dien winkel, zoo „uitstekend" geplaatst tegenover dien „bekenden" winkel van Van Kempen! Kan het ook anders bij dien „uitmuntenden indruk", die „fraaie lijnen en vormen", dat „talent" van dien bouwmeester, wien „alle eer" moet bewezen worden, bij dat „artistieke" van binnen geleverd door „de firma H. P. Mutters en Zn."? Het is bepaald jammer, dat de woonplaats dier firma niet is opgegeven, want dat was voor hen, die haar eventueel willen begunstigen, zulk een groot gemak!

Maar scherts ter zijde. Wat te denken van den Haagschen briefschrijver, die in éénzelfde artikel over het reclame-maken zijner collega's den staf breekt en de loftrompet steekt als de beste? Of mag reclame-maken voor een architect en een meubelmakersfirma wel en voor zesde-rangs-zangers niet? Zit het hem in de „ringit"? Ziedaar weer eenige vragen, waarop de Haagsche briefschrijver een antwoord moge geven. Dat antwoord wordt niet slechts door de bouwkundige wereld, doch door ieder weldenkend lezer van het *Nieuws*, dat in zijn Zondagsnummer zoo vaak een voortreffelijke moraal predikt, met belangstelling tegemoet gezien.

DE GESCHIEDENIS EENER KATHEDRAAL.

II.

(*Vervolg van bladz.* 367.)

De kerk bezat, behalve het hoofdaltaar, nog vele andere altaren, waarop, naar middeleeuwsch gebruik, vicariën werden gesticht. Deze vicariën waren renten, meest uit daarvoor door de stichters aangewezen landerijen voortspruitende. Die renten moesten aangewend worden om het lezen van missen aan het altaar, op bepaalde tijden en door een daartoe aangewezen priester, te bekostigen. Ook de gilden hadden hunne altaren in de kerk.

Zoo stichtten bijvoorbeeld den 14n Mei 1400 de executeuren van jonkvrouw Catharina van Bakenesse, volgens haren uitersten wil eene vicarie ter eere van de HH. Catharina en Maria Magdalena, op een altaar, dat nieuw gebouwd zou worden. Zij begaven de vicarie aan den priester Joannes van den Werve. Het begevingsrecht was aan Gerardus Renckma en Theodorus van den Werve en bij dier overlijden zou het aan de kerkmeesteren komen. Des Zaterdags na Jubilate keurde Gerbrand de Couster, pastoor van St.-Bavo de stichting goed en op Vrijdag na Cantate werd zij door den Bisschop van Utrecht bevestigd en Joannes van den Werve als vicaris aangesteld.

In de vijftiende eeuw worden reeds verscheidene altaren genoemd, meest in verband met de daarop gevestigde vicariën. Voor zoover zij in de oude kerk aanwezig waren, zijn zij natuurlijk later naar de nieuwe overgebracht. In 1402 wordt een altaar van de H. Drievuldigheid en de H. Barbara genoemd; in 1407 een van den H. Nicolaas, door het koopmansgild gesticht, in 1405 een „vant graf ons Heeren," misschien door de Jeruzalemvaarders gesticht. Van het altaar van de H. Catharina spraken wij reeds. Het Scheepmakersgild wordt in 1407 vermeld als bezittende het altaar van den H. Johannes den Dooper, het altaar van den H. Jacob de meerdere wordt in 1475 genoemd en behoorde aan de St.-Jacobs-broederschap, die bedevaarten naar Santiago de Compostella ondernam.

Verscheidene malen, in 1363, 1410, 1411 wordt een altaar van O. L. Vrouw genoemd, in 1336 een H. Kruis-altaar, aan het Bontwerkersgild behoorend. Een altaar van den H. Jozef, gesticht door het Timmermansgild, komt reeds in de 14e eeuw voor, het altaar der Jonge Schutters, aan St. Sebastiaan gewijd, bestond in 1434, een altaar van de H. Anna werd in 1488 gebouwd.

Van al deze altaren wordt echter niets bijzonders gemeld, ofschoon veilig mag worden aangenomen dat zij met luister versierd waren.

Maar van het altaar, aan de HH. Petrus en Paulus gewijd, bericht ons Van Mander, dat het een altaarstuk bezat van den vermaarden Albert van Ouwater, die in het begin der 15e eeuw leefde. Hij beschrijft dit stuk als volgt; „In de binnentafel waren twee staende beelden, groot alst leven wesende, eenen S. Pieter en eenen S. Pauwels. Onder den voet vant altaer was een aerdigh Landschap, in welck waeren

ghemaeckt verscheyden Wandelaers ofte Pelgrims, sommige reysende, sommighe rustende, etende en drinckende". De broederschap der „pelgrims naar de graven der Apostelen" had het altaar gesticht en het stuk doen schilderen.

Het altaar van den H. Andreas behoorde aan het zakkendragersgild. Ook hier was eene schilderij aanwezig, en wel, volgens Van Mander, van „eenen meester Jacob van Haerlem", bij wien Jan Mostaert de kunst had geleerd. De luiken waren beschilderd door Rijckaert Aertz, van Wijk aan Zee, die er de zeker toepasselijke voorstellingen op aanbracht „daer Joseph als een Coning sit in grooter heerlyckheydt en dierghelycke dinghen".

In het laatst der 15e eeuw moet de kerk ook reeds de beide kapellen bezeten hebben, die, aan de oostzijde van het transept geplaatst, nog thans aanwezig zijn. Maar die aan de noordzijde werd later geheel herbouwd, zooals wij zien zullen. De reeds vroeger genoemde schout van Haarlem, Claes van Ruyven, die door het kaas- en broodsvolk was vermoord, werd in de noorderkapel begraven. De hertog van Saksen, die voor Maximiliaan van Oostenrijk de opstand had gedempt, verplichtte de inwoners van Haarlem, onder meer, om als boete een vicarie te stichten op het altaar, waarbij Van Ruyven begraven was. Dit altaar was dat van de Geboorte des Heeren; het behoorde aan het Kerstgilde, een broederschap in de veertiende eeuw opgericht. Dit gild, een broederschap van mannen en vrouwen, bestaat nog thans. De kapel, waarin zijn altaar stond, heette de Kerstkapel.

De zuiderkapel behoorde aan het Brouwersgild; het altaar was aan St. Maarten gewijd. Nog thans ziet men op een der sluitsteenen dien heilige afgebeeld.

De Kerstkapel was niet de eenige aan de noordzijde van het koor. Oostelijk van haar bevindt zich nog een kapel, doch het is niet zeker of die uit de 15e dan wel de 16e eeuw dagteekent.

Aan de zuidzijde was reeds in 1428 een sacristie aanwezig; zij dient thans als kosterswoning.

Zoo zien wij dan in welken staat de kerk zich bevond toen de 16e eeuw aanbrak. Van buiten vrijwel voltooid, ontbrak het haar nog aan een toren; van binnen was zij reeds met zekere pracht versierd, doch koor, middenbeuk en transept waren nog zonder gewelven.

In 1500 werd door den abt van de St. Bavo-abdij te Gent aan de Haarlemsche kerk een reliquie van den Heilige geschonken. Men deed haar in zilver zetten en plaatste haar in een grooten tabernakel of reliquiekas, welke door Jan Mostaert beschilderd werd. De beschildering bestond uit een voorstelling van St. Bavo en „XII parken" (paneelen), waarin „de legende van sinte baef wel gewrocht ende ghemaket met gouden verwe, dat wij zullen reden hebben hem te bedancken". De reliquie was op den 10 Mei te Haarlem aangekomen. Daarom werd die dag voortaan bijzonder gevierd, als „translacie van sint baef." Dan stak men alle kaarsen aan, behing het koor met tapijten en zette „dat relyquy van sinte baef" midden in de kerk, terwijl ook de deuren van het hoofdaltaar geopend werden. Een processie ging uit, waarin de heeren van den gerechte „met hare cleën" (in staatsiegewaad) achter de kinderen en voor de priesters liepen. Meester Ghovert speelde dien dag „met die grote oirghel" en muzikanten „trompers ende claroenen" moesten „voir treliqui blasen".

Alle klokken werden geluid. Maar wij zagen dat de kerk toen geen toren had; hoe was dit dan mogelijk? Na het afbreken van den ouden toren was in 1478, noordoostelijk van de kerk, een houten klokhuis gebouwd, dat denzelfden vorm had als hetgeen nog te Enkhuizen bestaat. Men kan dien vorm het best beschrijven door hem met een windmolen zonder wieken te vergelijken. Daarin werden de klokken opgehangen. Maar er werden ook nieuwe gegoten. Gobel Moer, een lid van de bekende klokkengietersfamilie, maakte in 1483 een groote klok van meer dan negenduizend pond, die Salvator werd gedoopt, en een kleinere van ruim zesduizend pond, Bavo geheeten. Met de klok Maria, die in 1375 gegoten was en 3400 pond woog, werden zij in 1486 op Paschen voor het eerst geluid. Twee andere klokken, van ruim 2100 en 1500 pond, Martinus en Willebrordus genaamd, leverde dezelfde klokkengieter in 1488. Jan Gobelszoon te Delft, waarschijnlijk een zoon van den vorigen, goot in 1500 twee kleinere klokken.

Evenwel, het klokhuis, al heeft het drie eeuwen gestaan, was toch slechts als behulp gebouwd. Want reeds in de eerste jaren der 16e eeuw gingen de Haarlemmers om met het plan, om hun parochiekerk van een toren boven het kruis te voorzien.

Dat zulk een toren reeds vroeger in de bedoeling heeft gelegen, is onwaarschijnlijk. Immers dan zouden de kruispijlers zwaarder aangelegd zijn dan thans. Maar in het midden der 15e eeuw, toen de oude westtoren nog bestond, had men aan een grooten toren boven het kruis geen behoefte.

Eigenaardig is het dat in 1502, toen „diric tybaudtsz, beeldsnijder", voor den toren boven het kruis nog niets anders had gemaakt dan „een patroen" (model) „daer men nae wercken sal midden optie kerc" toch reeds een klok voor den toren besteld werd. De kerkmeesters wendden zich toen tot „meester gheryt van wou, die clockghieter van campen". Men wilde een uurklok hebben, die „ghelike resonancy" zou hebben „als die te Ghent". Die klok hangt nog te Gent. Men herinnert zich haar randschrift: *miin naem is roelant, als ic cleppe dan ist brant als ic luyd dan ist storm in vlaendertant.* Meester van Wou beloofde naar Gent te reizen „om die maet daer of te nemen, opdat hij te sekerder ons daer in voldoen mach". De klok zou worden gegoten „te haerlem twisken (tusschen) paes ende pinxter int iaer XVc ende drie".

Meester van Wou voldeed aan zijn verplichtingen. Zijn klok, van 1.80 M. middellijn, hangt nog thans in den Haarlemschen toren en geeft, als van ouds, de uren aan. Het randschrift is een variant op dat te Gent en luidt: *„Roelant die groot is miin naem tot goods dienst ben ic bequaem ic luyde zomtijts ten brande of alst faem is van vyande gerijt van wou die mij goot mcccc ende drie nae goods geboort amen.* Telkens als er te Haarlem brand is, doet Roeland nog zijn stem hooren, maar om de burgers te wapen te roepen is hij, sedert het vermaarde beleg, zeker niet meer geluid.

Nu had men wel een uurklok, doch geen toren. In 1505 echter „op teneersten dach van Junio" werd een zekere „meester anthonys" aangenomen om den toren te bouwen. Maar men had daar geen geluk mede, want het bleek dat de kruispijlers, die oorspronkelijk niet aangelegd waren om een zoo zwaren last te dragen, te zwak waren. Toen er zich, vóór 1515, in den noordwestelijken pijler een bedenkelijke scheur begon te vertoonen, achtte men het geraden den steenen toren weer af te breken, waarmede men in 1517 gereed was. De toren werd nu van hout opgetrokken en met lood bekleed. Zoo heeft hij tot dusverre den tand des tijds getrotseerd en, behalve de uurklok, vele andere klokken gedragen.

Behalve Roelant zijn die klokken echter niet meer.

de oorspronkeiijke, want van 1659 tot 1670 goten de gebroeders Hemony het tegenwoordig carillon, waarvoor zij waarschijnlijk de klokspijs der vroegere bezigden. Het oorspronkelijke klokkenspel „dat voerslach", zooals men het in de 16e eeuw noemde, bestond uit 12 klokken, waarvan de grootste ruim 1500, de kleinste 200 pond woog. De elf grootste waren in 1526 door Cornelis Danielszoon te Mechelen gegoten. Klokken, te Mechelen in het begin der 16e eeuw gegoten, zijn hier-te-lande niet zeldzaam. Zij dragen meest den naam van leden der familie Waghenens. Misschien is hier ook „Danielsz" een vergissing en is Waghenens bedoeld.

Had de torenbouw veel tijd en geld gekost, dit belette toch niet, dat in de eerste jaren der 16e eeuw het gebouw op verschillende wijzen verfraaid werd.

Reeds in de laatste jaren der 15e eeuw was met die verfraaiingen een begin gemaakt. Zoo werd in 1496, door „diric jacopsz" en wel „int noerder cruuswerck buten an die ghevel" een steenen Mariabeeld geplaatst, dat daar tot in onze eeuw gestaan heeft. Toen is het weggenomen, omdat het aanstoot gaf, maar het bestaat nog en wordt bewaard in een der vertrekjes aan de zuidzijde van het gebouw. Doch dit was niet de eenige versiering, die de noorder kruisbeuk kreeg. Er werd ook in het groote venster een geschilderd glasraam geplaatst, dat een gift van Maximiliaan van Oostenrijk schijnt geweest te zijn en waarvan het voornaamste tafereel de kruisiging voorstelde. Philips de Schoone schonk in 1498 het venster van den zuiderkruisbeuk. Wat dit glas verbeeldde, weten wij niet, maar zeker is het, dat de heraldiek er een rol bij gespeeld heeft, want „baernt die glasemakersknecht" werd naar Brussel gezonden om „in scrift te hebben mijns heeren ende mijns vrouwe wapenen om int suder glas te zetten."

In 1500 werd aan „piter willemsz, scilder" opgedragen te „voerwen het wijlft (gewelf) mits (midden) in die kerc met bloemen ende oeck goud te legghen daert te doen heeft." Ook moest hij al die gewelfsluitsteenen der kerk „verwen ende goud legghen (vergulden) daert van noet wesen sal." De schilder „arys direx" had kort te voren het hek voor de doopkapel geschilderd en daarvoor „spaensgruen ende vernijs" gebruikt.

Een veel belangrijker verfraaiingswerk was de stichting van het koorhek, de „traliën voir het choer", zooals de oorkonden het noemen. In 1509 waren kerkmeesteren bezig daarvoor gelden in te zamelen. Steven de beeldsnijder maakte het houtwerk, de vroeger reeds genoemde Jan Fyerens van Mechelen goot het koperwerk. De borstwering werd met in eikenhout gesneden wapenschilden van Haarlem, Leiden, Gouda, Alkmaar, Enkhuizen, Monnikendam, Dordrecht, Delft, Amsterdam, Hoorn, Edam, Medenblik en Beverwijk versierd. Misschien is deze versiering daarom gekozen, wijl die steden een bijdrage voor het koorhek hadden gegeven. Ieder wapen heeft zijn tenant.

In deze tenanten heeft de houtsnijder zijn fantasie den vrijen loop gelaten; ook humoristisch is hij soms, zooals men nog aan de „pilaarbyters", de honden en de leeuwen zien kan.

Het koperwerk der „traliën" is pas 20 Februari 1517 gereed gekomen, ofschoon er reeds vóór 1512 een gedeelte van geleverd en gesteld moet zijn geweest.

Zooals wij het koorhek thans zien, is het niet meer in zijn oorspronkelijken toestand. Want de bekroning boven de deuren is na de Hervorming weggenomen. Waarom dit geschied is, blijkt als men bedenkt, dat hier het kruisbeeld stond. Nog thans herinnert het opschrift: *O crux gloriosa o crux adoranda o lignum preciosum et ammorabile signum per quod et dyabolus est victus et mundus cristi sanguine redemptus alleluia* daaraan. Op de vijf houten hoofdstijlen van het hek ziet men nissen met troonhemels; deze nissen zijn thans ledig, doch voorheen zullen daar de beelden der evangelisten en van St.-Bavo gestaan hebben.

In 1512 werden de koorbanken aanbesteed aan „jaspar pieterz", die daarvoor 31 rijnsche guldens 7½ stuiver kreeg. Het snijwerk bepaalt zich tot een fries boven de overhuiving, zijstukken en de misericordes, welke laatste, als meestal, met tamelijk wereldsche voorstellingen zijn versierd.

Men mag aannemen dat, toen koorhek en koorbanken gereed waren gekomen, ook de verdere versiering van het koor ter hand genomen werd. Reeds in het oude koor hadden de beelden der twaalf apostelen een plaats gehad. Geen wonder mag het dan ook heeten, dat men ook het nieuwe koor daarmede versierde. Maar daar het koor zestien zuilen telt, zoo bleven er vier over, waarvoor de beelden van Christus, Maria, St. Willebrord en St. Bavo geplaatst werden. Achter de beelden werden tapijtschilderijen aangebracht; reeds in 1506 moet men daarmede bezig zijn geweest, want niet alleen komt dit jaartal op een der schilderingen voor, maar wij vinden ook vermeld, dat „claes meynertz" in 1507 „den heijlighen apostel sinte máthis met die pilair daer hy staet" heeft beschilderd.

Dat de beelden van hout waren, schijnt zeker. Nog in 1510 was men er mede bezig. Doch het is onzeker, of zij in het begin der 16e eeuw alle nieuw gemaakt werden, dan wel of zij, althans ten deele, nog de oude waren, die werden opgeknapt. Reeds in de 15e eeuw toch worden herhaaldelijk de beelden vermeld. Zoo wordt b. v. in 1481, melding gemaakt van „twe halve capetelen opten cruyspilaeren boven sinte boef ende sinte willebrort." Deze kapiteelen zijn blijkbaar die van de oostelijke kruispijlers. In 1513 nam „jasper pietersz" aan het maken van een „tabernakel" boven „sinte willeboert." Tot dien tijd schijnt het beeld dus geen overhuiving gehad te hebben. De andere beelden kregen er wellicht toen ook.

Evenwel het schijnt dat de tapijtschilderingen op de zuilen reeds spoedig beschadigd werden en dat toen ook de beelden en troonhemels defect raakten. De oorzaak daarvan was de overwelving van het hooge koor, waarmede in 1530 een aanvang werd gemaakt.

Wij mogen aannemen, dat het de bedoeling van de bouwmeesters der 15e eeuw geweest is, het koor met kruisbeuk en schip in steen te overwelven. De bijzonder zware pijlers wijzen daarop, ook de inkassingen voor de luchtbogen. Maar hetzij dat men door den mislukten torenbouw bevreesd was geworden, hetzij dat het aan geldmiddelen ontbrak, de uitvoering der gewelven geschiedde in hout. Dat de laatste oorzaak de waarschijnlijkste is, meenen wij te mogen opmaken uit het feit, dat in 1531, tegen Paschen, „die burghemeesters met die kerckmeesters" omgingen „doer die heele stadt met die scaellen" om voor het gewelf geld te collecteeren. De collecte bracht slechts 164 rijnsche guldens op, zeker geen hoog bedrag. De invloed der Hervorming deed zich reeds gelden; de vroegere offervaardigheid bestond niet meer.

Volgens de opschriften is het houten koorgewelf, dat naar laat-Gothischen trant een stergewelf werd, begonnen in 1530 en voltooid 1 Januari 1532. De schilder „pieter jansz" vergulde de sluitsteenen en de kraagsteenen.

De beschadigingen, aan het koor door het overwelven toegebracht, werden in 1535 hersteld. Toen werd „pieter jansz" door de kerkmeesters bevolen „om verwen te copen om die pylarnen daer die apostelen an staen, te versien". Ook „verniss" werd aan de zuilen gebruikt. Voor het bijschilderen der apostelbeelden gebruikte hij „blaeu lasuer". Maar al reeds in 1544 vereischten sommige tapijtschilderingen herstel, want toen wordt gemeld, dat een drietal „dat vergaen was, van nieuws gherepareert" werd door „symon claes van waterlant". In 1535 kwam ook „daem die beeltsnijder" bij de herstelling te pas. Hij vermaakte „sinte pouwels die apostel sijn mes ende sinte pieter zijn neus" andere apostelen „die ghebroken ende ontlympt" waren „reformeerde" hij, terwijl hij ook de „tabernakelen" herstelde.

Had het reeds moeite gekost het geld voor het koorgewelf bijeen te krijgen, nog bezwaarlijker was het de gelden voor het schipgewelf te verzamelen. Drie dagen gingen „burghemijsters, vicecureit, cappellanen ende kercmeesteren" door de stad om te collecteeren. Zij begonnen 13 April 1535, doch haalden slechts 154 Carolus gulden op. Dit was niet genoeg en daarom werd er ook nog „van die kercmeesterswegheh" te Overveen gecollecteerd, doch met zeer weinig resultaat. Maar gelukkig werd „in testamenten de kerk, specialiken tot dat wolfft" nogal goed bedacht, en werd ook in een roode kist, bestemd voor de gaven tot den gewelfbonw, een niet onaanzienlijk bedrag ontvangen. Zoo kon het gewelf begonnen en in 1538 voltooid worden. Als timmerman wordt „meester jacop symonsz" genoemd, terwijl „cornelis gerrytz metselaer" de muurzuilen met het oog op de overwelving veranderde. De reeds genoemde „meester damiaen" maakte de „slotschijven", of houten sluitsteenen en „pieter jansz" was met het beschilderen daarvan belast. Interessant is het om te lezen, welke veranderingen er aan de schalken noodig waren om die voor de houten gewelven geschikt te maken. „Upten octave van die visitacie van onse lieve vrouwe hebben wij die pylaren boven laten uitbreken vant wolft, om die formelen te hooghen ende daer up te moghen wolften". Dit kan niet anders beduiden, dan dat de schalken met de betrekkelijk laag gelegen aanzetten der steenen gewelven, werden uitgebroken. De ribben der houten gewelven werden hooger geplaatst, en de metselaer moest „die pilaernen hoghen", d. i. de schalken verlengen.

Tot het overwelven van den kruisbeuk is men, in de 16e eeuw, niet gekomen. Zeker is het, dat de bouwmeesters, die hem vóór 1450 optrokken, het voornemen hebben gehad, hem met steenen gewelven te dekken, want de aanzetten waren reeds gemaakt. Een paar jaar geleden, bij de restauratie, heeft men de steenen gewelven uitgevoerd, doch daardoor zeker niet in den geest der 16e eeuwers gehandeld. Want, de geschiedenis der koor- en schipgewelven leert het, voorzeker zouden de aanzetten der steenen ribben zijn weggenomen, de schalken voortgezet, en dan houten stergewelven zijn aangebracht, wier kruin even hoog als die van koor en schip. Zoo zou de kerk een imposanter geheel hebben opgeleverd dan thans.

(*Slot volgt.*)

ARCHAÏSCHE KUNST.

Een der eigenaardigheden van onzen tegenwoordigen tijd is de sympathie voor de archaïsche kunstperioden. De bloeitijdperken der kunst raken in miscrediet; geen Grieksche, geen Gothische, geen Renaissance scheppingen kunnen ons meer bekoren. Wij zoeken het primitieve, het onbeholpene bij voorkeur op, ja volgen het zelfs, als wij kunnen, na.

Het verschijnsel is niet nieuw. In den Romeinschen Keizerstijd, toen alle meesterwerken der Grieken nog bestonden, kreeg men van die hooge kunst langzamerhand genoeg. De kunstbeschermers wierpen zich op de oudste beeldhouwwerken die zij vinden konden en wisten zelfs het navolgen van de voortbrengselen uit den vroegsten tijd der Hellenen in den smaak te brengen.

Vooral Pasiteles, een beeldhouwer uit Beneden-Italië, die in 87 v. Chr. het Romeinsche burgerrecht verkreeg, was een vertegenwoordiger dezer archaïsche richting; de leerlingen stroomden hem toe. Het werk van zijn school werd geprezen en door velen, vooral door de toongevers dier tijden, hooger gesteld dan dat van Phidias of Polycletus. En nu, wie ziet in den bronzen Apollo in het Museum te Napels nog iets anders dan een aardigheid, dan een gedenkteeken van een kunst, die de kluts geheel en al kwijt was? Wie kent zelfs Pasiteles nog bij name?

De Romeinen hadden de voortreffelijkheid der oude Grieksche kunstenaars zoo dikwijls hooren verkondigen, dat zij naar wat anders verlangden, al was het alleen maar voor de afwisseling. Zoo is het ook ons gegaan; wij zijn verzadigd van Grieksch en Gothisch en 16e-eeuwsche Renaissance. Wij willen wat anders, al is het dan ook minder mooi.

Daarom trekt het stijf-hiërarchische van Egyptische en Romaansche kunst ons aan, daarom verkiezen wij Cimabuc boven Rafaël, daarom krijgt Fra Angelico de palmen van Michel-Angelo.

Onze kunstenaars hebben uitmuntend spreken geleerd; hun hoogste ideaal wordt langzamerhand om voor stamelaars aangezien te worden. En zoodra iemand in het stamelen een zekere vaardigheid heeft verkregen, dan staan er velen gereed om hem toe te juichen, alsof dat nu het ware was.

En toch, de zoogenaamde primitieven waren niet *opzettelijk* onbeholpen. Zij deden hun best zoo goed zij konden en trachtten telkens meer de volmaking te bereiken. Hun naïeveteit is bekoorlijk, omdat zij *echt* is. Zoo wordt het ook aardig gevonden als een kind dwaas doet; maar laat een volwassene eens dwaas doen, dan noemt men hem kindsch of gek.

Dit alles is niet nieuw. Het is dikwijls en op overtuigende wijze gezegd. Maar het mag nog wel weer eens herhaald worden in een tijd als de onze, nu men in allen ernst een nieuwe kunst denkt in het leven te roepen, door archaïsche vormen te volgen.

Wij hopen over vijf-en-twintig jaar nog te leven. Wat zal het dan interessant zijn de rommelkamers te bezoeken! Heel wat kunstwerken van thans zullen daar dan te zien zijn. Maar de gebouwen brengt men naar geen rommelkamer. Die staan meestal jaren lang. Daarom vooral, bouwmeesters, past op, dat uwe werken dan niet tegen u getuigen!

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

De Technische Vakvereeniging, goedgekeurd bij koninklijk besluit d d. 24 Juni 1896, heeft eene circulaire van den volgenden inhoud aan architecten, machinefabrikanten, enz. verzonden.

M. M.

„De Technische Vakvereeniging stelt zich ten doel, langs wettigen weg en door gepaste middelen de belangen harer leden en hunne vakgenooten te bevorderen."

Zij zoekt dit doel te bereiken o. m. door: „Het instellen en instandhouden van een informatiebureau of bureau van plaatsing."

Aldus luidt art. 2 sub *e* der statuten voor bovengenoemde Vereeniging (*).

(*) Voor verdere inlichtingen omtrent de technische vakvereeniging, zie *De Opmerker*, *Het Werktuigkundig Weekblad*, *Architectura*, *De Ingenieur* en andere vakbladen van omstreeks 5 September l.l. Gratis worden statuten der Technische Vakv. verstrekt op franco aanvrage aan één der onderstaande adressen.

De meesten onzer weten bij ondervinding hoe moeielijk in alle opzichten het vinden van een betrekking kan zijn voor hem, die in de vakken van bouwkunde, werktuig- en scheepsbouw, kunstnijverheid en aanverwante vakken, als opzichter, teekenaar of techniker in zijn levensonderhoud wil voorzien.

Hierin verbetering te brengen is het doel van ons informatiebureau, dat nog te weinig algemeen bekend is. Wij verzoeken dus voor eenige oogenblikken uwe welwillende aandacht.

De technische vakvereeniging is, tot heden, verdeeld in 3 afdeelingen, waarvan één gevestigd te 's-Gravenhage, één te Amsterdam en één te Rotterdam, die elk haar eigen bureau van plaatsing hebben, terwijl dat van de afdeeling Amsterdam, tevens hoofdbureau van plaatsing is. Wat wil dat zeggen? Zie hier:

Wanneer een lid der Vereeniging zonder betrekking is, denkt te geraken of van betrekking wenscht te veranderen, geeft hij hiervan kennis aan het bureau zijner afdeeling. Dit bureau deelt dit onmiddellijk mede aan het hoofdbureau te Amsterdam. Het hoofdbureau geeft daarvan kennis aan de andere afdeelingen en laat, als dat verlangd wordt en geen vacature op dat oogenblik bekend is, de aanvrage kosteloos drukken in *De Opmerker*, *Architectura* en *De Ambachtsman*. De afdeelingsbureaux en het hoofdbestuur in het bijzonder, wenschen zich zooveel mogelijk in contact te stellen met heeren architecten, bouwondernemers, machinefabrikanten, technische bureaux en andere werkgevers. Nu is het duidelijk, dat wij ten zeerste den steun behoeven van de heeren werkgevers en leden, doch ook, dat voor hen vele voordeelen en gemakken hieraan verbonden zijn. Wij noodigen u dus beleefd doch dringend uit, zoodra u iemand mocht noodig hebben of zoo u eenige vacature bekend mocht worden, hiervan kennis te geven, met opgave van de gestelde eischen, aan een der navolgende adressen:

Hoofdbureau voor plaatsing: Amsterdam, v. d. Helststraat 29.
Bureau " " (Afd. 's-Gravenhage), 's-Gravenhage, Smidswater 25a.
" " " (Afd. Rotterdam), Rotterd. Goudsche Singel 74.

Met nadruk wenschen wij er echter op te wijzen, dat in geen geval inlichtingen door de bureaux worden verstrekt omtrent bekwaamheid of moraliteit.

's-Gravenhage,
November 1896.

Het Hoofdbestuur.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE.

Vergadering van Vrijdag 13 *November* 1896.

Na benoeming van verschillende commissiën voor het beantwoorden van de door het Bestuur gestelde vragen, werd de heer G. H. Bauer tot lid van het Bestuur der afdeeling gekozen.

De met veel belangstelling gevolgde kunstbeschouwing bestond uit schilderwerken van Pompeji naar eene Italiaansche uitgave, uit de verzameling van den heer Bosch te Arnhem, toegelicht door den heer Knuttel, president der Haagsche afdeeling, en voorts uit een expositie van de negen eerste afleveringen van afbeeldingen van het Rijksmuseum te Amsterdam, uit de collectie van den heer Mondt te 's-Gravenhage.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

Vergadering van Woensdag 18 *November* 1896.

Op de 1044e gewone vergadering, deelde de Voorzitter, na voorlezing der notulen mede, dat besloten was aan ieder der 3 bekroonde ontwerpen van een Bibliotheekgebouw, een som van ± *f* 16 boven het door de Jury voorgestelde bedrag uit te keeren, zoodat aan het ontwerp „Driehoek en passer in cirkel" een som van *f* 116 en aan „No. 1114" en „Salve" ieder *f* 66 werd toegekend. Uit de voorlezing van ingekomen stukken der ontwerpers van twee gedeeltelijk en niet bekroonde antwoorden op dezelfde prijsvraag en die der arbeiderswoning, bleek dat de schrijvers zich beklaagden over de huns inziens oppervlakkige beoordeeling. Ook de heer De Bazel, die zich bekend maakte als ontwerper van het antwoord onder 't motto „No. 1114" bracht mondeling zijne grieven tegen de beoordeeling uit, hetgeen aanleiding gaf tot een langdurigen woordenstrijd tusschen genoemden heer en den Voorzitter. De Voorzitter wees er op, dat men aan de Juryleden, gekozen door de leden van Architectura, vertrouwen moet schenken en hierin niets te veranderen valt.

Na het aannemen van een candidaat en gewoon lid, gaf de heer A. H. Zinsmeister een kunstbeschouwing, bestaande uit een fraaie collectie platen betreffende de werken van Beyaert. Verder circuleerde de laatst verschenen aflevering van het plaatwerk „Versieringskunst" en hadden eenige huishoudelijke besprekingen plaats, waarna de vergadering gesloten werd.

FRIESCHE BOUWKRING TE LEEUWARDEN.

Vergadering van Donderdag 19 *November* 1896.

De vice-voorzitter, de heer Nijdam, opent de vrij talrijk bezochte vergadering en doet na lezing der notulen, de volgende mededeelingen van het bestuur:

a. Van een ingekomen schrijven der ver. *Nijverheid*, met uitnoodiging om in een vergadering in December, de oprichting van Kamers van Arbeid nader te bespreken.

b. Dat ingevolge de bepaling van het reglement in de volgende vergadering de verkiezing moet plaats hebben van twee bestuursleden, wegens aftreding van de heeren Baron en Feddema.

c. Om nog een tweede prijsvraag uit te schrijven, betrekking hebbende op het behangers- en schildersvak. Dit voorstel van 't bestuur vond algemeen bijval en werd in beginsel aangenomen.

Daarna brengt de Voorzitter in behandeling de vraag, in het vorig verslag opgenomen, over de fabriek te Nunspeet, betreffende lakverven. De heer v. d. Wal geeft hieromtrent eenige inlichting en een minder gunstig oordeel over 't gebruik dier verven.

De heer Elzinga heeft daarentegen goede resultaten van deze verven en beval ze in 't bijzonder aan voor 't beschilderen van badkuipen, uithoofde van hare enorme dekkracht. In weerwil van den hoogen prijs heeft hij ze met succes toegepast.

Omtrent de vraag om 't bladderen van verf te voorkomen, ook in 't vorig verslag opgenomen, antwoordt de heer V. d Wal, om zoo min mogelijk te plamuren en wijst op een werk, waar de schilder, ter voorkoming van 't bladderen der verf, na eerst voldoende te hebben gegrondverfd, deze met een lijmlaag heeft bestreken en vervolgens afgeverfd met gewone verfstoffen; dit werk heeft meer dan zeven jaar stand gehouden.

De heer Elzinga beveelt aan, om vooral de grondverven vet te mengen; deze een langen tijd van droging te geven, iedere laag b.v. 14 dagen en daarna de gewone verdere bewerking. De Secretaris legt in verband met deze vraag een schrijven over van de firma Schreuder en Zoon te Almelo en geeft lecture uit *De Opmerker*, van een verslag der afd. Groningen omtrent het op die vergadering behandelde door den heer Reijenga aldaar, over 't verven van zink.

Alsnu wordt het woord gegeven aan den heer M. Hofstra, gemeentearchitect van Franeker; ten einde de tentoongestelde bekroonde ontwerpen voor den bouw van arbeiderswoningen, ingekomen op de door de vereeniging Bouwkunst en Nijverheid te Harlingen uitgeschreven prijsvraag te bespreken.

Na een inleidend woord verklaart de spreker, lid der Jury van beoordeeling te zijn geweest en zet hij de redenen uiteen waarom deze ontwerpen zijn bekroond geworden.

Hij meende een gunstig oordeel over de inrichtingen der bekroonde ontwerpen te mogen uitspreken; daar deze zoo gerieflijk mogelijk zijn en aan de eischen voldoen, die men thans aan een goed ingerichte arbeiderswoning mag stellen; zij wijken evenwel zeer af van de bestaande wijze van woningbouw. Voorts werd nog gewezen op den bevalligen voorgevel van het met den prijs bekroond plan. Na de toelichting werd door den heer Hofkamp de vraag gedaan of de plannen, zooals ze hier zijn tentoongesteld en die zeker niet voor de gestelde som uitgevoerd kunnen worden, voor arbeiderswoningen niet te duur zullen zijn. Hier is de bebouwde oppervlakte op 44 M² voorgesteld; te Leeuwarden hebben zeker 90 % der gestichte arbeiderswoningen een bebouwde oppervlakte van 25 M² en deze worden voor *f* 1.50 per week verhuurd. Vooral met het oog op dezen prijs komt het hem voor, dat de voorgestelde woningen voor arbeiders te duur zullen zijn.

De spreker vindt een bouw als hier wordt voorgesteld voor arbeiderswoningen ook wel wat overdreven, doch dit vindt zijn oorzaak in het streven van den burger om als heer, van den arbeider om als burger te wonen.

De heer Jansma geeft gaarne zijne instemming met het eerst gesprokene en is er verheugd over dat men zich omtrent den woningbouw van bestaande toestanden losmaakt; de minimum bebouwde oppervlakte, bij de verordening te Leeuwarden bepaald zijnde op 25 M², vindt hij veel te gering om daarop een behoorlijke arbeiderswoning te bouwen; hij meent er te mogen bijvoegen dat het een verblijdend verschijnsel bij den arbeider is om wat meer te willen; de gefortuneerden streven er immers ook naar?

Na repliek van den inleider stelde de voorzitter voor de geëxposeerde plaatwerken en ontwerpen te bezichtigen, waarvan met belangstelling werd kennis genomen.

Hierna werd alsnog door den secretaris eene mededeeling gedaan over de leer der vorming van steenachtige stoffen; terwijl eenige vragen omtrent 't ontstaan van rivier- en duinzand werden beantwoord.

Niets meer aan de orde zijnde, werd de verg. onder dankzegging aan de sprekers voor 't geen zij ten beste hadden gegeven, gesloten.

BOUWKUNDIG GENOOTSCHAP TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Vrijdag 20 *November* 1896.

Door de vakgroep „de Architectenbond," waartoe zich een zestiental architecten verbonden, werd de heer Mialaret tot Voorzitter gekozen.

Hierna opende de heer Du Rieu als Voorzitter van het Genootschap de algemeene vergadering, welke talrijk bezocht was. Hij riep den leden een hartelijk welkom toe in deze eerste vergadering van het winterseizoen en deelde mede, dat het bestuur erin geslaagd was voor alle vergaderingen in dezen winter, zich van sprekers en kunstbeschouwingen te kunnen verzekerd houden.

Met algemeene stemmen werden de heeren Frederiks, Klippus en De Koning als lid aangenomen en werd de vergadering mededeeling gedaan van de aanvrage van den heer W. A. E. van der Pluijm te 's-Gravenhage, om als aspirant-lid toegelaten te worden, waartoe besloten werd.

De Voorzitter gaf nu het woord aan den heer J. A. de Groot, architect te Amsterdam, tot het houden zijner aangekondigde voordracht over „Rhythmus en Systeem in ornement."

De heer De Groot verklaarde de door hem gedane opsporing en de gemaakte toepassing van zijn driehoeken-systeem. Velen konden hieruit een handiger gebruikmaken van driehoeken van 60, 45 en 30 graden leeren, dan algemeen tegenwoordig gebruikelijk is. Verder doorliep hij verklarenderwijze het onlangs door hem en zijne zuster uitgegeven boekje over zijn driehoekensysteem, welk boekje, reeds zoodanig in de vakbladen besproken werd en voor den geringen prijs van 2 gulden onder ieders bereik valt, dat het ons niet gewenscht schijnt hierover nader te detailleeren. In verband met zijn systeem verklaarde de spreker zijne begrippen over stijl en harmonie in de kunst, over de eischen van vlakversieringen, over het gebruik van cirkels bij het ontwerpen, over het styliseeren naar de natuur, over natuurplagiaat enz., welke van een ernstig streven en zoeken getuigden, doch door vele toehoorders zeker niet gedeeld werden of bij hen ingang konden vinden. Dit bleek alras uit een geanimeerd debat van de heeren Kuyper en Van Nieukerken, niettegenstaande de Voorzitter, met het oog op het vergevorderde uur, het verzoek deed thans niet in debat te treden, dat nachtwerk dreigde te worden.

De heer De Groot liet gedurende zijn besprekingen teekeningen circuleeren als resultaat van zijn systeem, vervaardigd door zijne jeugdige leerlingen, en bestaande uit vlak lijn-ornement dat zijn grootste bekoorlijkheid te danken had aan eene al of niet gelukkige invulling en verdeeling van harmonische kleuren.

De Voorzitter bracht den spreker welverdienden dank voor zijn ernstigen arbeid, waarmede de Vergadering door applaus instemde.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S GRAVENHAGE. De *Staatscourant* no. 274 bevat het verslag der commissie van toezicht op de Rijks-academie van Beeldende Kunsten, over den in 1896 gehouden prijskamp in de beeldhouwkunst.

AMSTERDAM. Aan den nieuwbenoemden wethouder Dr. Blooker is het beheer der publieke werken, uitgenomen dat over de handelsinrichtingen, opgedragen.

— In druk is verschenen het jaarverslag over 1896 van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, waarin, naast de gebruikelijke rapporten en mededeelingen, een volledige beschrijving is opgenomen van het belangrijke legaat De Castro, een kostbare verzameling van gegraveerd, geëtst en op andere wijzen versierd glaswerk, — roemers, bokalen enz., — welke door het Genootschap aan het Rijk in bruikleen zijn afgestaan en geplaatst in het Rijks-museum.

HAARLEM. De Raad benoemde in zijne zitting van Woensdag 18 dezer, in zake de gasquestie, eene commissie van vijf raadsleden, aan welke werd opgedragen:

a. zich in verbinding te stellen met de „Imperial Gas-Association", ten einde te vernemen of deze geneigd is wijzigingen te brengen in de aangeboden voorwaarden, en zoo ja, welke,

b. te onderzoeken, welke uitkomsten redelijkerwijze verwacht mogen worden van eene gemeentelijke exploitatie eener gasfabriek;

c. rapport uit te brengen binnen een zoo kort mogelijk tijdsverloop van haar gehouden overleg met de „Imperial" en van haar onderzoek.

Verder is aan die commissie een krediet verleend van ten hoogste tweeduizend gulden ter bestrijding van eventueele te maken kosten.

GRONINGEN. Provinciale Staten besloten in hunne zitting van 17 dezer aan mevrouw de wed. Kater—Hoitsema Reynders, weduwe van den hoofdingenieur van den provincialen waterstaat, uit de provinciale fondsen een jaargeld van *f* 500 toe te kennen. Op voorstel van de centrale afdeeling werd bij de behandeling van dit punt besloten, Gedeputeerde Staten uit te noodigen, de invoering eener pensioenregeling voor weduwen en wezen van provinciale ambtenaren te overwegen.

Wat het voorstel betreft om de betrekking van ingenieur bij den provincialen waterstaat niet weder te vervullen, adviseerde de centrale afdeeling Gedeputeerde Staten uit te noodigen een onderzoek in te stellen en het resultaat in de eerstvolgende zomervergadering mede te deelen; dienovereenkomstig werd besloten.

— Aflevering 11 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat: De gistingsverschijnselen, door Dr. A. J. C. Snijders. — De cycloon, door André Schmidt. — De technische acetyleenbereiding, door Dr. L. Bleekrode. — Korte mededeelingen. — De metaalthermometer, door C. Admiraal. — Fridjof Nansen's pooltocht, door A. D. Hagedoorn. — De windhoos te Oud-Bussum op 10 September 1896, door Leonard A. Springer. — Een en ander over parasitische zwammen, door C. E. Destrée. — Zijn korstmossen aan stammen en takken voor de boomen schadelijk? door W. W. Schipper. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned. Indië is:

overgeplaatst bij den algemeenen dienst in de 3e waterstaatsafdeeling naar de res. Probolinggo, met standpl. Katjar koening (afd. Loemadjang), de adspir.ingen. E. J. C. van Zuijlen.

— Bij kon. besluit is aan S. L. Kempen te Arnhem, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als hoofdingenieur voor het stoomwezen, en is tot die betrekking benoemd W. A. M. Piepers, thans ingenieur voor het stoomwezen 1e kl. te Rotterdam. De heer Piepers wordt met gemelden datum vervangen door den ingenieur Kooij, thans te Zwolle, alwaar deze laatste weder wordt opgevolgd door den ingenieur Okhuizen.

— Bij kon. besluit is, met ingang van 1 Januari, aan H. E. T. Holsum, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als opzichter eerste klasse bij de telegraphie.

— De Provinciale Staten van Groningen benoemden den heer J. M. W. van Elzelingen, ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Zeeland, met 34 stemmen tot hoofdingenieur. Op den heer H. Hendriks, hoofdopzichter voor den Provincialen Waterstaat in Gelderland, te Arnhem, werden 8 en op den heer A. C. Burgdorffer, 1e luitenant-ingenieur te Beverwijk, 2 stemmen uitgebracht.

— Aan den opzichter van fortificatiën der 1e kl. J. J. Kersbergen, te Gouda, is de gouden medaille voor 36-jarigen dienst, met de daaraan verbonden gratificatie, uitgereikt.

— De architect P. G. Lancel te Leiden is in den ouderdom van 44 jaren overleden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Leeraar in het handteekenen met ervaring in de schilderkunst, aan de Kon. school voor nuttige en beeldende kunsten te 's-Hertogenbosch. Jaarwedde *f* 450 met veranderlijke belooning van *f* 25 per lesuur voor minstens 8 lesuren en aandeel in de schoolgelden. Adres vóór 1 Deceember aan het bestuur der school.

— Bouwkundig teekenaar. Salaris naar bekwaamheid. Adres, lett. S. W. Bureau dezes. (*Zie advert. in het vorig no.*).

— Bouwkundig opzichter. Adres lett. V. O. 562, *Nieuws van den Dag*.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een bekwaam bouwkundige, bekend met grondwerken en kunstwegen, zoekt plaatsing als opzichter tegen primo December. Adres no. 20 Bureau dezes. (2)

ADVERTENTIEN.

L. van der Hoorn,
DONKERSTRAAT 17, UTRECHT.
Fabriek van ELECTRISCHE SCHELLEN, NUMMERBORDEN, TELEPHONEN, BLIKSEMAFLEIDERS enz.
Complete installatiën voor GALVANOPLASTIEK, VERNIKKELEN, VERGULDEN, VERZILVEREN enz.
DYNAMO'S, ELEMENTEN, SLIJPSCHIJVEN, CHEMICALIEN, APPARATEN enz.
Begrootingen, Prijscouranten enz. gratis.

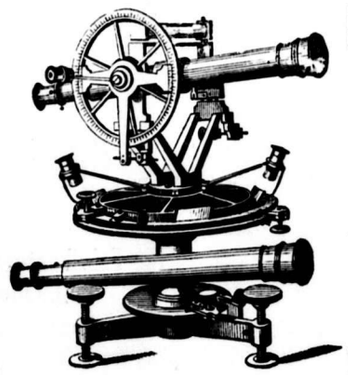

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

AANBESTEDING.

De DIRECTEUREN der LEVENSVERZEKERING-MAATSCHAPPIJ „DORDRECHT" te *Dordrecht*, zijn voornemens

aan te besteden:

Het bouwen van 34 HEERENHUIZEN, 68 BENEDEN- en BOVENHUIZEN en 7 dubbele ARBEIDERSWONINGEN, alles met bijbehoorende werken, als terreinophooging, aanleg van straten, schoeiingen enz. op het terrein genaamd *„Rozenhof"* te Dordrecht.

De teekeningen, monsters van materialen enz. liggen van *1 tot 23 December 1896* ter inzage in het lokaal van den Heer VAN DER HORST, Groenmarkt te *Dordrecht*, alwaar alsdan inlichtingen gegeven worden door de Architecten P. A. WEELDENBURG, van *Rotterdam*, en H. A. KORTHALS, van *Dordrecht*.

Aanwijzing op 19 December des voormiddags 11 en namiddags 1 uur.

Aanbesteding op 23 en 24 December des namiddags 2 uur.

Het bestek met 11 bladen is na 30 November 1896 verkrijgbaar à *f* **10.**— per Stel aan het bureau der *Levensverzekering-Maatschappij „DORDRECHT"*.

AANBESTEDING.

van Steenglooiingen.

Het DIJKSBESTUUR van het Waterschap der „VIJF DEELEN ZEEDIJKEN BUITENDIJKS" zal op nader te bepalen datum, publiek, bij enkele inschrijving aanbesteden:

Het maken van ±

2227 METER STEENGLOOIINGEN,

ten zuiden van Harlingen tusschen de dijkpalen 3 en 20, het verhoogen en verzwaren van den Zeedijk en bijkomende werken.

Bestek en Teekeningen liggen van 23 November 1896 af, ter inzage in het Logement van H. J. KREMER te Harlingen.

Aanwijzing op Zaterdag 28 November d. a. v., 's voormiddags 9 uur, te beginnen bij dijkspaal 20.

Bestekken zijn **tegen vooruitbetaling** van *f* 1,— per stuk verkrijgbaar bij den Secretaris van het Waterschap te Harlingen.

Nadere inlichtingen verstrekt de Opzichter van het Waterschap, wonende te Almenum bij Harlingen.

Het Dijksbestuur voornoemd,
G. A. MURRAY BAKKER,
Dijkgraaf.
A. LENTZ Dz., *Secretaris.*

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen ***Donderdag 26 November 1896,*** 's voormiddags **11½** uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

BESTEK No. 15.

Het BOUWEN van een School voor Openbaar Lager Onderwijs aan de Sloetstraat.

Begrooting *f* 56,000.

Aanwijzing: Maandag 16 November a. s., 's namiddags 2 uur op het bouwterrein aan de Sloetstraat. Inlichtingen: alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur aan het bureau Gemeentewerken in de Kadestraat; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 5 teekeningen à **f 2.50** per stel verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

FRANS OOMEN
OOSTERHOUT
STOOMPOTTENBAKKERIJ

Photo-Zincografisch ATELIER
van HAUSTEDT & VAN BEMMEL,
Sarphatipark 84, Telefoon No. 1347.
AMSTERDAM.

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

STOOMTIMMER-HOUTWOL-FABRIEK
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.
SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

M. N. ANDRIESEN,
Kunstsmid, ROTTERDAM.
Maakt op aanvrage ontwerpen van alle soorten **Kunstsmeedwerken**, als **Hekwerken, Sierankers, Deurpaneelen, Balkonhekken, Reclameborden** enz.

W. Washington Taylor & Co.
Nieuwe Haven 162, ROTTERDAM.
Adres voor: **GOEDKOOPSTE**
Rijwielen, Brandkasten, Schrijfmachines en andere Amerikaansche Artikelen.

DE LINT & Co.,
Rotterdam.
NIEUWE HAVEN 39.
MAGAZIJNEN van
VLOER- en WANDTEGELS.
Depôts { **MINTON HOLLINS & Co.**
VILLEROY & BOCH.

PHOTO-LITHOGRAPIE en LICHTDRUK
van
Ritscher en Landsman,
Anna Paulownastraat 4,
's-GRAVENHAGE,
ter vermenigvuldiging van **Architectonische en machineteekeningen.** Monsters en prijsopgaven op aanvraag beschikbaar.
Vlugge levering.
Concurreerende prijzen.

SIMPLEX **SIMPLEX**
RIJWIELEN.
Bakkerstraat 52, ARNHEM.
In voorraad de **Modellen 1896** en de **nieuwste Onderdeelen.** Prijscouranten gratis verkrijgbaar. Degelijke inrichting voor reparatiën.

VAN OOSTVEEN & Co.
Hoogelanden, n/b de Roodebrug, UTRECHT.
Fabrikanten van diverse soorten Dakpannen, als Holle, Kruis, Platte en Gegolfde alsmede **Vloertegels** in diverse kleuren.

HOUTEN Parketvloeren.
GEBR. VAN MALSEN,
Stoomtimmerfabriek. — **DEN HAAG.**

CRAMER ELSENBURG & Cº.,
Hofleveranciers,
AMSTERDAM.
Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.
Centraalverwarming door heete lucht.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — Nº 48 — ZATERDAG, 28 Nov. 1896

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

DE GESCHIEDENIS EENER KATHEDRAAL.

III.

(*Vervolg en slot van bladz.* 377.)

Ziet men in de 16e eeuw, vooral na 1530, de offervaardigheid der geloovigen minder worden dan vroeger, toch werd nog wel het een en ander tot verfraaiing der kerk gedaan.

Zoo werd in 1532 het St.-Lucas-altaar versierd met eene schilderij van Maarten van Heemskerk, voorstellende den H. Lucas, die Maria en haar kind schildert. De schilderij is bewaard gebleven en is thans op het stadhuis te Haarlem.

In 1530 werd in de kapel, oostelijk van de kerstkapel, het altaar van O. L. V. der zeven weeën opgericht. De mogelijkheid bestaat dat toen de kapel eveneens geheel vernieuwd is.

Het groote venster in den westelijken gevel, dat toen nog niet als thans was dichtgemaakt, was oorspronkelijk van gewoon glas voorzien. Kort na de voltooiing van het schipgewelf, in 1538, werd daarin echter een beschilderd glas geplaatst. De gemeente, die in dien tijd weinig goedgeefs was, bekostigde het echter niet. Het werd geschonken door den Bisschop van Utrecht, Joris van Egmond. Men begon met „dat harniss vant glass", dus met de stijlen en het ijzerwerk „die windtijsers en die balcken". De steenhouwer „arent harmensz" werd door kerkmeesteren voor het maken en stellen van stijlen en traceeringen aangenomen. Hij zou werken van kermis tot halfvasten „van smargens dat hy sien mach tot savonts", doch na halfvasten „sal hy sochtens te vyven wercken tot savonts te seven". Voor „teten" had hy „telcken een half ure". Twee meesterknechts werden aan „arent harmensz" toegevoegd.

In 1641 was het „harniss" gereed, want toen kwam „die glasemaker tot loven meester gerryt boels nemen die maet in die westghevel vant glas van myn genadigen heere van vytrecht". Deze Gerrit Boels wordt, maar o. i. ten onrechte, beschouwd als de ontwerper van het glas. Hij staat als zoodanig vermeld in het Rijks-museum te Amsterdam, waar het carton van het venster wordt bewaard. Maar het register spreekt van „meester baernaerdt van oerlen, die scilder van de Kº. Mt. wonende tot brussel over sinte gheruchskerck". Hiermede wordt bedoeld Bernard van Orley, schilder van Karel V, en vervaardiger der cartons van de bekende glazen in de St.-Goedelakerk te Brussel. Deze zal ook het carton voor het Haarlemsche glas, dat van ongemeen meesterschap getuigt, geteekend hebben. Gerrit Boels zal als glasbrander daarnaar hebben gewerkt.

In 1542 werd het glas geplaatst, dat in een prachtige omlijsting in Renaissancestijl den bisschop voorstelde, in aanbidding voor de H. Drieëenheid neergeknield. Zijn zestien kwartieren waren in de omlijsting gevat.

De bisschop heeft dit glas ongetwijfeld gegeven, om aan de kerk luister bij te zetten, en daardoor ook aan het aloude geloof, dat door de ketters meer en meer werd aangevallen. Toen de kerkvorst in 1545 te Haarlem kwam, werd hij met zijn wijbisschop en verder gevolg op „banquetten" onthaald om hem te „bedancken voor den glasveynster." Het waren „burgemeesteren van weghen de stede" die dit bekostigden en die ook het gezelschap vrij logies en vrij vervoer naar Den Haag verschaften.

Met dit venster doet de Renaissance haar intrede in het gebouw. Maar reeds in 1535 zien wij enkele harer elementen toepassen door „damiaen heynrix" de beeldsnijder, die toen de voortreffelijke koorhekken naast het hoofdaltaar vervaardigde. Is deze beeldsnijder dezelfde, die vroeger „daem" genoemd wordt? Het is waarschijnlijk.

Maar het blijkt duidelijk dat, ofschoon de Renaissance reeds zoo vroeg te Haarlem ingang vond,

toch de Gothiek nog tot ver in de 16e eeuw hare aanhangers bleef tellen. Het bewijs hiervoor is de Kerstkapel, die door Pieter van Dorp, regeerend burgemeester van Haarlem, in 1557 herbouwd werd. De bouw kostte den stichter drie duizend gulden. Deze kapel is in zuiveren laat-Gothischen stijl gebouwd en heeft geen enkel Renaissance detail. Het gewelf, dat uit twee traveeën bestaat, prijkt in zijn sluitsteenen met het wapen van Pieter van Dorp en het jaartal 1557. De stichter werd in de kapel begraven; nog thans ziet men daar een groote zerk met een wapen in een 16-eeuwsch medaillon en vier kleinere wapenschilden, alles zeer afgesleten. Het randschrift luidt: *Hier leyt begraven Pieter van Dorp fundatoer* (fundator) *deser kappelle en starf burgemr van Haerlem, anno* XVcLXV *den* XXII *Mey.*

Kort na de voltooiing dezer kapel werd de St.-Bavokerk tot eene kathedraal verheven. Maar reeds vroeger, als parochiekerk, had zij in groot aanzien gestaan, want de begeving van het pastoorsambt geschiedde door de graven van Holland, terwijl den Domdeken van Utrecht de bevestiging toekwam. De pastoor was hofpriester der graven; vandaar dat hij dikwijls afwezig was en zijn bediening door een onderpastoor moest laten waarnemen, die weder vier kapellaans onder zich had. In 1479, toen Jan van Rosenbos pastoor was, werd de pastory door Paus Sixtus IV tot een Proostdij verheven. De inkomsten van den pastoor bedroegen 400 rhynsche guldens 's jaars.

In 1559 werd, zooals wij zagen, het bisdom Haarlem ingesteld. Den bisschop werden de inkomsten der abdij van Egmond toegekend, aan het kapittel van negen kanunniken kwamen de inkomsten van de kloosters te Heilo en te Geervliet.

Philips II benoemde in 1560 Nicolaas van Nieuwland, te Egmond geboren en wijbisschop van den bisschop van Utrecht, tot bisschop van Haarlem. Maar de monniken van Egmond, wier inkomsten de nieuwe bisschop krijgen zou, wilden hem niet erkennen. Zij, zoowel als de burgers van Haarlem zwichtten eerst voor een tamelijk kras bevel van Margaretha van Parma, den 27 October 1561 uitgevaardigd.

Op 2 Februari 1562 kwam de nieuwe bisschop te Haarlem zijn intrede doen. In een brief, door een tijdgenoot geschreven, wordt van dezen intocht gewag gemaakt. De Raad van Haarlem met de priesters en de schoolkinderen hadden zich aan de Groote Houtpoort opgesteld. De bisschop stapte uit zijn rijtuig en verrichtte eenige ceremoniën aan een altaar, dat in de poort, aan de oostzijde geplaatst was. Daarop hield de Stadspensionaris een toespraak en ging men onder klokgelui in processie naar de St.-Bavokerk. De kinderen zongen en koperen instrumenten begeleidden het gezang.

Het blijkt niet, welke veranderingen of verfraaiingen de kerk, nu zij kathedraal geworden was, heeft ondergaan. Alleen vinden wij vermeld dat het bisschoppelijk wapenschild aan de „pylaren" werd opgehangen. Over het algemeen kan aangenomen worden, dat de eerste bisschop van Haarlem, benoemd in een tijd, toen allerlei geestelijke zaken zijn aandacht vroegen, daar de ketterij meer en meer toenam, weinig gelegenheid zal hebben gehad, om zich met de opluistering van zijn kathedraal bezig te houden.

Daarenboven had hij vele onaangenaamheden met de kloosterbroeders, wier inkomsten hem en zijn kapittel waren toegewezen. En toen 21 Juli 1566 „buyten Haerlem, int dorp Overveen, voor de eerste reize op zijn nieuwgezinds door een mandenmaker van Alckmaer Jan Arentz" gepredikt was, werd de nieuwe leer ook weldra in de stad verkondigd. „Daer sommige klooster-luyden ende priesters der nieuwigheid oock toegevallen waren en men niet zonder reden bekommert was dat de Beeldstormers, dewelcke op meest alle plaetsen schrickelijk aengegaen hadden, hunne personaedje oock te Haerlem zouden speelen: zoo is de Kathedrale Kerck, op het bevel van de Geestelijcke Overheit, den 23 Augusti toegesloten, en is niet vóor de maent November wederom ontsloten."

Zoo bleef Haarlem van de beeldstormerij verschoond. Maar de bisschop „zodaanig door de jigt gequelt, dat hij den meesten tijd het bedde moest houden en nauwlijx bequaem was om het bisschopsampt waar te nemen, heeft int jaar 1569 afstant van zijnen last en Bisschoppelycke waerdicheyt gedaen".

Het was zeer moeilijk een nieuwen bisschop te vinden. Tegen zijn zin werd Godfried van Mierlo, provinciaal der Dominicanen, die vicaris van Nicolaas van Nieuwland geweest was, als bisschop aangesteld. De „hartog van Alba moest, om hem over te halen, gebeden en dreighementen int werck stellen". Het duurde echter tot 1571 eer hij zijn bisdom aanvaardde. De altijd nog weerbarstige kanunniken van Heilo en Geervliet kregen van Alva het bevel zich naar Haarlem te begeven, en daar het kapittel van den bisschop te vormen.

Het volgende jaar reeds begon het beleg van Haarlem; deze bisschop heeft dus ook weinig gelegenheid gehad zijn kerk te versieren.

Toen op 13 Juli 1573 de stad zich door hongersnood aan de Spanjaarden had moeten overgeven, „heeft men allereerst voor het geestelijke gezorgd". In de Begijnhofskerk „die noch niet geschonden of ontheiligt was", werd een mis gevierd. Doch het duurde tot 15 Augustus eer de St.-Bavokerk weer gewijd kon worden. Toen hield de bisschop een preek over den tekst „Heer, ik heb de schoonheid van Uw Huis en de woonplaats van Uw Heerlijkheid bemind".

Het blijkt niet welke herstellingen aan de kerk hebben moeten plaats vinden. Maar in 1574 vermelden de registers, dat er aan „het hoochautair" gewerkt werd. Wij achten het waarschijnlijk, dat toen het geheele altaar vernieuwd is. Want „de lange kas met drie opganghen" door Gijsbert Poelenburg gemaakt, „after het hoochautair" is zeker een achterstuk geweest, dat, na de Hervorming, door het tegenwoordig opschriftbord werd vervangen. Maar de zijstukken, van witte steen, zijn nog thans aanwezig. Hun stijl is de fijne Renaissance van ± 1570; dat zij gemaakt zijn in den tijd, toen de kerk eene kathedraal was, bewijst de mijter, die in het ornement voorkomt.

Ook achten wij het niet onmogelijk dat de wapens, die men thans op de ruggen der koorbanken geschilderd ziet, omstreeks dienzelfden tijd, dus na het beleg der stad, zijn gemaakt. Want het wapen van Godfried van Mierlo is er ook bij. Indien wij een gissing moesten wagen naar de beteekenis dezer wapens, dan zouden wij veronderstellen, dat zij daar zijn aangebracht om de herinnering te bewaren van personen, die de Haarlemsche kerk bestuurd hebben, of die de kloosters van Heilo en Geervliet, waaruit de Haarlemsche kanunniken af komstig waren, hebben beschermd of beschonken. Onder de eersten mogen dan gerangschikt worden Nicolaas Ruiter, in het laatst der 15e eeuw pastoor van St.-Bavo, later bisschop van Atrecht en voorts de bisschoppen Nicolaas van Nieuwland en Govert van Mierlo. De overigen zouden dan beschermers of beschenkers der kloosters geweest zijn. In het jaar 1420, dus toen Jacoba van Beieren gravin was, werd

het klooster te Heilo gesticht. Het volgde toen den derden regel van St. Franciscus. Hieruit laat zich zeker de aanwezigheid van Jacoba's wapen verklaren, daar zij vermoedelijk het klooster beschonken zal hebben. Philips de Goede gaf vele vrijdommen aan het klooster en nam het onder zijn bescherming in het jaar 1456. Het wapen van dien vorst neemt dan ook een eereplaats in.

Tot 1575 hadden de kanunniken van Heilo en van Geervliet het niet eens kunnen worden over de wederzijdsche gemeenschap hunner inkomsten. Maar den 30n Maart van dat jaar sloten zij een verdrag „waerbij alles op een gelijken voet werd gebracht". Vermoedelijk hebben zij daarna pas de wapens hunner begunstigers op de banken doen schilderen.

Deze versiering is wel de laatste geweest, welke in de kathedraal werd aangebracht. Want de bisschop zag zijn gezag meer en meer verminderen, ofschoon hij zich, dank zij het garnizoen van Duitschers en Walen, door de Spanjaarden in de stad gelegd, nog kon handhaven. Dit garnizoen veroorzaakte op 3 October 1576 door achteloosheid een brand, die een vijfde der stad verwoestte. Nog thans is het te zien welk gedeelte van Haarlem toen een prooi der vlammen werd. Maar gelukkig was de wind niet naar de hoofdkerk toe, en bleef deze gespaard.

Na de pacificatie van Gent trachtte de Bisschop door de Lieve-Vrouwe- of Bakenesserkerk aan de Gereformeerden af te staan, de gemoederen te bevredigen. Maar het gelukte hem niet.

Mag misschien ook de Prins van Oranje, toen hij op den H. Sacramentsdag, 29 Mei 1578, door zijn krijgsvolk de stad deed bezetten, in den geest der Pacificatie, de bedoeling gehad hebben Roomschen en Onroomschen gelijke bescherming te verleenen, de omstandigheden hebben hem dit verhinderd.

Want vóór den middag, terwijl de Nonen gezongen werden en juist het vers „Rechtvaardig zijt Gij, o Heer en oprecht is Uw oordeel" weerklonk, drongen de Onroomschen het gebouw binnen en staken verscheidene geestelijken overhoop. De Bisschop kon ter nauwernood door een achterdeur ontkomen.

Ofschoon de aanvoerder van den binnengedrongen hoop hem daarna opzocht en hem de verzekering gaf, dat er geen vinger naar hem uitgestoken zou worden, achtte de Bisschop het toch geraden de stad te verlaten. Hij zwierf geruimen tijd rond en stierf in 1587 te Deventer, waar hij in de St.-Lebuinuskerk is begraven.

In December 1578 werd de St.-Bavokerk voor den Protestantschen eeredienst ingericht, en kwam er dus aan haar bestaan als kathedraal een einde.

ERRATUM.

In het vorige stuk is een drukfout geslopen en wel op blz. 376, 2e kolom, 2e regel van boven. Daar staat: *et ammorabile signum* in plaats van: *et ammirabile signum.*

UIT AMSTERDAM.

Een van de eigenaardigste Amsterdamsche stadsgedeelten blijft nog altijd de Jordaan, die, aan de westzijde der oude Amstelveste gelegen, door de Brouwersgracht, de Prinsengracht, de Leidschegracht en de Lijnbaansgracht begrensd wordt.

Wie geen Amsterdammer is, meent in den regel, dat deze wijk in haar geheel tot de achterbuurten behoort en de tegenwoordige toestand geeft tot die meening ongetwijfeld recht. Maar de geboren Amstelaren herinneren zich nog, voor zoover zij den rijperen leeftijd reeds bereikt hebben, een gansch andere Jordaan. Die heeft bestaan tot omstreeks 1870, toen met den bouw der „nieuwe stad" begonnen werd. Vóór dien tijd bezat de wijk hare „nette" gedeelten, waar de welgestelde burgerstand woonde. Hiertoe behoorden voornamelijk de Rozen-, Bloem- en Egelantiersgrachten, doch ook de Elands- en Lauriergrachten konden daartoe gerekend worden. De meestal flinke huizen, deels in 17e-eeuwschen trant, doch voornamelijk in het eigenaardige Amsterdamsche Rococo gebouwd, zaten toen flink in de verf. Bovenhuizen waren betrekkelijk zeldzaam; eerst toen de grachten achteruit gingen, omdat zij de concurrentie met de „nieuwe" buurten niet konden volhouden, werden de vroegere heerenhuizen van bovenhuizen voorzien en in verdiepingen verhuurd.

Maar niet alle gedeelten van de Jordaan waren zulke „nette" wijken. Wie denkt hier niet aan het Fransche Pad, de smalle sloot zonder beschoeiing, die officieel den naam van Goudsbloemgracht droeg? De lage bouwvallige huisjes aan deze „Heerengracht zonder boomen" staande, bevatten al van ouds een bevolking, die in een slechten reuk stond.

Met Frankrijk had het pad ondertusschen niets uit te staan. Want de naam was ontleend aan zekeren Frans, die in het begin der 17e eeuw daar woonde en voerman op Haarlem, Leiden en Den Haag was.

In 1857 is de Goudsbloemgracht gedempt en de Willemstraat geworden. Die demping is toen algemeen toegejuicht, en sedert werden vele andere grachten van de Jordaan dichtgeworpen.

De Brouwersgracht, die in het begin der 17e eeuw werd gegraven, is pas veel later bebouwd. De stadsregeering gaf het voorbeeld, zoo door het stichten van een „raffineerhuis", waar de salpeter voor de buskruitmolens werd bereid, als door het bouwen van een reusachtig magazijn, bestemd zoo voor het bewaren van geschut als van graan. Particulieren deden, na 1648, de verdere graanpakhuizen optrekken, en zoo werd langzamerhand de geheele driehoek tusschen de Palm-, Lijnbaans- en Brouwersgracht bebouwd. Vele der oude pakhuizen bestaan nog thans; zij spreken van soliditeit en degelijkheid. Maar toch is de versiering niet geheel achterwege gebleven; goed gebeeldhouwde wapens en andere emblemen bewijzen nog thans den 17e-eeuwschen smaak.

De Palmgracht is een der schilderachtigste van de geheele Jordaan. Haar oude geveltjes spiegelen zich in het donkergroene water, dat zeker niet aangenaam geurt — doch dat wordt veroorzaakt door het gebrekkig waterververschings-systeem. De stadsbestuurders van een twintig jaar geleden hebben het schilderachtig karakter der gracht erkend, toen zij de school, die zij op den hoek der Lijnbaansgracht stichtten, niet maar als nuchtere utiliteitsbouw deden maken, doch haar een smaakvoller uiterlijk waardig keurden.

Er zijn hier in de buurt meer aardige kijkjes. Gaan wij de brug van de Brouwersgracht over, dan bereiken wij den Haarlemmerdijk. Links ziende, trekt de Willemspoort onze aandacht; zij „doet" goed aan het einde der straat en geeft, trots haar verwaarloosden staat, een aangename afsluiting. Onze grootvaders hebben nog een veel fraaier gezicht gekend, toen de prachtige poort van blauw arduin, waaraan Hendrik de Keijser van 1615—1618 werkte, nog bestond. Toen zag men, aan de stadszijde, het breede gebouw met halve kolommen en lijsten voorzien en bekroond door een gevel, met het Amsterdamsche Koggeschip gevuld. Hoe sierlijk moet niet het silhouet geweest zijn van den achtkanten toren, die zich op de poort verhief! De „eischen van het verkeer" hebben in 1837 de poort doen sloopen. Maar toch, men voelde, dat

de Haarlemmerdijk een afsluiting noodig had, en daarom werd de Romeinsche triumfpoort gemaakt, die de herinnering aan Koning Willem II zou levendig houden.

Maar een twintig jaar geleden begonnen de „eischen van het verkeer" zich weer te laten gelden. Het fraaie plantsoen aan het Blauwhoofd, waar de schutterij concerten gaf en Claus een zomertheater had gebouwd, moest voor een kanaal plaats maken; de poortbrug werd afgebroken en .... naast de poort weer opgebouwd. Toen had de poort haar beteekenis geheel en al verloren; zij werd aan een langzaam verval prijsgegeven, misschien om haar met des te minder gewetensknaging te kunnen sloopen. Die sloping zal nu weldra geschieden, en dan ... zal het zuinig stadsbestuur het terrein aan speculatiebouwers verkoopen. *Sic transit gloria mundi!*

Doch gaan wij nu rechts. Reeds in de verte trekt de witgepleisterde gevel van een vischwinkel onze aandacht. Dat is nu de „nieuwste" kunst. Hoe gekker, hoe beter, want dat pakt, dat maakt reclame en dat is het eenige, waar onze tijd om geeft. Wij hebben nu al twintig jaar lang de gebakken steen in het gezicht gelaten — nu weer wat anders, daarom vooruit maar, stucadoor! Wat doet het ertoe, of de nieuwe gevel daar staat, als „een oliekoek in een treurspel," of als een winderige parvenu tusschen deftige degelijkheid? Reclame, daar is het om te doen!

Maar wij wilden een fraai stadsgezicht gaan kijken en blijven nu voor een winkelhuis staan. Geduld maar. Zie, nu zijn wij op de aloude Eenhoornsluis (een goed Amsterdammer noemt iedere steenen brug een sluis) en richten den blik stadwaarts. Is dit nu geen fraai gezicht? Wel mocht Havard in zijn *Amsterdam et Vénise* uitweiden over „die perspectief, die het oog vergunt in het hart der stad door te dringen." Een vloot van schuiten op den voorgrond, verderop schilderachtige gevels, op den achtergrond de Westertoren, welk een bekoorlijk geheel!

Doch, gaan wij nu weer naar de Jordaan; van het kruispunt van Brouwersgracht loopt de Lindengracht in zuidwestelijke richting. Ook deze gracht is thans gedempt en een palingoproer als dat van 1886 is dus niet meer te vreezen. Wanneer de gedempte gracht met eenig geboomte beplant zal zijn, moet zij beter voldoen dan thans. Doch, wat is dat daar in de verte? Steken daar galgen uit? Waartoe die nare herinnering aan den tijd, die aan de afschaffing der doodstraf voorafging? — Stel u gerust, het zijn geen echte galgen; zie maar, het is de bekroning van het blok arbeiderswoningen, waarover in de couranten onlangs zoo veel te doen is geweest. — Maar zijn die leelijke gezichten, vóór aan de galgen, dan niet afbeeldingen van de laatste stuiptrekkingen der gehangenen? — Het is mogelijk; gij moet maar eens aan den architect Van der Pek gaan vragen, of hij deze symboliek wel bedoeld heeft. — Maar zeg mij nu eens, eerlijk gesproken, of gij aan deze gevels, die in mijn oog niets anders zijn dan muren met gaten, op onsmakelijke wijze bekroond, iets bijzonders vindt? — Ik niet, maar daar ziet gij nu al weer het nut der reclame — die puibalken, die doen het hem! — O, nu zie ik ze, juist — „in den metselaar" staat er op. Maar daar woont een barbier. — Ja, zoo precies is dat niet af te mikken. — Nu, laten wij den heer Van der Pek maar in den zaligen waan, dat hij hier een meesterstuk heeft gewrocht, en gaan wij verder.

Kijk nu eens om! Ziet gij wel, hoe aardig de kerk van Cuypers op den Haarlemmerdijk zich van hier vertoont? De drie torens geven aan de gracht een hoogst eigenaardig cachet.

Het pleintje, waar wij nu komen, heet nog altijd het Karthuizers kerkhof. Toch is het klooster, dat vroeger ver buiten de stad lag, reeds lang verdwenen. Het was door Albrecht van Beieren in 1394 gesticht en vele Amsterdamsche burgers der 15e eeuw zochten binnen zijn muren „de haven der zaligheid" of begiftigden het. Rijk en daarbij onafhankelijk, niet slechts van de stedelijke, maar ook van de bisschoppelijke overheid, steeg het klooster zeer in aanzien. In 1531 verleende het zelfs gastvrijheid aan den verdreven Deenschen Koning Christiaan II. Doch bij het volk gingen de kloosterbroeders voor smulpapen door, en zij kregen hun deel van de baldadigheden tegen de monniken, den 27 September 1566 gepleegd. Bij den strijd om het bezit van Amsterdam werd het klooster verwoest. Toen in 1602 de pest heerschte, werd de kloostergrond als begraafplaats gebruikt, maar een gedeelte werd in 1614 bestemd voor den bouw van het stedelijk giethuis, waar klokken en geschut vervaardigd werden.

In 1650 werd door de stadsregeerders het Weduwenhof gebouwd, dat aan de zuidzijde van de Tichelstraat ligt. Het wapen, dat men in den gevel ziet, herinnert aan Jetje Schepels, die indertijd op den Heiligeweg de huizen had gesticht, wier bewoonsters in het Weduwenhof overgingen.

In de Gieterstraat zien wij vijf huizen naast elkaar, ieder met een waschmand in den gevel. Zij zijn gebouwd door een waschvrouw op haar voormalig bleekveld. In de Tweede Boomdwarsstraat is een fries van tegels te zien, dat een zeeslag voorstelt en dat, met den naam Tichelstraat, de herinnering aan de hier eenmaal zoo bloeiende plateelbakkerijen bewaart.

De voormalige Anjeliersgracht is nu de Westerstraat. Haar voorkomen is zeer veranderd bij vroeger; doch het aardige kijkje, dat men door de laatste dwarsstraat op den Westertoren heeft, is gebleven. Door de nauwe, pittoreske straatjes gezien, schijnt De Keijser's bouwwerk reusachtiger en grilliger dan van een ander standpunt.

Gaan wij de straat door, dan komen wij over de Egelantiersgracht, die haar naam aan de wilde rozen ontleende, op de Bloemgracht, waar in de 17e eeuw Joan Blaeu zijn groote drukkerij had, wier negen persen naar de Muzen waren genoemd. Deze gracht is de oudste van de Jordaan; zij was oorspronkelijk, evenals de andere grachten in dit stadsdeel, een sloot, die de weilanden doorsneed. Al deze polderslooten hadden één bepaalde richting en daardoor zijn ook de grachten allen ongeveer evenwijdig.

Voorbij de Bloemgracht vinden wij de Bloemstraat en dan komt de Rozengracht, thans gedempt en deel uitmakende van den pas geschapen „nieuwen verkeersweg." De tramwagens rollen daar bengelend voort, van den Dam naar de Bilderdijkstraat en vice versa. Doch het verkeer is nog niet druk en zal het ook wel niet worden, zoolang de „verkeersweg" tegen de grens der gemeente doodloopt. Langs de Rozengracht heeft men een bijzonder fraai gezicht op de Westerkerk en haar omgeving.

Op deze gracht, aan de zijde van de Bloemstraat, niet ver van de Lijnbaansgracht, heeft Rembrandt gewoond, nadat hij in 1656 zijn prachtig huis op de Jodenbreestraat had moeten verlaten en zijn goed voor schuld verkocht was. Wie, die thans met de tram daar voorbijgaat, denkt eraan, dat Rembrandt in die buurt zijn schoonste werken heeft geschapen, dat hij daar in 1669 overleden is?

De „nieuwe verkeersweg" heeft, van de zijde der Heerengracht, een allerverrassendst uitzicht op de Westerkerk doen ontstaan, een uitzicht dat zeker ruimschoots vergoeding geeft voor het dempen der Warmoesgracht. De straat tusschen de Heeren- en Keizersgrachten kan, mits goed bebouwd, een alleraardigst geheel opleveren. Maar men neme daar geen proeven met nieuwe kunst, met pleisterwerk, met Romaansch of Amerikaansch; men toone daar zooveel zelfverloochening als noodig is, om in den toon der omgeving te blijven.

PRIJSVRAGEN

Diploma.

Het bestuur van de Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen te Rotterdam heeft een circulaire verspreid, waaraan wij het volgende ontleenen:

„Het bestuur der Academie wenscht aan de diploma's voor eere-leden en leden van verdienste een artistieken vorm te geven, en noodigt u uit tot deelneming aan een wedstrijd in het ontwerpen eener teekening, dragende in haar versiering het karakter der inrichting.

De vereischten zijn de navolgende:

a. Op de teekening moet ruimte worden gelaten voor den naam van den persoon, aan wien het diploma wordt uitgereikt, voor de woorden „eere-lid" of „lid van verdienste", voor het invullen van den datum en voor de onderteekening van den Voorzitter en den Secretaris.

b. Het formaat van het diploma is 30 bij 40 centimeters. Wenschelijk is het, de teekening op grooter schaal te ontwerpen.

c. De teekening moet zoodanig worden uitgevoerd dat eene goede zinco- of photolitho-graphische reproductie mogelijk is.

d. Het bestuur looft *f* 50 uit voor het bestgekeurde ontwerp, hetwelk daardoor het eigendom wordt der Academie. De niet bekroonde ontwerpen blijven eigendom der vervaardigers.

e. De inzending moet geschieden vóór of op 31 Januari 1897 aan het adres van den Secretaris."

Reclame-biljet voor de Tentoonstelling te Dordrecht.

De vereeniging „Voor Vak en Kunst" te Dordrecht, schreef eene prijsvraag uit voor een reclamebiljet ten behoeve van de aldaar in 1897 te houden tentoonstelling, waarvan het programma in het nommer van 24 October, bladz. 345 werd opgenomen. Op den gestelden termijn van 20 November waren 64 antwoorden ingekomen en de Jury heeft een eerste bijeenkomst gehouden, maar geen uitspraak kunnen doen, hoofdzakelijk omreden de hooge artistieke waarde van een twaalftal ontwerpen een nader onderzoek noodzakelijk maakte.

Zoodra het rapport is uitgebracht, zullen de antwoorden in verschillende steden van ons vaderland publiek tentoongesteld worden.

„BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Vergadering van Dinsdag 24 November 1896.

In deze bijeenkomst trad de heer P. G. van Schermbeek, directeur der Koninklijke tapijtfabriek te Deventer, als spreker op met het onderwerp „Vervaardiging en versiering van tapijten".

Allereerst gaf spr. eene door een schets toegelichte omschrijving van den weefstoel, die, sedert de vroegste tijden in gebruik, ook nu nog in hoofdzaak, wat zijne inrichting betreft, onveranderd voor de vervaardiging van z. g. n. Smyrna- of knooptapijten gebezigd wordt en die, zoo wat aangaat zijne samenstelling als het gebruik ervan, van hoogst eenvoudigen aard is. Ook het weven zelf der tapijten, dat gewoonlijk door vrouwen wordt gedaan, is een betrekkelijk eenvoudig werk, dat alleen eenige oplettendheid en de kennis van het, door middel van een bepaalden knoop, aan de kettingdraden hechten van de pluisjes wol (pooltjes genaamd), vereischt.

Op de qualiteit van de gebruikte materialen voor kettingdraden en pooltjes is de duurzaamheid van het verkregen tapijt gebaseerd. Voor de laatstgenoemden wordt de zuiverste en beste qualiteit wol gebezigd, die in de gewenschte kleuren geverfd wordt, voor welke kleuring in hoofdzaak natuurkleuren als cochenille, indigo, campêchehout, meekrap, geelhout enz. worden gebezigd. Voor de vervaardiging van tapijten in Louis XV en XVI kan echter met deze kleuren niet worden volstaan, zoodat daarvoor z. g. n. alisarine kleuren worden gebezigd, afkomstig, evenals de door deze verdreven aniline kleuren, uit kooltеer.

Na deze beschouwing over de techniek der tapijtweefkunst gaf spr. een historisch overzicht, hoofdzakelijk met betrekking tot de versiering der tapijten, waaruit bleek dat in de allervroegste tijden, waarin van tapijtweverij sprake is, als versieringsmotieven werden gebruikt de ritueele symbolen, waaronder behoorden de cypres, de balk, de steenklomp e. d.

In Chaldea en later in Babylon werd een meer vrije, niet zoo conventioneele versieringswijze gevolgd, die den grondslag vormt voor de latere ontwikkeling der versieringskunst, en die vooral in Perzië reeds zeer vroeg een buitengewone hoogte bereikte. Zeer belangrijk is ook de invloed van de verspreiding van den Islam door de Saracenen in dit opzicht geweest, daar deze leer, orthodox opgevat, de nabootsing van diervormen verbood en die dus ook in de tapijtversiering weerde. Door de overheersching van Perzië door Toeran heeft er van de IIe tot de 16e eeuw een stilstand in de tapijtweefkunst plaats gehad, doch daarna is deze weder tot bloei gekomen.

De hoofdversieringsmotieven in deze Nieuw-Perzische kunst zijn het gekartelde blad, de cypres, de palm, verschillende palmetvormen en de uit China afkomstige wolkenband. In hoofdzaak worden in Perzië slechts 4 vaststaande soorten van patronen geweven, die de weefsters allen van buiten kennen en die ook bepaalde namen dragen. Desniettemin worden ook andere patronen volgens bepaalde teekeningen, zelfs z. g. n. stijltapijten in Louis XV en XVI, enz. geweven en het „gemeenschaps-kunstgevoel" is ook bij de Perzen in zoodanige mate reeds gedaald, dat zij zelfs laatstgenoemde voortbrengselen reeds verkiezen boven die, uit de motieven hunner aloude kunst saamgesteld.

Ook in Indië heeft de tapijtweefkunst, oorspronkelijk van Perzisch karakter, zich ontwikkeld tot een zelfstandige richting, door meetkundige figuren als grondslag voor de versiering aan te nemen. In 't algemeen kenmerken zich de Indische tapijten door een stoutere behandeling der motieven, die ook van grooter omvang zijn en zich aanpassen aan het veel grooter weefsel der tapijten.

In de zeventiende eeuw zond Akbar de Groote jonge schilders naar Italië om de werken van Rafaël te bestudeeren met het oog op de tapijtversiering en gaf daardoor een nieuwe richting aan die kunst.

De Turksche tapijten hebben veel overeenkomst met de oud-Perzische, doch zijn grover van weefsel.

Voor Europa kan Frankrijk als de bakermat der tapijtweefkunst gelden. Ook hier is de invloed der Saracenen zeer merkbaar geweest, zoodat tapijtwevers Sarassins genoemd werden. Voor de latere tapijtweverij zijn de Savonnerie, de Gobelins en de weverij te Beauvais de toongevende inrichtingen geweest.

Vlaanderen had door zijn aanraking met de kruisridders een sterk geprononceerde Oostersche tapijtweefkunst en ook in Nederland werden, o. a. in Middelburg, Delft en Haarlem tapijtwevеrijen gevonden. Engeland had ze eveneens.

Na dit historisch overzicht tot op de 19e eeuw, wees spreker op den grooten invloed, die door de uitvinding van Jacquard in 1808 op de tapijtweverij werd uitgeoefend, waardoor aan de velerlei soorten van tapijten in banen het aanzijn geschonken werd.

Spr. verklaarde uitvoerig de fabrikage van het z. g. n. Brusselsch, het daarvan afkomstige Wilton, waarbij het aantal kleuren tot vijf beperkt is, dan het tapestry met het daarmede samenhangend velvet, waarbij de teekenaar meerdere kleurenvrijheid voor zijne patronen heeft, doch dat door zijn constructie niet in qualiteit met het Brusselsch kan wedijveren en het door Templeton te Glasgow uitgevonden Axminster, daarbij aantoonende, welke reusachtige hoeveelheid arbeid soms vereischt wordt, vóórdat een bepaald patroon kan geweven worden.

Tot slot deelde spr. mede dat uit de bestellingen, die de tapijtfabriek te Deventer kreeg, wederom duidelijk bleek, dat de smaak van het publiek zich in een verkeerde richting uitte. Waren het n. l. vóór 30 jaar meest z. g. n. Oude Turken, die afgeleverd werden, sedert het in 't leven treden van de stijlmanie, en de verbreiding, die daaraan door de wereldtentoonstellingen werd gegeven, werd de vraag naar stijltapijten (meest Louis XV en XVI) grooter en grooter en bedraagt nu ongeveer 55 pCt. der geheele fabrikage. Van de overige worden 38 pCt. in Oostersche motieven geweven en 7 pCt. zijn z. g. n. gelegenheidstapijten, als geschenken aan hooggeplaatste personen bij bijzondere gelegenheden, altaartapijten e. d.

Spr. wenschte ten slotte, dat in dit opzicht een betere opvatting door het publiek zou geluldigd worden en trachtte daartoe mede te werken door de z. g. n. *Oude Turken* weder in zwang

te brengen, doch daarnaast ook eene, op de inlandsche flora geïnspireerde, goed gestileerde versiering bij tapijtweven toe te passen. Hij wees daartoe op de teekeningen en stalen, die langs de wanden van het lokaal waren aangebracht.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Groningen.

Vergadering van Zaterdag 21 *November* 1896.

Na lezing van de notulen en bespreking van de reglementswijziging, werden de door het Bestuur ingezonden vraagpunten rondgedeeld om daarvan kennis te nemen en in de December-vergadering commissiën van beantwoording te benoemen.

De voordracht van het Gemeentebestuur tot wijziging van eenige artikelen omtrent de bouwpolitie, gaf aanleiding tot eene geanimeerde discussie, waaraan door vele leden werd deelgenomen. Er werd eene commissie van vijf leden benoemd, ten einde alles nauwkeurig na te gaan en rapport uit te brengen op de eerstvolgende vergadering, waarvoor, met het oog op de behandeling van deze questie in den Gemeenteraad, zoo noodig eene buitengewone bijeenkomst zal worden uitgeschreven.

In de pauze werden teekeningen en plaatwerken uit de bibliotheek van de Maatschappij ter bezichtiging gesteld en daarna had eene bespreking plaats over een zwarte vernissoort, door een der leden ter tafel gebracht.

Afdeeling Haarlem en Omstreken.

Vergadering van Dinsdag 17 *November* 1896.

Onder de ingezonden stukken, op deze vergadering ter tafel gebracht, bevond zich een schrijven van den ingenieur-architect T. Sanders te Amsterdam, het voornemen te kennen gevende eene spreekbeurt te vervullen over de beteekenis van een zuidelijken spoorweg Amsterdam—Haarlem. Dit aanbod werd met ingenomenheid begroet en er werd besloten de besturen van verschillende vereenigingen en belangstellenden tot het bijwonen der lezing uit te noodigen.

Bij eene daarop gevolgde bespreking van de jongste wetswijzigingen der Maatschappij bleek, dat de nieuwe en gewijzigde artikelen geene aanleiding geven tot ingrijpende veranderingen in het huishoudelijk reglement der Afdeeling; wel is waar was men van meening dat enkele nieuwe bepalingen niet strooken met bestaande artikelen, maar daaromtrent zal in eene volgende bijeenkomst gehandeld worden, nadat de Secretaris inlichtingen van het Bestuur omtrent enkele duistere punten zal bekomen hebben.

Er werden commissiën benoemd voor de beantwoording van het gestelde achttal vragen; de antwoorden op de prijsvragen voor een volksgebouw, een triomfpoort en een staldeur, door de Maatschappij in 1895 uitgeschreven, waren ter bezichtiging gesteld.

Een der leden bracht in herinnering dat de heer J. H. Stoel Az., eere-voorzitter der Afdeeling, op den 24n dezer maand, zijn tachtigsten verjaardag herdenkt, naar aanleiding waarvan de Voorzitter het voorstel deed, den jubilaris op dezen feestdag van wege de Afdeeling te doen begroeten door eene deputatie bestaande uit het geheele bestuur en de leden, die zich daarbij willen aansluiten. Dit voorstel werd bij acclamatie aangenomen.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Vrijdag 24 *November* 1896.

Na lezing en goedkeuring der notulen, deelde de Voorzitter mede dat ten verzoeke van het Bestuur der Maatschappij eene kleine wijziging in het reglement der Afdeeling was gebracht en werd een candidaat als lid aangenomen.

Hierna werd het woord verleend aan Mr. H. Verkouteren, advocaat en procureur te Amsterdam, die enkele onrechtvaardige bepalingen in bouwverordeningen besprak en daarbij voornamelijk het oog vestigde op gebreken die in vele Nederlandsche bouwverordeningen voorkomen.

Achtereenvolgens behandelde de heer Verkouteren op hoogst belangrijke wijze de bepalingen omtrent het verbod tot bouwen op geprojecteerde wegen, het verbod om achterterreinen te bebouwen en de fabrieks- of z. g. hinderwet, om deze bepalingen te vergelijken met die welke daaromtrent in andere landen gelden.

Na deze uitvoerige toelichtingen kwam spreker tot de conclusie, dat in verschillende gemeenten van ons land het absoluut gezag te veel heerscht en dat men juist ter bescherming van de inwoners naar eene algemeen geldende, uitgebreide bouwverordening moest verlangen om onrechtvaardige handelingen te voorkomen.

Een zeer geanimeerde bespreking volgde op de inleiding, waarna de heer Verkouteren de verschillende tot hem gerichte vragen beantwoordde of zijne meening nader toelichtte.

De Voorzitter bracht den heer Verkouteren dank voor zijne rede en verzocht hem deze voordracht aan het Bouwkundig Weekblad af te staan, waartoe de heer Verkouteren zich welwillend bereid verklaarde. Hierna werd de vergadering gesloten.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE LEIDEN.

Zesde Vergadering op Donderdag 26 *November* 1896.

Aan deze vergadering ging vooraf eene kunstbeschouwing van het plaatwerk „Matériaux et Documents d'Architecture et de Sculpture", hiervoor welwillend afgestaan door den heer J. P. de Koning.

Ingekomen was een bericht van overlijden van het bestuurslid, den heer P. G. Lancel. De voorzitter herdacht in gevoelvolle bewoordingen wat de overledene vooral is geweest voor de vroegere afdeeling der Maatschappij, en zijn ijverige bemoeiingen tijdens den „Wedstrijd voor Handwerkslieden". Een brief van rouwbeklag is bereids der weduwe gezonden.

Ingekomen was een dankbetuiging van de Pract. Ambachtschool voor de geschonken plaatwerken, en een schrijven van het genootschap „Mathesis Scientiarum Genitrix", dat het als donateur toetreedt.

Alsnu verkreeg het woord de heer W. Kok, die tot onderwerp had gekozen „Windwijzers". Daar de heer Kok voor een anderen spreker was ingevallen, was de tijd van voorbereiding kort geweest, waarom hij de clementie der Vergadering inriep. Spreker begon mede te deelen wat de meening der Ouden was omtrent het ontstaan der winden; deze schreven dit toe aan onderaardsche uitwasemingen. Volgens de fabelleer had Aeolus, de god der winden, zijn woonplaats op een eilandje bij Sicilië, waar hij ze naar willekeur losliet en terugriep. Alvorens tot het eigenlijke onderwerp te komen, behandelde spreker het werkelijk ontstaan der winden, de regelmatige-, periodieke- en veranderlijke, en ook de windrichtingen. Daarna deed spreker uitkomen met welke verschillende belangen het individu den windwijzer beschouwt.

De koopman denkt aan zijn schepen en de millioenen die hiermede zijn gemoeid, de landman aan den lang verwachten regen. Vervolgens werden behandeld de verschillende vormen die men bij de windwijzers aantreft, zooals zij voorkomen te Orlestone, te Santgate, te Maidstone en te Rochester. Ook de Leidsche windwijzers werden, evenals de vorige, met duidelijke groote schetsen tentoongesteld en verklaard. Daarna wees spreker op den toren der Vierwinden te Athene, met de symbolische figuren en de kroonlijst, voorstellende de verschillende winden.

Geleidelijk op de hedendaagsche constructiën komende, werden zoowel de gewone als de meer ingewikkelde vormen besproken en o. a. gewezen op de observatoria in Utrecht en Helder, waar de windrichtingen met een teekenstift automatisch op papier worden overgebracht. Al deze inrichtingen werden met duidelijke schetsen toegelicht.

De heer Kok besloot zijn duidelijke verklaringen met een woord van opwekking tot de jongere bouwkundigen. De Voorzitter dankte spreker voor zijn aangename voordracht en gaf zijn bewondering te kennen dat de heer Kok, in zulk een korten tijd, zooveel werk van dit onderwerp had kunnen maken. Alsnu werden de voorstellen tot wetswijziging behandeld. Een voorstel van den heer J. Roem om de contributie te verhoogen, lokte nogal debat uit, doch kon geen steun bij de Vergadering vinden. Een voorstel van het Bestuur betreffende eene vermindering der contributie voor leden die zich na October aanmelden, werd aangenomen. In de bus werd een vraag gevonden betreffende tarieven in bestekken.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. De Haagsche plateelbakkerij Rozenburg heeft' in opdracht van den Kon. Ned.-Indischen Maildienst, voor de salonwanden van de in aanbouw zijnde mailboot Prins Willem V een aantal platen gemaakt, waaronder er twee zijn, beide uit één stuk, van 1.02 M. bij 0.61 M.

Amsterdam. In het Rijks-museum had in tegenwoordigheid van een aantal belangstellenden de onthulling plaats van het marmeren borstbeeld, den heer Richard Hol op zijn zeventigsten verjaardag aangeboden. De heer Mr. C. Gerlings, voorzitter van het comité, leidde de plechtigheid in, achtte zich gelukkig getuige te zijn van de uitvoering van het voornemen, den 23 Juli 1895 den heer Hol medegedeeld, wenschte hem nog menig jaar van opgewekten arbeid toe en bracht een gelukwensch aan den beeldhouwer A. W. H. Odé Jr.

De heer Hol beantwoordde de hartelijke toespraak en de heer Jhr. Van Riemsdijk, waarnemend directeur van het Rijks-museum, aanvaardde het beeld namens het Rijk.

Leeuwarden. In eene op 20 dezer gehouden vergadering van den Aannemersbond werd de uitvoering van werken in eigen beheer door de gemeente Leeuwarden besproken. Er werd vooral gewezen op de mededeeling van B. en W. aan den Raad, dat eene bestrating en rioleering bij het nieuwe kanaal, geraamd op *f* 5000, niet is gegund omdat de laagste inschrijving *f* 5600 bedroeg, waarna dat werk in eigen beheer voor *f* 4000 werd uitgevoerd.

Men billijkte de niet-gunning, als de laagste inschrijving boven de raming is, maar als Zaterdags de aanbesteding heeft plaats gehad en het werk wordt om die reden niet gegund, dan is het vreemd dat er des Maandags morgens reeds met de uitvoering in eigen beheer wordt aangevangen. Dit deed vermoeden dat er te voren reeds plan bestond tot uitvoering in eigen beheer; doch dan moest men niet uitbesteden, waardoor aannemers uitgelokt worden bestekken te koopen, reiskosten te maken en het werk uit te rekenen.

Er werden vele aanmerkingen op het werk gemaakt, maar men onthield zich van bepaalde aanwijzingen; ook de directeur der gemeentewerken moest het ontgelden. Ten slotte werd met 18 tegen 4 stemmen de volgende motie aangenomen:

De Friesche Aannemersbond, vergadert te Leeuwarden op 20 November 1896,

gehoord de besprekingen in zake het in eigen beheer uitvoeren van werken door de gemeente Leeuwarden,

overwegende, dat daaruit met grond mag worden afgeleid, dat het voordeel, waarop in den Raad zoo uitdrukkelijk werd gewezen, denkbeeldig is, daar de onderhoudskosten belangrijk hooger zullen worden dan noodig ware geweest;

betreurt de door het gemeentebestuur gepleegde handeling en spreekt het vertrouwen uit, dat voortaan van uitvoering van werken in eigen beheer geen sprake meer zal zijn.

Deze motie zal aan den Raad gezonden worden en in afschrift aan elk der leden.

Utrecht. B. en W. hebben den Gemeenteraad in eene nota hun voorstel tot wijziging der organisatie van het personeel der gemeentewerken nader toegelicht en vermeenen aan de behoefte tot vermeerdering van personeel het best te kunnen voldoen door in de organisatie een onder-directeur op te nemen. Naar aanleiding van gemaakte bedenkingen verklaren B. en W. dat noch bij hen, noch bij den directeur van gemeentewerken behoefte gevoeld wordt aan een administrateur, terwijl ook tijdelijke versterking met een architect niet wenschelijk geoordeeld wordt.

In deze nota wordt voorts het adres besproken, door eenige architecten aan den Raad gezonden, waarbij zij zich beklagen over het feit dat gemeentelijke ambtenaren zich met werk van particulieren belasten. B. en W. geven als hun oordeel te kennen, dat er geen bezwaar is de bestaande bepalingen te handhaven, mits dit onder strenge controle van het gemeentebestuur geschiedt. Het is opmerkelijk dat zich onder de adressanten een rijksambtenaar bevindt, die zelf steeds voor particulieren werkt.

Dordrecht. De Gemeenteraad heeft, na eene geheime zitting van vijf kwartier, op voorstel van B. en W. besloten uit de gemeentekas eene bijdrage van f 15,000 te verstrekken aan de Levensverzekering-maatschappij „Dordrecht", als aandeel in de kosten van straataanleg op het terrein „Rozenhof". Het voorstel, waardoor een goede weg evenwijdig aan het spoor tot aan de Hooge Bakstraat en eene nieuwe verbeterde stadswijk verkregen zullen worden, werd aangenomen met 11 tegen 4 stemmen.

Amersfoort. De gemeente heeft het terrein „De Hooiberg", aan den Soesterstraatweg en de Wolfersteeg, tegenover het Centraalstation, voor f 50,000 aangekocht, om daarop een gemeentelijke gasfabriek te doen verrijzen.

Groningen. De heer Jb. Boeke, chef van de firma Boeke en Huidekoper, wendt pogingen aan om eene beweging in het leven te roepen, ten einde te verkrijgen, dat het ijken der melkmeetemmers met drijvende schaal geoorloofd zal zijn en door ijkers zal moeten geschieden.

PERSONALIA.

— B. en W. van 's-Gravenhage benoemden tot opzichter 1e klasse van de gasfabriek, standplaats Scheveningen, den heer De Koning, te Goes.

— Bij den gemeentelijken gezondheidsdienst te Amsterdam zijn benoemd tot bacteriologisch geneesheer Dr. J. W. Jenny Weyerman en tot hoofdopzichter bij het sanitair onderzoek van woningen F. Van Erkel.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

toegevoegd aan den chef der 3e waterstaatsafdeeling in het belang der verbetering van de bevloeiing en den waterafvoer in Oost-Semarang, de ambtenaar op non-activiteit P. Bommel, laatst opzichter 1e klasse;

overgeplaatst naar de residentie Palembang, de opzichter 2e kl. C. R. F. van Leeuwen; naar de residentie Bantam, de opzichter 2e kl. H. J. E. G. F. Hofmeyr;

benoemd tot adspirant-ingenieur J. W. de Bruijn Kops.

— De door B. en W. van Opsterland opgemaakte alphabetische lijst voor de betrekking van gemeente-architect is als volgt samengesteld: A. M. De Boer te Oldeboorn, Johs. v. d. Horst te Leeuwarden, S. Uden Masman te Drieborg, D. Postma te Winschoten, R. Van der Wal te Sneek, H. J. Wibbelink te Drachten, H. A. Zondag te Kollum, H. A. Zwart te Urk, J. J. Zijlstra te Leeuwarden, M. K. Zijlstra te Wommels.

— De heer P. Van der Kamp Jz. te Kampen is benoemd tot opzichter over het stoomgemaal voor de polders Broeken en Maten c. s. en wel met het lot tegen den heer H. Velthuis Kroeze.

— Bij den aanleg van Staatsspoorwegen is:

overgeplaatst naar de lijn Batavia-Bantam en belast met het beheer der 3e sectie, de bouwkundig ambtenaar 1e kl. H. A. Koopmans, thans bij de lijn Probolinggo-Panaroekan.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Gemeentearchitect van Maasland. Jaarwedde f 150. Adres vóór 5 Dec. aan den Burgem.

— Opzichter bij de in aanbouw zijnde Noord-Nederl. beetwortelsuikerfabriek te Vierverlaten. Adres den arch. R. De Graaf te Hoogkerk (Gr.).

— Werktuigkundig teekenaar op een technisch bureau te Rotterdam. Adres lett. Z. W. O., Algem. Advert-bur. Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam.

ADVERTENTIEN.

Stoomdakpannenfabriek
VAN
JANSSEN & DINGS,
te Belfeld.
Kantoor te Tegelen (Limburg)
Fabriceeren als specialiteit:
KRUISPANNEN „systeem Boulet",
alsmede alle andere Modellen.
VRAAGT PRIJSCOURANT.

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.
SPECIALITEIT in verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken en Tuinkoepels.

Houtbereiding tegen bederf
Kyaniseerinrichting.
H. LENSINK,
Houthandel, Arnhem,
levert pasklaar gekyaniseerd (rot en zwamvrij)
Basterwerken, Schuttingen, Vloeren
Vloerribben, Broeibakken, enz. enz.
Eenig zeker werkend reuk- en kleurloos middel.

A. P. SCHOTEL Gzn.
DORDRECHT.
Stoommarmerzagerij Steenhouwerij.
Steen- en Marmerhandel.

Kunstsmederij.
Specialiteit in Kunstsmeedwerk, Reclameborden en Schilden, Figuurhekwerk, Toeschuifbare hekken.
Herstelplaats van Rijwielen.
G. A. WEZENBERG.
Reguliersdwarsstraat 19, Amsterdam

W. H. JACOBS.
Machinefabriek, Stoomketelmakerij en Grofsmederij,
HAARLEM.
INRICHTING TOT HYDRAULISCH KLINKEN VAN DE ZWAARSTE KETELS EN IJZERCONSTUCTIËN.
Fabriek en Kantoor:
HUBERTINA-WERF. NOORDER-BUITENSPAARNE.

J. D. Hoek, Den Haag,
Fabrikant van Kunstsmeedwerk.
Vervaardigt Deur-, Balkon- en Traphekken, Windvanen, Nokbekroningen, enz.

FRANS OOMEN
OOSTERHOUT
STOOMPOTTENBAKKERIJ

AANBESTEDING

Namens zijn principaal, is Architect J. W. BLEIJENBURG voornemens, op Dinsdag 22 December 1896 in een der bovenzalen van het Poolsch Koffiehuis aan het Beursplein te *Rotterdam* AAN TE BESTEDEN:

Het bouwen van een PAKHUISPAND aan den Houttuin No. 30 te Rotterdam.

Bestek en teekening liggen in genoemd Koffiehuis ter inzage en zijn tegen betaling van *f* 1.— verkrijgbaar ten kantore van den Architect, *Ged. Glashaven 7*, alwaar dagelijks van 10—12 uur inlichtingen worden verstrekt.

AANBESTEDING

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS DER Gemeente *ARNHEM*, zullen ***Zaterdag 5 December 1896***, 's voormiddags **11½** uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

BESTEK N°. 1.

Het leveren van 2,200,000 stuks STRAATKLINKERS en 900,000 stuks TROTTOIRKLINKERS (Waalsteen).

Inlichtingen: alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur aan het bureau Gemeentewerken in de *Kadestraat;* bestek met 3 gezegelde inschrijvingsbiljetten à *f* 1.— verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

INSCHRIJVING

OP

Vrijdag 11 December 1896,

IN HET

Timmerhuis te Rotterdam,

NAAR

de LEVERING van:

A. **Waal- en IJselsteen, Straatklinkers, Keien, Trottoirbanden, Kalk, Cement, Gips, Tras, Grind, Zand, Dakpannen, Tegels, Kannenbuizen enz., in 35 perceelen.**

B. **Smeer- en Verfoliën, Petroleum, Patentolie, Lakken, Vernissen, Verfwaren, Glas, Teer, Pek, Zeep, Kaarsen, Poets- en Lampenkatoen, Turf, Houtskool enz., in 24 perceelen, en**

C. **Lood, Loodenbuizen, Zink, Blik, Gegoten IJzeren Straatsyphons, Straatberrieranden, Kolenbakken, Getrokken IJzeren Buizen, Metalen Main- en Tapkranen, Touwwerk, Hennep, Snuit van Vlas, Borstelmakerswerk, Sponsen, Molton Dweilen, Strookdweilen, Afneemdoeken, Baggernetten, Blokmakerswerk, Bezems, Boenders, Manden, Band, Zeemvellen, Gordijnlinnen, Kolen- en Kalkzakken, Ketelpakken, Leder, Schoppen, Emmers, Spijkers, Schroeven, IJzerwaren enz., in 38 perceelen.**

De voorwaarden liggen, op de gewone dagen en uren, in het Timmerhuis ter lezing en zijn, voor A, B en C afzonderlijk, tegen betaling van *25 cent*, verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE EN ZOON, Boekdrukkers aan den Houttuin No. 73, alwaar tevens de in te vullen gezegelde inschrijvingsbiljetten, tegen betaling van *22½ cent* per stuk, te bekomen zijn.

AANBESTEDING.

De DIRECTEUREN der LEVENSVERZEKERING-MAATSCHAPPIJ „DORDRECHT" te *Dordrecht*, zijn voornemens

aan te besteden:

Het bouwen van 34 HEEREN-HUIZEN, 68 BENEDEN- en BOVENHUIZEN en 7 dubbele ARBEIDERS-WONINGEN, alles met bijbehoorende werken, als terreinophooging, aanleg van straten, schoeiingen enz. op het terrein genaamd *„Rozenhof"* te Dordrecht.

De teekeningen, monsters van materialen enz. liggen van *1 tot 23 December 1896* ter inzage in het lokaal van den Heer VAN DER HORST, Groenmarkt te *Dordrecht*, alwaar alsdan inlichtingen gegeven worden door de Architecten P. A. WEELDENBURG, van *Rotterdam*, en H. A. KORTHALS, van *Dordrecht*.

Aanwijzing op 19 December des voormiddags 11 en namiddags 1 uur.

Aanbesteding op 23 en 24 December des namiddags 2 uur.

Het bestek met 11 bladen is na 30 November 1896 verkrijgbaar à *f* **10.**— per Stel aan het bureau der *Levensverzekering-Maatschappij „DORDRECHT"*.

AANBESTEDING.

Door de Naamlooze Vennootschap *Maatschappij tot exploitatie van Graansilo's en Pakhuizen* te AMSTERDAM zal op ***Dinsdag 22 December 1896***, des voormiddags te 11 uur, in het gebouw van de Maatschappij van Bouwkunst, Marnixstraat 402 te *Amsterdam*, in het

openbaar aanbesteed worden:

de bouw van een Graansilo met annexen op bestaande fundeering en grondmuren op een terrein gelegen aan het Noordzeekanaal bij de Houthaven te AMSTERDAM.

Bestek en 5 teekeningen zijn van af *8 December a. s.* te verkrijgen ten kantore der drukkerij J. L. E. S. KLEIJNENBERG, *Rokin 30* (Gebouw dagblad „*De Scheepvaart*" alhier) tegen betaling van 8 gulden.

Aanwijzing in loco op *15* en *19 December*, des voormiddags te 10 uur.

De Architecten:

A. L. VAN GENDT,
JAKOB F. KLINKHAMER.

AMSTERDAM, 25 November 1896.

Assurantie Maatschappij

tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, Nobelstraat 20—Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

DE LINT & Co.,
Rotterdam.
NIEUWE HAVEN 39.
MAGAZIJNEN van
VLOER- en WANDTEGELS.
Depôts { **MINTON HOLLINS & Co.**
VILLEROY & BOCH.

J. J. BROEK, — 's-Gravenhage, KRAIJENHOFSTRAAT 37.
AUTOGRAFIE-LITHOGRAFIE.

ATELIER voor het Teekenen en Reproduceeren van Plans, Technische Teekeningen, Landkaarten, enz. — **LICHTDRUK-INRICHTING.**

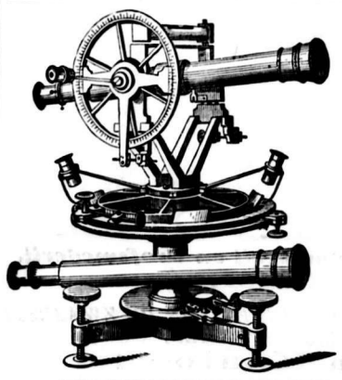

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°49 — ZATERDAG, 5 Dec. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat: *f* 0.15.

RENAISSANCE.

Het is tegenwoordig mode, met een zekere minachting op de Renaissance neder te zien. Nog onlangs konden wij lezen dat een boek veroordeeld werd, omdat er een „Renaissance-geest" uit sprak:

Zonderling mag het echter heeten dat zij die dus tegen de Renaissance optreden, blijk geven haar al heel slecht te kennen. Is ook dit gebrek aan kennis te verklaren bij diegenen, die, Viollet-le-Duc volgende, alle kunst die na de Gothiek gekomen is, opzettelijk negeeren, de Renaissance wordt thans vaak ook veracht door velen, die volstrekt niet als aanhangers van dien Franschen bouwmeester mogen gelden.

Velen redeneeren, dat wij (om een thans vaak gebruikte zinswending te bezigen) „nu wel eindelijk genoeg hebben" van het „klassieke", dat de Renaissance niets dan een herleving van dat klassieke was en dat daarom ook die herlevingskunst voor ons afgedaan heeft. Zijn het bouwmeesters, die dezen gedachtengang volgen, dan concentreert zich voor hen de antieke bouwkunst in Vitruvius, die der Renaissance in Vignola. Dat zoowel de Romein als de Italiaan voorgangers en opvolgers hebben gehad, daaraan denken zij niet. Vitruvius is nu eenmaal voor hen uit den booze, dus *a fortiori* Vignola.

Het is geen smaak meer, om ernstige kunsthistorische studiën te ondernemen. Men vergenoegt zich met enkele noties, verklaart zich aanhanger van de „kunstrichting" die het meest *„up to date"* schijnt en gaat in week- of dagbladen „gewichtig" proza schrijven. En dan maakt het, vooral tegenwoordig, een zeer goed effect, om op de Renaissance maar ferm af te geven. Wisten wij niet, hoe groot de onkunde dezer schrijvers is, wij zouden reden hebben, om er ons over te verbazen hoe, aan den eenen kant, de nieuwere Engelsche kunstenaars hemelhoog geprezen worden en, aan de andere zijde, de Italiaansche Renaissance, door wier navolging die kunstenaars werden wat zij nu zijn, voor van nul en geener waarde verklaard wordt.

Er is misschien geen belangwekkender tijdperk in de kunstgeschiedenis te vinden dan juist dat der 15e-eeuwsche Italiaansche Renaissance. Onder de bouwmeesters, de beeldhouwers, de schilders van dien tijd vindt men mannen van ongemeene beteekenis; de graveerkunst op metaal en hout wordt wel niet uitgevonden, maar toch voor het eerst aan de vervaardiging van prenten dienstbaar gemaakt.

Tommaso di Ser Giovanni gezegd Masaccio, de wonderbaarlijke schilder, die in 1421 nog apotheker, in 1424 de muurschilderingen in de Brancacci-kapel der Karmelieterkerk te Florence begint en reeds op acht-en-twintigjarigen leeftijd in 1429 sterft, leert den Florentijnen, wat compositie, wat teekening is. Donatello, zijn tijdgenoot (1386—1466) brengt, door zijn beelden voor Or San Michele te Florence, door zijn ruiterstandbeeld en zijn reliefs te Padua, de sculptuur op een hoogte als sedert de oudheid niet bereikt was. Brunellesco (1377—1446) geeft in zijn Palazzo Pitti het voorbeeld voor den modernen paleisbouw en toont zich bij den koepel van Santa Maria een constructeur van nog heel wat grooter kracht dan de thans zoo, veelal boven hun waarde geprezen Gothiekers.

Doch deze drie kunstenaars zijn niet de eenige mannen van beteekenis geweest, die de Renaissance in Italië heeft opgeleverd. Welk een overvloed van groote talenten vindt men daar! Laat ons weder met de schilders beginnen, dan zien wij, hoe die, zich in verschillende scholen scheidend, telkens hunne bepaalde eigenschappen vertoonen. Wie zou willen zeggen dat de Italiaansche schilders der 15e eeuw hun kunst danken aan de navolging der antieken, zou zich aan een grove onjuistheid schuldig maken. Want van den invloed der Ouden is maar betrekkelijk weinig te merken; het duidelijkst blijkt zij nog bij de meesters

der school van Padua. Doch de grootste van hen, Andrea Mantegna (1431—1506) behoeft zeker door de voorstanders der nieuw-Engelsche kunst niet met minachting te worden aangezien. Hangt niet zijn grootste werk, de teekeningen, die den triumftocht van Cesar verbeelden, in Hampton Court bij Londen? Hebben niet juist de Engelschen, die tegenwoordig hier het hoogst geacht worden, deze teekeningen bestudeerd? Is niet Walter Crane's triumftocht van den arbeid een blijkbare navolging van de compositie, van Mantegna, toch ook een dier geminachte Renaissance-kunstenaars?

Trouwens, de naam duidt het reeds aan, de Preraphaelieten en de Aesthetes, als wier onmiddellijke opvolgers de thans in de mode zijnde Engelsche kunstenaars beschouwd mogen worden, hebben juist de Italiaansche Renaissance-schilders der 15e eeuw tot hun modellen gekozen. Berust niet de geheele boekversiering der Engelschen, ons nu als iets wondernieuws aangeprezen, op de studie der Venetiaansche houtsneden en koperplaten van vóór 1500?

En dan Botticelli, de schilder wiens naam thans op ieders lippen is, was die soms geen meester der 15e eeuw? Juist in die stukken, welke thans het meest bewonderd worden, ziet men den schilder allegoriën uit de Oudheid behandelen. Maar de overige Florentijnen blijven den stijl van Masaccio, gebaseerd op de navolging der werkelijkheid getrouw. Slechts als achtergronden brengen zij nu en dan de antieke architectuurvormen aan, doch op geheel andere wijze behandeld, dan dit in de Oudheid geschiedde.

In de wezenlijke bouwkunst van dien tijd zien wij een zelfde verschijnsel. Zelfs de gebouwen van iemand als Leo Battista Alberti (1404—1472) die meer dan iemand zijner tijdgenooten de werken der Romeinen had opgemeten en bestudeerd, hebben eigenlijk niets wat aan de wezenlijke Oudheid herinnert. Of is er soms een tempelgevel bekend, die ook maar uit de verte overeenkomt met het front van Santa Maria Novella te Florence? Zou er iemand zijn die beweren durft, dat het Palazzo Rucellai te Florence een reconstructie van een paleis der Romeinsche Keizers te zien geeft? Immers neen. Slechts wie de klok wel eens heeft hooren luiden en niet weet, waar de klepel hangt, kan zich van de 15e-eeuwsche Italiaansche Renaissance afmaken met de opmerking dat zij, als bloote navolging der antieken, geen waarde heeft.

De naam „Renaissance", over Frankrijk tot ons gekomen, heeft al tot heel wat misverstand aanleiding gegeven. De Italianen bedoelden met hun „rinascimento" iets anders dan een wedergeboorte, een herleving der Oudheid. Zij hadden wel veel vereering voor de antieke beschaving, waarvan zij alleen de Romeinsche en dan nog zeer gebrekkig kenden, doch zij leefden het leven van hun tijd, en al hadden zij zich misschien, als de Humanisten deden, de antieke beschaving als ideaal gesteld, dan nog zou het hun onmogelijk geweest zijn dit ideaal te verwezenlijken. De schoonheid van de kunstwerken der Oudheid waardeerden zij ten volle, doch zij dachten er niet aan te kopiëeren.

Zelfs Palladio en Vignola, die in den regel als de meest serieuze navolgers der Romeinen doorgaan en van wie men daarom tegenwoordig een afkeer meent te moeten toonen, waren geheel andere menschen, dan over het algemeen gedacht wordt.

Wat kent men van hen? De voorschriften die zij gaven voor de zuilenorden; vooral in den tegenwoordigen tijd echter is het aantal van hen, wien zelfs die kennis ontbreekt, zeer groot. Maar enfin, dat doet er niet toe, dus wordt geredeneerd; Palladio en Vignola maakten ordeboeken, ordeboeken deugen niet, dus deugen ook Palladio en Vignola niet.

Dit is een staaltje van de logica, die velen onzer tijdgenooten meenen in toepassing te moeten brengen. Doch terwijl vroeger menschen, die van een onderwerp niet of gebrekkig op de hoogte waren, bescheidenlijk stilzwegen, hebben zij nu de meeste praats.

Men weet dus, dat Vignola een ordeboek heeft geschreven. Maar wie heeft er de „Regola delle cinque ordini d'architettura" wel eens ter hand genomen? Zij verschenen in 1563, dus nog bij het leven van Michelangelo. Giacomo Barozzi, gezegd Vignola, was toen zes-en-vijftig jaar en een man van grooten naam. En die reputatie dankte hij niet aan een handige reclame, want dag- en weekbladen waren nog onbekend, doch aan een reeks van bouwwerken van groote beteekenis. Daaronder behooren het Palazzo Piella te Bologna, welks indrukwekkende gevel alleen voor dien van het Farnese-paleis te Rome behoeft te wijken, de Villa di papa Giulio, van 1550—1555 voor Julius III te Rome gesticht en vooral het kasteel Caprarola bij Viterbo, in 1559 voltooid en zeker een meesterstuk. Dit kasteel heeft den vorm van een vijfhoek, door bastions omgeven; de kern wordt gevormd door een ronde binnenplaats met galerijen eromheen. De trap is een der indrukwekkendste van de geheele Renaissance. Dat alles kenden en waardeerden Vignola's tijdgenooten. Doch nu komt de eerste de beste leerling van een teekenschool of een „kunstnijverheids"school, die niets van Vignola weet dan dat hij de man der orden is, en op grond daarvan wordt de groote Italiaan voor een armzalig prul verklaard. Dien leerling zij de lectuur van des Schoolmeesters „Staaltjes van ijdelheid" aanbevolen.

Vignola heeft bij de vele beslommeringen, die zijn ambt van uitvoerend bouwmeester hem oplegde, toch nog tijd en gelegenheid gevonden om de antieke overblijfselen van Rome te bestudeeren en het resultaat van zijn zeer zorgvuldig onderzoek in zijn boek neder te leggen. Wie is er tegenwoordig nog, die in een dergelijken reuzenarbeid liefhebberij vindt? Overal worden photografen heengestuurd, hun clichés worden in lichtdruk gereproduceerd, en wat men maar wil kan men thuis krijgen... wie nu nog oude kunst ter plaatse zou gaan bestudeeren, zou wel dwaas wezen! Maar toch, geen photografie kan de werkelijkheid doen missen; het ging Vignola als, twee eeuwen later, Goethe, toen deze te Rome was:

„Jetzt versteh' ich den Marmor erst recht; ich denk' und vergleiche,
„Sehe mit fühlendem Aug, fühle mit sehender Hand."

Daarenboven beoogt het boek van Vignola volstrekt niet, opmetingen van bestaande fragmenten te geven; nog veel minder wil het een handleiding voor de beoefening der oud-Romeinsche architectuur zijn. De fragmenten, die door den bouwmeester bestudeerd konden worden, waren te weinig talrijk, zijn archeologische kennis was te gering, dan dat hij iets dergelijks had kunnen ondernemen. Maar hij onderzocht en vergeleek, en hij stelde voor ieder door de Romeinen gebruikte bouworde een type vast, dat, naar zijn smaak, uit de beste der in werkelijkheid aanwezige overblijfselen was samengesteld. En die typen, het valt niet te ontkennen, zijn inderdaad fraai; de geheele 17e en 18 eeuw hebben ze aangenomen.

Hoe weinig Vignola bedoeld heeft, een herleving van de bouwkunst der Ouden in haar vollen omvang te doen ontstaan, blijkt het beste uit zijn werken. Gij zult er geen tempel bij vinden, als bv. de Madeleine

te Parijs of andere voortbrengselen uit het begin der 19e eeuw; zie maar eens il Gesú te Rome, de eerste kerk, door de orde der Jezuïeten gesticht en in 1568 begonnen. Zij bezit één beuk, met een koornis en is van kapellen ter zijde voorzien, waarvan er twee als het ware een kruisbeuk vormen, met een koepel daarboven. Waar is, in de Oudheid, een gebouw gemaakt, dat een dergelijken aanleg vertoont? Immers nergens! En toch is Vignola hier de bouwmeester geweest.

Met Vignola's tijdgenoot, Andrea Palladio van Vicenza (1508—1580), wordt tegenwoordig al even zonderling omgesprongen. Ook in hem ziet men niets dan een voorstander der oud-Romeinsche architectuur, de geestelijke vader van den saaien Palladio-stijl, die in het laatst der vorige en het begin van deze eeuw zooveel droog-correcte bouwwerken heeft doen ontstaan. Maar de werkelijke Palladio was een geheel ander man, die de Romeinsche vormen voor grootsche composities wist te gebruiken. Misschien is het waar, dat de meester van Vicenza, meer dan Vignola, een herleving van de antieke architectuur in haar geheel heeft willen tot stand brengen. Doch de pogingen die hij daartoe in het werk stelde, hebben, daar zijn kunstenaarsfantasie aanvullen moest wat aan zijn archeologische kennis ontbrak, tot een geheel ander resultaat geleid, dan wat bedoeld was. Of is er soms iemand, die meent, dat een antieke schouwburg er uit heeft gezien, zooals het Teatro Olimpico te Vicenza? Of dat de Basilica in diezelfde stad een koophal uit de Oudheid nabijkomt? Ook hier kunnen alleen geheel onkundigen een bevestigend antwoord geven.

Het loont zeer de moeite, het leven en de werken der Italiaansche Renaissance-kunstenaars te bestudeeren. Wij bevelen die studie niet aan, om onzen hedendaagschen bouwmeesters een bron van motieven te wijzen. Want juist het feit, dat vooral de Duitsche bouwmeesters van 1870—1880 Italië als een mijn hebben aangezien, die zij met voordeel en betrekkelijk geringe moeite konden exploiteeren, heeft de Renaissance in discrediet gebracht. Maar men behoeft niet altijd studiën te maken, om daarvan onmiddellijk profijt te kunnen trekken; het zich verdiepen in de kunst van een bepaald tijdperk is heel wat anders dan een jacht op motieven.

Eerst door in den geest der Renaissance-kunst door te dringen, leert men haar begrijpen. Er wordt beweerd, dat zij geen systeem gehad heeft, en dat daarom de Gothiek, die steeds systematisch te werk heet gegaan te zijn, boven de Renaissance te verkiezen is. Doch men zij op zijn hoede, zoodra een systeem als de grondslag eener kunst wordt aangegeven. Want even als *„das Leben"* is ook *„die Kunst"*, in een bepaald tijdperk, *„gar zu fragmentarisch"*. En komt er dan een geleerde, die *„ein verständlich System"* daaruit maakt, dan lette men goed op, of hij niet als Heine's professor, *„mit seinen Nachtmützen und Schlafrockfetzen"* de gapingen heeft aangevuld. Het zou zeker interessant zijn, indien iemand er zich eens toe wou zetten, om b. v. het systeem, dat Viollet-le-Duc van de Fransch-middeleeuwsche kunst heeft gegeven, aan de feiten te toetsen, opdat de vulstukken in de gapingen eens duidelijk werden aangewezen.

Een tijd lang scheen het, alsof Viollet's axioma *„toute forme qui n'est pas indiquée par la structure doit être repoussée"* door onze Nederlandsche bouwmeesters als hun grondwet erkend zou worden. Doch meer en meer blijkt het, dat het aantal van hen, die aan die grondwet trouw blijven, vermindert. Want een ander evangelie wordt nu verkondigd, dat van den eenvoud tot elken prijs; de predikers, die het ons kwamen brengen, maken telkens meer proselieten. Geen gevel is meer „mooi" of hij moet „innig-vlak" zijn. En wat de nieuwe leer voor velen zoo aantrekkelijk maakt, is juist, dat zij geen voorstudiën vereischt, om met vrucht te kunnen worden toegepast.

Voor hen, die meenen dat men, de nieuwe richting volgende, als het ware spelende of slapende een groot bouwmeester kan worden, is de kennismaking met de meesters der Renaissance, die hun levenlang studeerden, zeker nuttig.

Men heeft het nu tegenwoordig zeer druk over het verband der kunsten, en wijst ons dan veelal op de middeleeuwen als op den tijd, toen dit werkelijk aanwezig was. Maar men deed beter de Renaissanceperiode als voorbeeld te kiezen. Want hoeveel bouwmeesters zijn er toen niet geweest, die tevens uitmuntende schilders en beeldhouwers waren? Als een schitterend voorbeeld moge hier Lionardo da Vinci gelden. Deze meester diende langen tijd verschillende vorsten als vestingbouwkundige, legde kanalen en andere ingenieurswerken aan, vond valschermen, schaaf- en boormachines uit. Als bouwmeester was hij te Milaan werkzaam, als beeldhouwer maakte hij het beroemde ruiterstandbeeld van Francesco Sforza, dat nu helaas niet meer bestaat en wat hij als schilder vermocht, daarover behoeven wij hier niet uit te weiden, wijl dit iedereen bekend is.

Zulke mannen heeft de Renaissance gehad. *„We will not look upon their like again"* kunnen wij Shakespeare nazeggen. Maar wel kunnen wij trachten van hen te leeren. En welke les geven zij ons dan? *Es ist des Lernens kein Ende"*, dat prediken zij. Juist als wij denken iets bereikt te hebben, moeten wij inzien hoeveel er nog voor ons onbereikbaar bleef. Zijn wij daarvan maar eenmaal doordrongen, dan leeren wij vanzelf bescheidenheid, dan worden wij door lof niet verblind, door critiek niet geraakt. Dan komen wij tot het inzicht, dat geen systeem ons kan baten, maar dat wij alleen door individueele pogingen verder kunnen voortgaan op den weg, die naar de volmaking leidt.

PRIJSVRAGEN

Wachthuis voor een Tram.

De Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen, schrijft de navolgende prijsvraag uit:

a. Er wordt verlangd een ontwerp van een wachthuis voor een tram.
b. Het wachthuis moet bevatten:
Wachtkamer, conducteurskamer, privaat en waterplaats, samen groot hoogstens 50 M². waarin begrepen voor de wachtkamer minstens 35 M².
Het geheel samengesteld van hout.
c. Er worden verlangd plattegrond, doorsnede en gevelteekeningen op de schaal van 1 à 50 M. en eenige details op de schaal van 1 à 10 M.
d. De teekeningen moeten met zwarte lijnen bewerkt en mogen niet gekleurd of gewasschen, noch als schets behandeld zijn.
e. Er wordt uitgeloofd een prijs van vijf-en-twintig gulden en eene premie van tien gulden, beide met het diploma der Vereeniging.
f. Het met den prijs bekroonde ontwerp wordt het eigendom der Vereeniging.
g. De Jury van beoordeeling zal bestaan uit 5 gewone leden der Vereeniging, welke op eene vergadering bij stemming worden aangewezen.

h. De ingekomen ontwerpen worden tentoongesteld te Groningen, Amsterdam, Rotterdam en Leeuwarden, als de aard en het aantal der antwoorden door het Bestuur daarvoor geschikt wordt geacht.

i. De ontwerpen worden franco ingewacht vóór of op den 15den Februari 1897 bij den 1sten Secretaris, adres Gedempte Zuiderdiep F 295 te Groningen.

j. Elk ontwerp moet gemerkt zijn met een motto en voorzien van een naambrietje, waarop dat motto van buiten is herhaald, benevens een correspondentie-adres.

k. De niet bekroonde stukken worden teruggezonden.

Namens het bestuur:

L. M. Moolenaar, *Voorzitter.*
G. Nijhuis, 1e *Secretaris.*

Haagsche Bouwgrond-maatschappij „Duinoord".

De Haagsche Bouwgrond-maatschappij „Duinoord" heeft in 1892 het voornemen kenbaar gemaakt om prijzen en premieën toe te kennen voor de beste gevels van gebouwen, die op hare terreinen zouden worden opgericht. Volgens het programma voor dezen wedstrijd, in het nommer van 19 September van dat jaar, bladz. 299, opgenomen, zouden de heeren Dr. P. J. H. Cuypers, Prof. E. Gugel en C. Muijsken als jury optreden en werden de onderstaande prijzen en premieën uitgeloofd, als:

een prijs van *f* 2000 aan den architect-ontwerper van den door de jury in de eerste plaats aangewezen gevel en een premie van *f* 1000 aan den architect van het in de tweede plaats in aanmerking komende ontwerp;

een prijs van *f* 1500 aan den bouwondernemer van het door de jury in de eerste plaats aangewezen blok van minstens twee perceelen en een premie van *f* 500 voor het ontwerp, dat daarna in aanmerking kwam.

Deze week heeft de Jury haar taak aanvaard en ten einde gebracht; zij beoordeelde de ontwerpen van 35 mededingers — 18 architecten en 17 bouwondernemers — bezocht de voltooide gebouwen en kwam tot het volgende resultaat:

Wedstrijd van architecten: prijs, de heer Nic. Molenaar, voor een monumentaal heerenhuis op het Sweelinckplein, hoek Banstraat; premie, de heer G. Brouwer Jr., voor een heerenhuis op het Sweelinckplein (westelijk deel).

Wedstrijd voor bouwondernemers: prijs de heer J. W. Bakker, voor een dubbele villa aan de Groot-Hertoginnelaan; premie, dezelfde voor 3 huizen aan de Sweelinckstraat.

De teekeningen worden van 6 tot 10 December in de lokalen van den Haagschen Kunstkring tentoongesteld.

REVOLUTIEBOUW IN VERBAND MET DE GELDSCHIETERIJ.

In eene vergadering der „Notarieele Vereeniging" te Amsterdam heeft Mr. J. C. Post, advocaat aldaar, eene rede gehouden over den revolutiebouw in verband met de geldschieterij, waarvan het „Hbl." het volgende overzicht geeft:

In den aanvang wees spr. erop hoe door den aanwas der bevolking in de groote steden in de laatste jaren, door de vraag naar woningen, de zg. „revolutiebouw" zijn intrede deed; een bouw meestal ondernomen door kleine bazen zonder bedrijfskapitaal; een bouw, die in de hand werkte het bouwen van slecht afgewerkte woningen, en gevaarlijk is voor de werklieden, door den haast, waarmee gewerkt wordt, en waaraan zeker paal en perk dient te worden gesteld.

Met het ingrijpen der gemeentelijke overheid door scherper toezicht op de bouwverordeningen, acht men den weg tot verbetering geopend; maar men vergete niet, dat de revolutie-bouw niet alleen van publiekrechtelijk, maar ook burgerrechtelijk standpunt de aandacht verdient, en de vraag dringt zich op: of de burgerlijke wetgeving niet mede schuld heeft aan de wanproducten, die wij alom aanschouwen, door aan te moedigen een wijze van exploitatie van het kapitaal, die noodzakelijk tot slechten bouw moet leiden, gevolgd door deze vraag: of de wetgever niet mede verplicht is, zich den huizenbouw aan te trekken, door in te grijpen in dat optreden van het kapitaal, op grond reeds dat de onbillijkheden, die zich in het bijzonder bij den huizenbouw deden ondervinden, niet mogen worden bestendigd.

Alvorens deze vragen te beantwoorden, schetste spr. de beide factoren van productie: ondernemer en kapitaal bij den speculatiebouw.

En dan wees hij erop dat de ondernemer, dikwerf geheel zonder kapitaal, tijdelijk de gelden moet krijgen door hypotheek en de materialen, althans gedeeltelijk, op crediet koopt. De geldschieter verschaft gewoonlijk niet weder gelden voor de aanbouw voor een gedeelte is geworderd. En is de bouw tot zekere hoogte gevorderd, dan treedt dikwerf de crisis in, omdat de geldschieter, die zeker wil zijn dat de voorgeschoten gelden met rente hem zullen worden terugbetaald, basta! zegt. Dan moet dikwijls executie volgen.

Het blijkt dus, dat de revolutie-bouw voor een deel oorzaak vindt bij den geldschieter, persoon of bank, die aan iemand zonder eenig kapitaal crediet geeft. Het is voor den kapitaalbezittende ongetwijfeld voordeeliger, niet zelf als ondernemer op te treden, met de daaraan onvermijdelijk verbonden bedrijfsrisico's, maar als hypothecaire geldschieter van een onbemiddelden bouwer middellijk aan de productie deel te nemen. Als een hypothecaire geldschieter tevens, die bij het toetellen van het crediet zuinig te werk gaat en niet maar overvloedig zijne gaven doet vloeien.

De bouwer verkeert, als onbemiddelde, in een ongunstige positie tegenover het kapitaal, daar de burgerlijke wetgever het der sterke partij overlaat, hare eischen hoog te stellen, waarvan vast gebruik wordt gemaakt; want niet zelden dat niet alleen 5 pCt. rente, dikwerf meer, wordt gevraagd, er wordt ook nog gevorderd een belooning onder den naam „verlengingsprovisie." Het kapitaal stelt zich nl. aanvankelijk tot den bouw disponibel voor drie maanden meestal en laat, is de bouw niet voltooid, een zeker percentage betalen vóór de credietverlenging boven de gewone rente. Dit percentage bedraagt ten minste ½ pCt. over de drie maanden. En zoo ziet men dat het percentage klimt tot 7 pCt. 's jaars en meer; spr. kent een hyphotheekbank te 's Gravenhage, die op deze wijze 20 pCt. 's jaars weet te bedingen!

Hoe komt de geldschieter aan die rente — vraagt de leek allicht; de bouwer bezit niets? Spr. antwoordde daarop met te verwijzen naar art. 1211 B. W., volgens hetwelk de hypotheken zich uitstrekken tot alle latere verbeteringen van het bezwaarde goed, ook tot hetgeen door aanwas of opbouw daarmede wordt vereenigd; op al wat met het perceel, waarop de hypotheek gevestigd is, natuurlijk of kunstmatig wordt verbonden, kan de hypothecaire schuld met haar accessoir, de rente, mede worden verhaald; en de hypothecaire crediteur kan zich ook uit de opbrengst daarvan voldoen, onverschillig in welke verhouding de bouwer staat tot derden. Vandaar ook dat de geldschieter, volgens dit artikel B. W., in het verschaffen van gelden tot den bouw zuinig is; komt dan de „Krach", dan gaat hij, die het bouwcrediet verleende, voor hoofdsom en rente met de opbrengst van grond en opbouw strijken en velen, die tot den opbouw het hunne bijdroegen, krijgen nimmer eenige vergoeding voor gedane leveranciën, waarbij in den regel de kleine leveranciers het meest worden getroffen, daar de grootere zich veeltijds trachten te dekken door een inschrijving te nemen voor hetgeen zij van den bouw te vorderen hebben.

Mag, vroeg spr., het recht van hypotheek in dien omvang worden erkend dat derden, die tot de waardevermeerdering van het goed, waarop de hypotheek rust, hebben bijgedragen, daarvan het slachtoffer kunnen worden? Spr. meent, dat de wetgever aan het kapitaal, tot welks dienst het instituut der hypotheek voornamelijk is geschreven, door aan het recht van hypotheek een omvang toe te kennen als in art. 1211 B. W., middellijk een bevoorrechte positie inruimt, die moet ten gevolge hebben schromelijke onbillijkheid voor derden, in een maatschappij, waarin, als de tegenwoordige, het crediet-verkeer zich zoo enorm heeft ontwikkeld. Die bescherming is, meent spr., in geen enkel opzicht te rechtvaardigen; en des te bedenkelijker is in deze de bepaling van art. 1211, waar zulk optreden van het kapitaal naast exploitatie ten koste van derden ons nog slechte woningen bezorgt.

En wat, vroeg spr., blijft er bij de toepassing, die de bepaling van art. 1211 B. W. bij den huizenbouw veeltijds vindt, over van de bescherming, die de wetgever aan den arbeid in art. 1135 8° B. W. heet toe te kennen? Die bescherming is er eene, louter voorkomende op papier!

Spr. erkende gaarne, dat de wetgever van het begin dezer eeuw niet opzettelijk de bepaling van art. 1211 B. W. in het leven riep, maar vroeg, hoe te denken over een wetgever, die, hoewel zich bewust dat het beginsel, in ons artikel tot uitdrukking gekomen, inhoudt een concessie aan het kapitaal, des ondanks dit beginsel aanvaardt op geen ander argument dan dat het kapitaal zulks verlangt? Ter verduidelijking dezer vraag wees spr. op § 1120 van het dezen zomer vastgestelde Duitsch Burgerlijk wetboek, die eene bepaling van gelijke strekking bevat als ons art. 1211 B. W. Spr. hoopt dat onze wetgever, als hij ons hypotheekrecht naar de eischen van het verkeer gaat inrichten, zich zal bewust zijn dat de concessie aan het kapitaal te ver gaat. De wetgever dient zich af te vragen, of hij het instituut der hypotheek, waar hij aan het kapitaal reeds zulke voordeelen biedt, wel mag erkennen in dien omvang, dat derden daarvan het slachtoffer kunnen worden; hij dient tot de conclusie te komen, dat hij den hypothecairen crediteur niet mag toestaan, zich ook te dekken met datgene, wat na de vesting der hypotheek aan het goed is aangebracht.

Is deze conclusie in de wet gelegd, zeide spr., dan zal aan het kapitaal de gelegenheid zijn ontnomen, met de voordeelige gevolgen, straks genoemd, in den huizenbouw deel te nemen. Dan zal het kapitaal bij eventueelen bouw zelf rechtstreeks belang daarbij krijgen en zorgen voor degelijker bouw, dan nu geschiedt.

Aan het debat nam ook prof. Mr. Treub deel, die verklaarde, met de strekking van den inleider mede te gaan. Maar het gevaar is, meent hij in de practijk nog grooter dan de inleider aangaf, want er zijn maatschappijen, die de „revolutie-gebouwen" inkoopen; vandaar dat zoo zelden huizen, als de inleider schetste, onafgebouwd blijven. De aandeelhouders dier maatschappijen zijn veelal de geldschieters geweest, die dus dubbele winst maken.

Het middel, door den inleider ter verbetering gegeven, acht Mr. Treub echter niet afdoende, omdat het belang van crediteur en debiteur zou afstuiten op de taxatie, die nooit juist zou wezen. Daarom acht hij het niet mogelijk, art. 1211 te veranderen: maar doet men het, dan moet de hypotheekhouder vóór den bouw zeker niet meer krijgen dan hij toen gaf; geen vermindering van zekerheid is noodig, doch vermindering van recht. Teruggekeerd moet worden tot de bepalingen tegen woeker; de rechter moet de verplichting hebben dat bij misbruik van den crediteur, deze de bevoegdheid kan verminderen. De toestanden zooals thans dienen zeker gewijzigd.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 28 November 1896.

Na opening der vergadering en na voorlezing der zeer gedetailleerde notulen van de vorige bijeenkomst, deelde de Voorzitter mede, dat de heeren Van Elmpt en Van der Windt hunne benoeming tot bestuursleden en de heeren Jager, Litt Sr. en Reitsema die tot commissieleden hadden aangenomen. De heer H. J. Kranenborg was als adspirant-lid toegetreden en na ballotage werd de heer P. Belgraver lid der Vereeniging.

Het programma van eene nationale prijsvraag voor een wachthuis voor een tram werd vastgesteld en in zijn geheel aangenomen. *

Aan de beantwoording der vraag over het weren van den houtworm kon wegens afwezigheid van de heeren, die zich daarmede belast hadden, geen gevolg gegeven worden. Er werd besloten bovenbedoelde heeren uit te noodigen hun advies schriftelijk mede te deelen, als zij den volgenden keer absent mochten zijn.

Van „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam waren teekeningen ingekomen, betrekking hebbende op de uitgeschreven prijsvraag van een turngebouw. Deze tentoonstelling mocht zich in de belangstelling van de aanwezigen verheugen.

Het voorstel van het Bestuur, om eene tentoonstelling van decoratieve kunst te organiseeren, vond algemeen bijval. Naar aanleiding eener vraag van den heer J. A. Huizinga, merkte de Voorzitter op, dat hieronder ook verstaan werd: schilderkunst, beeldhouwwerk en glasschilderkunst. De heeren Bach, Van Elmpt en Huizinga werden tot leden der commissie verkozen, om de voorbereidende maatregelen te nemen, de financieele zijde te bekijken en de al of niet uitvoerbaarheid uit te maken.

De heer Bach merkte ten opzichte van het woord „schoone" in „Schoone Bouwkunst", in het vorige verslag vermeld, op, dat hij dat woord overbodig acht. Vroeger werd er wel onderscheid gemaakt tusschen schoone en burgerlijke bouwkunst, maar steeds moet zij toch uit haren aard *schoon* zijn. De leden konden zich hiermede wel vereenigen.

Nadat de Voorzitter mededeelde, dat de a. s. vergadering op Maandag den 28sten December gehouden zal worden, omdat de 2de Kerstdag dit jaar juist op den laatsten Zaterdag der maand valt, werd de vergadering gesloten.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling Amsterdam.

In de laatste ledenvergadering hield de heer J. H. de Groot, architect alhier, eene lezing over: „Eénheid bij het ontwerpen van ornement".

Spreker begon met de mededeeling, dat het hem na langdurige studie en onderzoekingen naar stellige zaken gelukt was een werk samen te stellen, getiteld: „Ontwerpen van ornement".

De inleiding van dit boekje als leiddraad nemende, gaf de heer De Groot eerst een denkbeeld van zijn zoeken; hoe hij zijne bevindingen op de verschillende stijlen der bouwkunde toepaste, en tot de conclusie kwam dat wel degelijk de bouwmeesters dier verschillende tijdperken niet louter bij toeval de lijnen van hun ornement aldus hadden genomen, maar dat het wetenschap was, die hen daarheen voerde.

Hierop weidde hij uit over het gebruik van hoeken; op welke wijze gemakkelijk hoeken van 15, en 75 graden en ook anderen waren te construeeren, hoe met eenige vaardigheid in een minimum van tijd een cirkel was in 24 deelen te verdeelen, en meer andere toepassingen.

Mocht zijne wijze van toepassing al bij sommigen bekend zijn, toch was er tot nu toe in geen enkel leerboek melding van gemaakt en daarom juist wenschte hij de aandacht van allen, die met hoeken werken, op deze schijnbaar eenvoudige zaken opmerkzaam te maken en ze niet geheim te houden. Verder zette hij uiteen wat hij verstond onder éénheid (éénheid als voorwaarde voor het oogenmooi en voor het technisch mooi); monumentaal (éénheid bezittend), harmonie (éénheid), stijl (éénheid in vorm), rythmus (éénheid van maat, richting en groepeering) en gaf als definitie van teekenen: „zuiver zeggen door lijnen".

Verder besprak hij de versiering van vlak ornement; deze moest zijn rein en schoon, niets te veel en niets te weinig — en aangebracht op de plaats waar het behoort; niet ontleenen aan de natuur en toepassen waar het in het geheel niet op zijn plaats is. Hij toonde aan hoe men een vlak kan versieren zonder de natuur te raadplegen, en slechts gebruik te maken van lijnen onder hoeken van 30, 45 en 60 graden, ieder afzonderlijk doch ook gezamenlijk, maar dan niet naast elkaar maar de eene richting in verband met de andere.

Teekeningen, door sprekers leerlingen vervaardigd, gaven hiervan de duidelijkste bewijzen, alsmede de verschillende voorbeelden uit bovengenoemd werkje (met medewerking van de zuster van den heer De Groot samengesteld), waarin de drie richtingen zelfs waren toegepast op letter-, plant- en dierornement.

Na deze beschouwingen sloot de heer De Groot zijne rede, die door de aanwezigen met belangstelling was gevolgd.

* Voor het programma wordt naar de rubriek „Prijsvragen" verwezen.

NEDERLANDSCHE VEREENIGING VAN WERKTUIG- EN SCHEEPSBOUWKUNDIGEN.

In de vergadering, Zaterdag 28 November in het restaurant „Krasnapolsky" te Amsterdam gehouden, werden de heeren J. G. Rueb te Breda en L. Bienfait te Amsterdam tot president en vice-secretaris gekozen.

Bij de voortgezette discussie over de voordracht van den heer H. Enno v. Gelder over: „Verdamping in stoomketels" las de inleider eene nota van den heer Elink Sterk voor, terwijl ook de heeren Huet en Dijkshoorn de uitkomsten van hunne proefnemingen mededeelden; met het oog op de vele werkzaamheden werd besloten dit onderwerp op de volgende vergadering nogmaals te behandelen.

Vervolgens werd het rapport der commissie voor onderzoek van het hoofdstuk „IJzer en Staal" der algemeene voorwaarden aan de orde gesteld; de heeren Gratama, Van Hasselt, Muysken, Koning, Stork, Haitink en Huet stelden wijzigingen voor in de bij dat rapport aangenomen nomenclatuur en maximale belasting bij de beproeving der verschillende materialen. De president en secretaris der commissie, de heeren Sloot en Van Deinse, wederlegden die bezwaren, en op voorstel van den heer Van Ollefen werd de commissie nog niet ontbonden verklaard, waarop de heer Van Deinse de verschillende sprekers verzocht hunne bezwaren binnen veertien dagen schriftelijk in te zenden. Het bestuur zal dan omtrent de verdere behandeling van het rapport definitieve voorstellen op de Februari-vergadering doen.

Na de pauze werd het woord gegeven aan den heer Vreedenberg van Amsterdam voor zijne voordracht: „over bestekken en aanbestedingen van landmachines", waarbij de gebruikelijke wijze van het opmaken van bestekken en de wijze van aanbestedingen van stoommachines besproken en op de misbruiken, die hierbij voorkomen, gewezen werd.

Ook omtrent dit onderwerp werd de discussie tot de volgende vergadering uitgesteld.

De heer Van Ollefen gaf eene korte beschrijving van de reis van het stoomschip Norman Isles en de ondervinding met zijne waterpijpketels opgedaan.

Het bezoek aan het „Museum van voorwerpen ter voorkoming van ongelukken en ziekten in fabrieken en werkplaatsen", hetwelk na afloop der vergadering zoude plaats vinden, werd ingeleid door den heer H. P. Maas Geesteranus. Spreker schetste het ontstaan en het doel van het museum en wees op het groot voordeel dat het museum industrieelen biedt voor de invoering van middelen ter beveiliging der werktuigen in hunne fabrieken en voor de hygiënische inrichting derzelve.

Daarna bezichtigden de leden onder welwillende persoonlijke leiding van den ingenieur, den heer A. C. M. v. Etten, het museum zelf en namen met de meeste belangstelling de verschillende machines en modellen in oogenschouw.

Alle motoren waren in werking gesteld, zoodat het nut der beveiligingsmiddelen dadelijk in het oog sprong.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

Vergadering van Woensdag 2 December 1896.

Op deze 1045e gewone vergadering werd na lezing der notulen mededeeling gedaan van den inhoud der brieven van de heeren W. Kromhout Czn., J. A. v. d. Sluys Veer en Koffieberg, waarin deze respectievelijk bedanken als voorzitter, penningmeester en bibliothecaris, in welke vacaturen in de aanstaande Algemeene Vergadering moet worden voorzien.

Tot leden van de commissie tot verificatie van de rekening en

verantwoording van den penningmeester werden de heeren Waller, Van Dijk en H. G. Jansen gekozen.

Vervolgens was de kunstbeschouwing uit „Documents classés de l'art dans les Pays-Bas" door den heer H. G. Jansen aan de beurt.

Ten slotte had de uitreiking plaats van de prijzen aan de bekroonden van de groote- en schetsprijsvragen. Met een hartelijk woord tot ieder der bekroonden, werden deze overhandigd.

Een vreemd voorval deed zich verder voor: het 2e bekroonde antwoord (Bibliotheekgebouw) van den heer De Bazel was spoorloos uit de zaal verdwenen. De voorzitter gaf zijn afkeuring hierover te kennen, en verzocht onmiddellijke teruggave.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Afdeeling Arnhem.

Vergadering van 25 November 1896.

Onder de ingezonden stukken bevond zich een schrijven van de op te richten vereeniging „Samenwerking", met verzoek of de Afdeeling als lid wenschte toe te treden, en zoo ja, een afgevaardigde te zenden naar de te houden vergadering op 7 Dec. e. k., waarop de Vereeniging zal opgericht worden.

Het doel van deze Vereeniging werd door den Voorzitter toegelicht, hetwelk uitgedrukt is in art. 2 en 3 der statuten:

„Art. 2. „De Centrale Arbeids-vereeniging „Samenwerking" stelt zich ten doel de belangen van patroons en werklieden in de gemeente Arnhem in gemeen overleg te bevorderen.

Art. 3: „Zij tracht dit doel te bereiken onder meer door:

1o. het verzamelen en verstrekken van inlichtingen en gegevens over arbeidsaangelegenheden, met name door het stichten van een arbeidsbeurs;

2o. het dienen van advies, hetzij gevraagd of ongevraagd, ten aanzien van alle onderwerpen, welke de belangen van den arbeid raken;

3o. het voorkomen en vereffenen van geschillen en het tot stand brengen van een scheidsrechterlijke uitspraak tusschen de partijen, die zij niet heeft kunnen verzoenen."

Langdurig werd dit voorstel besproken en velen hadden groote bezwaren tegen de oprichting. De heer Roskam vond een arbeidsraad zonder arbeidscontract een onbestaanbare zaak en meende ook, dat het denkbeeld arbeidsraad meer kwaad dan goed zou stichten. Na eene langdurige discussie werd het voorstel, om zich aan te sluiten, aangenomen, en het lid A. R. Freem als afgevaardigde aangewezen.

Hierna kwamen de door de Maatschappij gestelde vragen in behandeling en werd door enkele leden de beantwoording van sommige vragen toegezegd.

De laatste vraag: „In hoeverre is de architect bevoegd, om in voorkomende gevallen betalings-certificaten af te geven, ook al bestaat er verschil met den principaal over het bedrag daarvan, met het oog op verrekeningen?

„Zijn de verrekeningstaten van meer of minder werk, door den architect opgemaakt, bindend voor den principaal, of kan laatstgenoemde de betaling van meerder werk weigeren, zoodat de aannemer langs civielrechterlijken weg zijn recht moet krijgen? werd door het lid A. R. Freem met een voorbeeld uit eigen ondervinding opgehelderd en besproken. De heer Tellegen deelde mede, dat, als de A. V. van toepassing zijn, ook de belissing over de verrekening in handen van den principaal berust.

De heer Van den Bergh gaf als kunstbeschouwing de bekroonde ontwerpen voor het tentoonstellingspaleis te Parijs in 1900, waarvoor hem door den Voorzitter dank werd gebracht.

Afdeeling Amsterdam.

Bezichtiging van de „Simplex"-rijwielenfabriek.

Op Vrijdag 27 November 1896 werd door een groot aantal leden van de Afdeeling Amsterdam gebruik gemaakt van de gelegenheid om de nieuwe „Simplex"-rijwielenfabriek aan den Overtoom te Amsterdam te bezichtigen.

De heer J. A. van Straaten Jr., architect te Utrecht, onder wiens leiding dit werk werd gebouwd, had de welwillendheid de leden daarbij rond te leiden en de noodige inlichtingen te verstrekken.

Zooals steeds gebruikelijk is, werden alle lokalen van deze inrichting bezocht en niet het kortst vertoefd in de boven de werkplaatsen gelegen rijschool, die voorzeker uit een architectonisch oogpunt bezien, als het belangrijkste deel dezer stichting mag worden beschouwd.

Hoewel alle lokalen en bovenal de werkplaatsen een eenvoudig en door de toegepaste metaal-constructie een licht, bijna elegant, aanzien hadden, viel deze eenvoudigheid nog meer op bij de rijschool.

Deze tamelijk laag gehouden zaal met groote lichtkap maakte door haar verhoudingen, constructie en eenvoudige betimmering en versiering een zeer aangenamen indruk.

De deelnemers aan dit bezoek verlieten ten slotte nadat een der bestuursleden den heer Van Straaten voor zijn geleide namens allen bedankt had, zeer voldaan het gebouw.

HET VRAGEN- EN ANTWOORDENSPEL.

Onder bovenstaand hoofd werd in het nommer van 14 November jl., bldz. 367, met een enkel woord gesproken over het door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst aangenomen gebruik om telken jare vragen te stellen en deze aan de afdeelingen ter beantwoording voor te zetten. De meening, dat de Maatschappij daarvan weinig genoegen beleeft, wordt door den heer C. T. J. Rieber niet gedeeld blijkens het „Bouwkundig Weekblad" van 28 November jl., waarin eene terechtwijzing van den wakkeren secretaris der Maatschappij is opgenomen.

Het is jammer dat de heer Rieber zich van argumenten onthouden heeft; zeer wijselijk bepaalt hij zich tot het uitspreken van zijne meening, dat de Redacteur van „de Opmerker" weder eens een paar „hatelijkheidjes" aan 't adres van de Maatschappij heeft losgelaten.

Het schijnt dat de heer Rieber ontstemd is, maar daarom te meer moet hem hulde worden gebracht, daar hij eerlijk erkent dat er geen Hoofdbestuur van de Maatschappij bestaat. Hoewel dit eene zaak van ondergeschikt belang is, moet erop gewezen worden dat het Bestuur zich dien titel heeft toegeëigend, getuige de officiëele oproepingen, die in het *Bouwkundig Weekblad* voorkomen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Voor de veredeling van het ambacht door proeven van bekwaamheid is thans een hoofdcomité geconstitueerd van 23 personen, bestaande uit afgevaardigden van een 14-tal in den lande welbekende vereenigingen, aangevuld met eenige personen van naam en invloed, om haar ook in de verschillende provinciën te kunnen vertegenwoordigen.

Dit hoofdcomité hield zijn eerste algemeene vergadering 23 November jl. hierterstede.

Besproken werden de grondslagen, waarop men zal trachten deze zaak in Nederland algemeen ingang te doen vinden. Ten einde, ondanks de verschillen die zich zullen voordoen in de behoeften en omstandigheden waarin zich de ambachten bevinden die hiervoor in aanmerking komen, daarbij toch een zekere eenheid van handelen te kunnen in acht nemen, werd besloten eerst een algemeenen leiddraad vast te stellen. Het ontwerp hiervan is opgedragen aan een sub-commissie, bestaande uit de heeren: Dr. P. J. H. Cuypers, te Valkenburg; J. A. Frederiks, te Middelburg; P. J. Houtzagers, te Utrecht; K. P. C. de Bazel, te Amsterdam; J. J. van Nieukerken en H. L. Boersma, beiden te 's-Gravenhage.

Zoodra deze leiddraad is vastgesteld, kan worden overgegaan tot de vorming van provinciale commissiën en van commissiën van deskundigen in de te kiezen ambachten.

Als plaats voor de eerstvolgende algemeene vergadering van het hoofdcomité is Amsterdam aangewezen.

Arnhem. Op initiatief van de „Handels-vereeniging" werd in eene vergadering, gehouden op 27 Maart 96, waarin tegenwoordig waren de afgevaardigden van patroons- en werkliedenvereenigingen, eene commissie benoemd uit patroons en werklieden met de opdracht statuten te ontwerpen voor eene op te richten vereeniging.

De heer Tellegen, secretaris dezer commissie, maakte conceptstatuten, die daarna werden behandeld en besproken in eenige vergaderingen dier commissie. Nadat deze statuten waren aangenomen, werden exemplaren gezonden aan de verschillende vereenigingen van werklieden en patroons, met het verzoek om medewerking en tevens afgevaardigden te zenden naar eene op 7 Dec. e. k. te houden vergadering, waarin tot de oprichting der Vereeniging zal worden overgegaan. Elke Vereeniging zendt een afgevaardigde voor elke 100 leden of gedeelte van 100 leden.

De centrale arbeids-vereeniging „Samenwerking" stelt zich ten doel de belangen van patroons en werklieden in de gemeente Arnhem in gemeen overleg te bevorderen.

Het doel is het stichten van een arbeidsbeurs, het geven van adviezen gevraagd of ongevraagd, ten aanzien van alle onderwerpen welke de belangen van den arbeid raken, het voorkomen en vereffenen van geschillen en het tot stand brengen van eene scheidsrechterlijke uitspraak tusschen partijen die zij niet heeft kunnen verzoenen.

De vereeniging „Handwerksbloei", eene vereeniging van patroons, wenscht echter haar medewerking onder bepaalde voorwaarden te verleenen, omdat van die zijde enkele bezwaren tegen de oprichting worden gemaakt.

Leden van de voorloopige commissie waren de heeren A. Bloem, N. Bosch (b), I. G. Bresser H Jzn. (b), Mr. T. G. Canneman, I. Frank (b), A. R. Freem, R. Haentjes, R. v. d. Horst (b), W. G. Lensink, G. A. Liethof (b), A. v. d. Mark (b), J. H. v. d. Pavert (b), S. F. Rondel (b), H. I. Simons jr., P. v. Vliet (b), B. Weenink en J. W. C. Tellegen. De namen met een (b) zijn afgevaardigden van werklieden-vereenigingen.

's Hertogenbosch. Dinsdag, den eersten dezer maand, werd op het stadhuis, onder groote belangstelling, een eerste algemeene vergadering gehouden van het comité der in 1897 te houden tentoonstelling van Noord-Brabantsche nijverheid.

Aan de bestuurstafel hadden plaats genomen de heeren Mr. Baron van Voorst tot Voorst, Jhr. van der Does de Willebois, Jos. J. van de Ven en Meuwese, voorzitter en ondervoorzitter

der Kamer van Koophandel, terwijl de waarneming van het secretariaat werd opgedragen aan den heer Th. Pels.

De voorzitter van het voorloopig comité, Jhr. P. J. J. S. M. van der Does de Willebois, herinnerde dat het denkbeeld der tentoonstelling is uitgegaan van de Bossche Kamer van Koophandel, die aan spreker het voorzitterschap heeft aangeboden, dat de Commissaris der Koningin, met het plan in kennis gesteld, daarmede onmiddellijk zijne ingenomenheid betuigde en zich welwillend bereid verklaarde het eerevoorzitterschap te aanvaarden, dat de Provinciale Staten en de Gemeenteraad van de hoofdstad, overtuigd van het groote belang der zaak, besloten respectievelijk voor *f* 5000 en *f* 10,000 deel te nemen in het te vormen garantiefonds, dat vervolgens persoonlijk overleg is gepleegd met de verschillende Kamers van koophandel en fabrieken en enkele andere voorname industrieelen en autoriteiten in de provincie, en dat het voorloopig comité tot zijne groote voldoening allerwege steun en medewerking heeft mogen ondervinden en de talrijke industrieelen, waartoe men zich heeft gewend, zich allen bereid hebben verklaard in het algemeen comité zitting te nemen.

Vervolgens werd behandeld het ontworpen algemeen reglement, dat, behoudens enkele kleine wijzigingen, werd aangenomen.

Leeuwarden. Het bestuur der Vereeniging „Nijverheid" noodigt alle hier-ter-stede wonende ambachtslieden uit tot het deelnemen aan de navolgende prijsvragen:

1. In het timmervak: Het vervaardigen van een bloemtafel, naar eene te geven schetsteekening.

2. In het smidsvak: Een gesmeed-ijzeren uithangbord, bestemd voor een eenvoudig winkelhuis.

3. In het schildervak: Een in olieverf op doek geschilderde reclame, groot 1.50 bij 1 M., voor een tabaks- en sigarenfabrikant.

In elke afdeeling wordt uitgeloofd een prijs van *f* 40 en een premie van *f* 20.

— Men schrijft ons uit Leeuwarden:

In het bericht uit deze plaats, voorkomende in het vorig nommer, betreffende de motie van den Frieschen Aannemersbond, wordt vermeld dat de laagste inschrijving van de in Mei jl. gehouden aanbesteding van bestratings- en rioleeringswerken f 5600 bedroeg. Dit is niet juist; deze inschrijving bedroeg f 5990, zooals o. a. kan blijken uit den uitslag der aanbesteding, opgenomen in uw nommer van 9 Mei jl.

Het bericht overigens latende voor wat het is, meen ik er toch uwe aandacht op te moeten vestigen dat eene uitvoering in eigen beheer allezins gewettigd is, wanneer, zooals hier, de minste inschrijving ongeveer 20 pCt. boven de raming is.

Delft. Hier-ter-stede is een afdeeling van de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst opgericht. Het bestuur bestaat uit de heeren M. A. C. Hartman, voorzitter; A. Labouchère, vicevoorzitter J. L. Schouten, secretaris; A. F. Gips, penningmeester en J. H. W. Leliman, commissaris.

ERRATUM.

In het verslag van de „Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Leiden" opgenomen in het laatste nommer van 28 November, is eene zinstorende fout ingeslopen. Op bladz. 386, 2e kolom, regels 32, 33 en 34 van boven, staat „Daarna wees „spreker op den toren der Vierwinden te Athene, met de sym„bolische figuren en de kroonlijst, enz." Men leze daarvoor: „Daarna wees spreker op den toren der Winden met de sym„bolische figuren *in* de kroonlijst," enz.

PERSONALIA.

— Met ingang van 10 December is benoemd tot ingenieur van den provincialen waterstaat in Zeeland de heer F. A. Kloppert, tot dusverre opzichter 1e kl. te Kolijnsplaat.

— Bij den waterstaat in Ned-Indië is de aspirant ingenieur T. W. de Bruijn Kops geplaatst in de residentie Batavia.

— Bij de exploitatie der Staatsspoorwegen op Java zijn ontslagen: op verzoek, eervol uit zijn betrekking, de tijd. onderopz. 2e kl. G. A. R. Beekveld; uit zijne betrekking, de tijd. opz. 3e kl. bij id. J. M. Jacobz.

— Voor de betrekking van gemeente-architect van Leeuwarderadeel werden de heeren J. Bogtstra, gemeente-architect te Workum; J. Terpstra, opzichter bij de gemeentewerken, te Arnhem, en E. van der Zaag, bouwkundige, te Groningen, door B. en W. aanbevolen. Benoemd werd de heer T. Terpstra met het lot tegen den heer Van der Zaag.

— Bij het corps fortificatie-opzichters zijn bevorderd tot opzichter 1e kl. L. Flipse, thans 2e kl., en tot opzichter 2e kl. G. J. Slagter, thans 3e kl.

— Voor de betrekking van gemeente-architect te Opsterland zijn door B. en W. op de aanbeveling geplaatst de heeren: S. Uden Masman te Drieborg (Gron.), M. K. Zijlstra te Wommels en D. Postma te Winschoten.

— De heer J. H. K. Goning, teekenaar bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen, is benoemd tot opzichter 3e kl.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Ingenieur of techniker, in staat om opmetingen te doen en in teekening te brengen, goed met menschen kunnende omgaan en zelfstandig en flink optreden. Adres lett. Z. Z. O. Alg. Adv.-bur. Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam.

— Opzichter 1e kl. van den prov. waterst. in Zeeland, te Kolijnsplaat. Jaarwedde f 1400. Adres vóór 15 Dec. aan het gewestelijk bestuur te Middelburg.

— Bekwame scheepsteekenaars. Adres met opgave van referentiën, verlangd salaris enz. aan de directie der Maatschappij voor scheeps- en werktuigbouw „Fijenoord" te Rotterdam.

— Bouwkundig teekenaar, bekend met bureauwerk, om later als opzichter over een werk te kunnen fungeeren. Adres den arch. J. H. Tonnaer te Delft. (*Zie advert. in dit no.*)

— Tijdelijk opzichter voor bruggen, rioleeringen en bestratingen bij de Arnhemsche gemeentewerken. Salaris f 70 a f 100 per maand. Adres den directeur der gemeentewerken te Arnhem. (*Zie advert. in dit no.*)

— Civiel-ingenieur, als vertegenwoordiger eener ijzer constructiefabriek in West-Duitschland, tegen hooge provisie Adres lett. A B 170, Adv.-bur. van Rudolf Mosse, Dortmund i/W

DIENSTAANBIEDINGEN.

Technische Vakvereeniging.

— Bouwk. opz., 30 j., ongehuwd.
— Bouwk. teeken., sal. f 40 a f 50 per m.
— Bouwk. opz.-teek., ongeh., 35 j.

ADVERTENTIEN.

OPZICHTER Gevraagd.

Bij de ARNHEMSCHE GEMEENTEWERKEN wordt *GEVRAAGD* **een tijdelijke OPZICHTER** voor bruggen, rioleeringen en bestratingen. *Salaris naar bekwaamheid f* **70** tot *f* **100** per maand.

Sollicitanten gelieven zich aan te melden bij den Directeur der GEMEENTEWERKEN.

De Architect J. H. TONNAER, **Delft**, *VRAAGT* **een bekwaam**

Bouwkundig Teekenaar,

bekend met **bureauwerk** en om later als *Opzichter over een werk* te kunnen fungeeren.

Opgaven van verlangd salaris en waar werkzaam geweest.

Systeem RUNGE,
beste en Goedkoopste verlichting bij ieder werk.
Prijscourant wordt gratis en *franco* toegezonden door
J. H. VAN DER CRAB,
AMSTERDAM, Ceintuurbaan 258.

Photo-Zincografisch ATELIER
van HAUSTEDT & VAN BEMMEL,
Sarphatipark 84, Telefoon No. 1349.
AMSTERDAM.

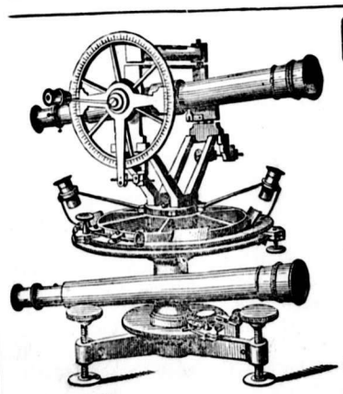

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Aanbesteding ROZENHOF.

WIJZIGING.

De inschrijvingsbilletten, zoowel voor de afzonderlijke perceelen als die voor het geheele werk, moeten worden ingeleverd op *Donderdag 24 December 1896*, tusschen 9 en 12 uur des voormiddags ten Kantore der Mij. DORDRECHT.

De opening van AL de inschrijvingsbiljetten zal op dien dag geschieden des nam. 2 uur, in het lokaal van den Heer J. C. v. d. HORST, Groenmarkt.

Ministerie van Justitie.

Openbare AANBESTEDING.

Op **Dinsdag 22 December 1896,** des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te *'s-Gravenhage*, in het openbaar bij enkele inschrijving worden aanbesteed:

het driejarig onderhoud,

aanvangende 1 Januari 1897 en eindigende 31 December 1899, van de Strafgenis en het Huis van bewaring te 's-Gravenhage (bestek No. 71); de Rijkswerkinrichting, het Huis van bewaring en het Kantongerechtsgebouw te Leiden en het Huis van bewaring te Dordrecht (bestek No. 72); de Strafgevangenis, het Huis van bewaring en het Paleis van Justitie te Arnhem en de Strafgevangenis, het Rechtsgebouw en het Hoog Militair Gerechtshof te Utrecht (bestek No. 73); het Rechtsgebouw, de Strafgevangenis en het Huis van bewaring te Zutphen, het Rechtsgebouw en het Huis van bewaring te Tiel, de Strafgevangenis te Gorinchem, het Opvoedingsgesticht te Montfoort en het Kantongerechtsgebouw te Amersfoort (bestek No. 74).

Bestekken liggen ter lezing in bovengenoemde gebouwen en op het bureau van den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's-Gravenhage en zijn tegen betaling van **ƒ 0.80** op aanvrage franco verkrijgbaar bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars, Spui No. 28*a* te 's-Gravenhage.

Aanwijzing zal geschieden voor de gebouwen te Zutphen en Utrecht, beginnende bij de Strafgevangenissen en voor de gebouwen te Tiel, beginnende bij het Huis van bewaring, den 14n December 1896, des namiddags ten 1 ure.

Voor de gebouwen te 's-Gravenhage den 14n December 1896 des voormiddags ten 11½ ure voor het Huis van bewaring en des namiddags 2 ure voor de Strafgevangenis.

Voor de gebouwen te Arnhem den 14n December 1896, voor het Paleis van Justitie des voormiddags ten 9 ure, daarna voor het Huis van bewaring en des damiddags ten 1½ ure voor de Strafgevangenis.

Voor de gebouwen te Leiden, Montfoort en Dordrecht den 15n December 1896, des voormiddags ten 10½ ure, te Leiden te beginnen bij de Rijkswerkinrichting.

Voor de gebouwen te Amersfoort en Gorinchem den 16n December 1896, des voormiddags ten 11 ure.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's-Gravenhage en verder:

voor de werken aan de Strafgevangenis te 's-Gravenhage bij den Opzichter L. ARNOLD, aldaar;

voor die aan het Huis van bewaring te 's-Gravenhage bij den Opzichter J. H. PFEIFFER, aldaar;

voor die te Leiden bij den Opzichter J. ROEM, aldaar;

voor die te Dordrecht en Gorinchem bij den Hoofdopzichter G. J. VAN DER GOES, te Rotterdam;

voor die te Arnhem bij den Opzichter A. R. FREEM, aldaar;

voor die te Utrecht, Montfoort en Amersfoort bij den Opzichter P. KREBER, te Utrecht;

voor die te Zutphen bij den Opzichter F. H. VAN ETTEGER, aldaar;

voor die te Tiel bij den Opzichter G. A. SCHOLTEN, aldaar.

's-Gravenhage, 2 December 1896.

De Minister van Justitie,

Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal:
P. J. VAN BEIJMA.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS DER Gemeente *ARNHEM*, zullen ***Donderdag 17 December 1896***, 's voormiddags **11½** uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

BESTEK N°. 20.

De levering van gegoten ijzer aan: 275 rioolluiken en 1000 syphons met luikjes in twee perceelen.

Inlichtingen: alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur aan het bureau Gemeentewerken in de *Kadestraat;* bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 4 teekeningen à **ƒ 1** per stel verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

AANBESTEDING.

Door de Naamlooze Vennootschap *Maatschappij tot exploitatie van Graansilo's en Pakhuizen* te AMSTERDAM zal op ***Dinsdag 22 December 1896***, des voormiddags te 11 uur, in het gebouw van de Maatschappij van Bouwkunst, Maraixstraat 402 te *Amsterdam*, in het

openbaar aanbesteed worden:

de bouw van een Graansilo met annexen op bestaande fundeering en grondmuren op een terrein gelegen aan het Noordzeekanaal bij de Houthaven te AMSTERDAM.

Bestek en 5 teekeningen zijn van af *8 December a. s.* te verkrijgen ten kantore der drukkerij J. L. E. S. KLEIJNENBERG, *Rokin 30* (Gebouw dagblad „*De Scheepvaart*" alhier) tegen betaling van 8 gulden.

Aanwijzing in loco op *15* en *19 December*, des voormiddags te 10 uur.

De Architecten:
A. L. VAN GENDT,
JAKOB F. KLINKHAMER.

AMSTERDAM, 25 November 1896.

Openbare AANBESTEDING.

Door HEEREN REGENTEN der „VAN CAPPELLEN-STICHTING" te *CAPPELLE aan den IJSSEL* zal op ***Donderdag 24 December 1896***, des voormiddags 11 uren, in het openbaar worden **aanbesteed:**

Het bouwen van een Gesticht, tot huisvesting van bejaarde lieden te Cappelle aan den IJssel.

Aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Vrijdag 18 December a. s.*, des voormiddags 11 uren.

BESTEK en TEEKENINGEN zijn voor den prijs van **ƒ 1.50** per stel, op franco aanvrage, verkrijgbaar ter drukkerij J. DE JONG, Wijnstraat 34 te Rotterdam.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, ***Herkplein***, hoek *Prinsestraat* — Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein--Rotterdam, Zuidblaak 50--Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°50 — ZATERDAG, 12 Dec. 1896.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15.

BERICHT.

Met primo Januari a. s. vangt de 32ste jaargang van *De Opmerker* aan.

Zij, die zich thans abonneeren, ontvangen de tot dien datum verschijnende nummers gratis.

Abonnementen en proefnommers kunnen worden aangevraagd aan de Administratie van *De Opmerker*, Van-Bijlandtstraat 116 te 's-Gravenhage.

De abonnementsprijs bedraagt slechts *vijf gulden per jaargang*, waarover in *twee* termijnen, op 1 April en 1 October, beschikt wordt.

De Administratie.

DE REGELS DER KUNST.

In oude bestekken vindt men vrij algemeen de bepaling opgenomen, dat alle daarin beschreven werken gemaakt moeten worden volgens de regels der kunst.

Wanneer wij dat heden-ten-dage lezen, komt ons onwillekeurig een medelijdend glimlachje op het gelaat, vooral wanneer wij de volgens die bestekken uitgevoerde werken van aangezicht kennen en opgemerkt hebben, hoe weinig deze gebouwen vaak met kunst hebben uit te staan.

Wij kregen dan den indruk, dat dit al rare regels geweest moeten zijn, maar zijn buiten staat dit te constateeren, omdat de makers der bestekken niet vermelden, waarin die regels bestaan en waar zij te vinden zijn.

De misschien wel ietwat ondeugende veronderstelling ligt dan voor de hand, dat die heeren het zelf niet wisten en dat de gebezigde uitdrukking eenvoudig moet worden opgevat als een tusschenwerpsel zonder zin, een verdroogd overblijfsel, afkomstig uit een tijd, toen de beoefenaars der kunst in het algemeen wel haar regels kenden en erkenden.

Tegenwoordig is de uitdrukking geheel in onbruik geraakt en komt zij misschien nog een enkele maal voor in het stumperswerk van een plattelands-architect van den 6den rang.

De groote mannen bezigen haar niet meer, omdat.... ..... hun kunst geen regels kent.

Kunstregels? Onzin!

Onze heerlijke verheven kunst, de verrukkelijke tempels der geniale Grieken, de werken van een genie, een genie, meneer, als Rafael of Michel Angelo, zij zouden gemaakt zijn naar regels?

't Is immers bespottelijk, die heerlijke werken, die vruchten van goddelijke inspiratie te willen beschouwen als maakwerk. Wat blijft er over van het scheppend genie, van de vrije fantasie, als deze kunstenaars hadden gewerkt naar regels, die hun zouden hebben belet de vleugels vrijelijk uit te slaan, met stouten wiekslag de ruimte te doorklieven en in hun hooge vlucht de wereld te verbazen!

Zoo redeneert, zoo bazelt men, en op dit chapiter kan men uren lang voortborduren en, als het eenmaal ter sprake komt in een bijeenkomst van menschen, die zich voortdurend of wel eens met kunst inlaten, dan is men er nog niet zoo gauw over uitgepraat.

Maar wat gebeurde dezer dagen?

In dergelijke bijeenkomsten te Amsterdam en 's-Gravenhage, zagen wij een man optreden, die iets te zeggen had. Ik bedoel niet iets te commandeeren, maar hij had iets op het hart, dat hij niet voor zich kon houden, dat hij zeggen moest.

Hij kwam voor het front der vergadering, gewapend met twee driehoeken, twee doodgewone teeken-driehoeken, een met hoeken van 45° en een met hoeken van 60° en 30°.

En wat was de bedoeling van dit optreden?

Wilde de heer De Groot met zijn driehoeken iets nieuws vertoonen, wilde hij er mee zeggen: „de goddelijke inspiratie, het geheim der bekoring, die van een kunstwerk uitstraalt, den sleutel tot den tempel der eeuwige kunst, dit alles zal ik u geven wanneer gij mij (den driehoek) aanbidt?"

O neen, wat hij te zeggen had was iets ouds, iets heel ouds, waarschijnlijk reeds bekend in den bouwtijd der piramiden, en misschien nog ouder, namelijk de eenvoudige waarheid, dat de kunst haar regels heeft, zooals de natuur hare wetten en, hetgeen daaruit volgt, dat de kunstenaar die regels moet kennen, dat alle groote kunstenars van vroeger tijden ze hebben gekend of onbewust in toepassing hebben gebracht en dat wij, menschen van de afgeleefde negentiende eeuw, moeten terugkeeren tot het besef, de erkenning van hun bestaan,

Ziedaar ongeveer den indruk bij mij en wellicht ook bij anderen teweeggebracht, wat betreft de strekking van het betoog van den heer De Groot.

Misschien strookt die indruk niet geheel met zijn bedoeling. Misschien generaliseer ik te veel en had hij enkel en alleen op het oog het ontwerpen van ornement en nog wel meer bepaald de vlakversiering.

Hoe dit zij, de indruk is er nu eenmaal en tot het ontstaan daarvan hebben zeker bijgedragen de grondstellingen, die de heer De Groot bij wijze van inleiding aan zijn voordracht meende te moeten laten voorafgaan.

Zou het niet beter geweest zijn de mededeeling van die grondstellingen, die definities, ofschoon blijkbaar resultaten van des onderzoekers methode, voorloopig achterwege te laten? Die vraag drong zich bij mij op, toen de spreker, ofschoon hij nog lang niet alles gezegd had wat over zijn onderwerp te zeggen was, door het vergevorderd uur genoopt werd, een einde aan zijn voordracht te maken en zijn auditorium, met driehoek-visioenen voor oogen, die sommigen nog in den droom hebben vervolgd, huiswaarts keerde.

Het zou beter geweest zijn, meen ik, en ik zal die meening straks nader toelichten.

Wat nu betreft het systeem, de methode zelf, moeten de dingen, die de heer De Groot mededeelt, vooralsnog meer worden beschouwd als wenken, die kunnen voeren tot een systeem, dan wel als vastgestelde regels. Critiek daarop te gaan uitoefenen, past niet bij deze beschouwing. Met de mededeeling van de resultaten van zijn onderzoek, ging de onderzoeker dan ook wijselijk niet verder, dan tot waar hij zijn beweringen met bewijzen kon staven; klare geometrische bewijzen, die ieder mensch, in het volle genot van zijn zintuigen, zoo al niet voelen en tasten, toch met de oogen zien kon in witte krijtstrepen op een zwart bord.

Wie daartegen iets zou willen inbrengen, zou evengoed de waarheid van het theorema van Pythagoras in twijfel kunnen trekken en zich zeker even dwaas aanstellen als de man, die, waarschijnlijk door een lichten graad van zonnesteek in de hersens gekrenkt, het in deze dagen onderneemt het getal π te verbeteren en ons te willen doen gelooven, dat Ludolf van Keulen een domoor was.

Bovendien waren de reeds bij leerlingen verkregen uitkomsten van het systeem zoo belangwekkend, dat niemand de waarde ervan in twijfel trok als basis voor het onderwijs, maar of men voorloopig heel veel verder zal gaan in de waardeering van het streven van dezen leeraar, is nog de vraag.

Waar hij zijn voordracht ook moge houden, overal zal men hem wel ergeren en vervolgen met de afgezaagde opmerking, dat zijn mededeelingen niets nieuws bevatten, ook al herhaalt hij nog zoo dikwijls, zichzelf hiervan in de eerste plaats bewust te zijn.

Het is de tijdgeest die uit deze opmerking spreekt, de snobgeest, nog onlangs in dit blad zoo juist geteekend, die steeds vraagt naar het nieuwste wat er is, die zich alles laat aansmeren, als 't maar van het etiket „latest novelty" voorzien is, al ware het ook uit de voorwereld tot ons gekomen.

Zich naar den tijdgeest te richten, de mode, die machtige en grillige heerscheres, die men ook gevoeglijk den titel van Koningin der aarde zou kunnen toekennen, naar de oogen te zien, dit kan men toch niet verlangen van iemand, die het ernstig meent met de kunst die hij beoefent.

Veeleer verdient de terugkeer tot het oude, niet om het slaafs na te volgen, maar om te trachten het te doorgronden, waardeering en aanmoediging, en het komt mij voor, dat de onderzoeker wel zal doen te trachten, door een grondig historisch onderzoek, juist de oudheid van zijn systeem zoo uitvoerig en duidelijk mogelijk aan te toonen.

Voor de ontwikkeling van een systeem of methode hebben de resultaten van een dergelijk onderzoek oneindig meer waarde dan alle wijsgeerige bespiegelingen.

Op grond van deze laatste toch, kan men wel aannemen, dat de regels der kunst ongetwijfeld bestaan, gelijk men algemeen 't bestaan van natuurwetten aanneemt. Men kan zeggen dat die regels het uitvloeisel zijn van die wetten, omdat de kunst niet anders dan een natuurverschijnsel is, zij het ook een dat zeer samengesteld en diensvolgens zeer moeilijk te verklaren is. Immers buiten of boven de natuur bestaat voor ons niets en van wat buiten het gebied onzer waarneming valt kunnen wij gerust het bestaan loochenen, want wij kunnen het ons absoluut niet denken, niet voorstellen.

Wij mogen al trachten ons voor te stellen wat wij willen, wij mogen fantaseeren, dichten, philosofeeren, voor de stoutste, de meest fantastische denkbeelden, de meest bizarre vormen, waarin wij die denkbeelden gieten, *moeten* wij bewust of onbewust alle gegevens, alle bouwstoffen ontleenen aan de natuur, aan onze waarneming van de natuur.

Op welk gebied wij ook trachten den aard der dingen te doorgronden, onze studie voert ons onvermijdelijk naar de natuur en hare wetten, en zoo is de heer De Groot ook door de studie van eenvoudige vlakversiering gekomen tot de grondstellingen, definities of conclusies, of welken naam men eraan geven wil, die 't preludium van zijn voordracht vormen.

Men kan nu den vorm, waarin anderen, Viollet-le-Duc, Semper, Redtenbacher bijvoorbeeld, dergelijke definities geven, om een of andere reden verkiezen, de zin blijft dezelfde en met de bedoeling zal men zich gereedelijk kunnen vereenigen. Maar er schuilt in het vooropstellen dezer definities een gevaar en de spreker heeft daarmede wellicht zichzelf een hinderpaal gezet, die hem nog veel ergernis en verdriet kan berokkenen.

Goede beginselen, verstandige leerstellingen, rationeele regels, vinden toch bij de groote menigte gewoonlijk slechts uiterst langzaam ingang en wie als hervormer optreedt, op welk gebied ook, weet vooruit dat het aantal ernstige discipelen, die hij vormen zal, slechts klein zal zijn en slechts enkelen als ijverige apostelen, van den geest des meesters doordrongen, het begonnen werk met ernst zullen voortzetten.

Een aanhang te verkrijgen is evenwel niet moeilijk.

Navolgers of naloopers, napraters zijn er altijd genoeg te vinden, menschen die aan een enkel woord van den meester genoeg hebben om er een leus van te maken en die zoo dikwijls uit te galmen, tot de diepzinnigste uitspraak in een ijdele klank is ontaard.

Zullen degenen tot wie de heer De Groot sprak en voor wie hij zijn boekje schreef, zich nu in de eerste plaats aangespoord gevoelen (zooals toch wellicht zijn bedoeling zal zijn), ook eens te beginnen met een driehoek ter hand te nemen en eerst in het voetspoor van den leermeester den geheelen door hem gebaanden weg te doorloopen, om dan te trachten verder te gaan, en zich aldus een oordeel over de waarde van zijn systeem te vormen?

Mij dunkt, de meesten zullen eerder de onder woorden gebrachte conclusiën, de definities aangrijpen, daarmede gaan sollen, daarover gaan redekavelen, kibbelen, strijden; immers:

„Mit Worten lasst sich trefflich streiten
Mit Worten ein System bereiten"

en daarbij zal spoedig uit het oog verloren worden het streven, dat juist beoogt een systeem te bereiden, niet met woorden, maar met de rechte lijn en den driehoek als elementen, de rechte lijn in haar onveranderlijkheid, altijd vormend den kortsten weg tusschen twee punten, de driehoek met zijn altijd vaste en onveranderlijke verhoudingen.

In plaats van met die eenvoudige elementen te beginnen, werpt men zich liever met een sprong midden in de troebele wateren der esthetiek, om daarin rond te ploeteren, of wel men verheft zich met een stouten sprong in de ijle sferen van eene zoogenaamd hoogere philosophie. Groote woorden, holle klanken worden daarbij vernomen: over genie, harmonie, over het absoluut schoone wordt gepraat met meer of minder pathos en meer of minder indrukwekkend handgebaar of rolling der oogen.

Maar men laat u staan met uwe eenvoudige argumenten, uwe doodgewone driehoeken en hetgeen gij daarmede demonstreeren wilt.

Och die dingen zijn immers veel te eenvoudig, om er zich warm over te maken.

Doch herinner u eens hoe bijvoorbeeld Viollet-le-Duc's bekende uitspraak: „Toute forme qui n'est pas indiquée par la structure" etc. beurtelings is opgehemeld als de hoogste waarheid of gehekeld als de grootste onwaarheid; herinner u eens, wat er al niet te doen geweest is over Thorbecke's woord: „kunst is geen regeeringszaak" en hoe deze en dergelijke uitspraken daar, waar zij maar even te pas gebracht kunnen worden, nog weder telkens en telkens worden herkauwd door de liefhebbers, en veelal door menschen, die van Viollet-le-Duc niet veel anders kennen dan dezen enkelen volzin en nooit eenige moeite gedaan hebben om te onderzoeken in welk verband de Minister zijn historisch geworden woord te pas bracht. Is het dan nog noodig te wijzen op het gevaar, om dergelijke gevleugelde woorden de wereld in te zenden, vooral door iemand die, zij het ook met groote bescheidenheid, als hervormer optreedt?

Dat optreden zelf moet met ingenomenheid worden begroet en is zeer zeker gemotiveerd. Het zou kinderachtig zijn aanstoot te vinden in het weinigje overdrijving, waarmede het gepaard gaat.

Het schijnt toch in hoofdzaak waar te zijn dat, trots de hooge vlucht, die het teekenonderwijs in de laatste jaren heeft genomen, er nog heel wat teekenaars zijn die niet weten hoe zij hun gereedschap kunnen en moeten gebruiken, en heel wat ontwerpers van ornement, en misschien wel leeraren, die geen flauw begrip van styleeren en ontwerpen hebben.

Om tot het onderwerp van de onderzoekingen van den heer De Groot terug te keeren, men heeft in de wereld der ornement-ontwerpers wel eenig begrip, een duister vermoeden van systeem en rythmus, maar men vindt in de leerboeken en leermethoden over ornementleer niet veel anders dan enkele losse opmerkingen en somtijds onjuiste aanwijzingen.

Zelfs wat Viollet le Duc in zijn „Entretiens sur l'Architecture" zegt over „des principes et des connaissances nécessaires aux architectes", natuurlijk uitsluitend zich tot de bouwkunst bepalende, kan moeilijk voor de ontwikkeling van een systeem gelden.

Blijkbaar is het streven van den heer De Groot deze leemte aan te vullen; of hij daarin slagen zal valt moeilijk te voorspellen, maar zeker is het goed gezien, daarbij uit te gaan van het onmiskenbaar geometrisch element, dat meer dan eenig ander een vaste basis aanbiedt.

Ook door andere onderzoekers werd het meermalen tot uitgangspunt gekozen. De resultaten daarvan wensch ik in een volgend artikel nader te beschouwen.

LUCTOR.

DE POLYTECHNISCHE SCHOOL.

De meening, dat de Polytechnische School een ten eenenmale verouderde instelling is, wint veld. In het *Nieuws van den Dag* van 10 dezer vindt men een hoofdartikel, waarin de opleiding der mijn-ingenieurs besproken wordt, en waarin de klacht geuit wordt, dat er zoo weinig te Delft gedaan is „om het onderwijs op een goede leest te schoeien en te doen beantwoorden aan de eischen der industrie". Ja, zegt zelfs het *Nieuws*, „van een bijhouden der reuzenschreden der moderne techniek is nooit sprake geweest". En later heet het, dat het onderwijs onvoldoende is, en zoo door alle belanghebbenden geoordeeld wordt.

„Men verbaast zich, dat een onvoldoende toestand zóó lang heeft kunnen bestaan, dat het aantal der studeerenden meer dan vierdubbel is geworden en men daarin geene aanleiding heeft gevonden, iets, wat dan ook, ter verbetering van het onderwijs aan te brengen".

Deze klachten en verzuchtingen worden hier uitgesproken speciaal omtrent het mijnbouwkundig onderwijs, maar kunnen gevoeglijk op alle andere vakken van de Delftsche inrichting van toepassing worden verklaard.

Wij hameren reeds zoo lang op het aambeeld der noodzakelijke verbetering van de Polytechnische school, dat onze lezers zullen begrijpen, hoe aangenaam het ons is, nog een hameraar naast ons te mogen zien. Dat deze blijkbaar wat verwacht van het optreden der Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs, nemen wij hem niet kwalijk, al is het onze overtuiging dat die Vereeniging, door te innige banden met de oude Alma Mater verbonden, een veel te zachte heelmeesteres zich toonde, om genezing te brengen.

De „eischen der industrie", wat weet men daar te Delft van? Men houdt zich aan de wet van 1863, verheugt zich in de vastigheid van zijn hoog- of gewoon leeraarsbaantje en maakt zich niet drukker dan strikt noodig is. Zoo gaat men een rustigen ouden dag te gemoet. Wanneer „de moderne techniek" meent, dat zij „reuzenschreden" mag doen, dan draagt zij zelf daarvoor de verantwoording. Delft heeft haar daartoe niet aangemoedigd; wanneer de school dus de industrie niet kan bijhouden, dan is dit aan het onder-

wijs niet te wijten. Dat is immers gebonden door de wet van .... 34 jaren geleden!

En nu komt de Minister van Binnenlandsche Zaken met zijn wetje om de hoogleeraren, die tot dusverre zulk een gemoedelijk onderonsje vormden, onder het besturend toezicht van moderne industrieelen als curatoren te stellen. „Te wapen" klinkt de kreet; *pro aris et focis*". En al wat te Delft gestudeerd heeft, stemt met dien kreet in, en verzoekt de Tweede Kamer toch vooral niet aan de *sacrosancta potestas* der hoogleeraren te gaan tornen.

Doch waarom de verandering zoo tegengestaan? Wie weet hoe veel beter de P. S. wordt, als de hoogleeraren voelen, dat men hen op de vingers kijkt! Wie weet hoeveel goeds er dan nog met de wet van 1863 te bereiken valt. Men vergenoege zich met dit halve ei, om den leegen dop te kunnen wegwerpen!

HET PARTHENON.

De *Illustration* van 28 November l.l. bevat een uitvoerig, met afbeeldingen verduidelijkt artikel over het Parthenon te Athene. Wij zullen enkele deelen van dit artikel vertalen, om dan een paar opmerkingen over het medegedeelde te maken.

„De herstellingswerken aan het Parthenon zijn begonnen. De heer Magne, professor aan de Ecole des Beaux Arts, die twee jaar geleden een reis door Griekenland maakte, had opgemerkt in welk een onrustbarenden toestand het gebouw zich bevond. Deze heer, een van onze verdienstelijke bouwmeesters, zag dat de architraven op verscheidene plaatsen gebroken waren en dat de kroonlijst zeer wankel stond; een instorting moest op den een of anderen dag volgen.

„De Fransche regeering maakte die van Griekenland bekend met de bevindingen van den heer Magne. De Grieksche regeering benoemde aanstonds een commissie, bestaande uit Grieken en uit vreemdelingen, die te Athene woonden, om de zaak te onderzoeken. Deze commissie kon tot geen resultaat komen. Een lid, een Duitscher, had zelfs het geniale denkbeeld gehad, de fragmenten door ijzerwerk bijeen te houden en de gaten met een stevig bindmiddel te dichten."

Deze aanhef is reeds karakteristiek. Blijkbaar is het den schrijver minder om het behoud van het Parthenon te doen, dan wel om de gelegenheid die het biedt, den roem (?) van Frankrijk te verhoogen en *„ces sales Prussiens"* een hak te zetten. Als dit doel maar bereikt wordt, dan heeft Ictinos' en Kallikrates' schepping haar plicht gedaan.

Dan wordt aldus vervolgd: „Het kwaad werd steeds erger. Een aardbeving had de kroonlijst nog meer beschadigd en verscheidene stukken van de architraaf naar beneden doen vallen. Men moest een beslissing nemen. De Grieksche regeering won de adviezen in van een Duitsch architect, den heer Durm en van een Engelsch architect, den heer Penrose. Maar terwijl deze beiden onderzoekingen ter plaatse deden, was de heer Magne op verzoek van den Franschen Minister voor Schoone Kuns en te Parijs bezig een restauratieontwerp te maken; hij teekende ook de steigers, die noodig zouden zijn om de gebroken stukken door nieuwe te vervangen. Toen hij in dit voorjaar naar Griekenland ging, kon hij zelfs reeds een houten model van deze steigers laten zien. Hij belegde een openbare vergadering en deelde daar zijn denkbeelden mede. Hij wilde niet restaureeren, maar alleen het beschadigde vernieuwen. Er kon geen sprake van zijn, het meesterstuk van Iktinos door een nieuw gebouw te vervangen; dit zou een ware heiligschennis geweest zijn. De heer Magne wist zijn inzichten ingang te doen vinden. Daardoor aangemoedigd, ging hij het Parthenon bestudeeren en spoedig daarna was hij reeds in staat, der Grieksche regeering een definitief plan aan te bieden, dat officieel werd aangenomen. Dezen zomer werd een ploeg Fransche timmerlieden naar Athene gezonden, die dadelijk aan het werk is gegaan. De steigers zijn geplaatst en het werk wordt met groote zorg uitgevoerd."

Zonderling, terwijl twee zulke erkende archeologen als Durm en Penrose nog aan het overwegen en het onderzoeken zijn, terwijl zij ter plaatse opnemingen doen, zit de heer Magne te Parijs al aan zijn teekenbord. Wel is hij geen archeoloog van naam, maar hij wordt, en dat is ook iets, door de Fransche regeering gesteund. En hij gaat met zijn plannetje en zijn model naar Athene, organiseert conferencies, weert zich wat hij kan. Dat is veel practischer, dan er allerlei archeologische scrupules op na te houden. En het einde kroont het werk, hij heeft succes. Nu nog gauw even het Parthenon bestudeerd, een werkje van een oogenblik, en klaar is Kees. De zaak wordt beklonken, de architect laat Fransch werkvolk komen en keert naar zijn leerstoel terug, innig blij, dat hij nu toch zoowel de *Prussiens* als *la perfide Allion* eens de loef heeft afgestoken.

En hij gaat een boek schrijven over het Parthenon, rijk geïllustreerd met photographieën; de *Illustration* deelt er verscheidene mede. Ook uittreksels uit den tekst zijn daarbij gevoegd; zij geven echter niet veel anders dan wat in ieder boek over kunstgeschiedenis te vinden is. Uitvoerig wordt stilgestaan bij de gebogen lijnen, die, om zekere optische effecten te verkrijgen, door de Grieksche bouwmeesters zijn toegepast. Maar dit alles is niet door den heer Magne, maar door Penrose, die zijn leven aan de studie van het gedenkteeken gewijd heeft, ontdekt.

In zake de altijd nog hangende vraag of de zoogenaamde hekatompedos, waar Pheidias' Athena Parthenos stond, hypethraal was aangelegd of niet, brengt de heer Magne het een en ander in het midden, om te betoogen dat een hypethron *niet* bestaan heeft en dat dus het beeld zich vrij wel in donker bevond. Maar de bewijzen, die voor deze stelling worden aangevoerd, zijn zeker niet overtuigend. Want dat de groote zaal van den tempel te Karnak zich vrijwel in donker bevindt en dat ook de San Marco te Venetië slechts weinig licht heeft, bewijst niets, waar het een Grieksch werk geldt. Penrose en Fergusson hebben deze vraag vrij wat degelijker wetenschappelijk behandeld.

De polychromie der Grieksche tempels is door Durm besproken met een uitvoerigheid, die het onderwerp bijna heeft uitgeput. De heer Magne kan dus niets doen, dan hem napraten; hij doet dit echter op eene wijze alsof Durm nooit bestaan had en alles nog dezen zomer ontdekt was.

Men kan den Franschen, die Engelsch noch Duitsch lezen en wier wetenschappelijke ontwikkeling veelal vaag genoeg is, heel wat wijs maken. En weet men dan nog de snaar der vaderlandsliefde te doen trillen, dan is het succes verzekerd.

Het slot levert het bewijs. „Zulke belangrijke ontdekkingen zijn door den heer Magne gedaan. Nu men daarvan kennis genomen heeft, zal het duidelijk zijn, waarom de heer Magne met zijn werken door het Grieksch bestuur zoo goed werd ontvangen. En alle Franschen zullen hem met ons danken voor deze vreedzame overwinning door ons land behaald op een terrein, waar sedert twintig jaren de Duitschers meester waren."

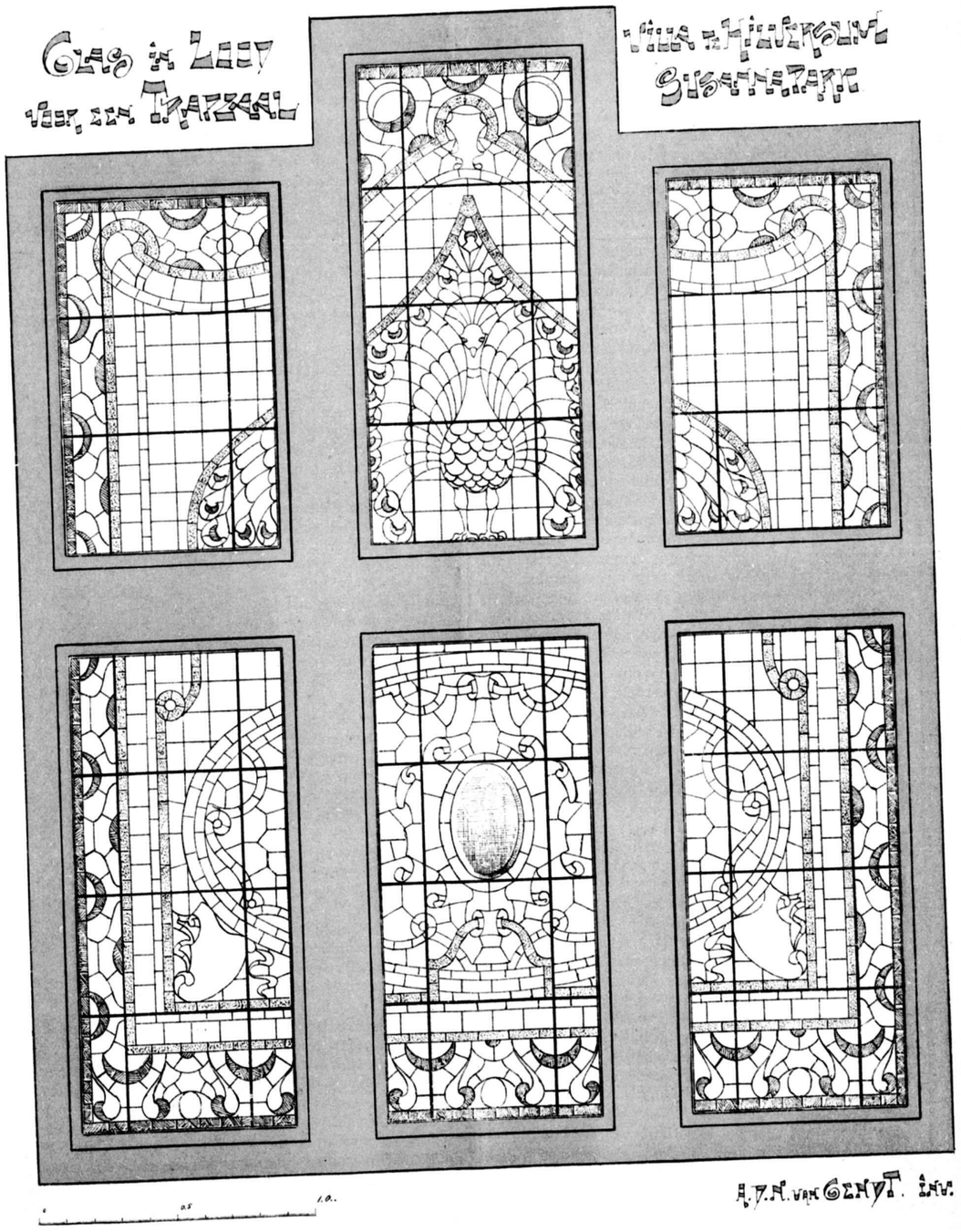

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

AFBEELDING IN KLEUR
PICTURE IN COLOR

Vermoedelijk zullen zoowel Durm als Penrose niet zonder angst den heer Magne (Lucien) aan den arbeid zien. Het is te hopen, dat zij het aan critiek niet zullen laten ontbreken.

BIJ DE PLAAT.

De glas-in-lood-vulling is aangebracht in een drielicht van het trappenhuis, tevens hall, van een villa te Hilversum, gebouwd voor den heer J. ter Meulen Jr. te Amsterdam.

Het geheel is in zeer lichte kleuren uitgevoerd; alleen de buitenrand is in groen en rood afwisselend.

Het groote fond is zeer lichtbruin, terwijl daarin de banden een weinig gedicteerd zijn door een goudgele kleur. De pauw als hoofdmotief is geheel wit gehouden, met uitzondering van de oogen en de harten der veeren, welke hetzelfde rood als dat in den buitenrand vertoonen.

Het centrum van de onderramen is een ovaalvormig spiegelglas met geslepen rand.

Het geheel is uitgevoerd door den heer G. Hawinkels te Swalmen, onder directie der heeren A. L. van Gendt en J. G. van Gendt ALzn. te Amsterdam, architecten van bovengenoemde villa.

UIT AMSTERDAM.

Het is nog niet zoo heel lang geleden, dat in dit blad critiek werd uitgeoefend op de wijze, waarop de gemeente Amsterdam haar georganiseerde afdeeling Openbare Werken van personeel voorziet. De aanleiding was een advertentie in de dagbladen, waarbij op een minimaal loon, opzichter-teekenaars gevraagd werden. Dit personeel was bestemd voor de nieuwopgerichte onderafdeeling „Onderhoudswerken," die thans, naar het Rotterdamsche voorbeeld in sectiën verdeeld, heeft te zorgen dat alle gemeente-eigendommen bij voortduring in goeden staat blijven verkeeren.

Wandelaars, die in den laatsten tijd de voormalige Ooster- of Wester-begraafplaatsen voorbijgingen, of die wellicht aan dierbare afgestorvenen eerbied wilden bewijzen, zullen geërgerd of bedroefd zijn geweest, toen zij boven den ingang der doodenakkers „Publieke Werken" hebben gelezen. Grappenmakers, en die zijn er steeds, ook al geldt het de treurigste onderwerpen, zullen gevraagd hebben, of de Publieke Werken nu reeds op het kerkhof lagen. Karakteristiek voor den geest des tijds mag het heeten om, nadat de laatste rouwbedrijvenden vertrokken zijn, de begraafplaatsgebouwen onmiddellijk te „utiliseeren." Ja, ik geloof, dat als de wet niet verbood, om het terrein der doodenakkers eer dertig jaren verstreken zijn om te woelen, het practische gemeentebestuur reeds lang den boel geheel had opgeruimd.

Enfin, de woorden „Publieke Werken" duiden aan, dat daar het hoofd eener onderhoudssectie zijn bureau heeft. „Memento mori" is het voor hem den geheelen dag, zoogoed als voor den kluizenaar van Frankendaal, die zich nu in het Stedelijk Museum moet bevinden.

Nu staat er boven de opzichters, die als sectiehoofden fungeeren, een practisch man, bij wien de behandeling der duizende kleinigheden, waaruit alle onderhoudswerk bestaat, zeker in goede handen is. Die man heeft hulp noodig, dat is begrijpelijk. Men zal hem die verschaffen en daarom plaatst het Dagelijksch Bestuur een annonce in de bladen. Alles best. Doch nu komt pas het fraaie. Er wordt *niet* gevraagd iemand met ondervinding van onderhoudswerken, ook zelfs niet iemand van practische vorming, bij een dergelijken tak van dienst een eerst vereischte, maar.... iemand met een diploma van Ingenieur, verkregen na volbrachte studie aan de Polytechnische School te Delft. En zóó weinig hecht men eraan, de sollicitanten te leeren kennen, dat hen uitdrukkelijk verzocht wordt zich *niet* aan te melden, maar alleen hunne „stukken" in te zenden.

Aan liefhebbers zal het wis niet ontbreken. Het salaris van *f* 2000 is wel niet vorstelijk, maar er loopen zoo velen rond, die geen baantje kunnen krijgen en toch een diploma in den zak hebben. Ook is het geen hartverheffende bezigheid om te moeten nagaan of hier een pan is afgewaaid, ginds een riool moet worden „ontstopt", elders weer „schade gevaren" is, en wat er al zoo meer bij onderhoud voorkomt, maar men is dan toch iets!

PRIJSVRAGEN

CENTRAAL TELEPHOONBUREAU.

De Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Leiden, schrijft de volgende prijsvraag uit voor het maken van een ontwerp voor een centraal-telephoonbureau in eene groote provinciestad.

Er wordt verondersteld dat het gebouw zal zijn een hoekperceel, geplaatst aan een plein of ruime straten. Het moet bevatten:

a. Onderverdieping: hoogte ± 2.50 meter, met vloer gelijkstraats waarin: hoofdingang, publiek telephoonlokaal en trappen naar de bovenverdiepingen. Voorts magazijn, bergplaats voor gereedschappen en kelder voor centrale verwarming; laatstgenoemde lokalen bekomen een afzonderlijken ingang.

b. Eerste verdieping: hoog ± 3.50 meter. Directiekamer, administratiebureau, woning voor den hoofdbeambte, die ook voor een deel op de volgende verdieping kan worden gebracht.

c. Tweede verdieping: seinzaal, nachtverblijf voor den telephonist.

d. Derde verdieping: splitsing- en meetkamer.

e. Vierde verdieping: gelegenheid voor het opnemen der draden, ten minste 18 meter boven de straat.

Verlangd worden:

a. De plattegronden van al de verdiepingen met ingeschreven bestemming der lokalen.

b. De gevels aan de openbare straat.

c. Zooveel doorsneden als voor eene goede beoordeeling noodig zijn; *a*, *b*, *c*, op een schaal van 1 à 100.

d. Een geveldetail op 1 à 20.

De behandeling der teekeningen wordt vrijgelaten.

Er worden twee prijzen uitgeloofd:

Voor het best ingekomen antwoord eene som van veertig gulden en het getuigschrift der Vereeniging.

Voor het daarop volgend antwoord eene som van vijftien gulden.

Indien naar het oordeel der Jury de ingekomen antwoorden voor de uitgeloofde prijzen niet in aanmerking komen of geen uitspraak kan gedaan worden omtrent den voorrang van een of meer antwoorden, wordt het recht voorbehouden, tot gedeeltelijke toekenning of tot verdeeling der uitgeloofde geldsom.

De ten volle bekroonde antwoorden worden eigendom van de Vereeniging.

De antwoorden worden ingewacht vóór of op den 15n Maart a. s. bij den 1e-Secretaris der Vereeniging, den heer Fred. A. Wempe, Nieuwsteeg 12, gemerkt met een motto en vergezeld van een verzegelden naambrief, waarop van buiten hetzelfde motto voorkomt en tevens een correspondentie-adres.

De mededinging is opengesteld voor alle Nederlandsche bouwkundigen.

De Jury zal bestaan uit de heeren W. C. Mulder, G. van Driel en P. M. J. van Oerle.

Deze Commissie brengt schriftelijk een met redenen omkleed rapport over ieder ingekomen antwoord uit.

De ontwerpen zullen in het openbaar worden tentoongesteld.

Namens het Bestuur der Vereeniging voornoemd,
C. R. VAN RUYVEN, *Voorzitter.*
FRED. A. WEMPE, *1e Secretaris.*

HAAGSCHE BOUWGROND-MAATSCHAPPIJ DUINOORD.

Het is aan twijfel onderhevig of de bepalingen van het programma voor den wedstrijd, door de Maatschappij Duinoord in 1892 uitgeschreven, bij het onlangs toekennen van prijzen en premiën in het oog zijn gehouden. Raadpleegt men het nommer van 19 September 1892, waarin het programma werd opgenomen, dan trekt de volgende zinsmede de aandacht:

„De beoordeeling heeft plaats, zoodra voor eene „rubriek 25 mededingende bouwwerken zijn inge„schreven en die bouwwerken op de terreinen van „de Maatschappij zijn voltooid."

Het is een feit dat voor de beide rubrieken, architecten en bouwondernemers, minder dan 25 medewerkers hebben deelgenomen. Krachtens den duidelijken tekst van het programma, was de tijd voor het doen der beoordeeling nog niet aangebroken, en al kunnen de mededingers zich uit dien hoofde niet beklagen, zouden anderen, die zich nog niet hebben aangemeld of op de voltooiing hunner werken wachten, bezwaren kunnen inbrengen.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Naar aanleiding van het ingezonden stuk, voorkomende in „De Opmerker", „Het Werktuigkundig Weekblad", „De Ingenieur", „Vademecum der Bouwvakken", en andere vakbladen, van omstreeks 5 September l.l., betreffende de „Technische Vakvereeniging", was het, dat ook te Utrecht de wenschelijkheid eener eventueel op te richten afdeeling dier Vereeniging werd gevoeld.

Om daartoe te geraken, vormde zich een voorloopig comité, bestaande uit de heeren Adr. Koopman Wz., D A. Willemsen Jr. en W. Voorbroot, allen bouwkundig opzichter hier ter stede, welke zich respectieveljk als voorzitter, 1ste en 2de secretaris daarvoor beijverden.

Op initiatief dezer heeren werd den 2den December l.l., in de bovenzaal van het „Nieuw Hollandsch Koffiehuis" alhier, eene algemeene vergadering belegd, waarbij de voorzitter en 1ste secretaris van het hoofdbestuur, de heeren B. W. C. Emons en P. Schotel, door hunne tegenwoordigheid van hunne belangstelling getuigden.

Al werden niet alle verzonden circulaires door een persoonlijk bezoek beantwoord, toch bewees de presentielijst, dat ook te Utrecht mannen gevonden worden, die aan het aloude spreekwoord: „Eendracht maakt macht", in de technische wereld eene adhesiebetuiging toekennen.

Nadat de voorzitter van het comité de aanwezige heeren door een kort openingswoord had verwelkomd, en zijne tevredenheid, over hunne van belangstelling getuigende tegenwoordigheid had uitgesproken, stelde spreker den Voorzitter en 1e Secretaris van het hoofdbestuur voor, dezen heeren verzoekende, het doel en de strekking der reeds met vrucht werkende „Technische Vakvereeniging" uiteen te zetten.

In breede trekken gaven sprekers een overzicht van de werkzaamheden der bestaande afdeelingen, hunnen bloei sedert hun kort bestaan, en vervolgens het reeds behaalde succes; op grond waarvan zij de wenschelijkheid uitspraken van eene zoo mogelijke algemeene toetreding van hen, die deze vereeniging kunnen steunen.

Hierop volgde een gezellig debat, vele vragen werden gedaan en beantwoord, waarna door de meerderheid het verlangen werd te kennen gegeven, ook hier ter stede eene afdeeling te vestigen.

Het comité achtte het daarna gewenscht, eene lijst ter onderteekening aan te bieden, waarbij elk onderteekenaar zich als lid der op te richten afdeeling zou verbinden.

Het resultaat dezer poging was voor de vertegenwoordigers van het Hoofdbestuur en comité bevredigend, een aantal der aanwezigen traden toe als lid, zoodat, bij monde van den voorzitter van het hoofdbestuur, de afdeeling „Utrecht" voor gevestigd werd verklaard.

Wegens het vergevorderd uur, kon een definitief bestuur niet worden gekozen, zoodat op voorstel van een der leden, het comité als voorloopig bestuur bij acclamatie werd verzocht, als zoodanig hunne werkzaamheden tot eene volgende vergadering voort te zetten.

Hierna werd de vergadering gesloten.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van De Opmerker.

Toen ik den aanhef las van het hoofdartikel in no. 49 van 5 Dec. jl., „Renaissance": „Het is tegenwoordig mode met een „zekere minachting op de Renaissance neder te zien" enz., herinnerde ik mij onlangs in de „Revue des deux mondes" — 1 Oct. 1896 — het volgende gelezen te hebben:

„Carnets de voyage écrits par M. *Faine* au cours des tournées „qu'il fit de 1863 à 1866 comme examinateur d'admission pour „l'Ecole de Saint Cyr".

„(Promenades dans Toulouse)".

„Monsr. B. nous montre plusieurs maisons anciennes bien con„servées:

„l'hôtel d'Assédat, bâti pour Marguerite de Valois, l'hôtel des „Cariatides, bâti par Bachelier sous Francois Ir, d'autres encore „tout charmants. Ce style de la Renaissance, ces fénêtres enca„drées de fruits, de fleurs, d'enfants nus, de satyres, de torses „de femmes, ce gout pour la nature florissante, ce sentiment de „l'ornementation riche et vivante, font un plaisir extrême. Il n'y „a eu d'artistes que dans ce temps là; nous sommes des bour„geois archéologues. Comme à côté de cela toutes nos constructions „modernes, nos rues de Richelieu sont plates! Comme le Louvre „et la place de la Concorde ne semblent plus que des décorations „d'Opéra!"

„Ces maisons ont une terasse sur le devant avec des verdures, „des vignes, des glycines pendantes; les chevelures vertes mon„tent parfois jusqu' au premier étage. Il y a des figures, des corps „en mouvement au dessus des portes, dans les coins; les façades „sont peuplées: rien de plat; aucune philosophie allégorique et „pédante comme aujourdhui. Les gens de la Renaissance aimaient „à voir des êtres bien portants et vivants; ils se rejouissaient de „la vie."

Met de mededeeling van het bovenstaande heb ik geen ander doel dan mijn adhesie te betuigen met voornoemd hoofdartikel, en kan ik dus volstaan, te meer omdat ik slechts een leek ben, met mij te noemen

uw bestendige lezer.

Middelburg, 7 December 1896.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. In een vergadering, geleid door het bestuur van Arti et Industriae, werd door den voorzitter, den heer J. J. van Nieukerken, de commissie geïnstalleerd, die door voornoemde vereeniging werd uitgenoodigd om plannen te beramen tot het houden van een tentoonstelling van openbare versieringen, bij gelegenheid van vroegere feesten zoo in ons land als in het buitenland gehouden, en tot het uitschrijven van prijsvragen voor ontwerpen van straat- en gevelversieringen, een en ander in verband met de feesten, die in het inhuldigingsjaar 1898 waarschijnlijk ook in de residentie zullen worden gehouden

Nadat het denkbeeld door den heer Van Nieukerken in breede trekken was geschetst, werd overgegaan tot het samenstellen van een bureau, dat van gedachten zal wisselen over de uitvoerbaarheid van een bepaald plan.

Leden van het comité zijn de heeren: Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié, J. J. van Nieukerken, P. du Rieu Fzn., P. A. J. Baron de Smeth van Alphen en Mr. W. J. Snouck Hurgronje; tot eere-voorzitter werd benoemd Jhr. Mr. V. de Stuers.

ENKHUIZEN. De aannemer van het bouwen van 48 arbeiderswoningen met opzichterswoning voor rekening van het Snouck van Loosenfonds alhier, heeft het werk, dat voor f 310,000 was aangenomen, gestaakt. Naar men zegt, zal het werk voor rekening der directie van genoemd fonds worden voortgezet.

PERSONALIA.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is de heer J. Gonlag te Beverwijk benoemd tot buitengewoon opzichter bij de werken van het Noordzeekanaal te Velzen.

— De heer Van Hasselt, gedelegeerd lid van den raad van administratie der Hollandsche Spoorwegmaatschappij, is door den Koning van Pruisen benoemd tot ridder 2e kl. in de orde van den Rooden Adelaar.

— In Ned.-Indië is belast met de waarneming der betrekking van inspecteur 2e kl. voor het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen, de inspecteur 3e kl. A. *N.* van Meerten.

— De Raad van commissarissen van de Nederlandsche Tramwegmaatschappij heeft, tot voorloopig plaatsvervanger van wijlen den heer J. W. Stous Sloot, als lid van dien raad aangewezen den heer A. P. M. Kapteyn, ingenieur bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen te Utrecht.

Genoemde raad benoemde tot hoofdopzichter den heer Bakker, thans opzichter dier Maatschappij.

— Tot opzichter, tevens secretaris, over den kunstweg Bergum—Heerenveen is benoemd de heer R. Van Zinderen Bakker, te Kortezwaag, wethouder der gemeente Opsterland, lid der Prov. Staten van Friesland.

— Te Soerabaja is 8 dezer overleden de heer K. H. Schüssler, hoofdambtenaar bij de Staatsspoorwegen in Nederl.-Indië.

— De heer D. Veilbrief te Leiden is benoemd tot gemeenteopzichter te Sassenheim, op eene jaarwedde van f 100 en 5 pCt. van hetgeen meer dan f 1000 per jaar verwerkt wordt.

— De heer G. A. R. Beekveld, tijdelijk onderopzichter 2e kl. bij de exploitatie der Staatsspoorwegen op Java, is op verzoek eervol ontslagen uit zijne betrekking.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter 1e kl. van den prov. waterst. in Zeeland, te Kolijnsplaat. Jaarwedde f 1400. Adres vóór 15 Dec. aan het gewestelijk bestuur te Middelburg.

— Bouwkundig teekenaar, bekend met bureauwerk, om later als opzichter over een werk te kunnen fungeeren. Adres den arch. J. H. Tonnaer te Delft. (*Zie advert. in no.* 49.)

— Inspecteur voor de bouwpolitie te Gouda. Jaarwedde f 600. Inl. bij den gemeentebouwm. (*Zie advert. in dit no.*)

— Klerk-teekenaar 3e kl. bij het gemeente-bouwtoezicht te Amsterdam. Jaarwedde f 800. Leeftijd niet hooger dan 25 jaren. Adres vóór 25 Dec. aan den inspecteur van het bouwtoezicht, Stadhuis kamer no. 98.

— Adjunct-ingenieur bij den dienst der publieke werken te Amsterdam (onderhoudswerken). Jaarwedde f 2000 à f 3500. Vereischte is het diploma van ing. van de Pol. school te Delft. Adres vóór 25 Dec. aan den directeur der publieke werken.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een practisch ervaren bouwkundig opzichter, van goede getuigschriften voorzien, door afloop der werkzaamheden buiten betrekking, zag zich weder gaarne geplaatst. Adres onder no. 21 bureau dezes. (1)

Bouwkundig Genootschap
te 's GRAVENHAGE.

BOUWKUNDIGE KUNSTBESCHOUWING op **18 Dec. e. k.**, in **„PULCHRI-STUDIO"**, *Prinsegracht 57*

Toegang op vertoon van het bewijs van lidmaatschap.

HET BESTUUR.

Gevraagd een Inspecteur

voor de **Bouwpolitie te Gouda.** Jaarwedde **f 600.**

Inlichtingen worden gegeven door den Gemeente-Bouwmeester.

A. W. SABEL.
Zaandam.
FABRIKANT van **Lederen Drijfriemen, Machine- en Cilinder-Olliën.** Handel in Katoenen **balata-Kameelharen, Riemen** enz
Vraag prijsopgaar.

W. Washington Taylor & Co.
Nieuwe Haven 162, ROTTERDAM.
Adres voor: **GOEDKOOPSTE**
Rijwielen, Brandkasten, Schrijfmachines en andere Amerikaansche Artikelen.

TE KOOP

mede op grondrente, in de onmiddellijke nabijheid van *'s-Gravenhage*, **ongeveer 45,000 cA. BOUWGROND** geheel of gedeeltelijk, met een zich daarop bevindend **BUITENVERBLIJF.** Het BUITENVERBLIJF, zeer geschikt voor Kostschool of Pensionaat, is ook afzonderlijk **TE HUUR**, met een gedeelte van den **TUIN.**

Door de ligging van het terrein aan goed vaarwater, is de grond o. m. uitmuntend geschikt voor de stichting van fabrieken.

Franco aanvrage bij den Architect K. STOFFELS, *Prins Hendrikstraat 30a* te 's-Gravenhage.

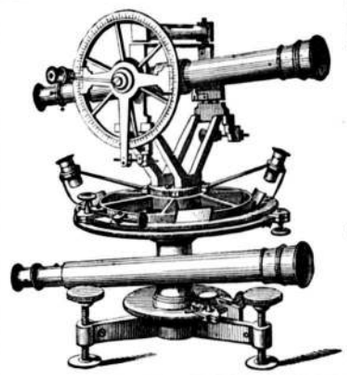

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Harden en Halfharden
STEEN
VAN
LA FORÊT DE MORLEY
levert voordeelig bewerkt
ARMAND VAN WYLICK,
Namur.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS DER Gemeente *ARNHEM*, zullen ***Donderdag 17 December 1896***, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

BESTEK N°. 20.

De levering van gegoten ijzeraan: 275 rioolluiken en 1000 syphons met luikjes in twee perceelen.

Inlichtingen: alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur aan het bureau Gemeentewerken in de *Kadestraat;* bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 4 teekeningen à f 1 per stel verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

FRANS OOMEN
OOSTERHOUT
STOOMPOTTENBAKKERIJ

AANBESTEDING

Op ***Dinsdag den 22 December e.k.*** des namiddags 4 uur *M. E. T.*, zal door de DIRECTIE der WESTFÄLISCHE BAUMWOLLSPINNEREI (voorheen J. STROINK & Co.) te *Gronau*, in het Hotel VORSPEL aldaar worden aanbesteed:

Het vergrooten harer SPINNERIJ, het bouwen van KANTOREN, MACHINEKAMER en verdere werken aan hare bestaande Fabriek.

BESTEK EN TEEKENINGEN zijn van af Donderdag den 10 December à f 12,00 per stel ten kantore van den Architect verkrijgbaar en worden op den dag der Besteding tegen f 10,00 van de inschrijvers terug genomen.

AANWIJZING op den dag der Besteding des namiddags 1 uur *M. E. T.*

Nadere INLICHTINGEN geeft

G. BELTMAN A.Gzn.,
Architect.

ENSCHEDE, den 5 December 1896.

Openbare

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der gemeente *Utrecht*, zijn voornemens op **Zaterdag den 19**den **December 1896**, des namiddags te 1½ uur in het openbaar ten Stadhuize

aan te besteden:

1°. **Het éénjarig onderhoud over 1897 van de Sluis en daarbij behoorende werken te Vreeswijk.**

2°. **Idem, idem, van den Straatweg met bijbehoorende werken van Utrecht naar Vreeswijk.**

3°. **Idem, idem, van de Sluis te Nieuwersluis en het Jaagpad van daar tot Hinderdam.**

4°. **Idem, idem, van het Jaagpad met bijbehoorende werken van Utrecht tot Klein-Jaunenbrug nabij Woerden.**

5°. **Het leveren van de onderstaande materialen, enz. ten dienste der openbare gemeentewerken, als:**

Utrechtsche-, IJssel- en Waalstraatklinkers, Utr. Klinkers, *(Drielingen)*, Utr Metselsteen, Kalk, Tras en Portland-Cement, Lekzand, Heidezand, Hardsteenen Trottoirbanden en Roosterramen met ijzeren rooster, Grenen-, Vuren-, Dennen-, Eiken- en Beukenhout, Verfwaren, Olie en Petroleum, Glas, IJzer, IJzerkramerijen en Gereedschap, Dakpannen, Tegels en Touw.

De bestekken en voorwaarden liggen van den 8sten December e.k. af ter inzage aan het Bureau der Gemeentewerken, Achter Klarenburg en zijn dan ook aldaar, zoomede ten Stadhuize *(Afdeeling Financiën)* en bij de boekhandelaren VAN TERVEEN en ZOON verkrijgbaar gesteld tegen betaling van **ƒ 0.25** per exemplaar, afgehaald, en van **ƒ 0.28** voor franco toezending.

Monsters en modellen voor de te leveren materialen zijn te bezichtigen en verdere inlichtingen te bekomen aan bovengenoemd bureau op werkdagen van 9—12 ure voormiddags

Utrecht, 7 December 1896.

De Secretaris der Gemeente Utrecht
J. BOOL.

HELD's Patentlicht

kost slechts met brander, kousje en glas, verzendbaar, compleet ƒ 1.—.

Kousjes om in den zak mede te nemen 40 cent.

Verzendbaar naar alle plaatsen.

AANBESTEDING

De DIRECTEUREN der LEVENSVERZEKERING-MAATSCHAPPIJ „DORDRECHT" te *Dordrecht*, zijn voornemens

aan te besteden:

Het bouwen van 34 HEERENHUIZEN, 68 BENEDEN- en BOVENHUIZEN en 7 dubbele ARBEIDERSWONINGEN, alles met bijbehoorende werken, als terreinophooging, aanleg van straten, schoeiingen enz. op het terrein genaamd *„Rozenhof"* te Dordrecht.

De teekeningen, monsters van materialen enz. liggen van *1 tot 23 December 1896* ter inzage in het lokaal van den Heer VAN DER HORST, Groenmarkt te *Dordrecht*, alwaar alsdan inlichtingen gegeven worden door de Architecten P. A. WEELDENBURG, van *Rotterdam*, en H. A. KORTHALS, van *Dordrecht*.

Aanwijzing op 19 December des voormiddags 11 en namiddags 1 uur.

De **aanbesteding** zal geschieden in verschillende af dan niet gecombineerde perceelen en *en-bloc* op **Donderdag 24 December** e.k. 's namiddags 2 uur in het lokaal van den heer VAN DER HORST.

Op gemelden dag moeten de inschrijvingsbiljetten tusschen 9 en 12 uur worden ingeleverd aan het bureau der Levensverzekering-Maatschappij *DORDRECHT*.

Het bestek met 11 bladen is na 30 November 1896 verkrijgbaar à **ƒ 10.**— per Stel aan het bureau der *Levensverzekering-Maatschappij „DORDRECHT"*.

SIMPLEX SIMPLEX
RIJWIELEN.
Bakkerstraat 52, ARNHEM.

In voorraad de **Modellen 1896** en de **nieuwste Onderdeelen.** Prijscouranten gratis verkrijgbaar. Degelijke inrichting voor reparatiën.

Openbare

AANBESTEDING.

Door HEEREN REGENTEN der „VAN CAPPELLEN-STICHTING" te *CAPPELLE aan den IJSSEL* zal op ***Donderdag 24 December 1896***, des voormiddags 11 uren, in het openbaar worden **aanbesteed:**

Het bouwen van een Gesticht, tot huisvesting van bejaarde lieden te Cappelle aan den IJssel.

Aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Vrijdag 18 December a. s.*, des voormiddags 11 uren.

BESTEK en TEEKENINGEN zijn voor den prijs van **ƒ 1.50** per stel, op franco aanvrage, verkrijgbaar ter drukkerij J. DE JONG, Wijnstraat 34 te Rotterdam.

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, ***Herkplein***, hoek *Prinsestraat* — Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein--Rotterdam, Zuidblaak 50--Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

Gebr. K. & H. MEURS,
in alle **Hardsteenen en Marmerwerken, Grafmonumenten en Grafzerken.**
Woonplaats: *Rustenburgerstraat* 80.
Werkplaats: *Kuiperstraat* 45. N.-AMSTEL.

GRANIET.
J. H. P. JANSE,
Marnixstraat 364
AMSTERDAM.

J. J. BROEK, — 's-Gravenhage, KRAIJENHOFSTRAAT 37.
AUTOGRAFIE-LITHOGRAFIE.

ATELIER voor het Teekenen en Reproduceeren van Plans, Technische Teekeningen, Landkaarten, enz. — **LICHTDRUK-INRICHTING.**

CRAMER ELSENBURG & C°.,
Hofleveranciers,
AMSTERDAM.
Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.
Centraalverwarming door heete lucht.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°51 — ZATERDAG, 19 Dec. 1896

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15.

BERICHT.

Wegens het KERSTFEEST op Vrijdag en Zaterdag a. s. wordt het volgend nommer van *De Opmerker* in den avond van Donderdag 24 December afgedrukt.

DE ZEGEPRALENDE VECHT.

Onder de talrijke prachtwerken, in het begin der vorige eeuw uitgegeven met bedoeling de meest in trek zijnde landstreken door woord en beeld te verheerlijken, is de foliant, wiens titel wij hierboven afschrijven, zeker niet de minste.

Op zwaar Hollandsch papier met een fraaie letter gedrukt en van koperplaten, waaraan de meeste zorg besteed is, voorzien, moet een boek als dit, in onzen tijd, die weer meer oog begint te krijgen voor de kunst van den drukker, alleen reeds als technisch voortbrengsel belangrijk wezen.

De tekst moge, uit een oogpunt van letterkunde beschouwd, weinig aantrekkelijks hebben, hij is toch wel belangrijk als een bijdrage tot de kennis van het leven onzer voorvaderen, nu haast tweehonderd jaar geleden.

Naar de gewoonte van dien tijd gaat een titelplaat aan den tekst vooraf; zij is geteekend door A. de Lairesse, een zoon van den bekenden meester en gegraveerd door A. van der Laan. Natuurlijk zijn op deze prent de goden van den Olympus niet vergeten. Opdat er geen twijfel aan de beteekenis zou bestaan, heeft Claas Bruin die in een gedicht verklaard.

De *Vechtstroom* duikt in 't lommer met haar lis
En kruik, terwijl het zwaantje zonder zorgen
Zich zelf vermaakt daar ieder vrolijk is.
De *Jacht-godin* houd niets in 't hert verborgen
Voor *Landbouw* en belooft diens akkervrucht
En weiden in het jagen te verschoonen.
Apollo komt, met een gezwinde vlugt,
Zich aan de *Graan- en Vruchtgodin* vertoonen,
Wie hij, en ook der *Wetenschap*, gebiedt
Deez stroom op hun banketten steeds t'onthalen,
Naardien hij haar voor rampen en verdriet
Beschermen wil door zijn verkwikbre stralen.
Int midden staat een Eer-zuil opgerecht
Met een geschrift, om d'inhoud klaar t'ontdekken
Tot roem en eer der nooitvolprezen *Vecht*,
En wapens van nabijgelegen Vlekken
En Steden, daar de vreugd elk lieflijk streelt
Int Lentsaizoen, na vorst en stormgevaren.
De Mijterstad is in 't verschiet verbeeld
Met Muiden, daar dees' Vliet stort in de baaren.

Men ziet, Claas Bruin, ofschoon geen halve eeuw na Vondel levende, is niets dan een armzalig rijmelaar. De plaat is goed geteekend, doch de academische naaktfiguren zijn wel wat droog en zinledig. Door enkele partijen te etsen, heeft Van der Laan veel effect weten te bereiken. In deftig Latijn staat op de „eerzuil" „Vechtae fundis, villis, praetoriis, atque priscis arcibus triumphantis, tabula exquisitissima edita a Nic Vischeri Vidua cum Privilegio Ordin. Holl. et West Fris".

Op een volgend blad vindt men den titel nog eens, nu in het Nederlandsch en in het Fransch, met het onderschrift: „'t Amsteldam, bij de Wed. Nicolaus Visscher op den Dam in de Visser, MDCCXIX.

Dan komt de eigenlijke tekst, onderteekend door Andries de Leth, Amsteldam 1 Decemb. des jaars 1718. Het slot daarvan luidt: „Dit is, Mijn Heeren (Liefhebberen van het Vecht-Leven) al het geene in dit werk door Dan. Stopendaal verkoosen, geteekend en uitgevoerd, word begreepen. Dit is het, dat niet alleenlijk voor die de Vechtstroom op de opgemelde Landhoeven bewoonen maar ook voor de nagebuiren en vreemdelingen, die bij zomerzaisoen hier een plaisierigh oogvermaak willen genieten, zoo nut als aangenaam:

en dat wel, eer zij de Vecht gesien hebben, bequaam om hen herwaarts aan te lokken, en naderhand mede dienstigh om nog langen tijd de geheugnis van het genootene gesicht in hunne binnenkameren te bewaaren." Men ziet dat, terwijl de spelling van Claas Bruin vrij wel met de tegenwoordige overeenkomt, Andries de Leth zich nog meer aan die der 17e eeuw houdt, om deze reclame voor de Vecht te schrijven, die veel overeenkomst heeft met de aanprijzingen, die in onzen tijd van de „Vereenigingen tot bevordering van het vreemdelingen-verkeer" plegen uit te gaan. Misschien hebben wel de voornaamste kasteleins op het werk ingeteekend en wordt daardoor de reclame verklaard; want den grooten heeren, die de buitenplaatsen bewoonden, was het onverschillig, of het publiek aan de Vecht kwam of niet.

Doch ook aan hen heeft de schrijver gedacht als hij vervolgt: „Dit is het ook, dat als tot een modell en voorbeeld kan verstrekken, aan soodanige *Heerschappen* als souden sijn genegen hunne Plantagiën te veranderen, of liever een nieuwe stand te kiesen: sijnde hier te vinden de cierlijkste en vermaaklijkste concepten of uitvindingen van *Jan* en *Samuel van Staden*, *Steven Venakool*, *Simon Schijnvoet* en *Jacob Marot;* alle ervarene en alom befaamde *Architekten* en meesters van plantagiën konstigh aan te leggen".

Hier worden dus de aanzienlijken uitgenoodigd, voor zoover zij nog geen buitenplaatsen aan de Vecht mochten hebben, er een te koopen. Jammer is het dat Andries de Leth niet vermeldt, welke buitenplaatsen naar de ontwerpen der genoemde architecten en tuinkunstenaars zijn aangelegd; vermoedelijk heeft hij het niet geweten! Ook overigens geeft de tekst van betrekkelijk geringe kennis blijk; de oppervlakkigheid wordt door een schijnvertoon van geleerdheid kwalijk verborgen.

Reeds de aanhef is karakteristiek. „De Schilderkonst is: een kleurige uitvoering van een aangenaam denkbeeld aan den Sterveling te geven van saaken, die hij nooit heeft gesien, of niet altijd heeft konnen beschouwen. Soodanige sijn de verbeeldingen van enkele Troniën, geheele Beelden van Menschen of Beesten, vermaakelijke Landgesichten, bestaande in een korstige zaamenschakeling van Bergen en Bosschen, Hoogtens en Vlaktens, Zeestranden en Rievieren, Lusthuysen en Buitenplaatsen, ernstige of boertige Geselschappen, Oude of Nieuwe Geschiedenissen, raakende Staat of Oorlog, geweldige Belegeringen, verwoede Veldslagen, schrikkelijke Scheepsgevechten, prachtige Inhaalingen en eindlijk het Kroonen, Trouwen en gravewaart draagen van uitmuntende Hoofd-Personaagiën. Maar, naademaal nu soodanig een uitwerksel van de gemelde Schilderkonst alleenlijk moest blijven bij eenen besitter, en aan anderen ook de naastgelegenen, niet konde medegedeeld worden, soo heeft de geestrijke Plaatsnijerij, met de Naald of het Graveerijser, konstelijk dat gebrek ondersteund; seeker uitgevoerd voorwerp op papier afdrukkende, en alom den geheelen Aardkloot over versendende. Nu is alleen ons oogwit, uit de bovengenoemde Voorwerpen de Landgesichten uit te knippen, en wel bijsonderlijk de Lusthuysen en Buiten-Plaatsen; van welke die van den Ouden Tijd gantslijk niet afkeerigh sijn geweest. Immers sijn hier af volslaage getuygen de ruyme Lusthoven van Lucullus en Sallustius, de nette Landhoeven van Cicero, Vatia, Caesar & C., ontrent de steden Tibur, Tusculum, Cumae, Misenum & C. Doch, dit ter sijden af: laat ons slechts keeren tot de hedendaagsche Lusthuysen en Buitenplaatsen, soowel Vorstelijke, gelijk daar reeds door fijne konstplaaten sijn gemeen gemaakt; Fontaine-Beleau, Versaljes & C. van Vrankrijk; Windsor, Hamptoncourt & C. van Engeland; het Loo, Hondslaarsdijk, Dieren & C. van het Vrije Nederland. Soowel Vorstelijke, seg ik, als mede van mindere, doch vermoogende Standpersoonen; te weeten het Huys te Voorst, Roosendaal, Seyst, Heemstede, Gunterstein, S. Annaland, Duinrell, Sorgvliet & C., alle meest uit de konstwinkel van den Hr. Nic. Visscher te voorschijn gebracht".

Een fraai stukje proza is deze aanhef zeker niet. De definitie van de schilder- en graveerkunst geeft wel een eigenaardig kijkje op de vroeg-18e-eeuwsche opvatting, maar bijzonder belangwekkend zal niemand haar noemen. Ook de aanhalingen uit de Oudheid hebben weinig waarde; van belang is slechts de opsomming der lustverblijven, die in des schrijvers tijd als de meest vermaarde golden. Dat Fontainebleau nog vóór Versailles genoemd wordt, zou men niet verwachten. Het Loo, Honselaarsdijk en Dieren zijn de buitenplaatsen van den toen nog niet lang overleden Koning-Stadhouder Willem III. De prenten, die er nog van bestaan en waarop de schrijver zinspeelt, doen een aanleg in den trant van Le Nôtre zien. Bij de opsomming der particuliere buitenplaatsen komen er voor, die nu vrij wel vergeten zijn. Het huis te Voorst is nog bekend genoeg, ook Roozendaal bij Arnhem weet iedereen te liggen; de aanleg om het slot te Zeist verloochent nog thans zijn 18e-eeuwschen oorsprong niet. Moge er van het huis te Heemstede haast niets meer over wezen, de ruïnes worden toch om haar schilderachtigheid nog wel bezocht. Sorgvliet kent iedere Hagenaar, Gunterstein wordt nog altijd door een Van Collen bewoond. Maar waar zijn Sint Annaland en Duinrel?

Kan men van De Leth's tekst slechts weinig goeds zeggen, de prenten van Stopendaal zijn even uitvoerig als fraai bewerkt. Zij geven een ongemeen duidelijk beeld van de scheppingen der architecten Van Staden, Venakool, Schijnvoet en Marot. Wat in het bijzonder ieders werk is geweest, laat zich niet aanwijzen. Zooveel alleen is zeker, dat zij allen Le Nôtre's stijl navolgden.

Men vindt hier de regelen van den Franschman toegepast. De tuinen hebben geen hoog geboomte, doch slechts hagen; boomen van eenigen omvang komen alleen als achtergronden voor. Steeds is de aanleg zoo, dat men hem met één oogopslag uit het huis overzien kan en dat het terrein grooter schijnt dan in werkelijkheid. Aan de zijden vooral vindt men de hagen met opgaand geboomte daarachter.

Het huis heeft meest van achteren een terras of bordes, vanwaar men in den eigenlijken bloemtuin komt. Achter dezen bloemtuin is meest een vijver gemaakt, waarop lanen, door hagen gevormd uitkomen; zoowel vijver als lanen hebben streng symmetrische lijnen. De broderies of borduurwerken omgeven door lage buxus ziet men overal. Soms komen ook kommen met fonteinen of droge kommen, berceaux van latwerk en dergelijke voor.

Stopendaal begint zijn wandeling te Utrecht en komt dan het eerst aan den lusthof „de Sij-baalen, sijnde daaraf de ontwerper, besitter en bewooner de heer David van Mollem." Van de zijde der Vecht gezien, had deze buitenplaats weinig belangrijks. Het huis, vlak aan den weg gelegen, is zonder het minste sieraad, ja zelfs armoedig. Alleen de groote middenzaal, „van binnen door Gerardt Hoedt beschilderd," doet zich door een uitgebouwd venster, zooals men ze toen zoo gaarne had om op den weg te kunnen kijken, kennen.

Doch aan de tuinzijde is de indruk geheel anders. Rechthoekig op het huis ziet men daar de oranjerie gebouwd, die voor de symmetrie, aan de andere zijde door een blinden gevel herhaald schijnt te worden. In de as van het dus verkregen plein ligt de reeds genoemde groote zaal, die naar buiten door een statig bordes en een Dorische pilaster-architectuur is gedicteerd. Een groote vijver met fontein, door oranjeboomen in kuipen omgeven, is afgesloten door geschoren hagen, die den blik naar een laan en een tuinkoepel leiden.

Het stelsel van Le Nôtre is hier slechts ten deele toegepast. Veel vollediger vinden wij het in den aanleg van Hoogevecht, de lustplaats van den heer François Sweerts. Ook hier is het gebouw van weinig beteekenis; het is blijkbaar een dier zeer eenvoudige constructies, die Vingbooms en Post in de mode brachten. Maar de tuin is zeer rijk. Men ziet eerst den bloemtuin met zijn broderies, dan een kom met fontein, door beelden en obelisk-vormige buxus omgeven. Op de kom volgt een terras en een zoogenaamd kabinet, door halfcirkelvormige geschoren hagen besloten. Het kabinet is in het midden open en daardoor ziet men een soort van architectuur, die als achtergrond voor een beeld dient. De uitvoerigheid der prenten laat toe, alles tot in de kleinste bijzonderheden te bestudeeren.

Nog onaanzienlijker is het huis Otterspoor, de lustplaats van Jacob van Lennep. Op een hoek van het terrein geplaatst en blijkbaar oorspronkelijk niet veel meer dan een optrekje, leende het zich er niet toe, om als dat van Hoogevecht, waar het naast lag, tot middenpunt van den aanleg te dienen. Daarom werd de as van den tuin zuidwaarts verplaatst, zoodat de wandelaars langs de Vecht er een goed gezicht op hadden. De aanleg is wat rechtlijnig en daardoor stijf. Een kabinet, als rustieke architectuur behandeld, dient als afsluiting naar het oosten.

Otterspoor lag tusschen Hoogevecht en Gansenhoef, „het huijs van den heer Joan Elias Huydekooper, Schepen van Amsterdam, Heere van Maarsseveen." Dit laatste buiten is wel deftiger dan de hofstede van Jacob van Lennep, maar het schijnt toch niet geheel in overeenstemming met de hooge waardigheid van den bezitter. De tuin heeft een grooten vijver, met een kabinet daarachter.

Veel fraaier is de plaats van den heer Theodorus Boendermaker, nabij Breukelen, „tot noch toe met geen andere Naam als die van den Besitter bekend". Wijst die naam, zoo goed als die van Huydekooper op een zeer nederige afkomst, hij had voor de 18e-eeuwers toch een zeer patricischen klank. Te Amsterdam vooral bracht fortuin iemand spoedig tot aanzien.

De ligging van de plaats, die den heer Boendermaker behoorde, was eenigszins anders dan die der tot dusver besproken lusthoven. Bij Breukelen toch scheidde de weg zich van de rivier, en nu was de buitenplaats juist tusschen beiden. De tuinaanleg was met de as evenwijdig aan de rivier gemaakt, zoodat men, daar het huis zijn front naar het water keerde, uit de vensters van den zuidelijken zijgevel het fraaiste gezicht had. Het gebouw, ofschoon eenvoudig, is wel imposant. De middenpartij met haar rijk balkon en bekronend venster brengt de architectuur van sommige Amsterdamsche huizen in herinnering.

De tuinaanleg is in twee deelen gescheiden. Voor het huis ziet men een fontein, omgeven door broderiën van bloemen, en berceaux, die als achtergrond voor acht godenbeelden dienen. Terzijde van het huis zijn berceaux gemaakt, die een bijzonder groote kom met tal van fonteinen insluiten. Het terras aan de zuidzijde dier kom onderscheidt zich door zijn hoogte. Men moet hierbij in het oog houden, dat de terrassen gemaakt werden van de aarde, die uit de kommen was gegraven. Op het terras is een groot kabinet, dat, behalve uit hagen, ook uit een paar paviljoens van latten bestaat.

Als gewoonlijk is in het midden een decoratieve colonnade met een groep „de geschaakte Proserpijn" daartusschen geplaatst. Isaac Moucheron wordt vermeld als de schilder, die het huis gedecoreerd heeft.

„Gunterstein van den Heer Ferdinand van Collen, hoofdofficier van Amsterdam, Heere van Gunterstein en Tienhoven" wordt ons slechts in één prent vertoond. De architectuur herinnert aan de manier van Dorsman, de Dorische kroonlijst prijkt met het wapenschild van den bezitter. Het gebouw ligt geheel in het water. Van den tuinaanleg zien wij niets. De tekst vermeldt: „wel eer is het huys bij aankoop geweest een eigendom van den Hr. Pensionaris Jan van Oldenbarneveld; Ao 1672 deden het de moedwillige Fransche springen, na 't verbranden der huyzen Ruwiel en Nienrode, zoo dat het heden is een nieuw gebouw". Dorsman was toen de meest bekende architect, zoodat de mogelijkheid bestaat, dat wij hier een zijner werken zien.

Queeckhoven, dat noordwaarts van Breukelen lag, was van een eenvoudigen, doch imposanten aanleg, waarover menigeen zich zal verbazen, als hij leest, dat daar toen Monsr. Pierre Mannoury zijn kostschool hield. Dit zal wel een der deftigste instituten van dien tijd geweest zijn.

(*Slot in 't volgend nommer.*)

HET SCHRIKBEWIND.

In een Fransch blad vonden wij eenige beschouwingen over hedendaagsche kunsttoestanden. Als titel staat er boven „Het Schrikbewind"; al willen wij niet beweren, dat de toestanden hier-te-lande en in Frankrijk dezelfde zijn, er is toch genoeg overeenkomst, om een vertaling van sommige gedeelten ook voor onze lezers belangwekkend te doen zijn.

„Er is in den laatsten tijd een secte van revolutionnaire kunstenaars opgestaan, die als alle revolutionnairen, opperhoofden gekozen heeft, welke zij noodzaakt hen te volgen. Onder deze revolutionnairen vindt men allerlei menschen. Sommigen zijn ter goeder trouw; zij begaan de grootste dwaasheden met de sereniteit, die een gerust geweten geeft. Hunne hersenen zijn nu eenmaal niet anders. Maar de groote meerderheid wordt gevormd door de onmachtigen, de naijverigen en de nullen. Er zijn er zoo velen, die het niet kunnen uitstaan, dat iemand een werk maakt, dat zij ook hadden kunnen maken, maar waaraan zij, uit een aangeboren traagheid, nooit zijn begonnen.

„Weer anderen kennen niet de edele vreugde van het zuiver bewonderen; zij kunnen geen kunstwerk genieten, zonder dat hunne bewondering, die dikwijls weinig oprecht is en op losse gronden rust, gepaard gaat met een diepe verachting voor andere scheppingen. En dan is er, talrijker dan de andere groepen, de breede schaar van menschen met zwakke hersenen, menschen die het hart in de schoenen dragen, maar wier ijdelheid groot is. Deze personen, willen voor alles, „in de beweging" zijn; zij vragen niet of die beweging ook misschien niets anders is dan een noodelooze agitatie, of dat zij, ondanks haar vertoon van moderniteit, toch eigenlijk niets dan reactie mag heeten. Deze gevaarlijke dwazen maken de meeste drukte; zij gaan om „in de beweging" te

blijven, overal mede, ook zelfs op paden, die regelrecht op een afgrond uitloopen.

„Deze anarchisten in de kunst — men vindt ze onder de musici, de letterkundigen, de beeldhouwers, de schilders, ja zelfs onder de architecten — doen juist als de communemannen van 1871; maar zij zijn veel minder te verontschuldigen. Zij zijn niet talrijk, doch eensgezind in hun streven tot omverwerping van al wat bestaat; om dit doel te kunnen bereiken, bedwingen zij hun onderlingen naijver, laten zij de veeten, die hen verdeelen, rusten. Zij herkennen elkander aan enkele formules, soms schilderachtig, soms grappig; maar steeds zijn zij stoutmoedig. Leven maken is hun lust; daardoor weten zij, op behendige wijze, een minderheid te vormen, die de meerderheid naar hare pijpen doet dansen.

„In schouwburgen toonen zij luide hun bijval of afkeuring; maar meer nog trachten zij door artikelen in dag- of weekbladen het publiek de wet voor te schrijven. En dit gelukt hun maar al te wel, zoodat zij een schrikbewind in den waren zin des woords uitoefenen.

„Velen, zoo onder het publiek als onder de kunstenaars, wier werk omlaag gehaald wordt, zouden zich wel tegen dit schrikbewind willen verzetten, en zijn verontwaardigd over dit afbreken. Maar zij houden zich stil, hetzij door misplaatste bescheidenheid, of om niet voor stommeriken te worden aangezien. Ja er zijn er zelfs, die op het laatst gaan gelooven, dat zij wel domooren moeten zijn, omdat zij telkens en telkens door het schrikbewind daarvoor worden uitgemaakt."

Men ziet het, de toestanden in Frankrijk zijn niet malsch. De guillotine der critiek maakt er talrijke slachtoffers, zoo goed als in het laatst der vorige eeuw. Zoo min als toen, kan Holland nu iets anders doen dan de Franschen uit de verte na-apen. Werden Lodewijk XVI en Marie Antoinette onthoofd, de stadhouderlijke familie liet men op de bekende visscherspink kalm naar Engeland vertrekken. Onze revolutie was veel goedaardiger dan de Fransche; een eigenlijk schrikbewind hebben wij nooit gehad.

Ook onze hedendaagsche kunst-omwentelaars zijn makker dan de Fransche, en daardoor hebben zij nog niet zooveel invloed. Maar die invloed kan wassen en daarom is het nuttig, vóór het zoover komt, een waarschuwend woord te laten hooren.

R.-K. KERK EN PASTORIE VAN DE H. IGNATIUS PAROCHIE TE NIJMEGEN.

(*Met drie platen.*)

De bij dit nommer behoorende drie afbeeldingen zijn van de kerk en pastorie, gebouwd in de Molenstraat te Nijmegen. De pastorie werd in de laatste maanden van 1894 voor een groot gedeelte gebouwd, waarna met de kerk begonnen werd, die in de maand September j.l. gereed kwam.

Met inbegrip van de amotie der oude kerk, werd de geheele bouw door den heer W. J. H. van der Waarden aldaar, voor *f* 124.200 aangenomen. De kerk kenmerkt zich door de buitengewone breedte van den middenbeuk van 12 M. welke ruimte, evenals de zijbeuken enz. met steenen gewelven is overspannen. Van binnen is de geheele kerk in de grijze kalk gestucadoord, met het doel later te polychromeeren. Bij den bouw is ruim gebruik gemaakt van bergsteen, doch overigens is zij geheel van waalsteen gemetseld.

De plannen zijn van den architect Nics. Molenaar te 's-Gravenhage, onder wiens directie ook de uitvoering plaats had.

PRIJSVRAGEN

HAAGSCHE BOUWGROND-MAATSCHAPPIJ „DUINOORD".

Het rapport, door de Jury uitgebracht omtrent de antwoorden op de door de Bouwgrond-maatschappij „Duinoord" te 's-Gravenhage uitgeschreven prijsvraag, luidt als volgt:

Den 2en December j.l. werden door u in onze handen gesteld negentien ontwerpen — inzendingen van architecten — en vijftien ontwerpen van bouwondernemers voor blokhuizen (minstens bestaande uit 2 perceelen).

Onder de ontwerpen der architecten trokken bij een eerste onderzoek reeds dadelijk onze aandacht, de volgende:

n°. 2	Motto:	„Sweelinck".
„ 4	„	„Adèle".
„ 5	„	„Sri Wedari".
„ 14	„	„Hardsteen".
„ 16	„	„Zorgvliet".
„ 19	„	„Elk wat Wils".

Na de uitgevoerde werken ter plaatse aan een nader onderzoek te hebben onderworpen, zijn de ondergeteekenden eenstemmig tot het besluit gekomen, dat wat de conceptie en de uitvoering betreft, tot bekroning in aanmerking komen:

in de eerste plaats n°. 5 „Sri Wedari" en
„ „ tweede „ n°. 2 „Sweelinck".

Wat omvang en belangrijkheid, zoowel als artistieke opvatting betreft, overtreft n°. 5 „Sri Wedari," verre alle andere ontwerpen, terwijl het ontwerp n°. 2 „Sweelinck", ofschoon meer bescheiden, van een gezonde en degelijke opvatting getuigt, in welke meening wij versterkt werden bij bezichtiging van het uitgevoerde werk.

Naar aanleiding hiervan meenen wij u n°. 5 „Sri Wedari" te moeten voordragen voor den eersten prijs van *f* 2000, terwijl de tweede prijs of premie van *f* 1000, volgens ons oordeel zal moeten worden toegekend aan n°. 2, motto „Sweelinck".

Onder de inzendingen van bouwondernemers trokken bij een eerste onderzoek onze aandacht, de volgende:

n°.	3	onder het motto:		„Arbeid".
„	4	„	„	„Onze Tijd".
„	5	„	„	„Olyvia".
„	8	„	„	„Drie ringen in elkaar".
„	11	„	„	„III".
„	12	„	„	„III bis".
„	13	„	„	„VII".
„	15	„	„	„Bellevue".

Na de uitgevoerde werken bezichtigd te hebben, kwamen wij eenstemmig tot het besluit, dat ter bekroning in aanmerking moest komen, in de eerste plaats:

n°. 15 onder het motto: „Bellevue".

Ofschoon wij ons bij dit gebouw niet kunnen vereenigen met de zeer vlakke afdekking van den traptoren, geheel in strijd met de overige ordonnantie en de wijzigingen, bij de uitvoering in de beide voordeuren aangebracht, onze goedkeuring niet konden wegdragen, achten wij het toch het meest verdienstelijke ontwerp te zijn, zoodat wij u voorstellen aan deze inzending n°. 15, motto: „Bellevue", den eersten prijs van *f* 1500 toe te kennen.

Voorts kwam het ons voor, dat de inzending onder n°. 11, motto: „III" en n°. 12 „III bis" beide voor de premie van *f* 500 in aanmerking konden komen,

R.K. Kerk met Pastorie voor de Parochie van den H. Ignatius te Nijmegen.

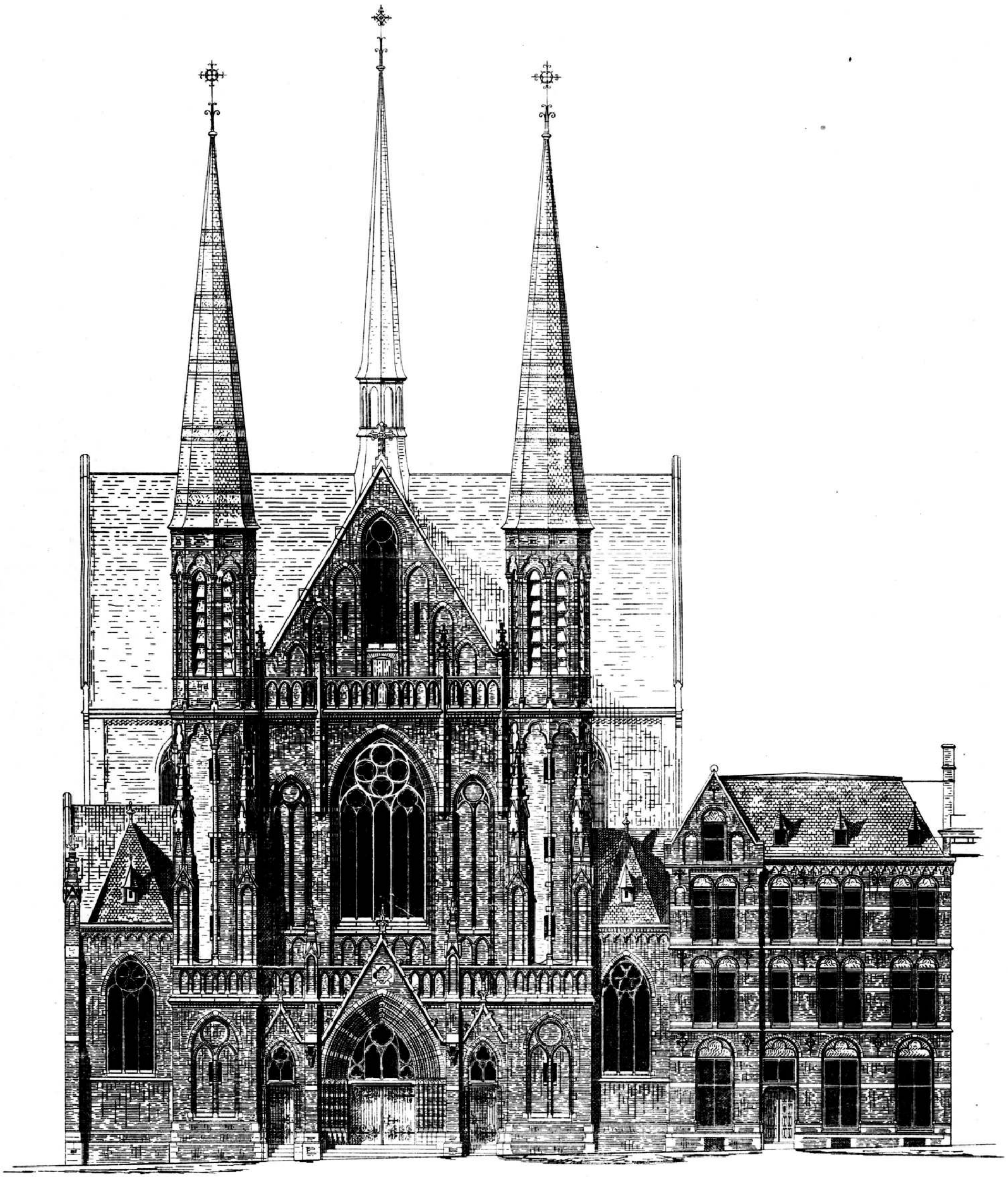

Schaal

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

R.K. Kerk met Pastorie voor de Parochie van den H. Ignatius te Nijmegen.

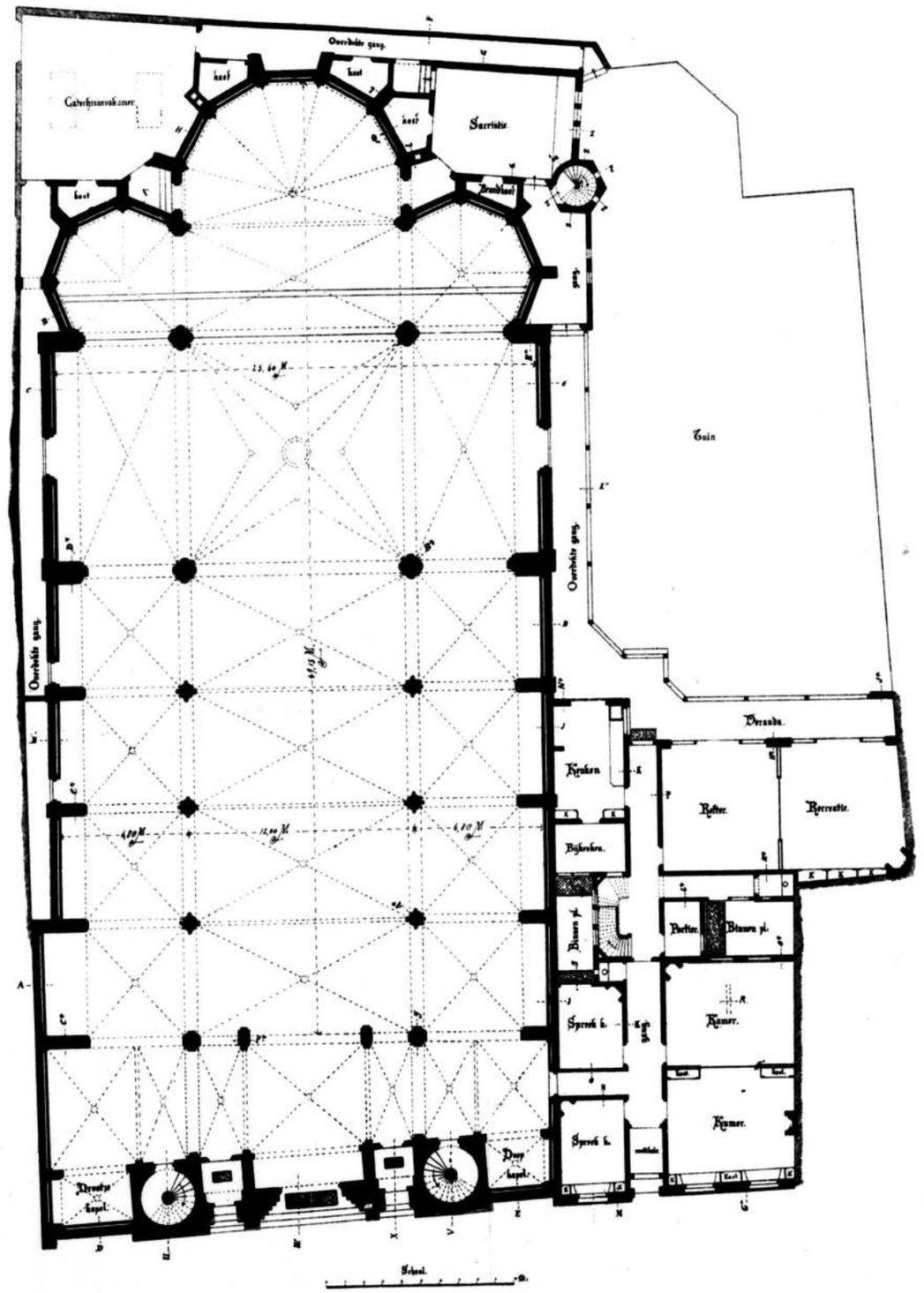

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

R.K. Kerk met Pastorie voor de Parochie van den H. Ignatius te Nijmegen.

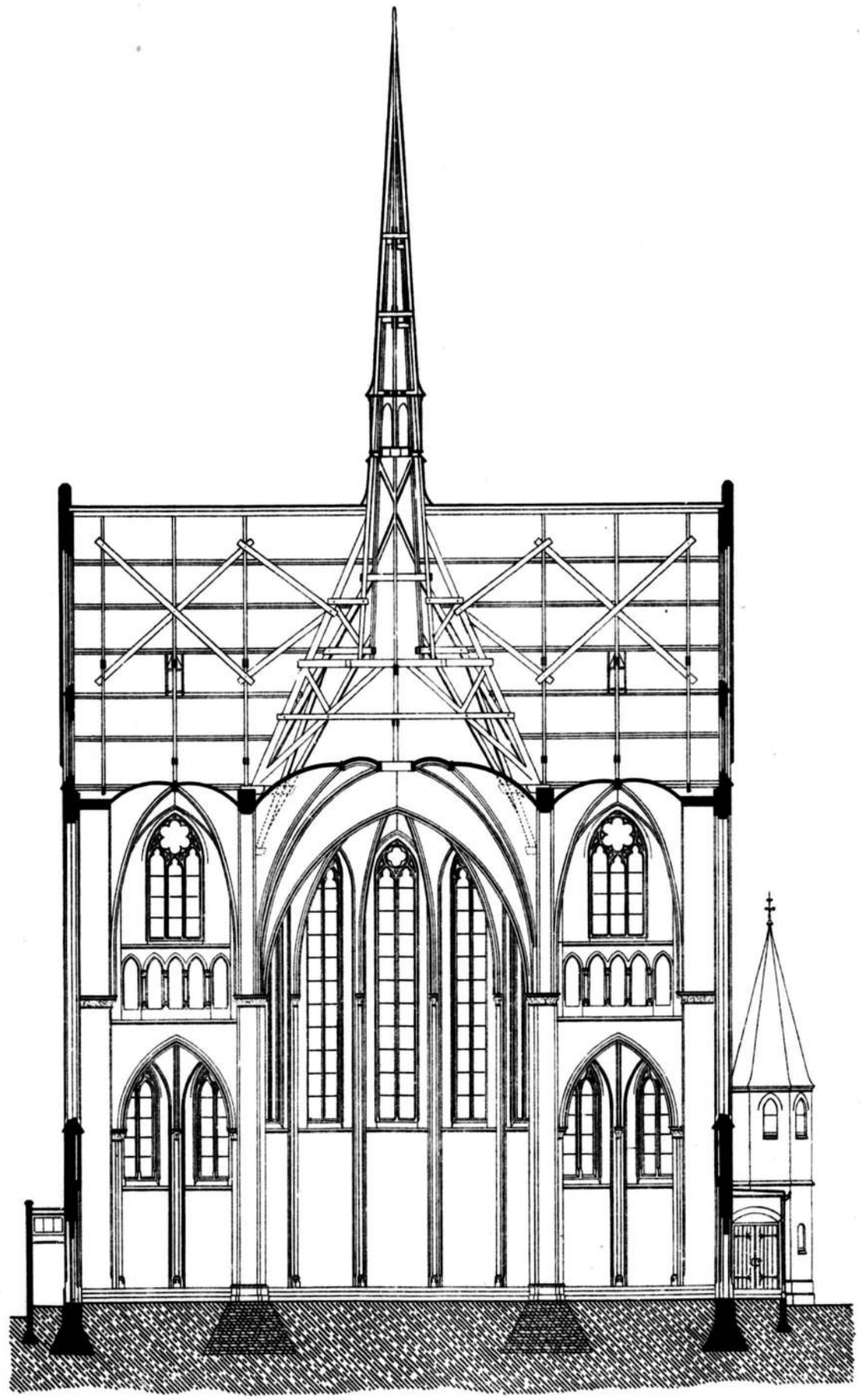

Schaal

Photolith. van G. J. Thieme: Arnhem.

terwijl wij, wat betreft nº. 12 moeten opmerken, dat bij eene betere behandeling van kroonlijst en dakvensters, dit ontwerp in waarde zou gewonnen hebben.

's-Gravenhage, 3 December 1896.

(w. g.) P. J. H. Cuypers.
(„ „) E. Gugel.
(„ „) C. Muysken.

Reclamebiljet voor de Tentoonstelling te Dordrecht.

Het rapport der Jury van beoordeeling voor de prijsvraag van een reclamebiljet, uitgeschreven door de vereeniging „Voor Vak en Kunst" te Dordrecht, luidt als volgt:

Het is der Jury bijzonder aangenaam te kunnen constateeren, dat een belangrijk resultaat met deze prijsvraag is verkregen, daar niet minder dan 64 ontwerpen op den bepaalden datum ter beoordeeling waren ingekomen.

De Jury heeft het ondoenlijk geacht om iedere inzending afzonderlijk in dit rapport te bespreken, en daarom in meer algemeene beschouwingen haar indruk trachten weer te geven. Bij eene eerste schifting werden reeds aanstonds ter zijde gelegd als niet geslaagd, gebrekkig geteekend, of niet aan de eischen van een reclame-biljet beantwoordend, 43 ontwerpen.

De 21 overgebleven inzendingen, die eene nadere beschouwing verdienden, waren gemerkt:

1. Dordt, 2. In 3 kleuren, 3. Schets, 4. Ars longa, vita brevis, 5. Zuil, 6. Lelie, 7. Good bye. 8. a. b. c., 9. 3, 10. Ogak, 11. Kareltje, 12. de Zusteren, 13. Man, 14. Loë, 15. Borneo, 16. (klomp), 17. Sic, 18. Hoop doet Leven, 19. A l'Eternel Madame, 20. Every thing is spoilt by use, 21. Mistletoe.

Bij de 2e revisie werden alsnog terzijde gelegd een negental teekeningen, die bij nauwkeuriger beschouwing voor verdere mededing ongeschikt werden geoordeeld, zoodat een 12-tal inzendingen overbleef, waartusschen de strijd in engeren zin beperkt werd; dit waren:

1. Ars longa, vita brevis, 2. Zuil, 3. a. b. c., 4. 3; 5. Ogak, 6. Loë, 7. Borneo, 8. Klomp, 9. Sic, 10. Hoop doet leven, 11. A l'Eternel Madame, 12. Every thing is spoilt bij use.

Dit twaalftal was werkelijk een keurcollectie en de teekeningen hoewel zeer uiteenloopend van opvatting, trokken alle door buitengewone verdiensten de aandacht.

Daaronder bevonden zich uitmuntend geteekende, zeer knap gecomposeerde ontwerpen, die alle blijkbaar van geoefende teekenaars, schilders of ornementisten afkomstig waren.

Vóór alles evenwel, meende de Jury, dat naast de kunstvolle uitvoering, de practische bestemming, het eenvoudige en pakkende der voorstelling, de duidelijkheid op grooteren afstand, eischen waren, die hare keuze eng begrensden. De twee ontwerpen Sic en A l'Eternel madame voldeden haar na rijp beraad het meest en besloot de Jury in hare eerste bijeenkomst deze twee inzendingen voorwaardelijk te bekronen, terwijl alsnog met de anonieme inzenders over enkele noodzakelijk geachte wijzigingen van ondergeschikt belang zou worden onderhandeld.

In hare eindvergadering werd ten slotte met eenparige stemmen bekroond met den eersten prijs en ter reproductie voorgedragen: het ontwerp motto: *„A l'Eternel Madame"*, en de premie toegekend aan het ontwerp, ingezonden onder motto: *„Sic"*.

Na opening der verzegelde biljetten bleek de vervaardiger van het in de eerste plaats bekroonde ontwerp te zijn de heer Aarts, Van Kinsbergenstraat 104, Den Haag, terwijl de 2e prijs behaald was door den heer C. L. Stal, Zomerhofstraat 63, Rotterdam.

De Jury voornoemd:

w. g. A. Le Comte.
R. Lary.
A. F. Gips.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

Vergadering van Woensdag 16 *December* 1896.

De 41ste algemeene vergadering, tevens de laatste van het jaar, werd geopend door den Voorzitter, den heer W. Kromhout, die voor 't laatst deze functie bekleedde en tot allen een opwekkend woord sprak in 't belang van den bloei van Architectura.

Na ballotage van 2 nieuwe leden, die met algemeene stemmen werden aangenomen, werd het jaarverslag van den 1e-Secretaris, den heer A. H Zinsmeester, voorgelezen. Hieruit bleek dat de toestand van Architectura steeds vooruitgaande is en ook het ledental aangroeit

Het verslag over de geldmiddelen werd met warmte ontvangen, daar de kas zich nu in goeden staat bevindt. De heer H. G. Jansen bracht namens de Verificatie-commissie hulde aan den Penningmeester, den heer J. A v. d. Sluys Veer, voor het zuinig beheer, en zette uiteen hoeveel A. et A dien heer te danken heeft, die in een tijdvak van 10 jaar de kas van een zeer slechte tot een goede conditie heeft gebracht; spreker betreurde 't dat genoemde heer zijn betrekking wenscht neer te leggen. Een warm applaus toonde den Penningmeester, hoe de Vergadering hiermede instemde.

De begrooting voor 1897 werd aangenomen. Hierna had de verkiezing plaats van 5 bestuursleden en werden gekozen de heeren Joseph Cuypers, Walle, Cornelissen, J. G. van Gendt en Lauweriks; de drie eerstgenoemden, ter vergadering aanwezig, namen de benoeming aan.

Met algemeene stemmen werd daarna de heer Joseph Cuypers tot Voorzitter gekozen.

De heer Rijnink bracht ten slotte een woord van hulde aan de aftredende bestuursleden, dat door den heer Kromhout beantwoord werd en waarna de goedbezochte vergadering gesloten werd.

„BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Vergadering van Dinsdag 15 *December* 1896.

Dezen avond trad als spreker op de heer Mr. P. Drooglever Fortuyn, advocaat en procureur te 's Gravenhage, met het onderwerp: Bepalingen van burenrecht.

Hoewel de regeling van geschillen tusschen buren schijnbaar beter bij den rechter dan bij den wetgever thuis behoort, daar de laatste uit den aard der zaak slechts een primitieve regeling geven kan, is er veel vóór te zeggen om deze regeling van den wetgever te doen uitgaan en zulks met het oog op de grootere rechtszekerheid der partijen.

Onder den titel „rechten en verplichtingen tusschen de eigenaars van naburige erven", komt deze regeling dan ook voor in ons wetboek, maar deze benaming zou eigenlijk moeten luiden: „Beperkingen van het Burenrecht," daar dit natuurlijk de zaak is; waar men, van zijn persoonlijk recht gebruik makende, schade aan materialen of van anderen aard aan zijn buren zou berokkenen, moet deze regeling dit voorkomen.

De moeilijkheden om een juiste theorie te vinden, springt dadelijk in 't oog en is ook reeds lang duidelijk gebleken, hoewel dit door verscheidene bekwame mannen beproefd werd.

De stof is niet nieuw en reeds in den tijd van 't oude Rome werden dergelijke regelingen noodig geoordeeld, en deze zijn steeds bijna onveranderd in later tijd nagevolgd. Zoo vindt men bij ons te lande in 1654 de zoogenaamde redetrekkers of erfscheiders, later rooimeesters genaamd, die, behalve de functie der tegenwoordige bouwinspectie, ook die van rechters vervulden in geschillen tusschen buren, mits n. l. beiden dit verlangden; hun uitspraak was dan bindend voor beide partijen.

In ons tegenwoordig wetboek vindt men verscheidene bepalingen, o. a. de verplichting tot afscheiding van zijn erf, de bepalingen omtrent licht en uitzicht, den afvoer van water en het recht van noodweg, het verbod van het hebben van overhangende muren over eens anders erf enz.

Men kan al deze bepalingen naar goeddunken nietig maken of verscherpen door servituten of overeenkomsten. Ingeval men dit niet doet, heeft elk der partijen het recht te eischen, dat de ander zich aan de bepalingen der wet houdt en b. v. zijn erf afscheidt van dat zijns buurmans door een heining; dat zijn ramen, welke rechtstreeks op een ander erf uitzien, op niet minder afstand dan 2 M. van de erfscheiding zijn verwijderd — zoo deze erfscheiding het uitzicht niet reeds belet; — verder dat het regenwater enz. van zijn eigen pand op eigen erf worde afgevoerd enz.

Ingeval hierin door geen contract is voorzien, moeten de bepalingen van de wet worden nageleefd; men beschouwt b.v. een erfscheidsmuur steeds als gemeenschappelijk eigendom, tenzij het tegendeel bepaald kan bewezen worden.

Ten slotte haalde spr. eenige bepalingen aan uit het nieuwe Duitsche burgerlijk Wetboek, o. a. dat, wanneer iemand *te goeder trouw* over het erf van zijn buurman heenbouwt, deze hem niet mag verplichten dat gebouwde af te breken, en zich moet tevreden stellen met een jaarlijksche schadeloosstelling.

Van de gelegenheid tot vragen en discussie werd door de leden een druk gebruik gemaakt.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van Zaterdag 12 *December* 1896.

Na opening der vergadering werd voorlezing gedaan van een namens de Afdeeling door het bestuur gezonden schrijven aan de afdeeling Den Haag der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, inhoudende verzoek om inlichtingen naar de werkzaamheden der commissie, voor het opmaken eener honorariumtabel nu 2 jaar geleden benoemd.

Na afdoening van eenige huishoudelijke zaken, werd kennis gegeven van de oprichting in de afdeeling eener vakgroep *a*, bouwkundigen.

Na eene gedachtenwisseling over de houding der afdeeling op de aanstaande algemeene ledenvergadering, deed een lid voorlezing van een courantenverslag der rechtszitting dd. 5 December 1896, in zake de ramp in de Casuariestraat; tegen eene in dat verslag voorkomende uitdrukking, die den heer Metzelaar, architect-ingenieur, in den mond werd gelegd „dat hij die geen examen gedaan heeft, waarschijnlijk geen voldoende zaakkennis bezit", werd bij acclamatie besloten krachtig in het openbaar te protesteeren als schade doende aan de moreele en financieele positie van vele leden en die der geheele vereeniging.

Met leedwezen hadden leden der vergadering kennis genomen van een artikel in het bestek voor het rijksarchief alhier, waarbij

voor een teekenaar in dienst van den aannemer f 40 's maands gedurende 12 maanden wordt uitgetrokken.

Niets meer aan de orde zijnde sloot de voorzitter de vergadering, waar als toegift gecirculeerd had eene serie afbeeldingen van baksteen-gebouwen.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van Vrijdag 11 *December* 1896.

In de eerste plaats werd het bestuur, dat volgens de bepalingen der nieuwe wet en bloc moest aftreden, met groote meerderheid herkozen en den heer D. E. C. Knuttel het voorzitterschap opgedragen. Als leden der commissie tot het verzamelen van stukken, geschikt ter opname in de uitgaven der Maatschappij werden benoemd het bestuurslid H. J. Mondt, benevens de leden J. F. Wouters en H. J. v. d. Kooy, welke heeren zich bereid verklaarden die taak op zich te nemen.

De penningmeester deed hierna mededeeling van zijn gehouden beheer, waaruit bleek dat, dank zij gepaste zuinigheid, het nadeelig saldo van het vorige jaar is ingehaald.

De aftredende, doch herkiesbare leden voor den Arbeidsraad werden herkozen en de niet-herkiesbare vervangen door de heeren J. Vos en M. Houtman, patroons, en Ter Horst, werkman, terwijl als afgevaardigden der afdeeling naar de algemeene vergadering van den Arbeidsraad werden aangewezen de heeren Lorrie, Van Lith en Philips.

De heer Bremmer hield daarna eene voordracht over de geschiedenis en den tegenwoordigen toestand van den stedenbouw.

Afdeeling Utrecht.

Vergadering van 15 *December* 1896.

Behandeld werden de wijzigingen van het huisboudelijk reglement en de rekening en verantwoording van den Penningmeester, welke beiden werden goedgekeurd.

De heer J. Th. Kok, die volgens rooster als bestuurslid moest aftreden, werd als zoodanig met algemeene stemmen herkozen.

De heeren I. H. J. van Lunteren, A. J. Vreeswijk en J. Th. Kok, werden respectievelijk als Voorzitter, Secretaris en Penningmeester herbenoemd.

Verder werden commissiën benoemd tot het geven van antwoorden op de door het Bestuur der Maatschappij gestelde vragen. De vele discussiën, die enkele vragen uitlokten, waren oorzaak dat de mededeelingen van den heer Kersemaeker over fundeeringen tot een volgende vergadering moesten worden uitgesteld.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Vrijdag 11 *December* 1896.

Na opening van de vergadering en afdoening van eenige huishoudelijke zaken, werd het woord verleend aan den heer L. Bienfait, lid van de firma Koning en Bienfait, tot het houden der aangekondigde bijdrage betreffende het onderzoek van bouwmaterialen en metalen en de ontwikkeling daarvan in den laatsten tijd.

De heer Bienfait ving zijne rede aan met erop te wijzen dat het niet in de bedoeling lag om de verschillende onderzoekingen, die aan proefstations plaats hebben, te beschrijven, daar dit toch beter aan de inrichting zelf te zien is, doch wel om een overzicht te geven van het ontstaan en de werking der proefstations.

Door den aanleg van spoorwegen en het bouwen van groote ijzeren spoorwegbruggen, ontstond langzamerhand de behoefte om nauwkeurig op de hoogte te zijn van den weerstand der gebezigde materialen.

Doch nog andere oorzaken werkten hiertoe mede en wel voornamelijk de groote bouwwoede, die in 1870 in Duitschland heerschte en die oorzaak was van het ontstaan van vele portlandcementfabrieken. De fabrikanten dezer inrichtingen traden dan ook het eerst gezamenlijk op om bepaalde voorschriften vast te stellen voor het onderzoek en de keuring van dit materiaal, welk voorbeeld tusschen de jaren 1880 en 1890 door hunne collega's in Zwitserland gevolgd werd. In dezen tijd werden ook in Duitschland de eerste proefstations opgericht, die voornamelijk aan Polytechnische scholen verbonden werden.

Het onderzoek der materialen geschiedde echter niet volgens een algemeen aangenomen methode, zoodat de resultaten bij een zelfde materiaal zeer verschillend waren.

Als grondlegger der wetenschappelijke methode waarop dat onderzoek thans berust, moet dan ook in de eerste plaats genoemd worden prof. Joh. Bauschinger, wiens leven en werken uitvoerig door spreker werden geschetst.

Prof. Bauschinger ondervond, door het gemis van een bepaald stelsel van onderzoek bij het beproeven van materialen, groote moeilijkheden. Hij deed het voorstel een eenvormig stelsel voor dit onderzoek vast te stellen, en de eerste conferentie daarover werd in 1884 te Munchen gehouden; zij had ten doel om door gemeenschappelijk overleg eene methode vast te stellen voor het onderzoek van metalen, bouwsteenen, bestratings- en verbindingsmaterialen.

Op dit congres werd slechts een gedeelte van den voorgenomen omvangrijken arbeid afgedaan, zoodat men besloot in 1886 te Dresden weder bijeen te komen. Achtereenvolgens werden te Berlijn in 1890 en te Weenen in 1893 dergelijke congressen gehouden en bleek het noodig te zijn die samenkomsten om de 2 of 3 jaren te houden.

In dezen tijd overleed te Munchen, tot groot verlies van de wetenschap, prof. Bausohinger en hij werd als leider der congressen opgevolgd door prof. Tetmayer, die op het congres te Zurich in 1894 voor het eerst als zoodanig optrad.

Grooter verschil dan tusschen beide leiders bestond, was moeilijk denkbaar. Was prof. Bauschinger de stille, ernstige geleerde, wars van reclame, prof. Tetmayer was daar sterk voor en deed alles om de conferentie te Zurich zooveel mogelijk internationaal te doen zijn, welk doel volkomen werd bereikt.

Een permanent lichaam tot regeling van den arbeid der congressen werd op initiatief van prof. Tetmayer opgericht en daaraan verbonden een tijdschrift, waarvan onlangs het eerste nummer verscheen.

In het tweede gedeelte van zijne lezing besprak de heer Bienfait meer de wijze van proefnemingen en de belangrijke eigenschappen van de trek- en drukspanningen van metalen.

Voor verbindings-materialen wordt als leiddraad meest de trekproef toegepast, omdat dit gemakkelijker is en men de meening is toegedaan dat de druk, die een materiaal kan weerstaan, ongeveer tienmaal grooter is dan de weerstand van dat materiaal tegen uitrekking, eene meening, die echter door Prof. Banschinger bestreden is.

Vervolgens trad spreker in eene beschouwing over de in Duitschland genomen proeven met zuilen van gietijzer, geslagen ijzer, hout, baksteen en beton en hun weerstand bij brand en gaf ten slotte verschillende belangrijke aanwijzingen omtrent de proefnemingen van cement, vermengd met verschillende zandsoorten, waaruit duidelijk bleek, dat het voor vergelijking bepaald noodig was eenzelfde zandsoort te bezigen, hetwelk tegenwoordig dan ook aan alle proefstations geschiedt.

Naar aanleiding van het gehoorde ontstond er eene geanimeerde discussie en werden verschillende vragen door den spreker beantwoord.

De Voorzitter bedankte als tolk der talrijke aanwezigen, den heer Bienfait voor zijne belangrijke en zeer toegelichte mededeelingen.

Op een vraag van den heer J. H. Leliman, gaf de heer C. T. J. Louis Rieber eene uitvoerige toelichting omtrent de in de zaal geëxposeerde ontwerpen, als antwoorden ingezonden op den in 1892 door de Haagsche Bouwgrond-maatschappij „Duinoord" uitgeschreven wedstrijd.

FRIESCHE BOUWKRING TE LEEUWARDEN.

Vergadering van 17 *December* 1896.

In de vergaderzaal waren langs de wanden tentoongesteld verschillende plaatwerken, welke den leden ter kennisneming waren aangeboden door de boekhandelaren Meijer en Schaafsma alhier, welke met veel belangstelling werden bezichtigd. — Daarna opende de Voorzitter de vergadering en deed na afdoening van de gewone werkzaamheden de mededeeling, dat in eene gehouden vergadering van het bestuur met het bestuur van de vereeniging Nijverheid is besloten tot de oprichting van arbeidsraden in deze gemeente en dat daartoe uit elk bestuur 2 leden zijn aangewezen om de eerste stappen te doen.

Daarna werden de programma's vastgesteld voor de uit te schrijven prijsvragen, betrekking hebbende op het schilders- en behangersvak, waartoe in de vorige vergadering in beginsel was besloten.

Ter voorziening in de vacatures van 2 bestuursleden bleken na stemming gekozen te zijn de heeren Feddema en Faber, nadat vóór de stemming door den Voorzitter ter kennis van de leden werd gebracht, dat de heer Baron voor eene volgende verkiezing niet in aanmerking wenschte te komen.

Alsnu werd het woord gegeven aan den heer H. Feddema Azn., voor 't houden van eene voordracht over Antwerpen. In zijn inleidend woord gaf de spreker eene reisbeschrijving van het noorden naar het zuiden, deed daarbij de voornaamste stations op Hollands grondgebied aan, om eindelijk aan het eindstation van de reis te Antwerpen uit te stappen. Dit laatste station kan niet als eene proeve van de bouwkunst in Belgie of van de stad Antwerpen gelden; daarna leidde spreker zijn gehoor langs de hoofdverkeerswegen der stad, om aan de hand van tal van platen datgene te laten zien, wat er schoons en nuttigs op bouwkundig en op handelsgebied is op te merken; hij gaf daarbij tevens een kijkje op de zeden en gewoonten der inwoners. Vele gebouwen werden afzonderlijk besproken en het interieur in oogenschouw genomen, met toevoeging van de geschiedkundige bijzonderheden; voorts werd de wijze van bouwen in deze stad behandeld, niet alleen ten opzichte van 't gebruik der materialen, maar tevens van de manier van werken in de verschillende ambachten.

In de bus waren de volgende vragen:

a. Welke ondervinding heeft men van 't gebruik van carbolineum?

b. Is kurk een natuurvoortbrengsel? Zoo ja, hoe wordt het gekweekt en in de nijverheid toegepast?

c. Hoe groot mag men een plat van zink maken met gebruik van rondgaande kraal, doch zonder roefflatten?

Deze vragen werden respectievelijk ter beantwoording in handen gesteld van de heeren Scholtens, V. d. Heij en Bekker.

Niets meer aan de orde zijnde, sloot de Voorzitter de vergadering met dankzegging aan den spreker voor zijn interessante voordracht en aan de aanwezigen voor de trouwe opkomst.

ARTI ET INDUSTRIÆ TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Zaterdag 12 *December* 1896.

Het onderwerp „de dagen van het gildewezen, vergeleken bij den tegenwoordigen tijd" werd door den heer P. J. den Hertog ingeleid, en wel in verband met de bespreking op de vorige vergadering over de verhouding tusschen de ambachten en de fabriekmatige productie. Met het oog op het groote verschil tusschen het handwerk van vroeger dagen en dat van heden, trachtte spreker aan te toonen, dat voortgaan met het afleggen van proeven van bekwaamheid als meester en gezel, weinig nut kon hebben, om verbetering in den toestand te brengen. Hij was niet tegen het beginsel, maar hij meende dat toepassing niet kon helpen.

Uit de discussie bleek, dat velen van meening met den inleider verschilden en zijn opvatting te pessimistisch werd geacht. Het handwerk had nog voldoende reden van bestaan. Vele stukken van kunstnijverheid toonden zelfs in den laatsten tijd vooruitgang. De proeven hadden bij vele handwerkslieden belangstelling gewekt. Met het diploma had men voordeel behaald De machine was en bleef een dood element, dat geen leven in het werk kon leggen. Door de proeven zou men een kader onder de ambachtslieden vormen. Wel werd de wenschelijkheid betoogd, bij de proeven meer rekening te houden met de practijk dan met de theorie.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal is door eenige Nederlandsche industriëelen een adres gericht met het eerbiedig, maar dringend verzoek om het daarheen te willen leiden dat voor de Parijsche Wereldtentoonstelling van 1900, zoowel eene voldoende bijdrage van Rijkswege worde toegestaan, alsook door de Regeering zelve eene Commissie worde benoemd om de Nederlandsche Afdeeling te organiseeren.

Het adres is onderteekend door de heeren Joh. Enschedé & Zonen, te Haarlem; Jurriaan Kok, directeur der Haagsche Plateelbakkerij Rozenburg, te 's-Gravenhage; A. Labouchère, firma Joost Thooft & Labouchère, te Delft; J. C. van Marken, directeur der Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek, der Nederlandsche Lijm- en Gelatinefabriek en der Nederlandsche Oliefabriek, alle te Delft; Sanders & Co., Koninklijke Zeepfabriek te Leiden; P. G. van Schermbeek, directeur der Koninklijke Nederlandsche Tapijtfabriek te Deventer; J. E. Scholten, firma W. A. Scholten, te Groningen; G. Stevens, Kralingsche Tapijtfabriek, te Kralingen; W. Stork, Koninklijke Weefgoederenfabriek, voorheen C. F. Stork & Co., te Hengelo Wijnand Fockinck, te Amsterdam.

— Eene vereeniging van werktuig- en scheepsbouwkundigen heeft zich tot de Tweede Kamer der Staten-Generaal gewend en haar voornemen te kennen gegeven om op de tentoonstelling van 1900 te Parijs te exposeeren, mits daarbij de onmisbaar geachte medewerking der Regeering verleend wordt.

Amsterdam. Tusschen het rijk en de gemeente zijn onderhandelingen aangeknoopt over den aankoop van een stuk gronds, ongeveer 4000 M² groot, op het bouwterrein achter het Rijksmuseum en wel ter stichting van een gebouw voor de directie der rijkspostspaarbank. Het nieuwe directie-gebouw zal, zoo het plan doorgaat, tegenover het gemeentelijk museum verrijzen.

— Het bestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en het Hoofdbestuur der Technische Vakvereeniging zijn overeengekomen voortaan samen te werken, wat het bureau van plaatsing betreft.

Haarlem. Aan belangstellenden in de ontwikkeling der kunstnijverheid is door directeuren der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van Nijverheid een schrijven gericht, dat van de boekerij van het Museum gemaakt wordt Directeuren achten het van het grootste belang, dat deze nuttige instelling der Maatschappij, die op de ontwikkeling van het kunstambacht een grooten invloed moet uitoefenen, en in ons land de eenige boekerij is, alwaar voor een ieder boek- en plaatwerken kosteloos ter beschikking worden gesteld, aan haar doel ten volle zal kunnen beantwoorden. Zij zullen het daarom zeer op prijs stellen, te mogen rekenen op invloed en op medewerking in hun pogingen om de middelen van het Museum voor dit doel zooveel mogelijk te versterken.

PERSONALIA.

— In de plaats van wijlen den heer J. W. Stous Sloot, is bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen benoemd, met ingang van 15 dezer, tot hoofdingenieur-werktuigkundige, chef van den dienst van tractie en materieel, de heer S. E. Haagsma, thans afdeelingschef, en tot diens plaatsvervanger Jhr. J. F. C. de Pesters, eveneens afdeelingschef bij genoemden dienst.

— Door den Minister van Koloniën zijn de heeren C. Hollestelle, P. W. Lensink en J. A. Overdorp gesteld ter beschikking van den gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië om te worden benoemd tot opzichter 3e kl. bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken daar-te-lande.

— Gedep. Staten van Groningen hebben den heer W. Peters te Winschoten, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als opzichter bij den Provincialen Waterstaat en wel met ingang van 1 Januari.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is overgeplaatst naar de residentie Krawang de opzichter 2e kl. J. Vreedenburgh.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken zijn voor het tijdvak van 1 Januari tot en met 31 Augustus 1897 benoemd tot assistenten aan de Polytechnische School te Delft:

S. H. Meihuizen voor de scheikunde;
A. W. C. Dwars voor de waterbouwkunde;
Dr. A. Lebret voor de natuurkunde, en
J. van de Griend voor de graphostatica en beschrijvende meetkunde.

— Bij Kon. besluit is met 1 Jan. 1897, aan F. J. M. Bourdrez, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als opzichter 1e kl. van den Rijkswaterstaat.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Inspecteur voor de bouwpolitie te Gouda. Jaarwedde f 600. Inl. bij den gemeentebouwm. (*Zie advert. in no.* 50.)

— Klerk-teekenaar 3e kl. bij het gemeente-bouwtoezicht te Amsterdam. Jaarwedde f 800. Leeftijd niet hooger dan 25 jaren. Adres vóór 25 Dec. aan den inspecteur van het bouwtoezicht, Stadhuis, kamer no. 98.

— Adjunct-ingenieur bij den dienst der publieke werken te Amsterdam (onderhoudswerken). Jaarwedde f 2000 à f 3500. Vereischte is het diploma van ing. van de Pol. school te Delft. Adres vóór 25 Dec. aan den directeur der publieke werken.

— Teekenaar op een electro-technisch bureau, ook voor constructieteekenen. Adres lett. H. S., Adv.-bur. C. W. Betcke, Rotterdam.

— Opzichter-teekenaar bij den bouw van een tramweg, goed kunnende detailleeren. Grondige kennis van spoorleggen is vereischte. Salaris f 80 per maand. Adres met afschrift van getuigschr. en opgave van refer., lett. T S 734, *Nieuws v. d. Dag.*

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende maten kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een practisch ervaren bouwkundig opzichter, van goede getuigschriften voorzien, door afloop der werkzaamheden buiten betrekking, zag zich weder gaarne geplaatst. Adres onder no. 21 bureau dezes. (2)

— Een bouwkundig opzichter-teekenaar, zelfstandig kunnende werken, zoekt wegens eindiging der tegenwoordige werkzaamheden weder een plaats als zoodanig. Goede getuigschriften staan hem ten dienste. Adres onder no. 22 bureau dezes. (1)

BERICHT.

Door onvoorziene omstandigheden kunnen de drie platen van de kerk te Nijmegen eerst met het volgende nommer verzonden worden.

VAN OOSTVEEN & Co.
Hoogelanden, n/b de Roodebrug, UTRECHT.
Fabrikanten van diverse soorten Dakpannen, als Holle, Kruis, Platte en Gegolfde alsmede Vloertegels in diverse kleuren.

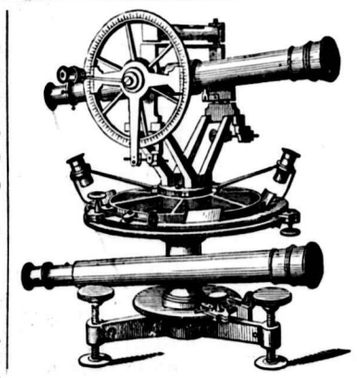

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

GEORGS- MARIËN BERGWERKS- & HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.

Levert tot concurreerende prijzen in uitstekende qualiteit:

SPOORWEGMATERIEEL. Rails uit Lessemer staal en dwarsliggers. Wissels compleet met toebehooren en Wielen. Stalen banden en assen uit Siemens Martinstaal.

Tramwegmaterieel, Systeem Haarmann.

Beveelt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voor SCHEEPSMACHINES en van gegoten-stalen voorwerpen, alle soorten Façonguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd.

Vertegenwoordiger: **F. W. VAN GENDT JGz.**, Van-Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage,

die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is.

HELD's Patentlicht

kost slechts met brander, kousje en glas, verzendbaar, compleet *f* 1.—.

Kousjes om in den zak mede te nemen 40 cent.

Verzendbaar naar alle plaatsen.

UTRECHTSCHE

Cementsteen Tegelfabriek

van **A. DE MORIE, Utrecht.**

Cementtegels, Putten, Ringen enz.

W. Washington Taylor & Co.

Nieuwe Haven 162. ROTTERDAM.

Adres voor: **GOEDKOOPSTE**

Rijwielen, Brandkasten, Schrijfmachines en andere Amerikaansche Artikelen.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De **NEDERLANDEN** van 1845.

's-Gravenhage, *Herkplein*, hoek *Prinsestraat* — Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein--Rotterdam, Zuidblaak 50--Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

Kunstsmederij.

Specialiteit in Kunstsmeedwerk, Reclameborden en Schilden, Figuurhekwerk, Toeschuifbare hekken.

Herstelplaats van Rijwielen.

G. A. WEZENBERG.

Reguliersdwarsstraat 19, Amsterdam

STOOMTIMMER-

HOUTWOL-FABRIEK

DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

AANBESTEDING.

Op ***Dinsdag den 29en December 1896***, 's voormiddags **11** uur, zal bij den heer B. KLINK te *Lenthe*, gem. Dalfsen, voor diens rekening worden aanbesteed:

Het bouwen eener Boerderij.

Bestek en voorwaarden hiervan zijn te verkrijgen à *f* **0.25** bij GOS. ESHUIS, Boekdr. te *Dalfsen*.

Van af genoemden datum ligt de teekening ter inzage in het café van P. SIERO te *Dalfsen*.

Aanwijzing op het Maandag 21 Dec. a.s., 's voormiddags 11 uur.

Nadere inlichtingen verkrijgbaar bij

E. SCHOLTEN,
Timmerman te *Dalfsen*.

AANBESTEDING.

Op ***Vrijdag 8 Januari 1897***, des middags te **12** uur zullen BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *DELFT*, in het openbaar, ten Raadhuize aanbesteden:

Het leveren van Keien, Klinkers en Trottoirbanden.

Perceel 1. **26,000 anderhalve en 2000 heele Grèskeien van de Ourthe.**

„ 2. **338,000 Waalstraatklinkers.**

„ 3. **90,000 Rijntrottoirklinkers.**

„ 4. **180 M¹. rechte Trottroirband en 20 M¹. (ontwikkelde lengte) kwartronde idem.**

Inlichtingen zijn te bekomen alle werkdagen tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 11 uur aan het Bureau Gemeentewerken; het bestek is tegen betaling van *f* **0.20** ter Secretarie verkrijgbaar.

AANBESTEDING

De DIRECTEUREN der LEVENSVERZEKERING-MAATSCHAPPIJ „DORDRECHT" te *Dordrecht*, zijn voornemens

aan te besteden:

Het bouwen van 34 HEERENHUIZEN, 68 BENEDEN- en BOVENHUIZEN en 7 dubbele ARBEIDERSWONINGEN, alles met bijbehoorende werken, als terreinophooging, aanleg van straten, schoeiingen enz. op het terrein genaamd *„Rozenhof"* te Dordrecht.

De teekeningen, monsters van materialen enz. liggen van *1 tot 23 December 1896* ter inzage in het lokaal van den Heer VAN DER HORST, Groenmarkt te *Dordrecht*, alwaar alsdan inlichtingen gegeven worden door de Architecten P. A. WEELDENBURG, van *Rotterdam*, en H. A. KORTHALS, van *Dordrecht*.

Aanwijzing op 19 December des voormiddags 11 en namiddags 1 uur.

De **aanbesteding** zal geschieden in verschillende al dan niet gecombineerde perceelen en *en-bloc* op **Donderdag 24 December** e.k. 's namiddags 2 uur in het lokaal van den heer VAN DER HORST.

Op gemelden dag moeten de inschrijvingsbiljetten tusschen 9 en 12 uur worden ingeleverd aan het bureau der Levensverzekering-Maatschappij *DORDRECHT*.

Het bestek met 11 bladen is na 30 November 1896 verkrijgbaar à *f* **10.**— per Stel aan het bureau der *Levensverzekering-Maatschappij „DORDRECHT"*.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

31ste JAARGANG — N°52 — DONDERDAG, 24 Dec. 1896

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor België, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling. „ 7.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 10.—

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

DE ZEGEPRALENDE VECHT.

(*Vervolg en slot van bladz.* 407.)

Een der fraaiste buitenplaatsen aan de Vecht was zeker Ouderhoek. Wel is ook hier het huis onbeteekenend, maar de tuin is groot en van velerlei sieraad voorzien. Daaronder behoort „het Speel-huys", een achtkante koepel „Ao 1717 met het bezoek van zijn Czaarsche Majesteit drie mael vereerd". Het is te begrijpen, dat Peter hier behagen vond, want het uitzicht was daar prachtig. Aan de eene zijde de Vecht, aan den anderen kant de tuin, met zijn broderiën, zijn kommen, zijn hagen, zijn karpervijver en bovenal zijn bergje, door berceaux omringd. Dr. Ludolf Smits was door dit bergje zoo verrukt, dat hij naar zijn lier greep en zong:

Gij tergt me Ouderhoek en sart
De teerste tochten van mijn hart
Nu ik moet scheiden van uw Laanen,
Niet zonder troostelooze traanen.
Soo joeg men kijkers uit den bak(*)
Als Benjamin of Koning sprak,
Omheind met prachtige Toneelen
En ons dée luystren naar het speelen.
Met mij maakt gij het ruim soo erg,
Gij formt een cierelijke berg,
Daar ik, langs twintigh breede trappen
Door groene Taxis op kan stappen;
En daar, van haaren vlakken kruin,
Sien, over velden, bosch en duin,
(Dat zou wel Koningen bekooren)
Naar Uitrechts bischoplijke Tooren.

Dit alles geldt een verhevenheid van . . . nog geen 5 meter, waarop een prieeltje van latten stond. Maar ook de kom inspireert den doctor.

(*) Het parterre van Costers Academie, de oude Schouwburg op de Keizersgracht bij de Runstraat te Amsterdam.

Welk oog-betoovrend Waterbad
Als ooit Diana heeft gehad
Wanneer se, warm en moe van 't jaagen
Het stof van 't blanke lijf wou vaagen.

De berg „van 22 hardsteene trappen, en rondsom met grotwerk versierd" draagt den naam van Parnas, De „karpervijver, met een schoone barceau omringd', wordt dus genoemd „naar de karpers, die dagelijks met wittebrood gelokt en gespijsd" worden.

Nieuwerhoek is stijver van aanleg. Wel heeft zijn bewoner, de heer Jan Van Tarelink, een aardig uitzicht op Loenen, en liggen er achter het huis „parteres" die kunstig zijn geordonneerd en uitgevoerd, maar de kommen zijn rechthoekig en hebben geen fonteinen. Ook het speelhuis tusschen de kommen in is haast al te eenvoudig.

Het huis Croonenburg, bij Loenen, wordt op twee prenten verbeeld. Van het oud kasteel, eens eigendom van Gerard van Velzen, waar Floris V gevangen zat, is op die afbeeldingen niets te zien. De schrijver zegt dan ook, dat de Franschen dit huis op 1 Augustus 1672 „van al zijn cieraden hebben ontmanteld". Doch hij voegt daarbij: „Echter is het als noch waardigh om nauwkeurigh van binnen besien te worden; niet alleen wegens de twee met swaare gewelven ondersteunde kelders, als wegens de ruyme en kostelijke Saal, waaraan, soo boven als rondsom, het witte Plakwerk der Italianen een overkonstich meesterstuk vertoont". Hier ziet men hoe het later zoo verachte „plakwerk" juist geroemd werd; nu, de Italiaansche stuccatori van dien tijd verdienden zeker lof.

Tusschen Loenen en Nederhorst den Berg worden nog verscheidene buitenplaatsen afgebeeld en besproken; zij leveren echter niets nieuws of bijzonder merkwaardigs op. Maar dan komt de schoonste lusthof van de Vecht „Petersburg, het Landhuys van den WelEd.Gestr. Heer Christoffel van Brands, Rijks-Edelman, Hofraad en Resident van zijn Tsaarsche

Majesteit, residecrende tot Amsteldam". Voorts wordt van deze plaats vermeld dat zij „anno 1717 meermalen door haare Zaarsche Majesteiten is besocht." Men was toen in Holland even grootsch op het bezoek van den Tsaar als de Franschen nu. De feesten en vuurwerken, de maaltijden en zeiltochten waren zeker schitterender toen dan thans. Maar het volk nam er geen deel aan; slechts toekijken mocht het. Is het nu te Parijs wel anders geweest?

Doch om tot Petersburg terug te keeren, de plaats onderscheidt zich van de vroegere door haar veel grootere breedte. Daardoor was het mogelijk, de elkander kruisende hoofdlanen, die Le Nôtre te Versailles had gemaakt, ook hier toe te passen. Een daarvan liep op het zeer eenvoudige huis aan; een andere sneed haar rechthoekig; op het snijpunt ziet men een fontein, daarachter den grooten vijver. Tusschen de fontein en den vijver zijn broderies aangebracht. Een eigenaardigheid van den aanleg zijn de hooge hagen, die min of meer als coulissen het huis flankeeren. Deze hagen zijn ook achter den vijver aanwezig.

De dwarslaan, in het bijzonder als de Groote Laan aangeduid, wordt begrensd door hagen, waarboven platgesnoeide boomen uitsteken. Op de prent is „haar Majesteit, Catharina Alexiewna" op een stoel zittende verbeeld; achter haar wordt een „keurig musyk van gesang en snaarenspel" uitgevoerd. De muzikanten zijn de bekende „twee violen en een bas"; een dame staat daarbij te zingen. De czaritza schijnt een vrouw van een reusachtige gestalte geweest te zijn; ook Peter, haar gemaal, die op verscheidene prenten van de buitenplaats voorkomt en kenbaar is aan zijn knevel, toen door geen West-Europeaan gedragen, is steeds als een ware reus geteekend.

Claas Bruin heeft, aan het slot van het boek, nog eens den Pegasus bestegen, en al de buitenplaatsen bezongen. Wij zullen onzen lezers met zijn verzen niet vervelen. Alleen enkele regels, op Petersburg betrekking hebbende, verdienen de aandacht:

Deez Lustplaats, door Heer Schijnvoets geest
Ontworpen, kan naau weergaa vinden.

Hier blijkt dus, dat Simon Schijnvoet de ontwerper geweest is van de:

Laanen, Kabinetten, Dreeven
Fonteinen, heerlijk opgehaalt;
Die duizend waterstraalen geeven:
Het lusthuis, naar de kunst gebouwt
Van alles dat maar kan behaagen
Wanneer men 't eens met ernst beschouwt.
O Tempe! is 't mooglijk, mag ik vraagen?
Hoe komt dees pracht in dit moeras,
Noch korts een ruime waterplas?

Schijnvoet heeft zich, naar de prenten te oordeelen, trouw aan Le Nôtre's voorschriften gehouden. Hij maakte een afzonderlijke „Voljeere, soo men het noemt, voor alderhande soo watervogelen als andere"; deze volière heeft den vorm van een paviljoen, met een ruime kom daarvoor, die door hagen ingesloten is. Terzijde van de volière was, van den uitgegraven grond der kommen, een bergje gemaakt, met een paviljoen daarop. In dit paviljoen was „het dagelijks verblijf van hunne Keiserlijke Majesteiten". Het koepeltje is zeer eenvoudig.

Uit de afbeeldingen schijnt men te mogen opmaken, dat Schijnvoet beter tuinaanlegger en decorateur dan architect is geweest. Het huis wordt, als product van bouwkunst verre overtroffen door dat van Driemond, een plaats eigenlijk niet aan de Vecht gelegen, maar aan de samenvloeing van twee harer neventakken, het Gein en de Gaasp. De statige pilasters, die de volle hoogte van het huis beslaan, de guirlandes, het hooge dak, dit alles wijst op Pieter Post of Vingbooms. De aanleg, met zijn bijzonder hooge hagen is wat stijf; de groep aan het einde der groote kom schijnt een goed beeldhouwwerk geweest te zijn.

Claas Bruin geeft van deze plaats geen bijzonderheden; hij zou wel

in dat heerlijk Gainjuweel
Een schat van wonderen ontdekken,

maar hij vindt het te laat, wat natuurlijk maar een uitvlucht is.

Wij zeiden reeds dat Bruin's poëzie niet veel waard is, en inderdaad men betreurt het dat zulke prulverzen zoo fraai gedrukt werden. Maar enkele gedeelten zijn toch wel interessant, om een blik op den tijd te geven. Zoo zit de zanger in een trekschuit en hij laat zich dan dus hooren:

De Jaagschuit, volgepropt van menschen,
Bruist met my heenen: wat gemak!
Kan iemand meer van 't reizen wenschen,
Om dus, als was hij onder dak
Al slaapende zich voort te spoeden?

Wat zou de dichter opkijken, als hij nu de spoorwagens van Amsterdam naar Utrecht zag snellen!

Van den heer van Rupelmonde wordt gezegd:

Hier kan hij vrolijk speelevaaren,
't Zij hij laveert of ruimschoots zeilt

en zoo wordt aan dit met ruimen schoot zeilen nog zijn oorspronkelijke beteekenis gegeven.

Van de beelden op Ouderhoek heet het:

Als ge aan de kom in 't schoon verschiet
Bij 't beeld van Fredrik hoog verheven,
Den Tweed' en Derden Willem ziet,
Met zijn Maria, net na 't leven.

De heer Van Hoek, die daar woonde, was dus een Oranjeklant, die de stadhouders Frederik Hendrik, Willem II, Willem III en zijn gemalin Maria in zijn tuin had opgesteld, zeker een zeldzaamheid in dezen stadhouderloozen tijd!

Bij Kronenburg toont zich de dichter slechts weinig met Floris V ingenomen.

Wat' baart de hoogmoed al elenden!
Wat brengt ze niet al gruwlen voort,
Wanneer ze een vorst tot vrouwenschenden
Weet aan te hitsen. Tot zijn straf,
Daalt hij dan eerloos in het graf!

Zie zoo, daar kan der Keerlen God het meê doen. Bij het beschouwen van het huis te Nederhorst is de dichter verbaasd over de zware muren; hij zegt dan:

Doch heden is men int gemeen
Veel zuiniger op kalk en steen,

waaruit schijnt te blijken, dat men toen ook reeds oud en soliede als synoniem beschouwde. Kon Claas onze nieuwe buurten nog eens zien!

En zoo heeft de poeet het nog over allerlei, over Czaar Peter, de Italiaansche kusten, de veepest, de Ithakoische bootsgezellen, de jenever (als „morgendrank die de scheikunst behendig uit het koren haalt" omschreven) de meermin van Muiden, over Rome en Athene, de zijde-industrie, hengste-nat, Seine en Arno, de schipbreuk van een trekschuit, enz. enz.

Doch wij willen het geduld onzer lezers niet langer op de proef stellen, en eindigen dus onze beschouwingen over de zegepralende Vecht.

GLASGOW.

Onder de plaatsen in het buitenland, waarvan de merkwaardigheden ons Nederlanders minder bekend zijn, behoort zeer zeker Glasgow, de hoofdstad van Schotland. Het aantal inwoners, dat meer dan 800,000 bedraagt, wettigt een kleine bespreking van deze uitgebreide stad, die ruim het dubbele zielental van Amsterdam telt.

De reis is op verschillende wijzen te maken en het minst tijdroovend is die via London, waarbij we slechts het kanaal hebben over te steken; de andere wijze gaat geheel over zee van Amsterdam of Rotterdam naar Leith, een havenplaats en tevens voorstad van Edinburgh, vanwaar men in ± 2 uren met den trein in Glasgow kan komen. De laatste route verdient vooral bij fraai weer aanbeveling en heeft het voordeel, dat de daaraan verbonden kosten ongeveer de helft bedragen van die der route over land.

In Glasgow aangekomen, moet allereerst naar een tijdelijk verblijf worden omgezien en de hoofdvoorwaarden, die daarbij meestentijds gesteld worden, zijn goed, maar niet te duur. Goed kan men 't in de Schotsche hotels zeer zeker hebben, maar niet kostbaar is iets, wat zeer moeilijk te vinden is als men vergelijkingen met onze Hollandsche hotels maakt.

De station-hotels aldaar verdienen aanbeveling; elk hoofdstation in Glasgow is n.l. tevens hotel en men bereikt de hoofdvestibule direct van uit de stationsoverkapping, dat ook met het oog op de bagage zeer gerieflijk is. De drie voornaamste station-hotels zijn het Central-, St.-Enoch- en Queen's station-hotel, waarvan vooral de beide eersten genoemd mogen worden.

Wij nemen onzen intrek in het Central-station-hotel, omdat dit 't beste is, uit een architectonisch oogpunt het meeste te zien geeft en gerieflijk in het centrum van de stad gelegen is. Het geheel is van enorme afmetingen en het uitwendige, in Renaissancestijl opgetrokken, trekt de aandacht. Op den hoek van de Gordon- en Hope-street verheft zich een fraaie toren, die uitmunt door een mooie, vlakke behandeling en iets zeer deftigs geeft. Alles is in gehouwen steen opgebouwd, wat zich trouwens gemakkelijk laat begrijpen in een land, waar het bouwen in baksteen kostbaarder is dan dat in natuurlijke steen. Het inwendige is prachtig; men vindt er weelde, gepaard aan behaaglijkheid, betimmering en stoffeering van het beste materiaal en een heerlijke gezelligheid, die wij meestentijds al te zeer missen in onze publieke gebouwen en woonhuizen. Het is een gebouw, dat een zeer goed staaltje aanbiedt van den fijn ontwikkelden smaak van de Engelschen ten opzichte van de behandeling van het inwendige.

Onder de vele rijk behandelde zalen trekken boven alles de eetzaal, van 13 M. breedte bij 30 M. lengte en 9 M. hoogte, onze aandacht om hare pracht en de rookzaal om haar gezelligheid en uitlokkende hoekjes. Dr. Anderson uit Edinburgh, een der meest bekende architecten van Schotland en Engeland, bouwde dit hotel in 1883.

Alvorens de stad in te gaan, willen we nog even een blik werpen op de ruimte onder de groote stationskap, die een spanning heeft van 68 M. bij een lengte van 190 M. Onder deze kap bevinden zich 9 perrons, welke flink in 't oog loopend genummerd zijn. In het midden van het eind- of kop-perron is een groote kiosk geplaatst, waarin zich ambtenaren bevinden, die voortdurend bezig zijn duidelijk zichtbaar aan de glaswanden te annonceeren, hoe laat en op welk perron de verschillende treinen vertrekken en aankomen, zoonoodig met juiste opgaaf, hoeveel ze te laat zullen aankomen.

Wenscht men verdere inlichtingen, dan drukt men op de electrische schel, verbonden aan de balustrade om de kiosk, en even automatisch komt een ambtenaar door een luikje te voorschijn die u op beleefde manier al 't gewenschte zal mededeelen; voorwaar een practische inrichting, die aanbeveling verdient voor onze groote en drukke stations, waar dikwerf groote vergissingen door onvoldoende inlichtingen plaats vinden. Ook zijn de wachtkamers, koffiezalen en privaatinrichtingen zoodanig verdeeld, dat men nooit groote afstanden heeft af te leggen.

De inrichting der waschkamers, privaten enz. is op Engelsche wijze prachtig in orde; alles munt uit door afdoende ventilatie en waterverversching en samenstelling uit het beste materiaal, dat daarvoor verkrijgbaar is.

Wil men van de gesloten privaten gebruik maken, dan werpt men een penny door een gleuf van een koper plaatje boven de kruk, en automatisch wordt de deur geopend, zonder dat men hiervoor tijd verliest of kans loopt in een onaangename stemming te geraken, waartoe bij ons te lande gelegenheid bestaat, als de oppasseres niet spoedig te vinden is.

Bij de privaten bevindt zich steeds een nette waschplaats, als ook een afdeeling, bestemd voor de reiniging der schoenen, en ten slotte een kapsalon, zoodat men dit minder poëtische verblijf geheel gentlemanlike kan verlaten.

Een beschrijving van al 't goede en practische, dat verder aan dit station verbonden is, zou al te veel plaatsruimte innemen en daarom begeven wij ons door een der groote inrijpoorten naar de Gordon-street. Een ontzettende drukte heerscht vóór het station; handsomes, cabs, trams en omnibussen krioelen door elkander, waartusschen zich eene zenuwachtig haastige menschenmassa beweegt en van alle kanten vliegt en draaft men door elkander, maar toch heerscht bij dat alles een als 't ware aangeboren neiging tot regelmaat en orde.

De eerste algemeene blik, welke we in de straten werpen, bevredigt ons slechts ten halve. Met uitzondering van een enkel gebouw, vertoont zich alles aan ons oog als een donkergrijze massa. De afwisseling van kleuren, zoo schoon in den baksteenbouw, ontbreekt hier geheel.

Het algemeen gebruikte materiaal is een natuurlijke steen van beste qualiteit, zijnde een fijnkorrelige en vaste licht grijze zandsteen, die zeer goed tegen den invloed van water bestand is, doch de minder aangename eigenschap heeft in zeer korten tijd geheel zwart te worden door de massa rook en vuil, in den dampkring aanwezig en afkomstig van 't ontzettend aantal fabrieken in en om Glasgow.

De laatste jaren worden vele gebouwen in roode zandsteen en baksteen opgetrokken, 't geen een zeer gelukkige verbetering is.

Al dadelijk valt 't ons op, dat men hier steeds een groote voorliefde voor de klassieken gehad heeft; de meeste gebouwen toch, zoowel de groote openbare, als die, voor kantoor of winkel bestemd, en de woonhuizen zijn in klassieken stijl opgetrokken. Verder vindt men een massa gebouwen wier vormen aan de Engelsche Gothiek en de Renaissance ontleend zijn.

De Gordon-street, waarin wij ons nu voortbewegen, geeft een aaneenschakeling van winkel- en kantoorgebouwen te zien. Het springt dadelijk in 't oog, dat men hier als 't ware een wedstrijd aangaat om een winkelgebouw zoodanig te construeeren, dat het een minimum van steunpunten op den beganegrond heeft, om de ontzettende belasting van den veelal 0.80 M. dikken muur van de opvolgende verdiepingen te torsen, en de glasvlakte in de onderpui zoo groot mogelijk te doen blijven.

De algemeene constructie is deze dat de voorgevel, ter hoogte van de balklaag boven den beganegrond, gevangen wordt door 4 of 5 naast elkander liggende getrokken stalen balken, door onder- en bovenplaat verstrekt, en met de noodige klink- en moerbouten verbonden.

De aldus gevormde moerbalk wordt gedragen door gegoten ijzeren kolommen, die op grooten afstand van elkander en veelal in het hart van den muur geplaatst zijn, zoodat de hartlijn ± 0.40 M. achter het glasvlak ligt.

Deze kolommen zijn zoo ruw mogelijk gelaten en van onder tot boven met puntjes voorzien voor betere aanhechting van de specie, daar alle ijzeren constructiedeelen volgens de bouwverordening met vuurvaste specie omkleed moeten zijn. Die specie wordt ter dikte van ± 0.03 M. aangebracht en ook voor het trekken van kapiteelen om de kolommen gebruikt; dit omhulsel wordt dikwerf geschilderd of wel bekleed met fluweel of goudleer-behang, waarop dan koperen haken worden aangebracht voor het tentoonstellen van de voorwerpen in de winkelkasten.

Deze ijzeren kolommen staan ook in de kelderverdieping en de hooge zware gebouwen rusten geheel op een ijzeren juk. Moge dit voor den winkelier een practisch nut hebben, uit een artistiek oogpunt kan deze constructie niet bevredigen. Men ziet een zwaren gevel van 4 à 5 verdiepingen, meestal in klassieken stijl, alles zwaar en veel steun vragende, slechts op de hoeken ondersteund door steenen penanten van ± 1 M. in het vierkant, waartusschen niets dan één glasmassa, nu en dan afgebroken door teakhouten raamstijlen van 0.04 M. breed en het noodige aantal deuren. De kolommen daarachter staan op afstanden van ± 7 M., maar kunnen niet gerekend worden tot de gevellijnen te behooren, daar zij naar achteren staan en deel uitmaken van het inwendige. Langs den geheelen gevel, juist voor den ijzeren gevelbalk, is een annonce-bord van 0.6 tot 0.9 M. breedte aangebracht en wel overhellende naar de straat, zoodat een flinke ruimte tusschen den voorsten balk en het annonce-bord ontstaat. In deze ruimte is de rol geplaatst voor het zonnescherm; moet dit gebruikt worden, dan opent men een houten klep aan het ondervlak van het bord en het geheel kan ontrold worden. Het sousterrain vindt steeds een voortzetting onder het trottoir, soms ter breedte van 5 M. uit het gevelvlak gemeten.

Het trottoir rust gedeeltelijk op wulven, door ijzeren balken gedragen; een strook van ± 0.90 M., uit het gevelvlak gemeten, vormt het zoogenaamde „Pavement-light", een ijzeren raamwerk, verdeeld in kleine vierkanten, waarin bolvormige en prismatische schijven glas gevat zijn, die een zeer doelmatige en flinke verlichting geven. Een zeer goed systeem voor „Pavement-light" is dat van „Hayward Brothers and Eckstein" te Londen; jammer, dat de prijs hiervan zoo hoog is, nl. ± ƒ 55 per M². Zeker een der redenen, waarom dit artikel bij ons te lande nog zoo weinig ingang heeft.

Onze oogen worden nu al wandelend langzamerhand gewend aan de eentonige kleur en den nevel, dien we hier gewoonlijk moeten trotseeren en als we nu in 't voorbijgaan eens nauwkeuriger de details bekijken van de winkel- en kantoorgebouwen, dan moeten we erkennen dat, hoewel meerdere afwisseling wenschelijk ware, de toegepaste versieringen van dien aard zijn, dat het geheel zich aangenaam en rustig voordoet. Tot in de eenvoudigste gebouwen vinden we meestentijds een zeer goede profileering, en als men deze eenvoudige behandeling vergelijkt met die, welke in Berlijn wordt toegepast, dan geeft Glasgow uit een bouwkunstig oogpunt veel meer te genieten. Liever een weinig te sober dan een opeenstapeling van barokke vormen, zooals te Berlijn.

We zijn nu aan het einde van de Gordon-street en staan voor een opvallend schoon klassiek gebouw, nl. de Royal-Exchange, in 1829 opgericht door den bouwmeester David Hamilton. Met een ware artistenhand heeft hij een kunstwerk te voorschijn gebracht, ontleend aan de klassieken, waarin de details een groote persoonlijkheid uitspreken, een indruk, die nog meer gestaafd wordt, als men andere bouwwerken van dezen grooten man aanschouwt.

Op een plein voor de Beurs vinden we een zeer goed bronzen ruiterstandbeeld van den Hertog van Wellington. Het voetstuk vooral is door het prachtige basrelief een waar kunststuk.

Vervolgen we onzen weg links door de Queen-street, dan komen we weldra op het hoofdplein in Glasgow, de George-square, een prachtig plein, in 1876 officieel onthuld door den Prins van Wales, nadat de omringende, grootendeels stedelijke gebouwen in geheel nieuwe gedaante herrezen waren.

Het midden van het plein wordt geheel ingenomen door een rijk aangelegd plantsoen. Het middelpunt daarvan is een Dorische zuil van ongeveer 24 M. hoogte, waarop zich een enorm beeld verheft, voorstellende Sir Walter Scott, uitgevoerd door H. Ritchie. Deze kolom wordt op groote afstanden aan weerszijden geflankeerd door ruiterstandbeelden, voorstellende Koningin Victoria en den Prins Gemaal, beiden van Marochetti. Regelmatig om de reeds genoemde monumenten staan in het plantsoen nog 9 andere beelden, waarvan die van James Watt, David Livingstone en John. Burns ons het belangrijkste voorkomen.

Een der zijden van het plein wordt geheel ingenomen door de „Municipal-Buildings" (gemeentehuis), in 1888 door Koningin Victoria geopend. De stijl waarin dit gebouw is opgetrokken, kunnen we terugbrengen tot de Italiaansche Renaissanc. Behalve den hoofdgevel, vinden we gevels aan de George-, John- en Cochrane-streets. Het gebouw beslaat eene oppervlakte van ongeveer 75 M. in het vierkant en heeft in het midden een binnenplaats van ongeveer 26 M. in het vierkant, die door breede rij- en voetpaden met de genoemde straten in verbinding staan. De hoogte van de muren is ± 23 M., terwijl zich aan de George-square een toren van ± 72 M. hoogte verheft. Het geheel maakt een zeer fraaien en statigen indruk en is goed gedetailleerd; ook het inwendige met het prachtige marmeren trappenhuis, strekt ten bewijze dat Glasgow geen uitgaven ontzien heeft om een waardig gemeentehuis te bezitten. De bouwmeester van dit enorme bouwwerk was William Young uit Londen, wien dit werk na afloop van twee prijsvragen werd opgedragen. De andere zijden van de George-square worden geheel ingenomen door groote publieke gebouwen, waaronder het hoofdpostkantoor en het Queen-street-station.

Naar links den weg vervolgende, komen we door de West-George-street in de Renfield-street, een der drukste winkelstraten van Glasgow. In deze straat is echter weinig werk gemaakt van de gevels, zoodat we hierin niet lang behoeven te vertoeven; het oog wordt alleen ter linkerzijde getrokken door een kantoorgebouw, door Waterhouse uit Londen, in baksteen gebouwd, en rechts door een dito zeer artistiek uitgevoerd bouwwerk van den architect Leiper te Glasgow.

Bij het doorwandelen van Glasgow's straten bemerkt men dat dit vermoeiend is, want horizontaal gelegen wegen kent men daar niet; men moet steeds klimmen en dalen, maar dit verschaft een gezonde lichaamsbeweging. Zwoegende komen we eindelijk aan het einde van deze straat en slaan links de zeer drukke Sauchiehall-street, de pantoffelparade van de stoere Schotten, in. Schuins tegenover elkander staan twee schilderijenmusea; in dat ter rechterzijde, onder den naam van „the Art Galleries" bekend, worden steeds tijdelijke tentoonstellingen gehouden en het is vooral uit een bouwkundig oogpunt zeer belangrijk, daar de fraaie gevel een aandachtige beschouwing verdient. Dit gebouw werd in 1881 naar aanleiding van de beantwoording eener prijsvraag opgedragen aan John Burnett Son, een der grootste artisten op bouwkundig gebied van geheel Engeland en Schotland. Het tweede museum, genaamd de „Corporation-Galleries", is belangrijk door zijne schoone verzameling, waaronder vele onzer grootste meesters, als Rembrandt, vertegenwoordigd zijn.

Het Panorama-gebouw met zijn terra-cotta versieringen in den gevel, dat wij voorbijgaan, is sedert een paar maanden van bestemming veranderd en voor kunstijsbaan ingericht.

Eindelijk zijn we genaderd aan Charing-Cross, het einde van de Sauchie-Hall. Het werkelijk fraaie en trotsche winkelgebouw, dat in flauw gebogen lijn een der zijden van Charing-Cross vormt, mag niet onopgemerkt blijven; het munt uit door een fraaie contour, een prijzenswaardige eenvoud van samenstelling en een uitmuntend geslaagde profileering. Men kan gerust zeggen, dat dit gebouw het fraaiste is wat van moderne kunst, op utiliteitsgebouwen toegepast, in Glasgow te vinden is. Ook dit schoone werk is van de hand van John Burnett Son, van de firma Burnett and Campbell; een man, waarvoor men als kunstenaar bij de beschouwing van elk zijner veelvuldige scheppingen den grootsten eerbied moet hebben.

Een weinig naar links gaande, vinden we daar het grootste concertgebouw van Schotland, de „St. Andrew's Hall", een zeer goed geslaagd gebouw, in klassieken stijl opgetrokken door Campbell Douglas, waarin onze vroegere landgenoot, de heer Kes van het Concertgebouw te Amsterdam, zijn hoofdzetel heeft gevestigd. Onzen weg vervolgende, komen we in het Woodside Terrace, waar eenige aardige kerkgebouwen de aandacht trekken. De kerkgebouwen in het religieuze Glasgow zijn te talrijk om deze telkens aan te halen, want men kan bijna geen enkele straat doorgaan, zonder eenige kerkgebouwen te zien. De meeste echter zijn zeer klein en zonder toren, hebben een rechthoekige ruimte met galerij, een klein koor voor een gering aantal menschen en eenige dienstvertrekken.

Een aardig voorbeeld van een zeer kleine kerk, hebben we juist aan den weg, waar we ons nu bevinden, n. l. aan de Woodland-road; dit kerkje is geheel van hout opgetrokken, en de houtconstructie is in alle details zoo juist toegepast, dat een aandachtige beschouwing een ieder wordt aanbevolen.

Nu bevinden wij ons aan den oostelijken ingang van het „Kelvin Grove Park". Dit park op drie zijden van een flinken heuvel gelegen, daalt naar de rivier Kelvin en vormt in het midden van de stad een der schoonste gedeelten van Glasgow. Ongeveer in het midden van het park vinden we een fraaie monumentale fontein, die het water 12 M. hoog opspuit en een bassin van 60 M. in omtrek heeft.

In den zuid-westelijken hoek van het park staat het Kelvin-museum, belangrijk door de historische verzameling op het gebied van stoomwerktuigkunde.

Op een naburigen heuvel, aansluitende aan het Kelvinpark, verheft zich het kolossale universiteitsgebouw, een waardig achterdoek voor het schoone park. Het gebouw, waaraan niet minder dan £ 500,000 of 6 millioen gulden besteed werd, is het werk van Sir Gilbert Scott. Dit monument, waaraan in 1867 begonnen werd, kon reeds in 1870 geopend worden en is opgetrokken in vroeg-Gothischen stijl, terwijl echt Schotsche details daaraan meer waarde als nationaal gedenkteeken verleenen.

De Western-infirmary (ziekenhuis), ten westen van de universiteit in Schotschen stijl opgetrokken, is een waardige buur voor het bovengenoemde gebouw. Driehonderd-twintig niet-betalende patiënten vinden hier een toevluchtsoord in zestien zalen van twintig bedden, die 4 aan 4 in een ruime vestibule samenkomen; elke zaal heeft een groot balkon voor de herstellende zieken, een badkamer en een ruim privaat. Alles is centraal verwarmd en bovendien zijn in het midden der assen van elke rechthoekige zaal 2 tegen elkander aangebouwde open haarden geplaatst om den patiënten een weinig vroolijkheid te geven en de ventilatie te versterken.

Een prachtige serre vormt de overgang van het ziekenhuis naar de woon- en slaapvertrekken van de zusters. Ook de afzonderlijk gelegen gebouwen, als waschhuis, keukengebouw, ketelhuis, studiezalen voor de studenten, zijn een bezoek ten volle waard. Het clubgebouw der studenten, tusschen het ziekenhuis en de universiteit gelegen, heeft uit bouwkundig oogpunt veel schoons.

Het park over de brug aan de noordzijde verlatende, komen we door Hillhead, een der meest aristocratische wijken van Glasgow, en den weg over de Great-western Road vervolgende, aan de Botanic-gardens.

De zooeven genoemde straten geven den bouwkundigen wandelaar weinig te genieten; alle huizen hebben uitwendig veel van elkander. Meestal zijn het vlakke muren, met openingen voor licht en voor deuren, de eene een weinig grooter dan de anderen, maar slechts weinige nopen een oogenblik stil te staan.

Een geheel andere gewaarwording is 't voor hen, die zoo gelukkig zijn het inwendige dier huizen te mogen zien. Alles heerlijk mooi betimmerd en gestoffeerd, vroolijk en deftig, waarbij geen kosten gespaard zijn; in één woord een waar *te huis*.

Van buiten niets, binnen veel; dat is tienmaal beter dan bij ons te lande, Amsterdam niet te vergeten, waar geld genoeg te bekomen is om een geveltje vol krulletjes en ornementjes te fabriceeren, maar waar een stukje lambrizeering onder de ramen, een leelijk behangetje op de muren, enz. de gezelligheid moeten bevorderen. Men vergeet al te zeer dat men niet op straat, maar binnen woont.

Treedt men de Engelsche woning binnen, dan komt een bevredigend gevoel van gezelligheid over u; eerst de ruime hall, het centrum van het huis, een ruimte waarop de andere wconvertrekken uitkomen. Hoe gezellig wordt daar de gelijkvormigheid weggenomen door de gemakkelijke trap, die naar boven voert; hoe vriendelijk noodigt het knappende vuurtje in den open haard, omring door zetels en rustbanken, uit een oogenblik te vertoeven. Hoe eenvoudig maar fraai zijn de wanden geheel door een houten lambrizeering bedekt, één geheel vormend met het plafond, dat ook in hout is uitgevoerd; geen koude ongezellige, witgepleisterde vestibule als bij ons, waar de ves-

tibule of gang het gebouw in twee deelen snijdt en de gezelligheid verbreekt. De Engelsche hall maakt een geheel uit met de woonvertrekken en dit is juist de eerste en groote oorzaak, dat wij ons dadelijk tot dergelijke woningen voelen aangetrokken.

Laten we nu echter onzen weg vervolgen en de Botanic-gardens binnentreden; al aanstonds valt 't oog op de sierlijke portierswoningen en een klein station van den Under-ground-railway, allen van één hand en een zeer afwisselend en harmonieus geheel gevende. Een weinig verder staan groote van ijzer en glas samengestelde plantenkassen, met een prachtige verzameling van de fraaiste en vreemdsoortigste gewassen; vooral de Indische planten zijn hier uitmuntend vertegenwoordigd. Trouwens de geheele tuin geeft uit een botanisch oogpunt veel schoons te zien.

Een flinke muziektent, waarin des zomers bijna elken avond een uitvoering plaats vindt voor het volk, dat hier evenals in de andere parken kosteloos toegang heeft, vormt het middelpunt van een plateau, vanwaar men een prachtig panorama op Glasgow heeft.

Van af de Botanic-gardens vervolgen wij den weg zuidwaarts over de Victoria-road en komen zoodoende aan de oevers van de Clyde, het hartje van de nijverheid en den handel van Glasgow.

Onder de voornaamste takken van industrie, die in Glasgow aan de Clyde worden uitgeoefend, behoort in de allereerste plaats de scheepsbouw, en bovenaan het stoomschip. Het eerste stoomschip, door de Britten gebouwd, liep in 1812 in de Clyde af en David Napier uit Glasgow heeft daarna zijn naam wereldberoemd gemaakt, door een reeks van opeenvolgende verbeteringen in de constructie der stoomschepen. Tal van energieke Schotten hebben zijn voorbeeld gevolgd en met zulk een goeden uitslag, dat de schepen der Clyde hun weg gevonden hebben bij alle volken en in ieder deel der aarde. Bij een uitstapje naar Glasgow mag dan ook een bezoek aan de Clyde met hare scheepswerven niet op den achtergrond staan; men leert aan hare oevers de werkkracht en energie der Schotten kennen. Een bezoek aan een der grootste werven, de Fairfield van John Elder, waar steeds ± 6000 man werkzaam zijn, kan hiervan het beste denkbeeld geven. Vóór een jaar kon men daar de drie nieuwe trotsche zeekasteelen van de Maatschappij „Zeeland" in aanbouw zien.

De Clyde stroomt door Glasgow, de stad in twee geheele verschillende helften scheidende; het zuidelijk gedeelte is dat voor werven en talrijke industrieën; het noordelijke dat van de kooplieden en gegoeden. Niet minder dan tien zware bruggen verbinden de oevers en bovendien bevinden zich nog twee tunnels onder de Clyde, waarvan de eene voor voetgangers en de andere voor paarden en karren. Ten behoeve van den laatstgenoemden tunnel staan aan beide oevers groote gebouwen, waar naast elkander drie hydraulische liften steeds in beweging zijn om paard, kar en voerman op en neer te brengen en het is werkelijk belangwekkend om te zien op welk grootsche wijze zulk een onderneming wordt aangepakt.

Doorwandelend tot de grootste en drukste der bruggen, de „Glasgow Bridge", slaan we links af en vervolgen onzen weg door de woelige Jamaïca-street, om zoodoende te komen in de Argyle-street, een groote verkeersweg, die evenwijdig aan de Clyde loopt en de aanzienlijke lengte van 8 KM. heeft; daar vindt men genoeg variatie om den weg niet vervelend te maken. Een ontzettend verkeer van voetgangers en voertuigen wordt hier waargenomen; het is niet de drukte van de meergegoeden van Renfield- en Bauchiehall-street, maar die van den werkenden stand en van de minder gegoeden, die zich op dezen verkeersweg en zijn omgeving bewegen.

Als men des Zaterdagsmiddags, wanneer rijken zoowel als minder gegoeden hunne vacantie nemen, aan deze wijk een bezoek brengt, gevoelt men zich afgemat van de drukte, die zelfs grooter is dan die in de straten van Londen.

Aansluitend aan de Argyle-street ligt nabij Enoch Square, het St. Enoch's-station tevens hotel, het eindpunt van „the Glasgow and South-western-railway." Dit gebouw met indrukwekkende afmetingen, vormen en constructie, werd in denzelfden stijl opgetrokken als het „Midland-station St. Pancras" te Londen, waarvan het inderdaad in vele opzichten een kopie genoemd kan worden.

De fraaie boogvormige kap over de perrons heeft een spanning van ± 61 M. bij een lengte van 315 M., en treft door sierlijkheid van constructie.

Het einde van de Argyle-street, onder den naam van Tron-gate bekend, geeft zeer vele belangwekkende oude gevels in goeden Schotschen stijl te zien. Deze stijl, met hoe weinig middelen ook toegepast, geeft steeds bevredigend werk door de vlakke eenvoudige behandeling der gevels, het krachtige van het materiaal en bovenal door de contour tegen de lucht, waarin de Schotten veelal meesters zijn.

Links van de Tron-Gate komen wij in de High-street bij een der schoonste en oudste monumenten van Glasgow en Schotland, nl. St. Mungo-kathedraal. Dit trotsche bouwwerk dateert van 1197 en werd in 1446 uitgebreid. De kathedraal heeft een lengte van ± 105 M. van oost naar west, en een breedte van ± 21 M., terwijl de hoogte in 't koor 30 M. en in het schip 28 M. bedraagt.

Het algemeene karakter van het gebouw is „vroeg Engelsche Gothiek"; het was ontworpen in den vorm van het kruis, maar de armen van het transept werden nimmer gebouwd. Het inwendige bevat 150 zuilen en de verlichting geschiedt door 160 ramen, waarvan de meeste van bijzonder schoon karakter en onnavolgbaar fijn gevoelde uitvoering. De opvatting van koor en schip zijn geheel verschillend, maar schoon. Het koor is rijker, de kapiteelen zijn uitvoerig in fraai beeldhouwwerk behandeld, terwijl de kapiteelen in het schip vlak gehouden zijn. De hoofdvormen van den westelijken ingang, met grooten rijkdom en schoonheid behandeld, zou men Fransch kunnen noemen, maar de behandeling van de details en de profileering zijn zuiver Engelsch. Vooral de vensteropeningen zijn merkwaardig mooi en de traceeringen met den meesten smaak en variatie gekozen. De grootste opening is 13 M. hoog en 6.5 M. breed.

In 1856 werd besloten alle raamopeningen van gebrand glas te voorzien, waarvan het meerendeel te Munchen ontworpen en gemaakt werd en het verdere in Engeland naar ontwerpen van kunstenaars, uit verschillende natiën gekozen.

Het meest belangrijke gedeelte van de kerk is de krypta onder het koor; men vindt daar, evenals op den beganegrond, een schip en 2 zijbeuken en de kolommen en kapiteelen zijn nog schooner dan in de daarboven gelegen kerk. Het spaarzaam invallende licht geeft een onbeschrijfelijk schoon effect in de verzameling van zuilen en gewelven, en het geheel staat veel hooger dan een krypta in elke andere kerk. Een prachtige toren, waarop een sierlijke spits, in het midden van het bouwwerk opgetrokken, bereikt een hoogte van ± 70 M. Rondom de kathedraal zien

we een massa graftomben en de achtergrond wordt gevormd door de „Necropolis", een begraafplaats, gelegen op een sterk oploopenden heuvel, in aanzien veel overeenkomst hebbende met het beroemde „Père la Chaise" te Parijs.

Hierbij bevindt zich de Royal-infirmerry, een ziekenhuis met 532 bedden, waarvan het uitwendige zeer goede partijen aanbiedt en dat in 1794 gebouwd werd naar het ontwerp van de Gebroeders Adam, die, zoowel in Engeland als Schotland, een goeden naam behouden hebben.

Als een fijn voorbeeld van Schotschen stijl kan een gebouw genoemd worden, dat tegenwoordig als station dienst doet, n.l. „the Old College" en dat in de nabijheid van bovengenoemde gebouwen werd opgericht. Onmiddellijk hierbij staat een schoon bouwwerk uit onzen tijd, n.l. de „Barony-church, een kerk die onder een der beste moderne genoemd wordt en door den meergenoemden John Burnett Son gebouwd werd. Zij, die nog iets zeer belangrijks op het gebied van industrie wenschen te zien, vervolgen hun weg tot Springburn, waar drie enorme locomotieven-fabrieken zijn en waar ontelbare locomotieven, zoowel voor Engeland als het vasteland en de andere wereld-deelen afgeleverd worden.

Wij besluiten deze korte wandeling door Glasgow met een paar algemeene punten, die misschien van belang zijn voor hen die Glasgow willen bezoeken.

Behalve het reeds genoemde Concertgebouw (St. Andrew's Hall) bevindt zich daar een tweede, genaamd de Queen's Rooms.

Van de schouwburgen is het „Theatre Royal", waar de klassieke stukken en opera's gegeven worden de beste; hij werd door brand vernield en in 1895 opnieuw geopend, bij welke gelegenheid een kleine beschrijving in *De Opmerker* werd opgenomen.

Het inwendige van het „Royalty-Theatre" is uit een bouwkundig oogpunt beter en daarin worden operettes en lichtere tooneelstukken opgevoerd. Het „Princess Theatre" is een volksschouwburg, evenals het „Grand Theatre", terwijl we als café-concerts op groote schaal het „Gaiety" en „Scotia" kunnen aanbevelen. Behalve de reeds genoemde, noemen we het „Queen's Park" in het zuiden, het „Alexandra Park" in het oosten en het „Green" in de nabijheid van de kathedraal.

Het zou ons te ver voeren het woord te nemen over de eenig mooie natuur in de onmiddellijke nabijheid van Glasgow, die steeds schooner en krachtiger wordt naar het noorden en prachtige rotsgebergten en loch's (meeren) te zien geeft.

Moge deze kleine beschrijving menigeen opwekken tot een bezoek aan Schotland's hoofdstad, die dat ten volle waard is.

INGEZONDEN.

De schrijver van het hoofdartikel over de *Zegepralende Vecht* in het jongste nummer van *De Opmerker* maakt terecht aanmerking op de gebrekkige behandeling van den tekst van dat werk. Ook met de namen van de bouwmeesters der beschreven buitenplaatsen neemt De Leth het zoo nauw niet en dat is te erger, omdat op dit gebied toch al genoeg verwarring heerscht. Zoo zal *Steven Venakool* zeker moeten zijn *Stephanus Vennekool*, de bouwmeester van den fraaien zegeboog, die in 1691 bij den intocht van Willem III te 's Gravenhage was opgericht vóór het het Hof van Holland. Vroeger had men ook al getracht dien man te verdonkeremanen, door zijn monumentaal ontwerp toe te schrijven aan Romeijn de Hooghe, waarvoor Bidloo, de beschrijver van dien intocht, ongemakkelijk op zijn vingers werd getikt.

Ook Kramm kende dien Stephanus niet en stelde den boog eenvoudig op naam van den Amsterdamschen architect Jacob Vennekool en dat niettegenstaande er twee door Stoopendaal gegraveerde prenten van dat monument bestaan, waarop 's mans naam voluit voorkomt.

***Jacob Marot* is totaal onbekend. Wij moeten hier te doen hebben met *Daniël Marot*, den bekenden architect van Willem III, die op 't gebied van tuinbouwkunst heel wat heeft verricht en behalve door zijn beschermer, ook door vele andere aanzienlijke personen werd gebezigd om hunne tuinen en parken aan te leggen of te verfraaien.**

Daniël Marot gaf onder meer drie suites van parterres uit, benevens verschillende prenten voor tuinvazen, grotten, latwerken, enz. tot versiering van tuinen.

Duinrel — onder Wassenaar gelegen — behoorde in 1701 aan den Ontvanger-generaal der Unie, C. de Jonge van Ellemeet, blijkens een groote prent daarvan, door Petrus Schenk.

J. A. Frederiks, *architect.*

***Middelburg*, December 1896.**

CORRESPONDENTIE.

Niettegenstaande wij in het vorig nommer op bladz. 411 mededeelden, dat de platen van de R.-K. kerk en pastorie te Nijmegen niet bij dat nommer verzonden konden worden, ontvingen wij zoovele reclames, dat het vrijwel ondoenlijk was ze allen te beantwoorden.

Die platen vergezellen thans dit nommer.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. De Tweede Kamer der Staten-Generaal heeft f 20.000 uitgetrokken als eerste termijn der uitgaven, tot een bedrag van hoogstens f 300.000, voortvloeiende uit de bemoeiingen der Nederlandsche Regeering met de in 1900 te Parijs te houden tentoonstelling en van de door haar te benoemen vertegenwoordigers.

— Naar de *Amsterdamsche Courant* zegt uit zeer goede bron te vernemen, zal de heer A. J. Derkinderen in de nieuwe Beurs te Amsterdam wandschilderingen uitvoeren en tevens de traphal van het door den architect H. P. Berlage Nzn. ontworpen en uitgevoerde gebouw der maatschappij „De Nederlanden" op 't Sophiaplein te Amsterdam decoreeren.

Utrecht. De Vereeniging tot bevordering van de vakopleiding voor handwerkslieden in Nederland houdt hare 2de algemeene vergadering op Maandag 28 dezer, in het sociëteitsgebouw „Sic Semper" alhier, des voormiddags te 11 uren.

Daarin is o. a. aan de orde:

Verslag van den toestand der Vereeniging.

Verkiezing van 2 bestuursleden, ter vervanging v. d. aftredende leden. de heeren J. van den Ban en E. Jelsma (niet herkiesbaar).

Verkiezing van een bestuurslid, wegens het tusschentijds bedanken van den heer G. W Boot Bzn.

Verkiezing van een voorzitter.

Inleiding van den heer E. Jelsma over „de wenschelijkheid om van vereenigingswege gegevens te verzamelen over de vakopleiding in het buitenland."

Toelichting van teekeningen uit Maagdenburg, door den heer W. de Visser.

Tijdens de vergadering is er tentoonstelling van teekeningen van een vakschool te Maagdenburg.

Met het oog op de Juni-vergadering in 1897, wordt een keuze van een of meer der hiervolgende onderwerpen aanbevolen. Voor de behandeling van die onderwerpen geeft het bestuur in overweging inleiders te benoemen.

a. Er wordt gevraagd eene uiteenzetting van het verschil tusschen het gewone- en vakteekenonderwijs.

b. Wat is de tegenwoordige burgeravondschool en wat zou zij binnen de wet op het M O. kunnen worden?

c. In hoeverre zijn de teekenacten als een waarborg te beschouwen voor het geven van vakteekenonderwijs?

d. Welke middelen moeten worden aangewend tot verkrijgen van een pensioenregeling voor leeraren en onderwijzers aan ambachtsscholen, teekenscholen, enz.

e. Welke middelen moeten worden aangewend om aan hen, die de ambachtsscholen niet kunnen bezoeken, eene practische en theoretische opleiding in hun vak te verzekeren?

f. Kunnen al de avondteekenscholen, die door het Rijk worden gesubsidieerd en onder de afdeeling „Kunsten en Wetenschappen" zijn ingedeeld, beschouwd worden als te zijn inrichtingen voor a. s. ambachtslieden? Zoo ja, wat kan dan de reden zijn dat die scholen evenals de ambachtsscholen niet onder de afdeeling onderwijs zijn opgenomen?

— In de laatst gehouden vergadering van den Gemeenteraad, kwam eene door B. en W. voorgestelde wijziging aan de orde van de verordening, regelende den rang, het getal en de bezoldiging van de ambtenaren en bedienden der Gemeentewerken. Deze wijziging betrof de aanstelling van een onder-directeur op een tractement van *f* 2400 tot *f* 3000, gaf aanleiding tot een uitvoerig debat en werd met 23 tegen 7 stemmen verworpen. Op voorstel van een der leden werd met 27 tegen 8 stemmen besloten een adjunct-hoofdopzichter aan te stellen op eene jaarwedde van *f* 1400 tot *f* 1800.

PERSONALIA.

— Bij Koninklijk besluit van 19 December 1896 no. 17 is de technische ambtenaar 2de klasse bij het aan het Departement van Koloniën verbonden Technisch Bureau, M. H. C. Baron du Tour, met ingang van 1 Jan. 1897, bevorderd tot technisch ambtenaar 1ste klasse.

— Bij beschikking van den minister van waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter: J. W. Otten bij het maken van de werken tot verbetering van de Maas onder Lienden, Gassel en Overasselt; A. M. van Veggel te Heusden, bij de werken voor het maken van een schutsluis enz. ten behoeve van een scheepvaartkanaal van Engelen naar de Henriettewaard; H. E. Verschoor te Delft, bij de werken van den Rotterdamschen waterweg; A. Steendam, bij het maken van een uitwateringssluis met gronduiker, enz. aan den benedenmond van het afwateringskanaal van 's-Hertogenbosch naar Drongelen; B. J. van de Klippe, bij het maken van een gedeelte van het zuider afwateringskanaal onder Raamsdonk.

— De civiel-ingenieur H. C. M. Hennus, werkzaam bij de gemeentewerken te 's-Gravenhage, is aangesteld tot ingenieur des Stadtbauamtes te Altona.

— De ingenieur F. Oberstadt, chef van de werkplaatsen van de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen te Zwolle, is benoemd tot officier in de orde van Oranje-Nassau.

VACANTE BETREKKINGEN.

Tijdelijk opzichter, practisch ervaren in sluis- en waterbouw, van 1 Jan.—31 Aug. 1897. Adres den kapt.-eerstaanw. ing. te Gorinchem.

Opzichter van den prov. waterstaat te Groningen. Jaarwedde f 1200. Adres vóór 10 Jan. aan Gedep. Staten *(Zie advert. in dit no.)*

DIENSTAANBIEDINGEN.

(Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.)

— Een bouwkundig opzichter-teekenaar, zelfstandig kunnende werken, zoekt wegens eindiging der tegenwoordige werkzaamheden weder een plaats als zoodanig. Goede getuigschriften staan hem ten dienste. Adres onder no. 22 bureau dezes. (2)

ADVERTENTIEN.

Opzichter van den provincialen waterstaat in Groningen.

De GEDEPUTEERDE STATEN van *Groningen* maken bekend, dat in deze provincie is opengevallen een betrekking van **OPZICHTER van den provincialen waterstaat,** aan welke betrekking eene jaarwedde verbonden zal zijn van ***f 1200.***

Zij, die voor deze betrekking — op nader aan te wijzen standplaats — in aanmerking wenschen te komen, zullen zich ***uiterlijk vóór 10 Januari e.k.,*** bij gezegeld adres, tot het college van Gedeputeerde Staten hebben te wenden.

GRONINGEN, 18 December 1896.

De Gedeputeerde Staten voornoemd:
GEERTSEMA, *Voorzitter.*
SYBENGA, *Griffier.*

J. D. Hoek, Den Haag,
Fabrikant van Kunstsmeedwerk.
Vervaardigt **Deur-, Balkon- en Traphekken, Windvanen, Nokbekroningen, enz.**

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-Gravenhage, ***Kerkplein,*** hoek *Prinsestraat* — Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein--Rotterdam, Zuidblaak 50--Breda, Prinsenkade.
Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

Systeem RUNGE,
beste en Goedkoopste verlichting bij ieder werk.
Prijscourant wordt gratis en *franco* toegezonden door
J. H. VAN DER CRAB,
AMSTERDAM, Ceintuurbaan 258.

De Aanbesteding
ROZENHOF
te Dordrecht
tot het bouwen van 34 Heerenhuizen, 68 beneden- en bovenhuizen, en 7 dubbele Arbeiderswoningen, alles met bijbehoorende werken,
is uitgesteld
tot **4 JANUARI 1897,** 's namiddags 2 uur, in het lokaal van VAN DER HORST.

Biljetten **dien dag** in te leveren tusschen 9 en 12 uur aan het Bureau der *Levensverzekering-Maatschappij „Dordrecht".*

De teekeningen, monsters van materialen enz. liggen tot 3 Januari 1897 ter inzage in het lokaal van VAN DER HORST, alwaar inlichtingen worden gegeven door de Architecten P. A. WEELDENBURG van *Rotterdam* en H. A. KORTHALS van *Dordrecht.*

Het bestek met 11 bladen is verkrijgbaar à **f 10** aan het Bureau der Maatschappij *DORDRECHT.*

NB. *De wijzigingen in het bestek zijn voor belanghebbenden gratis verkrijgbaar aan het lokaal van VAN DER HORST.*

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.
AANBESTEDING

Op **Dinsdag** den **12n Januari 1897,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd),* aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te UTRECHT, van:

BESTEK No. 719.

Maken eener gasleiding ten behoeve van de verlichting der wielbandenwerkplaats en voor de gasovens, benevens het wijzigen der vetgasleiding der Centrale Werkplaats op het station ZWOLLE, en het leveren en plaatsen van lantaarnarmen en palen aldaar.

Begrooting f 2900.

De besteding geschiedt volgens § 18 van het bestek.

Het bestek ligt van den 21n December 1896 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. J. KLERK DE REUS te *Zwolle* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.—.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 4n Januari 1897 ten 10 ure voormiddag *(West Europeesche tijd).*

UTRECHT, den 16den December 1896.

J. J. BROEK, — 's-Gravenhage, KRAIJENHOFSTRAAT 37.
AUTOGRAFIE-LITHOGRAFIE.
ATELIER voor het Teekenen en Reproduceeren van Plans, Technische Teekeningen, Landkaarten, enz. — **LICHTDRUK-INRICHTING.**

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

1272